"વિવિધ ગ્રુ'થમાળા" ગ્રુ'થાંક ૨૧૭ થી ૨૨૦, વર્ષ ૧૯ મું, સંવત ૧૯૮૫

शुभसंग्रह-भाग पांचमो

(ડુંકા અને ઉપયાગી ૧૭૨ લેખા)

सस्तु साहित्य वर्धक कार्यालय तरफथी

સંપાદક અને પ્રકાશકઃ ભિક્ષુ-અખંડાનંદ અમદાવાદ અને સુંબઈ-ર

આવૃત્તિ પહેલી, પૃષ્ઠ ૪૦૦, પ્રત ૪૫૦૦, પ્રસિદ્ધિ ૧૯૮૬ ના કાર્તિકમાં મૂલ્ય ૧૫, સાદુ પૂંકુ ૧, પા. જૂદું.

અમદાવાદ-- સસ્તુ સાહિત્ય મુઠ્રણ લવમ મિક્ષુ-અખાંડાનાંદના પ્રભાવથી મુદ્રિત

प्रकाशकनुं निवेदन

્ર શુભસંગ્રહના આ પાંચમાે ભાગ, વિવિધ શ્રંથમાળાના અંક ૨૧૭ થી ૨૨૦ રૂપે અને એાગણીસમા (સં. ૧૯૮૫ ના) વર્ષના પહેલા પુસ્તકતરીકે નીકળ્યાે છે.

આગલા ભાગાની પેઠે આમાં પણ પ્રત્યેક લેખ સાથે તેના લેખકનું તથા જેમાંથી તે લેખ . લેવાયા દ્વાય તેનું નામ બનતાં સુધી અપાયું છે. અહીં તે તે સર્વ લેખકા, તેના સંપાદકા અને પ્રકાશકાના ઉપકાર માની વિશેષમાં જણાવવાનું કે, આ લેખામાં જો કાંઇ ઉપકારકતા રહેલી દ્વાય તાે તેના યશ તે તે સજ્જનાને છે.

આવા સંત્રહમાંની કાંઇ ઔષધિ કે બીજી બાબતમાટે ક્રાઇને વિશેષ માહિતી જોઇએ તો તે અત્ર તરફ નહિ લખતાં લેખકનેજ પૂછવું ઘટે અને લેખકનું ઠામઠેકાહ્યું જોઇએ તે પણ તે લેખ પ્રથમ જેમાં છપાયા હાેય ત્યાંથીજ મળી શકે.

આ સંસ્થા તરફથી નીકળતાં આવાં તેમજ બીજાં પુસ્તકામાંના દરેકે દરેક વિચાર સાથે આ સેવક એકમત હોય એમ સમજવાનું નથી, તેમ સંમત કે અસંમત વિચારાના સંબંધમાં તે લખા-પઢી કે વાદવિવાદ પણ કરે તેમ નથી. એકંદરે લોકહિતાવહ જણાય તે પ્રસિદ્ધ કરવું એ તેનું ધારણ છે; અને એમાંની કાઇ બાબત કાઇને વધારે ગમે, કાઇને એાછી ગમે અને કાઇને જરાય ન ગમે એ પણ સ્વાભાવિક છે. કારણ કે એમ થવાના આધાર તે તે વાંચનારની પાતાની સ્થિતિ અને સમજણ ઉપર પણ રહેલા છે.

જે સજ્જનાને આમાં અગત્યની બૂલચૂક જણાય તેઓ તે યાગ્ય સુધારણા સાથે લખી માકલવા લમ લેશે; તા તે યાગ્ય જણાતાં વાંચનાર બધુઓની જાણમાં લાવવા યથામતિ તક લેવાશે. સંવત ૧૯૮૫–આસો માસ. (અવગુણસાગર) **બિક્યુ–અખંકાનંદ**

खास सूचना, माहिती इत्यादि

૧–શુભસં ત્રહના આ પછીના ભાગ ખનતાં સુધી વિવિધગ્રંથમાળાના ઇંચ પ×૯ના સામાન્ય કદમાંજ ખહાર પડશે.

ર-તુલસીકૃત રામાયણ આ સંસ્થા તરફથી નીકળેલી, તે હવે મળતી નથી. એની નવી આવૃત્તિ હવે સંશોધન સાથે છપાવી શરૂ થશે; અને ઘણું કરીને તે આવતા વૈશાખ સુધીમાં તથા ખનતાં સુધી માત્ર ચારેક રૂપિયામાં નીકળવા સંભવ છે.

3-અગાઉથી ખબર અપાયા પછી ગયા વર્ષનું છેલ્લું પુસ્તક "આર્યાના સંસ્કાર અથવા હિંદની વિદ્યાકળા" આ આસો માસમાં વી. પી. થી માકલાયલું; તે જેમની ભૂલથી કે એવા કાઇ કારણથી પાલું વબ્યું હોય તેઓ જો માગશરની આખરસુધીમાં પોતાનું લવાજમ તથા વધારાના મે આના મોકલી આપશે તા તરતજ એ પુસ્તક તેમને માકલી અપાશે. જેમણે તે આ સંસ્થાના જોખમે મંગાવવું હોય તેમણે રજીસ્ટર ખર્ચના મે આના સાથે કુલ રૂ. સવા પાંચ મોકલવા.

૪–જેમણે ગ્રાહકમાં નહિ રહેવા માટેજ ઉપલું વી. પી. પાછું વાળ્યું હેાય તેમને પણ એ પુસ્તક જોઈતું હશે તો માગશરની આખર સુધીમાં ચાર આના માેકલવાથી તે રૂબરમાં અપાશે; અને પાંચ આના માેકલવાથી ૮પાલરસ્તે માેકલાશે. આ સંસ્થાના જોખમે જોઇયે તેમણે એ ઉપરાંત બે આના વધારે માેકલવા.

પ–સં. ૧૯૮૪ ના વિવિધ શ્રંથમાળાના આખા સેટ માગશરના આખર સુધીમાં મંગાવ-ના ે તેમના ખર્ચે માકલવા સાથે **પ્રભુમય જીવન** નામે વધારાનું પુસ્તક વિનામૂલ્યે માકલાશે. શાંગશર પછી એ વધારાનું પુસ્તક માકલાશે નહિ.

- ૧-૧૧ વિવિધ શ્રંથમાળા'નાં ક્રાેં પણ વર્ષનાં બધાં પુરતકાે છપાઇ ગયા પછી જેમને તે વર્ષનાે પૂરા સેટ ખરીદવાે હાય, તેમણે તે વર્ષના મૂલ્ય ઉપરાંત માર્ગ ખર્ચ બદલ આઠ આના વધુ માેકલવા જોઇએ. વળી એ વર્ષમાં કાેઈ પુસ્તક વધારારૂપે અપાયું હશે, તે એ સેટ લેનારને અપાશેજ એવું બધન નથી.

· · · C

ग्रंथस्वीकार**ः**

નીચેનાં પુસ્તકાના સાભાર સ્વીકાર કરી જણાવવાનું કે, આ સંસ્થા તરફ આવતાં પુસ્તકા વાંચી— વંચાવી અભિપ્રાયાદિ છાપવાનું ધારણ રખાયું નથી; પરંતુ યાગાનુયાગ નીચે પ્રમાણે માત્ર પુસ્તકાનાં નામ, ઢામ, કદ, મૂલ્ય વગેરેજ જણાવાય છે.

૧–સૌરા^૦દ્ર સાહિત્ય મંદિર–રાણુપુરનાં પુસ્તકાે. એન્ટિક કાગળ, સાદાં પૂંઢાં, કદ પાા×૮ાાા. લેખકાઃ–ઝવેરચંદ મેઘાણી અને કકલભાઈ કાેઠારી.

સારાષ્ટ્રની રસધાર-ધારા ૧ લી (ખીછ આવૃત્તિ) પૃષ્ઠ ૨૦૮, મૂલ્ય ૧) નરવીર લાલાજ—પૃષ્ઠ ૧૩૨, મૂલ્ય ગા≈ સુંદડી-ભાગ ૨ જો-પૃષ્ઠ ૧૧૬, મૂલ્ય ગા≈ અમર મહાજના-ઝગલુલ અને લેનીન-પૃષ્ઠ ૧૬૦, મૂલ્ય ગાા સારદી ખહારવટીઆ-ભાગ ૩ જો:-પૃષ્ઠ ૧૬૦, મૂલ્ય ૧ાા ઋતુગીતા-પૃષ્ઠ ૧૦૬, મૂલ્ય ગાા

ર-શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર-ભાવનગર તરફનાં ઼બાળસાહિત્યમાળાનાં પુસ્તકાઃ-સંપાદકાઃ ગિજુલાઈ અને તારા બહેન. નીચલી દરેક ચાપડીનું કદ ૪ા×પાા, પૃષ્ઠ ૪૦, સાદાં પૂંઠાં, યાજનાના શ્રાહકા માટે મૂલ્ય અકેક આના અને છટક ૦)તા છે.

જીગતરામના પાઠા, ભાં ભાં ભાં, ગઘેક ને ઘાકં, દાદાદર્શાને, બાળનાટકાન ભાગ ર જો, સવારથી માંડીને, માત્તીયા, રામજભાઈ પડી ગયા, મંગશના પાપટ, ઘાબીડા ધ્રુવે છે, પીરૂ અને-, છાણાં થાપી આવ્યાં, મામાની જાત્ય, વાડામાં, રાજનિશી, બાળકાના બીરબલ-ભાગ ર જો, છેટાં રે'જો માબાપ, મારી ગાય, કમળા બહેનના પાઠા, ગિરિશિખરા, કાળા હાથ, કાળી દાઢી, ખળાવડ અને-, પૃદ્ધ ?

સ્તપુત્ર કહ્ય -લેખક:-નાનાભાઇ. પૃ'ઠ ૭૬, મૃલ્ય ૦)≥

રંખક ટે.ળી-પ્રથમખંડ-અત્તુવાદકઃ-ગિજીભાઈ. કદ પ×ળા, પૃષ્ઠ ૧૨૮, પૂંદુ પાકું, મૂલ્ય ગા

3–ધુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિમિટેડ, વડાદરા તરફનાં ધુસ્તકોઃ⊢કદ કાાા×૧૦, પૂંઠાં પાકાં. કાગળ સારા. લાયબ્રેરીએા, પુસ્તકાલયા અને પુ∗તકાના વિશેષ પ્રેમીએા માટે આ પુસ્તકા બહુ ઉપયોગી છે.

૮૦૦૦ ગુજરાતી પુસ્તકાની વર્ગીકૃત નામાવલિ-પૃષ્ઠ ૬૦૮, મૂલ્ય છ) ગુજરાતી પુસ્તકાલયા વાસ્તે વર્ગીકરણની પદ્ધતિ (આદૃત્તિ ખીછ) પૃષ્ઠ ૯ઃ, મૂલ્ય ૧) ૪-શ્રીયુત મણિલાલ નથુભાઈ દાશી. આ. ઠે. રતનપાળ-અમદાવાદ, એમનાં ઈચ શાા×૭ નાં પુસ્તકા:-

પ્રેમ અને સેવા-પૃષ્ઠ ૨૦૦, પૂંદુ પટ્ટીવાળું પાકું, ૧). ગુરુદર્શન-પૃષ્ઠ ૯૬, પૂંદુ પટ્ટીવાળું પાકું, ગા સંયમ સાબ્રાજ્ય-પૃષ્ઠ ૯૬, પૂંદુ સાદુ, ગ≈ ચારિત્રમંદિર-પૃષ્ઠ ૧૦૪, પૂંદુ દ્સાદુ, ગા નવીન યુગનો આત્મા-પૃષ્ઠ ૧૦૪, પૂંદુ સાદુ, ગા

પ-કવિશ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામ-ભદ્ધ, અમદાવાદ એમનાં પુસ્તકાે. કદ પ×છા, સાદાં પૂંઠાં. ચાથપર્વ છી અને પ્રતિજ્ઞાદ્ધંદ્ધ-પૃષ્ઠ ૯૬, ૧) કુસ્ક્ષેત્ર-પ્રથમ કાંડ, યુગપલદા-પૃષ્ઠ ૪૦, ગા કુસ્ક્ષેત્ર-દ્રાદશકાંડ, મહાસુદર્શન-પૃષ્ઠ ૬૦, ગા>

૬–ગુજરાત વર્નાકયુલર સાસાઇડી–અમદાવાદ તરફનાં પુસ્તકાઃ-

પારાણિક કથાકાય-હતીય ખંડ:-કર્તા-ડાહ્યાભાઇ પીતાંબરદાસ દેરાસરી. કદ દૃાાપ્રહાા, મુખ્ઠ ૧૨૮, પૂર્ક સાદુ, મૂલ્ય ૧).

કવિતા અને સાહિત્ય વાલ્યુમ ૪ થું:-કર્તાસ્વ. સર રમણભાઇ નીલકંઠ. કદ પ×ા, પૃષ્ઠ ૨૭૪, પૃષ્ઠુ પાકું, મૃલ્ય ૧).

રામના ઇતિહાસ:-અનુવાદક-આત્મારામ દિવાનજી. કદ પxછા, પૃષ્ઠ ૩૦૮, પૂંઢુ સાદું, મૂલ્ય ગાા.

ચજરાત તથા કાઠિયાવાડ દેશની વાર્તા−ભાગ ૩ જો:–સંત્રાહક–એક પારસી ખંધુ. કદ પ×છા, પૃષ્ઠ ૨૧૬, પૂંઢુ પાકું, મૂલ્ય ગા.

વિચારસ્વાતંત્ર્યના ઇતિહાસ:-અનુવાદક-ખુશવદનલાલ ચંદુલાલ ઠાકાર. કદ પ×છા, પૃષ્ઠ ૨૪૦, પૂંદુ સાદુ, મૂલ્ય ૧)

૭-અન્ય સજ્જના તરફથી મળેલાં પુસ્તકા:-

આત્મવિ**લાસ ભજનાવલી**-પ્રકાશકઃ-પટેલ માનચંદ કુ<mark>ખેરદાસ હરિચંદ ગાંભવા. મુ. વડનગર.</mark> કદ કાાા×૧૦, પૃષ્ટ ૨૭૨, પૂં<u>દુ</u> પટ્ટીવાળું પાકું, મૂલ્ય ૧)

શ્રીહરિભજનામૃત-લેખકઃ-વિઠ્ઠલરાય માતીરામ પાંડવા. નારદીપુર. કદ પ×૮ાા, પૃષ્ઠ ૧૧૨, પૂંઢુ પાકું, મૂલ્ય ૧)

આરોગ્ય (બીજી આવૃત્તિ) લેખકઃ–પ્રભુશંકર નરબેરામ વ્યાસ. અડાજણ–સુરત. પૃષ્ઠ ૧૭૬, પૂંદુ પાકું, મૂલ્ય ∘ાા

અલુચિસ્તાનપર્યંટન-લેખિકાઃ-સૌ.ચંદનબહેન દ્વિદી, પાટલુ. પૃષ્ઠ ૪૮, પૃંદુ સાદુ, ૦)≈ અહેન–પ્રકાશક ચરાતર એજ્યુકેશન સોસાઇટી આલુંદ પૃષ્ઠ ૨૪, ૦)∽

ભગવાન એ**તન્યદેવ**-પ્રકાશક:–ગૌરાંગ સાહિત્ય પ્રકાશન સમિતિ, મેડાંઝ સ્ટ્રીટ–મુંબઇ. કદ ગા×પ, પૃષ્ઠ ૮૦, મૂલ્ય લખ્યું નથી.

કૂલગુંથણી-લેખક અને પ્રકાશક:-ચુડગર સાંકળચંદ ભુલાભાઇ, નડિયાદ. કદ પxાા, પૃષ્ઠ ૧૧૪, પૂર્ સાદુ, ગાત

ખાદીના શત્રુઓને સણસણતા જવાયા-લેખક:-રતિલાલ ભનજ ઠક્કર. પૃષ્ઠ ૩**૨,** મૂલ્ય નથી લખ્ય.

જીવનશાધન–લેખકઃ-કિશારલાલ ધનશ્યામ મશરૂવાળા. પ્રકાશક–દત્તાત્રય ખાલકૃષ્ણ કાલેલકર. 3. વિદ્યાપીઠ–અમદાવાદ. કદ પ×ાા, પૂંદુ સાદુ પૃષ્ઠ ૨૮૦, મૂલ્ય ગાા.

શ્રીપ ચરત્નહાર–રચનારઃ–સંતાેકભાઇ કુખેરજી પંડયા, હેડમિસ્ટ્રેસ વાંકાનેર. કદ પાા×૮ાાા, પૃષ્ઠ પહુર, પૂંઠુ પાકું, મૂલ્ય રાા.

શ્રીપંચરત્ત ગીતા-(મૂળ) પ્રકાશકઃ-ભજનાથ ભગત નવલગઢનિવાસી, ધનશ્યામદાસ ભજનાથ ઑઇલ મીલ-મુ- આગ્રા. કદ ગ્રા×પા, પૃષ્ઠ ૧૯૨, મૂલ્ય પ્રેમપૂર્વક પાદ.

સ'ધ્યાપાસનવિધિ (હિંદી)-પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે કદ પ×ળા, પૃષ્ઠ પર, મૂલ્ય પ્રેમપૂર્વ ક પાઠ. હિંદુસ્થાનની તીર્ધયાત્રા:-લેખક અને પ્રકાશક-જેઠાલાલ દેવશંકર દવે કદ પ×ળા, પૃષ્ઠ ૮૩૨, પૂંઠુ પાર્ક, કાગળ ગ્લેજ, મૂલ્ય ૭) **દ્વજારાપણ અથવા આરંડાલીના ધનુષ્ય**ટંકા**ર:–**લેખક નર્મદાશંકર પંડયા. પ્રકાશક ભાઇલાલ ઝવેરભાઇ પટેલ–નવયુગ મુદ્રણાલય, સુરંત. કદ પાા×ટાા, પૃષ્ઠ ૯૬, મૂલ્ય ાત્ર

જગત પાછળનું જગત:-લેખક આનંદ-પ્રકાશક યત્ત્રેશ હ. શુકલ. કાકડવાડી-મુંબઇ. કદ પxહાા, પૃષ્ઠ ૯૨, મૂલ્ય ગાા

કાશ્મીરથી નેપાળઃ – કર્તા અને પ્રકાશક – હરિચંદ લક્ષ્મીચંદ મહેતા. મુ. ખરવાળા ઘેલાશાના, જીલ્લે અમદાવાદ. કદ ૫x૭ા, પૃષ્ઠ ૨૭૨, પૂંકુ પાકું, કાગળ ગ્લેજ, મૂલ્ય ૨)

ત્રી સત્યનારાયણની કથા–કર્તા અને પ્રકાશક–મગનલાલ મયારામ મહેતા. કદ પ×છા, પ્ર^કઠે ૪૮, પ્રુંકુ સાદુ, કાગળ ગ્લેજ, મૂલ્ય બાત

કંઢાપનિષદ્-પ્રકાશકઃ-જેશંકર વિકુલજી ભટ્ટ-લીંખડીનિવાસી. દે. માંડવીની પાેળમાં હીરા-ગાંધીની પાેળ-અમદાવાદ. કદ ગાાા×પા, પૃષ્ઠ ૧૦૦, પૂંદુ સાદુ, કાગળ ગ્લેજ, મૃલ્ય લખ્યું નથી.

શ્રી ત્રેમભક્તિપ્રકાશ (હિંદી) પ્રકાશક:-ગીતા પ્રેસ-ગેરિખપુર. કદ પ×છા, પૃષ્ઠ ૧૬, પૃંદુ સાદુ, કાગળ ગ્લેજ, મૂલ્ય ૦)-

શ્રીમદભગવદ્દગીતા ઐાર વિષ્ણુસહસનામ:–પ્રકાશક−ગીતા પ્રેસ–ગારખપુર. કદ ગા×**પા,** પ્ર^{હું} ૧૩૨, પૂંઢુ પટીવાળું પાકું, કાગળ ગ્લે*ખ*, મૂલ્ય ૦)≈.

૮-નીચેના અહેવાલા મહયા છે.

ખાખરા-સાર્વજિનિક વાચનાલય તથા ગ્રામ્ય સેવા મંડળના તા. ૧-૫-૨૭ થી ૩૦-૪-૨૯ સુધીના અહેવાલ.

જામખંભાળીઆ-પ્રજાખાંધુ ક્રી લાયબ્રેરીના દશ વર્ષના રિપાર્ટ-સંવત ૧૯૭૬ થી ૮૫ સુધાના.

નડિયાદ-હિંદુ અનાથાશ્રમનાે સંવત ૧૯૮૫નાે અહેવાલ.

ધાનેરા અંધુસમાજ સાર્વજિનિક પુસ્તકાલયતા રિપાર્ટ.

ગુજરાત વર્નાક્યુલર સાસાઇટીના ૧૯૨૮ ના રિપાર્ટ.

શ્રી કડવા પાટીદાર કેળવણી ઉત્તેજક મંડળ-કડી, ૧૯૨૮ ના રિપાર્ટ.

શ્રીરામકૃષ્ણમિશન-સેવાશ્રમ-કાશીના ૧૯૨૭ના રિપાર્ટ.

ખરવાળા-શ્રી ^કવેતાંખર સ્થાનકવાસી જૈન મિત્ર મંડળતા વાર્ષિ દિયોર્ટ.

શ્રી ભૂગુપુર ઋષિનિવાસ બ્રહ્મચર્યાશ્રમની અભિપ્રાયપત્રાવિલે.

શ્રી કાર્ડિયાવાડ અંત્યજ સમિતિનું કાર્યદર્શન.

વરતેજ-અંત્યજ આશ્રમના સં. ૧૯૮૩ ના ભાદરવાથી ૧૯૮૫ ના આષાઢ માસ સુધીને ટુંક અહેવાલ.

શ્રીસિનાર સયાજી શ્વેતાત્સવ પુસ્તકાલયનું વાર્ષિક નિવેદન ૧૯૨૮-૨૯નું.

શ્રી કાઠિયાવાડ અંત્યજ સમિતિનું કાર્યદર્શન.

શ્રી લાહાણા યુવકસંમેલન (પ્રથમ અધિવેશન) ના પ્રમુખાનાં ભાષણા.

શ્રી ચારવાંડ મિત્રમંડળ લાયબ્રેરીના સને ૧૯૨૮ ના વાર્ષિક રિપોર્ટ.

જીનાગઢ-ગુરુકુળ પ્રહ્મચર્યાશ્રમ તેા ૧૯૮૪ સુધીનાં છ વર્ષના હેવાલ તથા હિસાખ.

उत्तम ग्रंथोना सेवननो महिमा

(અનેક ઉત્તમ પુરુષાના ઉદ્દગાર)

यसास्ति सद्ग्रन्थविमर्शभाग्यं, किं तस्य शुब्कैश्वपलाविनोदैः॥

અર્થાત્ જેને સારા સારા પ્રાંથા વાંચવાવિચારવાનું સદ્ભાગ્ય મળેલું હાેય, તેને ચપળાના (લક્ષ્મીના–સ્ત્રીના) શુષ્ક વિનાદ શી ગણતરીમાં છે?

"તમે ગમે તેવી નવલકથાએ અને બીજાં જે આવ્યું તે વાંચવા માંડી પહેા છા, પણ એવું તા તમે થાેડું વાંચા તેજ સાર્. ગીતાજી વાંચા, વેદાંતનાં બીજાં પુસ્તકા વાંચા; કેમકે તેની આખા જીવન સુધી જરૂર છે." "સ્વામી વિવેકાન'દ"

"પુસ્તકામાં હું શુંથાયેલા રહી શકતા, તેથા મને ખે માસ વધારે જેલ મળત તાપણ હું કાયર નહિ થાત; એટલુંજ નહિ પણ મારા જ્ઞાનમાં ઉપયોગી વધારા કરી શકવાથા હું ઉલટા વધારે સુખચેનમાં રહેત. હું માનું છું કે, જેને સારાં પુસ્તકા વાંચવાના શાખ છે, તે ગમે તે જગ્યાએ એકાંતવાસ સહેલાઇથા વેઠી શકે. × × એક પછા બીજાં, એમ પુસ્તકા વાંચતાં છેવટે તમે અંતર્વિચાર પણ કરી શકશા."

"મને પુરતકા વાંચવાથી જેવા આનંદ મળે છે તેવા આનંદ આ જગતમાં બીજા કાઇ પણ કામથી નથી મળતા. × × × માતૃભાષામાં વિવિધ જ્ઞાન આપનારા શ્રાંથોના પ્રચાર થયા વિના કાઇ પણ પ્રજા ઉત્નતિ પામી શકતી નથી અને જાતીય ભાવના (સ્વદેશપ્રીતિ) પણ મેળવી શકાતી નથી. × × × બધી જાતની ઉત્નતિનું મૂળ જ્ઞાનની ઉત્નતિ છે. પશુ આદિના જેવી ઇપ્યિત્તિ મિલાયનું બીજાં કાઇ પણ એવું સુખ તમે નહિ ખતાવી શકા કે જેનું મૂળ જ્ઞાનની ઉત્નતિમાં રહેલું ન હાય. × × × સાહિત્ય-ઉદ્યાનના ચતુર માળા થવાનું સુભાગ્ય જેને પ્રાપ્ત થયું હાય અથવા જેનું મન સદૈવ સાહિત્યમરાવરનાં કમળાની મધુર સુગધથી મસ્ત બનવા લાગ્યું હોય, તેને તો સાહિત્ય સિવાયનાં સ્વર્ગીય સુખા પણ તુવ્છજ લાગે છે." "અ'કિમચંદ્ર"

" ગરીખાને દરિદ્રતામાંથી છાડવવાની, દુઃખાએાનાં દુઃખ દૂર કરવાની, શરીર તથા મનના થાક ઉતારવાની અને માંદાંઓનું દર્દ બૂલાવી દેવાની ગ્રંથામાં જેટલી શક્તિ છે, તેટલી શક્તિ ઘહું કરીને ખીજી કાઇ ચીજમાં નથી." ''મારડન"

" ત્રાન એ આકાશ છે અને પુસ્તકા એ તેમાં શાભી રહેલા ચળકતા તારાઓ છે; ત્રાંન એ સમુદ્ર છે અને પુસ્તકા તે એ સમુદ્રના લાભ લઇ શકાય તેવાં વહાણા છે; ત્રાન એ સૂર્ય છે અને પુસ્તકા એ આપણા ધરમાં આવી શકે એવા તેના પ્રકાશ છે; ત્રાન એ સાનાના ખાણ છે અને પુસ્તકા એ તેમાંથા ખનાવેલા આપણને ખંધખેસતા થાય તેવા દાગીના છે; ત્રાન એ માટામાં માટી કિંમતી નાટા છે અને પુસ્તકા એ આપણા રાજના ઉપયાગમાં આવી શકે એવા ચલણી સિક્કાઓ છે; ત્રાન એ વાયુ છે અને પુસ્તકા તે એ વાયુને ચલાવી ઠંડક આપનારા પંખા છે; ત્રાન એ અગ્નિ છે અને પુસ્તકા તે એ આપણે દાવા છે; ત્રાન એ પૃથ્વી છે અને પુસ્તકા એ આપણને રહેવાલાયક મકાના છે; ત્રાન એ અનાજના ભંડાર છે અને પુસ્તકા એ તેમાંથા તૈયાર થયેલા રાટલા છે; ત્રાન એ મેઘ છે અને પુસ્તકા તે આપણા ધરમાં રહી શકે તેવાં પાણીભરેલાં માટલાં છે; અને ત્રાન એ સવર્શક્તિમાન પરમાત્મા છે તથા પુસ્તકા એ તે પરમાત્માના રસ્તા દેખાડનારા પૂજનીય દેવા છે."

"પુરતકાપત્યેના સ્તેહ એ ઇશ્વરના રાજ્યમાં પહેાંચવાના પરવાના છે."

"ખરાખ ચાપડીએાનું વાચન, એ તાે ઝેર પીવાસમાન છે."

"મહેલાયા તથા ધનવૈભવના અખૂટ ભંડારથી જે સંતાષ તમને નહિ મળે, તે સંતાષ તમને ઉત્તમ પુસ્તકાથી પ્રાપ્ત થશે." "ખારાકવિનાના શ્વરીરની પેંકે જ્ઞાનવિનાનું મન પણ નિર્માલ્ય છે. એ જ્ઞાનને મેળવવાનું સર્વોપરિ સાધન વાચન હોવાથી જે ધરમાં સારાં પુસ્તકા નથી, તે ઘર ઘર નહિ પણ નિર્માલ્ય તનમનવાળાં જીવતાં મુડદાંઓને રહેવાની ધાર છે."

એક વિદ્વાન ડીકજ કહે છે કે, ''વાંચવાની હાંશ છોડી દેવાના બદલામાં કાેં મને આખા હિંદુસ્તાનની સંપત્તિ આપે, તાેપણ હું તેને કદા છાેંડું નહિ."

''પુસ્તકા તરુણાવરથામાં સુમાર્ગ દેખાડે છે, વૃદ્ધાવરથામાં મનરંજન કરે છે અને ઉદાસીને વખતે સમાધાન કરીને આપણું જીવન આપણને નકામું લાગવા દેતાં નથી. વળા તે આપણી ચિંતા તથા ક્રોધાદિને શાંત કરી નિરાશાના નાશ કરે છે."

"એક પાશ્વાત્ય પંડિતના તા એટલે સુધી મત છે કે 'માણસને લૂગડાંલત્તાંની જેટલી જરર નથી, તેટલી પુસ્તકાની છે.' તે પાતે પણ જરૂરનાં પુસ્તકા ખરીદી લેતાં સુધી લૂગડાં લેવાનું મુલતવી રાખતા. તેને સિસેરાનાં પુસ્તકા ખલુ ગમતાં હતાં. તે વાંચતા ત્યારે ત્યારે 'હું વધારે સારા થયા છું' એમ તેને લાગતું."

"ઉત્તમ પ્રથા, તેનું સેવન કરનારાઓમાં ધર્મ, નીતિ, ચાતુર્ય, પ્રતિભા, શૌર્ય, ધૈર્ય તથા પરાપકારવૃત્તિને વિસ્તારે છે; અને જેમ જેમ એ દૈવી ગુણાની સત્તા જામતી ચાલે છે, તેમ તેમ દુનિયાને પીડારૂપ આસુરી ભાવાની જડ નાશ પામતી જાય છે."

''સુખ, વિદ્યા અથવા પ્રમાણિકતાના પ્રેમીએ!એ તેા જરૂર પુસ્તકાના શાખ રાખવા.''

''પ્રંથાની એારડીમાં ગયા પછી તમે એને હાથ નહિ લગાડા તા એ પ્રંથાજ માનસવાણી-થી તમને કહેશે કે 'અમારામાં પુષ્કળ જ્ઞાન ભર્યું છે તે લ્યા અને વાપરા, એટલે તમારૂં કલ્યાણ થશે.' શું આ માનસવાણી એાછી કિંમતી છે?"

शुद्धिपञ्च

તૃક્ષ ,	પ'કિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ	પૃષ્ઠ	પંકિત	અશુદ્ધ	શુદ્ધ
Ł	УЕ	વિદ્યધિકારી	વિદ્યાધિકારી	929	٤	ધમપરીક્ષા	ધર્મપરીક્ષા
۹۷ '	૧૧	તિરસ્કાજ	તિરસ્કારજ	२०७	30	સત્યનાશ	સત્યાનાશ
3 २	૧૯	ચાંલ	ચલિ	२४७	૧૫	ખાના આર	ખાના ઔર
83	૧૪	्गुणाः-	गुणाः)	२४७	30	અવકારદાયક	અાવકાર દાયક
४५		ચિ મધ્યમાં ઉમેરવું	(3)	૨ ૬૧	ર	१०३	१०३-१
४६	\$	દુશ્વચ રિત્રને	દુક્ષરિત્રને - ૧૧૨ - ૧૬	२६४	૧૫	१०३	१०३-२
૭૧	પ	વડીલાપજિલ	વડીલે ાપાજિ ત	२६३	ર૧	આદશ	અાદર્શ [ે]
૭૩	33	પશુ કે કે	પશુ કે	२६८	ર	શ્રી ષ્ણની	શ્રીકૃષ્ણની
૭૫	٧o	પેતાનાજ	ું પાતાનાજ 	રહ્		પતાકાએ'	પતાકાએ')
હહ	33	ડાક્ટર <u>ે</u> ાના રાલ	ડાંક્ટરાની ગરભડ				,
હહ	38	હૂધની	દ્રધની	389	-	नवारत्रिना	नवरात्रिना
૧૧૩	30	ર્ગે .ગેરીધમ	ક્ષાેગેરી ^શ મ	385	પ	આ પવાનું	આપવાનું
198	४	ગાેગેરીધમ	લાગેરી ^થ મ	૩૫ ૫	8	તાજો	તાજો શંખાવલીના
૧૩૯	૩પ	ક્રમ	કર્મ	358	' २७	અજ્ઞા એ।	આ ત્રાએ!
152	3.6	અલાકિક	અલૌકિક	3 \$ \$	ર ૧	અ ાધકોશ	અધિકાં શ

सामान्य अनुक्रमणिका

ક્રમાંક વિષય	પૃષ્ઠાં ક	ક્રમાંક	વિષય	પૃ ^૦ ઠાં ક
૧ વૈદિક પ્રાર્થના અને વચનામૃત	૧	8	રાજદારી ભય	૧૯
૧ જીવનની સાત મર્યાદા…	ર	પ	ધાર્મિક ભીરુતા	૧૯
ર સત્ય અને પ્રિય ભાષણ	з	\$	સામાજિક ભીરુતા	૧૯
૩ માધુર્ <mark>ય મય જીવન </mark>	з	હ	આર્થિક ભીરુતા	२०
ર હ્યક્ષચર્ય	४	(	ભીરુતા ત્યાગા-મરદ	ખનેા. ··· ૨ ૦
૩ રશિયામાં કેળવ ણીનાે વિકાસ	૧૦	ક દક્ષિ	.ણભારત મેં મૂર્તિ પૂજ!	ક ઇસાઇ(ન્દિંદી) ૨૧
૧ ઉંચી કેળવણા સાથે વ્યવહા	રજ્ઞાન ૧૦	૭ ભાર	તકી વિજયાદશમી ક્રબ	ા હેાગી?(હિંદી)૨૪
🗸 ૨ કેળવણીના અગત્યતા …	૧૦	૮ નાર્ર	ોશક્તિ (હિંદી)	२६
૩ છવત સાથે સખધ	૧૯		ોાનાે પત્નીવત–ધર્મ (	
૪ માતૃલાષામાં શિક્ષણ	૧૦	૧૦ સ્ત્રિં	li <i>ક</i> ા એારસે (હિંદી	) રહ
૫ અહના ફિલ્સુપ્રી	૧૧		ારે અધિકાર (હિંદી)	
૬ આશિકાઓ	ે ૧૧	૧૨ શ્રીમ	ાતી ઉમાદેવી 'વિશારદા	'(હિંદી) ૩૪
૭ ઝારના સમયમાં …	৭৭	૧૩ 'વિ	જયા' કા વિજયસ દેશ	(હિંદા) ૩૫
૮ કેળવણીનાે હેતુ	૧ર	૧૪ માત	ા કી મહિમા (હિંદી	કાવ્ય) ··· ૩૮
૯ વિદ્યાર્થાઓના કારભાર	ევ		૮૫ કા મૂલમ ં ત્ર (હિંદી	
૧૦ સહેલગાહ · · · · · ·	••• ૧૩		લ ૪૧ મહિમા (હિંદી	
૧૧ ગામડાના ખાળકમાં અહિ			ઊની કથા ૂ	
હેાય છે	૧૩		ષ્ણ-મહિમા (હિંદી ક	
૧૨ સિ્તેમાદ્વારા શિક્ષ્ણ	૧૪		જા ! (હિંદી કાવ્ય)	
૧૩ શહેર અને ગામડાના સંખ			ામના ઉપયાગ	
૧૪ અલાગુતા ટાળવાના ઉપાય		1	ર્રમના તહેવારાે…	
૧૫ રશિયાનું લશ્કર			માહરમ એટલે શું?	
	૧૫	ર	પહેલા ચાર ખલીક	,
૧૭ યુનિવર્સિટીએ	••• ૧૫		ખિલાકૃત સું ટૂણીના	
૧૮ સહનશીલતાની ભાવના	૧૫	3	હઝરત મુઆવિયાની	સીરિયા-
૧૯ લુના ચરસ્ક્રી	••• ૧૫		માં હકુમત 😶	
ર૦ ક્રુ ^પ સકાય-ક્ષેનિનની પત્ની		8	હઝરત ઇમામ હુસેન	
૪ વિધુરલગ્ન <mark>થાય તે</mark> ા પછી વિધ			કૃતના ખરા હકદાર	
કેમ નહિ ?		l .	કૂકાનું આમંત્રણ	
૧ વિધવાલગ્ન કાર્ને માટે ?		\$	ઈમામ સાહેળનું ફૂફે	
ર હિંદુસમાજમાં વિધવાએન			અને કૂકામાં મુસ્લીમન	
સ્થિત		1	કરબલાનું યુદ્ધ અને	
૩ વૈધવ્ય માટે જોખમદાર કે			સાહેબની ્શહાદત્	
૪ હિંદુસમાજ જાગરો કે?			ઇમામ હુસેન સાહેબ ન	
પ આજના સમાજનાં જીવતાં મુ		1 _	દતનાં ફળ	યમ
૧ છવતાં મુડદાં	٩٧	1	ाओ। शाध्वानी रीत	
ર ખાયલાપણાના પ્રકાર	٩٧		ની નાેંધપાેથી 😶	
ં ૩ વહેમ અને ધતી ગનાે ભય	٩٧	૨૪ શરદ	ઋતુની માંદગી એ મળ	૧ ભરાયા-

ક્રમ	ક	વિષય	<i>મૃષ્</i> ઠાં ક		ક્રેમ	.i.ક	વિષય		યું કે
	ની :	ચેતવણી છે		ξ3	32	દેશ કે !	લિયે (હિંદી) …		
રપ		તે શિષ્ટ શ્રીમ તા,		-	33	સામાજિ	vક ખંધનની ભ ય	યંકરચક્કીમાં	
	કે લ	ું વ્યાલું ટારાએ !		કૃપ			ી નિર્દોષ ખાળા		
२६	લુહા	રેતા દીકરા અમેરિ!	ાના	• •	38		પણ વધારે ગર		
		ખ કેમ બન્યો ?		(90			બાલમ ં દિર		
•		राज्दारी भाभते।					માતાના પાકાર		
		वभत शक्स पाउते		७०	•		વેધિમાં રહેલા ઉ		
	ર	છાપાં વેચી કેળવણી	લીધી	190			ા સંસ્કાર ક્યારે		
	3	काहिर करेली राजन	ાતિ	હવ			મ્ય સંસ્કાર અન <u>ે</u>		
		લુઢારના દીકરાની ક		હવ			સ્કારના પ્રતાપ		
રહ	ઉપવ	ાસ–ચિકિત્સા અને તે	ના લાભા	હર	32	કુદરતની	અદ્દભુત કારીગ	री	१०४
		તર અને પાષાક વ		७४		૧ અાં	ખ વિના જોવાય	! કાત વિના	
२६	આહ	ારવિહારના સાદા સિ	તહાં તાથી			સંવ	મળાય!	•••	१०४
		દર્દોની દક્ષ્તક્રિયા		હહ		ર કાન	ાવું કામ લાય ક	३ !!	૧ ૦૫
		પ્રચારકાર્ય		છહ	36	ચ્યા પહ્યું	સંગીત		१०६
	÷.	ડાકટરા સામે વાંધા	નથી	છહ	80	બલદેવદા	સ–માતૃભવન, ક	કલકત્તા(િંદી	) ૧૦૯
	3	ચૂસ્ત હિમાયતી	•••	છહ	४१	નદિયા	એક ઘાટ બહુ તેરે	!(િંદા)	૧૧૧
	X	ડાક્ટરાની ગરભડ	•••	99	8ર	એક બ	ગાળીની અદ્ભુન	ા યાદશક્તિ	૧૧૩
	પ	ડાંક્ટરાનું સ્થાન	•••	છછ			ડ આંકડાની રક		
	ξ:	આપણી મનેાદશા	•••	७८			મથી મનમાં ગુણું		૧૧૩
	છ :	એકજ સિહાત	•••	٧٥.			્ભુત યાદશક્તિ		
	۷.	ખારાક અને ઉપવા	લ	७८			માં પ્રતાપ		
	Ŀ	એક દર્શત	•••	७८		૩ રાક્ષ	ાસી યાદશક્તિ	••••	૧૧૩
	૧૦	ખાેરાક વિના માણસ	મરતા નથી.	७८			મેરિકામાં એક બ'ઃ - િઃ		
	૧૧ (	ઉપવાસચી ખળ ઘટ	તું નથી	છ૯		રણ	શક્તિનાં જાદુ		૧૧૩
	૧૨ (	^{9્રિપવાસથી} ધર્ણાદર	દેા મટે છે.	૭૯			બાે ઝે શક્તિ ક <u>યી</u>	2	
	૧૩	સિદ્ધાંતનું પૃથકકરણ	•••	૭૯			મલા એટલે મા ણ		
	18	દૂધની ઉપયોગિતા	•••	૭૯		ું મનુ	પ્યતું મત		११६
	૧૫ .	કસરતની જરૂર		૭૯	8.5	ત્રા. અ	ાધાનીની અદ્દભુત ૧૧૩૦	ા વાદસાકત	440
		ખરૂં રહુસ્ય \cdots		10		J 608	ાર વાક્યો ટ્રાંગારે સ્ક્રેસ્ટર	•••	170
30	પાલાં	ડ <mark>ની પ્રતિભાવાન</mark> પુત્રી	મેડમ ક્યુરી	10		ર સાળ	દા અને પેરેપ્રાફે જ અને પ્રાપ્ત		110
૩૧	ભગવ	nન મુદ્ધ અને નિવ	ોણમાર્ગ…	૮૫		ુ ગા. જ પ્રાકેત	ળ અનેક પ્રયેત્ગે ૧૫ અને અમેરિ	.L	6/13
	૧ (	ભૌહધર્મ પ્રાચ <u>ી</u> ત ર	રૈદિકધર્મથી		~~	ુ કરા આગાશિક	ાય વ્યન વ્યનાર યાની દુનિયા…	٥١	110
	(	~	•	٧٤	λŊ	માર ચર્માદ	તતા કુતવત હિંસાવાદી સાચા		(( )
	ર !	<mark>યુદ્ધ ભ</mark> ગવાનની સિ			0 1				૧૨૧
	=	અને અષ્ટાંગ માર્ગ	•••	٧٧.		• •	 ીં માતાજીને ના		676
	3 :	भनुष्यकाति भाटे २	મગાધ પ્રે મ	८५			?'દી લાેહીની નદાઃ		929
	8	બૌહ મત નાસ્તિક ત	ાના પ્રચા-	}			∘ડાલાહા તાવાડા બ્યાેનાં ખૂન…		
	7	રક નથી	•••	45			ારી ઇન્સારી કા		
		બૌ હ સંધ અને ધમ	પ્રચાર	15			ીતા ત		929
	ş (	હેં દુધર્મ ઉપર બૌદ્ધ ધમ	િના ઉપકાર	25	.85	ઉપવાસને	ા એક ચમત્કારિ	કે ઉપચાર	૧૨૨

ક્રમાં	ક વિષય	પૃ ષ્ઠાં ક	ક્રમાંક િ	વ ષ્ય	પૃષ્ઠાં ક
	૧ ક્રયા રાગ …	٠٠٠ ٠٠٠ ٩२२	પદ તંખાકુ અને	ો તેની ઝેરી અસર	૧૪૯
	ર પ્રારંભિક ક્રિયાએન		૫૭ ભારતવર્ષેનાં	આંધળાં	૧૫૩
	૩ ૧૮ દિવસના ઉપવાસ			તભૂમિ રળિયાત(કાવ્ય	
	૪ એનું પરિણામ		૫૯ પ્રેમાન્મત્ત	સા ધ્વ િ વિદુરપત્ની	૧૫૫
૪૭	વૈદિક સબ્યતા કા આરંભિક			પ્રાર્થના (કાવ્ય)	
	૧ સામાજિક ઉન્નતિ-ચ્ય			મહિમા	
	ર આર્થિક અવસ્થા			્છવા સમજાવવા જ	
	उ राज नैतिक अवरथा			તા	
87	યુદ્ધ લગવાન કે વચન (			ૌર છુદ્ધ ભૂગવાના હિંદ	
	પુત્ર હોને કા ઉપાય…			ર સેમીરમિસની ચઢા	
	વિશ્વભારતી		૬૫ એક્કવિરાજ	૪ કી કામના (હિંદી ક	ાવ્ય) ૧૬૫
	ગીતામૃતનાં ગુણુગાન		૬૬ ગુન્હેગાર કે!	ણ [?] આવેલા પરાણાએા	9 § §
	૧ ગીતાછનું મહત્ત્વ	935	કું ક્રાંસ લઇને	આવેલા પરાણાઓ	••• ૧૭૫
	ર વિદેશા વિદ્વાના અને	ગીતાજી ૧૩૬	६८ पुरुषात्तम	ડુષ્ણચંદ્રની જયંતી	१८६
	૩ 'ગીતા' એ ઉપનિષદે	ા અને		વારા	
	શાસ્ત્રોતું સત્ત્વ છે.	935		તેર ત્રુટિઓ – તેના (	
•	૪ 'ગીતા' એ ધર્મપ્રચ	ાર નું ઉત્તમ		ારી ચાવીએા …	
	સાધન છે	৭३৩		) : >	
	પ ગીતાનું મૂળ ઝુરણ	ક્યાં છે ? • • ૧૩૭	I	ુખાનાં કે કસાઇખાન આ મામ લાઇ નથા	
	ક 'ગીતા' એ શક્તિના		_	પાનના લાભંતથા	
પર	ગીતા અને કર્મમાર્ગ	૧૩૯		ા તું ગયેા ! (કાવ્ય) ણે વરસાદ વરસાવી	
	૧ કર્મવિના સર્વ કાંઇ l	.નેરર્થં ક છે. ૧૩૯		थु परताह परताना	
	ર જ્ઞાન અને કર્મની			્ર આકર્ષાઇ પાયમલ	
	ફળસ્તિહિ ચાય છે .	૧૩૯		ii	
	૩ કર્મ દારા કર્મનો ત્યાગ	ા કરવા		ત તલલાઇની ચિણગા	
	એજ કર્મધાગનું રહ	રય છે ૧૪૦		યે આયુર્વે દ–શિક્ષા(	
	૪ કમ માથી ક્ળેચ્છાની	કળા જતાં		યુવાજોગ વસ્તુઓ	
	ત્યાગને પંચે પડાય	છે. . ૧૪૧		મંદિરના ખજાના	
	૫ ઉપનિષફ પણ 'નિષ			નું વિશ્વવિદ્યાલય	
	ઉપર ભાર દે છે.			ુ સ તલવાર	
	કુ મહાભારતમાં પણ કત	િયપાલન-	૮૧ યુગાચાર્ય શ્રે	તીરામકૃષ્ણ પરમહંર	ત ૨૦૨
	નેજ સાચા કર્મથા			વાના	
	૭ પતિત્રા ધર્મએ 🤿			ા સ ૃથે પેસી ગયેલા	
	કર્મયે≀ય છે	१४२	સવામણ િ	∖ગાડાે	२०६
	૮ પ્રેસિંડન્ટ લિંકનનું હ			હિંદુસમાજનાં નથી	
	૯ મૌલાના રૂમનું દર્ણત		૮૫ સ્વાધીનતા	કે પ્રતિ (હિદી)…	२०४
	૧૦ યુધિષ્ટિનું દેપ્ટાંત			તેષ્કામ કર્મ ^દ હિંદી)	
	ગીતાદેવીની કૃપાના મહિમ			માતા ચાય ભવ∘ની,	
	ગીતાજીના એક મહત્ત્વના			રત માૈ ફૈલાની ? (હિંદી	
	કુળવાયેલા વર્ગ એટલે વિ			શ 🗞 (હિંદી)	
	એદી નમાલા વર્ગ	१४८	૮૯ રસ્તામાં ભટ	કતા છે ાકરા કેવી ર	ીતે 🛴 .

અબજોપતિ બન્યો! ર૧૬ ૯૦ જાતિઓનો આત્મધાત ર૧૯ ૯૧ સ્વર્ગ મેં આનંદ (હિંદી) ર૨૯ ૯૧ સ્વર્ગ મેં આનંદ (હિંદી) ર૩૩ ૯૩ મુક્તિમાર્ગના મહાજનો ર૩૫ ૧ રામનગરની અમૃલ્ય સંપત્તિ— એક જીવાન ર૩૫ ૧ રેટન્કા રાજીન—ઝારશાહીનો પ્રથમ શત્રુ ર૩૫ ૨ રેટન્કા રાજીન—ઝારશાહીનો પ્રથમ શત્રુ ર૩૬ ૯૪ લંધન તથા અતિલંધન-તેના લાભ અને હાનિ ર૪૩ ૧ એક યુરેમપાય અનુભવની કથા ૨૪૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ક્લના આહાર ૨૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રકત-દોષનું કારણ છે ૨૪૪ ૪ આતઅન્ન વિષમય ને સર્વ રકત-દોષનું કારણ છે ૨૪૫ ૫ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિર્યામત લંધનજ લાભકારક છે. ૨૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારના યોગ્ય પરિસ્થિતિ ૨૪૬ ૯૧ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૧ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૧ અનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ તરપતિમાંથી મોટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૧ તરપતિમાંથી મોટર માટેનું અડકાવવાની શાધ ૨૪૯ ૧ જમાન ખેડવા માટે હાથીઓ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માધલ લાંખો ખુગદો ૨૪૯	ક્રમાંક	વિષય	યુષ્ઠાં	5
હે જાતિઓના આત્મધાત ર ૧ ૮ ૯ ૧ સ્વર્ગ મેં આનંદ (હિંદી) ર ૨ ૯ ૨ સતીધમંના મહિમા ર ૩ ૩ ૯૩ મુક્તિમાર્ગના મહાજના ર ૩ ૫ ૧ રામનગરના અમૃલ્ય સંપત્તિ— એક જીવાન ર ૩ ૫ ૨ રટેન્કા રાજીન—ઝારશાહીના પ્રથમ શત્રુ ર ૩ ૬ ૯૪ લંધન તથા અતિલંધન-તેના લાભ અને હાનિ ર ૪ ૩ ૧ એક યુરાપાય અનુભવની કથા ૨ ૪ ૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ક્લના આહાર ૨ ૪ ૪ ૪ આતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ ૨ ૬ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧ ૧	;	અબજોપતિ બન્યાે !	… ર	1 8
હર સતીધમં ના મહિમા ર ૩ ૩ હ ૩ મુક્તિમાર્ગના મહાજના ર ૩ ૫ ૧ રામનગરના અમૃલ્ય સંપત્તિ— એક જીવાન ર ૩ ૫ ૨ રટેન્કા રાજીન—ઝારશાહીના પ્રથમ શત્રુ ર ૩ ૬ હ ૪ લ ધન તથા અતિલ ધન-તેના લાભ અને હાનિ ર ૪ ૩ ૧ એક યુરાપાય અનુભવની કથા ૨૪ ૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને કલના આહાર ૨૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ ર કત- દાવનું કારણ છે ૨૪૫ ૫ અપવાસથા મળિવકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિયમિત લ ધનજ લાભ કારક છે. ૨૪૫ ૫ સપવાસથા મળિવકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિયમિત લ ધનજ લાભ કારક છે. ૨૪૫ ૫ દિદના ખાસ વિચારના યાગ્ય ૫ પરિસ્થિતિ ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૧ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૬ ૯૧ સનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ નરપતિમાંથ! માટેર માટેનું ખળતષ્યુ ૨૪૯ ૧ લનાના મોને જોવં પોરાક ભગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૧ તમાને ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા મુગદા ૨૪૯				
હર સતીધમં ના મહિમા ર ૩ ૩ હ ૩ મુક્તિમાર્ગના મહાજના ર ૩ ૫ ૧ રામનગરના અમૃલ્ય સંપત્તિ— એક જીવાન ર ૩ ૫ ૨ રટેન્કા રાજીન—ઝારશાહીના પ્રથમ શત્રુ ર ૩ ૬ હ ૪ લ ધન તથા અતિલ ધન-તેના લાભ અને હાનિ ર ૪ ૩ ૧ એક યુરાપાય અનુભવની કથા ૨૪ ૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને કલના આહાર ૨૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ ર કત- દાવનું કારણ છે ૨૪૫ ૫ અપવાસથા મળિવકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિયમિત લ ધનજ લાભ કારક છે. ૨૪૫ ૫ સપવાસથા મળિવકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિયમિત લ ધનજ લાભ કારક છે. ૨૪૫ ૫ દિદના ખાસ વિચારના યાગ્ય ૫ પરિસ્થિતિ ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૧ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૬ ૯૧ સનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ નરપતિમાંથ! માટેર માટેનું ખળતષ્યુ ૨૪૯ ૧ લનાના મોને જોવં પોરાક ભગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૧ તમાને ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા મુગદા ૨૪૯	હવ	સ્વર્ગ મેં આનંદ (હિંદી)	२	ર૯
હ ર મુક્તિમાર્ગના મહાજના ર ર પ ૧ રામનગરતી અમૃલ્ય સંપત્તિ— એક જીવાન ર ર પ ૨ સ્ટ્રૈન્કા રાજીન–ઝારશાહીનો પ્રથમ શત્રુ ર ર ક ૯૪ લંઘન તથા અતિલંઘન-તેના લાભ અને હાર્નિ ર ૪ ર ૧ એક યુરાપાય અનુભવની કથા ૨૪ ર ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ક્લના આહાર ૨૪ ૪ ૪ આતઅન્ન વિષમય ને સર્વ રક્ત- દાવનું કારણ છે ૨૪૫ ૫ અપવાસથા મળિવકારના નાશ ૨૪૫ ૧ નિર્યામત લંઘનજ લાભકારક છે. ૨૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારવા યોગ્ય પરિસ્થિતિ ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૫ અનિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૫ અનિભાવકાં સે પૂછતાછ (હ્રાં સ્ટાં ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ વનસ્પતિમાંથા માટે માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં મોળ્ય વેડે ખોરાક અગડતા અટકાવવાના શોધ ૨૪૯ ૧ જમીન ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખો સુગદો ૨૫૦	હર	સતીધર્મ ના મહિમાં	… ર	33
૧ રામનગરના અમૃલ્ય સંપત્તિ— એક જીવાન રૂંગ્ય ર રેટેન્કા રાજીન—ઝારશાહીનો પ્રથમ શત્રુ રૂંગ્રું હ્રું લંધન તથા અતિલંધન-તેના લાભ અને હાનિ રૂંગ્રું સુધાય અનુભવની કથા રૂંગ્રું અને ક્રુંલના આહાર રૂંગ્યું અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રેક્ત- દાવનું કારણ છે રૂંગ્યું પ્રયુધા મળવકારક છે. રૂંગ્યું પ્રયુધા મળવકારક છે. રૂંગ્યું પ્રયુધા મળવકારક છે. રૂંગ્યું માર્થિત રૂંગ્યું પ્રયુધા (હિંદી) રૂંગ્યું અભભભાવકા સે પૂછતા છે (હિંદી) રૂંગ્યું અભભભાવકા સે પૂછતા છે (હિંદી) રૂંગ્યું સ્તુધા રૂંગ્યું માર્થિત સૂર્ય રૂંગ્યું માર્થિત સાર્ય રૂંગ્યું માર્થિત સાર્ય રૂંગ્યું સ્તુધા માર્થિત સાર્ય રૂંગ્યું માર્થિત સાર્ય રૂંગ્યું માર્થિત સાર્ય માર્થિત સાર્ય સાર	૯૩	મુક્તિમાર્ગના મહાજના	… ર	રપ ે
ર રટેન્કા રાજીન–ઝારશાહીની પ્રથમ શત્રુ ર૩૬		૧ રામનગરની અમૂલ્ય સંપ	त्ति-	
પ્રથમ શત્રુ ર ૩ ક્ દ્રિષ્ઠ લંધન તથા અતિલંધન-તેના લાભ અને હાનિ ર ૪૩ ૧ એક યુરાપાય અનુભવની કથા ર ૪૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ક્લના આહાર ર ૪૪ ૩ શરીરમાં રકૂર્તિ ર ૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રક્ત- દાવનું કારણ છે ર ૪૫ ૫ અપવાસથા મળિવકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિયમિત લંધનજ લાભકારક છે. ૨૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારના યાગ્ય ૫રિરિયતિ ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૫ નસ્પતિમાંથી મોટર માટેનું બળતણ ૨૪૯ ર વનસ્પતિમાંથી માટેર માટેનું બળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માજાંવડે ખારાક ભગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીએા ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા મુગદા ૨૫૦	•			૩૫ ∤
હજ લંધન તથા અતિલંધન-તેના લાભ અને હાનિ ર૪૩ ૧ એક યૂરાપાય અનુભવની કથા ર૪૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ક્લના આહાર ૨૪૪ ૩ શરીરમાં રકૂર્તિ ૨૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રકત- દાવનું કારણ છે ૨૪૫ ૫ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ૨૪૫ ૧ નિર્યામત લંધનજ લાભકારક છે. ૨૪૫ ૫ હિંદના ખાસ વિચારના યાગ્ય ૫રિરિથતિ ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૫ નિર્માના અને શાધખાળ ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ સનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ સનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ સનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ લાના માજાવે આરાક ખાડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૧ ત્રણ માઇલ લાંખા સુગદો ૨૪૯ ૧ ત્રણ માઇલ લાંખા સુગદો ૨૪૯				
લાલ અને હાર્ન ર૪૩ ૧ એક યૂરાપાય અનુભવની કથા ર૪૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને કલના આહાર ૨૪૪ ઢ શરીરમાં રફર્તિ ૨૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રક્ત- દોષનું કારણ છે ૨૪૫ ૫ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિર્યામત લંધનજ લાલકારક છે. ૨૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારના યાગ્ય પરિસ્થિત ૨૪૬ ૯૫ અભિલાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ મનુષ્યકૃત સર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સર્ય ૨૪૯ ૧ નરપતિમાંથી માટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માજાવંદે ખારાક અગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા મુગદો ૨૫૦		પ્રથમ શત્રુ ્…	… ર	35
૧ એક યુરાપાય અનુભવની કથા ૨૪૩ ૨ ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ક્લના આહાર ૨૪૪ ૩ શરીરમાં રકૂર્તિ ૨૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રકત- દાવનું કારણ છે ૨૪૫ ૫ અપવાસથા મળિવકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિયમિત લંધનજ લાભકારક છે. ૨૪૫ ૭ દિંદના ખાસ વિચારવા યાેગ્ય ૫રિસ્થિતિ ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (દિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (દિંદી) ૨૪૬ ૯૭ વિત્રાન અને શાધખાળ ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૨ વનસ્પતિમાંથી માેટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માેજાંવડે ખારાક ભગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીએા ૨૪૯ ૫ ત્રણ માધલ લાંખા મુગદા ૨૫૦	68	લંધન તથા અતિલંધન-તેના		}
ર ખાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ક્લના આહાર ર૪૪ ઢ શરીરમાં રકૂર્તિ ર૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રકત-દોષનું કારણ છે ર૪૫ ૫ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ૨૪૫ ૬ નિર્યામત લંધનજ લાભકારક છે. ૨૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારવા યાગ્ય પરિસ્થિતિ ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ નરપતિમાંથી માટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માજાવંડે ખારાક ભગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખો મુગદો ૨૫૦		લાલ અને દાનિ	… ર	83
ક્લના આહાર ૨૪૪				83
ઢ શરીરમાં રકૂર્તિ ર૪૪ ૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રક્ત- દેશવું કારણ છે ર૪૫ ૫ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ર૪૫ ૬ નિર્યામત લંધનજ લાભકારક છે. ર૪૫ ૭ દિંદના ખાસ વિચારવા યાગ્ય પરિસ્થિત ર૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (દિંદી) ર૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ર૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૨ વનસ્પતિમાંથી માટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માજાવંડે ખારાક અગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીઓ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા મુગદો ૨૫૦				
૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સવે રક્ત- દેષનું કારણ છે ર૪૫ ૫ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ર૪૫ ૬ નિર્યામત લંધનજ લાભકારક છે. ર૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારવા યાગ્ય ૫રિરિથતિ ર૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ર૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૨ વનસ્પતિમાંથી માટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માજા વડે ખારાક અગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખો સુગદો ૨૫૦		ક્લના આહાર	२	
૪ અતિઅન્ન વિષમય ને સવે રક્ત- દેષનું કારણ છે ર૪૫ ૫ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ર૪૫ ૬ નિર્યામત લંધનજ લાભકારક છે. ર૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારવા યાગ્ય ૫રિરિથતિ ર૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ર૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૨ વનસ્પતિમાંથી માટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માજા વડે ખારાક અગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખો સુગદો ૨૫૦		ઢ શરીરમાં સ્કૂર્તિ… ુ…	्र २	88
પ અપવાસથા મળવિકારના નાશ ર૪૫ ક નિયમિત લંઘનજ લાભકારક છે. ર૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારવા યાેગ્ય પરિસ્થિત ર૪૬ ૯૫ અભિલાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ર૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ નરપતિમાંથી માેટર માટેનું ખળતણ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માેજાંવડે ખાેરાક ખગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખો ખુગદો ૨૫૦		ુ ૪ અતિઅન્ત વિષમય તે સવ	યે રકત-	}
ક નિર્યામત લંઘનજ લાભકારક છે. ૨૪૫ ૭ હિંદના ખાસ વિચારવા યાગ્ય પરિસ્થિત ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ નસ્પતિમાંથી માેટર માટેનું ખળતાયુ ૨૪૯ ૩ હવાનાં માંજાંવડે ખારાક ખગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીઓ ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા મુગદો ૨૫૦		દેાવતું કારણ છે	٠ ٦	૪૫
હ હિંદના ખાસ વિચારવા યાગ્ય પરિસ્થિત ર૪૬		પ અપવાસથા મળવિકારને	ા નાશ -	१४५
પરિસ્થિત ૨૪૬ ૯૫ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ ૯૬ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૯ ૯૭ વિજ્ઞાન અને શાધખાળ ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૨ વનસ્પતિમાંથી માેટર માટેનું ખળતષ્ય ૨૪૯ ૩ હવાનાં માેજાં વડે ખારાક અગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીએ ૨૪૯ ૫ ત્રષ્ય માઇલ લાંખા સુગદો ૨૫૦		ક નિયમિત લંધનજ લાભક	ારક છે	१४५
હપ અભિભાવકાં સે પૂછતાછ (હિંદી) ૨૪૬ હકુ એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ૨૪૯ હુ વિજ્ઞાન અને શાધખાળ ૨૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ૨૪૯ ૧ વનસ્પતિમાથી માટર માટેનું		૭ હિંદના ખાસ વિચારવ	ા યોગ્ય	
હ કું એક આદર્શ કાર્ય કર્તા (હિંદી) ર૪૯ હું વિજ્ઞાન અને શાધખાળ ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૧ નરપતિમાંથી માટેર માટેનું બળત્યું ર૪૯ ૩ હવાના માજત્વે કે ખારાક બગડતા અટકાવવાના શાધ ર૪૯ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીઓ ર૪૯ ૫ ત્રથ્ માઇલ લાંખા સુગદો ર૫૦		ુપરિસ્થિતિ		188
૯૭ વિજ્ઞાન અને શાધખાળ ર૪૯ ૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ર૪૯ ૨ વનસ્પતિમાંથી માેટર માટેનું બળતષ્ય ૨૪૯ ૩ હવાનાં માેજાંવડે ખાેરાક બગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીએા ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા સુગદો … ૨૫૦	૯૫	અભિભાવકા સે પૂછતાછ (હિ	દા)	१४६
૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય ··· ··· ૨૪૯ ૨ વનસ્પતિમાંથી માેટર માટેનું બળતણ ··. • ૧૪૯ ૩ હવાનાં માેજાંવડે ખાેરાક બગડતા અટકાવવાના શાધ ··· ·· ૨૪૯ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીએા ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા સુગદા ··· ૨૫૦	८६	એક આદશે કાર્ય કતો (હિંદી	)	185
ર વનસ્પતિમાંથી માેટર માટેતું બળતશું રુપ્લ ૩ હવાનાં માેજાંવડે ખાેરાક બગડતા અટકાવવાના શાધ રપ્પલ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીએા રપ્પલ ૫ ત્રણ માધલ લાંખા સુગદા … રપ૦	৫৩	વિજ્ઞાન અને શાધ્યોળ 😶	• •••	186
બળતથું ર૪૯ ૩ હવાનાં માેજાંવડે ખાેરાક બગડતા અટકાવવાના શાધ ૨૪૯ ૪ જમાન ખેડવા માટે હાથીએા ૨૪૯ ૫ ત્રણ માઇલ લાંખા યુગદા ૨૫૦		૧ મનુષ્યકૃત સૂર્ય 😶 😶		२४७
૩ હવાનાં મેાજા વડે ખારાક અગડતા અટકાવવાના શાધ ··· ·· ર૪૯ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીએા ૨૪૯ ૫ ત્રણ માધલ લાંખા સુગદા ··· ૨૫૦		ર વનસ્પતિમાંથી માટર	માટેનું	l
અટકાવવાની શાધ ··· ·· ૨૪૯ ૪ જમીન ખેડવા માટે હાથીએા ૨૪૯ ૫ ત્રણ માધલ લાંખા પ્રુગદાે ··· ૨૫૦		ખળતણ		र ४८
૪ જમીત ખેડવા માટે હાથીએો ૨૪૯ ૫ ત્રણ માધલ લાંબો છુગદો ··· ૨૫૦		૩ હવાના માજા વડે ખારાક	બગડતા	5 V.
પ ત્રણ માઇલ લાંબા અુગદાે ··· ૨૫૦		અટકાવવાના શાવ ••		200
પ ત્રણ માઇલ લાખા ભુગદા ૨૫૦		४ कभान भड़वा भाट	હાવાન્યા જે	२४८ २४।
		પ ત્રણ માઇલ લાબા ભુગ	ει	e yo Din
૬ ઉર્ઘ માટે કાળા રંગ ૨૫૦ ૭ દરિયામાં કલાકના ૭૦ માઇલની		દુ હું ધાર કાળા રગ	 પ્રાપ્યક્ષની	५५०
ઝડપે જનારી બાટ ૨૫૦				२५०
હ્ય શેષણનીતિના સંચા ૨૫૧				
૯૯ વ્રતા અને તહેવારા તંદુરસ્તી અને	ر درد	. સામુજુગામાં તેમાં સમાન . . તેના માને તહેલાંના તંદરસ		
અાત્મિક શાંતિ માટે છે. · · ૨૫૪	66	ે કે કાર્યા કાર્યા છે. કે કાર્યા કોલ સહિતાલ	à	રપ૪
્વ૦૦ કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયોગી (કાવ્ય) ૨૫૬				
૧૦૧ મૃત્યુ મરા ગયું રે લાલ! ૨૫૭	100	ુ મૃત્ય મુટી ગયું રે લાલ!.		
એ જતીન કાથુ હતા? રમહ	f o	ચ્ચે જતીન કાર્યદ્ધતા?		
૧૦૨ પાટણનું આયુર્વેદ વિદ્યાલય ૨૬૦	-9 o	ર પાટણને આયર્વેદ વિદ્યાલય		
ા૧૦૩ –૧ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માપર મંડાયેલા કેસ ૨૬૧	903	૩ –૧ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માપર મંડ	ાયેલા કેસ	२६१

ક્રમાંક	(					is
•	૧ કરિયા					
;	ર સ્વામી	શ્રહ્યાન	દજની	દલીલ	:	१६२
;	३ 	ન્ટ	•••	•••	3	२६३
१० ३–२	તક્ષશિલ	ા <mark>માં</mark> વિ	દ્યાર્થીર	માન		
	કેવી શિ	ક્ષા થતી	ફ (હિ ં	દી)	• • •	२६४
૧૦૪ ચે	તા, નહિ	કે તાે અ	ાપણા	હિં દુ		
	માજના					ર૬૫
૧૦૫ દુ	ષ્ટોનું દમ	ન કરના	ારા વી	ર્કૃષ્ણ	• • • •	२६७
	<u>કહાંચાેગત</u>					
	માંડિક ય ક					२६५
૧૦૭ ત	વ ચરણ	−પદ્મો (I	K E1)			
	ાહારાજ દુ				•••	રહપ
૧૦૯ હૈ	,દરઅલી ક					
	૧ દેદરઅ		-		•••	
	२ युद्धध	. અંત	···	•••	•••	
		મલીકાર			٠٠٠	२७८
990 0	૪હાંગીર '					
		સની				
		પ સંન્ય ગીર ભાદ				२८३
						274
	4 ~4 V &<3	ાસી પ મથુરા	<i>9.</i> 	•••	•••	2/U
	भ करदर भ	પ સે જિ	. ગ હકા હૈ!	••• -11	•••	२ /५
999 .	ા અલ્સ તવયુવકા,	1 ifcm	(હિ ં દી	)		२ ८६
993 (	ા વ્યુવકા, 3ેબત દેશ`	કે દેહાતી ે	(દહ છે. દેસે રહેલ	, ને ઢે?ા(	દું શ)	२८७
	એક ક્ષત્ર					
998	આધુનિક ના	ભિક્ષક	(હિ.દી)	)		રહવ
૧૧૫	મિત્રધમ	અથવા ર	યાત્મનિ	તેવેદન		રહેઉ
998	અલમાેરા અલમાેરા	માં એક	ભગવાં'	ધારી ચ	ષં ગ્રેજ	•
	વૈષ્ણવ	સાધુ	• ••	•••		२८६
ঀঀড়	સ્ત્રીયાત્રા ભીલ સેવ	<u>તુએ</u> તને સ	ાવચ <mark>ે</mark> ર્ત	J.		300
997	ભીલ સેવ	ાં મ'ડળ	•••			૩૦૧
૧૧૯	રાતીપરજ	ત્માં રે ટિ	યેા-૧૯	८४नुं नि	ાવેદન	. ३०२
१२०	મહાત્મા	વેમના ક	ા ડુક ચ	।१३५ (।	હ દા	) ३०३
१२१	તીર્થરૂપ	જયકૃષ્ણ	ମୁଝ୍ର		•••	
१२२	ગ્રામ ળાલ	તપુર,જિલ્	તા બિલ	ાસપુર(	સી.∖ી	l.)
	કી ગ્રામ-	·સહાયક ્	મા મા ત	(16 દી	1)	. 300
१२३	ક્ષાકસેવક	, સ્વ૰ે	ડા. ઠાકા	ારલાલ -	પ ડેય	1 308
128	તમારા	શ્વાસ !	તુશ ભા	દાર છે	•	. 311
1 १२५	જેલના	ર ગુભેકન	ા વેદ	१५२ (	જતા	
1	દાસનું '	મલિ દાન	• • •		••	૩૧૨

ક્રમાં	ક વિષય	<i>મૃ</i>	દાંક	ક્રમાં	કે	વિષય		,	ક્ષાંઠે ^ઠ ડુ
૧૨૬	ભારતમે મિશનરીઓકી લાક	સેવા(દિંદી)૩	૧૩		૧૧	આરેાગ્ય મ ંડળ	lı		33 &
૧૨૭	સમાજસેવામાં તકા-ભારત મે		1		૧ર	સહકારી ગૃહ	મંડળાએા	•••	૩ ૩૯
	ક્રી સમસ્યા (હિંદી) ···	·· ··· 3	૧૭		ર ક	આરાગ્યભુવન	٠ ا		
१२८	ભાઇ ળલને ≀ પ્રચાર–''કામ ∍	કરવું" તે	İ		૧૪	સેવામ ંડળ બ	્ધારણ		૩૩૯
	આનુંજ નામ	з	૧૮			અંત્યજ મંડ			
૧૨૯	કાફિરિસ્તાન મેં અબ બી					પછાત યા દ			३४०
	क्षांग ही रहते हैं. (हिंही).		૧૯			માેટી ઉ ંમ રન			
१३०	પ્રાચીન હિંદૂ-ધર્મ કે મિ					કેળવણી		• •••	३४०
	કા પ્રચારકાર્ય (હિંદી) •		२०			ાત્રિના શકિતાં			
૧૩૧	અત્યારે પણ હિંદનું ગૌરવ		İ	188	ઇસા	ઇ મહિલા કા પ	ાવત્ર સ ક <i>લ</i>	પ(હિંદી)	5 85
	કરવા પ્રચારકા માકલવાની			૧૪૫	ત્રાકુ અહિં	ષ્ણાર્જી નયુદ્ધ ડોડા અન્ય સ્ટેડિ	2	· (C:0)	388
	૧ યહદ્ હિંદ	3		185	સ્ત્રાફ જિલ્લ	યાંકા મત ઔર	पहातदश व	ત (૧૯૬ા)	380
	ર હિંદની અસલી કારીગ		२१	१४७	ાલ ્	ુ અને તેના જાઉએ જેલ	ઉપયાગા	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	३४६
	३ थूदह हिंहने। विस्तार					ાસવિષે કંઇક			
	૪ હિંદ અને ચીન વચ્ચેને ૫ સંગઠન માટે પહેલું ક	ાસબધ ૩	ર૧	186	નાળ	વેલ–નાર વે લ પ્રાપ્	2		૩૫૧.
	્ ૧ ત ગઠન માટ પહેલું કર ૧ સ સ સ્કૃતિના પ્રચારકા મે		٠٦	१५०	લગ ઉત્ત	૪ને કૌવત ઃ ન ઔષધિ−શ	यापपार <i>र</i> भारतकी	યક	
	•		,,	9319	स्राप्त स्राप्त	ન મ્લાપાલ–સ રે બહુમૂલ્ય પ્રા	આવળા આત્ર મળા	(G:V)	343
	જરૂર ૭ હિંદની અગત્યની કરજ	³	22	9 70 2	લ્વા દિલ્હ	ર વહુત્રુલ્ય ત્રા . દષ્ટિવાલા ભ	ાત મેજમ	(13 81)	345
9.32	મહાપુરુષો કે કુછ ઉપદેશ (હિ		- 1	ง บาง	લ્કા	. ટાઇવાલા હ મુઝસે નૌકરી	ાગા સાળકમ તારો 170શ્ય	(1981)	340
	શ્રીકૃષ્ણાષ્ટમી–ગાેકળઆઠમ			9 U.Y	ના સતી	ુઝસ પાકરા રામસૂરત–સ²	ા હાગા સીસ પ્રીક્ત	(હિલા)	उपट
938	આશ્ચર્યકારક માહિતીએા (હિ	(10 ci) 0 (f) 3	2 X	9 44	સીમ	રાગ <u>હ</u> ્યા યા દ્ભાગવતના ં	ખા લુકાકત પ્રમાદ	(1961)	26.5
	ભગવાન કૃષ્ણ સે પ્રાર્થના (				9	ચાર કે ાનું ન	121 ²	• •••	252
	અબજોના ખર્ચે હિંદમાં સ		`		ર	સાચી સેવાપૂ	બ		3 (3)
	ખિરતીએાનું પ્રચારકાર્ય .		2/			લાકા ણાદિ કા			3 (3
૧૩૭	આપણી શરમ કયારે ભાગે	? 3:	26	૧૫૬	હિંદ્રધ	યમ મેં સ્ત્રિયો	કા સ્થાન	(હિંદી)	3 \$ %
	ભગવાન શીકૃષ્ણપર અપવાદ			૧૫૭	લગ	યાન વ્યાસદેવ	(હિંદ્ય)		3 819
૧૩૯	શ્રીકૃષ્ણપર એક જરૂરી પત્ર	(હિ.દી) ૩	૩ ૨	૧૫૮	ધમ	ઔર સમાજ આશ્ચર્યજનક	(હ્રિ.શ્)…	• •••	356
१४०	ઇસાઇ-સમાજકે કુત્સિત આચ	રણ () ૩	38	१५८	એક	અાશ્વર્યજનક	ઘટના		૩૭૧
૧૪૧	દિવાળીની દશ પ્રતિજ્ઞાઓ	3.	3 ξ	१६०	એલ્યુ	મીનિયમ વિષ <u>ે</u>	ો ખુલાસા	•••	૩७ર
	ગુજરાત-સમાજસેવા મંડળ					પૂજા (હિ.દી)			
	૧ ગાંધ છઅને શાસ્ત્રીજીને ચ					કુમારાંકી શિ			
	ર મદ્યપાનનિષેધ	3	૩૭			ચાહિયે ? ્(હિ			
		з	૩७			ગ્રંથ કી એક	•	•	३७६
			৬৩	-		ામૃત (હિંદી)		• •••	३७६
		~~ા~~ ને	Ì			i.i			૩૭૭
	અાં ધળાં)ની કેળવણી …	3:	32			મચંદ્રે હરણ મ			
	૬ મુક્તવ્યંધીવાન	33	3 6			યાની પરવા			
	૭ અના થા શ્રમ		32			પનિષદ્મેં ગીત			
	૮ પતિત્ સ્ત્રીએ ામાટે આશ		34	-		લગ્નના અટ			3/0
	૯ છારાંઓ		34		-,	મ [ે] કી ઉબ્ <mark>ણ</mark> ત	((le [E])	•••	3/0
	૧૦ ખાળરક્ષાગૃહેા	з	36	૧૭૧ :	પ્રભુ	ક્યાં છે ?	•••	• •••	३८१

विषयवार अनुक्रमणिका

	૧–ધાર્મિક	1	ક્રમાં ક	ક	વિષય			. પ્ર	દોઇ
કુમાં	. ૧–ઘામ <i>ક</i> ક વિષય •	પૃષ્ઠાંક	હ	ભારત	કી વિજ	યાદશમી	કબ હે		२४
	वैहिं प्रार्थना अने वयनामृत	૧	1	નારીશ	ક્તિ ા પત્નીવ ક્ષા એાર	• •••	•••	•••	२ ६
ર	ષ્યક્ષચર્ય •••	४	٤	પુરુષાને	ા પત્નીઘ	ત–ધમ	•••	•••	રહ
	શ્રીકૃષ્ણ મહિમા (હિંદી કાવ્ય)	४७	૧ ૦	(સ્ત્રિયેાં	ક્ષા એાર	સે	•••	•••	રહ
	આ જ! (હિંદી કાવ્ય)	४८	૧૧	હમારે	આધકાર		•••	•••	30
₹ %	માહર્રમના તહેવારા	પ૧			ા' કાૃવિ				34
૩૧	માહર મના તહેવારા ભગવાન શુદ્ધ અને નિર્વાણમાર્ગ	८५			ક્ષી મહિમ				3 (
ર છ	સંસ્કારવિધિમાં રહેલા ઉત્તમ લાના	૧૦૦			કા મૂલ				36
४७	वैहिं सल्यता हा आरं लिङ हाल	૧૨૫			કી મહિ				४१
४८	ખુદ્ધ ભગવાન કે વચન	૧૨૮	રપ		શિષ્ટ શ્રી				
૫૧	ગીતામૃતનાં ગુણુગાન	૧૩૬			લું ટારાચે				٤٧
પર	ગીતા અને કર્મમાર્ગ	૧૩૯	33		જેક ખંધ				
	ગીતાદેવીની કૃપાના મહિમા				તી નિર્દો				
५४	ગીતાજીના એક મહત્ત્વના સંદેશ	૧૪૬			ું સંગીત				
६०	ખાળકાની પ્રાર્થના	૧૫૬			દાસ મા				
६५	એક કવિરાજ કી કામના (હિંદી કાવ્ય)	૧૬૫			ાયાની દુ				946
	પુરુષોત્તમ કૃષ્ણચંદ્રની જયંતી		૪૫		ખહિ 'સાવ				
६७	ધાર્મિક સુધારા	१८८			क्ष्र्र				
٤ ٢	गीता हा निष्डाम हमें	२११			ારતી				૧૩૦
१००	કૃષ્ણ પ્રભુ કમ્યોગી (કાલ્ય)	२५६	પપ	કુળવાય	યેલાે વર્ગ	અટલ	ાવલાસ	,	
૧૦૬	મહાયાગતત્ત્વ-કેશિધ્વજ ઔર ખાંડિક			એદી,	નમાલેા વર્ષનાં ચ	વગ` !	•••	•••	186
	કા સંવાદ		પહ	ભારત	વષેના ચ	નાધળા	•••	•••	443
	તવ ચરણપદ્મે				ો ભરત				મ પ પ
	મિત્રધર્મ અથવા આત્મનિવેદન…		६२		ાને પૂછવ				0.11
	મહાપુરુષાં કે કુછ ઉપદેશ			કેટલાક	દ્ર પ્ર ^{ક્} ના	~~	•••	•••	746
૧૩૫	ભગવાન કૃષ્ણ સે પ્રાર્થના	उ २५	190	જીવન	તી તેર તુ	ાટઆ-લ	ાના ઉપા	۹	460
१४६	સૂકિયાં કા મત ઔર વેદાંતદર્શન	३४७	ે હર	સુખન્	ો સાેેેનેરા	ચાવાચ	41		16.
૧૫૫	શ્રીમદ્ભાગવતના પ્રસાદ	. 3 5 3	66	આ ૯	ો કારખા	ના ક	કસાઇ ખા	વાક	ie:
	એક આશ્ચર્યજનક ઘટના				્તરફ ચ				93.7
१६१	માતૃપૂજા	303	ચ ય	લા પુરુ	ષા		••• ວັນນາມາຕົ	•••	166
૧ ૬ ૩	ગીતામાં થ કી એક ખડી વિશેષતા	. ३७६	92	સરદાર	વક્ષભભ	ાછના ા	યભુગાર		201
	શ્રીરામચંદ્રે હરણ માર્યાં નહોતાં. 🐺		८२	આજ	ના યુવાને	 !!	220 2	ોઢા	( )
	સર્વોપનિષદ્ મેં ગીતા હી અનુપમ હૈ.		(3	શરભા	ર સુધાર જ હિઝા	ા તા લ	पता "	13411	2 0 5
ঀৢ७१	પ્રભુક્યાં છે?	. ૩૮૧		सवाम	્થું બિગા ઉર્વે ઉપ્	151	. ייי אור אור אור אור אור	•••	30
	ર–સામાજિક		(8	શુમ	દિરા હિં	કુત્તમાળ પા	લા પણા	7 .	301
४	વિધુરલગ્ન થાય તાે પછી વિધવાલગ્ન		८५	. સ્વાધા	નિતા કે ર માના કે ર	มเต ?	•••	•••	5 9.
	કેમ નહિ ?		166	યહ લ	ો ચૌરી સ્થાર	Ø• ••.	• •••	•••	. 29
¥	ચ્યાજના સમાજનાં જીવતાં મુડદાં !…	. १८	1 60	જાાત-	એાના ~~ે~~ ચ	યાત્મવા ત	١	• • •	

		91	ય						
ક્રમાંક	ક વિષય ય	કો કેળ્યુ	ક્રમાં	ક	વિષય			y	્રાંક [્]
૯ર	સતીધર્મના મહિમા	२३३			બાદશા હ				
હપ	અભિભાવકાં સે પૂછતાછ	२४६	૧૨	શ્રીમતી	ઉમાદે વી	ીવશા ર	દા'	•••	38
૧૦૩	શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પર મંડાયેલા કેસ	રક્૧	२६		દીકરાે અમે				
	ર તક્ષશિલામાં વિદ્યાર્થી એાને કેવી			ખન્યા ?		•••	•••	•••	७०
	રીતે શિક્ષા થતી ?	२६४			પ્રતિભાવા				۷۰
૧૦૪	ચેતા, નહિ તા આપણા હિંદુસમાજના				ત સાધ્વી				૧૫૫
	પગ ભાગી જશે				ાદી તું ગયેા				
૧૦૫	દુષ્ટાનું દસન કરનારા વીર કૃષ્ણ…	२६७			િશ્રીરામ ૃ				२०२
	નવયુવકા, જાગા!		16		ભટકતા				
	G-नंत देश के देखाती हैसे रखते हैं ?				ાતિ ભન્યો				
૧૧૩	એક ક્ષત્રાણીની વીરતા	२५०	&3	મુક્તિમા	ર્ગના મહ	ાજના	•••	•••	ર૩૫
૧૧૪	આધુનિક ભિક્ષુક · · · · ·	રહ૧			રી ગયું રે				
૧૧૭	સ્ત્રીયાત્રાળુએને સાવચેતી	300	1	_	્ દુષ્ટયા મ ્				
૧ ૧૮	બીલ સેવા મંડળ	૩૦૧	1	-	!કા ચરિ				
૧૧૯	રાની પરજમાં રેટિયા–૧૯૮૪ નું		११६	_	ામાં એક લ				
	નિવેદન			•	સાધુ ···				
૧૨૨	ક્રા મ ળાલપુર, જિલા		1		વેમના કા	_			
	(સી. 🖖) કી ગ્રામસહાયક સમિતિ	३०७			જયકુ <i>ં</i>				
૧૨૫	જેલના ર ગબેદની વેદીપર જતીંદ્ર દાસનું		1		ક સ્વ ૃ ડા.				
	બલિ દાન	૩૧૨	1		છિવાલા લ				
૧૨७	સમાજસેહામાં તકા–ભારત મેં કાઢિયાં-	•			મસુરત-્સ				
	કી સમસ્યા	૩૧૭	१ ५७		. વ્યાસદેવ				३ ६७
૧૨૯	કાફિરિસ્લાન મેં અબ ભી આર્ય લાેગ			8	'–વૈદ્યક અ	ાને આરે	ાગ્ય		
	રહતે હૈં	૩૧૯	२४	શરદ્ૠ	તુની માંદગ	ીએ મળ	૫ ભર	ાયા-	
૧૩૦	પ્રાચીન હિંદૂ ધર્મ કે મિશનરિયાં કા				વણી છે.				
	प्रयारकार्भ		२७	ઉપવાસ	–ચિકિત્સા	અને તે	ોના લ	ાભા	७२
૧૩૧	અત્યારે પણ હિંદનું ગૌરવ સ્જીવન		રહ	અાહાર	વેહારના સ	ાદા સિહાં	iતા યા	સર્વ	
	કરવા પ્રચારકા માકલવાની જરૂર			દ દેૌની	દક્નક્રિયા	•••	•••	•••	৩৩
	શ્રીકૃષ્ણાટમાં અથવા ગાેકળઆઢમ…		85	ઉપવાસ	ના એક ર	યમત્કારિ.	ક ઉપ	ચાર	૧૨૨
	ભગવાન શીકૃષ્ણ પર અપવાદ		86	પુત્ર હે	તેકા ઉ	પાય	•••	• • •	૧૨૯
	ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ઉપર એક જરૂરી પત્ર		પક	તંખાકુ	અને તેની	ઝેરી અ	ાસર	•••	१४७
	हिवाणीनी दश प्रतिज्ञां भा				ો ઘી				
	ચુજરાત સમાજ સેવા મંડળ પરિષદ્ ⋯		_		લના પાનન		_		
	नवरात्रिना शक्तिप्रेरङ हिवसी		9૯	સ્ત્રિયો	કે લિયે	આયુર્વે ^૧ દ	શિક્ષા	•••	२००
	એક ઇસાઇ મહિલા કા પવિત્ર સંકલ્પ		८७		વ માતા		-		
	હિંદૂ ધર્મ મેં સ્ત્રિયાં કા સ્થાન…			-	ારત મેં ફૈલ				२१२
	ધર્મ ઔરસમાજ		68		તથા અહિ				
	દુનિયાની પરાવા કરશા મા. (કાવ્ય)				ાનિ				२४३
१ १७	ખાળલગ્તના અટકાવ કે બ્રહ્મચર્ય	3(0	66		ાને તૃહેવા	•			
	૩–યરિત્ર અને ઇતિહાસ				ક શાંતિ ૧				
१४	ભારતવર્ષ પર સેમીરમિસની ચઢાઇ	9 § 9	। १०२	પાટણનું	ં આયુવે ^૧ દ	વિદ્યાલય	l	•••	२६०

ક્રમ	ક વિષય		ફાંકુ હુ	क्रे भ	is	વિષય				પૃષ્ઠાં ક
૧૨૪	તમારા શ્વાસ ખુશ્રણાદાર છે	?	૩૧ ૧		શિક્ષક ફૈરે	ો ચાહિયે	ş	•••		३७४
૧૪૭	લિં છુ અને તેના ઉપયોગા		38€		' વચનામૃત					
१४८	ઉપવાસ વિષે કંઇક	•••	૩૫૦		૭–ખ્રિસ્	ીએ ના	પ્રચાર	ર ક ્ય	ાકિ	
	નાળવેલ-નારવેલ		૩૫૧	ţ	દક્ષિણભાર					
१५०	મગજને કૌવત આપનાર એક	3 त्तम		\$ 0	ક્રાંસ લઇન	ો આવેલ	ાં પરાષ	યાએ !	•••	૧૭૫
	ઔષધિ-શંખાવળા	•••	૩૫ ૩	१२६	ભારત મેં	મિશનર	ીઓ ક	ો લાક	ક્ષેવા	३ १३
१६०	એહ્યુમીનિયમ વિષે ખુલાસા		૩૭૨	192	<u>ભાઇ</u> બલને	ા પ્રચાર-	-"કામ	કરવું'	' ते	
૧૬૫	અરીઠાં		ક છછ		આનું નામ	t!				396
	પ-ઢુંકી વાર્તાઓ			૧૩૬	અખજોના	ખર્ચોૂ	હિંદમ	ાં ચા	લતું	
१७	દિલ્હીની કથા	• • •	४३		પ્રન્યારકાય [¢]	•••	•••	• • •	•••	३ २८
उ२	દેશ કે લિયે	•••	- ८७	૧૩૭	આપણી શ	ારમ કયાં	રે ભાગે	1 3	•••	उ २६
3 5	ભારત માતાના પાકાર	•••	61	१४०	ઇસાઇ સમ	ાજ કે કુ	ત્સત અ	ાચરણ	• • •	338
	निध्या अंक घाट अह तेरे!		૧૧૧			(-X5	ોર્જુ			
	એક છુઠ્ઠા ઔર છુદ્ધ ભગવાન		૧૫૯	२०	રેડિયમના	ઉપયાગ	•••	•••	•••	४६
\$ \$	ગુન્હેગાર કાણ ?	•••	१६६	२२	દિશાએા	શાેધવાની	रीत	•••	•••	૫૭
	સ્વર્ગ મેં આનંદ		२२७	38	સૂરજથી પ	ાણ વધા	રે ગર મ	તારા	•••	६४
	એક આદર્શકાર્યકર્તા	• • •	२४८	3/	145 4 0 5			^		a
૧૪૫				-	કુદરતની ચ	યદ્ ભુત	કારાગ	₹i	• • •	803
	શ્રીકૃષ્ણાર્જાન યુદ્ધ		३४४	૪૨	એક ખંગા	ળાની અક્	્ભુત ય	ાદરાકિ	ત	११३
	''યાં મુઝસે નૌકરી ન હાેગી."		૩૪૪ ૩ ૫૯	૪૨		ળાની અક્	્ભુત ય	ાદરાકિ	ત	११३
૧૫૩	''યાં મુઝસે નૌકરી ન હેાગી." ૬–શિક્ષણ	•••	૩૫૯	૪૨ ૪૩ ૬૧	એક બંગા પ્રાં. અવધ રેડીએાના	ળાના અદ્ ાનીની ચ મહિમા	્લુત ય યદ્દલુત …	હરાકિ યાદશ •••	ત કેત	૧૧૩ ૧૧૭
૧ ૫૩ ૩	''યાં મુઝસે નૌકરી ન હાેગી." ૬–શિક્ષણ રશિયામાં કેળવણીતા વિકાસ	•••	૩૫૯ ૧૦	૪૨ ૪૩ ૬૧	એક ભંગા પ્રાં. અવધ રેડીઓના મરજ પ્રમ	ળાતાં અદ્ ાનીતી ચ મહિમા ાણે વસ્ય	્લુત ય યદ્લુત … સાદ વ	હ્રસક્રિ યાદશ ••• રસાવી	ત કેત •••	૧૧૩ ૧૧૭ ૧૫૭
૧ ૫૩ ૩ ૨૮	''યાં મુઝસે નૌકરી ન હાેગી." ૬–શિક્ષણ રશિયામાં કેળવણીતા વિકાસ ભણતર અને પેત્યાક વચ્ચે સંબ	 .u.	૩૫૯ ૧૦	४२ ४३ ५ ९ ७६	એક ભંગા પ્રાં. અવધ રેડીએાના મરજ પ્રમ શકાય છે.	ળાના અફ ાનાના ચ મહિમા ાણે વર	્લુત ય યદ્લુત … સાદ વ …	ાદરાકિ યાદશ ••• રસાવી •••	ત કેત 	૧૧૩ ૧૧૭ ૧૫૭ ૧૯૭
૧૫૩ ૩ ૨૮ ૩૫	''યાં મુઝસે નૌકરી ન હાેગી." ૬–શિક્ષણ રશિયામાં કેળવણીતા વિકાસ ભણતર અને પાેષાક વ ^{ચ્} ચે સંબ આદર્શ ખાલમ ં દિર	 .u. .u.	૩૫૯ ૧ ૦ ૭૪ ૯૫	४ २ ४३ ६ १ ७६	એક ખંગા પ્રાં. અવધ રેડીએાના મરજ પ્રમ શકાય છે. કેટલીક જ	ળીની અફ ાનીની ચ મહિમા ાણે વરમ … ાણવાજોગ	્ભુત ય મદ્દભુત … સાદ વ … ા વસ્તુ	ાદરાકિ યાદશ ••• રસાવી ••• એા	α કેα 	૧૧૩ ૧૧૭ ૧૫૭ ૧૯૭ ૨૦૧
૧૫૩ ૩ ૨૮ ૩૫ ૯૮	''યાં મુઝસે નૌકરી ન હાેગી." ૬–શિક્ષણ રશિયામાં કેળવણીના વિકાસ ભણતર અને પેત્યાક વચ્ચે સંબ આદર્શ ખાલમ ે દિર શાયણનીતિના સંચા	 .u. .u.	૩૫૯ ૧ ૦ ૭૪ ૯૫	४२ ४३ ६ १ ७६ ८०	એક ખંગા પ્રાં. અવધ રેડીઓના મરજી પ્રમ શકાય છે. કેટલીક જ વિજ્ઞાન અને	ળાના અક્ ાનીના ચ મહિમા ાણે વરસ … ાણવાજોગ્ તે શાધપે	્લુત ય મદ્દસુત સાદ વ ા વસ્તુ નાળ	હરાકિ યાદર્શા રસાવી એા	त (केत	૧૧૩ ૧૧७ ૧૫૭ ૧૯૭ ૨૦૧ ૨૪ ૯
१५३ ३ २८ ३५ ६८ १५१	''યાં મુઝસે નૌકરી ન હાેગી." ૬–શિક્ષણ રશિયામાં કેળવણીતા વિકાસ ભણતર અને પાેષાક વ ^{ચ્} ચે સંબ આદર્શ ખાલમ ં દિર	 '\\\ 	^૧	82 83 89 98 40 40 838	એક ખંગા પ્રાં. અવધ રેડીએાના મરજ પ્રમ શકાય છે. કેટલીક જ	ળાના અફ ાનીની અ મહિમા હ્યુવાજોગ કે શાધિષ્ઠ ક માહિલ	્લુત ય યદ્લુત તાદ વ ા વસ્તુ તાઓ	હ્રસક્રિ યાદશ રસાવી … એા	a 3a	993 999 949 969 269 286 328

પૃષ્ટાંક

... २४५ ... ३२४ ... 340

शुभसंग्रह-भाग पांचमो

१-वैदिक प्रार्थना अने वचनामृत

गणानां त्वा गणपतिं हवामहे वियाणां त्वा त्रियपतिं हवामहे निधीनां त्वा निधिपतिं हवामहेवसोमम ॥ आहमजानिगर्भधमात्वमजासिगर्भधम् ॥ (४० २५० २३ भं० १५)

હે સમૂહાધિષતે! આપ અમારા સર્વ સમૂહોના પતિ હોવાથી આપને ગણુપતિ નામથી પ્રહણ કરીએ છીએ. અમારા પ્રિય કર્મ કારી પદાર્થનું અને જનાનું પાલન પણ આપજ કરા છો, જેથી અમે અવશ્ય આપને પ્રિય પતિ જાણુંએ છીએ. એજ પ્રકારે અમારા સર્વ લંડારના પતિ હોવાથી આપને નિશ્ચયપૂર્વક નિધિપતિ જાણુંએ છીએ. જે સામર્થ્યથી સર્વ જગતને ઉત્પન્ન કર્યું છે, તે આપના સામર્થ્યનું ધારણ તથા પાષણ કરવાવાળા આપનેજ જાણુંએ છીએ. સર્વનું કારણ આપનું સામર્થ્યજ છે. આપજ સર્વ જગતના ધારણપાષણકર્તા છો. આ જવાદિ જગતમાં જન્મે છે અને મરે છે, પરંતુ આપ સદૈવ અજન્મા અને અમૃતરવરૂપ છો. આપની કૃપાથી અધર્મ, અવિદ્યા અને દુષ્ટ સ્વભાવાદિને અમે દૂર ફેંકોએ, અમે સર્વ આપનીજ અત્યંત સ્પૃહા એટલે પ્રાપ્તિની ઇચ્છા કરીએ છીએ. તેા આપ હવે શીધ અમને પ્રાપ્ત થાંએા. જો પ્રાપ્ત થવામાં આપ વિલંભ કરશા તા અમારૂ કાંઇ પણ ઠેકાણું લાગશે નહિ.

अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयन्तनमेराध्यताम् ॥ इदमहमनृतात्सत्यग्रुपौमि ॥ (य० २५० १ भं० ५)

હે સચ્ચિદાત દ સ્વપ્રકાશ સ્વરૂપાગ્ને! બ્રહ્મચર્ય, ગૃહસ્ય, વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ આદિ સસ્ય વિતાનું હું આચરણ કરીશ. તો એ વર્તાને આપ કૃપાવડે સારી રીતે સિદ્ધ કરા; તથા હું અદ્યત, અનિત્ય દેહાદિ પદાર્થોથી જૂદા થઇને યથાર્થ સત્ય કે જે કાઈ પણ વખતે વ્યભિચાર ન પામે, તેમજ વિનાશ ન પામે તેવાં વિદ્યાદિ લક્ષણ ધર્મને હું પ્રાપ્ત થાઉં. એ મારી ઇચ્છાને આપ પૂર્ણ કરા, જેથી હું સભ્ય, વિદ્યાન, સત્યાચરણી તથા આપની ભક્તિથી યુક્ત ધર્માત્મા થાઉં.

ऋषिर्हि पूर्वजा अस्येक इशान ओजसा ॥इन्द्र चोष्कुयसेवसु ॥ (४० ५-८-१७-४१)

હે ઇશ્વર! હે સર્વાત્ર અને સર્વ પૂર્વજોના એક અદિતીય કર્તા-અર્થાત્ ઇશ્વરતા કરવાવાળા! ઇશ્વર તથા સર્વથી મહાન, પ્રલયોત્તર કાળમાં પણ આપજ રહેવાવાળા તેમજ અનંત પરાક્રમથી યુક્ત છેા.

હે ઇંદ્ર! હે મહારાજધિરાજ! હે સર્વ ધનના પ્રદાતા! શીધ્ર કૃપાના પ્રવાહ આપના સેવકા ઉપર વહાવી રહ્યા છા, આપ અત્યંત સુકામળ સ્વભાવવાળા છા.

स्वस्तिन इन्द्रोष्टद्धश्रवाः स्वस्तिनः पूषाविश्ववेदाः॥

स्वस्तिनस्ताक्ष्यों अरिष्टनेमिः स्वस्तिनोबृहस्पतिर्देघातु ॥ (४० २५० २५ भं० १६)

મહાક્યતિવાન પરમૈશ્વર્યયુક્ત ઇશ્વર અમારં કલ્યાણ કરા. પુષ્ટિકર્તા સર્વ જ્ઞાતા ઇશ્વર અમારે માટે કલ્યાણકારી થાએો. તીલ્લ, તેજસ્વી, દુઃખહર્તા, ઇશ્વર અમને મંગલકારી થાએો અને વિપુલ ઐશ્વર્યના સ્વામી અમારે માટે કલ્યાણકારક થાએો.

भद्रं कर्णेभिः शृणुयाम देवा भद्रं पश्येमाक्षभिर्यज्ञाः॥

स्थिरैरंगैस्तुष्टवांसस्तजुभिर्व्यक्षेमहिदेवहितं यदायुः॥ (४० २० २५ मं० २१)

હે સંગ કરવા યાગ્ય વિદાના! આપની પાસેથી અમારા કર્ણોવડે અમે કલ્યાણકારી વચના સાંભળીએ, નેત્રાથી સુખકર વસ્તુ જોઇએ, દઢ મનવડે આપની સ્તુતિ કરવાવાળા થઇને અમે આ શરીરાવડે વિદાનાને માટે કલ્યાણકારી જે આયુ છે તે સારી રીતે પ્રાપ્ત કરીએ.

अम्र आयाहिवीतये गृणानो हव्यदातये ॥ निहोतासात्सिवाहिषी ॥ (सा० ४० १ भ ० १)

હે પ્રકાશસ્વરૂપ પરમાત્મન્! કાંતિ તથા તેજોવિશેષ, પ્રશંસિત આ દેવતાઓને માટે હવ્ય આપવાને માટે અમને પ્રાપ્ત થાએા. સર્વ પદાર્થોનું ગ્રહણ કરવાવાળા આપ યત્તાદિ શુભ કાર્યોમાં સ્મરણાદિદ્વારા અમારાં હૃદયામાં સ્થિત થાએા.

त्वमग्ने यज्ञाना ५ होताविश्वेषां हितः ॥ देवेभिमीनुवेजने ॥ (सा० प्र० १ भ'० २)

હે પૂજનીય ઇશ્વર! આપ નાના માેટા સર્વ યગ્નાના ઉપદેષ્ટા છાે. વિદ્રાન લાેકા વિચારશાલ પુરુષામાં ગ્રાનદ્વારા આપને સ્થિત કરે છે.

सनः पितेव सनवेऽमे सपायनोभव ॥ सचस्वानः स्वस्तये ॥ (य० २५० ३ भं० २४)

હે સર્વના પાલન કરવાવાળા ઇશ્વર ! કાઇ વિદ્વાન મનુષ્ય ઘણીજ કૃપા કરીતે પાતાના પુત્રોની રક્ષા કરીતે શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ શિક્ષણ આપી વિદ્યા, ધર્મ, સારા સ્વભાવ અને સત્ય વિદ્યા આદિ ગુણાવાળા કરે છે; તેની પેઠે આપ પરમ પિતા પણ અમારી નિરંતર રક્ષા કરીતે અમતે સારા સારા વ્યવહારામાં યોજો.

ऐतत्ते रुद्रावसन्तेनपरोमूजवतोतीहि अवतत ॥

धन्वापिनाकावसः कृतिवासा अहिंसन्नः शिवोतीहि ॥ (४० २५० ३ भ ० ५१)

હે મતુષ્યા ! તમારે શતુઓથી રહિત થઇ રાજ્યને નિષ્કંટક કરી, સર્વ અસ્ત્રશસ્ત્રોને સંપાદન કરીને દુશોના નાશ અને ત્રેઇોની રક્ષા કરવી જોઇએ, કે જેથી દુષ્ટ શત્રુ સુખી અને સજ્જન ક્ષેાક દુઃખી થવા પામે નહિ.

परितेड्डमो रथोऽस्माँ अश्रोतु विश्वतः ॥ येन रक्षिति दायुषः ॥ (४० २५० ३ ५ ० ३५)

મતુષ્યાને ઉચિત છે કે તેમણે સર્વાની રક્ષા કરવા માટે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરવી જોઇએ; તેમજ વિજ્ઞાનની પ્રાપ્તિને માટે પણ ઇશ્વરપ્રાર્થનાપૂર્વ ક નિત્ય પુરુષાર્થ કરવા જોઇએ, કે જેથી આપણે અવિદ્યા, અધર્મ આદિ દાષોને ત્યાગ કરીને ઉત્તમાત્તમ વિદ્યા, ધર્મ આદિ શુભ ગુણાને પ્રાપ્ત થઇને સદા સુખી થઇએ.

જીવનની સાત મર્યાદા

सप्तम्यादाः कवयस्ततश्चस्तासामिदमेकामभ्यंहुरोऽगात्।।

आयोई स्कम्भउपमस्य नीडेपथां विसर्गेधरुणेषु तत्स्थौ ॥ (२४४० ५-५-६)

ભાવાર્થ—મનુષ્યના જીવનને માટે વેદમાં સાત મર્યાદાએ। નિશ્ચિત કરી છે, જેનું વર્ષ્યુન યાસ્ક્રમુનિએ નિર્ક્તમાં કર્યુ છે. જેમકે—

- (૧) ચારી, (૨) વ્યભિચાર, (૩) હ્રહ્મહત્યા-નાસ્તિકતા, (૪) ગર્ભ હત્યા, (૫) મઘપાન, (૬) દુષ્ટ કર્મનું વારંવાર સેવન અને (૭) પાપ કર્યા પછી તેને છુપાવવા માટે અસત્ય બાલવું. એ સાત વાનાં ન કરવાં એવી સાત મર્યાદાએ કહેલી છે. એ મર્યાદાએ નું પાલન કરવું એજ સત્કર્મ અથવા ધર્મ છે. મતલબ કે, સંસારમાં સુખ ઇચ્છનારે ઉપરાક્ત સાત પ્રકારનું કદાપિ આચરણ કરવું નહિ. એ મર્યાદા-એ માંથી એક પણ મર્યાદાનું જે ઉલ્લંધન કરે છે તે પાપી થાય છે.
- જે એ સાતે મર્યાદામાં રહે છે તે નિષ્પાપ થાય છે અને તેથી પરમાત્મામાં અને તેનામાં પરસ્પર ઉપમાનાપમેય ભાવ થઇ જાય છે.

સત્ય અને પ્રિય ભાષણ

यद्दािमधुमत्तद्दािमयदीक्षे नद्दनितमा ॥

त्विषीमानिस्म जातिमानवान्यान हन्मिदोधत ॥ (अथर्व ० १२-१-५८)

ભાવાર્થ — મનુષ્યે કેવું બાેલવું જોઇએ ? તેનાે ઉત્તર આ મંત્રમાં આપતાં ઉપદેશે છે ૈકઃ–જેવું જોવું તેવું બાેલવું, ઉલ*ર્કુ* બાેલવું નહિ–અર્થાત્ સદૈવ સત્ય બાેલવું.

પ્રશ્ન થાય છે કે, શું સત્યને કડક રૂપમાં પણ બાલવું ? મંત્રમાં ઉત્તર આપે છે કે–ના, કિંતુ મધુર બાલવું, કડવું ન બાલવું. એવી રીતે બાલવું કે સત્ય હાય અને મધુર પણ હાય.

માધુર્ય મય જીવન

मधोरस्मि मधुतरो मदुधान्मधुमत्तरः ॥ मामित्किल त्वं व नाः शाखां मधुमतीमिव॥ (१-३४-४)

ભાવાર્થ — મધુના અર્થ મધ. મનુષ્ય પાતાના ચિત્તમાં એવી ભાવના કરે કે, હું વાસ્તવમાં મધ કરતાં પણ મધુર છું. જે પદાર્થ અંગપ્રત્યંગમાં મધથી વ્યાપ્ત થઇ રહ્યા છે તેનાથી પણ હું મધુર છું. એવી ભાવના કરવાથી મનુષ્ય અવશ્ય પાતાના વિચારા, વચના અને કર્મામાં મધુર થઇ જશે. ભાવનામાં માેડી શક્તિ હોય છે. પ્રખળ ભાવનાના ફળના જો અનુભવ કરવા હાય તા યાગદર્શનના સિદ્ધિપાદ જાંએા. મનુષ્યે પાતાના હરેક અવયવને એવા મધુર ખનાવવા જોઇએ કે જેમ મધભરેલી શાખાના પ્રત્યેક અવયવ હાય. મધુરતાવિનાના આ દેહ નીરસ સ્થાણ્ફપજ છે. ("આર્યપ્રકાશ"ના વર્ષ રહ ના અંક ૧૭, ૧૧, ૨૨, ૧૫ અને ૧૦ નાં મુખપૃષ્ઠ ઉપરશ્.)

२-ब्रह्मचर्य

કેટલાએક લેખકાતા એવા અભિપાય છે કે, સંપૂર્ણ પ્યક્ષચર્ય પાળવાથી રાગ થાય છે, તે કુદરત વિરુદ્ધ છે; પણ આ વાત ખાટી છે. જ્યાં જોઇએ ત્યાં સૃષ્ટિમાં ઉચા પ્રકારનું ગૃહસ્થ પ્રદ્ધાન્યર્ય જો ન હોત તો પશુપક્ષીએનનું જે સૌંદર્ય જોવામાં આવે છે તે જોવામાં ન આવત મોનું ઉચા પ્રકારનું સૌંદર્ય પ્રક્ષચર્યને આભારી છે. બીજો દાખલા આપણે સિંહના જોઇએ. સિંહ પોતે ઋતુગામી છે, તેનું વીર્ય અમાઘ વીર્ય ગણાય છે; કારણ કે તે અફળ જતું નથી. કારણ કે પ્રદ્મચર્યના ઘણા ખરા નિયમા જાણે અજાણે સિંહ અચૂક પાળે છે.

હ્યલચર્ય ની વ્યુત્પત્તિ હ્યલન્+ચરિન્ હ્યલન્તો અર્થ વેદામાં પરહ્યલન્–સ્વતંત્રતા, ધર્મદ્રાન, સસ, પરમાત્મા વગેરે. ચારિત્રના અર્થ પ્રયત્નશીલ પુરુષાર્થ, ઉત્સાહની સાથે પ્રયત્ન કરવાવાળા થાય છે. આથી કરીને હ્યલચારીના અર્થ અનેક પ્રકારના ઉચી કાેટીના અભ્યાસ કરવાવાળા તથા તેને જીવનમાં ઉતારવાવાળા થ⊎ શકે. ડુંકામાં પાતાના આદર્શને ધ્યાનમાં રાખી હ્યલચર્ય વ્રતનું પાલન કરવાતું છે.

હવે આપણે સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ કરીએ. મેધ પણ ઊષ્વ રેતા છે એટલે કે તે પૃથ્વીપરનું જળા ખેંચી ઉપર ધારણ કરી રાખે છે અને યાગ્ય વખતેજ પૃથ્વી ઉપર વરસાદરૂપે માકક્ષે છે. વૃક્ષા પાતે પોતાના મૂળદ્વારા ઉપર રસ ખેંચે છે અને પરિપક્રવ થયા સિવાય તેમજ યાેગ્ય સમય થયા સિવાય પાેતાના વીર્ય'નાે નિરર્થ'ક વ્યય કરતાં ન<mark>થી. પશુપક્ષીએામાં</mark> પણ આજ નિયમ છે. તેમનાં બ[ુ]ચાં ઘણાંજ સુંદર હોય છે, જ્યારે મનુષ્યનાં છાકરાં ઘણાંજ રાગી જોવામાં આવે છે. આપણા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે, બ્રહ્મચારીના શરીરમાં અનેક દેવા વાસ કરે છે. દેવના અર્થ આ જગાએ પૃથ્વીતત્ત્વ, અગ્નિ-તત્ત્વ, જળતત્ત્વ, વાયુતત્ત્વ અને આકાશતત્ત્વ કરવાના છે; અને આ પાંચ તત્ત્વા જયારે યાગ્ય પ્રમાણમાં હાય છે, ત્યારે શરીર તથા મન નીરાગી રહે છે એટલે દેવતાઓ પ્રસન્ન રહે છે. વળી દરેક શરીરમાં ચાર વર્ણ હોય છે. શિર(માયું)-માથાનું કામ બ્રાહ્મણનું છે. છાતી તથા હાથ-છાતી તથા હાથતું કામ ક્ષત્રિયતું છે. પેઠ તથા જાંધતું કામ વૈશ્યતું છે. પગતું કામ શદ્રતું છે. આ ચારે વર્ણોએ પાતપાતાનું કામ ખરાખર કરવું જોઇએ અને તે નીચેના નિયમા જેવાથી સ્પષ્ટ થશે. જે માણસ બ્રહ્મચર્ય પાળતા નથી, યાગ વગેરેનાં સાધન કરતા નથી, તેની ઇંદ્રયા તેને વશ રહેતી નથી અને પરિણામે દુઃખી થાય છે. આ બ્રહ્મચર્યના વિષય ઘણાજ કઠણ છે અને તે ઉત્તમ ગુરુની સેવા કરવાશીજ સાધ્ય થાય છે. આ વિષય સાધ્ય થયે ઉત્તમ પ્રકારનું શરીરભળ, મનાેખળ તથા આત્મળળ પ્રાપ્ત થાય છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમનું પાલન કરવાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ધર્મ ની ખબર પડે છે અને તેથી તે પછીના ગૃહસ્થાશ્રમ તથા સંન્યાસાશ્રમ ઉત્તમ રીતે પાળી શકાય છે. બ્રહ્મચર્યા શ્રમમાં ધર્મ તથા તપતું જીવન ગાળવું જોઇએ. સુખદુઃખ તથા હાનિલાભ અને ટાઢતડકાતું ધ્યાન છોડી દઇ કાર્ય સિદ્ધિ તરફ લક્ષ રાખી ઉત્સાહ કાયમ રાખવા જોઇએ.

સદરહુ વિષય માટે હાલની સરકારી શાળએાની પ્રથા પ્રમાણે વર્ગો કાઢચે ઝાઝું કળ આવવાના સંભવ નથી. આ વિષય માટે ગુરુકુળની પ્રથા ઉત્તમ છે. ગુરુના ઘરમાં શિષ્યે પુત્રવત્ રહેવું જોઇએ. આથી શિષ્યો ગુરુના તમામ ગુણા જોઇ શકે છે; અને જો તેઓ તેનું અનુકરણ પણ કરી શકે, તાજ બ્રહ્મચર્ય ઉત્તમાત્તમ રીતે રાખી શકાય. આદર્શ આચાર્ય, આદર્શ રાજએ તેમજ રાજ-પુરુષે ગૃહરથાને લાયક મનુસ્મૃતિમાં વર્ણવેલું બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઇએ, જે બદલ નીચેના નિયમા-માં થોડું વર્ણન કરવામાં આવશે. આ નિયમ નીચે પ્રમાણે છે:—

૧-પાંચ વિષયના તેણે સંયમ પાળવા જોઇએ.

(૧) શખ્દના સ'યમ-તેણે સાચું બાલવું જોઇએ. ઘણુંજ શાહું બાલવું, જોઇએ તેના કરતાં એક પણ શખ્દ વધારે બાલવા ન જોઇએ અને સાંભળવું તે પણ સારા માણસાનું બાલેલું. ડુંકામાં તેણે સારાં શાસ્ત્રના અભ્યાસ કરવા તથા તેનું મનન કરવું. આજકાલ નાટક-સિનેમા તેમજ અનેક નવલકથાએા, માસિકા તથા વર્તમાનપત્રા કે જેમાં પુરુષા કરતાં શૃંગારમય સ્ત્રીએાનાં ચિત્રા તથા વાતા વધારે છે તેના ત્યાગ કરવા જોઇએ.

- (ર) સ્પરા વિષય ચાપ્ખી સ્વચ્છ હવાવાળી અને કઠણ જમીનપર આસન પાથરી તેના પર સ્વાનું રાખવું; અને અતિ કામળ તથા નાજીક બિછાનાં, વસ્ત્રો, ઓશિકાં અને પલંગોનો ત્યાગ કરવા. આ વિષય ઉપર અમેરિકન ડાંક્ટર મી. સ્ટાલનાં પુસ્તકા લખાયાં છે. સંસ્કૃતમાં તા અનેક પુસ્તકા છેજ. સિંહ પોતે પણ પાતાના સ્વાનું સ્થાન આવું પસંદ કરે છે. તેના રહેઠાણમાં સ્વચ્છ સુંદર હવા હાય છે. મચ્છર, ચાંચડ, ગંદકી તથા અધારું બિલકુલ હાતું નથી. ડુંકામાં તે શકામાં સતા નથી.
- (૩) **રૂપના સંયમ**–સૃષ્ટિનું કુદરતી સાંદર્ય જોવાથી પ્રભુની અદ્દભુત કારીગરીના આપણને ખ્યાલ આવે છે; પરંતુ વીર્યોના નાશ થાય એવા પ્રકારના રૂપમાં મન ચાંટાડવું નહિ. આને માટે મનને હમેશાં સારા વિષયામાં રાષ્ટ્રી રાખવું. કઁકારના જપ અને સૃષ્ટિસૌંદર્યનું નિરીક્ષણ આ બે વસ્તુ વણીજ સરસ છે.
- (૪) રસવિષય-સૌ કાઇએ મશાલા, મરચાં અને ગરમ વસાણાના ત્યાગ કરવા. ચરબીવાળા અને ભારે ખારાક, ભારે મિષ્ટાન્ન, મિઢાઇ અને તળેલા પદાર્થો ખાવા છોડી દેવા. આવા પદાર્થો ખાનાર ભારે હ્વાસ્થર્યની વાતા કરે, પણ તેનું જીવન જો ઉંડાણમાં તપાસવામાં આવશે તા જરૂર તેના દંભ ખઢાર પડશે. માટે સાવ સાદા દાળ, રાેટી, દૂધ, ચાખા, ઘી, સાદી શાકભાજી તથા ખાટાં લીં છુ, પાકાં ટમેટાં, તાંદળજો, મેથીની ભાજી, દુધા, સુરણનું શાક, નારંગી, સંત્રાં વગેરે ચીજો સાત્ત્વિક વૃત્તિથી ખાવી જોઇએ. આ પ્રમાણે કરવાથી જીવનના ગુલામ થતા અટકાશે.
- (૫) ગુંધ–ગંધની ભાબતમાં આપણા રહેવાના સ્થાનકની પાસે થાડાં સુગંધી પુષ્પાના છાડ ર્જાલંવા, અને સ્વામી રામકૃણના મત પ્રમાણે તે કૂરોને સુંટવા સિવાય તમામ કૂલા પ્રભુનેજ અર્પણ થયેલાં છે એમ માની કુદરતી રીતે એની સુગંધી આવે તેના સ્વીકાર કરવા. તે સિવાય ત્રમામ સેન્ટ વગેરેની સુગંધીના ત્યાગ કરવા.

આ પ્રમાણે પાંચે ઇદિયોની ગુલામીથી બચવાની જરૂર છે. હાથ અને પગને સત્કાર્યમાં રાેકવા. માેઢાતું કામ પણ એવું હેેાવું જોઇએ કે જેથી કાેઇને તુકસાન ન થાય. ગુજ્ઞ સ્થાનાને મળમૂત્રશુદ્ધિદ્વારા સાક્સુક રાખવાં જોઇએ.

ર–સાધારણ રીતે એવા નિયમ છે કે, જેમ યુવાની માડી આવે એટલે કે બાળપણનાં વર્ષો જેમ વધારે તેમ આયુષ્ય પણ વધારે. ગામડાની આંદર જ્યાં મરીમશાક્ષા વગેરે ખાવામાં આવતા નથી અને છેાકરાંએા જે ઘરમાં ધાર્મિક વાતાવરણની અંદર ઉછરે છે ત્યાં સ્ત્રીને સાળમે વર્ષે યુવાવસ્થા દેખાય છે અને પુરુષને વીસમે વર્ષે દેખાય છે; અને સાધારણ રીતે બાળપણનાં વર્ષોને પાંચે ગુણીએ તેટલાં વર્ષ તું આયુષ્ય કલ્કી શકાય. આ પ્રમાણે હિંદુસ્તાનના અસલના વખતમાં સાધારણ આયુષ્ય ૧૦૦ થી ૧૨૦ વર્ષ સુધી હતું. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ૧૨૦ વર્ષે પાતાના દેહ છોડયાે. પાંડવ-કૌરવના યુદ્ધ વખતે તેમની ઉંમર ૮૪ વર્ષની હતી અને તેમનામાં આખા રથને એક હાથથી ઉંચા કરવાની તાકાત હતી. હાલ પણ કાેઇ કાેઇ જગાએ યુવાનીમાં આવી તાકાત જોવામાં આવે છે, પણ ૮૪ વર્ષ આવી તાકાત જળવાઈ રહી હાેય તેવું દુનિયાના કાેઇ પણ ભાગમાં જોવામાં આવ્યું નથી. હાલ િંદુસ્તાનમાં બાળપણનાં વર્ષો ઘટતાં જાય છે, યુવાવસ્થા વહેલી પ્રકટ થતી જોવામાં આવે છે અને તેથીજ જાવાનીમાં પણ અનેક રાગાવાળ ઘડપણ પ્રવેશ કરતું અનુભવીએ છીએ. [્]અંગ્રેજીમાં કહેવત છે કે, વહેલા પરણા તાે વહેલા મરાે. જે ઝાડને વહેલાં કળ આ**વે** છે તે ઝાડનું આયુષ્ય પણ એાછું છે. રાયણ, વડ વગેરેતું જીવન તપાસા. ઉંદરનું જીવન અને તેનું મરણ પણ ીંહ દુસ્તાનમાં ભાળવિવાહનાં કેવાં કુળ થાય છે તેની ઉત્તમ સાક્ષી પૂરે છે. બાળલગ્નથી હિંદુ-[્]સ્તાનમાં સિંહ પુરુષોની એાછી આશા રાખી શકાય. ઉંદરડા તે**ા અનેક થઈ શકે. હવે આપ**ણે ંઅસલના વખતમાં ષ્રક્ષચારીએા કેવી રીતે રહેતા તે તપાસીએ.

ખુલચારીએ ગુરુકુળમાં રહેતા અને શહેરખહાર વિદ્યાભ્યાસ કરતા. આથી કરીને તેઓએ અદ્દુલત પરાક્રમ કરી ખતાવ્યાં છે. એમ કહેવાય છે કે, એક વખત વીર્યપતનથી દશ દિવસનું આયુષ્ય ઘટે છે; માટે જાવ્યા ત્યાંથી સવારના નિયમાનુસાર આપણે ખનતા પ્રયાસ કરવા જોઇએ. વળા મહાત્મા ગાંધી આ વિષે લખે છે કે—"સ્વપ્નાવસ્થા થાય તા તેથી ગભરાઈ ન જવું." તે તે વેળાએ તંદુરસ્ત માણસે ઠંડા પાણીથી નાહી લેવું, એ સૌથી સુંદર ઈલાજ છે. પ્રસંગા-પાત સ્ત્રીસંગ એ સ્વપ્નાવસ્થાની સ્થિતિ સામે થાય છે એ માન્યતા ખાટી છે.

૩–યાગનાં આસના–નીચેનાં આસના સ્ત્રીપુરુષોએ સવારે **તેમ**જ સૂતી વેળાએ પ્રકૃતિ અનુસાર કરવાં.

(૧) વૃક્ષાસન, (૨) અર્ધ'શીર્ધાસન, (૩) ભુજ'ગાસન અને (૪) મત્સ્યેંદ્રાસન. પુરુષોએ આ આસન ઉપરાંત સિદ્ધાસન, પદ્માસન તથા મહાસુદ્રાના વધારે અભ્યાસ કરવા. સ્ત્રીઓને પણ ઉપરનાં આસનાના અભ્યાસ કરવાથી ગેરલાલ નથીજ.

૪-પ્રાણાયામ-એક માત્રાથી પૂરક, ચારથી કુંભક, બેથી રેચક અને ત્યારબાદ યથાશક્તિ બાલાકુંભક રાખવાથી જરૂર ફાયદો થાય છે. પ્રાણાયામ આઠ પ્રકારના છે અને તે યોગ્ય ગુરુ પાસેથી શીખી લેવા. પ્રાણાયામ કર્યા પછી ધ્યાન, જપ તથા ઉત્તમાત્તમ દઢ સંકલ્પ ખાસ અગત્યના છે. 'હું જરૂર ઊધ્વંરતા થઈશ, ગમે તેટલાં વિદ્ય આવે તાપણ હું પ્રમળ પુરુપાર્થ કરીશ' આવા દઢ સંકલ્પ ઘણા જરૂરના છે; કારણ કે આત્મવિશ્વાસના પ્રભાવ જબરજસ્ત છે.

પ-બ્રહ્મચારીએ શરદી, ગરમી આદિ સહન કરવાં જોઇએ; અને આ માટે દરમહીને એક વખત બાક તથા એક વખત સૂર્યક્તાન દર ૧૫ દિવસને અંતરે કરવાં જોઇએ. આ બન્ને પ્રકારનાં રનાનથી શરીરના કચરા પણ ઘણા સાક થઇ જાય છે. કેટિસ્નાન (હીપબાથ) તથા 'સ્પીટઝ બાથ' પણ ઘણાજ અગત્યના છે અને તે માટે લુઈ કુન્હેનું પુસ્તક જોઈ લેવું; યા તા કાઇ પાસેથું આ વસ્તુ શીખી લેવી.

ડ્ર-ઘણું ભાજન કરવાથી પણ સ્વપ્તદાષ થાય છે, માટે સખત ભૂખ લાગી હાય તાજ રાત્રે જમતું. સૂર્યાસ્ત પહેલાં જમાય તા ઘણું જ સારું અને હમેશાં આ ભાજન વખતે અડધું ભૂખ્યું રહેતું અને ક્લેજને ઉત્તેજક અર્થાત પિત્ત કરે એવા પદાર્થ બિલકુલ ખાવા નહિ. રાત્રિના નવ વાગ્યા પછી તા સખત ભૂખ લાગી હાય તાપણ કાંઇ ખાવું નહિ. કદાચ ખાવું પડે તા અર્ધા શેર દૂધ પીતું. વળા એક વખત જમનારને સ્વપ્તદોષ ઘણે ભાગે થતાજ નથી.

૯-પ્રદ્વાચર્યની મહત્તા-પ્રક્લચર્ય એજ છવન છે અને વીર્યનાશ એ મરણ છે. વીર્યનું રક્ષણ કરવાથી આરોગ્ય, શક્તિ, તેજ વગેરે અનેક ગુણાની પ્રાપ્તિ થાય છે. પરતંત્રતાનું કારણ બોગ-વિલાસ અથવા વીર્યહીનતા છે અને વીર્યવાન થવું એજ સ્વતંત્રતાનું કારણ છે. પ્રક્લચર્ય અર્થાત્ વીર્ય ધારણ કરવું એજ શ્રેષ્ઠ તપ છે. દાખલાતરીકે ભીષ્મ, વિષ્ત્ર , ભરદાજ, હરિશ્રંદ્ર, કર્ણ, રામ-લક્ષ્મણ-સીતા, મેત્રેયી, ગાર્ગી, ગાંધારી આદિ આદર્શ સ્ત્રી-પુરુષો આ પવિત્ર દેશની અંદર ઉત્પન્ન થયાં હતાં તેજ દેશ અત્યારે પરાધીન છે. આપણે પોતેજ પોતાના ઉદાર કરવા જોઇએ. આપણેજ આપણા ખંધુ અને આપણા શત્રુ છીએ. દરેક મનુષ્યનું બળ, તેજ અને આરોગ્યા પ્રક્લચર્યને લઇનેજ હોય છે. વીર્યના નાશ થવાથી માણસ હીન અને અનેક પ્રકારના રાગી થાય છે. મગજશક્તિના નાશ થાય છે, ગાંડપણ આવે છે, ચક્કર આવે છે, ઉધ આવતી નથી, ખાટી ભૂખ લાગે છે, ખાદી થાય છે, છાતીના અનેક પ્રકારના રાગ થાય છે. પ્રતિજ્ઞાપાલનમાં તે દઢ રહી શકતા નથી, રનાયુઓમાં કંપ થાય છે, બીકણ ખને છે; માઢામાંથી, પરસેવામાંથી અને દાંતમાંથી દુર્ગ ધનીકળ છે; ખહુજ વાતાડીએમ થાય છે, કામ કરવું તેને પસંદ પડતું નથી, તેના ચહેરાપર કોઈ પણ પ્રકારનું હાસ્ય રહેતું નથી તા પછી તંદુરસ્તીની લાલીની તા આશાજ કેમ રખાય? કહેવાય છે કે, અસરોના ગુરુ શુકાચાર્ય પાસે સંજીવની વિદ્યા હતી તેના અર્થ એટલાજ કે શુકાચાર્ય ધાતે સંજીક એટલે રક્ષક હતા. ટુંકામાં વીર્યનું રક્ષણ એજ સંજીવની વિદ્યા છે.

૮-દિવસમાં બે-ત્રણ વખત આપણા વિચારાતું નિરીક્ષણ કરવું. આ માટે આપણા ઋષિ- મુનિઓએ સવાર, ખપાર, સાંજ તથા મધ્યરાત્રિએ સંધ્યા કરવાનું કહેલું છે. તેમાંથી ખને તેટલું કરવું. મુસલમાનાની પાંચ વખતની નિમાજ પણ આજ સિહાંતે રચાયેલી છે. બાજનને વખતે પણ કોધને દૂર રાખવા. આવી રીતે ચિત્તને પ્રસન્ત રાખી શકાય છે. કોધ વગેરે વિકારાને લીધે વીર્યનાશ થવાના ઘણા સંભવ છે. સતી વખતે તો ખાસ શુલ વિચારા રાખવા જોઇએ અને સંપૂર્ણ યાંગીઓની ઉંઘ તા સંયમમાત્રજ હાય છે. દાખલાતરીકે સ્વામી રામકૃષ્ણને જ્યારે સવારમાં જગા- કવાના હાય ત્યારે તેમના કાન પાસે "હરિજ્ય" ની જખરજરત ખૂમ પાડવામાં આવતી. જો કે જે મનુષ્યને સંપૂર્ણ સમાધિ સિદ્ધ થઇ હાય તે તો પોતાના નિશ્વય પ્રમાણે જાગી શકે છે. સ્વામી રામકૃષ્ણદેવ આવીજ કાેટિના મનુષ્ય હતા, પણ તેમની સમાધિમાં રહેવાની ઉપ્ર ઇચ્છાને લીધે શિષ્યોને આ પ્રમાણે કરવું પડતું. સંપૂર્ણ યોગી સિવાય કાેઇ પણ મનુષ્ય નૈષ્ઠિક લક્ષ્યારી હાેઇ શકતા નથી. સતી વખતે દઢ સંકલ્પ કરવો કે, મારામાં કાંઇપણ ખરાખ વિચાર નહિ આવે, સ્વપ્નાદિ દાેષ મને સતાવશે નહિ. હું સાડાચાર વાગે ઉઠીશ અને પ્રભુનું નામસ્મરણ કરતાં કરતાં પ્રસન્ન- ચિત્તે સુધ જઇશ. આ પ્રમાણેના શુલ સંકલ્પથી લક્ષ્ય હ્યાં લક્ષ્ય જ સરસ જળવાય છે.

૯–કેાઇપણ સ્ત્રીજાતિને જેતાં તે આપણી માતા છે એમ ભાવના કરવી; અને તેમ છતાં પણ કુદષ્ટિ થાય તા મનથી તેના પગે હાથ અડાડી નમસ્કાર કરવા અને તુરતજ ''હરિૐ''ની ધુન લગાવી સદર્દ્ધ દેશ્ય મનમાંથી દૂર કરવું. આ ઉપાય અનુભવસિંહ છે.

૧૦–રસ્તાપરનાં પશુપક્ષીઓનાં કુદશ્યા નીહાળા નીહાળાને જોવાં નહિ, તેમજ કાઇપર્ણ સ્ત્રીના અંગને નીહાળા નીહાળાને જોવું નહિ.

૧૧–હ મેશાં સાદું રહેલું, કપડાં ખાદીનાં પહેરવાં, ખાવાપીવાના પદાર્થ પણ પવિત્ર, સ્વચ્છ અને ચાેખ્ખા રાખવા. ભાેગવિલાસથી દૂર રહેલું. મન, વચન અને કાયાથી પવિત્ર રહેલું.

૧૨-હંમેશાં પવિત્ર માણસો, પવિત્ર પુરતકા અને પવિત્ર ચિત્રાની તેમજ પવિત્ર મહા-પુરુષોનીજ સંગતિ રાખવી. મહાપુરુષોનાં જીવનવૃત્તાંતા ખાસ અગત્યનાં છે. જેવાં કે-મહર્ષિ સ્વામી દયાનંદ, વિવેકાનંદ, રામતીર્થ, રામદાસ તથા ચૈતન્ય મહાપ્રસુ. આ મહાપુરુષોના જીવન-ચરિત્રના અભ્યાસ જરૂર કરવા.

13-ઠંડા પાણીનું સ્નાન-દરેક બ્રહ્મચારીએ પોતાથી સહન થાય તેવી રીતે ઠંડા પાણીનું સ્નાન કરવું. ગુલ ભાગાને ખાસ ઠંડા પાણીથી સવારમાં તથા સૂતી વખતે જરૂર સાક્ષ કરવા. જયાં મેલ રહે છે, ત્યાં ઉષ્ણતા વધે છે અને વીર્યપાત થવાના ઘણા સંભવ રહે છે. ભાજનની પહેલાં ત્રણ કલાંકે સ્તાન કરવું જોઇએ. આટલા વખત નહિ રાખવામાં આવે તા પાચનક્રિયા બગડશે. જેને સ્વપ્નદાય હાય તેણે સૂતાં પહેલાં માથું, હાથ તથા પગ ઠંડા પાણીથી સાક્ષ કરવા. પછી સ્વચ્છ કપડાથી તેને લૂછી નાખવા, કમર અને તેની નીચેના ગુલ ભાગા બીના કપડાથી સાક્ષ કરવા. વધારેમાં ગુલ ભાગા ઉપર થાકું ઠંકુ પાણી રેડવું, પણ તેને માલીસ કરવા નહિ. પેટને પણ સ્તાન કરતી વખતે ઠંડા પાણીથી માલીસ કરવું.

૧૪–ઉપવાસ–અઠવાડીઆમાં એક વખત એક ટાખું કરવું અને પખવાડીએ એક વખત ઉપવાસ કરવા. ઉપવાસ કરતી વખતે આખા દિવસમાં પીવાય તેટલું ખૂબ પાણી પીવું. તે દિવસે કાંઇ પણ ન ખવાય તા વધારે સારૂં; અને ખાવુંજ હોય તા કાઇ પણ પ્રકારનું રાંધેલું, શેકેલું કે બાફેલું ખાવું નહિ. જે શાડાં ફળફળાદિ ખવાય, તેને ખૂબ ચાવીને ખાવાં. જેમ બને તેમ ઓછું એકાદ વખત ખાવું અને શાડું દૂધ પીવું; પણ જેમ બને તેમ ખૂબ ભૂખ સહન કરવી. બીજે દિવસે સવારે ઝાડા સારૂ ન આવે તા બસ્તીયંત્ર(ડુસ)થી પીઠ રસ્તે પાણી ચઢાવી મળને સારૂ કરવા. ઉપવાસથી હ્યદ્મચર્ય ઉપર ઘણી સુંદર અસર થાય છે. ઉપવાસને બીજે દિવસે લધુ બાજન કરવું. ખૂબ ઠાંસીને કશુંજ ખાવું નહિ. ખૂબ ઠાંસીને ખાવાથી ઉપવાસનું બિલકુલ કૃળ મળતું નથી. આજ કારણે રાજા મહિના ખલાસ થયે ઘણા મુસલમાના ખૂબ ખાવાથી માંદા પડે છે.

૧૫–હુમેશાં બે વખત દિશાએ જવું અને બન્ને વખતે મળમૂત્રવિસર્જન થયા બાદ ડાબા

હાથની માધ્યમિકા એટલે સૌથી માટી આંગળાને પાણીથી પલાળા ગુદાદારની ખખાલમાં ફેરવવી અને વારંવાર પાણીથી સાક કરવી. સાંજે મળ ન નીકળે તાપણ આ સાક કરવાની કિયા જેને ઘેર ડેસં હિતામાં 'લધુ ગણેશ કિયા' કહે છે, તેનું ખરાખર પાલન કરવું. આ ઉપરાંત ખની શકે તા સ્વચ્છ કાળા માટીથી મૂત્રદારના ગુદ્ધ અવયવાને પાણીથી સાક કરવા. મળમૂત્રના અવરાધથી એટલે તે ભાગને ગંદા રાખવાથી તેમજ સતી વખતે પરસેવાવાળા સખત જડા લંગાટ પહેરવાથી તે ભાગ ઉપર ઉખ્યુતા વધે છે અને તે ઉખ્યુતાના વખતમાં જેવી રીતે પારા ઉપર ચઢે છે તેવીજ રીતે વીર્ય પણ ઉપર આવી તેનું પતન થાય છે. આ ઉપરાંત રાત્રિમાં ઘણી વખતે સ્વપ્ન આવે ત્યારે એકદમ ઉઠી પેશાળ કરી તે ભાગને ઠંડા પાણીએ સાક કરવાથી તેમજ પેડુ ઉપર બીને હાથે યા તા બીના કપડાથી પેડુને માલીસ કરવાથી પીઠરસ્તે પવન નીકળશે અને વીર્ય પાત ખાત્રી-પૂર્વ ક અટકશે. આ પ્રસંગ રાત્રિના બે વાગે ધણે ભાગે બને છે. આ બાબતમાં પૂરતી સાવચેતી રાખવામાં નહિ આવે તો પ્રહ્નચર્યનું પાલન કરતું ઘણું અધર છે. મધ્યરાત્રિની સંધ્યા કરવા સ્વામી વિવેકાન દ ખાસ ભલામણ કરે છે અને તે ઉપરના કારણે વ્યાજબી છે.

૧૬-જનનેન્દ્રિયનું રનાન-આ ક્રિયાને અંગ્રેજીમાં 'સ્પીટઝ ખાથ' કહે છે. તે ભાગને પાણી-માં રાખવા અને મથાળાની ચામડી ખેંચી તેની ઉપર ધીરે ધીરે પાણીમાં આંગળી ઘસતી. કપડાવડે પણ ઘસી શકાય. તેમાં યાદ રાખવાનું કે, ઇંદ્રિયના મથાળાની ચામડીનેજ ઠંડા પાણીથી ધીરે ધીરે માલીસ કરવાનું છે. બાકી સ્નાયુને બિલકુલ ઘર્ષણ કરવાનું નથી. આ વખતે ઉપ્વેરતા ખનવાના સંકલ્પ ખરાખર મનમાં દઢ કરવા. વળા જેટલી વખત પેશાખ કરવાના હોય, તેટલી વખત ચામડીને પાછળ પાછળ ખેંચી તે પર ઠંડુ પાણી રેડી તે લાગને એટલે ફક્ત મથાળાના લાગને જરૂર સાફ કરવા. મુસલમાના સુન્નત કરાવે છે અને કેટલાએક પેશાખ વખતે પાણીના ઉપયાગ કરે છે તે ઇષ્ટિજ છે. ઘણી વખત મથાળાની ચામડીની અંદર ગંદકીના કારણે રાગ થાય છે અને તેથી ડાંક્ટરા ફરજિયાત સુન્નત કરે છે. અલખત, સુન્નતનો આ જખરજરત લાલ છે.

૧૯-સાધારણ રીતે સાડાનવ વાગે સુધ જવું અને ચાર વાગે ઉદેવાના મહાવરા રાખવા. સૂતી વખતે ગુલ્લભાગને જરૂર દંડા પાણીથી સાક કરવા. એંહવાનાં કપડાં રવચ્છ હોવાં જોઇએ અને તે જોઇએ તેના કરતાં બિલકુલ વધારે જોઇએ નહિ. રાત્રે વાળુ કર્યા પછી ર થી ૩ કલાંકે સૂવું. તે પહેલાં કદી સૂવું નહિ. દીવા બળતા રાખવા નહિ, ચત્તા સૂવું નહિ, દબાવીને સૂવું. જોક કેટલાક લેખકા જમાણું પડખું કેડામું પડખું દબાવીને સૂવાનું કહે છે, પણ યાગાભ્યાસની અંદર ડાંમે પડખેજ સૂવાથી જબરજસ્ત લાભ થયેલા જણાશે, જેથી ડાંમે પડખેજ સૂવાની ભલામણ કરવામાં આવે છે. એાશિકું બહુ ઉંચુ હોવું જોઇએ નહિ. રાત્રિમાં કદાચ ઉંઘ ઉદે તો જગતાં જગતાં પથારીમાં પડયું રહેવું નહિ. આવે વખતે પથારીમાં ખેડા થઇ આંખાને દંદે પાણીએ સાક કરી આંખા મીંચી પ્રભુનું ધ્યાન કરવું, જેથી એકદમ ઉંઘ આવવા સંભવ છે.

૧૮-સૂતી વખતે પાતળા કપડાના લંગાટ પહેરવાને અને કક્ત ચદ્દી પહેરી સ્વાને હરકત નથી; પણ બહુ જાકું કપકું પહેરીને સ્વાથી તે ભાગમાં ઘણી ઉષ્ણતા થવાથી વીર્યપાત થવાના ઘણા સંભવ છે. સખ્ત ગરમીના દિવસામાં દંડા પાણીથી ભીતા કરેલા લંગાટ પહેરીને સ્વાથી ઘણા લાભ થાય છે.

૧૯-નિવ્ય સનતા-ચા, કાંપી, દાર, માંસ, ભાંગ, ગાંજો, તમાક ઇવ્ તમામ વસ્તુઓ વીર્ય પર ખરાબ અસર કરે છે, તેથી તેના ત્યાગ કરવા. શ્રદ્ધાચારીને કાઇ પણ પ્રકારનું વ્યસન હોવું જોઇએ નહિ. એક જબરજસ્ત યાગી ફક્ત ગાંજાના વ્યસનના કારણે વ્યભિચારી થયા અને હાલ વડાદરાની અંદર ગાંડપણ ભાગવે છે. જ્યારે તેણે યાગ સિદ્ધ કર્યો ત્યારે તેને ક્રાઇ પણ પ્રકારનું વ્યસન નહોતું.

૨૦-એકાંતત્યાગ-એકાંતના ત્યાગ કરવાથી ઘણા ફાયદા થાય છે.

ર૧-ધ્રક્ષચર્ય સંખંધી અનુભવ–એક ખાનગી ડાયરીમાં લખતા રહેવું. આમ કરવા**રી** પાતે કરેલી પ્રગતિનું યા તાે અવનતિનું ભાન થાય છે.

૨૨-હેમેશાં પાતે કરેલી પ્રતિજ્ઞાનું પાલન કરવા માટે મહેનત કરવાને પાતાના આદર્શ ઉચ્ચ

કાેડીના રાખવા. ક્યારેય પણ નવરૂં <mark>ખેસી રહેેલું નહિ. 'નવરાે ખે</mark>ઠાે નખ્ખાેદ વાળે' એ વાત સાચી **છે.** ૨૩–ચાખડીઓનાે ઉપયાગ ફાયદાકારક **છે.**

૨૪–હમેશાં સવારે પહાડામાં તેમજ નદીકિનારે પાંચ છ માઇલ કરવાનું રાખવું. આ વખતે પ્રહ્મચર્યા, આરાગ્ય, આનંદ, પવિત્રતા, પ્રસન્નતા, બળ, તેજ, સામર્થ્ય, શાંતિ આદિને દેવતાએ પોતાના શરીરની અંદર સ્થાપન કરી રહ્યા છે તેવી ભાવના જરૂર મનમાં દઢાવવી.

રપ-હમેશાં નિયમિત રહેવું અને ધર્મનું પાલન કરવું. એકાદ ધર્મપુસ્તક હમેશાં થાડું પણ વંચાય એ ઈ-છવા યાગ્ય છે. ધર્મપુસ્તકામાં પાતંજલ યાગસૂત્ર, ભગવદ્દગીતા તથા ઉપનિષદાને પહેલું સ્થાન આપવું. સાથે સાથે હું મારી ઉન્નિત જરૂર કરીશ એવા આત્મવિશ્વાસ રાખવા. અનેક જાતના વિષયાનાં પ્રક્રોલનો તરફ દાષદિષ્ટ રાખવી અને આ માટે યાગવાસિષ્ઠનું અધ્યયન કરવું. હમેશાં ખરાબ માર્ગે જવામાં લાકાપવાદની બીક રાખવી.

ર્દ્-સ્તાન કર્યા પછી હંમેશાં પ્રાણાયામ કરવા.

રહ-હંમેશાં નિયમિત રીતે કસરત કરવી. વ્યાયામને બ્રહ્મચર્ય સાથે બહુ નિકટ સંબંધ છે. તમામ કસરતામાં મારા બજોલી ક્રિયાના અનુભવ ઉપરથી કહું છું કે, તરવાની, શુદ્ધ જમીનમાં કાદાળીથી ખાદવાની, શુદ્ધ હવામાં દળવાની તથા ખાદવાની કસરત સૌથી ઉત્તમ છે. દંડ-બેઠક સૌની અંદર ફાયદાકારક છે. એકાદ કલાકની ધોડેસ્વારી પણ સારી છે. ખાસ જરૂરની તા ખાખોની દેશી રમત, તથા દાડવાની, તરવાની, ખાદવાની તથા હસવાની કસરત છે. અનુભવથી વાચકને વિશેષ ખાત્રી થશે.

૨૮-હમેશાં સવારમાં ઉઠીને પ્રાર્થના કરવી અને યાદ રાખવું કે, નિયમભંગ કરવાથી જરૂર વકસાન થશે.

ર્ષ્ટુ–છેાકરા તેમજ છેાકરીને સાદી અને કુદરતી ઢળે તેએા જીવનભર નિર્મળ રહેવાનાં **છે,**ં એવીજ માન્યતામાં ઉછેરવાં.

3૦–૫તિપત્નીએ જૂદા જૂદા એારડામાં સુવું અને એકાંત ટાળવી, એ સૌથી મહત્ત્વનું છે. ક્રાઇ પણ વ્યક્તિએ પતિપત્ની વચ્ચે સુદ્ધાંત સંયમ અત્યંત અધરા છે એમ માનવું નહિ. ઉલટું સૌ ક્રાઇએ સંયમને જીવનની સામાન્ય અને સ્વાભાવિક સ્થિતિતરીકે માનીને ચાલવું જોઇએ.

31-શૌચ જતી વખતે મળ વિસર્જન થયા પછી નળ હલાવવાની ક્રિયા જેને યાગાભ્યાસમાં નૌળી ક્રિયા કહે છે તે કરવી. આથી કરીને ક્રેાઇ પણ પ્રકારની ખાદી શરીરમાં રહેશે નહિ અને આંતરડાં સ્વચ્છ રહેવાથી વીર્યની દઢતા જરૂર વધશે. શૌચ ગયા પહેલાં શેરથી ખરેર ઠંડુ પાણી ઉઠીને તુરતજ પીવું જોઇએ.

3ર-મંપૂર્ણ ઊર્ધ્વરતા થવા માટે બજોલી ક્રિયાની ખાસ આવશ્યકતા છે. તે ક્રિયા ગુરુ પાસે રહીતેજ શીખી લેવી; કારણ કે બજોલીના પંચ લાહીથી ખરડાયેલા છે. આ ક્રિયા શાખતાં અતેક શાધકા અત્યંત રાગી થયા છે અને બહુજ કફાડી સ્થિતિમાં મરણ પામ્યા છે; પણ જો આ ક્રિયા સિદ્ધ થાય તા તેને વ્યાધિ કે વૃદ્ધાવસ્થા કદી પ્રાપ્ત થતી નથી અને તેનું મૃત્યુ પાકા ફળની માકક સ્વાલાવિક રીતે આનંદથી થાય છે.

(એપ્રિલ-૧૯૨૮ના "વિજ્ઞાપક"માં લેખક:-શ્રી. હરિલાઇ ના. પટેલ-વિદ્ધધિકારી, ધારી મહાલ)

३-रशियामां केळवणीनो विकास

(૧) ઉંચી કેળવણી સાથે વ્યવહારજ્ઞાન

(સાવિયેટ રશિયા કેળવણાના ક્ષેત્રમાં કેટલી અદ્ધુત પ્રગતિ કરી રહ્યું છે તેની રામાંચક વિગતા આલેખતા એક લેખમાળા પાંડિત જવાહીરલાલ નહેરૂએ લખી છે. તેમાંની વિગતા આ નીચે અમે આપીએ છીએ.)

ક્રાંતિ પછી ધડાયલું રશિયા અનેક દેષ્ટિએ અભ્યાસ કરવા જેવું છે, પણ તેમાંયે રશિયાએ ખાસ કરીને પાતાની પ્રત્યની અભણતા ટાળવા માટે જખ્ખર લડત લીધી છે; તે કેળવણી વિષે જે રાજ-નીતિ રાખી છે, તે ખરેખર પ્રેરણાત્મક છે. રશિયામાં હિંદની જેમ ખેતીની ખૂબ જયીન છે, તેમ ખેડુતા માટે ભાગે અભણ છે. ત્યાંની કેળવણીને લગતી તદ્દન નવી ને રચનાત્મક યોજના વધાવવા જેવી છે. અમેરિકાના કુશળ કેળવણીકાર ડાંબ્ લુસી વિલ્સને 'નવા રશિયામાં નવી શાળાઓ' એ નામે એક પુસ્તક લખીને સોવિયેટ સરકારની કેળવણીની રાજનીતિ વિષે પ્રકાશ પાડયા છે. સોવિયેટ રશિયાના પ્રશ્નો વિષે એ પુસ્તકમાંથી ઘણું મળે તેમ છે.

કેળવણીની અગત્યતા

રશિયાની જે વિગતા મળે છે તે પરંથી ને તે દેશનું જેણે તીલ અવલોકન કર્યું હોય તે સમજ શકે છે કે, ત્યાં બાેલ્શેવિક નેતાઓ ને તેમના જોડીદારા જીવાનાને કેળવણી આપવાના વિષયને ખૂબ અગત્ય આપે છે. ત્યાં સૌ સારી પેઠે સમજે છે કે, સમાજનું પૂરેપૂરં ધડતર માત્ર સારા શિક્ષણથીજ થઈ શકે તેમ છે. રશિયાનું ભાવી કેવું હોવું જોઇએ તેની કલ્પના કરતાં ત્યાંના નેતાઓએ પાતાના આદર્શ પાતાનાજ સમયમાં સિંહ કરવા માટે ધસારાળ ધ પ્રયાસો શરૂ કર્યા છે અને દેશના જીવાનાને સારામાં સારી કેળવણી આપવામાં તેઓ ખૂબ શક્તિ ખર્ચે છે; એટલુંજ નહિ પણ રશિયાના ઉત્તમાત્તમ તે સંગીન વિચારકાના હાથમાં કેળવણીની લગામ સોંપાઇ છે.

ઑક્ટોખરના ખળવા પછી થાડાજ દિવસામાં જ્યારે ખુદ પેટ્રાંગ્રેડ નગરમાં પણ આંતરવિત્રહ ચાલતા હતા ત્યારે સાવિયેટ આપણને પાતાની કેળવણીના ક્ષેત્રની યાજના જાહેર કરી હતી. તે પછી થાડાજ વખતમાં આખા દેશની અલ્લાણતા દશ વર્ષમાં ટાળવાનું તેમણે જાહેર કર્યું હતું. આ રીતે તેમણે માત્ર જીવાનાને કેળવણી આપવાનું નહિ પણ દેશની વિશાળ અમ્રણ પ્રજાને પણ શિક્ષણ આપવાનું માટું કાર્ય હાથપર લીધું.

પણ તેમાં તેઓ પહેલાં તા નિષ્ફળ નીવડયા; કેમકે તકદીર તેમની સામે હતું. આંતરિવિગ્રહ્ ચાલ્યાંજ કર્યા, બીજા દેશામાં ફાટેલી લડાઇની અસર તેનાપર થઇ અને દેશમાં દુકાળ પડયા. આ**શા** પ્રજાની હાલત બહુ દયાજનક થઇ પડી હતી. આથી જો કે તેઓ અભણતા ટાળી શક્યા નહિ તાપણ છેલ્લા દાયકામાં તેમણે ઘણા જખ્બર પ્રયાસ કરી સારી સફળતા મેળવી.

જીવન સાથે સંખ'ધ

રશિયાના શિક્ષણક્ષેત્રમાં ખીજી ખાસ ધ્યાન ખેંગે એવી વસ્તુ એ છે કે, દૈનિક દુનિયાદારી જીવન સાથે શાળાઓને સંખંધ રહે છે. કેળવણી એ જીવનવ્યવહાર ને દુનિયાદારી કરતાં તદ્દન જૂદીજ દુનિયાની વસ્તુ હાય એમ હિંદમાં આપણેને દેખાય છે તેવું ત્યાં નથી; પરંતુ જીવનમાં કરવાનાં કાર્યોના સંગીન પાયા બાળપણથી અપાતી કેળવણીમાં રચવામાં આવે છે. ત્યાંના ખધા શિક્ષકાને એવી સખત સૂચનાઓ અપાઇ છે કે, વિદ્યાર્થીઓના જીવનવ્યવહાર સાથે શિક્ષકાએ હમેશાં ગાઢ સંખંધ રાખવા.

- માતુભાષામાં શિક્ષણ

વળી માતૃભાષામાંજ બધું શિક્ષણ અપાય તે પર પણ ખાસ ધ્યાન અપાય છે. હિંદના પ્રજાવર્ગ અનેક કેામા અને ભાષાએામાં વહેંચાયા છે. તેના કરતાં પણ વધારે વિભાગા રશિયાની પ્રજામાં પેઠા છે; છતાં પણ તે સૌને સમાન ધારણે રાખવા માટે પ્રયાસા થાય છે. અલબત્ત, કેટલીક વાર એક શહેરની જૂદી જૂદી શાળાઓમાં જૂદી જૂદી–તે લત્તાને કાવે તેવી–લાષાએ! મારફત કેળવણી અપાય છે તાપણ સ્થાનિક લાષાઓના વિકાસ માટે હમેશાં મહેનત કરવામાં આવે છે. જૂદી પ્રાંતિક લાષાઓમાં સરકારી છાપાંઓ ને પુસ્તકાની આવૃત્તિ પ્રગટ થાય છે; એટલું-જ નહિ પણ એવી પ્રાંતિક લાષાઓ શિક્ષકા શાખે તે સાર તેમને માટે લેનિનગ્રેડ ને મારકામાં ખાસ વર્ગાની સંસ્થા કાઢવામાં આવી છે. એવી હાલ ૪૫ સંસ્થાઓ છે. માટી યુનિવર્સિટીઓ નાની કામો માટે ખાસ અભ્યાસવર્ગ રાખે છે. નાની કામોની સંસ્કારિતા વિકાસ પામે એ દરિભિંદુ તેઓ હમેશાં નજર સમક્ષ રાખે છે.

મારિકાના કેળવણી ખાતાની અમે મુલાકાત લીધી ત્યારે એ પ્રાંતિક ભાષાઓના પ્રાચીન સાહિત્યનાં વિવિધ હસ્તલિખિત લખાણા અમને ખતાવવામાં આવ્યાં. અલખત્ત, અમારા**થી એ** વાંચી શકાય એમ હતુંજ નહિ.

સાવિયેટ સરકાર પાતાની કેળવણીની નીતિ કેટલી સરસ રાખે છે તેના એકજ દાખલા ળસ થશે. સાઇખીરિયામાં ઇકેટરક વિભાગમાં એક નાની તાયકાવાળાઓની કેમ રહે છે, જેમનાં બાળકા સુહાંની સંખ્યા ગણીએ તા ૪૦૫ ની છે. તેઓ અધકચરી તુકા ભાષા બાલે છે ને માટે ભાગે શિકાર કરી ગુજરાન ચલાવે છે. આવી નાની કામનાં બાળકા માટે તેમની ભાષામાં કેળવણી આપવાને ખાસ નિશાળ ઉધાડાઈ છે. અલખત્ત, માત્ર શિયાળામાંજ આ શાળા ચાલે છે, કેમકે ઉનાળામાં તે બાળકા પોતાનાં માબાપ સાથે આસપાસના પ્રદેશમાં ભટકવા માટે ચાલ્યાં જય છે. બીજ ગીપ્સીસ કરીને એક નાની જાત છે, તેમને માટે પણ ત્રણ નિશાળા ચાલે છે. એ કામની ભાષામાં બારાખડી નથી એટલે શીખવતાં મુશ્કેલી પડે છે, પણ થાડા વખતમાં એ મુશ્કેલી ટળા જશે.

સે વિયેટ હિનિયનમાં આ ઉપરાંત બીજી અનેક નાની જાતો છે. પોલ, યુક્રેનીઅન, લેટી વિયન, ઇન્શિનિયન, જર્મન, પ્રીન, હીપ્ર, આરમેનિયન, સફેદ રશિયન, સીમાયડ, એક્ટિએક, માંગાલિયન, યાકુત, તાર્તાર, બશકીર, ટુંગા, મુચ્યત, યુક્રેગીર, કમાટચડાલ, ઇસ્કવીમા, કીરઘી, હકસીઅન, ચુવાશ, કામી, મરી, કલમકઇ ગ્રશ, માર્ડવન, એસીરિયન અને કારિયન – પણ આ કંઇ પૂરી યાદી થઇ નથી, બીજી ઘણીયે કામા રહી જાય છે. આ ઉપરથી ખાત્રી થશે કે, રશિયામાં પણ નાની કામા કેટલી છે.

ખુહની ફિલ્સુફી

આ લેખ હું લખી રહ્યો છું એટલામાં છાપાંએ એવી ખબર આપે છે કે, લેનિનગ્રેડના વિજ્ઞાન-મંદિરે મુહિસ્ટ સંસ્કારના અભ્યાસ માટે એક સંસ્થા સ્થાપી છે. એમાં મુહની ફિલ્સુરીના અભ્યાસ કરાવવામાં આવશે; એટલુંજ નહિ પણ એ સંસ્થા મારફત મુહિસ્ટ સંસ્કારના અભ્યાસ સારૂ આંતરરાષ્ટ્રીય ફાઁગ્રેસ ભરવામાં આવશે.

સ્ત્રીશિક્ષિકાએા

વળા રશિયન યુનિયનમાં તાર્તાર ને ખશકીર જેવી નાની કાેમામાં સ્ત્રીઓ પર્દો પાળતી હતી, પણ હવે સ્ત્રીઓએ પર્દો સજ્યા છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે કાેમાની કેટલીક સ્ત્રીઓ શિક્ષિકાએક અને એવું તેમને શિક્ષણ અપાય છે.

સોવિયેટની કેળવણીમાં હજી વધારાનું તત્ત્વ એ છે કે, રશિયામાં ખાનગી શાળાએામાં ખૂબ સરસ શિક્ષણ અપાય છે ને એવુંજ શિક્ષણ સર્વેન અપાય તે માટે પ્રયાસ થાય છે. સારી કેળવણી લેવાના દરેકને હક્ક છે ને તે સર્વેન અપાવીજ જોઇએ. લેનિનની વિધવા કુપ્સકાયા. એ એક ચુનંદી કેળવણીકાર છે ને તે સહકારી ધારણ મુજબ કેળવણી આપે છે.

ઝારના સમયમાં

ઝારના વખતમાં દેવળમાં રહેનારાં ધર્મ ચુસ્ત લેોકાના હાથમાંજ કેળવણીની લગામ રહેતી; તે તે કેળવણી પણ કેવી અપાતી હતી ? ઝારતે વકાદાર રહેવું, દેવળમાં માનવું–એ તે એવી જાતની ચુલામી કેળવણી અપાતી. જેમ હિંદમાં સરકારી ઑફિસો માટે ક્લાર્કી પેદા કરવાને કેળવણી અપાય છે, તેમ રશિયામાં નીચ વર્ગને પણ કાંઇ કેળવણી ન અપાય તે પર ખાસ ધ્યાન અપાતું હતું. ઝારના વખતના એક પ્રધાને તો કેળવણીને લગતી રાજનીતિમાં એમ ગાપ્ખું જણાવ્યું હતું કે "નાકરા, રસાઇઆઓ, ધાબીઓ, ધાડાવાળાઓ ને એવી નીચ જાતના લોકાનાં છાકરાંઓને તેઓ જે જાતમાં જન્મ્યા હાય તેનીજ કેળવણી તેમને આપવી. વધુ કેળવણી આપવા માટે તેમને ઉત્તેજન આપવું નહિ." એ બાળકા શીખી રહે ને તેમને તમે પૂછા કે "ઝારના તરફ કેવી કરજ ધર્મની દર્શિએ બજાવવી જોઇએ ?" તા એ જવાબ આપે કે "તેને માટે પ્રાર્થના કરવી, તેની નાકરી કરવી, તેનાપર પ્રેમ રાખવા, નિયમસર કર લરવા" વગેરે.

કેળવણીના હેતુ

સોવિયેટ પહેલાં તા એ નિર્ધુય કર્યો છે કે, કેળવણીને ધર્મથી જૂદા પાડી દીધી છે. છેોકરા-છોકરીઓ ત્યાં ભેગાં ભણે છે, બીનરશિયન કામા પોતાની ભાષાઓની શાળાઓ સ્થાપે એવું ઉત્તેજન અપાય છે. ત્ર મુધ્ધ સાત વર્ષનાં ખાળકાને ખાળશિક્ષણ અપાય છે. ૮ થી ૧૨ વર્ષનાં ખાળકાને પ્રાથમિક શિક્ષણ દેવાય છે, જયારે ૧૩ થી ૧૬ વર્ષ સુધીનાં કુમારા માધ્યમિક કેળવણી મેળવે છે. આટલી કેળવણી કરજિયાત ને મકત અપાય છે. તે ઉપરાંત ઉંચી કેળવણી લેવા માટે દરેક જણને હક્ક રહે છે.

રાજ્ય તરફથી કેળવણીના હેતુ નીચે પ્રમાણે આલેખાયા છે:-

" દરેક જણ અળવાન ને મજખૂત, ચાલાક ને સાહસિક, વિચાર ને વર્તાનમાં સ્વતંત્ર તેમજ અનેક રીતે સંસ્કાર પામેલા થાય અને કામદારવર્ગના હિતમાટે મરી પીટે-જેયા છેવટે માનવતાનું કલ્યાણ થાય-તેવા બનાવવા."

આમ ૩ વર્ષના બાળક પહેલાં શાળામાં પ્રવેશે છે. તે પહેલાં એ બાળકને તેની માતાના જીવનમાટે હેલ્થ ડીપાર્ટમેંટ જવાબદાર રહે છે. કેાઈ સ્ત્રી–કામદાર ગર્ભવતી થાય તેા તેને બાળક જન્મે તે પહેલાં ત્રણુ ચાર માસથી ચાલુ રાજીએ રજા મળે છે ને બાળક જન્મ્યા પછી મક્ત તબીબી મદદ મળે છે. આ ઉપરાંત બાળકના જન્મ પછી તે સ્ત્રી કારખાનામાં આવતી થાય તાયે તેના બાળકને નવડાવવા, દ્વા–દૂધ પાવા વગેરે માટે તેને દરરાજ અમુક કલાકની રજા મળી શકે છે.

ખાળકા માટે રમવાનાં મેદાના, કિંડરગાઈના, નર્સરી સ્કૂલા તેમજ બીજી ચીજો માટે કામદાર મંડળા ને કારખાનાં ઓએ સગવડ કરી આપી છે. બાળકળવણી અપાતી શાળાએ!માં હાઈજીન, ખારાક ને ઉધપર ખાસ ધ્યાન અપાય છે અને એ શાળાએ!માં રમતા શીખવાય છે, વાર્તાઓ! કહેવાય છે; સંગીત, કળા ને નાટકાનું શિક્ષણ અપાય છે.

આ નાની ઉંમરમાં પણ નાનાં બાળકામાં સહકારી પદ્ધતિ શીખવાય છે. છેલ્લાં થાડાં વર્ષોમાં લગભગ ૧૦,૦૦૦ આવાં બાળકા આવું સરસ શિક્ષણ પામ્યાં છે.

કેળવણી માટે કામદાર મંડળા ૧૦ ટકા જેટલા ભાગ આપે છે.

× × × × × ×

રશિયામાં પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણ એકજ શાળામાં અપાય છે ને તે શાળાનું નામ ધાનકાઇડ લેખર રકૂલ' આપવામાં આવે છે. તેમાં પ્રાથમિક ને માધ્યમિક શિક્ષણના બે વિભાગો દ્વાય છે—ને ખન્નેના અબ્યાસ સાતથી નવ વર્ષ સુધી ચાલે છે. દાખલ થવા માટે તે શાળાઓમાં પરીક્ષા લેવાતી નથી. વર્ષની આખરે પણ પરીક્ષાવિનાજ આખા વરસના અબ્યાસ જોયા પછી વિદ્યાર્થીઓ વર્ષ ચઢે છે. દરેક શાળામાં છાકરા છાકરી સાથેજ લખ્યું છે. થાડે થાડે વખતે વિદ્યાર્થીઓની તબીબી પરીક્ષા લેવાય છે ને તે વખતે દરેક બાળકની કે વિદ્યાર્થીની બરાબર વ્યક્તિગત તપાસ થાય છે. તપાસને અંતે બાળકા નબળાં માલમ પડે તા તેમને ભારી કામ આપવામાં નથી આવતું. જેમની આંખા નબળા હાય તેમને આગલી બેઠકાપર જગ્યા મળે છે, વિદ્યાર્થીઓને આ પ્રયોગા સાથેનીજ હાય છે.

વિદ્યાર્થીઓના કારભાર

શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓના કારભાર ચાલે છે. વિદ્યાર્થીઓની અનેક સંસ્થાઓ શાળામાં હોય છે. સહકારી મંડળ, પુસ્તકાલય, રમતગમતની સંસ્થા વગેરે શાળાના કાર્યક્રમમાં પણ વિદ્યાર્થીન એમ રસપૂર્વક ભાગ લે છે. સામ્યવાદીઓ વર્ગવિત્રહમાં માને છે, પણ વિદ્યાર્થીઓ તેમાં ન માને તેની સંભાળ રખાય છે. લેનિનની પત્ની કુપ્સકાય જણાવે છે કે, "રાજ્યના ખંધારણ માફક વિદ્યાર્થીઓની સરકાર હાઈ શકે નહિ; કેમકે ખાળકાનાં જીવનમાં વર્ગવિત્રહને સ્થાન નથી. વર્ગી-વિનાના ભાવી સમાજના આદર્શ શાળા હાવી જોઇએ. " પરંતુ આ આદર્શ હજ પૂરા પળાતા નથી. શાળામાં પણ વર્ગવિત્રહ છે.

સહેલગાહ

શાળાના વિદ્યાર્થાઓ થાડે થાડે સમયે સહેલગાહે ઉપડે છે. સંત્રહસ્થાનામાં, ઐતિહાસિક સ્થળાએ, કલાપ્રદર્શનામાં ને કુદરતી શિક્ષણ મેળવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને થાડાં થાડાંની ડુકડીમાં સહેલગાહે લઇ જવામાં આવે છે. કેટલીક વાર દૂર દૂરની જગ્યાએ લાંખા ગાળા માટે પણ મુસાક્રરી ગાઠવાય છે ને કુંડ પૂરતું નહોય તા રસ્તામાં કમાઇને તે પૂરું કરવામાં આવે છે.

તે ઉપરાંત આજુંબાજીની ઘણી વસ્તુઓના અભ્યાસ કરાવવામાં આવે છે. ખેતીવાડી, શ્રામ્ય મુખાકારી, સમાજજીવન, સ્થાનિક વેપાર, ગામ ને શહેર વચ્ચેના સંબંધ, ગામડાની સરકારના વહીવટ, ગામને મુધારવા માટે અધાં જાહેર કાર્યકર્તાઓના સહકારની જરૂર—એના તીવ્ર અભ્યાસ પણ વિદ્યાર્થીઓ કરે તે માટે ખાસ સંભાળ રાખવામાં આવે છે.

ખારાક, પાચનક્રિયા વગેરે પર દાર ને બીજાં કેરી પીણાંની કેવી અસર થાય છે તે બધું

પણ ખાળકાને સમજાવવામાં આવે છે.

શિક્ષકા આ બધા વિષયા શીખવે તે માટે તેમને લંબાણ સૂચનાઓ આપવામાં આવે છે; પણ સ્થળ તે સમય જેમ અનુકૂળ હાેય તેમ તેઓ તે કાર્યક્રમમાં ફેરફાર કરે છે તે વિદ્યાર્થીઓ પણ તેમાં ભાગ લે છે.

વળી, શાળાની આજીખાજી જે હોય તેની પણ તેમનાપર અસર પડે છે. દાખલાતરીકે પાસે કારખાનું હોય તાે તાં કેમ કામ થાય છે તે બધું તેમને દેખાડવામાં આવે છે. ભૂગાળ, ગણિત, વિજ્ઞાન વગેરે સર્વ એ રીતેજ શીખવાય છે.

શહેરામાં તા કેળવણીના પ્રચાર થયા છે, પરંતુ બધાં ગામડાંઓમાં પુરા પ્રચાર હજી થયા નથી; તાપણ ખેડુતા કેળવણીના પ્રચારમાં ખૂબ રસ લે છે ને કેટલેક ઠેકાણે તા તેમણે જાતેજ શાળાઓ બાંધી છે.

ગામડાના ભાળકમાં છુદ્ધિ વધારે હોય છે.

વળા, આમ આખી પ્રજા કેળવણી લે છે એટલે એમ જણાયું છે કે, શહેરનાં બાળક કરતાં. ગામડાંનાં બાળકમાં સુદ્ધિ વધારે હાૈય છે.

એનું કારણ કદાચ એ હોય કે, શાળાની સાથે સાથે કુદરત પાસેથી પણ શિક્ષણ લેવાની ગામડાંએ!માં તક મળે છે. (3)

રશિયાના કેટલાક ભાગમાં ખેડુતા પાતાના જમીનમાંથી પૂરતા જીવનનિર્વાંહ મેળવી શકતા. નથી ને તેથી તેમને ખેતી સાથે બીજા ધધાની જરૂર રહે છે, એટલે માટેલાગે એવાં ખેડુતાનાં કુડુંબામાં સ્ત્રીએા ને બાળકા સુદ્ધાં હાથશાળપર કાપડ વણવાનું કામ કરે છે.

ગામડાંઓમાં કેળવણીના પ્રચાર કેટલા થયા છે, તે માત્ર એકજ વસ્તુપરથી પણ જણાઇ શકશે–૧૯૧૩ માં રશિયાનાં ગામડાંઓમાં ૨૮૦૦ ટપાલ પેટીઓ હતી, ૧૯૨૬ માં તે વધીને ૬૪૦૦૦ થઇ. આ ઉપરાંત ટ્રાવેલિંગ ટપાલ ઑપીસા વધી પડી તે જૂદી.

આવી દ્રાવેલિંગ પાસ્ટ ઍાંડીસો શહેરામાંથી ગામડાંએામાં કરતી અને તેના ડ્રાઇવરા ખેકુતાને કામ લાગે તેવી વસ્તુઓ લાવી આપતા ને તે વેચી ધંધા કરતા. ૧૯૨૩ માં 'ખેકુત પત્રિકા' નામે

એક છાપું નીકળ્યું. આજે તેના ફેલાવા દશ લાખ નકલના છે. તેમાં ખેડુતા ને ખેતીને લગતી ખૂબ વિગતા આવે છે, એટલે ખેડુતાને તેમાં ઘણાજ રસ પડે છે. વળા તે પત્રમાં હજારા ખેડુતા નાનાં – માટાં વિવિધ જાતનાં ચર્ચાપત્રા લખે છે ને અમલદારા સામે કરિયાદા, તપાસ અને બીજી આખતાવિષે તે પત્રિકામાં એટલું બધું વિવેચન થાય છે કે, તે પત્ર ખેડુતાને આશીર્વાદ સમાન થઇ પડ્યું છે અને તેમના ધંધામાં ઉપયોગી બન્યું છે. તેમાં આવેલી બાબતાપર ધ્યાન ખેંચાય છે અને અમલદાર સામે કરિયાદા વગેરે હોય તો તપાસ થયા બાદ જરૂર જણાય તા તે કરિયાદ દૂર થયા વિના રહેતી નથી.

સિનેમાદ્વારા શિક્ષણ

સોવિયેટામાં કેળવણીના પ્રચારમાટે ફિલ્મોના ધર્શાજ ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. 'ગ્રામ્ય રાજનીતિ' એ નામે એક સુવિખ્યાત ફિલ્મ ખનાવનારે હમણાં ફિલ્મ બહાર પાડી છે, ને તેમાં ખેડુતજીવનના પ્રસંગા અને ખાસ કરીને તેમની મુશ્કેલીએાનું આબાદ ચિત્ર રજી કરવામાં આવ્યું છે. આમ સિનેમાદ્રારા પણ શિક્ષણના ખૂબ ફેલાવા થાય છે.

શહેર અને ગામડાના સંખંધ

ખળવા તો શહેરના કામદારાએ પહેલાં શરૂ કર્યો હતો. પાછળથી ગામડાંઓના ખેડુતા તેના તરફ ખેંચાયા. ઘણા વખતસુધી શહેર અને ગામડાંના સંબંધ કડવા રહ્યો, પણ લેનિને જ્યારે નવી આર્થિક રાજનીતિ દાખલ કરી, લારેજ ખેડુતા પોતાના ખરા સ્વરૂપમાં ખહાર આવ્યા તે સામ્યવાદમાં સહાયભૂત થઇ પડયા. હજી પણ કામદારા તે ખેડુતાના આદર્શ વચ્ચેના ફેર ઘણા છે અને રશિયાના આંતરિક ઝઘડાઓમાં તે એક મુખ્ય ઝઘડા છે. સત્તાવાળાઓ શહેરના કામદારા તે ગામડાંઓના ખેડુતા વચ્ચે સહકાર કરવા માટે તનતાડ પ્રયાસા કરે છે. ૧૯૨૩ માં ''શહેર અને ગામડાની એકતા માટે કામદારાનું મંડળ" એ નામે એક સંસ્થા શરૂ થઇ હતી અને આજે આખા દેશમાં ઠેર ઠેર તેની શાખાઓ છે અને લાખા માણસા તે સંસ્થાના સબ્યો બન્યા છે. કારખાનાંઓની ક્લખા વગેરે સાથે પણ પરસ્પર સામાજિક સંબંધ બધાય છે તે અવાર નવાર તેમના પ્રસંગમાં ખેડુતા આવ્યાથી ગ્રામ્યસુધારણા માટે કામદારા પણ સારી મદદ કરી રહ્યા છે.

અભણતા ટાળવાનાે ઉપાય

અભખુતા સામે અનેક રીતે લડતા લડવામાં આવે છે. ટ્રેડ યુનિયના, કામદાર કલખા, ખેડુત મંડળા, સહકારી સમાજો, કેદખાનાં એા—ખધેજ કેળવણીના ખૂબ ફેલાવા થાય તે માટે ઘણું જ ધ્યાન આપવામાં આવે છે. કામદારા ને ખેડુતા માટે ઉદ્યાગને ખેતીવાડીના વિષયા જ્યાં શીખવવામાં આવે છે. કામદારા ને ખેડુતા માટે ઉદ્યાગને ખેતીવાડીના વિષયા જ્યાં શીખવવામાં આવે એવા દૈનિક અને અઠવાડીક વર્ષો પણ રખાયા છે. અભખુતા ટાળવા માટે એક અસાધારણ તપાસ કમીશન નીમાયું હતું ને તે પછી 'અભખુતાવિરાધક મંડળ' નામે પણ એક સંસ્થા સ્થપાઇ હતી. એ સંસ્થામાં પણ વિશાળ જનસમુદાય જોડાયા હતા. માત્ર લાકોને કેળવણીજ આપવાના રાજ્યના હતુ નથી; પરંતુ તેમનું સામાજિક દ્યાન પણ વિશાળ ખને અને રાજ્યમાં લાકસત્તા સ્થાપવા માટે તેઓ મદદ કરી શકે તે સારૂ શિક્ષણ અપાય છે. પુસ્તકાલયાની સંખ્યા ખૂબ વધતી જાય છે તે કરતાં પુસ્તકાલયા પણ ઘણાં છે. આ ઉપરાંત ખેડુતજીવન અને કામદારજીવનને લગતા પ્રશ્નીનાં નાનાં સસ્તાં ચાપાનિયાંઓ પણ પ્રકટ થાય છે અને લાખાની સંખ્યામાં તે વેચાય છે.

રશિયાનું લશ્કર

આથી ગામડાંએામાં અને શહેરાના કામદારામાં ખૂબ કેળવણી ફેલાઇ છે; અને ખેકૃતા–મજીરા હવે પોતાની સ્થિતિનું ભાન કરતા થયા છે, જો કે હજી ખેકુતામાં ઘણું શિક્ષણું ફેલાવવાનું ખાકી રહ્યું છે. રશિયાનું લશ્કર માટે ભાગે ખેકુતાનું ખન્યું છે, એટલે તે મારકત પણ તેમને કેળવણી મળે એવા ઉપાયો લેવામાં આવે છે. લશ્કરમાં ખેકુતને બે વર્ષ રહેવાનું હોય છે તે તે દરમિયાન તેણે અમુક અભ્યાસદરમિયાન તેણે અમુક વર્ગમાં કરજિયાત જવાનું જ હોય છે. આથી જયારે એ લશ્કર છોડીને જાય, ત્યારે પોતાના ગામડામાં કેળવણી અને સંસ્કારિતા ફેલાવવાનું

કાર્ય કરી શકે છે. આવી રીતે લશ્કરમાં જોડાઇ આવેલા લાખા ખેકુતા કેળવણી પામે છે અને ફેલાવે છે તથા પાતાના ગામડાને શિક્ષણથી સમૃદ્ધ ખનાવી અભણુતા ટાળવામાં અપૂર્વ મદદ કરે છે. ખાસ નિશાળા

આ ઉપરાંત ડેકડેકાણે ખાસ નિશાળા ને ઇન્સ્ટિટયુટા હાય છે. રીસર્ચ ઇન્સ્ટિટયુટા, ટેકિનકલ સ્કૂલા, કામદારાએ કરવાં પડતાં કામાને લગતા વર્ગો, ખેતીનું કામ શીખવતી નિશાળા, બહેરામુંમા માટે નિશાળા, કલા ને સંગીતની સંસ્થાએ વર્ગેર સ્થપાયાં છે. ઇન્સ્ટિટયુટ ઑક સાઇકૉલાઇ એન્ડ ધ કેક્ટાલાઇ નામે એક માટી સંસ્થા છે. હાં સારામાં સારા અધ્યાપકા ને કેળવણીકારા રાખેલ છે.

યુનિવર્સિટીઓ

ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે યુનિવર્સિટીએ પણ ઘણી છે. મારકામાં બે માટી કમ્ફનિસ્ટ યુનિવર્સિ-ટીએ છે તે બેનાં નામ આ પ્રમાણે છે:–એારીએન્ટલ યુનિવર્સિટી અને સુન–યાટ–સેન યુનિવર્સિટી. તેમાં સામ્યવાદના ખાસ વિષયા શીખવાય છે ને તેના પ્રચારકાર્ય માટે પહિતિએા બતાવાય છે.

સહનશીલતાની ભાવના

ખળવા પછી જૂના રીતરિવાજો અને પદ્ધતિને તદ્દન ફેરવી નાખવાની ભાવના ખૂબ જેરશારથી પ્રકટી નીકળી હતી. જાણીતા રશિયન લેખકાને પણ ' બહેખાંઓ ' કહી વર્ણ વવામાં આવતા હતા ને તેમને કાઇ પણ જાતનું ઉત્તેજન અપાતું નહેાતું. ધર્મનાં ધતીંગા સામે પણ ખૂબ બંહ જાન્યું, પણ હવે સહનશાલતાની ભાવના જાગી છે ને ઘણી વસ્તુઓ તેઓ નછ્ટકે સહન કરી બીજાઓની લાગણી નહિ દુઃખવવામાં માને છે. કેળવણીના ક્ષેત્રના મુખ્ય પાયા ધર્મમાં નહિ માનવાની માન્યન્તાપર રચાયા છે; તાપણ નિશાળામાં ધર્મવિરુદ્ધ કાંઇ પણ રચનાત્મક પ્રચારકાર્ય નથી થતું. થાડા વખતપર છાપાંઓમાં, મેક્સીમ ગારકાએ રામે રાસાને લખેલા એક પત્ર પ્રકટ થયા હતા. તેમાં જણાવાયું છે કે, ઝારના વખતના રશિયન લેખકાનાં લખાણા ખૂબ વંચાય છે ને વખણાય છે. રશિયન—પછી ભલે તે કમ્યુનિસ્ટ હાય તાપણ તે—એવા અડથલ હાતા નથી કે સાર્ સાહિત્ય કે સંગીત અને કળા વખાણી શકે નહિ. લેનિન પાતેજ ધણા જાણીતા સાહિસલેખકાના સમાગમમાં રહેતા અને ઉમદા સંગીતમાં તલ્લીન ખની જતા.

લુના ચરસ્કી

કેળવણી ખાતાના મુખ્ય વડેા લુના ચરસ્ક્રી છે. તેને વિષે એક વાત છે, જે પરથી તેને એાળખી શકાય તેમ છે.

બળવાની શરૂઆતના દિવસોમાં જ્યારે આંતરવિત્રહ થયા કરતા હતા, ત્યારે એક વાર એવા સમાચાર ફેલાયા કે, મારેકામાં ક્રેમલીન ટાવરના થાહો ભાગ નાશ પામ્યા છે. પાછળથી આ ખબર ખાટી દરી; પરંતુ તે ખબર જાણતાંજ લુના ચરસ્કીના દિલમાં ચીરાહા પડવો. આંખમાં અશ્રુધારા લાવી તે લેનિન પાસે દાહયા અને પાતાનું રાજીનામું તેણે આપવા માંડયું.

ભૂતકાળમાં જે મહાન ઇમારત ખંધાઈ હતી તે તૂટવાની ખબર હું છવતાં સાંભળી શકું નહિ, તેવું તેણે કહ્યું. તેનું રાછનામું સ્વીકારાયું નહિ; એટલુંજ નિહ પણ તે પછી રશિયાના કલા-સંગ્રહના રક્ષક તરીકેના હાેદ્દો તેને સોંપવામાં આવ્યા. આજે એ માણસ રશિયાની સંસ્કૃતિ પાતાના હાથમાં રાખી ખેઠા છે—એટલે કે, કેળવણીખાતાના અમલદારના હાેદ્દા ઉપરાંત પુસ્તકાલયા, કળા-સંગ્રહસ્થાના, કળાકારા ને વિજ્ઞાનશાસ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ, થિયેટરા, સંગીત અને સિનેમેટાયાક વગેરનાં ખાતાંઓ તેને સોંપવામાં આવ્યાં છે. તે કવિ છે, નાટયકાર છે; એટલુંજ નહિ પણ માનવતાના પ્રેમી છે, તેમ છતાં તે બળવાખાર અને સામ્યવાદી છે. આજે રશિયાની કેળવણીમાં સંસ્કારિતાના પાસ તેણે બેસાડયા છે.

ક્રુપ્સકાય–લેનિનની પત્ની

રશિયાના શિક્ષણવિકાસમાં બીજ એક વ્યક્તિએ અમૂલ્ય કાળા આપ્યા છે. તેનું નામ ક્રુપ્સકાય રૂ જેણે ક્ષેનિનના પત્નીતરીકે બળવા દરમિયાન ને તે પછા રશિયાના જનસમાજમાં કેળવણી માટે ઝંખના કરીને પાતાના મક્કમ આદર્શો પાર પાડયા.

દેશપારીના દિવસોમાં પણ તેણે કેળવણીમાંજ પોતાના કાળ ગાળ્યો હતા અને 'જાહેર શિક્ષણ અને પ્રજાત'ત્રે એ વિષયપર પુસ્તક લખ્યું હતું. તે બાધ સાદાં કપડાં પહેરે છે, તેના દેખાવ આક-ર્ષક નથી; પરંતુ થાડી મિનિટા તેની સાથે વાત કરીએ એટલામાંજ તેની છુહિના ચમકારા આપણે જોઇ શકીએ છીએ. લેનિનના અવસાન પછી ' કાંગ્રેસ ઑફ સોવિયેટ્સ 'ને ઉદ્દેશી તેણે નીચેનક ઉદ્દગારા કાઢ્યા હતા:-

"કાંબ્રેડસ! ખેડુત અને કામદાર નરનારીઓ! મારે તમારી પાસે એક માટી યાચના કરવાની છે. લેનિનના વ્યક્તિત્વને ખૂબ માન આપા નહિ, એના સ્મારકમાં પૂતળાં બાંધા નહિ. પાતાના જીવનમાં એણે એ કશા માટે પરવા કરી નથી. યાદ રાખા કે, આ દેશમાં ગરીબી ને દરિદ્રતા ખૂબ છે. જો તમારે લેનિનના નામને માન આપવું હાય તા બાલમ દિરા સ્થાપા; કિન્ડરગાર્ટન શાળાઓ, પુસ્તકાલયા, ઇસ્પિતાલા વગેરે ઉભાં કરા."

(" હિંદુસ્થાન અને પ્રજામિત્ર"ના અંકામાંથી)

४-विधुरलम थाय तो पछी विधवालम केम नहि ? विधवास्त्रीने ढिंहुसभाक न्याय आपरी?

હિંદુસમાજ કુંભકર્ણની માકક ક્યાંસુધી ધારશે? જ્યારે દેશાંતરમાં પ્રગતિ અને સુધારા માટે લડતા લડાઇ રહી છે, ત્યારે હિંદુસમાજ પાતાની મૂળ જગ્યાએથી એક ઇંચ પણ આગળ વધ્યા નથી. આજના વીસમી સદીના સૈકામાં પણ અઢારમી સદીના રીતરિવાજો અસ્તિત્વ ધરાવે છે, તે જોઇ ગમે તેવા સમજી માણુસને લાગી આવે એ નિર્વિવાદ છે. એ રિવાજો એટલા કઢંગા અને અમાનુષિક છે કે તે જોઇ હૃદય કંપી ઉઠે છે.

વિધવાલય કાેને માટે ?

વિધવાએ પુનર્લમ કરી શકે કે નહિ, તે સવાલ પ્રથમ ચર્ચવા જેવા છે. વિધવાએ જે પાતાનું જીવન સાદાઇ અને સદ્દ્રાણ્યી ગાળવા માગતી હાેય અને નિષ્કલંક રહે તાે એના જેવું શ્રેષ્ઠ બીજાં કાંઇ હાેઈ શકેજ નહિ. મર્હુમ કવિ કલાપીએ કહ્યું છે કે—

"છે વધવ્યે વધુ વિમળતા ખહેન સોભાગ્યથી કંઈ" એ સૂત્ર ઘણુંજ સરસ અને મનનીય છે; પરંતુ કેાને માટે? જે વિધવા પોતાના સ્વર્ગસ્થ પતિની યાદ દિલમાં ધરી તેનાજ નામનું અહેાનિશ રૃટણ કરી સંસારના હરકાઇ ભાગવિલાસથી વંચિત રહેવા માગતી હોય, તેને માટેજ છે; પણ જે વિધવા તેવું જીવન ગાળવા ના માગતી હોય, સંસારસુખની લાલુપતા તેના હૃદય ઉપર અસર કરતી હોય અને અહેાનિશ વૈધવ્ય દશામાટે તેના દિલમાં ડંખ થતા હાય, તેવી વિધવાઓને પુનર્લય કરવાની છૂટ મળવી જોઇએ કે નહિ? કે અઢારમી સદીથી ચાલતા આવેલા રિવાજ પ્રમાણે તેણે સમાજની બ ધનરપી બેડીમાં જકડાઇ રહેવું? એ મુખ્ય સવાલ છે.

હિંદુસમાજમાં વિધવાએાની સ્થિતિ

કદાચ એમ કહેવામાં આવે કે, વિધવાએ શામાટે પુનર્લમ કરવું જોઇએ? તા એના જવાષ્ય એ છે કે, હિંદુસમાજમાં વિધવાએનું સ્થાન ઘણું અધાગતિએ પહેાંચેલું છે. વિધવાએન શુલ કાર્યમાં ભાગ લઇ શકે નહિ, એક ગુલામડી કરતાં પણ તેની પાસે વધારે કામ લેવામાં આવે છે. જંદગીલર એનિશયાળું જીવન ગાળવું પડે છે, સવારથી સાંજસુધી તનતાડ મહેનત કરવા છતાં ગાળા-જ ખાવાની, શ્વસુર પક્ષ અથવા માખાપ જાણે ખવરાવવામાં તેના ઉપર ઉપકાર કરતાં હેન્ય એમ એને જોવાનું, પેટપૂરતું ખાવા મળે નહિ, કાઇપણ ખાખતમાં એના અવાજ નહિ અને કેટલાંક કુટુંખામાં તા માર પણ મારવામાં આવે છે અને એટલા સીતમ તેના ઉપર ગુજરવામાં આવે

છે કે, તે જોતાં જોનારની આંખમાંથી લોહી વરસે. એક કસાઇ જાનવર ઉપર જે જુલ્મ ન ગુજારે તેના કરતાં પણ વધારે જુલ્મ તેના ઉપર ગુજારવામાં આવે છે અને આવું દુ:ખ અને જુલ્મા થવા છતાં વિધવાને કરવાનું શું શું ? મૂંગે માઢે સર્વ સહન કરવાનું! પોતાના દિલની ઉની જ્વાળા કાઢવાનું તેને એક પણ ઠેકાણું હોતું નથી. સમાજ આ બધું જાણે-જુએ છે; છતાં આંખઆડા કાન કરે છે અને પોતાની અઢારમા સૈકાની પહિતિને વળગી રહે છે. આમ હોવાથી વિધવાએ હિંદુસમાજને શાપ આપે તા તેમાં કંઇ અણુછાજનું ન ગણાય. વૈધવય માટે જોખમદાર કાેણ ?

વિધુરલમ થાય તાે વિધવાલમ કેમ ન થઇ શકે ? ૫૦ વરસની ઉંમરના બ**ઝુચક** ઝુદ્રાએા પાતાની કામવાસતાને વશ થઇ પાતાના ઘરમાં પાતાની ખહેન યા દીકરી નાની વયમાં વિંઘવા થયા છતાં તેની વેધવ્ય દશાને બાજા મૂકી ધોડે ચઢે છે અને નવી વહુ ધરમાં લાવવાના પાતાના મનના કાેડ પૂરા કરે છે. આવા બસુચકાને એટલાે પણ વિચાર નહિ આવતાે હાેય કે, પાતાનાજ ધરમાં પાતાની વહુ યા દીકરી વૈધવ્યદશા ઉપર આંસુ સારે છે અને દુઃખમય જીવન ગુજારે છે; તે વખતે નવી વહું લાવવાના કાંડ પૂરા પાડવા તૈયાર થાય છે? અરે એા બબુચક બુદ્રાએા! એા મરણમાટે ભોંય સુંધતા હૈવાના ! એા વિષયી કુતરાએા ! તમને ક્યાં ખ્યાલ છે કે, યુવાન ખાળાએાને ~~વૈધવ્યદશામાં મૂકતાર તમેજ છે~~ા. તમારા ક્ષણિક સુખની ખાતર *આગળ* પાછળનાે વિચાર કર્યા-વગર હવસી કુતરાની માફક લમ્ન કરવાને આકર્ષાએ છો: તે ખદલ તમને હજાર વાર ધિક્કાર છે! કસાઇમાં પણ જરાતરા રહેમની છાંટ <mark>હ</mark>ાય છે તે પણ તમારામાં નથી. આવા વિધુરાને પાતાની પુત્રી આપનાર માબાપાને પણ હજારા શાપ છે. "દીકરી ને ગાય દારે ત્યાં જાય" એ કહેવતન અસ્તિત્વ હજ હિંદુસમાજમાં છે તે આ ઉપરથી સાખીત થાય છે. માખાપા પાતાની પુત્રીઓને પૈસાની લાલચે, ઉચ્ચ કુટુંબની લાલચે વા બીજી કેાઇ પણ લાલચે વહાલથી ઉછેરી આખરે દુઃખદરિયામાં હડસેલી મૂકે છે અતે યછી બિચારી વિધવા થતાં શિકારી કુતરાએાની માકક તેના ઉપર તરાપ મારીને સંકટ ગુજારવામાં કમર કસે છે. અરે! એા અધ માખાપા અને લગ્નમાટે લાલસા કરનારા બણચકા! વિચારા, આંખ ઉધાડા અને જાઓ કે, વૈધવ્યપ્રાપ્તિ માટે કાણ જોખમદાર છે! ભાળા આળાઓને શામાટે ચુન્હેગાર ગણા છા ? તમારી ભૂલ કહા કે મનસ્વીપર્ણ કહા, પરંત્ર તેના ભાગ તા બાળા ખાળાનેજ થવું પડે છે.

હિંદુસમાજ જાગરો કે?

હિંદુસમાજમાં જ્યારે વૃદ્ધલયની પ્રથા હયાતી ભાગવે છે, ત્યારે વિધવાલયની પ્રથા કેમ દાખલ ન કરવી? વિધવાલયની પ્રથા હિંદુસમાજમાં દાખલ થશે તા ઘણાજ કાયદા થાય તેમ છે અને હિંદુસમાજ ઉપર જે ટીકાઓના હથાડા પડે છે તે અટકશે; વિદેશી લેખિકા મીસ મેયા જેવાઓને હિંદુસમાજ ઉપર ટીકાઓ કરતાં અટકાવી શકશા; હિંદુસમાજની થતી અધાગતિ અટકાવી શકશા; વિધવાઓને પરધમી ઓ સાથે લય કરતાં અટકાવી હિંદુસમાજ ઉપર આવતું કાળું કલંક દૂર કરી શકશા અને બાળહત્યા તથા બ્રાહ્યહ્યા અટકાવી શકશા. જે આ પ્રથા દાખલ થશે તા હિંદુસમાજ પોતા ઉપર આવતું કલંક દૂર કરી ઉજ્જવળ મુખે કરી શકશે અને વિધવાઓના હજારા આશીર્વાદ મેળવશે.

(તા-૧-૯-૧૯૨૮ ના દૈનિક "હિંદુસ્થાન "માં લેખકઃ– શ્રી. પુષ્કરરાય કે. દેશાઇ)

५-आजना समाजनां जीवतां मुडदां ! બ્રિટિશા પાસેથી શીખવાના ગુણ

અંગ્રેજી લાષામાં એક જાણીતા વિદ્વાનનું કથન કહેવતતરીકે વપરાય છે કે " ભાયલાઓ ખરં મૃત્યુ આવે તે પહેલાં અનેક વખત મરી ગયેલા હાય છે." એટલે કે, ભાયલા પુરુષોને સાચું મૃત્યુ તો એકજ વખત આવે છે; પરંતુ તે પહેલાં જીવને જ્યારે પણ કશુંક જેખમ વહારવાનું આવે કે કાંઇક ગંભીર પ્રસંગ ઉભા થાય, ત્યારે તેને ખાટા ભય એટલા બધા લાગી જાય છે કે જેથી તે માણુસની દશા લગભગ મરવા જેવીજ બની જાય છે.

જીવતાં મુડદાં

આવા ભયભીત રહેનારા ભીરૂ ખાયલાઓના જગતના આરંભથી સર્વ સ્થળે તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે અને જગતના અંતસુધી તેના જનતા તિરસ્કાજ કરશે; તેમ છતાં માનવસમુદાયમાંથી એવી કાયરતા જડમૂળથી ટળી જાય એ માનવું તા મુશ્કેલ છે; સિવાય કે સ્પાર્ટાવાસીઓની માક્ક પુરુષને જીવવાનાજ અધિકાર આપવામાં ન આવે, સિવાય કે પ્રાચીન રામન નાગરીકત્વની માક્ક નાગરીકત્વની વ્યાપ્યાજ આકરી ઠરાવવામાં ન આવે.

પરંતુ હિંદુસ્થાનની પરિસ્થિતિ તપાસીએ તાે એવા કાયર મનુષ્યાે કે જેમને વાસ્તવિક રીતેજ જીવતાં મુડદાં ગણી શકાય એવાં ઘણાં દેખાય છે અને નજીકના ભવિષ્યમાં એ દુર્ગુણને સહેજમાં નીવારી શકાય તેમ નથી.

બાયલાપણાના પ્રકાર

માણુતમાં રહેલી ખાયલાપણાની કસોડી એકલા શરીરખળ ઉપરથી કાઢી શકાય નહિ. અલ- ખત્ત, માનવીની મરદાઈની અનેક કસોડીઓમાંની શરીરખળની ખીલવણી પણ એક કસોડી છે; તેાપણ એકલું શરીરખળ ધરાવનાર માણુસ મરદજ ખની શકે છે, એવું કશુંજ નથી. ખાયલાપણું એક પ્રકારની ખીકમાંથી જન્મે છે અને એવી ખીક નિર્માલ્ય, માનવ સલેકડાઓમાંજ હાય એવું કંઇ વિધાન હાઇ શકે નહિ. સાડાઇ ફૂડના કદાવર ખાંધાના માણુસોમાં પણ એવી ખીકને સ્થાન છે અને તેને લીધે તેમનામાં પણ કાયરતા દેખાયા વિના રહેતી નથી. એ કાયરતા અથવા ખાયલાપણું અનેક જાતના ભયમાંથી જન્મે છે. તે ભય ધાર્મિક, રાજકીય, સામાજિક અને આર્થિક, એમ ચાર જાતના સામાન્ય રીતે હોય છે. ખાસ ભય માર—હાનિ, પ્રાણદંડ અને લૂંડની ભાવનાની પાછળ રહેલા હોય છે; પરંતુ સામાન્ય વ્યવહારમાં જેણે ભયના ત્યાગ કરેલા છે તે ખાસ ભય વખતે જરા પણ ડયો વિના મરદની માફક ગમે તે પ્રસંગમાં ખડા રહીજ શકે એવા અનુભવ છે. એડલે ખરી કાયરતા જીવનના સામાન્ય વ્યવહારમાંથી માપવાની હોય છે.

વહેમ અને ધતીંગના ભય

ગમે તેવી પ્રચંડ કાયાવાળા અને સાસુત કાંડાખાવડાવાળા શક્તિશાળા માણસને પણ વહેમ અને તેવાંજ ખીજાં ધલીંગના ભય તરણા કરતાં પણ નિર્માલ્ય ખનાવી મૂકે છે.

દાખલાતરીકે ધણાઓને એવા વહેંમે ઘેરી લીઘેલા હોય છે કે, માથા ઉપર, કાણી ઉપર કે ગળામાં અમુક મંત્રનું માદળિયું કે તાવીજ રાખીએ તા દુશ્મન કદી હરાવી ન શકે, ભૂતપ્રેત કદી બીવડાવી ન શકે કે કાઈના જાદુ અથવા જંત્રમંત્ર કાઇ પણ રીતે ફાવી ન શકે. એવા માણસા બહુજ જોરાવર હાવા છતાં જો પેલું માદળિયું ચારાઇ જાય, તૂડી પડે કે મારામારીમાં ખાવાઇ જાય તા પેલી વહેમી માન્યતાને લીધે તેની તમામ શક્તિ હણાઇ જાય છે અને તે બાપડા વહેમને લીધે ખનેલી પરાશ્રયી વૃત્તિને લીધે બધીજ આત્મશક્તિ ગુમાવીને તદ્દન બાયલાજ બની બેસે છે.

એવીજ રીતે કાઇ દેવીના ભયશી, કાઇ દેવોના ભયથી અથવા તેમના તરફની અધ્યક્ષદોને લીધે ખાયલા ખની ખેસે છે. સામનાથ ઉપરના હુમલા વખતે કેવળ મહાદેવને આશરે ખેસી રહીને હારેલા-એ!એ જે મનાદશા ખતાવી, તે આવીજ ધાર્મિક અધ્યક્ષદામાંથીજ જન્મેલી હતી.

રાજદ્વારી ભય

કેટલાક ખહાદૂર વીરાે રાજદારી ભયને લીધે છવતાં મુડદાં જેવા <mark>ખની જાય છે. આ ભય</mark> એ પ્રકારના છે. જેલ અથવા મારતાે અને સત્તાવાળાએાની ગુપ્ત ખફગી કે મહેરખાનીતાે.

જિલ્લયાંવાળા ભાગમાં પેલા પ્રચંડ શરીરવાળા પંજાબીએા ડાયરની ગાળાથા મરી ગયા, એમને કાઈ બાયલા નહિ કહી શકે; પરંતુ અમૃતસરની પેલી ગાંડારી ગલીમાં જેઓ ગારા સિપાઇની ગાળા અને સંગીનના ભયથી ડરીને પેટ ધસડાયા, જેમણે નાકલીંટી ખેંચી, જેઓએ ગારાને જોઇને કરજિયાત સલામા ભરી અને બીજાને માન અનિચ્છાએ-મૃત્યુના ભયે-આપવા તૈયાર થયા, તેમને જનતા હમેશાં કાયરતરીકેજ ગણશે. ગાંધીજી જેવા અહિંસાના પૂજારીએ પણ એવા બાયલાઓને પેટ ધસવા કરતાં મરી જવું હતું, એમ કહેલું તેના અર્થ એટલાજ છે. આજ રીતે કેટલાક પાલીસના મારના ભયે અને જેલ જવું પડશે તા ? એવા ભયે પણ જીવતાં મુડદાંની દશા ખતાવે છે.

પરંતુ સામાન્ય માણુસા નહિ એવા પ્રમુખ રાજદારીએા બીજા એક ભયને લીધે એક જાતનું આયલાપણું ખતાવે છે, એ પણ નાંધવા જેવું છે.

એકાદ રાજદારીને ધારાસભામાં સરકારે નીમ્યાે છે. 'બાલશા બીલ' કે 'રાઉલેટ એક્ટ' અથવા 'મીઠા ઉપરના કર' જેવા કાઇક પ્રસંગે તેને એમ લાગે કે, સરકારનું એ કૃત્ય બિલકુલ તિરસ્કારને પાત્ર છે, તેમ છતાં 'સરકાર કરીથી મને નીમશે નહિ 🔊 ?' એ ભયે ઉપમૃત્યુ પામેલા કેટલાય રાજ- દારીઓ સરકારી ચાશુકસ્વાર(વ્હીપ)ની દારવણીએ દારવાય છે.

તેજ રીતે એકાદ લોકપક્ષી રાજ્યદારી નેતાને એમ લાગે કે, પ્રજાસમૂહના માટા ભાગ જે વાત માની રહેલા છે તે પરિણામે નુકસાનકારક છે; તેમ છતાં એ વ્યાજળી અભિપ્રાય જાહેર કરવા જતાં લોકપ્રિયતા ગુમાવી બેસવાના ભયથી તે ગભરાઇ જાય છે, એની જીભ ઉપડતી નથી, હાેઠ સીવાઇ જાય છે, હૈયે કંઇ ને હાેઠે કંઇ એ દશામાં તે વ્યામાહ પામે છે, છેલ્લે તેને લાેકપ્રિયતા ગુમાવવાના ડર એટલા બધા દેખાય છે કે, છેવટે તે જૂઠું બાેલે છે. એ નેતા બીકણ બને છે, બાયલાપહું ધારણ કરે છે અને જનતાને સીધી સલાહ આપવાના પાતાના ધર્મ ભૂલે છે!

ધાર્મિક ભીરુતા

કાઇએક જહેર પુરુષ છે. તે ધાર્મિક વહેમા ને ઢાંગ-ધમાલમાં માનતા નથી. વિલાયત જઇને ગારાઓની ઢાંટેલામાં તે આહાર-વિહાર કરે છે, ગવર્તરા અને વાઇસરાયની સાથે ભાજના લેતાં તેને કશા વાંધા જણાતા નથી; તેમ છતાં ધર્મધેલા પુરુષોને નારાજ નહિ કરવાને માટે તે રૂઢિરક્ષકાની જાહેરસભાઓમાં મુખ્ય ભાગ ભજવીને ધર્મનાં ધતી'ગાને ટેકા આપવાનું ખાયલાપણું ખતાવી ખેસે છે.

કાઇ એક વિદ્રાન લાહ્મણ છે. તેને એમ લાગે છે કે, જમણમાં પંક્તિલેદ એ તો ખાટા પ્રપંચ છે; માણુમ માણુમથી કદી અલડાતાજ નથી; તેને એમ લાગે કે, ૮૦ વર્ષના સુઠ્ઠા સાથે બળાતકારે પરણાવવામાં આવેલી ચૌદ વર્ષની કન્યા જે પરણ્યા પછી એ પખવાડીઆમાં વિધવા બને તેને કરીથી લગ્ન કરાવવાં એમાંજ સાચા ધર્મ રહેલા છે; તેમ છતાં એમ કરવાથી તેના યજમાના ગુરસે થઇ જશે, તેને માન મળતું અટકી પડશે, એથી એને પેટ લરવાના સાંસા પડશે—એવા એને લય લાગે છે. એથી તે બાયલાપાસું ધારણ કરે છે અને પાતાના આત્માને ઠગીને તે પંક્તિલેદને પુષ્ટિ આપે છે, વિધવાને કરજિયાત વૈરાગ્ય પળાવવાની હીમાયત કરે છે, તે જીવતા છતાં મરી જાય છે, જીવતું મુડદું ખનીને તે જગતમાં રહે છે.

સામાજિક ભીરુતા

સામાજિક લીરુતાથી ભાયલા ખનેલાએ તો આ જમાનામાં અનેક જણાશે. છર્જુ ન્યાતાના દુશ્મન ખનીને તેને તાડી નાખવાનાં લાંખાં પહેાળાં ભાષણાં ભરડી ભરડી સત્તાવાદી અને મુડી-વાદી સુધારકાને ખુશ કરવા, કાઇ એક પ્રીતિનાજનમાં જમવા જય છે; પરંતુ જમીને આવ્યા પછી ન્યાતની સભા ભરાય છે અને જ્યારે ન્યાતબહારના ડર ખતાવે છે ત્યારે પેલા જ્ઞાતિવિરાધી ખાયલા ખની જય છે, તે પાતાપણું ગુમાવી ખેસે છે, એને પાતાના સિદ્ધાંત માટે એકલા ઉભા રહેવાને

મર્દાંઇના આશરા લેવા નુકસાનકારક જણાય છે, તે મૂઝ મુંડાવે છે, ગાયના છાણ–મૂત્રથી સ્નાન કરીતે પાવન ખને છે, ન્યાતીલાએાના ગુસ્સા આગળ ૮કી નહિ શકવાથી તે દંડ આપે છે, ન્યાત જમાડે છે અને જીવતા મુડદું ખની જાય છે.

એજ રીતે બાળલસ, વૃદ્ધલસ, કુળલસ, ધનલસ, વરવિક્રય, કન્યાવિક્રય, ક્રિજયાત વૈધવ્યપાલન વગેરૈની વિરુદ્ધ વિચારા ધરાવનારા, ભાષણા કરનારા અને લાંબા લાંબા લેખા લખતારાએ પ્રસંત્ર આવ્યે બીરુતા ખતાવીને ભાગી જઈ સામાજિક સત્તા આગળ નમી પડે છે!

એક માણુસ એવું માને છે કે, ચારિત્યથીજ માણુસ ઉચેા થઇ શકે. શદ્ર પણ વિશુદ્ધ ચારિત્ર્યું ખળ ખીલવીને બ્રાહ્મણકારીને પામા શકે—અર્થાત્ નીચલા થરથી ઉપલા થર સુધી પહોંચી શકે; પણ અનેક પાપકર્મા કરીને ગંગારનાનથી તે પવિત્ર થઇ ન જાય, અનેક અનર્થ કરતા રહીને ચારાશી જમી આવવાથી કાઇ બ્રાહ્મણ ખની ન ખેસે; પરંતુ જો તે એવું ખહાર કહેવા જાય તા એની ન્યાતના વહેમા અને રૂઢિપૂજકાને ગુરસા ચઢે. એ ગુરસા સહન કરવાની, સામાજિક બહિષ્કાર વેઠી લેવાની તેનામાં તાકાત નથી હોતી એટલે તે ખાયલા ખની જાય છે. તુરતજ પોતાના ખધાજ સિદ્ધાંતાને ગડી કરીને ગજવામાં મૂળ દે છે અને જ્ઞાતીલાએની સાથે ઝંખે ઝંખે કરતા એ પણ કહેવા લાગે છે—ચારાશી જમવાથી આપણે બ્રાહ્મણ ખની ગયા!

આર્થિક ભીરુતા

આજ રીતે આર્થિક દબાહ્યુ અને લાગવગ માણુસને ભીરુ બનાવી મૂકે છે. એક ન્યાયાધીશ લાંચ લઇને અન્યાય કરે છે સારે તે બાયલાે બની મૃત્યુ પહેલાં મરી ચૂકે છે.

એક તાકર કેવળ અમુક માણુસને ત્યાં નાકરી કરે છે, એટલા ડરથી ભીરુ બનીને પાતે ન માનતા હાય તેવું કામ કરે (દાખલાતરીક શેઠને કે શેઠના સગાને ખાડી શરમથી ચુંટણીમાં મત આપી આવે, પાતે દિલથી ન માનતા હાય તે કામ કેવળ શેઠના દખાણુથી કરે) તારે તે ખાયલા ખનીને જીવતા મુડદાની દશા ભાગવે છે.

તેવીજ રીતે પૈસા લઇને નિર્દોષને ખીજાની ખાતર મારવા જનાર ગમે તેટલા શારીરિક ખળવાળા હોવા છતાં પણ ખાયલા મનાય છે.

ભીરુતા ત્યાગા-મરદ ખના

એ લીરુતાના જેણે ત્યાગ કરેલા છે તેજ મરદ છે. એવા મરદા અમુકજ દેશમાં કે અમુકજ જાતિમાં પાકે અને બીજે નજ પાકે એમ કાઇ કહી ન શકે; તાપણ વિચાર કરતાં એવું તા કહેવુંજ જોઇએ કે, જેઓ એવા ભયથી ડરતા નથી તેઓજ જગતમાં નામના, યશ, સત્તા, ધન, સન્માન- બધું પામી શકે છે.

ગામમાં ધાડ આવી હોય, ઘરમાં ચાર પેડા હોય, ગામજતાં રસ્તામાં લૂંટારા મળે તેવે વખતે પણ શારીરિક ળળ છતાં અંતરમાં કાયરતાના વાસ હાવાને લીધે અનેક માણસા બાયલાની માક્ક ધાડ વખતે ઘરમાં ભરાઈ બેસે છે. ઘરમાં ચાર પેસે ત્યારે ધૂજતા ધૂજતા ઉંઘવાના આડ બર કરે છે અને રસ્તામાં મળેલા લૂંટારાને સર્વસ્ત આપીને ઉપરથી માર ખાય છે; કેમકે બાયલાએાના નશીબમાં એ સિવાય બીજીં કશુંજ નિર્માયલું હોતું નથી.

અંગ્રેજોમાં બીજા ગમે તેટલા દુર્ગુણા લક્ષે દ્વાય, પરંતુ તેમનામાં મરદાઇના અસાધારણ ગ્રણ છે એની ના કાઇથી પણ પાડી શકાશે નહિ. આપણે એ જાતની પાસેથી એ સદ્દગ્રણ ખાસ શીખવા જર્રી છે.

મુઠ્ઠીભર યાત્રાળુએ જઇને અમેરિકા વસાવે, પૃથ્વીભરના દેશાને ખુંદી વળાને ઠામઠામ યુનિયન જેક ઉડતા કરે, મુઠ્ઠીભર વ્યાપારીએ હિંદ જેવા વિશાળ દેશ ઉપર સામ્રાજ્ય જમાવે, જરાક જેવડા ઢાપુની પ્રજા સમસ્ત આલમમાં ખળવાન રાષ્ટ્ર થઇ પડે તે એની મરદાઇને લીધેજ.

જીસસ ક્રાઇસ્ટે પર્વત ઉપરના ઉપદેશની દશ આત્રાએોમાં અનેક વાતા કહી છે, તેમાં તા જૂમણા શાક્ષે તમાચા મારનાર પાસે ડાક્ષા ગાલ ધરવાની વાત છે; પણ વ્યવહાર અને મરદ અંગ્રેજો જમણા ગાલ ઉપર તમાચા મારનારના બન્ને ગાલ ઉપર જબરદસ્ત મુક્કા લગાવી તેનાં જડળાં તાેડવાની નીતિએ ચાલે છે. અંગરખાની ચાળ પકડે તેને આખું અંગરખું આપી દેવાની જીમસે સલાહ આપવા છતાં અંગ્રેજો જેની ચાળ પકડે તેનું અંગરખું પડાવી લીધે**જ** છૂટકાે કરે છે. તારી આંખમાં સેાંબેલું પડ્યું છે તેને કાઢ, બીજાની આંખમાંના તણુખલાની પીડામાં તું ન પડ; એવા જીસસ ક્રાઇસ્ટના ઉપદેશ વિસારે પાડી તે મીસ મેયાે જેવી ભાકુતી ગટર મુકાદમ મારફત હિંદની નાની ભૂલાેતે માેડું રૂપ આપી રાજ્યદારી હેતુ સાધી શકે છે. મતલબ કે, ધાર્મિક વાતાેને ત્તે ખાઈબલમાં રહેવા દે છે. ધાર્મિ'ક ભીરુતાના તે સ્વીકાર કરતા નથી, પણ જવાંમદી અને બાહુબળ ઉપરજ મુસ્તાક રહી બાયલાપણાને તિરસ્કારે છે. આપણે સ્વર્ગની વાંતા પાછળ ઘેલા બ<mark>નીને</mark> સ્વતંત્રતા ગુમાવવા તૈયાર છીએ. અંગ્રેજો સ્વર્ગની પરતંત્રતા વેઢવા કરતાં નરકમાં રહીને પણ સ્વતંત્રતા ભાગવવાનું વધુ પસંદ કરે છે.

એમની પાસેથી આપણે જે સદ્યુણ શીખવાના છે તે હિંમતના, નીડરતાના, સ્વાત ત્ર્યભાવ-નાના, પ્રતિષ્ઠાને ખાતર પ્રાણ આપવાની તૈયારીના. અત્યારે આપણે ધરની, ગામની, ધર્મની, સમાજની, રાજ્યની, શેઠની-અનેક લાેકાની ગુલામીમાં સપડાઇને, અનેક પ્રકારના કૃત્રિમ ભયને લીધે ખાયલા ખની ગયા છીએ. એ ભયને ફગાવી દેવામાં આવે તા ખાયલાપણું ચાલ્યું જાય અને તેમાં-

થીજ સ્વતંત્રતાના જન્મ થાય, એ વાત સૌએ સવેળા સમજ લેવાની જરૂર છે.

(તા. ૭–૧૦-૨૮ના " મું ખઇ સમાચાર "ની અઠવાહિક આવૃત્તિમાં લેખકઃ-શ્રી. યદુન દન)

६-दक्षिणभारत में मूर्तिपूजक इसाइ

ડિસગ્બર સત્ ૧૯૨૬ ઇસ્**વી કે દૂસરે સપ્તાહ મે**ં, મેં અપને જ્યેષ્ટ ભ્રાતાસે પાંડીચે**રી મિલને** કે લિયે ગયા થા. મદ્રાસ પ્રાંત મેં તૈમિલ ભાષા ન જાનનેવાલે યાત્રી અંગ્રેજી સે કામ ચલા લેતે હૈં; ક્રયોકિ ઉધર કે કુલી તક અંગ્રેજી બાલના જાનતે હૈ. પરંતુ પાંડીચેરી મેં દ્રાન્સીસિયાં કા રાજ હોને કે કારણ અંગ્રેજી વિશેષ કામ નહીં આતી. ઇસ કારણું મુત્રે અપને ભ્રાતા કા પતા લગાને મેં જો કહિનાઇ પડતી ઉસસે મેં ઇસ પ્રકાર ખવા કિ સ્ટેશન પર એક રિક્ષા મેં બૈઠ કર રિક્ષાવાલે સે મૈંતે કહા ''દાવિદ એાકા." મિ૦ ડૈવિડ વહાં કે એક પ્રમુખ ઔર સુપ્રસિદ્ધ ખૈરીસ્ટર હૈ ઔર મેરે ભાઇ કે પરમ મિત્ર હૈ. તામિલ ભાષા મેં એાકા વડીલ કા કહતે હૈં; યહ શબ્દ મુઝે પહેલે સે માલૂમ થા, ઇસી કારણ મેં એક બહુત ખડી પરેશાની સે ખચ ગયા. રિક્ષાવાલા મુઝે તુર ત હી મિ૦ ડૈવિડ કે મકાન પર લે પહુંચા. રિક્ષાવાલે ને આવાજ દી. મલમલ કા એક કુરતા પહેને તથા બિલકુલ સાદી ધાતી ખાંધે હુંએ એક સજ્જન બાહર આયે. યહી મિ૰ ડૈવિડ થે. એક ઇસાઇ ળૈરીસ્ટર કા ઐસે લિબાસ મેં દેખને કા મેરા યહ પહલા હી અવસર થા. ઇસી ઉત્સકતા મે ુમૈંને અપને ભાઇ સે કુછ ખાતે' પૂછી. ઉન્**હો**ને મુઝે ખતાયા કી યહાં કે ઇસાઇ ધર્મ**ે** કે મામલે મેં કેવલ ઇતના હી જાનતે હૈં કિ વે ઇસાઇ હૈં ઔર ઇસા મસિલ, જિન્હે ગરીખ ઔર દુઃખિયાં ેકે કષ્ટ તથા દૂસરાં કે પાપાં કે લિયે સ્વયં સૂલી પર ચઢના પડા થા, વહ ઉનકે પ્રભુ હૈં• ખસ, મેરે ભાઇ જિસ મુહલ્લે મેં રહતે હૈ ઉસમેં શિક્ષિત તથા ધનિક ઈસાઇયાં કા હી સંખ્યા અધિક હૈ. વે ઇન્હી ધરાં મેં શેતરંજ ખેલ કર અપના સમય કાટા કરતે હૈં. અપને ભાઈ કે ઇસાઇ મિત્રો કે સભી ઘરા મે મે ગયા. ઉત લાગાં કે ઘરાં કા સ્ત્રિયાં સાડી પહેતે હુએ થી. સુઢાગિનાં સે અસ્તક પર સિંદૂર કે ટીકે થે. ઘર કે ખર્તન કાંસે ઔર પીતલ કે થે–ચાય કે પ્યાલે તક ચાંદી ઔર યીતલ કે થે. મકાન કે અંદર કે ઈંટ ઔર પથ્થર કે ક્ર્શ સભી ગાેખર સે લીંપે **હ**એ થે. વહાં પર હિંદૂઓં મેં, લડકી કી શાદી હાે જાતે કે ખાદ ઉસકે પૈરાં કી એક એક ઉંગલી મેં છલ્લા પહના દેતે હૈં. ઇસાઇયાં કે યહાં ભી યહી રિવાજ હૈ. સારાંશ યહ કિ વહાં પર કિસી ભી અી-પુરુષ ે ક્રે પહુનાવ–ઉઢાવ સે યહુ જાનના ભિલુકુલ અસંભવ હૈ કિ યે હિંદૂ હૈ યા ઇસાઇ. બડે સે <mark>લે કર</mark> છાટે તક સબી હિંદૂ ઔર ઇસાઈ કુરતે ઔર તહમંદ પહનતે હૈં. પ્રત્યેક ઇસાઇ કે ઘર કે ખાહર કે દરવાજે પર લકડી કા ખના હૂઆ ક્રાંસ લગા દેખા. પ્રત્યેક ઇસાઇ કે ઘર કે અંદર એક હી જગહ દીવાર મેં અને હુએ આલોં મેં તીન મૃતિપોં. મિટ્રી યા પીતલ કરી રખી હુઇ દેખીં. એક તરફ પિતા, દૂસરી એાર ઉત્તકી માતાપિતા તથા બીચ મેં ક્રાઇસ્ટ કી મૂર્તિ થી! યે મૂર્તિયાં કપડે પહતે થી. કાઇસ્ટ કે સિર પર મુક્ટ થા. પાંડીચેરી કે ગવર્તર કે પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી કે ઘર મેં બિજલી કી રાેશની થી. ઇન મૂર્તિયાં સે ઠીક આધ ગજ કિ દૂરી પર, મૂર્તિયાં કે ઐન સામને, **બિજલી કા મલ્ય થા:** પરંતુ સૂરજ છિપ જાતે કે ખાદ, મૂર્તિયોં કે સામતે નિત્ય નિયમપૂર્વ કે તેલ કા એક ચિરાગ જલા કર રકખા જાતા હૈ. યહી ખાત મિ૰ ડૈવિડ કે યહાં ભી દેખી ગઇ. ઉત્તકે યહાં ભી ખિજલી કી રાેશની થી. જિન ધરાેં મેં ખિજલી કિ રાેશની ન થી ઉનમેં તાે ચિરાગ રકુખા હી જાતા હૈ, લગભગ સભી કે ઘરાં ચિરાગ કે સાથ સાથ ચિરાગ કે ઇધર ઉધર રાજ નયે ચુલદસ્તે રકુખે જાતે હૈં: ખડે દિન કે રાજ વહાં ચૌવિસ તારીખ કિ રાત કાે, સબ ઇસાઇયાં કે યહાં ક્રાઇસ્ટ કા જન્મ હોતા હૈ. અપને ઇધર પ્રત્યેક સનાતનધર્માઈ કે યહાં, જન્માષ્ટમી પર કૃષ્ણ્છ **પૈદા નહીં કરાયે જાતે; પરંતુ ઇનકે યહાં ભાકાયદા ક્રાઇસ્ટ કી માતા કી સાર્ત**ેટા પક્ષંગ પર <mark>લિટા કર તથા</mark> ઉતકી બગલ યા સીને પર ક્રાઇસ્ટ કી છેાટી સી મૃતિ^દ લિટા કર તથા અનેક પ્રકાર કે કુલ ઔર મિઠાઇ ઇધર–ઉધર ૨ખ કર ઘર કાે અચ્છી તરહ ગાેળર સે લીપ કર ઔર ફિર સજા કર ઇસા મસીહ જન્મ લેતે હૈ. ખાલક ઇસા કી શકલ ખાલક કૃષ્ણ સે ખિલકુલ મિલતી હી નહીં થી બલ્કિ યદિ કિસીસે કહા ન જાય તા પ્રત્યેક વ્યક્તિ ઉસે કૃષ્ણજી કી મૂર્તિ હી ખતાવે. ખત એક ખાત કી કમી થી-ખાલક ઇસા કે હાથ મેં કબ્શ કી ખંસી ન થી. ર૪તારીખ કી રાત કા **રાતભર ચર્ચ કે ઘંટે ખજતે** હૈં ઔર આતિશળાજી કે દનાદન ગોલા છટતે ખહતે હૈં.

સંક્રાંતિ કા ત્યોહાર તા ભારતવર્ષ મેં સભી હિંદૂ મનાતે હૈં. મદાસ પ્રાંત મેં સંક્રાંતિ કે ત્યૌહાર કા પુંગલ કહતે હૈં. તૈમિલ ભાષા મે' પુંગલ ખિચડી કા નામ હૈ. હિંદૂઓં કે પુંગલ કે એક દિન ખાદ ઈસાઇયાં કા પુંગલ હાેતા હૈ. શુક્રવાર કાે ઇન્હેં ગાેરત ખાને કાે ઇજાજત નહીં હૈ. યદિ કહીં શુક્રવાર કેા પુંગલ પડ ગયા જૈસા કિ પિછલી સાલ પડા થા તા ફિર યે લોગ સ્વામિયાર સે કતવા લેને જાતે હૈં. તૈમિલ ભાષા મેં સ્વામિયાર પાદડી કાે કહતે હૈં. ગત વર્ષ પાદડિયાં ને ઇન્હેં પુંચલવાલે શુક્રવાર કે ખતખ ખાને કી ઇજાજત દે દી થી. ઇન લાગો કા ઇતવાર કે દિન ચર્ચ જાના અનિવાર્ય હૈ. જો નહીં જાતા વહ ઇસાઇ નહીં. ચર્ચ મેં લાગ પાદડિયાં કા પૈસા **દે કર, અપની બૈઠને કી જગહ રિઝર્વ કરા રખતે હૈ**ં. યદિ ભૂલ સે ઇન રિજર્વ સીટો પર કાેઇ એક જાય**ં** તા રિઝર્વ કરાનેવાલા ઉસે આ કર ઉઠા દેતા હૈ. ચર્ચ કા ટાઇમ સમાપ્ત હેાને પર પ્રાર્થના કરતા હુઆ આદમા તક કા ચપરાસી દારા ચર્ચ સેળાહર નિકલવા દિયા જાતા હૈ. પાદડિયા કા અધેર યહીં પર સમાપ્ત નહીં હોતા. મૃતક પુરુષ કી મુક્તિ કે લિયે પ્રાર્થના કરતે કે ખહાતે, વહાં પર ખૂખ હી લૂટ હોતી હૈ. યહાં પર ઇસકે તીન વિભાગ હૈં. કસ્ટેક્લાસ મુક્તિ કે લિયે તીન પાદડી પ્રાર્થના કરને આતે હૈં ઔર મૃતક કે ધરવાલાં સે ૭૫) રૂપયા પીસ લેતે હૈં. સેકિંડ ક્લાસ કી મુક્તિ કે લિયે દા પાદડી આતે હૈં ઔર ૫૦) રૂપયા લેતે હૈં. ઇસી પ્રકાર કે તીસરે દર્જે કી મક્તિ કે લિયે પચ્ચીસ રૂપયે એક પાદડી લેતા હૈ. બસ! ઇસકે બાદ મુક્તિ કા ઔર કાઇ ઘટિયા દર્જા નહીં હૈ. પાપાં કા સ્વીકારી કે લિયે કમીશન એક ગ્રપ્ત કમરા હૈ. ઇસમેં, એકાંત મેં, પ્રત્યેક અી–પુરુષ કે**ા પાદડી કે સામને, અપને સ**ખ પાપ સ્વીકાર કરને પડતે હૈ. યે પાદડી અવિવાહિત હોતો હૈં. કમીશન કરાતે સમય, યે ઘંટાંતક, કમરે કે અંદર એક એક વ્યક્તિ સે, ઉસંકે પાપાં કી સ્વીકારી કરાતે હૈં. યહાં કે પાદડી સખકે સખ ખડે હી માલદાર હેા ગયે હૈં. યે લાેગાં કાે સદ પર રૂપયા ઉધાર દેતે હૈં. એક પાદડી ને તા પાંડીચેરી મેં કઈ લાખ કી જાયદાદ પૈદા કરલી હૈ: મેરે ભાઇ ને મુઝસે કહા કિ યહાં કે અશિક્ષિત લોગાં સે પાદડિયાં ને કહરકખા હૈ કિ ક્રાઇસ્ટ ઔર કૃષ્ણુ એક હી બાત હૈ. ઇધર કે હિંદૂ લાેગ કૃષ્ણુ કે બડે ભક્ત હૈં. બસ, ઇસી કારણુ, વહાં પર એક તિહાઇ હિંદ ઈસાઇ ખન ગયે હૈં. શામ કે સમય મૈંને એક ખાસ ખાત દેખી. હજરત ઈસા

ક્રી મૂર્તિ સે ઠીક દેા ગજ કે દૂરી પર, મૂર્તિ કે ઐન સામને; લાેગાં કાે બૈઠ કર મૂર્તિ કાે એાર મુંહ કિયે હુએ તથા મૂર્તિ પર ધ્યાન જમાએ દુઆયે માંગતે તથા પ્રાર્થના કરતે હુએ દેખા. શિક્ષિત સમુદાય ભી ઇસાઇયત કે સિદ્ધાંતાં કાે નહીં સમઝતા; મૈંને ઉનસે બાતેં કર ધર્મ સંબંધી ઉનેક વિચાર જાનને કા પ્રયત્ન કિયા; પરંતુ વે લાેગ, અપને વિચાર, ધર્મ જૈસે ગહન વિષય પર, અંગ્રેજી ભાષા મેં પ્રકટ કરતે મેં અસમર્થ થે. એક ખાત કા મુઝ પર ખડા અચ્છા પ્રભાવ પડા. વહ યહ કિ ક્રાંસીસી ભાષા કે ગ્રેજ્યુએટ તક કા આપસ મેં તામિલ ભાષા મેં હી ખાતચીત કરતે પાયા. ઇધર કે લાગ શરાબ બહુત પીતે હૈં. સભી—હિંદૂ ઔર ઇસાઈ! **લાકા**ણ તક! શરાબ પીના ઇધર ભુરા નહીં સમઝા જાતા; અતઃ પ્રત્યેક વ્યક્તિ ખુલ ખુલા શરાબ પીતા હૈ. એક રૂપયા રાજ પૈદા કરનેવાલા મજદ્વર ચૌદહ આને કી શરાળ પી કર, ધર કાે કેવલ દાે આને લે કર જાયગા. સુખહ કેા શરાબ કે લિયે પૈસા ન હેાને પર, શરાબ કો દુકાન પર અપને પહનને કે કપડે ગિરવી રૂખ કર ઔર શરાય પી કર કામ પર જાયગા ઔર શામ કા લૌટ કર, પૈસા દે કર કપડા લેગા ઔર શરાખ પી કર તખ લોટેગા. એક ખાત ખડી ભદ્દી દેખી ગઇ. ઇધર કે લાગ, ક્યા શિક્ષિત ઔર ક્યા અશિક્ષિત, ઔર ક્યા હિંદૂ ઔર ક્યા ઇસાઇ-સબી, મિલને પર એકદૂર્સર કા અલિવાદન નહીં કરતે; અબ વહાં કે કુછ લાગ, જો મેરે ભાઈ કે મિત્ર હૈં, નમસ્કાર કરના સીખ ગયે હૈં. યહાં કે હિંદુઓ કે ખહન કા પહલી કન્યા પર મામા કા હક હોતા હૈ. યદિ લડકી કા પિતા ઉસકા કિસી દૂસરી જગહ વિવાહ કરના ચાહે, તાે મામા અદાલત દારા ઉસે લે કર અપને સાથ શાદી કર લેતા હૈ. યહી રિવાજ ઇસાઇયાં મેં ભી હૈ, લેકિન ઇસાઇયાં મેં યદિ લડકીવાલા, મામા કા ન દે, તા ઉસે કાનુન કી સહાયતા નહીં મિલતી. યહાં કે ઇસાઇયાં મેં એક બાત ઔર દેખને મેં આયી. સાધારણ તૌર પર વ્રાહ્મણ ઇસાઇ વ્રાહ્મણ ઇસાઇ કે સાથ, વૈશ્ય ઇસાઇ વૈશ્ય ઇસાઇ કે સાથ, શદ્ભ ઇસાઇ શદ્ભ ઇસાઇ કે સાથ વિવાહ કરતે હૈં; પર વિશેષ દશા મેં બ્રાહ્મણ ઇસાઇ, વૈશ્ય વ શદ્ભ ઇસાઇ ક્રી લડકી સે વિવાહ તા કર લેતે હૈં; પર અપની લડકી ઉનકા નહીં વિવાહતે.

યહાં કે ઇસાઇયોં કી દશા કા જો વર્ણન મૈંને ઉપર કિયા હૈ ઉસસે પાઠક લલી પ્રકાર સમઝ ગયે હોંગે કિ યે લાગ, એક મુદ્દત સે ઇસાઇ હોને પર બી, અબી તક એક પ્રકાર સે હિંદૂ હી ખને હુંએ હૈં. યદિ આર્ય્યસમાજ, વહાં કે કુછ સુશિક્ષિત નિવાસી આર્યસમાજ ખના સકે, તખ તા, વહાં પર અલ્પકાલ મેં હી, સર્વત્ર વૈદિક ધર્મ કી પતાકા કહરાને લગે ઓર સનાતન ધર્મ કે લૂં?ર પંડિત ઔર પુરાહિતાં કે સુંગલ સે નિકલ કર ઈસાઇ લૂંટેરાં કે જાન મેં કંસે હુએ, અપને ઇન બાઇયાં કા બચા લે. આશા હૈ વૈદિક ધર્મ કે વે પંડિત જો વિદેશા બાષા કા બી અચ્છા જ્ઞાન રખતે હૈં, ઇસ એાર ધ્યાન દેંગે.

(તા. ૨૮-૧૦-૨૮ ના "અાર્ય પ્રકાશ"માં લેખક:-૫'ડિત શિવચરણલાલ શર્મા)

७-भारत की विजयादशमी कब होगी ?

ઐસા કૌન–સા હિંદૂ હેાગા, જિસકા હૃદય વિજયાદશમી કે શુભાગમન સે પ્રપુક્ષિત ન ઉકતા હા ? વિજયાદશમાં વીરાં, પરાક્રમિયાં ઔર વિજેતાઓ કા દિન હૈ. યહી દિન હૈ, જખ-કિ મર્યાદા પુરુષોત્તમ ભગવાન શ્રીરામચંદ્રજી ને રાક્ષસી સત્તા કા અ'તિમ સંહાર કર લંકાપર અપની વિજયપતાકા કહરાયી થી. યહી દિન હૈ, જખ કિ હમારે દેશ સે રાક્ષસી સત્તા કે રૂપ મેં સામાજિક કુરીતિયાં, કુવ્યવહારાં ઔર કુસંસ્કારાં કા અધઃપતન હો કર ધર્મ કી સંસ્થાપના કી ગયી થી. ઇસ વિજય કાે હુએ હજારાં વર્ષ હાે ચૂક; લેકિત અત્ર ભી પ્રત્યેક હિંદૂ કે હૃદય મેં ઇસકે શુભ ભાવ ઇસ દઢતા કે સાથ અંકિત હૈ, કિ ઉનકા સિંદયોં કા ગુલામી બી ઉનકે હૃદયોં સે ઇન ભાવોં કા ન ભેટ સકી ઔર આજ બી ઇસ દિન કી પુણ્ય-સ્મૃતિ ભારતવર્ષ કે હર હિંદૂ કે ઘર મેં બંડ સમારાહ, ઉત્સવ વ આનંદ કે સાથ મનાયી જાતી હૈ. યથાર્થ મેં વિજયાદશમી ભારતવાસિયેં કા રાષ્ટ્રીય ત્યાહાર હૈ. યહ હમે ઉસ જમાને કા યાદ દિલાતા હૈ, જળ કિ હમારે પૂર્વજ ઇસ દેશ કે ન કેવલ માલિક હી થે; વરન ઐસે વીર, પરાક્રમી ઔર ઉત્સાહી થે, કિ એક દૂર દેશ કી રાક્ષસી સત્તા સે પીડિત પ્રજા કે દુઃખાં કાે દૂર કરને કે લિયે કિસી ભી ત્યાગ કાે ત્યાગ, કિસી ભી તપ કાે તપ અૌર કિસી **લી કષ્ટ** કો કષ્ટ ન સમઝ કર સહર્ષ આગે ખઢ કર વિપક્ષિયોં કા મુકાખલા કરતે ઔર ઉસ સત્તા કા વિષ્વંસ કર પીડિત પ્રજા કે હિતાર્થ વહાં અપની ધર્મ –ષ્વજા ફહરાતે થે. ઇસંકે વિપરીત, ઇસી પુષ્ય–સૂમિ મે' આજ વહ દિન ઉપસ્થિત હૈ, જખ કિ હમ અપને દેશ સે લગે હુએ દેશ કી પ્રજા કે કર્ષ્ટા કે નિવારણાર્થ સહાયક હોના તાે દૂર રહા, અપને હી જન્મસિદ્ધ સ્વત્વાં કો રક્ષા કરને મેં આનાકાની કરતે હૈં, અપની હી પરાધીનતા કેા ઉખાડ ફેંકને મેં સકુચાતે હૈં ઔર યદિ જન્મસિંહ સ્વત્વેાં તથા સ્વાધીનતા કી પ્રાપ્તિ કા સુખ-સ્વપ્ન બી દેખતે હૈં, તા યહી સોચ કર. કટકટાયા કરતે હૈં, કિ કિસ તરહ બિના ત્યાગ કિયે, બિના તપ કિયે, બિના કષ્ટ સહે કિસી તરહ હમ અપને ધ્યેય તક પહુંચ જાયેં.

ઐસી સ્થિતિ મેં ક્યા ભારતવર્ષ કા વિજયાદશમી હમારે લિયે મનાને યાગ્ય સચ્ચા વિજયા-દશમી હૈ ? નહીં, યહ વિજયાદશમી જિસે હમ ખાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી, પુરુષ, ધની, નિર્ધન-સભી ચારાં એાર દેશ કે કાને-કાને મેં મનાતે હૈં, હમારી સચ્ચી વિજયાદશમી નહીં હૈ. યહ વિજયા-દશમી તાે ઉતકી વિજયાદશમી હૈ, જો અપતે દેશ મેં સ્વાધીન હૈ; જો અપતે જન્મસિદ્ધ સ્વત્વાં કાે ભલીભાંતિ *ખરતતે* હૈ; જો ધન–ધાન્ય સે પૂરિત હૈ; જો આપસકી કૂટ, દ્રેષ ઔર કલહ ~~સે~~ પીડિત ઔર આષ્ટ્રસ મેં વિભાજિત નહીં હૈં ઔર જો પ્રાચીન કષ્ટદાયી સામાજિક કુરીતિયાં, કુવ્યવહારાં ઔર કુસંસ્કારાં કે કિસી પ્રકાર ગુલામ નહીં હૈં. ઈસસે ભી ખઢ કર યહ વિજયાદશમી ઉનકી હૈ, જો દ્વસરાં કે કબ્ટાં કા દૂર કરને કે લિયે સદૈવ તત્પર રહતે ઔર સન્માર્ગ મેં કિસી કબ્ટ કાૈ કષ્ટ, કિસી ત્યાગ કાે ત્યાગયા કિસી તપ કાે તપ ન સમઝ કર નિર્ભિકતા કે સાથ વિપક્ષિયાેં કા મુકાળલા કર દૂસરાં કાે અપના અતુયાયી બનને કા મૌકા દેતે હૈં. હમ ભારતવાસી આજ જિસ સ્થિતિ મેં હૈં, ઉસે દેખ કર કૌન કહ સકતા હૈ કિ યે સખ ગુણ હમમેં હૈં ઔર ઇસ લિયે હમ અપની વિજયાદશમી કા સચ્ચી વિજયાદશમી કહતે કે અધિકારી હૈં? હમારી વિજયાદશમી તા પરાધીનતા સે પીડિત, જન્મસિદ્ધ સ્વત્વાં સે વંચિત; અસ્ત્રહીનતા, ધનહીનતા ઔર અનેકાં દેશવ્યાપી રાેગાં સે પ્રસિત; સામાજિક કૃટ, દ્વેષ ઔર કલહ સે વ્યથિત તથા અનેકાં પ્રાચીન કુરીતિયાં, કુવ્ય-વહારાં ઔર કુસંસ્કારાં સે સતાયે હુએ પુરુષાં, સ્ત્રીયાં, બાલકાં, વૃદ્ધાં આદિ કી વિજયાદશમી હૈ. ઇતને પર લી, ગહરી-સે-ગહરી ખાઇ મેં ફાંસે હુંએ હમ વિજયાદશમી મનાતે હૈં ઔર કહતે હૈં, કિ યહ વિજયાદશમા હમારી હૈ. વિજયા કહતી હૈ-શક્તિ પ્રકારતી હૈ, માં ચિદ્યાતી હૈ, આકાશ સે બી ષ્વિનિ ઉઠતી હૈ કિ વિજયાદશમી તુમ્હારી નહીં હૈ. જય ઐસા હૈ, તમ હમ શાકાતુર હોતે હુએ વ્યથિત હૃદય સે ખાર-ખાર યહી પૂછતે હૈં, કિ ભારત કી વિજયાદશમી કળ હાેગી ઔર હમેં વહ આતંદ કળ નસીખ હાેગા ? જળ ઉત્તર હૈ, હમ ગદગદ હદયસે કહેંગે-"હે વિજયે! હે શક્તિ! હે માાં! હે આકાશ! હમ તેરે હૈં ઔર ભેટરૂપ મેં અપને કાે હી તુઝપર અર્પણ કરતે હએ ઘાેષિત કરતે હૈં, કિ તેરી જય હાે!"

હૃદય જાનના ચાહતા હૈ, આંખે માલૂમ કરના ચાહતી હૈં ઔર કાન સુનના ચાહતે હૈં કિ ભારત કી વિજયાદશમી કળ હેાગી ઔર કળ હમ ઉસે આનંદ કે સાથ મના સંકેગે ? પરા-ધીનતા કે ગહરે શિકંજે મેં કંસે હુએ હર પ્રકાર કી સામાજિક, આર્થિક ઔર ધાર્મિક સુરા-ઇયાં કા સહન કરતે હુંએ ઔર સમસ્ત સંસાર મેં પદદલિત હાતે હુંએ હમ ભારતવાસી ઇસકા ઠીક ઉત્તર નહીં દે સંકતે. કૈસી ભી નીચ સે નીચ, પતિત સે પતિત ઔર ઘૃષ્ણિત સે ઘૃષ્ણિત અવસ્થા મેં હમ ક્યાં ન હાે, ઇતના તાે હમ અવશ્ય જાનતે હૈં, કિ હમ વિજય કે પ્રેમા હૈં; શક્તિ કે ઉપાસક હૈં; માઁ કે પૂજક હૈં, આકાશ કી વિશાલ છત્રચ્છાયા કે નીચે ઔરાં કે સમાન નિવાસ કરતે હૈં ઔર ઇસી આશાપર હમ કહ સકતે હૈં, કિ એક દિન અવશ્ય આયેગા, જખ કિ હમ અપની વિજયાદશમી કેા આનંદ કે સાથ મનાયેંગે ઔર કહ સકેંગે કિ યહ હમારી સચ્ચી વિજયાદશમી હૈ. યહ શુભ દિન કળ આયેગા, ઇસકા ઉત્તર તેા હમ યહી દે સકતે હૈં, કિ જબ હમ અપની વિજય, અપની શક્તિ, અપની માં કી કૃપા સે અપને દેશકાે સ્વાધીન કર સેંગે; અપને જન્મસિદ્ધ સ્વત્વાં કાે પ્રાપ્ત કર લેંગે, દેશ સે અન્ન-હીનતા, વસ્ત્ર-હીનતા, ધન–હીનતા - મૌર ઉન રાગાં કા, જિનસે સારી પ્રજા પીડિત હૈ, દૂર કર દે ગે; આપસ કી કૂટ, દ્વેષ ઔર કલ**હ** કા હટા કર અપનેકા એક સૂત્ર મેં બાંધ લેંગે ઔર કહે દેંગે, કિ હમ પ્રાચીન કુરીતિયાં, કુવ્યવહારાં -મૌર કુસ રકારો કે ગુલામ નહી હૈં, તબી હમ અપની વિજયાદશમી કાે સ^{ચ્ચી} વિજયાદશમી કહ સક્રે ગે ઔર ઉસે આનંદ કે સાથ મનાને કા અધિકાર રખ સક્રે ગે.

ધસ તરહ કો વિજયાદશમી કા મનાયા જાના હમારા સુખ-સ્વપ્ત હૈ. આજ તા હમ અપતે ધસ સુખ-સ્વપ્ત કો એાર જાતે હુંએ વિજયા કા પુકારતે હૈં, શક્તિ કા આવાહન કરતે હૈં, માં સે ગિડિગડાતે હૈં ઔર કહતે હૈં, કિ હે વિજયે! હે શક્તિ! હે માં! હમારે ઉપર દયા કરો ઔર હમે અહિ દો, બલ દો, પુરુષાર્થ દો, જિસસે હમ વીરતા, ધીરતા ઔર દહતા કે સાથ આગે ખહેં ઔર આનેવાલે કછો ઔર આપદાઓં કા સહત કરતે હુંએ ઉત્ત સમસ્ત શક્તિયાં કા જો હમારે ઉત્તિ—માર્ગ મેં બાધક હૈં, અપને પૈરાંતલે રોંદતે હુંએ અપની ધસ ભૂમિપર વિજય-પતાકા કહરા દેં ઔર સારે ભૂમંડલ મેં ઘોષિત કર કહે દેં, કિ હે વિજયે! હે શક્તિ! હે માં! તુમ સળ હમારે હેા ઔર હમ તુમ્હારે હૈં!!

(''હ્રિ'દૂપ'ચ''ના 'વિજયાંક'માં લેખકઃ–શ્રી. રૂપનારાયણ શ્રીવાસ્તવ)

८-नारीशक्ति

દીર્ધ કાલ કી કહિન ઉપાસના કે પશ્ચાત ઉપાસક કે હિપાસ્ય દેવતા કે દર્શન હુએ. ભવ્ય મૂર્તિ, દિવ્ય લલાટ, અપૂર્વ પ્રતિભામ ડિત મુખ, સાત્ત્વિક દીપ્તિ-યુક્ત વિશાલ નેત્ર-જૈસે આનંદ કા દિવ્ય પુંજ, જૈસે સતાેગુણ કી સાક્ષાત્ પ્રતિમાં, જૈસે પ્રેમ કી ખહતી હુઇ તરંગિણી!

ઉપાસક મુગ્ય હો ગયા, ઉસકા જ્ઞાન પ્રપુક્ષિત હો ઉઠા, ઉસકા કર્મ ઉત્સાહ કી નદી મેં આનંદ— કિલ્લોલ કરને લગા. ઉસકી ભક્તિ નાચ ઉઠી.

ઉપાસક ને નત-મસ્તક હાે પ્રણામ કિયા, ઉપાસ્ય ને નિર્મલ હાસ્ય કે સાથ આશીર્વાદ દિયા—માતૃરનેહ સે ભી પવિત્ર, ગંગાજલ સે ભી નિર્મલ, શિશુ–હૃદય સે ભી સરલ! ઉપાસક આનંદ-સાગર મે લીન હાે ગયા.

ઉત્તર મેં પ્રતિષ્વિનિ હુઇ:-'વત્સ! ઇતિહાસ કે પ્રાચીન ગૌરવ પર ફૂલ કર ખેઠ જાનેવાલી જાતિયાં શીધ હી અકમંજ્ય હા કર નષ્ટ હા જાતા હૈં; સંસાર કે અંદર વે હી જાતિયાં છવિત રહતી હૈં, જો નવીન ઇતિહાસ કા નિર્માણ કરતી હૈં...... ભારતવર્ષ કે પાસ આત્મત્યાંગ હૈ, મગર એક વસ્તુ કે અભાવ મેં ન તા વહ નવીન ઇતિહાસ કા પ્રકાતેજ પ્રાપ્ત કર સકતા હૈ, ઉત્ત વસ્તુ કે અભાવ મેં સભ ગુણ ક્ષીણકાય ઔર દુર્ખલ હોતે જા રહે હૈં.'

ઉપासक-'वढ अया प्रस ?'

ઉત્તર મિલા—'વહ વસ્તુ હૈ નારી–શક્તિ! આજ ભારતવર્ષ ક્રા નારી–શક્તિ સાેઇ હુઇ હૈ. પુરુષ ને સદ્યુણાં કા સિંચન કરનેવાલી ઇસ મહાન વિભૂતિ કાે કામ કા ક્રીડાસ્થલ બના કર ગુલામી કે ગહેરે કારાગાર મેં બંદ કર દિયા હૈ. વત્સ! ગાંધી કી તપસ્યા, માલવીય કા ધ્રાહ્મણત્વ ઔર રવીંદ્ર કા કવિત્વ તભી સક્લ હેાંગે, જબ યહ મહાન શક્તિ જાગૃત હાે કર ઉનકા સિંચન કરેગી.'

ઉપાસક ને પૂછા-'પ્રભાે! યહ શક્તિ કિસ રૂપ મેં જાગૃત **હાેની ચાહિયે,** ક્યા ર્ંડ−મુંડ− ધારિણી કાલી કે રૂપ મે' ?'

ઉત્તર—'' નહી' !''

"ભગવતી દુર્ગા કે રૂપ મેં ?"

" નહીં !"

"વિષ્ણુ-અ'ક-શાયિની લક્ષ્મી કે રૂપ મેં ?"

" નહીં !"

"વિરહવિહ્વલા રાધા કે રૂપ મેં ?"

"નહીં !"

"ફિર પ્રભાે ?"

"બાલ-શ્રદ્ધચારિણી સરસ્વતી કે રૂપ મેં. વત્સ ! ભારતવર્ષ કે કિ ઇસ સમય શ્રદ્ધસ્ય કે દિવ્ય તેજ કી સતાેગ્રણ કે ઉજ્જવલ પ્રકાશ કી જરસ્ત હૈ, ઉસ શ્રદ્ધસ્ય કી નહીં, જો વ્યભિચારી પુરુષોં કે દારા ખાલ-વિધવાએો સે ખલાત્ પાલન કરાયા જાતા હૈ, પ્રત્યુત ઉસ હ્વસચર્ય કી, જો નિર્મલ સંસ્કારો મેં વાસ કરનેવાલે વ્યક્તિયો કે અંતસ્તલ સ્વયમેવ ગૈરિક સ્રોત કી તરહ પ્રવાહિત હોતા હૈ.''

"મગર લગવન્!" ઉપાસક ને કહા "આજ તો દેશ કા સબસે અધિક આવશ્યકતા અપના ક્ષત્રિયત્વ જાગૃત કરને કી હો રહી હૈ. ક્ષત્રિયત્વ કે અભાવ મેં આજ સારા દેશ પુંસત્વ-હીન હો રહા હૈ. આજ તો યહી આવશ્યકતા પ્રતીત હોતી હૈકિ દેશ કા પ્રત્યેક યુવક ઔર યુવતી વિકરાળ રૂપ ધારણ કર, રૂંડ-મુંડ-ધારિણી કાલી કા આદર્શ સામને રખ, તલવાર લે કર બાહર નિકલ જાય."

"બૂલતે હો ઉપાસક! ક્ષત્રિયત્વ કા આદર્શ હત્યા નહીં હૈ, રક્તપાત નહીં હૈ; ક્ષત્રિયત્વ કા આદર્શ રક્ષા કરના હૈ—પાલન કરના હૈ. ક્ષત્રિય કા સત્ત્વમિશ્રિત રજોગુણુ કા ઉપાસક હોના ચાહિયે, તમમિશ્રિત રજોગુણુ કા નહીં. ઔર આજ જો યહ દેશ નપુંસક, દુર્ખલ, કાયર ઔર ક્ષત્રિયત્વ— હીન દિખલાઇ દે રહા હૈ, ઉસકા એકમાત્ર કારણ ચરિત્ર કા અધ:પતન હૈ. સમાજ કે ઇસ લયંકર પતન કા ઉત્થાન તભી હો સકતા હૈ, જખ યહાં કી નારી—શક્તિ જાગૃત હો સરસ્વતી કા રૂપ ધારણ કર કે બ્રહ્મચર્ય કી પતાકા ઉપાતી હુઇ મનુષ્યજતિ કા ચરિત્ર કા દિવ્ય સંદેશ દેગી. જખ વહ સખતે હુએ ચરિત્ર કે પૌધે કા સિંચન કર ઉસે હરા—ભરા કર દેગી, વહી દિન ભારત કે ઉત્થાન કા દિન હોગા. ઉસ દિન યહાં કા બ્રાહ્મણુત્વ જાગૃત હો જાયગા, ક્ષત્રિયત્વ ખિલ જાયગા, મનુષ્યત્વ મુસ્કુરા ઉઠેગા ઔર એક છો કીસી ગડગડાહટ કે સાથ સ્વાધીનતા કે ભવ્ય મંદર કે દાર ખુલ જાયેગે. હસી દિન ગાંધી કી તપસ્યા, માલવીય કા બ્રાહ્મણુત્વ ઔર શ્રહ્માનંદ કા બ્રહ્મિલ સાર્યક હોગા."

ઇસી સમય પાસ કે પેડ સે મયૂર કઈ મીઈ કેકા ને કન વાક્યેાં કી પ્રતિષ્વનિ કી ઔર હંસતી હુક દિવ્ય મૂર્તિ અંતર્ધાન હેા ગઇ.

(આસ્તિ-૧૯૮૫ ના "ત્યાગસૂમિ"માં લે:-ચંદ્રરાજ ભંડારી)

९-पुरुषोनो पत्नीव्रत-धर्म

આશા હૈ, ઇસ લેખ કે નામ સે હમારી બહતે ખુશ હેાંગી. ખાસ કર વે બહતે, જિન્છા યહ શિકાયત હૈ કિ પ્રાચીન કાલ કે પુરુષોં ને સ્ત્રિયોં કેા હર તરહ દળા રકખા: ઔર વે પુરુષ, સંભવ હૈ, લેખક કાે કાેસેં, જિન્દું સ્ત્રિયાં કાે અપની દાસી સમઝને કી આદત પડી હુઇ હૈ. યહ ભાત કિંકિસને કિસકા દળા રખ્ખા હૈ, એક એાર રખ દે, તા બી યહ નિર્વિવાદ સિંહ ઔર સ્પષ્ટ હૈ કિ આજ સ્ત્રી ઔર પુરુષ કે સંબંધ પર ઔર ઉત્તકે મૌજુદા પારસ્પરિક વ્યવહાર પર નચે સિરે સે વિચાર કરને કી આવશ્યકતા ઉપસ્થિત હા ગઇ હૈ. સ્ત્રી ઔર પુરુષ યહ દા પરસ્પર-પૂરક શક્તિયોં હૈં ઔર ઉનકા પૃથક-પૃથક તથા સમ્મિલિત ખલઔર ગુણ વ્યક્તિ ઔર સમાજ કે હિત સ્મીર સુખ મેં લગના અપેક્ષિત હૈ. યદિ દાનાં કે ગુણાં ઔર શક્તિયાં કા સમાન વિકાસ ન હોગા, તેા ઉત્તકા પૂરા ઔર ઉચિત ઉપયેાગ ન હો સકેગા. પક્ષી કા એક પંખ યદિ કચ્ચા યા કમજોર હો, તો વહ અચ્છી તરહ ઉડ નહીં સકતા. ગાડી કા એક પહિયા યદિ છોટા યા દ્વેટા હો, તો વહ ચલ નહીં સકતી. હિંદૂ-સમાજ મેં આજ પુરુષ કઈ ખાતાં મેં સ્ત્રિયોં સે ઉંચા ઉઠા હુઆ, આગે ખઢા હુઆ, સ્વતંત્ર ઔર ખલશાલી હૈ. ધર્મ –મંદિરાં મેં ઉસીકા જય–જય–કાર હૈ, સાહિત્ય–કલા મેં ઉસકા આદર–સત્કાર હૈ, શિક્ષા–દીક્ષા મેં બી વહી અગુઆ હૈ. સ્ત્રિયાં કા ન પઢતે કી સ્વતંત્રતા ઔર સુવિધા, ન ધરસે બાહર નિકલને કી. પરદા ઔર ઘુંધટ તેા નાગ-પાશ કો તરહ ઉન્હેં જકડે હુએ હૈં. ચૂલ્હા–ચૌકા, ધાના–રાના, ખાલ–ખચ્ચે, યહ હિંદૂ સ્ત્રી કા સારા જીવન હૈ. ઇસ વિષમતા કાે દૂર કિયે બિના હિંદૂ-સમાજ કા કલ્યાણુ નહીં. દેશ ઔર કાલ કે જ્ઞાની પુરુષોં કા ચાહિયે કિ વે સ્ત્રિયોં વિકાસ મેં અપના કદમ તેજી સે આગે બહાયે. જહાં

ત્તક લખ્ધપ્રતિષ્ઠ, ખલવાન ઔર પ્રભાવશાલી વ્યક્તિ કે દુર્ગું છે સે સંખંધ હૈ, હિંદૂ પુરુષ હિંદૂ સ્ત્રી સે ખઢ—ચઢ કર હૈ ઔર જહાં તક અંતર્જગત કે ગુણ ઔર સૌંદર્ય સે સંખંધ હૈ, વહાં તક, સ્ત્રિયો પુરુષો સે ખહુત આગે હૈં. પુરુષો કા લીકિક જીવન અધિક આકર્ષક હૈ, ઉપ-ચાગી હૈં; વ્યક્તિગત જીવન અધિક દેષ-ચુક્ત, નીરસ ઔર કલુષિત હૈ. અપને સામાજિક પ્રભુત સે વહ સમાજ કા ચાહે લાભ પહું ચા સકતા હો, પર વ્યક્તિગત વિકાસ મેં વહ પીછે પડ ગયા હૈં. વિપક્ષ મેં સ્ત્રિયો કે ઉચ્ચ ગુણાં કા ઉપયોગ દેશ ઔર સમાજ કા કમ હોતા હૈ; પરંતુ વ્યક્તિગત જીવન મેં વે ઉનકા ખહુત ઉંચા ઉઠા દેતે હૈં. અપની ખુદિ—ચાતુરી સે પુરુષ સામાજિક જગત મેં કિતના હી ઉંચા ઉઠ જાતા હેા, વ્યક્તિગત જીવન ઉત્તકા ભાગ–વિલાસ, રાગ–શાક, ભય–ચિંતા મેં સમાપત હો જાતા હૈ. સ્ત્રિયો કી ગતિ સમાજ ઔર દેશ કે વ્યવહાર—જગત મેં ન હોને કે કારણ, ઉનમેં સામાજિકતા કા અભાવ પાયા જાતા હૈ. અતએવ અખ પુરુષો કે જીવન કો અધિક વ્યક્તિગત ઔર પવિત્ર ખનાને કા આવશ્યકતા હૈ; ઔર સ્ત્રિયો કે જીવન કો સામાજિક કામો મેં અધિક લગાને કા. પુરુષો ઔર સ્ત્રિયો કે જીવન મેં ઇત્તિ પ્રકાર સામંજસ્ય જખ તક ન હોગા, તખ તક ન ઉન્હેં સુખ મિલ સકતા હૈ, ન સમાજ કો.

યહ તાે હુઆ સ્ત્રી–પુરુષાં કે જીવન કા સામાન્ય પ્રશ્ન. અળ રહા ઉતકે પારસ્પરિક સંબંધ કા પ્રશ્ન. મેરી યહ ધારણા હૈ કિ સ્ત્રી, પુરુષ કી અપેક્ષા, અધિક વફાદાર હૈ. પુરુષ એક તા ત્સામાજિક પ્રભુતા કે કારણ ઔર દૂસરે અનેક પ્રકાર કે બલે-ખૂરે લોગોં ઔર વસ્તુઓં કે સંપર્ક કે કારણ અધિક એવકા હાે ગયા હૈ. સ્ત્રિયાં વ્યક્તિગત ઔર ગૃદ્ધ-જીવન કે કારણ સ્વભાવતઃ સ્વરક્ષ-ષ્યુશીલ અતએવ વકાદાર રહ પાર્ધ હૈં; પર અખ હમારી સામાજિક અવસ્થા મેં ઐસા ઉથલપુથલ હો રહા હૈ કિ પુરુષોં કે જીવન અધિક ઉચ્ચ, સાત્ત્વિક ઔર શ્રેષ્ઠ એવે વફાદાર બને બિના સમાજ કા પાંવ આગે ન ખઢ સંક્રેગા. અખ તક પુરુષોં ને સ્ત્રિયો કે કર્તવ્યો પર બહુત જોર દિયા હૈ. ઉનકો વકાદારી, પાતિવત હમારે યહાં પવિત્રતા કી પરાકાષ્ટા માની ગઇ હૈ. અળ ઐસા સમય આ ગયા હૈ, કિ પુરુષ કર્તવ્ય કી એાર જ્યાદા ધ્યાન દેં. વ્યલિચારી, દુરાચારી, આકામક, અત્યા-્ચારી પુરુષ કે મુંહ મેં અજ પાતિવત ધર્મ કો બાત શાભા ન**હીં દેતી. હ**મારી માતાઓં ઔ**ર** ખહેનાં ને ઇસ અમિ-પરીક્ષા મેં તપ કર અપને કાે શુદ્ધ સુવર્ણ સિદ્ધ કર દિયા હૈ. અખ, પુરુષ કી ખારી હૈ. અળ ઉસકી પરીક્ષા કા યુગ આ રહા હૈ. અળ ઉસે અપને લિયે પત્નીવત–ધર્મ કી રચના કરના ચાહિયે. અળ સ્પૃતિયાં મેં, કથા-વાર્તાઓં મેં પત્નીવૃત-ધર્મ કા વિધિ ઔર ઉપદેશ હોના ચાહિયે. પત્નીવત-ધર્મ કે માની હૈં પત્ની કે પ્રતિ વકાદારી. સ્ત્રી અળ તક જૈસે પતિ કા પરમેશ્વર માન કર એકનિયા સે ઉસે અપના આરાધ્ય દેવ માનતી આઇ હૈ, ઉસી પ્રકાર પ્રત્ની કાે ગૃહદેવી માન કર હમેં ઉસકા આદર કરના ચાહિયે, ઉસકે વિકાસ મેં હર પ્રકાર સહાયતા કરની ચાહિયે ઔર સપ્તપદી કે સમય જો પ્રતિજ્ઞાયેં પુરુષ ને ઉસકે સાથ ક્રી હૈં, ઉનકા પાલન એકનિષ્ઠાપૂર્વક હેાના ચાહિયે.

ઇસ પ્રકાર સ્ત્રી-જીવન કે સમાજશીલ બનાયે બિના, ઔર પુરુષ-જીવન કે પત્નીવ્રત-ધર્મ કો દીક્ષા દિયે બિના હિંદ્ર-સમાજ કા ઉદ્ઘાર કઠિન હૈ. હર્ષ કો બાત હૈ કિ એક ઓર પુરુષ અપની ઇસ ત્રુટિ કે સમઝને લગ ગયા હૈ ઔર દૂસરી ઓર સ્ત્રિયો ને બી અપની આવાજ ઉઠાઇ હૈ. ઇસકા કલ દોનો કે લિયે અચ્છા હોગા, ઇસમે સંદેહ નહીં.

(માધ-૧૯૮૪ના "ત્યાગભૂમિ"માં લેખકઃ-શ્રી. હરિભાઉ ઉપાધ્યાય)

१०-स्त्रियों की ओर से

આજ ભારત કે કાને-કાને સે સ્ત્રી-સુધાર, સ્ત્રી-સ્વાતંત્ર્ય ઔર સ્ત્રી-શિક્ષા કી આવાજ સુનાઇ દે રહી હૈ. સમાચારપત્રાં મેં ભી ઇસીકે લિયે આન્દોલન ક્રિયા જ રહા હૈ, ખહુત સે પત્ર તેહ 'કુવલ ઈસી ઉદ્દેશ્ય સે નિકલને લગે હૈં. બહુત સી સંસ્થાયે બી સ્ત્રી–સુધાર કે લિયે ખુલ રહી. હૈં. સમય–સમય પર મહિલા–સંમેલન બી હોતે હુંએ નજર આતે હૈં. સારાંશ યહ કિ આજ સારે ભારત મેં સ્ત્રી-સુધાર કી આવશ્યકતા કાે સમઝ કર સ્ત્રિયાં કાે શિક્ષિત. ઉન્નત ઔર સ્વતંત્ર કરતે કા પ્રયત્ન કિયા જા રહા હૈ. ખહુત સે સ્ત્રી-સુધાર-પ્રેમી તા સ્ત્રિયો કી ગીરી દશા સે ઇતતે વ્યાકૃલ ઔર વિહ્વલ હાે ગયે હૈં, કિ વે એક ક્ષણ ભી સ્ત્રિયાં કાે ઘર મેં બંદ નહીં દેખના ચાહતે. વે ચાહતે હૈં કિ ઉનકા સ્ત્રિયાં ભી યુરાપીયન સ્ત્રિયાં કા ભાંતિ ઉનકે સાથ સભાગ્યાં મેં જા કર્ લૈકચર દિયા કરે, બાગો મેં ઘુમા કરે અૌર ખેલાં તથા નાચ–ર'ગ મેં બી ઉતકા સહયાગ દે. વે ચાહતે હૈં કિ સ્ત્રિયાં સખ ખંધનાં કાે તાેડ કર આજ હી 'અપ-ટ્ર-ડેટ' ઔર 'ફેશનેબલ' ખન જાયં. ઇસકે લિયે વે અપની તરફ સે ભરસક પ્રયત્ન બી કર રહે હૈં. મેં સુધારાં કે વિરાધ મેં નહીં **દું. પરંતુ ઉનકી ઇસ જલ્દખા**જી ઔર ઉતાવક્ષેપન કેસંબંધ મેં કુછ નિવેદન કરના ચાહતી **દૂ**ં. ચિરકાલ સે જો વૃક્ષ સૂખા પડા હૈ, ઉસે પક્ષવિત ઔર પુષ્પિત કરને કે લિયે ખડી સાવધાની કી આવશ્યકતા હૈ. યદિ હમ ઉસે એકદમ પાની સે તર કર એક-દા દિન મેં ઉસે પલ્લવિત દેખના ચાહેંગે. તા ઉસકા પરિણામ શાયદ અચ્છા ન હાે. પાની કી અત્યંત અધિકતા સે યા તા વહ સડ જાયગા ઔર યા અસર હી પૈદા ન કરેગા. ઇસ વિષય પર ધીરે-ધીરે શાંતિ કે સાથ સોચના ચાહિયે. ઉતાવલેપન સે નહીં. હમ સદિયાં સે અધકાર કી કાેઠરિયાં મેં ખંદ પડી હૈં ઔર આજ હી હમે હમારે ભાઇ પશ્ચિમી મહિલાએાં કી તરહ અપની સહચરી બનાના ચાહતે હૈં! ઇસ તરહ ઉન્નતિ હેાના કહિન હૈ. પર્વત પર શનૈઃ શનૈઃ હી ચઢા જાતા હૈ. એક કુદ મેં ઉસ પર ચઢને કે સભી પ્રયત્ન નિષ્કુલ હેાંગે. ઇસી તરહ હમારે સુધાર મે યહ જલ્દભાજી ઔર ઉતાવલાપન હાનિકરાં હ્યુ સિદ્ધ હેાગા. સ્ત્રી–સુધાર–પ્રેમી પુરુષો કેા ચાહિયે કિ અપની સ્ત્રિયો કી ત્રુટિયાં ઉન્હે શાંતિ ઔર પ્રેમ સે ખતા કર દૂર કરાને કી કાશિશ કરે; ઉનકી ત્રુટિયાં પર ક્રોધ કરને ઔર સુરા-ભલા કહતે કી જરૂરત નહીં. ઉનકે લિયે **વે ઉચિત શિક્ષા કા પ્ર**ભંધ **ક**રેં. વિદ્વન્મંડલી તથા સભા-સંમેલનાં મેં ઉન્હેં જાને કા અવસર દેં. પ્રાયઃ સ્ત્રિયાં કા દેશ તથા રાજ્ય કા કુછ ભી હાલ માલુમ નહીં હોતા; ઇસ લિયે ઉન્હેં પ્રેમ સે અખખાર પઢ કર સુનાયે જાયં, ઔર ઇસ તરહ અખખારાં કી એાર ઉનકી રુચિ પૈદા કરતે કી કાેશિશ કી જાયં. જખ તક ઉનકે માનસિક વિચાર નહીં સુધરેંગે ઔર ઉન્હેં દેશ કી વર્તમાન રિયતિ કા પતા નહીં લગેગા, વે કાર્યક્ષેત્ર મેં કૈસે પદાર્પાણ કર સકતી હૈ' ? અતઃ સ્થાન–સ્થાન પર ઉત્તકે લિયે પુરુષ–સમ્મેલના કી અપેક્ષા સ્ત્રી–સમાજો ઔર સભાએં કા પ્રબધ કિયા જાય, જિસસે ઉન્હેં દેશ કી વર્તમાન દશા કા જ્ઞાન હો. કઇ શહેરાં મેં ઐસી સંસ્થાયે બન ભી ગઈ હૈં; પરંતુ ઐસી સંસ્થાયે જિતની અધિક હાે સંકે, ઉતના હી અધિક લાભ હાેગા. યૂરાેપીયન સ્ત્રિયાેં કી ભાંતિ જયરદસ્તી ઉનકે સ્ત્રૈણભાવાં કાે કુચલ કર સ્વતંત્ર તથા ઉચ્છં ખલ ખનાને કી સ્પાવશ્યકતા નહીં.

સિંગો કા સ્વતંત્ર ઔર 'ફેશનેબલ' બનાને કે લિયે કઇ સ્ત્રીસુધારક લાંગ ઉનકી ઇચ્છા કે વિરુદ્ધ ઉનકે સ્ત્રી—સુલભ ભાવાં કા ભી વિનાશ કરને કા યત્ન કરતે હૈં. યહ સ્વતંત્રતા કે નામ પર ઉન્હેં પરતંત્ર કરના હૈ. મેં એક દંપતિ કા જાનતી દૂં, જો બહે સુધારક હૈં, સભા–સમિતિયાં મેં ભી જાતે હૈં. એક દિન પતિદેવ ને અપની સ્ત્રી સે નૃત્ય કરને કે લિયે કહા. ઉસને ઇન્કાર કર દિયા; ક્યાંકિ ઉનકે ૪-૫ બચ્ચે બહે હા ગયે થે, ઉનકે સામને નાચના લજ્જાયુક્ત થા. બસ, ઇસી બાત પર પતિદેવ રુષ્ટ હા ગયે ઔર દા દિન તક ભાજન ન કિયા! યહ શાચનીય તથા હાસ્યપ્રદ ઘટના હૈ. ક્યા ઐસે સુધારક ઇસી પ્રણાલી સે મહિલાઓ કા સુધાર કરે ગે?

યદિ યથાર્થતઃ વે સ્ત્રી–સુધાર કરના ચાહતે હૈં, તો ઉન્હેં અપને સ્વાર્થ તથા ઇચ્છાએાં કા છોડ કર શનૈઃ શનૈઃ ઉનકી માનંસિક પ્રવૃત્તિ બદલની ચાહિયે ઔર ઇસિપર ભી ઉનકે સ્ત્રીસુલભ લજ્જા, નમ્નતા એવં આત્મસન્માન આદિ શુણાં કા આદર કરના ચાહિયે.

સ્ત્રી-સુધારકાં સે મેરી એક ઔર પ્રાર્થના હૈ. વહ યહ કિ ઉન્હે' ઇસ આંદાલન મેં સ્ત્રીયાં કે ભાવાં કી ઉપેક્ષા નહીં કરની ચાહિયે. આંદાલન કરને યા સુધાર કે ભિન્ન–ભિન્ન કાર્ય કરતે સે પહેલે ઉન્હેં હમારી ઇચ્છાઓં, હમારી આવશ્યકતાઓં ઔર હમારે ભાવાં કે જાન તા લેના ચાહિયે. હમારી ઇચ્છાએાં ઔર આવશ્યકતાએાં કે વિરુદ્ધ હમારે સુધાર કે લિયે કાઇ કદમ ઉઠાના હમારે સાથ કયા વૈસી હી જ્યાદતી ન હાગી. જૈસી કિ પહલે કે લાગો ને હમારી આવશ્યકતાઓ ઔર હમારી ઇચ્છાઓં કી ઉપેક્ષા કર હમસે પઢને–પઢાને આદિ કે અધિકાર છીન કર કી થી ? એક પ્રતિષ્ઠિત ઔર સંપન્ન વ્યક્તિ સે ઉનકી ધર્મ પત્ની તે યહ ઇચ્છા પ્રકટ કી કિ મેં સ્વદેશી વસ્ત્ર પહનના ઔર અપની બહેનાં કી સેવા કરના ચાહતી હૂં, આપ મુઝે આજ્ઞા દેં. પતિદેવ સ્ત્રી–શિક્ષા 💃 આંદાલન મેં કાફી ભાગ લેતે હૈં, પરંતુ અપની પત્ની કા વૈસા કરને સે ઇન્કાર કર દિયા ! જખ ઉસ સાષ્વી સ્ત્રી ને ઉસકે લિયે વિશેષ આગ્રહ કિયા, તળ પતિદેવ કા પારા ચઢ ગયા ઔર લગે ઉસ અખલા પર અનેક યંત્રણાઓ કે બાદ જૂતાં કી વર્ષા કરતે !! યહ સચ્ચા ઘટના હૈ, મેં અધિક ન લિખ કર ઐસે શિક્ષિત પુરુષોં સે પૂછતી દૂં કિ ક્યા ઇસી પ્રકાર સ્ત્રિયોં કા સુધાર હોગા ? મેરા અભિપ્રાય સભી પુરુષોં પર આરાપ કરતે સે નહીં. ખહુત સે ઐસે સજ્જન બી હૈં, જો સ્ત્રી-સુધાર ૈકા સચ્ચે અ**ર્થા મેં ચાહતે હૈં. વે પુરુષ આદર**ણીય હૈં—ઉન્હી કી કૃષા સે કૃછ સ્ત્રિયાં શિક્ષિત હા કર કમલ કી ભાંતિ વિકસિત હા રહી હૈં. પરંતુ અધિકાંશ પુરુષ હમારે ઉપયુક્ત શ્રીમાન કી ્તરહ હમારે પર અત્યાચાર હી કર રહે હૈં. હમારા સુધાર કરને કે લિયે નમ્રતા ઔર શાંતિ સે ુકામ લેના ચાહિયે. શાસ્ત્રો ને હમે અર્ધાંગિની કા પદ દિયા હૈ. હમારે સાથ વિવાહ મેં જો–જો પ્રતિજ્ઞાયેં કી જાતી હૈં ઔર ઉસ સમય હમેં જો આધકાર દિયે જાતે હૈં, ઉતકા આજવન સ્મરણ ્રખતે હુએ વૈસા હી હમારે સાથ વ્યવહાર કરના ચાહિયે; યહી મેરી પુરુષોં સે પ્રાર્થના હૈ. યહી હમારે સુધાર કા મૂલ સિહાંત હૈ.

(માધ-૧૯૮૪ના "ત્યાગભૂમિ"માં લેખિકા:-શ્રીમતી શારદાકુમારી બિડલા)

११-हमारे अधिकार

"અપને સ્થાન ઔર અધિકાર કેા ગ્રહણ કરો; વહ તુમ્હારી સંપત્તિ હૈ. દૂસરે મનુષ્ય સ્વયં સંમત હેા જાવેંગે. સંસાર ન્યાયવાન હૈ; વહ પ્રત્યેક મનુષ્ય કેા અપના અસ્તિત્વ જમાને કી પૂર્ણ સ્વાધીનતા દેતા હૈ."

"કિસી મનુષ્ય કે યહ અધિકાર નહીં હૈ કિ વહ સદા પરાધીનતા કી કડી બેડિયાં મેં જકડા રહે, જિસમેં વહ અબ તક રહતા આયા હૈ. ઉસકા આત્મ-સંમાન ચાહતા હૈ કિ વડ ઐસી પરિ-સ્થિતિ સે એકદમ બાહર નિકલ જાય. ઉસકા ધર્મ હૈ કિ વહ અપને કા ઐસી સ્થિતિ મેં લા રકખે, જો સમ્માનપૂર્ણ હા ઔર જિસમેં રહ કર વહ કિસીકા આશ્રિત યા બાઝ ન રહે, બલ્કિ ઔરાં કા સહાયક બન સંકે." ભારતીય દૃદય

પ્રાચીન ભારત મેં સ્ત્રી-પુરુષોં કે સમાન અધિકાર થે, યહ અળકાઇ રહસ્ય કી ખાત નહીં રહી. વેદાં ઔર શાસ્ત્રો કે જમાને મેં યહ સમાનતા ળરાળર ખની રહી ઔર સ્ત્રી-પુરુષોં કે સ્વત્વ ઔર અધિકારોં મેં કાઇ બેદ-ભાવ નહીં રહા. વેદાં કી અનેક ઋચાઓં કી પ્રકાશિકા સ્ત્રિયોં શીં, કાનૂન ખનાને કા અધિકાર ઇન્હેં પ્રાપ્ત થા; યત્ર યે કરતીં ઔર કરાતી થીં. વિવાહ કરના ચા અવિવાહિતા રહ કર દેશ ઔર જાતિ કી સેવા કરના ખિલકુલ ઇનકી ઇચ્છા ઔર સ્ત્રિ પર નિર્ભર થા. સામાજિક અધિકાર ઇન્હેં પૂર્ણતયા પ્રાપ્ત થે. પુરુષ ઇનકી સ્વતંત્રતા મેં કિસી

પ્રકાર બાધક નહીં થે ઔર યે ભી ઉનકી હર તરહ સે સહાયિકા ઔર સહયેાગિની થી. પરસ્પર કિસી પ્રકાર ઈર્ષ્યા, દ્રેષ નહીં થા–હાં, સ્પર્ધા ભાવે હી કબી હાે જાતી.

સાંપત્તિક વિષયોં મેં ભી સ્ત્રિયોં કા અધિકાર પુરુષ કે સમાન હી થા. યે જયદાદ કી સ્વામિની હોતી થીં. જો ધન ઇન્હેં વિવાહ કે સમય મિલતા થા, જો કુછ યે પૈદા કરતીં અથવા ઇનકા પતિ કમાતા વહ તો ઇનકા થા હી; પર પિતા ઔર પતિ કે મર જાને પર ભી યે પુત્ર યા અન્ય હક્કદાર પુરુષ કો તરહ હી અપની પૈતૃક તથા પતિ કો સંપત્તિ કો અધિકારિણી હોતી થીં. ધર્મશાસ્ત્ર યા અન્ય રમૃતિયોં મેં જહાં 'પુરુષ' શબ્દ લિખા હુઆ હૈ વહાં કેવલ પુરુષ સે હી અલિ-પ્રાય નહીં હૈ, ખિલ્ક ઉસસે 'સ્ત્રી–પુરુષ' દોનો સમઝા જાતા થા. જૈસે પુત્ર વૈસે હી પુત્રી અપને માતા-પિતા કે લદ્દ સે ખનતી હૈ ઔર ઇનકા યહ સમાન અધિકાર નિતાન્ત સ્વાભાવિક ઔર જન્મસિહ હૈ. યહ તા મહાઅન્યાય ઔર અધર્મ કી ખાત હૈ કિ સ્ત્રી કે પિતા ઔર ભાઇ કે મર જાને પર વહ અપને બાપ કો સંપત્તિ કો અધિકારિણી ન સમઝી જાય ઔર એક દૂર કે નાતેદાર કા, ચાહે ઉસકા સંખંધ ઉન લોગોં કે જીવનકાલ મેં કેસા હી પ્રિય યા અપ્રિય હી રહા હો, જાયદાદ દે દી જાય.

સ્ત્રી ઔર પુરુષ દાનાં કા ગાદ લેને કા અધિકાર થા. સ્ત્રી કે પતિ કે સામને ભી ગાદ લેને કી મિસાલે મૌજૂદ હૈં. પતિ મર ગયા હાે, ખા ગયા હાે અથવા નિકલ ગયા હાે, તાે સ્ત્રી દૂસરા વિવાહ કરને કી અધિકારિણી સમગ્રી જાતી થી ઔર ઉસકા યહ કામ સમાજ કી દર્ષિ મેં પાપ ઔર અધર્મ નહીં સમગ્રા જાતા થા.

વિવાહિતા સ્ત્રી કા આદર ઔર સંમાન ઉસકે પતિ કી હૈસિયત, માન ઔર મર્ય્યાદા કે અનુસાર હોતા થા.

પઢને-પઢાને કે સંબંધ મેં તો કુછ પૂછના હી નહીં, સ્ત્રિયાં સભી વિષયાં કી ઉચ્ચ સે ઉચ્ચ સિક્ષા પ્રાપ્ત કરતી થી. ઉનકે લિયે કિસી પ્રકાર કી મનાઇ નહીં થી. વે પૂર્ણ વિદુષી ઔર તત્ત્વજ્ઞાની તથા હ્રક્ષવાદિની હોતી થી. ઉનકા વેદારંભ ઔર યજ્ઞાપવીત-સંસ્કાર હોતા થા, ઔર પુરુષોં કે સમાન વે યજ્ઞાપવીત રખતી થીં. પુરુષોં કા કાઈ ભી મત ઔર ધર્મ કા કામ ઉસ સમય તક પૂર્ણ નહીં સમઝા જાતા થા, જખ તક ઉસકી સહધર્મિણી ઉસમેં સંમિલિત નહીં હોતી થી.

રાજનૈતિક અધિકારાં મેં ભી સ્ત્રિયાં કે સ્વત્વ કા પૂર્ણ ધ્યાન રકમા જાતા થા. વે પુરુષાં કે સમાન હી શાસન મેં સુદક્ષ ઔર ખડી કુશલ હોતી થી ઔર લડાઇ મેં પુરુષાં કી તરહ અપને શત્રએ સે બડી વીરતા કે સાથ યુદ્ધ કરતી થી.

ભારત કા પ્રાચીન ઇતિહાસ સ્ત્રી-જાતિ કે ગુહ્યુગૌરવ કા એક સજીવ ઔર ચમતકારપૂર્ણ ઇતિહાસ હૈ. હમ યહ નહીં કહતી કિ અન્ય દેશાં મેં એસી હી યાગ્ય ઔર વીર લલનાયે નહીં હુંઇ, પરંતુ ભારત કી શાન ઇસ સંખંધ મેં બિલકુલ હી નિરાલી હૈ. સ્ત્રિયાં પુરુષાં સે શારીરિક ખલ મેં સાધારહ્યુતયા ચાહે કમ હાં, પરંતુ માનસિક, નૈતિક યા આધ્યાત્મિક ખલ મેં વે કિસી તરહ બી ન્યૂન નહીં હૈ. ઉન્હેં જખ બી કબી સમય ઔર અવસર મિલા હૈ, સદા અપની યાગ્યતા, શક્તિ ઔર કાર્યદક્ષતા તથા ચાતુર્ય કા ખડા હી અદ્દસ્ત ઔર ઉત્સાહપદ પરિચય દે કર સંસાર કા ચક્તિ કર દિયા હૈ. પરંતુ દુઃખ કે સાથ કહના પડતા હૈ કિ પૌરાહ્યિક કાલ મેં પુરુષાં કી સ્વાર્થલાલુપતા ને હમે હમારે ઉપયુધ્ત અધિકારાં સે હી કેવલ નહીં વંચિત કર દિયા બલ્કિ સચ પૂછિયે તા સંસાર કા માનવ-સમાજ કે અર્ધ ભાગ કે અસીમ ઉપકારાં સે મહરમ રખ કર અપની અદ્ભરદર્શિતા ઔર શુદ્ધિહીનતા કા બહુત હી ખેદજનક પરિચય દિયા હૈ.

પુરુષ હમસે શારીરિક ખલ મેં સખલ થે હી, ઉન્હોંને પશુઓં કી તરહ અપને નિકૃષ્ટ સ્વાર્થ મેં આ કર હમારે ઉપર મનમાના અસાચાર કરને મેં કાઇ કસર નહીં ઉઠા રકખી. હમ હર તરહ સે પરાધાન ખના દી ગઇ. શિક્ષા કા દાર હમારે લિયે એકદમ ખંદ કર દિયા ગયા. હમારી સ્વ-તંત્રતા કા નષ્ટ કરને, હમારે પક્ષ કા દુર્ખલ ખનાને કે લિયે ઉન્હોંને પુરાની સ્મૃતિયાં મેં બી અપની ઇચ્છાનુસાર મિલાવટ કરની શુરુ કર દી. વેદ ઔર સત્શાસ્ત્રોં કે મંત્રોં કે અર્થ કા અનર્થ કર કે જેમા ચાહા વેસા ઉધમ ઔર અન્યાય કરતે રહેં. સ્ત્રિયાં કા નીચ ઔર સ્વભાવ સે હી

પુરુષાં કા અપને રૂપ, લાવણ્ય ઔર શૃંગાર—ચેષ્ટા મેં કૃંસા કર બિગાડનેવાલી બતાયી ગયી. ઇતના હી નહીં, પુરુષાં ને જૈસા બી બના સ્ત્રિયોં કે પ્રતિ અત્યંત પતિત, ઘૃણિત ઔર અમાનુષ વ્યવ- હાર કરને મેં હી અપના મનુષ્યોચિત કર્તવ્ય કર્મ ઔર ધર્માત્માપન સમઝા. સ્ત્રિયો કબી ઔર કિસી અવસ્થા મેં બી સ્વતંત્રતા કે યાગ્ય નહીં સમઝી ગઇ. લડકપન મેં પિતા, જવાની મેં પતિ ઔર શુઢાપન મેં પુત્ર કે અધીન ઉન્હેં રહના ચાહિયે. સ્ત્રિયોં ધન નહીં પૈદા કર સકતીં. યદિ કરેં, તો ઉસકા માલિક ઉનકા સ્વામી હી હોગા. વે પુરુષો કે સુખ ઔર આનંદ કી સામગ્રી માત્ર હૈ, ઔર કુછ નહીં.

સ્ત્રિયોં દુઃખી હોતી હૈં, આપત્તિ પર આપત્તિ સહતે હુએ ઉનકા કલેજા પક જાતા હૈ. વે અપને ઇસ દારુણ દુઃખ ઔર મહા અપમાનજનક અવસ્થા સે નિકલને કે લિયે આત્મ-હત્યા તક કરને કાે ઉદ્યત હોતી હૈં; પરંતુ મૂર્ખા ઔર અખલા હાેને કે કારણ કુછ કર નહીં સકતી. ઔર અખ વે ઇસ દયનીય અવસ્થા કાે પહુંચ ગઇ હૈં કિ ઉન્હેં યહ બા પતા નહીં રહા કિ હમ બા કિસી ઉચ્ચ ધ્યેય યા પવિત્ર ઉદ્દેશ કે લિયે જન્મા હૈં.

અર્વાચીન સમય મેં ગાસ્વામી તુલસીકાસજી મહારાજ ખડે મહાત્મા હુએ હૈ. હમ ઉત્તકે સંબંધ મેં અપની એાર સે કુછ નહીં કહના ચાહતી. હાં, ઉનકી રામાયણ કે દાે–તીન પદ નીચે ઉ_દત કિયે દેતી દૂં:–-

'સત્ય કહહીં કવિ નારિ સુભાઉ, સખ વિધિ અગમ અગાધ દુરાઉ; ઢાલ ગંવાર શૂદ્ધ પશુ નારી, યે સખ તાડન કે અધિકારી.'

મહા વૃષ્ટિ ચાંલ કૃષ્ટિ કિ યારી, જિમિ સ્વતંત્ર હેા હિ બિગરહિ નારી.

ઇન ઉપર્શુંકત પંક્તિયાં મેં સ્ત્રિયાં કે પ્રતિ જો ઔર જૈસે સદ્દભાવ (?) પ્રકટ કિયે ગયે હૈં વે બહુત હી સ્પષ્ટ હૈં ઔર ઇસસે સ્ત્રિયોં તથા પુરુષાં કા જૈસા કુછ કલ્યાણું હુઆ યા હોતા સંભવ હૈ વહ બી સ્પષ્ટ હી હૈ. પરંતુ આપકા ઇતને સે હી સંતાષ નહીં હુઆ. આપને અપતી રામાયણુ મેં અનેક સ્થાનાં પર 'ત્રિયાચરિત્ર' કા પ્રયાગ બડે હી ઘૃણ્યિત ઔર અત્યંત અપ-માનસ્થક અર્થો મેં કિયા હૈ.

તુલસીદાસજ કાે ઉનકી ધર્મપત્ની ને હી ભગવદ્ભજન ઔર ઇશ્વરપ્રેમ કા ઉપદેશ કિયા થા. આપકે યે પવિત્ર ભાવ (?) કદાચિત ઉસીકે કૃતનાતા-પ્રકાશન કેરૂપ મેં પ્રકટ કિયે ગયે હૈં! અસ્તુ.

હમ એક તુલસીદાસજી કા હી ક્યા કહેં ! સ્ત્રિયાં કા ભાગ્યહીનતા ને તા પ્રત્યેક સ્થાન મેં હી અપના ચમતકાર દિખલાયા હૈ. પુરુષ કા અપને કોધ, કુરુચિ, કુરવભાવ ઔર અસાચાર કા શિકાર બનાને કે લિયે સબસે નિકટ વસ્તુ ઉસકા સ્ત્રી હી હોતી હૈ.

મહાત્મા ખુદ ખડે ઉદાર ઔર સુધારક કહે જાતે હૈં. બૌદ-ધર્મ ને સ્ત્રિયો કા બહુત કુલ્ સ્વતંત્રતા બી પ્રદાન કી હૈ. હસમે સંદેહ નહીં કિ ભગવાન ખુદ કે સમય મેં સ્ત્રિયો કી બહુત હી ખુરી દશા થી. ઇનકા અત્યંત તિરસ્કાર ઔર નિરાદર હોતા થા. ગાતમા, પ્રજાપતિ ઔર અન્ય દેવિયા ખુદ કે પાસ દીક્ષા લેને કા ગઇ; પર ખુદ ને ઉન્હેં બિક્ષુણી બનાને સે ઇન્કાર કર દિયા. ગાતમા નિરાશ હા કર ચલી આઈ; પરંતુ વહ સાધારણ સ્ત્રી નહીં થી. ઉસને યહ નિશ્ચય કર લિયા થા, કિ મુઝે સ્ત્રિયો કા ઉદાર કરના હી હૈ. વહ બડી દઢપ્રતિજ્ઞ ઔર વતશીલદ દેવી થી. વહ કિર દૂસરે વર્ષ ખુદ કે શરણ મેં ગઇ. ઇસ બાર 'યશોધરા' બી ઉસકે સાથ થી. યે સબ દેવિયો નંગે પાંવ થીં. ઇનેક હાથ મેં બિક્ષા—પાત્ર થા ઔર યહ દઢ સંકલ્પ કર ચૂકી થીં કિ હમ ઇસ બાર સંન્યાસ લે કરહી રહેંગી. ખુદ ને ઇનકા યહ દઢતા દેખ કર ઇન્હેં સંન્યાસ કી દીક્ષા દેદી. યહ બતલાને કી આવશ્યકતા નહીં હૈ કિ બૌદ્ધમાં કે વ્યાપક પ્રચાર મેં સ્ત્રિયો કા કૈસા ઔર કિતના ભાગ હૈ. સંધમિત્રા ઔર માલિની જૈસી બિક્ષુણિયો ને લંકા ઔર બારત-વર્ષ મેં જૈસા પ્રચાર કિયા હૈ વહ ઇતિહાસ કે પાકંકો સે છિપા હુઆ નહીં હૈ. બૌદ – ધર્મ મેં અબ બી પુત્ર ઔર પુત્રિયો કા સમાન રૂપ સે ઉપનયન—સંરકાર હોતા હૈ ઔર ઇનમેં અને ક

ખાલ-ષ્રહ્મચારિણી પ્રચારિકા મૌજૂદ હૈં.

યહ તો હુઈ બૌદ્ધ સ્ત્રિયોં કી ખાત. હિંદૂ દેવિયોં કી દશા પર ઇસકા કુછ બી પ્રભાવ નહીં પડા. હાં, પાશ્વાત્ય સભ્યતા કે સંઘર્ષ સે સ્ત્રિયોં મેં કુછ હલચલ ઔર અશાંતિ કે ચિહન અવશ્ય દિશ્ગાંચર હાને લગે હૈં; પરંતુ યહ બી વહીં, જહાં પરદે કા રિવાજ નહીં હૈ ઔર સ્ત્રિયોં મેં શિક્ષા કા પ્રચાર અચ્છા હો ગયા હૈ. હમારી પરદાનશીન ખહનાં કી તો દુનિયા હી દૂસરી હોતી હૈ. પરદે કી કુપ્રથા સે સ્ત્રિયોં કે સ્વાસ્થ્ય પર જૈસા કુછ ઘાતક ઔર ભયાનક પ્રભાવ પડતા હૈ, વહ તો પડતા હી હૈ; પર ઉન્હેં ઉસકે કારણુ માનસિક ઔર વ્યાવહારિક આદિ આવશ્યક જ્ઞાન કી ક્ષિતિ બી કમ નહીં હોતી. ઇન્હેં સામાજિક ઔર સાર્વ જિનક કાર્યોં મેં ભાગ લેને કા અવસર હી ખિલકુલ નહીં મિલતા. ઉનકા કાર્ય-સેત્ર ઘર કી ચહાર દીવારી કે અંદર હી પરિમિત હૈ, ઔર યહ ગૃહલદ્ધની કહલા કર ચાહે શાલા કી વસ્તુ ભલે હી ખની રહે; પરંતુ યહ સ્વતંત્ર નહીં, ઇસ છોટ સે ક્ષેત્ર મેં બી યહ અપને પતિદેવ કે હી સર્વથા અધીન રહેગી.

પર યહ જો બી હો, હમેં અપને ઘર મેં બલી-અુરી જૈસી સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત હૈ ઉસકે લિયે કિસી વિશેષ અધિકાર કી આવશ્યકતા નહીં હૈ. ઘર કા કામ પારસ્પરિક પ્રેમ ઔર સદ્દભાવ સે ચલતા રહતા હૈ, પરંતુ ઘર કે બાહર સમાજ મેં કેવલ પ્રેમ સે કામ નહીં ચલ સકતા. યહાં ધન ઔર સ્વત્વ દેાનાં કી અત્યંત આવશ્યકતા પડતી હૈં. સ્ત્રિયો કા અગર ઘર કે બાહર સાર્વ-જનિક સેવા યા અન્ય કામોં મેં ભાગ ક્ષેના હૈ તે ઉન્હેં આર્થિક સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરને કે લિયે સ્વાવલંબી બનના ચાહિયે. સદ્દેજિસ્ટ મતાબિલાપિણી બહનાં કા જબ થર સે બાહર દેશ-સેવા યા અધિકાર-પ્રાપ્તિ કે લિયે કામ કરના પડા તા ધનાભાવ કે કારણ ઉન્હેં માર્જ મેં કમ બાધાયે નહીં પડી. કિર ગરીબ દેશ કી ગરીબ સ્ત્રિયો કે સંબંધ મેં તા કહના હી ક્યા હૈ?

મહાભારત કે પશ્ચાત દેશ મેં અનેક સુધારક ઉત્પન્ન હુએ ઔર દેશ કે ઉપકારાર્થ ઉન્હોંને ખડે-ખડે કામ કિયે; પરંતુ સ્ત્રીજાતિ કા પતિત દશા સે ઉઠાને કે લિયે બહુત કમ કિસીને પ્યાન દિયા. પ્રસન્નતા હૈં કિ અંતતઃ યહ સૌભાગ્ય ખીસવાં શતાબ્દિ કા પ્રાપ્ત હુઆ. ઇસ સમય ઋષિ દયાનંદ કા પ્રાદુર્ભાવ હોતા હૈ; ઇસ વીર પુરુષ ને અન્યાન્ય સુધારાં કે સાથ-સાથ સ્ત્રીજાતિ કે ઉપર બી બડા ઉપકાર કિયા હૈ.

પૌરાષ્ટ્રિક સભ્યતા કે હજારાં વર્ષો કે બાદ યહ પહલા શખ્સ હૈ જિસને હમે ઇસ ઉદારતા ઔર પ્રેમ કે સાથ યહ બતલાયા કિ સ્ત્રી ઔર પુરુષો કે અધિકાર સમાન હૈં ઔર કિસીકા એક-- દૂસરે કે અધિકાર દબાને કા કાઇ હક નહીં હૈ. ઋષિ ને કેવલ અપની જબાન સે હી યહ ઉપદેશ નહીં દિયા, બલ્કિ આર્ય-સમાજો કે નિયમાં ઔર અન્ય સિહાંતાં મેં ઇસકા વિશેષ સ્થાન ઔર મહત્ત્વ પ્રદાન કિયા. આર્ય-સમાજ કે નિયમ જો પહલેપહલ બંબઈ મેં નિર્ધારિત હુએ થે, ઉનેકે છઠે નિયમ મેં યે શબ્દ હૈં:—

''પ્રત્યેક સમાજ **મે**' એક પ્રધાન પુરુષ ઔર દૂસરા મંત્રી તથા અન્ય પુરુષ ઔર સ્ત્રી સભાસદ હેાંગે."

પશ્ચિમી દેશાં મેં ઇન્હાં અધિકારાં કાે પાતે કે લિયે હમારી વીર બહતાં ને ક્યા નહીં કિયા? પરંતુ સભ્ય જાતિ કે ઉદાર પુરુષાં ને જૈસે ઉનકી મહત્ત્વાકાંક્ષાઓ કા સ્વાગત કિયા વહ ભી આપ વિદ્વાનાં સે અપ્રકટ નહીં હૈ. હાં, અધિકાર બડી છુરી ચીજ હૈ, ઇન્હેં કાેઇ દેતા નહીં. યહ બલ ઔર શક્તિ સે પ્રાપ્ત કિયે જાતે હૈં. પ્રભુતા મેં મતુષ્ય કા મતુષ્ય રહના કહિન હૈ.

પાશ્ચાત્ય દેશોં મેં યહ આવાજ અભી ઉઠાઇ ગઇ હૈ, લેકિન દયાન દ ને આજ સે કાેઇ અધ'– શતાબ્દિ પહલે હી અપની સ્વાભાવિક ઉદારતા ઔર દિવ્ય દબ્દિ સે યહ સળ અધિકાર હમે પ્રદાન કર દિયા હૈ.

હમ નહીં કહ સકતી કિ ઇનકે અનુસાર કહાં ઔર કિસ પ્રકાર ખર્તા ગયા. લેકિન યહ જાન કર કિસે પ્રસન્તતા ન હેાગી કિ અળ શ્રીમતી પ્રતિનિધિ સભા મેં સ્ત્રી–સમાજ ભી સમ્મિલિત કિયે જાને લગે ઔર હમારી બહેને પ્રતિનિધિ હા કર મહાસભા ઔર કાર્યકારિણી સભા મેં ભી શુ. ૩ સંમિલિત હોને લગીં. હમ ઇસે દેશ ઔર જાતિ કે લિયે શુભ સમઝતી હૈં; પર ઇસ અવસર પર હમ યહ કહ દેના ભી અપના કર્તવ્ય સમઝતી હૈં કિ ભારતવર્ષ એક કર્તવ્ય પ્રધાન દેશ હૈ. યહાં સદા સે કર્તવ્ય—પાલન કા મહત્ત્વ દિયા ગયા હૈ. હમેં અપની કર્તવ્ય—પરાયણતા પર હી સદા દિવ્ય રખની ચાહિયે. સીતા, દ્રૌપદી ઇત્યાદિ માતાઓં કા સુયશ ઇસ કર્તવ્ય—પરાયણતા કે કારણ હી અબ તક બના હુઆ હૈ. યહ અવશ્ય હૈ કિ ચિરકાલ કી પરાધીનતા ને હમેં અપને સ્વત્વ ઔર અધિકારોં કે લિયે લાલાયિત કર રકખા હૈ. પતિત અવસ્થા મેં રહના હમ પાપ સમઝતી હૈં; ઔર ઇસસે જિતની જલ્દી હમ છુટકારા પા સકે ઉતના હી અવ્છા હૈ; પર યહ ભી તભી હોગા જબ હમ અપને સ્વત્વોં ઔર અધિકારોં કી પૂર્ણત્યા રક્ષા કર સકેંગી ઔર એક સુદક્ષ ઔર કાર્યકુશલ મનુષ્ય કી ભાંતિ અપના કર્તવ્ય—પાલન કરેંગી.*

(માધ-૧૯૮૪ના ''ત્યાગભૂમિ''માંના સ્વર્ગા'યા કુંતિદેવીના લેખપરથી)

१२-श्रीमती उमादेवी 'विशारदा'

સાર્વજનિક-મંગલ કે કારણ, અથક-પરિશ્રમ જો કરતે; યા ઓજસ્વી ખચન સુના કર, દુર્ખલ મેં બલ જો ભરતે. ઉન્હેં દેખ કર જનતા સારી, અપના શીશ ઝુકાતી હૈ; કવિ કી નવ-તંત્રી કી વીણા, સુખકર રાગ સુનાતી હત

ઇસી લિયે હમ બી એક અસી દેવી-સદશ મહિલા કે સમ્માનાર્થ અપને ટૂંટે કૂટે શબ્દોં કાે લે કર પાઠકાં કે સમક્ષ ઉપરિયત હોના ચાહતે હૈં, જિસને કિ સૈકડાં બાધા-વિદ્યો કે સાથ ઘાેર સંપ્રામ કર કે પર-સેવા હી અપને જીવન કા ધ્યેય બના લિયા હૈ ઔર દિન-રાત અપની બહનાં કા શારીરિક પીડાઓ કે શમનાર્થ અહાેરાત્ર અથક પરિશ્રમ કિયા કરતી હૈ. ઉક્ત મહિલા-રત્ત કા નામ શ્રીમતી ઉમાદેવી હૈ. સંપ્રતિ આપકા ઉન્ન લગલગ ૪૦ વર્ષ કા હાેગી. આપકા જન્મ સ્થાન સુપ્રસિદ્ધ મુરાદાબાદ નગર હૈ; આપકા વિવાહસંરકાર બિજનાેરનિવાસી વૈદ્ય બાધરામજ કે સાથ સંપન્ન હુઆ થા.

યાગ્ય સ્વામી કી દૂરદર્શિતા હી આપકી કીર્તિ-કોમુદી કી પ્રધાન પ્રિય-પાત્રી કહી જ સકતી હૈ. કારણ, ઉન્હોંને હી અપની ધર્મપત્ની કા વૈદ્યક સંબંધિની શિક્ષા યથેષ્ટ રૂપ સે દી થી; પરંતુ સર્વગ્રાસી કાલ કી કરાલ શુભુક્ષા ને હી ઉક્ત પંડિતજી કી માનવ-લીલા કા અંત કરા કે દેવીતુલ્યા ઉદ્વિખિત ઉમાદેવી કા વૈધવ્યાવસ્થા કે અધીન કર દિયા; પરંતુ કર્તવ્યપરાયણા દેવીજી ભવિષ્ય જીવન કે ગગન-મંડલ મેં કીર્તિ-સુધાકર લાને કે લિયે સાંસારિક દુઃખો કા તુવ્ય સમઝતી હુઇ કર્મ-લેત્ર મેં કર્મ-યોગિની ખન ગઇ તથા અપની યોગ્યતા દિન દિન ખઢાતી હુઇ ડ્રેનિંગ ક્લાસ કી પરીક્ષા મેં સંમિલિત હો ગઇ ઔર સમ્માન કે સાથ સફલતા બી પ્રાપ્ત કર લી. ઇસકે ઉપરાંત ગંજ તથા ખિજનૌર કી કન્યા પાઢશાલાઓં મેં પ્રધાનાધ્યાપિકા કા કાર્ય કરને લગીં, કિંતુ વૈદ્યક શાસ્ત્ર સે સ્વાભાવિક પ્રેમ હોતે કે કારણ અવસર પાતે હી વે દિનરાત ઉસી શાસ્ત્ર કા અધ્યયન કરતી રહી ઔર અખિલ-ભારતવર્ષીય વૈદ્ય-સંમેલન કી "આયુર્વેદ વિશારદ" નામક પરીક્ષા મેં બૈઠ કર સફલતા પ્રાપ્ત કી. ઇધર મહિલા-સમાજ મેં આપકી ચિકિત્સા—વિષયિની-પ્રશંસા છા ગઇ. અતઐવ અધિક રાગિણી સ્ત્રિયોં કા સેવાભાર આ જાતે કે કારણ ઇન્હેં પાઢશાલા કે કાર્ય કા

[#] સ્વ૦ કુંતીદેવી છ કા યહ લેખ હમેં હનકે સુયાગ્ય પતિ શ્રા આનં દેવિક્ષુ છે સે પ્રાપ્ત હુઆ હૈ. ઇસે હમ સ્વર્ગાયા દેવા કો હો ભાષા મેં પ્રકાશિત કર રહે હૈં. હમ માનતે હૈં કિ સ્ત્રિયો કા અપના દાવા કડી આર જલી-કડી ભાષા મેં ભી પેશ કરતે કા અધિકાર હ. લેખિકા જળ કિ સંસાર મેં નહીં હૈં હનકી ભાષા પર સંપાદકીય કલમ ચલાના હમને હચિત નહીં સમગ્રા હૈ. સંપાદક 'ત્યાગભૂમિ'

છોડ દેના પડા ઔર ગંજ મેં સ્ત્રી-ઔષધાલય ખાલ કર ઉસી સ્થાન મેં એકાય્ર ચિત્ત સે અપની ખહનોં કી સેવા કરના પ્રારંભ કર દિયા. કુછ દિનાં તક ગંજ મેં હી ચિકિત્સાકાર્ય ચલતા રહા; પરંતુ સન્ ૧૯૨૬ કરિવી મેં શ્રીમાન લાલા કશ્વરદાસજી મૈનેજિંગ ડાકરેક્ટર શુ. પી. ગ્લાસ વર્કસ લિંગ ખહેં જોક કે અનુરાધ સે કન્હેં ખહેં ખહેં મેં આ કર ચિકિત્સા કા કાર્ય કરના પડા. તભી સે આપ ખહેં એ મેં હી રહ કર દીના-હીના ખહેંનાં કી સેવા ખિનામૃત્ય હી કિયા કરતી હૈં. ભગવાન આપકા દીધાંયુ પ્રદાન કરે જિસસે કિ સમાજ-પીડિત મહિલા-સમાજ કી ઉત્રતિ હોં. ("મનારમા"ના એક અંકમાંના સંપાદકીય વક્તવ્યમાંથી)

१३-'विजया' का विजय-संदेश

રામનવમી, કૃષ્ણાષ્ટમી ઔર વિજયાદશમી (દશહરા) કે ત્યાહાર ઇસ બાત કે પ્રમાણ હૈં, ક્રિ વીરપૂજા ભારતીયાં કા-હિંદ્ભાં કા એક ધાર્મિક કૃત્ય હૈ. વીર પુરુષાં કી યાદગાર મેં મનાયે જાનેવાલે ત્યાહારાં કા હિંદ્ર--લાગ ધાર્મિ'ક કૃત્ય કે રૂપ મેં મનાતે હૈં. ઉસ દિન કે વિશેષ ઉપવાસ, રનાન, સંધ્યા, પૂજન વગેર: કૃત્ય હમારે કથન કે સાક્ષી હૈં. ઇન ત્યાહારાં કી ધાર્મિકતા ઇતની ખઢ ગઇ હૈ, કિ સર્વ સાધારણ જનતા ઉત્તક ઇતિહાસિક સ્વરૂપ કે િ બિલકુલ સૂલ ગઇ હૈ ઔર ઇસી લિયે ઇન ત્યાહારાં કે ા ખડી શ્રહા, પ્રેમ એવં નિષ્ઠા કે સાથ મનાતે હુએ ભી હમ ઉનસે ઉચિત શિક્ષા **ગ્રહણ નહીં કર સકતે હૈં; એવ**ં જખ તક ઇસ રૂપ મેં યે ત્યાહાર મનાયે **જાતે રહેંગે,** ત**ળ તક** હમ કુછ શિક્ષા ગ્રહણ કર ભી નહીં સકતે. હમારા ધર્મ-કર્મ, હમારે રીતિ-રિવાજ, હમારી પર પરા ઔર હમારી મર્યાદા ઇલાદિ સળ ઐસી અન ગઈ હૈં, જિનકા અકલ સે કાઇ વાસ્તા હી નહીં રહ ગયા હૈ. જહાં અકલ યા બુદ્ધિ કા તિરસ્કાર યા ખહિષ્કાર હોતા હૈ, વહાં શિક્ષા કિસ પ્રકાર ઔર ક્યાં કર ગ્રહણ કી જા સકતી હૈ ? મુદ્દિ કા અભાવ હી સદસદ્ વિચાર–શક્તિ કા અભાવ હૈ ઔર જહાં ઐસા વિચાર યા વિવેક નહીં હૈં, વહાં સીખને–સીખાને કા તા નામ લેના હી વ્યર્થ હૈં. યહી કારણ હૈ, કિ હમારે વીર-પૂજા કે ખડે ખડે ત્યાહાર ભી હમમેં કુછ વિશેષ સ્કૂર્તિ એવં ચૈતન્ય પૈદા નહીં કર સકતે. યદિ હમ ઉન ત્યાહારાં કાે ઐતિહાસિક ઘટનાઓં કે સ્મારક સમઝ કર મનાયે ઔર ઉન ઐતિહાસિક ઘટનાઓ પર કુછ ગંભીર વિચાર કરે, તાે નિશ્ચય હી ઇન ત્યાેહારાં કા મનાના હમારી રગ-રગ મેં તેજ, વીર્ય, એાજ, ખલ ઔર સામર્થ્ય કા સંચાર કર દે. મૃતપ્રાય હિંદ્ર-જાતિ ખલશાલી, વૈભવશાલી ઔર શક્તિશાલી ખન જાયે; પર નહીં, આજ તાે યે ત્યાેહાર કેવલ રિવાજ કે તૌરપર મનાયે જાતે હૈં, પર પરા પૂરી કી જાતી હૈ ઔર ધાર્મિક કૃત્યાં કે સમાન ઇનકે કૃત્ય ભી કર લિયે જાતે हैं:

કયા યહ ઉચિત હૈ ? ક્યા ઇસ અવસ્થા કે આગે ભી ઐસા હી ખને રહને દેના ચાહિયે ? કયા ઇસ પ્રકાર હમ લાગ ત્યાહારાં કી વાસ્તિવિકતા કા તા નહીં મિટા રહે ઔર ઉનકા નિર્જવ નહીં ખના રહે ? ઇન પ્રક્ષાં પર થાડા ગંભીર વિચાર હરએક હિંદ્ર કા કરના ચાહિયે. યદિ વહ હમસે સહમત હા, તો ઉસકા કર્તવ્ય હૈ, કિ વહ ઇન ત્યાહારાં કે મનાને કી પ્રથા સે ઉપર ઉઠ કર ઉનકા ઐતિહાસિકતા અર્થાત્ વાસ્તિવિકતા કા જનને ઔર સમઝને કા યત્ન કરે. મર્યાદા પુરુષોત્તમ રામ ઔર લગવાન કૃષ્ણ કા જખ મનુષ્યત્વ સે ઉપર (સુપર—લુંમન) માન લેતે હૈં, તખ હમ ઉનકે જીવન સે કુષ્ઠ ભી નહીં સીખ સકતે; ક્યાંકિ ઉનકા તા સાહ્યાત્ લગવાન યા ઉનકા અવતાર માન કર હમ અપનેકા ઉન તક પહુંચાને મેં સર્વથા અસમર્થ જન કર જહાં કે તહાં પડે રહ જાતે હૈં; પર યદિ રામ ઔર કૃષ્ણ કા અપને સમય કે મહાત્મા ગાંધી ઔર રાષ્ટ્રાધાર તિલક સરીખે મહાપુરુષ માન કર ઉનકા આદર્શ હમ અપને સામને રખ સકે, તો હમ અપને લિયે ઉનકે જીવન સે કાન્તિકારી રકૃતિ લે સકતે હૈં. યહી ખાત ત્યાહારાંપર ભી લાગ્ર હોતી હૈ. ત્યાહારાં કા ધાર્મિક કૃત્ય માનને પર વે કેવલ કારી શ્રહા વ નિકા કે વિષય રહ જાતે હૈં, પર જખ ઉનકા

ઐતિહાસિક ઘટનાએાં કે સ્મારક સમઝ લિયા જાયે, તખ ઉનકી કુછ વાસ્તવિકતા સમઝી જા સકતી હૈ ઔર ઉનસે કુછ ચૈતન્ય એવં સ્કૃતિ ભી મિલ સકતી હૈ.

ફિર, વિજયાદશમી યા દશહરે કા ત્યાહાર તા ખિલકુલ ઐતિહાસિક ત્યાહાર હૈ. યહ ઉસ દિન કા સ્મારક હૈ, જિસ દિન શ્રીરામ ને રાવણપર વિજય પાયી થી, ધર્મ ને પાપ કે પરાસ્ત ક્રિયા **થા, અત્યાચારાં** સે સાધુ–સંતાં કી રક્ષા *ક*ી ગયી **થી** ઔરસંસાર મેં એક ઐસા અદિતીય આદ**ર્શ** ઉપસ્થિત કિયા ગયા થા, જે કિ આજ ભી હિંદ્ર–જાતિ કે મરતક કેા અભિમાન ઔર ગૌરવ સે ઉપર કર સકતા હૈ ઔર જિસકી બરાબરી મેં ઇતિહાસ કી કાેઈ દૂસરી ઘટના દૂંઢને પર ભી નહીં મિલ સકતી હૈ. વહ આદર્શ કયા હૈ ? રામ રાવણ કા પરાસ્ત કર લંકા કે સમૃદ્ધિશાલી રાજ્ય કા ચાહતે. તેા હસ્તગત કર લેતે; ચાહતે તેા અપને ભાઇ લક્ષ્મણ કેા વહાં કા ગવર્નર જનર**લ** ખના દેતે; સુત્રીવ, હનુમાન, અંગદ વગૈરઃ મેં કિસી કેા ઉતકી સેવાએાં કે બદલે મેં લંકા કા રાજ્ય ઇનામ કે રૂપ મેં સૌ'પ દેતે અથવા લંકાપર કિસી પ્રકાર કા કેાઇ ટેક્સ લગા દેતે યા દ્વસરી કાેઈ શર્ત કર લેતે; પર નહીં, રામ ને ઇનમેંસે કાેેે લી ઐસી બાતયા શર્ત નહીં કી, જો કિ લંકા-વાસિયાં કે લિયે લજ્જાજનક હાે સકતી. રામ તે લંકા કાે જીત કર લંકાવાલાં કે હી સુપુર્દ કર દિયા: વિભીષણ કા રાજ્યાભિષેક કર ઉસીકા ઉસકા રાજ્ય વાપિસ કર દિયા. યહ ઉન ભારતીય આર્યો કા સભ્યતા કા આદર્શ હૈ, જિસકે સંમુખ સંસાર કે સળ રાષ્ટ્ર કલ્હી ઝૂકતે થે. ઇસ લિયે નહીં, કિ આજકલ કી દેશી રિયાસતાં કે તાશકે રાજા-રાનિયાં કી તરહ ઉનકા ભી કહેને કાે તા ઇ ગ્લેડ કે ખાદશાહ કે પ્રતિ−પર વસ્તુતઃ વાયસરાય, ગવર્ન રયા ઐજે ટે આદિ કે પ્રતિ−અપની રાજ-ભક્તિ કા પરિચય સિર ઝુકા કર ઐાર માથા ટેક કર દેના પડતા થા; પર ઇસ લિયે કિ ભગવાન મતુ કે શબ્દેાં મેં —

"एतद्देश प्रस्तस्य सकाशाद्यजनमनः। स्वं स्वं चरित्रं शिक्षेरन्पृथिव्यां सर्वमानवाः॥"

વે મળ ભારત કા અપના ગુરુ અથવા આવાર્ય માનતે થે, જિમસે ઉન્હોંને અપને ચરિત્ર કા શિક્ષા ગ્રહણ કા શા. જગદ્દગુરુ ભારત કે ત્યાંગ કા માની કતિહાસ મેં દૂસરા નહીં મિલ સકતા હૈ. આજ કે વિજયી રામ કે મુકાબિલે મેં ક્યા મંમારભર કા કિતિહાસ કિસી દૂસરે વ્યક્તિ કા ઉપ³ સ્થિત કર સકતા હૈ ? ભાઈ કે લિયે ભાઇ રાજ્ય કા ત્યાંગ કર જંગલ કા ચલ દેતા હૈ. ભાઇ કે મનાને કે લિયે આને પર ભી વહ લીટને સે કિનકાર કર દેતા હૈ. જંગલ મેં લલ્મણ અપને ભાઇ ઔર ભાભી કે માથ કઈ વર્ષ પર રહતે હૈં, જબ કિબ્કિંધા મેં રામ ઉનસે સીતા કે આબૂષણોં કા પહિચાન કરાતે હૈં, તો વે કહતે હૈં, કિ—

"नूपुरे तु विजानामि नित्यं पादाभिवंदनात् ॥ "

"મેં કર્ણ-કુંડલ વગૈરઃક બારે મેં તો કુછ ભી નહીં જાનતા; પર પૈર કે નપુર પહિચાનતા દૂં, ક્રોકિ રાજ મેં દેવી સીતા કે પૈરાપર અભિવાદન કરતા થા." કયા ઇતિહાસ મેં ઐસા કાઇ ઉદાહરણ કહીં મિલ સકતા હૈ યા મિલતા હૈ ! ફિર રામ કિષ્કિંધા મેં બાલિ કા વધ કરતે હૈં ઔર બિના કિસી લંબી-ચૌડી થર્ત કે વહાં કા રાજ્ય સુપ્રીવ કા હી સીંપ દેતે હૈં. લંકા મેં ભી ઐસા હી કિયા જાતા હૈ, યહ હૈ—ભારતીય સભ્યતા કા ઉંચા આદર્શ, જિસકા વિજયાદશમી સરીખે ત્યાહાર હમારે સંમુખ ઉપસ્થિત કરતે હૈં ઔર અપના યહ સંદેશ દેતે હૈં, કિ ઇન આદર્શો કા સમઝા ઔર જાતો, કિ તુમ ક્યા થે ઔર ક્યા હો ગયે હો ?

કિસીને સચ કહા હૈ, કિ જાતિ કે રાજનીતિક પતન કે સાથ—સાથ ઉસકે ત્યોહારાં કા ભી પતન હૈં જાતા હૈ ઔર ઇસીસે વહ અપને આદર્શ સે ભી પતિત હૈં જાતી હૈ. હિંદ્ન—જાતિ પર યહ કથન જ્યાં—કા—ત્યાં પૂરા ઘટતા હૈ. હિંદ્ન—જાતિ ને રાજ્ય ખાયા ઔર સાથ મેં હી અપને ત્યાહારાં કા ભી હોલી કી ઘૂલ એવં દશહરે કી લીલા કે રૂપ મેં પરિષ્ણુત કર દિયા. પરિષ્ણુમ યહ હુઆ, કિ હમ આદર્શ સે બ્રષ્ટ હૈંા ગયે. આદર્શબ્રષ્ટ હોને કા દુઃખદ કલ હમ લાગ આજ ચખ રહે હૈં. ઉપર કે કથન કી તરહ યહ ભી સત્ય હૈ, કિ જખ જાતિ મેં રાજનીતિક જાગૃતિ કા શુભ શ્રીગણેશ હોતા

હૈ, તખ ઉસકે ત્યેાહારાં મેં <mark>ભી આવશ્યક સંશાધન હેાતે હૈં</mark> ઔર જાતિ અપને ભૂત–કાલીન આદર્શ કા સમઝ કર સ્કૂર્તિ તથા ચૈતન્ય પ્રાપ્ત કરતી હૈ. ઇસ સમય નિ:સંદેહ હિંદ્ર-સમાજ મે પરિવર્તન હો રહે હે ઔર ઉનકા પ્રભાવ ત્યાહારાંપર પડ રહા હૈ. પરંતુ વહ અભીષ્ટ માત્રા સે ખહૂત હી કમ હૈ ઔર જિતના હૈ, ઉતને સે ભી સંતાષ નહીં હાે સકતા હૈ. ત્યાેહારાં કે સંખંધ મેં સખસે ખડી ઔર પહેલી આવશ્યકતા તાે યહે હૈ, કિ ઉનકે પ્રતિ હેમારી ભાવના એકદમ ખદલ જાયં. હમ યહ સમઝેં, કિ યે ત્યાેહાર કેવલ ધાર્મિક કૃત્ય નહીં હૈ; કિંતુ કુછ ઐતિહાસિક મહત્ત્વ ભી રખતે હૈં. ઇનકા મનાના કેવલ શ્રહા કા વિષય નહીં હૈ, કિંતુ હમારે જીવન ઔર મૃત્યુ કા વિષય હૈ. આદર્શ કા મિટાના વૈસા હી હૈ, જૈસા કિ સમુદ્ર મેં સે પ્રકાશ-સ્તંભ કા હટા લેના અથવા જહાજ કે કપ્તાન કે હાથ સે દિશાદર્શાંક યંત્ર કા ગુમ હા જાના. ઐસી અવસ્થા મેં જહાજ કા અથવા જહાજપર સવાર યાત્રિયાં કા જો ખૂરા હાલ હાેગા ઔર જિસ પ્રકાર ઉનેકા સમુદ્ર કી લહેરાં મેં પડ કર અગાધ જલ કે બીતર નિમગ્ન હાે જાના પડેગા, ઠીક વૈસે હી આદર્શહીન સમાજ ઇસ સંસાર કી લહેરાં કે થપેડે ખા કર નામ-માત્ર કી શેષ રહ જાતે હૈ. ઇસ દેષ્ટિ સે ત્યાહારાં કા મહત્ત્વ ખહુત અધિક હૈ. યહી કારણ હૈ, કિ હિંદૂઓ મેં ત્યાહારાં કા મનાના ધામિ ક-ક્રેત્ય હા ગયા મોર આજ બી વહ ધાર્મિક ક્રત્ય ખના હુઆ હૈ; ક્યાં કિ હિંદૂઓં ને હરએક મહત્ત્વપૂર્યું વિષય કા અપને ધર્મ કા હી અંગ ખના લિયા હૈ; પર આજ હમારા ધર્મ કારી શ્રહા કા વિષય રહ ગયા હૈ. ઈસ લિયે ત્યાહારાં કા વાસ્તવિકતા કા ભી હમ ભૂલ ગયે હૈં.

વિજયાદશમી સખસે અધિક મહત્ત્વપૂર્ણ ઐતિહાસિક ત્યાહાર હૈ; ક્યાંકિ યહ ભારતીયાં કી ઉસ મહાન વિજય કા સ્મારક હૈ, જિસમેં ભારત કે એક નરેંદ્ર ને સમુદ્ર પાર કર વિદેશી રાજ્ય પર આક્રમણ કર પાપ કા અંત કિયા થા ઔર ધર્મ કી સ્થાપના કી થી. ખસ, ઇસીસે વિજયા કા આજ યહી વિજયસંદેશ હૈ, કિ કેવલ કારી એવં કાલ્પનિક શ્રદ્ધા કે પીછે અંધ ન ખને રહો, કિંતુ કુછ તર્ક સે કામ લા, વિવેક કા પ્રધાનતા દા ઔર છુદ્ધિ કા આગે કરા. વસ્તુ કે ખાલ રૂપ મેં હી ન રહ જાઓ, ઉસકી વાસ્તવિકતા કા જાનને ઔર પહચાનને કે લિયે ઉસમેં ગહરા અવગાહન કરા. આશા હૈ, વિજયા કા યહ સંદેશ ખહેર કાનાં ન સુના જાયેગા.

("હિંદૂપંચ''ના 'વિજયાંક'માં લેખક:-શ્રી. સત્યદેવ વિદ્યાલ'કાર)

१४-माता की महिमा

'માઁ' સા શબ્દ ઉચરતે મુખ સે, મન પાતા આનંદ અમંદ; ઉપજાતા હૈ અનુપમ પ્યારા, ભાવ સૌખ્યદાયક સ્વચ્છ*ં*દ. કરતે ^દયાન પ્રકટ હાેતી હૈ, મંજુલ મમતાવાલી મૂર્તિ_; રક્ત દૌડ જાતા નસ−નસ મેં, આ જાતી અવિરલ સ્કૃર્તિં. ٩ દિવ્ય દર્શનોં સે જનની કે, હોતા અતિશય અદુભ્રત માહ: યહી વાસના **ખસ હાેતી હૈ, ખેલૂ બૈંઠ સ**ઢા હી ગાેદ. શિશુ ખન કરતા રહૂ પ્રેમ સે, અમૃત સે ગુરુતર પય-પાનઃ ઉસી એક કે**ા સખ કુછ જાનૂ, ઉસ**કી 'ચુમકારી' કેા પ્રાન. ? ઉસકી ખાણી કલ્યાણી મેં, નિર્મલ સ્નેહ ભરા સ્વર્ગીધ_ા ઉસંક કર-કેમલાં ક્રી <mark>થપક્રી, હાતી અહેા! અનિવંચની</mark>ય. <mark>જો કરુણા હૈંદયા-ક્ષમા હૈં, જગ મેં</mark> ગુણ-રત્નાં **છી** ખાન_ા તેજમયી સુખ–શાંતિ–જ્ઞાનદા, પ્રકૃતિ–રૂપિણી દે વર–દાન. ઉસસે **ખઢ કર અન્ય દેવતા, આતા નહીં દ**ષ્ટિ સાકાર: દેાષ−નાશિની ધર્મ∸બાેધિની, જીક્તિ–મુક્તિદા જન–આધાર. શ્રીમાતા કે સ્મરણ માત્ર સે, હાે ઉઠતા હૈ હૃદય પવિત્ર; જીવન–પથ નિર્વિધ ભાસતાં, હાતા હૈ આદર્શ ચરિત્ર. X જિસકી ચિતવન જ્યાેતિમયી મેં. મિલતા તીન લાેક કા રાજ્ય: જિસકી હૈ મુસકાન પ્રાણદા, જિસંક આગે નવ–નિધિ ત્યાજ્ય. સખ વિભ્રતિયાં જિસકી ચેરી, અમ્ખા અવલ ખન હૈ સાર; ઉસંકે યશ ગાને મેં રસના, પાતી નહીં કબી હૈ પાર. 4

(માલ-૧૯૮૪ના " ત્યાગભૂમિ "માંથી)

^{&#}x27;'તેરા સ્વર્ગ તેરી માતા કે ચરણાં મેં હૈ."-**મુહમ્મદસાહખ**

^{&#}x27;'એક આદર્શ જનની સૌ ઉસ્તાદાં સે ભી શ્રેષ્ઠ હૈ."-**ઍજે હર્ખ**ટ

[&]quot;મેં જો કુછ કરતા દું ઔર જૈસા બી હા સકતા દું, વહ સખ દૈવી પ્રકૃતિવાલી મેરી માતા કા હી પ્રસાદ હૈ."—અધ્યહામ લિંકન

દેવિ! તૂ રાત્રિ કા તારા ઔર પાતઃકાલ કા હીરા હૈ. ' તૂ એાસ કી ખૂંદ હૈ, જિનસે કાંટા કે મુંહ બી માતિયાં સે બર જાતે હૈ."–**ડાસ્સ**ેરા

१५-विजय का मूलमंत्र

વિજય કી કુંજી આત્મ-વિશ્વાસ હૈ; આત્મ-વિશ્વાસ કે પશ્ચાત્ આત્મબલ સ્વયં હી સજગ હૈં જતા હૈં! ઢીલે હાથાં મેં અપને આપ હી અપૂર્વ ખલ આ જતા હૈ, કાયર હૃદય ભી શક્તિ ઔર સાહસ સે પરિપૂર્ણ હા જતા હૈ ઔર થાડી દેર પહલે જો હાથ-પાંવ કૂલાયે ઔર નીચા મસ્તક કિયે બૈઠે રહતે હૈં, વે થાડી હી દેર મેં ઇસ મહામંત્ર કા પાઠ પઢ લેને કે બાદ અપને ગલે મેં વિજય કા હાર પહન લેતે હૈં. ઇસ બાતકા હમારી રામાયણ કી એક છાડી-સી ઘટના બંડી ખુબી સે હમેં બતલાતી હૈ.

યહ ઘટના ઉસ સમય કી હૈ, જખ હમારે દેશ કે દુલારે રામ ઔર લક્ષ્મણ દૂર દેશ લંકા મેં જ કર દશમી કે દિન દશાનન કે શીશ ઔર ખીસ ભુજાઓં કે ખંડ-ખંડ કર કે દિગ્પાલો કી દહશત છુડા કર, દસોં દિશાઓં કી અનાચાર ઔર અલાચાર સે રક્ષા કર કે ક્ષ્મ સાધારણ દશમી કો વિજય-દશમી કી અપૂર્વ ઉપાધિ દેને મેં સમર્થ ભી નહીં હુએ થે. હમારી માતા આર્ય-કુલ-વધૂ જનક-નં દિની કિસી દુષ્ટ દારા હરણ કી જ કર કિસી અજ્ઞાત સ્થાન મેં પડી થી. હમારે આર્ય-કુલ-તિલક શ્રીરામ ઔર લક્ષ્મણ એકલે થે, વનવાસી થે, અવધ-રાજ્ય સે નિર્વાસિત થે, સૈન્ય ઔર સહાયકોં સે શન્ય થે; ફિર બી વે અપની ભુજાઓં મેં વિશ્વાસ કર કે-અપને ઉપર ભરાસા કર કે ઉસ સ્થાન ઔર ઉસ દુષ્ટ કા પતા લગાને કે લિયે દક્ષિણ ભારત કા કાના-કાના મંત્રાતે ઔર યહ કહતે હુએ ઘૂમતે થે—

''એક ખાર કૈસેહુ સુધિ પાવહું', કાલહુ જીતિ સમર મહે' આનહું.

લલા, ઇસ પ્રખલ આત્મવિધાસ ઔર આત્મેખલ કે સંમુખ કૌન–સી વેરતુ દુર્લભ હોા સકતી હૈ ? અપની બુદ્ધિમત્તા સે ઔર અપની શક્તિ કે પ્રતાપસે ઉન્હોને પંપાપુર કે રાજા સુગ્રીવ કા અપના દાસ ઔર સહાયક ખનાયા ઔર ઉસકે બેજે દૂત ચારા એાર જ કર સીતાજી કી ખાજ કરને લગે.

ઉસી સમય કી બાત હૈ, કિ ઇન્હીં ખાજ કરનેવાલાં કા એક દલ દક્ષિણુ મેં સમુદ્ર કે કિનારે પહુંચા. વહાં વૃદ્ધ સંપાતી સે ઉનકી બેંટ હુઇ ઔર ઉસને કહા—

> ગિરિ ત્રિક્ટ ઊપર ખસ લંકા, તહું રહુ રાવણ સહજ અશંકા; તહું અશાક વાઢિકા અહુઈ, સીય ખેઠી તહું સાચિત રહુઈ. જો લાંધે શત યાજન સાગર, કરે સા રામ કાજ અતિ આગર.

લલા રાવણ કા નામ ઉન દિનાં કૌન નહીં જાનતા થા? ઉસકી સાને કી લંકા થી; ઉસકે દશ શીશ ઔર બીસ ભુજાએ થી; ઉસકી અંગુલી કે ઇશારેપર લાખો તલવારે ગગનમંડલ મેં ઉઠ કર ખિના બાદલાં કે બિજલી ચમકા દેતી થી; પવન ઉસકા વાહન થા; દિગ્પાલ ઉસકે નામ સે થરથરાતે થે; યમવરુણ ઉસકે ખંદી થે; ઇંદ્રજિત ઉસકા ખેટા થા. ઉસી રાવણ કે ધર શત યાજન સમુદ્ર પાર કર કે જાના ઔર સીતાજી કા સંદેશા લે આના; કૌન અપને મેં ઇતના સાહસ ઉત્પન્ન કરતા ઔર જલતી લઠ્ઠી મેં કૂદને કા તૈયાર હોતા? અસ્તુ.

" નિજ-નિજ અલ સખ કાહુ ભાખા, પાર જાન કરિ સંશય રાખા."

કિંતુ ખૂઢે ઔર સંસાર–ચતુર જ'બેવ'ત ને ઈસ સમય ખડી છુદ્ધિમાની સે કામ લિયા. વિજય કા મૂલ–મંત્ર ઉન્હેં રમરણુ હેા આયા ઔર તત્ક્ષણુ હી ઉન્હેાંને અપને સામ'તાં કાે એક કશ્પિત ભય કે નામ સે હી ઇસ પ્રકાર કિંકર્ત વ્ય–વિમૃદ્ધ હોતે દેખ કર અપને સેનાપતિ કાે લક્ષકાર કર—

" કહા ઋક્ષપતિ સુનુ હનુમાના, કા ચુપ સાધિ રહા ખલવાના; પવન–તનય ખલ પવન–સમાના, ખુદ્ધિ વિવેક વિજાન નિધાના. કૌન-સા કાજ કઠિન જગમાહીં, જો નહીં તાત હાેય તુવ પાહીં. " સાતે સિંહ કા જગાને કે લિયે એક તિનક કી નાેક ભી કારી હાેતી હૈ. જાંબવંત કે વચનાેં ને હતુમાન કા સચેત કર દિયા. વે કૌન હૈ? ઇસકા ઉન્હેં જ્ઞાન હા ગયા. વે ક્યા કર સકતે હૈં? ઇસકા ઉન્હેં અનુમાન મિલ ગયા; ઉનકી સોઈ હુઇ શક્તિયાં જગ ગયાં—આત્મખલ ઉનકે ભીતર હિલારેં લેને લગા ઔર કિર તા વે સમુદ્ર લાંધ, રાવણ કે ધર પહુંચ કર સીતા કા સંદેશ હી નહીં લે આયે, વરન ઉસકી સોને કી લંકા કા રાખ મેં હી મિલા આયે ઔર ઉનકી સેના ને સમુદ્રપર એક ક્ષણ મેં પચ્થરાં કા પૂલ ભી ખના દિયા એવં અંત મેં ઇન્હીં શરવીરાં કા સહાયતા સે અયોધ્યા કે કુમારાં ને ઉસ વિશ્વિખ્યાત રાવણ કા નિર્વાશ કર કે અપની વિજય કી યાદ ગાર મેં ઉસ દિન કા હી નામ વિજય–દશ્હરા રખ દિયા.

તખસે હજારાં વર્ષ ખીત ચૂક હૈં, હમ હજારાં પરિવર્તન દેખ ચૂકે હૈં; કિર બી સાલ મેં એક ખાર હમ અપને ઉસ દિન કી યાદ કર લેતે હૈં, જબ હમ બી કિસી લાયક થે–હમારે બી હૃદય ઔર હાથોં મેં કાઇ ખલ થા, ઔર હમ બી વિદેશોં મેં જા કર, શત્રુ કે કિલે મેં એઠ કર, ઉસીંકે સિંહાસન પર આસન જમા કર અપની વિજય કે નક્કારે ખજવાતે થે; કિંતુ અપને હી દેશ મેં ઔર અપને હી હશે મેં ઓર અપને હી ઘરાં મેં નિરંતર અન્યાય ઔર અત્યારચાર કી ચક્કી મેં પીસનેવાલે દેશ ઔર રાષ્ટ્ર કે લિયે અપને અતીત ગૌરવ કી ઇસ પ્રકાર કી યાદગાર બી દુ:ખપ્રદ, શાક ઔર સંતાપ કા ખઢાનેવાલી તથા વ્યર્થ હી હોતી હૈ, યદિ વે ઉસસે કાઈ સખક નહીં સીખતે હૈં ઔર અપને ઉસ ખારે હુંએ આત્મ—સમ્માન કા પુન: પ્રાપ્ત કરને કે લિયે કાઇ ઉદ્યોગ નહીં કરતે.

આજ દૂર-દેશ વિજય કરતે કી ખાત બહુત દૂર રહી, હમારે હાથાં સે તાે હમારા ઘર બી ઉસી દિન સે નિકલ ગયા હૈ, જિસ દિન સે વિજય કે મૂલ મંત્ર કા હમ ભૂલ ગયે હૈં. હમારે ભીતર અબ ભી <mark>વે શક્તિયાં ભારી હૈં, હમેં ભ</mark>ી ઇશ્વિરને સસાર કે ખહે–સે–ખહે કામાં કા કર ડાલને કે લિયે હાથ, પૈર, ખુહિ ઔર મસ્તિષ્ક દિયે હૈ, યહ વિશ્વાસ હી હમારે ભીતર સે ઉઠ ગયા. ઐસી દશા મેં પરાજય, અસકલતા ઔર અનાદર હમારે ચારો એાર મું હ ફૈલાયે દિખલાઇ દેને લગે તા આશ્ર⁴ કી કૌત સી ખાત હૈ [?] ખલ હમમે લક્ષે હી ભરા હૂચ્યા હો; કિંતુ જખ સ્વયં હમકા હી ઉસકા પતા નહીં હૈ ઔર ઉસમેં વિશ્વાસ નહીં હૈ, તા વહ ભલા હમારે કિસ કામ મેં આ સકતા હૈ? અદ્રિકા કે હબસી ઔર અમેરિકા કે નીયો ભી તેા ખલ મેં કિસ દેશ કે સપૂર્તો સે કમ નહીં હેાતે ? શેર કા મુકાબિલા કરનેવાલી જંગલી જાતિ સાહસ મેં કિસસે કમ હાેતી હૈં ? કિંતુ ઉસકા ખલ ઔર અપૂર્વ સાહસ કિસ કામ આતા હૈ? અથવા એક સરકસ મેં માસ્ટર કી લકડી કે ઇ<mark>શારેપર કામ કરનેવાલે કિ</mark>સી શેર બખર કાે હી દેખિયે. બલ ક્યા ઉસંકે ભીતર નહીં હૈ ? અભી જો ચાર દિન પહિલે જંગલ મેં ખડે ખડે ઐરાવતાં કે મસ્તક ચૂર્બુ કર દેતા થા, ક્યા વહ ખલહીન હાે ગયા હૈ ? નહીં, ઉસમેં ફર્ક કુછ ભી નહીં પડા હૈ, ઉસકા બલ ઔર પૌરુંષ તાે વહીં ખના હુઆ હૈ, વહ કેવલ અપને ખલ ઔર પૌરુષ કેા જાન કર ભૂલ ગયા હૈ. જખ વહ જંગલ મેં થા, તે ઉસે વિશ્વાસ થા કિ મેરે સામને મેરી ખરાખર કા કાઇ નહીં હૈ: કિંત અખ ધીરે-ધીરે ઉસમેં યહ વિશ્વાસ જમા દિયા ગયા હૈ, કિ ત્રમ ઇસ માસ્ટર કી લકડી કે સામને ક્રાષ્ટ્ર ચીજ નહીં હો. ઇશ્વારે કે ઉપર તમાશા કરાે, ચૂપચાપ ખાંચાે ઔર બંદ પિંજડે કે ભીતર હાથ-પાંવ સમેટે પડે રહેા.'' ઇસસે અધિક ખઢના તુમ્હારે અધિકાર કી ખાત હી નહીં હૈ; યહી જાદ હૈ, જો શેર-જૈસે ખલવાન કા ભી કખ્જે મેં ખનાયે રખતા હૈ. જિસ ક્ષણ ઇસ જાદ કા અસર દૂર હા જતા હૈ, ઉસે અપના જ્ઞાન હા જતા હૈ, ઉસી ક્ષણ હજારાં આદમિયાં કે બીચમે વહી શેર માસ્ટર કી છાતીપર સવાર હેા જતા હૈ, યહ દશ્ય ભી કભી કભી હમારે દેખને મે' આ જતા હૈ.

હમારે હાથ કે હથિયારાં કા છાન કર હમ ઇતને નિર્ભલ નહીં ખના દિયે ગયે થે, જિતના અપની શક્તિ મેં અવિશ્વાસ ઉત્પન્ન હો જાને કે કારણ હમારા દેશ અકર્મણ્ય ઔર કાપુરુષ ખન ગયા હૈ. આજ કિસી સેના કે ભીતર જ કર કિસી રાજપૂત, મરાઠા અથવા સિકખ સિપાહી સે મિલિયે, તા આપકા માલૂમ પડ જાયેગા કિ વે પ્રતાપ, શિવાજી અથવા રાજજિતસિંહ ખન સકતે હૈં, યહ વે સપ્ને મેં ભી સાચ નહીં સકતે હૈં અથવા કિસી કાલેજ કે વિદ્યાર્થી કે પાસ જ કર ઉસકે વિચાર સૃનિયે, તા યહ માલૂમ પડ જાયેગા, કિ વહ ચાલુક્ય યા ક્ડનવીસ ખન સકતા હૈ, ઐસા

ઉસકા વિશ્વાસ નહીં હૈ. હમારે કિસાનાં કી હમારે રાજા ઔર રઇસાં કી, હમારે વ્યાપારી ઔર સાદ્રકારાં કી–સબકો પ્રાયઃ યહી અવસ્થા હો રહી હૈ. ''અરે હમ બહુત કમજોર હૈં'' ''ભલા હમ કર હી કયા સકતે હૈં''' ''હમ ઉનકો પ્રતિદ્વંદ્વિતા મેં ઠહર સકતે હૈં '' આદિ બાતેં હૈં, જો હમારે આત્મ–વિશ્વાસ કા કુચલ, હમેં ગડ્ઢે મેં ગિરાયે હુએ હૈં;ન કિ તાપ–તલવારાં ઔર હવાઈ જહાજોં કી કમી.

હમારી ઇસ જડતા કે દૂર કરને કા ભી જળ-તળ ઉદ્યોગ હોતા હૈ. જળ હમારે બીચ મેં એક ઉચે સભા-મંચપર ખડે હો કર કુછ દિન પહલે એક મહારાષ્ટ્ર—કેસરી ગર્જ કર કહતા થા, કિ "સ્વરાજ્ય હમારા જન્મ–સિદ્ધ અધિકાર હૈ ઔર ઉસે હમ લે હી લેંગે" તળ હમારે કાનોં મેં ઉસી મંત્ર ક્રી કુકાઇ હોતી થી; ઔર આજ ભી જળ મહાત્મા ગાંધી ધીરે સે મધુર શબ્દોં મેં મુસ્કરા કર કહતે હૈં—"જિસ દિન સે તુમ્હારે હૃદય મેં યહ વિશ્વાસ જમ જાયેગા, કિ તુમ સ્વતંત્ર હો, ઉસી દિન સે સમઝ લેના, કિ સંસાર ક્રી કાઇ ભી શક્તિ તુમ્હેં ચુલામ નહીં ખના સકતી હૈં"—ઇન શ્રાબ્દોં કે બીતર ભી હમેં વહી પાઠ મિલતા હૈ. સત્યાત્રહ ક્યા હૈ ઔર અભી કલ હમારી આંખોં કે સામને ખારદૌલી મેં કયા હુઆ શ્યહ તો હમારે લિયે ઇસી મંત્ર કે જીતે—જાગતે ઉદાહરણ હૈં.

ખૈર, જો દિન ખીત ગયે, સો તા બીત ગયે. આજ હમ ઇસ વિજયાદશમી કે મહાત્સવ પર વિજય કે ઈસ મહામંત્ર કા અપને હૃદય મેં ધારણ કર કે સચેત હા જાયેં, તા યહ બા હમારી એક ખડી ભારી વિજય હૈ.

("હિંદૂપ'ચ''ના 'વિજયાંક'માં લેખકઃ–શ્રી. કાલિકાપ્રસાદ ચતુર્વેદી)

१६-कौशल की महिंमा

' योग: कर्मसु कौश्लम् '—गीता

કૌશલ કયા હૈ ? યોગ! હમેં મિલનેવાલે મોં કો કા ખહિયા સે ખહિયા ઉપયોગ કર લેને કો યોગ્યતા. કિસી કામ મેં સફલતા હાસિલ કરના ઉસકે લિયે કયા મુસ્કિલ હૈ, જો યોગી હૈ— કૌશલવાન હૈ ? જ્ઞાન ઔર શક્તિ કા હોના એક ખાત હૈ ઔર સમય પર ઉસકા ઉપયોગ કરને કી યોગ્યતા હોના ખિલકુલ જૂદા ખાત હૈ. હમ પ્રાયઃ ઉન પુરુષો કા સંસાર કી દોંડ મેં પીછે દેખતે હૈં જો પઢાઇ મેં આગે રહતે થે; પર જો પઢાઇ કે વર્ગ મેં મંદ-મુહિ સમઝે જાતે થે ઉન્હેં આજ હમ પ્રાયઃ સંસાર મેં બહુત કુછ સફલ ઔર સખી દેખતે હૈં. કારે સિદ્ધાંતાં કા જન લેના હી સંસાર મેં કાફી નહીં હૈ. હમ દેખતે હી હૈં કિ કિતને હી પુરુષ મહજ અપને ઇસ કૌશલ, ઇસ વ્યવહાર-કુશલતા કે કારણ હી દરિદ્ર કી હાલત સે કરોડપતિ ખન ગયે હૈં. મહારાજ્ મેં એમ કઇ મહાપુરુષ મિલેંગ જો 'માધુકરી' માંગ કર સડકાં પર લગાયે દીયાં કે પ્રકાશ મેં અધ્યયન કર કે ઉંગે સે ઉગે પદ તક ચલે ગયે હૈં.

હમારે દેશ મેં અબી પ્રતિયોગિતા કા ક્ષેત્ર સખકે લિયે એકસા ખુલા નહીં હૈ, અન્યથા દૂસરે દેશો કે સમાન યહાં બી હમ મામૂલી સે મામૂલી લોગો કા અપને કૌશલ ઔર અધ્યવસાય કે ખલ પર દેશ કે પ્રધાન મંત્રી તથા રાષ્ટ્રપતિ હોતે હુએ દેખતે. અમેરિકા કે કિતને હી રાષ્ટ્રપતિ ઇસી પ્રકાર નીચે સે ઉપર તક ચઢતે ગયે હૈં. જેમ્સ કર્ઝું સન એક મામૂલી કિસાન કા લડકા થા, કિંતુ અપને ઇસી ગુણું કે કારણ વહ ઇંગલેંડ કા એક મહાન કારીગર હા ગયા. બેંજમિન દ્રેકિલન મામખિત્તિયાં ખનાતા થા, શીઘ હી વહ કિસી પ્રેસ મેં કંપોઝીટર હા ગયા; ધીરે-ધીરે અપના એક નયા પ્રેસ ખાલ કર અપની છુહિ, કૌશલ ઔર ગ્રાન કે કારણ સંસાર મેં ઉસને એસા નામ કમાયા કિ આજ અપને સમય કે ખડે સે ખડે વિચારકા મેં ઉસકી ગણના હાને લગ ગઇ. અધ્યાહમ લિંકન રેલ્વે કે અહાતે મેં એક મામૂલી ઝોંપડે મેં પૈદા હુઆ થા; ઔર અંત મેં અમેરિકા કા રાષ્ટ્રપતિ હા કર મરા થા. શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી એક અત્યંત ગરીખ ખાનદાન મેં પૈદા હુએ થે; પર આજ વહ ભારત—સરકાર કે પ્રથમ રાજદૂત બન કર આદિકા મેં કામ કર

રહે હૈં. ન્યાયમૂર્તિ મહાદેવ ગાવિંદ રાનાહે ભી ધસી પ્રકાર ગરીખ ખાનદાન મેં પૈદા હાે કર ભમ્ખઈ-હાઇકાર્ટ કે જજ્જ હાે કર મરે થે. રામશાસ્ત્રી પ્રભુણે પૂના કે પેશ્વાઓ કે યહાં પાની ભરતે-વાલે ધ્રાહ્મણુ થે, જિન્હાંને આગે ચલ કર રાધાખા દાદા કાે નારાયણુરાવ પેશવા કે ખૂન કે અપ-રાધ મેં પ્રાણ-દંડ દિયા. સ્વયં ખાલાજી વિશ્વનાથ (પહલે પેશ્વા) એક ગરીબ ધ્રાહ્મણુ થે, જો ખઢતે-બઢતે છત્રપતિયાં કે પ્રધાન મંત્રી બન ગયે.

કાઇ કિસાન હો, વ્યાપારી હો, વકીલ હો, ભૈરિસ્ટર હો, મામૂલી અધ્યાપક હો યા ગુમાસ્તા હો; યદિ ઉસમેં આવશ્યક કૌશલ હૈ તો વહ ખરાખર સંસાર મેં ચમક જાયગા. હમ દેખતે હૈં કિ કિતને હી ખડે—ખડે વ્યાપારિયોં કે ગુમાસ્તે અપને માલિકોં સે ખઢ કર નિકલ જાતે હૈં. પેશાઓં કી સત્તા અપને માલિકોં સે ખઢ કર નિકલ જાતે હૈં. પેશાઓં કી સત્તા અપને માલિકોં સે ખઢ ગઇ. છત્રપતિ આગે ચલ કર નામમાત્ર કે છત્રપતિ રહ ગયે ઔર રાજ્ય કે સમસ્ત સૃત્ર પેશાઓં કે હાથોં મેં આ ગયે. ઇસકા કયા કારણ હૈ ? વહી કાંશલ. ત્રાન એક અમૂલ્ય વસ્તુ હૈ. વહ યહ ખતા સકતા હૈ કિ હમે 'કયા' કરના ચાહિયે? કિંતુ કૌશલ કા કામ હૈ યહ ખતા દેના કિ વહ 'કેસે' કિયા જાય. જખ તક હમ કિસી કામ કા કરને કા તરીકા નહીં જાનતે, હમારા જ્ઞાન કિસી કામ કા નહીં હૈ. સ્વામી રામતીર્થ ઔર વિવેકાનંદ, ભારત કે યે દો સંન્યાસી અમેરિકા પર કૈસા સિક્કા જમા કર લૌટે? કયા ઉસ સમય ભારત મેં ઉનકે સમાન કાઇ વિદાન હી નહીં થે ? કયા ઐસે ધર્માપ્રેમી ઔર દેશપ્રેમી કોઇ થે હી નહીં ? પર કેવલ દેશપ્રેમ સે કામ નહીં ચલતા. ઉસે વ્યક્ત કરને કા ઢંગ જાનના પરમાવશ્યક હૈ. કિસી આદમી મેં ખૂબ વિદ્વત્તા, દેશપ્રેમ, નિર્મલ ચરિત્ર હો સકતા હૈ. સત્ય ઔર પ્રતિભા ભી હો સકતી હૈ; કિંતુ યદિ ઉસમેં કૌશલ ન હો, તો વહ ન સંસાર કી સેવા કર સકતા હૈ ઔર ન અપની.

એડમ રિમય એક મહાન્ અર્થશાસ્ત્રી સમઝા જાતા હૈ. ઉસને ઇસ વિષય પર કુછ ખિલ્યા સે બહિયા ગ્રંથ લિખે હૈં; કિંતુ કહા જાતા હૈ કિ વહ અપના ખાનગી હિસાબ રખને મેં કબી સકલ નહીં હુઆ. નેપાલિયન કા એક સેનાનાયક અપને કમરે મેં બેઠે-બેઠે સેના-સંચાલન કા કામ સ્વયં નેપાલિયન કી અપેક્ષા ભી અધિક અચ્છી તરહ કર સકતા થા; કિંતુ રચ્બુમ્મિ પર જાતે હી ઉસકી સારી બુહિ હવા હો જાતી થી. યહ જ્ઞાન કિસ કામ કા ?

વિલિયમ થેયર કા કથન હૈ કિ યહ કૌશલ કિસી-કિસી રાષ્ટ્ર મેં સ્વભાવતઃ ભી હોતા હૈ. વહ લિખતા હૈ, કુછ અંશાં મેં યહ રાષ્ટ્ર-સ્વભાવ ભી હોતા હૈ. એક રાષ્ટ્ર મેં દૂસરે કી અપેક્ષા સ્વભાવતઃ અધિક કૌશલ હોતા હૈ. જખ એક હિંદુસ્થાની ને ઇંગ્લેંડ મેં એન્જીન કા ચલતે હુએ દેખા, તખ વહ ખાલા-'અંગ્રેજ ખડે ચાલાક હોતે હૈં. હમ તા ઘાડે, હાથી, ખૈલ, પાની ઔર હવા સે કામ લેતે હૈં, પર યે તા આગ કા ભી નહીં છોડતે!' ઔર ઉત્તને યહ ઠીક હી કહા. ચીન કે લાગ અનાદિ કાલ સે મુદ્રશુકલા તથા કુતુષ્ઠનમા કા આવિષ્કાર કર ચૂકે થે; પરંતુ ઉન્હોંને ઇન આવિષ્કારાં સે એક ભી કાયદા નહીં ઉઠાયા. પર પશ્ચિમ મેં ઇન્હીં આવિષ્કારોં ને સંસાર કા કાયાપલટ કર દિયા.

કૌશલ એક બડી અચ્છી ચીજ હૈ; પર યહ એક ઐસા શસ્ત્ર હૈ, જિસકા મનુષ્ય કા દુરુપયાંગ કરને કા પ્રેલાલન હાે જાતા હૈ. કૌશલ અપની સમ્યક્ અવસ્થા મેં મનુષ્ય કી, અપની તથા સમાજ કી સેવા કે કામાં મેં વ્યવહત હાેતા હૈ; પરંતુ અપાત્ર મનુષ્ય કા આશ્રય પ્રહણ કરતે હી, અધમ સ્વાર્થ ઔર લાેકાપહાનિ કરને મેં ઇસકા ઉપયાગ હાેને લગતા હૈ.

વિદ્યાર્થી ઇસિકા ઉપયોગ અપને સહપાડિયાં ઔર શિક્ષકાં કા મજક ઉડાને મેં કરતે હૈં, વ્યાપારી ઔર ધ્રાક્ષણ દૂસરાં કા ઠગને ઔર અપના ઉલ્લૂ સીધા કરને મેં તથા રાજનીતિજ્ઞ દૂસરે રાષ્ટ્રાં કા ધાખા દે કર અપને દેશ કે સ્વાર્થ—સાધન કે લિયે ઇસિકા ઉપયોગ કરતે હૈં; ઔર અધિકાંશ લાગ અપને અધમ સ્વાર્થ કી પૂર્તિ કે લિયે ઇસિકા ઉપયોગ કરતે હૈં. કોશલ એક શક્તિ હૈ. ઉસકા સદુપયાગ આદમી કા ધાર અધાગતિ કા પહુંચા સકતા હૈ. અતઃ કોશલવાન પુરુષ કા અપની ઇસ શક્તિ કા દુરુપયાગ કરને કે માહ કા હમેશ સંવરણ કરના ચાહિયે. (ફાલ્યન-૧૯૮૪ના "સાગભૂમિ" માં લેખકઃ—શ્રી.વૈજનાય મહાદય)

१७-दिल्हीनी कथा

(હિંદી બાષામાં શ્રી. 'उन्नळनी रचनाओं अ કાંતિ કરવા માંડી છે, શ્રી. उन्न नी ''दोजख की आग' નામની રચનામાંથી આ વાર્તા મેં 'પ્રકાશ'ના વાચકા સારૂ ચુંટી કાઢી છે. તેનાે અનુવાદ કરવામાં એ ઈચ્છા મખલ છે કે, આ વાર્તા જે એક સત્ય ઘટનાને આધારે ઘડવામાં આવી છે, તે હિંદુસમાજ જીએ અને રહે. રડીને કંઇ પ્રાયશ્ચિત્ત આદરે અને તે એ કે, વિધવાએાનાં સુક્તદ્વારને ઉધાડાં મૂકે અથવા વિધવાએા તરફના તિષ્દુર વર્લનને માયાળુ વર્લનમાં અને વ્યભિચારની પાતકી વાસનાને પવિત્ર–વારસાની માનવયુક્ત વાસનામાં ફેરવે. આ ક્યામાંની માલાની માતા જેવી કેટલી હિંદુ લલનાએ આજે હિંદુસમાજને માથે શાપ સમાન છે! હિંદુસમાજ ખંતે રીતે કેવા હણાઇ રહ્યા છે, પાતાના પાતકનું કેવું કૂર ફળ તે ભાગવા રહ્યા છે એ, આમાંથી હિંદુસમાજ જારો ? જાઇને સમજરો ? વિધવાવિવાહના વિરાધીએ કંઈ આંખ ઉદ્યાહશે ? શામાટે આર્ય સમાજ વિધવાએાના પુર્ન[ા]લગ્ન માટે **છ્ર**ટ આ**પે છે, તેનું ર**હસ્ય આમાં**થી એ**ઈ શકશે ?

રશિયાના ક્રાંતિકારક ક્ષેખકાએ જે નાતની રચનાએ કરી હતી, તેણે આખા રશિયાને એક**યી બીજે છે**ડે સળગાવી મૂક્યું. હિંદના આજ 'સ'કાંતિકાળ' છે, તેમાં શ્રી. 'ઉત્ર'ની રચનાઓ અગર ફેલાવા પામે તાે તેવી शक्ति धरावे छे, तेनी आ वानशीभात्र छे. यथा नामा तथा गुणा:-(અનુવાદક)

(૧) મહાત્મા ગાંધી દિલ્હી પહોંચ્યા ત્યારે ક્રંઈ પણ બીજું કહ્યા અગાઉ મૌલાના મુહમ્મદ અલીએ કહ્યું —

''પ્રથમ આપે અહીં એક મુસલમાન યુવક મૌલા સાથે વાત કરવી પડશે. પહેલાં તેની પાસેથી હથિયારા નીચે મુકાવવાં પડશે. એ અમારા લોકોની વાતજ સાંભળતા નથી. "

મહાત્મા—" એ ક્યાં છે? "

મૌલાના—અમે તેને ત્રણ દિવસર્થા અહીં રાષ્ટ્રી રાખ્યા છે. તેનું શહેરમાં જવું, હિંદુ-મુસ્લિમ ઐક્ષ્ય માટે બહુજ ભયજનક હતું; કેમકે તેની પાસે ક્રાઇની દલીલ કામજ કરતી નથી." મહાત્માછ—" કેમ ? એ આપેલાકની શુભ સલાહ કેમ ન માને?"

મૌલાના—'' માનવા માટે તા તે તૈયાર છે, પણ તેની મા નથી માનવા દેતી. એ કહે છે કે, ખેટા! તું જેટલા વધુ હિંદુઓને મારી શકીશ, એટલું તારી માનું હૃદય વધુ પ્રસન્ન થશે અને તારે માટે સ્વર્ગનાં દારા પણ એટલાંજ સુલભ થશે!"

મહાત્માછ—(આશ્વર્યથી) "એમ ? કેમ મૌલાના સાહેખ! તે યુવકની માતા તેને હત્યા કરવા ઉત્સાહિત કરે છે ? અી–દેવી–રાક્ષસીનું કામ કરે છે ? એમ શામાટે ? જરા એ યુવકને તાે ખાલાવાે! "

મૌલાના સાહેબના ઇસારાથી એક મુસલમાન સજ્જન એ યુવકતે મહાત્માજીની પાસે લાવવા માટે મહાર ગયા. થાડી વાર પછી તે પેલા સજ્જનની સાથે તે એારડામાં આવતા દેખાયા.

યુવકની લંખાઇ ૫ પૂટથી અધિક હતી. એ તપાવેલા સુવર્ણની માક્ક સુંદર તથા લાેખંડની માફક બળવાન દેખાતા હતા. દૂર અથવા પાસે–ક્યાંયથી પણ તેને જોઇને કાઇ તેને મુસલમાન ન કહી શકે. એ અગ્નિસમાન તેજસ્વી અને વજના જેવાે કઠાેર દેખાતાે હતાે. દેખાવમાં તે દ્રષ્ટ અથવા કર પણ જણાતા ન હતા. મહાતમાછ એ યુવકને જોઇ આશ્વર્ય પામ્યા.

યુવક મહાતમાજને અભિવંદન કરી ઉભાે રહ્યો.

" ભાઇ મૌલા ! " મહાત્માજીએ યુવકનું ધ્યાન પાતાની તરફ ખેંચ્યું, પણ યુવક ચૂપ રહ્યો.

" ભાઇ મૌલા ! તમે મુસલમાન છેા?"

ધીમા અવાજે તેણે કહ્યું. " છ હા !"

મહાત્માછ-" તમે કુરાને શરીક વાંચ્યું છે?"

મૌલા—" છ હા. "

મહાત્માજી—તા ભાઇ! તમે તમારા ભાઇ ઉપર ધર્મથી વિરુદ્ધ હથિયાર ક્રેમ ઉઠાવ્યાં ? કુરાને શરીકતું અધ્યયન મેં પણ કર્યું છે, પણ તેમાં મને ક્યાંય એવા ઉપદેશ ન જણાયા કે જેથી ઉત્તેજિત ચંઇ માણુસ માણુસનું ખૂન પીવા તૈયાર થાય. તમે હિંદુ-મુરલીમ ઐક્યના વિરાધી કેમ છે! ?"

મૌલા—" મહાત્માજી! હું મુસલમાન જરૂર છું, પેંચું મારી લક્તિ ઇરલામ કરતાં મારી મા-પર વિશેષ છે, હું મારી માની વાતાને કુરાને શરીકની આયાતા કરતાં પચ વધુ પવિત્ર માનું છું; એ માતાની આત્રાથી હું હિંદુજ્તિ અને હિંદુ સભ્યતાના વિરાધી ખન્યા છું; સંસારની કાઇ પચ તાકાત મને મારી માતાથી પ્રતિકૂળ નહિ લઇ જઇ શકે.

ું " યુવકની વાતોમાં નમ સત્ય નીતરતું હતું. તેની માતા આજથી વીસ વર્ષ પહેલાં

હિંદુ-લલના હતી..... ''

મહાત્માજીએ મારી રીતે નિહાબ્યું. ક્ષણભર મૌન રહ્યા બાદ તેમણે યુવકને કહ્યું—''ભાઇ!'' દું તમારી માતાનાં દર્શન કરવા માર્ગુ છું, એ ક્યાં મળશે ? હું તેના પગાપર માર્ગ માર્યુ રાખી અરજ કરીશ કે તે તમને સન્માર્ગ પર લાવે. હવે, ભાઇ! તારી મા ક્યાં છે? "

યુવકે કહ્યું—" આપ અહીં જ રહેા. હું હમણાં જ તેને બાલાવી લાવું છું. "

(?)

ઉત્તેજિત અવાજથી મૌલાની માએ કહ્યું:-હિંદુ મહાત્મા! તમારી આગળ મારા હૃદયના આધાતા-પ્રહારા બતાવવામાં મને કંઈ વાંધા નથી અને એટલા માટે હું અહીં આવી પણ છું; નહિ તા દુષ્ટ હિંદુઓનું મુખ પણ જોવું મારે માટે પાપ છે. પહેલાં તમે મારી વાતા સાંભળા, પછી કહેવું હાય તે કહેજો.

"તું હિંદુરમણી હતી?" એકસાથ મહાતમા ગાંધી અને મૌલાના મહમદ અલીએ એ સ્ત્રીને પૂછયું. "હા, હું હિંદુ લલના હતી. તે વખતે મારૂં નામ 'પાર્વતી' હતું અને હું સ્થાનીય (દિલ્હીના) 'ની હ के कटरा' જમીન દાર રામગાપાલ દાસ જે અત્યારે મૃત્યુ પામ્યા છે, તેની પુત્રવધૂ હતી. એમાં કંઇજ સંદેહ નથી કે, હું ઇ ધિરને ઘેરથીજ અભાગણી બનીને આવી હું, નહિ તા મારી આઢલી દુદેશા ન થાત. પતિને ઘેર આવ્યા પછી મહિનાની અંદરજ મારા જીવનસર્વસ્વનું પ્લેગથી મૃત્યુ

ફુર્દશા ન થાત. પતિને ઘેર આવ્યા પછી મહિનાની અંદરજ મારા જીવનસર્વસ્વનું પ્લેગથી સૃત્ધું શ્રુષું. તે સમયે મારી અવસ્થા સાળ વર્ષની હતી. મારા યૌવનના સાગર જે વખતે ઉછાળા ખાઇ રહ્યો હતા તે વખતે મારું પતિરૂપી હાૈકાયંત્ર (દિશા ખતાવનાર યંત્ર) ખાવાઇ જવાથી મારું માનસ– જહાજ ભમ્મરમાં પડી ગયું! મને મારી ચાેતરફ અધકાર–કેવળ અંધકારજ દેખાવા લાગ્યાે!

"મારા પિતા લાખાપતિ હતા, અને શ્વસુર–સસરા તેથીયે વધુ ધનવાન. દુ:ખ કોને કહે છે, દુ:ખ નામની કાઇ ચીજ સંસારમાં હશે કે કેમ, તેનું પહ્યુ મને તે વખતે ભાન ન હતું; પદ્યુ પતિના સ્વર્ગવાસ થતાંની સાથેજ મારી આંખા આગળ દુ:ખાના કુંગર ખડકાઇ ગયા. મારી પેડીઓમાં સેંકડા, એક એકથી કિંમતી સાડીઓ ગડી કરેલી પડી હતી; પહ્યુ તેને સ્પર્શ કરવાનાયે મને અધિકાર ન હતા! કેમકે હું કુલનાશિની વિધવા હતી!! પતિના મૃત્યુ પછી દુરતજ મારી આખર ઘરની ચાકરડી કરતાંયે ઓછી થઇ ગઈ; કારહાકે હું વિધવા હતી. રાજની વાતા તા જવા દઇએ, પહ્યુ વારતહેવારાએ પહ્યુ મારે ખધાના દપકા સાંભળવા પડતા; કેમકે હું વિધવા હતી!

મહાત્મન્! હું વિધવા થઈ તા તેમાં મારા શું અપરાધ ? વૈધવ્યને શું મેં જણી જેઇને એાલાવ્યું હતું ? શું મેં જ મારા પતિની હત્યા કરી હતી ? શું વિધવા રાક્ષસી થઇ જાય છે ? એમાં પશુતા આવી જાય છે ? અગર નહિ, તા સમાજ વિધવાઓ તરફ આટલા કૂર કેમ થાય છે ? આપ ક્ષમા કરશા, કેમકે કહેવા ખેઠી તા હવે ખધું જ કહીશ."

" તે વખતે હું જૂઇનાં પુષ્પાની માળાસમાન સુંદર અને મારી મસ્તીમાં સ્વયંમેવ ડૂખેલી હતી. હૃદયના ખૂર્ણેખૂર્ણામાં ઉન્માદ ભર્યો હતા! પણ મારે અંતસ્તલના એ ઉન્માદાનું કા તપસ્વીની પેઠે દમન કરવું પડતું, તપસ્વી તા પોતાની તપશ્ચર્યાને કાઇ એક અદ્વિતીય દિવ્ય જ્યાતિના ચરણમાં ચઢાવે છે, પણ હું ?-મારી તપસ્યાઓ રાક્ષસ-સમાજની જીઠ્ઠી પ્રસન્નતાના ચરણોમાં અપિત થતી હતી.

તપસ્વીને પોતાની તપસ્યાએાની સફલતાથી આત્મસંતાષની પ્રાપ્તિ થાય છે, પણ મને ?-હું મારી તપશ્ચર્યાએાના નામે બાર બાર આંસુડે રડતી હતી! જ્યારે જ્યારે મારી દેરાણીએા બની-દનીને કપાળમાં કંકુ લગાવી, મને ઉપેક્ષાની દર્ષિયી જોતી પાસે થઇને નીકળતી ત્યારે ત્યારે મારા દુર્ભાગ્યના હૃદયપર સાપ આળાટતા ! હું અપમાન અને પ્રતારણાઓથી ત્રાહિત થઇ ઉઠતી ! વસંતના મંદ મલયાનીલ મારી સંગાયા દેરાણાઓને પ્રેમના ઉપહાર દેતા હતા અને મને આગના લડકા ! ચૈત્રમાસની ઉજ્જવલ ચંદ્રકિરણાની પ્રભાયુક્ત નિશા-રાત્રિ જેની પ્રત્યેક ક્ષણમાં વાસના-લરી માદકતા મળેલી હાય છે, તે મારી દેરાણાઓની છત ઉપર અમૃત વર્ષાવતી હતી અને મારી એકાંત અંધારી કાેટડીમાં શાકના સાગર ઉછાળતી હતી! શ્રાવણ-પાપા શ્રાવણ-આવતા હતા અને સંયોગિનીઓના હૃદયમાં ખળ ભરતા; પણ હું ! વાદળાને લટકતાં જોઇ રડી ઉઠતા હતા-મારી ત્રેલી ચટાઇના ખાળામાંથી ઉઠીને માતા વસુન્ધરાને પ્રાર્થના કરતા કે 'મા! એક ક્ષણમાત્રને માટે તારૂં હૃદય ઉધાડીને મને છુપાવી દે! હવે નથી સહ્યું જાતું!'"

અભાગિણી સ્ત્રીના કંઠ રધાઇ ગયા. તેની આંખામાં આંસુ આવી ગયાં. આ ખાજી મહા-ત્માજીની આંખા પણ તર હતી અને મૌલાના મહમદઅલી તાે પ્રાયઃ રડી રહ્યા હતા!

ગળું સાક કર્યા પછી મૌલાની માએ પાતાની કથાના પુનરારંભ કર્યો—

"મારા ત્રણ દિયરા હતા. તેમાંના ખેતા હજપણ છે. જે સમાજ વિધવાઓ માટે એવા ભયંકર રાક્ષસ છે, તેજ સમાજ વિધવાઓના દિયરા માટે કામદેવની પેઠે ઉદાર છે. દિયર નાના લાઇ અગર માટા લાઇની વિધવાને, ગુપ્તરીતે પોતાની અંક-શાયિની ખનાવી ક્ષે, તેા સમાજ તેને સહન કરી કે છે! મારા માટા દિયરની મારાપર સારી નજર જણાતી હતી. એજ માત્ર એક વ્યક્તિ હતી જે ક્યારેક મારી સાર્થ ખે ચાર મીઠી વાતા કરતા. પ્રથમ તા હું તેના એ વ્યવહારને તેની લલાઇ સમજીને તેને શ્રહાનો નજરથી જોવા લાગી, પણ ધીરે ધીરે પડદા ઉપડયો અને તેનું સ્પષ્ટ ચિત્ર મારી સન્મુખ આવ્યું. તે તા મારા રૂપલાવણ્યના દાસ અને મારી યુવાનીના ગુલામ હતા. લાગ મળતાંજ તે મને ફાસલાવતા, જાત જાતની લાલગો દેતા-દિવસે આકાશના તારા દેખાડતા. હું-પ્રેમની, પ્રતિષ્ઠાની સુખાની અને વાસનાઓની ભૂખી હું-તેના હાથમાં સપડાઇ ગઇ! મેં વિચાર્યું કે આજ સ્વર્ગ છે, મારા સાચા પતિ એજ છે, જે મરી ગયા તે તા સામાજિક પતિ હતા. પછી શું? હું આંખા મીંચીને વાસનાની નદીમાં-તે રાક્ષસની સાથે ડૂખકાઓ ખાવા લાગી. મારા હુદયના અનેક વર્ષોના છુપાયેલો ઉન્માદ પુડી નીકલ્યો!

આહ! પણ એ શું ? જ્યારે મેં તેને એકાંતમાં ધારેથી કહ્યું કે "પ્રિય! હું ગર્ભવતી થઈ હું" ત્યારે મારી આંખ ખુલી ગઇ! મારી વાત સાંભળી, જાણે તેના પગની નીચે સાપ ચગદાયા દ્વાય તેમ એકદમ ચમકયા, અને કહ્યું—

"એ તા ખહુ ખરાભ થયું, તું ગર્ભવતી કેવી રીતે થઇ ગઇ?"* મારૂં મસ્તક લાજને લીધે નીચે નમી પડ્યું. ભલા! ઉપલા પ્રશ્નના મારી પાસે શું ઉત્તર હાય? તેણે વળા આગળ કહ્યું— ''તારે કાશી જવું પડશે."

" BH ? "

''ગર્ભપાત કરાવવા માટે અહીંથી થાેડા દિવસ કાશીવાસ કરવાના ખહાને જવું અને કામ સમાપ્ત થઇ ગયા પછી ચાલી આવજે.''

મેં આંખામાં આં**સુએા લાવી પૂ**છયું—

''તા શું તમે પાતાના ખાળકની હત્યા કરાવવા ઇચ્છા છા ?"

તેણે જવાય આપ્યા-"અહીં તાે આળરૂની ખેવના પડી છે અને તું બાળકની વાત કરે છે! લાેકા સાંભળશે તાે શું કહેશે?તારે કાલેજ કાશી જવું પડશે. લાેકાને એ વાતની જાણ થશે તાે ઠીક નહિ થાય. આપણને ન્યાત બહાર કરવામાં આવશે!"

મેં મારાં આંસુઓથી એ નરપશુના ચરણે! ધોતાં કહું—"પ્રિય! તમે તા મને જહેરમાં તમારી પત્ની ખનાવવાનું વચન આપ્યું હતું. હવે એ વચનને પૂર્ણ ક્યારે કરશા ? આના કરતાં વધુ સારા અવસરક્યારે મળશે ?" હાથ જોડું હું. મારા આ ખાળકને ખચાવા. હું બૂબુ–હત્યા નહિ થવા દઉં. "

^{*} આવા નફટાઇના સવાલા પૃછનાર નરપશુઓ હિંદુસમાજમાં નથી એમ નહિ! કેવી પ્રતરાહ્યા! કેવી વિડંબના!! આઢ પાય!! **સત્યવ્રત:**

તેણે મને પગવતી ઠેસ મારતાં ઉત્તર દીધા--

"એ નહિ ખની શકે. હું તને મારી સ્ત્રી ખનાવીને મને ખદનામ કરવા નથી માગતા."

મેં ક્રોધથી કહ્યું—'' તા શું તે મારા ધર્મ ભ્રષ્ટ નથી કર્યો ! આ ગર્ભ તારા. નથી શું !'' ''દુર્ભાગ્ય! આ ગર્ભ મારાથીજ છે, પણ હું તેને મારા સ્વીકારવા તૈયાર નથી! સમાજ મારી વાત ઉપર અધિક વિશ્વાસ લાવશે. વિધવાએાના દુશ્રચરિત્રને કાેેે હુ નથી જાણું છું! અગર સતીજ હેાત તાે પરપુરુષ સાથે તું વ્યભિચારજ ન કરત. હવે કાશી જવામાંજ તારૂં ભહું છે.''

એટલું જણાવી એ રાક્ષસ મારી પાસેથી ચાલ્યા ગયા, મને ચાતરફ અધકાર-અધકારજ દેખાવા લાગ્યા. હું મૂર્ચ્છિત થઇને નીચે પડી ગઈ.

(8)

"તે દિવસે મેં મારાં તમામ ઘરેષ્ણાં એકત્ર કરી લીધાં અને આગલી રાત્રે હું ઘેરથી બહાર નીકળી ગઇ. તે સમયે મારા ગર્ભમાં આજ મૌલા હતા, શરીરપર સામાન્ય વસ્ત્ર અને હાથમાં ઘરેષ્ણાંની પાટલી; મારી આગળ પાછળ કાઇ ન હતું!"

"મને શહેરના કાઇ પણ રસ્તા જાણીતા ન હતા. ઇશ્વરનું નામ લઇને, રસ્તા શાધવાનું કામ મેં મારા કામળ પગાને સાંપ્યું હતું. એકાદ કલાક ચાલ્યા પછી મને એક પાલીસના સિપાઇ મળ્યો. અધારી રાત્રે, એકલી યુવાન સ્ત્રીને જોઇ સિપાઇનું નવાઇ પામનું યાગ્ય હતું. તેણે અધિ-કારના સ્વરથી પૂછયું—

"ક્યાં જાય છે" ?

" હું ગભરાઇ રહી. મને કાઇ ઉત્તર સૂઝતા ન હતા. એટલામાં પાસેની મસાદમાંથી મુલ્લાંના સ્થવાજ સંભળાયા. મેં કંઇ પણ વિચાર્યા વિનાજ પાલીસવાળાને ઉત્તર દીધા–'મરજીદના મુલ્લાં સાહેખની એટી છું, તેની પાસે જાઉં છું!'

" કરી તેણે મને કાઇ પણ પ્રક્ષ કર્યો નહિ. હું રસ્તાે કાપતાં કાપતાં ધામે પગલે મસ્જીદની ત્યાર દિવાલાની અંદર ચાલી ગઇ!

"મને રડતી જોઈ વૃદ્ધ મુલ્લાંએ પૂછયું –'' ખેટી! રડે છે કેમ ? તું ક્યાંથી આવે છે ? મેં મારી આખી કથની સંભળાવી વૃદ્ધ મુલ્લાંને કહ્યું કે–" આપ મને મુસલમાન બનાવી લ્યો, પણ મારી ઇજ્જત–આબર અને મારા બાળકની રક્ષા કરાે. આપજ આજથી મારા પિતા થયા."

"પ્રભુ એ વૃદ્ધ મુસલમાન મુલ્લાંનું ભલું કરે. તેણે મને આશ્વાસનપૂર્વ ક પાતાને ઘેર રાખી. એ વૃદ્ધની પવિત્રતા, મનુષ્યતા અને પ્રમાણિકતા જોઇને હું દિંગ થઇ ગઇ. મુસ્લિમામાં કાઇ લહેા આદમી થતાજ નથી, એ મારા ભ્રમ, એ મુલ્લાંના વ્યવહારથી દૂર થઇ ગયા. લાકા તેને પૂછતા તા તે કહેતા કે હું તેની વિધવા ભત્રી હહેતા. તેણે મને ઇસ્લામની દીક્ષા આપીને મારાં નામ 'જદ્દરન' રાખ્યું. તેનેજ ઘેર મારાં બાળક મૌલા ઉત્પન્ન થયું. તેને તેણે પાજ્યા, પાજ્યા, ભાષાવ્યા, ગણાવ્યા અને એવા તા યાગ્ય બનાવવામાં આવ્યા કે પાતાની માતાના હુકમથી જલન્ય નારકા હિંદ્સમાજમાં ખળભળાટ મચાવી શકે."

" શરૂઆતથીજ મેં મૌલાને હિંદુ-દ્રોહની શિક્ષા આપી છે. પ્રથમથીજ મેં તેને શીખવ્યું છે કે, એક એક હિંદુની હત્યાથી હજારા બહિસ્ત—સ્વર્ગ મળે છે. દુનિયામાં જો કાઇ પુષ્ય છે તા તે હિંદુને મારવામાં અગર કંઇ પુરુષત્વ હાય તા તે હિંદુઓની હસ્તી મટાડવામાં! મારા પુત્ર જયારે મને પ્યારથી પૂછતા કે 'મા! મારા અબ્બા-પિતા કયાં છે?' ત્યારે હું અપમાન અને શાકથી વ્યત્ર થઇ ઉઠી હત્તર દેતી કે 'દુર્ભાગી! તારી હત્પત્તિ પહેલાંજ તારા પિતા સ્વર્ગની તરક ચાલતા થયા છે.'

'સાદા-ભાળા ખાળક પૂછતા-એ ક્યારે આવશે માતા !'

હું જવાય દેવી 'જ્યારે તું મજખૂત થઇને સા–ખસા હિંદુએને મારી શકીશ ત્યારે તારા પિતા અહીં આવશે–ત્યારે તું તેની ગાદમાં ખેસીને રમી શકીશ." "હું ખરાખર એ સમયની વાટ જેતી હતી કે કયારે હિં દુમુસલમાનોના ઝગડા થાય, અને હું મારા હૃદયની ગરમા કાઢું. ખુદાની કૃપાથી એ દિવસ આવી પહેંચ્યા. નારકીય કુતરા, પાતાની ખહેન- ખેડીનું અપમાન કરવાવાળા હિંદુઓના વિરુદ્ધ દિલ્હીના મુસલમાના ઉઠયા. મેં મૌલાને ખાલાવી કહ્યું કે ''પુત્ર! હવે વખત આવી પહેંચ્યા છે. જો, જ્યાંસુધી તારામાં પ્રાણ ખાકી રહે ત્યાંસુધી તું આ કાક્રેરોને માતની સજ દે અને સાંભળ, निलकेकटरાના ખદમાસ રહીશ દેવનાથ- નાશિરની મને જરૂર છે, તેણે મારી યુવાનીના દિવસામાં મારૂં અપમાન કર્યું હતું. તેના ખદલા તું નહિ લે તા પછી કાણ લેશે કમારી વાત સાંભળીને મારા મૌલા સિંહની માક્ક ગર્જતા દેવનાથનું માશું લેવા, મુસલમાનાના ટાળા સાથે નિલकે कटरા માં ગયા, દેવનાથની દુકાન લૂંટી લેવામાં આવી અને સાંજે મૌલા એક કાપેલું માશું લઇ મારી પાસે આવ્યો. એ એજ રાક્ષસ, એજ નર–પશુ એજ નરકના કપડાનું માશું હતું, જેણે મને મારા હિંદુ–ધર્મ છાડાવી (હિંદુઓની દિપ્રથી) મેલેચ્છ ધર્મ સ્વીકારવા માટે મને વિવશ–લાચાર કરી હતી! મેં તેના પર હજારવાર શું કશું, સેંકડા લાતા મારી અને અંતે કુતરાઓની સામે ફેંકાવી દીધું. તે દહાડે મારી છાતી ઠંડી થઇ. તે દિવસે મને સંતાયનાં ચિરદુર્લલ દર્શન થયાં પણ, અને–મહાત્મન્!–હજી પણ પતિત હિંદુ સમાજની જેટલા લયંકર નાશ થશે, તેટલાજ મને આનંદ થશે!!"

સાંભળ્યું છે, અત્યંત પ્રયત્નથી એ અભાગિની વિધવાને સમજાવીને મહાત્માછએ કાશીવાસ કરવા પ્રાકલી દીધી છે, અને મોલાને સાબરમતી આશ્રમમાં લઇ ગયા છે!

(''આર્ય પ્રકાશ''ના અંકામાં શ્રી. ઉત્રજીની કૃતિપરથી અનુવાદકઃ–શ્રી. સ્નાતક સત્યવત)

१८-श्रीकृष्ण-महिमा

भारतमें कोई त्रेमकी मुरली बजा गया। भारतिनवासियोंका वही दिल छुभा गया।। कानोंमें गूँजती है मेरे इयामकी सदा। अन्दाज निराले यहां सबको दिखा गया।। मिलता था एक दिलसे तवझर हो, फकीर। नादार मुदामा भी उसी दिलको भा गया।। क्या क्या नहीं वो कर गया संसारके लिये। अर्जुनसे खुश नसीबोंको गीता सुना गया।। भारतिनवासियो ! इसी योगीसे सबक लो। अदनासे यक बगरको भी 'विह्वल' बना गया।।

("હિંદુપંચ"ના શ્રીકૃષ્ણાંકમાંથી રચયિતા-ત્રી વૈદ્યનાથ મિશ્ર વિહ્વલ')

૧૯–આ જા!

सोते भारतको मेरे कृष्ण, जगा दे आ जा। तान वंशीकी वही, फिरसे सुना दे आ जा ॥ कंसके जुल्मको वरवाद किया था तुमने । प्यारे ! गीताका वही रङ्ग जमा दे आ जा ॥ सारथी बनके भी, भक्तोंके ही हमगह रहे । भक्तिकी बेलि वही दिलसे बढा दे आ जा ॥ पूतना मारने आई थी उसे मारा था। फूट फैली हैं जो घर-घरमें भगा दे आ जा॥ टेर सुनते ही बचाया था, ग्राहसे गजको । हिन्दवालोंकी बची लाज बचा दे आ जा ॥ दाने दानेको मुहताज हैं बन्दे तेरे । बिगडी किस्मतको रहम करके बना दे आ जा॥ बढाके चीरको, थी लाज द्रोपदीकी रखी । मातु भारतकी रही शान, रखा दे आ जा ॥ नाश गौओंका हुआ, बैलोंकी मुहताजी है। दिलसे प्यारी उन्हीं गौओंको चरा दे आ जा॥ "हकीम" आ के करो हिन्दका उद्धार प्रभो । वीरताका वही फिर पाठ पढ़ा दे आ जा ॥

(''હિંદુપંચ''ના એક અંકમાંથી રચયિતાઃ-શ્રી∘ રામલાલ ભદ્ર 'હેક્પેમ')

२०-रेडियमनो उपयोग

રેડિયમ આપણી સૃષ્ટિનું એક અદ્દસત અને બહુ ઉપયોગી મૂળ તત્ત્વ છે. સર નાર્મન નામના અંગ્રેજ ખગાળશાસ્ત્રી એક વાર સ્પેક્ટ્રોસ્કાપ યંત્રવડે સૂર્યનું વાતાવરણ નિહાળતા હતા. તેમાં એને એક નવી રંગરેખાની ઝાંખી થઇ. આ ઉપરથી તેણે કલ્પના કરી કે, સૂર્યમાં એક નવું મૂળ તત્ત્વ કું મળી આવ્યું લાગે છે. એ તત્ત્વનું નામ તેણે 'હેલિયમ' પાડયું; કેમકે ગ્રીક ભાષામાં 'હેલિયાસ'ના કુ અર્થ સૂર્ય થાય છે. વિજ્ઞાનની પરિભાષામાં તેણે આ તત્ત્વનું નામ 'ડી' કરાખ્યું.

ત્યારપછી બીજા બે રસાયનશાસ્ત્રીઓએ એવી શોધ કરી કે, સૂર્યનું મૂળતત્ત્વ 'હેલિયમ' પૃથ્વી ઉપરની હવામાં પણ માેજીદ છે; અને જૂના ખડકાનાં પડમાંની તથા ઉંડા ઝરાઓમાંની હવાઓમાં પ્રવાહરપે તે ઉડી જાય છે. એ પછી તા એ મૂળ તત્ત્વને સ્થૃલ પદાર્થતરીકે પણ પકડવામાં આવ્યું. પાછળથી જણાયું કે, હેલિયમ તા એ મૂળતત્ત્વના માત્ર એક પ્રવાહજ હતા. એ ખાેવાયેલું સ્થૂલતત્ત્વ તે 'રેડિયમ.'

આ તત્ત્વ-રેડિયમમાં ગરમી તથા વિજળી ઉત્પન્ન કરવાની અખૂટ શક્તિ છે. સૂર્ય તાે લગભગ એજ તત્ત્વનાે ખનેલા છે અને પૃથ્વીમાંથી તાે એ અત્યંત અલ્પ પ્રમાણમાં મળી આવે છે; ને તેથી એની કિંમત પણ ખૂબજ ભારે છે. એક 'શ્રામ' એટલે ખેઆનીભાર રેડિયમની કિંમત સવાખે લાખ રૂપિયા જેટલી પડે છે. પૃથ્વીપર આટલાં વર્ષ અદ્યાત પડેલા સૂર્ય ને તારા-ઓના એ અદ્દેશ તત્ત્વ-રેડિયમને શાધા કાઢી સંસાર આગળ મૂકનાર મૅડમ ક્યુરી છે, એ વાત જગજાહેર છે; પરંતુ તૈની પહેલાં અચાનક એક પ્રસંગ નીચે મુજબ બની ગયા.

આજથી શુમારે ત્રીસખત્રીસ વર્ષ ઉપર પ્રાં. હેન્ની એકરેલ નામના ફ્રેન્ચ ભૌતિકશાસ્ત્રી ફાટા-ગ્રાષ્ટ્રીના કેટલાક પ્રયોગા કરતા હતા. યૂરેનિયમ નામના એક પદાર્થમાં એવા ગુણ છે કે, પ્રકાશ ભેદી ન શકે એવા કાગળાની આરપાર પણ તે પાતાનાં કિરણા માકલી શકે છે અને છળી પાડવાની પ્લેટ ઉપર અસર કરી શકે છે. યૂરેનિયમની આ શક્તિ ઉપર પ્રયોગા કરતાં કરતાં તેને હાથે અક-સ્માત્ એક ભૂલ થઈ ગઇ; પણ એ ભૂલને લીધે તાે એક પ્રકાશની ગતિ ને શક્તિસંખધી આત્યંત -ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવાનાં દ્વાર મનુષ્યજાતિને મળી ગયાં.

ફાટાગ્રાફીના સંપ્રદાય મુજબ પ્રાં. બેકરેલ યૂરેનિયમને સૂર્યના પ્રકાશમાં રાખતા હતા. એક દિવસ શરતચૂકથી તેમ કરવું એ બૂલી ગયા; તાપણ અધારામાંયે યૂરેનિયમે પાતાનાં કિરણા ફેંડ્રા છબીની પ્લેટ ઉપર અસર પાડી અને તસ્વીર ઉઠી પણ ખરી! તરત, આ ચમતકારિક બેદની શાધખાળ કરવા દેશવિદેશના વિજ્ઞાનીએ મચી પડયા. એમાં મૂંડ્રમ ક્યુરી પણ હતી.

મંડમ કયુરીએ 'પિચ ખ્લેન્ડ' નામના-જેમાંથી યૂરેનિયમ જડતું તે-ખિનજ પદાર્થપર પ્રયોગ આરં બ્યા. પૃથક્કરણ કરતાં એને માલૂમ પડયું કે, એ પદાર્થનાં કિરણા યૂરેનિયમનાં કિરણા કરતાં બેત્રણ-ગણાં વધુ ખળવાન હતાં. ઑસ્ટ્રિયાની સરકારે પાતાને ખર્ચે બાહીમિયા પ્રાંતમાંથી એક ટન (પક મણ) જેટલું આ ખિનજ મંડમ કયુરીની પ્રયોગશાળાએ મકત માકલાવ્યું. આ સમય્ર મનુષ્યજાતિના હિતની શાધ ખાતર પ્રજાઓ પાતાના અંગત સ્વાર્થ બૂલી જાય છે તેનું આ જવલંત દર્શત છે. ખિનજમાંથી મહામહેનતે તેણે યૂરેનિયમ છૂટું પાડયું; પણ તે સમજી ગઈ હતી કે, તેમાં એક બીજાં પણ બેદલરેલું તત્ત્વ છે કે જે યૂરેનિયમ કરતાં પણ ખળવાન છે. અંતે બધા પદાર્થો છૂટા પાડયા. પછી જે જરાક જેટલા શેષ ભાગ બાકી રહ્યો તેમાંથી એને એ નવું તત્ત્વ મળ્યું. એ તત્ત્વ અદશ્ય કિરણા પ્રેરતું હતું અને એ કિરણાના પ્રવાસના વેગ એક પળ વીસ હજાર માર્ગલ જેટલા હતા.

તે ઉપરાંત આ પદાર્થનાં રજકણામાંથી એક વિચિત્ર પ્રવાહ સતત વહ્યા કરતા જણાયા અને

^{*} આ ચમત્કારિક યંત્ર પ્રકાશનું પૃ²થક્કરણ કરે છે. આ યંત્રમાંથી પસાર થતાં કિરણ **ન્દ્ર**દા ન્દ્રદા રોગામાં વિબક્ત થઇ નય છે. જે પદાર્થનાં મૂળ તત્ત્વા શાધવાં હોય તેને બાળવામાં આવે છે અને તેનું અગ્નિના પ્રકાશન માં પૃથક્કરણ કરવામાં આવે છે. એ પદાર્થમાં જે જે મૂળ તત્ત્વા હોય તેની રંગરેખાઓ યંત્રમાંથી નીકળતી દેખાય છે. વળી એ બળતા પદાર્થ યંત્રથી ગમે તેટલા દૂર હાય તાપણ તેનાં મૂળ તત્ત્વાની ખાળ સ**હેલા**ઇથી થઇ શકે છે.

એ પ્રવાહાવિલ ત્રણ પ્રકારનાં કિરણા પ્રેરે છે એમ માલૂમ પડેયું. એ કિરણા ગમે તેટલે દૂર અ'ધારામાં જઇ શકતાં હતાં, તેમજ લાખંડ કે સીસાની દિવાલામાંથી પણ સપાટાળ'ધ પસાર થતાં હતાં. આ તત્ત્વ તે સાક્ષાત્ રેડિયમ હતું.

પણ રેડિયમની, ચામડોના રાગા મટાડવા વિષેની શક્તિની શાધ તા તદ્દન વિચિત્ર રીતે થઈ; અને તે પણ પેલા પ્રાં. બેકરેલની બીજી ભૂલને લીધેજ. પ્રાફેસર સાહેળ, જાણે પોતે રેડિયમના સર્વદ્રા હૈાય તેમ, રેડિયમની કણીઓથી ભરેલી શીશી પોતાના વેસ્ટ કાટના ગજવામાં રાખીને લંડનમાં વ્યાપ્યાના આપતા હતા. રેડિયમનાં ભેદી કિરણા કાચ અને કપડાંની આરપાર તેમની કૂખમાં પેડાં. રેડિયમના નિયમ પ્રમાણે ખરાખર ચૌદમે દિવસે તેની અદશ્ય શક્તિએ પ્રાફેસરના શરીર ઉપર લાલ લીસોટા પાડયો. પછી તો એમને વેદના પણ ઘણી થઈ અને તેમાંથી એ ગંભીર વ્યાધિના ભાગ થઈ પડયા!

પણુ આ બનાવ ઉપરથી વિજ્ઞાનીઓની મુદ્ધિ તો કામે વળગી અને અનુમાન બાંધવામાં આવ્યું કે, આ વિલક્ષણ પદાર્થનાં કિરણા જો મનુષ્યના શરીર ઉપર આવડી માેડી અસર કરે છે તો એ મનુષ્યના રાગ મટાડવામાં પણ કેમ કારણભૂત ન થાય ? ત્યારથી જૂદાં જૂદાં દદોં ઉપર રેડિયમનો અખતરા શરૂ થયા. રેડિયમમાં એવું બળ છે કે, એનાં કિરણા વચ્ચે શરીરનાં જે તંતુંએ આવે તે તૂડીને અલાપ થઈ જાય છે. દીવામાં પતંગિયાંની પેઠે રેડિયમમાં અતેક રાગજાંતુંએ નાશ પામે છે.

આજે તો હવે રેડિયમની મદદથી રાગા ટાળવાને કેટલીક સંસ્થાઓ સ્થપાઇ છે. એ રેડિયમ-માંથી કિરણોના પ્રવાહો અવિરત અખંડ વહાજ કરે છે અને તેને કાઇ અટકાવી શકતું નથી. બહારની ગરમી કે ઠંડી કે બીજાં કાઇજ તત્ત્વની અસર રેડિયમપર થતી નથી; અને છતાં બીજા પદાર્થોપર અસર કરવામાં રેડિયમ ખરેખર મહાયળવાન તત્ત્વ છે. રેડિયમનું નાનું રજકણ વર્ષો-સુધી ગરમી અને પ્રકાશરૂપે વિજળીના અથાક જથ્થા કાઢયાજ કરે છે!

રેડિયમનું અલોકિક લક્ષણ તા એ છે કે, તે અકલ્પ્ય એટલા અલ્પ સમયમાં નિરંતર પાતાનું પરિવર્તન કરતું રહે છે, જ્યારે બીજાં તત્ત્વોને બદલાતાં અસંખ્ય વર્ષો લાગે! રેડિયમમાંથી નિઃસરતા પ્રવાહાતાવ અને અદશ્ય અસર કરનારા છે. તેના વેગ દરપળ વીસ હજાર માઇલથી તે પાણાએ લાખ માઇલસુધીના હાય છે. એટલે એ તત્ત્વને ચાક્કસ પ્રકારના વાર્નિશ કરેલા ખાસ ધાતુના પાત્રમાં રાખવામાં આવે છે. શુમડાં, વિકાર, પાઠાં વગેરે ચામડીનાં દર્દો ઉપર રેડિયમ રામબાણ નીવડયું છે.

રેડિયમ મૂળ તો સૂર્ય અને તારાઓનું તત્ત્વ છે. તે પૃથ્વીનાં પડામાં શી રીતે મળી આવ્યું તેને વિષે એક જાણવાં જો હંંકાર છે. આપણી સૂર્યમાળાની ઉત્પત્તિવિષે કહેવાય છે કે, સૌથી પહેલાં આકાશમાં પ્રકાશ ને અગ્નિની–નિહારિકાના એક માટા ગાળા ક્રતા હતા. એ ગાળાના ગર્લ ભાગમાં રેડિયમતત્ત્વના અપરંપાર જથ્થા પડયા હતા. એ ગાળાના કરવાના વેગ એટલા તો ઝડપી હતા કે તેમાંથી જૂદ જૂદ વખતે જૂદા જૂદા ગાળા છૂટા પડી જઇ અનં તમાં ઉડી પડતા; પણ મુખ્ય ગાળા તેમને પાતાના આકર્ષ ભૂળળ વડે ખેંચી રાખતા. તેથી છૂટા પડેલા એ નાના ગાળા તેની આસપાસ (અને પાતાને મળેલા વેગથી પાતે પણ) ચક્કર ચક્કર કરતાજ રહ્યા. વખત જતા ગયા તેમ–કરાડા તે અખજો વર્ષો વીત્યા પછી, એ નાના ગાળા કરી ગયા ને સ્થૂલ ખનીને શ્રહા થયા, પેલા મોટા તેજસ્વી ગાળા મોટા હોવાથી ધીમે ધીમે કરતા તા ગયાજ છે; પણ એનાં અશિ ને પ્રકાશ હજ એટલાં માળાં પડયાં નથી ને તે હજી પાતાના આકર્ષ ણથી બધા શ્રહાને પકડી રાખે છે. એ માટા ગાળા તે સૂર્ય. આકાશમાં અનેક તારાઓ ચમકતા દેખાય છે તે નાનામાટા સૂર્યોજ છે અને તે બધામાં રેડિયમનું તત્ત્વ છે. પૃથ્વી જ્યારે સૂર્યથી છૂટી પડી ત્યારે સૂર્યના રેડિયમતત્ત્વના અંશ પૃથ્વીમાં રહી ગયેલે તે અયે અરા આજે આપણને મળી આવે છે.

રેડિયમ આ વિશ્વના ચમત્કાર છે.એ જીવનદાતા અને પરમાત્માના વિભૂતિ અંશ છે. રેડિયમની શાધમાં જાણે કુદરતની કૃપા ઉતરી છે. જે કુદરત એટલી ગૂઢ, ગંભીર, અકલિત અને બીષણ છે, તે કુદરત આજ જાણે માનવજાતની પરિચર્યા કરતી મધુરી માતા ખની વાત્સલ્યનાં અમી વરસી રહી છે.

રેડિયમ આવેા વિશ્વજ્યોતિ છે અને એ જ્યોતિમાં માનવજીવનના પ્રાણ છે. ભવિષ્યમાં રેડિયમના ક્રેવાે અદ્દભુત ઉપયાગ થશે તે કાણ કહેશે ? (ડૉ. કાન્તિલાલ પંડયાના 'વીસમી સદી' માંના લેખપરથી)

२१-मोहरमना तहेवारो

માહર્રમ એટલે શું?

માહર્રમ એ હિજરી સનના પહેલા મહીના છે. માહર્રમના અર્થ "હરામ કરેલ" એવા થાય છે. એ મહિનામાં અરખસ્તાનમાં લડાઇ હરામ કરેલી છે, એટલે લડવાની મનાઇ છે. એવા બીજા ત્રણ મહિના છે. જેમાં લડાઇને ઇસ્લામે ખંધ કરી છે. (૧) રજ્જબ^૭ (૨) ઝીકઅદ^{૧૧} (૩) ઝીલહજ.^{૧૨} હઝરત માહેમ્મદ (સ. અ.)* પેગ બર સાહેબના વખતમાં અરબ લોકોના જાદા જાદા કળીલા હતા. તેઓ માંહામાંહે નાનાં માટાં કારણાને લઇને લડતા અને લડાઇમાં હારજીતથી પાતાના કજીઆના ૈકે સક્ષા કરતા. વર્ષના મજકૂર ચાર મહીનામાં લડાઇ ખંધ રહેતી અને ક્ષાેકા તે દરમિયાન પાતાનાં કામકાજ સુલેહશાંતિથી કરતા. મુસલમાનામાં એ મહીના પવિત્ર ગણાય છે. એ મહીનાની પહેલી તારીખે હિજરી સતતું તતું વર્ષ શરૂ થાય છે. જેમ બીજા ધર્મના લોકા પોતાના નવા વર્ષના પહેલા દિવસ ખુશાલીમાં ઉજવે છે, તેમ મુસલમાના ઉજવી શકતા નથી. ઉલટું એ મહી-નાની શરૂઆતથી અંતસુધી તેઓ માટે શાક અને દિલગીરીનું કારણ ઉસું રહે છે; કારણકે ચ્યા મહીનાની દશમી તારીએ હઝરત ઇમામ હુસેન (રદી.)+ સાહેળ અને તેમના ખાનદાનના એક સિવાય સઘળા નાનામાટા પુરુષા કરખલા મુકામે ધર્માયુદ્ધમાં શહીદ થયા. (શહીદ થવું એટલે ધર્મ માટેની લડાઇમાં માર્યા જવું.) ઇમામ સાહેળના કક્ત એક દીકરા ઝેનુલ આબિદીન મંદવાડને લીધે ખરાવા પામ્યા. ઇમામ સાહેળે તેમજ તેમના કબીલાના માણસાંએ શામાટે ધર્મધુદ્ધમાં પાતાના પ્રાણ સાચી અને પવિત્ર ખિલાકત માટે અર્પણ કર્યાં ? ખિલાકત એટલે શું તે ઉપર હવે જરૂરી વિવેચન કરીએ.

પહેલા ચાર ખલીફ અને ખિલાફત ચુ'ડણીના કાયદા

પેગં ખર સાહે મે જ્યારે અરખસ્તાનમાં ઇસ્લામ નામે પવિત્ર ધર્મની સ્થાપના કરી, ત્યારે તેઓ દેશના ધાર્મિક અને મુલ્કી ખંદાબસ્ત કરતા. એમના મરણ પછી એ કામ માટે, અરખ લોકોએ હઝરત અબુબક્કર (રદી.) સાહેખને સુંટી કાઢ્યા અને તેમને "અમીરલ મામિનીન" (મુસલમાનેના સરદાર) અને ખલીકા કહેવા લાગ્યા, અને તેમના હોદ્દો ખિલાકતના નામે પ્રસિદ્ધ થયા. મદીના શહેર ખિલાકતનું મથક ખન્યું. પહેલા ખલીક હઝરત અબુબક્કર (રદી.)ની નિમણું કર્યુંટ- બીયા થઇ તેથા ખિલાકતની સુંટણીના કાયદા અમલમાં આવવા લાગ્યા. હઝરત અબુબક્કર (રદી.) સાહેખના મરણ પછી હઝરત ઉમંર (રદી.) બીજા ખલીકા થયા. ત્રીજા હઝરત ઉસ્માન (રદી.) અને ચાથા હઝરત અલી (રદી.) થયા. આ ચાર ખલીક, ખુલકાએ રાશિદીન કહેવાય છે. ખુલકાએ રાશિદીન એટલે ધાર્મિક ખલીકાઓ. તેઓ ઇસ્લામ ધર્મ અને કરાને શરીકના કરમાનને અનુસરી દરેક કામ કરતા, તેમની રહેણીકરણી સાદી હતી. તેમના તાખામાં ઇસ્લામી મુલકાની આવકના ઘણા પૈસા રહેતા; અને તેઓ તેના સદુપયાગ કરતા. હઝરત અલીની ખિલાકત વખતે આખા અરખસ્તાન, સીરિયા, ઇરાન, મિસર, દ્રિપોલી વગેરે દેશા ઇસ્લામના કખજામાં હતા. એ દેશાની ધાર્મિક અને મુલ્કા વ્યવસ્થા માટે મદીનાના ખલીક ગવર્નરાની નિમણુક કરતા. એ ગવર્નરી દૂર અને પાસેના દેશામાં ખલીકને નામે ધાર્મિકપણે હકુમત કરતા.

હઝરત મુઆવિયાની સીરિયામાં હકુમત

જ્યારે ત્રીજા ખલીક હઝરત ઉસ્માન શહીદ થયા, ત્યારે સીરિયામાં તેમના કુળ બની ઉમય્યાના એક કાબેલ માણુસ ગવર્નર હતા. તેમનું નામ હઝરત મુઆવિયા હતું. જ્યારે મદીના અને મક્કાના લોકોએ હઝરત અલીને ચોથા ખલીકતરીકે સુંડી કાઢ્યા ત્યારે મુઆવિયા સાહેબે તેમને ખલીકતરીકે

૭-૧૧-૧૨ એ હિજરી સાલનાં સાતમા, અગિયારમા ને ખારમા મહિનાનાં નામ છે.

^{* (}સ. અ.) સદ્યલાહા અલે હે વસદ્યમ્. તેમના ઉપર પરમેશ્વરના આશીર્વાદ અને શાંતિ થાય.

^{+ (}રફી.) (અલાહા) અનહા એટલે પરંમેશ્વર એમનાથી રાજી રહે.

રવીકાર્યા નહિ; તેમજ સીરિયાના લોકોએ પણ હઝરત મુઆવિયાની સત્તા અને લાગવગને લીધે હઝરત અલીને ખલીક માન્યા નહિ; પરંતુ તેમણે મુઆવિયા સાહેબને પાતાના ખલીક ગણ્યા. જ્યારે હઝરત અલી શહીદ થયા, ત્યારે તેમના માટા દીકરા હઝરત ઇમામ હસનને અરબરતાન અને કૂકાના મુસલમાનાએ ખલીકતરીકે ઝુંટી કાઢયા; પણ એ સાહેબ ખલીકની માટી જવાબદારીના કામથી દૂર રહેવા માગતા હતા, તેથી તેમણે ખિલાકત હઝરત મુઆવિયાનેજ સોંપી દીધી. તે બદલ મુઆવિયા સાહેબે તેમના બરણપાષણના બંદાબરત કરી આપ્યા; પણ ઇમામ હસન સાહેબ ઘણા વખત જીવવા પામ્યા નહિ, કેમકે પ્રપંચથી તેમને શરબતમાં કાઇએ ઝેર આપ્યાં જેથી તેઓ શહીદ થઈ ગયા.

આ બનાવ બન્યા પછી મુઆવિયા સાહેબ આખી ઇસ્લામી દુનિયાના સ્વતંત્ર ખલીક અને શહેનશાહ થયા. તેમના દરબાર ધણા ભપકાદાર રહેતા. લાકાને માટા માટા દરજ્જા અને ઇનામા

આપી તેઓ સીરિયામાં ઘણા લાકપ્રિય થઇ પડયા.

મુઆવિયા સાહેળના યઝીદ નામે એક દીકરા હતા. તે સ્વચ્છંદી અને વ્યક્તિચારી હતા. તે પાતાના વખત માજ-શાખમાં ગુજરતા-દાર પીતા, જાગાર રમતા, ગાયના સાંભળતા અને નાચ-રંગ જોતા. જો કે એ મુસલમાન હતા પણ મુસલમાની ધર્મ પ્રમાણે પ્રાર્થના અને ઉપ-વાસ કરતા નહિ. મુઆવિયા સાહેળ હિજરી સન. ૬૦ અને ઇ. સ. ૬૮૦-૮૧માં ગુજરી ગયા, ત્યારે યઝીદ ખિલાકતની ગાદીએ બેઠા.

હઝરત ઇમામ હુસેન ખિલાકૃતના ખરા હકદાર

મદીનામાં ચાર ઘણા પ્રખ્યાત અને કાખેલ માણસો હતા. તેમણે યઝીદને ખલીકતર્રાકે સ્વીકાર્યો નહિ. (૧) હઝરત ઇમામહુસેન, (૨) અબદુલા ઇઇને ઝુખેર, (૩) અબદુરરહેમાન ઇઇને હઝરત અક્ષુબક્કર અને (૪) અબદુલા ઇઇને હઝરત ઉમર. હઝરત ઇમામહુસેન એ ચાર પૈકી ખિલાક્તને વધારે લાયક હતા. એ સાહેબ બની હાશમના વંશમાં પ્રખ્યાત થયેલા હઝરત મોહમ્મદ પેગમ્બર (સ. અ.) સાહેબની પ્રખ્યાત દીકરી હઝરત ફાતમા અને હઝરત અલીના દીકરા હતા. તેથી કુળમાં આખી મુરલીમ દુનિયામાં સૌથી શ્રેષ્ઠમાં શ્રેષ્ઠ હતા. પોતે વિદ્રાન, ધર્મ યુસ્ત, સાચા અને પ્રમાણિક હતા, તેઓ ૫૭ વર્ષની પ્રખત ઉંમરના અને અનુભવી હતા. સારાશ કે, દરેક રીતે એ સાહેબ ખિલાક્તને લાયક અને શાંભે તેવા હતા.

યઝીદ ગાદીએ બેઠા કે તરતજ તેણે મદીનાના પાતાના તાળાના મુલકના ગવર્નરને લખ્યું કે, મજકુર ચાર માણુસાને બાલાવી મારી ખિલાકતની પ્રતિજ્ઞા લેવડાવ. જો ન લે તા ચારેને મારી નાખજે. મદીનાના ગવર્નરે ઇંબને ઝુંબરને બાલાવ્યા, પણું તે બહાતું કાઢી ગયા નહિ અને તેજ દિવસે રાત્રે મક્કા જતા રહ્યા. જ્યારે હંઝરત ઇંમામ હુસેન સાહેંબને બાલાવ્યા, લારે તેઓ ગયા ન્ એને તેમને યઝીદના હુંકમ સંંભળાવ્યા તા તેમણે કહ્યું કે, જો બીજાઓ પ્રતિજ્ઞા લે તા હું પણું લઉં. એમ કહી બીજે દિવસે ઇંમામ સાહેંબ પણું મક્કે જતા રહ્યા. બાંકીના બે માણુસાએ પણું એમજ કર્યું. એ પ્રમાણે ચારેમાંથી કાઇએ યઝીદને ખલીકતરીકે સ્વીકાર્યા નિંદ; કારણ કે યઝીદ ખિલાકતને માટે કાઇપણુ રીતે લાયક ન હતા તે આપણું ઉપર બતાવી ગયા છીએ. યઝીદને મજકુર ચાર માણુસા મક્કે ગયા છે, એવી ખબર મળી કે તરતજ તેણે એક લશ્કર મક્કે માંકલ્યું. તે લશ્કરે મક્કાને ઘેરા ઘાલ્યા. અબદુક્ષા ઇંબને ઝુંબરે પણું લડાઇની તૈયારી પહેલાંથી કરી મૂકા હતી; તેથી દુશ્મનના લશ્કરને હરાવી તેના સરદારને પકડી મારી નાખ્યા. આ લડાઇનમાં હઝરત ઇમામહુસેન સાહેંબે ભાગ લીધા નહિ. મક્કામાં જૂદે ઠેકાણું તે રહેવા લાગ્યા. અહીં પણ ઇમામ સાહેંબને લોકાએ જંપીને બેસવા દીધા નિર્દા.

ક્ફાનું આમંત્રણ

ઇરાકે અરખીમાં કૂકા નામનું એક શહેર છે. ત્યાંના લોકોએ ઇમામ સાહેબને ખિલાકતના ખરા હક્કદાર ગણી લાગલાગટ ત્રણચાર ડેપ્યુટેશન માકલી કૂકે આવવા વીનવ્યા. આખરે ઇમામ સાહેબે થાકીને પાતાના પિત્રાઇ લાઇ મુસ્લીમ બિન અકીલને કૂકે માકલ્યા; તે એટલા માટે કે ત્યાં જઈ તેઓ કૂકાના લોકોને મળે અને બુએ કે તેઓ ઇમામ સાહેબને ખલીક બનાવવા ખરેખર તૈયાર છે કે નહિ. મુસ્લીમ બિન અકીલ કૂંકે ગયા તો બાર હજાર માણસોએ ઇમામ સાહેબ માટે ખિલાકતની પ્રતિજ્ઞા લીધી. મુસ્લીમે એ હકીકત ઇમામ સાહેબને લખી જણાવી અને વધારામાં લખ્યું કે, બીજા એક લાખ માણસો આપની પ્રતિજ્ઞા લેવા તૈયાર છે; માટે આપ જલદી અહીં પધારા કે યઝીદને આ વાતની ખબર પડે નિહ. ઇમામ સાહેબને જ્યારે મુસ્લીમના કાગળ મળ્યા, ત્યારે તેમણે કૂફે જવાની તૈયારી કરી. મક્કાના લાકોએ ઇમામ સાહેબને કૂફે જવાની ના પાડી અને કહ્યું કે, કૂકાના લાકા વિશ્વાસને પાત્ર નથી. ઇમામ સાહેબે જવાબ આપ્યા કે, મક્કામાં મને યઝીદ ચેનથી બેસી રહેવા દેશે નહિ, પણ લશ્કર માકલી મારી નંખાવશે; માટે લાચારીના સબબે હું જાઉં છું.

ઇમામ સાહેબતું કૂફે જવા નીકળવું અને કૂફામાં મુસ્લીમની કતલ

ઈમામ સાહેળ પોતાના ખેધા પુરુષો અને ઝનાનાને લઈ મકેકેથી કૂફે જવા નીકળ્યા. ક્કત પોતાની કાતમા સુગરા નામની એક દીકરીને મંદવાડને લીધે ત્યાં રહેવા દીધા. રસ્તામાં કૂફેથી આવતા કેટલાક માળુસા ઇમામ સાહેળને મળ્યા અને મુસ્લીમની કત્લના સમાચાર આપી એમને મકેકે પાછા કરવાની સલાહ આપી; તા ઇમામ સાહેળે મકેકે પાછા જવાના ઇરાદા કર્યો. પરંતુ મુસ્લીમના લાઇઓ જે ઇમામ સાહેળની સાથે હતા તેમણે કહ્યું કે, અમે તા અમારા લાઇનું વેર સેવા કૂફે ગયા વગર રહેવાના નથી, તેથી ઇમામ સાહેળ કૂફા તરફ આગળ વધ્યા. મુસ્લીમે ઇમામ સાહેળને કૂફે આવવાના કાગળ લખ્યો ત્યારપછી એવું ખન્યું કે, એ વાતની ખબર યઝીદને મળી; તેથી તેણે કૂફાના જૂના ગવર્નરને કાઢી મૂકા તેની જગાએ ઉબેદુલ્લા ઇબ્ને ઝીયાદને નીમ્યા. આ માણસ ઘણા ચાલાક હતા. કૂફે આવી તેણે મુસ્લીમને પકડી તેનું માથું કાપી નાખ્યું અને ત્યાંના લોકાને ધમકી આપી કે, જો તમે હુસેન સાહેબને ખિલાકત માટે જરાપણ મદદ કરશા તા હું તમને મારી નાખીશ અને તમારાં ઘરબાર બરબાદ કરીશ. તમારાં ખલીક તા યઝીદ છે. એને ખલીક માના અને ઇમામ સાહેબ આવે તા તેમની સામે યઝીદ માટે લડેા. કૂકાના લોકાના મત આ ધમકીને લીધે કરી ગયા અને ઇમામ સાહેબની સામે લડવા તૈયાર થયા.

કરણલાતું યુદ્ધ અને ઇમામ સાહેખની શહાદત

હઝરત ઇમામ હુસેન સાહેબ હિજરી સન ૧૦ ના છેલ્લા મહીના ઝિલહજની ત્રીજી તારીખે મકેકેશી નીકળ્યા હતા, અને કૂચ કરતા કરતા કરબલા આગળ હિજરી સન ૧૧ ઈ. સ. ૧૮૧-૮૨ માહરેમ માસની પહેલી તારીખે આવી પહેાંચ્યા. ઇમામ સાહેબની સાથે એમના કબીલાના હર અને બીજા ૧૪૦ માહ્યુસ હતા. ઝનાના પહ્યુ સાથે હતા. તેમને માટે તં છુ હિલો કરી તેમાં તેમને રાખ્યા. કૂકાના ગવર્નર ઇબ્ને ઝીયાદે ઇમામ હુસેન સાહેબની સામે ચાર હજાર માહ્યુસાનું એક લશ્કર અમરૂ બિન સઅદની સરદારી હેઠળ માકલ્યું અને હુકમ કર્યો કે, ઇમામ સાહેબની સામે લડી તેમને મારી નાખી તેમનું માશું મારી પાસે માકલા. અમરૂ બિન સઅદની મદદ કરવા એક બીજા સરદાર શિમર ઝિલજોશનને પહ્યુ માકલ્યા. શિમર ઘણા ઘાતકી માહ્યુસ હતા. એનાજ હુકમ-ચી દુશ્મનોએ ઇમામ સાહેબ તરફ અતિશય ઘાતકીપહ્યું દેખાડ્યું. એમને ખારાક અને પાણીન મળે તેના પાંકા બંદોબરત કરાવ્યા. માહર્મની સાતમી તારીખે યુકેડીસ નદીને કાંઠે પહેરા એસાડી દેવામાં આવ્યા, જેથી ઇમામ સાહેબ અને તેમના માહ્યુસાને ખારાક અને પાણીવગર અતિશય દઃખ વેઠવું પડયું.

દુશ્મના જ્યારે ઇમામ સાહેખ સામે આવી પહોંચ્યા તારે ઇમામ સાહેખે તેમના સરદારને કહ્યું કે, તમે મને શામાટે મારી નાખવા આવ્યા છે! મેં તમારે શું ખગાડયું છે! હું લડવા માગતા નથી, મારી ત્રણ શરતા છે, તેમાંની એક માના અને સુલેહ કરા. (૧) તમે મને અહીં-ઓથી જવા દા. હું એકાંતમાં જીંદગી ગુજારીશ અને યઝીદની ખીલાક્ષ્તને આહે આવીશ નહિ. (૨) અથવા મને સરહદના તુર્કો સામે લડવા માકેલા. (૩) કાં તા મને યઝીદ પાસે લઇ જાઓ કે એની સાથે હું પાતે સુલેહની વાતચીત કરૂં; પણ દુશ્મને સુલેહની કાઇ પણ વાત સાંભળા નહિ.

માેહર્રમની પહેલી તારીખથી નવમી તારીખ સુધી ઇમામ સાહેબ તરફથી પાેતાને જવા દેવા માટે મેહદ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યા; પણ બધા ફેાકટ ગયા. એ દરમિયાન સાતમી તારીખે ઇમામ સા**હે**-ખના ભાઇ હેઝરત અખ્યાસ ઝનાનાને માટે પચાસ માણસાે લઇ યુક્રેટિસને કિનારે પાણી લેવા ગયા તા દુશ્મનના ધાેડેસ્વારાએ તેમની ઉપર તીરાના વરસાદ વરસાવ્યા અને સખત લડાઇ કરી. તેમાં બધા માણસા માર્યા ગયા. કક્ત હઝરત અબ્બાસ ઘણા જખમી થઈ પાણીની ખાલી મશક લઇ પાછા કર્યા. હવે મહાેર મતા દશમા દિવસ આવ્યા. તે શુક્રવાર હતાે. ઇમામ સાહેબે પાતાના માણુસોને કહ્યું કે ''હું તમને રજા આપું છું કે તમે ચાલ્યા જાઓ, દુશ્મન મારા ખૂનના તરસ્યા છે, તે મને એકલાનેજ મારી નાખવા માગે છે, મારે માટે તમે તમારા જીવ જોખમમાં ન નાખા, હું ખુશીથી તમને જવા દેવા ઇચ્છું છું." તેમણે જવાબ આપ્યા કે "એવું કદી પણ નહિ <mark>ખને.</mark> અમે આપની ખાતર કરખાન થઇ આપને ખચાવીશું." એમ કહી એમની સાથેજ રહ્યા. દુશ્મન તરફથી લડાઇ શરૂ થઇ. મેદાનમાં દરેક પક્ષના એકેક માણમ આવતા અને લડતા. જ્યારે એક માર્યો જતાે ત્યારે ખીજો આવતાે અને લડતાે. એમ લડતા લડતા ઇમામ સાહેબના મુઠ્ઠીભર માણસો પૂરા થઇ ગયા અને તેમના ભાઇએો. દીકરા અને ભત્રીજાનો પ્રેદાનમાં જવાના વખત **અ**ાવ્યા. એ ખધા ધણી ખહાદૂરીથી લડ્યા અને ધર્મ તથા મત્યને માટે શહીદ થયા. એમના ભાઇ હઝરત અબ્બાસે, દીકરા હઝરત અલી અકબરે અને નાની ઉંમરના એક ભત્રીજા હઝરત કાસમે લડાઈના મેદાનમાં જે શરાતન દેખાડ્યું છે, તેની દુશ્મને પણ દાદ આપી છે. હજ્તરાના લશ્કર સામે એમણે લડીને શહાદતનું શરખત પીધું અને અમર નામના મેળવી આ જગતને છાડી ચાલ્યા ગયા. હવે ઈમામ સાહેબ એકલા તંબુની બહાર ઉભા હતા. તેમણે તંબુમાં પાતાના નાના <u>ળાળકુ અલી અસગરને રડતાં સાંભુત્યું. એ બાળકની ઉંમર કક્ત છ મહીનાની હતી. તંણુમાં ગયા</u> તો એમને કહેવામાં આવ્યું કે, અલી અસગર તરસથી અતિખેચેન છે. એમની માને પણ ભૂખ અને તરસથી દૂધ આવતું નથી, અને પાણી પણ ખિલકુલ નથી, એનું ગળું સૂકાઇ ગયું છે. ઇમામ સાહેળે આ સાંભળી અલી અસગરને દુશ્મનના લશ્કર સામે લઇ જઇ કહ્યું કે 'મને તેા પાણી નથી આપતા તા ન આપા, પણ આ નાના બાળક તમારા શા ચુન્હા કર્યો છે? એને તા પાણી આપા.' દુશ્મનના એક નિર્દય સિપાઇએ એના જવાયમાં એક તીર અલી અસગરના ગળામાં મારી કહ્યું 'લા આ પાણી!' તીર વાગવાથી બાળક તરફડીને ઇમામ સાહેબના હાથમાંજ શહીદ થઇ ગયું. મહાેર્ડમના દશમા દિવસે લડાઇ સવારથી શરૂ થઇ, આખાે દિવસ ચાલી અને ઇમામ સાહેબ સિવાય બધા માણતાે શહીદ થઇ ગયા. હવે સાંજના પાંચેક વાગ્યા છે. ઇમામસાહેબ ત'સુમાં જાય છે, બધી બાતુઓને છેલ્લી, સલામ કરે છે અને તેમની રજા લઇ દુશ્મન સામે એકલા લડવા. જાય છે. દુશ્મન એમની ઉપર તીરાતા વરસાદ વરસાવે છે. એ પણ જગજાહેર ખહાદુરી અને શરાતનથી તેના જવાય આપે છે. પછી એમનાપર ભાલાએ અને તલવારાના સખત મારા ચલાવવામાં આવે છે. તેના હિસાબ ન ગણતાં દુશ્મના આગળ જઇ તેમને પણ પાતાની તલ-વારના સ્વાદ ચખાડે છે અને માતના રસ્તા બતાવે છે. હવે તરસ બેહદ લાગી છે, પાણીવગર ગળું સુકાય છે; એટલે સુદ્રેટિસને કાંઠે પહેાંચા પાણી ખાખામાં લઈ પીવા જાય છે એટલામાં એક કર અને ઘાતકા દુશ્મન એમના માં ઉપર તીર છાંડે છે. જેથી લોહીની નદી એમના મોં-માંથી ખહાર વહે છે. એવી હાલતમાં યુદ્દેટિસના કિનારાથી પાછા કરે છે. તેવામાં દુશ્મનના એકઃ સરદાર જેવું નામ શિમર છે. તે પાતાના છ સિપાઇએાને લઇ જઇ ઈમામસાહેબને ઘેરી તલવારા મારે છે. આખરે એક તલવાર એમના ડાળા હાથ ઉપર પડે છે, અને તે હાથ ખભાથી કપાઇ જમીન ઉપર પડે છે, તે સાહેબ હાથ કાપનારને મારવા તલવાર ઉપાડે છે: પણ શરીરમાં તાકાત ન હોવાથી ભોંયપર પડે છે. સનાન ઈબ્ને અનસ એમની મુખારક છાતીમાં ભાલા મારે છે, જે પીઠની પાર થઈ જાય છે. એ ભાલા પાછા ખેંચે છે. તેની સાથે હઝરત ઇમામહુસેન સાહેબના અમર આત્મા પણ શરીરબહાર નીકળા સ્વર્ગવાસી બને છે. ખાલી ઇબ્ને યઝીદ એમનું માથું કાપી લે છે, અને દુનિયાની સૌથી માટી શહાદત પૂરી થાય છે. અધર્મી, ધાતકી અને કર દુશ્મનાની નિર્દયતાના હજુ પણ અંત આવતા નથી. ઇમામ સાહેળના શળ ઉપર ધોડા દાડાવે છે, અને તેને કચડી નાખે છે. જીલમની તા હદ થઇ ગઇ; પણ હરામખારાને સંતાય થતા નથી. દુશ્મનના પુરુષા તં જુમાં પ્રવેશ કરે છે અને પડદાવાળી બાનુઓને લૂટે છે. માંદા ઝેનુલ આબિદીન સાહેળને સાંકળોથી જકડે છે અને એમને તથા પાક બાનુઓને ઉંટ ઉપર બેસાડી ઇમામ સાહેળ તથા બીજ સત્તર જણનાં કાપેલાં માથાં ભાલા ઉપર મૂકી કૂકાના ગવર્નર પાસે લઇ જાય છે. કૂકાના મુસલમાના એ બધાને એવી હાલતમાં જોઇ અશ્રુના વરસાદ વરસાવે છે, પણ એમની કોઈ પણ રીતે મદદ કરી શકતાં નથી; કારણકે ગવર્નર એમને મારી નાખે તેથી બહીએ છે. કૂકાના ગવર્નર ખુશ થઇને એ બધાને સીરિયાની રાજધાની દમિશ્કમાં યઝીદ પાસે માકલે છે. યઝીદ દરબારીઓના કહેવાથી કેદીઓને છૂટા કરે છે, જમાડે છે અને તેમના ભરણપાષણના બંદાબરત કરી મદાના માકલી દે છે.

ઈમામ હુસેન સાહેબની શહાદતનાં ફળ

વાંચનાર આ વાંચીને જરૂર કખૂલ કરશે કે, હઝરત ઇમામ હુસેન સાહેખે ધર્મ અને સત્યને માટે કરબલા મુકામે જે ભાગા આપ્યા તેવા કાઇ પણ માણસે દુનિયામાં ભાગ્યેજ આપ્યા હશે. કમામ હસેન સાહેખની શહાદતથી અસત્યના પરાજય થયા અને સત્યના જય થયા. તે આ ઉપરથી સાભિત થાય છે કે, યઝીદ ઉખેદુક્ષા ઇખને ઝિયાદ, શિમર અને બીજાઓ જેમણે કર-<u> ખલાના યુદ્ધમાં ઇમામ હુસેન સાહેખની વિરુદ્ધ ભાગ લીધા અને તેમના તથા તેમના સાથીએ </u> ઉપર ખેહદ જાલમ કર્યા તે ખધા ઇરલામ અને પરમેશ્વર આગળ માટા પાપી અને ગુન્હેગાર છે. એ બધા ઉપર આખી મુસ્લીમ દુનિયા શાપ અને નિંદાના વરસાદ વરસાવે છે. યઝીદને દમિશ્કમાં જે જગ્યાએ દાટવામાં આવ્યા છે, તે જગ્યાએ લાકા ઇટા અને પથરા નાખે છે. યઝીદનું નામ મુસલમાનામાં વ્યભિચાર, પાપ, જુલમ અને ઘાતકીપણા માટે કહેવતરૂપ થઇ પડયું છે. નિર્દય અને અપરાધી માણસ માટે યઝીદની ઉપમા આપવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે અનેક રીતે યઝીદ દુનિયામાં કુકમી ગણાય છે. સત્યના જય થયા તેના પૂરાવા એ છે કે, ઈમામ હુસેન સાહેએ અને તેમની સાથે જે માણસાએ ધર્મની ખાતર કરખલાના મેદાનમાં આત્મદાન દીધું, તેમને શહાદતના દરજ્જો મળ્યો છે. તેઓ ઇસ્લામ પ્રમાણે સ્વર્ગમાં ગયા છે, અને ત્યાં સુખશાંતિ ભાગવે છે. ઇમામ હુસેન સાહેબે સૈયદુશ શાહાદા એટલે શહીદાના સરદારના મરતબા પ્રાપ્ત કર્યો છે. ઇધર તેમના કાર્યથી અતિશય પ્રસન્ન થયા છે. મુસ્લીમ દુનિયામાં માહર્રમના દિવસા દરમિયાન તેમના માન અતે રમરણાર્થ ધર્મકથાની મજલિસા થાય છે, પ્રસાદ વહે ચાય છે, તેમને માટે પ્રભુપ્રાર્થના થાય છે અને તેમને આશીર્વાદ આપવામાં આવે છે. જે ભૂખ અને તરસ તેમણે વેઠયાં તે બદલ મુસલમાના પરળા બેસાડે છે. શરખતા, મિઠાઇએા અને અનેક જાતનાં ભાજના તથા પકવાનાથી કરાેડા માણસાેને તૃપ્ત કરવામાં આવે છે. આ દાન અને સખાવતના કામમાં કરાેડાે રપિયા ખર્ચાય છે. એથી વેપાર-રાજગારને પણ મદદ મળે છે. કરખલા ગામને કાઇ જાણતું ન હતું, તે જગપ્રસિદ્ધ ખની ગયું છે. ઇમામ સાહેખની પાક તુરખત અને રાજો ત્યાં શાબી રહ્યાં છે. લાખા મુસલમાના દરવર્ષે ત્યાં જાત્રાએ જાય છે અને હમેશ મેળા ભર્યો રહે છે. આ ઉપરાંત હિંદસ્તાનમાં ઉદ્દેભાષામાં એમની યાદગીરી અર્થે મરસિયા નામનાં હજારા કાવ્યા રચાયાં છે. એમાં ઇમામ હુસેન સાહેખ અને તેમના કબીલાનાં શહીદ થયેલાં માણસા તેમજ બાનુએાને કર-ખલામાં જે દુ:ખ, સંકટ, જીલમ વગેરે વેઠવાં પડયાં તેના, તેમજ યંઝીદ, શિમર અને તેમના સાથીએાતું ધાતકીપણં, નિર્દયતા તથા જુલમના કરુણાજનક દેખાવ દેખાડવામાં આવ્યા છે, અને તેમનાં શરાતન અને શૌર્યના ચકચકિત ચિતાર ચીતરવામાં આવ્યા છે. ઉર્દુ સાહિત્યમાં મીર અનીસ અને મીરજ દળીરના મરસિયા ઘણા પ્રખ્યાત છે અને ઉર્દુ જાણનારાએ તેમને વાંચી અનેક રીતે તેમના લાભ લે છે. વળા એ દિવસામાં મસ્જિદા, ધરા, દુકાના તથા મંડપાન માં ભષકાદાર રાશની કરવામાં આવે છે. જે ખતાવી આપે છે કે, સત્ય આમ પ્રકાશે છે અને

જેને જોઇ ક્ષેપ્રાનાં અ'તઃકરણું ખુશ થાય છે. ઉત્તરહિંદુસ્તાનમાં ઘણા હિંદુલાઇએ પણ આ પ્રમાણે મહાર્રમના દિવસોમાં ઉપર વર્ણવેલાં બધાં પુષ્યનાં કામા કરે છે.

આખા હિં દુસ્તાનમાં મહાેર્રમના દેશમા દિવસે લોકા તાઝિયા, ગિરાહ, પંજા વગેરે બનાવી પાતાના શહેર અને ગામના માટા રસ્તાએાપર વાજા વગાડી ફેરવે છે.

તાઝિયા ખનાવવામાં હિંદમાં વસતી દરેક કાેમના માણસા સામાન્ય રીતે ભાગ લે છે એટલે એ કામ માટે જે ઉધરાષ્ટ્રં થાય છે તેમાં પૈસા આપે છે. હિંદુ દેશી રાજ્યામાં દાખલાતરીક વડાદરા, ગ્વાલિયર વગેરેમાં રાજ્ય તરફની તાઝિયા ખનાવવામાં આવે છે, અને દરભારી ઠાઠથી તેમને ફેરવવામાં આવે છે. દરેક શહેર અને ગામમાં મુકરર કરેલી જગ્યાએ માટા તાઝિયાને ફેર-વ્યા પછી એક ઠેકાણે તે પર પાણી છાંટી ઠંડા કરી પાછા તેમની અસલ જગ્યાએ લઇ જઇ ત્યાં તેમને વરસ દહાડા રાખી મૂકવામાં આવે છે. નાના તાઝિયાને નદી કે તળાવમાં ડૂબાડી દેવામાં આવે છે. માહર્મના પાંચમા તારીખથી ગિરાહ નામની ટાળાઓ, પંજાઓ વગેરે નીકળે છે. મુસલમાતા નહાઇ ધાયેલાં લૂગડાં અને તે ઉપર નાડાશેલી વગેરે પહેરી કકીર ખને છે. વળા જેઓએ ખાધા લીધેલી હોય છે તેએ! વાધ ખને છે. એ પ્રમાણે ઇમામ હુસેન સાહેળ ઉપર જેમને આરશા અને યકીન હોય છે. તેઓ અનેક જાતની ખાધાએ રાખી તેમને પૂરી કરે છે, અને પાતાની ઇચ્છાએ પાર પડેલી જાએ છે. તાઝિયા, ગિરાહ, પંજા વગેરેને મુસલમાની ધર્મ સાથે કરાા સંખંધ નથી. એથી ઉલડું એ બધું બિદઅત* કહેવાય છે. મુસલમાન માલવીએા ધાર્મિક કથાઓમાં એની વિરુદ્ધ બાધ કરે છે; પરંતુ ક્ષોકાે ઉપર અંકુશ ન હાેવાથી એ બધું અમલમાં આવે છે. આપણી માયાળ સરકાર પણ આ કામાની વચ્ચે પડતી નથી, પણ પાતાની કરજ-તરીકે તાકાન, કજીઆ, ડાંટાને રાકે છે અને એ દિવસામાં સારી વ્યવસ્થા રાખે છે. તાઝિયા એ શખદનું મૂળ તાઝિયત છે. તેના અર્થ દિલાસા તથા બીજાના દુઃખના શાક થાય છે. તે ઉપરથી પારકાના દુઃખના શાક ઉપજાવનારી વસ્તુ એ પણ અર્થ થાય છે-અર્થાત તાઝિયા એટલે ઇમામ સાહેખની કખર તથા રાજાના નમુના જેનું દશ્ય જોનારના અંતઃકરણમાં શાકની લાગણી ઉત્પન્ન કરે છે. હિંદુઓ તાઝિયાને તાખૂત કહે છે, તાખૂતના અર્થ શખ કે કફન થાય છે. તાઝિયા કે તાખૂત ઇમામ ~~હુસેન સાહેખના કરખલામાં~~ જે રાજો છે તેના નમુના કે નકલ છે. તેને વાંસ, કાગળ. અખરખ વગેરેથી તૈયાર કરવામાં આવે છે. કેટલાક તાઝિયા ચૂનાના પણ ખને છે. મુસલમાના કહે છે કે, તાઝિયાના રિવાજ હિંદમાં તૈમુર લંગે દાખલ કર્યો.

ઇ. સ. ૧૩૯૮માં જ્યારે તે દિલ્હીપર ચઢી આવ્યો તે પહેલાં એણે ખાધા લીધા હતી કે, જો હું હિંદને કૃતેહ કરીશ તો ઇમામ હુસેન સાહેખના રાજની યાત્રાએ કરખલા જઇશ; પણ જ્યારે તેની ઇચ્છા પાર પઢી ત્યારે રાજકીય કારણોને લીધે તે ત્યાં જઇ શક્યા નહિ અને સલાહકારાના કહેવાથી દિલ્હીમાં તેણે એક સોનાના રત્નજડિત તાઝિયા તૈયાર કરાવ્યા. અને તેના આગળ ઇમામ સાહેખ માટે પ્રકાતેહાની ક્યા કરી. તેના દિલ્હીના ક્ષાકા લાભ કે તે માટે તેને શહેરના માટા રસ્તાઓ ઉપર ફેરવવામાં આવ્યા. ત્યારથી તાઝિયાના રિવાજ આખા હિંદુસ્તાનમાં દાખલ થઇ ગયા. એતિહાસિક દિષ્ટએ જોતાં તાઝિયા પણ ઇમામ સાહેખની શહાદતનું સ્મરણ કરાવે છે. મહાર્રમની દશમી તારીએ દરેક શહેરમાં લાખા માણસા તાઝિયા જોવા નીકળે છે, માટા રસ્તાએ અને ખજારામાં દુકાના લાગે છે અને એક માટા મેળા ભરાય છે. ભણેલા અને ડાહ્યા માણસો તાઝિયા જોઇને ઇમામ હુસેન સાહેખની માટી શાહદતને યાદ કરી તેની કદર કરે છે અને ધર્મ તથા સત્યને વળગી રહેવાના પાઠ શીખે છે.

મુસલમાનામાં મહાર્રમના દશમા દિવસ ''યામે આશરા'' ના નામથી પ્રખ્યાત છે. ધણા અસલના વખત**થી એ દિ**વસની મહત્તા અનેક રીતે સાબીત થયેલી <mark>છે. એજ</mark> દિવસે પેગંબર

^{*} ખિદઅત એટલે ઈસ્લામમાં નવી દાખલ કરેલી ખાખત.

x ફાતેહા એટલે ગુજરી ગયેલા માણુસ માટે કરવામાં આવેલી પ્રાય'ના.

હઝરત આદમ (અલય)× તથા હઝરત ઇપ્લાહીમ (અલય) પેદા થયા. હઝરત ઇપ્લાહીમ એજ દિવસે અગ્નિમાંથી મુક્ત થયા. હઝરત અપ્યુખ (અલય)ની મુસીખત દૂર થઈ, હઝરત દાઉદ (અલય) નાં પાપ માક થયાં, હઝરત સુલેમાન (અલય)નું ગુમ થયેલું તખ્ત પાછું મળ્યું, હઝરત તૃહ (અલય)નું વહાણ જૂદી નામના પર્વત પહોંચ્યું, હઝરત ઇસા (અલય)ને આકાશ ઉપર ઉપાડી લેવામાં આવ્યા, હઝરત યૃત્તમ (અલય) માછલાના પેટમાંથી મુક્ત થયા અને એજ દિવસે હઝરત ઇમામ હુસેન (રદી*) સાહેખની મહાન શહાદત પણ થઇ, જેથી આ દિવસની મહત્તા અત્યંત ઝળકો નીકળી.

ઇસ્લામ મુસલમાનાને બાધ કરે છે કે, આશરાના દિવસે પાપથી દૂર રહેા, ઉપવાસ કરા, ગરીબાને જમાડા, લાકાને શરબત અને દૂધ પાઓ, દિવસે અને રાત્રે પ્રભુપ્રાર્થના કરા, કરબ-લાના યુદ્ધનું સ્મરણ કરા અને હઝરન ઇમામ હુસેન સાહેબની માટી શહાદતની યાદ કરી પરમે-શ્વરને સંબાધા અને અરજ કરા કે, આ પરમાત્મા! તું હઝરત ઇમામ હુસેન સાહેબના પવિત્ર અને અમર આત્માને સ્વર્ગમાં સદા સુખ અને શાન્તિમાં રાખ, અને એમને પ્રતાપે અમને દુનિયામાં ઇસ્લામ અને સત્યના ખરા માર્ગે દોરવ.

("ગુજરાત શાળાપત્ર"ના જુલાઇ ૧૯૨૫ના અંકમાં લેખકઃ–રા. એ. એ. હંકીમછ)

२२-दिशाओं शोधवानी रीत

જંગલમાં અથવા અજાણ્યા પ્રદેશમાં ઘણી વખત દિશાએ શોધવી મુશ્કેલ પડે છે. તે વખતે નીચે દર્શાચ્યા પ્રમાણે દિશાએ શોધી શકાય છે:-

(૧) હાકાયંત્ર હાય તા તેના ઉપયાગ કરવા. હાકાયંત્રની સળી ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા ખતાવે છે.

(ર) ધડિયાળ હાય તા તેના આંકડાવાળા ભાગ ૧૨ ના આંક સૂર્ય તરફ રહે તેમ ગાહવા. પછી એક સળી ધડિયાળના મધ્યભિંદુ પર રાખી કલાકના કાંટા અને ૧૨ ના આંકડાની ખરા-ખર મધ્યમાં રહે તેમ ગાહવા. આ સળી ઉત્તર-દક્ષિણ દિશા ખતાવશે.

(૩) શ કરતું મ દિર હાય તા તેની જળાધારીના છેડા ઉત્તરદિશા ખતાવશે.

(૪) કળરપરના લેખ પૂર્વાભિમુખ હેાય છે.

(પ) ઝાડનું નિરીક્ષણ કરતાં ઉત્તરદિશાની ડાળીએ હુંકી જણાય છે અને દક્ષિણ દિશાની ડાળીએ લાંબી જણાય છે.

(૬) રાત્રિના સમયે તારામ'ડળાદ્વારા ઉત્તરધ્રુવ શોધી શકાય છે. સપ્તૠષિના છેડાના ખે તારાએાની લીડા અને મૃગશીર્ષના મધ્યભાગના તારાએાની લીડી લંખાવીએ તો તે ઉત્તરધ્રુવ છે. (''ગુજરાતશાળાપત્ર"ના એક અંકમાં લેખકઃ–શ્રી. એમઃ એમ. દિવેદી)

x અલય (અલય હિસ્સલામ) તેમના ઉપર પરમેશ્વરના શાંતિ યાએા.

રદી (અલ્લાહો) અનહો, પરમેશ્વર એમનાથી રાજી રહે.

२३-खुनीनी नोंधपोथी

નિસનોંધ લખવાની મને એક પ્રકારની આદત પડી ગઈ છે. તે લખ્યા વિના મને બિલકુલ ચેનજ પડતું નથી. સન ૧૯૨૬ ના ડિસેમ્બરની ૨૨ મી તારીખની નોંધ મેં ઘરમાંજ લખી નાખી હતી, તેમાં ઘરબાર વગેરે સઘળાને માટે હમેશાંને માટે પૂરતી સ્ચનાએ લખીને તેને છેવટની લખી દીધી હતી, પરંતુ ખુદાની મરજી તેથી અધિક લખવાની હતી. જો કે, તા. રરમી ડિસેમ્બરથી આજ સુધીમાં પુનઃ લખવાના સમય મળ્યા નહિ. પરંતુ લખવાજાગ અનેક ઘટનાઓ બની ગઇ.

જેલખાનામાં એક ખુની પાતાના પ્રત્યે જેવા વ્યવહારની આશા રાખે, તેવા મારાપ્રત્યે રાખવામાં આવ્યો. જે કાઈ આવતું તેમને તિરસ્કારની દિષ્ટિથી જોતું. જો કે, હું મને પાતાને 'ગાઝી 'સમજતા હતા; પરંતુ ખીજાઓ મને પાજી કહેતા હતા. સરકારી તપાસ ચાલુ હતી, મને પણ ઘણું પૂછવામાં આવતું હતું અને નરમ ગરમ સઘળા ઉપાયાવડે પાલીસ મારા પેટની વાતા જાણવા પ્રયત્ન કરતી હતા. પણુ હું કાંઇ કાચી માટીના આદમી નહોતો, આખું જગત જે વાત જાણતું હતું અને જે વાત મેં ખુલ્લી રીતે દુનિયાની આગળ કરી હતી, તેજ 'મેં કાફિરને માર્યો છે" એવા જવાબ આપી દીધા. પાલીસની મુશ્કેલી ઘણી વધા, તેણે વધારે સખ્તાકથી કામ લેવા માંડ્યું મને ધમકાવ્યો.

પરંતુ કે જા જા માજ એકાએક આ બધા રીતભાતમાં કેમ ફેરફાર થઇ ગયા ! એવી સાહેબી તા મને સાસરાને ઘેર પણ મળા નહેાતી કે જેવી આજે અપરાધીઓના આ સાસરામાં આજે મને મળી રહી છે. મને સંપૂર્ણ ખાત્રી છે કે, મારા કેટલાક મિત્રાને જો અહીંની સ્થિતિ જાણવામાં આવે તા અવશ્યમેવ તેઓ પાતાની સમસ્ત જીંદગી અત્રેજ ગુજારવાની ઇચ્છા કરે. અસ્તુ. મને અત્રે મળેલી અનેક સ્વતંત્રતાઓ સાથે નિત્યનોંધ લખવાની છૂટ મળી ગઇ છે, એટલા માટે હું કેટલીક વાતા લખવા માટે બેઠા છું.

× મારે જે કહેવું હતું તે કહી નાખ્યું. વાત જેટલી અઘરી લાગતી હતી તેટલી ન નીકળી-હું માનતા હતા કે, આ ' આરીઆ ' લાેકા બીજાઓ ઉપર પથ્થર ફેંકે છે તાે પાતે કાચના મકાનમાં નહિ રહેતા હાેય. હું માનતા હતા કે એ લાેકા પાસે એવા જાસુસા હશે કે જેમની દિષ્ટ ચૂકાવી— ને હું તે કાફિરના મકાન સુધા પહેાંચી શકીશ નહિ. વળી હું એવું પણ ધારતા હતાે કે કદાચ તેઓના દિષ્ટ ચૂકાવીને પહેાંચી જાત તાે ત્યાં સખત પહેરાના બંદાબરત હાેત; એટલું જ નહિ પણ મને એવા ધારતી હતાે કે હું તે કાફિરના મકાનમાં ગમે તે રીતે પહેાંચી ગયા પછી ભાગ્યેજ આર્યાઓ મને જીવતાે છાેડત; પરંતુ આ સવળામાંથી કાંઇ બન્યું નહિ. મને ખાત્રી થઈ કે, આર્યાઓ હજી પણ એવાજ બેવકુક છે કે જેવા પૃથ્વીરાજના જમાનામાં હતા.

અલખત્ત, એ લોકોએ મને પકડયા ખરા, પણ તેથી શું ? મેં તા મારૂં કામ પતાવી દીધું. મારા જીવ લેવાથી તે કાફિરકાંઇ કરી પાછા આવે તેમ નથી. હવે ભલે શુદ્ધિ કરા !

મારા ધરળારતા ખંદાબરત થઇ ગયા છે. હવે મને કાઇ જાતની ચિંતા નથી. આ વાત સાચા છે કે, મેં આ કામ પૈસાના લાલથી નથી કર્યું, પરંતુ ઇરલામની સેવા માટે મેં મારી જંદગીનું જોખમ ખેડયું છે. આમ છતાં મારા બિરાદરાએ મને જે વિશ્વાસ આપ્યા છે અને જે કાંઇ ઠરાવ્યું છે તે પ્રમાણે ચાલશેજ. પાંચ હજાર! પાંચ હજાર કાંઇ એાંછા ન કહેવાય! તે દિવસે બેંકમાંથી મંગાવ્યા ત્યારે તેના અવાજ કેવા મધુર લાગતા હતા, આટલા બધા એકઠા રૂપિયા મેં કદી પણ જોયા નહોતા. મારી પાછલી જંદગીના થાડા દિવસોમાં રાતદિવસ મહેનત કરીને પણ હું આટલી રકમના પાંચમા ભાગ પણ ખચાવી શકત નહિ. હવે ખચી જઇશ તાપણ પીકર નથી અને કાંસીએ ચઢીશ તાપણ હરકત નથી. ઘેરથી તા કકન ખિરસામાં લઇને નીકબ્યા હતા. હવે જે થવાનું હશે તે ખુદાના હાથમાં છે. વળી મને જીવવાની કાંઇ બહુ અલિન્

લાષા નથી. બહિસ્તના દરવાજો મારે માટે ખુલ્લા થઇ ગયા છે અને હાથમાં ફ્લાની માળા લઇને હુરા (સ્વર્ગની પરીએા) ઉભી રહી છે.

x x x +

એક ખાજુ મજહળ માટે શહીદ ખનવાની કીર્તિ છે, અને ખીજી ખાજુ પાગલપણાના દોંગથી જાન બચે એમ છે. મિત્રા કહે છે કે, જીંદગી એ એક પ્રકારના લહાવા છે, આ સાચી વાત છે; તે કાંઈ વાર વાર મળતી નથી. માટા માટા લીડરા પણ કહી ગયા છે કે, એક વાર પાગલ ખની જાઓ. અમે તમારી પાજળ પાણીની માફક પૈસા વાપરીશું. કાની મજલ છે કે, તમને ફાંસી ખતાવી શકે? દિવસની રાત અને રાતના દિવસ ખનાવી દેવા એ તા કાયદાના ડાબા હાથના ખેલ છે. પૈસાથી શું નથી ખની શકતું? અમે સમુદ્રપર પૈસાની પાળ ખાંધી દેશું અને પ્રીવી કાઉન્સીલ સુધી પહોંચી જઇશું. "

પરંતુ હું તા અંગ્રેજ અધિકારીઓ પાસે પાતાના અપરાધ કખૂલ કરી ચૂક્યા છું. ખુદ પાલીસે મારા હાથમાંથી પિસ્તાલ પડાવી લીધી છે. વળી મારૂં કામ પાતાની આંખે જોવાવાળા સાક્ષીએ! તૈયાર છે. આવી દશામાં બીજી આશા કેવી રીતે રાખવી ?

વળી મેં એવું પણ સાંભળ્યું છે કે, એક કાપીરને મારીને પણ જો ગાઝીના દિલમાં પાતાના જીવ ખચાવવાના વિચાર પેદા થઇ જાય તા સવળું પુષ્ય માટીમાં મળી જાય છે. એટલા માટે જાન નહિં પણ શાન ખચાવવી જોઇએ. આ ખધી ખટપટમાં જાન પણ જાય અને શાન (પુણ્ય) પણ જાય એવું તાે નહિ ખને ? દારતા કહે છે કે, જો હું પાગલ સિદ્ધ થઇ શકું, તાે જરૂર છૂટી જઇશ અને ધાળ દિવસે ખુલ્લી રીતે સૌની સામે ગાળી ચલાવવી; અને પૂછે તા મે' નથી માર્યા એમ કહેલું એ પાગલાપણાની માટામાં માટી સાખીતિ છે; કેમકે કેાઇ સાસુત મગજવાળા આદમી અમાવું કરી શકેજ નહિ. કારણકે તેને માટે પ્રાણ**થી** કેાઇ પણ ચીજ વહાલી ન<mark>થી હ</mark>ોતી; પરં**તુ** પાગલને નથી હોતા માતના વિચાર કે નથી હોતા પાતે શું કરી રહ્યો છે, તેના વિચાર; માટે આપણે તાે પાગલ ખની જવું એ ઠીક છે. વળી મારે એવું શું કારણ છે કે જેથી છંદગી ગુમાવી દેવાની ઇચ્છા કરૂં? મને પણુ તે એટલી વહાલી છે કે જેટલી તે ખીજાને વહાલી છે. મને પણ કાંટા વાગવાથી જેટલું દુઃખ થાય છે તેટલુંજ ખીજાને થતું હશે. વળી મને ખાળખચ્ચાંની સોખત પણ એટલી ગમે છે કે જેટલી ખીજાને ગમે. જેમણે મને કૃતવા લખી લખીને યતાવ્યા, જેમણે જાત જાતની લાલચા આપીને આ કામ કરવા ઉભા કર્યો અને જેમણે મને પ્રાણુ ખરાવવાની લાલચા આપીને ફાસલાવ્યા, તેઓ સઘળા દુનિયાની માજ ઉડાવ્યાં કરે અને હું કયામત સુધી કખરમાં પડયા પડયા સડતા રહું એવું શામાટે કરૂં? જો તેઓ આ કામતે ઉત્તમ સમજે છે તેા તેમણે પાતેજ ક્રેમ ન કર્યું ? કેવળ મનેજ બહિસ્તમાં માકલવાની મહેરબાની કરવાનું શું કારણ ? શ્રહાન દે મારૂં શું ખગાડયું હતું ? તેણે જેટલું મારૂં ખગાડયું હતું એટલું તા મારા સલાહકારાનું પણ ખગાડયું, તા પછી તેએાજ શામાટે પિસ્તાલ લઇને ખહિસ્તમાં જવા માટે ખહાર ન પડયા ?

મેં સાંભળ્યું છે કે, મારા લખેલા અનેક કાગળા 'આરીઆ' લોકાના હાથમાં ગયા છે; એટ-લુંજ નહિ પણ આ કામ કરવા માટે જે લોકાએ મને ઉશ્કેરીને તૈયાર કર્યો હતા તેઓમાંના કેટ-લાકના પત્તો પણ પોલીસને માલમ પડી ગયા છે. એક રીતે આ પણ ડીક થયું, કારણ કે એકજ વહાણમાં ઘણા મુસાકરા થઇ જવાથી ડર પણ ઓછા લાગે છે ત્યારે શું હું પણ હવે સઘળા બેદ આપી દઉં? પરંતુ એક ખહુ માટા નેતા એવા અભિપ્રાય આપી ગયા છે કે, મને સરકારી ન્યાયમાં વિશ્વાસ નથી, માટે સરકાર પૂછે તા કંઈ પણ હકાકત કહેવીજ નહિ. તા શું સઘળા બેદ ઉચાડા ન પાડું? ખેર, હમણાં તા પાગલપણાનું નાટકજ કરતું ઠીક પડશે.

કાઈ ખી. એ. થવા માટે અથવા ક્રાઇ વક્કાલની પરીક્ષા આપવા માટે લાહોર જાય છે.

હું પણ પાગલપણાની પરીક્ષા આપવા જઇ આવ્યા. નહિ નહિ, કિસ્મતની પરીક્ષા આપવા જઇ આવ્યા. પરંતુ અકસોસ! તેમાં નાપાસ થયા. હા, એક વાત અહીં લખવા જેવી છે. તે એ કે, શ્રહાનંદ ઉપર ગાળા ચલાવતી વેળા હું પાગલ નહાતો, પરંતુ મારા નાદાન દાસ્તાની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવામાં તેમજ પાગલ ખનાવવાની પરીક્ષા આપવા ગયા તેમાં હું પાગલજ ખની ગયા હતા. સાક્ષત મગજવાળા કદી આવું કામ કરવા તૈયાર થાય ખરા ?

કેટલાંક દિવસપર્ય તે પાગલપર્ણાના ઢાંગ કરવાથી હું પાતેજ મને પાગલ સમજવા લાગ્યાે છું. મારૂં મગજ કંઈ કામ કરી શકતું નથી, ઉંધ આવતી નથી, ભયાનક સ્વપ્ત બહુ આવે છે, જાત્રત અવસ્થામાં પણ ઘણી વાર હું ચમકી ઉદ્ધું છું. મારૂં હૃદય કંપી ઉદે છે. શું આ બહિ-સ્ત મળવાની નિશ્વાનીએ કહેવાય ?

વળા કંપનીના મેનેજર ખીજો પાર્ટ ભજવવાના હુકમ કરે છે, પાગલપહાના પાર્ટ દીક ત ભજવાયા માટે હવે ખીજો પાર્ટ ભજવવાતું કહે છે.

"આર્યોએ પાતેજ શ્રદ્ધાનં દનું ખૂન કર્યું હતું, હું રસ્તા ઉપરથી ચાલ્યા જતા હતા, મને ઉપર બાલાવાને મારા હાથમાં બળાતકારે પીસ્તાલ પકડાવી દીધી અને તે પછી પાલીસને ભાલાવાને મને ખૂનીતરીકે પકડાવી દીધા." કાર્ટમાં આવી હકીકત કહેવાની મને સલાહ મળી છે. વળી પણ કહેવું કે, મારા માથા ઉપર એવી રીતના માર મારવામાં આવ્યા જેથા મારૂં મગજ ભ્રમાં ગયું અને તેથી પાલીસ પાસે મારાથી બાલાઇ જવાયું કે ખૂન મેં કર્યું છે. ઠીક વાત છે. આ સલાહના પણ અમલ કરી જોઉં. પંચ કહે બિલ્લી તા આપણે પણ બિલ્લીજ કહેવું. કદાચ આમ કરવાથી પણ ક્ષાયદા થઇ જાય એ બનવાજોગ છે.

ખેલ ધણા ભજવ્યા, હવે થાડાજ ખાકા છે. મેં તા મુસ્લીમ બિરાદરાને ઘણું ય કહ્યું કે, હવે મને કાઇ અભિલાષા નથી. નાહક શામાટે પૈસા બરબાદ કરા છેા ? પરંતુ તેઓ માનતા નથી. કહે છે કે "આ કંઈ તમારે અંગત કામ નથી, પણ ઈસ્લામના જીવન–મરણની એ વાત છે. અમે ઇસ્લામપર કુર્બાન થનારાઓની સાથે દાખલા બેસાડવા માગીએ છીએ કે તેની સેવા કરનારા માટે મુસલમાના કેવા કેવા પ્રયત્ના કરે છે; અને રુધિરભરેલા હાથે પકડાવા છતાં તેને કેવી રીતે બચાવી સેવામાં આવે છે!"

આ વાતા હું સાંભળું છું, પણ મને હવે કાઈ આશા દેખાતી નથી, જે કાયદા અહીં છે તેજ વિલાયતમાં પણ છે. હા, કેટલાક વધારે દિવસ જંદગી લંખાશે ખરી, પણ છોકરાંની મા કેટલા દિવસ ખુશાલીના માનવાની ? પણ શું મને એક દિવસ ફાંસી મળશેજ? હાય! તેના વિચાર કરતાં તા મારાં રામ ખડાં થઈ જાય છે! એમ તા મરઘીને જીવ જતાં પહેલાં તરફડતી અનેક વાર મેં જોઇ છે, પણ માણસને કેટલા વખત તરફડવું પડતું હશે તેની મને ખબર નથી. હાય! શું મરઘીના જેવીજ મારી દશા થશે ?

જો કે સઘળાને કાઇ ને કાઇ દિવસ મરવાનું તો છેજ, પરંતુ એક વર્ષ-અરે એક સેકન્ડ પણ મને વહેલો શામાટે વિદાય કરવામાં આવે? શું મારા એકનાજ માથા ઉપર કાગડા ભાલ્યા છે? શું આ સઘળાં રનેહીઓને છોડીને ખરેખર મારે જવુંજ પડશે? શું આ દુનિયાને હું કરીથી જોવા નહિ પામું? એ દુનિયાના લોકા! કાતિલને અન્યાય ન કરા! તેનું મન પણ હમેશાં એકજ પ્રકારનું રહેતું નથી. તેનામાં પણ હર્ષ, શાક, સ્નેહ, ભય આદિ સઘળા લામણા વસેલી છે અને મે તા કેવળ એક જોશમાં આવીનેજ આ કામ કરી નાખ્યું છે. ખરી રીતે તા હું આ કામ કરવા ઇચ્છતા નહાતો. મારા હાથ કેમ ઘૂજે છે? મારે હૃદય કેમ વિધાય છે? રાકવા છતાં આંસુ હિલરાઇ આવે છે, કંઇ દેખા શકાતું નથી! નિત્યનોંધ નહિ લખા શકું?

સાંભળ્યું છે કે અજમેર, લાહાર વગેરે સ્થળે અનેક હિંદુઓ ઉપર હુમલા કરવામાં આવ્યા

છે. તેમાંના કેટલાક મરી પણ ગયા. શું તેઓને એવુંજ દુઃખ થયું હશે કે જેવું મારે એક દિવસ ભાગવવાનું છે ? શું તેઓ હિંદુ છે એટલાજ તેમના અપરાધ છે ? મારે ખુશી થવું કે દિલગીર ? પરંતુ આ પ્રમાણે કાર્યવાહી ચાલુજ રહેશે તા લાકામાં વહેમ પેસી જશે કે આની પાછળ કાઇ કાવત્રાં જરૂર રચાયેલાં છે. હિંદુઓ તાે કહે છે કે, કાઇ આદમી કંઇ પણ કામ કરવા ઇચ્છે છે. તા તે પહેલાં અનેક દિવસ વિચાર કરે છે, સ્તેહી-મિત્રાની સલાહ મેળવે છે. મદદ માગે છે અને આ તા એક ખૂતનું કામ છે! મારનારા જ્યાંસુધી પાતે મરવા તૈયાર ન થાય ત્યાંસુધી તે કામ કરી શકતા નથી. બે–ચાર દિવસ માટેજ ખહારગામ જવું હોય તાપણ માણસ પાેતાનાં બાલ– ખચ્ચાંની પીકર કરે છે, તો હમેશને માટે તેઓને છોડી જવા તૈયાર થયેલા માણસ તેઓ માટે કેમ બેદરકાર રહી શકે ? આવું ગંભીર પગલું ખૂબ ઉશ્કેરણીવિના—ખૂબ લાલચમાં પડ્યા વિના અને અનેક પ્રેરણાએ વિના કદી પણ ખની શકેજ નહિ-અર્થાત્ મેં ભરેલાં આ પગલાં પાછળ કેટલું અને કેવું લાંસું પૂછકું હશે તે સમજ ન શકનાર કેટલા ખેવકુક ગણાય છે ? આ સરસાઈ એટલી ૨૫૯ છે કે જેટલા સૂર્ય પ્રકાશ. પરંતુ આ પ્રકાશ કાઇ ઘુવડા જોવાજ ઇચ્છતા ન હાય એ જુદા વાત છે! મને તા પ્રથમથીજ શક હતા કે, આ વાત જરૂર પ્રકાશમાં આવી જુશ અને પકડાઇ જશે. પણ કાર્ય જાણે શા કારણથી હિંદુઓના આટલા શારબકાર થઇ રહ્યો છે છતાં પોલીસ તે તરફ ખિલકુલ ધ્યાનજ આપતી નથી! પરંતુ આ વાતની મારે શામાટે ફિકર કરવી જોઇએ ? એક ખુની તા મારા માથા ઉપર છેજ, તેમાં વળી ખીજાના બાજો શામાટે ઉપાડવા? જેવું જેએ કર્યું હશે તે આગળ આવશેજ. ખુદા સર્વથી મહાન છે, તે સૌને ક્ષમા કરે.

થવાનું હેાય છે તે મિથ્યા થતું નથી, જે કાચા તાંતણે મારી છંદગી લટકો રહી હતી તે આજે તૂરી ગઇ; પ્રીવીકાઉન્સીલમાં મારી અપીલની મંજીરી થઇ. આ સમાચાર સાંભળી મેં મારે માશું કૂટયું અને દાઢીના વાળ પીંખી નાખ્યા. મને કાંસી જરૂર મળશે એ તા હું પ્રથમજ જાણતા હતા; પરંતુ આજે માતના ભયથી હું કંપી રહ્યો છું, મારી ઓરડી મને નરક જેવી દેખાય છે, મને જીવતા અમિમાં ફેંકી દેવામાં આવ્યો હોય એવું લાગે છે. મારા શરીરપર છાલાં પડી ગયાં છે, હું ઘણા સમયથી ખળી રહું છું, પણ મરતા નથી. જેમ જેમ ચામડી ખળતી જાય છે, તેમ તેમ અંદરથી નવી નવી આવતી જાય છે. હું પીરસ્તાઓને હાથ જોડીને કરગર્યો કે આપની ભૂલ થાય છે, મેં તો એક માટા કાકરને મારીને ખહિસ્તના અધિકાર મેળવ્યા છે. મને અહીં શામાટે લાવ્યા છા ? મારૂં નામ અખ્દુલ રશીદ છે, માટા માટા મુલ્લાં માલવીઓની સલાહ પ્રમાણે મેં બ્રહ્માનંદના પ્રાણ લીધા છે. ભારતના માટા માટા મુસલમાનાએ તેથી મને કાજ અને ગાજની પદવી પણ આપી દીધા છે. મરિજદામાં હજારા મામિનાએ મારા માટે દુવાઓં માંગી છે. મેં કુરાનની આત્રા પ્રમાણે બહિસ્ત મળવા યોગ્ય કાર્ય કર્યું છે. શું ખુદાના ઘરમાંજ ખુદાના કાયદા વિરુદ્ધ આચરણ કરવું એ વ્યાજબી છે?"

પ્રીરસ્તાએાએ કહ્યું–''ચૂપ કમજાત કુતરા ! ખુદાતું પાક નામ તારી ગંદી જખાન ઉપર ક્ષે નહિ. તેના એક પરમ ભક્તને મારીને તેં માટે અપરાધ કર્યો છે."

આ સાંભળી હું ચોંકી ઉઠયા. મેં કહ્યું—"શું ગૈર ઇરલામીઓ પણ ખુદાના ભક્ત હાેઇ શકે છે ? મેં તા અત્યાર સુધી એવું વાંચ્યું છે કે "ખુદા એક છે, મહમદ તેના રસુલ છે. તે ઉપર ઇમાન ન લાવનારા માણસ કાફિર છે, તે ખુદાના કદી ભક્ત થઇ શકતા નથી. શું આ સઘળું જૂ કું છે ?"

પીરસ્તાઓએ કહ્યું—"અરે કૂવાના દેડકા! એવું કાપ્યુ કહે છે કે ખુદા અનેક છે ? પરંતુ પેગંખર તો જૂદા જૂદા સ્થળે અને જૂદા જૂલ સમય ઉપર ખદલાતાજ રહે છે. પાણી એકજ સમુદ્રનું હોવા છતાં, કાઇ સ્થળે નદીમાંથી તો કાઇ સ્થળે કૂવામાંથી અને કાઇ સ્થળે તળાવમાં-થી તો કાઇ સ્થળે ઝર્ણામાંથી મળે છે. ખુદ્ધ, ઇસા, મહમદ, દયાન દ વગેરે સલળા એકજ ખુદાના પેગામ લાવવાવાળા છે. જો તને વિશ્વાસ ન હોય તો એક વાર આંખ બધ રાખીને અંતરમાં જો." આમ કહીને તેમાંના એક મારા મુખ ઉપર હાથ ફેરવ્યો. મારી આંખો ખંધ થઇ ગઇ. મેં જોયું કે એક માટા આસન ઉપર ખુદા બેઠા છે. સઘળા પેગંબરા ચારેય બાજુએ બેઠેલા છે, મહમદ તથા શ્રદ્ધાનંદ ખૂબ ગરમાગરમ વાતા કરી રહ્યા છે. શ્રદ્ધાનંદની છાતીમાં જ્યાં મારી ગાળાઓ વાગેલી હતી હાં પુષ્પાવડે ક્યોરમ્ લખાયેલા છે.

એટલામાં તો ચારેય તરફથો મારા ઉપર ગાળીએાની વૃષ્ટિ થવા લાગી. પ્રત્યેક ગાળી મારે હૃદય વિ'ધાને પાર જવા લાગી. મેં દાહીને પ્યારા રસુલ મહમદના ચરણા પકડી લેવાની ઇચ્છા કરી, પણ ઉભા થઇને મને તિરસ્કારી દૂર કાઢ્યા; પરંતુ વૃદ્ધ શ્રદ્ધાનંદ મારા તરફ દાહી આવ્યા અને મારા ઉપર આવતી ગાળીએા પોતાની છાતી ઉપર ગ્રીલી લેવા આડા ઉભા રહ્યા. રસુલ કહેવા લાગ્યા કે 'સ્વામીછ! જવા દા, એ પાજીને તેના કમેનું ફળ ભાગવવા દા, તેના જેવા મૂર્ખ ઇસ્લા-મીઓએ દુનિયામાં મને ખદનામ કર્યો છે. મેં ભાઇચારાના સંદેશા પહોંચાડયા હતા, તેને આ લાકા મિટ્ટીમાં મીલાવી રહ્યા છે."

સ્વામીજીએ હસીને કહ્યું-''રસીદ ! તું ડરીશ નહિ. વહાલું માણુસ પણ બૂલ કરે તો તેના ઉપર ગુસ્સો કરવામાં આવે છે અને તેથીજ રસુલ તારાપર નારાજ છે.''

રસુલે કહ્યું – "રસીદ! સઘળા પેગંખરા એકજ છે. દર્પ હુમાં જોવાથી પ્રતિખિંખમાં જેટલાે કરક દેખાય છે, તેટલાજ અમારામાં કરક છે. સ્વામીજીએ અત્યારે તારી રક્ષા કરી છે, માટે તેમના ચરહામાં પ્રહ્યામ કર. તેઓ તારૂં કલ્યાહ્યુ કરી દેશે."

આ દક્ય જોઇ શરમ, ભય અને ભક્તિથી મારું હૃદય આવ્છાદિત થઇ ગયું; મેં સ્વામીજીના મુખ ઉપર એક પ્રકારનું ત્ર જોયું. તેમની આંખોમાંથી દયા ૮૫૪ રહી હતી. તેમના હાસ્યમાં પ્રેમની દિમિંઓ ઉછળી રહી હતી, તેમના પ્રત્યેક રામ ઉપર ક્ષમાના આભાસ થઇ રહ્યો હતો, તેમની છાતી ઉપર 'શુદ્ધિ 'શબ્દ દેખાતા હતા. ધીમે ધીમે સ્વામીજીની કાયા વધવા માંડી, શિર આસ્માન પહેાંથી ગયું, તેમના બાહુ પૂર્વ-પશ્ચિમ બંને દિશાઓ સુધી પહેાંથી ગયા. તે સાથે તેમની છાતીપરના શુદ્ધિ શબ્દ પણ મહાન વિશાળ બની ગયા. સારી દુનિયા શુદ્ધિમાં સ્નાન કરવા લાગી, પણ આ શુદ્ધિ દિલની શુદ્ધિ હતી.

અહા ! શું આ દેવતાને હું મારવા ઇચ્છતા હતા ! હું કેવા પાગલ–કેવા ખેવકુક ! મારં મસ્તક નમા પડ્યું અને કાયા પણ તે પૂજ્ય મહાપુરુષના ચરણમાં ઢળી પડી. તેમણે મને ઉઠાડીને મળે લગાડયા; અને કહ્યું કે ''રશીદ ! હવેથી તારું નામ 'ઋષિદત્ત ' જાણવું. હિંદુ માન્યતા પ્રમાણે પુનર્જન્મ થાય છે તે ઋષિ દયાન દની કૃપાથી તને નવા જન્મ પ્રાપ્ત થશે. જાઓ, પુનઃ સંસારમાં જાઓ, શુલ કર્મ કરા અને શુલ ગતિને પામાં.'

એટલામાં તા જેલના ઘટ વાગ્યા, મારી આંખા ઉઘડી ગઇ, પુનઃ ખંધ કરીને તે દિવ્ય દશ્ય જોવા પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા; પણ સફળતા ન મળી. પણ હવે મને માતના ભય નથી, પુરાણું ખાળીઉં ઉતારીને નવું પહેરી લઇશ; પરંતુ મારા બિરાદરાને એટલું અવશ્ય કહીશ કે, પેલા એક હાથીના સ્પર્શ કરનાર ક આંધળાની પેઠે મજહબની નાની નાની વાતા ઉપર લડવાનું છોડી દા! મારા માટે ખુદા પાસે દુઆ માગા-તમારાથી વિખ્રૂટા પડતાે—તમારા લાઇ રશીદ."×

(આષાઢ વદી ૭ સં૦૧૯૮૪ના ''આય'પ્રકાશ''માં લેખકઃ- શ્રી. અષ્ટાવક્ર.)

^{× &}quot; શુદ્ધિ સમાચાર"માંથી અનુવાદિત.

२४-शरद् ऋतुनी मांदगी ए मळ भरायानी चेतवणी छे

સામાન્ય રીતે શરદ્ ઋતુમાં દરેક જ્ણને માંદગી પાતાના સ્વાદ ચખાડી જાય છે. કાઇને ટાઢીઓ તાવ તા કાઇને ઉના, કાઇને વળા મૅલેરિયા, કાઇને ઇન્ક્લુએન્ઝા તા કાઇને ન્યુમાનિયા થઈ આવે છે. સામાન્ય રીતે આ સ્થિતિ એકાદ બે અઠવાડિયાં રહી શાંત થઇ જાય છે; પણ કાઇકને મહિનાના મહિના સુધી લંખાય છે. તેમાંથી આંતરીઓ, ચાથીઓ અને હાડકચરીએ તાવ પણ લાગુ પહે છે અને પરિણામે દરદી શરીરે દુર્ખળ ખની જાય છે. કેટલીક વખત તેમાંથી મરણ પણ નીપજે છે. આવા તાવ શરદ્ઋતુની શરૂઆતમાં નિયમિત આવતા જણાય છે. ધણી વખત ચાલકસ રીતે કહી શકાય કે, હવે શરદ્ઋતુ આવી એટલે માંદગી આવવાની, માટે ખાવાપાવામાં સાવચેતી લ્યો; પણ પૂરેપુરી સાવચેતી લીધા છતાં આપણે માંદગીના ભાગ થઇ પડીએ છીએ. આનું કારણ શું હશે?

કુદરત આપણાં શરીરની ઘણી બારીકાઇથી સંભાળ લે છે. જેવી રીતે ઘરઘણી પોતાનું ઘર પૂછેખાંચરેથી વાળીઝાડી સાક રાખે છે, તેવી રીતે કુદરત પણ આપણા શરીરને હરહમેશ સાક રાખવાનું કામ કર્યાજ કરે છે. કબાટ, ખુરશીઓ, ટેખલ અને બીજા સામાનને સાક રાખવાને માટે આપણે ઉત્સક દ્વાઇએ છીએ; ઘરની બીંતા જીની થઈ હાય તા સુધરાવી તેના ઉપર રંગરા-ગાન કરીએ છીએ; લીંપણ ઉખડી ગયું હાય તા નવેસરથી લીંપીએ છીએ, માંકડ, ચાંચડ ઇસાદિ જંતુઓને ભરાઇ રહેવાની જઆંઓ પૂરી દઇ ઉપર તેમના અટકાવ કરનારી વસ્તુઓ નાખીએ છીએ. આ બધું આપણે શામાટે કરીએ છીએ ? આપણું ઘર સ્વચ્છ રહી ઘણા લાંભા વખત સુધી ટકી શકે એટલા માટે. તમે ઘણી વખત અનુભવ્યું હશે કે, એક વખત પાતાનું ઘર સાકસક થયા પછી તેમાં રહેવામાં કાઇ અવર્ણનીય આનંદ અને ગર્વ થાય છે અને તેમાં કચરા ન થાય તે માટે ખાસ કાળજી રાખીએ છીએ; પણ આપણા પાતાના શરીરમાં ભરાઇ રહેલા જીવલેણ મળ-(કચરા)વિષે આપણે કાઇ દિવસ વિચાર કરીએ છીએ ખરા ? શરીરના આ જાતના મળવિષે આપણે કદી કાળજીપૂર્વ કે વિચાર કરતા ન હોવાથી કુદરતને પોતાને તે કામ ઉપાડી લેવું પડે છે. શરીરના કચરાને આવી રીતે બહાર કાઢવાની કુદરતની આ ક્રિયાને આપણે માંદગી કહીએ છીએ.

સામાન્ય રીતે વરસના આ (શરદ ઋતુના) સમયે કુદરત આપણા શરીરમાંથી જુનાં રજકણા લઇ લઇ નવાં રજકણા પૂરે છે, અને તે વખતે જમા થયેલા કચ્ચેરા બહાર કાઢે છે. શરીર ટકા-વવા માટે આ ક્રિયા ઘણી જરૂરી છે. જોકે તે વખતે તા માંદગીને આપણે બીનજરૂરી ગણીએ છીએ, પણ કુદરત પાતાનું કામ અચૂક રીતે કર્યે જાય છે. કાઇને શરદા થઇ જાય છે, કાઇને સળખમ થઇ આવે છે, કાઇને માથું દુખે છે તા કાઇને વાંસામાં કળતર થઇ આવે છે. આ બધાં ચિલ્ના મળ એકજ રાગનાં કક્ત બાલચિલ્ના હાય છે. શરીરની અંદર જયારે ખૂબ મળ લરાય છે, ત્યારે આવું ગમે તે એક ચિલ્ન દેખાય છે અને આપણે માંદા પડીએ છીએ. પછીએ માંદગીવડે કુદરતી રીતે સઘળા મળ સાફ થાય છે. કેટલાકને આ સાફ થવાની ક્રિયા એકાદ બે દિવસમાં પતી જાય છે તો કેટલાકને અડવાડિયા સુધી અને કેટલાકને મહિનાના મહિના પણ લંબાય છે. જયાંસુધી શરીરના ખૂણે ખાચરે પણ આ મળ લરાઇ રહ્યો હોય છે ત્યાંસુધી કુદરત પાતાનું કામ સતત રીતે કર્યેજ જાય છે.

કુદરતનાં આ બધાં બાહ્યચિહ્નામાં સળખમ વધારે ત્રાસદાયક થઇ પડે છે. તેમાં વારંવાર ઉપરાછાપરી છી કા આવી દરદીને હેરાન કરે છે, આંખમાંથી અને ખાસ કરીને નાકમાંથી પાણી ઝર્યાજ કરે છે, નાક અને ગળું સાજાથી ઝલાઇ જાય છે તથા દુખવા આવે છે; માથું પણ દુખે છે અને અવાજ ખેસી જાય છે. માંદગીની શરૂઆતનું આ પહેલું ચિહ્ન છે. જો આવે સમયે દરદી ચેતી જઇ સાજા થવાના કુદરતી ઉપાયા-જેવા કે ઉપવાસ, ખારાકમાં યાગ્ય ફેરફાર અને બીજા, ધરંગશું ઇલાજ-લે અને કુદરતને આ મળ દૂર કરવામાં મદદ કરે તો દરદી લાંબી માંદગીમાંથી

ભચી જાય છે; પરંતુ જો તેમ ન થાય અને સળેખમ છી કે વગેરેને બળજોરીથી રાકવાના પ્રયત્ના કરવામાં આવે તા સ્થિતિ વધારે કફાડી બને છે. સળેખમ, છી કા વગેરે ફેક્સાંવાટે મળને બહાર કાઢે છે એટલે તેને રાકવામાં ઉલટું નુકસાન થાય છે. તેને અટકાવવાના સાચા ઇલાજ તા એજ છે કે, તેના મૂળકારણુને રાકવું.

ખીજાં ધ્યાનમાં રાખવા જેવું એ છે કે, જ્યારે આપણે માંદા પડીએ લારે માંદગીથી ડરવું જોઇએ નહિ, માંદગી વખતે પણ ખુશમિજાજ રહેવાના પ્રયત્ન કરવા જોઇએ. એક રીતે તો માંદગી એ ખીજાં કશું નહિ પણ કરી સાજા થવાના એક કુદરતી ઇલાજજ છે. દરદી માંદગીના સમયે ભયબીત ખનવાથી ઉલટા પાતાની સ્થિતિને વધારે કફાડી ખનાવી દે છે; કારણકે ભયથી રાગમાં વધારા થાય છે. એવે વખતે દરદીએ વિચાર કરવા જોઇએ કે, કયા કારણ કે કારણાને લઇને પાતે માંદા પડયા છે. તે કારણા જાણ્યા પછી તેને દૂર કરવા માટે તેણે ઉપાયા લેવા જોઇએ. માંદગીનું સામાન્ય કારણ હાજરી અને આંતરડાંમાં ભરાઇ રહેલા મળ-એટલે પરિણામે કખજિયાત—હાય છે. વધારે પડતા ખારાક અથવા અપથ્ય ખારાક આમાં મુખ્ય ભાગ ભજવે છે. આખા દિવસ દરમિયાન પૂરતું પાણી ન પીવાથી અને પૂરતી કસરત ન મળવાથી કખજિયાત વધે છે. સારી રીતે સ્નાન વગેરે નહિ લેવાથી પણ ચામડીનાં છિકોદારા પરસેવા બહાર નીકળી શકતા નથી અને શરીરના મળને ખહાર કાઢવાનું એક મુખ્ય સાધન પરસેવા પણ છે. ટાઢીઆ વગેરે તાવ આવવાનું કારણ ભલે આપણે બીજાં ગણીએ, પણ ખરૂં કારણ આ મળ હાય છે.

આ બધું અટકાવવા માટે આપણે પહેલેથીજ જોઇતા ફેરફાર કરવા જોઇએ. સંજેખમ શરૂ થાય કે તરતજ એકાદ એ અથવા વધારે ઉપવાસ ખેંગી કાઢવા જોઇએ. ખારાક ઓછા કરી તેમાં યાગ્ય ફેરફાર કરવા, ખને તેટલા હલકા ખારાક લેવા. દંડા અગર ગરમ પાણીમાં નારંગી કે **લીં ભુના રસ લેવા, પાણી સાથે થાે** કું થાેકું મીકું લેવાય તાેપણ ઠીક કાયદા થાય. ઉપવાસની શરૂ-આતમાં કબજિયાત ઘડી જાય એવા ભાજવાળા ખારાક લેવા. તુકસાન ન કરે એવા એકાદ સારા હલકાે જાલાખ પણ શરૂઆતમાં લઇ શકાય. ઉપવાસ પછી જો ખની શકે તાે કેવળ દૂધનાે ખાેરાક શરૂ કરવા. એનાથી શરીરની બધી અપૂર્ણતાએ પૂરાઇ જઇ શરીર તદ્દન નવું બને છે. દૂધ કરતાં-યે કેટલીક વખત કકત તાજ દહીંની છાશે ઉપર રહેવાનું વધારે સુગમ અને પથ્ય થઈ પડે છે. દૂધ કેટલું લેવું એ દરેક પાતાની જરૂરિયાત ઉપરથી નક્કી કરી શકે; દૂધવડી પછી બહુ સાદા ખારાક શરૂ કરવા. કઠાળ, મંડ (સ્ટાર્ચ) અને વધારેપડતું ગળપણ લેવું નહિ. જેને ચાળાને યુલું ન કાઢી નાખ્યું હાય તેવા લાટની રાટલી, રાટલા, દૂધ, દહીં, ઘી, શાકભાજ અને આમ્લરસવાળાં કળ-જેવાં કે લી છુ, નાર ગી વગેરેના ઉપયોગ મુખ્યત્વે કરવા. ભાતને એાસાવ્યા સિવાય અને બટાટાને પાણીમાં ચઢાવીને ખાવાના ઉપયોગમાં ક્ષેવા. વળા ગાજર, કાકડી, ટમેટાં, મૂળા, માગરી વગેરે કાર્યા ખાઇ શકાય તેવા પદાર્થી કાર્યા અથવા કર્યું બર કરીને ખાવા. શરીરને ટમેટાંના રસ ધણાજ કાયદાે કરે છે. આવી રીતે ખાેરાક લેવાથી કબજિયત ઘટી જઇ શરીરમાં ઝેરી મળ એકઠા થતા નથી, હમેશ એ વખતજ ખારાક લેવાની ટેવ હિતકારક છે; કારણુકે તેથી હાજરી અને આતરડાંને ક્રાંઇક આરા**મ મળી શકે છે. દર** વર્ષે[¢] ૨૫–૩૦ ઉપવાસ કરવાની ટેવ પણ પાડવી જોઇએ. આ ઉપરાંત ખાસ કરીને ખૂબ ચાલવાની કસરત ઉપર ધ્યાન આપવું જોઇએ.

આ પ્રમાણે કુદરતી ઉપાયાનું સેવન કરવાથી શરીરમાં મળ એકઠા થતા અટકાવી શકાય છે અને પરિણામે કાઇ રાગ ભાગ્યેજ થાય છે. નાના રાગાની કાળજી રાખવાથી માટા રાગ એની મેળ દ્વર નાસતા કરે છે. સળેખમ, શરદી, કળજિયત એ જોકે નાના રાગા છે, પરંતુ બધા માટા રાગનાં મૂળ એમાંજ રહેલાં છે. પાતાનું શરીર આરાગ્યમય રાખવા ઇચ્છનાર દરેકે વેળાસર ચેતી જઇ તેની પહેલી કાળજી કરવી જોઇએ; અને આટલું હમેશાં યાદ રાખવું કે, કુદરત સિવાય તેમાં બીજાું કાઇપણ વધારે મદદગાર નથી થવાનું.

(અંગ્રેજી ઉપરથી "કુમાર"ના એક અંકમાં ક્ષેખકઃ–શ્રી, ચુનીભાઈ ધ. પટેલ)

२५-आ ते शिष्ट श्रीमंतो, सफेद ठगो के छुच्चा खुंटाराओ ?

કેટલાક સંતપુરુષા આ જગતને સીધા રાહપર લાવવા અથાગ પ્રયત્ના આદરે છતાં કાેેેેેેેે જાણે શા કારણથી માનવજાત એની ખધી નખળાઇઓસહિત એમ ને એમ જીવન ગુજારે છે? કવિએા. તત્ત્વનાનીએ અને મહાત્માએ અવળ માર્ગ વળેલી આલમને ઉપદેશ આપવામાં પાતાની સઘળા શક્તિએા ખર્ચા નાખે છે; છતાં પાપકર્મોની પરંપરા ઇશ્વરે સરજેલી અવિનમાં ઉત્તરાત્તર વધતી જાય છે. રાજ્યવ્યવસ્થા, ધર્મ અને સંસ્કૃતિના એકસામટા ળળની સામે આમ પાપપ્રગતિ કરે એ ખરેખર વિચાર કરવા જેવાે પ્રશ્ન છે. ખૂન કરનારને ફાંસીની સજા કર્યા વિના કાયદા છાડતા નથી: ચારી કરનારને, લંટકાટ કરનારને અને દગાકટકાથી જીવનનિર્વાંદ કરનારને જેલના દરવાજા રાજસત્તા ઝટ લઇને ખતાવે છે; પાપકર્મ કે અપરાધમાં જેટલું વૈવિષ્ય છે એટલુંજ કાયદાની કલ્સોમાં શિક્ષાનું વિધવિધ પ્રમાણ નિર્ણિત થયું છે અને તેના અમલ પણ થાય છે, એ આપણે નજરે જોઇએ છીએ: છતાં સમાજમાં આવી ભયાનક સ્થિતિ પ્રવર્તે છે એ કાઇપણ વિચારકને ચિંતામાં નાખે છે. કદાચ કેટલાકને હું લખું છું એથી આઘાત લાગશે, પણ આ જગ-તમાં પાપને ખાતર સજા ભાગવતા ગુન્હેગારાના કરતાં ભદ્રજનામાં ખપતા વર્ગ આ સ્થિતિ માટે વધારે જવાબદાર છે. આ દુનિયાના માટામાં માટા પ્રશ્ન પાપીઓના નહિ પણ "પુણ્યાતમાઓ"ના છે-દુર્જનાના નહિ પણ ''સજ્જના''ના છે. સજ્જનાના લેબાસમાં કરતા સફેદ ઠેગા ઘણાજ ભયંકર હાય છે; અને પાપ કરવામાં એ એની સજ્જનતીના પૂરા ઉપયોગ કરે છે. એક ધર્મગુરુ પાતાના અનુભવ લખતાં કહે છે કે, પાપીએા જ્યારે મારી પાસે આવી <mark>એનાં પાયની મુક્તિ માટે</mark> પ્રાર્થના કરવાનું કહે છે, ત્યારે તાે હું એને ઇશ્વરમાં શ્રદ્ધા રાખવાનું કહી છૂટી જાઉં છું. હું એને સીધી છ દેગી ગુજરવાની ભલામણ કરૂં છું: પણ જ્યારે ભલા માણસા મારી આગળ ઇશ્વરને છેતરવા આવે છે ત્યારે એમને હું કંઇજ કહી શકતા નથી. સાધારણ નીતિનાં વાક્યા એમને કહેવાથી કંઇજ વળે નહિ; કારણ કે એ પાળવા માટે હોતાં નથી, એમ આ ભદ્રજતા પ્રથમથીજ માને છે. આવા અમીર ખવાસના ઉમદાજનાને સુધારવા માટે ક્રાઇ શાસ્ત્રજ રચાયું નથી. એમને યાેવ્ય માર્ગપર લાવવા માટે કાેેે પદ્ધતિસરની પ્રણાલિકા શાેધાઇ નથી.

ખરેખર, સજ્જનાને સુધારવા માટે એકેય માર્ગ ખુલ્લા નથી ! કાયદા એની કલ્પનામાંય આવતા નથી; કારણ કે કાયદા પાળવા એના કરતાં એમાં લખેલી શિક્ષામાંથી કેમ છટકવું, એ આ સજ્જનામાં ખપતા સાધુ પુરુષોના શિરસ્તા છે. પ્રતિષ્ઠાના તખ્તાપર ઉભા રહી દંભનાં આ પૂતળાંઓ સમાજની આંખમાં ધળ નાખે છે, ઉજળાં લગડાં પહેરી એમની લુંટ ચલાવે છે અને અપરાધા કરવાના ધંધા લઈ બેડેલા બદમાશાને પણ શરમાવે એવી માનસિક નબળાઇએ અને અલ્પતાઓ આચરે છે. સમાજમાં સણસણાડી ઉપજાવે એવા ભયંકર ગુન્હાએ જ્યારે પ્રકાશમાં આવે છે ત્યારે આ સજજનામાં ખપતાં પામર પુતળાંઓ લડકી ઉઠે છે, એકઠાં મળા એના ઉપર આંસુએ પાડે છે અને આવા ગુન્હાએ કરી ન ખતે એને માટે ચળવળ ચલાવે છે: પણ ખરી રીતે આ ભલા ભાળા ગૃહરથા એમના જીવનની શાક લેવાની વાતથી માંડી સટ્ટા ખેલવા સુધીની વાતમાં કંપારી લાવે એવાં કાયદેસર કર્મા આચરે છે. બે આનાનું શેર શાક લેવાનું ઠરાવ્યા પછી એકાદ વેંગણ મધ્ત માગતાં સહર કમાણી કરતાે સફેદ સજ્જન અટકશે નહિ. ઝીણી ઝીણી વાતામાં અપ્રમાણિક થતાં આ સમાજના ઉપલા થર અચકારા નહિ. વ્યવસ્થિત મુડીવાદ માટાં ક્ષેત્રામાં જે ચૂમણક્રિયા ચલાવે છે એને માટે તાે ઉલ્લેખ કરવાે નકામાે છે; કારણ કે આજ એ કુટિલ નીતિનાં કેટલાંય કારસ્થાના પ્રજા સમક્ષ મૂકાયાં છે; પણ જીવનના સામાન્ય પ્રસંગામાંય કિંમત આપવી એના કરતાં વેચનાર પાસેથી થાેડું ઘણું રકઝક કરીને પણ વધારે ઉઠાવલું એ આ "સજ્જન"ની છાપવાળા ગૃહસ્થના નિત્યધર્મ હાય છે; અને આમ કરવામાં અભિમાન લેનારા ઘણાય પરાપકારી ગૃહસ્થા હજુ સજ્જનનાં ટાળાંમાં ખપે છે. એમને એમજ થયા કરે છે કે, શુ. પ

આપણે લૂંટાયા કરીએ છીએ. ખરી રીતે વ્યવસ્થિત લૂંટથી એકઠી કરેલી દૌલતના જોર ઉપર એ એના સંસર્ગમાં આવનારને વિવિધ રીતે ચૂસે છે. આ જાતની શિષ્ટ ગણાતા સમાજની મનાવૃત્તિને પરિષ્ણામે વેચનાર અને ખરીદનાર બન્નેને પરસ્પર અપ્રમાણિકતાની ગંધ આવે છે. અવિશ્વાસ એ દૌલતમંદ આદમીનું ખાસ આલૂષણ છે. કાઇ પણ ભદ્ર જણાતા પુરુષને ઉંડાણમાં ઉતરી માપો તાે સામાન્ય ગુન્હેગારામાં રહેલું હીન માનસ તમને એનામાં પણ દેખાશે. માત્ર એકને અપરાધની શિક્ષામાંથી છટકતાં આવડે છે, જ્યારે ખીજાને કાયદાે તુરત ગળું પકડે છે.

આ જાતના આક્ષેપોથી કદાચ કેટલાકને આધાત લાગે એ ખનવા જોગ છે, પણ હું કેટલાંક ઉદાહરણ ટાંકી સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરીશ. ભૂખમરાથી પીડાતા માણુસ મિટાઈની દુકાન ઉપર તરાપ મારી પેટપૂરતું ચાેરે એને સમાજ ભયંકર માણસ ગણે છે; પણ જે સમાજવ્યવસ્થાના સીધા પરિહામરૂપે એવા ભૂખમરા શક્ય હોય એ સમાજખંધારણ પણ એટલુંજ લયંકર ગણાવું જોઇએ. તમે કદાચ એમ કહેા કે, એ સમાજના ખંધારણ સાથે "સજ્જના''ના સંખંધ શું ? એને માટે ગરીબથી તવંગર સઘળા જવાબદાર છે. તેા હું કહીશ કે, સમાજની સઘળી સત્તા હંમેશાં શ્રીમંતા-એજ સીધી યા આડકતરી રીતે કાબ્રમાં રાખી છે. સમાજના ઉપલા વર્ગની શિષ્ટ નીતિએ એવા ભયાનક વ્યવહાર ઉભેા કર્યો છે, એવાં નીતિનાં અવળાં ધારણા નક્કી કર્યાં છે કે જેની સામે રાજસત્તા ઉંચી આંગળી પણ ન કરી શકે: કારણ કે રાજસત્તા આવા સજ્જનાના સહકાર ઉપર નિર્ભાર રહે છે. હજારા મુબરાના પસીના ઉપર પાતાની તીજોરી તર ખનાવનાર મીલમાલેક મજારીના દર ન વધારે, કામ કરવાના કલાક એાછા ન કરે, આરોગ્ય માટે જોઇતા આરામ ન આપે અને પછી આ જાતની લોહી ચૂસવાની ચક્કીમાંથી જીવતાં મુડદાં જેવાં નીકળેલ શ્રમજીવીએા માટે એક નાનું સરખું મક્ત ''ધર્માદા" દવાખાનું કાઢે એનાે કશા અર્થ નથી. માર્કેટમાં પાેતાના મહેતાજીએ પાસે તાકા ઉપડાવતાર અને ખારથી પંદર કલાકની નાકરી લેનાર શેઠ એ નાકર માંદા પડે ત્યારે એની એારડીએ એની તખિયત તપાસવા જવાની સુજનતા ખતાવે એ નર્યો દંભ નહિ તા ખીજું શું ? શ્રીમ તા અને ભદ્રજનાની દાઝ દેખાડવાની ભાવના પછવાડે આવી જાતની દંભી સુજનતાજ માત્ર હેાય છે, એમનાં કારમાં કતલખાનાંએા રાતદિવસ ચાલુ રહે છે; એમની એાછું વેતન અને વધારે કામ લેવાની પહિત અવિશ્રાંત કામ કરે છે; છતાં દયાના ભંડાર અને ગરીખનવાજ હોાવાના દાવા તા આ ઉપલા વર્ગનેજ કરવાના હાય છે!

આ તા સમાજના સામાન્ય બનતા બનાવા છે. તમને ડગલે ને પગલે અમુક રીતે નક્કી કરી રાખેલી પ્રણાલિકાના ગુલામ થઇને રહેવું પડે છે. એ જાતની ગુલામી શક્ય કરનાર મુખ્યત્વે ''સજ્જનો''જ હોય છે. એક અંગ્રેજ લેખક જણાવે છે કે, એક લલી બાઇ ઘણીજ મહેનતુ, ઉદ્યોગી, ચપળ અને પાડાશીઓને મદદરૂપ હતી; પણ એને પાતાના શ્રેષ્ટત્વના એટલા ઉચા ખ્યાલ હતા કે એણે પાતાના વિચારા અને મંતવ્યો કુટું બના માણસા ઉપર પરાણે લાદ્યાં. બાળકાના શિક્ષણમાં પણ એણે પાતાની નીતિનાં ધારણા સેરવ્યાં અને જ્યાં જ્યાં એ સત્તાથી કે સીક્તથી પાતાનું વ્યક્તિત્વ ઠેસાવી શકતી લાં ત્યાં એણે પ્રભાવ પાડવાના પ્રયત્ન કરેલા. આ રીતે એણે અનેકના જીવનમાં પાતાનાં નીતિનાં ધારણા ધુસાડી ઘણું જ નુકસાન કર્યું. જો કે બીજી બધી વાતે આ બાઈ લલી ગણાય. એણે બાઇ બલના એક્રેય હુકમ તાડયા નહોતો!

ખરટ્રેંડ રસેલ નામના વિખ્યાત વિચારકે "લક્લોકાના લય" એ નામના લેખમાં નીચેના ઘણાજ મનનીય વિચારા દર્શાવ્યા છે. એ લેખક કહે છે કે "એકદમ સજ્જન મનાતા માનવી કદી બીડી નહિ પીએ, દારને અડતાંય અલડાશે, અસભ્ય ભાષા વાપરતાં એને નહિ આવડે અને સ્ત્રીઓની હાજરીમાં જેમ કાળછ રાખીતે વાર્તાલાય કરે એમજ પુરુષો સમક્ષ એ પ્રવચન કરશે. દેવ - દહેરામાં જવાનું એ કદી નહિ ચૂક, અને ખધા વિષયો ઉપર સત્ય અભિપ્રાયો ધરાવવાનું માન એ પાતે કાયમ મેળવે છે. "પાપ" એવું નામ સાંભળી એ કંપી ઉઠે છે અને એવાં પાપોના નાશ કરવાનું પાતાનું એ મહાન જીવનકાર્ય સમજે છે. સાથે સાથે એ સારાં કામામાં ઘણા વખત ગુમાવે છે. લશ્કરી તાલીમ અને દેશલક્તિવિષે એ અપાર વાતો કરે છે. ઉદ્યોગની અભિદૃદ્ધિ

-અર્થે એને અથાગ કાળજ હાય છે; એટલુંજ નહિ પણ શ્રમજીનીઓનાં ભાળકાએ અમુક નીતિના નિયમા પાળવા જોઇએ એમ એ મનાવે છે અને એના ભંગ કરનારને શિક્ષા કરવા સુધાની સુજ-નતા ખતાવે છે. એ યુનિવર્સિટીમાં ટ્રસ્ટી હાય છે, અને નાસ્તિક વિચારા ધરાવનારા આચાર્યો યુનિવર્સિટી ન રાકે એ વાતની ખાસ કાળજી રાખે છે; અને આ સૌને માથે શિરામણિ સરખું કાઇ તત્ત્વ હાય તા એ એનાં અલેદ નીતિનાં ધારણા છે."

અમેરિકાના એક પાદરીએ આવાં પચીસ લાક્ષણિક ઉદાહરણા ટાંકી ખતાવી સાફ જણાવ્યું છે કે 'સંસ્કૃતિ ઉપર સજ્જનાજ માટામાં માટા ભય છે." અપરાધીઓની કક્ષામાં આવતા માણુસાને માટે યાગ્ય માર્ગ થઇ શકે છે, પણ આ સજ્જનાથી તાે તાેળા!

સજ્જનામાં ખપતા સમાજના ઉપલા થર ખરેખરા ગુન્હેગારાના કરતાંય વધારે દેાષિત છે; એટલુંજ નહિ પણ આજ જે ગુન્દાએાતું પ્રમાણ અને પ્રકાર વિવિધતા અનુભવે છે એનું કારણ પણ આ ભદ્રજના છે, એમ આપણે ઉપરના લેખદારા વિચારી ગયા. એક ધર્મ ગુરુ પાતાના અનુ-ભવા લખતાં જણાવે છે કે, વાર્તાલાપ કે વિનાદને માટે તા આ સબ્યસમાજ ખરેખર નકામા છે. આપણે છેકજ કંટાળા જઇએ એવી જાતની એકધારી અને એકજ વિષયની વાત કરવાની આ વર્ગને ખાસિયત પડી ગઇ હાય છે. સામાન્ય રીતે ગુન્હેગાર ગણાતા વર્ગ વાર્તાલાપ માટે વધારે ચ્મતુકૂળ હાેય છે. કાેઇ પણ રીઢા ખદમાસની સાથે જરા ગપ્યાં મારવા બેસાે કે તુરત એ તમને ખૂબ હસાવે એલી વાતા તદ્દન માકળા મનથી કરશે અને તદ્દન નિઃસ્વાર્થ પ્રતિથી એના દિલમાં ભારેલાં અનેક દસ્યાને ખુશખુશાલ તમારી આગળ ખુલ્લાં કરશે; પણ કાઈ સજ્જન પુરુષની મુલા-કાત લેવાનું દુલોગ્ય તમને પ્રાપ્ત થાય તા પછી તમારા ખારજ વાગ્યા. એવી સંકુચિત મના-્રવૃત્તિથી, એવા અવિશ્વાસના અંતરમાં છુપાવેલા આવેશથી એ વાર્તાલાપના આરંભ કરશે કે તમે છૂટથી વાત કરતાં પણ મનમાં અચકાઈ જાવ. સ્વાર્થ એ સન્જનોના વિનાદમાં પણ પ્રધાન સ્થાન ભાગવે છે. ડગર્સ ને પગલે એ સ્વાર્થનું રક્ષણ કરવા કાળજી કરતા હશે; કારણ કે એને દરેક આગંતુક કંઇક ખાજી ખેલવા આવતા હાય એવી બીતિ મુંઝવ્યા કરે છે. મને તા એમ લાગે છે કે, અનેક જાતનાં પાપ આચરવા છતાં આ સુજનતાના ઝ~~ળ~~્લા ઓહનારા સમાજના શિષ્ટજના થાેડું થાેડું પાપ પણ ખુલ્લી રીતે કરતા થઇ જાય તાે આ સંકડામણમાંથી એમને અને એમની આસપાસનાને મુક્તિ મળે સજ્જનાને સુધારવાના એકજ માર્ગ છે અને તે એ કે, એમને ''પાપ'' કરવાની થાડી થાડી ટેવ પડાવવી! વાર્તાલાપમાં એમની વિવિધતાવિહાેણી શૈલી અને ચીક્ષ્ણાપણું તા દંડામાં દંડી પ્રકૃતિના માણસને પણ મુંઝવી નાખે છે. મી૦ એલ. એમ. ખર્ક-હૈંડ એક ઉદાહરણ આપીને આ વાતનું સ્પષ્ટ સમર્થન કરે છે કે ''એક બાઈ ત્રાસજનક થઇ પડે એટલી ખધા સદ્યુણી હતી. એના ધણીને તેા ખૂબજ વકાદાર રહેતી, બાળકાપ્રત્યે એની મમતા-ના તા પાર ન આવે, મંદિરમાં પ્રાર્થના કરવાનું એ કદી ચૂકતી નહિ; છતાં હું-જોકે પાદરી-નાે ધુધા કરતાે હતાે છતાં–એનાથી દૂર નાસવા હરહ મેશ પ્રયત્ન કરતાે; કારણ કે એને એકજ વાતની રઢ લાગી હતી અને તે દારૂનિષેધની કાઇ પણ જાતની જરૂરિયાત વિના સામાન્ય વાત-ચીતના પ્રસંગે પણ એના દારૂનિષેધ આવીને ઉભાજ હાય. એક દિવસ એ મને માર્ગમાં સામે મળા. એતે દૂરથા જોઇને મેં આડફેટે જવાના માર્ગ શાધ્યા, પણ એ અશક્ય હતું; એટલે કેમેય કરીને દારૂનિષેધના વિષય એ ન ઉષાડે એટલા ખાતર તદ્દન હળવી વાતા કરવાના મેંજ નિશ્રય કર્યો; અને જેવી એ સામે આવીને ઉભી કે તરત મેં સ્વચ્છ આકાશ અને હવાપાણી વિષે વાર્તા-લાપ શરૂ કર્યો. મને એમ લાગ્યું કે, આ સ્વચ્છ આકાશમાંથી એ દારૂનિષેધ ઉપર *શા રી* તે આવશે ? પણ ટેવ પડી એ કેમ જાય ? "જાઓને, અમેરિકા પણ દારૂનિષેધ કરે તા આ આકાશ જેવુંજ સ્વચ્છ થઈ જાય એમ તમને નથી લાગતું ભાઈ?" હું તા તદ્દન હતાશ થઇ ગયાે. જું પાદરી છું છતાંય જાહેર કરૂં છું કે, આ ભલી ખાઇ વિનાદ કે વાર્તાલાપ માટે તદ્દન નકામી હતી." ખીછ એક લાલી બાઇવિષે ઉલ્લેખ કરતાં એ અમેરિકન લેખક જણાવે છે કે 'એક બીજી

સ્ત્રીમાં પણ સદ્દગુણોના એટલાજ અતિરેક હતા, અને એટલી હદ સુધી એ સદ્દગુણા વધી પડયા કે એના ધણીજ એ ગુણવૃદ્ધિથા કંટાળા ગયા અને ઘર છોડી નાસા ગયા. અને છેવટે છાકરાંઓ પણ માતાની માયાને ત્યાગી ગયાં. એક દિવસ એક ગૃહસ્થ સન્જનોવિષે ખૂબ વિચાર કરતા હતા અને છેવટે એને અજબ પ્રેરણા થઇ આવતાં એ બાલી ઉઠયા કે, ''કેટલાક તા એટલી હદ-સુધીના સાધુપુરુષા હાય છે કે એમને જ્યારે જ્યારે આપણે મળાએ છીએ ત્યારે ત્યારે ''પાપ"ને માટે ત્રણ વાર જયધ્વનિ પાકારવાની ઇચ્છા થઇ આવે છે!"

માત્ર જ્યારે કાઇ ગુજરી જાય ત્યારે શ્મશાનયાત્રા વખતે આ સજ્જનાની સોખત જરા ઉપયોગી થઇ પડે ખરી! બાકો તો આ ભદ્રજનાથી દૂર નાસવાનીજ સૌ કાઇને ઇચ્છા હોય છે. આ સજ્જનાના સંસર્ગમાં આપણે ખૂબ કૃત્રિમ બનવું પડે છે અને માણસ મટી જવું પડે છે. ધર્મગુરુઓ એટલે તો સજ્જનતાના ખાસ ખેંચી કાઢેલા અર્ક ગણાય; પણ છતાં એમના સાત્રિ-ધ્યમાં કાઇ પણ માણસ પાતે હાય તેવા દેખાઇ શકતા નથી. સજ્જનતા એ જગતમાં સજન જૂની આપખુદ સત્તા છે. એ સજ્જનતાના સ્વાંગ સજનાર શ્રેષ્ઠજના માત્ર બીજાને માટેજ પુણ્ય-પાપના વિચાર કરે છે. એમને તા એકજ જાતના વેપાર કરવાના હોય છે!

તેમાંય ઇધરતા ધરતી વાતા કરતારા તા હંમેશાં અરુચિકર અને સુગ ચઢે એવા હાય છે. પાપીઓ અને દુરાચારીઓજ વિનાદ માટે તા ઇચ્છવાજેવા હાય છે; અને એટલા માટેજ જીસસ ક્રાઇસ્ટ પણ પાપીઓનેજ પસંદ કરતા. ખરેખર, ભલા થવાથી-ભદ્દજનામાં ખપવાથી-આપણે સુખા શ્રુધશું એમ માતવું એ મિથ્યા ભ્રમણા છે.

આપણે સજ્જનાના સંગથી કે અલ્પ પરિચયથી અકળાઇ જઇએ છીએ એનું મુખ્ય કારણ એ લોકોની દંભ ખેલવાની નિયમિત નીતિ છે. વાત વાતમાં એ "એવી વાત ન કરજો" એમ કહી પાતાની પવિત્ર વૃત્તિનું પ્રદર્શન કર્યા કરવાની એમને ટેવ પડી ગઇ હાય છે. "સંતતિનિયમન કે બ્રહ્મચર્ય" વિષે એમની આગળ વાતા કરા એટલે તા એમનાં નાક ઉંચાં ચઢી જાય. એમને પાતાને અંતઃકરણમાં તા કેટલીય વાર જરા "સ્વછંદ" ખેલવાની ઇચ્છા થતી હશે; પણ બિચારા શું કરે? એમને લલા માણસની છાપ વળગી છે એટલે ઉપર ઉપરથી તા સુરુચિલ ગના દેખાવ એને કર્યા સિવાય કેમ ચાલે? આવી વાતા વખતે જરા અણગમાં બતાવવા એ એમના શિષ્ટાચાર હાવાયી એમને જાતીય આકર્ષણ જેવી વાતા સામે સુગ દેખાડવીજ રહી તે!

રાખર્ટ લુઇ સ્ટિવન્સન નામના ગૃહસ્થ લખે છે કે ''મારૂં કામ મારા પડાશીને ભલા ખનાવવાતું હોતું નથી. હું એને સુખી ખનાવવા ચાહું છું.'' પણ ભદ્રજના હમેશાં દુનિયાને સુધા-રવાની વાતા કરશે. આજીબાજી વસનારાંની આર્થિક અવનતિ માટે એ એમનાં પરભવનાં પાપ સામે આંગળી ચિંધતાં અચકાશે નહિ. માયાવી સુખા માત્ર એમને માટેજ હોવાં જોઇએ એવી એમના પૂર્વજન્મના પુલ્યપ્રતાપને પરિણામે જન્મેલી નિયમિત મનાદશા હાય છે; એટલે એમન તા માત્ર સદ્દશું હોય છે; એટલે એમન

આપણને ગુજરી ગયા પછી સ્વર્ગમળે એવી એમની સદાય ઝંખના હાય છે, પણ સ્વર્ગમાં પહેંચીએ એટલે સુધીના માર્ગમાં અનેક કાંટાએ નાખતાં એ ભદ્રજનાને કંપારી આવતી નથી. આપણી જવાળદારીવિષે આ સજજના ઘણાં માટાં ભાષણા કરશે; પણ એ જવાળદારીના અમલ કરવામાટે જોઇતી સાધનસામગ્રી આપવા—મેળવવા માટેના માર્ગો આ શિષ્ટજના માકળા નહિ મૂકે. લાખા લોકાને ભૂખ ભેગા કરી અનેક જાતના આનંદા માણવામાં આ વર્ગ કદી કચાશ રાખતા નથી. માત્ર સદ્યુણોના સ્વતંત્ર ઇજારા એમણે ગરીબામાટે રાખી લીધા છે. સધળાં ભદ્રજના ઇરાદાપૂર્વક આમ કરે છે એમ હાતું નથી, પણ જે સમાજવ્યવસ્થા આ શિષ્ટ-જનાએ શક્ય કરી છે એનું આ સીધું પરિણામ છે.

આટલું અનુભવમાં આવ્યા પછી એક અમેરિકન લેખક પુકારી ઉઠે છે કે ''ઓ અંતઃકરહ્યુ! એા આત્મા! તારું નામ દઇને જગતમાં કેટલા અનાચારા નીભાવી લેવાય છે! સજ્જનતાને નામે ભદ્દજના કેટલાંય ભયાનક કામા કરે છે અને છતાંય એમના ઇલ્કાખ તા અમર રહે છે! સત્

પુરુષાે હમેશાં ળીજાની વાતમાં માથું મારનારા **હાેય છે અને** છતાંય એ હિતેચ્છુમાં ખપે છે. અને એ વિશિષ્ટ સંસ્કારિતાની છાયા નીચે આ વડીક્ષેા એમ માને છે કે બીજાની વાતમાં માથું માર-વાતા એમને અધિકાર મળ્યા હાય છે. અને એથીજ દુનિયાએ કેમ જીવવું, કેમ ખાવું, કેમ પીવું વગેરે નાનીયી માેટી તમામ વિગતામાં આખરી નિર્ણયા આપવાના એમના સ્વયંસ્વીકૃત અધિ-કાર એ વર્ગ અજમાવ્યા વિના રહી શકતાે નથી. પાતે ઈશ્વરના આદર્શીને બરાેબર પાળે છે એમ માની પછી એ બધા જીવનધર્મો જગતને પરાણે પચાવવા માથાફાેડ કરે છે. ખરેખર, આ દુનિ-યામાં અસહિષ્ણુતાની સાક્ષાત મૂર્તિ જોવી હોય તા આ ભદ્રજના જોઇ ક્ષેવા! સૌથી વધારે તિરસ્કારને પાત્ર આદત આ લોકામાં સર્વોપરિ રહેવાની સત્તાકાંક્ષા છે. કેમ જાણે એની પાસે આવનાર ગુલામજ રહેવા સરજાયા હાય એમ સગર્વ અવાજ અને આંખના ભૂભ ગથી એ વાત .શરૂ કરશે. સાધારણ મા<mark>ણુસની સાથે વાર્તાલાપ કરતાં તેા એના કપાળ ઉપર અનેક કરચલીએા</mark> પડી જાય છે. ગરીબ કે રાંકની સામે કપાદિષ્ટ કરતાં એમની અપાર અહંતાના પારા છેક ઉંચે ચઢી જાય છે. જગતમાં સૌ કાેઇ કેમ જાણે એની સેવા કરવાજ અવતર્યાહાય એમ આ ભદ્રજનાે માની લે છે. એટલે જેને અંગ્રેજીમાં 'બાસી'ગ' કહેવામાં આવે છે એ તા આ સજ્જનાની સા-માન્ય ટેવ મનાય છે. છેક હિમાલયના ઉંચા શિખરપરથી નીચે દૃષ્ટિપાત કરતા કાઈ ગગન-વિદ્વારીની પેઠે એમનામાં સૌથી ઉંચી સમજણના અભખરા થયા હાય છે અને એનું ભાન જે ક્રાેઈ એના સ'સર્ગમાં આવે એને કરાવવાના આ ભદ્રજના ધ'દા માંડીને ખેઠા હાય છે. જરાક ખળવા કરા, સહેજ તતડાવીને ખાલા એટલે તરત એમને વિનયભ'ગ લાગે. એમને મર્યાદા લાપાઇ જતી હાય એમ લાસે અને આમ ને આમ જગતમાં જો આગ્રાભંગ થયા કરે તા પ્રલયકાળ પાસે આવે એમ પણ એમને ડર લાગે. વેન્ડેલ પીલીપ્સે એક સ્થળ બરાબર કહ્યું છે કે " જ્યાં સૌ સૌનું સંભાળ અને એક ખીજાની વાતમાં ડખલગીરી ન કરે એનું નામ નર્ક." અને આ જાતનું નર્ક આ પૃથ્વીપર આવે એમ આ ભદ્રજનાથી કેમ ઇચ્છી શકાય ? એમને તા જગતને સદ્દગણા શીખવવા માટે અને એ દારા ચૂસલ્યુક્રિયા ચાલુ રાખવા માટે ધાર્મિક દંભના આશ્રય ક્ષેવાજ રહ્યો–લીધેજ છૂટેકા !

સજ્જનામાં જે સોગિયાપણું ધર ધાલી ખેઠું હોય છે એનું કારણ એમની નાદુરસ્ત તિબયત હોય છે. જ્યારે જયારે તમને કાેઇ ચીડીયા, છીજરામનના, અધુરીએ આત્મશ્લાઘા કરનારા આદમી મળે ત્યારે જરૂર સમજી લેશા કે એ ભગવતપ્રિય પ્રાણી હમેશાં શિષ્ટ સમાજમાં પાતાનું સ્થાન ભાગવતા હશે. હાતિબધનામાં અને કાેમી ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં આવા સુજનાજ હમેશાં ઉભરાય છે. એમને એકજ દષ્ટિબિંદુ હાેય છે અને એ સંકુચિત સ્વાર્થસંરક્ષણ—

ખુતીના તા સીધા ને સાક રસ્તા કે એક ગાળા છાડે અને સાંસરવી ઉતરે એટલે દુશ્મનના પ્રાણ હરે; પણ આ ભદ્રજના જે રીતે ખૂત કરે છે એ સહેલાઇથી કળા શકવું મુશ્કેલ છે. એમના ખધાય રસ્તા પડદા પાછળના–પાતાની ગંદી ચાલીએાનું ફૂરતાથી ભાડું ઉઘરાવનાર મકાનમાલેક ખુતી નહિ તા બીજું શું? કુઢાડા મારવા એ સારૂં, પણ આમ હવાઅજવાળા વિનાની અધારી એારડીએામાં પૈસા લઇને અનેક આદમીએાને ગુંગળાવી નાખવાં એ તા ભયંકર અત્યાચાર ગણાય-અને છતાંય આવા માળાના માલેકા ભદ્રજનામાં નહિ ખપતા હાય!

જીવનનાં એક એક ક્ષેત્રમાં આ પ્રમાણે શિષ્ટ સમાજના આડકતરા અન્યાય અનેક ગરીબા અને શ્રમજીવીઓનાં ક્ષેહી ચૂસે છે અને છતાં એમના ઉજળાં કપડાં અને ભગવાનની પૂજા સ્વતંત્ર રીતે સજ્જનમાં ખપવાની પરવાનગી આપે છે. પવિત્ર પુરુષતરીકે ગણાતી અનેક વ્યક્તિએ! તિરસ્કાર કરવામાં એટલીજ ચીવટ રાખે છે; કારણ કે એ ઇશ્વરને નામે ચાલી શકે છે. શ્રત્રુઓનેન્યાપીઓને અને દુષ્ટજનાને અધમ શખ્દાથી નવાજનાર એ ધર્મગુરુઓ સિવાય બીજી કાેણ હાેય છે અને છતાં એમનાં અતઃકરણમાં શું ભયું હાેય છે? એ તાે એના ઇશ્વર જાણે!

આપણું ભલું કરવાની ઇચ્છાવાળા અનેક ગૃહસ્થાના રસ્તા તમે તપાસા તા એમાંથી નર્યો સ્વાર્થ અને અધમ ઉદ્દેશા ઉખળા આવશે. સામી બાજુ સમજ્યા વિના પાતાના કક્કા ખરા પાડવા એતું નામ ભલમનસાઇ–આવી ભલમનસાઇએ જગતમાં ઘણાંય અપકૃત્યા ઉતાર્યા છે! ભલા માંહાસોનાં ''પાપ'' ને નામ આપવાં હોય તાે આ રહ્યાં એમના અનેકમાંથી થોડા નમુનાઃ–ક્ષુક્ષ÷ કતા, અધમતા, છી છરાપહાં, અધશ્રહા, વાચાળતા, ડખલગીરી, જાઠી આત્મશ્લાઘા; ગવિ હતા, જીલ્મ જહાંગીરી, ધર્માં ધતા અને ક્ર્રતા; દુષ્ટજનાેની દુષ્ટતા ખુક્ષી હોય છે જ્યારે ભદ્દજનાેનાં આ ભાેપાળાં સજ્જનતાના લેખાશથી ઢંકાયેલાં હાય છે.

(એક અંગ્રેજી લેખપરથી દૈનિક "હિંદુસ્થાન"માં લેખકઃ-જ્યાતિધિર)

અમેરિકાના નવા પ્રમુખ મિ૰ હર્ખર્ટ હુવરવિષે બ્રિટિશ વંડા પ્રધાન કરતાં પણ આપણને ધૃષ્ણું વધારે જાણવાનું છે. ચાર કે તેથી વધારે વર્ષ થયાં તે ૧૫ કરાડની પ્રજાના હૃદય ઉપર સામ્રાન્ય ભાગવતા હતા કે જે પ્રજાનો મોટો ભાગ ઈંગ્લીશ ભાષા ખાલી જાણે છે. ઈંગ્લીશ ભાષા ખાલી પ્રજાઓ વચ્ચે સહકાર સારાયે જગતની સલેહશાંતિ અને ઉન્તતિ માટે ખાસ આવશ્યક છે. બ્રિટિશ જનતાએ અમેરિકનો માટે ૧૯૧૪ થી ઘણી કઠણ વાતા વિચારી છે અને જાહેર પણ કરી છે. આ એવી વાતા છે કે જે વિષે ખંતે પ્રજા પરસ્પર વિચાર કરી શકે. કાઇ પણ વિચારવંત અંગ્રેજ એ ખીના ભાગ્યેજ અલી ગયા હશે કે, ખંતે પ્રજાને માથે માનવજાત-પ્રત્યેની એકજ સામાન્ય આદર્શ ઉપર રચાયેલી સામાન્ય જવાબદારી રહેલી છે. આ આદર્શ પ્રત્યેક વ્યક્તિમાટે સમાન સંજોગા મેળવવા અને જળવવાના છે અને જવાબદારી હાલના જમાનાના સુધારાને પડતીની દશાયી જાળવી ઇતિહાસની પુનરાવૃત્તિ થતી અટકાવવાની છે.

રાજદ્વારી ભાભતા માટે તે થાડા વખત ફાજલ પાડતા.

માન હુવરમાં અનેક ગુણા છે કે જેથા તે આપણા માન અને પ્રશંસાને પાત્ર ઠરે છે અને જેના વહેજ તે પોતાને અમેરિકાને અગાઉ કદી નહિ પ્રાપ્ત થયેલા એક સૌથા મહાનમાં મહાન પ્રમુખ પૂરવાર કરી શકે. સંપ્રદાયે "ક્વેકર" (ખિરતી પંચના માણસા જે દ્રેંડ કરીને કહેવાય છે તે દ્રેંડાની સાસાય-દીના એક મેં ખર), ધંધે ખાણના ઇજનેર, એક સફળ નાણાંશાસ્ત્રી અને એક બાહાશ "એારગેનાઇઝર"થા જાણીતા આ નવા પ્રમુખને રાજદારી બાબતા માટે બહુજ થાડા વખત ફાજલ રહેતા; તેમાંજ એ મહાન અમર આશા છુપાઇ રહી છે કે તે એક મોટા રાજદારી પુરુષ પાતાને પૂરવાર કરશે.

એક અંગ્રેજ કે જેને મીર્ં હુવર સાથે ઘરવટ જેવું છે તે તેને ગારાતરીકે વર્ણવશે. વધુમાં તે કહેશે કે, એ માણુસ એવા છે કે તેના માહામાંના એક બાલ તે જમીનગીરી સમાન સમજો. તેનામાં બાહાશા, ચાલાકી, સમયસ્ચકતા અને અગત્યની બાબતોના અશય શું છે તે તાબડતાબ સમય ગુમાવ્યા વિના સમજી જવાની શક્તિ, એ ગુણા ઝળકી ઉઠે છે. આ બધામાંયે થાકું ઉમેન્ રવાનું બાકી છે અને તે એટલુંજ કે, આ માણુસ એક સિહાંતવાદી છે અને તે મજબૂત અંતઃ કરણુની નિશ્ચયતા, મક્કમ વિચાર, દઢ મનાબળ અને ચીવટાઇ એવા એવા ગુણા ધરાવે છે. તે હુકમ પાળવા કરતાં હુકમ કરમાવવાનું સહેલું માને છે અને જોકે તે સ્પષ્ટ વિચાર ધરાવનાર છે, તે હ્યાપણ તેની એટલી નબળાઇ તો જાણીતીજ છે કે તેના મગજમાં જે ખરા ખાટા વિચારા સ્કૃરે તેને તે તર્કશાસ્ત્ર સાથે બરાબર ગાંઠની દે છે.

કાઇ પણ આગલા અમેરિકન પ્રમુખે મીં લ્વરે જાણ્યા હોય તે રીતે બ્રિટિશ ટાપુએા અને યૂરાપને જાણ્યા નથી. તેઓ કેન્સિંગ્ટન ખાતે રહ્યા હતા અને લંડનના એક શહેરમાં કામ પણ કર્યું હતું. અમેરિકના જેઓ ઇગ્લાંડમાં રહે છે તેઓ આપણા કરતાં પણ વધારે ઇંગ્લીશ ખને છે. લડાઇદરિમિયાન યૂરાપના જૂદા જૂદા વિસ્તારામાં ભૂખે મરતી વસ્તીને ખારાક આપનારા કમિશનના પ્રમુખતરીકેની તેમની સેવાઓથી તેઓ કાંસ અને બેલ્જીઅમની પ્રજાઓ સાથે બહુજ ઘાડા સંબંધમાં આવ્યા છે. છાપાં વેચી કેળવણી લીધી.

આટલી ખધી માહિતી હોવાથી તેઓ સહેજે પાતાના દેશને ઇંગ્લાંડ અને યૂરાપ સાથે સર-

ખાવે છે. અમેરિકાની સામાજિક વ્યવસ્થા જૂના જમાનાના સુધારા કરતાં તેમને વધારે સારી લાગી છે. એએ એ બીનાથી બહુજ રાજી થાય છે કે, છેલ્લા અમેરિકન પ્રધાનમંડળમાં બારમાંથી નવ સભાસદા-પ્રમુખ અને ઉપપ્રમુખ સુદ્ધાં-પાતાનું ગુજરાન પાતાની મેળે કાંઇ પણ વડીલાપર્જિત મિલ્કત વારસામાં મેળવ્યા વિના કરતા હતા અને ખૂબ માનાસક શ્રમ ઉઠાવી જીવન ગુજાર્યું હતું. તે પાતે કબ્દ્લ કરે છે કે "હું છાપાં વેચીને મારા ભણવાના ખર્ચ મેળવતા હતા."

પ્રજાસત્તાક રાજ્યમાં તેના આ ખંધા અભિમાન છતાં તે સમાજવાદ(સાશિયાલીઝમ)ના છાંટા વિના આગળ વધતા આવ્યો છે. તે એક વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદી (ઇંડિવિડયુઆલીસ્ટ) છે. પહેલા, છેલ્લા અને ખંધાજ વખતે તે તેમજ રહેશે. પ્રજા માટે પ્રજાનીજ સરકાર જોઇએ એમાં તે માનવાવાળા છે, અને તે પણ પ્રજાને દોરે એવા ખાહાશ ધંધાદારી માણસાની સરકારમાં તે માને છે. તેમ માનવામાં તે કાઇ પણ જાતની આપખુદી હોવાની ના પાડે છે. તે એમ વારંવાર કહે છે કે, હાલ જે સરકારના તેવડા છે તે સરકાર એક નવા સામાજિક જીરસા ધરાવનાર સરકાર છે. મી૦ હુવર તેને ''અમેરિકન વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્યવાદ''ની સરકાર જાહેર કરે છે.

જાહેર કરેલી રાજનીતિ

મીં હવર પ્રમુખતરીકે ચુંટાયા ત્યારે તેમણે એવું જહેર કર્યું હતું કે, અમેરિકાને પોતાના પ્રદેશામાં વધારા કરવાની જરાયે જરૂર નથી. આથી મેકિસકા અને કેનેડાને જે સ્વરાજ બહ્લવામાં આવ્યું છે તે માટે તે ખંને મુલકાએ તેના અમલ દરમિયાન નિશ્ચિંત રહેવાનું છે; અને ચીન પણ તેના ભાગલાઓના જોડાણ કરવાના સંબંધમાં સહીસલામત રહેશે. બીજી બહુજ અગત્યની જાહેરાત એ કરવામાં આવી હતી કે, પ્રજા કાયદાને બરાબર માન આપીને ચાલતી નથી અને તેથી અમેરિકન ન્યાયને નબલા પાડવામાં આવ્યા છે. આથી તેમણે ન્યાયની બાબતામાં તપાસ કરવા માટે એક કમીશન નીમવાના પાતાના દરિદા જાહેર કર્યા છે.

કાયદાની અવગણના અને લાંચ-રૂશ્વતની ખદી દેશમાં કેમ દાખલ થઇ તે વિષે તે એમ માને છે કે, સરકાર દારૂની ખંધી દેશમાં દાખલ કરવામાં નિષ્ફળ જવાથી આ પરિણામ આવ્યું છે. એક સુરત "પ્રાહીબીશનિસ્ટ" તરીકે તેને દુનિયાને ખતાવી આપવું પડશે કે, છૂટાપણાને સાહતી પ્રજાની મરજી વિરુદ્ધ એ સંબંધમાં કાયદા લાગુ પાડવા એ મહાન અને અધર કાર્ય છે. બધાને સમાન સંજોગા આપવાની એની નીતિ પણ એણે દારૂ મેળવવાના સંબંધમાં ગરીબ અને તવંગર સર્વેને સરખા ગણી જાળવી રાખવાની છે. સર્વધ્ર ગણાતા અમેરિકન ડાલરને તેણે તેની મુખ્ય નબળાઇમાંથી ચોષ્ખો બનાવવા પડશે.

તેના વખતમાં આપણે તે જે સંપ્રદાયના છે તેના ઉપરથી માનીશું કે, દેશમાં સુલેહ-શાંતિજ સ્થપાશે અને અમેરિકન પ્રજાની રીતામાં પણ ઘણા સુધારા થશે. તેનું યૂરાપને લગતું જ્ઞાન પરદેશાને લગતી બાબતામાં ભારે આવકારદાયક અને ઉપયોગી થઇ પડશે કે જેમ કાઇ પણ બીજા પ્રમુખના વખતમાં બન્યું નહિ હાય. એમ માનવાને જરાયે કારણ નથી કે, તે સુલેહ અને દાર્- બંધીના ૧૪ મુદ્દાઓ પાતાના દેશ ઉપરાંત બીજા દેશા ઉપર ઠસાવવાની ભૂલ કરે.

લુહારના દીકરાની કારકીદિ

પોતાનાજ દેશમાં મીં હુવરના મુશ્કેલીએ ઘણી છે, રાજદારી બાબતામાં તેનું બીનઅનુ-ભવીપહું તેને જ્યારે અને ત્યારે પણ કુઁાંગ્રેસ સાથે ઝઘડા ઉભા કરાવશે. તેની આગેવાનતરીકે-ની લાયકાત કસાેટીના એરણ ઉપર હજી તા ઘડાવાની છે. આ લુહારના દીકરાની પ્રમુખતરીકે-ની કારકીદિ તેનાજ દેશમાં ભારે રસપૂર્વક અને અધારા⊌થી નિહાળવામાં આવશે. આ મહાન પ્રજાની ઉન્નતિના આધાર તેનીજ ક્તેહ ઉપર છે; એટલુંજ નહિ પણ એક કરતાં વધારે આંતર-રાષ્ટ્રીય મુદ્દાઓના સંતાષકારક ઉકેલના પણ આધાર તેનાપરજ છે.

(તા. ૧૧-४-૨૯ના દૈનિક "હિંદુસ્થાન"ના રાેલેન્ડ એન્ટવિસ્ટલના લેખ)

२७-उपवास-चिकित्सा अने तेना लाभो

નૈસર્ચિક રાગાપચારપદ્ધતિ તથા ઉપવાસચિકિત્સા, એ વિષયમાં આપ**્યું** પ્રાચીન વૈદ્યક અને બીજા પ્રથા શું કહે છે, અથવા એ પ્રાચીન લોકોને આ પહિત નિયમપુર:સર જ્ઞાત હતી કે નહિ તે પર વાદવિવાદમાં ન પડતાં આ બન્ને પદ્ધતિઓને થાેડે ઘણે અંશે આચારમાં મુકતાં મને શા કાયદા થયા છે તેજ હું મારા અનુભવ જનતા પાસે મૂક્ષ્યશ. વાચકજનતાએ પણું આ બાબતમાં પાતાના અનુભવ મેળવી જોવા. આજથી લગભગ ચૌદેક વર્ષ પહેલાં મુંબઇ-માહમયામાં નિવાસ કરવાને લીધે, શરીર બલિષ્ઠ હોવાને લીધે અને તેને અંગે કંઇક એ **ખાખતના અભિમાનમાં ત**ણાઇ જેમ સેંકડે ઘણા મનુષ્યાે આહારવિહારમાં ખેદરકાર ખને છે તેમ 🐒 પણ થઈ ગયેા હતા. જીવનને માટે આપણને જેટલા પ્રમાણમાં પાણીની આવશ્યકતા છે તેથી લગલગ ખીજે નંખરે આપણી માહમયીપુરી અને ખરૂં કહીએ તાે સિંધને છાેડી આખા મુંબઈ bલાકામાં ≃હાએ સ્થાન મેળવ્યું છે. હું પણ એ ''શનૈવિં'વ''(ધીમા ઝેર)નાે શિકાર બન્યાે. કડક ચ્હા એ ત્રણ વાર પેટરૂપ પેટારામાં ઠલવાતી. પરિણામે બધકાશ થયા, જોકે મુંબઇ શહેરવા-સીએાની એ કરિયાદ બહુ સાધારણ છે. બલ્કે આ વીસમી સદી**થી** સર્વ **શિ**ક્ષિત દુનિયામાં લગભગ ખધાં માણસોને તે કરિયાદ કરતાં સાંભળવામાં આવે છે. વિષમય ચ્હા એક "ઉત્તેજક" પદાર્થ છે અને તેવું પાન કર્યા પછી તેની અસરથી તે સમયે તેા ઝાડાે ઉતરે છે. ચ્હા પીને ઝાડે જનારા મેં હજારા જોયા છે અને હું પણ તેવા હતા. આવી રીતે આંતરડાંપર કૃત્રિમ દખાણ અને જોર વાપરવાથી તે ખદ્ધ નખળાં પડી જાય છે અને છેવટે પ્રત્યેક જોશ આપનારા પદાર્થોનું તેટલાજ અ'શે વિપરિણામ આવે છે અતે અંતે હમેશને માટે બંધકાેશના બલિદાન થઇ પડાય છે. એટલે હવે ધીરે ધીરે મંદાગ્નિ, કબજીઆત વગેરેના હું ક્ષાેગ થયાે, શરીર પીળું પડી ગયું અને આયુષ્ય-માં આશા એોછી થઇ ગઇ. મુંખઇમાં ઘણા નામચીન ડાંક્ટરાે અને વૈદ્યના ઉપચાર કર્યા અને તેમનાં ઔષધનાં રૂપમાં ઘણાંએ વિષેા, પૂર્વથી સચિત થયેલાં આ શરીરનાં વિષમાં ઉમેર્યાં. મને ઝાડાે પાતળાજ ઉતરતાે, કાેઇ વાર આંતરડાંમાં એવાે તા અમળાટ થતાે કે છઠ્ઠીનું દૂધ યાદ આવતું; ધીરે ધારે ફેક્સાંઓપર પણ અસર થઇ. વ્યાયામના નાનપણથીજ અભ્યાસી હેાવાને લીધે કસરત તેા હું કરતેાજ હતેા, છતાં તેથા તકલીકમાં વૃદ્ધિ થવા સિવાય મને જરાએ લાભ જણાયા નહિ. હવે જીવનની પરિસીમા માસ બે માસ પર આવી અટકી હોય એમ મને લાગવા માંડ્યું, ચાલવું પણ મુશ્કેલ **થ**ઈ પડયું અને મનની અસ્થિરતાએ ધર કર્યું. ડાકટરાે અને વૈદ્યો કંટાલ્યા અને હું પણ કંટાલ્યો. યંત્રસંચાલિત પૂતળાં જેવા ડાક્ટરાનાં ઝેરના બાટલાએં! અને ગાળાઓએ મને કશાય ફાયદા પહેાંચાડયા નહિ. અંતે જલવાયુપરિવર્તન (હવાફેર) કરવા વલસાડ ગયા હતા. ત્યાં મારા એક પૂર્વ પરિચિતે સુંબઇવાળા ડાં. માદનનું ગુજરાતી ભાષામાં બનાવેલું "અપવાસ (ઉપવાસ) ચિકિત્સા''નું પુસ્તક વાંચવા આપ્યું. આરાખાકાંક્ષી હોવાને લાધે હું તા અથથી ઇતિ સુધી તે સર્વ વાંચી ગયેા અને તેમાં દર્શાવેલી યુક્તિએ ામાં કંઇક શ્રહ્યા ચાંટી અને બે ત્રણ દિવસ પછી પ્રથમ બે ઉપવાસ–કેવળ જળપર રહી કર્યા. ત્રીજે દિવસે કેરીના રસ ચૂસ્યા. આથી કાયદા જણાયા. ઝાડાે ક'ઇક બ ધાઇને નીકળ્યો અને વિશ્વાસ બેઠાે. એમ કરતાં એકસાથે આઠ દિવસના ઉપવાસ કર્યાે. આ વખતે મુંબઈમાં રહેતા મી. મૂલર કે જે એક ચિત્રકારતરીકે ઘણા જણીતા હતા તે પણ ઉપવાસમાં સામેલ હતા. કલાકે બે બે કલાકે તાજું પાણી પીતા અને ચાપાટી, બેન્ડસ્ટેન્ડ, એપોલા ખંદર-અાવે સ્થળાએ રાજ પાંચ છ માઇલ ચાલતા, તેમ મારાં સર્વ દૈનિક કાર્યો પણ કરતા. રનાનમાં વધુ સમય લગાડતાે. પ્રથમ દિવસ કઠિન ગયાે તેથી વધુ ખીજો અને તેથીએ વધુ ત્રીજો દિવસ ગયા. એ ત્રણ દિવસ જરા પરાકાષ્ઠાના ગયા. ચાેથે દિવસે જીભપર સફેદ અને પીળા થર જામવા માંડયા. ''આંત્રબસ્તિ'' (એનિમાં) લીધા પછી ભૂખ શમી ગઇ, અશક્તિ દૂર થઇ ગઇ અને

ભોજનસિવાય જીવી શકાય છે, એવા વિશ્વાસ આવવા માંડવો. આઠ દિવસ પૂરા કરી નવમે દિવસે સંતરાં અને માેસંબી લીધાં અને મારા હર્ષની વચ્ચે ઘણે લાંબે વખતે મેં સુસંગઠિત અને સારા રંગના-ખંધાયલા ઝાડા આવેલા જોયા. મંદાગ્તિ દૂર થઇ ગયા અને ભૂખ લાગવા માંડી અને શરીર સ્વાભાવિક શક્તિ પકડવા માંડ્યું. લગલગ બેએક વર્ષસંધી સખ્ત શારીરિક દઃખ અને બિમારી સહેવા પછી જે આ અમૂલ્ય સ્વાસ્થ્યલાભ મેળવ્યા તે**યા** હું કેટલા બધા હર્ષમાં આવ્યા હાં કા. તેનું શુજદામાં વર્ણન કરવું લગભગ અશક્ય છે. ખસ. ત્યારથીજ હું ''ઉપવાસચિકિત્સાં'ના ભક્ત બન્યો. હવે જ્યારે જ્યારે કંઇ પણ શારીરિક ક્ષ્ટ માલમ પડતું ત્યારે ઉપવાસરૂપી ઉત્તમ ''રામળાણ" શસ્ત્રથી તેને બેદી નાખતા. ઉપવાસમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા બેડી અને તેના પરમભક્ત બની એ વિષયમાં અને તેને લગતાં નૈસર્ગિક ચિકિત્સાનાં પુસ્તકા. જે જે સારા સારા અમેરિકન અને ખીજા લેખકાએ લખ્યાં હતાં તે સર્વ વાંચ્યાં. મી. ખરતાર મેકકેડન આ ક્ષેખકામાં મુખ્ય હતા. એતું માસિક ''રીઝીકલ કલ્ચર'' હું હંમેશ વાંચતા, હાલ પણ વાંચું છું. હવે મતે મારા આત્મામાં આરાવ્યસંપાદન વિષે એટલા ખર્ધા તા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયા કે તેને હું મારા એક હાથની વસ્તુ સમજવા લાગ્યા. ઉષ્ણ જક્ષાપચાર, બાષ્પરનાન, શીત જક્ષાપચાર, બસ્તિરનાન, અસ્થિ મર્દન-ચિકિત્સા, આતપચિકિત્સા, રંગચિકિત્સા, શરીરમર્દનચિકિત્સા (મસાજ), યાગાસનચિકિત્સા, પ્રાણચિકિત્સા અને માનસાપચાર પહિત, એ સર્વ વિષયામાં ધીમે ધીમે મેં પ્રવેશ કરવા માંડ્યા અને બીજા દર્દી ઓના પણ ઇલાજો કરવા માંડ્યા. આટલી પ્રસ્તાવના કે જે મને મારા છેલ્લા, લગભગ દે હ માસ પૂર્વે કરેલા ખેતાળાસ ઉપવાસના અનુભવ જનતા પાસે મુકું તે પહેલાં કરવી જરૂરની જણાઈ ઉપવાસથી લગભગ બધા રાગા નષ્ટ થઇ જાય છે. માત્ર તેને પદ્ધતિસર કરવા જોઇએ. ઉપવાસ પાસે લગભગ કાઇ પણ અસાધ્ય રાેગ ગણાતા નથી. ભગવદ્દગીતામાં જેમ શ્રી-३० अ अपनान ४ छे के अज्ञानेनावृतं ज्ञानं तेन मुह्यन्ति जंतवः अर्थात् अज्ञानशी ज्ञान ઢંકાયેલું છે માટેજ પ્રાણીએ દુઃખી થાય છે. ખરેખર એમજ છે. એક શામવાસી સાધારણ માનવથી માંડી માટા માટા શિક્ષિત સુધી સર્વ મતુષ્યા અધારામાંજ ગાયાં ખાય છે એમ તત્ત્વ-દિષ્ટિથી અંતરને સહજ દેખાઈ આવે છે; ખલ્કે ઘણી વાર એમજ ખને છે કે, એક ગ્રામ્ય અશિક્ષિત મનુષ્ય સ્વભાવતઃ સ્વપ્રેરણાશક્તિથી દેારવાઇ જેટલાે સન્માર્ગ ચાલે છે અને સુખી જીવન ગાળે છે તેટલું આપણે શિક્ષિત કહેવાતા લોકામાં જોઇશું નહિ. કરક માત્ર એટલાજ છે કે, એ ગામડીઓ પાતાની ભૂલા કે અમુક વિષયની અજ્ઞાનતા છુપાવી શકતા નથી અને તે વિદ્યા તેને આવડતીએ નથી; જ્યારે આપણા શિક્ષિત કહેવાતા લોકા એ ગ્રામ્ય અને ભાળા માણસની સરળતા અને બોળપણને મુર્ખાતા લેખે છે અને પાતાની તેથી સેંકડે અંશે કરેલી વધુ બલાને યુક્તિવાદ અને વાફચાતુર્યથી કત્રિમ ગીલેટ કરી પાતાને પંડિતમન્ય સમજે છે. વનમાં વસતા પશુને કે ખુલ્લા મેદાનમાં વિચરતા એક દંડધારી ઉજ્જડ રખારીને ક્યારે ખાવું, કેમ ખાવું અને શું ખાવું, એ જેટલી ખબર છે તેટલીએ ખબર આપણા માટામાં માટા બહુ ઉંચું શિક્ષણ પામેલાને ખબર નથી. એ વનચર પશુ કે કે ભરવાડ જેટલા તાંદુરસ્ત અને આનંદી રહે છે, તેના સામા હિસ્સા જેટલું સ્વાસ્થ્ય અને આનંદ આપણા નસીખમાં નથી. વિલાયતમાં ઉંચી ઉંચી પરીક્ષાએોમાં ઉત્તીર્ણ થઇ આવેલા ડાંક્ટરા જે પાતાને સ્વાસ્થ્યના ઇજારદારા સમજે છે અને સ્વાભાવિક કદરતને વધુ અનુકળ પડતું તંદરસ્ત જીવન ગાળનારા લોકાને અશિક્ષિત અને વિદ્યાહીન કહી પાતાનાં વિષમય ઔષધાના ખાટલાઓથી ઘણી વાર પામર અને નિર્જીવ બનાવે છે તેઓ સામાન્ય માનવાને અજ્ઞાનાંધકારમાંજ ગાથાં ખવડાવ્યા કરે છે. એક શસ્ત્રવૈદ્ય-સજર્યન હંમેશ બાપડા ગરજાઉ દર્દી પર પાતાની છુરી જેમ એક કસાઇ પશુપર નિર્દય રીતે ફેરવે છે તેમ ફેરવે છે. એમ કહેા કે, તેને એવી રીતે છુરી ચલાવી ધણા દાખલાએામાં. મારી નાખવાના સહાંએ પરવાના મળ્યા હ્રાય છે. એક ધણા અનુભવી વિદ્વાન કહે છે કે, ડાંકટરા અને વૈદ્યોએ પાતાના પ્રયોગા-અને શ્રસ્ત્રપ્રયોગા ભાષડા દર્દીઓપર એટલા બધા અજમાવ્યા છે કે કાઈ મહાયુદ્ધમાં જેટલાં મૃતુષ્યા મર્યા

के भरे छे, ते करतां पख्वधारे स्वास्थ आपवाना धळारहार गखाता ठांकटरे। अने वैद्योने ढांथे मर्थां छे अने राेळ सरतां ज्य छे. छुरीथी के। धुन करनारने सरकारी कायहामां कांसीनी सजा छे, ज्यारे आपखा परवानावाणा भुनीओने माटे आरे हरवाळा भाकणा छे. वणी हि परना तेमना छपकार अने वगही नाभे तेवी पी ता लुओ। माटेळ अके लुनी साधारख कहेवत के। कांका प्रवानि च। विद्यां नमस्तु स्वं यमराज सहोद्रम्। यमस्तु हराति प्राणान् वैद्यः प्राणान् धनानि च। अर्थात् छे वैद्य-ठांकटर! तने नमस्कार; केभके तुं यमराजाने। कां छे. यम ता मात्र प्राख्ळ छरे छे, पख तुं ता प्राख् अने धन जन्ने हरे छे.

ડૅાક્ટરા અને વૈદ્યોનાં આ મહાપાપની પ્રતીતિ આપણને થઇ નથી અને તેથીજ એ લોકાનું ટર્દુ ચાલે છે અને પાપીઓને બદલે તેઓ ઉપકારક ગણાય છે. અમેરિકામાં હવે આ પાપની સામે અવાજ ઉઠેયા છે. આપણે પણ જ્યારે કુદરતને વધારે અનુસરતું જીવન ગાળીશું સારે તેવી પ્રતીતિ આપણને પણ થશેજ થશે. શાસ્ત્રવિદા કહે છે કે–

मात्रा स्पर्शास्तु कौन्तेय श्रीतोष्ण सुखदुःखदाः। आगमापायिनोऽनित्यां न तेषु रमते बुधः॥

અર્થાત-ઇ દિયોના ભોગા કદી શીત, કદી ઉષ્ણ, કદી સુખદાયક તા કદી દુઃખમય છે. તથા અસ્થિર અને અનિત્ય છે; માટે ખુદ્ધિમાન પુરુષ તેમાં કદી પણ ક્સાઈ રમણ કરતા નથી; અર્થાત્ અક્ષયસુખ બાલ્ય વસ્તુઓમાં નથી પણ પરમાત્માથી મેળવાય છે અને તેથીજ આપણાં ઉપનિષદા આત્માને ઓળખવાતું કહે છે; તેમ "નૈસર્ગિ'ક ચિકિત્સકા" અને ઉપવાસચિકિત્સકા કાઇ પણ બાલ્ય દવાની જરૂર નથી અને આપણાં આ શરીરમાંજ સંપૂર્ણ સ્વાસ્થ્યના ઝરા છે, એમ બતાવે છે. આત્માની ઓળખાણવગર મનુષ્ય જેમ દુઃખી થાય છે, તેમજ શરીરની જાણ વગર મનુષ્ય રાગી અને પીડિત ખનેલા છે.

(તા. ૨૭-૫-૧૯૨૮ના "પ્રગતિ"માં ક્ષેખકઃ-શ્રી ડાૅ. વિશ્વામિત્ર કૌશિક પંડિત)

२८-भणतर अने पोषाक वच्चे संबंध

ભણતરને અને પાષાકને શા સંખંધ છે એ સમજવાની સુિંદ હાલના વિદ્યાર્થી એમાં આવી જણાતી નથી. 'સાદું જીવન અને ઉન્નત વિચારણા'નું સૂત્ર જે ભાષામાંથી તેમને મોંએ ચઢયું છે તેજ ભાષાના અભ્યાસ કરતી વેળા તેમની રીતભાત જાંઓ તો મોટા વિરાધ દેખાશે. એ ભાષાના સંસ્કારથી રંગાયેલા વિદ્યાયુરુઓ અને પ્રાફેસરા પણ એવાજ તકે ગાઢવે છે કે, વિદ્વાન કે પ્રાફેસર અનવાને જીવન ખર્ચાળ હાવું જોઇએ. તેઓ પરદેશી સંસ્કૃતિ પ્રચારે છે કે વિકૃતિ તેના વિચાર કરવા જેટલી પુરસદ તેમને કેમ નહિ મળતી હાય ? ઘણા સાહેખ ખનેલા વિદ્યાયુરુઓ અને તેમને પગલે ચાલતા પારસી અને દેશી પ્રાફેસરા આ ખાખતમાં વિદ્યાર્થીને ટપલા મારતાંએ શરમાતા નથી! વિદ્યાર્થી જાણે લખત કરી ખંધાયેલા યુલામ હાય, તેને સ્વાભિમાન કે દેશપ્રેમ નજ હાય એવા નિર્માલ્ય ગણી પાશાક અને રીતભાતની ખાખતમાં કાલેજ કે હાઇસ્કૃલના રાજધિરાજો તરફથી કડક કરમાના આપવામાં આવે છે. તે સામે અવાજ કાઢતાં પણ થયરે એવા માનસવાળા વિદ્યાર્થીઓમાં (જ્ઞાન એ પરમ શક્તિ છે) એ અનુભવ શી રીતે ઉતરે ? જોડા પહેરવાના જયાં સખત કાયદા હતો તે કાલેજમાં ઉધાડે પગે જવાની હિંમત દાખવનારા અંબુલાઇ પુરાણીના જવાબ ખધાને મેાંએથી કયારે નીકળશે? ' જ્ઞાન તે આપો અને મગજવડે પ્રહણ કરવાનું છે; પગેથી નથી પેસવાનું; ઉધાડા પગને તેની સાથે શી લેવાદેવા છે?'

એક કુંલેજમાંથી મારાપર એક ભાઇએ પત્ર લખ્યા છે તેમાં પાેશાક અને રીતભાતિવર્ષે જે સ્થિતિ રજી કરે છે તે વાંચવાથી ઉપરની વાતને ટેકા મળશે:-

'ઘણીખરી સ'રથાએામાં પશ્ચિમના ગુરુઓ ભણાવે છે. તેમના એક હેતુ હિંદુસ્તાનમાં પશ્ચિન

મની રહેણીકહેણી પ્રસારવાના હોય છે. તેએ વર્ગમાં ભણાવવા આવે લારે ત્રણથી ચાર ઇંચના સળગતા ટાટા માંમાં રાખીને વર્ગમાં કામ કરે છે તે જોઇને કાચી સમજવાળા યુવાન ઉપર બહુજ ખરાબ અસર થાય છે અને સીગાર પીનારની સંખ્યા વધતી જાય છે. સાહેબ વિદ્યાગુરુએો હિંદુ કે મુસલમાન વિદ્યાર્થીની લાગણી માટે જરા પણ દરકાર રાખતા નથી. તેમને વખતે વખતે કેમ તરછાડી કાડવા તે તેએા ખરાબર જાણે છે. પારસી શિક્ષકા પણ તેમનું અનુકરણ કરે છે..... વિલાયતી ઢબના પાેશાક પાછળ આપણા યુવાનવર્ગ ગાંડા બની મૂર્ખ અનુકરણ કરતાં શીખી ગયાે છે. માતાપિતાની ખર્ચ કરવાની શક્તિ હાેય કે ન હાેય, પણ તેઓ તાે સીનેમા ફિલ્માના ઍકટરાેની માકક એાઢતા-પહેરતા અને સ્ટાઇલથી લટકાં કરતા હરતાંકરતાં પાેતાની જાતને જરા ઉચી બનેલી માની લે છે. તેમના પાશાકના ખર્ચ, ખાલની શાભાના ખર્ચ, નવી ફેશનના ખર્ચ-અધો મળી એટલા બધા થાય છે કે દેશની ગરીમી જોતાં તેમાં દીવાળિયાપણુંજ લાગે.....છતાં મારા એક પારસી શિક્ષક તા સમજાવે છે કે, ખાદી પહેરશા તા ઇંગ્લિશ નહિ આવડે!...ખીડી પીવી તે તેા આજના યુવાનામાં સાધારણ વાત થઇ ગઇ છે અને હાલ સામાં પંચાતેર ટકા પીતાજ હશે. દશ વર્ષ પછી કદાચ એકજ ટકા ખાકી રહેશે…યુનિવર્સિટીની કેળવ**ણીની ચક્કીમાંથી** નીકલ્યા પછી તા. આ માજશાખનાં સ્વપ્તાંજ રહે છે તે. નાકરીની શાધમાં રખડતાં ખર્ચ નિભાવતાં સાસા વાનાં વીતે છે. નિર્વાહના પ્રશ્નજ ડાળા ફાડતા સામે ઉભા હાય તેને નવી શાધા, દેશસેવા કે ઉપાસનાની વાતા કેમ સૂઝે!

એ ભાઇએ બીજાં ઘણું લખ્યું છે જે વિષે આગલી મિજલસામાં ખૂબ કહેવાઇ ગયું છે; પણ કેળવાયેલા યુવાન કેટલી રીતે દેશને બાજા રૂપ થઇ પડયા છે તેના ખ્યાલ આપવાને સિંધની આર્ટ્સ, લાં અને એન્જીનીયરિંગ ફાલેજના વિદ્યાર્થીએા સમક્ષ ૨૦ મી જીને પ્રિન્સિપાલ ગાખલેએ સજ્જડ દાખલાદલીલ અને ગણત્રી સાથે આંખ ઉધાડી નાખે એવું જે વ્યાખ્યાન આપ્યું છે તે પશ્ચિમની ઉપરુષ્ટલી રીતભાતા પ્રચારનારાની સામે ધરવા જેવું છે.

આક્સકર્ડ અને ડ્રેમ્પ્રિજના વિદ્યાર્થીઓની વાંદરિયા નકલ કરતાં સિધના વિદ્યાર્થીને જોઇને અંગ્રેજો બહુ રમુજ મેળવે છે. સિંધની કૉલેજોના વિદ્યાર્થીઓ હૅટ, ભુરા કાેટ, પિત્તળનાં ખટન તથા કુલાનલનાં પહેરણા પહેરવામાં ને વિદ્યાર્થિનીએા ઉંચી એડીનાં ખૂટ વાપરવામાં શરાંપૂરાં છે. આપણા દેશની આબોહવા માટે પૂર્ણ અગવડરૂપ આ પાેશાક સામે પ્રિન્સિપાલ ગાેખલે (જે થાેડાજ વખત પર વિલાયત જઇ આવ્યા છે) એ પાતાની જાતના દર્શાંતથી વિત્રહ શરૂ કર્યો છે. ટર્મ ઉધડતાંજ ત્રણે કાંલેજના ૮૦૦ જેટલા વિદ્યાર્થીઓની સભા સમક્ષ પાતે એક ઝ**ખ્**ળા જેવું પહેરણુ (અદિયાર ઢમનું), ખેસ, ધાતી, લાલ દક્ષિણી જોડા સાથે ખુલ્લે માથે વ્યાખ્યાન આપવા રજી થયા. તેમણે ચાપ્ખેચાપ્ખું જણાવ્યું કે, દેશને નુકસાનમાં ઉતારનારી રીતભાતા અને ખર્ચાળ ટેવા વિદ્યાર્થીઓમાં ઉતરે છે તે માટે **તેમના ગુરુઓજ જ**વાબદાર છે. દેશમાં જે વખતે રાષ્ટ્રીયતાનાં પૂર ચઢે છે તે વખતે પ્રિન્સિયાલ ગાખક્ષે જેવી ઉચ્ચ પદવીધર અને જવાબદાર વ્યક્તિ વિદ્યાર્થીએા સમક્ષ સાદા-ઇતું દર્શાત રજુ કરવા આગળ પડે એ વિદ્યાર્થી એતું સુભાગ્ય છે. શાહી (ઇમ્પીરિયલ) એન્જીનીન અરિંગ ખાતામાંથી ફારગ થઈ તેમણે પાતે પાતાનું તત્ત્વ વ્યક્ત કરી શકે અને જોઈતી છૂટ ભાગવી શકે માટેજ સિંધ કાલેજની જગ્યા સ્વીકારી, અને હવે વિદ્યાર્થીઓનાં જીવન ધડવાનું કામ શર કર્યું છે. દરેક જાતના આક્ષેપા સામે ટક્કર લેવાની વેગભરી મહારાષ્ટ્રી પ્રકૃતિવાળું તેમનું તેજસ્વી વ્યક્તિત્વ વિદાર્થીઓપર જરૂર સજ્જડ છાપ પાડશે. એમના વ્યાખ્યાનના સંદેશ એકજ હતા:-"મઈ ખેતા." સિધ આર્ડ્સ કૉલેજના એ ધ્યાનમંત્ર છે. ત્યાંની એન્જીનીયરિંગ કૉલેજના ધ્યાનમંત્ર છેઃ 'ટકાર ઉભા રહેા, સીધી નજર રાખા, કામ કરાે;' એટલે કે સદા ખડે પગે રહી એકચિત્તે પેતાનાજ કામમાં રત રહ્યા. આવા મંત્રા સામે રાખનારા વિદ્યાર્થીએા આગળ તેમણે નવું દર્ષ્ટિભિ દુ રજી કર્યું છે: "શી રીતે યાગ્ય જીવન ગાળવું; ખારાક, નિવાસને વસ્ત્રો, એ ત્રણ ત્રણ ચીજો વિદ્યાર્થીને જોઇએજ. જીવનની એ ત્રણ મુખ્ય જરૂરિયાતા દેશની સામાજિક અને રાજકીય સ્થિતિ

પ્રમાણું જે રીતે પ્રાપ્ત થઇ શકે તેના આધારે તે મેળવવાના વિચારક્રમ ગાઠવવા જોઇએ. દેશમાંથી જે મળા આવે તે પરજ તેણું સંતાષ ક્ષેવા જોઇએ. પાતાની ઉત્પન્ન કરવાની તાકાત કરતાં વધારે વાપરવાનું કાઇને પાસાયજ નહિ."

સામાન્ય રીતે કેળવાયેલા માણુસ હાલની સ્થિતિમાં સમાજને નકામા બાજરૂપ લાગે છે. રાજકીય પરિશ્વિતિએ પાષેલી પરદેશી સામગ્રીથી ઝટ પૂરી પડતી કૃત્રિમ જરૂરિયાતાને લીધે તે ગરીખ ગામડિયાના નાશ કરવામાં અને દેશના મૂળ પદાર્થીના આર્થિક ઘસારા આપવામાં સાધન-રૂપ ખની જાય છે. પ્રિન્સિપાલ ગાખલેએ ચાક્કસ ગણુત્રીખંધ હકીકત સાથે ખતાવી આપ્યું છે કે, પરદેશથી આવતી ચીજો વાપરનાર કેળવાયેલા વર્ગ જ છે. હિંદુસ્તાનને તે માટે આટલું ખર્ચ રાખવું પડે છે. રા. ૧૬ લાખનાં ખટાટાં, રા. ૮૬ લાખના સૂકા મેવા હિંદ ખેતી પ્રધાન મુલક હાવા છતાં તેને રા. ૬૭ લાખ પરદેશી ઘઉં માટે અને રા. ૧૫ લાખ કઠાળ માટે બહાર માકલવા પડે છે; અને આ ઓછું હાય તેમ પોતાના દેહમાં ઝેર ભરવા માટે તે દર વર્ષે રા. ૯૨ લાખના બ્રાન્ડી રા. ૫૧ લાખના વ્હીસ્કી તથા રા ૩૧ લાખના સામાન્ય દારૂ મંગાવે છે. આ ઉપરાંત માજમજા અને સ્વાદ માટે રા. ૧૦૧ લાખના પેટન્ટ ખારાકા, રા. ૭૭ લાખનું ડખામાં જમાવેલું દૂધ, રા. ૪૮ લાખના ખિરિકટ, રા. ૩૫ લાખની સંઘરેલી માછલીએા, રા. ૧૨ લાખની ચીઝ રા. ૧૦ લાખની સાકર તથા રા. ૫ લાખની વિલાયતી ચટણીએા, રા. ૨૫૦ લાખની સાપારી રૂ૧૮૧૮ લાખની સાકર તથા રા. ૨૧૬ લાખની તમાક હિંદ મંગાવે છે.

ગરીખ માણુસાને ઉપરની ચીજોની ભાગ્યેજ જરૂર પડતી હશે. આ બધાંના મુખ્યત્વે ઉઠાવ કરનાર કેળવાયેલા વર્જજ છે. હિંદુસ્તાન પાતાને ત્યાં પાકતું સરસ અનાજ હલકે ભાવે પરદેશ માકૃદ્ધે છે અને વધુ ભાવ આપીને પરદેશના ખારાક ખરીદે છે. ઇંગ્લંડને એક રતલ ઘઉં એક આને વેચાને આપણે તે બિસ્કિટને રૂપે દોઢ રૂપિયે રતલને ભાવે ખરીદીએ છીએ, સાડાપાંચ આને વેચેલી તમાકુ સીગારરૂપે જાા રૂપિયે પાછી લઇએ છીએ. સાફ થયા વિનાની ચા ૮૬૮ લાખની માકૃદ્ધી પાછી આવતાં તે ઉપર ૨૩,૩૪૭ લાખ રૂપિયા ભરીએ છીએ. કપડાં ઉપર કેટલા વ્યય થય છે તે વાત તા હજા ખાજા રહે છે.

યુવાન વિદ્યાર્થીએ ભણવાના સમયમાં અને પછીની જીંદગીમાં આ આર્થિક ધસારા એછો કરવા માટે ખને તેટલા કલાજો લેવા જોકએ. દેશમાં દૂધ જોકએ એટલું તાન્તું મળે છે તો પછી હખા- એાની શા જરૂર ? અને ખીજી ધણીયે ચીજો દેશના ઉદ્યોગા મારફત મેળવી શકાય તેજ વાપરવાના નિશ્ચય કાં ન થઇ શકે ? સમાજના કલ્યાણમાટે વિદ્યાર્થીઓની નીતિ અને દર્ષિ એજ હોઇ શકે કે તેમણે દેશને વધારે આપીને થાડાથી પાતાના નિભાવ કરી લેવા.

(શ્રાવલ્-૧૯૮૪ ના "કુમાર"ની મીજલસમાંથી)

२९-आहारविहारना सादा सिद्धांतोथी सर्वे ददींनी दफनिकया

ત્રીસ કરતાંએ વધારે વર્ષથી ખર્નાર મેકફેડન વૈદ્યકીય ધંધાવાળાઓના પાકા દુશ્મન થઇ પડયા છે. તેનું નામ લેતાં કાઇ ડાંકટરના મગજમાં કંપારી છૂટવા માંડે છે. તેના તરફ આ ડાંકટ-રાના સખત તિરશ્કાર હતા. કારણ ફક્ત એટલુંજ હતું કે, મેકફેડન કુદરતી ઉપાયાયીજ દરદીઓ-ને સારાં કરવા માગતા હતા. ખચપણમાં પાતે એક માંદલા છાકરા હતા. અઢાર વર્ષની ઉંમરે તા દર્દે તેને ઘેરી લીધા હતા; પરંતુ કુદરતી ઉપાયા અને ખારાકથીજ તેણે પાતાની જીંદગી સુધારી હતી અને ત્યારથી તે કુદરતના ભક્ત ખન્યા હતા.

પ્રચારકાર્ય

ડાંક્ટરાને આ પાલવે તેમ ન હતું. તે શીતળાની રસી મૂકાવવાની પણ વિરુદ્ધ હતો. આ તો જમાનાની મહાન શાધ ગણાતી. વૈદ્યક્ષિય સારવારવિના સારા થવાય છે, એમ તે લોકોને સમ- જાવતો. આથી તો ડાંક્ટરા ખળી મરતા અને કહેતા કે, મેકફેડનના વિચારા છોકરશાઇ, મૂર્ખાઇ- લરેલા અને કેવળ નકામા છે. મેકફેડન એકલા વિચારાથી સંતાષ પામે તેવા ન હતા. સાહિસના ક્ષેત્રમાં પણ તેણે ઝંપલાવ્યું હતું; પરંતુ તે પાતાના વિચારાના પ્રચારપૂરતુંજ પુસ્તકા અને માસિકાદ્દારા પાતાનું સ્થાન મજખૂત ખનાવતા હતા. ગમે તેટલા વિરાધ છતાં તે તા. આગળજ ધપ્યે જતા હતા.

ડાક્ટરા સામે વાંધા નથીન

મેકફેડનને ડાક્ટરા સામે કંઇ દેષ નથી. ઉલટું તેમણે માણુસજાત માટે દાખલ કરેલ કેટલાક સુધારા માટે તેને માન છે. કેટલાક ડાંક્ટરા તા તેના મિત્રા છે; છતાં પણ તે છેલ્લાં ત્રીસ વર્ષોથી ઔષધની વિરુદ્ધ સતત પ્રવૃત્તિઓ ચલાવી રહેલ છે. આતું કારણ કક્ત એટલું જ છે કે, પદ્ધતિસરનાં ઔષધની સત્તા એક ડાંક્ટર ઉપર અજબ છે અને તેનાં મૂળ તત્ત્વમાં વ્યાપારી દષ્ટિના સમાવેશ થાય છે. ઉપરાંત કાયદાઓમાં અને રાજદારી ક્ષેત્રામાં પણ તે ઘુસેલ છે અને આને લઇનેજ મેકફેડન તેની વિરુદ્ધની પાતાની પ્રવૃત્તિઓના પ્રચાર કરવા માગે છે.

ચૂસ્ત હિમાયતી

સકારણ અને વ્યાજખી રીતેજ તેણું આ કાર્ય ઉપાડી લીધેલ છે. પોતાના માસિકના ખહેાળા ફેલાવા કરવા માટે સણસણાટીવાળી કાેઇ વસ્તુના ઉપયાગ કરવા તે માગતા નથી. શારીરિક સુધારાના તે ચુસ્ત હીમાયતી છે. વૈદ્યકીય સુધારાએ લાેકામાંથી જે ખરૂં સત્ય હતું તેના નાશ કરેલ છે અને તેને બદલે વિચિત્ર દશા ઉત્પન્ન કરેલ છે. આ સ્થિતિ સામાજિક સુધારાએા અને મનુષ્યજાતિની તંદુરસ્તાની વિરુદ્ધ હાેવાથી આ ઝુંખેશ ઉઠાવવાનું તેને કારણ મળેલ છે. ઘણાએ ડાક્ટરાની પ્રથાઓ ખાટી છે અને પાતાની કુદરતી રીતા વધારે સારી છે, તેમ મેકફેડન માને છે. વર્ષોના અનુભવ પછી ડાક્ટરાને પાતાના મતને મળતા થતા તેણે જોયેલા છે. કુદરતના આ હીમા-યતીની માગણીઓના અખતરા થવા જોઇએ, પરંતુ વૈદ્યકીય ધંધા તરફથી આમ કદી થવા પામેલજ નથી. ડાક્ટરોનો રીલ

ડાંક્ટરા કાઇ વખત ખરા પડતાં તેઓ મેકફેડનની જાળમાંથી લાેકાને મુક્ત કરવા મંડી પડતા. બન્ને બાજી તરફ જોતાં આ બાબતમાં ખરા–ખાેટાના મવાલ ઉભાજ રહેતા. કાઇ બાજુથી ખરી વસ્તુ બહાર આવતીજ ન હતી. આથી ડાંક્ટરા તરફથી તેને ઘણુંયે સહન કરવું પડતું. તેના કાેઇ પુસ્તક તરફ તેઓ ખુની દૃષ્ટિથી જોતા. મેકફેડન એકાદ વખત જેલજાત્રા કરતાં બચી ગયા હતાે અને એકાદ વખત તાે બે વર્ષ માટે તે કરી આવ્યા પણ હતાે.

ડાક**ઠરાેતુ**ં સ્થાન

અમેરિકામાં ડાક્ટરા સામે ક્રાઇ વ્યક્તિએ ઝુંબેશ ઉઠાવવી તે એક ખરેખર કઠિન કામ છે. ડાક્ટર તે ધર્મ ગુરુષ્યન્તેની ત્યાં સરખીજ ગણુના થાય છે. આને લીધે સમાજમાં ડાક્ટર બીજાએાથી જૂદા પડે છે. તેનું ત્રાન અગાધ હાય છે, તેની સમજ સંપૂર્ણ છે, આપણે તેને કંઇ સવાલ કરી શકોએજ નહિ; કારણ કે આટલી બધી સત્તા તેમના હાથમાં સંભવીજ શકે નહિ. આપણે આપણી તંદુરસ્તી-આપણી જંદગી પણ કંઇ પણ સવાલવિના આપણે તેમના હાથમાં સોંપી દઇએ છીએ. આપણેને તા ફક્ત તેમના સામું ડાચું ફાડીને જોઈ રહેવાનું જ છે; કારણ કે આપણે ધંધાથી અત્રાન છીએ. મેકફેડન આ ભ્રમણાના નાશ કરવા માગે છે. ડૉક્ટરા કંઇ જાણતા નથી તેમ તેને ખાત્રી થાય છે. આને લઇનેજ અમેરિકન મેડીકલ એસોસીએશન તેને ચૂપ કરી દેવા માગે છે.

આપણી મનાદશા

માંદા પડતાંજ આપણું મન ડાંક્ટર તરફ વળે છે. ડાંક્ટરામાંથી વિશ્વાસ છોડવા આપણે માગતાજ નથી, મનના સંતાષ અને શાંતિને વાસ્તે ડાંક્ટરજ છે. આવી નિર્જળ મનાદશાને લઇનેજ આમ ખને છે; પરંતુ મેકફેડનના મત પ્રમાણે તમે તમારા શરીરનેજ તક આપા અને તે રાગને આપાઆપ મટાડશે. આટલા માટેજ ડાંક્ટરા આ માણસને ભયંકર ગણે છે.

એકજ સિદ્ધાંત

છેલાં ત્રીપ્ત વર્ષોમાં ડાંક્ટરાએ ઘણા નવી શાધા કરી જૂતીનું સ્થાન તેમને આપેલ છે, જ્યારે મેકફેડનના સિદ્ધાંત જેના તેજ રહેલ છે. તેજ સાખીત કરે છે કે, પાતાના વિચારામાં તે કેટક્ષા મક્કમ અને આગળ વધેલા છે. ખહારના અડચણા દૂર થતાં શરીર જે એક જીવંત વસ્તુ છે તેને પાતાના મેળે પાતાના ગાઠવણ કરી લેવાના શક્તિ છે તેમ મેકફેડન જણાવે છે. શરીરની કુદરતી સ્વતંત્રતામાં આડે આવતી અગવડતાએ દૂર કરવા માટેનાજ તેના પ્રયાસા છે અને ખારાકને તેના પાયારૂપ તે ગણે છે.

ખારાક અને ઉપવાસ

ખારાક અને ઉપવાસ, આ બે વરતુઓ ઉપર મેકફેડનની પહિતની રચના થયેલ છે. વૈદ્યક્ષિય વર્ગ પ્રથમ તો આની અવગણના કરેલી, પરંતુ અત્યારે મહાન વિજ્ઞાનીઓએ અખતરાઓથી સાબીત કર્યું છે કે, ઉપવાસની આવશ્યકતા છે. મેકફેડનના સિદ્ધાંતના ઠેરઠેર ઉપયાગ થાય છે. ખારાક વધારે લેવાતાં શરીરની બધા શક્તિઓ તેને પચાવવામાં રાકાઇ જાય છે; માટે જયારે ઓછા ખારાક લેવાય છે ત્યારે આ શક્તિઓને શરીર સુધારવા માટે અવકાશ રહે છે. અત્યારે જે સામાન્ય ટેવ છે તેના કરતાં ઘણા ઓછા ખારાકની જરૂર છે. ખારાક શરીરને નુકસાનકર્તા ન હાતાં સાદા હાવાની આવશ્યકતા વિશેષ છે; અને એટલું તા ચાક્કસ છે કે, થાકું ખાવાથી તેમજ વ્યાજબી ખારાક લેવાથી મંદવાડમાંથી ખચી શકાશે અને શરીર અસલ સ્થિતિપર આવી શકશે. કાંઇ ગડબડાટ થતાં ઉપવાસ કરા. શરદી પણ ઉપવાસથી મટી જાય છે. પ્રથમ તા આને હાંસી-પાત્ર ગણવામાં આવેલ, પરંતુ ૨૪ કલાકના ઉપવાસથી શરડી મટાડી શકાય છે તેમ મેકફેડને ખતાવી આપેલું છે.

એક દર્શાત

શિકાગા યુનિવર્સિટીમાં એક માણુસે એક જંતુ જેની છંદગી ક્કત ર૪ કલાકનીજ હૈાય છે તેના ઉપર ઉપવાસના અખતરા અજમાવેલો કેટલાંક આવાં છવડાંઓને તેણે ખારાકવિનાનાં પૂરી રાખ્યાં હતાં. નવાઇ તા એ હતી કે, આથી આ છવડાંઓ ૧૫ દિવસ છવ્યાં. સાધારણ રીતે ખારાક લેતાં તેઓ ૨૪ કલાકમાં મરી જતાં-વગરખારાકે તેઓની છંદગી ૧૫ દિવસની થઇ. આવીજ રીતે મનુષ્ય જો ખારાકના સિદ્ધાંત સમજી જાય તા પાતાની જંદગી ભયાવી શકે. મેક-કેડન જણાવે છે કે, ઉપવાસમાંજ તેને કાયમની યુવાનીનું રહસ્ય રહેલું જણાયેલ છે.

ખારાકવિના માણસ મરતા નથી.

એકદમ બૂખમરા વેઠવા તે મૂર્ખાઇભરેલું છે, પરંતુ થાડા વખત પહેલાં જેમ લોકા માનતા કે, એ કે ત્રણ દિવસ ખારાક ન લેવાથી માણસ મરી જાય છે, તેવું કંઈ નથી. કેદીઓની હડતાળ હપરથી સમજાશે કે, એક મહીના ખારાક ન લેવા છતાં કંઇ ખરાખ અસર થતી નથી. ત્રણ દિવસ- થી ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી ઉપવાસ કરવા તે ટેવાઇ ગયેલા માટે કંઇ વીસાતમાં નથી. ખર્નાર મેકફેડનેજ આ સ્ચન કરેલ છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાએ વિજ્ઞાનીઓએ આને ટેકા આપેલ છે. શિકાઓ યુનિવર્સિટીના ક્લાસમાં એક અખતરા થયા હતા. છાકરાઓએ અને છાકરીઓએ એક અઠવાડીઆ સુધી ખારાક લીધા ન હતા; છતાં તેઓને પાતાના હંમેશના કામકાજમાંથી જરા પણ પાછા હઠવાની જરૂર જણાઇ ન હતી. ઉલડું તેઓ પાતાનું કામ સરસ અને ઉમંગથી કરી શક્યાં હતાં.

ઉપવાસથી અળ ઘટતું નથી.

મેકફેડનને આમાં કંઇ નવીન લાગતુંજ ન હતું. આની શાધખાળના ઇતિહાસમાં તેણું એક દાખતા આપેલા છે. જ્યાર્જ હેસ્લર નામના તેના એક નાકર એક વાર શિકાગાથી પીટર્સભર્ય એટલે પ૦૦ માઇલ બે અઠવાડીઆમાં પગે ચાલીને આવ્યા હતા. આ બે અઠવાડીઆમાં તેણે પાણી-સિવાય કંઇ લીધું ન હતું; છતાં પણ તે મુસાકરી પછી આનંદી, તંદુરસ્ત અને જેવા ને તેવા ખડતલ જણાયા હતા. "પીઝીક્લ કલ્ચર" નામના માસિકમાં થાડા વખત પહેલાં આને માટે કેટલાએ અખતરાએનાં પરિણામ જણાવવામાં આવ્યાં હતાં. ડૉક્ટરાએ સાબીત કર્યું હતું કે, બે અઠવાડીયાંના ઉપવાસથી એક ૪૦ વરસના માણુસના શારીરિક તંતુઓ યુવાન માણુસના જેવા થાડા વખતને માટે અની જાય છે.

ઉપવાસથી ઘણાં દરદા મટે છે.

મેક્ફેડને ઉપવાસના સિદ્ધાંત પ્રચલિત કરવાથીજ ડાંકટરા તેની સામે ધુરકી ઉદયા હતા. તે જણાવે છે કે, દવાથી અસાધ્ય એવાં કેટલાંએ દર્દો ઉપવાસથી મટે છે. અગર તા તે મટાડવામાં ઉપવાસથી સહાનુમૂતિ મળે છે. દમ, ઉધરસ, કળજીઆત, પ્રમેહ, સ્ત્રીઓનાં દર્દો, સંધીવા, હાજરીનાં દર્દો વગેરે કેટલાએ રાગા આથી મટાડી શકાય છે. ડાંકટરા આથી રાશે ભરાય તેમાં કંઇ નવાઇ જેવુંજ નથી. ખળતામાં ઘી હામવા જેવું એ થયું કે, મેકફેડને જણાવ્યું કે ઉપવાસથી ગરમા તેમજ કેન્સરના રાગા પણ મટી શકે છે. ઉપવાસ અને દૂધના ખારાકથી પાતે ઉપલા રાગા દૂર કરેલા છે એમ જણાવતાં તે ડાંકટરા ભભુકા ઉઠે છે. સેંકડા અખતરાએ પછીજ મેકફેડન પાતાના સિદ્ધાંત ખહાર પાડે છે, જ્યારે ડાંકટરાના કેવળ ખકવાદજ હાય છે.

સિદ્ધાંતનું પૃથક્કરણ

ખારાક ખ'ધ કરતાંજ શારીરિક યંત્રકામ શરીરમાં રહેલ વધારાનાં તત્ત્વાને ખલાસ કરવા માંડશે. વધારાની ચરળી અને જ્યાં રાેગ શરીરને પીડે છે તે જગ્યાના ખરાખ પદાર્થને તે હજમ કરી જશે. આથી ઉપવાસ દરમિયાન જ્યારે દર્દી પાતળા પડવા માંડે છે ત્યારે એમ નથી સમ-જવાનું કે તેનું માંસ એાછું થાય છે; પરંતુ ખરી વાત એ છે કે, જે દર્દથી તે પીડાતા હાય છે તે એાછું થવા માંડે છે. ત્રાપ્ટું વજન એાછું થાય ત્યાંસુધી આ પ્રમાણે ચાલે છે. ત્યારબાદ ચાક્કસ રીત પ્રમાણે દૂધના ખારાક આપવામાં આવે છે. વૈદકશાસ્ત્રીઓ આને વિજ્ઞાનથી વિરુદ્ધ હાેવાનું જાહેર કરે તેથી શું વળવાનું હતું ? મેકફેડનના અખતરા ચાક્કસ છે. આ રીતે તેણે ઘણાઓને સારા કરેલ છે.

દૂધની ઉપયોગિતા

દૂધની બાબતમાં મેકફેડન ચાક્કસ રીતે જણાવે છે કે, તેની શરીરસુધારક પહિતમાં તેના પણ મુખ્ય હિસ્તા છે. કાઈ પણ વસ્તુ કરતાં દૂધ વધારે ઉપયાગી અને ફાયદાકારક છે. આને તે સંપૂર્ણ ખારાક જણાવે છે. અંગત તેમજ હજારા દર્દીઓ ઉપર અખતરા કર્યા પછીજ તેણે પાતાના આ મત પ્રદર્શિત કરેલ છે. રાગ મટાડનાર અને શરીરને સુદઢ બનાવનારતરીકે દૂધનું પ્રથમ સ્થાન છે. તે એકલું પૌષ્ટિક અને જગતભરમાં એક સચાટ દવા છે.

કસરતની જરૂર

કસરતની જરૂર તેા <mark>છેજ એમ તેનું પણ માનવું છે. ખધી કસરતામાં તે ચાલવાની કસર</mark>તને મુખ્ય સ્થાન આપે <mark>છે. ખારાક, ઉપવાસ અને કસરત ઉપરાંત સરસ રીતે નાહવાની **તેમજ ત**ડ-</mark> કામાં ખુક્ષા શરીર રહેવાની પદ્ધતિ–આટલી વસ્તુએા શરીરની સુધારણામાટે મુખ્ય છે. આટલી વસ્તુએાના સમજપૂર્વક ઉપયાગ થતાં કાેઈ પણ રાેગ અસાધ્ય રહેતા નથી.

પાતાના વાળ ખરી પડવા માંડતાં તેણે આ કુદરતી પદ્ધતિથી તેના ઉપાય યાજ્યા હતા અને વાળ જાળવી શક્યા હતા. પૂક્ના હદ ઉપરાંતના વાચનથી તેની આંખા નબળી પડી હતી; પરંતુ આ ગુમાવેલી શક્તિ તે પાછી મેળવી શક્યા હતા. આમાં ડાક્ટરા તેમજ દ્વાના ક્ષેશમાત્ર પણ ઉપયોગ કરવામાં આવ્યા ન હતા.

ખરૂ['] રહ~~સ્~~ય

મેકફેડને પોતાની આ કુદરતી પહિતથી કાઇ પણ વસ્તુના નીવેડા લાવવા બાકી રાખેલ નથી. દરેક રાગને માટે તે કંઇને કંઇ ઉપાય બતાવેજ છે. ખારાક તૈયાર કરવાની આખી રીત તેણે જણાવેલી છે અને તેને સારા આદર મળ્યા છે.

આ બધું છતાં ડાંક્ટર લોકા આ પહિતિથી, મેકફેડનના નામમાત્રથી વિરુદ હતા. આતું ખરૂં કારણ તો શું છે તે કહી શકાય તેમ નથી; છતાં એટલું તો સત્ય છે કે, તેમણે મેકફેડનના સિદ્ધાંતા તરફ દુર્લક્ષ કરેલું છે. તેની ચકાસણી કરી જોઇ નથી. કુદરતી પહિતિની અવગણના શામાટે થવી જોઇએ? એજ મેકફેડનના વાંધા હતા. આમાં ગમે તેમ હાય. મેકફેડનને આ લોકા તરફથી ઘણું યે સહન કરવું પડયું હતું; છતાં પણ તેના સતત પ્રયાસ અને અગાધ મહેનતના પરિણામરૂપ જે સરસ અને સાદા તેમજ કુદરતી રાગા મટાડવાની પ્રથા તેણે જનસમાજ સમક્ષ સાદર કરેલ છે, તેના યથાર્થ ઉપયોગ તેની સાચી કિંમત સમજાવ્યા વિના રહેશે નહિ.

(તા.૮–ર–૧૯૨૯ના દૈનિક ''હિંદુસ્થાન''માંથી)

३०-पोलांडनी प्रतिभावान पुत्री मेडम ~~व~~युरी

વિજ્ઞાને શાધેલી આધુનિક જગતની અદ્દસત ચીજોમાં રેડિયમ સર્વોપરિ સ્થાન ભાગવે છે. વિજળા અને ગરમાં ઉત્પન્ન કરવાની અખૂટ અને અવિરત શક્તિ ધરાવનારૂં એ તત્ત્વ આજ કરાડા વર્ષોથી પૃથ્વીના પેટામાં ખનીજો સાથે અદષ્ટ ને અજ્ઞાત પડેલું હતું; ત્યાંથી તેને આટલાં વર્ષ પછી શાધી કાઢી માનવજગત આગળ મૂકવાની પ્રતિસા દાખવનાર એક સ્ત્રીવિસ્તિ—પાલાંડ દેશની તેજસ્વી પુત્રી મંડમ ક્યુરી છે. વિશ્વદેવના અમિ જેવા એ રેડિયમના જેટલીજ અદ્સત તે જીવનદાયા, તેની શાધક મેંડમ ક્યુરીની પણ કથા છે.

પાંચ ભાંડુમાં સૌથી નાની એ મેરીના જન્મ પાેલાંડની રાજધાની વાૅર્સોમાં ૧૮૬૭માં થયાે. એના પિતા મિ. રક્લાેડાંગ્રેકી વાૅર્સોના એક વિદ્યાલયના વિદ્વાન અધ્યાપક હતાે. એની માતા કન્યાશાળાની અધિકાત્રી હતી. આ શિક્ષક દંપતી પાેતાના સઘળા વખત બાળઉછેર અને બાળ-કેળવણી પાછળજ રાેકનું અને એમનું ગૃહજીવન શાન્ત, રસ્લાયું ને સુખી હતું.

છ વર્ષની વયે મેરી નિશાળ ખેઠી. સ્વભાવે તે સસલા જેવી શરમાળ અને બીકણ હતી. સરખા બહેનપણીઓ સંગાથે પણ મેરીનું મોં સૌની પાછળ અધું પધું જ દેખાય. 'આગળ ન પડવું' એ એના મનની માટામાં માટી હાંશ, પણ મેરીના શિક્ષકા એમ એને પાછળ રહેવા દે તેવા ન હતા. જ્યારે જ્યારે કાઇ સજ્જન શાળાની મુલાકાત લેવા આવતા ત્યારે ત્યારે કવિતાના મુખ-પાઠ માટે કે ઉત્તમ વાચન માટે આ શરમાળ કન્યાનેજ ઉબી કરવામાં આવતી. બાપડી મેરીને તા તે ઘડીએ આકાશ પાતાળ એક થઇ જવા જેવું થતું, અને ઘણી વાર તા એવી આકતની પળ એ નાસી છૂટવાનું યે કરતી. મનગમતી મઝા તા એને માને પડખે ખેસી વાર્તાઓ સાંભળવામાં પડતી. વાર્તાઓનો એને અજબ શાખ હતા અને એ વાર્તાઓ પણ કેવી ? પરીઓ ને રાક્ષસોની કલ્પના—કથાઓ નહિ, પણ કુદરતની અજાયબીઓની, સંસારની ખુખીઓની, પ્રકાશ, તારા અને વાદળાંઓની, ખડકા અને મેધધનુષ્યાની—એવી જગતનાં વિસ્મયોની સાચી કથાઓ.

પણું મેરીનું આ સુખ ઝાઝું ન ટક્યું. નવ વર્ષની માંડ થઇ હશે ત્યાં એની માતા પરલેક-વાસી થઇ, બધાંજ બાળકાને માની ખાટ તા પડી; પણું મેરીના દુઃખના પાર ન હતા. એટલામાં આ એક ધા ઉપર વળી બીજી આકૃત આવી. બાળક મેરીને પાતાની પ્રિય શાળા અને મમતાળુ શિક્ષકાને છાડી રશિયન શાળામાં ભણુવા જવાનું થયું. પાલાંડ એ કાળે રશિયાનાં પંજા નીચે પરતંત્ર હતું અને આ રશિયન સ્કૂલા પાલાંડ દેશના સ્વતંત્ર પ્રાણુને હશુનારી સંસ્થાઓ હતી. શિક્ષકા વિદ્યાર્થાવર્ગને શત્રુ જેવા ગણતા. તેઓ એમના તરફ સદા શંકાની નજરે જોતા અને તેમના ખાનગી જીવનની પણુ જાસુસી રાખતા. આવા કરડાકીલર્યા દબાણુ વચ્ચે વિદ્યાર્થીઓના બધા આનંદ ઉડી જતા. પાલાંડનું ઉછરતું કૌમાર તા સ્વદેશપ્રેમે ચમકી રહ્યું હતું અને નાનકડી મેરીનું હૃદય પણ રાષ્ટ્રીય લાગણીના જોરે જોસલેર ધબકતું, એટલે રશિયન શાળાનું ભણતર એને કારમા કંટક સમ થઇ પડયું.

આ કપરા શાળાજીવનમાં માત્ર હમેશાં સાંજના સમય એની જંદગીમાં આશીર્વાદરૂપ થઇ પડતા. સાંજ પડયે મેરી પોતાનાં ભાઇ ખહેન જોડે ખેલતી અને કયારેક ભાપની જોડે વાતચીતે ચઢતી. મી. રક્લોડાલ્ર કરીને પણ વિદ્યાના મૂળથીજ શાખ હતા. એ પોતે કવિતા લખતા અને પરભાષાનાં સુંદર કાવ્યાને પોલિશમાં ઉતારતા પણ ખરા. પાતાના ગૃહજીવનના પ્રસંગાપર રચેલાં એનાં કાવ્યા ઘરમાં ખાળકાને અતિ પ્રિય થઇ પડયાં હતાં. આમ મેરી બાળપણમાંથીજ કવિતાના સંરકાર ઝીલતી થઇ અને ક્રેન્ચ, જર્મન ને અંગ્રેજી ભાષાના સાહિત્યના પણ એને સારી પેઠે પરિચય થઇ ગયા; તાપણ એને પરમ પ્રિય એવા બે વિષયા તા હતા ગણિત ને ભૌતિકશાસ્ત્ર. એના જીવનનું મોંઘેરૂં સ્વપ્ન હતું પાતાની વિદ્યાના પાતે પ્રયોગા કરે તેવી એક અચ્છી પ્રયોગશાળાની સ્વામિની બનવાતું; પણ એ સ્વપ્ન સિદ્ધ થતાં તા બહુ વાર લાગી.

દરમિયાન એના શાળાના અભ્યાસ હવે પૂરા થવા આવ્યા હતા. પંદરમે વર્ષે મેરીએ શાળા છોડી. એજ અરસામાં એના પિતાનું આરોગ્ય લથડ્યું. આરામની એને જરૂર હતી, પણ કુડુંબની આવક થાડી, એટલે ગુજરાન ચલાવવા પૂરતું મેરીએ કામ શાધ્યું. પ્રાંતના એક ગામડામાં કાઇ શ્રીમાતનાં છાકરાંની સંભાળ લેનારતરીકે તે રહી. ઘર છાડતી વેળા એનું હૃદય ભરાઇ આવ્યું ને ગાડીમાં ખેસતાં મેરી મળગળી થઇ ગઇ.

જે ખાળકાની એને સંભાળ લેવાની હતી તેમાંનું સૌથી માેડું મેરીની ઉમરતુંજ હતું, એટલે આ બધાંના શિક્ષક થવાને બદલે તે એમની મિત્ર બની ગઈ. થાેડાજ વખતમાં સૌ બાળ-કાેનાં દિલ એથે જીતી લીધાં. અહીં મેરીએ વળી ગામડાંનાં બીજાં બાળકા માટે ખાનગી નિશાળ પથુ કાઢી. રશિયન સરકારને જાણ ન પડે તેવી રીતે એ કામ એને સુપકીથી ને ભારે ભયમાં કરવાનું હતું. જો સરકારને આ બાબતની ખબર પડી હોત તાે મેરીને જેલવાસ કે દેશવટા મળત.

આ ખધા કામ ઉપરાંત રાતના વખત એ પાતાના અભ્યાસ આગળ ધપાવવામાં ગાળતી. જ્યારે ઘર આખું આરામની ઉંઘ કોતું ત્યારે જિજ્ઞાસુ મેરી આતુર નજરે વિજ્ઞાનની ચાપડીઓનાં પાનાં ઉકેલતી. એ વખતે એને હાથ પહેલાં એ પુસ્તકા જેવાંતેવાંજ હતાં અને એનું જ્ઞાન બહુજ અપૂર્ણું હતું; પણ આ પ્રવૃત્તિમાં એને સ્વતંત્રપણે કામ કરવાની જે ટેવ પડી એ એના ભાવિ જીવનમાં ખપ આવનારા માટા લાભ થયા.

ચાર વરસ પછી મેરી ગામડામાંથી વાંસી પાછી આવી. અહીં પિતાની સિફારશથી દર રવિવાર એક પ્રયાગશાળામાં કામ કરવા જવાની સગવડ તે મેળવી શકી. બાકીના દિવસોમાં તેને રાજી કમાવા સખત કામ કરવું પડતું, છતાં પાતાના જીવનનું પ્રયાગશાળાનું સ્વપ્ન આટલું-યે ફળતું જોઇ તે બહુ ઉત્સાહિત થઇ.

આ અરસામાં પાેલાંડના કેટલાક વિદ્યાર્થા'એાએ પ્રજાની સુદ્ધિશક્તિ અને ચારિત્યળળ ખાેલવી તેને તેજસ્વી ખનાવવા માટે એક ગ્રપ્ત મંડળ કાઢ્યું. મેરી આ મંડળમાં જોડાઈ અને ખૂખ ^{ઉત્સા}હેથી આગળ પડેતા ભાગ લેવા માંડી. રાેજ રાત્રે ભરાતા તેના ગ્રપ્ત વર્ગોમાં તે નિયમિત જતી. પેતે આગળ શીખતી અને બીજાઓને શીખવતી. સ્વદેશને માટે જ્ઞાનસમૃદ્ધ થઇને પળ આવ્યે તેને અર્પણ થવાના એના અભિલાધ હતા. આજ પણ એ કહે છે કે, મારા જીવનના એ સૌથી મોંધેરા પ્રેરણાકાળે મારા અંતરમાં જે જ્વલંત વિચારા પ્રગટ થયા એજ માનવજાતના કલ્યાણમાં ઉપયોગી નીવડ્યા છે. એક એક વ્યક્તિને કેળવી કમાવીને તેના વિકાસ કરા એટલે ન વું જગત એની મેળે જન્મશે.

અંતે મેરીની લાંખા સમયની આકાંક્ષા પાર પડી. એણે કામ કરી કરીને શાડાક પૈસા ખચાવ્યા હતા તે વડે તે આગળ અભ્યાસ માટે પારીસ ગઇ. એક મકાનને છઠ્ઠે માળે છેક ઉપરનું નાનકડું કાતિરયું લાંડે રાખી તે રહી. શહેરમાં ખાનગી શિક્ષણો આપી તે ગુજરાન ચલાવતી અને અવકાશના થાડા સમયમાં રાતના ઉજાગરા ઉમેરી વિદ્યાપીઠની પ્રવેશક પરીક્ષા માટે તૈયારી કરવા લાગી. એ નાના અધારા કાતિરયામાં સુખ-સગવડની તો કલ્પના પણ ક્યાંથી હોય ? દુંડી ઓછી લાગે તથા જરા ઉધ આવે તેટલા માટે પોતાનાં હતાં તેટલાં બધાં કપડાં લઇ મેરી પથારી ઉપર પાથરતી. કાતિરયામાં ગરમી રાખવા માટે લોઠાનો ચૂલા તો હતાં, પણ કાલસા છ સીડીઓ ચઢાવીને લાવવા પડે; અને કયારેક તા કાલસા વેચાતા લેવાને પૈસાજ ન હોય! પોતાની રસાઇ પણ એક સ્પિરિટ-લેમ્પ ઉપર તે આછીપાતળી કરી લઇ ચલાવી લેતી. દુઃખના આ દોઇલા દિવસોમાં પણ મેરીના ઉત્સાહી આત્મા સુખી રહેતા. સદાકાળ અભ્યાસમાં તે લીન રહેતી. જાણે નવીજ દુનિયામાં વસતી હોય! બે વર્ષ વીત્યે મેરી પોતાના પ્રિય વિષયામાં સ્તાતક થઇ.

પારીસની વિખ્યાત યુનિવર્સિટી-સારેબાંની પ્રયાગશાળામાં હવે એને પ્રવેશ મળ્યા. ત્યાં લોતિકશાસ્ત્રના પ્રાંફેસર પીએરે કયુરી પાસે તે પ્રયાગશાળામાં કામ કરવા રહી. એ દરમિયાન પ્રાંફેસર કયુરી સાથે એને પ્રેમ બંધાયા. વિજ્ઞાનપ્રેમ એ એમના સંબંધનું મૂળ હતું. પરિચય વધતાં તેઓ પરણ્યાં અને પારીસમાં ગૃહસસાર શરૂ થયા. પ્રાંફેસર સાહેબના પગાર એક્ઝો હતા એટલે બંને જણને સખત કામ કરતું પડતું. ધરકામ અને રસોઇ મેરી(હવે તો મેડમ કયુરી)ને માથે હતાંજ; તે ઉપરાંત એ પાતાના પતિને પ્રયાગશાળાના કાર્યમાં પણ મદદ કરતી અને પાતે પણ પ્રાંફેસરની પદવી મેળવવા આગળ અભ્યાસ ચલાવતી. લગ્ન પછીનેજ વર્ષે તેને એ પદવી ઘણા માન સાથે મળી. આટલા કામમાં પણ એ દંપતી રિવિવારા ને તહેવારામાં સાઇકલપર શહેર- બહારની કુદરતમાં લટાર લેવા નીકળી પડતાં, ક્રાન્સના કાઈ શહેરમાં કરી આવતાં કે વૅકેશનમાં પોલાંડ જતાં. હવે તો પ્રાં. કયુરીએ પણ સમજવા પૂરતી પાલિશ ભાષા શીખી લીધી હતી.

ઇ. સ. ૧૮૯૭ માં એમને ઘેર પ્રથમ ભાળકના જન્મ થયા. આયા રાખી શકે એવી એમની રિથતિ નહેાતી, એટલે બાળકની બધી સંભાળ માતાને માથે રહી. સદ્દભાગ્યે મૅઠમ ક્યુરીના સસરા એમની જોકે રહેવા આવ્યા, એટલે જ્યારે મેરી પ્રયોગશાળામાં કામે ચક્તી ત્યારે નાના બાળકને દાદાજી રાખતા.

આ અરસામાં પ્રાં. હેન્ની બેકેરલ નામના વિખ્યાત ક્રેંચ વિજ્ઞાની યૂરેનિયમ ધાતુના ક્ષાર-વર્ડ નવા પ્રયોગા કરી રહ્યો હતા. પ્રકાશ બેદી ન શકે એવા કાળા કાગળથી મજખૂત વિ'ટલી ફેાટાયાફિક પ્લેટ ઉપર એ યૂરેનિયમ ક્ષાર મુકવાથી જાણે પ્રકાશ પડયા હોય તેમ તેની અસર એ કાગળ સોંસરી ફેાટાપ્લેટ પર થતી. યૂરેનિયમનાં આ અદ્દસત તેજિકરણાની બાબતમાં ક્યુરી દ'પતીને રસ પડયા અને તેમણે એ વિષયના ખાસ અભ્યાસ તથા પ્રયોગા કરવા માંડયા. તરત મેંડમ ક્યુરીએ શાધી કાઢયું કે, થારિયમ નામની ધાતુવડે પણ આજ પ્રયોગ થઇ શકે છે. આ યૂરેનિયમ અને વારિયમનાં તેજિકરણાના એ આગળ અભ્યાસ કરવા જતી હતી, એવામાં એણે એક વળી નવી શાધ કરી. અસંખ્ય બીજાં ખનીજોના અભ્યાસ કરતાં તેમાંની કેટલીકમાં એને એક અદ્દસત તત્ત્વ મળી આવ્યું. આ ખનીજોમાં જોકે યૂરેનિયમ કે થારિયમ બેમાંથી એકેયના અંશ ન હતા, છતાં યૂરેનિયમના કરતાં વધુ તેજસ્વી ને ચૈતન્યવાળા પદાર્થ એણે શોધી કાઢયા અને એને એને નામ, પોતાના દેશ પોલાંડના નામના સ્મરણતરીક પોલોનિયમ રાખ્યું; પણ હજ

્રેશાધખાળ તા ચાલુજ હતી અને એ પાેેેલાનિયમ પર આગળ પ્રયાગા કરતાં એ દંપતીને એક ડિવેશેષ નવું તત્ત્વ મળી આવ્યું. એનું નામ તેમણે રેડિયમ રાખ્યું.

પરંતુ એમ એટલી શાધ કરીને-રેડિયમ નામનું એક તત્ત્વ છે એટલું શાધીને-જ ખેસી રહ્યે એ કામ પતે એમ ન હતું. કાચી ધાતુઓમાં કેવળ અદશ્ય ખનીને સંતાઇ રહેલા એ તત્ત્વને તેના શુહ સ્વરૂપે છૂઠું પાડી જગત સમક્ષ તેને રજી કરવાનું હતું; અને એ કાંઇ નાનીસુની વાત ન હતી. એમાં નાષ્ણું જોઇએ, પૂરતાં સાધન સામગ્રી જોઇએ અને જથાખંધ કાચી ધાતુને ખાસ રાસાયનિક પ્રયોગો સારકત ગાળવાને સ્વતંત્ર પ્રયોગશાળા જોઇએ; પહ્યુ જાકતાથી ઘડાયેલી મેરી મુસીખતાથી હારી જવાનું શીખીજ નહોતી. મુશ્કેલીઓને આળપંપાળ ગણી ખંખેરી નાખીને, એક અદ્ભુત તત્ત્વ શોધવાની ધીકતી ધગશે એ દંપતીએ કામ કરવા માંડયું. કાલેજના કામ્પાઉન્ડમાં તેમણે એક જૂની છાપરી લાહે રાખી. એનું કાચનું છાપરું ચામાસામાં ચૂએ, ઉનાળામાં એહદ તાપથી ધીકે અને શિયાળામાં હું દેવતી ઠંડી આપે; પણ આ ક્ષુદ્ર છાપરીમાંજ એમના જીવનનું એ મહાકાર્ય પાર પડ્યું.

અખતરાઓ પાછળ એ દંપતી એટલાં રત રહેતાં કે એ કાટડીમાં તેઓ દિવસોના દિવસો ગાળી નાખતાં, ને મેરીના પેલા જૂના સ્પિરિટ-લૅમ્પ ઉપરજ રસોઈ બનાવી લઇ પાછાં કામે મચતાં. પીએરે ક્યુરી રેડિયમનાં કિરણોના ભૌતિક ગુણોના અભ્યાસ કરતા ને મૅડમ ક્યુરી એ તત્ત્વને શુદ્ધ કરવાના પ્રયોગા પાછળ તન્મય રહેતી.

સાહસ ઘણું ભારે હતું. શરીરમાં અખૂટ શક્તિ જોઇએ, મગજમાં તિલ્ણુ ચાકસાઈ જોઇએ ને અંતરમાં અચલ શ્રહા જોઇએ. ભગીરથ પ્રયત્ન, અવિરત ખંત, અથાક મહેનત અને છતાં અખંડ સહનશીલતા ને બારીક બ્રીણવટથી એમણે કામ ધપાવ્યે રાખ્યું. ઘણીવાર તા મંડમ ક્યુરી આખો દિવસ ધાતુરસના ઉકળતા ચરૂએ! નજીક ખડેપગે રહેતી અને પોતાના કદના કોઢાના એક લાંબા ચાટવાવડે મિશ્રણો તૈયાર કરતી. ચાર વર્ષના અવિરત ખંત ને સતત શ્રમ પછી તેમણે જગતના એ નવા તત્ત્વ રેડિયમને શુદ્ધ ને સ્વતંત્રરૂપે સંસાર આગળ રજી કર્યું. એમને જો સાધન-સંપત્ન ને વ્યવસ્થિત પ્રયાગશાળા મળી હોત તા આ કાર્ય ચારને બદલે એક વર્ષમાં પાર પડ્યું હોત. એ દંપતીના મધુરા આનંદ તા રાત્રે પેલી હાપરીમાં જવાના અને છાજલીપર ચમકતી શીશીઓમાં અખંડ પ્રકાશિત રેડિયમની કણીઓ જોવાના હતો. એ તેજની પાછળ ભીંત ઉપર શીશીઓના આછા એાળા પડતાં એ દેખાવ વણોજ સુંદર થતો. ઝગમગતી શીશીઓ જાણે પરી-એમને ઘારીનો દેવની દીવીએ! જેવી જાદુઇ દેખાતી; અને એ કઢંગી છાપરી બદલાઇને એમને મન નંદનવનનું દેવમ દિર બની જતી. જગતના શાનના પ્રદેશપર આ નવા પ્રકાશનું એ પ્રથમ દર્શન હતું; અને એ દર્શનનું જિલ્ય સુખ ક્યુરી દંપતી દરરોજ ભાગવતું.

દુનિયાને આ નવી શાધની ખબર પડી. ક્યુરી દંપતીની વાદવાહ બાલાઇ. પ્રાં. બેકેરલની સાથાસાથ ક્યુરી દંપનીને પણ નાખેલ પારિતાૃષિક મલ્યું. તેઓ પૈસેટકે સુખી થયાં; પરંતુ જે શાન્ત મીઠું સુખ તેઓ આગળ ભાગવતાં તેમાં આ ક્યાનિની પ્રાપ્તિ અને જાહેરાતે ભંગાણુ પાડ્યું. વળી લાંબા વખતની તંગી અને ગરીખીને કારણે તથા અનવરત પરિશ્રમથી એમનાં શરીર એવાં તા તવાઇ ગયાં હતાં કે ચાર વર્ષ સુધી તેઓ કંઇજ કામ કરી ન શક્યાં. બીજી બાજી નામના વધતી જતી હતી તે સાથે મુલાકાતીઓ સંખ્યાબંધ આવતા જતા. જાહેર ભાષણોની પણ માગણીઓપર માગણીઓ થવા માંડી અને તેમના નિરાંતના સમય તેમાં જવા લાગ્યા. પીએર ક્યુરીને સારખાંમાં ભૌતિકશાસ્ત્રીતરીકે માટું પદ મબ્યું અને મેંડમ ક્યુરી ત્યાંની પ્રયાગશાળામાં વડી પદવીધર નીમાઇ. આ સમયમાં એમને બીજી પુત્રી અવતરી. પેલી કાટડીને બદલે હવે સર્વ-સાધનસંપન્ન એક નવી પ્રયાગશાળા તેમણે વસાવી; પણ પીએરે ક્યુરીના નસીખમાં એ ન હતી. ઇ. સ. ૧૯૦૬ માં પારીસની એક શેરીમાંથી પસાર થતાં અકસ્માત્ તેના ઉપર ભારગાડી ફરી વળી અને તે મરણુ પામ્યો.

મેંડમ ક્યુરીને આ આધાત જેવાતેવા ન હતા; પણ તાયે કામ તેણે કદી ન છાડયું. પ્રયોત્ર-

શાળા અને બાળકામાં તે પાતાના બધા વખત ગાળતી. છેલા જગયુદ્ધમાં એણે લશ્કરી દ્વાખાનાં-માં ધાયલાની સારવારમાં રેડિયમના ઉપયાગ પહેલી વાર દાખલ કરાવ્યા. જાટેજૂદે સ્થળે આ કામની અનેક શાખાએ ખાલી અને તેને પણ ન પહેાંચા વળાયું ત્યારે રેડ કૃંદ્ધ સાસાઇટીની મદદથી પારીસની આસપાસનાં સધળાં દ્વાખાનાંમાં ગમે તે પળ રેડિયમની મદદ પહેાંચાડી શકાય તે માટે એક માટરબસ દાડાવવાની યાજના કરી. યુદ્ધભૂમિની બધી ઇસ્પિતાલા માટેનું રેડિયમ એ જાતેજ તૈયાર કરતી.

ક્યુરી દંપતી એ અત્દર્શવાદી દંપતીનું એક જ્વલંત દર્શત છે. એમણે પાતાની શાધમાંથી રાતી પાઇ સરખી પણ કમાઇ લેવાના સ્વપ્તેયે ખ્યાલ કર્યો નથી. ઉલટું રેડિયમ ઉત્પન્ન કરવાની રીતનું લખાણ છપાવી દુનિયાભરમાં મફત ફેલાત્યું છે. નથી એનું એમણે પેટન્ટ લીધું, નથી એનો તેમણે કાઇ ખાસ હક્ક રાખ્યા કે નથી રેડિયમ કાઠનારી કાઇ કંપનીમાં ભાગીદારી નોંધાવી. પાતાની પ્રયાગશાળામાં ઉત્પન્ન કરેલું ખધું રેડિયમ તેમણે આગળ વધુ શાધખાળ કરવા માટે તથા નવું રેડિયમ ઉપજાવવા સારૂ એ પ્રયાગશાળાનેજ સમર્પણ કર્યું છે.

• દવાખાનાંના ઉપયાગમાં રેડિયમ જોઇએ છે તે અહુલાર; પણ એ અહુલારની કિંમત તો અતિશય પડે છે. આવી અમૃલ્ય વસ્તુની શોધનું જગતને સમર્પણ કરી દેવું એ જૈવાતેવા ત્યાગ છે? જીંદગી આખીના પરિશ્રમનું એ કળ કેવળ વિનામૃલ્યે દેશને—સારી માનવ- જાતને—ચરણે ધરવામાં ક્યુરી દંપતીએ અઢળક રિહિ, અહુમાલ ઔષધિ અને જગતના એક - અદ્દલત ચેતનતત્ત્વની શોધ જગતને સમર્પણ કરી દીધી છે; આખા સંસારની રિહિ, સિહિ ને કલ્યાણમાં પોતાના સર્વ હિસ્સા આપી પાતાની જાત ને જીવન ધન્ય કરી દીધાં છે; દુનિયા આગળ માનવજીવનના એક મોંધા આદર્શ રજી કરી દીધા છે.

• મૅડમ કહુરી કહે છે કે "પાતાના સ્વાર્થને માટે ઉત્તમ કામ કરનારા વ્યવહારકુશળ મનુષ્યાની માનવજાતને અવસ્ય જરૂરત છેજ; પણ નિઃસ્વાર્થપણે પાતાની જાત કે સ્વાર્થની લવલેશ પરવા કર્યા વિના, કેવળ એક ધૂનની પાછળ જીવન વ્યતીત કરનારા સ્વપ્નશીલ આત્માઓની પણ એને એટલીજ જરૂરત છે.

વિજ્ઞાનની જ્યાતિદે વી સમી આ મૅડમ ક્યુરીએ પાતાના એ આદર્શ મુજબજ જીવન ગાળ્યું છે ને હજી ગાળ છે. પાતાના દેશને આજે સ્વતંત્રતા ભાગવતા પણ એ જાએ છે અને યુવાવસ્થાનું એ સ્વપ્ન પણ પાર પહેલું જોઇ જીવન સુખમય અને સાર્થક કરે છે. અસાધારણ શ્રમ અને લોગ ખમી જગતના કલ્યાણમાં જીવનનું તત્ત્વ અર્પણ કરી દેનાર એ વિરલ આત્માનની પ્રેરણા આપણાં ઉગતાં જીવનને ધન્ય બનાવા.

(અંગ્રેજી ઉપરથી શ્રાવણ-૧૯૮૪ના ''કુમાર ''માં લેખકઃ-શ્રી દેશળજી પરમાર)

३१-भगवान बुद्ध अने निर्वाणमार्ग

વૈશાખી પૂર્ણિમાના દિવસ હિંદુસ્તાનના ધાર્મિક ઇતિહાસમાં અતિ અગલના છે; કારણ કે લગભગ પચીસસા વર્ષ પૂર્વે આજ દિવસે આ દેશમાં એવા મહાત્માના જન્મ થયા હતા કે જેનું ઉદાર દિલ વિશ્વનાં દુઃખી–દરીદ્રીઓને જોઇને દ્રવી જતું. પાતે રાજકુમાર હાેવા છતાં સર્વ વૈભવાના ત્યાગ કરી ભરજીવાનીમાં તેમણે સંન્યાસ ગ્રહણ કર્યા અને પાતાને માટે તેમજ સર્વ વિશ્વવાસીઓને માટે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિના અને સાંસારિક દુઃખનિવારણના માર્ગ શાધા કાઢયા.

માહ ધર્મ પ્રાચીન વૈદિક ધર્મથી ભિન્ન નથી.

ભગવાન બૌદ્ધના જન્મ થયા તે અરસામાં પ્રાચીન વૈદિક ધર્મમાં અનેક જાતના સડાએ! પેસી ગયા હતા; અર્થવિનાની ધાર્મિક ક્રિયાઓ અને કર પશુયત્રાએ ધર્મના સત્ય સ્વરૂપને ઢાંક્રી દીધું હતું, પોતાની શ્રેષ્ટતા જાળવી રાખવા માટે બ્રાહ્મણોએ વેદના ઉધા અર્થ કરવા માંડયા હતા અને પોતાના સિવાય બીજી વર્ણની વ્યક્તિએ! વિરુદ્ધ આડ્યો ઉભી કરી હતી. આતું પરિ- ણામ એ આવ્યું કે, પ્રજામાં બ્રાહ્મણો વિરુદ્ધ જીરસો પેદા થયા અને તેમના આ જીલ્મ સામે અન્ય વર્ણોએ માથું ઉ ચુ કર્યું. ભગવાન મુદ્ધ બ્રાહ્મણોની આ સ્વકલ્પિત શ્રેષ્ટતાની સામે થવામાં મુખ્ય હતા. તેમણે સર્વ મનુષ્યોની સમાનતા જાહેર કરી. જો મનુષ્ય સત્ય માર્ગ ચાલે તે! જાતિ અથવા વર્ણના ભેદભાવિતા દરેક વ્યક્તિ નિર્વાયુના અધિકારી છે એવા ઉદાર મત તેમણે ફેલાવ્યા. તેઓ કહે છે કે, જે માળુસે દરેક દુષ્ટ વાસના દૂર કરી છે, જે દરેક જાતની અપવિત્રતાથી દૂર છે, જેણે પોતાના સ્વભાવ ઉપર વિજય મેળવ્યા છે, તેજ ખરા બ્રાહ્મણ છે. વૈદ્યવિષે પણ તેઓ કહે છે કે, નિર્વાયુની પ્રાપ્તિ કરવી એજ સર્વથી શ્રેષ્ઠ યત્ત છે. આ દર્ષિએ જોતાં બ્રાહ્મણોએ ઘુમાડી દીધેલા વહેમોને દૂર કરી પ્રાચીન વેદનું ખરૂં સ્વરૂપ દર્શાવવામાં મુદ્ધે પોતાની શક્તિના ઉપયોગ કર્યો હતા, એમ કહેવામાં જરા પણ અતિશ્યોક્તિ નથી.

બુદ્ધ ભગવાનની સિદ્ધાવસ્થા અને અષ્ટાંગ માર્ગ

જૂદા જૂદા જાતની સાધના કર્યા પછી છેવટે ગયાના સુપ્રસિદ્ધ વડ નીચે તેમને સત્યન્નાન અને ચાર મુખ્ય સત્યાની પ્રાપ્તિ થઈઃ--

(૧) સંસારમાં દુ:ખ સર્વત્ર છે.

(ર) તેનું કારણ તૃષ્ણા અથવા લાલસા છે.

(3) નિર્વાણની પ્રાપ્તિથી તેનું નિર્વાણ થઇ શકે છે.

(૪) નિર્વાણના માર્ગ

શુદ્ધના મત પ્રમાણે મધ્યમ માર્ગતું અવલંખન કરવાથી નિર્વાણ મેળવી શકાય છે. અતિ દેહદમન કરવાથી અથવા તો તેથી ઉલડું સંપૂર્ણ વિલાસી જીવન ગાળવાથી જન્મ-મરણની દુષ્ધા-માંથી ખચી શકાતું નથી. આ સ્થિતિની પ્રાપ્તિ માટે તેમણે આઠ વિભાગવાળા માર્ગ ખતાવ્યો છે. "સત્ય વિશ્વાસ, સત્ય નિશ્ચય, સત્ય વાણી, સત્ય કર્મ, સત્ય મનાભાવના, સત્ય પ્રયત્ન, સત્ય વિચાર અને સત્ય ધ્યાન-ધારણા. "ટુંકામાં કહીએ તો પવિત્ર આચારવિચાર એ સંસારખંધન-માંથી છૂટવાના ઉપાય છે.

મનુષ્યજાતિ માટે અગાધ પ્રેમ

આ જાતનું સત્ય જ્ઞાન મેળવી ભગવાન છુંદ્ધ તેના દેશવિદેશમાં ફેલાવા કર્યા. તેમનું વિશાળ હૃદય સંસારી મનુષ્યાનાં દુઃખ જોઈ રડી ઉદનું અને તેથી આ દુઃખિનવારણના માર્ગ સર્વને ખતાવવા માટે તેમણે પોતાના શિષ્યાને આજ્ઞા કરી. તેમના વિશાળ હૃદયમાં ઉચ્ચ–તીચની ભેદભાવના હતીજ નહિ, તેથી ચાંડાળથી માંડીને બ્રાહ્મણ સુધી સર્વને તેમણે એકસરખા અધિકારી ગણ્યા હતા. પોતે જ્યારે વસાલીમાં હતા ત્યારે એક વિશ્યાને તેમણે નિર્વાણમાર્ગના ઉપદેશ કર્યો હતા; એટલુંજ નહિ પૃણું બીજા અમીર-ઉમરાવાનાં આમંત્રણ છોડી તેને ઘેર જમવા પણ પધાર્યા હતા. આ જાતના

અનેક દાખલાએ આપી શકાય એમ છે.

થાલ મત નારિતકતાના પ્રચારક નથી.

ળૌદ્ધ મત નાસ્તિકતાના ઉપદેશક છે એવું આપણે ઘણી વાર સંભળીએ છીએ. આ ટીકા સત્ય નથી, એમ ળૌદ્ધ મતનાં પુસ્તકા વાંચવાથી આપણને તરત જણાઈ આવશે. ખુદ્ધ ભગવાને બ્રહ્મના અસ્તિત્વની વરુદ્ધ મત જાહેર કર્યોજ નથી. તેમણે તો માત્ર એ બ્રહ્મના સ્વરૂપના નિર્ણય કરવામાં વખત ગુમાવવાની ના પાડી છે. કાઈ માણસના શરીરમાં ઝેરી બાણ પેસી ગયાં હાય તા તે માણસ શરીરમાં ઉત્પન્ન થતી અસદ્ધ વેદનાને મટાડવાના પ્રયત્ન કરશે, પણ કેવળ વિચાર કરવામાં—''આ બાણ કાેણે માર્યું? બાણનું ફળ કયી જાતનું છે? બાણ મારનાર કાેણ છે?'' આ જાતના ફાેગટ વિચારમાં—વખત ગુમાવશે નિર્દિ. તેવીજ રીતે સંસારના ત્રિવિધ તાપથી બળીઝળી રહેલ મનુષ્યજાતિએ એ તાપ દૂર કરવાના ઉપાય શાધી કાઢવામાં કામે લાગી જવું જોઇએ. જે અમાપ છે તેનું શબ્દોમાં માપ કાઢવાના પ્રયત્ન વૃથા છે; માટેજ ભગવાન ખુદ્ધ ખુદ્ધિશે. અન્નેય એવા બ્રદ્ધાના કાર્યાની નિર્શક વાદવિવાદ કરવાની મના કરી છે.

નિર્વાણના અર્થ નાખુદી અથવા અસ્તિત્વના અભાવ નથી. બૌદ્ધ ધર્મવિંગ વિચાર કરતાં. બીજી એક વાત એ યાદ રાખવાની છે કે, તેમાં બતાવેલ નિર્વાણ એટલે નાખુદા નથી. જે લોકા નિર્વાણના અર્થ નાખુદા કરે છે તેઓ ભગવાન ખુદ્ધનું કહેવું સમજ્યાજ નથી. તેમણે તા કહેલું છે કે, દેહતા નાશ થયા પહેલાં પણ નિર્વાણ ભાગની શકાય છે, તા પછી તેના અર્થ નાખુદા હાં શકેજ નહિ. સર્વ દુષ્ટ વાસનાઓના નાશ થવાથી જે સ્થિતિ પ્રાપ્ત થાય છે તેનું નામ નિર્વાણ છે. ગ્રીતાજીના પાંચમા અધ્યાયમાં હ્રદ્ધાનિર્વાણની સ્થિતિનું જે વર્ણન કર્યું છે તેને મળતી-જ આ સ્થિતિ છે.

ખાલ સંઘ અને ધર્મ પ્રચાર

ળૌદ્ધ લિક્ષુસંધની રથાપના એ ભગવાન ખુદ્ધનું અતિ અગત્યનું કાર્ય છે. તેમના વખત પહેલાં સંન્યાસીઓનાં ટાળાંઓની હયાલી હતી એ ખરં છે, પણ તેમનામાં સંધશક્તિ ન હતી. આ જતની શક્તિ મળવાથી બૌદ્ધ લિક્ષુઓ દુનિયાના ઘણા ભાગમાં અતિ મહત્ત્વનું કાર્ય કરી શક્યા છે અને જગતના કલ્યાણમાં અતિઅગત્યના દાળા આપી શક્યા છે. તેમની રહેણી—કરણી એવી અસરકારક હતી કે એ ધર્મના ફેલાવા ઘણી સહેલાઇથી થઈ શક્યો; અને આશ્ચર્યની વાત તા એ છે કે, બૌદ્ધ ધર્મના ફેલાવા માટે કદી પણ હથિયાર ઉઠાવવામાં આવ્યું નથી, છતાં આજે પણ દુનિયાની વસ્તીના એક તૃતીયાંશ ભાગ એ ધર્મમાં માને છે. હાલના ધર્માંધ ધર્મપ્રચારકાએ આ ઉપરથી ઘણા ધડા લેવા જેવું છે. હાલના જમાનાના ઘણા ધર્મપ્રચારકા પાતાના ધર્મના ફેલાધા માટે ઘણી હલકી જાતનાં સાધનાનો ઉપયોગ કરે છે એ ઘણું શાચનીય છે.

હિંદુ ધર્મ ઉપર બાહ ધર્મના ઉપકાર

ભારતવર્ષમાં ખૌદ ધર્મ તદ્દન નામુદ થઇ ગયા છે, પણ તેણે કરેલા ઉપકારનાં ચિલ્ના ન ભુંસાય તેવી રીતે જોવામાં આવે છે. વિશ્વભાતભાવ, સમાનતા એ ખૌદ ધર્મના ખાસ ગુણા છે; તેની હાલના હિંદુ ધર્મ ઉપર ઉંડી અસર થયેલી છે. ખરં કહીએ તા હાલના હિંદુ ધર્મ એ ખૌદ ધર્મ અને પ્રાચીન વેદધર્મનું સંયુક્ત સ્વરૂપ છે; અને જો કે હિંદુઓએ બૌદ ધર્મના અં-ગીકાર કર્યો નથી છતાં પણ મુદ્ધને ભગવાનના અવતારતરીકે સ્વીકારી હિંદુ ધર્મમાં ઘણું માન-વંતુ સ્થાન આપ્યું છે.

આવા ધાર્મિક આચાર્યને આપણા સર્વના અનેક વાર નમન હા ! (દૈનિક "હિંદુસ્થાન"ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રી. જયંતિલાલ મંગળજી એોઝા)

३२-देश के लिये

(1)

ગાંવ કે દૂસરે છોર સે અબ ભી ઢાલ કા ગંભીર શબ્દ સુનાઇ પડ રહા હૈ, અભી થાડી દેર પહલે ઇસ ચૌરાહે પર કુછ સિપાહિયાં ને એક ઘાષણા સુનાઇ હૈ. પતા નહીં, ઉસ ઘાષણા મેં ક્યા બાત થી; હાં, ઇતના સ્પષ્ટ હૈ, સુનનેવાલાં કે ઉપર ઉસને બડા અસર કિયા હૈ. ઐસા પ્રતીત હોતા હૈ માનાં એક વિદ્યુત—ધારા ઇધર સે ઉધર દૌડ ગઇ હૈ; ચારાં એાર એક પ્રકાર કા ઉત્તેજના હૈ, યુવકાં કી આંખે ચમક ઉઠી હૈં, ઉનકે સિર ગર્વ સે ઉત્રત હા ગયે હૈં, એકદૂસરે કી એર ભાવમથી દિષ્ટ સે દેખ રહે હૈ, જેસે સબ એક હી બાત કા અનુમાદન કર રહે હાં—"હમ ભી જાયંગે" "હમ ભી જાયંગે." સુર્ફા કી અલ્પ ઔર ક્ષીણ દિષ્ટવાલી આંખોં મેં એક જ્યાતિ આ ગઇ હૈ, વે એક બાર સામને દૂર ક્ષિતિજ તક ખડે પેડાં ઔર હરી—હરી ખેતી સે સુહાતી જાપાની ભૂમિ કી એાર દેખતે હૈં; કિર અપને જર્ણ ઝુરી પડે હુએ ઢીલે જોડાંવાલે શરીર કી ઓર, ઔર એક દીર્ધ નિઃધાસ કે સાથ ઉનકે નેત્રાં સે મુઝાંયે હુએ ગાલાં પર ગરમ ગરમ આંસુઓં કી ખુંદે ટપક પડતી હૈં. એકાએક અપને જરાજર્ણ દેહ કી સમગ્ર શક્તિ કા એક બાર એકત્ર કર કે લાડી કે સહારે જોશ મેં ઉઠ ખડે હોતે હૈં, બચ્ચોં કે બાલ્ય—સુલલ—સારલ્ય સે યુક્ત સુંદર મુખોં પર ભી થાડી દેર કે લિયે ગંભીરતા કા ભાવ આ ગયા હૈ. વે એકટક, કુછ સાચતે હુએ, પિતાઓં કે વીરતા ઔર દઢતામય ચેહરાં કી એાર દેખ રહે હૈં. ઉનકી આંખોં મેં ચપલતામિશ્રિત ઉત્સાહ ઔર આતુરતા હૈ.

એક રાઠાવાલે કી દ્રકાન પર એક ઝુંડ હૈ, એક: અર્ધ – વૃદ્ધ વ્યક્તિ ને હાથ મેં તલવાર તોલતે હુએ, અપની બાહુઓં કી ઓર દેખ કર કહા— ''અભી તા ઇનમે' તલવાર પકડને કે લિયે પર્યાપ્ત શક્તિ હૈ." ફિર, સામને ખડે હુએ યુવક કી એાર દેખતે હુએ બાલા— ''ક્યોંજી, તુમ દેખતે હો, મેં યુદ્ધા દૂં' પરંતુ, મેરા મન અન્ની યુદ્ધા નહીં હૈ. અપની જન્મભૂમિ કે પ્રતિ મેરા મન ઉતના હી અટલ ઔર સલ્ય હૈ." યુદ્ધા ગદ્દગદ્દ કંઠ સે ઉમંગ મેં બાલતા જ રહા થા. સંધ્યા કે ધુંધલે પ્રકાશ ઔર ગાંવ કી ઝોંપડિયોં સે ઉઠે હુએ ધુએ મેં દૂર કે દશ્ય એક—એક કરતે વૃદ્ધ કે મસ્તિષ્ઠ મેં બહુત દિનાં કી ખાતાં કી સ્મૃતિયાં કે સમાન લુપ્ત હોતે જ રહે થે. આસપાસ કી ઝોંપડિયાં હિલતી હુઇ અસ્પષ્ટ છાયા કે સમાન હો રહી થીં. ઉસ ધુંધલે પ્રકાશ મેં ભી વૃદ્ધ કે મુખપર ઉત્તેળના સ્પષ્ટ પ્રતીત હોતી થી, ઉસકા સ્વર ક્રમશઃ તેજ હો રહા થા. વહ કહતા ગયા—

''આજ જન્મભૂમિ કેા હમારી આવશ્યકતા હૈ. ખચપન સે આજ તક હમેં જિસને અપની ગાદ મેં ખિલ:યા હૈ, ઔર મરને કે બાદ ભી જો હમારી ધૂલ કા અપને અંચલ મેં બાંધ કર છાતી સે લગા કર રકખેગી; સુખ–દુઃખ મેં, ચિંતા ઔર વિપત્તિ મેં, આવશ્કતા પડને પર જિસે હમને પુકારા હૈ, આજ ઉસે હી હમારી આવશ્યકતા હૈ. જાપાન કે અન્ન સે બના રક્ત કા હરએક કહ્ય ઉસીકા હૈ ઔર ઉસીક કામ આના ચાહિયે."

વૃદ્ધ કા સ્વર કુછ−કુછ કાંપ રહા થા, દૂકાન પર જલતી હુઇ અંગીડી કે દહકતે હુએ અંગારેાં કા લાલ−લાલ પ્રકાશ વૃદ્ધ કે મુખ પર પડા રહા થા, જિસસે ઉસકે ચેહરે પર સૈનિક દેઢતા દેખી જા સકતી થી.

'એ'!" અભી થાડી દેર પહલે આયે હુએ એક આગંતુક ને કહા ''ક્યા બાત હૈં!''

લીડ મેં સે કાઇ દેઢ સ્વર મેં બાેલા–'તુમ્હે' પતા નહીં ? આજ એક ઘાેષણા હુઇ હૈ. રસી ભેડિયે, હમારે જાપાન પર, ખૂની આંખાં સે ઘૂરતે હુએ ગુર્રા રહે હૈં, જન્મભૂમિ ને અપને પુત્રાં કા સ્મરણ કિયા હૈ. જિનકા અપની જન્મભૂમિ સે પ્રેમ હૈ, વે ઉસકી પુષ્ય સેવા કે લિયે અપને નામ સૈનિકાં મેં જા કર લિખાવેં, આજ ઉસે ઉનકી આવશ્યકતા હૈ."

ઉસ ભીડ મેં સે બહુત લાેગાં કા મિલા હુઆ કુછ ધીમા–ધીમા–સા શબ્દ સુનાઇ પડતે

લગા; ઇસી સમય દૂર સે બહુત મંદ ધોષણા કા ઢમ–ઢમ શબ્દ હવા કે ઝાેકે કે સાથ આયા ઔર દૂર અનંત મેં જા કર વિલીન હાે ગયા.

પ્રાતઃકાલ હા ગયા થા: સુરજ અભી-અભી નિકલા થા. જિસ પ્રકાર એક ચતર ચિત્રકાર પર્દે કે સમપૃષ્ટ પર પેન્સિલ કી નાેક સે પહાડ, પેડ, નદી, નાલે, પુષ્પિત ઘાડી કે બીચ મેં કલ કલ કર કે બહનેવાલી તરંગિત નદી, ઉસકે તટ પર ખસી હુઇ લતા–વેષ્ટિત સુંદર ઝાંપડિયાં આદિ અંકિત કર કે ઔર સુંદર રંગ દે કર છવિત-જાયત દશ્ય ખના દેતા હૈ, ઉસી પ્રકાર ઝોંપડિયાં, ગાંવ કે ચારાં એાર હંસતી હુઇ ખેતી, નદી ઈત્યાદિ સખ દશ્ય એક-એક કર કે ઉષા કે પ્રકાશ સે પ્રકટ હાે ગયે થે. બાલસૂર્ય કી સુનહરી કિરણેં નદી કી ઉઠતી હુઇ તરંગેં સે ઝિલમિલા ઝિલમિલા કર ખેલ રહી થી' ઔર પેડેાં કી હરી-હરી પત્તિયાં મે' સુનહરે ર'ગ કી ગાટ લગા કર સ્વર્ગીય દશ્ય ઉપસ્થિત કર રહી થી. ઠંડી હવા ખહ રહી થી. દશ્ય ખડા સુહાવના થા. પ્રામવાસિયાં કે જગને કા ધીમા–ધીમા શખદ હાે રહા થા. એક વૃદ્ધા સ્ત્રી અપની ઝાંપડી સે બાહર નિક્લી. દૂર કે એક લાઇન મેં મિલે હુએ પેડાં સે લે કર ઉસકે અપને પૈર કે નીચે કા હરિયાલી તક હરએક દશ્ય ઉસપર માહિની મંત્ર પઢ રહા થા, વૃદ્ધા ખડી દેર સે એકટક દેખ રહી થી. પીછે સે ઝાંપડી મેં સે નિકલ કર એક ૧૯ વર્ષ કે લડકે તે વૃદ્ધા કા હાથ પકડ કર પૂછા–

"માં! ક્યા દેખ રહી હૈા?"

વહા-ખેટા! જો. ઇસ તમ્હારી માં કી ભી માં હૈ. ઉસે દેખ રહી છે.

લડકા—કયા માં ?

વૃદ્ધા—સામને દેખા: કયા દિખાઇ પડતા હૈ?

લડકા--હરે હરે ખેત, ઉનકે બીચ મેં ચમકતી સોતે કી લકીર-સી વહ છોડી નદી, ઉસકે આગે છોડી હરી–હરી પહાડિયાં, ઉસકે દેા અંગુલ ઉપર ચમકતે સાતે કે કટારે–સા સુરજ ઔર નીલા આકાશ.

વહા—કૈસા દશ્ય હૈ ?

લડકા-- બડા સુંદર, માં! જૈસે દુનિયાભર કી સુંદરતા યહીં સજા કર રખ દી ગઇ હા! વહા-–યહી તુમ્હારી માં હૈ! ગૌર સે દેખા, તુમ્હારે અ'ગાં મે' ઇસીકી ઘલ લગી હૈ: યહ જો અન્ન ખાતે હો, જિસસે બના હુઆ યહ રક્ત તુમ્હારે શરીર કી રગ-રગ મેં દૌડ રહા હૈ, યહ જો મીઠા અમૃત સા પાની પીતે હો, યહ પૃથ્વી જિસ પર તુમ ઇસ સમય ખડે હૂએ હો, બેઠતે– સાેતે ઔર ચલતે–કિરતે હાે ઔર યહ મનાેહર દેશ્ય જો તુમ પર પ્રેમ કા મંત્ર પઢ રહા હૈ, જાનતે હો, યહ તમહે કહાં સે પ્રાપ્ત હોતા હૈ ઔર કહાં પર હૈ?

લડકા--- ઇસ પૃથ્વી સે.

વહા—યહ પૃથ્વી કહાં કી હૈ?

લડકા -- જાપાન કી.

વહા—યહી તુમ્હારી માં હૈ, ખેટા! ઔર ગૌર સે દેખા.

લડકા—હાં, માં ! યહ ભી હમારી માં હૈ.

વહા--નહીં-નહીં, ''યહ ભી" નહીં, યહી તુમ્હારી માં હૈ ઔર ''મૈં' ભી" તુમ્હારી માં દૃં. માન લા, યદિ કાઇ તુમ્હારી ઇસ માં કે ઇસ હરે અંચલ કાે ઉઘાડના ચાહે—ઇસ રમ્ય દેશ્ય કાે નષ્ટ-બ્રષ્ટ કરના ચાહે-તુમ્હારી ઇસ માં કી છાતી પર અપને પૈને ભાલાં કા ગાઢ કર અત્યાચાર કરના ચાહે, તા ?

લડકા—મેરે સબલ હાચ ઉસે રાેકને કાે આગે ખઢેંગે.

વૃદ્ધા—-શાળાશ, ખેટા ! શાળાશ ! તુમ્હારા કર્તવ્ય હેાગા કિ તુમ અપને પ્રાણાં સે અપની માતા કે શરીર કાે હક કર શત્રુ કે વાર કાે અપની છાતી પર લાે.

લડકા—હાં, માં ! મેરા યહી કર્ત વ્ય હાેગા.

વૃદ્ધા—તુમ્હારા યહી કર્તવ્ય હોગા; ઔર યદિ ઇસિસે ભી અધિક ઔર કુછ હેા સકે, તા વહ ભી: તુમને કલ કી ધાવણા સુની હૈ. બેટા ?

લડકા-સુતી હૈ, માં!

ં વૃદ્ધા—તળ ક્યા સાચ રહે હો ખેટા ? જાએા, ગાંવ કે ઉધર ખાગ મેં કપ્તાન કા કૈમ્પ લગા હૈ, વહાં જા કર માતૃભૂમિ કી દિવ્ય સેવા મેં અપને શ્રદ્ધા ઔર કર્તવ્ય કે ફૂલ ચઢાઓ. ખેટા! અપની ઇસ માતા કી ભો માતા કી મર્યાદા કે અક્ષય ખનાને કે લિયે અપના નામ સૈનિકાં મેં લિખાઓ. આજ તુમ્હારી માં કે તુમ્હારી આવશ્યકતા હૈ.

લડકા—માં ! મેં અવશ્ય જાઉંગા. લા, યહ ચલા......

(3)

"માં! માં! દર્વાજા ખાલા, માં!"

શામ હા ગઇ થી, પરંતુ અભી અધેરા નહીં ફૈલા થા; લડકા દર્વાજે પર આ કર ખડા હુઆ, ઘર કા દાર બદ થા. વહ થાડી દેર કુછ ચિતિતસા સંધ્યા કી લલાઇ કી એાર દેખતા રહા. ઉસંકે મુખ પર પ્રસન્નતા નહીં થી. ઉસંકે જૂતે ધૂલ મેં ભરે હુએ થે. ફિર દર્વાજે પર હાથ રખ કર ઉસતે પુકારા—''માં! માં! દર્વાજા ખાલા, માં!"

ઉસકી આવાજ ભરોઈ હુઇ થી. જખ માં તે આ કર દર્વાજ ખાલા, ઉસકા હૃદય જોરાં સે ધડક રહા થા. વહ સાચ રહા થા, માતા પૂછેગી તા મૈં ક્યા કદ્રંગા? માં દર્વાજ ખાલ કર ચલી. ઉસતે અભી પુત્ર કે મુખ કા અચ્છા તરહ નહીં દેખા થા. વહ જબ આગેઆગે જ રહી થી, ઉસકે મુખ પર પ્રસન્નતા ઝલક રહી થી. એક પ્રકાર કા ગર્વ ઉસકા આંખોં મેં થા. લડકા પીછે પીંહે આંગન મેં આ કર સ્ટ્રેલ પર એંદ ગયા; માં તે પૂછા—"નામ લિખા દિયા, બેટા?"

લડકા થાડી દેર ચૂપ રહા. ફિર સિર નીચા કિયે હુંએ ખાલા-" ઉન્હોંને નહીં લિખા, માં!" માં ભાજન બનાને મેં લગી થી. ઉસને ચૌંક કર પૂછા-"ક્યા ?"

લડકા-ઉન્હોંને નહીં લિખા, માં!

માતા-કર્યા ? કયા હુચ્યા ?

લડકા-માં! મૈં યહાં સે ગયા, રાસ્તે મેં ઔર કઇ મેરે સાથી મિલે, વે બી વહીં જા રહે ચે. વહાં પર જા કર દેખા, ખડી બીડ થી, હર એક ખારી-ખારી સે જાતા થા. ખડી દેર કે ખાદ સેરા ભી નંબર આયા. માં, મેં બડા પ્રસન્ન હો રહા થા. અક્સર કે સામને લે જાયા ગયા. ઉન્હોંને મેરા નામ પૂછા. મૈંને નામ ખતાયા. ખાેલે:-'બડા સુંદર નામ હૈ!' મેરી પીઠ પર પ્યાર સે હાથ રખ કર ઔર કમર મેં લટકતી તલવાર કી એાર દેખતે હુએ બાલે, 'ઇસ વેશ મેં તુમ કૈસે ભલે માલમ હાતે હો, તુમ અપને દેશ કે લિયે અપના જીવન ઉત્સર્ગ કર સંક્રાંગે?' મૈને કહા 'ખડી પ્રતન્તતા કે સાથ.' ઉન્હોને કહા, ' એહ ! મેરે પ્યારે ખર્ચ ! શાયદ તુમ નહીં જાનતે કિ તુમ્હેં અપને માતા-પિતા-પરિવારકા ઔર સ્વયં અપને જીવન કા માેહ છોડ દેના પડેગા? તુમ ખડે ભાેલે હાે. કયા તુમ્હારા યહ છાટા–સા હૃદય યુદ્ધક્ષેત્ર મેં તાપાં ઔર ખંદકાં કા આવાજ સે ઔર તલવારાં કા ચમક ઔર ઝન્કાર સે ડર ન જાયગા ? યહ ભી હા સકતા હૈ કિ ફિર તમ અપને માતા-પિતા કા દર્શન ન કર સંકા. 'માં! મેરી છાતી ગર્વ સે કૂલ ઉડી. મૈંને ઉત્તર દિયા-'મહાશય! મેં યહ સખ જાનતા દું. મેરી માતા કા છાડ કર મેરે ધર મેં ઔર કાઇ નહીં હ. મૈં અપની માતા કાે પ્યાર કરતા દૂં અવશ્ય, પરંતુ ઉત્તસે કહીં અધિક મુઝે અપની માતા જન્મ-ભ્રમિ-અપને જાપાન-સે પ્યાર કરતાં સિખાયા ગયા હૈ. તાપ ઔર બંદૂકે સચમુચ ભયાવહ હૈ, પરંતુ ઉનસે મુઝે ભય નહીં; ક્યોંકિ મૈં તા માતા કે પ્રેમ કા અબેદ્ય કવચ પહને હૂં. ફિર મુઝે ડર કિસકા?' ઉન્હોને મુઝે અપને ઔર પાસ ખીંચ લિયા ઔર મેરે સિર પર હાથ રખ કર બાેલે– 'વીર ખાલક! મેં તુમસે ખડા પ્રસન્ન દૂં. પરંતુ તુમ યુદ્ધ મેં નહીં જ સકતે.' માં! જૈસે કિસી ઉંચે પહાડ પર ચઢતે હુએ, શિખર કે સમીપ પહુંચ કર, મેરે પૈર ફિસલ ગયે હોં, ઔર મૈં નીચે ગિર પડા હોઉં. ઐસા હી મુઝે માલૂમ પડા. મૈંને પૂછા:-કર્યો ? ઇસપર ઉન્હોને કહા:-'કર્યોકિ તુમ્હારે ઘર પર અકેલી તુમ્હારી વૃદ્ધા માતા હી હૈ. યદિ તુમ યુદ્ધ મેં ચક્ષે જાઓએ તા ઉસકી સેવા કૌત કરેગા ?' મેં ચૂપ હાે ગયા. ઉન્હાંતે અપની કમર સે યહ કટાર ખાલ કર મેરે કમર પર ભાંધ દી ઔર પ્યાર સે બાેલે 'તુમ અપને ઘર જાએ**ા**!'

થાડી દેર તક વૃદ્ધા કે મુખ પર ગહરી ચિંતા કે ભાવ અંકિત રહે, માનેં વહ ધને જંગલ મે રાસ્તા ભૂલ કર ભટક રહી હો. પરંતુ અકસ્માત્ પ્રસન્નતા સે ઉસકા આંખે ચમક ઉડી, જૈસે અંધેરે મેં ભટકતે ખટાહી કાે દૂર પર વૃક્ષાં કા ઝુરમુટ કે બીચ સે ટિમટિમાતા હુઆ પ્રકાશ દિખાઇ પડા હાે. વહ બાલી—

'' ખેટા! મૈં તુમ્હારે રાસ્તે મેં કંટક હુઇ. અચ્છા, તુમ કુછ ચિંતા મત કરાે. કલ તુમ અવશ્ય અપના નામ સૈનિકાં મેં લિખા સકાગે."

યહ કહ કર વહ ખડી તન્મયતા કે સાથ ભાજન ખનાને લગી. લડકા માતા કે ઇન શબ્દો કા ગૂઢ તાત્પર્ય સમઝને મેં અસમર્થ થા.

માતા ને આજ ખડી લગન સે ઔર ખડા સ્વાદિષ્ટ ભોજન ખનાયા, માનોં અપતે સારે જીવન કા પ્યાર, જો કિ વહ અપને એકલૌતે પુત્ર કે પ્રતિ રખની થી, ઉસને ઉસમેં મિલા દિયા હો ! પશ્ચાત્, ખડે પ્રેમ સે પુત્ર કા ખિલાયા. ભોજનાપરાન્ત થાડી દેર મેં લડકા સા ગયા. પરંતુ માતા કા નિંદ ન આઇ.

'' ક્યેાં, વીર બાલક ! આજ ફિર યહાં ક્રિસ લિયે આયે હેા ?" ''સૈનિકાં મેં નામ લિખાને."

''તુમ્હારે સૈનિક અન જાને પર તુમ્હારી વૃદ્ધા માતા કી સેવા કૌન કરેગા ?'

યુવક ને અપની જેખ સે એક લિકાફા નિકાલ કર અક્સર કે સન્મુખ મેજ પર રખ દિયા. અક્સર ને લિફાફા ઉઠાયા. ઉસપર ઉસીકા પતા લિખા હુઆ થા. ઉસને કાંપતે હાથેાં સે લિફાફા ખાલા, ઉસમેં લિખા થા—

મહાશય,

જિસ સમય મૈંને સુના કિ આપને કેવલ ઇસી લિયે કિ મેરે પુત્ર કે સૈનિક ખન જાને પર મેરી સેવા કૌન કરેગા, ઉસકા દેશ કે પ્રતિ અપના કર્તવ્યપાલન કરને ઔર ઉસ અલ્લય પુષ્ય કા ભાગી હોને સે રાકા હૈ. મૈંને અપને આપકા સસાર મેં સખસે અધિક દુર્ભાગિની સમઝા. સુઢાપે સે જર્જારત મેરા શરીર મેરે પુત્ર કે દેશ-સેવા કે માર્ગ મેં રકાવટ ડાલ રહા હૈ-અર્થાત્ મેં અપને દેશકો વૈરિન દૂં! કયા યહ મેરા કમ દુર્ભાગ્ય હૈ? ઇસલિયે ઇસસે પહેલે કિ મૈં અપને દેશ કે લિયે પ્રત્યક્ષ યા અપ્રત્યક્ષ રૂપ સે શત્રુ પ્રમાણિત હોઉં, અપને દેશ કે સાથ વિશ્વાસ-ધાત કર, યહ અચ્છા હૈ કિ મૈં અપને ઐસે જીવન કા હી અન્ત કર ડાલૂં?

અખ આપકા, મેરે પુત્ર કાે અથવા સંસાર કાે મેરે જીવન કે સુખ-દુઃખ કી ચિંતા નહીં કરની પડેગી; ક્યાંકિ મેં ઐસી જગહ પહુંચ જાઉંગી, જહાં સંસાર કા કાે દુઃખ, ખડી સે ખડી આપત્તિ, કાેક ચિંતા મેરે શરીર કા રપર્શ તક નહીં કર સક્રેગી.

મૈં અપને પુત્ર કેા દેશ કે અર્પણ કરતી હુઇ, અપને પુત્ર ઔર પ્યારી જન્મભૂમિ સે, સદા કે લિયે બિદા હેાતી દૂં. આપડી—

સૌભાગ્યવતી માતા

પત્ર સમાપ્ત હુંઆ. અકસર કાં મુખ ગંભીર હેા રહા થા. ઉસને યુવક કે મુખ કી એાર દેખતે હુંએ કહા—''ધન્ય હાે વીર માતા! ધન્ય હાે વીર પુત્ર! જાપાન અવશ્ય હી વિજયી હાેગા." યુવક કાે અપને પાસ છુલા કર ઔર પીઠ પર હાથ ફેરતે હુંએ પાસ બેઠે કલકે સે વહ બાેલા– ''ઇસકા નામ લિબા." ઔર ઉસને નામ લિખ લિયા. યુવક કે મુખ પર પ્રસન્નતા થી.

0000000000c

(કાર્તિ ક-૧૯૮૫ના ''ત્યાગભૂમિ"માં ક્ષેખક શ્રી. અંદ્રજિત 'ભદ્ર')

३३-सामाजिक बंधननी भयंकर चकीमां भिंसाती निर्दोष बाळाओं

પ્રત્યેક લગ્નગાળા આપણી કરુણ અને કારમી દશાનું સંપૂર્ણ ભાન કરાવે છે. જેને સાચી આંખ છે તે બધા આપણી સામાજિક દશાનું કરુણ છતાં ક્રૂર, દુ:ખદ છતાં હારયારપદ ચિત્ર જોઇ શકે છે; જેને સાચા કાન છે તે સામાજિક બધનાની ભયંકર ચક્કીમાં ભિંસાતી નિર્દોષ છતાં નિરાધાર, મનુષ્ય છતાં પ્રાણીઓ કરતાં પણ જેને માટે એાછી કાળજી રાખવામાં આવે છે તેવી બાળાઓ અને યુવતીઓનાં હૃદયભેદક મૌન રુદન સાંભળી શકે છે; જેને સાચું હૃદય છે તેઓ એ ભયંકર પરિસ્થિત જોઈ કંપી ઉઠે છે; જેને સાચી શુદ્ધિ છે તે, સમાજ આ રીતે કયી દિશા તરફ ધસહાતા જાય છે તેના વિચાર કરી ચિંતામાં પડી જાય છે. તેમ હતાં લગ્નગાળા વહી જાય છે અને વખત જતાં વાત વિસારે પડે છે. બનેલા ખનાવ ઉપર ભૂતકાળના ગાઢા પડદા પડે છે; સામાજિક સીતમાની ચક્કીમાં મનુષ્યની મૂર્ખાઇને લીધે ભિંસાતી યુવતીઓનાં કારમાં કષ્ટમાંથી 'નશીબવાદ' અને 'પુનર્જન્મ'ની કલ્પનાઓદારા ખાટાં સમાધાન શાધાય છે; અને વળી પાછા એ રામ એના એની દશાની ચક્કી તો જેમની તેમ–અવિરત ચાલ્યાંજ કરે છે.

વૃદ્ધ-બાળલમોની સંખ્યા વધતી જાય છે એમ તા કદાચ ન કહી શકાય, પરંતુ વયનાં એ ભયંકર કંજોડાં જોઇને કંપી ઉઠવાની લાગણી હમણાં હમણાં કંઇક વધુ ખાલતી જાય છે; અને તેથીજ પ્રત્યેક લમ્રગાળે થતાં આવાં કંજોડાં વખતે કંઈ કંઇ હીલચાલ-ચળવળ થતી દેખાય છે. એવા ખનાવા તેથી હમણાં હમણાં વિશેષ ખનતા હાય તેમ લાગે છે.

એટલું પર છે કે, નાજીક બાળાઓને ધરડા ખખ્ખ બની ગયેલા 'વરરાજા' ધાળામાં ધૂળ નાખીને પણ પાતાની 'વહુ' બનાવવા નક્ક્ર નાકે તૈયાર થાય છે. ત્યારે સારે તે તે ન્યાતાના નવજીવાના તેની સામે જૂદા જૂદા રીતે વિરાધ કરવા તૈયાર થાય છે. ગયે વર્ષે એક સાઠ—પાંસઠ વર્ષના સુદ્ધો પુરુષ તેર ચૌદ વર્ષની બાળકી સાથે પાંચમી વખત પરણવા નીકળ્યા, ત્યારે તેની સામેના વિરાધથી પહેલવહેલાં સામટી રીતે ગુજરાતનાં તેમજ ગુજરાતની બહારનાં વર્ષમાનપત્રા માછ ઉઠયાં હતાં. એ વિરાધમાં એ ધરડા 'વરરાજા'ની ન્યાતના નવજીવાનાથી માંડીને ગુજરાતના આગેવાના અને ગાંધી સુદ્ધાં ભળ્યા હતા. આમ સુવ્યવસ્થિત અને સંગીન વિરાધથી પરણવા નીકળેલ પુરુષ ગભરાયો, અને રહી રહીને પણ અક્કલ આવી હાય તેમ, પાતાનું એ અક્કલ-વિનાનું કામ માંડી વાળવાની ગુજરાતી જગતને જાહેરાતથી જાણ કરી; પણ એથી એ ક્ર્ર ધાતકી કામ થતું અટક્યું નહિ. એ પુરુષે પ્રબળ લાેકમતને ઠગવાનું પાજ પગલું ભયું અને સૌને છેતરીને પેલી બાળાના ભવ બાળવા ગુપ્ત લગ્લ કર્યાં.

પરંતુ આ વર્ષે નવજીવાનાએ વધારે સાવધાનીથી કામ લેવા માંડયું છે. ઉમરેઠના એક છુઠ્ઠા બ્રાહ્મણને ઘરડે ઘડપણ દશ-બાર વર્ષની બાળા સાથે પરણવાના કેક ચઢયા. કન્યાના પિતાએ તેમાં સાથ દીધો; પણ એ ન્યાતના નવજીવાના જગતા હતા. તેમણે ઉપરાઉપરિ પત્રિકાઓ કાઢી આ દુષ્ટ કાર્યને ખૂબજ જાહેરાત આપી, પરિણામે કન્યાના ભાઇ અમદાવાદથી આવ્યા અને સાચા 'વીર'ની સાબીતી આપતા એ વીર પાતાની બહેનને ઉમરેઢથી અમદાવાદ લઈ ગયા. આમ નિર્દોષ બાળાને લમ્નને નામે વૈધવ્યકુંડમાં હામાતી બચાવવામાં નવજીવાનાએ એક ડગલું આગળ ભાઇ.

્ર પ્રાપ્ત તે અમદાવાદમાં એક 'પુરુષોત્તમ' (?) ભાઇ વૃદ્ધ વયે જીવાન બાલિકાને પરણુવા તૈયાર શ્યાની વાતા વર્ત માનપત્રાદ્વારા દેશપરદેશમાં ફેલાઇ ગઈ. એ વૈશ્ય ગ્રાતિના વીરયુવકાએ વધુ ઉમ છતાં સુયોગ્ય અને ૮ઢ પગલું ભર્યું. પશાભાઇને પરણુતા અટકાવવા માટે એમને અદાલતમાં જવું પડયું. યુવકાના આ ધર્મયુદ્ધમાં કન્યાની માતા અને તેના ભાઇ ભલ્યા. ખુદ રમા (કન્યા)-એ પણ હિંમતપૂર્વક એ લડતમાં સાથ પૂરાવ્યા અને કન્યાના પિતાના દુરાગ્રહ છતાં રમાને તેની ન્યાતના નવજીવાના ખચાવી શકયા.

રમાના પિતાના દુરાગ્રહ જોઇને ખુદ ન્યાયાધાશની લાગણી પણ ધ્રૂજી મઇ. એને પણ એક પુત્રીના પિતાની એવી વાતા સાંભળીને તિરસ્કારપૂર્ણ કંટાળા આવ્યા અને તેથી સામાજિક ધારણે પિતાનું પુત્રીમાટે મનાતું વાલી–સંરક્ષકપદ તેમણે કાયદાની મદદથી છીનવી લીધું.

આમ ધીરે ધીરે વૃદ્ધ-બાળલમનાં જોડાં તરફ લોકમત વધુ અને વધુ વિક્રતો જય છે, એ તો સ્પષ્ટ દેખાય છેજ; તોપણુ તેની સાથે સાથે એ વાત પણુ છુપી રહી શકતી નથી કે, પોતાને ઉચ્ચ, ખાનદાન, સંસ્કૃતિવાળા, દયાધર્મને માનવાના દાવા કરનાર મનાવનારીજ કામમાંથી આવાં ધાતકી કામ કરનાર તેમજ તેમને તે કામમાં મદદ કરનાર સ્ત્રીપુરુષા હજ છે. કેટલાં હશે તે ખહાર આવતાં થાડા ઘણા કિસ્સાઓ ઉપરથી પૂરવાર કરી ન શકાય; કેમકે જે બનાવા જાહેર થાય છે તેના કરતાં જાહેર થઇ શકતા નહિ હોય તેવા બનાવા હિંદુસમાજમાં અનેક બને છે.

એટલે ખાસ વિચારવા જેવા પ્રશ્ન છે તે તા એજ કે, હિંદુસમાજ આવી દર્શાને ક્યાં- સુધી નિભાવી રાખવા માગે છે? એક તરફ ક્રજીઆત વૈધવ્ય પળાવવું અને ખીજી તરફથી શરમાવનારી હદ સુધીનાં વયનાં કજોડાંની પણ છૂટ રાખવી, એ તા મીણખત્તીને બન્ને છેડેથી સળગાવવા જેવું કામ છે; અને ભલે આજસુધી એવાં કામ ચાલતાં આવ્યાં હાય તાપણ હવે પછી તેવાં કામ ચાલુ રાખી શકાશે એવી કલ્પનાના ભરાસે તણાવું એ નરી મૂર્ખાઇ છે; એટલુંજ નહિ પણ સમયખલને નહિ પીછાનનારી ભયંકર અજ્ઞાનતા છે; પરંતુ કુદરત કાઇની મૂર્ખાઇ કે અજ્ઞાનતાને કદી પણ નિભાવી લેતી નથી. અગ્નિમાં પડવાથી દાઝી જવાશે એવું ત્રાન ન ધરાવનાર નિર્દોષ બાળક સળગતા કાલસાને પકડવાથી દાઝયું ન હોય એમ કાઇ બતાવી શકશે ખરૂં? અથવા તા પથ્થર જહેલા રસ્તા ઉપર ઉંચી હવેલીની અગાશીએથી ભુસ્કા મારનાર છું,દાઇ ન જય તેમ બની શકે ખરૂં? કુદરત તા કુદરતનું કામ કરવાનીજ તે રીતે જો હિંદુસમાજ પાતાની આવી ફૂર અજ્ઞાનતા કે નક્કટ દુરાયહ કાયમ રાખશે તો થાડાજ વખતમાં એ સમાજમાંથી અનેક યશ-સ્વતીએ અને લીલાવતીએ નીકળવા માંડે તા નવાઇ નથી; અને તે વખતે રુલ્ભિક્તાની રહિ-એોના કિક્ષાએ જયારે જમીનદોસ્ત થઇ જશે, ત્યારે ઝારના જેવા હડીલા આગેવાતાની કયી દશા થશે એ કલ્પવું મુશ્કેલ છે.

દશ ખાર વર્ષની ખાલિકાને ધરડા માણુસ સાથે પરણાવવી અને પછી તે વિધવા થાય, એટલે તમામ સામાજિક કાર્યોમાંથી તેને ખાતલ ખનાવી દેવી, એ પશુતા કરતાંયે વધુ શયતા-નિયત નથી તો શું છે? આવી ભયંકર દુષ્ટતા સામે ખંડ ઉઠાવવા જેટલી હિંમત હજી તો એકાદ યશસ્વતી ખતાવી શકે છે; બાકી તો થાડાજ દિવસ પહેલાં પેલી એક જીવાન મહારાષ્ટ્રીય વિધવા ખહેને કર્યું તેમ, આત્મહત્યા કરીને એ કંટાળાભરેલા જીવનના અંત આણુવાજ ઘણી ખહેના તૈયાર થાય છે. શું આ હિંદુઓની સંસ્કૃતિ, હિંદુઓનું ધર્માશક્ષણ, હિંદુઓના લાંબા કાળના જાતિ કતિહાસ શીખવે છે? રૂઢિઓના તમામ ગ્રહામાને, સનાતન ધર્મના એક એક ઇજારદારાને મારા પડકાર છે કે, તેઓ પોતાના સ્થાનેથી ખહાર નીકળાને ખતાવી આપે કે, આ જાતની ભયંકર ફ્રસ્તા અને જંગલી પ્રથાઓ ઉપરજ હિંદુસમાજ રચાયેલા છે.

અત્યારે તા કાયદા પણ હિંદુ સ્ત્રીઓને અન્યાય કરે છે, દેવા પણ પુરુષાના પક્ષકાર અનેલાન્ ત્યાતરાયા છે, શાસ્ત્રને નામે પણ પુરુષાનાજ લાભનાં સાટાં ઠાેકાયાં છે; એટલે 'નશીખ'ના નામે તમામ જંગલીવેડાઓને નીભાવી લેવામાં આવે છે; પણ એ સઘળા નશીખના ગુલામાને હું પૂછું છું કે:---

(૧) તમે કે તમારા પુત્ર માંદા પહેા છેા ત્યારે નસીખ ઉપર આધાર રાખીને દાકતરી સલાહ ક લેવાનું તેમજ ઔષધાપચાર કરવાનું માંડી વાળા છેા ખરા કે ?

(૨) તમે અથવા તમારા પુત્ર–ભાઇમાંથી કાેઈ એકાદ કારણવશાત કાેઇક મારામારીમાં સપડાયા તા નશીળ ઉપર આધાર રાખીને પ્રતિપક્ષીના માર ખાતા ઉભા રહેા છેા ખરા કે ?

(૩) સંજોગવશાત્ તમારી કે તમારા પુત્ર-ભાઇની ઉપર પાલીસ કેસ થયા તા નશીબ ઉપર આધાર રાખીને વકીલને રાેકવાની તેમજ જેલમાં જતાં અટકવાની માથાકૂટમાંથી ખચી જાએે છે ખરા કે?

(૪) જીવન જીવવા માટે કમાવાની ખટપટ નહિ કરતાં નશીબ ઉપર આધાર રાખા છા કે? છાકરાનાં લગ્ન કરવામાં એ નશીબવાદનીજ આંધળાની લાકડી પકડીને બેસી રહેા છેા ખરા કે ?

ત્યાં તા તમને શાસ્ત્રો અને ખાપદાદા આડા આવે છે નહિ વારૂ ? જો એમ હાય તાપણ તમારે પ્રમાણિક લાેકમત સમક્ષ કેટલાક સીધા ઉત્તરા આપવાના રહે છે.

(૧) શું શાસ્ત્રોમાં એમ કહ્યું છે કે, પ્રાહ્મણને સાઠમે વર્ષે ભાર વર્ષની બાળા સાથે લગ્ન કરવાની છૂટ આપવી ?

(ર) શું શાસ્ત્રોમાં એમ કહ્યું છે કે, પેટની પુત્રીએાને જંગમ મિલ્કતની માફક દમડાની સાર્ટે વેચવાના ધર્ધા કરવા ?

(૩) શું શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, કસાઇ કરતાંયે વધુ કરતા વિધવા ખનેલી સ્ત્રી ઉપર ચલાવવી ? તેની સાથે સાથે નીચેના ખુલાસાએા પણ કરવાની તમારી જવાબદારી છે:–

(૧) શું શાસ્ત્રમાં લખ્યા પ્રમાણેજ તમે જીવનનાં બધાંજ કામ કરાે છેા ?

(ર) જે રીતે શાસ્ત્રે તેનાથી વિરુદ્ધ જનારાઓ માટે જે શિક્ષા કરાવી છે, તે જાતની શિક્ષાઓના અમલ તમે કરા છા ?

(૩) શાએ વિધવાએને માટે ઠરાવેલા પુનલ ગનના અને **ખીજા માર્ગોના અમક્ષ કરવા તમે** તૈયાર થાએન છેન ?

ભાષદાદાના નામના ડર ખતાવતી વખતે પણ તમારે એવા થાડાક વધુ જવાબ આપવા પડશે:– (૧) ખાપદાદાએાના વખતમાં હાલની દાકતરી અને શસ્ત્રક્રિયાની શાધખાળા નહોતી થઇ:

(૧) બાપદાદાઆના વખતના હાલના દાકતારા અને રાષ્ટ્રાક્રયના સાવના વહાતા વ તમે અસારે એ સાધનાના ઉપયોગ કરતાં બાપદાદાઓની પરવાનગી કયી રીતે મેળવા છા ?

(ર) ભાષદાદાઓના સમયમાં હાલના જેવાં વસ્ત્રોના ઉપયાગ નહાતા થતા, અવર-જવરનાં અને સંદેશા-વ્યવહારનાં હાલનાં સાધના ત્યારે નહાતાં; હાલની અદાલતા, બેંકા અને આયાત નીકાસના વ્યાપારી વ્યવહાર ત્યારે નહાતા; એ બધામાં પડતાં પહેલાં પૂર્વ જોને કયા તારથી પૂછાવી લ્યો છો! જો તેમ કરતાં ભાષદાદાની પરવાનગીની જરૂર ન પડતી હાય તા આ કામમાંજ ભાષદાદા કેમ આડા આવે છે?

હવે તો તમારાં મંદિરા અને દેવાની મૂર્તિઓને પણ ખાપદાદાના સમયમાં નહેાતાં તેવાં સાધનોવિના ચાલતું નથી; હવે તો ધર્માચાર્યો પણ માટરા, મીલા, રેલ્વે ટ્રેના બધાના ઉપયોગ કરે છે. એ બધાજ કામમાં સમય અને સંજોગનાં પરિવર્તના નીભાવી લ્યા છા; તા પછી આ એકજ કામમાં વિચાર કરતાં શામાટે અટકા છા ?

આનુંજ નામ હઠ, દુરાગ્રહ, દંભ, આડંખર અથવા તાે ઢાંગ છે; અને એવા ઢાંગ ચાલુ

રાખવાયીજ કેથેરિન મેયા તેમજ બીજા ટીકાખારાને તમે તક આપા છા; પરંતુ હજી હિંદુ યુવક— યુવતીઓ એ ઢાંગની સામે થયાં નથી, ત્યાંસુધી તમે આ દુરાગ્રહ રાખી શકશા. પણ હમેશને માટે યુવક—યુવતીઓની એ ઉદાસીનતા કાયમ નહિ રહે. જેમ દુરાગ્રહ વધુ જરી, તેમ ઉદાસીનતાનો વેળાસર નાશ. તેમ થતાંજ સામાજિક બળવા ઠામ ઠામ શરૂ થશે; અને ત્યારે શાસ્ત્રો, બાપદાદા, મંદિરા, બાલણો, મૂર્તિઓ કે દેવાધિદેવા પણ એ જીર્ણતાનાં જાળાંને ટકાવી રાખવા આવી શકશે નહિ. તેવી સ્થિતિ થવા પછી હાર સ્વીકારવી એમાં કાયરતા છે, પણ તેમ થવા પહેલાં સમજીને સુધરલું એમાંજ માનવતા છે. હવે હિંદુ સમાજ માનવતાને માને છે કે કાયરતાને સ્વીકારે છે, એજ તેણે પોતાના વર્તન ઉપરથી ખતાવી આપવાનું છે.

(દૈનિક ''હિંદુસ્થાન"ના એક અંકમાં લેખિકાઃ–કુમારી જયવતી દેશાઈ)

३४-सूरजथी पण वधारे गरम तारो

ઘણાકા એમજ ધારતા હશે કે, સૂરજના જેટલા ગરમ ગાળા આકાશમાં ખીજો કેાઇજ નથી; પણ વૈજ્ઞાનિકા અને ખગાળશાસ્ત્રીઓની શાધખાળા મુજબ ખુદ સૂરજના કરતાં પણ વધુ ગરમ એક તારા આસ્માનમાં હસ્તી ધરાવે છે. આલડીબેરનને નામે ઓળખાતા આ લાલ રંગના આતશીઆ તારા આખા જગતમાં સૌથી ગરમ હેાવાનું કહેવાય છે અને આપણા સૂરજ કરતાં વધુ માટા તે એક સૂરજ છે.

આ સૌથી ગરમ તારાતી સપાડી નજદીકતી ડેમ્પરેચર શુમારે ૮૦,૧૦૦ ડીગ્રી સેંડીગ્રેડ હોવાની ગણત્રી કરવામાં આવે છે કે જેની આગળ આપણા સૂર્યની સપાડી આસપાસની કક્ત ૧,૦૦૦ ડીગ્રી સેંડીગ્રેડની ડેમ્પરેચર કુછ બીસાતમાં ગણાય નહિ; પણ આ આલડીબેરન તારા આપણી પૃથ્વીથી બહુજ દૂર રહે છે કે આપણા સરજના કરતાંય વીશલાખ ઘણા વધુ દૂર આવેલા હોઇ તેની ગરમી આપણને લાગતી નથી.

આપણા સૂર્ય આપણા પૃથ્વીના સૌથી નજદાકમાં છે. તે ઇન્કિન્ડીસેંટ ગેસના ખનેલા એક ગાળા છે અને તેનાં કિરણાથી જે ઉકળાટ પકે છે તે કિરણા ૯૨,૦૦૦,૦૦૦ માઇલના મુસાકરી કર્યા પછા અત્ર આવી પહોંચે છે. આ કિરણા લલાં માટેજ સઘળા દિશાઓએ કરી કરીને આપણા તરફ આવે છે, નહિ તો જો તે સ્થિર આવે તો ખગાળશાસ્ત્રીઓના જણાવવા મુજબ તેઓ પૃથ્વીને અથડાતાંજ જંગી ળંળ ગાળાની મીસાલ કાડી ઉઠે અને તેમાંથી ગરમ ગેસનાં ઉંબાડિયાં નીકળાને સઘળું કના કાત્યા કરી નાખે.

(દૈનિક ''હિંદુસ્થાન''માંથી)

३५-आदर्श बालमंदिर

ખાળકાની કેળવણીના વિષય સહેલામાં સહેલા જોઇએ તે કઠણમાં કઠણ થઇ ગયા જણાય છે, અથવા કરી મૂકવામાં આવ્યા છે. અનુભવ તા એમ શાખવે છે કે, બાળકા આપણી ઇચ્છા-અનિચ્છાએ પણ કંઇક સારી કે ખરાબ કેળવણી પામી રહ્યાં છે. આ વાકય ઘણા વાંચનારને વિચિત્ર લાગશે; પણ બાળક કાને કહીએ, કેળવણી એટલે શું અને બાળકેળવણી કાણ આપી શકે? એ વિચારી લઇએ તા કદાચ ઉપરના વાક્યમાં કંઇ નવાઇ જેવું ન લાગે. બાળક એટલે દશ વર્ષની અંદરનાં છાકરા-છાકરીએ અથવા એવી ઉમ્મરનાં લાગતાં બાળકા.

કેળવણી એટલે અક્ષરત્તાન નહિ. અક્ષરત્તાન એ કેળવણીનું સાધનમાત્ર છે. કેળવણી એટલે મન સુદ્ધાં બાળકની બધી ઇંદ્રિયોના સદુપયાગ કરતાં બાળક જાણે તે. એટલે કે બાળક પાતાના હાય, પગ ઇત્યાદિ કર્મે દ્વિયોના અને નાક, કાન ઇત્યાદિ જ્ઞાને દ્વિયોના ખરા ઉપયોગ કરી જાણે. હાય વતી ચારું નહિ જોઇએ, માખીએ નહિ મારવી જોઇએ, પોતાના ભેરને કે નાનાં ભાઈ-ખહેનને ન મારવાં જોઇએ એવું જ્ઞાન જે બાળક પામે છે તેની કેળવણીના આરંભ થઇ ચૂકયા. જે ભાળક પાતાનું શરીર, પાતાના દાંત, જીલ, નાક, કાન, આંખ, માલું, નખ કૃત્યાદિ સાક રાખવાની આવશ્યકતા સમજે છે અને રાખે છે તેણે કેળવણીના આરંભ કર્યો છે એમ કહી શકાય. જે બાળક ખાતાંપીતાં અડપલાં કરતું નથી, એકાન્તમાં કે સમાજમાં ખાવાપીવાની ક્રિયાએ રીતસર કરે છે, રીતસર ખેસી શકે છે અને શક્ર–અશુદ્ધ ખારાકના ભેર જાણી શુદ્ધની પસંદગી કરે છે, અકરાંતિયાપણે ખાતું નથી. જે જુએ તે માગત નથી. ન મળે તાર્ય શાન્ત રહે છે, એ બાળકે કેળવણીમાં સારી પ્રગતિ કરી છે. જે બાળકના ઉચ્ચાર શુદ્ધ છે. જે પાતાની આસપાસ રહેલા પ્રદેશના ઇતિહાસ-ભૂગાળ તે શબ્દોનું નામ જાણ્યા વિના આપણને ખતાવી શકે છે, જેને દેશ શું છે એનું ભાન ચયું છે એણે પણ કેળવણીને માર્ગે દીક મજલ કરી છે. જે બાળક સાચજૂદના અને સારાસારના ભેદ જાણી શકે છે તથા સારૂં અને સાચું પસંદ કરે છે, નકારાના અને જૂઠાના ત્યા<mark>ગ કરે છે એ</mark> ભાળકે કેળવણીમાં બહુ સારી પ્રગતિ કરી છે. આ વસ્તુને હવે લ'બાવવાની જરૂર રહેતી ન**યા.** ખીજા રંગા વાંચનાર પાતાની મેળ પૂરી શકે છે. માત્ર એક વાત સ્પષ્ટ કરવી જોઇએ. આમાં કયાંયે અક્ષરત્તાનની કે લિપિતાનની આવશ્યકતા નહિ જેવામાં આવે. બાળકાને લિપિત્રાનમાં રાેકવાં એ તેમનાં મન ઉપર અને તેમની બીજ ઇદ્રિયા ઉપર દબાણ મૂક્યા બરાબર છે, તેમની આંખના અને તેમના હાથના દુરુપયાગ કર્યા ખરાખર છે. ખરી કેળવણી પામેલું બાળક અક્ષરત્તાન યાગ્ય સમયે સહેજે મેળવી શકે અને તે રસપૂર્વક પામે. આજે બાળકાને એ ત્રાન બાજરૂપે થઇ પડે છે. આગળ વધવાના સારામાં સારા કાળના નકામા ક્ષેપ થાય છે અને અંતે તેઓ સુંદર અક્ષર કાઢવાને ખદલે. અને સંદર રીતે વાંચવાને ખદલે માખીના ટાંગા જેવા અક્ષર કાઢે છે. તે ઘર્લાન વાંચવાતું વાંચે છે, અને વાંચે છે તે પણ ધર્શી વેળા ખાટી રીતે વાંચે છે. આને કેળવણી કહેવી એ કેળવણીની ઉપર અત્યાચાર કર્યા બરાબર છે. બાળક અક્ષરજ્ઞાન પામે તેના પહેલાં તેને પ્રાથમિક કેળવણી મળી જવી જોઇએ. આમ કરવાથી આ ગરીખ મુલકમાં અનેક વાચનમાળા અને બાળપાેથીઓના ખર્ચમાંથી અને ઘણા અનર્થમાંથી ખર્યા જવાય. બાળપાેથી હાેવીજ જોઇએ તા તે શિક્ષકાને સારજ હાેયં. મારી વ્યાખ્યાનાં ખાળકાને સાર કદી નહિ. જો આપણે ચાલુ પ્રવાહમાં ન તણાઈ રહ્યા હેાઇએ તેા આ વાત દીવા જેવી સ્પષ્ટ લાગવી જોઇએ.

હપર આવેખેલી કેળવણી બાળક ઘરમાંજ પામી શકે અને માતાનીજ મારકતે. એટલે જેવી તેવી કેળવણી તો બાળકા માતાની પાસેથી પામે છે. જો આજે આપણાં ઘર છિલભિલ થઈ ગયાં છે, માબાપ બાળકા પ્રત્યેના પોતાના ધર્મ ભૂલી ગયાં છે તા બાળકની કેળવણી જ્યાંસુધી અને ત્યાંસુધી એવા સંજોગામાં અપાવી જો⊎એ કે જ્યાં બાળકાને કુટુંબના જેવુંજ વાતાવરણ મળે. -આ ધર્મ માતાજ બજાવી શકે, તેથી બાળકેળવણી સ્ત્રીનાજ ઢાથમાં ઢાેવી જો⊎એ. જે પ્રેમ અને ધીરજ સ્ત્રી ખતાવી શકે એ સામાન્ય રીતે આજ લગી પુરુષ નથી ખતાવી શકયો. આ ખધું સાચું હાય તા બાળકેળવણીના પ્રશ્ન ઉકેલતાં સહેજે સ્ત્રીકેળવણીના પ્રશ્ન આપણી સામે ખડેા શાય છે; અને જ્યાંલગી સાચી બાળકેળવણી આપવા લાયક માતા તૈયાર નથી થઇ, ત્યાંલગી ખાળકાે સેંકડાે નિશાળામાં જતાં છતાં કેળવણી વિનાનાંજ રહે છે, એમ કહેતાં મને સંંકાચ નથી થતા.

હવે હું બાળકેળવણીની કંઈક રૂપરેખા દાેરી જાઉં. ધારા કે, એક માતાર્યા સ્ત્રીના હાથમાં પાંચ બાળકા આવ્યાં છે. આ બાળકાને નથી બાલવાનું કે નથી ચાલવાનું ભાન; નાકમાંથી લીંટ વહે છે તે હાથવતી લૂછીને પગ ઉપર કે પાતાનાં કપડાં ઉપર લગાડે છે; આંખમાં ચીપડા છે; કાનમાં ને નખમાં મેલ ભર્યો છે; બેસવાતું કહેતાં પગ પસારીને બેસે છે; બાેલે છે તાે કૂલ-ખરણી ઝરે છે; 'શું'ના 'હું' કહે છે અને 'હું'ને ખદલે 'અમે'ના ઉપયાગ કરે છે. પૂર્વપશ્ચિમ અને ઉત્તરદક્ષિણનું તેમને ભાન નથી. શરીરે મેલા ડગલા પહેર્યા છે, ગુહ્ય ઇન્દ્રિય ઉવાડી છે, તેને સુંથ્યા કરે છે, જેમ વારા તેમ વધારે સુંથે છે, ખિરસું હાય તા તેમાં કંઇક મેલી મિઠાઇ ભરેલી છે, એ વખતાવખત કાઢીને ચાવ્યા કરે છે, તેમાંથી ચાકું કંઇ જમીન ઉપર વેરે છે અને ચીકણા હાથને વધારે ચીકણા કર્યેજ જાય છે. ટાપી પહેરેલી છે તેની કાર કાળીમેસ થઇ ગયેલી છે અને તેમાંથી ડીકડીક દુર્ગ ધ આવે છે. આ પાંચ ખાળકાને સંભાળનારી સ્ત્રીના મનમાં માતાની ભાવના પેદા થાય તાજ તે એમને શીખવી શકશે. પહેલા પાઠ તેમને ઢંગમાં લાવવાનાજ હશે. માતા તેમતે પ્રેમથી નવરાવશે, કેટલાક દહાડાસુધી તા તેમની સાથે માત્ર વિનાદજ કરશે અને અનેક રીતે જેમ આજ લગી માતાઓએ કર્યું છે એમ, જેમ કૌશલ્યાએ બાળરામના પ્રત્યે કર્યું તેમ, માતા બાળકાને પાતાના પ્રેમપાશમાં બાંધશે અને જેમ નચાવવા માગે તેમ નાચતાં બાળકાને શીખવી દેશે. આટલી ચીજ માતાએ ન મેળવી હાેય ત્યાંસુધી વછૂડી ગયેલાં વાછડાંની પાછળ ખેખાકળી શ્રુઇને જેમ ગાય આમતેમ દાેડયા કરે છે, તેમ આ માતા પેલાં પાંચ બાળકાની પાછળ ટળવલ્યા કરશે. જ્યાંલગી એ બાળકા સહેજે સાફ થયાં નથી, તેમના દાંત, કાન, હાથ, પગ જોઇએ તેવાં નથી થયાં, તેમનાં ગંધાતાં કપડાં જ્યાંસુધી બદલાયાં નથી અને જ્યાંસુધી 'હું'ના 'શું' થયા, ત્યાંસુધી તે જંપ વાળીને બેસવાની નથી. આટલાે કાખ્યુ મેળવ્યા પછી માતા બાળકને પહેલા પાર્ટ રામનામના આપશે. તે રામને કાઇ રામ કહેશે, કાઈ રહેમાન કહેશે; વસ્તુ એકજ હાય. ધર્મ પછી અર્થ તા હશેજ, તેથી માતા અંકગણિતના આરંભ કરશે. બાળકાને પલાખાં આપશે ને સરવાળા–ખાદખાક્રી તે માેઢેથી શાખવશે. ખાળકાને પાતે જ્યાં રહેતાં હાય તે જગ્યાનું ભાન હેાવુંજ જોઇએ તેથી તે તેમની આસપાસનાં નદીનાળાં, ટેકરા, મકાના ખતાવશે ને તેમ કરતાં દિશાનું ભાન તાે કરાવીજ દેશે અને બાળકાની ખાતર તે પાતાના વિષયનું જ્ઞાન વધારગે. આ કલ્પનામાં ઇતિહાસ અને ભૂગોળ નાેખા વિષય કદી ન હાેય, બન્નેનું જ્ઞાન વાર્તારૂપેજ અપાય. આટલે**યા** માતાને સંતાષ તા નજ થાય. હિંદુ માતા બાળકાને સંસ્કૃતના ધ્વનિ બચપણથીજ સંભળાવે, તેથી તેમને ઇધિરસ્તુતિના શ્લેકા માઢે કરાવે ને બાળકની જીલ શુદ્ધ ઉચ્ચારણુને સાર વાળે. રાષ્ટ્રપ્રેમી માતા હિંદીનું જ્ઞાન તાે આપેજ, તેથી બાળકની સાથે તે હિંદીમાં વાત કરે. હિંદી પુસ્ત-કામાંથી કંઇ વાંચી સંભળાવે તે ખાળકાતે દિભાષી ખનાવે. ખાળકતે તે અદારતું જ્ઞાન હમણાં નહિ આપે પણ તેના હાથમાં પીંછી તેા મૂકે. તે ભૂમિતિની આકૃતિએા કઢાવે. સીધી લીટી, વર્તુળ વગેરે કઢાવે. જે ખાળકા કૂલ ન કાઢી આપે અથવા લોટાનું ચિત્ર ન કરી આપે કે ત્રિકાણ ન કાઢી આપે તે કેળવણી પામેલ છે એમ માતા માનેજ નહિ; અને સંગીત વિના તા ળાળકાને તે નજ રાખે. ખાળકા મધુર સ્વરથી એકસાથે રાષ્ટ્રગીતા, ભજના વગેરે ન ગાઇ શકે તે સહનજ ન કરે. તેમને તાલબદ્ધ ગાતાં શીખવે. ભલી થાય તા તેમના હાથમાં એકતારા મૂકે, તેમને ઝાંઝ વ્યાપે, ડાંડિયા–રાસ શીખવે. તેમનાં શરીર કસવા સાર તેમને કસરત કરાવે, કૂદાવે, દાડાવે અને બાળકાને સેવાભાવ શીખવવાે છે તે હુત્રર પણ શીખવવાે છે તેથી તે તેમને કાલાં વીણુવા, ફાેલવા, લાેડવા, પીંજવા તે કાંતવાની ક્રિયાએંગ શીખવે ને ખાળકાે રાજ રમતમાં એાછામાં એાછા અધી કલાક કાંતી નાખે. આ ક્રમમાં હાલ આપણને જે પુસ્તકા મળે છે તેમાંનાં ઘણાં નકામાં છે. દરેક માતાને પાતાના પ્રેમ નવાં પુરતકા આપી દેશ; કેમકે ગામેગામ નવા ઇતિહાસભૂગાળ હશે, અંકગણિતના દાખલા પણ નવાજ રચાય. ભાવનાવાળી માતા રાજ તૈયાર થઇને શીખવે ને પાતાની નોંધપાથીમાં નવી વાતા, નવા દાખલા વગેરે રચે ને બાળકાને શીખવે.

આ પાદયક્રમને વધારે લંખાવવાની જરૂર ન હોવી જોઈએ. આમાંથી દરેક ત્રણુ માસના ક્રમ ઘડી શક્યા; કેમકે બાળકા જૂદાજૂદા વાતાવરણમાં ઉછરેલાં હોય છે, તેથી આપણી પાસે એકજ ક્રમ હોઇ ન શકે. પ્રસંગે પ્રસંગે મળેલાં બાળકાને જોઇનેજ ક્રમ ઘડી શકાય. કેટલીક વેળા તા બાળકા ઉલટું શીખી આવ્યાં હોય તેમને તે ભૂલાવવું પડે. છ-સાત વર્ષનું બાળક જેવા તેવા અક્ષર કાઢી જાણતું હોય, અથવા તેને 'મા ભૂ પા' વાંચવાનું વ્યસન પડી ગયું હોય તા તે તેની પાસે ભૂલાવે. બાળક વાંચીને જ્ઞાન મેળવે એ ભ્રમ તેના મનમાંથી ન નીકળ સાંલગી આગળ વધે નહિ. અક્ષરત્રાન જેણે છંદગીલરમાં ન મેળત્રું હોય તે વિદાન ખની શકે એ સહેજે કલ્પનામાં આવી શકે તેવું છે.

આ લેખમાં મેં ક્યાંયે 'શિક્ષિકા' શબ્દનો ઉપયોગ નથી કર્યો. શિક્ષિકા તે માતા છે. જે માતાનું સ્થાન ન લઇ શકે તે શિક્ષિકા થાયજ નહિ. બાળક કેળવણી લે છે એવું બાળકને લાગવું ન જોઇએ. જે બાળકની પાછળ માતાની આંખ ક્યાંજ કરે છે તે બાળક ચાવીસે કલાક કેળવણી જ લઇ રહેલ છે. નિશાળમાં છ કલાક ખેસી આવનાર બાળક કંઇજ કેળવણી ન લેતું હોય. આ અસ્ત થઇ જયેલ જીવનમાં સ્ત્રીશિક્ષિકાઓ કદાચ ન મળી શકે. પુરુષા મારક્તેજ બાળશિક્ષણ હાલ સંભવે એમ બલે હોય તા પુરુષશિક્ષક માતાનું મહાપદ મેળવનું પડશે ને છેવટે તા માતાએ તૈયાર થવું પડશે; પણ જો મારી કલ્પના યાગ્ય હાય તા ગમે તે માતા, જેને પ્રેમ છે તે થાડી મદદથી તૈયાર થઈ શકે છે; અને પાતાને તૈયાર કરતી તે બાળકાને પણ તૈયાર કરી શકે છે. (તા-ર-૬-રહના ''નવજીવન'' માં લેખકઃ-મહાતમા ગાંધીજી)

३६-भारत मातानो पोकार

અર્ધરાત્રિના સમય છે, બાલ અને વૃદ્ધ, ગરીબ અને તવંગર તથા પશુ અને પક્ષી સવ° નિદ્રાદેવીના ખાળામાં સૂતાં છે. ચારે તરફ ચૂપકીદી છવાઇ ગઇ છે, કાઇના ખાલવાના અવાજ સંભળાતા નથી. કદી કદી વાદળની ગર્જનાના અવાજ સંભળાય છે. જોતજોતામાં ચારેખાજી કાળાં વાદળા છવાઇ ગયાં. માઢે માહું સૂઝતું નથી. એટલામાં મૂશળધાર વરસાદ પડવા લાગ્યા. ઇંદ્ર અને રાક્ષસતું ભયંકર યુદ્ધ થવા લાગ્યું, વિજળાના કડાકાથી હૃદય થરથરતું હતું. આવે સમયે જ'ગલમાંથી કાેઇની ચીસના શખ્દ સ'ભળાયા, જે સાંભળા હૃદય ક'પવા લાગ્યું; પણ તે શું છે તે જઇને જોવાની હિંમત ચાલી નહિ. આ સર્વની કંઈ પણ દરકાર કર્યા સિવાય એક યુવતીને તે જંગલ તરફ જલદી જલદી જતી મેં જોઇ. આ વાતના નિર્ણય કરવાને માટે હું પણ તેની પાછળ ગયો. તે યુવતી જંગલમાં પહેંચી, પરંતુ તે અવાજ કર્યાંથી આવતા હતા તે સમજ્તયું નહિ. કાઇ વખત પૂર્વમાંથી તા કાઇ વખત પશ્ચિમમાંથી અને કાઇ વખત ઉત્તરમાંથી તા કાઇ વખત દક્ષિણમાંથી તે આવતા હતા. થાડા સમય પછી ચારે તરફ શાંતિ પથરાઇ ગઇ, વાદળ ખુલ્લું થવા લાગ્યું અને ચંદ્રમાની મનાહર ચાંદની પથરાઇ ગઇ; પણ એટલામાંજ ક્રી પાછા કાેઈના વિલાપના અવાજ સંભળાયા. છેવટે જ્યાંથી તે શબ્દ આવતા હતા ત્યાં તે યુવતી ધામે ધામે પહેાંચી ગઇ અને ત્યાં એક વિચિત્ર દેશ્ય તેની નજરે પડ્યું. એક વૃદ્ધ સ્ત્રી તેના હાથમાં સ્ફાયેલાં કૂલાના ચુચ્છા લઇને રડી રહી છે. તે ચુચ્છામાંનાં કૂલાની પાંખડીએ। વેરણછેરણ થઇ ગઇ હતી તાપણ તેમાંથી ધણીજ મનાહર સુગંધી આવતી હતી અને આખા જંગલમાં તે સુગંધ પ્રસરી રહી હતી. જો કે તે સ્ત્રી વહાવસ્થાને લીધે દુર્ભળ હતી તાપણ તેના મુખમંડળની કાંતિ તેજસ્વી હતી. કપાલપ્રદેશ પર કાળી જટા લટકા રહી હતી, આખા શરીરપર માત્ર એકજ વસ્ત્ર હતું, માેઢામાંથી દેંડા શ્વાસ નીકળી રહ્યા હતા. તેની આવી હાલત જોઇ તે યુવતી તેની પાસે બેસી ગઇ. હું પણ તેમની વાત સાંભળવાને માટે એક વૃક્ષની આડમાં છુપાઇને બેઠેા. તે દેવીએ પ્રશ્ન કર્યો કે ''માતા! તમે કાેેે છા ? આ ભયંકર વનમાં તમે શામાટે એકલાં રહાે છાે ? આટલું બધું રુદન અને વિલાપ કરવાતું કારણુ શું છે ?" દેવીના આ પ્રશ્ન સાંભળી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી શાંત થઈ એઝીટસે તેના તરફ જોઈ રહી. તે ખાવરી જેવી કેમ લાગતી હતી તે કેમ કહેવાય ? તેનાં માટાં માટાં કમળસમાન નેત્રા કાેની શાધમાં હતાં તે શું કહેવાય ? તેના દિલની વાત કાેણ કહી શકે ? તેતું દુઃખ જોઇ પ્રકૃતિથી પણ રહેવાયું નહિ, તેથી તેનાં નેત્રાદ્વારા દુઃખરૂપી ધારાએા વહેવા લાગી અને માઢામાં આંગળા ધાલી દુઃખમય નજરે તે સ્ત્રી તરફ જોવા લાગી. પાઠકગણ ! થાડા સમયસુધી તે સ્ત્રીની એજ દશા રહી. ખાદ તેણે જર્જર શરીરે દીર્ઘ ધ્વાસ લેવા માંડ્યા. તેના હ્રાેઠ હાલતા હતા પણ તે શું બાલતી હતી તે સમજાયું નહિ. તેની આંખામાંથી હજી પણ નીર ઝરતું હતું. તેની આવી દશા જોઇ તે યુવતીએ પોતાના હાથવડે તેનું મોહું સાફ કર્યું અને કહ્યું '' માતા ! તમારા દુઃખની વાત મને કહેા, મારાથી ખનશે ત્યાંસુધી તમારા કલેશ દૂર કરવાને પરિશ્રમ કરીશ." ચ્યા કરુણામય શખ્દાે સાંભળી તે વૃદ્ધ સ્ત્રી ખાેલી કે ''પુત્રી ! તું મારા દુઃખની વાત સાંભળી શું કરીશ ? તે સાંભળવાને પણ સાહસની આવશ્યકતા છે. વાર, જ્યારે તારી સાંભળવાની ઇવ્છા છે તા સાંભળ. મારું નામ 'ભારતમાતા' છે. કે જેનું દૂધ પીતે તું માટી થઈ છે અને તેનીજ ગાદમાં તેં ક્રીડા કરી છે. જો, હવે મારી કેવી દશા થેંઇ ગઇ છે ! સારા સારા સુપુતાએ જન્મ લેવાનું છાડી દીધું છે; દુર્ખળતાને લીધે સર્વ ઇ'દ્રિયા શિથિલ થઇ ગઇ છે; મારે ત્રીસ કરાેડ પુત્રપુત્રીએન છે, તાેપણ મારા કલેશ દૂર થતાે નથી. કહે, આ દશામાં હું શું કરૂં ? હું ક્યાંસુધી જીવતી રહીશ?'' આમ કહેતાં કહેતાં તેણે કૂલોના ગુચ્છા હાથમાં લઇને કહ્યું "જો, આ સુકાઇ ગયેલી પાંખડીએ આગલા સમયમાં મારાં સંતાન હતાં. તેમાં ગીતાના ઉપદેશ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ તથા પાંચ પાંડવા, પિતૃઆજ્ઞા પાલક શ્રીરામચંદ્ર. ભાતૃપ્રેમી લક્ષ્મણ, બ્રહ્મવિદ્યામાં પારંગત ત્રાટા ત્રાટા ઋષિમુનિએ અને કૌશલ્યા જેવી સહનશીલ દેવીએા, સીતા અને સાવિત્રી જેવી પતિવતા સ્ત્રીએા અને ગાર્ગા જેવી પ્રકારાદિની પ્યક્તચારિણી સ્ત્રીએ એમાં હતી. જો કે આ ગુચ્છાની માકક મારાં ભૂતપૂર્વ **સ**ંતાના ચીમળાઇ ગયાં

છે તાપણ અદ્યાપિપર્ય ત તેમની સુગંધ ચારે દિશાઓામાં ફેલાઇ રહી છે. દુઃખની વાત છે કે એવા સુપુત્રાએ જન્મ લેવાનું છેાડી દીધું છે અને મારાપર રુષ્ટ થઇને તેઓ અન્ય દેશાને સુશાભિત કરી રહ્યા છે. કદી કહી કાઇ સિતારા દેખાય છે તા તે અજ્ઞાનના ઘટાટાપના છવાયાથી અદશ્ય થઇ જાય છે. હાય ! જેની અમૃતમય છાયા નીચે દૂર દેશાવરના લોકા આવીને આરામ લેતા હતા ત્યાંજ આજે મારાં સંતાનાને રહેવા ઝુંપડી પણ મળતી નથી, મારાં લાખાે પુત્રપુત્રીએા અન્નને માટે તરફડે છે, દુષ્કાળ અને પ્લેગના મુખમાં મારાં હજારા સંતાના કસાઈ જાય છે, તેમને કાઇ આશ્રય આપનાર જણાતું નથી. કહે, હવે હું શું કરૂં ?'' આટલું કહેતાં કહેતાં તે મૂચ્છિત થઇ ધરતી-પર પડી ગઇ. માતાની આ દશા જોઇ તે યુવતી પણ રડવા લાગી. થાેડા સમય બાદ જ્યારે માતાની મૂચ્છો વળી ત્યારે તે ઉઠી અને કહેવા લાગી કે ''અરે ! કુળકલંકી સત્યાનાશી દુર્યોધન ! તારે લીધેજ મારી આ દશા થઇ. જો તેં કુસંપનું ખી વાર્સ્યું ના હોત તેા મારા કરોડા સુયાગ્ય પુત્રાનું પ્રચાંડ મહાભારતરૂપી યુદ્ધાર્શિમાં ખલિદાન થાત નહિ. અરે દુષ્ટ ! તેંજ મારા તમામ વીરાતું મૂલાેચ્છેદન કર્યું કે જેએા માંહાેમાંહે કપાઇને મરી ગયા. તું સદૈવને માટે કુસંપતું બી વાવી ગયા, જેથી કરીને અદ્યાપિષય ત મારે ઘણાં દુઃખા સહન કરવાં પડયાં છે. અરે દુષ્ટ જયચંદ! તેંજ મારૂં રહ્યું સહ્યું સર્વસ્વ નાશ કર્યું, તેં તારા ભાઇ (પૃથ્વીરાજ) સાથે વિરાધ કરી વિદેશીય શત્રુ(શાહભુદ્દીન)ને બાેલાવી મારાં વીર સંતાનાેનું રક્ત વહેવરાવ્યું. અરે નિર્દય ! તેં સાપને મિત્ર ખનાવ્યા તેનું તને કયાં ભાન હતું ? એ અવસર મેળવી મને ડસશે તેનું તને જ્ઞાન હતું ? માત્ર મારા નહિ, પણ આખા દેશના સંહાર કરશે તેના તે ક્યાંથી વિચાર કર્યો હાય ?" ચ્માટલું કહી તે ક્રીથી બાેલી કે ''એા પ્યારા પુત્ર કાલીદાસ ! શું તુંજ શેકસપિયરનું નામ ધારણ કરી યૂરપ ચાલી ગયાે ? પ્યારા અર્જીન ! શું તેં મારી સાથે રીસાઇને નેપાલિયનનું નામ ધારણ કરી કાન્સને સુશાભિત કર્યું ? અરે વૃદ્ધ ભીષ્મ તથા દ્રોણાચાર્ય! શું તમેજ વાંશિંગ્ટન અને ગેરીબાલ્ડી ખની અમેરિકા ચાલ્યા ગયા ? વીર અભિમન્યુ ! શું તું આગ્રાકારી કેસાબિઅન્કા તેા નથી થયા ને ? અરે શ્રીકૃષ્ણની ગીતાના રહસ્ય ! શું તે ફિલાસાપ્રીનું નામ ધારણ કરી પશ્ચિમ-ના વિદ્વાનોના ઝુંડા આખી દુનિયા ઉપર કરકાવી દીધા છે ? અરે રાજપૂત રમણીએા અને સીતા-સાવિત્રી જેવી દેવીએ।! શું તમારી ખરાખરી કરે તેવી સ્ત્રીએ। આ વખતે આ દુનિયામાં છે ? અરે વીરજનની વિદુલા ! શું તારા મુકાયલા કરી શકે એવી કાઇ દેવી મળશે ? તારી માક્ક પાતાના એકના એક પુત્ર સંજયને આવું કેટલી સ્ત્રીએા કહી શકશે કે 'અરે પુત્ર!યુદ્ધમાં ક્રાઇ વસ્તુના માહ કરીશ નહિ, તારા પ્રાણના પણ માહ કરતા નહિ: કારણ કે તારે એક દિવસ શરીર છુટવાનું તાે છેજ.' અરે દેવીએા! તમે મારા ત્યાગ કરી ક્યાં ચાલી ગઈ ?''

પાઠકગણ ! માતાના આવા વિલાપ સાંભળી કયું એવું પથ્થર જેવું હૃદય હશે કે જે પાંગળી જાય નહિ ? માતાનું રુદન સાંભળી તે યુવતીનું હૃદય કંપાયમાન થઇ ગયું; એટલુંજ નહિ પણ વનનાં દરેક વૃક્ષ અને પશુપક્ષીએા રુદન કરવા લાગ્યાં અને હું પણ રહેયા. મારા મનમાં નાના પ્રકારના વિચારા ઉત્પન્ન થવા લાગ્યા અને મારા મેહામાંથી નીકળી પડ્યું કે " હે વિધાતા ! આ એજ ભારતરપી જનની છે કે જે એક વખતે અશ્વર્યવાન હતી, જેમાં શ્રેષ્ઠાના વાસ હતા; આજે તેજ માતા અપવિત્રાત્માઓથી કલેશિત થઈ રહી છે. જે એક વખતે સુવર્ણમય ભૂમિ ખની હતી, જેનાં રત્નોની પ્રાપ્તિને માટે દૂર પ્રદેશના લોકા આવતા હતા; આજે તેનાંજ સંતાના દરિદ્રતાથી માર્યાં માર્યાં કરે છે. અરે કાળ! તું ઘણા અન્યાયી છે, તને માતાની દશાપર દયા નથી એ શું ? અરે કાળચક ! યાદ રાખજે કે, તારે તારાં કર્માનાં ફળ લોગવવાં પડશે અને માતાનું દુઃખ દૂર થશે. પાઠકગણુ! કાળચક માતાના માથા ઉપર ઉભું રહ્યું છે અને તે માતાને પીલી નાખવા માગે છે; પણ આપણે તેને આપણાં કામોથી ઉત્તર દેવા જોઇએ કે અરે કાળ! તું અમારં કહ્યું માનીશ, એટલુંજ નહિ પણ તારે અમારી આંગળીઓના ઇશારા પ્રમાણે કામ કરવું પડશે."

("સ્ત્રીદર્પણ" માર્ચ-સન ૧૯૧૬ ના અંકમાં. મૂળ લેખિકા:--શ્રીમતી કુમારી અમરદેવી)

३७-संस्कारविधिमां रहेला उत्तम लाभो

क्षेत्रभूता स्मृता नारी बीजभूतः स्मृत: पुमान् । क्षेत्रबीजसमायोगात् संभवः सर्वदेहिनाम् ॥ अर्थात्—स्त्री क्षेत्र३५ ने ५३५ भी०३५ छे. क्षेत्र अने भी०४ना संयोजे सर्व प्राणीओनी इत्पत्ति थाय छे.

મતુષ્યતું શરીર, વાણી અને મન શુદ્ધ થવા માટે શાસ્ત્રકારાએ સાળ સંસ્કાર નક્કી કર્યા છે; ક્રેમકે મેલા કાચમાં જેવી રીતે શરીર સ્વચ્છ દેખાતું નથી, તેમ સંસ્કારરહિત અંતઃકરણમાં આત્મજ્ઞાનનું દર્શન તથા અનુભવ થઇ શકતાં નથી. સંસ્કારના અભાવે વર્તમાન સમયમાં વિદ્યા, વીર્ય તથા દ્રવ્યના સંબંધમાં આપણી સ્થિતિ કેવી નિસ્તેજ અને નિર્માલ્ય થતી જાય છે, તે પ્રત્યક્ષ છે. માટે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શદ્દ, એ ચાર વર્ણમાં પહેલાં ત્રણ જે 'દ્દિજ' કહેવાય છે; તેમણે ગર્ભાધાનથી લઈ અંત્યેષ્ટિ સુધીના સર્વ સંસ્કાર કરવા, એવી શાસ્ત્રાજ્ઞા છે. વળા આ વિષય સ્ત્રીજાતિ માટે હોવાથી સર્વ દંપતીને અનુકૂળ એવું કંઇક વિવેચન અત્રે કરીશ.

કયા સંસ્કાર ક્યારે કરવા ?

(૧) ઋતુકાલમાં ગર્ભાધાન સંસ્કાર કરવા, (૨) ગર્ભ ક્રસ્યા પહેલાં પુંસવન સંસ્કાર કરવા, (૩) છઠ્ઠે અથવા આઠમે માસે સીમંત સંસ્કાર કરવા, (૪) જન્મ્યા પછી જાતકર્મ સંસ્કાર કરવા, (૫) અગિયારમે માસે નામકરણ સંસ્કાર કરવા, (૬) ચાથે માસે નિષ્ક્રમણ સંસ્કાર કરવા, (૭) છઠ્ઠે માસે અન્નપ્રાક્ષન સંસ્કાર કરવા અને (૮) કુલાચાર પ્રમાણે ચૌલ સંસ્કાર કરવા.

મનાેખળ ઉપરજ સંસ્કારના આધાર હાેવાથી દરેક કામના આરંભમાં સારા સંકલ્પ કરવાની ટેવ રાખવી. આપણામાં એ ઉપર એક કહેવત પણ છે કે ''ભાવના તેવી સિહિ !" માટે ઉચ્ચ ભાવના અને વિચાર પણ ઉચ્ચ રાખવા.

મુખ્ય સંસ્કાર અને તેનું રહસ્ય

સીમ તસંસ્કાર વખતે વર તરફથી ખાલાતા મંત્રના એવા અર્થ છે કે:-''હે સીમ તિનિ ! હું તને ત્રણે લાેકનું સુખ પ્રાપ્ત કરાવું છું; ખળવાન વૃક્ષની ફળવાળી શાખાની પેઠે તું પુત્રવતી થા." આ પ્રસંગે સ્ત્રીની પાસે જે ઔષધિઓ તથા પાંચ વસ્તુઓ મૂકવામાં આવે છે, તેમાં (૧) કૃષિ (ખેતી), (૨) કર્મ કાંડ, (૩) લેખનવિદ્યા, (૪) ક્ષત્રીધર્મ અને (૫) હુત્તર-ઉદ્યોગ સ્ચવે છે. વળા ગાનતાનથી ગર્ભિં ણીનું મન પ્રષ્ટુક્ષિત કરવા કહ્યું છે; કેમકે પાંચ માસ પછી જેવા સસ્કાર ગર્ભિં ણી ઉપર પાડવામાં આવે, તેવાજ સંસ્કાર ગર્ભ (ભાવિ પ્રજા) ઉપર પડે છે; માટે સારી સંતતિની ઇચ્છાવાળાં સ્ત્રી-પુરુષે આ વિષયમાં પ્રથમથીજ ધ્યાન આપવું જોઇએ.

जातकर्म-આ સંસ્કારપ્રસંગે કરવામાં આવતી પ્રાર્થનાના અર્થ એવા છે કે "જેવી રીતે વાયુ અને સમુદ્ર ચલાયમાન થાય છે, તેવી રીતે આ દશ માસના ગર્ભ, પ્રસવ થવા માટે પડદા સાથે ચલાયમાન થાએ. જેવી રીતે વાયુ સર્વ દિશામાં ગતિ કરે છે, તે પ્રમાણે આ ગર્ભ પડદાસહિત ગતિ કરાે. હે જીવ! જરાયુ કહેતાં પડદાે, જે જીવાત્માનું નિવાસસ્થાન છે તેના ત્યાંગ કરી ગર્ભ તથા એારની સાથે બહાર આવ."

विवाह—આ સંસ્કારમાં લાજા એટલે શેકેલી ડાંગર (સાળ) પરણનાર સ્ત્રીના હાથમાં વર પોતાને હાથે નાખે છે. આ લાજાહામની ત્રણ આહુતિએ આપતી વખતે સ્ત્રી કહે છે કે, હે સ્પ્રેંદેવતા! મેં સારા વરની પ્રાપ્તિ માટે તાર યજન કર્યું હતું. મને મારા પતિના પ્રહસ્થાને એવી રીતે જોડ કે કદી છૂટી પડવાના વખત ન આવે. મારા પતિ દીર્ધાયુ થાએ અને કુટું અ વૃદ્ધિ પામા. હે અગ્નિદેવ! અમે દંપતીની પ્રીતિને સદા અનુમાદન આપા.

તે પછી પતિ કહે છે કે ''હે કન્યા ! સંતાન અને સૌભાગ્યની સિહિને સાર હું તારા હસ્ત અહણ કરં છું. તું મારી સાથે આનંદ ભાગવી વૃહાવસ્થા પ્રાપ્ત કર. ભગવાન સૂર્ય તથા અર્યમા નામના દેવતાએ તને રૂપગુણસંપન્ન ગૃહિણી થવા માટે મારે સ્વાધીન કરી છે. હું પુરુષ અને તું પ્રકૃતિ છે. હું સામવેદ અને તું તેની ઋત્યા પ્રમાણે છું. હું દ્યોરૂપ ને તું પૃથ્વીરૂપ છે. તારી પ્રજ દીર્ધાયુષી થાઓ. આપણે પરસ્પર પ્રેમથી જોડાઇ તેજસ્વી થઇએ, ને ઉચ્ચ મનાવૃત્તિ ધારણુ કરીએ. હે કન્યા! આ પથ્થરપર પગ મૂકી તેના જેવી દઢ થા, તારી જોડે કંકાસ કરનારને સામી ઉભી રહી શાંત પાડ અને તને મારવા આવનારના પરાજય કર."

પછી વળા વર, દેવી સરસ્વતીપ્રત્યે કહે છે કે ''હે કલ્યાણેશ્વરિ ! તમે સર્વની રક્ષા કરો, વૈદાદિ સર્વ શાસ્ત્રો આપને માતારૂપે વર્ણુ વે છે. તમેજ પ્રકૃતિ છેા તે તમારામાંથીજ આ વિશ્વ ઉત્પન્ન થઇ તમારામાં પાછું સમાય છે. ગીતામાં ગવાતા તમારા યશ, ગુણ તથા પ્રભાવ સાંભળી સ્ત્રીઓ સુયશ-કીર્તિ સંપાદન કરે છે. લાજાહામ પૂરા થતાં વરકન્યાને ઉત્તર તરફ સાત પગલાં ભરાવતાં દરેક પગલે જે મંત્ર ભણે છે તે કેવા પવિત્ર અને સ્વધર્મસ્થક છે તે જીઓઃ—

- (૧) ॐ एकमिषे । विष्णुस्त्वानयतु । અર્થ:-ભગવાન વિષ્ણુ તને પહેલું પગલું અન્ન-પ્રાપ્તિ સારૂ ચલાવા.
- (२) ॐ द्वे उर्जे । विष्णुस्त्वानयतु । અર્थः-ભગવાન વિષ્ણુ તને બીજીં પગક્ષું ખળની પ્રાપ્તિ સાર ચલાવા.
- (३) ॐ त्रीणि रायस्योषाय। विष्णुस्त्वानयतु । અર્थ:-ભગવાન વિષ્ણુ તને ત્રીજું પગલું ધનની પ્રાપ્તિ સારૂ ચલાવા.
- (४) ॐ चत्वारिमायो भवाय विष्णुस्त्वानयतु । અર્થઃ–ભગવાન વિષ્ણુ તને ચાેશું પગલું સુખતી પ્રાપ્તિ સાર ચલાવા.
- (પ) ॐ पंच पशुभ्यो । विष्णुस्त्वात्तयतु । અર્થઃ-ભગવાન વિષ્ણુ તને પાંચમું પગહું ગાય, ઢાર વગેરે પશુની સમૃદ્ધિ માટે ચલાવા.
- (१) ॐ षड्ऋतुभ्यो । विष्णुस्त्वानयतु । अर्थः-ભगवान विष्णु तने छर्डुं पगक्षुं सर्व ऋतु-स्रोना स्थानंद माटे यक्षावा.
- (७) ॐ सखे सप्तपदा भव सा मामनुत्रता भव। અર્થ:-અને તું સાતમું પગહું ચાલીને સપ્તલે!કમાં પ્રસિદ્ધ તથા મારી આગ્રા પ્રમાણે વર્તાનારી થા. મારા વ્રતને અનુક્ળ હું તારૂં હૃદય કરૂં છું. તારૂં ચિત્ત મારા ચિત્તને અનુકૂળ થાએો. તું એકચિત્તે મારી આગ્રાનું પાલન કર. પ્રજાપતિ ભગવાન મારૂં કલ્યાણ કરવા તને પ્રેરણા કરે.

વર કન્યાને આશીર્વાદયુક્ત વચનાથી કહે છે કે:—હું વસ્ત્ર આપું હું તે પહેરી વહ થા અને પતિવતના તેજવડે સા વર્ષ છવ. પ્રજાને ઉત્પન્ન કરનારી તથા દ્રવ્યનું રક્ષણ કરનારી હે કન્યા! એક દિશામાંથી ખીજી દિશામાં જતા વાયુની પેઠે પ્રસન્નતાપૂર્વક તું તારા પિતાના ઘરમાંથી મારી જોડે આવે છે, તેથી વાયુદેવતા તારા કર્ણના આત્રય લઇ તને તેજરવી વચના સંભળાવી સ્વધર્મનિષ્ઠ કરા. હે કન્યા! તું સૌમ્ય (શીતળ) દેષ્ટિવાળી થા. કદી પણ પતિના વિરાધ કરીશ નહિ, પશુઓનું પાલન કરજે, સૂર્યાદિ દેવતાએનું સેવન કરજે. તારૂં મન પ્રસન્ન રાખજે, સુખા થજે અને સૌને સુખ આપજે.

પછી વરકન્યાને ધ્રુવના તારાનું દર્શન કરાવતાં કહે છે કે ''હે વધૂ! તું આ ધ્રુવની પેઠે સ્થિર થા.'' ત્યાર પછી વરકન્યાને જમાડતી વખતે જે મંત્રા કહે છે તેના ભાવાર્થ ''મારા પ્રાણની જોડે હું તારા પ્રાણને જોડું છું, મારાં અસ્થિ (હાડકાં) જોડે હું તારાં હાડકાં જોડું છું, મારા માંસની જોડે તારા માંસને અને મારી ત્વચા(ચામડી)ની જોડે તારી ત્વચાને જોડું છું.''

પૂર્વે આ પ્રમાણે વિવાહસંસ્કાર થતા એટલુંજ નહિ, પણ મંત્રાચ્ચારપૂર્વક વરકન્યા જાતે કિયા કરી પછી સંસારમાં દાખલ થતાં. વિવાહના (લગ્ન) દિવસથી આરંભી ત્રણ દિવસ વરકન્યા માળું ભાજન જમતાં, જમીન ઉપર પથારી કરી સૂધ રહેતાં અને એક વર્ષપર્યંત અથવા તે ન ખને તા ખાર રાત્રિ, છ રાત્રિ અથવા છેવટ ત્રણ રાત્રિ પ્રહ્લાચર્ય પાળા મનને વશ રાખતાં હતાં. તે ઉપરાંત લગ્નથી આરંભી નિત્ય અગ્નિની ઉપાસના કરતાં. આ ક્રિયા કરતી વેળા જમણા હાથ

ઉપયોગમાં લેવાનું કારણુ એવું જણાવ્યું છે કે, ડાળા કરતાં જમણા ઢાથ વધારે કલ્યાણુકારક છે. કેમકે તેમાં આખા વિશ્વનું ઔષધ સમાયેલું હોવાથી તેના સ્પર્શ થતાં સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ થાય છે.

લગ્નના હેતુ વિષયલાલસા નહિ, પણ ધર્મ પાલન ને પ્રજોત્પત્તિ હતા; તેથી યાગ્ય વયે ક્રિયા કરવા જેટલી વિદ્યા ભણી લગ્ન કરવામાં આવતાં, અને તેથી સંસાર બહુધા સખરૂપ નીવડતા. આધુનિક ''ભણેલાંના ભવાડા અને માટી ઉંમરની માહકાણ'' જેવું કવચિતજ થતું હશે; માટે આપણી ચાલુ વિવાહપહિતમાં કેવા પ્રકારના સુધારા કરવાની આવશ્યકતા છે, તે આ સંસ્કારથી સમજવું જોઇએ.

કેટલાકા કહે છે કે, સામ, ગધર્વ અને અગ્નિના સેવનથી સ્ત્રીને ભાળપણેજ ત્રણ પતિ થઇ ચૂક્યા અને પુરુષ એ ચાંથા પતિ છે. આ કથન બિલકુલ સત્ય નથી; કેમકે એ કંઇ મનુષ્ય નથી. જ્ઞાનવલ્કય કહે છે કે ઔષધિનાથ સામ અથવા ચંદ્રે બાળપણે અનેક રાગથી ઉગારી આરાગ્ય આપ્યું. ગંધવે હાલરડાંના સંગીતથી મંગળવાણી અને શાંતિ આપી, અને અગ્નિદેવના યાંગે બોજનાદિ સામગ્રીથી પાષણ તથા પવિત્રતા પ્રાપ્ત થયાં. આ ત્રણે પદાર્થો સાથે પાનાને નિકટના સંખંધ સમજી, સ્ત્રીમાત્રે સાધારણ વૈદક, ગીત તથા રસાઇનું જ્ઞાન અવશ્ય મેળવવું જોઇએ.

પુત્ર જન્મ્યા પછી તેને ખાળામાં લઇ, પિતાએ જે મંગળ વચના બાલવા સંરકારપ્રકરણમાં કહ્યું છે, તે પણ આશીવાંદાત્મક અને જાણવા જોગ છે:-''આ પુત્ર મારા ધરમાં મોટા થઇ, હળારા મનુષ્યોનું પાલન કરા અને તેની સંતિત તથા પશુ આદિક સર્વ સુખી રહેા. મારામાં જે પ્રાણશક્તિ છે તે હું મારા મનાબળથી તને અર્પણ કર્ર છું. હે અગ્નિદેવ ! કર્મ કરતાં મારાથી જે કાંઇ ન્યૂનાધિક થયું હોય તેને તમે સુધારી શાસ્ત્રાનુસાર કરા. હે સરસ્વિત ! જેવું તારૂં રતનપાન સુખદ અને ધન-ધાન્યાદિ ઉત્તમ વસ્તુ આપે છે અને જે વહે તું વિશ્વના ઉત્તમ આત્માઓનું પાયણ કરે છે, તેવું મારા પુત્રને સ્તનપાનથી સર્વ સુખ અનુકૂળ થાઓ.'' આવી રીતે સંરકારી થયેલા પુત્ર પિતા અને પિતામહ કરતાં અધિક લક્ષ્મી, ક્રીર્તિ તથા બ્રહ્મવર્ચસ પ્રાપ્ત કરે છે.

नामकरण:—આ સંસ્કાર સ્ત્રીને અગિયારમે દિવસે પ્રસ્તિસ્થાનમાંથી બહાર લાવી, સ્તક ઉતારી, ત્રણુ બ્રાહ્મણાને જમાડી કરવાે. પુત્રનું નામ બ્રાહ્મણુ જ્ઞાતિ દ્વાય તાે સુખવાચક, ક્ષત્રિય હાય તાે શૌર્યવાચક અને વૈશ્ય હાેય તાે શ્રીવાચક પાડવું.

निष्क्रमणः—ચોથે માસે આ સંરકાર કરવા. પુત્રને ઘરની બહાર લઇ જઇ, સૂર્યનાં દર્શન કરાવવાં અને એવી ભાવના કરવી કે:—"તેના દર્શનથી અમે ૧૦૦ શરદ ઋતુને જોઇએ; ૧૦૦ શરદ ઋતુ શ્રુતિનું અધ્યયન કરીએ; ૧૦૦ શરદ ઋતુ વેદચર્ચા કરીએ, ૧૦૦ શરદ ઋતુ શ્રી, પ્રજા અને ધ્લસ્ત્રચર્યયુક્ત રહીએ અને ૧૦૦ વર્ષથી પહ્યુ વધારે વર્ષ આયુષ્ય ભાગવીએ." આ સ્થળ શરદ-ઋતુ કહેવાનું કારણુ એ કે, એ ઋતુમાં તાવના ઉપદ્રવ વધારે હોય છે; માટે એ કાળમાં શરીરની વિશેષ સંભાળ રાખવી.

अन्नप्राश्चनः — આ સંરકાર બાળકને આગળ કહ્યા પ્રમાણે સંકલ્પાદિ કરી છઠ્ઠે માસે કરાવવા. બાળક તેજરવી થાય તે માટે ઘી તથા ભાત અથવા દહીં, મધ અને ઘી ભાતમાં મેળવી સાકરવાળું કરી બાળકને ખવરાવવું. તે વખતે વળા એવી પ્રાર્થના કરવી કે " હે અન્નદાતા ઇશ્વર! અમને અન્ન, આરાગ્ય અને બળ આપ; અમારી પ્રજાને તથા પશુને બળ આપ, કે જે બળવડે અમે તારી આગ્રા પ્રમાણે ચાલીએ."

चौलकर्म— પુત્ર એક વર્ષના થાય ત્યારે, અથવા ત્રણ વર્ષ પૂરાં થતાં પહેલાં કુલાચાર પ્રમાણે યાગ્ય વયે આ સંસ્કાર કરવા. આ પ્રકરણમાં પણ આશીર્વાદ અને પ્રાર્થનાયુક્ત કહેવાનું કે ''સૂર્યે' ઉત્પન્ન કરેલું દિવ્ય જળ તને દીર્ધાયુ તથા અશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવવા તારા કેશને પલાળા '' ઈત્યાદિ.

उपनयन—ધરની ખહાર મંડપ બાંધી પુત્રને આઠ વર્ષ પૂરાં થયા પછી અથવા ગર્ભથી આઠમે વર્ષે લાહ્યાણને, અગિયારમે વર્ષે ક્ષત્રિયને અને બારમે વર્ષે વૈશ્યને ઉપનયન સંસ્કાર કરવા; અર્થાત્ જનોઈ આપવાના બાંધ કરવા.

એ પ્રસંગમાં આચાર્ય કહે છે કે "જે વિધિથી બૃહસ્પતિએ ઇંદ્રને વસ્ત્ર પહેરાવ્યાં, તેજ

વિધિથી તને લાંછું આયુષ્ય, ભળ તથા ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત કરાવવાને હું અન વસ્ત્ર પહેરાવું છું'' એમ કહી આચાર્યે વસ્ત્ર પહેરાવવાં.

કુમાર આ વખતે કહે છે કે ''મેં આ ધારણ કરેલી મેખલા, મારાં અવિહિત કર્મોથી થયેલી અપવિત્રતાના ત્યાગ કરી મારા વર્ણ શુદ્ધ કરા. પ્રાણ અને અપાનને નિયમમાં રાખી મને બળવાન બનાવનાર ભગિનીના જેવી હિતકર થાએ અને મને કાંતિ તથા સૌભાગ્ય આપો. પરમાત્માનું ત્રાપક એટલે પરમાત્મસ્વરૂપ એાળખાવી મને પાવન કરનાર, પ્રજાપતિની સાથે ઉત્પન્ન થયેલું હોવાથી સ્વાભાવિક શુદ્ધ અને આયુષ્ય તથા ઉત્તમ પદ પ્રાપ્ત કરાવનાર એવું યન્નોપવીત હે આચાર્ય! હું ધારણ કર્યું છું. આ યન્નોપવીત મારામાં તેજ-ખળની વૃદ્ધિ કરા.''

જેનાઇની ત્રણ સર અથવા ત્રણ તાર, સત્ત્વ, રજ અને તમ, એ ત્રિયુણ પ્રકૃતિ સૂચવે છે. અને તે પ્રકૃતિની ઉત્પત્તિ તથા લયતું સ્વરૂપ ક્ષણગાંઠથી સૂચિત છે. કુમાર દંડધારણ કરતાં લાણે છે કે "આ દંડ દીર્ધાયુષ, વેદાધ્યયન અને ક્ષણવર્ચસની પ્રાપ્તિ સારૂ હું ગ્રહણ કરે છું." આચાર્ય કહે છે કે "હું તને પ્રજાપતિ દેવતા, સવિતાદેવતા, જળદેવતા, ઔષધિ, પૃથ્વી તથા વિશ્વેદેવા— સર્વ ભૂતોને સોંપું છું. તે સર્વે તારૂં રક્ષણ કરો. તું મારી આગ્રા પ્રમાણે વર્તા દિવસે ઉંઘીશ નહિ, વાણીને નિયમમાં રાખજે અને સમિધ લાવી સાયં તથા પ્રાતઃકાળે તેના અમિમાં હોમ કરજે." ત્યાર ખાદ ગાયત્રીમ ત્રના બાધ આપી છેવટ કહે છે કે "ક્ષણચારીએ પથારી ઉપરજ સૃવું. અતિ ક્ષાર તથા લવણવાળું ભોજન કરવું નહિ. દંડ ધારણ કરવો તથા મદ્ય, માંસ, અસત્ય લાધણ અને સ્ત્રીઓમાં એસવાના સર્વથા ત્યાગ કરવા. કાઇની વસ્તુ આપ્યા વિના લેવી નહિ. કામ—કોધાદિ દુર્ગુંણોના ત્યાગ કરવા. ગુરુ સતા હાય તો પોતે એસીને, ગુરુ બેઠા હોય તો પોતે ઉભા થઇને, ગુરુ ઉભા હોય તો પાસે જઇને અને ગુરુ ચાલતા હોય તો દાડીને ઉત્તર આપવા.

समावर्तन-આ સંસ્કાર સોળ વર્ષ સુધી બ્રાહ્મણને, બાવીસ વર્ષ સુધી ક્ષત્રીને અને ચાવીસ વર્ષ સુધી વૈશ્યને ઉપનયન સંસ્કાર થઇ શકે છે. ગાયત્રીથી વિમુખ રહેનારને પતિત ગણવા અને તેની સાથે કરોા વ્યવહાર રાખવા નહિ. સ્નાતક રાત્રિને સમયે નદીમાં નહાવું નહિ, નગ્ન નહાવું નહિ, નગ્ન સુલું નહિ, વરસાદ વરસતા હાય સારે દાડવું નહિ, ઝાડ ઉપર ચઢવું નહિ અને જીવને જોખમમાં નાખવા નહિ.

પ્રાચીન કાળ આ પ્રમાણે સ્ત્રી-પુરુષ સંરકારી દ્વાવાથી તે કાળને ખરેખરા સતયુગ કહીએ તો ચાલે. કેમકે પતિપ્રત્યેના ધર્મ જેમ સ્ત્રીઓ સમજતી, તેમ પુરુષા પણ પત્ની પ્રત્યેના પોતાના ધર્મ સમજ તે પ્રમાણે વર્તતા હતા. સ્ત્રી પુરુષનો ને પુરુષ સ્ત્રીના આખી જ દગીના મિત્ર અથવા સાખતી છે. મિત્રા જેમ એકમેકનું કહેવા—સાંભળવામાં જીલમ કે અત્યાચાર માનતા નથી, તેમ તેઓએ પણ એકમેકની ભૂલા સુધારી, સન્માર્ગ પકડવા જોઇએ. એ સમયમાં દંપતીના પ્રેમ ઉપરન્તાજ નહિ પણ અંતરના હતા; અથવા બીજા શબ્દામાં કહું તા પશુવત્ કામવાસનાના નહિ, ખાડી પતરાજીના નહિ પણ ખરા અંતઃકરણના અને દૈવી (પ્રેમ)હતા. તે શુદ્ધ પ્રેમ પાછા પ્રાપ્ત કરવા માટે હવે આપણે સંરકારનું રહસ્ય સમજવું જોઇએ.

સંસ્કારના પ્રતાપ

સંસ્કાર અને સત્શાસ્ત્રના પ્રતાપે આપણી આર્ય માતાએ કેવી પ્રતાપી અને પતિવ્રતા થઇ ગઇ તે જુઓ. કલિની પ્રેરણાથી નળ રાજ જ્યારે જીગાર રમવા તૈયાર થયા ત્યારે દમયંતીએ તેને જુગટાથી થતાં નુકસાનવિષે બાધ કર્યો. એ બાબત તે વખતની સ્ત્રીઓ કેટલી નીતિવાળા અને વ્યવહારમાં કુશળ હતી, તે બતાવી આપે છે. પુરુષહઠથી છેવટ જ્યારે પતિની જીગારમાં હાર થઇ ત્યારે દમયંતીને તેણે પિયર જવા ઘણો આગ્રહ કર્યો. તે વેળા તેણે નિર્ધન ધણીથી જૂદી પહેવાની ઇચ્છા ન દર્શાવતાં વનવાસનાં ધાર સંકટ વેઠવા સાથે ગઇ. નળ જ્યારે રસ્તામાં ત્યજી દીધી સારે અનેક દુઃખ અને ત્રાસ છતાં દઢ પ્રેમી રહીને પિતાને ઘેર જઇને પણ દમયંતીએ તેની તપાસ કરાવી. તેને કૃશ તથા કુખડા જોઇને પણ આનંદથી બેડી. એ તેનું કેવું પતિવ્રત ને કેવી પતિપ્રેમ- ભક્તિ! વિરાટ રાજાની પુત્રી અને અર્જુનના પુત્ર અભિમન્યુની પત્ની ઉત્તરાની હિંમત, વીરતા અને

પતિભક્તિ કેવી વખ્યાય છે! એણે રયુભૂમિમાં જઇ મરયુશરયુ રિથતિમાં પાતાના પતિની સેવા કરી આશ્વાસન આપ્યું અને પાછી પાની કરવાથી ક્ષત્રીવટને લાંછન લાગવાનું જયાવી મિત્ર- તુલ્ય બાધ કર્યો, એ તેનું કેટલું મનાબળ!

પાંડવની સ્ત્રીઓને તેમનાં સાસુ કુંતાજી સાથે કદી કહેશ થયા હાય એવું વાંચવામાં આવતું નથી. રાજા દશરથની પત્ની ફ્રેકેયાએ રામ-સીતાની કર્ષા કરી, પણ સીતાએ તેમની સાથે કંકાસ કર્યો એવું ક્યાંય પણ સાંભળવામાં આવ્યું નથી; તેમજ ધૂતરાષ્ટ્રની પત્ની ગાંધારીને સા વહુઓ છતાં કાે કએ તેની આત્રા હોપી સામા ઉત્તર વાળ્યા, એવું ક્યાંય જોવામાં આવતું નથી. આતું કારણ એજ કે, સ્ત્રીઓ પાતાના ધર્મ બરાબર સમજી તે પ્રમાણે વર્તતી હતી. માટે સર્વ સ્ત્રીપુરુષોએ પાતાના ધર્મ અને કર્તવ્ય સમજવા ઉત્સક થવું જોઇએ.

(તા. ૧૨-૯-૧૯૧૩ ના ''સાંજવર્તમાન''માં લેખક:-કવિ કહાનજ ધર્માસિંહ-રાજકાટ)

३८-कुद्रतनी अद्भुत कारीगरी ઇद्रियानी અગમ્ય શક્તિઓ

આંખ વિના જોવાય ! કાન વિના સંભળાય !!

સામાન્ય રીતે આજસુધી આપણી માન્યતા એવી રહેલી છે કે, જે કામ જે ઇ'દ્રિયને માટે નિર્માણુ થયેલું છે તે કામ તેનાથીજ ખની શકે, બીજી કેાઈથી નહિ. તેને અભાવે તે ઇદ્રિયથી રહિત મનુષ્યને તેની ખોટજ ભોગવવી પડે. પણ હાલના જમાનામાં બીજી અનેક વિચિત્ર શાધાની સાથે એ માન્યતાને ખાેટી ઠરાવે એવાં પણ દ્રષ્ટાંત મળી આવેલાં છે. તેથી એમજ સિદ્ધ થાય છે કે, કેટલીક વાર એક ઇદ્રિયની શક્તિ ગમે તે કારણુસર તદ્દન ઘડી ગઇ હાય છે ત્યારે તેનું કામ આશ્ચર્યકારક રીતે બીજી–તે કામને માટે કંઇપણુ યાગ્યતા નહિ ઘરાવતી ઇ'દ્રિય–લણીજ ખુશાથી કરી શકે છે, અને તેનો ભેદ વિદ્યાનશાસ્ત્રીઓ કે માટા માટા દાક્તરા પણ હજી પામી શક્યા નથી.

એમ. જ્યુલીસ રામેન નામના કાઇ યંત્રકારે હમણાં 'આંખવિનાની દૃષ્ટિ' એ નામનું પુસ્તક ખહાર પાડયું છે. તેમાં તે લખે છે કે:—''મેં આંધળાઓને પાતાની છાતીના સ્પર્શથી વાંચ-વાની ટેવ પાડી છે, અને માથાના પાછલા ભાગથી કે હથેળીવડે સામા માણસને એાળખી કાઢ-વાને શક્તિમાન કર્યા છે! આ વાત આપણને તેા અસંભવિત જેવીજ લાગે છે, પરંતુ કેટલાક વિદ્રાતોનો એવા મત પડે છે કે, આમ થતું હોય તા તે કંઇ નવાઈ જેવું ના કહેવાય; કેમકે ધણા દાકતરા નોંધ રાખી ગયા છે તે ઉપરથી એવા અસામાન્ય ચમતકારનું અસ્તિત્વ તા સિદ્ધ થઇજ શકે છે, અને મિ. રામેને વર્ણવેલી શક્તિએા ઉપરાંત આપણને વિશેષ ચમકાવે એવા કેસા પણ ખનેલા તેમના જોવામાં આવ્યા છે.

સ્ક્રાંટલેંડમાં એક બાઇ રહેતી હતી તેને ક્રેટલીક વાર એવું દરદ થઇ આવતું કે તેની આંખે એકદમ અધારાં આવી જતાં, અને તે દરદ રહેતું ત્યાંસુધી તે કેઇ પણ ચીજ જોઇ શકતી નહિ; પરંતુ આ સ્વાભાવિક દેષ્ટિની ખામી આંખને બદલે બીજા અવયયોથી પૂરી પડતી.

એક ધર્મ ગુરુ તેની પાસે થઇને જતા હતા તેઓ લખી ગયા છે કે "એવી વખતે તે બધા રંગ-દિવસે કે રાત્રે-પણ બરાબર ઓળખી શકતી હતી. ઘાર અધકારવાળા ઓરડામાં તેને રાખી હૈાય ત્યાં પણ તેની પાસે પુસ્તક મૂકવામાં આવે તાે તે કડકડાટ ઝપાટાબધ વાંચી શકતી અને સંગીતના સ્વરસૂચક ગાયન જેમાં ઉતારેલું હોય એવી ચાપડી તેની પાસે મૂકવામાં આવતી તાે તે ગાયન પણ બરાબર ગાઇ શકતી; માત્ર પાતાની આંગળાઓજ તે લેખ ઉપર તે ફેરવતી ને કેટલીક વાર તાે તેમ પણ કર્યા વિના પાતાના હાથજ પાના ઉપર રાખવાથી-લીડીએ લીડીએ અક્ષરા ઉપર આંગળી ફેરવ્યા વિના પણ તેનાથી બધું બરાબર વાંચી શકાતું."

"મેં એને કેટલીક વાર ચિઠ્ઠીએ પોતાની ગરદન કે હથેળીના પાછલા ભાગ અથવા પગના તળાઓને અડકાડીનેજ વાંચતાં જોઇ હતી."

ખીજા એક કેસ વિષે ડાં. મેલેટીન નામના કાઇ દ્રેન્ય તખીખ લખે છે કે, એક ખાઇને વાયુ થઇ આવતું ત્યારે તેનું ઉદર, હાથ અને તેના પગની આંગળીઓનાં ટેરવાં તેની સર્જ ઇંદ્રિય— શક્તિનાં કેન્દ્ર ખનતાં. તેના પેટ પર ગંજી કાનું પાનું તે જોઇ શકે નહિ એવી રીતે અમે મૂકતા તો તે તરત ઓળખી કાઢતી અને એક પછી એક આખા ગંજી ફાનાં પાનામાંથી ગમે તેટલાં મૂકીએ તાં તે ખધાં કયાં છે તે યથાર્થ કહી આપતી. કાઇ વાર અમે ધડિયાળ લઇને તેને ખતાવ્યા વિના તેના પેટને અડકાડીને મૂકતા તાં તેમાં કેટલા કલાક, કેટલી મિનિટ ને કેટલી સેંકડ થઇ છે તે ખધું તે તુરત કહી દેતી. તેવીજ રીતે તેની પાસે કાઇ લાંબા લખેલા કાગળ તેણે કદી જોયા ન હાય એવા લાવીને અમે ત્યાં રાખતા તાં તેના પણ શબ્દે શબ્દને કડકડાટ વાંચી ખતાવતી.

બીજી વખત અમે જોતા કે સ્વાદ ચાખવાતું કે સુંધવાતું કામ પણ તે ઉદરવડે અથવા આંગળાઓનાં ટેરવાંવડેજ કરી શકતી. તેવેળા તેની જીભ કે નાક તે કામમાં આવી શકતાંજનહિ. કાનતું કામ હાથ કરે!!

જોવાનું, સ્વાદ ચાખવાનું ને સુંઘવાનું કામ આ પ્રકારે અન્ય ઇંદ્રિયોથી થાય છે તેમજ કાનવગર પણુ મનુષ્યો સાંભળા શકે છે! બાલોના શહેરની હાંસ્પીટલમાં એક દરદી બાઈ આવી હતી તેનું શરીર એવું મહદાલ થઈ ગયું હતું કે ગમે તેવા ગરમ કે ઠંડા પદાર્થ તેને અડકાડવામાં આવતા કે ગમે તેવા શસ્ત્ર—પ્રયોગ તેના પર કરવામાં આવતા તા તેની જરાએ અસર કે તેથી કંઇ દુઃખ તેને થતું નહિ. ગમે તેટલા માટા અવાજ તેના કાન પાસે કરતા તા તેનાથી તે શહિમાં આવતા નહિ પણ તેની હથેળા ઉપર કે પગનાં તળિયાંપર ઘણાજ ધીમેથી પણ કંઇ શબ્દ થતા તે બરાબર સાંભળી શકતી!

તેની આંખા બધ હોય, અથવા તેને પાટા બાંધ્યા હોય તે છતાં તે પ્રત્યેક પદાર્થનું સ્વ-રૂપ તથા તેના રંગ યથાર્થ એાળખી આપતી. તેના હાથમાં કે પગનાં તળિયાંને સ્પર્શ થાય એવી રીતે કાગળ મૂકતા તાે તે વાંચી શકતી, તેમજ ધડિયાળમાંના વખત પણ કહી સંભળાવતી.

આજકાલ આપણને કેટલાકના આવાજ પ્રયોગા જોતાં તેમાં શ્રદ્ધા બેસતી નથી, અજ-યળી લાગે છે અને કંઇક યુક્તિ પ્રયુક્તિ હશે એમજ આપણું માનવું થાય છે; પણ ઉપરનાં દેશંતા માનીએ તો તેમાં અતિશયોકિત કે અસત્ય ન પણ હોય એમ સ્વીકારવાનું યાગ્ય લાગે છે. લખેલા બંધ કાગળ કપાળે અડકાડીને, પહેલેથી તેમાં શું લખેલું છે તે બિલકુલ નહિ જાણનારા એવા "જાદુગરા" તેમાંનું લખાણ આપણને સંભળાવે છે ત્યારે આપણને કાઈ દેવી–દેવતાને સાધ-વાથી કે મેલી વિદ્યાથી તે અદ્ભુત શક્તિ પ્રાપ્ત કર્યાના વિચાર સહજ થઇ આવે છે.

હવાવિના કે નિરાહાર રહીને કાઇ મનુષ્ય જીવીજ શકે નહિ, અગ્તિને સ્પર્શ કરવાથી દાઝયા વિના રહેવાયજ નહિ, વિષપાન કે વિષભક્ષણ કર્યાનું ફળ મૃત્યુજ હેાઇ શકે—એવી આપણી માન્યતાઓ પરાપૂર્વથી ચાલી આવે છે તે પણ આ જમાનામાં ખાટી પડતી કયાં નથી જોતા? કેટલાક યાગીઓ અથવા કડીરા, માટા માટા દાકતરા અતે હવે વિજ્ઞાન–શાસ્ત્રીઓની સમક્ષ પ્રાણાયામનથી શ્વાસ રંધીને સર્વ ઇદિયોનું કાર્ય ખંધ કરી દઇને અમુક દિવસ "કખર" જેવી પેટીઓમાં કે ભૂમિની અંદર ખાદેલા ખાડામાં પડયા રહે છે અને યાગ્ય કાળ પાછા તેમને બહાર કાઢવામાં આવે છે તે પછી, પ્રથમથી કરેલી સૂચના મુજબ, તેમના ઉપર અમુક ક્રિયા કરવામાં આવે છે તો પાછા શ્વાસો વ્યામ લઇને ધીમે ધીમે પ્રાણ પુનઃ પ્રાપ્ત કરીને હરતા ફરતા થઇ જાય છે એવી કથાઓ ઘણાના વાંચવામાં અવશ્ય આવી હશેજ.

અગ્નિને સ્પર્શ કરતા તા શું પણ ધગધગતા અંગારા ઉપર ખુલ્લે પગે ચાલતા અને દાેડતા તથા બીજા જેને તેમ કરવું હાય તેને તેમ કરવાને નિમંત્રણ આપતા ક્કારા વગેરેની વાતા આપણે કયાં નથી જાણતા? કેટલાંક તા તે પ્રત્યક્ષ જોશું પણ હોવું જોઇએ.

તેવીજ રીતે ગમે તેવી અજાણી ઝેરી ચીજનું વિષપાન તથા વિષભક્ષણ કરવા છતાં તેનાથી

મૃત્યુ પામવાનું તેા કેારે રહ્યું પણ સહેજ માકી અસર પણ જેને નહિ થયેલી એવા એક 'પ્રાફે-સર''ના "ખેલ" મું બઇની માજીલી પ્રજાએ સ્વલ્પ કાળ ઉપરજ જાહેર નાટકશાળામાં કે એવે બીજે સ્થળ અનેક વાર જોયેલા છે ને તેવી અકલિત અનન્ય સાધારણ શક્તિ ધરાવનાર તે પુરુષ કયા અસ્વાભાવિક બળને લઇને આમ નિર્લેપ રહી શકે છે તે વર્તમાનકાળના વૈદ્યો કે દાક્તરા પણ સમજ શક્યા નથી.

મેં પાતે ચારવાડ મુકામે એક પંજાળી જેવા દેખાતા ક્ષ્ટીરને પાંચ શેર જેટલાં મરચાં ખાઇ જતા જોયો છે. તેની સાથે બીજા સ્વાદિષ્ટ પદાર્થ પણ ખાવામાં તે પાછા હઠે એવા ન હતા. કાચું અનાજ કે કાચો લાટ પણ ખાઇ જતાને પાણીના આખા ડબા (કેરાસીન તેલ ભરવાના) પી શકતા, છતાં શરીરે તા શુષ્કજ હતા. આમાં પણ કયી ઇદિય કયા કારણથી આવી ખળવાન થઈ હશે તે સમજી શકાતું નથી.

વિદ્યુત્-પ્રવાહના અદશ્ય પણ રાહ્યસી બળવડે કરીને ગતિમાં આવતાં અને શબ્દ તથા પ્રકાશનું ચમત્કારી રૂપાન્તર કરી બતાવતાં અસંખ્ય યંત્રા આજકાલ યૂરાપ-અમેરિકામાં શોધાયાં છે. તેથી મનુષ્યની ભુદ્ધિ બીજું શું નહિ શોધી શકે તે આપણાથી કહી શકાનું નથી. આકાશમાં રહેતા ત્રહેા જોડે વાયરલેસ ટેલીયાક કે ટેલીફાનથી કે હવાઇ વિમાનાથી સંખંધ બાંધવાનું પણ કેટલેક કાળે વૈજ્ઞાનિકાના હાથમાં આવી જશે એમ કહે છે; તાપણ મનુષ્યમાત્રની અંતહિંત, ગૂઢ, નિઃસીમ શક્તિઓનો ઉપર જણાવેલા આવિર્ભાવ કયા નિયમાને અનુસરીને થઇ શકે છે તેનું જ્ઞાન મેળવવાને કાઇ સમર્થ થશે કે કેમ એ તા સંદિગ્ધજ છે. સર્વશક્તિમાન સચરાચરવ્યાપી પ્રભુની અટપડી માયાજાળ તા કાઇથી ઉકેલી શકાય એમ લાગતું નથી.

(''બે ધડી માજ''ના તા–૨૦–૧–૨૯ના અંકમાં લેખકઃ–સાક્ષરશ્રી છગનલાલ હરિલાલ પંડયા)

३९-आपणुं संगीत

હિંદનું અને પાશ્વાત્ય સંગીત ઘણી ભિન્ન પ્રતિભાનાં છે. એ એ સંગીત તદ્દન જૂદા પાયા-પર રચાયાં લાગે છે. ડૉ. ટાગારથી માંડીને જે કેાઇ સંગીતમાં પ્રવેશ કરવા માંડે છે તે કહે છે કે, પાશ્ચાત્ય સંગીતમાં સંવાદ (હાર્મની) અને હિંદના સંગીતમાં (હિંદનું, કારણ કે પૌર્વાત્ય સંગીતના પણ ઘણા પ્રકાર છે.) લય મુખ્ય માલમ પડે છે.

હિંદતું તત્ત્વજ્ઞાન અને ધર્મ, ખરી રીતે કહીએ તા હિંદની સમય સંસ્કૃતિ અંતરલક્ષથી રચાઇ છે તેમ એતું સંગીત પણ અંતરલક્ષી છે. આપણું સંગીત જીવતના ઉંડાણુમાં, જીવતની ઉંડી ભાવનાઓમાં, જીવનની ઉંડી લાગણીએામાં અને જીવનના ઉંડા અને ભવ્ય વિચારપ્રદેશમાં આપણે લઈ જાય છે. એ સંગીત આપણેને સ્થૂલ ભૂમિકામાંથી આધ્યાત્મિક ભૂમિકામાં ખેંચી જાય છે. જ્યારે પાશ્ચાત્ય સંગીત અહારની સમાજ અને બહારની સૃષ્ટિ સાથે આપણને જોડતા માલમ પડે છે, ત્યારે આપણું સંગીત આપણા અંતરપ્રદેશા તરફ આપણને વાળે છે.

સંગીત અને કલાના જળરા વિવેચક ભરતમુનિ, એમની પુરાણી પ્રથા પ્રમાણે જણાવે છે કે, સંગીતનું મુખ્ય ધ્યેય મુક્તિ આપવાનું છે. મુક્તિ ઘણી રીતે સધાય, પણ સંગીતનું સેવન એનો માર્ગ બહુ સરળ કરી આપે છે. સંગીત સંગીતને ખાતર નહિ પણ મુક્તિને માટે છે-અર્થાત્ સંગીત સંગીત ખાતર નહિ પણ મનુષ્યને આત્મસાક્ષાત્કાર કરાવી તેને પરમાત્માની સંવિત્ સાથે એક કરવાના એક સુંદર સાધનતરીકે ઉપયોગી છે.

ઉત્તમ સંગીતકાર સંગીતના ભાવ સાથે લય પામે છે અને સહૃદય મનુષ્યને એની તરફ અનિવાર્ય રીતે આકર્ષે છે. પશ્ચાત્ય સંગીતનું ધ્યેય બીજા સાથે સંવાદિતા સાધવાનું છે. તેમાં એકસામટા ધણા ભાવાનું મિશ્રણ સંભવે છે અને એ ભાવાનુંજ જેમ પૂર્ણ પ્રકટન થાય તેમ તે ઉત્તમ ક્ષેખાય છે. આપણા સંગીતમાં એક ગાયનમાં એકજ મુખ્ય ભાવ પ્રકટ થાય છે. અને એ ભાવ ગાયક અને સમભાવી શ્રોતાને એના રસમાં તરબાળ કરી એને જગતનું ભાન ભૂલાવી દે છે. આપણું સંગીત જીવનને એક વસ્તુમાં તક્પુ-તલ્લીન કરે છે. મીરાંનાં સંગીતનાં પદા એની કૃષ્ણભક્તિનું પાન કરાવી કૃષ્ણપ્રત્યે આપણાં ભક્તિભાવ અને પ્રેમભાવ પ્રગટ કરે છે. નરસિંહ મહેતા પણુ એનાં સંગીતનાં પદાથી આપણાને ભક્તિ-વૈરાગ્યમાં લીન કરાવે છે. દયારામનાં પદા મીરાંની માક્ક પણુ એથી વધારે સ્થૂલભાવથી ભક્તિપ્રેમ આપણામાં પૂરે છે. આ ઉપરથી આપણુને સમજારો કે, જે જીવનનાં ઉંડાં તત્ત્વો સાથે માનવ-પ્રકૃતિના લય કરાવે તે હિંદનું સંગીત. હિંદના તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મ અને સંસ્કૃત્ત્વની માક્ક હિંદનું સંગીત પણ પરમજીવનમાં માનવજીવનને લય બનાવવા મથે છે.

આપણા સંગીતના ઘણા જૂદા જૂદા પ્રકાર છે. શાસ્ત્રીય કે ઉસ્તાદી સંગીત એમાંના મુખ્ય લાગ લજવે છે. એમાં તાલ, સ્વર, આલાપપરના કામુ એક સ્વરપરથી બીજા સ્વરપર ઉતારવાની છટા ઇત્યાદિ અશા બહુ પ્રકાર્ણ થયા છે. પણ મારા અગત અલિપ્રાય તા એ છે કે, આપણા ઉસ્તાદા સંગીતની પરિભાષાપર બહુ ધ્યાન આપી સંગીતનું ખરૂં હાઈ – જે ઉન્નત લાવામાં રહ્યું છે તે વિસારે પાડ્યું છે. રાગ સાથે ખેલવાની, એની સાથે કુસ્તા કરવાની અને ચાળા કરવાની ટેવ આપણા સંગીતકારાને પડી હાય છે અને એવા વિરાધ ઘણી વ્યક્તિ તરફથી કરવામાં આવ્યો છે; છતાં સંગીતના શાસ્ત્રીય અભ્યાસીઓ ઉસ્તાદી સંગીતને બહુ મહત્ત્વ આપે છે. પ્રાં. આથવ- લેના મત પ્રમાણે ઉચ્ચ શાસ્ત્રીય સંગીત એ જથામાંથી જેટલું જીરવી શકે એટલા અંશ પ્રહણ કરે છે.

એ પછી મારા મત પ્રમાણે સ્ત્રીઓનું સંગીત આવે છે. એમના સંગીતમાં સ્વરનું જ્ઞાન હોય છે. આલાપ પણ રસિકતાનાં ખંધનોને વિમુક્ત કર્યા વગર લઇ શકે છે. સંગીતનું ખહુ શા-સ્ત્રીય નહિ પણ સ્વાભાવિક આંતઃપ્રેરણાથી જેટલું જ્ઞાન મળી શકે તેટલું મેળવી લે છે, પણ એ ઉપરાંત એમના કંઠની મધુરતા એમને બહુ સહાય આપે છે. એમનું સંગીત જાણે એમનું હૃદય ખુલ્લું કરતું હોય અને એમના હૃદયના ભાવાને કાઈ અલીકિક રીતે વ્યક્ત કરતું હોય એમ લાગે છે. મને પાતાને તો એ સંગીતમાં સંગીતના ખરા આત્મા દેખાય છે અને સદ્ભાગ્યે એમાં રાગ કે સૂર સાથે ખાડી રમત કે કુસ્તી હોતી નથી.

નાટયપ્રયેાગમાં ગવાતું સંગીત ઉસ્તાદી સંગીત અને સ્ત્રીએાનાં સંગીતની કંઇક વચમાં આવે છે. એમાં સ્ત્રીના સંગીતની માેહક મધુરતા તાે જવલ્લેજ માલમ પડે છે; પણ ઉસ્તાદી સંગીતની કેટલીક અગમ્યના અને સામાન્ય મનુષ્યને લાગતી હાસ્યજનકતા જોવામાં આવતી નથી.

એ ઉપરાંત લાકગીતમાં જણાતું સંગીત બહુ સાદું અને સરલ હોય છે. જો એ સ્ત્રીએનિ દારા પ્રગટ થાય છે તાે એમાં કાેમળતા અને મધુરતાના સંચાર થાય છે; અને પુરુષા એ સંગીત સંભળાવે છે ત્યારે પણ ભાવા અને વિચારની સહદયતા અને સરળતા તરવરી આવે છે.

રાસ અને ગરખાનું સંગીત એ જૂના જમાનામાં જયારે સંગીત, કવિતા અને નૃત્ય, એ ત્રણે એક સમુદાયા છવનમાં હતાં અને એ ત્રણ મહાન કળાનું વ્યક્તિત્વ છૂટું પડ્યું ન હતું તેનું રમરણ કરાવે છે. ગરખા એ એક જાતનું હળવું અને ઓછામાં એછા વાંધાભરેલા નૃત્યનું સ્વર્ષ છે. સંગીત એની સાથે જોડાઇને, સંગીત અને નૃત્યને વાણી અને કાર્ય –હાવભાવને કેટલા ગાઢ સંબંધ છે તે પ્રવાર કરે છે.

ગરળામાં પણ સ્ત્રીના સંગીતની અજબ માેહકતા અને સુંદરતા પ્રકટ થાય છે. એમાં પણ માનવહુદયના ભાવા વ્યક્ત થતા માલમ પહે છે.

પણ એક જાતનું અણુમાેલું સંગીત જેની બહુ થાડી નોંધ લેવાની તરદી લેવાય છે તે તા કાઇ ગરીબ લિખારીનું કુટુંબ કે કાઇ ક્ષ્કાર કે કાઇ સાધુઓની ટાળી કે પછી કાઇ ગામમાં ક્રતી નાચ કરનારી સ્ત્રી અને સાથે ઢાલ તબલાં લઇ ક્રરનારી ટાળી પ્રકટ કરે છે, તે સંગીત છે.

આ પ્રકારનું સંગીત જેટલું સ્વાભાવિક હેાય છે તેટલુંજ સુંદર હેાય છે. ગાનાર શ્રી, પુરુષો કે નાનાં બાળ-બાળકીઓને ખબર નથી હોતી કે, એ લોકા કેટલા સુંદર સૂર કાઢી ગાય છે અને કેટલા કર્ણોને કાઇ અજબ આનંદ આપે છે. એમનું સંગીત નિર્મળ અને સહદય ભાવાથી તરવરી આવે છે. મને પાતાને એમાં સંગીતની બધી સુંદરતા અને મધુરતા પ્રકટ થતી લાગે છે. આવું સંગીત જેટલું ઉત્તમ છે તેટલુંજ અલક્ષિત છે.

આમ વિવિધ રીતે પ્રકટ થતું આપણું સંગીત જગતના સંગીતમાં અણુમાલું સ્થાન ભાગવે છે; પણ આપણા સંગીતની મહત્તા અને ગૌરવ તરફ નજર કરતાં આપણા સંગીતકારની કેટલીક ત્રુટીઓપ્રત્યે દુર્લક્ષ થવું ન જોઇએ.

ડાં. કઝિન્સે જણાવ્યું છે કે, આપણા ગવૈયાએ ગાયનની પરિભાષામાં ખહુ ધ્યાન આપતાં કંઠ-પ્રત્યે અતિશય બેદરકાર થઈ જાય છે, સારા સુંદર કંઠે ગાવાની એને જરા પણુ આવશ્યકતા લાગતી હૈાય એમ જણાતું નથી; પણ સંગીતના સર, આલાપ અને રાગમાં પાતાનું ભાન બૂલી જઇ ગમે તેવાં હાસ્યજનક માઢાં કરી અને ગમે તેવા હાથપગના ચાળા કરી ગાયન ચલાવે રાખે છે.

કંઠપ્રત્યેની બેદરકારી આપણા સંગીતકારામાંથી જતી નહિ રહે તા આપણા સંગીતની દિવ્ય મધુરતા પૂરેપૂરી નહિ પ્રકટ કરી શકે, માનવજીવનના ઉંડા ભાવા એ વ્યક્ત નહિ કરે અને જીવનનાં આપ્યાત્મ ઉંડાણુ નહિ ગાતી શકે.

કેટલીક વખત એક ગાયનની એક લીડી ગાયા પછી તરત એની સા રી ગ મ ગાવામાં આવે છે. ખાસ કરીને નૃત્યના સંગીતમાં એ નિયમ જેવામાં આવે છે. આમાં પણ ડૉ. કઝિન્સ જે પાતે હિંદ તેમજ પાશ્ચાત્ય સંગીતવિષે બહુ સારૂં જ્ઞાન ધરાવે છે તેમને દોષ જણાય છે. ખરેખર, જાણે કાઇ માણુસ એક વાકય બાલે અને પછી તરતજ એની બારાખડી બાલી જાય એના જેવું આ લાગે છે. આ પદ્ધતિ કેમ પડી હશે અને એની શાસ્ત્રીય સંગીતમાં શી આવશ્યકતા છે તે સમજાતું નથી; પણ આવી પ્રથા જો આપણા સંગીતમાંથી દૂર થાય તાે આપણું સંગીત સુંદર અને સ્વાભાવિક ખને.

સંગીતકારાએ બીજી ખાસ ધ્યાન આપવા જેવી બાબત એ છે કે, પાતે ગાતી વખતે જેમ બને તેમ એ જો કાળા કરવાતું રાખે તો સારૂં. પોતે સ્વસ્થ ચિત્તે, સ્વસ્થ હૃદયે અને શાન્ત સ્થિતિમાં ગાય તો સંગીતની મહત્તા ઓછી નહિ થઇ જાય. સ્ત્રીઓ ઘણી વાર સારા આલાપ લઇને ગાય છે; પણુ આલાપ ક્ષેતી વખતે પણુ એ લોકા શરીર અને મનતું સ્વાસ્થ્ય રાખા શકે છે. આપણા ઉસ્તાદી ગવૈયાઓ એમતું અતુકરણ કરતાં કયારે શીખશે?

આપણું સંગીત, સંગીતના આ કેટલાક દોષોથી મુક્ત થયું નથી. હજ એ એની સ્વાભાવિક ઉજ્જવ-લતા, ભવ્યતા અને મધુરતા ખાઈ ખેઠું નથી. દોષો છતાં એ કંઇ અજબ હૃદયના ભાવા પ્રકટ કરે છે અને એ સંગીતના સર્જક અને શ્રોતા બન્નેને જીવનની આધ્યાત્મિક એકતા તરફ ખેંચી જાય છે. દાષોવાળું પણ આપણું સંગીત બહુ ઉત્તમ છે. તા દોષોથી મુક્ત થાય તા કેટલું અધિક અને! (''વસંત''ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. પ્રભાકર હર્ષદરાય મહેતા.)

४०-बलदेवदास-मातृभवन, कलकत्ता

કિસી બી દેશ કે લિયે યહ અત્યંત આવશ્યક હૈ કિ વહ અપને શિશુઓ કી રક્ષા કો સમુચિત વ્યવસ્થા કરેં. જો આજ ખચ્ચે હૈં વહી કલ સમાજ કે નેતા ઔર ઉસકી લજ્જા કે રક્ષક હોંગે. યદિ વે અયોગ્ય હોંગે, યદિ જીવન–સંઘર્ષ મેં વે સખલ ન સિદ્ધ હોંગે તા યહ નિશ્ચિત હૈ કિ પ્રાકૃતિક નિયમાં કે અનુસાર વે મિટ જાયંગે ઔર અપને સાથ–સાથ અપને રાષ્ટ્ર, અપની જાતિ, અપની સભ્યતા કા બી લાપ કર દેંગે. યહ સખ સાચ–વિચાર કર પ્રત્યેક દેશ– હિતૈષી વ્યક્તિ કા ખચ્ચાં કે સ્વાસ્થ્ય કી એાર ધ્યાન દેના ચાહિયે.

જળ તક ખચ્ચા ગર્લ મેં રહતા હૈ તખ તક તો ન જાને કિન અજ્ઞાત ઉપાયાં સે ઇશ્વર ઉસકી રક્ષા કરતા હૈ. ગર્લ કે ખાહર આને પર વહ માતા કી ગાદ કા દુલારા હૈા કર ઉસકી ચિંતા કા પાત્ર ખનતા હૈ. પરંતુ પ્રસવ કે પશ્ચાલ માતા હી કતની અશક્ત હૈા જાતી હૈ કિ જખ તક અન્ય લાગ ઉસકી સહાયતા ન કરેં તખ તક વહ ખચ્ચે કી રહ્યા કરને મેં સફલ નહીં હૈા સકતી. જખ સે ખચ્ચા માતા કે ગર્લ મેં આવે તબી સે ઉસકે સ્વાસ્થ્ય કી રહ્યા હાતી ચાહિયે. એસી અવસ્થા ન આને દેની ચાહિયે કિ ગર્લ સ્ત્રાવ ઔર ગર્લ પાત કી પીડા કા વ્યર્થ કષ્ટ ઉસે સહન કરના પડે. યહ તબી હા સકતા હૈ જખ ઐસે ઉપયોગી માત્—ભવન સ્થાપિત હો જિનમેં સમાજ કી વર્તમાન સ્થિતિ કા ધ્યાન મેં રખતે હ્યે ઔષધિ ઔર ઉપચારસંખંધા સમસ્ત સંભવ સુવિધાયે ધનિકાં ઔર નિર્ધનો—દાનો કા પ્રદાન કી જાય. કલકત્તે કી ખલદેવદાસ—માતૃભવન નામ કી સંસ્થા ઐસી હી એક ઉપયોગી સંસ્થા હૈ.

ઇસ સંસ્થા કી સ્થાપના ૧૬ કરવરી સન્ ૧૯૨૪ કે શ્રીમતી લિટન કે હાથાં હુઈ થી ઔર ઉસી વર્ષ કે માર્ચ માસ સે ઇસકા કાર્ય આરંભ હુઆ. પહેલી માર્ચ સે દિસંભર સન્ ૧૯૨૪ તક, દસ મહીને કે બીતર હી ઇસ માત્-ભવન ને ઇતના સંતાષજનક કામ કર દિખાયા કિ ઉસે સુદઢ રૂપ તે સંચાલિત કરને કી આવશ્યકતા પ્રતીત હુઈ. ૪૧૭ રાગિણી સ્ત્રિયોં કા ઇલાજ હુઆ. ઇસ સંખ્યા મેં સે ૩૫૩ કા સંખંધ પ્રસવ સે થા. ૩૬૩ ખચ્ચો ને માત્-ભવન મેં જન્મ ત્રહણ કિયા. ઈનમેં સે ૨૯૧ ખચ્ચે સકુશલ ઉત્પન્ન હુયે ઔર દસવેં દિન કે બાદ ઉનકે માતા-પિતા ઉન્હેં અપને ઘર લે ગયે. ચાર માતાયેં મર ગઇં. યે સ્ત્રિયોં પ્રાયઃ અયોગ્ય દાઇયોં કી શિકાર હો ચકને કે બાદ રાગ કી અંતિમ અવસ્થા મેં ઇસ સંસ્થા મેં આઇ થીં.

દૂસરે વર્ષ ઈસ સંસ્થા કી શરણ મેં આનેવાલી સ્ત્રિયો કી સંખ્યા કરા સે કરા હો ગઇ. સન્ ૧૯૨૬ મેં યહ સંખ્યા ૭૦૦ હુઈ ઔર સન્ ૧૯૨૭ મેં યહ વૃદ્ધિ ૮૬૪ તક પહુંચી. ઇસ પ્રકાર યહ સંસ્થા દિનપ્રતિદિન ઉન્નતિ કરતી જા રહી હૈ ઔર અપની ઉપયોગિતા પ્રમાણિત કર રહી હૈ. એક ખાત ઔર બી ધ્યાન મેં રખને યોગ્ય હૈ, ભારતીય મહિલાયે વિશેષ સંકાચ-શીલ હોની હૈં ઔર અસ્પતાલ મેં જા કર ખચ્ચા કા પ્રસવ કરના ઉનકે લિયે પ્રિય કાર્ય નહીં હૈ. ઐસી દશા મે ઇતને અશ્પકાલ મેં ઇતની લોક-પ્રિયતા પ્રાપ્ત કરના ઇસ માતૃ-ભવન કે ઉન્નાયકાં કી વિશેષ કાર્ય-તત્પરતા ઔર ઉદ્યોગશીલતા કા હી સ્થક હૈ.

કલકત્તા કારપોરેશન કે ભૂતપૂર્વ સુયાગ્ય ચીક એફઝીક્યૂટિવ ઑફિસર શ્રીયુક્ત ભાખૂ સુભાષ-ચન્દ્ર બાેસ ને ઉક્ત માતૃભવન કી અધ્યક્ષા સે ઇસ સંબંધી કી યાજના માંગી થી; અધ્યક્ષા તે જો યાજના ભેજી ઔર જિસે સુભાષ ખામુ ને ખહુત પસંદ કિયા થા ઉસકે કુછ અંશ યહાં દિયે જાતે હૈં-

૧-ગર્ભવતી સ્ત્રિયોં કેા સમુચિત શિક્ષા-પ્રદાન કી વ્યવસ્થા કી જાય.

ર-ગર્ભવતી સ્ત્રિયોં કે ધર જા કર ઉનકી સ્થિતિ દેખને કા પ્રત્યંધ કિયા જાય.

૩–એક ઐસા અસ્પતાલ હેાના ચાહિયે જિસમેં ગલ[િ]સંખંધી જટિલ રાગોં ઔર શિકા-યતાં કા ઉપચાર કિયા જા સકે. ૪–પ્રસવ કે સમય ગર્ભવતી સ્ત્રિયોં કેા સુદક્ષા વ્યક્તિયોં દ્વારા યથાસમય સહાયતા પહું-ચાઇ જાય.

૫-રાગિણી સ્ત્રિયોં કે પ્રસવ કા પ્રખંધ અસ્પતાલ મેં કિયા જાય.

ર્-શિશુ–ઐાષધાલય વા શિશુ–શય્યા–શિક્ષણ કા પ્રખધ કર કે માતાએાં કા સુવ્યવસ્થિત રૂપ સે સંમતિ પ્રદાન કી જાય ઔર ઉનકા ઉપચાર ક્રિયા જાય.

૭–ઇન ઔષધાલયેાં કી વ્યવસ્થા તખ તક કા જાય જખ તક ખ≈ચે પાઠશાલા મેં જાને– યાેગ્ય ન હાે જાય ઔર પ્રત્યેક ખ≈ચે કા શિક્ષા અનિવાર્ય કર દી જાય.

૮-ન્ને બચ્ચે સ્કૂલ ન ન્નતે હેાં ઉનકી નંચ સુવ્યવસ્થિત રૂપ સે કાેઇ સુયાગ્ય વ્યક્તિ ન્ન કર કિયા કરે.

૯-પ્રત્યેક સ્કૂલ મેં એક સુદક્ષ કર્મચારી યા ઔષધશાસ્ત્રી હોના ચાહિયે, જિસકા કર્તવ્ય સ્કૂલ કે લડકાં કે સ્વાસ્થ્યપર ધ્યાન રખના હોગા. જખ ખ²ચા સ્કૂલ જાને લગે તખ ઉસકે પહલે કી ડાક્ટરી રિપાર્ટ બી સ્કૂલ મેં બેજ દી જાય, જિસસે સ્કૂલ કા સ્વાસ્થ્ય-નિરીક્ષક ખ²ચે કે જન્મ સે હી ઉસકા શારીરિક અવસ્થા કા પરિચય પા સકે તથા ઉસકે ઘર કી પરિસ્થિતિ સમઝ સકે. યદિ ખ²ચે કે મસ્તિષ્ક મેં કાઇ દેાબ હો તો ઉસકી શિક્ષા કા પૃથક પ્રખંધ હોના ચાહિયે. જિન બ²ચેં કે ક્ષય-રાગ હૈ ઉન્હેં ખુલી હવા મેં પઢાના ચાહિયે. પ્રત્યેક બ²ચે કે સફાઇ ઔર વ્યાયામ કી શિક્ષા મિલની ચાહિયે.

૧૦-સ્કૂલ કે સ્વાસ્થ્ય-નિરીક્ષક કા સ્કૂલ-ભવન કી સ્થિતિ કી ઉપયુક્તતા કે સંખંધ મેં અપની સંમતિ બતાની ચાહિયે, બેન્ચાં ઔર ડેસ્કાં કા બચ્ચાં કે શરીર પર કયા પ્રભાવ પડતા હૈ, બિજલી કી રાશની, પાઠયપુસ્તકાં મેં છાપે કે અક્ષરોં કે આકાર, બારીક કા સિલાઇ આદિ કે કામ આંખોં પર કૈસા જોર પડતા હૈ, ઇન સબ બાતોં કે સંબંધ મેં ઉન્હેં યથાસમય અપની સલાહ દેતે રહના ચાહિયે. નિર્બલ બચ્ચોં કે લિયે વ્યાયામ કા ઔર ગરીબ બચ્ચોં કે લિયે કુછ બોજન આદિ કા બી પ્રબંધ કરાતે કી ઓર ધ્યાન દેના ચાહિયે.

૧૧—વર્તમાન સમય મેં હમારા કામ યહ હોના ચાહિયે કિ હમ યુવતી માતાએં કા સમુચિત શિક્ષા પ્રદાન કરકે યોગ્ય બનાવેં, ક્યોંકિ અધિક અવસ્થા કી સ્ત્રિયોં કી અપેક્ષા ઉત્ત પર પ્રભાવ ડાલના અધિક સંભવ હૈ.

૧૨—ઇસમેં તો કાઇ સંદેહ હો હી નહીં સકતા કિ સ્ત્રી કી પ્રસવ કે પૂર્વ કી અવસ્થા કા સંતાન કે ઉપર બડા પ્રભાવ પડતા હૈ. જો માતાયેં બચ્ચા પ્રસવ કરને કે પહલે યથેષ્ટ બોન્જન નહીં પાતીં ઔર અભાવ મેં હી અપને દિન કાટતી હૈં ઉનકે બચ્ચે છોટે ઔર અસ્વસ્થ હોતે હૈં, કામ અધિક કરને ઔર પર્યાપ્ત બોજન ન મિલને કે કારણ ગરીઓ કે બહુત સે બચ્ચે યેદા હોને કે બાદ હી મર જાતે હૈં. બચ્ચોં કે મરને કા એક કારણ યહ બી હૈ કિ ઉનકી દેખ— રેખ કી ઉચિત વ્યવસ્થા કરને કા ગ્રાન માતાઓ કા નહીં હોતા, અતએવ ઇસ વિષય કી શિક્ષા કા પ્રસાર કરને કે લિયે ઘર ઘર મહિલા શિક્ષાકાઓં કે પહુંચને કી આવશ્યકતા હૈ; માતા કા બચ્ચોં કે દેખ—ભાલ કી શિક્ષા દેને મેં એક ખાત સ્મરણ રખને કી આવશ્યકતા હૈ; માતા કા બચ્ચોં કે દેખ—ભાલ કી શિક્ષા દેને મેં એક ખાત સ્મરણ રખને કી આવશ્યકતા હૈ ઔર વહ યહ કિ કારા પુસ્તક—ગ્રાન કિસી કામ કા ન હોગા, લાભ હોગા માતા કે દેષ્ટિ—કાણ કા વિસ્તૃત કર કે ઉસકા છુદ્દિ કા વિકાસ કરને સે. લોગાં કી યહ ધારણા હૈ કિ પ્રત્યેક માતા અપને બીતર વિદ્યમાન માતૃત્વ કી પ્રવૃત્તિ સે પ્રેરિત હો કર વહી કરેગી જો બચ્ચે કે લિયે સર્વોત્તમ હોગા, યહ સહ્ય નહીં હૈ. નિઃસંદેહ અપની શક્તિભર વહ અપની દિષ્ટ મેં ઐસા હી સમઝ કર કાઇ કામ કરેગી. પરંતુ ઇસકા યહ અર્થ નહીં હૈ કિ વહ જો કુછ કરેગી વહ બચ્ચે કે લિયે વાસ્તવ મેં હિતકારક હોગા.

યુવતી માતા કે ા બચ્ચે કે સંબંધ મેં સભી બાતે સમઝ ક્ષેની ચાહિયે; લેકિન પહલા બચ્ચા પૈદા હેાને કે પહેલે હી ઉસે યહ કર ક્ષેના ચાહિયે ઔર ઐસા ન હાે કિ વહ ઉસકે ઉપર પ્રયોગ કર કે અનુભવ પ્રાપ્ત કરે. ઇસ વિષય પર શિક્ષા દેને કે લિયે ગર્ભાવતી કી સ્થિતિ મેં હી પ્રયત્ન હોના ચાહિયે.

પ્રસવપૂર્ણ શય્યાશિક્ષણ, માતૃભવન, શિશુશિક્ષણ આદિ કી વ્યવસ્થા એક હી સ્થાન પર હેાની ચાહિયે. સપ્તાહ મેં કુછ દિન પ્રસવ–પૂર્વ ઔર કુછ દિન પ્રસવાત્તર શિક્ષા કે લિયે નિયત કર દેના ચાહિયે.

ઉકત માતૃ-ભવન કી અધ્યક્ષા કી યે ખાતે કેવલ ખલદેવદાસ-માતૃ-ભવન અથવા કલકત્તે હી કે લિયે ઉપયોગી નહીં હૈં. સંપૂર્ણ દેશ કા ઇનકી આવશ્યકતા હૈ. ખલદેવદાસ-માતૃ-ભવન જૈસી ઉપયોગી સંસ્થાયેં તા પ્રત્યેક નગર મેં હોની હી ચાહિયે, ડિસ્ટ્રિક્ટ ખાડોં કા બી કર્તવ્ય હૈ કિ વે જનન-વિજ્ઞાન કે અધ્યયન કા ઉચિત રૂપ સે પ્રાત્સાહન દેં ઔર અપને અપને પ્રાત્તો મેં માતાઓં ઔર શિશુઓં કે સ્વાસ્થ્ય કી રક્ષા કે નિમિત્ત વૈસી હી સંસ્થાઓં કા જન્મ દેં. અંત મેં કલકત્તા કારપારેશન સે બી હમારા યહ નિવેદન હૈ કિ વહ અપની વિશાલ નગરી મેં ખલદેવદાસ-માતૃ- લવન કા સમુચિત વિકાસ કરકે દેશ કે સામને એક ઉજ્જ્વલ આદર્શ ઉપસ્થિત કરેં.

("સરસ્વતી"ના એક અંકમાંથી)

४१-निदया एक घाट बहु तेरे ! (ऄड गरील पण डेवा धर्मात्म होर्ड शडे छे!)

મંગરુ જાતિ કા માેચી થા. શહર કે એક છાર પર ઉસકા ધર થા ઔર દૂસરે છાર પર ઉસકી દુકાન! ભગવાન હી જાને ઇસમેં કૌનસા રહસ્ય થા. ઉસકી દુકાન કે પાસ હી એક સડક થી. લાેગ ઇસ પર કમ હી ચલતે નજર આતે થે, પર મંગરુ કા ઇસકી પરવાહ હી ક્યા થી!

ઉસકી દુકાન કી દશા ઔર બી બેઢળ થી, કૂસ કી ઝોંપડી થી ઔર બાંસ કે ટેઢે મેઢે ખંબે લગે થે. કિસીને ઉસે નયે જૂતે બનાતે નહીં દેંખા. વહ પુરાને જૂતો કી હી મરમ્મત કર અપની રાેટી ચલાતા. ઉસકે ચેહરે પર કબી બી વિષાદ કી રેખા નજર ન આઇ. જળ કિસીને ઉસે દેખા, મસ્ત પાયા. હાં, વહ કબીરદાસ કે ભજન કી એક પંક્તિ બરાબર હી ચનચનાયા કરતા થા—'નદિયા એક ઘાટ બહ તેરે.'

જબ કબી કાઈ ઉસકી દુકાન પર આતા, વહ ઉસસે ધર્મકી બાતે છેડ બૈઠતા. બાત ચલતી હી રહતી કિ વહ કહ ઉઠતા ''ઠીક હી હૈ. સબી એક હી પિતા કી સંતાન હૈ." ઉસે ન માયા થી ન માહ. ઉસકે સીને મેં એક છોટા સા દિલ થા, ઔર વહ બી ધર્મ સે લબાલખ. નિઃસંદેહ મંગરુ મસ્ત-મૌલા થા.

x x

પાંચ ખજે કા સમય થા. સૂર્યદેવ પશ્ચિમદિશા મેં ઝિલમિલ કર રહે થે. મંગરુ અપની દુકાન મેં ખેઠે એક પુરાને જૂતે મેં તાગા ચલા રહા થા. ખીચ ખીચ મેં કુછ ગાતા ભી થા. ઉસ સમય ઉસકે ચેહરે પર ભાલેપન કા ભાવ થા; આંખોં મેં કરુણા કી આભા થી, જો દીનતા કી સહચરી હૈ. જૂતે કા તાગા ચલાના સમાપ્ત હુઆ, ઉસને દુકાન ઉઠાઇ. દિનભર કી આમદની કા ગિના, પૈસે ગિન કર કૂલે ન સમાયા ઔર કહ ઉઠા–'આજ ૬ આને મિલે હૈં, મર્જ હૈ લગવાન કી.' ઇતના કહતા હુઆ અપને ઘર કી એાર ચલા.

ૐધેરા અધિક હેા ગયા થા. લાેગાં કા બીડ સડક પર અખ કમ થાે. બાજાર મેં પહુંચ કર મઁગર તે દેખા કિ દુકાતે ઉઠ રહી હૈં. કિસા પ્રકાર ઉસતે કુછ આટા ઔર તરકારી માેલ લી. કાૈડા કાૈડા ખતમ હાે ગઇ. ઘર પહુઁચતે કાે અખ દેર થાે. મંગર કે બચ્ચે આશાભરી ૐાંખાં સે સડક કાે આર એક એક આદમા કાે દેખ રહે થે; સ્ત્રા બાે ચૂલ્હે મેં આગ જલા કર પતિ કાે બાટ દેખ રહી થી. મૅંગરુ ધર પહુઁચા, ખચ્ચે ગક્ષે સે લિપટ ગયે મૅંગરુ ઉવા કી કિરણેં કે સમાન ખિલ પડા. સ્ત્રી સામાન લે કર અંદર ગઇ.

x x x x

મેંગર કા હલ્કી સી નિંદ આ ગઇ થી. રાત કે અખ ૧૧ ખજ ચૂકે થે. સ્ત્રી ને થાલી લગા-ઇ. ખ^{રૂ}ચે પિતા કા બાહર છુલાને ગયે. મેંગરુ ઉઠા ઔર ચૌકેપર જા બૈઠા. બ^{રૂ}ચે ઉસે ઘેર કર બૈઠ ગયે! ખસ, અખ ખાને હી કી દેર થી. ઇતને મેં દરવા જે સે આવાજ આઇ 'અખ તુ-હારી હી આશા હૈ ખાખા! દિનભર કી ભૂખા દૂં, મુઝે ભી એક રાડી દેના. ઇતની ખાત સુન કર મેંગરુ કબ ખા સકતા થા? ઝડ બાહર આયા. એક માં થી, ઔર એક નન્હા સા બ^{રૂ}ચા. માં બિલખ રહી થી, જાડે કી રાત થી. બ^{રૂ}ચા માં કી ગાદ મેં લિપડા હુઆ ગમી કા અનુભવ કર રહા થા. સચમુચ યહ દશ્ય બડા હી કરુણાપૂર્ણ થા.

માઁગરુ અંદર ગયા. ભરી થાલી લે કર ખાહર નિકલા, ઇસને દુઃખિયા કે આગે થાલી રખ દી. માઁગરુ કી સ્ત્રી પતિ કી એાર ચુપચાપ દેખ રહી થી. ઉસ સમય વહ શાન્તિ કી વૃર્તિ થી, ઔર માઁગરુ સંતાષ કા સ્વરૂપ ળના હુઆ થા.

દુઃખિયા ઔર ઉસકા બચ્ચા, દોનાં હી તે રાેટિયાં ખાઈ, મંગરુ તે પાની પિલાયા; મંગરુ ને પૂછા—'બહન ! તુમ કૌન **હાે** ?'

દુઃખિયા-''મેં એક દીન પ્રાહ્મણ કે ધર કી અભાગિની હૂં. દીનતા કી મારી હુઇ દૂં.''

'તુમ કૌન હા મેરે દાતા ?' દુઃખિયા ને પૂછા. મેંગરુ ને દખી આવાજ મેં કહા—''બહન! મેં' એક ગરીખ માંચી દૂં.'' ઇતના કહ કર ઉસને એક ખાર આકાશ કી એાર દેખા. ઉસ સમય ઉસદે મુખમંડલ સે ગંભીરતા ૮૫ક રહી થી, માનાં મન હી મન વહ કિસી ગૃઢ વિષય પર તર્ક વિતર્ક કરતા હા. કુછ દેર ચૂપ રહા. કિર મેંગરુ બાલ ઉઠા 'નદિયા એક ઘાટ બહુ તેરે.'

ઇતના સુનતે હી દુઃખિયા કી અંતરાત્મા હંસ પડી. ઉસકે મુરઝાયે હુએ મુખડે પર એક આનંદ કી જ્યાતિ ચમક ઉઠી! તળ સે બરાબર વહ યહી રટા કરતી હૈ 'નદિયા એક ધાટ બહુ તેરે' લાેગ ઉસે પગલી કહતે હૈં, શહર કે લાેક યહી કહ કર ઉસે ચિડાતે હૈં.

("મતારમા"ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી પાંડેય અવધવિહારી ''હિંદી ભ્રવણ'')

४२-एक बंगाळीनी अद्भुत यादशक्ति

સાઠ આંકડાની રકમને એજ રકમથી મનમાં ગુણી કાઢી!

મતુષ્યતું મન અને ખુદ્ધિખળ એટલું બધું જખરજસ્ત છે કે તેના અખતરા જોઇને દુનિયા અજાયળીમાં ગરકાવ થાય છે. ખંગાળાના એક યુવક સાેમેશચંદ્ર બાંગ્રે અમેરિકામાં જઇ મેાટા માટા દાખલાઓ માઢેથી અને મનમાંજ ગણી, સાચા જવાયા આપી ત્યાંના મહાન ગણિતશાસ્ત્રીઓને અને માનસશાસ્ત્રીઓને હેરત પમાડયા હતા. તેના ચિતાર એક અમેરિકન પ્રાફેસર નીચેના લેખમાં આપે છે. માટા માટા પ્રાફેસરોની ખુદ્ધિ આ એક હિંદી છાકરા આગળ કેવી ઝાંખી પડી ગઈ અને તેને હરાવવા ભેગા થયેલા અમેરિકન ખુદ્ધિમાન મહાપુરુષોએ પાછા પડી કેમ આંગળાં કરડયાં, તેની રામાંચક હઇકત જાણવી હાય તા નીચેલા લેખ વાંચા.

અદ્દસુત યાદશક્તિ કે એકાશ્રતાના પ્રતાપ!

ખંગાળની એક નદીને કાંઠે સૂર્યોદય વખતે એક બ્રાહ્મણ નહાતા હતા. નજીકમાંજ કાઇ હિંદુ વિદ્યાર્થી તું એક અંગ્રેજે અપમાન કર્યું, અને પછી તે વિદ્યાર્થી તથા અંગ્રેજ વચ્ચે ગાળાની રમઝટ ચાલી. ખન્ને જણ અંગ્રેજમાં એકખીજાને ગાળા ભાંડતા હતા. નદીમાં નાહતા પેલા ભૂદેવ આ ખધું ધ્યાનપૂર્વક સાંભળી રહ્યો હતા. આખરે જ્યારે ખન્ને જણને અદાલતને આંગણે ખડા થવું પડશું ત્યારે બ્રાહ્મણને સાહેદતરીકે બાલાવવામાં આવ્યા.

રાક્ષસી યાદશક્તિ

તેને બાલાવવામાં આવતાં જજ્જને ખબર પડી કે તે બ્રાહ્મણને જરા પણ અંગ્રેજી આવડતું નહેાતું. છતાં તેણે કહ્યું કે હું ખંનેની તકરાર વખતના એક એક હરફ તમારી આગળ બાલી જઇશ, મને બરાબર યાદ છે. પ્રથમ તા કાઇએ આ વાત માની નહિ; પણ તે ભૂદેવ તા એક પછી એક અંગ્રેજી વાકયા બાલવા માંડયા અને જયારે પેલા તકરારી માણસોએ કાર્ટને જણાવ્યું કે આ બ્રાહ્મણ એકએક શબ્દ બરાબર બાલ્યો છે ત્યારે સૌ હેરત પામ્યા. અદાલતમાં અજયબીના પાર રહ્યો નહિ. ખરેખર એ ભૂદેવની યાદશક્તિ રાક્ષસી હતી!

અમેરિકામાં એક બંગાળીની સ્મરણશક્તિનાં જાદુ

આ બૂદેવને હું મળ્યા નથી; પણ એની યાદશક્તિને પણ ઝાંખી પાડે એવા એક હિંદુ છાકરાના મને બેટા થયા છે. આ છાકરાનું નામ સામેશ્રાયંદ્ર બાઝ. હિંદમાં એ છાકરા છે, મશહુર છે. ગણિતના દાખલા ગણવામાં તેની માનસિક શકિત એટલું તા અજયબ કામ કરે છે કે માનસશાસ્ત્રના અભ્યાસ્ત્રીઓને આ છાકરા એક અણુઉકેલ કાયડા જેવા લાગે છે. ગયે વખતે તે યૂરાપ અને અમેરિકા જઈ આવ્યા ત્યારે તેને દુનિયાભરમાં ક્રાર્તિ મળી. લંડનનું "હેલી મેલ" લખે છે કે " ૧,૮૦૭,૯૪૭ ના આંકડાને એટલાજ આંકડાથી ગુણવા માટે આપણને કાગળ પેન્સીલ અને ગાગેરીધમના કાઢાની જરૂર પડે અને છતાં અર્ધા કલાકને અંતે માંડ એ દાખલા પૂરા થાય. ઉપરાંત દાખલા ગણતી વેળા શાન્તિ અને સગવડ જોઇએ તે જીદુંજ…પણ બંગાળાના બામુ સામેશચંદ્ર બાઝ તા કાગળ, પેન્સીલ કે બીજ કશા સાધનવિના થાડીજ વારમાં આ દાખલા કરી શકે છે.

પણ આ તે: નાની રકમની વાત થઇ. એક જગ્બર સભામાં કેટલાક ધોંઘાટ વચ્ચે આ છેાકરાએ ચાળાસ આંકડાની રકમને તેવડીજ રકમથી મનમાં ગુણીને વીસ મિનિટમાં જવાબ કહી આપ્યા હતા ! એ બા આંકડાના લાંબાલચક જવાબ તેણે પાટીઆ ઉપર લખી કાઢ્યા ત્યારે સૌના મામાંથી શાબાશીના પાકાર નીકળી પડયા.

અમેરિકામાં મી. સાેમેશચંદ્ર ભાઝ આવી પહેાંચતાં તેને કાલમ્બીઆ યુનિવર્સિટિના પ્રાૅફેસર સી. જે. ક્રૈસર પારા લઇ જવાતું માન મને પ્રાપ્ત થયું. મેં પ્રાૅ. ક્રૈસરને ભાઝની અજ્યય ગણના-શક્તિની પીછાન કરાવી. પ્રાૅફેસરના મેાં ઉપર શંકા અને અશ્રદ્ધાની રેખાએા તરવરવા લાગી. આખરે પ્રાંફેસરે અચલુચ એક સાત આંકડાની રકમને બીજ સાત આંકડાની રકમથી ચુણવા કહ્યું.

પાટીઆ ઉપરની એક રકમ ઉપર એકજ દર્ષિપાત નાખી સોમેશચંદ્રે આંખે! બંધ કરી, બીજી બાજી પ્રૉફેસર કાગળ, પેન્સીલ અને ગાગેરીધમના કાેડા લઈ ગણવા બેઠા. બે ત્રણ મિનિટ-માંજ આંખા ખાલી છાકરાએ કહ્યું.

'' જવાય તૈયાર છે. ''

સામેશચંદ્રે જવાબ આપ્યા તે પ્રાફેસરે કાગળપર લખી લીધા. પછી પાતાના દાખલા પૂરા કર્યો. "તમારા જવાબ ખરાજ છે ?" પ્રાફેસરે પૂછ્યું.

"હા, ખરાજ છે; ખાટા ન હાે શકે. "

''ગુણાકારની પહેલી લાઇન ખાેલા જોઉં ?''

મી. બાઝ પહેલી લીટી બાલી ગયા.

" ખીજી બાેલા હવે."

યાદદાસ્તમાંથી ખીજ લીટી પણ સંભળાવી.

" ખાટી છે " પ્રાફેસરે કહ્યું.

" ના, તમારી લાઇન ખરાખર તપાસા. " મી૦ બાેઝે નમ્નતાથી કહ્યું.

પ્રાફેસરે કરી ગણી જોયું તેા પાતાની ભૂલ જણાઇ.

મી. બાંઝે જે ગુણાકાર મનમાંજ કર્યો હતા તે ખરા હતા, તેથી પ્રાફેસરને ખાત્રી થઇ ગઇ. ''તમે આ અજ્યયબ શક્તિનું જાહેર પ્રદર્શન અમારા ગણિતશાસ્ત્રીઓની હાજરીમાં કરશા ખરા? આખું ખાતું, ગણિતના વિદ્યાર્થીઓ અને જાહેર પ્રજાતમારા બહુ આભાર માનશે.''

આખર જહેર પ્રદર્શન માટે તારીખ મુકરર થઈ. પ્રોફેસરા પોતાની સાથે સરવાળા અને ગુણાકાર કરવાનાં મશીના લાવ્યા. એમણે દશ દશ આંકડાની રકમાના ગુણાકાર આપ્યા. એથી વધારે તા એ મશીનામાં ગુણાકાર થઇ શકે તેમ નહેાતું. તમામ દાખલાએ મી. બાઝે મનમાંજ આંખો મીંચીને ગણી કાઢ્યા. તેના તમામ જવાળા ખરા પડયા!

પણ અમેરિકાના ગણિતશાસ્ત્રીઓએ મી. બાઝની સખ્તમાં સખ્ત તપાસણી કરવાના નિશ્વય કર્યો. કાલમ્બીઆ યુનિવર્સિંદિના ગણિતના પ્રાફેસરાએ અને માનસશાસ્ત્રના બીજા મડે ખાંઓએ લેગા મળી મી. બાઝને કરી વખત જાહેર સભામાં તેની અજાયબ યાદશક્તિનું પ્રદર્શન કરવા અરજ કરી. મા. બાઝ તા હમેશાં તૈયારજ હતા. આ વખતની સભા ગંજાવર ખની. આલીશાન એરડામાં હજારા માણસાની મેદની મળી આ હિંદુ છોકરાને ગુંચવી નાખવા ગણિતના વિદ્યાર્થીએ ઘેરથી લાંબા દાખલા અને ગુણાકારા કરી લાવ્યા હતા; પણ તમામ દાખલામાં મી. બાઝના જવાબ ખરા પડયા. સભાગૃહમાં હર્ષનાદ ગાજી રહ્યા. દશ વર્ષ પહેલાં ડા. જગદીશચંદ્ર બાઝને જેપ્રચંડ તાળીઓના ગડ-ગડાટથી વધાવવામાં આવ્યા હતા, તેજ ગડગડાટથી આ નાનકડા બાઝને સભાજને એ વધાવી લીધો.

પણ એની અજાયબશક્તિનું સાચું પ્રદર્શન તેા હજી બાકીજ હતું. એ પ્રદર્શન તેણે નેવાર્ક ગામમાં કર્યું. અમેરિકાના મહાનગર ન્યુયાર્ક અને નેવાર્કના ચુનંદા ગણિતશાસ્ત્રીઓની કમિટિ નીમવામાં આવી. રાતદિવસ માથાફાેડ કરીને એમણે સાઠ આંકડાની રકમને એવડીજ રકમથી ચુ-ણવાના દાખલા તૈયાર કર્યા. આ રહી એ રકમઃ—

ક્ષું ૧૫૦૧ ૮૭૩૪ ૪૬૩૪ ૪૩૫૪ ૮૨૨૩ ૫૧૭૭ ૩૩૯૧ ૧૧૪૯ ૪૩૨૬ ૦૬૯૭ ૯**૭૨૬** ૭૫૪૭ ૩૮૮૪ ૦૬૩૯ ૮૭૭૬

આ રકમને એજ રકમથી ગુણવાની હતી.

ગંજાવર સભા વચ્ચે બાઝ હાજર થયા. પાડીઆ ઉપર તે રકમ માંડવામાં આવી. આખી રકમ એ છાકરા પહેલેથી છેલ્લે સુધી વાંચી ગયા, અને પછી આંખા બંધ કરી ઉભા રહ્યો. તુરતજ આંખા ખાલી અને કહ્યું.

"અને હું મનમાંજ આંખા મીંચીને દાખલા ગણવા માંડીશ. તમારા ધોંઘાટથી મને કશીજ

અસર થવાની નથી."

આ સાંભળતાંજ તમામ સભાજના જેરશારથી વાતા કરવા માંડયા. સામેશ બાઝ તા આંખા અધ કરીને ફકત હેાઠેજ ચલાવતા હતા. ચાલીસ મિનિટ થઇ કે તુરતજ બાઝે આંખા બાલી અને જાહેર કર્યું કે " જવાય તૈયાર છે. "

એમ કહીને તેણે પાટીઆ ઉપર જવાખ લખ્યા. એ જવાખ નીચે મુજબ હતા:-

૪૨૧૫ ૪૩૫૮ ૩૧૨૨ ૭૭૮૧ ૭૮૬७ ૦૨૦૬ ૬૫૬૦ ૭૦૭૬ ૧૬૫૨ ૫૨૧૪ ૪૭૯૭ ૭૮૪૨ ૪૬૪૫ ૧૩૧૦ ૩૧૨૩ ૭૪૬૪ ૭૭૬७ ૦૪૪૩ ૯૭૪૧ ૩૪૬૪૧૪૩૬ ૧૪૫૫ ૫૧૨૨ ૮૨૫૩ ૭૪૦૨ ૫૭૧૯ ૪૫૦૯ ૫૦૩૬ ૯૩૮૪ ૮૫૭૬

કમિટિના પ્રમુખે અને સભાપતિએ હસીને જાહેર કર્યું કે '' મી. બાઝ ! તમારા જવાબ તદ્દન સાચા નથી. ૧૨૦ આંકડામાંથી ૧૯ આંકડા ખાટા છે. '' સામેશ બાઝના ચહેરા ઉપર ઝાંખપ -આવી ગઈ. કાઇ દિવસ નહિ ને આ પહેલીજ વાર જવાબ ખાટા ? એક પણ શબ્દ બાલ્યા વિના તેણે ક્રરી વાર આંખા બધ કરી દીધી થાડીવારજ મિનિટમાં ક્રરી દાખલાના તાળા મેળવી જઇ તે બાલ્યા:-

"મારા જવાય તદ્દન સાચા છે. જો બૂલ હાય તા તમારી છે. તમે કરી વખત ગણી જાવ. " પણ આવડા ગંજાવર દાખલા કરી ગણવાની પંચાત કાેણ કરે ? કમીટાંએ ના સંભળાવી, ત્યારે માેઝે કહ્યું.

" તા મહેરખાની કરી તમારા જવાબ પાટીઆ ઉપર માંડાે. હું તમને તમારી ભૂલ પલક-વારમાં સમજાવી દુધશ."

કમિટિના જવાબ પાડીઆપર મંડાયા. બાેઝે ભૂલા બતાવી; પણ કમિટિના સબ્યાેએ માન્યું નહિ. છેવટે તેમણે ત્યાં ને ત્યાં બાેઝની રૂબર કરી વખત દાખલા ગણવા માંડયા. તેમની ગણતરીમાં બાેઝે ભૂલા બતાવી દીધી. આખરે કાળાં શાહી જેવાં માં કરીને તેમને કંખૂલ રાખવું પડ્યું કે, સામેશ બાેઝ સાચા છે.

મી. બાેઝની આવી અજાયખ શક્તિનું કારણ શામાં છે? સલામાંજ માેટા માેટા પંડિતાએ તેને આ બાબતના પ્રશ્ન પૂછ્યા, એટલે બાેઝે જવાબ આપ્યાઃ–

"ધ્યાન અને એકાત્રતાથીજ મેં આટલી યાદશક્તિ કેળવી છે. ખાવાપીવા અને સૂવાનું હું અહુજ એાહું રાખું હું. છેલ્લાં કેટલાંક વર્ષોથી હું દિવસના ફક્ત ચાર પ્યાલા દૂધના પીઉં છું. એ સિવાય કશા ખારાક કે પાણી હું લેતા નથી. અને પૂરા ચાવીસ કલાકમાં હુ**ં ત્રણજ ક્લાક ઉંધું છું.**

પીવામાં દારૂ અને પાણી લેતા નથી. રાતના અગિયારથી બે વાગ્યા સુધી સામાન્ય રીતે ઉંઘ લઉં છું. બે વાગ્યા પછી એક મિનિટ પણ હું પથારીમાં રહેતા નથી.''

"ખાકીના વખત શું કામ કરા છો" તેના જવાળમાં મી. બાંઝે જણાવ્યું કે "બાકીના બધા સમયમાં હું ધ્યાન અને સમાધિ કરૂં છું. એ સમાધિ અગર એકાગ્રતાના બળથીજ મારૂં જીવન ટકે છે, તેમાંથીજ મને બધી શક્તિ મળે છે, મારા આધ્યાત્મિક ગુરુનાં મને સમાધિમાં દર્શન થાય છે. દરરાજ સવારના બેથી છ વાગતાં સુધી હું પ્રાણાયામ, સમાધિ અને ધ્યાન કર્ં છું. આવી સમાધિ કે એકાગ્રતાવિના કાઇ પણ માણસ કાઇ પણ ધંધામાં ફતેહ મેળવી શકે નહિ. સમાધિથી અને ધ્યાનથી મન ઉપર કામુ આવે છે અને શક્તિઓ એળ જતી અટકે છે. એટલે તે શક્તિનો લાંડાર એકઠા થતાં આપણે તેના અજયબ ઉપયાગ કરી શકીએ છીએ. આસપાસ ગમે તેવા શારબકાર થવા છતાં આપણું ધ્યાન તૂટતું નથી.

"છોકરીએનો નાચ થાય તેત?" એક પ્રાફેસરે પૂછ્યું "શું ગમે તેવા અવાજથી પણ ત્તમારું ધ્યાન તૂટે નહિ?"

મી. એા તે જવાય આપ્યા:-'' હા ! હું દાખકો ગણતા હાઉં કે ખીજી રીતે ધ્યાનમગ્ન હાઉં ત્યારે તમે મારી આસપાસ પડધમ ળજાવા કે સુંદર છાકરીઓના નાચ નચાવા, ગમે તેવા અવાજો કરા તા પણ મારી એકાય્રતામાં લગીરે ખકેલ પહેાંચવા સંભવ નથી. ધ્યાન વખને હું કંઇજ સાંભળતા નથી. મારા આત્મા અને મનની આસપાસ હું એ વખતે સંયમ અને નિય્રહની કિલ્લેખંદી રચા દઉં છું. ''

મી. બાઝે શક્તિ કયી રીતે કેળવી ?

" તમે આ ધ્યાન અને એકાત્રતાની શક્તિ કયી રીતે કેળવી [?] કે જન્મથીજ આ શક્તિ તમને ખુદાએ આપી હતી ?" આવેા સવાલ પૂછતાં મી. બાેઝે જવાબ આપ્યા કે,

" ખચપણુંથીજ મારી યાદદાસ્ત સારી હતી. જ્યારે મારી ઉંમર આઠ વર્ષની થઇ ત્યારે મને માલૂમ પડ્યું કે, હું કાગળ-પેન્સીલની મદદવિનાજ મનમાં દાખલા ગણી શકું છું. અમારી નિશાળ-માં હું થાડાજ દિવસામાં પહેલા નંબરના વિદ્યાર્થી ખની બેઠા. હું અઢાર વર્ષના થયા ત્યારે ચૌદ આંકડાની રકમને એવડીજ રકમે મનમાં ગુણી શકતા હતા. ધીમે ધીમે ચાળીસ આંકડા સુધી પહેંચીને આજે હું સાઠ આંકડાની રકમ સુધી પહેંચીને આંકડા

દાખલા એટલે માણસા !

" બાપડી લાંબી રકમાના ગુણાકાર, ભાગાકાર, સરવાળા, ઘનમૂળ વગેરે મનમાંજ કરવા ઉપરાંત એક વર્ષ સુધી હું એ તમામ દાખલાઓને બરાબર યાદ રાખી શકું છું. એ પછીથી યાદદાસ્તમાંથી એ દાખલા સરવા માંડે છે. એક વાર મનમાં એક દાખલો કરી ગયા પછી મને અગીઆર મહીને જો કાઇ પૂછે તો તેજ દાખલા મને બરાબર યાદ હોય છે અને કરી વખત મનમાં ગણતરી કર્યા વિનાજ એક સેકંડમાં જવાબ આપી શકું છું. આ આંકડાએ યાદ રાખવામાં મને મુશ્કેલી પડતી નથી; કારણ કે તમે લોકા જેમ અમુક માણસાને એક વખત જોયા પછી યાદ રાખી શકા છો, એજ રીતે હું દરેક આંકડાને જૂદા જૂદા માણસતરીકે એ બખી કાહું છું, મારા મન આગળ એ આંકડારૂપી માણસોનું કલ્પિત ચિત્ર ખહું થાય છે, અને તેઓ બધા મારા અગાઉના એ બખીતા હોવાથી તેમને હું દશ બાર મહીના પછી પણ એકદમ પકડી પાડું છું."

મનુષ્યનું મન

આ ઉપરથી સાખીત થાય કે, માણુસનું મન ખરેખર એક એવી ચીજ છે કે તેની અદ્ભુત શક્તિ ઉપર દુનિયા અજાયબી અનુભવે છે. એ મનની શક્તિની કંઇ સીમાજ નથી. જેટલું કેળવવું હોય તેટલું તેને કેળવી શકાય છે.

("સમાજસેવા"ના એક અંકમાંથી)

४३-प्रो. अवधानीनी अद्भुत यादशक्ति

સ્મરણશક્તિ ઉપર અદ્દભુત કામુ ધરાવનાર પ્રાંગ્ અવધાની, હમણાં મુંખઇમાં આવ્યા છે. આ સજ્જન એક ગુજરાતી ગૃહસ્થ છે અને હિંદના યુવકા સ્મરણશક્તિ કેળવી માનસિક સત્તામાં વિકાસ સાધે એવી ઇચ્છા રાખે છે.

પ્રાં∘ અવધાનીએ પ્રખર સ્મરણશક્તિના કેટલાક પ્રયોગો બે–ત્રણ દિવસ અગઃઉ કાેટમાં મેડોઝ સ્ટ્રીટમાં એલ. રાય સંપતની સ્વદેશી પ્રચારક કંપનીની ઑફિસમાં કર્યો હતા. એ વખતે મુંબઇના ઘણા ખરા પત્રકારાને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને કેટલાકે હાજરી આપી હતી.

પ્રાંગ અવધાનીના પ્રયોગોથી સૌ હેરત પામ્યા હતા અને જ્યારે બધા ઉઠયા ત્યારે દરેક પ્રેક્ષકના માંમાંથી એવાજ ઉદ્વાર નીકળતા હતા કે, માણસની માનસિક શક્તિ કેટલી બધા-હદ સુધી ખીલી શકે છે! ખરેખર માનવસુહિના વિકાસને સીમાજ નથી.'

હજાર વાક્યા

પ્રાંગ્ અવધાની એકસામટાં હજાર વાકયો યાદ રાખી શકે છે. તમે કાગળ ઉપર હજાર વાકયો લખો, દરેક વાકયને નંબર આપો, અને પછી તમે કાવે તેવી રીતે આડા અવળા નંખર સાથે એ વાકયો બોલી જાઓ. તો થાડીજ વારમાં પ્રાંગ્ અવધાની તમને એ સઘળાં વાકયો નંખર-વાર પાર્છા કહી આપશે. એટલુંજ નહિ પણુ અમુક નંખર ઉપર કર્યું વાકય છે એમ પૂછશા તાપણ તેના જવાળ આપી દેશે, અગર અમુક વાકયના નંખર કયા છે તેના પણ દ્વારત પ્રત્યુત્તર આપશે. એને ગમે તેમ સવાલા પૂછા કે '૩૫ મું વાકય બાલા, ૯૯૯ મું બાલા, ૬૯ મું કહા, ૧૩૭ મું કહા, 'તા આ બધાના જવાળ તે ચપાચપ આપી દેશે. આ પ્રયાગ એમણે રાય સંપતની ઑફિસમાં સૌની અજાયળી વચ્ચે કરી ખતાવ્યા.

શાબ્દા અને પેરેબ્રાકા

પ્રાંગ અવધાની અંગ્રેજી બીલકુલ જાણતા નથી, એમેની માતૃભાષા ગુજરાતીજ છે. છતાં જો તમે અંગ્રેજી પેરેગ્રાફ લખી તેના પચાસ કે સા શખ્દા આડા અવળા બાલી જાઓ, ગમે તે ક્રમમાં એમને એ શખ્દા સંભળાવા તાપણ તે એના ઉપરથી આખા પેરેગ્રાફ ગાઠવી આપશે. અને અમુક નખરના શખ્દ કર્યા એમ પૂછશા તાપણ તેના જવાબ આપશે. આ રીતે તેઓ ગમે તે ભાષાના ધ્લોકા, પેરેગ્રાફા વગેરે કહી આપે છે.

ખીજા અતેક પ્રયાગા

આ ઉપરાંત ખીજા અનેક પ્રયોગા તેઓ કરી શકે છે, જે જોઇને આપણને એમજ થાય કે, આ માણુસ પાસ કંઇ જાદુ હેાવું જોઇએ; પણ ખરૂં જોતાં જાદુ જેવું કંઇજ નથી. એમણે બચપણથીજ સ્મરણશક્તિને કળવી છે. તેઓ કહે છે કે, કાઇ પણ માણુસ તાલીમથી આવી શક્તિ કેળવી શકે છે.

યુરાપ અને અમેરિકા

આવા માણુસા આપણા હિંદુસ્થાનમાં જન્મ્યા હાવાથી એમની કદર થતી નથી. યૂરાપ અગર અમેરિકામાં એવા ગૃહસ્થને આંગણું પૈસાની છોળા ઉડતી હોય અને એને માનપાન અપાતાં હોય. બ્રાંગ અવધાનીના પ્રયોગો અમે જોયા છે, અને એના માટે ઓછામાં એછું એમ કહી શકાય કે એ ખરેખર અફભુત છે. એક હજાર વર્ષની તારીખા ઉપરના વાર પણ તે કહી આપે છે. તમે આજથી પહેલાનાં પાંચસા સાતસા કે હજાર વર્ષ લઇ એને પૂછા કે ૧૭૯૩ ના આ-કેટાખરની પચીસમી તારીખે કયા વાર હતા, તા તે ચટ લઇને કહી આપશે. અસા વર્ષનું પંચાય લઇ તમે એને પૂછયાજ કરા અને એ જવાબા આપ્યાજ કરશે. શું યાદ રાખવું એ એમના જીવનમાં પ્રશ્ન નથી? શું ભૂલી જવું એ સવાલજ એમને આકરા થઇ પડયા છે? કાઇ. પણ સ્થળ જે કંઇ પ્રયોગા કરવામાં આવે, એમને જે કંઇ પૂછવામાં આવે, એ બધું એમને વર્ષો સુધા યાદદાસ્તમાં એવું તા જડાઇ જાય છે કે એને ભૂલી જવામાં ભારે મહેનત ઉઠાવવી પડેછે. (રવીવાર તા૦ ૧૪ મી જીલાઇ ૧૯૨૯ ના દૈનિક "હિંદુસ્થાન" માંથી)

४४-अणशियानी दुनिया

હું કંઈ જંતુશાસ્ત્ર કે તેવા કાેઈ શાસ્ત્રના અભ્યાસી નથી. છતાં અણશિયા ઉપર કંઇ લખવું તે ધૃષ્ટતાજ લેખાય; પરંતુ હું જે પ્રકારના અણશિયા વિષે આછાં–અધુરાં રેખાચિત્રા આલેખવા ઇચ્છું છું તે અણશિયાં સર્પાકારનાં ચાેમાસામાં ઉદ્દલવતાં છવજંતુઓની જાતનાં નહિ, પણ આ પૃથ્વીપર માનવી નામથી સંબાેધાતાં, વાસ્તવિક રીતે અણશિયાનીજ કાેડીનાં એ મતુષ્ય અણશિયાંજ છે.

આટલી પ્રસ્તાવનામાંજ મેં ચામાસામાં ઉદ્દલવતા જીવજંતુની જાતના અહ્યુશિયાના એક પ્રકાર તે ગણાવી દીધા. હવે માનવીરૂપી અહ્યુશિયાના પ્રકાર આછા આછા ચીતરું છું તે ચીત-રવા પહેલા એ સ્પષ્ટીકરણ કરી લઉં. કુદરતના કયા ઉદ્દેશથી અહ્યુશિયાં ઉદ્દલવનાં હશે, એ તત્ત્વને ખાજીપર મૂકી અહ્યુશિયું એટલે વિના ઉદ્દેશ થાકખધ ઉદ્દલવતાં નિર્માલ્ય અને તેથી કચ-ડાઇ કચડાઇ ટળવળતાં પામર જંતુઓ, એ વ્યાખ્યા સ્વીકારીનેજ આ વિષય ચર્ચું છું.

ન ંખર ૧

આવા ઉદ્દેશ વિના ઉદ્ભવતા માનવીરૂપી અણશિયાના પહેલા પ્રકાર તે બાળલગ્નના પરિ-ષ્યામથી પેદા થતાં ટેંટડાં બાળકા. (બાળમાતપિતા એટલે કાચી વયનાં છાકરાછાકરીથી ઉત્પન્ન થતાં સંતાના તે ઘણું કરી ટેંટડાંજ હાેય છે.) પચીસ વર્ષના પુરુષ અને વીસ વર્ષની કન્યા એ પ્રમાણથી એાછી ઉમરનાં માતાપિતાથી ઉત્પન્ન થતાં સઘળાં સંતાનાને હું અણશીયાના નામથીજ સંબાધું છું. નંભર ર

અહુશિયાના બીજો નંખર તે આપણી હિંદુ સ્ત્રીઓ. બાળમાતાપિતાની આંધળી વાસ-નાએાથી ખાળકી ઉત્પન્ન થાય, તે ખાળકી કે છેાકરાના શરીરનું વર્ણન બનતાં સુધી આવું હૈાય છે. બસેર બસેર વજનના માંસવગરના હાડકાં અને ચામડીના છાકરી કે છાકરારૂપી ક્ષેાચાે. શેરડીના સામાન્ય સાંઠાથી પણ પાતળા હાથ પગ, નાકમાંથી નીટનું વહેળિયું સતત ચાલતું હેાય, તેવું માં માખીએાનું ક્રીડાક્ષેત્ર હાય, પેટની ખીણ જેવા ભંડારમાં અનિચ્છિત ભરતી ભરાયા કરતી હાૈય, તેવી નિર્માલ્ય બાળકી. આથી છેાકરી માેટી થાય ત્યારે તે બાળકી હસતી રમતી, કુદતી ડેાલતી, પ્રપુક્ષવદની કેાઇ પુલડાં સમી કન્યકા નથી બનતી; પરંતુ કિરોારી વયમાં પણ અકાળે પ્રૌઢા ગંભીર ડાેશા સમા ડાેઢડાહી ચાવળા ખાળડાેશા ખને છે. તેના સમા અન્ય ખાળપ્રૌઢા-એંગ સાથે એવી કન્યકાએંગ શેરીમાં લાજ કાઢતાં, છાજીઆં લેતાં. 'વર' નામ સુણતાં મલકાઈ જતાં અને તેવા ક્રાેઇ 'વર' નામધારીની વહુ યનવા તલસતાં શાખે છે. સમાજની રૂઢિઓ પણ એવીજ છે કે તેવી કન્યાને જન્મ્યાને હજી દસકા–દોઢ દસકા ન થયા હોય ત્યાં તાે એ બાળ-પ્રૌઢાએને કાઇ તેવાજ કિશાર વયના અસંસ્કારી (વંડેલ) હોકરાની વહુ બનાવી દે છે. આ બધાં અહાશિયાના જીવનવ્યવહાર કે નાટક ભજવાય છે. અને તેવી રીતે જન્મપ્રૌદેા, પ્રૌદાએા અને તેવાજ તેમનાં માળાપા જીવનના કાેડ કે લહાવા ક્ષે છે અને જીવન ધન્ય ધન્ય બન્યું માને છે. મારી દર્ષ્ટિએ તેા આપણા સારાએ સંસારતું જીવન, અણસિયા કરતાં લેશ પણ મહત્ત્વભયું કે ચઢીઆતું નથી દેખાતું. ઉપર વર્ણ વેલ પ્રમાણેની કન્યા કિશારી વયમાંજ કાઇ કિશાર 'ભાયડા'-ની વહું થઇ જાય છે અને પછી તેવા કાચી વયનાને વળી તેના જેવાં કે કદાચ તેથી પહ્ય વિશેષ નિર્માત્ય સંતાના પેદા થાય છે. એટલે તેવાંને સંતાન થાય તે પણ અણશિયુંજ હાય એ કુદરતી છે–અને કદાચ ખાળક સાર્ હાેય તાે તે બાળકની ખાળમાતા ખાળકના જન્મ પછી સુવારાંગ, ક્ષય કે ઝાડાના કાળમુખા રાગના પંજાના ભોગ ખને છે અને તેવા માનવીરૂપી અણ-શિયાં ઉદ્દેશવગર જન્મી કાઇ પણ ઉદ્દેશ માટે જીવ્યા વિના કે આખાએ જીવનમાં કંઇપણ મહત્ત્વનું કાર્ય કર્યા વગર કેાઇ ને કાઇ રાગમાં તરત મૃત્યુ પામે છે, જેને પાતાના જીવનના કંઇ પણ ખાસ મહત્ત્વના ઉદેશ નથી.

નંખર ૩

જે જે વ્યક્તિ સામાન્ય જીવન જીવી, કાઇ અર્થવગરના સ્વાદ, માહ કે શાખ માટેજ પામર જીવન છવે છે તે પણ અણિશયાના વિશેષણનેજ લાયક છે. પરિણિત હિંદુ સ્ત્રીએા સામાન્ય જીવનજ જીવે છે તેમાં. અને ખે-ચાર એવી તા સ્ત્રીઓને જીવતાં નીરખવાના પ્રસંગ બન્યા છે કે જે ઉપરથી, સેંકડા વર્ષ પહેલાંની અજ્ઞાન, અભણ કે જંગલી સ્ત્રીઓ કેવી હશે તેના ખ્યાલ આવી શક્યો. આવી સ્ત્રીઓના પ્રકાર અનેક જાતના હોઇ તે ખધાને વર્ષોવવા જતાં એક પુસ્તક તૈયાર થાય: તેશી તેવાં બે–ચારજ ચિત્રા રજી કરૂં. એક એવા પ્રકાર છે કે હર્ષભર મલકાતાં, હૈયે કાેઇ 'વર' ની વહુ થવાને પિપાસુ કન્યા વડીલાે ચાેરીમાં જે પૂતળાંને રજી કરે તેની સાથે પરણે. લગ્ન પછી સાસરે જાય, સંસ્કારિતા કે કેળવણી હોયજ નહિ: એટલે દરેક પરિસ્થિતિને પ્રથમ અપનાવા પછી તેનાપર છત મેળવી તેની સરદારી લેતાં આવડે નહિ, એટલે ગમે તેના વાંકે કે ગમે તે કારણે વહુ અને સાસુ, નણંદ વગેરેને અણબનાવ થાય. સાસુ અને નણંદ પણ વહુનીજ કાેટિનાં **હે**ાય; એેટલે સાસુ, નણંદ બધાં વહુને વગાેવે અને વ**હુ સાસુનું મૃત્યુ** વાંચ્છવા લાગે. સાથે નર્ણંદતાં. પગ ઘરમાંથી દૂર કરવાની યુક્તિ–પ્રયુક્તિ બધું આરંબે. તે વહુના વર વહાં કરી પાતાની સ્ત્રીના પક્ષમાંજ ઉભાે રહે એટલે તે દંપતી કુટું બમાં અળખા-મણું ખતે. આમ નિત્ય ચાલે અણશિયાના કંકાસ. એતું નામ અણશિયાની દુનિયા. આવી સ્ત્રીઓના જીવનભરના કાર્ય પ્રદેશ કુટું ખ; તેથી આગળ જ્ઞાતિ અને અમુક અંશે શેરી પણ ખરી. દિવસભરના કાર્ય ક્રમમાં રસાઇ, (રસાઇના અનેકવિધ સ્વાદમાં એકમયતા) ભપારના સતું કે દળલું ઝાટકલું, અનેક નવરીઓનું એકઠું થવું, દરેકે પાતપાતાના કડું ખ કે જ્ઞાતિની કાઇ વ્યક્તિની ટીકા મય આખ્યાયિકાઓ કથવી, સાંજના બહુ તો કાઇ પથ્થરની મૂર્તિનાં દર્શન કરવાં, રાંધલું અને સુવં. આખા જીવનપર્ય તેના તેવાઓના મહત્ત્વના પ્રસંગામાં વિવેક્ષ્યુદ્ધિની મર્યાદા અમર્યાદાના ખ્યાલ વગર વધારેમાં વધારે છેાકરાંઓ (અર્ણાશયાં) ઉત્પન્ન કરવાં, લગ્નમરણની નાતા જમવી, સારાં સારાં લગડાં ધરેણાંથી ઠાંસી ઠાંસીને જાતને શણગારવી, છાકરાંનાં છાકરાંનાં છાકરાંને પણ ખાળવયમાં પરેણાવવામાં જીવનની લ્હાણ સમજવી અને જીવનને અંતે કાેઇ બ્રા**ક્ષણને ગાયનું** દાન કરી વૈતરણીમાંથી સહીસલામત પાર તરી સીધાં સ્વર્ગમાં પહેાંચી જવાની રજાચિઠ્ઠી મેળવી અક્ષયમાં મળી જવું. કેટલીએક સ્ત્રીએ ખાલકણી હોય છે અને કેટલીએક સ્ત્રી તાે ભલભલા પુરુષને પણ પાણી ભરાવે તેવી હાય છે. તેથી સ્ત્રીઓ ઘણું કરી વિલાસી, સ્વાદણી, બાઝકણા સ્વભાવની, સમજ્યે કે વગર સમજ્યે વાંક પાડવાવાળી ડીકાખાર, વાતુડી, ઉસ્તાદ છતાં રડવામાં પાર ગત અને શરીરે તંદુરસ્ત; એટલી કાળેલિયતવાળા સ્ત્રીને વ્યવહારમાં રચ્યા પચ્યા રહેવા सिवाय જીવનના કશાજ ઉદ્દેશ કે ઉંચ વિચાર સુદ્ધાં ન મળે. સ્ત્રીઓવિષે આટલી ચર્ચા તે દેડારૂપે કે ટીકારૂપે હું નથીજ કરતાે. સ્ત્રીઓને ઉન્નતિને શિખરે બિરાજતી અને પ્રકાશતી જોવા હું ⊌ચ્છું છું: પરંતુ આપણા સમાજનાે ઘણાે માેટા સમુદાય કેવાં જીવન જીવે છે રે-અને તે જીવન પ્રશંસાપાત્ર તાે નહિજ બલ્કે અણશિયા જેવાં જીવન છે. માટે તે કાેટિમાંથી ઉચ્ચ કાેટિ માટે સ્ત્રીઓને વિચાર કરતી કરવાનાે છે. કરી ૨૫૪ કરી કેવું ઘટે કે, આ ટીકા સારી સ્ત્રીજાતિ ઉપર નહિજ પરંતુ અમુક પ્રકારનું જીવન જીવતી અમુક પ્રકારની સ્ત્રીએ। ઉપરજ ચર્ચાયેલ છે. વાસ્તવિક રીતે સ્ત્રીઓની આવી અજ્ઞાન દશા માટે સમાજ અને તેમાંએ ખાસ કરી પુરુષ-વર્ગજ જવાયદાર છે; કિંતુ જ્યાં પુરુષ પણ નર્યા અણશિયાથી પણ અધમ જીવન જીવતા હૈાય ત્યાં સ્ત્રીએા પાસેથી વધારે સારી આશા કેમજ રખાય ^{રૂ} આ રહ્યા તેવા **થે**ાડા પુરુષ**રપ** અણશિયાના નમુના.

કેટલાએક બહુચક જીવાનાને નીરખીએ છીએ સારે તેને માટે અણશિયાના ઉચ્ચાર આપા-આપ કરી જવાય છે. મારા એક પીછાણવાળા સજ્જનના સાળા છે. તે છાપાના રિપાર્ટર-ના ધધા કરે છે. તેની ઉંમર આશરે ત્રીસેક વર્ષની છે છતાં પાતાની સ્ત્રીની કે બાળકની કંઇ પણ વૃત્તિ સમજવાની લેશ પણ દરકાર નહિ. જીવનમાં વ્યવસ્થા કે ચાેખ્ખાઇ સાથે વેર, જીવન- માં કાઇ પણ સામાન્ય પગલું ભરવા માટે પણ તેના પિતાની મરજી પ્રમાણેજ ચલન. જીવન-માં નાની એવી ઉપાધિ કે જવાબદારી સ્વીકારવાની આવી પહે ત્યાં નાસે તેમના જીવનનાં ખાસ આટલાં લક્ષણો તા ખરાંજ. બેજવાબદારી, બેનિશ્ચિંતપણું, વાતોડિયાપણું, અવ્યવસ્થા, અસ્વચ્છતા, અનિયમિતતા–જોકે ભાઇ સાહેબે બી. એ. સુધી ઉકાળ્યું છે. તેમના ટુંક પરિચય-માં હું તો તેમનાથી કંટાળ્યા અને એમના જીવનપર અણશિયાના ઇલ્કાબ લગાવી દીધા.

નં અર ૪

અમુક યુવકાના એવા વર્ગ છે કે જે બાળપણથીજ પાણીવગરના હાય. નાની કમરના વાંકે રગશિયા ગાડાની જેમ ઉંટાળતા કંટાળતા ખાનગી માસ્તરની મદદથી વર્ષોને અંતે માંડમાંડ મેટ્રીક સુધી પહેંચે. મેટ્રીકમાં બે–ચાર વર્ષની દંભી મહેનત બાદ નપાસ કે કદાચ પાસ થઇ અભ્યાસ અને પુસ્તકના બાયકાટ કરે તે દરમિયાનજ એક કે બે અણશિયાના પિતાની પદવી પ્રાપ્ત કરી લીધી હાય, પછી નીકળે નાકરીની તલાશમાં. કાઈ રથળે કારકુનની કે ઘણું કરી કાઇ થઈ–ફાર્થ સ્ટાન્ડર્ડ સુધીની માધ્યમિક સ્કૂલમાં પંત્રજીપણું મેળવે, પંત્રજી એટલે નર્યું અણશિયા જેવું જીવન. ડુંક પગાર–પછી વારસાની લાલચપર આશાના કિલ્લા ચણે. તદ્દન નિર્માલ્ય જીવન. ગમે તેવા ટયુશનનું માખણ લે. એકદમ પરાવલંબી. ન મળે ઉંચ વિચાર, સારી ભાવનાએનનું સેવન કે ન મળે કાઇ જીવનમાં આદર્શ. રગશિયા ગાડા જેવું જીવન, ઉદ્દેશ વગરનું જીવલું, એમાં કંઇ મહત્તા નહિ એટલે મારી ભાષામાં અણશિયાની દુનિયા.

એક ભટાશંકર કરીને માણસ છે. આશરે ત્રણવીશી ઉપર પાંચ વર્ષ કે તેથી વધારે તેમની વય છે. અમુક ક્રાઇ રાજ્યમાં વડા હઝુરિયાનાે હોંદો ધરાવે છે. શરીર કાેઠીથીએ અધીકું ચાર-પાંચ મણતું ચરખીથી લચી પડતું બારદાન છે. ગાેળમટાળ માથું અને પથ્થારિયા ચક્ષ્મામાંથી લખાેટા જેવી ગાળમટાળ દેખાતી આંખા પતાસાં જેવડી બની તે વ્યક્તિનું સારૂંએ મામુલી છવન ખુલ્લું પાડી દે છે. તેમના એ ગંજાવર પેટના કાંદામાં ઢારની માકક દરેક વસ્તુ વાગાળતા વાગાળતા એ આસ્વાદની નદીએ। અવિરત વહેવડાવ્યા કરે છે. તેમના શરીર પ્રમાણે તેમના આસન માટે નિત્ય એક લાકડાની ઘણી લાંખી પહેાળા એવી પાટ રહે છે. તે જાતે નાગર ગૃહસ્થ છે, એ વાત કહેવી તે તેના વર્ણુનની કદાચ મહત્તા વધારશે. તેમા તેમને જ્યારે પણ મળવા જશાે ત્યારે તેમનાં દર્શન તમાને તે પાટપરજ થશે. તેમની આસપાસ નિરંતર કાઇ ને કાઈ શાકની અને કાૈંઇ ને કાૈઇ અથાણાં, રાઇતાં બનાવવાની વસ્તુએાની ઢગલીએા પડી હાેય. ખમણી, ખાંડણી, દસ્તાે, ચારણી અને બબ્બે છરીએા પડેલીજ દેખાશે. આસપાસ પાંચ સાત નાકર-બૈરાંએા કંઇ પ્રમાદી, ગાળપાપડી કે કંઇ પાકલાકુ વગેરે વગેરે બનાવવા માટેની તૈયારીઓ કરતીજ હાેય. પાટપરથી પેલું ખારદાન શાક સમારતું સમારતું ટાઢાપારના અવનવા ગપાટા અને નાેકરખાઇએા-ની સાથે મજાકના ટહુકાર ફેંક્યાજ કરે. કંઇ કંઇ વાનીઓ બનાવરાવી પાેતે અારાેગે અને પાતાના દેવાધિદેવ એવા રાજાના ચરણમાં માેકલ્યા કરે. રાજાની તહેનાતમાં જાય ત્યારે રાજા અને વડા હજીરિયા વચ્ચે આપ્યુંયે પાકશાસ્ત્ર ચર્ચાય. રાજા પણ સ્વાદીયા અને અમીર હજીરીયા પણ સ્વાદીયા. દાઢના સ્વાદમાં રાજા કે હજીરિયાને કંઇ ન મળે પાેતાની ક્રજનું કશુંજ ભાન. સારૂંએ જીવન અર્પણ કરેલું સ્વાદા અને શાકભાજીને! રાજ્યમાં અન્ય અમલદારાની નિત્ય ચાલે મહાખટપટા. એ ખટપટા તા એવી કે જેમાંથી સાક્ષરશિરામણિ ગાવધ નરામભાઇને દેશી રાજ્યા-નાં પ્રકરણ ચીતરવા વસ્તુસામગ્રી મળી હતી તેવી. પેલાે હજીરિયા ખાનદાન કહેવાતાં સરકારી કુટું ખેતા પ્રખ્યાત અમીર છે. રાજા મહારાજ્યના ભાકતા છે. ખંતેનાં જીવન જાએો. કંઈજ ન મળે જવાબદારીતું કશુંજ ભાન કે ધનના સદુપયાેગની વૃત્તિ. આપણા સમાજમાં આવી વ્ય-ક્તિએ કંઈ ગણીગાંઠી નથી, પરંતુ સારાએ સમાજ અણુશિયાની દુનિયાસમાનજ છે. સમાજ માંહેના સામાન્ય વર્ગને નથી કંઇ જીવન સુધારવાની ઇચ્છા, નથી કંઇ મહત્ત્વાકાંટ્સા કે નથી ઉદ્દેશ. આખીએ આપણી આલમમાં તડક્ડે છે વહે તિયાંઓ, બખુચકા, માબાઇઓ, રે છપે છે એ!

પુરુષવર્ગનાં છવન જ્યાં આવાં અણ્શિયાં જેવાં નિર્ળળ, નાતાકાત અને ઉદ્દેશહીન હાય ત્યાં જમાનાઓથી પુરુષવર્ગની ગુલામીની જંછરમાં ઝકડાયેલ એવા સ્ત્રીવર્ગની તો દયાજ ખાવી રહી. જ્યારે કે મારી સામે આપણા બાયલા પુરુષ આપણા સ્વરાજ્યના હક્ક વિરુદ્ધ વાયડી ખાલી ખાલે છે અને બંકે છે કે "સરકાર માળાપના રાજ્યમાં કેવી સહીસલામતી અને શાન્તિ છે! તમે સ્વરાજ્યને લાયક નથી, તમારી આગળ શું ઇલાજ છે કે તમે સ્વરાજ્ય લેશા ? તમારા દેશ તો ગુલામ રહેવાનેજ લાયક છે" વગેરે વગેરે માતૃદ્રોહી ઉચ્ચારા ભસે છે ત્યારે મને એમજ થઇ જાય છે કે, બ્રિટિશ ગવર્નમેન્ટના ઉકેલ લાવ્યા પહેલાં અવા દેશદ્રોહી બકવાટ કરતા અણ્શિયાઓનેજ જમીનદાસ્ત કે દેશની બહારજ નસાડવા જોઇએ. કાઇ ક્રામ્વેલ કે કાઈ સાવીએટ સરકારજ આપણી વચ્ચે ખડી થવાની જરૂર છે કે જે સારાએ સમાજના દેશદ્રોહી અણ્શિયાઓને પકડી પકડીને કચરાની જેમ ઉકરડે નાખી દે; પરંતુ તે તા હાલ કલ્પનાજ લેખાય, કિન્તુ આપણા સમાજમાં ધુરંધર કેળવણીકારા તા ફારી નીકળવાની જરૂર તા છેજ, કે જેઓ સમાજના એક છેડાથી તે બીજા છેડા સુધી કેળવણીના મહાસાગરાને ફેલાવી દે; આ સમાજના અમંસ્કારી અને ભાવનાહીન વર્ગમાં પ્રગતિ માટેની ધગશ પ્રકટાવી ઉન્નતિને શિખરે પહોંચાડે-નામધારી અણ્શિયામાંથી સાચા માનવી ઉપજાવે!

("હિંદુસ્થાન" તા. ૭-૯-૧૯૨૯ લેખક:-૨મણકાન્ત ધ. ઐાઝા)

४५-एक अहिंसावादी साचा महात्मानी जरूर

કાળી માતાજીને નામે ચાલતી રાેજી દી લાહીની નદીઓ અઠકાવા!

મહાત્મા ગાંધીજી કલકત્તામાં કાળી માતાજીનું મંદિર જોવા ગયા હતા. તે વખતે તેમણે માતાજીને ભાગ આપવા માટે જતું ઘેટાંનું એક ટાેળું તથા પાતાની આગળ વહેતી લાેહીની નદી જોઈ, તેથી તેમને ઘણા ખેદ થયા હતાે. તેનું અસરકારક વર્ણન તા. ૯-૪–૧૯૨૭ના 'ઇડિયન નેશનલ હેરલ્ડ'માં છપાયું હતું.

મનુષ્યાનાં ખૂન

માતાજીને જનાવરાના ભાગ આપવાના રિવાજને પરિણામે વખતે વખતે ધર્માં માણસો પાતાનાં સગાં તેમજ બીજાં મનુષ્યાનાં માતાજીને નામે ખૂન કરે છે, અને તેવા ખુનીઓને કાંસી અથવા જન્મદેશનિકાલની સજા થાય છે, અને તેના સત્તાવાર દાખલા આ બાબતના એક ખાસ અંગ્રેજી હેન્ડબીલમાં મેં આપ્યા છે.

ઈ ધરી ઇન્સાફી કાયદા

ઉપર પ્રમાણે જે હતભાગી આત્માએ! માતાજીને નામે મુંગાં પ્રાણીએ! તેમજ મનુષ્યોની દિસા કરીને તેમના શાપ લે છે, તેએ! કર્મના ઇધરી ઇન્સાપી કાયદા પ્રમાણે પોતાના મરણ પછી નરકમાં ત્રાસદાયક પીડા સહન કરવાને લાયક થાય છે.

પ્રાર્થના

લાખા પ્રાણીઓની તેમજ ઘણાં મનુષ્યાની હિંસા અટકાવવાના, તથા લાખા આત્માઓને નરકની ત્રાસદાયક પીડાથી ખચાવવાના આ સવાલ છે. તેના ખ્યાલ કરીને કાઈ મહાત્મા કલકત્તે જઇને ખંગાળી હિંદુઓને કર્મ તથા પુનર્જન્મના ખ્યાલ આપીને, કાળી માતાજીને નામે જન-વરાની હિંસા કરવાના રિવાજ ખંધ કરાવી માતાજીને માત્ર મેવા-મીઠાઇ તથા ફળાના બાળ આપ-વાના ઠરાવ કરવા માટે અપીલ કરે, અને તેથી તેઓ મહાપુષ્ય મેળવે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

વાંચનાર! તમેજ એવા મહાત્મા થશા ?

સતુ ભુવન–જીનાગઢ તા. ૧૫–૫–૧૯૨૯

લાભશંકર લક્ષ્મીદાસ

४६-उपवासनो एक चमत्कारिक उपचार

કથા રાગ

"મારી પત્ની ૨૨ વર્ષની છે. બે છેાકરાની માતા છે. તેણે એક અત્યંત રસિક તેમજ સાહસ-ભરેલા ઉપવાસચિકિત્સાના પ્રયાગ કર્યો છે. હું એને સાહસિક પ્રયાગ કહું છું. પણ એથી કાઇ એમ ન સમજે કે આ પહિતમાં કંઇ જોખમ રહેલ છે. માત્ર અકુદરતી ખારાકને લઇને આપણાં શરીરખંધારણ એટલાં નિઃસત્ત્વ થઇ ગયાં છે કે અપવાસને નામેજ આપણે ભડકીએ છીએ."

"છેલ્લાં બે વર્ષથી મારી પત્નીને ઝીણા તાવ આવતા હતા. હહ.પ થી ૧૦૦ ડીબ્રી સુધી પારે ચઢતા હતા. આંતરડાંની નખળાઇથી તેને કાયમની કખજિયાત રહેતી. પરિણામે જીલ હમેશ મેલી અને શ્વાસ ગંધાતા હતા. એની મુખ્ય કરિયાદ, જેથી એ ખૂબ હેરાન થતી તે માસિકધર્મની અનિયમિતતા અને એ વધારે પ્રમાણમાં થતા એ હતી. કેટલીક વાર રક્તસ્રાવ ખાર ખાર દિવસ સુધી ચાલતા. એની અતિશય શારીરિક નખળાઇ અને લેહીના અભાવે ચહેરાની પીળાશ રહેતી તેનું મુખ્ય કારણ એજ હતું. એનું હૃદય પણ નખળુંજ હતું. જરા પણ શારીરિક શ્રમ થાય, દાદરા ચઢે અથવા હાળ ચઢવા પડે તા હૃદય ખૂબ ધડકવા લાગે. આ રાગ એને પરંપરાથી મળેલા હતા. એના પિતાના અંત પણ એજ રાગે આણ્યા હતા. દાતનાં પેઢાં ખેસી ગયાં હતાં, તેમાં થાકું પર થયું હતું અને એ વધવાની ધારતી હતી. લાહારના ઘણા પ્રખ્યાત દાકતરાએ એ દરદીને તપાસેલ."

"શરૂઆતમાં ઝીણા તાવનું કારણ 'બેસિલસ કાલાઇ' છે એમ ખતાવવામાં આવ્યું. અને એને સારૂ એને દ્વાએ અને રસીએ આપવામાં આવી, પણ રાગ ઘટવાને ખદલે વધી ગયો. ભુંગળી અને 'એક્સ રે'થી છાતી તપાસતાં ફેક્સાંમાં કંઈક ખિગાડ જણાયો, અને ક્ષયરાગના પ્રારંભની શંકા પડી. જમણી ખાજીના ફેક્સાના ઉપરના ભાગમાં પ્રવાહી પદાર્થના પ્રવેશ જણાયો. ડાખા ભાગમાં વાળને ઘસતાં જેવા કરકરાટ થાય છે એવા અવાજ શ્વાસ લેતાં ફેક્સાંમાંથી આવતા. ડાખી ખાજીના આગળના ભાગમાં અવાજ ખાખરા સંભળાતા અને 'એક્સરે'ની છખીમાં કેટલીયે છાયાઓ હતી, જેથી દાકતરાને ચિંતા થવા લાગી અને તેમણે તેને ઠાંસી ઠાંસીને ખવરાવવાનું શરૂ કરાવ્યું. ક્ષયરાગનાં મૂળ એના કુટુંખમાં હતાં, અને એની બે બહેના આ રાગમાં ગુજરી ગઈ હતી એટલે દાકતરાની ચિંતા વળી વધી. હું ચેંક્યો. સ્થિતિની વિષમતાનું મને પહેલી વાર ભાન થયું, અને આધુનિક રાગચિકિત્સાની વિશિષ્ટ પહિતાના અભ્યાસ પાછળ મંડી પડયો."

પ્રારંભિક ક્રિયાએા

"સૌથી પહેલાં તા આધુનિક શાસ્ત્રીય ગણાતી ઉંટવૈદ્યક પદ્ધતિઓનો એકસાથે ત્યાગ કર્યો અને ખારાકસુધારાના અને પાણીના ઉપચાર શરૂ કર્યા; પણ કેટલાક અનિવાર્ય કોટું બિક પ્રસંગાને લીધે એમાં જોઇતી નિયમિતતા અને ચાકસાઇ ન રાખી શકાયાં. છતાં આ કુદરતી ઉપચારથી દેખીતા કાયદા જણાયા. કેટલાક અશાન્તિજનક બનાવા એના કુટું બમાં બની રહ્યા હતા. એક પ્રિય સંબંધીના મંદવાડથી થયેલા ઉત્પાતને કારણે તે તદ્દન સાજ ન થઇ શકા. પણ આ વિષે વધારે વિગતા હું અહીં નહિ આપું, કારણ કે કુદરતી ઉપચાર મારા આ લેખના વિષય નથી. એટલું અહીં કહેવું બમ થશે કે, કાર્યું દૂધ, યુલાવાળા લાટની રાટલી, કાચી શાકભાજી, કુદરતી ક્ષારા અને જીવનતત્ત્વ ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં મળે એવાં ફળા લેવાથી એના દાંતના પરમાં આશ્ચર્ય-જનક સુધારા થયા. તે દરમિયાન હું ડીવી, રાબાગ્લીએટી, કેરિંગ્ટન, મેકફેડન, પ્યુરિન્ટન અને એરેટ ઇત્યાદિના પ્રયાગો અને શાધાનો ઉંડા અભ્યાસ કરી રહ્યો હતા. આ બધા ઉપવાસચિકિત્સાના પ્રખ્યાત પંડિતો છે અને વર્ષોના અભ્યાસ અને પ્રયોગો પછી તેઓ માનતા થયા છે કે, વિવેક-પૂર્ણ અને મર્યાદિત અપવાસ—જેથી શરીર ક્ષીલુ થવા છતાં ભૂખમરાને લઇને ક્ષય ન થાય—બધી પ્રકારના શારીરિક ક્રિયાઓના બગાડથી ઉત્પન્ન થયેલા રાગાને મૂળથી મટાડવાના કુદરતી રાજમાર્ગ છે. મારા અભ્યાસથી ઉપવાસચિકિત્સાની અસરવિષે સિહાંતરૂપે તો મને ખાત્રી થઈ અને મારી

પત્ની ઉપર એવા પ્રયોગ કરવાના મેં નિશ્વય કર્યો. પણ પહેલાં મારી પત્ની ઉપરના પ્રયોગદરમિયાન કાંઇ અણુધાર્યો બનાવ બની આવે તા તેને પહેાંચી શકાય એ ઇરાદાથી ઉંડાણથી ઉપવાસનું રહસ્ય સમજ લેવા સારૂ જાતે અનુભવ લેવા ધાર્યું. આ હેતુથી મેં એક અઠવાડિયાના ઉપવાસ કર્યા; અને એથી રાગનું, એના ઉપાયનું ખરૂં સ્વરૂપ મારી આંખ આગળ ખડું થયું. મારી પત્નીની હિંમત પણ આથી વધી અને તે ધણી સૂકાયેલી હોવા છતાં તેણે ઉપવાસની વિષમ દેખાતી પરીક્ષામાંથી પસાર થવા કર્યુલ કર્યું."

૧૮ દિવસના ઉપવાસ

'છેવટે ખીજી ઑકટાખર, ૧૯૨૮માં રમણીય કાશ્મીરની રાજધાની શ્રીનગરમાં આશામાં અને ચિંતામાં મારી પત્નીએ લાંબા અપવાસ આદર્યા. મેં પ્રભુ આગળ પ્રાર્થના કરી કે, મારી પત્નીને પ્રેમાળુ કુદરતની અમાલ શક્તિમાં સંપૂર્ણ શ્રહા આરાપે. અપવાસ શરૂ કર્યા પહેલાં એનું વજન હજ રતલ હતું. હંડી દૃષ્ટિએ જોતાં ખધા શારીરિક વ્યાધિએ!ના અર્થ એજ છે કે, શરીર ખારાકના વ્યભિચારથી એકડા થયેલા વિકારાત્પાદક દ્રવ્યાને ખહાર કાઠવાના પ્રયત્ન કરી રહેલ છે, એટલે આ શારીરિક શહિની ક્રિયાને મદદ આપવી જોઇએ, એ સ્પષ્ટ લાગે છે. આવી સ્થિતિમાં ખારાક લેવા એ આ ક્રિયાને બાધક નીવડે છે. પણ અપવાસ કરીએ છીએ ત્યારે શરીરની કુદરતી ક્રિયાએ!માં વિધ નાખનારાં રાગજનક દ્રવ્યોને ખહાર કાઢવાને સાર આપણા લોહીને અવકાશ મળે છે. એક વાર આપણે આ વસ્તુ સમજી લઇએ તાે અપવાસની શરૂઆતમાં થાેડા દિવસ શરીરશુદ્ધિની આ તીવ્ર ક્રિયાને લીધે તબિયતમાં વધારે બગાડ લાગે ત્યારે એમાં આશ્રર્ય નહિ લાગે. મારી પત્નીને કાઇ વિશેષ પીડા ન થઇ. કારણ કે પાણીના અને ખારાકવિષેના ફેરફારના પ્રાથ**મિક ઉપચારાય**િ ઘણાંક વિકારજનક દ્રવ્યાે શરીરમાંથી નીકળા ચુક્યાં હતાં. આ લાંખા ઉપવાસ દરમિયાન મારી પત્નીએ આશ્ચર્ય ઉપજાવે એવી દહતા ખતાવી અને તમામ વખત હરતી કરતી રહી અને થાડીધણી કસરત પણ લેતી રહી. અપવાસના પહેલા ત્રણ દિવસમાં માણસ વાલના જેવી અસહ્ય ભૂખ અનુભવે છે. તેના પણ ત્રણ દિવસ આકરા ગયા. પણ તેણે ખૂબ હિંમત બતાવી, અને નિશ્ચય-યળથી ભૂખને કાસુમાં રાખીને તેના પર વિજય મેળવ્યો. ચોથે દિવસે ભૂખ પાતાની મેળે **મ**ડી ગઇ અને તે પાછી જાગી ત્યારે તેણે અપવાસ તાેડવો. અપવાસની શરૂઆતથીજ શરીરે મળ તજવા માંડયાે. ટંકું પાણી તેને સારા પ્રમાણમાં પીવા માટે આપવામાં આવતું અને રાજ તેને પીચકારી અપાતી, તેથી તેને નિયમિત દસ્ત થતા અને એ રીતે રાજ પુષ્કળ કાળા ગાંઠાવળા મળ શરીરમાંથી નીકળતાે. પહેલીજ વાર નળામાં કેટલાે મળ ભરાયાે હતાે તેની ખબર પડી, અને રાેગનું મૂળકારણ સમજાયું. દાક્તરાેના એવા અનુભવ છે કે રાેજ નિયમિત રીતે ખે વાર પાયખાને જતા સાજ્ય કહેવાતા ક્ષેકાનાં આંતરડાંની પણ એવીજ સ્થિતિ હાય છે. આંતરડાની આવી ખરાબ સ્થિતિ હોય અને તે રાગનું ઘર બની જાય ત્યારે તેની સફાઇ કર્યા વગર કાઇ પણ રાગનું નિદાન કેમ થઇ શકે ? સમાજમાં ગંદે હાથે જતાં આપણે અચકાઇએ છીએ અને ઢગલાખંધ સાલુપાણી અને ખીજ વસ્તુએ! શરીરની બાહ્ય સ્વચ્છતાને સારૂ વાપરીએ છીએ, પણ આંતરડાંમાં ગમે એટલી ગંદરી ભરેલી હોય તાયે કચવાતા નથી. પણ આ તો બીજી વાત થઇ. શરીરનાં ખધાં મળત્યાગ કરવાનાં અંગા--મૃત્રપિંક, ફેક્સાં, આંતરડાં અને ચામડી-શરીરમાંની વધારાની ચરખીને ખહાર કાઢવા લાગ્યાં, તેના પેશાળ ઘેરા રંગના હતા અને તેમાં યૂરિક એસિડ અને અહબ્યુમિન સારા પ્રમાણમાં હોવાં જોઇએ."

એનું પરિણામ

''આમ આ ઝેરીલાં દ્રવ્યાના ઝપાટાળધ નિકાસને પરિણામે સ્વાભાવિક રીતે એનું વજન ઘટવા લાગ્યું. તે સાવ દુખળી પડી ગઇ, અપવાસને અંતે તે કેવળ હાડપિંજર જેવીજ દેખાતી હતી; છતાં તેણે કાઇ વખત અનુભવેલી નહિ એવી પ્રસન્નતા અને સ્કૂર્તિ અનુભવી. કુદરતના એક નિયમ છે કે, જ્યારે અપવાસથી શરીર બધા ઝેરી અને રાગજનક પદાર્થીના ત્યાગથી શુદ્ધ થઇ જાય

છે ત્યારે પોતાની મેળે ભૂખ લાગવા માંડે છે. એટલે સાધારણ રીતે કુદરતી ભૂખ કરીથી જાગે ત્યારેજ અપવાસ તોડવા જોઇએ. અપવાસને એથી વધારે લંખાવવાથી શરીરના ક્ષય શરૂ થાય છે. અપવાસ અને ભૂખમરામાં આજ ભેદ છે. ૧૯મી ઑકડાખરે—સાંજના ચાર વાગે મારી પત્નીને આ કુદરતી ભૂખ લાગી. અપવાસ બંધ કરવાને કુદરત તરક્ષ્થી આ સૂચના હતી. તે વખતે એનું વજન ૮૦ રતલ હતું. એટલે ૧૮ દિવસના અપવાસ દરમિયાન એણે ૧૪ રતલ વજન બાયું. આ અખતરાએ બારાક અને શક્તિના સંબંધવિષે હાલના દાકતરી સિદ્ધાંતને બાટા પાડયા. નારંગીના તાજા રસમાં થાડું પાણી ભેળવીને તેનાથી અપવાસ તાડયા. પાછળથી એમ જણાયું કે, આ ભૂખ કુદરતી નહોતી, માત્ર તેના આભાસજ હતો. આ પ્રયોગને પૂરી રીતે પાર નહિ પાડવામાં આવ્યો એ દિલગીરીની વાત કહેવાય. છતાં સાંજે તેને પાછા થોડો નારંગીના રસ આપ્યા. તે પછી પણ એ દિવસ સુધી તેને કળના રસસિવાય બીજાં કંઇ પણ આપ્યું નહિ, અને ત્યારબાદ ધીમે ધીમે છાશ, પાણી મેળવીને દૂધ અને પાણીવિનાનું દૂધ આપવા માંડયું. આમ છ દદાસોમાં કેવળ પ્રવાહી પદાર્થો લેતાં છતાં તેનું વજન ૧૧ રતલ વધ્યું."

"તેનું એમ કહેવું છે કે, આ અપવાસથી તેને અવર્ષુ તીય લાભ થયા છે. તે હવે ખર્ પ્રપુ- લ્લિત, પ્રસન્નચિત્ત અને ઉદ્ઘાસમાં રહે છે; અને પહેલીજ વાર તેને જીવનમાં રસ આવવા લાગ્યા. કખજિયાત તદ્દન મટી ગઇ છે અને દિવસમાં નિયમિત રીતે મે વાર દસ્ત થાય છે. એક ડૉક્ટર જેમણે પહેલાં અનેક વાર તેને તપાસેલી તેમણે કરીથી તપાસતાં જણાવ્યું છે કે, હવે તેનાં કદ્દસાં તદ્દન સાદ થઇ ગયાં છે અને તેમાં પ્રવાહી પદાર્થોના સંચય નથી. શ્વાસ લેતાં ફેક્સાંમાં આકરા અવાજ થતા નથી, અને બધા ભાગામાં સરમાં અવાજ સંભળાય છે. અકસ્માવથી અપવાસ સમાપ્ત થતાંજ તેને દૂર મેસવાના વખત હતા અને અમે એની ઘડીએ ઘડીએ વાટ જેવા લાગ્યા. ઠીક વખતે એ દૂર મેઠી અને ત્રીજે દિવસે સ્ત્રાવ ખંધ થયા. એ જોઇને તેના હર્ષ અને આશ્વર્યનો પાર રહ્યો નહિ; કારણ કે પહેલાં સ્ત્રાવ ખાર અને તેથી પણ વધારે દિવસ સુધા ચાલ્યા કરતાે. હદયની સ્થિતિ અજમાવવાને શંકરાચાર્યની પવિત્ર ટેકરીપર પાંચ કર્લાં ગ ચઢી ગઇ. આ અનુભવ બીજા બધા અનુભવા કરતાં ચઢી જાય એવા હતા. પહેલાં સહેજ પણ મહેનત કરતાં હદય ધડકતું, નાડીની ગતિ અનિયમિત રહેતી, ત્રીણા તાવ આવતા; તે બધું સાવ ખંધ થઇ ગયું. આ કેવી સાદી, સસ્તી અને અમાઘ ચિકિત્સા ગણાય ? પણ આપણી ખાવાની લેલિયતા આ રામળાણ ઉપાયને ક્યાંથી સર્વવ્યાપી થવા દે ?" કે૦ જ૦ ડી૦

(હું આ કાગળ ખે વાર વાંચી ગયા અને તે મને એટલા સાચા અને સરસ લખાયેલા લાગ્યા કે કે. છ. ડી. ની માગણીને સ્વીકાર્યા વિના હું ન રહી શક્યા. વાચક જાણે છે કે, હું ઉપવાસને શારીરિક અને આધ્યાત્મિક બન્ને દ્રષ્ટિએ લાભકારક ગહ્યું છું. ઉદ્યોગમંદિરમાં હું હમેશ સાથીઓને તેની ભલામણ કરું છું, અને તેથી હમેશ ફાયદોજ થાય છે. મને ખાત્રી છે કે, જો દાક્તરા અને વૈદ્યો હિંમતપૂર્વ ક લોકામાં આ ચિકિત્સાના પ્રચાર કરશે તા હાલ છે તેના કરતાં રાગનું પ્રમાણ ઘણું એાછું થઇ જશે, અને અસંખ્ય લોકા જે દવાઓથી અને આગ્રહ કરી કરીને ખવડાવવાથી મરી જય છે તે ખચી જશે. પણ હું સૌને ચેતવણી આપી દઉં કે બધા મને આવી જાતના અહે-વાલ માકલશે તો તેને ' યંગ ઇડિયા'માં સ્થાન મળશેજ એવું નથી. છતાં મારી અંગત જાણુ અને સૂચનાને સારૂ તે મને પ્રામાણિક ખબર જરૂર લખી માકલે. માં૦ ક૦ ગાંધી)

~~-1(8)}-~~

(તા. ૧૭ માર્ચ ૧૯૨૯ ના "નવજીવન"માંથી)

४७-वैदिक सभ्यता का आरंभिक काल

યહ ખાત તે અખ નિશ્રત હી સમઝની ચાહિયે કિ આર્ય-વંશ કી વાસ્તિવિક જન્મભૂમિ સિંધુનદી કે છર્દ-ગિર્દ થી. અત્યાં કા અસલી ધર ઇધર કાખૂલ તક, કંધાર, સ્વાત, વીજ કા સારા ઇલાકા, ઉધર સિંધ તક ઔર સરસ્વતી નદી તક થાનેસર તક ફૈલા થા. હરિપુર કે પાસ ખહનેવાલી હરા-નદી વિશેષ ઉલ્લેખનીય હૈ. પંજાબ કી તીન નદીયાં જહાં જા કર મિલતી હૈં, તીમેરિયાન પર મ્લસ્થાન નગર થા. વર્તમાન મુલ્તાન ઉસકા સ્થાનાપન્ન હૈ, ઇસ મૂલસ્થાન મેં સૂર્ય કા એક વિશાલ મંદિર થા, જહાં સખ એાર સે લાગ સૂર્ય દેવતા કી પૂજા કે વાસ્તે ઇક્ટ્રે હાતે થે. મુલ્તાન કે ખાદ પાવકપતન—વર્તમાન પાકપટન—એક ઔર પ્રસિદ્ધ સ્થાન થા, જહાં અિક કા ખડા ભારી કુંડ થા. માર્ક ડે, ચિતરાલ આદિ સખ સ્થાન ઇસ ઇલાકે કે અંતર્ગત થે, યહ પ્રદેશ ઉસ પર્યત્તમાલા તક ફૈલા થા જિસે હિંદુકાહ યા હિંદુકા કહતે હૈં. ઇસ સમય તક આર્યા કી ખસ્તી કી સીમા ગંગા કી ઉપત્યકા મેં નહીં પહુંચી થી. કાશ્મીર કા ઉલ્લેખ કહીં નહીં મિલતા, જિસસે પ્રકાર હોતા હૈ કિ કાશ્મીર અભી પાની કે નીચે થા, સારી ઉપત્યકા પાની કી એક ખડી ભારી ઝીલ થી. પ્રૉફેસર મૈકડોનલ્ડ ને અપની પ્રસિદ્ધ પુસ્તક 'સંસ્કૃત—સાહિત્ય કા ઇતિહાસ' મેં લિખા હૈ કિ સિંધુ કે ઇદ્દ-ગિર્દ આખાદ હોને કે કારણુ યે લેાગ અપને આપરા સિંધુ કહતે થે; યહ શબ્દ ભદલ કર બાદ કા હિંદુ ખન ગયા.

આરંભિક કાલ મેં સિંધુ-લાગ કુટુંખ કે રૂપ મેં રહતે થે, કુટુંખ કા ખડા સારે પરિવાર કે વારતે ખડા શાસક થા ઔર સાથ હી પુરાહિત ભી હોતા થા ઔર સારે કુટુંખ કા નિયંત્ર એક મેં રખતા થા; ઔર ઉસકા ધાર્મિક આદેશ તથા વ્યવસ્થાયે ભી દેતા થા! યે કુટુંખ જૂદે જૂદે અંતરાં પર ખહુત હી સાદે મકાનાં મેં રહતે થે, અપની ખેતી કરતે થે, ગાયે ઔર ભૈલ સૈકડેાં હજારાં કી સંખ્યા મેં રખતે થે, ઘોડે ભી રખતે થે; બેડ ખકરી પાલતે થે ઔર ઉતકે ઊનસે કપડે છુન લિયા કરતે થે; અપને અપને ઘર મેં વેદમંત્રાં કા ગાતે થે ઔર યાદ કરતે થે. ખાપ અપને બેટે કા વે મંત્ર યાદ કરાતા થા ઔર વહ અપને પોતેકા. ઇસ પ્રકાર ખહુત સે મંત્ર બાપ, બેટે ઔર પાતે કે નામ પર ચલે આતે હૈં.

સામાજિક ઉન્નતિ-અથર્વ ૠષિ

ઇન બિખરે હુએ કુનમાં કે લિયે, આપસ મેં મિલ કર બૈઠને કા કાઇ સામાન ન શા. ઇસ લિયે કિસી પ્રકાર કી સામાજિક ઉન્નતિ ન હો સકતી થી. અથર્વ ઋષિ પહલા વ્યક્તિ થા જિસે ઇન સબ્કા ઇક્ઠા કરને કા વિચાર હુઆ. ઉસે જરૂરી માલૂમ હુઆ કિ સિંધુએં કી ઉન્નતિ તખ હોગી જખ વે ઇક્ઠા બૈઠના સીખેંગ; જિસ પ્રકાર વર્તમાન કાલ મેં અરખ લાગો કા ઇક્ડા હોના સિખાને કે લિયે દૈનિક નમાજો--જીમ્મા કી નમાજ ઔર વાર્ષિક કાળા કી નમાજ-પઢને કી રાંતિ નિકાલી ગઇ, ઇસી પ્રકાર અથર્વ ઋષિ ને યજ્ઞ કી રીતિ નિકાલી, તાકિ ઇન યત્તો મેં શામિલ હોને કે લિયે સિંધુ લાગ ઇક્ઠે હોં.

ઇન યત્રોં મેં એક જરૂરી ખાત અિંગ કી પૂજા થી. નિયમપૂર્વક કુંડ ખના કર ઉસમેં અિંગ જલા કર અચ્છી અચ્છી વસ્તુઓં કા ડાલના હોતા થા. સિંધુ લાગ દા બડી શક્તિયાં માનતે ચે:— એક પ્રકાશ જો હર પ્રકાર કા જીવન પૈદા કરનેવાલા ઔર જ્ઞાનદાતા થા. યહ પ્રકાશ સૂર્ય સે હોતા થા. સૂર્ય અિંગ થા ઔર અિંગ સૂર્ય કા અંશ. ઇસ લિયે અિંગ કા પ્રચંડ કરના પ્રકાશ કા પૈદા કરના થા. દૂસરી શક્તિ ગતિ થી; યહ ગતિ વાયુ કા અંશ થી ઔર જિસ દેવતા મેં યે દાનાં શક્તિયાં મૌજૂદ થી વહ ઇંદ્ર કહલાતા થા. ઇંદ્ર કા સ્થાન અંતરિક્ષ થા, અર્થાત તીન લે કો મેં સે બીચ કા. બાદ મેં પુરાણાં મેં તીન લે હોં — પૃથ્વી, અંતરિક્ષ ઔર દ્યો—કી જગઢ સાત લે ક માને ગયે ઔર ઇંદ્ર કા ચૌથા લે ક દિયા ગયા. મુસલમાન લી ઇસી પ્રકાર સાત આસમાન માનતે હૈં ઔર ખુદા કા સાતવાં આસમાન દિયા ગયા હૈ!

અિંગ જલા કર ઉસકે પાસ અંદ કર વેદ-મંત્રાં કા ગાયન કરના પડતા થા; દૂસરી ખાત યત્રો કે લિયે સમયોં કા નિયત કરના થા. સિંધુ લાગ સપ્તાહ નહીં જાનતે થે, ઉન્હાંને સમય કા મુંદ્રહ દિન કે પક્ષાં મેં ખાંટા થાઃ - કૃષ્ણપક્ષ - અંધેરે દિન ઔર શુક્લપક્ષ - ચાંદની કે દિન. ઇસલિયે દા યત્ત દર્શ ઔરૂ પૌર્ણમાસ કહે જાતે થે. અર્થાત એક ચંદ્રમા કે દર્શનપર ઔર દ્વસરા પૂર્ણુ માસી કે દિન. ઉન્હી દિના મેં અનધ્યાય-છુટી-મનાઈ જાતી થી. પ્રત્યેક માસ મેં યત કે લિયે દા દિન નિયત થે, જબ હજારાં–સૈકડાં લાગ એક સ્થાન પર જમા હાતે થે, અસિ જલા કર વેદ-મંત્ર પહેતે, ઇસિક બાદ ભિન્ન-ભિન્ન વિષયો પર વાર્તાલાય ઔર વાદ-વિવાદ ુકરતે થે. દૂસરે યત્ર ચાતુર્માસ અર્થાત્ સાલ મેં ચાર ખાર ઋતુ–પરિવર્તન પર કિયે જાતે **થે**. જહાં કહીં યહ યત્ર હોતા થા, દૂર દૂર સે વિદાન ઔર દૂસરે લાગ એકત્ર હાતે થે. ઇસકે અ-તિરિક્ત ઋતુ-યત્ર અર્થાત્ અન્ન પૈદા હાેને યા અનાજ તૈયાર હાેને પર યત્ર કિયે જાતે થે. જબ રાજાઓં કા સમય આ ગયા, તબ જિસ સમય નયા રાજા ગદ્દી પર બૈઠતા થા, વહ રાજ-સ્ત્રય–યત્ત કરતા થા, ઉસકે સળ સરદાર ઉસ યત્ત મેં આતે ઔર ભેંટ દેતે થે; ખાદ મેં એક સમય આયા જળ સખ રાજાઓ કે ઉપર એક સમ્રાટ્ હોને લગા. સામ્રાજ્ય પ્રાપ્ત કરનેવાલા રાજા અશ્વમેધ-ધાડા ફેરને કા-યત્ર કરતા થા. વહ રાજા એક ધાડા ખુલા છોડ દેતા થા, ઉસકે પાછે પાછે કુછ અંતર પર ઉસકા સેના જાતી થી. વહ ધાડા દૂસરે રાજાઓં કે મુલ્ક મેં સે ગુજરતા થા. અગર વહ રાજા ઉસકી અધીનતા સ્વીકાર કર લેતા થા તા ઉસે અશ્વમેધ-યત્ર મેં ઉપસ્થિત હોના ઔર કુછ ભેંટ લાના હોતા થા; ઔર જબ કેાઇ રાજા ઉસ ધોડે કેા રાેક લેતા ્તખ ઉસે મુકાખલા કરના હેાતા થા; સમ્રાટપદ ઉસ સમય પ્રાપ્ત હેાતા થા જખ પૃથિવી કે સખ રાજા ઉસકી સ્વાધીનતા સ્વીકાર કર લેતે થે. અશ્વમેધ એક બડા વિશાલ યત્ર હોતા થા જિસમેં સંસાર કે સભી યોહા ઔર વિદ્રાન ઉપસ્થિત હોતે થે. ખડા પ્રષ્ય–દાન કિયા જાતા થા: ઇન રાજાઓ કે ખડે-ખડે રથ હાતે થે. કહતે હૈં, એક રાજા ને ચાલીસ ધોડો કે રથ મેં બૈઠા કર એક ઋષિ કાે ઉસકા કૃટિયા મેં પહુંચાયા થા.

આર્થિ^૬ અવસ્થા

સિંધુ લાગ ચિરકાલ તક ઉન કે કપડાં કા વ્યવહાર કરતે રહે, જિન્હેં વે અપને ધરાં મેં અન લેતે થે જૈસા કિ આજ-કલ ભી ક્રષ્ઠ પહાડી પ્રદેશોં મેં દસ્તૂર હૈ. તત્પશ્ચાત્ કપાસ ભી ખાંધુ જાને લગી. યજુર્વેદ મેં કર્પાસ-કપાસ-કા ઉલ્લેખ મિલતા હૈ. જો ઔર ધાન, યે અન્ન ચૈદા કરતે થે, ઉનકા ખાના અધિકતર જો કા હોતા થા; બાદ કા ગેઠ્ઠં ભી બોાને ઔર ખાને લગે. ક્ષાે કા પ્રયોગ બી જાનતે થે. વર્ણન આતા હૈ કિ વિશપલા નામક એક રાની શત્ર કે સાથ લડતી થી, ઉત્તકી ટાંગ કટ ગઇ; લાહા ઢાલ કર ઉત્તકી ટાંગ લગા દી ગઇ, ખઢઇ કે કામ મેં ખડી ઉન્નતિ કરતે લગે થે. સુધન્વા નામક ઋષિ એક બડા <mark>ભારી કારીગર</mark> થા, ઉત્તને લકડી કા ખરીદ કર એક બડા ભારી પ્યાલા બનાયા થા. સામ-યજ્ઞ કે સમય પ્રદર્શિની કી જાતી થી. ઉસમેં સુધન્વા ઋષિ અપના પ્યાલા લે ગયા, સખને ઉસે ખહુત પસંદ કિયા; પરંતુ કહા કિ જરા ભારી હૈ. વાપિસ લે જા કર ઉસને અપને લડેકાં સે યહ ખાત ખતલાઇ. ઇસકે તીન લડેકે શ્રે-ઋ.ભુ, વિભુ ઔર વાજ. ઉનમેં સે ઋ.ભુ ખડા ચતુર થા. ઉસને ઉસ નમ્.ને કે તીન પ્યાલે અનાયે. યે એકદ્વસરે મેં રકખે જા સકતે થે - ઔર ઇસ ખાત કા પતા ન લગતા થા અગલે વર્ષ યત્ત કે અવસર પર ઉન તીનાં કા એક કી શકલ મેં સબકે સામને રકખા. સબને કહા યહ તો વહી પ્યાલા હૈ. ઋલુ ને તીનાં જુદા કર કે દિખલાયે, સખ વિસ્મિત હા ગયે: ઉસે યત્ર કી ચ્માય કા ભાગ પુરસ્કાર મેં દિયા ગયા. યહ ભી ઉલ્લેખ મિલતા હૈ કિ રાજા લેાગ સ્વય**ં** કલા-કૌશલ કી ઉન્નતિ કરને કે લિયે ઇન લાગા કે લરાં મેં જાતે ઔર વહાં યત્ર કિયા કરતે થે.

રાજનૈતિક અવસ્થા

પહેલે-પહેલ કુલાં કે સ્વામી સભ બ્રાહ્મણ હાતે થે. જખ લડાઇયાં હાને લગાં તળ ક્ષત્રિયાં

કી એક જૂદી શ્રેણી હા ગઇ. શાંતિ કે સમય મેં જો લાગ કામ-કાજ કરતે થે વે વૈશ્ય કહલાને લગે; ઇન સિંધુઓ કા દરયુ લાેગાં સે યુદ્ધ કરને પડે! યહ વિચાર હૈ કિ યે દસ્યુ લાેગ દસરી જાતિ કે થે જો જંગલાં મેં રહતે થે. ઔર જબ બાદ મેં સિંધુઓં કા દ્રવિડ-જાતિ કે લાેગાં સે યુદ્ધ કરના પડા તખ યે ઉનકા ભી દસ્યુ હી કહતે લગે. સારાંશ યહ કિ દસ્યુ ઇનિકે શ<u>ત</u>્ર થે ઔર વે ઇનકે મુકાબલે મેં અપને આપકા આર્ય કહા કરતે થે. કાલાંતર મેં દાનાં કા પર-રપર મેલ-જોલ હેા ગયા. કવિડ લાગાં ને વૈદિક સભ્યતા કા ત્રહણ કર લિયા ઔર સિંધુઓં ને ઉત્તકે દેવતા મહાદેવ ઔર દેવી કા અપને દેવતાઓં મે સમ્મિલિત કર લિયા. ઇસસે પહેલે મહા-ે દેવ ઔર દેવી કા ઉનકે યહાં ઉલ્લેખ નહીં મિલતા: જખ યુદ્ધ કા સ્વભાવ પડ જાતા હૈ ઔર કાઇ દૂસરા યુદ્ધ કે લિયે નહીં મિલતા તળ ધરેલૂ લડાઇ શુરુ હેા જાતી હૈ. કિસી વિષય પર મતલેદ હો જાતે સે સિ'ધુઓં કે દાે દલ હાે ગયે, એક દેવ ઔર દૂસરે અસુર કહલાને લગે. આરંભ મેં ઈન દાનાં શબ્દાં કે અર્થ એક સે હી થે, પરંતુ જળ દલભંદી કા ભાવ ઔર ઘૂણા ખઢને લગી તભ ઉન્હેાંને દૂસરે શબ્દ કે અરે અર્થ લગાને શુરુ ક્રિયે. દેવ પારસી-ભાષા મેં જિસ ખુરે અર્થ મેં પ્રયુક્ત હોતા હૈ, અસુર ઉસી ખુરે અર્થી મેં સંસ્કૃત મેં પ્રયુક્ત હોતા હૈ; યે દાનાં દલ પારસી ઔર સિંધુ કહલાને લગે. ઇસ ધરેલૂ લડાઇ કા પરિણામ યહ હુઆ કિ જાતિ કે દાે ટુક હા ગયે ઔર પારસી ભાગ કર અપની પૈતૃક જન્મભૂમિ કાે છાેડ કર ઇરાન મેં જા ખરે, ઉત્તકા એક ભાગ અસીરિયા મેં (અસીરિયા ભી અસર શબ્દ સે નિકલતા હૈ) મીર તત્પશ્ચાત સિરિયા મે' રહને લગા. ઇસ પ્રકાર માર્ય –વંશ કી શાખાયેં ઉસ સારે પ્રદેશ મેં ફેલી ઔર વહાં જા કર ઉન્હાંને અપની સભ્યતા કાે ફેલાયા. અસર મેં સ તબ્દીલ હાે કર અવર હાે ગયા, વહી પારસિયાં કા ખડા દેવતા હુઆ; અમિ કા પૂજા, અમિ કાે અખંડ રખતા ચ્યીર યના કા કરતા, ઐસી સબ રીતિયાં કા પારસિયાં ને અપને અંદર વૈસા હી કાયમ રકખા.

વિશ્વામિત્ર ઋષિ ને સિંધુએાં કી ઇસ ઘરેલૂ લડાઇ પર ખડા શાક પ્રકટ કિયા હૈ, વહ કહતા હૈ—''યહ ભરત 'સૂર્ય' કી સંતાન આપસ મેં બિછુડના ખૂબ જાનતી હૈ ઔર મિલના નહીં જાનતી.'' એક ઔર સ્થાન પર ઇસી લડાઇ કી એાર સંકેત કરતે હુએ લિખા હૈ કિ ''જો લાગ અપની જાતિ કે શત્રુ હાતે હૈં અર્થાત્ જો આત્મહનન (ટ્રેટરી) કરતે હૈં વે મર કર અસુરાં કે ઢાક મેં જાતે હૈં."

ઇસ ઘરેલૂ લડાઇ સે સિંધુએં કી જાતિ કે દો ખડે ટુકડે હુએ. ઇસી ઘરેલૂ લડાઇ ને ખાદ સમય મેં મહાભારત કા યુદ્ધ કરાયા, જિસમેં જાતિ કે સળ બહાદૂર નષ્ટ હુએ, ઇસી ઘર કી ફૂટ કા ભાવ અળ ભી હિંદૂ–જાતિ કેા નષ્ટ કર રહા હૈ.

(''સરસ્વતી''ના એક અંકમાં લેખક:-દેવતાસ્વરૂપ ભાષ્ઠ પરમાનંદછ)

४८-बुद्ध भगवान के वचन

જિસકી હમ ઉપાસના કરતે હૈં ઉસે દેખ લેના ઔર અચ્છી તરહ જાન લેના ચાહિયે. યહ મુઝે માલૂમ હૈ કિ આદિપુરુષ કા હૃદય પ્રેમપૂર્ણ હૈં, ઉસે હમ લેાગેં કા બડા ધ્યાન રહતા હૈ; તથાપિ જન્મ-મરણ, જરા ઔર વ્યાધિ આદિ બાતોં ને ઉસકી અતિશય દયાલુતા સે - મેરા વિશ્વાસ ઉઠા દિયા હૈ.

જો મનુષ્ય અપની વર્તમાન સ્થિતિ પર ઠીક તૌર સે વિચાર નહીં કરતા, વરન કેવલ ઇસ વિચાર સે કિ આંત મેં મુક્તિ હેા હી જાયગી, પુરુષાર્થ કી એાર કાઇ ધ્યાન નહીં દેતા, વહ મૃત્યુ કે અનિવાર્ય ચક્ર સે કદાપિ નહીં બચ સકતા.

બસ, ઇસી જ્ઞાન કાે મેં સબસે અધિક મહત્ત્વપૂર્ણ સમઝતા દૂં, ઇસી કારણ બડે સાેચ-વિચાર કે બાદ મેં તે સંત્યાસ લિયા હૈ; તથાપિ અપને પિતા ઔર ઉનકે દુઃખ છા વાર્તા સુન કર ઉનકે પ્રતિ મેરા પ્રેમ ઔર બી અધિક ગંભીર હેા જાતા હૈ.

પર વાસ્તવ મે' યહ સબ તમાશા સ્વ^પન કે સદશ હૈં, ઇસમેં કાેઈ લી સાર નહીં. અત-એવ તુમ ઇસ બાત કાે બિના કિસી શીલ–સંકાેચ કે ગ્રહણ કર લાે કિ સંસાર કા સ્થિતિ નિરંતર પરિવર્તનશીલ રહતા હૈ.

પિતા–પુત્ર કા સંખંધ હી સ્વયં દુઃખદાયા નહીં હૈ, ઉસસે હમે જો વિયાગ–વ્યથા હાેતી હૈ વહ અજ્ઞાન કા પ્રભાવ હૈ.

જૈસે મુસાફિર ચલતે ચલતે સડક મે' કિસી એક સ્થાન પર મિલ જાતે હૈં ઔર ફિર ધડીભર વિશ્વામ કે બાદ અપની અપની રાહ ચલ દેતે હૈં, બસ યહી હાલ હમારે સાંસારિક સંબંધો કા હૈ.

પહલે પ્રારમ્ધવશ દા આદમી મિલતે ઔર ફિર પ્રારમ્ધવશ હી દોનો બિછું જતે હૈં. જો આદમી સાંસારિક સંખધાં કે ઇસ મિથ્યા સ્વરૂપ કા ભલી ભાંતિ સમઝ લેતા હૈ, ઉસે ફિર કાઇ દુઃખ નહીં સતા સકતા.

જિત વસ્તુઓં કા અસ્તિત્વ કાલ કે દ્વારા પરિગણિત હેાતા હૈ વે સબ નાશવાન્ હૈં; પર્વત ઔર વન સભી ઐસે પદાર્થ હૈં. ચૈતન્ય પ્રાણી ભી, જો જ્ઞાને દ્રિયાં ઔર કર્મે દ્રિયાં સે આબહ હૈ, કાલ કે અંતર્ગત હૈ.

જિસ પ્રકાર ઔષધ કે બિના રાગ કેા સહન કરના કઠિન હૈ ઉસી પ્રકાર સાંસારિક પ્રભુતા કાે ભી જ્ઞાન કે બિના સંભાલના દુસ્સાધ્ય હૈ. મનુષ્ય ચારાં એાર અજ્ઞાન સે ઘીરા હુઆ હૈ, અતએવ વહ ભાગ–લિપ્સા કે પીછે પડ જાતા હૈ.

અંત મેં હમ રાતદિન ચિંતા-ચક્ર મેં પડ જાતે હૈં, યહી ડર રહતા હૈ કિ કહીં હમારે બાહ્ય રૂપ મેં કેાઇ ઝુટિ તા નહીં હૈં ? લાેક−ેંતિ કા માનતે માનતે દિલ બૈઠ જાતા હૈ, હૃદય સત્ય કાે સ્વીકાર નહીં કરતા; કિંતુ અુહિમાન કા આચરણ ઇસિક સર્વથા વિપરીત હે≀તા હૈ.

વે જાનતે હૈં કિ રાજસિંહાસન પર ઐઠને મેં જિતની હી ચિંતા હૈ, ધાર્મિ'ક જીવન વ્યતીત કરને મેં ઉતની હી શાંતિ, અતઐવ ઉન્હેં જ'ગકો ઔર પર્વતોં મેં રહતા તથા કંદમૂલ ખાના હજારગ્રના અચ્છા લગતા હૈ.

જિસકા ઐસા જ્ઞાન હો ગયા હો, જિસકા ધાર્મિ'ક વૃત્તિ મેં આનંદ આને લગા હો વહ ક્યા ફિર જ'ગલાં કાે છાેડ કર વિષય–ભાગ કે લિયે ઘર કી એાર મુંહ ફેરેગા?

મૈંને સંસાર કે સુખ-દુઃખ, જીવન–મરણ, જરા ઔર રાગ દેખ લિયે હૈં, ઉન્હીં કે ચંગુલ સે બચને કે લિયે મૈં સંન્યાસી હુઆ દૂં. ક્યા ફિર બી મૈં મૂર્ખો કી ભાંતિ ઉનકા સ્વાદ ચખને કે લિયે લૌટ સકતા દૂં? આનંદ કી ખાજ કરના ઔર રાજ્યપદ કી લાલસા કરના દોનોં એક-સાથ નહીં હો સકતે; ઇનમેં ઉતના હી વિરાધ હૈ, જિતના ધૂપ ઔર છાંહ મેં, આગ ઔર પાની મેં. જો મનુષ્ય રાજપદ પાના ચાહતા હૈ ઉત્તકે લિયે શાંતિ કી ઇવ્છા કરના વ્યર્થ હૈ. આત્મ ઔર અનાત્મ કા પ્રશ્ન બખેડા હૈ. ઇસસે વિક્ષિપ્ત મસ્તિષ્ક ઔર ભી વિક્ષિપ્ત હેા જાતા હૈ, કસ પ્રકાર કે નિર્શક વિવાદોં મેં મેરી રુચિ નહીં.

પવિત્રતા, સત્યતા, વૈરાગ્ય ઔર જ્ઞાન, ખસ ઇન્હી ખાતાં કી પ્રાપ્તિ કે લિયે મેં ચેષ્ટા કર રહા દૂં, સંસાર મેં એક સે એક જટિલ સમસ્યાયેં ઔર સિદ્ધાંત પ્રકટ હાે રહે હૈં; પર ક્યા કાેઇ અંધા કિસી દૂસરે અંધે કા પથપ્રદર્શક ખન સકતા હૈ ?

પવિત્રતા ઔર અપવિત્રતા કા ભેદ જાનને કા સવેદેત્તમ ઉપાય યહી હૈ કિ પવિત્રતા કા અભ્યાસ પ્રારંભ કર દો, અપવિત્રતા સે ઘૃણા કરા, ત્યાગ ઔર આત્મસંયમ કા અવલંખન કરા. પ્રાચીન લાગ જો કહતે આયે હૈ, ઉસ પર વિચાર કરા: પર કિસી એક સિહ્ધાંત કા હઠ મત કરા.

સારાંશ યહ કિ તુમ્હારે હૃદય મેં જિજ્ઞાસા હોના ચાહિયે, સત્ય ભાત કા વિત્યાસ કરા ઔર પાપાં કા તિરસ્કાર કરા. જો શબ્દ સચ્ચે હૃદય સે નહીં નિકલતે હૈં ઉનકા ન નિકલના હી અચ્છા. બુહિમાન ઐસે શબ્દો કા કબી પ્રયોગ નહીં કરતે.*

४९-पुत्र होने का उपाय

હમારે દેશ કે શ્રીમાન લાગ પુત્રકામના કે લિયે સૈંકડાં ઉપાય કરતે રહતે હૈં, કિંતુ બાગ્ય સે હી કિસીક યહાં સંતાન હાેતી હૈ ઔર ગરીખ મજદૂરાં કે યહાં વિના ઉપાય હી લડકાં કા તાંતા લગ જતા હૈ. ઇસિકા કારણ ક્યા હૈ? અભી તક હમારે દેશ મેં ઇસ ખાત કી કિસીને ખાજ નહીં કી થી; કિંતુ અખ પશ્ચિમી વિદ્વાનાં ને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણાં સે યહ સિદ્ધ કર દિયા હૈ કિ પરિશ્રમ ન કરને સે મનુષ્ય નિઃસંતાન હો જાતા હૈ અથવા આલસિયાં કે યહાં લડિયાં હાેતી હૈ ઔર પરિશ્રમ કરને સે લડિક હાેતે હૈં. પશ્ચિમ કી વિલાસભૂમિ દ્રાંસ મેં યુદ્ધ સે પહલે લડિયાં ખહુત હુઆ કરતી થીં, કિંતુ અખ જાંચ કરને પર માલૂમ હુઆ હૈ કિ જખ પુરુષ લડાઇ પર ચલે ગયે ઔર કારખાનાં તથા ખેતી કા કામ સ્ત્રિયાં કાે કરના પડા તાે વહાં લડિક અધિક હાેને લગે. ઇસ સે યારપ મેં જો યહ ચિંતા પૈદા હાે ગઇ થી કિ યુદ્ધ મેં કરોડાં મનુષ્યાં કે મરને કી પૂર્તિ કિસ પ્રકાર હાેગી સાે અખ વહ ચિંતા દૂર હાેને લગી હૈ.

હમારે ત્રીમાન ઔર શ્રીમતીજ ભી નાજીકતા ઔર નિઠલ્લેપન કા સાગ કર કુછ શારી-રિક્ર પરિશ્રમ કર કે જાંચ કર દેખે કિ ઇસ ઉપાય સે પુત્રકામના કી સિદ્ધિ હોતી હૈ અથવા નહીં, ક્યોકિ પ્રાચીન ભારત કા આદર્શ ભી યહી કષ્ટસહિષ્ણ્યતા થા.

("પ્રતિભા"ના એક અંકમાં લેખક:—શ્રી ગાપાલપ્રસાદ શર્મા)

^{*} અશ્વધાષ બાધીસત્ત્વ સે.

५०-विश्वभारती

આશ્રમ આસપાસ કી જમીન સે કુછ ઉંચે પર સ્થિત હૈ. ચારાં એાર સપાટ મૈદાન હૈ, જિસમેં કહીં કહીં તાહ્વક્ષ દિખાઇ પહેતે હૈં. આશ્રમ મેં સપ્તવર્ણ, સાલ તથા આમ્રવૃક્ષો કી પ્રચૂરતા હૈ. ઇન્હીં કે કારણ આશ્રમ સંદર ઉપવન કે સમાન દિખતા હૈ. આશ્રમ કે દાે ફાટક હૈં—એક ઉત્તર કી એાર અૌર દૂસરા દક્ષિણ કી એાર. ઉત્તર કી એાર કે ફાટક પર લોહે કે અક્ષર્યો સે લિખા હુઆ હૈં:—'ઇ્ક્સમેવાદ્વિતીયમ્'

ફાટક કે સ્તં ભોં પર સંસ્કૃત ઔર બંગલા મેં આશ્રમ કે નિયમ લિખે હું હૈં. ઉનમેં ખતલાયા ગયા હૈ કિ યહ આશ્રમ એક પ્રહ્મ કી ઉપાસના કે લિયે સ્થાપિત કિયા વધા હૈ. અતઃ ઇસમેં કિસી પ્રકાર કી મૂર્તિ, પશુ, પક્ષી યા માનવ કી પૂજા વર્જિત હૈ; કિંતુ યુદાં પ્રત્યેક કે ધાર્મિક વિશ્વાસ આદર કી દૃષ્ટિ સે દેખે જાતે હૈં; ઔર કિસીકા અપને વિશેષ ધાર્મિક વિશ્વાસોં કે પાલન મેં બાધા નહીં દી જાતી. આશ્રમ કે પ્રતિષ્ઠાતા મહર્ષિ કી ઇચ્છાનુસાર આદ્મ કી સીમા કે બીતર કિસી પ્રકાર કી છવહિંસા બોજન કે લિયે તો ક્યા ધાર્મિક ખાતોં કે લિયે બી નહીં કી જા સકતી. યહ ઇન્હીં નિયમોં કા પ્રભાવ હૈ કિ વિદેશી લાગ બી અપના પરમ પ્રિય બોજન છેડ કર યહાં શાકાહારી બન કર રહતે હૈં.

ફાટક કે પાસ હી પ્રાર્થનામંદિર ખના હુઆ હૈ. ઇસકા મુખ પૂર્વ કી એા હૈ. મંદિર ચીકાર ખના હુઆ હૈ. ચારાં એાર સીદિયાં લગી હૈં. બીતર કર્શ સંગમર્મર કા હૈ. મંદિર કે બીતર ક્રોઇ મૃત્વિ આદિ નહીં હૈ. બ્લસ્સમાજિયાં કા યહ ઉપાસનામંદિર એક સાક—સુથરે બંગલે કે સમાન હૈ, જિસમેં દીવારાં કી જગઢ કાંચ કે રંગીન શીશે જડે હુયે હેં તથા છત મેં શીશે કે કાવસ લટક રહે હૈં. ઇસી કારણ આસપાસ મેં યદ ''કાંચ બંગલે' કે નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈ. યહ જરા ઉંચી જમીન પર હેોને કે કારણ દૂર સે દિખાઇ બી દેતા હૈ. સામને એક લોહે કા ઉંચા ગુખ્બ યા ગોપુરસા ખના હુઆ હૈ, જિસકે કારણ યહ મંદિર-સા પ્રતીત હોતા હૈ. દક્ષિણ ફાટક પર ગોલાકાર યહ ઉપનિષદ્-વાકય લિખા હુઆ હૈ—

"ॐ सर्वे वेदा यत्पदमामनन्ति त्रषांसि सर्वाणि च यद्वदन्ति; यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्य चरन्ति तसे पदं संब्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत्।"

દેાનાં ખંમ્ભો મેં સે એક પર વૈદિક મંત્રા મેં બ્રહ્મક્ષોક કા વર્જીત તથા દૂસરે પર ઉસકા બંગલા મેં અતુવાદ ખુદા હુઆ હૈ.

ફાટક સે હો કર રાસ્તા સીધા અતિચિશાલા કા ગયા હૈ. યહ એક પક્કી ખડી દામ જિલા ઇમારત હૈ. આશ્રમભર મેં યહી એક દુમ જિલા ઇમારત હૈ. યહાં ભી કુછ નિયમ લિખે હુએ હૈં, જિનમેં ઇસ બાત પર જોર દિયા ગયા હૈ કિ યહાં ખાહર સે માંસ–મદિરા નહીં લાઇ જા સકતી ઔર ન યહાં ઇનકા વ્યવહાર હી કિયા જા સકતા હૈ. યહાં કેવલ અન, શાક તથા કલાહાર હો સકતા હૈ; કિંતુ કઇ લોગોં કા અપેડાં કા પ્રયોગ કરતે દેખ કર મેરી સમઝ મેં આયા કિ યહાં યહ બી શાકાહાર કે અંતર્ગત સમઝા જાતા હૈ.

. અતિથિશાલા મેં પ્રાયઃ નિસ હી કાેઇ ન કાેઇ અતિથિ ખને હી રહતે હૈં; કિન્દુ બિના વિશેષ અનુમતિ કે તીન દિન સે અધિક નહીં ઠહર સકતે. ફાટક કે બીતર જાતે હી ખાઇ એાર છાેટા સા પાેસ્ટ આફિસ તથા દાહિની એાર ઉપાસનામંદિર હૈ જિસકા વર્જીન પહલે હાે ચૂકા હૈ.

અતિથિશાલા કા ઘેર કર, ઉસકે પીછે કી ઓર હાે કર, સડક સાધા ચલી ગઇ હૈ. સડક કી બાઇ એર સાલ ઔર આમ કે વૃક્ષા કા બગીચા હૈ. ઇન્હીં વૃક્ષા કે તીચે ક્લાસે લગતી હૈં. એરને કે લિયે કહીં કહીં પક્કી ગાલાકાર પટ્ટી ખની હુઈ હૈ, કહીં ઉપર ચાડીસી કસ કી છાયા હૈ; પર અધિકતર વૃક્ષા કે તીચે જમાન પર હી એર કર પઢાઇ હોતી હૈ. જહાં તહાં વૃક્ષાં સે ટિકે હુએ તખતે વહાં ક્લાસ લગને કી સ્ચના દેતે હૈં.

સડક પર આગે ચલ કર લતાઓ કા એક કાટક હૈ. ઉસકે દોનોં ઓર સાલ વસોં કા દા કતારે સીધી ચલી ગઇ હૈં. ઇસે સાલ-કુંજ કહતે હૈં. ઇન્હીં વૃક્ષોં કે નીચે વિદ્યાર્થાયોં કે રહને કી કુટિયાં ખની ુઇ હૈં. યે અધિકતર કચ્ચી તથા કૂસ સે છાઇ હુઇ હૈં, કિન્તુ ઇનકા કશે પક્કા હૈ. ઇનમેં લમ્ખે લમ્ખે કમરે ખને હુયે હૈં, જિનમેં સોને કે લિયે પલગોં કા જગહ લકડી કે તખ્ત પડે હૈં. લિખને-પઢને કે લિયે કહીં કહીં કુર્સા-ટેખિલ હૈં, કિંતુ અધિકતર તખ્તો હી સે કામ લિયા જતા હૈ.

દાહિની એં!? કે હાત્રાલય કી સીધ મેં આગે ચલ કર પુસ્તકાલય કા છોટા—સા પક્કા ભવન હૈ. યહ દે!ાંજિલા ખનાયા જા રહા હૈ. છોટા—સા વાચનાલય ભી હૈ, જિસમેં પ્રાય: દેશી લાષાઓં કી તથા કુછ વિદેશી પત્ર—પત્રિકાયેં આતી હૈં. ભીતર પુસ્તકાલય હૈ. પુસ્તકેં નિકાલને ઔર રખને કી દાશ ઉત્તમ હૈ. બહાદ કે પુસ્તકાલયોં મેં ભી મૈંને કસી પ્રકાર કી પ્રણાલી દેખી થી. પ્રત્યેક વિષય કી પુસ્તકોં કે લિયે અલગ અલગ કાંડોં કા ખંડલ રકખા રહતા હૈ, જિનકે દારા સરલતા સે પુસ્તકોં નિકાલી જા સકતી હૈં. પુસ્તકાલય મેં અંગે છ કી હી પુસ્તકોં અધિક હૈં. અંગે છે કે અતિરિક્ત સંસ્કૃત, ખંગલા, કરાસીસી ઔર જર્મન કી ભી પુસ્તકોં હૈં. હિંદી કી બી કુછ પુસ્તકોં દેખને મેં આઇ. કવિવર કે સમય શેં શેં કા સંગ્રહ થલાં મિલા. ઉનકે શ્રંથો કે અંગ્રેજી, કેંચ, જર્મન, ગુજરાતી, મરાઠી તથા હિંદી અનુવાદ સખ સિલસિલે સે રકખે હુયે હૈં. ભાષાતત્ત્વ—વિષયક સાહિત્ય કા યહાં વિરોધ સંગ્રહ હૈં. મહત્ત્વપૂર્ણ પુસ્તકોં કે વિચાર સે યહ છોટા— સા પુસ્તકાલય ખરૂત મહત્ત્વપૂર્ણ હૈં.

એક દૂસરે કમરે મેં પ્રાચીન હસ્તલિખિત તાડપત્ર ક્રી હજારાં પોચિયાં જમા હૈં. ઇનકે અધ્યયન તથા ખાજ કરને કે લિયે વિશેષ વિદ્યાર્થી તૈયાર કિયે જા રહે હૈં. કુછ વર્ષ પૂર્વ પ્રસિદ્ધ જર્મન-તત્ત્વવેત્તા વિન્ટરનિટ્જ મહાદય કે સાથ કુછ વિદ્યાર્થી પ્રાચીન લિપિયાં પઢના તથા ઉન પ્રચાં કા સંપાદનકાર્ય શિખ રહે થે. મહાભારત કે નવીન શુદ્ધ સંસ્કરણ નિકાલને કા ભી પ્રયત્ન હો રહા હૈ.

આગે રન્ધાશાલા તથા સામચી–સંગ્રહાલય હૈ. વિદ્યાર્થી યહીં બોજન કરતે હૈં. પહેલે શિક્ષક ઔર વિદાર્થી, સબકી પાકશાલા એક હી થી; કિંતુ ઇસલે વ્યર્થ અધિક ખર્ચ હોતા દેખ કર યહ અબ કેવલ વિદ્યાર્થિયાં કે લિયે રકખી ગઈ હૈ. શિક્ષક લેગ અપના પ્રળધ અલગ કર લેતે હૈં. છેાટે લંકાં કે લિયે શિક્ષિકાયે સ્વયં બાજન તૈયાર કરતી હૈં ઔર ઇસ પ્રકાર વે અપને માતૃપ્રેમ કા પરિષ્ય દેતી હૈં. શાન્તિનિકેતન પ્રેસ બી ઇસ જગહ હૈ જિસમે કવિવર કે ગ્રંથ તથા શાન્તિ–નિકાન–પત્રિકા છપતી હૈ.

પુસ્તકાલય કે સામને કુછ મેદાન છેાડ કર કિર વિદ્યાર્થિયાં કે છાત્રાવાસ ખને હૈં. સડક ડ્રા ખાઈ એાર ભી છાત્રાવાસ ખને હુયે હૈં. ખાલિકાઓં કે લિયે એક અલગ છાત્રાવાસ હૈ. ઇસકે ખાદ સપરિવાર વિક્ષકો કે રહતે કે લિયે છેાટે છોટે ભવન ખને હુયે હૈં.

કલાભવન ની ઇસી એાર હૈ. યહાં સંગીત તથા ચિત્રકલા કી શિક્ષા હોતી હૈ. બહુત સે પ્રાચીન તથા અધુનિક ચિત્રો કા સંત્રહ દેખને કા મિલા. કવિવર કે લાઇ છી. અવનીન્દ્રનાથ ઢાકર તથા બંગાલ કે પ્રસિદ્ધ ચિત્રકાર શ્રી. નંદલાલ બાસ ઔર શ્રી. સુરેન્દ્રનાથ કાર કે સુંદર ચિત્રાં કા દેખ કર ચિત્રકલા કે ઉત્કૃષ્ટ નમૂનાં કા પરિચય મિલા. અંતિમ દા ચિત્રકાર મદ્રાસ આશ્રમ મેં હી રહે કર સુંદર ચિત્રં કા ચિત્રહા તથા વિદ્યાર્થિયાં કા શિક્ષણ કરતે હૈં. સંગીતાલય બી ઇસી કલા—લવન મેં શામિલ હૈ. કવિવર જો ગાયન રચતે હૈં ઉત્તેક ભાનજે શ્રી. દિને દ્રનાથ ઢાકુર ઉસે સુંદર તાલ સ્વરાં મેં જમા કર વિદ્યાર્થિયાં કા સીખાતે હૈ તથા ઉત્તેક ભાઇ અવની દ્રનાથ ઉત્ત માનસિક ભાવોં કા અપની વિજયિની લેખની સે ચિત્રપટ પર અંકિત કર ઉત્હેં પ્રસદ્ધ કલા કા રૂપ દેતે હૈં. ઇસ પ્રકાર યહાં સાહિસ, સંગીત તથા કલા તીનાં કા સામંજસ્ય હોતા હૈ. યહાં ક્રી ચિત્રશાલા જર્મની તથા દ્રાંસ આદિ દેશાં સે આયે હુયે ચિત્રાં સે ઉત્તરાત્તર ઉત્નિતિ કર રહી હૈ.

આશ્રમ કે દક્ષિણ કી એાર કવિવર કે જ્યેષ્ટ ભ્રાતા શ્રી. દ્વિજેન્દ્રનાથ ઠાકુર કા એકાન્ત મેં નિવાસ-ભાવન હૈ. બાહર કી એાર મૈકાન મેં ટૈનિસ આદિ ખેલને કે સ્થાન બને હુયે હૈં, જિનસે પતા લગતા હૈકિ શારીરિક ઉન્નતિ તથા આમાદ –પ્રમાદ કી એાર ભી યહાં પૂરા ધ્યાન દિયા જાતા હૈ.

આશ્રમ કે ઉત્તર કી ઓર, કુછ દૂર પર વૃક્ષવિહીન ખુલે મૈદાન પર વિદેશી અધ્યાપકાં કે લિયે બંગલે બને હુવે હૈં. ઇન્હીં કે પાસ કવિવર કી "ઉત્તરાયણ" નામક પુસ કી કુડી હૈ. ઇસી કી શાન્તિમય છાયા મેં બૈઠ કર મહાકવિ અપની વિશ્વ-હદય-મુગ્ધકારી લેખની ચલાતે હૈં ઔર સંસાર કા શાન્તિ કા સંદેશ સુનાતે હૈં.

પૂર્વ કી એાર એક છેાટા–સા અસ્પતાલ ભી બના હુઆ હૈ, જહાં આવશ્યકતા પડને પર આશ્રમ–નિવાસિયાં કી ચિકિત્સા હાેતી હૈ. અસ્પતાલ સે કેવલ આશ્રમ–વાસિયાં કાે હી લાભ નહીં હાેતા, કિન્તુ આસપાસ કે ગાંવવાલે ભી પૂરા ફાયદા ઉઠાતે હૈં. કભી કભી તાે વિદ્યાર્થી ગણ સ્વયં ગાંવ કે બીમારાં કાે લાદ કર અસ્પતાલ મેં લાતે તથા ઉનકી ચિકિત્સા ઔર દેખ–રેખ કરતે હૈં.

ચિકિત્સા કે લિયે તો યોગ્ય ડાક્ટર હૈં હી, કિન્તુ બીમાર કી સેવા તથા દેખ–રેખ વિદ્યાર્થી ગણ સ્વયં કરતે હૈં. રાગિયાં કી સેવા કરને મેં યહાં કે છાત્ર વિશેષ સુખ અનુભવ કરતે હૈં તથા ઉસકે લિયે હમેશ તૈયાર રહતે હૈં. આપસ મેં યે લાગ બારી બારી સે કામ બાંટ કર રાગી કી સેવા કરતે હૈં;યહાં તક કિ કબી કબી રાત રાત ભર જાગ કર બી અપને સ્તેહ ઔર સેવા કા પરિચય દે હૈં.

પશ્ચિમ કી એાર સે ચલતે પર વૃક્ષાં સે ઘિરી હુઇ એક સંગમરમર કી ચૌકા-સી મિલતી હૈ. યહીં કવિવર કે પૃજ્ય પિતા મહર્ષિ દેવેન્દ્રનાથ ઠાકુર કા ઉપાસનાસન હૈ. રામપુર જાતે સમય મહર્ષિ એક ખાર યહીં ઠહેરે થે ઔર ઇન્હીં દા વૃક્ષાં કે નીચે પ્રાર્થના કી થી. ઉસી સમય સે યહ સ્થાન મહર્ષિ કા પ્રિય હા ગયા ઔર યહીં વે સદા પ્રાર્થના કિયા કરતે થે. યહ વહી સ્થાન હૈ જહાં મહર્ષિ પર એકાન્ત પા કર કુછ ડાકુઓં તે હમલા કિયા થા. ઉત્તકી પ્યાનાવસ્થિત પ્રશાન્ત કા દેખ કર ડાકુઓં કા કંઠાર હૃદય બી ભક્તિભાવ સે અભિબૂત હો ગયા થા, ઔર ઉન્હોંને મહર્ષિ કે ચરણાં મેં આત્મસમર્પણ કર અપની સેવા અર્પણ કી થી. યહી વહ સ્થાન હૈ જહાં મહર્ષિ કે ચરણાં મેં આત્મસમર્પણ કર અપની સેવા અર્પણ કી થી. યહી વહ સ્થાન હૈ જહાં મહર્ષિ તે આત્મા કી શાન્તિ પ્રાપ્ત કી થી તથા ઉત્ત શાન્તિ—નિકતન બ્રહ્મ કા અનુભવ કિયા થા. યહીં પર શાન્તિ પ્રાપ્ત કરતે કે બાદ અશાન્ત સંસાર કા શાંતિ પ્રદાન કરતે કે લિયે શાન્તિ—નિકતન અાલ્રમ તથા બ્રહ્મિવઘાલય કે સ્થાપત કા શુભ વિચાર મહર્ષિ કે હૃદય મેં ઉત્પન્ત હુઆ થા.

પ્રાર્થનાસન કા ટિકને કા પટી પર મહર્ષિ કે પ્રિય વાક્ય ખુદે હુંયે હૈં:—

"तिनि आमार हृद्येर आराम मनेर आनंद आत्मार ज्ञान्ति"

સમીપસ્થ ઘૂલ કી શાખા પર ભી ખુદા હુઆ હૈ:-''कर ताँर नाम गान" ખોલપુર કા યહ ભાગ જહાં કિ આશ્રમ ખના હુઆ હૈ અપની પ્રકૃતિ–સૌંદર્ય કે લિયે પ્રસિદ્ધ હૈ. મહર્ષિ દેવે દ્રનાથ ઠાકુર ને ઇસ સ્થાન કી સુંદરતા દેખ કર ઇસે અપની પ્રાર્થના કા પ્રિય સ્થાન નિયત કિયા. વે યહાં છોટા–સા મકાન ખના કર રહને લગે તથા ખાહર સે ઉપજાઉ મિદી લા કર યહાં કલફલવાલે પૌઘે લગવાયે. આમ કા ખગીચા ભી લગવાયા. પહલે વે કભી અભી આ કર યહાં રહા કરતે થે. સન્ ૧૮૮૭ મેં ઉન્હોંને યહાં આશ્રમ ખનાને તથા બ્રહ્મવિદ્યાલય સ્થાપન કરને કા વિચાર કિયા. એક દ્રસ્ટડીડ કે દ્વારા યહ આશ્રમ સાર્વજનિક ખના દિયા ગયા તથા ૬૦ હજાર સાલાના આમદની કી સમ્પત્તિ લગા કર ઇસે શાંતિ કે ઇચ્છુક જિજ્ઞાસુઓ કે લિયે શાંતિ પ્રાપ્ત કરને તથા સાંપ્રદાયિક ઝગડાં કે ઉપર ઉઠ કર એક બ્રહ્મ કી ઉપાસના કરને કા સ્થાન ખના દિયા.

યદ્યપિ દ્રસ્ટડીડ મેં શ્રહ્મવિદ્યાલય તથા પુસ્તકાલય સ્થાપન કરને કા જિક આયા હૈ, તથાપિ સન્ ૧૯૦૧ તક યહ વિચાર કામ મેં ન લાયા જા સકા. ઉસ સમય સ્વદેશી યુગ કા આરંબ-કાલ થા, મહર્ષિ કે સુયાગ્ય પુત્ર હમારે વર્તમાન કવિવર રવી દ્રંનાથ ને ઉસ સમય પ્રાચીન ભારત કે તપાવનસ્થ ઋષિક્રલોં કે સમાન સ્વાભાવિક તથા ચરિતસુધારક ધર્મપ્રાણ શિક્ષાપ્રણાલી કી આવશ્યકતા કા અનુભવ કિયા. જડવાદી તથા વિલાસિતામય યારપીય સભ્યતા કે વિષમ ક્લોં કા રાકને તથા ઉસ સભ્યતા કી મૂલસૂત ચરિત્રનાશકારી પ્રણાલી કે પ્રભાવોં સે રાષ્ટ્ર કે આધાર ખાલકોં કી રક્ષા કરને કે લિયે કવિવર ને ઉસી પ્રાચીન તપાવનપ્રણાલી કા પસંદ કિયા, જહાં

કાલાહલમંય નગરાં સે દૂર પ્રકૃતિ–દેવી કી માતૃરૂપ સ્તેહમયી ગાદ મેં ઋષિગણ શિષ્યાં કા અપતે કુલ કા અંગ ખના કર ઉન્હેં "एकमेवाद्वितीयं ब्रह्म" કી ઉપાસના કા ઉપદેશ દેતે થે તથા કેવલ મિસ્તષ્ક મેં પુસ્તકીય જ્ઞાન ન ભર કર ઉસકે સાથ હી ચરિત્ર તથા કમે કા સામંજસ્ય સાધન કરતે થે. ભારતીય રાષ્ટ્ર કે નવયુગ કે આધારસ્તંભ નવયુવકાં કા ઇસ તપાવન કી દીક્ષા મેં દીક્ષિત કર વે રાષ્ટ્રીય નવજાગૃતિ કે મૂલ ખીજ ખાના ચાહતે થે. શિક્ષા કા આદર્શ પ્રાચીન પદ્ધતિ કે અનુસાર રખના હી ઉન્હેં નવીન ભારત કી સભ સમસ્યાઓં કા હલ કરને કા એક–માત્ર ઉપાય સમઝ પડા.

અારંભ મેં કવિવર કા ઇરાદા થા કિ ઇસ આશ્રમ મેં એક એસા વિદ્યાલય ખાલા જય જહાં શિક્ષા સે વિદ્યાર્થિયાં કે જીવન કે સાથ ધનિષ્ઠ સંબંધ હો, જહાં પુસ્તકાં કી શિક્ષા તથા નિસ્ત્રજીવન મેં વિચ્છેદ ન પડે, તથા જહાં વિદ્યાર્થી અપને શિક્ષકાં તથા વિદ્યાલય સે અપને પરિવાર કે સમાન મમત્વ રખ કર પરસ્પર પ્રેમ, સમાનતા, સ્વતંત્રતા કે વાતાવર**ણ મેં અપની** શક્તિયાં કે સ્વાભાવિક વિકાસ કા અવસર પ્રાપ્ત કર સકે.

અપની પ્રભાવશાલિની લેખની સે ઉન્હેાંને પ્રાચીન ભારત હી કે તપસ્યા–જ્ઞાન–મૂલક આદર્શો કા પ્રચાર કિયા તથા ઉન આદર્શો કા પ્રચાર દિયા તથા ઉન આદર્શો કા પ્રચાર દેને કે લિયે ઇસ પ્રકાર કે આત્રમ કા નિતાન્ત આવશ્યકતા અનુભવ કી. અપના યહ વિચાર ઇન્હેાંને અપને પૂજ્ય પિતા મહર્ષિ છ કે સન્મુખ ઉપરિથત કિયા, જિસે ઉન્હેાંને સહર્ષ સ્વીકાર કિયા ઔર ઇસ આશ્રમ કા કાર્ય આરંભ હો ગયા.

રાષ્ટ્રીય શિક્ષા કે આદર્શો કા રાષ્ટ્ર કે રહામને ઉપસ્થિત કરને મેં કવિવર હી અગ્રગણ્ય હૈં. આરંભકાલ હોતે કે કારણ ઇન આદર્શો કા કાર્યરૂપ દેનેવાલે સુયાગ્ય શિક્ષકાં કા અભાવ થા; કિંતુ શ્રીષ્ત્રહાળાંધવ ઉપાધ્યાય તથા ઉત્તકે શિષ્ય શ્રી. રેવાચંદ્રજી કી સહાયતા સે કવિવર ને શિક્ષા-કાર્ય કા આરંભ કિયા. યહી સુયાગ્ય વિદાન આશ્રમ કે સર્વપ્રથમ શિક્ષક થે.

સંરથા યદ્યપિ સાર્વજિનિક કર દી ગઇ થી તો ભી સારા ખર્ચા કવિવર પર હી પડતા થા; ઓર યહી ઉસકે કર્તા-ધર્તા થે. ૧૯૧૩ મેં ઉન્હેંાને જળ વિદેશયાત્રા કી એાર અપને આદર્શ કા પ્રચાર કિયા તળ અનેક અંગ્રેજ મિત્રો ને ઉન્હેં ઇસ કાર્ય મેં સહાયતા દેને કા વચન દિયા. ઉસ સમય ભારતભક્ત શ્રીયુત એન્ડ્રુજ, પિયરસન તથા અન્ય વિદેશી વિદ્વાત્ કવિવર કે સાથ ભારત આયે ઔર આશ્રમકાર્ય મેં સહાયતા કરતે લગે. ઇસ સમય સે આશ્રમ કા કાર્યક્ષેત્ર વિસ્તૃત હૈા ગયા તથા વહ ઉત્તમ આદર્શો કી એાર પગ બઢાને લગા.

ઇસકે બાદ હી યારપ કા મહાસમર હુઆ, જિસમેં કરાડાં આદમિયાં કી પ્રાશુ-હાનિ તથા સંપત્તિ કી અનંત ક્ષતિ હુઈ. રાષ્ટ્રીયતા કે દુરુપયાગ, સૈનિકતા કે અસાચારાં તથા ધનિક-તંત્ર તથા વિદ્યાસિતામલ સભ્યતા કે કુપરિણામાં સે સ્વાર્થવશ યારપ કે રાષ્ટ્ર આપસ મેં યુદ્ધ કરને લગે ઔર સંસાર અશાંતિમય હા ગયા. પૂર્વ-પશ્ચિમ કી એકતા પર તા આરંભ હી સે કવિવર કા વિશ્વાસ થા, કિંતુ યુદ્ધ કે બાદ જબ ઉન્હોંને ફિર સે યારપ-યાત્રા કી તબ સંસાર મેં શાંતિ તથા આપસ મેં સદ્ભાવ સ્થાપન કે લિયે ઉનકા ઉદાર હુદય વ્યાકુલ હા ઉઠા. જડવાદ તથા સૈનિકવાદ હી ઉન્હેં સખ આપત્તિયાં કી જડ સમઝ પડા. ઉન્હોંને અચ્છી તરહ સમઝ લિયા કિ જખ તક પૂર્વ ઔર પશ્ચિમ કે રાષ્ટ્ર અપની વ્યક્તિગત ઉચ્ચતા કે ખ્યાલ કા એક તરફ રખકર આપસ મેં એક્દ્રસરે કા પ્રેમ કે દ્વારા ઠીક ઠીક સમઝને કા પ્રયત્ન ન કરેંગે તબ તક ઇસી પ્રકાર કે ઝગડે ચલા કરેંગે. પૂર્વ ઔર પશ્ચિમ કે મેલ મેં હી ઉન્હેં સંસાર કી શાંતિ કા એક-માત્ર મૂલખીજ નિહિત દેખ પડા. ઉનકા યહ વિશ્વાસ દઢ હુઆ ાક દોનાં સભ્યતાઓં કા એક-દ્વાર કી આવશ્યકતા હૈ. પાશ્ચાત્ય-સભ્યતા કા ભારતીય ગ્રાન કી આવશ્યકતા હૈ તથા ભારતીય સભ્યતા કા પશ્ચિમ કી ક્રિયા-શક્તિ કી જરૂરત હૈ. બિના દોનાં કે સામંજસ્ય કે વિશ્વ કા કલ્યાણ નહીં હા સકતા. દોનાં સભ્યતાઓં કે મૂલ મેં એક હી મૂલતત્ત્વ છિયા હુઆ હૈ. ઇસી તત્ત્વ કા પહચાન લેને સે સખ ઝગડાં કી સમાપિ હો જાયગી.

ઇન્હીં સિદ્ધાંતાં કા પ્રચાર ઉન્હાંને અપની રચનાઓંદ્વારા કિયા તથા ઉસકી સાધના કે

લિયે એક ઐસા સ્થાન બનાના ચાહા જહાં દોનોં સભ્યતાએ એવં જ્ઞાનધારાઓં કે વિદ્વાન્ એકત્ર હો કર એક દૂસરે કી સભ્યતા તથા હૃદય કા પરિચય પ્રાપ્ત કરેં તથા પાશ્ચાત્ય ભારતી ઔર ભારત-ભારતી કા સામંજસ્ય સાધન કર "વિશ્વભારતી" કી નગીન મૂર્તિ કા આવાહન કરેં. શાંતિનિકેતન ઇસ સાધના કા મુખ્ય સ્થલ બનાયા ગયા તથા યહીં વિશ્વભારતી કે ઉપાસના—મંદિર કી નીંવ કવિવર કે હાથાં સે ૧૯૨૧ મેં પડી. ઉસ નીંવ પર ભવન-નિર્માણ કરને કે લિયે પૂર્વ ઔર પશ્ચિમ કે આતુર હૃદય આગે બઢ રહે હૈં. ઇસ વિશાલ ભવન કા કાય આરંભ હૃયે અબી કેવલ કુછ હી વર્ષ હૃયે હૈં—અતઃ દીવાલેં ઉઠને કા કાર્ય દિખાઇ નહીં પડના; કિંતુ નીંવ દઢ રૂપ સે પડ ગઇ હૈ ઔર વિશ્વભારતી કા જ્ઞાનવયાવૃદ્ધ પૂજારી ઉસીકે ભવન-નિર્માણ મેં ક્રિયાશીલ હૈ. ઇસ ભાવી ગગનચું બી ભારતી-ભવન કા નિર્માણ જિસ સમય પૂર્ણ હોગા, ઉસ સમય શાન્તિ કા ચિરનિકેતન ભારત-વર્ષ અપને ઇસ શાંતિ-નિકેતન કી એકાન્ત તપસ્યા મેં સે સારે સંસાર કે શાંતિ કા સંદેહ સુના કર ચિરસ્થાયી શાંતિ કા સંસ્થાપક હોગા.

વિશ્વભારતી કે આદર્શ કે સંબંધ મેં કવિવર તે લિખા હૈ કિ ઇસ મહાન આદર્શ કી પ્રાપ્તિ કે લિયે પહલે અપને રાષ્ટ્રીય આદર્શ કો સમઝ લેના ભારત કે લિયે આવશ્યક હૈ. અપને ધ્યક્તિગત આદર્શ કો પૂર્ણતા કા અનુભવ કર કે હી ભારત ઇસ વિશ્વવ્યાપી આદર્શ મેં યાગ-દાન કર સકતા હૈ. ભારતભારતી કે આદર્શ કા યથાર્થ રૂપ જન કર હી હમ વિશ્વભારતી મેં ઉચિત સ્થાન પ્રાપ્ત કર સકતે હૈં. વિશ્વભારતી કે આદર્શ કે સંબંધ મેં કવિવર ને ખહુત કુછ લિખા હૈ. ઉનકા કથન હૈ કિ ''આદર્શો કો એકતા હી માનવ-સમાજ કી સચ્ચી એકતા હૈ" ઔર દિસી એકતા-પ્રાપ્તિ કા પ્રયત્ન આશ્રમ મેં કિયા જા રહા હૈ.

ક્રવિવર કા આદર્શ વિશ્વભારતી કેા અંતર્રાષ્ટ્રીય વિદ્યાલય ખનાને કા હૈ, કિંતુ ઇસ "અંત~ ર્રોષ્ટ્રીય" શબ્દ કા અર્થ ઉતકી દર્ષિ મેં કુછ ઔર હી હૈ. ઉતકા કહના હૈં "ય[ે] શબ્દ બહુત અનિશ્ચિત હૈ. મેં ઇસ પ્રકાર કી અનિશ્ચિત ઔર વ્યાપક અંતર્રાષ્ટ્રીયતા પર વિશ્વાસ નહીં કરતા. વિશ્વભારતી કી અંતર્રાષ્ટ્રીયતા ભારતીય અંતરાષ્ટ્રીયતા હેાની ચાહિયે, જિસમેં અપની નિજ કી વિશેષતાયે હાં. સચ્ચા વિશ્વવ્યાપી આદર્શ અપને વ્યક્તિત્વ હી મે' વિકસિત હાતા હૈ. અપને ઘર કી દીવાલેં તોડ ડાલના વિશ્વવ્યાપકતા નહીં હૈ કિંતુ અતિથિયોં ઔર પડાસિયોં કા આતિથ્ય કરના હી વિશ્વવ્યાપકતા હૈ. જિસ પ્રકાર પૃથ્વી અપને ચારોં એાર ઘૂમતે હુએ ભી સૂર્ય ક્રે ચારાં એાર ઘૂમતી હૈ ઉસી પ્રકાર મનુષ્ય કેા અપને વ્યક્તિત્વ કાે કેંદ્ર બના કર ઉસકે ચારાં એાર ઘૂમને તથા સારે વિશ્વ કાે કેંદ્ર બના કર ઉસ પ્રકાશમય આદર્શ કે ચારે ંએાર ઘૂમને, ઇન દાેના પ્રકાર કે ચક્કરાં મેં સામજસ્ય રખના ચાહિયે. અપને વ્યક્તિત્વ કી પરિક્રમાં <mark>કરતે</mark> હુએ ઉસી વ્યક્તિત્વ કે સારે માનવ∽સમાજ કી પરિક્રમા કરના હી અંતર્રા∘દ્રીયતા કા સચ્ચા <mark>આદર્શ હૈ. ઉત્સાહ અપને વ્યક્તિત્વ હી સે ઉત્પન્ન હૈાના ચાહિયે, અન્યથા અંતર્રાષ્ટ્રીયતા</mark> કેવલ સતહ પર તૈરતી રહ જાતી હૈ. વિધ્વભારતી કે આદર્શો મેં સે એક કા સંબંધ ઉસ રાષ્ટ્ર કે વ્યક્તિત્વ સે બી હૈ જિસકા કિ વહ પ્રતિનિધિ હૈ. ભારત બી વિશ્વ કા એક અંગ હૈ. અતઃ જિસ પ્રકાર વિશ્વ કે અન્ય દેશાં કે વ્યક્તિત્વ કાે પહચાનના ઉસકા ઉદ્દેશ હૈ ઉસી પ્રકાર કે વ્યક્તિત્વ કા જ્ઞાન ભી ઉસકા પ્રધાન વિષય હૈ; અપને વ્યક્તિત્વ કા અજ્ઞાન કે અધ-કાર સે ઉદ્ધાર કરના હમારા પ્રધાન ઉદ્દેશ હોના ચાહિયે. હમ ક્યા હૈં, ઇસ વ્યાત કા હમેં પહલે જ્ઞાન હોના ચાહિયે. તભી હમ દૂસરાં કે સાથ અપને કાે મિલા સકતે હૈં. અતઃ વિશ્વ-ભારતી કા પ્રથમ કામ હૈ–અપને આપકા જાનના, ઇસીકે સાથ સાથ ઉસકા દૂસરા ઉદ્દેશ હોગા— અપને આપકાે ઉત્સર્ગ કરના. ઇસકા ઉદ્દેશ પ્રત્યેક વિદ્યાર્થા કાે, જો કિ અપને દેશ કા એક પ્રતિનિધિસ્વરૂપ હૈ, અપને વ્યક્તિત્વ કે પહચાનને મેં સહાયતા દેના હૈ."

ઇસી કારણ વિશ્વભારતી કે મેમેારેન્ડમ ઑફ એસોસીએશન મે' ઉત્તકે આદરોાં કે સંબ'ધ મેં લિખા હુઆ હૈઃ⊸ ૧–મત્ય કે ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપેાં મેં અનુભૂત <mark>હોનેવાલે મનુષ્ય–હૃદય કે</mark>ા ભિન્ન ભિન્ન દષ્ટિ-કાેણાં સે અધ્યયન કરના.

ર–પૂર્વી^૧ય દેશાં કી ભિન્ન ભિન્ન સભ્યતાઓં ઔર જ્ઞાનધારાઓં કી મૂલ એકતા કા **દ**ષ્ટિ મેં ૨ખ કર ગૂઢ અધ્યયન તથા અનુસંધાન કર કે આપસ મેં અધિકાધિક એકતા–સ્થાપન કરના.

૩–ઈસ પ્રકાર એશિયા કે જીવન ઔર વિચારો મેં એકતા-સ્થાપન કર ઇસી દષ્ટિ–કેાણુ સે યોરપ કે હૃદય સે હૃદય મિલાના.

૪-પૂર્વ ઔર પશ્ચિમ કે મેલ કા અનુભવ, અધ્યયન ઔર આપસી સદ્દભાવ તથા ભ્રાતૃભાવ સે કરના ઔર કસ પ્રકાર દોનાં ગાલાધોં મેં સ્વતંત્ર વિચારાં કા સંબંધ સ્થાપિત કર વિશ્વમૈત્રી ઔર સંસાર-વ્યાપી શાન્તિ-સ્થાપન કે મુખ્ય સાધનાં કા દઢ કરના.

પ–આદર્શો કા ધ્યાન મેં રખ કર શાંતિ–નિકેતન મેં વિદ્યા ઔર જ્ઞાન કા કેંદ્ર સ્થાપિત કરના જહાં ધર્મ, ઇતિહાસ, સાહિત્ય, કલા, વિજ્ઞાન તથા હિંદૂ, બૌહ આદિ ભિન્ન ભિન્ન સભ્યતાઓં કે સાથ સાથ પશ્ચિમી જ્ઞાન કા ભી અધ્યયન ઔર અનુસંધાન કિયા જાય. કિંતુ યહ સખ અધ્યયન સ્રલતા તથા સ્વાભાવિકતા સે હાેના ચાહિયે જો કિ આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કે લિયે અત્યંત આવશ્યક હૈ.

પૂર્વીય તથા પશ્ચિમી વિદાનોં ઔર વિચારશીલોં કી સહકારિતા તથા સદ્ભાવ કે સાથ જાતીય, રાષ્ટ્રીય તથા ધાર્મિક આદિ સબ બેદ-ભાવોં કે દૂર કર એક અનંત સર્વોપરિ પરમાત્મા- જો કિ શાન્તમ, શિવમ, દૈતમ હૈ-કી ઉપાસના કરના આશ્રમ કા ઉદ્દેશ હોગા.

વિશ્વભારતી કે આદર્શ કે સંબંધ મેં કવિવર એક જગહ લિખતે હૈં:—''વર્તમાન યુગ કે સર્વેત્તમ આદરેતે કે અનુભવ કરના હી વિશ્વભારતી કા ઉદ્દેશ હૈં. સબસે મુખ્ય બાત જિસ પર હમારા ધ્યાન રાળસે પહેલે જાના ચાહિયે યહ હૈ કિ યહ સંસ્થા પૂર્વ ઔર પશ્ચિમ કે ભિન્ન ભિન્ન જ્ઞાન—સ્ત્રેતો કા (વિશેષ કર જિનકા જન્મ ભારત મેં હુઆ હેા અથવા જિન્હોને ઉસકા આશ્રય લિયા હૈ) સંગમસ્થલ હા. દૂસરો કે સામને અપને કા પ્રકટ કરને કે પહેલે ભારત કા ચાહિયે કિ વહ અપને આપકા અચ્છી તરહ જાન લે." એક દ્વસરી જગઢ કવિવર ને કહા હૈ:—

"પ્રેમ, પૂર્ણ ત્રાન કે લિયે ઉત્સુક રહતા હૈ. ઇસલિયે હમારા પહલા પગ યહી હોના ચાહિયે કિ જિન ભિન્ન ભિન્ન વિભાગોં સે ભારત કા ભિન્નતા–પૂર્ણ જીવન સંગઠિત હુઆ હૈ ઉત વિભાગોં ને જો સંપત્તિ ઉત્પન્ન ઔર સંગ્રહ કી હૈ ઉસકા હમે યથાર્થ ત્રાન હો જાય. જખ હમ અપની સભ્યતા કે પ્રાચીન ત્રાન–ભંડાર સે અચ્છી તરહ પરિચિત હો જાવેંગે તભી હમ દૂસરાં કા દાન કરને કે યોગ્ય સમઝે જા સકતે હૈં—તભી હમ શેષ સંસાર કે સાથ ઉસકા ઉપનાગ કર સકતે હૈં."

'અભી હમારે જો શિક્ષાલય હૈં વહાં હમ ઇસી વિચાર કા સુનતે સુનતે બહે હોતે હૈં કિ દૂસરોં કા દેને કે લિયે હમારે પાસ કુછ નહીં હૈ—હમ તા ઉત્તસે કેવલ ઉધાર લે સકતે હૈં. ભારતવર્ષ કી ગાર સે વિશ્વભારતી સંસાર કે સામને ઇસ બાત કા સિદ્ધ કરેગી કિ હમારી દાન-શક્તિ સે ી હમારી સંપત્તિ કી ગણુના હો સકતી હૈ, હમારા ઉદ્દેશ યહી બતાના હૈ કિ વિશ્વ કે હૃદય મેં હમારા બી એક સ્થાન હૈ તથા ઉસકા આતિથ્ય કરના હમારા બી કર્તવ્ય હ."

"હમારે શાસ્ત્રો' મેં કહા ગયા હૈ ''आतिथिदेवो मव'' ઇશ્વર હમારે પાસ અતિથિ કા રૂપ ધર કર આતા હૈ ઔર હમારા આતિથ્ય ચાહતા હૈ. મનુષ્યતા મેં જો કુછ ભી મહાન ઔર ભદ્ર હૈ વહ સબ હમારે દ્વાર પર આ કર હમારે નિમંત્રણ કી પ્રતીક્ષા કરતા હૈ, વહ કિસ દેશ સે આ રહા હૈ, ઐસા પ્રશ્ન કરના હમેં ઉચિત નહીં કિંતુ ઉસે આદરપૂર્વક અપને ધર મેં લાના તથા હમારે પાસ જો કુછ હૈા ઉસકે સામને ઉપસ્થિત કર દેના હી હમારા કર્વવ્ય હૈ."

''વિશ્વભારતી સંસાર કેા ભારત કી એાર સે યહી નિમંત્રણ દેતી હૈ—માનવ જાતિ કેા વહ અપના પુજોપહાર અર્પણ કરતી હૈ.'' (''સરસ્વતી''ના એક અંકમાં લેખકઃ–શ્રીયુત વ્યોહાર રાજેન્દ્રસિંહ)

५१-गीतामृतनां गुणगान*

ગીતાજનું મહત્ત્વ

આર્ય જાતિના પ્રત્યેક ખાળક ગીતાના નામથી પરિચિત છે. ભારતવર્ષમાં એ પુસ્તકની જેટલી આદૃત્તિઓ પ્રસિદ્ધ થઈ છે, તેટલી બીજા કેાઇ પુસ્તકની થઇ નથી; અને જેટલે સ્વાધ્યાય એ પુસ્તકના થાય છે તેટલા બીજા કેાઇ પુસ્તકના થતા નથી. આર્યજાતિના પ્રાચીન વિદ્વાનામાં પણ કાઇકજ એવા હશે કે જેણે ગીતા ઉપર ટીકા લખી ન હાય. હાલના વખતમાં પણ અનેક મહાનુભાવાએ દેશની જૂદા જૂદા ભાષાઓમાં ગીતા ઉપર અનેકાનેક ટીકાએ લખી છે. વિદેશી ભાષાઓમાં પણ કાઇકજ ભાષા એવા હશે કે જેમાં ગીતાના અનુવાદ થયેલા ન હાય.

વિદેશી વિદ્વાના અને ગીતાજી

મુસલમાનામાં ગીતા તરફ સૌથી પ્રથમ ધ્યાન છુખારાના રાજપુત્ર એલ્બરૂનીનું ગયું હતું, કે જેને મહમદ ગજનવીએ કેદખાનામાં રાખ્યા હતા. ભારતવર્ષ ઉપરના હુમલાંગા વખતે પણ ગીતાને તે પાતાની પાસે રાખતા હતા. એલ્બરૂની લડાઇના સમયમાં ભારે મુશ્દેલીઓ વેઠીને સંસ્કૃત શાખ્યા અને તેના સુપ્રસિદ્ધ "ઇડિયા" પુસ્તકમાં તે વખતના ભારતવર્ષનું વર્ણન છે; તેમાં પણ તેણે ગીતાના ક્લોકા ઢાંકલા છે. ભગવદ્દગીતાને તેણે અધ્યાતમત્તાનનું અત્યુત્તમ અને પવિત્ર પુસ્તક કહ્યું છે.

અકબરતી આતાથી ફેઝએ તેના ફારસીમાં અનુવાદ કર્યો હતા. દારા શિકોહ તેનું ''સિરરે અકબર'' નામ રાંખ્યું અને ભૂમિકામાં ગીતા અને મહર્ષિ વ્યાસવિષે લખ્યું છે કેઃ-

''આ ગીતાયંથ આનંદ આપનાર, સાચા માર્ગ દર્શાવનાર, લહાજ્ઞાનથી ભરપૂર, ઉડા ભેદોને ખાલનાર, એકતાને દર્શાવનાર અને બધા જ્ઞાનીઓના શિરામણિ એવા મહર્ષિ વ્યાસછએ રચેલ છે: એના પૂરતાં વખાણ કરવાની શક્તિ મારી છભમાં અને કલમમાં નથી.''

x x x

ગીતા અને ઉપનિષદાના કારસી અનુવાદ યૂરાપમાં ગયા. યૂરાપના તત્ત્વચિંતદા એ વાંચીને આશ્ચર્યચક્રિત થયા. પ્રસિદ્ધ કવિ તત્ત્વચિંતક ''શ્લેગલ' ગીતા વાંચીને અત્યંત મુગ્ય થઇ ગયો અને તેનાં વખાણ કરવા લાગ્યા. "શાયન હાર'' અને ''મેઝિની"ના વિચારા ઉપર પણ તેના ખહુ પ્રભાવ પડ્યા હતા. અમેરિકન તત્ત્વચિંતક એમર્સનના ગુરુ ''શૅરા" તા ગીતાના ભક્તજ થઇ ગયા. તેઓ કહે છે કે ''હું રાજ પ્રાતઃકાળમાં ગીતાના પવિત્ર જળમાં સ્નાન કર્ફ હું; બીજા ધર્મપ્રચા કરતાં તે બહુજ ઉચ્ચ કાંટિનું છે. જે સમયમાં એ પુસ્તક રચાયું હશે તે સમય પણ કાઇ અસાધારણજ હશે."

'ગીતા' એ ઉપનિષદા અને શાસ્ત્રોનું સત્ત્વ છે.

ગીતાનું સારી રીતે અધ્યયન કરીને તેની શાસ્ત્રો સાથે સરખામણી કરવાથી સ્પષ્ટ જણાઇ આવે છે કે, ગીતાના લેખકે શ્લેકાની રચનામાં લગભગ સમસ્ત આર્યશાસ્ત્રોની મદદ લીધી છે. કેમકે વેદાત, સાંખ્ય, યાગાદિ દર્શના તથા મનુસ્પૃતિ અને વેદાની છટા એ શ્લેકામાં સ્પષ્ટ રીતે જણાય છે. ઉપનિષદાના કેટલાયે શખદા અને વાક્યો એમાં ઉતારેલાં છે. તે ઉપરથી પણ તેના રચનારે આર્ય સાહિત્ય અને તત્ત્વત્તાનના સાર અતિસાંક્ષેપથી એમાં એકત્ર કર્યો છે, એવી ખાત્રી થાય છે. પુરાણમાં પણ આ સુપ્રસિદ્ધ શ્લેક મળી આવે છે કે:—

"सर्वोपनिषदों गावो दोग्धा गोपालनंदनः । पार्थो वत्सः सुधीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत्।।"

જો આર્ય સભ્યતાના મહાસાગરને (ધર્મ, સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાનને) એકાદ ગાગરમાં સમાયક્ષાે જેવાે હાેય તાે તે ગીતામાં જોઇ શકાય છે. જે બીજા બધાંયે શાસ્ત્રો નાશ પામ્યાં

દેવસ્વરૂપ ભાઇ પરમાન દછના "ગીતામૃત" ગ્રાંથમાંથી સ્વતંત્ર અનુવાદ

હોત અને માત્ર ગીતાજ રહી હોત તેાપણ આર્યજાતિના ગૌરવની સ્મૃતિ સંસારમાં ચાલુ રહેત. કેમકે અત્યારે પણ આર્ય સભ્યતા (આર્યોતું જ્ઞાન અને ચારિત્ર અથવા ધર્મ અને નીતિ) એમાં એટલી બધી સુરક્ષિત છે કે ગીતાના પ્રચાર થવા અથવા નાશ થવા એ આર્યધર્મની વૃદ્ધિ અથવા નાશ થવા બરાબર છે. કેાઇએ સાચુંજ કહ્યું છે કે ''ગીતા એ તાે વૈદિક ધર્મરૂપી કલ્પવૃક્ષતું પાકેલું જ્ઞાનામૃતરૂપી ફળ છે."

'ગીતા' એ ધર્મ પ્રચારતું ઉત્તમ સાધન છે.

જો વિદેશામાં વૈદિક ધર્મના પ્રચાર કરવાના વિચાર હાય તા ત્યાંના લાકાને પણ વાંચવા માટે એક ધર્મપુરતક આપવાની જરૂર છે. આપણે જ્યારે આપણા દેશમાંજ વૈદાના ભણનારા આટલા બધા એાછા જોઇએ છીએ, તા બીજા દેશામાં તેને સમજનારાઓની આશા રાખવી એ તા વ્યર્થજ છે. આર્યસમાજીએ કેટલીક વાર આને માટે 'સત્યાર્થપ્રકાશ' રજી કરે છે; પરંતુ તેઓ ભૂલી જય છે કે, સત્યાર્થપ્રકાશના ઘણાખરા ભાગ માત્ર આર્યાવર્તનેજ માટે છે અને તે બીજાઓને રુચિકર થાય તેમ નથી.

ખીજ તરફ ગીતાને જુઓ, એમાં એક પ્રકારની ખાસ સુંદરતા અને આકર્ષ હુશક્તિ દેખાઈ આવે છે. વિદેશામાં પણ એવાં ઘણાં સ્ત્રીપુરુષ મળી આવે છે, કે જેમને આખી ગીતા કંદસ્થ હૈાય છે. માટે ગીતાજ એક એવું ધર્મ પુસ્તક છે કે જે આય ધર્મના પ્રચારમાં ખાસ ઉપયાગી થઇ શકે. કેમકે આખી હિંદુજાતિ તેને પાતાના ધર્મ પુસ્તકતરીકે માને છે; અને ઋષિમુનિઓ તથા દાર્શનિકા માને છે તેમ તેમાંજ વૈદિક જ્ઞાનના અર્ક માજીદ છે. આથી એને આર્યધર્મનું પ્રમાણભૂત પુસ્તક કહેવું એ સર્વથા હિંચત છે.

ગીતાનું મૂળ ઝરણ કર્યા છે ?

કેટલાક પાશ્ચાત્ય વિદ્વાના માને છે, ગીતાનું કે શિક્ષણ બહુ પવિત્ર છે અને અંજલના શિક્ષણને મળતું છે તેથી ગીતા જરૂર અંજલ ઉપરથી રચાઇ હશે. પણ આ યુક્તિ તા કૂવામાંના દેડકાને સમુદ્રના તાકાનથી કૂવામાં આવી પહેલી માછલી સાથે થયેલી વાતના જેવી છે. એ દેડકાએ તે માછલીને પૂછયું કે, સમુદ્ર કેવડાક માટા હાય છે? માછલીએ કહ્યું:—એ તા ખૂબ માટા હાય છે, પછી દેડંદા પાછા હઠતા જાય ને વાર વાર પૂછતા જાય કે આવડા ? આવડા ? એમ કરતા કરતા તે કૂવાની બીજી બીત સુધી જઇ પહોંચ્યા, તાપણ માછલીએ એમજ કહ્યું કે એથી પણ બહુ માટા. આ સાંભળીને તે આશ્ચર્ય પૂર્વક કહેવા લાગ્યા કે એ તા અસંભવિત છે. કેમકે સંસારમાં આથી (કૂવાથી) માટું કશું હાઇ શકેજ નહિ.

પ્ર પ્ર પ્ર પ્ર પ્ર પ્રાંતા છે. જેલું અદ્વિતીય પુસ્તક કાંઈ અકસ્માત્ પેદા થતું નથી. એના પહેલાં તા ઘણા કાળની જ્ઞાનાનતિ આવશ્યક છે. જ્યાં ઉપનિષદા અને દર્શનશાસ્ત્રોનું તત્ત્વજ્ઞાન હયાત ન હાય ત્યાં 'ગીતા' જેવા પ્રાંથ રચી શકાયજ નહિ. માત્ર એક મહાભારતમાંજ ગીતાને વિસ્તારથી સમજાવનારાં દર્શાંત મળી શકે છે, નહિ કે બીજા કિસ્સા–કદાણીઓમાં. ગીતાનું શિક્ષણ તા કેવળ ગંગાતટેજ સંભવે, બીજે નહિ.

મહાભારતની કથામાં 'ગીતા' એ એક ઝગમગતા હીરા સમાન છે. મહાભારતના રચનાર મહર્ષિ વ્યાસ સાચેજ થઇ ગયા છે. ગીતાજ્ઞાન એ તેમની માનસિક શક્તિનું પરિણામ હેાય કે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે અર્જીનને આ દ્યાનના પ્રત્યક્ષ ઉપદેશ કર્યો હાેય, એ વિષે તર્કવિતર્ક કરવા નકામા છે. કેમકે એથી ગીતાની પવિત્રતામાં કાેઈપણ પ્રકારતાે ફેર પડતા નથી, કે જે પવિત્રતા કેવળ ગીતા-

×

માંજ જણાય છે. ૧૮ મા અધ્યાયના ^કલોક ૭૫–૭૬ માં સંજય કહે છે કે ''આ પ્રમાણે મહર્ષિ' વ્યાસજીની કૃપાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના મુખર્થી કહેવાતા આ ઉત્તમ યાગ મેં સાંભજ્યો છે. એ પવિત્ર કરનારા સંવાદને હું જેટલા યાદ કરૂં છું, તેટલા હું વિશેષ આનંદમાં મસ્ત થતા જાઉ છું."

× x x

કલ્પના કરા કે, વ્યાસજીએ સ્વયમેવ લખીને તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાજ મુખધી કહેવરાવવાનું યોગ્ય ધાર્યું છે; તા એ વાત તા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના મહિમાને અને જ્ઞાનને માનુષી સીમાથી બહુજ આગળ વધારી દે છે કે, વ્યાસ જેવા મહર્ષિ પણ ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનના પ્રચાર શ્રીકૃષ્ણનેજ નામે કરવા હિચત અને આવશ્યક સમજતા હતા.

'ગીતા' એ શક્તિના ખજારા છે.

મનુષ્યા અને જાતિઓના જીવનમાં કેટલીક વાર એવા સમય આવી પહેાંચે છે કે તેને ધર્મ અને અધર્મની કંઈ સમજણ પડતી નથી. એવે સમયે એક મહાકિંદન અને ગૂઢ પ્રશ્ન સામા આવી ખડા થાય છે અને ખન્ને પક્ષની યુક્તિએા રજા થાય છે; પરંતુ તેના કશા ઉકેલ દેખાતા નથી. માટા માટા શરવીરા અને ત્યાગીઓની છુદ્ધિ પણ એવે પ્રસંગે ગાયું ખાઈ જાય છે અને તેમને અધર્મજ ધર્મના વેશમાં દેખાવા લાગે છે. જેને સંસાર ઉપર એટલા ખધા વેરાવ્ય ઉપજ્યા હૈાય છે કે તેણે પોતાનું સર્વસ્વ તજી દીધું હોય છે, છતાં પણ તેની છુદ્ધિ ભયવશ થઇને અવળા વિચારામાં કસાઈ પડે છે. ભગવદ્ગીતામાં એવું જ્ઞાન મળી આવે છે કે જેને સાગી રીતે સમજી લીધા પછી મનુષ્યમાં એવી શક્તિ પેદા થાય છે કે જેવી તે ધર્મ અધર્મને સાગી રીતે એનળખા શકે છે. આ શક્તિને અર્જીને ૧૮ મા અધ્યાયના હવ મા શ્લોકમાં માન્ય રાખા છે. તેનું મન એક ગૂઢ અને કિન સંશયમાં પડીને અંધકારમાં ફસાયલું હતું તેને માટે તે છેવટે કહે છે કે, "તમારી કૃપાથી મને સત્ય જ્ઞાન લાધ્યું છે, મારા માહ દૂર થઈ ગયા છે, મારા સંગયા છિત્રલિત્ર થઈ ગયા છે, હવે હું આપના કહેવા પ્રમાણે કરીશ."

શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં ત્રણ ભિન્ન માર્ગોએ તે જ્ઞાન અર્જુનને દર્શાવવાના પ્રયત્ન કર્યો છે-અર્થાત્ પહેલા ભાગ એકથી છ અધ્યાય સુધીમાં કર્મત્યાગ અને જ્ઞાન ઉપર ગૂઢ વિચાર કરેલા છે. ખીજામાં હ થી ૧૨ અધ્યાય સુધીમાં ખતાવેલું છે કે, આ જે બધા દશ્ય સંસાર છે તે બધાનું ખીજ-આત્મા-"હું" છું. તે મારાથી ઉત્પન્ન થાય છે અને મારાજ આશ્રય લે છે. ત્રીજા ભાગમાં

૧૩ થી ૧૮ મા અધ્યાયમાં પ્રકૃતિના ગુણુ–સત્ત્વ, રજ અને તમ-બ્રક્ષાંડમાં ક્રેવી રીતે કામ કરે છે અને કેવી રીતે આ બધા બાહ્ય સંસાર એકજ શક્તિમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે તે દર્શાવેલું છે.

ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ પહેલા તો અર્જીનના સારથિ હોય છે, પણ પછીથી તેને જ્ઞાનના ઉપદેશ કરનારા દેખાય છે. આગળ જઇને કૃષ્ણ અર્જીનને ખતાવે છે કે, હું મહાયાગી અને મહાજ્ઞાની છું. ચેંચા અધ્યાયમાં કહે છે કે, હું સમયે સમયે દુષ્ટાના નાશ કરવા અને ધર્મની રક્ષા કરવા માટે જન્મ લઉં છું. છઠ્ઠામાં તો એટલે સુધી કહી દીધું છે કે સર્વ ભૂતા અને પદાર્થોના આત્મા દુંજ છું. પછી બીજા છ અધ્યાયવાળા ભાગમાં સ્પષ્ટપણે ખતાવ્યું છે કે, સમસ્ત બ્રહ્માંડ મારોજ ખેલ છે. એક માણસ આવું બધું શા રીતે કહી શકે? એ એક મહાપ્રશ્ન છે; પણ તેના ઉત્તર તા સામાન્ય છે. જેમકે એકજ પુરુષ કાઇના પુત્ર, કાઇના પિતા, કાઇના ગુરુ, કાઇના શિષ્ય—એમ ભિન્નભિન્ન નામે ભિન્નભિન્ન દશાઓમાં—કહેવાય છે. એક સ્થળે બહુ સરસ વર્ણન કરેલું છે. જ્યારે બે માણસોમાં વિનાકારણે મન ઉંચાં થાય છે ત્યારે તેનું વાસ્તવિક કારણ એ હાય છે કે તે માણસ બે નથી હોતા, પણ છ હોય છે; અને તેથીજ વિવાદના અવસર આવે છે. તેમાંથી દરેક પોતાને કંઇ ને કંઇ વિશેષ માનતા હોય છે, ત્યારે બીજો વાત કરનારા વળી કંઇ જૂદુંજ ધારતા હોય છે, અને ત્રીજ વળા એમનાથી કંઇ જૂદ્દાજ હોય છે; સાચી વાત તા એ છે કે, કોઈ બીજી વસ્તુને જાણવી એ પોતાના મનની અવસ્થા ઉપરજ આધાર રાખે છે. અજ્ઞાની

પુરુષ તા માત્ર શરીરનેજ જોઈ શકે છે; વિચારવાન શરીરને નહિ પણ ચુણાને જુએ છે. પરંતુ જ્ઞાની શરીર અને ચુણાને જવા દઇ કેવળ આત્માનું નિરૂપણ કરે છે. આ વિષે એક દર્શત આપેલું છે. એક વખત શ્રીરામચંદ્રે હનુમાનને પૂજ્યું કે, તમારે મારી સાથે કેવા સંબંધ છે? હનુમાન વિચારવા લાગ્યા કે, એક જવાય આપતાં તા મને અભિમાની કહેશે અને બીજા જવાય-થી મને અજ્ઞાની કહેશે. એમ વિચારીને જવાય આપ્યા કે:-

"देहदृष्ट्या तुदासोऽहं जीवदृष्ट्यात्वदंशकः। आत्मदृष्ट्या त्वभेवाह इति मे निश्चिता मितः॥ अर्थात् हे महाराज! शरीरकावे ते। हुं आपना हास हुं, छवलावे आपना अर्थ हुं अने आत्मकावे ते। आप के हे। तेक हुं हुं."

ખ્રિસ્ત પાતાને પરમાત્માના પુત્ર કહેતા હતા. પરંતુ એક સ્થળે જણાવ્યું છે કે ''હું અને મારા પિતા એકજ છીએ.''

५२-गीता अने कर्ममार्ग

કર્મવિના સર્વ કાંઈ નિરર્થક છે.

કહેવાય છે કે, એક નૌકામાં ત્રણ વિદ્વાન પુરુષો જતા હતા. તેમાંથી દરેક જૂદી જૃદી વિદ્યામાં નિપુણ હતો. એક સંગીત ભણતો હતો, બીજો જ્યોતિષ અને ત્રીજો ન્યાય. સૌ પોતપોતાના ગુણની પ્રશ્નાસા કરતા હતા. સંગીતવાળાએ બીજાઓને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે, તમે કંઇ સંગીત જાણો છો કે નહિ ? જવાબ મળ્યા:-ના. તેણે કહ્યું:-તમે તમારી ઉંમરના ચોથા ભાગ એજ ગુમાવી દીધા. જ્યોતિષીએ પણ એવોજ પ્રશ્ન પૃછ્યો, જ્યારે તેને પણ એવોજ ઉત્તર મળ્યો. એટલે તેણે કહ્યું કે, તમે અર્ધા ઉંમર નકામી ગાળી. આ પ્રમાણે ત્રીજાએ પ્રશ્ન કર્યો અને એજ ઉત્તર મળતાં તેણે કહ્યું કે, જો તમે ન્યાય ના લણ્યા તા તમે છવનના ત્રણ ભાગ ફાયટ ગુમાવ્યા. એટલામાં વટાળાઓ આવ્યો અને નૌકા હાલવા લાગી; ખલાસી વાતા સાંભળી રહ્યો હતો. તેણે બધાને પૂછ્યું કે, તમે તરવાનું જાણો છો કે નહિ ? બધાયે જવાબ આપ્યો:-ના. એટલે તેણે કહ્યું:- ત્યારે તો તમે આખી છે દગી બરબાદ કરી. એવી દશા કર્મની છે. જો આપણે ગીતાએ શીખવેલા નિષ્કામ કર્મફપી તરવાનો હુન્નર શીખીએ નહિ, તો આપણે પણ બીજાં બધું નકામું થઇ જાય છે.

ત્રીજા અધ્યાયના ચોથા–પાંચમા વગેરે શરૂના ^ક્લાેકામાં કહ્યું છે કે, કર્મ કર્યા સિવાય કાેઇ રહી શકતુંજ નથી. અને કર્મ કર્યાસિવાય કાેઇપણ કર્મની જાળમાંથી છૂ**ી પણ શકતું નથી.** જનક વગેરે પણ કર્મ કરીનેજ સિદ્ધિ પામ્યા છે.

જ્ઞાન અને કર્મની એકતાથીજ ફળસિદ્ધિ થાય છે.

કર્મ અને ત્રાન એ વિષે વિવાદ કરતાં પ્રશ્ન થાય છે કે, બન્નેમાં ઉત્તમ કાેણ ? પાંચમા અધ્યાયના ચાેશ:-પાંચમા શ્લોકમાં જવાબ આપ્યા છે કે, ત્રાનયાંગ અને કર્મયાંગ બન્ને વાસ્ત-વિક રીતે એકજ છે. મૂર્ખ તેને જાદા જાદા સમજે છે; સામાન્ય માનવા માટે કર્મ વિના એકલા ત્રાનમાર્ગે ચાલલું અતિ કરિન છે.

એક રાજા ઉપર શત્રુએ હુમલા કર્યો, તેના મંત્રી શત્રુ સાથે મળા ગયા, તેને ખધું રાજ-પાટ અને સ્ત્રીને છેાડીને નાસવું પડ્યું. જો કે તેને ખખર છે કે, તેની સ્ત્રી અને મિત્રાએ તેને તજી દોધેલા છે, તાપણ તેનું હુદય તેમનામાંજ ચાંડી રહી દુઃખી થયા કરે છે. કમ અને જ્ઞાન એકખીજાની અંદર ભળી જઇને ફળ આપે છે. જેમકે આંધળા લંગડાને ખભે ઉઠાવે છે ત્યારેજ વૃક્ષ ઉપરથી ફળકૂલ તાડીને બન્ને જણા ખાઇ શકે છે; કર્મવિનાના જ્ઞાન માટે આંધળાનું દર્શાંત છે અને જ્ઞાનવિનાનું કર્મ એ લંગડા જેવું છે.

એક પુરુષે દેવને વશ કર્યા. દેવે શરત કરી કે તમે જે કંઈ માગશા તે હું આપીશ; પરંતુ મને દરેક વખતે કંઇ ને કંઇ કામ બતાવલું પડશે, જો કામ નહિ બતાવા તાે હું તમને ખાઇ જક્ષ્શ. થયું પણ તેમજ. જ્યારે તે પાતાની આવશ્યકતાએ પૂર્ણ કરાવી ચૂક્યા ત્યારે દેવ તેની પાસે બીજું કામ માગતા હતા. તે ભયબીત થઇને દોડવા લાગ્યા, દેવ તેની પાછળ પાછળ દાડયા. રસ્તામાં એક સાધુ મળ્યા. તેણે દોડવાનું કારણ પૂછ્યું અને તેણે તેના ઉપાય બતાવી કહ્યું કે, એક વાંસ દાટા અને તેની ઉપર ચય-ઉતર કરવાની તેને આગ્રા આપે. આ ઉપાયથી તે છૂટ્યા. આપણું મન પણ એ દેવના જેવું જે છે; જો એને કાઇ કામ નંદિ બતાવા તા તે તમનેજ ખાઇ જવા દાડશે. કર્મમાર્ગજ તેને માટે વાંસરૂપ છે અને તેના દારાજ તેનાથી બચી શકાય છે. ગીતાના ત્રીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે, ઇ દિયાને બહારથી રાકી મનથી વિષયાનું ચિંતન કરવું એ ધૂર્તાનું કામ છે. મનુષ્યના સ્વભાવજ તેને કર્મ કરાવે છે; ગ્રાનીઓએ પણ એટલા માટે કર્મ કરવું જરતનું છે કે જેથી બીજાઓ પણ તેનું અનુકરણ કરે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે, જો કે સંસારમાં મારે કંઇ પણ કર્તવ્ય બાકી નથી, છતાં પણ હું કર્મ કર્ફ છું કે જેથી સામાન્ય માણસા કર્મના લાગ કરીને વિનાશ પામે નહિ.

કર્મહારા કર્મના ત્યાગ કરવા એજ કર્મધાગનું રહસ્ય છે.

કર્મ અને સાગના પ્રશ્ન ઉઠાવીને પાંચમા અધ્યાયના ળીજા શ્લાકમાં તેના ઉત્તર આપ્યા છે. જો કે સંન્યાસ (ત્યાગ) પણ સારા છે; પરંતુ કર્મમાર્ગ તેનાથી ઉત્તમ છે. કેટલાક માણસા કર્મને કાદવની ઉપમા આપે છે, કેમકે જયારે કર્મ કરીને અંતે કર્મથી મુક્તિ મેળવવી છે તે કર્મ કરવું એ કાદવથી હાથ બગાડીને ધાવા બરાબર છે. તેના ઉત્તર જોકે અદ્ભુત જેવા લાગે છે પરંતુ સાચેજ કર્મથી છૂટવાનું તા કર્મદ્વારાજ બની શકે છે. માટે કર્મ કાદવ જેવું નથી; કેમકે કર્મ કરવાના તા મનુષ્યના સ્વભાવજ છે; એટલે કર્મ ન કરવું એ તા અસંભવિત છે. માટે હવે આપણું કર્તવ્ય એજ છે કે, એના એવા ઉપયાગ કરીએ કે જેથી કર્મની જાળમાંથી છૂટી જઇએ, એજ કર્મયાનું સૌથી શ્રેષ્ઠ રહસ્ય છે.

મનુષ્ય એ એક ભારે વિચિત્ર યંત્ર છે. સાધારણ રીતે તેા એ યંત્રને ચલાવનારી ચાવી માત્ર 'સ્વાર્થ' છે, કેમકે તે જે કંઇ કાર્ય કરે છે તેના અંતિમ હેતુ 'સ્વાર્થ' જ હેાય છે. (પણ *હું* કી ખુદ્ધિને લીધે અનિત્ય અને સારરદિત પદા**ર્થામાંજ સુખ માની** લેવાને લીધે ઘણાંખરાં મતુષ્યા અને ભલભલા પંડિત, દેશસેવક અને હેાંશિયાર સજ્જના પણ એ અવળેજ રસ્તે શક્તિ અને આયુષ્ય ગુમાવી નાખે છે તેથી) કર્મના પાયામાંથી આ (ભૂલભરેલા) સ્વાર્થને દૂર કરવા, (અને સાચા તથા સર્વોપરિ સ્વાર્થ સમજવા અને પછી એ સમજણને અનુસરતા લોકિક સ્વાર્થ-વગરનાં નિષ્કામ કર્મા કરીને એ સ્વાર્થ સાધવા) એનુંજ નામ કર્મયાગ છે. જો કે એ વાત (એવી સમજણ અને આચરણ) કઠિન (કહેવાય) છે; પણ (ખરૂં જોતાં) તેની રીત સરલ છે. પ્રથમ તા માત્ર એટલું જાણવું જોઇએ કે એવું કર્મ કરવું કે જેમાં બીજાઓનું હિત રહેલું હોય. એમાં કર્તાનું પોતાનું ભલું તા આપાઆપજ થશે; પરંતુ ક્રમે ક્રમે પાતાની (લોકિક સ્વાર્થ-ની) વાસનાઓ ઓછી કરતા ચાલીને ખીજાઓનું ભલું થાય તેવાંજ કાર્યો કરવાં જોઇએ. (અર્થાત સાચા અલૌકિક સ્વાર્થ માટે એમ કરવું જરૂરનું છે એવી સમજણ વધારતા ચાલીતે) એવાજ પ્રકારનાં કાર્ય ખને તેટલાં વધારે ને વધારે કરતાં ચાલવું જોઇએ.) જેમકે ગીતાના ત્રીજા અ-ધ્યાયના ૧૧, ૧૨ શ્લોકામાં કહ્યું છે કે "જેમ સૌ દેવતા, સૂર્ય, ચંદ્ર, પત્રન પાતપાતાનું કામ કરતા થકા સંસારતે ચલાવે છે, તેમ તમે પણ બીજાઓને માટે કામ કરાે." આગળ આગણી-સમામાં પણ કહ્યું છે કે ''જે કામા અજ્ઞાની લોકા વાસનામાં બંધાઇને કરે છે તે કામા જ્ઞાની વાસનામુક્ત થઇને કરે છે." (જ્ઞાની ને અજ્ઞાની વચ્ચે આજ મોટા અને અગત્યના ફેર છે, કેમકે) જ્ઞાની માણસ એથી કરીને ધીમે ધીમે અહ ભાવને ભુલતાં શીખે છે. પરાપકારને માટે કામ કરવામાં પણ એક યા બીજા પ્રકારની કળની ઇચ્છા અવશ્ય રહે છે, કેમકે જ્યારે (સાધક કાટિના) પરાપકારી પુરુષના કામ ઉપર કટાક્ષ-ટીકાએ થાય છે, ત્યારે તેને દુઃખ થાય છે; કેમકે એમાં ઘણેલાગે એવું ખતે છે કે, જેનું તે લહું કરવા ઈચ્છતા (અને મથતા) હાય છે તેઓજ તેના શત્ર થઇ ખેસે છે. આ વિષે એક સારા માણસવિષે કહેવાય છે કે, કાઇએ તેને કલું કે અમુક માણમ તમને બહુજ ખરાબ કહે છે. તે આશ્વર્ય પામી કહેવા લાગ્યા કે " આ શું ? મેં તા તેનું

કદી પણ કલ્યાણ કર્યું નથી. '' (અર્થાત્ જેનું કલ્યાણ કરીએ તે તો ભુંડું બાલે; પણ મેં તેનું ભલું કર્યું નથી તાપણ તે ભુંડું બાલે છે એ જરા નવાઇ જેવું છે.)

કર્મમાંથી ફળેચ્છા નીકળી જતાં ત્યાગને પંચ પડાય છે.

ગીતાના બીજા અધ્યાયના ૪૭ મા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે "તમારા ધર્મ માત્ર કામ કરવાના છે, ફળની ઇચ્છા રાખવાના નહિ." કર્મમાત્રનું ફળ સાર્ંયા નરસું હોય છે. તમે સઘળું કામ પરાપકારને માટે કરતા હો તેમાં શું? કર્મથી દુઃખ તો ત્યારેજ થાય છે, કે જ્યારે તેની સાથે ફળે આ જોડાયલી હોય છે. જેમકે કાઇ પણ ચિત્ર ફાટી જવાથી દુઃખ નથી થતું; પરંતુ પોતાનું ચિત્ર ફાટી જવાથી દુઃખ થાય છે. દક્ષિણાની ઇચ્છા રાખીને સાર્ર કામ કરવું એ પણ એક પ્રકારનું વેચાણ છે; માટે કર્મ કરતી વખતે સાંસારિક પદાર્થોની કાઇ પણ લાલસા નહિ રાખતાં નિષ્કામ સત્કર્મ કરવામાંજ પોતાની સાચી, સર્વોત્તમ ને સદાની ઉન્નતિ રહેલી છે, એવી સમજ્યને જાગત રાખવી. કેમકે કર્મયોગના વાસ્તવિક ઉદ્દેશ એજ રીતે પરિપૂર્ણ થાય છે. અને કર્મ કરનારા મનુષ્ય કેવી રીતે કામ કરતા રહીને બાલાકમોંથી છૂટે છે તથા (આંતરિક અભ્યાસમાં અને દૈવી ગ્રણોમાં આગળ વધતા ચાલી પરિણામે સદાની સર્વોચ્ચ સચ્ચિદાન દમય) મહાન મુક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે તે યથાવત સમજ્ય છે. (તથા અનુભવાય છે.) ગીતાના ચાથા અધ્યાયના અઢારમા શ્લોકમાં એવાજ હેતુથી કહ્યું છે કે "જે કર્મમાં અકર્મ અને અકર્મમાં કર્મ દેખે છે–અર્થાત્ નિષ્કામ કર્મમાં ત્યાગ અને બાલાત્યાગમાં કર્મ અથવા મનનું ફસાવું સમજે છે, તેજ પૂર્ણ જ્ઞાની છે."

તેથી કર્મયાગતું રહસ્ય નિઃસ્વાર્થતાનું શિક્ષણ આપવામાં—નિષ્કામ કર્મના માર્ગ દર્શાવવા-માં રહેલું છે. જ્યારે પાતાના ધર્મ (અથવા કરજ) સમજીને કર્મ કરવાના માણસના સ્વભાવ ખંધાઇ જાય છે; સારે સ્વાર્થ તા આપાઓપ (ઘટતા ચાલી પૂરેપૂરા) નામુદ થાય છે. અને એ પ્રમાણે લોકિક સ્વાર્થ નામુદ થતાં માણસ ખ્રહ્માનંદ મેળવવા ભાગ્યશાળા થાય છે. સંસાર પાતાને માટે શું કહે છે કે શું કહેશે તેની કર્મયાગી ચિંતા રાખતા નથી; તેમ સારૂં કે માઠું પરિણામ આવે તે તેને દુઃખ દઇ શકતું નથી. સ્તુતિ કે નિંદા તેને પ્રસન્ન અપ્રસન્ન કરી શકતી નથી. (એટલુંજ નહિ પણ આગળ વધેલા યાગી તા પાતાની ઉંડી ને ઉંચા દિષ્ટને લીધે લાકનિંદાથી હિત માને છે અને લાકસ્તુતિ અથવા પ્રતિશને સુરાપાન અને સુકરી વિશા જેવી સમજે છે.) એવા મતુષ્ય તા સંસારનાં બધાંયે કાર્યા બાળકાને રમાડનારી માતાની પેઠે કરે છે. માતાની પેઠે તે પ્રેમ કરે છે, પણ નાકરી હરાઇ જતાં તે કંઇ પણ દુઃખ લગાડયા સિવાય પાતાને માર્ગ ચાલ્યા જાય છે.

ગીતામાં ખધા માર્ગોનું વર્ણન છે, પણ કર્મમાર્ગનેજ સર્વ કાઈ માટે સૌથી મુખ્ય માન્યો છે. બીજા અધ્યાયના ૩૯મા શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે, અત્યારસુધી તે ગ્રાનયાંગ સાંભળો. હવે તને કર્મયાંગ બતાવું છું, કે જેના પરિણામે તને (ચિત્તશહિ અને અનુભવમાં વધારા થતાં) આત્મસુહિ પ્રાપ્ત થશે. આવી રીતે આખી ગીતામાં સ્થળે સ્થળે શ્રીકૃષ્ણ અર્જીનને કર્મ કરવાના ઉપદેશ આપે છે. સાચું પૂછા તા ગીતાના ઉદ્દેશજ અર્જીનના હૃદયમાંથી દુર્ખળતાને દૂર કરી તેને કર્મમાં જોડવાના છે.

ખીજા અધ્યાયના ૩૧, ૩૨, ૩૩ અને ૩૪ શ્લોકામાં કર્મ કરવાની યુક્તિએા ખતાવી છે; અને તેને ૩૮, ૩૯, ૪૦ અને ૪૧ માં ભારપૂર્વક અનુમાદન આપ્યું છે. ત્રીજા અધ્યાયના ૨૧, ૨૨ વગેરેમાં પણ એના ઉપરજ ભાર મૂક્યા છે. સમસ્ત જ્ઞાનના વિસ્તાર પછી અંતે ૧૮ મા અધ્યાયના ૭૨ મા શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણ પૂછે છે કે "કેમ, અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થયેલા તારા માહ દૂર થયા છે. થયા કે નહિ ?" તેના ઉત્તર અર્જીન ૭૩ મા શ્લોકમાં આપે છે કે "મારા માહ દૂર થયા છે. મને સત્યજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. હવે તમે આજ્ઞા કરશા તે પ્રમાણે હું કરીશ." આખી ગીતા આપણ-ને આ ભાવજ દર્શાની આપે છે.

ઉપનિષદ્ પણ "નિષ્કામ કર્મ" ઉપર ભાર દે છે.

ઉપનિષદોમાં પણ નિષ્કામ કર્મ ઉપર ખહુ ભાર દીધો છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદ્માં અલ'કારરૂપે એક કથા છે. તેમાં "નિષ્કામ કર્મ"નીજ મહત્તા દર્શાવેલી છે. ઇદ્રિયા અને વિષયા વચ્ચે પરસ્પર યુદ્ધ થયું. ઇદિયો દેવતા અને વિષય દૈત્યા સમાન છે. ઇદિયા હારવા લાગી. તેમણે પાતાના નેતા ચૂંટવાના વિચાર કર્યા. પ્રથમ આંખને નેતાતરીકે ચૂંટી. આ જેઇને અસુરાએ તરતજ સુંદર સુંદર વસ્તુઓ આગળ કરી દીધી. બિચારી આંખ તા તરતજ તેમાં ક્સાઇ પડી અને તેથી બધી કર્મે દિયા હારી ગઇ. પછી કાનને ચૂંટયા. અસુરાએ તરતજ મધુર સ્વર અને રાગા શરૂ કર્યા. કાન તેમાં ક્સાઇ પડ્યા. આથી પછી નાકને નેતૃત્વ આપ્યું તા તે પણ સુગંધીવાળા પદાર્થામાં ક્સાઇ પડ્યું. પછી તેમણે પ્રાણને પાતાના નેતા બનાવ્યા. પ્રાણને કોઈ સ્વાર્થ નહે:તા, એટલે તે કાઇ પણ પ્રકારે અસુરાના દાવમાં ક્રયા નહિ અને દેવતાએ વિજય પામ્યા. આ રૂપકના સારાંશ એ છે કે) પ્રાણની પેડે નિઃસ્વાર્થી થવાયીજ મનુષ્ય સંસારના યુદ્ધમાં વિજય મેળવી શકે છે. અને પ્રાણના જેવા થવું એમાંજ દેવત્વ રહેલું છે.

મહાભારતમાં પણ કર્તાવ્યપાલનનેજ સાચા કર્મયાંગ કહ્યો છે.

મહાભારતમાં કર્મની મહત્તા દર્શાવતી અનેક કથાએ મળા આવે છે. તેમની એક આ પ્રમાણે છે:—એક નવયુવક યોગી વૃક્ષની નીચે એકો હતો. ઉપરથી એક પક્ષી તેના ઉપર ચરક્યું. યોગીએ ક્રોધાયમાન થઇ તેના તરફ જોયું. તે પક્ષી ખળા જઇ નીચે પડયું. એલ્ડ યોગી એક દિવસ બિક્ષા માગવા એક ઘેર ગયો. ગૃહિણી તેના રાગી પતિની સેવામાં રાકાઈ હતી તેથી બિક્ષા લાવતાં વાર થઇ ગઇ. જયારે તે બિક્ષા લાવી ત્યારે યોગી ક્રાપાયમાન થઇને તેના તરફ જોવા લાગ્યો. તે સ્ત્રીએ વિલંખનું કારણ દર્શાવી ક્ષમા માગી; પરંતુ યાગી શાંત ન થયો, એટલે તેણે કહ્યું કે, મહારાજ! અહીં કાઇ ચકલું કે પાપટ નથી કે ખળી જાય. યાગી વિસ્મય પામ્યો અને તેણે તેની પાસેથી જ્ઞાન મેળવવા ઇચ્છા કરી. એ સ્ત્રીએ તેને નીચ કાર્ય કરનાર હતાં પૂર્ણ જ્ઞાની એવા કાશીમાં રહેતા શાનિકના પત્તો આપ્યો. તે સ્ત્રીનું કાર્યજ તેના સૌથી મહાન યેગ હતો. પતિવ્રત ધર્મ એ સ્ત્રીને માટે કર્મયાગ છે.

એક ર્સ્ત્રાને માટે તો સૌથી માટેા યાગ તેના પતિવત ધર્મજ છે. એ સાલ્ત્રીની કથાધી મરાખર સમજાય છે. સાવિત્રી એક રાજાની અત્યંત સુંદર અને સર્વગુણસંપન્ન કન્યા હતી. રાજાને કન્યા માટે વરતી જરૂર હતી. તે પાતાની કન્યાને સાથે લઇને તેની શાધમાં નીકળ્યા. શાધતાં શાધતાં તેઓ વનમાં રાજર્ધિ દ્યમત્સેનની કુટીએ જઇ પદ્ધાંચ્યા. તેમના પુત્ર સત્યવાન **ઘણા સુંદર અને સર્વ પ્રકારે** યાગ્ય હતો. સાવિત્રી તેને મનથી વરી ચુકી. જ્યારે તેઓ પાર્છા આવ્યાં ત્યારે જ્યાતિ**ષીએ ક**હ્યું કે, સત્યવાનમાં સધળા ગુણા હયાત **છે.** પરંતુ એકજ મહાદાેષ છે કે તેનું આયુષ્ય માત્ર એકજ વર્ષ બાકી છે. પિતાએ સાવિત્રીને બહુ બહુ સમજાવી, પરંતુ તે પાેતાના નિશ્ચયમાંથી ડગી નહિ. લગ્ન થઇ ગયાં. સાવિત્રી ઝંપડીમાં રહેવા લાગી. સ_ંયવાન હમેશાં વનમાં લાકડાં વગેરે લાવવા માટે જતાે હતાે. જયારે તેના મૃત્યુના દિવસ આવી પકેાંચ્યાે, ત્યારે તે દિવસે સાવિત્રી તેની સાથે વનમાં ગઇ: સાંજ પડવા આ**વી અને સત્ય**વાનને તાવ ચંદયેા. સાવિત્રી તેને ખાળામાં લઇને ખેડી. તે ખાળામાં માયું મૂકીને સુધ ગયા અને એ સ્થિતિમાંજ પ્રાાભાષામાં કર્યો. યમદ્રત લેવા આવ્યા, પરંતુ સાવિત્રીનું તેજ એટલું બધું હતું કે તેઓ પાસેજ આવી શકતા નહેતા. અંતે તેઓ પાછા કર્યા અને યમરાજ સ્વયં તેને લેવા અવ્યા. તેમની પણ સાવિત્રીની સામે જવાની હિંમત ચાલી નહિ. તેમણે દૂર રહીને સાવિત્રીને સગજાવા માંડી કે સત્યવાન મરી ગયો છે, હવે તે જીવતા થાય તેમ નથી, એટલે ખાળામાંથી તેને દૂર કર. સાવિત્રી-એ મૃત શરીરને નીચે મૂક્યું. જ્યારે યમરાજ તેને લઇને. ચાલી નીકળ્યા ત્યારે સાવિત્રી તેમની પાછળ પડી. યમરાજ તેના તપથી વ્યાકુળ થઇ ગયા. તેને પાછી જવા આગ્રહ કર્યો અને કેઠ-લાંય વરદાન આપ્યાં. પણ જ્યાંસુધી યમરાજે પોતાના પતિને વરદાનમાં આપ્યાે નહિ ત્યાંસુધી સાવિત્રીએ પીછા છાડ્યા નહિ. આ એક દર્શત છે: પણ તેમાં રહેલા મહત્ત્વને જાણવા-સમન જવાની ખાસ જરૂર છે.

પ્રે<mark>સિડન્ટ લિંકનતું દર્ણત</mark> બીજાં સ્થળાએ પણ આપણને 'કર્મ'નાં દર્ણત મળી આવે છે. અબ્રહામ લિકન એ અમે- રિકાના સૌથી મોટા અને સુપ્રસિદ્ધ પ્રમુખ થઇ ગયા છે. તે એક દિવસ ઘાંડે ખેસીને જતા હતા. રસ્તામાં એક ભુંડ કાદવમાં ક્સાયેલું જોયું, તે નીકળવાને બહુ ફાંફાં મારતું હતું; પરંતુ નીકળી શકતું નહિ. લિંકન ઘાંડા ઉપરથી ઉતર્યો અને મહામહેનતે તેને બહાર કાઢયું. આથી તેનાં કપડાં ઉપર કાદવ ઉડયા હતા. તે ઘાંડેસ્વાર થઇને રાજસભામાં ચાલ્યા ગયા; ત્યારે લાંકાએ કાદવ ઉડવાનું કારણ પૂછ્યું, એટલે તેણે બધા હકીકત કહી. આ ઉપરથી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે, તમે તો બહુ દયાળુ કે ભુંડનું દુ:ખ પણ જોઇ શક્યા નહિ. લિંકને ઉત્તર આપ્યા કે, આ મહેનત તેનું દુ:ખ એાધ્યું કરવા માટે નથી ઉઠાવી, પરંતુ મારા પાતાના દુ:ખને દૂર કરવાનાજ મારા હેતુ હતા. તેનું દુ:ખ મને બેવડું લાગતું હતું એટલે મેં મારા દુ:ખની નિવૃત્તિ કરી છે.

મૌલાના રૂચનું દર્શાત

મૌલાના રૂમે એક શ્લાક લખ્યા છે કે:-

''દિલ હાથમે' લા યહ ખડા હજે હે, હજારા કાર્યા સે એક દિલ હાસિલ કરના ખહેતર હૈ.'' ધર્મશાસ્ત્રી મૌલવીએાએ તેને નાસ્તિક કરાવ્યા અને તેના વિરુદ્ધ કૃતવા કાઠવાની તૈયારા કરવા લાગ્યા. પાતાના ખચાવ કરતાં તેણે તે શ્લોકનું કારણ દર્શાવતાં નીચેની વાત સંભળાત્રી.

"હું એક વાર કાખાની યાત્રાએ ગયા હતા, ત્યાં જોયું તા મને પવિત્ર કાખાનાં દર્શન થયાં નહિ. પછી ખરાખર પત્તો શાધીને કાખા તરફ હું ચાલી નીકળ્યા. રસ્તામાં કાખા મળ્યા. તેમને પૂછ્યું તો જણાયું કે, તે એક ડાશીના સતકાર કરવા ગયા હતા; મને તે ડાશીને જોવાની ઇચ્છા થઇ. મેં તેને પૂછ્યું કે, કાખા કે જેની પાસે લાખા માણસા જાય છે તે તને સેવા કેમ આવ્યા ? ડાશીએ જગાખ આપ્યા કે, મને કંઇ ખખર નથી. મેં પૂછ્યું 'તમે કંઇક લારે શુલ કાર્ય કર્યું હશે ?' ડાશીએ કહ્યું 'મ રાથી તો કાઇ દ્વાડાય કશું ખની શક્યું નથી. માત્ર હમણાંજ રસ્તામાં આવતાં આવતાં મેં એક કતરાને કૂવા ઉપર કરતા જોયા. તે ખૂબ તરસ્યા હતા અને કૂવા બહુ ઉડા હતા. મેં પાંદડાને એક પડીઓ ખનાવ્યા અને મારૂં કપડું ફાડીને દારી ખનાવી, પરંતુ તે જળને પહોંચા શકી નહિ. જયારે એક પણ વસ્ત્ર ના રહ્યું ત્યારે મેં માથાના વાળ ઉખાડીને દારી ખનાવી અને પાણી કાઢી કૂતરાને પાયું.' આ વાત સાંભળીને મેં કહ્યું કે, જ્યારે એક નીચ પ્રાણી-પ્રત્યે દયા કરવાર્થ કાખાએ તને આટલું માન આપ્યું તા તા મનુષ્યે મને વશ કરવું એજ ખરેખર કાખાની તાત્રાએ કરવા કરવા કરતાં હત્તમ છે.''

ચુધિરિષ્ઠેરનું દર્ણત

ઉપલા દેશંત્થીએ ઘણું આગળ વધે એવું દેશંત યુધિષ્ઠરનું છે. રાજપાટ ભાગમાં પછી પાંચે ભાઇઓએ હિમાલયમાં જઇ માલ મેળવવાના નિશ્ચય કર્યા. દ્રૌપદીને સાથે લઇ સૌ હિમાલય તરફ ચાલી નીકળ્યા. એ રસ્તે જતાં પાછા કરવું એ પાપ મનાનું હતું. સૌથી પહેલી દ્રૌપદી ભૂખ-તરસથી થાકીને લાથ થઇ અને પ્રાણ છોડયા. ચાલતાં ચાલતાં નકુળ અને સહદેવ હારી ગયા અને પ્રાણહીન થઇને નીચે પડયા. પછી ભીમ અને અર્જીન પણ પડયા, યુધિષ્ઠિર એકલા આગળ વધતા હતા; પરંતુ એક કૂતરા શરૂઆતથી તેમની સાથે હતા. અંતે યુધિષ્ઠિર ઇદ્રલોકને બારણે પહેાંચ્યા અને તેમને માટે બારણું બાલવામાં આવ્યું. તેમણે કૂતરાને અંદર દાખલ કરવાનું કશું તો ઉત્તર મળ્યો કે, નીચ કૂતરા ઇદ્રલોકમાં કેમ પ્રવેશી શકે ? યુધિષ્ઠિરે કશું કે, હું મારા સાથીને છોડીને એકલા અંદર આવીશ નહિ. પરસ્પર ચર્ચાને અંતે એમ નક્કી થયું કે, તમે તમારાં સઘળાં પુણ્યકર્મોનું ફળ તેને આપો તો તે દાખલ થઇ શકે. જેવા યુધિષ્ઠિરે આ વાતના સ્વીકાર કર્યો કે તરતજ દસ્ય બદલાઇ ગયું. સૌ લોકામાં યુધિષ્ઠિરના જયજયકાર થયા. દ્રૌપદી અને ચાર લાઇ યુધિષ્ઠિરની સન્મુખ હતા અને કૂતરા ધર્મરાજાના રૂપમાં હાથ જેતીને યુધિષ્ઠિરની સાથે હતા.

× × × × (દેવસ્વરૂપ ભાર્ક પરમાન'દજના "ગીતામૃત'' પુસ્તકમાંથી અનુવાદ)

५३-गीतादेवीनी क्रपानो महिमा

માલના ભાવ વધા જવાથી અને વાયદા પ્રમાણે માલ વેચવાજ પડવાથી મારા હાેશ–કાેશ ઠેકાણે આવી ગયા. એક ક્ષણ પહેલાં જે લખપતિ હતા તે કંગાળ થઇ ગયા. ઘરબાર, બગીચા, જમીન બધુંયે વેચાઇ ગયું. એ બધું વેચતાંયે જરૂરીઆત પૂરી થઇ નહિ. સંબંધી અને શુભેચ્છકાે-ની મદદથી આબર બચી. જો કે દેવાળીએા ન કહેવાયાે, છતાં પણ લાેકગાયકા તાે ઉડી. આથી મનને ગ્લાનિ થઈ અને ગામ છાેડવાનો–સ્તેહીએાથી દૂર થવાનો નિશ્ચય કર્યાે.

કયાં જવું ? શું કરવું ? ચિત્તને શાંતિ કેમ મળે ? સ્થિરતા શી રીતે પ્રાપ્ત થાય ? એજ વિચાર રાતદહાડા આવવા લાગ્યા. પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ તીર્થોમાં કર્યો; અહીં તહીનાં મંદિરાને ઉખરે માથાં ધસ્યાં, ગુરુઓને શરણે ગયા, ગુકાઓમાં ઘૂસ્યા, પર્વતામાં આથડવા; હિમાલયના શિખરે પહાંચ્યા, પરંતુ ખધું યે વ્યર્થ! કયાંયે શાંતિ ન મળી!

લીર્થામાં કંઇક કંઇક શાંતિ મળતી, પરંતુ ત્યાંયે ભિખારીએ ઝંપવા દેતા નહિ. મંદિરમાં શાંતિ હતી ત્યારે ત્યાં તાે " પૂજારી મહારાજ" માત્ર પૈસાદારાનેજ ચરણામૃત—પ્રસાદ આપતા હતા; એટલે એવાએાના વસવાટવાળી ગુકાએ અને પર્વતાપર તાે શાંતિ મળેજ ક્યાંથી? ત્યાં તાે હવે ધન ધૂતવાના અડ્ડા જામ્યા છે; ત્યાંના મહેતા વધારે પૈસા કેવી રીતે ભેગા થાય તેનીજ ચિંતામાં ડૂખ્યા રહે છે.

અષાડ ઉતરતાં શ્રાવણ માસ આવ્યો, અને વરસાદે કંઇક દગા દીધા. તાેયે બધે લીલું છમ છે અને શીતળ પવન વાઇ રહ્યો છે; તેથી બહારથી કંઇક શાંતિ દેખાય છે; પરંતુ હૃદયની ઉડી ઉષ્ણતા આગળ આ બહારની શાંતિ શા હિસાબમાં ?

શાંતિની શાધમાં આમ તેમ માર્યો માર્યો કર્યો; રસ્તે ચાલલું કહિન થઇ પડ્યું; ખૂબ ઠાેકરા ખાધી; થાકીને એક વિશાળ વૃક્ષની છાયામાં બેઠા અને તરતજ એક દાપક દેખાયા. તે જોતાંજ તેના તરફ ચાલ્યા અને એક માટા દરવાજા પાસે આવીને હું ઉના રહ્યો. પાસેજ એક બ્રહ્મચારીને ગુરુજને માટે કંઇક લઈ જતા જોયા. તેનું સ્વરૂપ માહક હતું. શરીરના બાંધા મજબૂત હતા, વિખરેલા કેશ મુખમંડળ ઉપર શાબી રહ્યા હતા, ભગવું વસ્ત્ર તેણે એવી છટાથી પહેર્યું હતું કે તે જોઇને પૂજ્ય-ભાવ થયા સિવાય રહે નહિ. મેં નમરકાર કરી તેને પૂછયું—'બ્રહ્મચારીજ! અહીં રહેવાનું મળશે?''

બ્રહ્મચારીએ આશ્વર્યથી માત્ર મારા તરફ જોયું અને તરતજ તે વિદ્યાલયમાં દાખલ થવાના સંકેત કરીને ચાલ્યા ગયા.

વિદ્યાલયમાં તે વખતે માત્ર એકજ વિદ્યાર્થી ભાષ્યતા હતા. તેની ઉંમર પહેલા બ્રહ્મચારી કરતાં કંઈક વધારે હતી. પ્રાચીન પહિત પ્રમાણે આ મઠમાં પ્રથમ સેવા અને પછી વિદ્યાલ્યાસના ક્રમ છે એવું મને માલમ પડ્યું. ગુરુસેવા અને અધ્યાત્મવિદ્યાના પ્રતાપથી તેમણે મને જોતાંજ કહ્યું કે '' આપની ઈચ્છા હું સમજી ગયા છું, પરંતુ એ સંખંધી મારાથી કશું કહી શકાય નહિ. સામે ગુરુજી છે, ત્યાં જવા આપ કૃપા કરાે. ''

હદયની વાત તેને સમજી ગયેલા જોઇને હું આશ્ચર્ય પામ્યા. વાયર્લેસ, ટેલીફાન વગેરે વર્ત-માન શાધા આ શક્તિ આગળ શા હિસાબમાં છે? આગળ જતા એક વૃદ્ધ મન્યાસી મૃગચર્મ ઉપર એઠેલા દેખાયા. સામે પુસ્તકાના ઢગલા હતા. ગુરુ મહારાજ કાઇ ઉચ્ચ વિચારમાં મગ્ન જણાતા હતા. થાડી વારે વિચારસમાધિ છૂટતાં તેમણે કહ્યું કે " આપને અહીં રહેવાની ઇચ્છા છે; પરંતુ એ તા અધ્યક્ષના હાથની વાત છે. આપ તેમના આ સામેના નિવાસસ્થાને પધારા."

આશ્વર્ય વિશેષ વધ્યું, પ્રાચીન શિક્ષણપ્રણાલી માટે પૂજ્યભાવ પેઠા થયો. કહેલા સ્થળે જઇને જોયું તો એક ઘણાજ વૃદ્ધ મહાત્મા આસન ઉપર ખેઠા છે. મને શંકા પડી કે, આ તે માનવ–પ્રતિમા છે કે પથ્થરની મૂર્તિ ! આટલી માટી ઉંમરે આ પ્રમાણે શી રીતે ખેસી શકાય ! એ સમછ

શકાયું નહિ. પાસે જઇને પ્રણામ કરતાંજ તે પૂજ્ય પુરુષે પાતાનાં તેજસ્વી નેત્રોથી થાહી વાર મારા તરફ જોઇને કહ્યું કે ''બચ્ચા! એકબીજાને માન આપવામાંજ આપણું કલ્યાણ છે, પરંતુ કશી વ્યવસ્થાની બાબતમાં હું કંઇજ કરી શકું તેમ નથી. તું ભૂલા પડયા છે, અધ્યક્ષની પાસે જા."

વૃદ્ધે એમ કહીને આંખા મીંચી દીધી. હું અધ્યક્ષ પાસે ગયાે. અધ્યક્ષ તેમનાથી પણ વૃદ્ધ દેખાયા. તેમના શરીરની કરચલીએા તેમની ઉંમરના પરિચય આપતી હતી. મારા પગના અવાજ સાંભળીને તેઓ બેઠા થયા અને કહ્યું કે " પાસેના શાંતિગૃહમાં જાઓ, ત્યાં તમારી ધેર્યા પૂર્ણ થશે."

એક પછી એક વૃદ્ધ પુરુષ અને તેમની ભવ્ય આકૃતિ જોઇને મારે આશ્ચર્ય વધતું ચાલ્યું હતું. ખસ, હું તો એજ વિચાર્યા કરતા હતા કે, જોઉં હવે આગળ કેવા વૃદ્ધનાં દર્શન થાય છે, અને તેઓ શું કહે છે? હું આશાભર્યા હદયે આગળ વધ્યા. શાંતિગૃહમાં વૃદ્ધને બદલે એક અપૂર્વ સૌંદર્યવાળા, ચિત્તાકર્ષક યુવતી બેઠેલી દેખાઇ. ત્યાં દીવાના પ્રકાશ નહોતા, માત્ર તેની મુખાકૃતિનું શીતળ તેજ ચાતરફ ફેલાઇ રહ્યું હતું. તેનાં વસ્ત્ર વગેરે ઉજ્જવળ અને શાંતિદાયક હતું.

"હું ક્યાં આવી પહેંાચ્યા ? શારીતે તેમની સાથે વાત કરૂં ?" એમ વિચારવા લાગ્યા. ખહુ વાર થઇ ગઈ; પરંતુ કંઇ પણ કહી શક્યા નહિ, પશ્થરની મૂર્તિ પેઠે સ્થિર ઉભેલા જોઇને તે દેવી નમ્રતાથી બાલ્યાં:-"નિશ્ચિત થઇને આ આસન ઉપર બેસા."

અહેા ! એ સ્વરમાં કેવી મિઠાશ હતી ! એ સ્વર મારે કાને પડતાંજ રામે રામમાં શાંતિનું સામ્રાજ્ય વ્યાપ્યું. લાંખા કાળથી ખળતું હૃદય એક પળમાં શાંતિ પામ્યું !

તે દેવીએ કહ્યું:--''આપને વિશ્વામ તા શું, સર્વ કંઇ મારાથીજ પ્રાપ્ત થશે. ઇચ્છા પ્રમાણે જે જોઇએ તે માગી લ્યા."

મે' કહ્યું:-''દેવિ! આપની આ અપૂર્વ કૃપાથી હું મને ભાગ્યશાળા માનું છું. પરંતુ કંઇ માગતા પહેલાં આપને જાણી લેવાની મને ખૂબ અભિલાષા છે. કૃપા કરીને આપના પરિચય આપો." ''મારૂ' નામ 'ગીતા' છે '' દેવીએ મધુર સ્વરે કહ્યું.

અહે! કેલું મધુર નામ! મેં વિચાર્યું:-'' જે ગીતાથી અનેક લાભ પ્રાપ્ત થાય છે, તે ગીતા-દેવીનેજ હું માગું અને પ્રેમપૂર્વક તેનેજ મારા હદયમંદિરમાં પધરાવીને હદયને પવિત્ર કરૂં." મેં કહ્યું:-''દેવિ ગીતે! મને તમારીજ આવશ્યકતા છે. તમારી કૃપા થઇ એટલે મારાં સઘળાં કાર્યો સુધરી જશે.'

ગીતાદેવીએ કહ્યું:-" તથાસ્તુ!"

પ્રાતઃકાળ થઇ ચૂક્યા હતા, હું પડયા પડયા સૂઇ રહ્યો હતા. સહસ્તરિક ભગવાન સૂર્ય-નારાયણના પ્રકાશે મને જગાડયા; અહા ! ખહુ દિવસ ચઢી ગયા. રાત્રે શ્રીકૃષ્ણજન્માત્સવ જોવાને જાગ્યા, તેથા માડા સુધા સૂઇ રહ્યો અને ઉપરાક્ત સ્વપ્ત જોતા રહ્યો.

"ખ્**વાય થા જો કુ**છ કિ દેખા, જો સુના અફસાના થા !" ("હિંદૂપ ચ"ના શ્રીકૃષ્ણાંકમાંના શ્રી. આનંદીપ્રસાદ મિશ્રના લેખના અનુવાદ)

५४-गीताजीनो एक महत्त्वनो संदेश

એ એક ગંભીર ક્ષણ હતી! અર્જીને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું:-''ભાઇ! હું આ યુહમાં લડી શકાશ નહિ. અરે, જે ગુરુજનાએ મને પોતાના ખાળામાં રમાડવો છે, મને પાલ્યા-પાપ્યા છે; યુદ્ધ- વિદ્યાની દીક્ષા આપી છે અને જેઓ મારા પૂજ્ય સ્વજના છે; તેમનાજ ઉપર હું શી રીતે કૃતલ્લ થઇતે શસ્ત્ર ચલાવું ! વિક્કાર છે એ રાજ્યને, એ વૈભવને કે જેને પ્રાપ્ત કરવાને માટે આ સ્વ-જનાના રક્તની નદીમાં થઇને જવું પડે. એવું રાજ્ય મેળવવા કરતાં તા માગી ભીખીને પેટ ભરવું સારું છે. ભીષણ નર-હત્યાથી થનારાં પરિણામાના ખ્યાલ આવતાંજ મારી આંખા સમક્ષ અધકાર છવાઇ જાય છે. ના, આવું નૃશંસ (કૂર-ઘાતકી) કાર્ય મારાથા થઇ શકશે નિલ. ભાઇ! લે, આ તારું ધનુષ્ય અને બાણ!''

ભન્ને સેનાઓની દર્ષિ કૃષ્ણાર્જીન તરફ ચોંટેલી હતી. પ્રત્યેક સૈનિક યુદ શરૂ કરવાની આજ્ઞાની આતુરતાપૂર્વક રાહ જેતો હતો અને યુદ્ધ∽નાટકના આ મુખ્ય પાત્રની આ દશા ! શ્રી-કૃષ્ણ પણ આશ્ચર્યચકિત થઇ ગયા.

પ્રક્ષ એ નંહાતો કે, ક્લાણા ક્લાણા ગુરુજનાની વિરુદ્ધ શસ્ત્રો ચલવાય કે નહિ, પણ એ યુદ્ધ તો અન્યાયના સામના કરવાને માટે હતું. સૌને પાતપાતાની તરક્યી વિચાર કરવાના પૂરતા સમય મળી ચૂક્યો હતા. સ્ત્રય ં શ્રીકૃષ્ણ શાંતિના સંદેશા લઇને કૌરવેશ્વરના દરભારમાં ગયા હતા; પરંતુ ત્યાં તા રાજસત્તા રાજમદમાં મસ્ત હતી. શાંતિની વિષ્ટિ સાંભળવાને ત્યાં કે:ઇ પણ તૈયાર નહોતું. કૌરવપક્ષના વૃદ્ધ મહાપુરુષા પણ એવા થઇ ગયા હતા કે તેઓ પણ પાતાના અંત- યાંમીના અવાજ તરફ ધ્યાન આપી શકતા નહિ. રહિ રાક્ષસીએ એ મહાપુરુષાના વિવેઠ, સ્વાલિમાન અને ન્યાયભાવનાને પણ મૂર્વ્યિત કરી દીધી હતી. રાજાની વિરુદ્ધ થવાયજ કેમ ? જન્મભર જેનું લૂણ ખાધું, તેને યુદ્ધસમયે શી રીતે છોડી દેવાય? એ તા વિશ્વાસવાતજ કહેવાયન !

મૂંગેમાઢે અન્યાય સહત કરવાની વૃત્તિએ એ સમર્થ અને જ્ઞાનવાન વૃદ્ધોને પણ પ્રત્યક્ષ અન્યાયના પક્ષમાં લડવાને ઉભા કર્યાં હતા.

પણ કર્તવ્ય કઠાર હાય છે; સ્વજન કે પરજનના સાં બેદ નથી રહી શકતા, ત્યાં તા સત્ય અને અસત્ય, ન્યાય અને અન્યાયજ જોવાય છે. કર્તવ્યના ધર્મ ક્ષેત્રમાં ઉભા રહેલા અર્જી-નતું ચિત્ત ભ્રમિત થઈ ગયું, એ તાે કાયરતા નહિ પણ માહ હતાે. જો નરી કાયરતાજ હાેત તાે તાે એ–ચાર પ્રાત્સાહક વાતાથી પણ શ્રીકૃષ્ણ અર્જીનના શૌર્યને જાગૃત કરત; પણ એ તાે સ્નેહ-જન્ય માહ હતાે. શત્રુ સાથે નહિ, પરંતુ પાતાના સ્વજનાે સાથે લડવા માટે તેને તૈયાર કરવાનાે હતાે.

શ્રીકૃષ્ણ હસ્યા અને અર્જીનને વિવિધ પ્રકારે સમજાવવા લાગ્યા. અર્જીનના ત્રાહ પાંડિત્ય-પૂર્ણ હતા. જેમ જેમ શ્રીકૃષ્ણ તેને સમજાવતા હતા, તેમ તેમ અર્જીન પાતાની શંકાએા તેમની સમક્ષ રજી કરતા હતા અને એ વાતચીતને બહાને દુનિયાભરનું જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, રાજયાગ, ભક્તિ-યાગ અને જ્ઞાનયાગની બાબતા ચર્ચાઈ હતી.

આ વખતે અર્જીનની આગળ ન્યાય–અન્યાયના પ્રશ્ન ગૌણ થઇ ગયા હતા. યુહક્ષેત્રમાં તેના ઉપર જે કૌટું બિક માહ સવાર થયા હતા; તે ન્યાયને રાજ્યકાભના રૂપમાં જોવા લાગ્યા. અને અન્યાયના પ્રતીકાર કરવાની વાતને, આતતાયીને દંડ દેવાની વાતને તેણે ભૂલાવીજ દીધી! તે પાતાના કુળનાશમાં યા તાે કેટલાંક કુળાના નાશમાં આખા સમાજના નાશ જોવા લાગ્યા.

શ્રીકૃષ્ણની સામે માત્ર કુરુકુળના અથવા તેા આ મહાયુદ્ધમાં સામેલ થનારાં કુટું બાનાજ ભલા–ખૂરાના સવાલ નહેાતા. તેમની સમક્ષ તાે વિશ્વના કલ્યાણની વાત હતી. અન્યાયની આગળ મસ્તક નમાવીને તેને સહી લેવાની ચાલી પડેલી રૂઢિને રાેક્યા-ટાેક્યા સિવાય ચાલુ રહેવા દઇને સમસ્ત સંસારમાં ફેલાવા દેવી કે અહીંથીજ તેના નાશ કરવા ? એવા જબરદસ્ત અને વિશ્વ-હિતના આ સવાલ હતા.

શ્રીકૃષ્ણ લગવાનને એમાંના ખીજો માર્ગજ શ્રેયરકર લાગ્યાે. અને વિવિધ પ્રકારની યુક્તિએાથી તેનેજ માટે તેમણે અર્જીનને તૈયાર કર્યાે. એક મહાન સિદ્ધાંતને સ્થાપવાને માટે ભારેમાં ભારે તુકસાન ઉઠાવવું પડે તાેપણ મહાપુરુષ આઘુંપાછું જોવા રહેતા નથી; તેના મહાભારતનું યુદ્ધ એ પ્રત્યક્ષ પૂરાવા છે.

અન્યાયને મૂંગે માેઢે સહન કરા નહિ. તેના પ્રતીકાર કરા, ભક્ષેને તેને ખાતર તમારે ગમે તેટલા મહાન ભાગ આપવા પહે એ પણ ગીતાના એક મહત્ત્વના સંદેશ છે.

ગીતામાં આપેલી આધ્યાત્મિક દલીલાે અર્જીનના સૂક્ષ્મ માેહનાં વાદ**ળાને દૂર કરવા માટે** અને સ્વધર્મ અથવા સ્વકર્તવ્યનાે સ્પષ્ટ માર્ગ દર્શાવવા માટે અપાઈ છે. આત્માની અમરતા, નિષ્કામ કર્મનું માહાત્મ્ય અને વિશ્વરૂપદર્શનદ્વારા વિશ્વચક્રની ગતિ સમજ્તવ્યા સિવાય તેઓ અર્જીનને બીજી શી રીતે તૈયાર કરી શકત ?

ગીતા એ એક સ્વર્ગીય ગાન છે, નાહી ધાઇને પવિત્ર થઇ તેના પાઠ કરનારા લોકા તેના માહાત્મ્યને કંઇક કંઇક સમજી શકે છે. પંડિતાનાં પ્રવચનામાં તેઓ તેના આંતર્બાહ્ય સૌંદર્યનું દર્શન કરી શકે છે અને ગુરુચરણામાં ખેસીને તેઓ તેના "સમોદું સર્વ મૂતેષ્તું' ના કંઇક અનુભવ પણ કરી શકે છે. પરંતુ આ માહન–મંત્રના પૂરેપૂરા રહસ્યને અને સંદેશને તા તેજ ભારતપુત્ર સમજી શકે કે જે એ અંધપુત્ર દુર્યાધન દુઃશાસનના અત્યાચારાના એક વારે નાશ કર-વાના નિશ્ચય કરીને યુદ્ધભૂમિમાં તત્પર થઇ ઉલા હાય.

હા, અન્યાયના પ્રતીકાર કરવાનાં સાધનામાં કાળ–માહાત્મ્ય, પરિસ્થિતિ અને સામાજિક પ્રગતિ અનુસાર જરૂર ફેર પડી શકે છે. પરંતુ એ વાત ગૌણ છે. આપણે તા માત્ર ગીતાના મુખ્ય સંદેશનેજ સમજી લઇશું તા મુક્તિ તા આપણા હાથનું રમકડું ખની રહેશે. ''બસ, અન્યાયાની સામે યુદ્ધ કર'' એજ જીવનમંત્ર છે. બહારના અન્યાયા સાથે યુદ્ધ કરવાથી ખાલ મુક્તિ અને આંતરિક વિકારા સાથે યુદ્ધ કરવાથી પરમ મુક્તિ, એ એનાં નિશ્ચિત ફળ છે.

('ત્યાગભૂમિ'ના માધ-મં. ૧૯૮૪ના અંકમાંથી અનુવાદ)

५५-केळवायेलो वर्ग एटले विलासी, एदी, नमालो वर्ग!

સ્વતંત્રતાની વાતા ખૂબ કરે, પણ બલિદાનથી ધૂજી ઉંડે !

(સ્વ૦ લાલાજી શું. મહે છે ?)

સ્વર્ગસ્થ ભારતિસંહ લાલા લજપતરાયના સાપ્તાહિક પત્ર 'પીપલ'માં તેમણે ઉર્દુ માં લખેલા આત્મચરિત્રનું ભાષાંતર પ્રસિદ્ધ થાય છે. તેમાં તેમણે આપણા કેળવાયેલા વર્ગના અચ્છા ચિતાર આપ્યો છે. તે નીચે મુજબ છેઃ—

કેળવાયેલાે વર્ગ અને તેના નેતાએા ઘહાં ખરૂં સ્વાર્થી, સંકુચિત મનાદશાવાળા અને કાયર પુરુષો હોય છે. સ્વતંત્રતા તેઓ ચાહે છે ખરા, પણ સ્વતંત્રતા માટે કાઇપણ જાતના ભાગ આપવા **તેએ**। **તૈયાર નથી. હાલની કે**ળવણીની પહતિ અને જીવન ટકાવી રાખવાને સ્વીકારવા પડતા હાલના માર્ગોએ ખલિદાન આપવાની તેમની ભાવનાજ્યોતિને લગભગ ખુડાવી નાખી છે. હિંદને કદી**એ સ્વરાજ્ય મળશે કે** કેમ, એ વિષે આ વર્ગના હપ ટકા લાેકોને સંશય આવે છે. ભારત આઝાદી પ્રાપ્ત **કરે** તાે પાતાને કયા સ્થિતિમાં મૂકા**લું** પડશે એના આમાંના ૮–૧૦ લાેકાને તાે ખ્યાલ નથી. મને લાગે છે કે, જો આજે બ્રિટીશરા એક અડવાડિયામાં આ દેશના કિનારા છાડી દેવાની જાહેરાત કરે, તેા આ વર્ગના લોકા પાતાના ત્યાગ કરીને જતા નહિ રહેવાનાં વિનતિપત્રાના શ્રિટીશરાે ઉપર વરસાદ વરસાવે. પાેતાનાં ભાષણાેમાં વકાદારી માટેના તેઓના *ખ*રાડા એ કેવળ ઢાંગ છે. સાએ અરે કદાચ દશ હજારે પણ એક કેળવાયેલા અંગ્રેજોના સાચા મિત્ર નથી. કેળ-વાયેલાએામાંના ૫૦ ટકાને પાતાની હયાતી દરમિયાન અંગ્રેજો ચાલ્યા જાય એ ગાહ્તું નથી. રાજ-ક્રીય અશાંતિ અને ક્રાંતિની ચળવળા વધુ લાેખંડી જીવન માગે છે. એ જીવન આ વર્ગને સ્વપ્ન-સમ છે. છવન દરમિયાન આખેા વખત સુખની શય્યામાં આળાટેલા એમણે **મુ**સ્કે**લીની કરડી** દુષ્ટ્રિ નિહાળા નથી હોતી. હથિયારને સ્પર્શ સરખા ના કર્યો હોય, રમતમાંએ જેણે હરિક્રની સાથે સરસાઇયુદ્ધ ન કર્યું હોય એવા આ વર્ગને કઠિનાઇને જીવનસખીતરીકે સ્વીકારવાના કાેડ તાે સ્વપ્તેયે ક્યાંથી થાય ? સ્વપ્તેયે ક્યાંથી એ વિચાર તેમના મગજમાં દાખલ થાય ? સહેલાઇથી જીવનનિર્વાહનાં સાધન શાેધી આપનાર મનાતી બ્રિટિશ કેળવણીના ટેકાથી આ ક્ષોકાએ પાેતાનું જીવન પૂરૂં કર્યું હોય છે. રાજકીય ક્રાંતિઓદરમિયાન આખા સમાજ છિન્નિભિન્ન થઇ જાય છે, એ વાતની આ લોકને પૂરી ખબર હોય છે. તેએાની જીભને ટેરવે સ્વતંત્રતા -શષ્દના જાપ હોય છે. પણ તેમના હૃદયમાં એને માટે થાેડી જગ્યા હાેય છે. સ્વતાંત્રતાદેવીની વેદીમાં આપવાં પડતાં ખલિદાન અને સહન કરવી પડતી મુશ્કેલીએોનાં દેશ્ય નજર આગળ આવતાંજ તેએોને ધ્રુજારી છૂટે છે. એટલે તેઓ ચુલામીની સાંકળ શિરે વહારવાનું સ્વીકારીને પણ પાતાને મળેલ વસ્તુઓમાં રંગરાગ ઉડાવે છે. અશાંતિ અને કાર્યખાજના ભાર વહારી લઇને સુખાના ત્યાગ કરવા તેઓને ઇષ્ટ લાગતા નથી. માજમજાહ, માનમર્તાઓ અને તૃષ્ણાના આ લાકા ગુલામ ખની ગયા હાય છે. સુંદર ભાજન, આકર્ષક દિવાનખાનાં કે મઝાની માટરકાર જેટલીએ તેમને સ્વરાજ્યની કિંમત લાગતી નથી. જાહેર ફંડમાં નાષ્યું ભયાં કે રજાને દિવસે સત્તાવાળાઓની આંખમાં ખટકે નહિ એવું ભાષણ કર્યું કે ખલિદાનની ટાચે પહેાંચી ચુક્યા એમ ગ્યા લોક માને છે. તેમની દેશભક્તિ નીચેની કસોટીએ કસાયેલી હોય છે:—

- (૧) તેમની ત્રીજોરીને આંચ ન આવે, (૨) અંગ્રેજ અમલદારા સાથેના તેમના સંબંધને હરકત ન આવે, બ્રિટિશ દરબારમાંના તેઓના માભે જળવાઇ રહે, બ્રિટિશ રાજ્ય કરતાં માતુ-ભૂમિ વધુ પ્રિય છે એવી અંગ્રેજોના હદયમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય એવું કાર્ય તેઓને ન કરવું પડે.
- (૩) આરાગ્યને માટે જરૂરી હાય તે ઉપરાંતના ભાગવિલાસનાં સુખાને પણ ઉની આંચ ન આવે.
- (૪) પાેતાનાં બાળકાેની ભાવી લહેરી છ દગી માટેનાં સાધનાે કે રસ્તાએા રધાય નિધ્.

५६-तंबाकु अने तेनी झेरी असर

સત ૧૪૯૨ તા તવેમ્બર મહીનામાં કેાલંબસે કયૂબા ટાપુની શાધમાં પાતાના બે ખલાસી-ઓને માેકલ્યા હતા. તેમણે પાછા કરીને તેને કેટલીક આશ્ચર્યજનક વાતા સંભળાવી હતી તેમાં તંબાકના ઉપયોગની પણ એક વાત હતી. એમણે કેાલંબસને કહ્યું કે ''કયૂબાનાં જંગલી મતુષ્યા કેાઇ જાતનાં પાન એકઠાં કરીને તેને આમ તેમ વાળે છે. પછી એ વાળેલાં પાનના એક છેડા માંમાં રાખે છે અને બીજે છેડે આગ લગાડી નાકથી અને માેઢેથી ધૂમાડા કાઢે છે!' સમ્ય જાતિએ જોયેલું તંબાકુના ઉપયોગનું આ પ્રથમ દશ્ય હતું.

તંખાકુના ઉપયાગ કરવાનું અસભ્ય જાતિએા પાસેથી સૌથી પહેલી વાર અમેરિકાના યૂરા-પીયન મુસાકરા શીખ્યા. ત્યાર પછી તેના પ્રચાર યૂરાપમાં થયા અને જહાંગીરના સમયમાં યૂરાપવાસીએાદારા તેના ભારતવર્ષમાં પ્રવેશ થયા.

એમ જણાય છે કે, સન ૧૪૯૪માં કાલ બસે અમેરિકાના જગલીઓને તંબાકુ સુધતાં પણ જોયા હતા. રશિયાના પેન નામના એક ફકીરે–જે કાલ બસની સાથે હતા–લખ્યું છે કે, તેઓ પાંદડાંતું ચૂર્જુ કરતા અને લાકડાની એક સુંદર ભુંગળીવડે તેને શ્વાસની સાથે ખેંચતા હતા. ભુંગળીના એક છેડા તેઓ નાકમાં રાખતા અને બીજો છેડા ભૂકા ઉપર રાખતા હતા.

સન ૧૫૦૩માં સ્પેનવાસીએા પારાગાયને કિનારે ઉતર્યા ત્યારે ત્યાંના નિવાસીએા તેમની સાથે લડવામાં ઢેાલ વગાડવું, પાણી છાંટવું, પાન ચવડાવવાં અને પાનના રસની પીચકારીએા મારવી વગેરે સાધનાના ઉપયોગ કરતા હતા. આ પાન તંબાકુનાં હતાં. તંબાકુ ચવડાવવામાં તેમના ઉદ્દેશ એવા હતા કે, તેના ઝેરી રસ નવા આવનારાએાને આંધળા ખનાવી દે. શરૂઆતમાં લોકે શત્રુઓના નાશ કરવા માટે તંબાકુ ખવડાવતા અને તેના દારૂગાળાની પેઠે ઉપયોગ કરતા હતા.

વાંચનાર ! તમે તંખાકુ સુંધતા, ખાતા કે પીતા હેા તેા તેમાંનું કંઈ પણ કરતા પહેલાં જરા થાબી જાએા અને વિચાર કરા કે, જેને જંગલી અસબ્ય ક્ષેાકા પણ ધાતક પદાર્થ સમજતા હતા તેનાથી આપણું શું ભહું થવાનું છે ?

તંખાકુમાં નિકાટાઇન નામનું ઝેર હોય છે અને તે સુકાં પાનને ભઠ્ઠી ઉપર ઉકાળીને કાઢવા-માં આવે છે. એક શેર તંખાકુનું ઝેર ૩૦૦ માણુસાને મારી નાખવાને પૂરતું છે. એક સિગા-રેટનું ઝેર જો એક વખતજ પીવામાં આવે તો તે એ માણુસાના જીવ લે. નિકાટાઇનનું એક ટીપું આખા એારડાની હવા બગાડવા માટે પૂરતું છે. તંખાકુમાંથી જીવહત્યાને માટે એક પ્રકારનું ઝેર તૈયાર કરવામાં આવે છે. સાઠેક વર્ષથી વધારે સમય પહેલાં કાઉન્ટ વાકરે પાતાના સાળાની હત્યા કરવા માટે તંખાકુના તેલના ઉપયાગ કર્યો હતા.

તંખાકુનું ઝેર એટલું ખધું જલદ હોય છે કે તેનાં લીલાં પાનના લેપ ચામડી ઉપર કરવાથી તેનાં ભયંકર લક્ષણો દેખાઇ આવે છે. સિગારેટ ખાલીને તેની પાંદડીના પેટ ઉપર લેપ કરવામાં આવે તો જીવ ગભરાવા લાગશે. ઉલટી કરવાને માટે આજ યુક્તિ શાધી કઢાઇ હતી. ડરપાેક સિપાઇએ માંદા પડવા માટે પાેતાનાં પડખાંમાં તંખાકુનાં પાન દખાવીને સૂતા જોવામાં આવ્યા છે. જે ચીજના લેપજ આટલા ભયંકર છે તેના રસ અથવા ધૂમાડા કેટલા ઝેરી હશે તે તા આપ સહેજે સમજી શકશા. તંખાકુના ધૂમાડામાં નિકાટાઇન ઉપરાંત પ્ર્સિક એસિડ અને કાર્બોનિક એસિડ વગેરે બીજા ઝેર પણ જોવામાં આવે છે.

ઉડતું ઝેર ધાસદ્રારા શરીરમાં જેટલું જલદા દાખલ થાય છે તેટલું ખીજે કાઇ રસ્તે થઈ શકતું નથી; કારણકે ફેક્સાંની આસપાસ એક એવી કાેમળ ચામડી (મ્યુસસ મેમ્બ્રેન) હાેય છે કે જે ગેસને જલદી જલદી ગ્રહણ કરી લે છે. દર ત્રીજી મિનિટ શરીરનું લાેહી ફેક્સાંમાં શુદ્ધ થવા માટે આવે છે. તેથી ફેક્સાંની એ કાેમળ ચામડીમાં તંબાકુનું ઝેર દાખલ થતાંજ તે લાેહીમાં લળી જઇને ત્રણ મિનિટમાંજ આખા શરીરને ઝેરી ખનાવી દે છે. તંબાકુ ખાવાથી કે સુંધવાથી

તેનાે સ'બ'ધ એ કાેમળ ત્વચા સાથે થાય છે ત્યારે તેના ઝેરી દ્રવ્યતું શાેષણ સામાન્ય ત્વચા ઉપરના લેપ કરતાં પણ વધુ જલદી થવા લાગે છે.

એારડાની જમાન ઉપર નિકાટાઇનતું એક ટીપું નાખવાથી આખા એારડાની હવા ઝેરી થઇ જાય છે. તંખાકુ પીવાથી માત્ર પીનારાતુંજ સ્વાસ્થ્ય બગડે છે એટલુંજ નહિ પરંતુ તેની પાસે બેડેલા માણસોના આરાગ્યને પણ તેથી કરીને ધક્કા પહેાંચે છે; કેમકે તંખાકુના ઝેરી ધૂમાડે! હવામાં ભળી જઇને તેમનાં શરીરમાં પણ પહેાંચી જાય છે.

પહેલી વારજ તંખાકુના ઉપયોગ કરતાં જીવ ગભરાય છે અને માથામાં ચક્કર આવવા લાગે છે. તંખાકુના ઝેરીપણાની આ એક સ્પષ્ટ સાળીતી છે. શરીરમાં તંખાકુનું ઝેર વધુ પ્રમાણુન્માં દાખલ થતાં જીવ ખૂબ ગભરાય છે. ઝાડા થાય છે, શરીરમાં પીળાશ અને ફિક્કાશ આવી જાય છે, આંખા ઉડી ઉતરી જાય છે, શરીર શિચિલ થઇ જાય છે, હૃદય બરાબર ચાલતું નથી અને શ્વાસ લેવામાં હરકત આવે છે. જેઓ તંબાકુની ટેવવાળા નથી તેમનામાં ઉપરાક્ત અસરા બહુ એાછા પ્રમાણમાં દેખાશે.

હજીસુધી કાઇએ તંખાકુ પીતાં શીખતા છેાકરાના હૃદયને ચીરીને પરીક્ષા નથી કરી, પરંતુ નાના જીવાનાં શરીરામાં યંત્રદારા તંખાકુ પહેાંચાડીને તેની પરીક્ષા કરી જેવાઇ છે. પરિણામ એ જણાયું છે કે, મગજ પીળું અને લાહીવિનાનું થઇ ગયું છે, આમાશયમાં લાલ ડાધા ઉપસેલા છે, લાહી બહુ પાતળું પડી ગયું છે અને કેક્સાં પીળાં પડી ગયાં છે. હૃદયમાં લાહી લેગું થઇ ગયું હતું અને તે બહુ ધીમું ધીમું ચાલતું હતું અને નખળાઇથી ધજતું હતું. જે બાળકાનું શરીર ખીલતું હોય તેમને માટે તંખાકુ, સિગારેટ કે ખીડીના ઉપયાગ કરવા બહુજ નુકસાન-કારક છે. તંખાકુ પીનારા છાકરાઓ ઘણે લાગે દીંગણા રહી જાય છે તથા તેમનું શરીર વિકાસ પામતું નથી.

ઘણી વાર કહેવામાં આવે છે કે, જો તંખાકુ આટલી બધા ઝેરી છે તો તેનો ઉપયોગ કરનારા માણુમા મરી કેમ જતા નથી? તેના જવાબ એ છે કે, શરીરમાં એક એવા ગુણ છે કે તે પરિષ્સ્થિતિને અનુકૂળ બની જાય છે. આથી તે મહાલયંકર ઝેરથી પણ ટેવાઇ જાય છે. બીજું એ કે, તંખાકુના ઉપયોગ થાડા પ્રમાણમાં કરવામાં આવે છે. ખર જોતાં તા તંખાકુના ઉપયોગ કરનારાએ! તેના ઝેરથીજ વહેલા વહેલા શ્મશાનને માર્ગ પડે છે—મૃત્યુ પામે છે. હા, ઝેરને પાતાના પૂરા પ્રભાવ પાડતાં થાડાક સમય જરૂર લાગે છે.

ઇંગ્લેંડના સૌથી પ્રસિદ્ધ વિજ્ઞાનવેત્તા અને ચિકિત્સક ડૉ. ખી. ડબ્લ્યુ. રિચર્ડસને તંબાકુ પીવાથી થતાં નુકસાન નીચે પ્રમાણે વર્ણવેલાં છેઃ–

. ૧–ક્ષાેહી ખહુ પાતળું પડી જાય છે અને લાલ રજકણામાં ફેરફાર થઇ જાય છે.

ર-પક્રવાશયની શક્તિ ક્ષીણ થઇ જાય છે અને તેથી કરીને નિર્જાળતા આવે છે અને છવ ગુભરાય છે.

૩–હુદય અને ફેક્સાં નખળાં પડી જાય છે અને તેએ નિયમિત કામ કરી શકતાં નથી.

૪–જ્ઞાતે દ્રિય ક્ષીણ થઇ જાય છે, આંખાની પુતળાઓ ફેલાઇ જાય છે અને આંખોની નીચે કાળા-પીળા ડાધ દેખાય છે. કાનવડે સ્પષ્ટ સંભળાતું નથી અને બીજા કેટલાક પ્રકારના અવાજો સંભળાય છે.

પ-મગજનું પાષણ થવામાં અને મેલ નીકળવામાં અડચણ થાય છે.

કુ–શરીરની નાડીઓ શિથિલ થઇ જાય છે, કેમકે જેમના ઉપર તેના પૂરા આધાર હોય છે. એવા રસપિ ઢામાં પૂરતી શક્તિ રહેતી નથી.

૭–માેઢામાં પણ ગરખંડ થઇ જાય છે, ગળાતાે કાકડાે કૂલી જાય છે અને તેમાં જખમ પડે છે. માેઢાના અંતર્ભાગના કામળ ભાગ લાલ અને સુકાે થઇ જાય છે અને કાઈ કાઇ વાર છોલાઇ પણ જાય છે. અવાળાં સડી જાય છે, સંકાેચાઇ જાય છે અને કમજેોર થઇ જાય છે. માહામાંથી દુર્ગ વ નીકળે છે અને દાંતમાં મેલ ભરાઇને તે જલદી પડી જાય છે.

૮–ફેક્સાં(બ્રોન્શિયલ સરફેસ)ના કામમાં અડચલુ થાય છે, ઉત્તેજના થાય છે અને કક વધે છે. નિકાટાઇનથી લોહીનાં રજકણોને જે તુકસાન પહેાંચે છે તે સૃક્ષ્મદર્શક યંત્રથી કાઇ પણ તંખાકુના ખંધાણીના લોહીમાં જોઇ શકાય છે. આ વિષે ડાં∘ રિચર્ડસન કહે છે કેઃ–

''તં બાકુનો' ઉપયોગ કરનારાઓની બહારની ચામડી ઘણું ભાગે ફિક્કી અને સ્જેલી દેખાય છે. સ્ક્લમદર્શક યંત્રથી જોવામાં આવ્યું છે કે, તં બાકુનું સેવન કરનારાઓના રક્તકણું ના ગાળા જેવા આકાર નાશ પામ્યા હાય છે અને તે ચપટા થઇ ગયા હાય છે. વળા તેને માથાં ઉપસી આવેલાં હાય છે અને તેઓ પરસ્પર ચાંટી રહેવાને બદલે અલગ અલગ થઇ ગયાં હાય છે. તં બાકુનું ઝેર શ્વાસ ઉપર પણ અસર કરે છે, તે પાચનશક્તિ બગાડે છે, સ્વાદ અને પ્રાણશક્તિને ક્ષીણ કરે છે, લાહીને બગાડે છે, મગજમાં વિકાર ઉત્પન્ન કરે છે, હૃદયની નાડીઓને ઉત્તેજિત કરે છે, જ્ઞાનત તુઓને બરબાદ કરી નાખે છે, યકૃતની હીલચાલમાં અટકાવ નાખે છે, દર્શિને નિર્ભળ કરે છે અને પ્રત્યેક માંસત તુ અને ઇંદ્રિયને નુકસાન કરે છે. 'ટુંકામાં કહીએ તા તં બાકુનું સેવન કરવું એટલે જીવન પ્રાતિના ક્ષય કરવા, ગ્રાનશંક્તિના નાશ કરવા, આયુષ્ય એાલું કરવું અને શર્વીના અંત લાવવા."

એજ ડાંક્ટર સાહેબના શબ્દામાં કહીશું કે " સ્ત્રીપુરુષોના માટા ભાગને બાળપણથીજ તંબાકુના ખૂબ પ્રેમી બનાવા, પછી તેજ સ્ત્રીપુરુષોને પરણાવા અને પછી જીઓ કે તેમનાદ્વારા કેવાં અયાગ્ય સંતાના ઉત્પન્ન થાય છે."

હવે અને તંબાકુથી થતાં નુકસાનનું વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કરીએ છીએ:--

તંખાકુ પીવાથી ગળામાં જખમ થાય છે:—તંખાકુના ઝેરી ગરમ ધૂમાડાથી મેાં અને ગળાની ઝિલ્લી(આંતર્ભાગની કામળ ત્વચા)માં ખરખચડાપણું અને નીરસતા પેદા થાય છે. તંખાકુ પીનારાઓ કહે છે કે, તેથી ગળું સાદ થાય છે. જો ગળામાં કંઇ જખમ થયા હાય તો તંખાકુથી થાડાક સમય માટે તા દીક થઇ જાય છે; પરંતુ ગળાના મૂળ જખમમાં આરામ થતા નથી. ઉલ?ા તે તા માટા થાય છે.

તંખાકુ અને ક્ષય—બગડેલી હવામાં શ્વાસ લેવાથી ફેક્સાંના રાગ તથા ક્ષયરાગ થાય છે. તંખાકુના ઝેરી ધૂમાડા લાહી તથા ફેક્સાંમાં દાખલ થઇને ક્ષયરાગ પેદા કરે છે. વિલાયતનાં 'મેટ્રોપાેલિટન ક્રી હાસ્પિટલ'ના મુખ્ય ડાક્ટર આના સમર્થનમાં 'પબ્લિક હેલ્થ' નામના પત્રમાં લખે છે કે ''સુવકાને ક્ષયરાગ ઘણેભાગે ત'ખાક પીવાથીજ થાય છે."

હુક્યનાં દરદાતું તંખાકુ એ એક કારણ છે—નાડીથી હૃદયની સ્થિતિના ખ્યાલ આવે છે. તંખાકુ પીનારાએાની નાડી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે, તેમનું હૃદય નખળું પડી ગયું છે, તેની ગતિમાં રાગ પેઠા છે-અર્થાત્ હૃદય પણ તંખાકુની ખરાખ અસરથી ખચવા પામ્યું નથી. તંખાકુના સેવનથીજ ઘણ ભાગે હૃદય ધડકવાના રાગ (હૃતકંપ વગેરે) થાય છે.

તંખાકુ અને અજર્ણ—ઘણા ક્ષેકા માને છે કે, તંખાકુથી પેટના રાગ દૂર થાય છે. પરંતુ વાસ્તિવિક રીતે તેન તેનાથી જ ઘણે ભાગે અજર્ણના રાગ લાગુ પડે છે. તંખાકુના ઉપયાગથી આમાશયની કિયા શિથિલ થઈ જાય છે અને તે નિર્જળ ખની જાય છે. તંખાકુના સેવનથી ભૂખ મરી જાય છે; જો કે શરીરને ભાજનની જરૂર રહે છે, પરંતુ તંખાકુના નિશ્ચેતન પ્રભાવથી ભૂખ મરી જાય છે. આથી પાચનશક્તિ ખગડી જાય છે અને અજર્ણ ઘર ઘાલીને ખેસે છે.

કેન્સર રે**ાગનું કારણ પણ તંખાકુ છે**—તંખાકુથી ઘણે ભાગે કેન્સર રાગ થાય છે. તે ખાધા–પીધાથી ગાલ, હોઠ અને જીભમાં કેન્સર રાગ થાય છે. કેન્સર એ એક અસાધ્ય રાગ છે. ભારતવર્ષમાં ઘણું કરીને આ રાગ તંખાકુ ખાવાથી અને વિલાયતમાં ચૂંગી(ક્લે પાઇપ)વડે તંખાકુ પીવાથી થાય છે. તંખાકુથી લકવાની ખિમારી થાય છે.—તંખાકુના સેવનથી શરીરની નાડીઓ અને ત્રાન-તંતુઓ નિર્મળ થઇ જાય છે અને નાડીઓ અને ત્રાનતંતુની નખળાઇજ લકવાનું રૂપ લે છે.

નસોની નભળાઇ—જેઓ તંખાકુ ખાય, પીએ કે સુંધે છે તેમની વાતરજજી વિશેષ નિર્ળળ ખની જાય છે; અને જલદી ઉત્તેજિત થવું, સહેજ પણ ભયભીત થવું, હાથનું ધ્રજવું વગેરે દર્દી થાય છે. તંખાકુના ઉપયોગ પછી થાડી વારે એમ લાગે છે કે, નાડીઓમાં શક્તિ આવી છે, પરંતુ સાચી વાત તા ઉલડીજ હાય છે. તંખાકુના ઉપયોગ અકુદરતી છે અને મનુષ્યના શરીરની રચનાને ખિલકુંલ અનુકૂળ નથી.

તંખાકુની અસર સંતાના ઉપર પણ પડે છે—ડૉ. પિડલા કહે છે કે "જે માણુસ તંખાકુના વ્યસનમાં રચ્યાપચ્યા રહીને પાતાના સ્વાસ્થ્ય અને શારીરિક તેમજ માનસિક શક્તિઓના નાશ કરવાને કમ્મર કસે છે તેના દુર્ગણની અસરના અંત તેના શરીરની સાથેજ આવતા હાય તા તો કંઇ હરકત નહિ; પરંતુ તેમ થતું નથી. તંખાકુના ઉપયાગના પ્રભાવ સંતાના ઉપર પણ પડે છે. તંખાકુના ખંધાણીઓનાં સંતાના રાગી પ્રકૃતિનાં, નાની ઉમરે મરનારાં, ડીંગણાં અને ઉન્માદરાગવાળાં હાય છે. એજ તેમની (માતાપિતાની) તંખાકુથી મેળવેલી નિર્ભળતા અને અસ્વસ્થતાનાં પૂરતાં પ્રમાણ છે."

આ લેખમાં વર્ણવેલા રાગા સિવાય બીજા પણ અનેક રાગ માનવશરીરને તંબાકુને કારણે જર્જારત કરે છે. તાપણ અમને આશા છે કે, આ નાનકડા લેખ તંબાકુનું સેવન કાઇ પણ સ્થિતિ-માં કાયદા કરનારં નથી એ વાતની સાબીતી આપવા સમર્થ નીવડશે. જે યુવક તંબાકુ ખાવા-પીવાની ટેવ પાડતા હાય તેણે તેના દાષ જાણી લઇને સાવધાન થવું જોઇએ.

તંખાકુના દુર્વ્યસનથી છૂટકારા મેળવવાના ઉપાય એજ છે કે, તેને એકી વખતે છાડી દા. ધીમે ધીમે છોડવી એ તા માત્ર મનની છેતરપિંડી છે અને એમ ધીમે ધીમે છૂટાવુંજ મુશ્કેલ છે. એક-સપાટે તંખાકુ છોડી દેવાથી શરીર સુકાઇ જશે એવા ખ્યાલજ ખાટા છે. ભલે શરૂઆતમાં કદાચ થાડી તકલીક અને અગવડ લાગે, પરંતુ તેથી શરીરને જરાપણ નુકસાન થવાનું નથી. જેલમાં જતાંજ કેદાઓની તંખાકુ છોડાવી દેવામાં આવે છે. તેમને કંઇ પણ શારીરિક નુકસાન થતું નથી, પરંતુ વખત જતાં ઉલટા લાભજ થાય છે.

મહાતમા ગાંધીજી આ બાબતમાં કહે છે કે:-''બીડીના ખર્ચ પણ કંઇ સાધારણ નથી. કેટલાય માણસાનું ખર્ચ માસિક રૂ. ૭૫)થી પણ વધારે હોય છે. આવાં ઉદાહરણ મેં જાતે જોયેલાં છે. ભારતર્ષના ૩૨ કરાડ મનુષ્યોમાંથી જો ઓછામાં ઓછા સાત કરાડ માણસા પણ તેના ઉપયોગ કરનારા ગણીએ અને તે દરેકનું માસિક બીડી-ખર્ચ આઠ આના ગણીએ તા દર વર્ષે ઓછામાં ઓછા ખેતાલીસ કરાડ રૂપિયાના ધૂમાડા કરવામાં આવે છે અને દિવાસળાનું ખર્ચ તા જૂદું. જો આટલું દ્રવ્ય આપણા ભાઇઓને, જેમને પૂરતા ખારાક પણ મળતા નથી તેમને આપવામાં આવે તો કેવું?'

તંખાકુના ખંધાણી વાચક! તમે તંખાકુના દુર્જી ણોના વિચાર કરી તેના સકંજામાંથી છૂટવાના દઢ નિશ્વય અને ખાસ પ્રયત્ન કરશા કે !

(''ત્યાગભૂમિ''ના અંકામાંથી શ્રીનિવાસ શર્માના લેખાના અનુવાદ.)

५७-भारतवर्षनां आंधळां

મુંબઇમાં આંધળાંને આશ્રય આપનારૂં એક સ્થાન તારદેવમાં છે. તેમાં શ્રી. હરિપ્રસાદ છત્રપતિ આચાર્ય છે ને તેમાં હાડવૈદ્ય લાઇ બહેરામજી ખંભાતા તથા તેમનાં પત્ની રસ લે છે. ત્રણ પ્રકારનાં આંધળાંના પરિચય થાેડાંઘણાં આપણને બધાયને છે. એક તા જ્ઞાને આંધળાં છે. તેમની સંખ્યાની ગણતરી કાઇ કાઢી શક્યું નથી. અજ્ઞાનરૂપી અધાપાનું દુઃખ ભલે આપણે ન ઓળખીએ, પણ શરીરના અધાપા કરતાં એ ઘણું વધારે છે. બીજાં આંધળાં ભૂખના દુઃખથી પીડાતા લાેકા છે. એમની સંખ્યા ગણાય એવી છે. ઓછામાં ઓછી દશ કરાેડની તે ગણવામાં આવી છે. તેઓ દેખે છે, છતાં આંધળાં છે. તેમની આંખમાં તેજ નથી. મીણુનાં પૂતળાંમાં મૂકેલી આંખ યંત્રવડે ચાલે છે, પણ તે જેતી નથી; તેમ લગભગ આ દશ કરાેડની આંખની કીકી ચાલે છે ખરી, પણ તે દેખતી નથી. આ આંધળાંની સેવા કરવામાં હું નિરંતર ગુંથાયેલા હોવાથી પેલા શરીરે આંધળાંને વિષે ઉદાસીન રહ્યો છું.

પણુ ભાઇ ખંભાતાના પ્રેમ મને તેમની યતિકંચિત ક્ષણિક સેવા કરવા મુંબઇ ધસડી ગયાે. મજકૂર આશ્રયધામની મદદઅર્થે વનિતા વિશ્રામમાં થયેલી સભામાં પ્રમુખપદ લેવું એ તા. ૭ મીની ત્રીજી ક્રિયા હતી.

આ સંસ્થા તરફથી પ્રગટ થયેલ સાહિત અને લાઇ છત્રપતિના લાષણુના સાર એ છે કે, દેશમાં પંદર લાખ આંધળાં છે. તેમાંના લગલગ સિત્તેર ટકાની જો વેળાસંર તજવીજ થાય તાતેઓ દેખતાં થઇ શકે. આટલી સંખ્યા ખંને આંખે આંધળાંની છે. તેના કરતાં અઢીગણી સંખ્યા અર્ધ આંધળાંની છે. મુંબઇમાં રહેતા એક આંધળાને મુંબઇના સખી પણ વિવેક ન જાળવનારા ગૃહસ્થા જણ દીઠ રાજ રા. પ) સરેરાશે આપતા જણાય છે; પણ આ પૈસા બધાં આંધળાં લાઇ-બહેના નથી પામતાં. તેમને દારનારા તેમના લાડૂતી નાકરા તેમાંના મુખ્ય લાગ ખાઇ જાય છે.

આ દુઃખદ સ્થિતિને સુધારવી એ પ્રયાસ આ સંસ્થાના સંચાલકાના છે. આંધળાં તો દુનિયામાં બધેય છે. પશ્ચિમના શોધક અને પરાપકારી લાકાએ આવી બાબતમાં ઘણું કામ કર્યું છે. અમેરિકામાં આ પ્રકારની દયાના પ્રચાર વધારમાં વધારે જોવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં ચાલતા આધુનિક પ્રયત્ના તેનું યત્કિંચિત અનુકરણ છે. ત્યાં આંધળાંને સાર અનેક નિશાળા છે, કુશળ શિક્ષકા છે ને હેલનકેલર જેવી પ્રખ્યાત ને સુશિક્ષિત અને તૈયાર થઇ શકી છે, જેનાં પુસ્તકા પ્રેમપૂર્વક વાંચે છે. મતલબ કે, ત્યાંનાં આંધળાં કાઇની ઉપર બાજરૂપ થવાને બદલે છેવટે અનેક ધંધા કરી પાતાની આજવિકા કમાય છે.

તારદેવમાં તૈયાર થયેલાં આંધળાંને સભામાં લાવવામાં આવ્યાં હતાં. તેમણે સંગીત ગાયું. એક હારમાનિયમ વગાડયું, ખીજાએ તખલાં વગાડયાં. કેાઇએ આંધળાંને સાર જે ઉપસેલી લિપિ શાધવામાં આવી છે તેમાં લખાયેલું પુસ્તક વાંચી સંભળાવ્યું, ખીજાઓએ લખી ખતાવ્યું. એક સાય પરાવી. તેમણે કરેલું નેતરકામ પણ રજી કરવામાં આવ્યું હતું.

આ સંસ્થાની માગણી નીચે પ્રમાણે છે:-

૧-તેને નિભાવવાને સારૂ ધનિક લાક પૈસા આપે.

ર–આંધળાંને ભીખ કાેઇ ન આપે, પણ તેમને મજકૂર સ્થાને માેકલી આપે તાે તેમની સારવાર કરવામાં આવશે ને તેમની આંખ દુરસ્ત થાય એવી હશે તાે તેનાે ઇલાજ પણ કરવામાં આવશે.

૩–આમ લીખ ન આપતાં બચતા પૈસા અથવા તેમાંના અંશ મજકૂર સંસ્થાને દાની લાેક આપે.

૪–જેની પાસે ધન નથી પણ આવાં અપ'ગ પ્રત્યે દયા છે તે તેમને જીએ હ્યારે ધીરજથી સમજાવે ને સંસ્થામાં માેક્રલે, જ્યાં તેમની તપાસ થશે.

આપણામાં સ્વરાજ્યની ખરી ભાવના પેદા થઇ હોય તા આંધળાંને પણ તેની દ્રૃંધ મળતી

થઇ જાય. તેમને દુ:ખ ટળવામાં સ્વરાજ્યને સારૂ થાલવાની આવશ્યકતા નથી. સ્વરાજ્યના સૂરજ પૂરા ઉગ્યા પહેલાંજ તેની દૂંક ને તેના પ્રકાશ ચામેર ફેલાવ્યા વિના નજ રહે. મારી સૂચનાના અમલ કરવામાં કંઇ વખતના કે શક્તિના વ્યય નથી થતા. સ્વરાજ્યભાવના એટલે ભારતવર્ષનાં ખધાં આંધળાં, લૂલાં, મૂંગાં, ભૂખે સ્વડતાં, નમાયાં, દુ:ખી માત્રની સ્વતંત્રતાને વિષે એટલીજ ધગશ જેટલી પાતાને વિષે. આવું હૃદયપરિવર્તન જેનું થયું છે તે દુ:ખીની સેવાના એક પણ અવસર ન ચૂકે.

(તા. ૧૫-૯-૧૯૨૯ના "નવજીવન"માં લખનાર:-માહનદાસ કરમચંદ ગાંધી)

५८-अमारी भरतभूमि राळियात

જયજય માતૃ ભૂમિ સાક્ષાત્, અમારી ભરતભૂમિ રળિયાત. અમારી૦ વીરનરનાં ખલિદાન અપાયાં, જન્મભૂમિને કાજ; ચ્યમર થઇ ચ્યમરાવતી ઉતર્યા, દેવ શું રમતા રાસ. શૂર ક્ષત્રાણી વીર સતીએા, સતીત્વ–રક્ષા સહર્ષ ભેટી અગ્નિઝાળને, જોહર કરવા કાજ. અમારી૦ વીર વીક્રમ, પૃથુરાજ, શિવાજી છત્રપતિ મહારાજ: રામ, કૃષ્ણના વીર વંશજે, પ્રતાપ દુર્ગાદાસ. અમારી૦ કયાં છે ? કયાં છે ? એ ભડવીરાે ? સ્વતંત્રતાના તાજ ? ગુલામીમાંથી કોણ છેાડવે ? શૂર ક્ષત્રી કયાં આજ ? અમારી૦ સિંહણસુત ગહુવર સંતાયાં, કયાં શૂરા વનરાજ ક આશા ક્યાંથી હવે રાખવી [?] ઉજજવળપુષ્ટ્ય પ્રભાત ! અમારી૦ પુણ્ય પ્રભાએ પુનિત કરીને, પ્રભુજી દેશસમાજ : શાન્તિ શાન્તિ સકળ સ્થળ સ્થાપા. સ્વતંત્રતાના તાજ . અમારી૦

(તા. ૧૫-૯-૧૯૨૯ ના "આવે પ્રકાશમાં લેખકઃ-રા. "મયૂખ")

५९-प्रेमोन्मत्त साध्वी विदुरपत्नी

(મહાભારતની એક પ્રસ'ગકથા)

પાંડવ અને કૌરવનું અઢાર અઢાર અઢાષણી જેટલું અકાટ સૈન્ય કુરુક્ષેત્ર પર સામસામાં છાવણી નાખા પડ્યું હતું. આ પ્રલયસમાન મહાભારતને કાેેેે અટકાવી શકે? ભલભલા તાે થાંકી ગયા. પાંડવા તાે કૃષ્ણને પાતાના સર્વ અધિકાર સાંપા, છેવટે નાનકડાં પાંચ ગામ ક્ષેષ્ઠ યુદ્ધ શિનિવૃત્ત થવા તૈયાર હતા. પણ દુર્જી હિ દુર્યોધન શાના માને? એના ક્ષાહીતરસ્યા સાથીએ એને માનવા દે પણ શાના? છેવટે મહાકુશળ એવા કૃષ્ણચંદ્ર કૌરવસભામાં દુર્યોધનને સમજાવવા ગયા. કૃષ્ણે ધાર્ણ કહ્યું. આપ્ત-જનાએ પણ કહ્યું કે, કૃષ્ણની વિષ્ટિ નકામી ગઇ. મહાસંત્રામે ઘાણ વાળા નાખ્યા. નિઃશસ્ત્રવતધારી કૃષ્ણ અર્જીનો સાથી થયા અને ધર્મના જય થયા. ધર્મ અને કર્તવ્ય માટે થયેલા સંહારનું ફળ એ જયમાં છે. કૃષ્ણની વિષ્ટિ નિષ્ફળ ગઇ એનું ફળ સંત્રામ.

કૃષ્ણ્યંદ્રજી આ વખતે કૌરવનગરમાં બીજા કાઇને ત્યાં નહિ પણ પોતાના ભક્ત સ્નેહી વિદુરજીના વાસમાં ઉતર્યા હતા. વિદુરજીને પાંડવ અને કૌરવ સમાન હતા, પરંતુ પાંડવે ધર્મ-માર્ગ હોવાથી એમના પ્રત્યે વિશેષ પ્રેમ હતા. ધૃતરાષ્ટ્રપર એમને અત્યંત પ્રેમ હોવાથી અપ-માન સહન કરીને પણ એ હસ્તિનાપુરમાં પડી રહેતા.

એમને વેર આજે કૃષ્ણજી ઉતર્યા છે. ભક્ત વિદુર અને નિષ્પાપ ભાળા વિદુરપત્નીના આનંદના આજે પાર નથી. મહાભારતનું યુદ્ધ થાંએ કે ન થાંએ પણ વિદુરજીને ત્યાં યાેગીન્દ્ર કૃષ્ણચંદ્રનું અતિથ્ય અને સ્તેહમિલન થવાનું છે. વિદુરપત્ની અણે કૃષ્ણજીનું સ્વાગત કરવાની તૈયારીમાં ગાંડી ઘેલી થઇ ગઇ છે. અહાહા! મહાસમર્થ એવા રાજયાેગી મિત્ર પાતાની મહુલીમાં આવે ત્યારે ત્રુખી સુધી રાટલી અને ભાજને પ્રેમરસથી મિષ્ટ બનાવી ખવડાવવા સ્તેહઘેલાં શું શું ના કરે? કૃષ્ણને બ્રહ્માંડમાં પણ આવું પ્રેમકુંજનું સ્થળ ક્યાં મળવાનું હતું! ઉભયના આ સુંદર મિલનને ધન્ય છે.

કૃષ્ણચંદ્રે દુર્યોધનના આગ્રહભર્યા સત્કારના અસ્વીકાર કર્યો હતા. સાયની અણી જેટલી પણ પૃથ્વી ના આપવાની હઠ લેઈ ખેસનાર દુર્જી હિ મેદાન્મત્તને ત્યાં કૃષ્ણ અતિથિ ખને ? સર્વથા એના ત્યાંગ કરીને ભૂખ્યા હાંસ જેવા એ છૂટ્યા એવા આવ્યા વિદુરજીની કૃષ્ટિરમાં! કૃષ્ણના સત્કારનું જ ચિંતન કરી રહેનારને કલ્પના પણ શાની હાય કે રાજદરભારમાંથી કૃષ્ણચંદ્રજ અસહ-કાર કરી ભૂખ્યા દાહયા આવશે ? પણ એવાજ એાચિંતા આવી ઉભા.

કૃષ્ણચંદ્રજીએ આવી તરતજ જાણે ધરજ હેાય તેમ ખૂમ પાડી ખાવાનું માગ્યું. ભૂખ્યા કૃષ્ણ દુર્યોધનને છાેડે, પણ વિદુરને ત્યાં તાે માગીને ખાધા વિના છાેડે ક્રેમ ?

વિદુરપત્ની બિચારી એ વખતે નહાતી હતી. વિદુરજી ઘેર નહોતા. કૃષ્ણના અવાજ સાંભળી વિદુરપત્ની ચેકી અને કામમાં ને કામમાં દાડીને બારહ્યું ઉઘાડયું. આ દશામાં એ શરીરે વસ્ત્ર નાખવાનું પણ ભૂલી ગઇ. કૃષ્ણચંદ્રજી ડગલું પાછા હડી ગયા અને આંખ મીંચી દેઇ એના અંગ પર ઉપરણા નાખી દીધો, ત્યારેજ એને ભાન આવ્યું. રેક સ્નેહીના વાસમાં ખાવાનું હોય એવું જગતભરમાં કયાં હોય ? કૃષ્ણચંદ્રજીનાં અહોભાગ્ય હતાં કે આજે રાજમહેલાતા અને મહાભુવનામાં કદીએ નહિ મળેલાં એવાં ભાવતાં ભાજન આજે એ જમશે.

વિદુરપત્ની તરતજ વસ્ત્ર લપેટી કૃષ્ણજીને એસો કહેવાનું ભૂલી ગઇ અને ઘરમાં ખાવાનુંજ લેવાને દાડી. કેળાં ખામ આણી મૂકેલાં તે ઉતાવળે ઉતાવળે લાવીને કૃષ્ણને ફાલી આપવા માંડી પડી. આવા પ્રેમાન્માદની લહરમાં એણે કેળાં ફાલી છોડાં કૃષ્ણને આપવા માંડયાં અને ગર્ભ ફેં કો દેવા માંડ્યાં ! કૃષ્ણને વળી કહેવું પડે ? એણે તા છાડાં સ્વાદભેર ખાવા માંડયાં. ખરેજ, આવું સ્વાદિષ્ટ ભાજન કૃષ્ણને જન્મમાં આજેજ મળ્યું હતું!

આમ કૃષ્ણજી ખાવામાં ચક્રચૂર ખન્યા હતા અને વિદુરપત્ની એક પછી એક છેાડાં ભાવ-પૂર્વ ક આપતી હતી ત્યાં તા વિદુરજી દાડતા આવી પહોંચ્યા. કૃષ્ણજીને છેાડાં ખાતા જોયા. વિદુરજી જરા હસ્યા અને બાલ્યા કે '' અરે ! આ શું ? કેળાંનાં છેાડાં ખવડાવે છે ! '' ત્યારેજ વિદુરપત્ની ભાનમાં આવી અને કૃષ્ણનાજ વાંક કાઢતાં સરળભાવે બાલી ઉઠી કેઃ-

" મને વિદુરજી છોડાં ખવડાવ્યાનું કહે છે; હું તા તન-મનનું ભાન ભૂલી હતી, પણ તમે એ ખાધાં કેમ ? કેમ ભાન ભૂલી ગયા ? "

આટલું કહી વિદુરપત્ની છોડાં આપતી અટકી ગઇ એટલે વિદુરજીએ કેળાં ખવડાવવા માંડયાં. કૃષ્ણજી એ ખાતાં બાેલી ઉઠયા કેઃ–

" વિદુરજી ! આપે મને કેળાં તેા બહુજ સંભાળથી ખવડાવ્યાં, પણ એમાં છોડાં જેવા સ્વાદ નથી આવતા હેાં ! "

પ્રેમાન્મત્ત સાધ્વી દેવીના પ્રેમાન્માદથી અતિથિદેવ તૃપ્ત થયા. સ્નેહાળ દંપતિ કૃતાર્થ થયાં.

(તા. ૧૫–૯–૧૯૨૯ ના ''આર્ય'પ્રકાશ''માંથી)

६०-बाळकोनी प्रार्थना

હૃદયમાં ખળ આપા ભગવાન (૨) ખાળ અમે સા ભેળા મળતાં, કરીએ તુજ ગુણગાન. હૃદયમાં ૦ પૂજ્ય, વહિલ, ગુરુ શ્રેષ્ઠજનાનાં, કરીએ નિત સન્માન; વિનય, વિવેક ધરી હમ્મેશાં, મેળવીએ યશ—માન. હૃદયમાં ૦ સ્વદેશનાં દુઃખ દૂર કરવામાં, અપંણ કરીએ પ્રાણ; મિત્ર ખની સહુ સંપી રહેતાં, તજીએ નિજ અભિમાન. હૃદયમાં ૦ ભીષ્મ, કર્ણ અર્જુન સરખાના, જીવનનું ધરી ધ્યાન; ધર્મ, દાન ને શાર્ય આદિનાં, મેળવીએ શુભ જ્ઞાન. હૃદયમાં ૦ સ્વજન, સહાદર, માત તાત સહુ, તમેજ અમ આરામ; આંતરમાં અજવાળું થાતાં, મેળવીએ રસલ્હાણ. હૃદયમાં ૦

(સપ્ટેમ્બર-૧૯૨૯ ના ''બાલમિત્ર''માં લેખકઃ-શ્રી. અ.)

६१-रेडीओनो महिमा

જે વખતે હું કારાઓ નામની સ્ટીમર મારફતે દક્ષિણ આદ્રિકાથી ભારતદેશમાં આવવાને નીકળ્યા હતા, તે વખતે મારી સાથે એક હિંદી ડાંક્ટર પણ પ્રવાસ કરી રહ્યા હતા. સીએલસ ળંદરના મુખ આગળથી ચાલતાં મેં જોયું કે, દક્ષિણ તરફ જનાર એક સ્ટીમર જે ઘણે દ્વર હતી તે અમારી સાથે વગરતારના તારવડે વાત કરવા લાગી. આ દારડાવગરના તારના વિભાગના અમારા અધિકારીએ વહાણના ટાંકટરને જણાવ્યું કે, કારગા સ્ટીમર પર એક વ્યક્તિ ભયંકર મંદવાડમાં સપડાયેલ છે. એની સાથે કાઈ ડાંકટર નથી; એટલુંજ નહિ પણ એમાં કાઇ પ્રવાસી પણ નથી. આથી અમારી સ્ટીમરના ડાંકટરે મદદ કરવાના નિશ્ચય કર્યા અને એ તારદારા એ સ્ટીમરના કપ્તાન સાથે સંભાષણ શરૂ કર્યું. મિનિટે મિનિટે ખંતે તરફથી નવનવા સમાચારના વિનિમય થયા. દર્દીના રાગને જાણી લઇને એના સુલભ ઉપાય ખતાવ્યા અને સંદેશા મળ્યા કે, દર્દીને એ ઉપાયથી આરામ થયા છે. જો આ સમયે રેડીએના પ્રતાપે ચાલતા વગરતારના સંદેશા ના મેાકલી શકાત તો દૂરની એક સ્ટીમરના અસહાય દર્દીને મેાતના મુખમાંથી કેમ ખચાવી શકાત ?

એક વખત હું એક બીજી કંપનીની કારગા બાટ પર બેઠા હતા. આ બાટમાં હું ડા. રવી-ન્દ્રનાથની સાથે જાપાનની યાત્રા કરી રહ્યો હતા. માર્ગમાં એક લીધણ તાફાન થયું અને એણે સર્વ દિશાઓને આવ્બાદિત કરી મૂકી. આ આંધીમાં આ સ્ટીમરે કેટલાએ કલાક સુધી લપડાકા ખાધા કરી. આ સમયે નાવિક ચતુર અને ધૈર્યવાન ન હોત તા એ બાટને બચાવી પણ ન શકાત. જ્યારે અમે આ તાફાનમાંથી છૂટીને એક સુરક્ષિત સ્થાનમાં આવ્યા સારે મને યાદ આવ્યું કે, અમારી બાટમાં દારડા વગરના તારનું યંત્ર નહોતું. જો આથીએ વધારે આપત્તિ સામે ટક્કર લેવાના સમય આવત તા અમે અમારા છૂટકારા માટે જોઇતી સહાય કેવી રીતે માગી શકત ? આથી તા આંતરરાષ્ટ્રીય નિયમ પ્રમાણે કાઈ પણ સ્ટીમર નાની હોય તાપણ દૂર જવા માટે એમાં એવા તારની વ્યવસ્થા ના હોય તે બહરની હદની બહાર જઇ શકતી નથી.

જ્યારે હું કેપટાઉનમાં હતા તે વખતે એક દિવસ હું ત્યાંના દવાખાનામાં એક ગરીબ હિંદી દર્દીને મળવા ગયા હતા. અહીં પણ મેં દારડાવગરના તારની સુંદર વ્યવસ્થા જોઇ. આ દવા-ખાનામાં ઑપરેશન કરેલા દર્દીઓને એમના ધા રૂઝાતા સુધી વાર્ડમાંજ પડી રહેવું પહે છે. એમને કશુંયે કામ હોતું નથી. મને અહીં એ જોઇને આનંદ થયા કે, એવા દર્દીઓને એક રેડીઓ સેટ મળતા હતા અને તે દારા તેઓ પડયા પડયા ગીત અને વાજી ત્રાનું શ્રવણ કરી આનંદ મેળવતા. તેઓ આ સંગીતમાં એવા લીન થતા કે એમના ધાની પીડા પણ એ ભૂલી જતા. આવા આનંદથી દર્દીન આરામ પણ જલદી થતા.

સને ૧૯૨૩ માં હું લંડનમાં હતો. રસ્તામાં કંઇ અકસ્માત્ થવાથી એક નવયુવક લંડનની મિડલસેક્સ હાંસ્પીટલમાં આવ્યો. એ કાઇ પણ ઉપાયે ખચી શકે એમ નહોતું. આ યુવક એક ગામડાના હતો. એને એકમાત્ર મા હતી. ગામડું મેડનહેડથી કેટલુંક દૂર હતું. દર્દી મરણસમયે માતાના દર્શનમાટે ઝંખતા. ડાંકટર આથી વિચારમાં પડયા. એણે રેડીએ સ્ટેશને ટેલિકોન કર્યો. રેડીએ સંગીતમાં રાેકાયું હતું, પરંતુ એના મેનેજરે ડાંકટરની હકીકત જાણતાંજ એ કાર્યક્રમ ખંધ કરી, ડાંકટરની વિનતિપરથી રેડીએક્રારા એ ગામડા સુધી સમાચાર પહેાંચાડયા અને વિનતિ કરી કે, દર્દીની મા જ્યાં રહેતી હાય ત્યાં કાેઇ દયાળુ ગૃહસ્થે એને તરત ખબર આપવા માેટરથી પહેાંચી જવું. આ કરુણ પ્રસંગ સાંભળી કેટલીએ માેટરા આપોઆપ છૂટી અને એમાંની એક સૌથી વહેલી પહેાંચતાં એણે માતાને સમાચાર આપ્યા; એટલુંજ નહિ પણ માેટર-દારા એને દવાખાનામાં આણી મરણના સમયે પુત્રના મેળાપ કરાવી આપ્યા. ધન્ય છે!

આ પ્રસંગા કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે, આપણા હાથમાં જે શક્તિ આવી છે, એના આપણે સદુપયાગ કરીએ અને લાભ પામીએ. શક્તિના દુરપયાગ નજ થવા જોઇએ, નહિ તાે એજ શક્તિ મહાન અનર્થ પણ કરી શકે છે. (દીનબધુ સી. એક. એન્ક્રુંઝના લેખ ઉપરથી)

६२-बाळकोने पूछवा समजाववा जेवा केटलाक प्रश्नो

૧–તમે સવારમાં વહેલા ઉઠેા છેા કે નહિ ?

ર-સવારમાં પથારીમાંથી ઉઠીને ઇધિરતું સ્મરણ, માતપિતા વગેરે ગુરુજનાને શ્રદ્ધાપૂર્વંક પ્રણામ, શૌચ, દાતણ અને સ્નાનાદિ નિસકર્મા કરવામાં આળસ તાે નથી કરતા ને ?

૩-નિલ્યકમાથી પરવારી તમારા પાઠ તૈયાર કરા છા ?

૪–ભોજન નિયમિત અને થાડી બ્રૂખ બાકી રાખીને કરા છા કે નહિ ? અને જે કંઇ રિસ્પિયુર્લક ખાએા છા તે બધું સાદુ અને સાત્ત્વિક તા હાય છે ને ? ગળ્યા, ખાટા અને તીખા તમતમા ભાજનના ચક્કરમાં તા તમે કસાયા નથી ને? ચા, પાન અને બીડી–સિગારેટની ખૂરી આદત તો તમારામાં પેડી નથી ને ?

પ-ભોજન પછી હાથ–મેાં ધાઇને, દાંત સારી રીતે સાફ કરીને સાદાં અને સ્વચ્છ કપડાં પહેરી પ્રસન્નચિત્તે તમે શાળામાં જાગ્યા છા કે નહિ ?

૬–૨સ્તામાં ક્રાઇ સાથે લડતા ઝગડતા કે <mark>ગપાટા કે</mark> ખેલતમાશામાં વખત *ાળ*ા નિશાળ માેડા તા નથી જતા ને ?

૭–શાળામાં ખરાખર વખતે પહેાંચી તમારા સરળ, સાદા અને સસ વર્તન તથા આન્નાપાલન અને નમ્રતાથી શિક્ષકા તથા સહાધ્યાયીઓને પ્રસન્ન અને સંતુષ્ટ રાખા છા કે નહિ ?

૮-હમેશના પાઠ હમેશાં તૈયાર કરા છા ?

૯-તમારા સાથીએ સાથે લડતા ઝગડતા તા નથી ને ?

૧૦-કાઇની નિંદા તા નથી કરતા ને?

૧૧–પોતાની ભૂલ સમજાતાં તેનાે તરત સ્વીકાર કરાે છાે કે નહિ ! અને એવું થાય ત્યારે ચીઠાવા અને ખાેટું લગાડવા કરતાં પશ્ચાત્તાપપૂર્વક ભવિષ્યમાં એવી ભૂલાથી બચવાના પ્રયત્ન કરાે છાે કે નહિ !

૧૨–આગ્રાપાલન અને નમ્રતા એ સદ્યુષ્ણ છે; પરંતુ અયોગ્ય યા નીતિવિરુદ્ધ વિષયમાં ગુરુ-જતાથી પણ દબાવું કે નમતું આપવું જોઇએ નહિ. આ સુવર્ણ સિદ્ધાંત તમને માલમ છે કે નહિ? ૧૩–શાળામાંથી આવીને રમા છા કે નહિ?

૧૪–શાળાના પાઠ વગેરે રાત્રે અથવા કાેે પણ વખતેતમારાં માતપિતા વગેરેને ખતાવાે છાે કે નહિ? ૧૫–રાતનું ભાજન સૂતા પહેલાં ઓછામાં ઓછા બે કલાક પહેલાં કરાે છાે કે નહિ?

૧૬–વહેલા સૂર્વું અને વહેલા ઉઠવું એ માત્ર તંદુરસ્તી માટેજ નહિ; પરંતુ ઝુદ્ધિ, અળ, ´ સંપત્તિ અને આરાગ્ય માટે પણ જરૂરનું છે, તે તમે જાણા છા કે નહિ?

૧૭-રાત્રે નવ વાગતા સુધીમાં તો સુર્ક જાએ છા તે?

૧૮–સૃતા પહેલાં એક વાર એકાગ્ર અને શાંત મનથી તે મહાપ્રભુનું પણ સ્મરણ–વંદન કરા છા કે નહિ કે જેની તમે એક નાનકડી પ્રતિમૃત્તિ અને રચના છા ?

૧૯–પોતાનાં સર્વ કાર્યો તમે તે મહાપ્રભુના શુભ રમરણપૂર્વક શરૂ કરાે છાે તે ? ૨૦–રાજ શક્તિ પ્રમાણે વ્યાયામ પણ કરાે છાે કે નહિ ?

ર૧–કેશઇ વાતની અતિશયતા તેર સારી નહિ; છતાં પણ તમારા મનેરજનાર્થે સંગીત અને વાદ્ય વગેરેના પણ કંઇક શાખ તમને છે કે નહિ ?

રર-ચિંતાતુર અને ઉદાસ તાે નથી રહેતાને ? દિવસમાં એક વાર તાે ખૂબ હસી લ્યાે છાે ને? ર૩-ધરમાં વડીર્લાથી રીસાતા કે ભાઇ-બહેના વગેરે સાથે લડતા-ઝગડતા તાે નથી ને ?

ર૪–ક્રેાઇને સતાવતા કે ખીજવતા તેા નથી તે ? સૌની સાથે પ્રેમ અને દયાભયુ^દ વર્તાન રાખા છા તે ?

રપ–સ્વચ્છતાનું મહત્ત્વ જાણી સમજીને તેનું પાલન કરાે છેંા કે નહિ ? (" ત્યાગભૂમિ " ના એક અંકમાંનાે શ્રી. 'સુકુટ' ના લેખનાે અનુવાદ.)

६३-एक बुद्धा और बुद्ध भगवान

'અરરરરર ! શિવ શિવ ! હે લગવાન ! અરે ઇસ પીડા સે તાે મૃત્યુ લલી, હે દૈવ ! ઔર કિતને દિન ઇસ કષ્ટ મેં બીતાને હાેગે ?"

''સારથિ! જરા રથ ઠહરા દે! દેખ તાે, યહ કિસ દેશ કા મનુષ્ય હૈં ? ઇસકી સૂરત ઇતની ડરાવની, અસી ખીભત્સ ક્યાં હૈં ? અરે, યહ તાે મગધ કી ભાષા હી બાેલ રહા હૈ, પર યહ ક્યા ? ઇસકી વાણી ઠેઠ મેરે હૃદય કે અંતરતલ મેં જા કર ક્યાં ચૂભ રહી હૈ ?"

"હાય! આજે તેા ખડા અનર્થ હુઆ. જો દેશ્ય યુવરાજ સિદ્ધાર્થ કે દર્ષિ–પથ મેં ભી ન આના ચાહિયે થા વહી મેરી અસાવધાની કે કારણ ઉનકે સામને ઉપસ્થિત હૈ, ઔર કુમાર વ્યાકુલ–હૃદય હાં ઉસે દેખ રહે હૈં, હા હંત, અળ ક્યા કર્ં?"

"હે વિચિત્ર મનુષ્ય! તુમ કૌન હો ? તુમ્હારી યહ અવસ્થા કર્યા ? મેરે પ્રમાદવન મેં ચહચહાનેવાલી ચિડિયાઓાં કાસી ચંચલતા ઔર પ્રસન્નતા તુમ્હારે અંદર કર્યા નહીં ? તુમ્હારી આવળ ઉસ આત્ર–શાખા પર ફૂકનેવાલી ક્રોકિલ કી તરહ મધુર કર્યા નહીં ? તુમ્હારે કંઠ સે યહે ઘરઘર–ધ્વિનિ કર્યો નિકલ રહી હૈ ? અપને કિરીટ–કું ડલ–કે યૂરાદિ આભૂષણ ઉતાર કર તુમ યહાં કસ કર્યા અપને ભવ્ય ભવન કા છોડ કર તુમ કહીં વાયુ–સેવન કે લિયે તા નહીં નિકલે હો ? પર તુમ્હારે શરીર પર યે અસંખ્ય ઝુરિવાં કૈસી? મેરે સખા ઔર મિત્ર રાજકુમારાં કી ભાંતિ તુમ્હારા ભી શરીર ફ્રાંતિશીલ ઔર હૃપ્યુષ્ટ કર્યા નહીં ?"

''હાય રે દ્વ! યહ કૈસી વિડ'ળના હૈ. યુવરાજ કે પ્રમાદવત મેં ચહ-ચહાનેવાલી ચિડિ-યાઓ કી ભાંતિ મેં બા પ્રસન્ન ક્યાં નહીં? ક્યા મેં અપને બહુમ્લ્ય આબૂપણોં કા ઉતાર કર અપને લવ્ય ભવનોં કા છોડ કર વાયુ-સેવન કે લિયે નિકલા દૂં? યુવરાજ! તુમ્હારે યે ભાેલેભાલે પ્રશ્ન ઇસ જરાવ્યાધિ સે બી અધિક દુ:ખદાયક હૈ. અખાધ રાજકુમાર! આજ વર્ષોં સે યહ વડયુલ હી મેરા ભવ્ય ભવન હૈ ઔર યહ કડા હુઆ ચીંચડા મેરે વસ્ત્રાભરણ, ઇસ શતસંધિ જર્જર શરીર કા યહાં સે વહાં લે જાને મેં હમેશા મુઝે સહારા દેનેવાલી યહ યષ્ટિકા મેરા રાજદંડ હૈ.'

"અરરરરર ! રામ રે રામ ! યહ પીઠ મેં કૈસા દર્દ હેા રહા હૈ, અરે બાપરે ! મર ગયા ! અબ કી બાર, યહ લુટના તાે પ્રાણ લે રહા હૈ, રામ હરે રામ."

"મહારાજ શુદ્ધોદન! તુમને યહ કેયા કિયા? ઇસ રાહ સે સૈંકડાં ખટાહી જાતે હૈં; પર મેરી જરા ઔર વ્યાધિ કા કાઇ ઐસા ઉપહાસ તા નહીં કરતા; પર તુમને ઇસ કુમાર કા વધીં તક ભાગવિલાસ–મય વાયુમંડલ મેં રખ કર યૌવન કે ઉપવન મેં ઇસકા પાલન–પાષણ કર ઇસે કૈસા અત્રાન ખના રકખા હૈ! યહ કયા જાને વૃદ્ધાવસ્થા કા પીડા? શુદ્ધોદન! તુમ ભી તા વૃદ્ધ હો. પર તુમ્હારી વૃદ્ધાવસ્થા મેં કિતના અંતર હૈ!"

"જાએ કુમાર! યૌવન કે ભાગ-વિલાસ તુમ્હારી પ્રતીક્ષા કર રહે હૈં. મેરી નિર્ભલતા કા ઇતના ઉપલાસ ત્યા પર્યાપ્ત નહીં હુઆ ? જાઓ! ચાહે શુદ્ધાદન તુમ્હેં હજાર-હજાર પ્રકારવાલે મહેલાં મેં સુરક્ષિત રકખેં, નિરંતર યુવક ઔર યુવિતિયાં સે હી તુમ્હેં પરિવેષ્ટિત રકખેં; પર તુમ હાં, યુવરાજ! તુમ ભી ઇસ જરા કે આક્રમણ સે ખચ નહીં સકતે. તળ તુમ્હારે સ્નિગ્ધ સુકામલ શરીર પર ઝુરિયાં પડ જાયંગી, યે કાલે-કાલે ઘુંઘરાલે ખાલ મેરે ઇન બાલો જૈસે હી સફેદ હો જાયંગે. યે પુષ્ટ બાહુ નિર્ભલ હો જાયંગે. ભવ્ય ભવન એક તરફ રકખે રહ જાયંગે, યે કિરીટ-કુંડલ ઔર મણિમાલાયેં વૃદ્ધાવરથા કે આક્રમણ સે તુમ્હારી રક્ષા ન કર સકેંગી, યહ યૌવન કા હરા-લરા ઉપવન ઉજડ જાયગા. યે કાલી-કાલી આંખેં ભૂરી હો જાયંગી; આંખ-કાન ખેકામ હા જાયેંગે, હાથ ઔર પાંવ કાંપને લગેંગે; તળ સારે યુવક સાથી તુમ્હારા ઉપહાસ કરેંગે. કુમાર! ઇસ જરાજાર્ણાવરથા કો પીડા તુમ્હેં તખ માલૂમ હોગી, ઔર સંભવ હૈ તખ ભી ન માલૂમ હો, શાયદ દેવ તુમ્હેં યહ દુઃખ ન ભી દિખાવેં. સ્વયં વૃદ્ધ હોને પર ભી શાયદ તુમ

નહીં જાતાંગે કિ ગરીબાં કી વૃદ્ધાવસ્થા કૈસી ભયંકર હોતી હૈ. શ્રીષ્મ, વર્ષ ઔર શીત કી નિર્દય કઠોર યંત્રણાઓં કાે સહતેવાલે ઈસ વૃદ્ધ કી છાયા મેં બૈઠ કર વૃદ્ધ કે દુઃખાં કાે તુમ ક્યા જાતાે ? દિનરાત ઈન આંતાં મેં કુધા કી જો આગ નિરંતર ધધકતી રહતી હૈ ઉસકા અનુભવ તુમ્હેં ભગવાન કભી ન કરાયે બેટા!"

"જાઓ, જાઓ ! મેં તુમ્હારી આંખોં મેં કરુણા કા દર્શન કર રહા દૂં, અપની આતમા કા દુઃખી ન કરા. યહાં તા સંસાર મેં દુઃખ હી દુઃખ ભરા હૈ, દુઃખ કા સાગર ઉમડ રહા હૈ, ખેટા! તુમ કિસ–કિસ કે દુઃખ સે દુઃખાં હાંગે? તુમ તા રાજ કરને કા આયે હાે. જાઓ ! તુમ કિસ–કિસ કે દુઃખ કા હરાગે ખેટા?"

"ક્યા મેં કેવલ રાજ કરને હી આયા દૂં? સંસાર મેં સબ દુઃખ હી દુઃખ ભરા હૈ, ઇસ વૃદ્ધ કૃષ્ણ વાણી મેં કિતની પીડા હૈ? ક્યા વૃદ્ધાવસ્થા સબકા ઐસી હી હોતી હૈ, તાત ભી તો વૃદ્ધ હી હૈ; પર વહ તો ઐસે દુર્ખલ ઔર દીન નહીં હૈ. યહ વૃદ્ધ ઠીક હી, કહતા હૈ. રાજા ક્ષ વૃદ્ધાવસ્થા ઔર ગરીએં કૃષ્ણ વૃદ્ધાવસ્થા મેં મહાન અંતર હોતા હૈ, ઉનકા પરિચર્યા કે લિયે સૈંકડાં પરિજન હૈં, યહાં ઇસ વૃદ્ધ કા કોન પૂછતા હૈ?"

''હે વૃદ્ધ! મેરે તાત ને કબી તુમ્હારી સહાયતા કી **થી** યા નહીં ? કિસીકા **તુમ્હારી** સેવા કે લિયે બેજા થા ?''

"કુમાર! તુમ નિરે અખાધ હાે, તુમ્હારે પિતા કે રાજ્ય મેં ઔર ઇસિંપ્ટળીતલ પર કરાેડાં સ્ત્રી–પુરુષ પ્રતિદિન વહાવસ્થા કી રાહ પર ચલતે રહતે હૈં; તુમ્હારા પિતા અકેલા કિસ–કિસકી સેવા કર સકતા હૈ?"

"તભ તો મૈં ભી ઉસી સિંહાસન પર બૈકુંગા, કયા મૈં બી ઇસ સંસાર કી સેવા કરતે લાયક ન રહ્યાં ! કિર ઐસે રાજે થર્યા સે કયા લાભ ? કિર ઇસ રાજ્ય—સત્તા, ઇસ અખૂડ સંપત્તિ, ઇન બહુમૂલ્ય વસ્ત્રાભરણોં, ઇન સૈંકડોં પરિજનોં કા કયા પ્રયોજન હૈં ! ત્યા એક યા દા હી શરીરાં કા સેવા કે લિયે ઇતને સેવકાં કા જરરત હોતી હૈ ! કયા ઉન્હીકે લિયે યહ બાળ—સામગ્રી હૈ ! અરે! અબ તક મૈં કિતને અધકાર મેં દૂં, સ્ત્રિયોં કા ભાંતિ શરીર કા વસ્ત્રાભરણોં સે સજ્તને કે અતિરિક્ત મુઝે ઔર કાઇ ખાત હી નહીં સિખાઇ ગઇ, કયા સળ રાજકુમારોં કા યહી શિક્ષા દા જતી હૈ ! પતા નહીં પિતાજી કા મુહિ મેં કયા હા ગયા ! ઉનકે સચિવ, મંત્રી કયા ઉન્હોં સત્પરામર્શ દેતે હૈં ! સચમુચ જીવન એક ગંભીર સમસ્યા હૈ, મુઝે ઇસે હલ કરના હોગા. યે બાગવિલાસ મેરી આત્મા કા કલંકિત ન કર સકેંગે. અંતસ્તલ સે એક આવાજ કહતી હૈ, તેરા રાજત્વ શૈલૂષોં ઔર સ્ત્રિયોં કા ભાંતિ શરીર કા સજાને મેં નહીં, માનવજાતિ કા સેવા મેં હૈ."

(''ત્યાગભૂમિ''ના એક અંકમાં લેખકઃ–શ્રી. વૈ∘ મ∘)

६४-भारतवर्षपर सेमीरमिसनी चढाई

ઇતિહાસવેત્તાઓએ અસીરિયાના પ્રતાપી શાસક રાજા નીનસ અને એની રાણી સેમીરિમિસના સંબંધમાં ડાયડોરસ નામના પ્રાચીન લેખકની લખેલી પારાણિક કથાઓને ઐતિહાસિક દષ્ટિએ મહત્ત્વપૂર્ણ માની છે. એણે ઇતિહાસમાં એની ચર્ચા પણ કરી છે. અહીં આ લેખમાં એનું દિગ્દર્શન કરાવવાના યત્ન કર્યો છે.

ડાયડારસતું કથન છે કે, અસીરિયાના પ્રથમ રાજા નીનસ થયા. તે સ્વભાવે યુદ્ધપ્રિય અને કીતિ લેલ્લુપ હતા. એણે પાતાના રાજ્યકાળમાં અનેક મહત્ત્વપૂર્ણ અને ઉલ્લેખ કરવાયાગ્ય કાર્યો કર્યા; જેથી એની ક્રીર્તિ દેશદેશાંતરામાં ફેલાઇ. શાસનાધિકાર પ્રાપ્ત થતાંજ એણે એક અત્યંત વિશાળ સુસંગઠિત સેના લઇ દિગ્વિજય કરવાને સારૂ પ્રયાણ કર્યું. સૌથી પ્રથમ એણે બેળિલોન રાજ્યપર ચઢાઇ કરી અને ત્યાંના રાજાને બાળખચ્ચાંસહિત પકડીને કતલ કરી નાખ્યાે. પછી તે અરમીનિયામાં ગયા. ત્યાંના રાજા બરજનમ એના આક્રમણથી ભયભીત બનીને તેને શરણે આવ્યાે અને અખૂટ ધન આપીને એની અધીનતાનાે સ્વીકાર કર્યાે. એ દિવસામાં મેડિયાનાે રાજા ધારનસ અત્યંત અળવાન મનાતા હતા. એનું અળ તાડવાને નીનસે મેડિયાપર ચઢાઇ કરી અને યુદ્ધમાં રાજ્ય-રાણી અને એમના સાત પુત્રાને કેદ કરી, રાજ્યપર પાતાના અધિકાર જમ વ્યા એ વિજયથી નીનસની મહત્ત્વાકાંક્ષા ખૂબજ વધી અને તે ભારતવર્ષ અને બેકૃટ્યા સિવાય સમસ્ત એશિયાઇ રાજ્યાને પાતાની છત્રછાયામાં લઇને સત્તર વર્ષ પછી પાતાની રાજધાનીમાં પાછા આવ્યેા. હવે એને પાતાના રાજ્યધાનીને સર્વાંગ સુંદર ખનાવવાની ઇચ્છા થઇ આવી. આ કાર્યમાં પણ એને ઉચિત સફળતા મળી અને ફરાત નદીને કિનારે ૪૮૦ ફર્લાંગના પરિઘમાં એની ઇચ્છા-તુસાર એક ત્ગર તૈયાર થયું. એ નગરની આસપાસના કાેટ ૧૦૦ પ્રટ ઉંચા અને ૨૫ પ્રટ પહેાેેેેેેેા હતા અને એનાપર ૨૦૦ પ્રુટ ઉંચાઇના પંદરસા ખૂરજ હતા. ત્યારબાદ એને બેફટિયા રાજ્ય-પર વિજય મેળવવાના અને ત્યાંની દિવ્ય સુંદરી સેમીરમિસને હસ્તગત કરવાના વિચાર આવ્યો. આથી તે પ્રથમ કરતાંયે અધિક માેડું સૈન્ય લઇને ગયા અને અત્યંત મુકકેલીએ। તથા આફતા પાર કરી પાતાના મનારથમાં સફળ થયા.

નીનસના મૃત્યુ પછી એની રાષ્ટ્રી સેમીરમિસ—જેના નામના અર્થ સીરિયાની ભાષામાં "કખૂતરી" થાય છે–અસીરિયાના રાજ્યસિંહાસનપર આવી. એણે પોતાના પતિની લાશને શાહી મહેલમાં દક્ષ્તાવીને અને એ ઇમારતને માટીથી ભરીને તેના ઉપર ૯ ક્લીંગ ઉચી કખર ખનાવવાની આગ્રા આપી. કહેવાય છે કે, ક્રાત નદીના કિનારે એ હળુયે ઉભી છે અને એક શાહી ખૂરજની માકક નજરે પહે છે.

પતિની માક્ક પત્નીમાં પણ અસાધારણ ઉત્સાહ અને ઉચ્ચ અભિલાષાઓ હતી. મેમીર-મિસ પણ સંસારમાં પોતાનું નામ અમર કરવા ઇચ્છતી હતી. એથી ઉત્સાહથી પ્રેરાઇને એણે બેલિલાન પ્રાન્તમાં અનુપમ નગર રચવાતા વિચાર કર્યો. આ કાર્યતે સારૂ દેશદેશાંતરથી કુશળ કરીગર, નિપુણ કલાકાવિદા અને ધુરંધર શિલ્પોઓને બાલાવવામાં આવ્યા; જેમની સંખ્યા મજારો સાથે ગણનાં લગભગ ૨૦ લાખની થતી હતી. નગરનું નિર્માણ કરવાને સારૂ ઉત્તમાત્તમ અને બહુમૂલ્ય સામગ્રી પણ બહારથી મંગાવવામાં આવી, જેની કિંમતના આંક મૂકવા અસંભવિત લાગે છે. ડાયડારસનું કથન છે કે, એ અદ્વિતીય નગરની મધ્યમાં થઇ કરાત નદી વહેતી હતી. એના ઉપર પાંચ કર્લાંગ લાંબા અને ત્રીસ પુટ પહાેળા પૂલ ખાંધેલા હતા અને એના બન્ને છેડે રાજમહેલ ખાંધેલા હતા. એ પૂલ અને ત્રીસ પુટ પહેાળા પૂલ ખાંધેલા હતા આવે એના બન્ને છેડે રાજમહેલ ખાંધેલા હતા. એ પૂલ અને રાજમહેલ ખાંધવામાં કારી તરાએ પ્રાતાની સમગ્ર કલા ઠાલવી હતી. એ જોઇને દર્શકાના મનમાં આનંદ થતા. મહેલની ચારે બાજીએ ૩૦ કર્લાંગના ધેરાવાના કાટ હતા; અને એનાપર ઉચા મિનારા ખાધેલા હતા, જેનાપર હિંસક પશુપક્ષીઓની છવંત મૂર્તિઓ રંગમેરંગી મૂકેલી હતી. અને નગરના જે કેડ હતા તે વત્તાકાર હતા, જેના પરિધ ૬૦

ક્લોંગ હતો. તેના ઉપર જંગલી પશુપક્ષીઓનાં યુહ, અશ્વારૂઠ સેમીરમિસના ભાલાથી થતા ચિત્તાના વધ, નીનસ અને સિંહની કુસ્તી વગેરે રંગીન દેશ્ય જીતિ હોય તેવાં આળેખેલાં હતાં. નગરનો આ બહારના કાટ એટલા બધા ઉંચા હતા કે ગગન સાથે વાતા કરતા હેય એમ લાગતું. એની પહાળાઇના સંબંધમાં લખાયું છે કે, એનાપર દ રથ એકજ હારમાં સરળતાથી દાડાવી શકાતા હતા. કિલ્લા ઉપર ૨૫૦ મિનારા હતા; જે એકખીજાથી લગભગ દાઢ ફ્લોંગના અંતરે હતા. આ નગરના મધ્યભાગમાં ભગવાન બૃદસ્પતિનું એક વિશાળ મંદિર હતું. એમાં વિશુહ સુવર્ણની ૪૦ પ્રુટ ઉંચા મૂર્તિ હતી. મૂર્તિની સામે ૪૦ પ્રુટ લાંબી અને ૧૫ પ્રુટ પહાળી સુવર્ણની એક ચોકી રાખી હતી, જેનાપર સાનાના માટામાંટા ઘંટ તથા પૂજાનાં અન્ય પાત્ર રાખવામાં આવતાં. આ નગર સર્વોતકૃષ્ટ હોવાની ચર્ચા સિકંદરના ઇતિહાસલેખકાએ પણ કરી છે. તે ઉપરથી પ્રતીત થાય છે કે, ભારતવર્ષ તરફ આવતી વેળા એણે એ જોયું હશે. આ તા થઈ કેવળ એક નગરની વાત. આવી જાતનાં અનેક નગર ક્રાત અને દજલાના તટવર્તી સ્થળામાં એણે નિર્માણ કરાવ્યાં. એના બધાવેલા એક સ્તૂપ તા એકજ પથ્થરમાંથી કરાવ્યા છે અને તે ૧૫૦ પ્રુટ ઉંચો, ૫ પ્રુટ પહાળા અને એટલાજ મોટા છે. હજાયે એ હયાતી ભાગવે છે. એની ગણના હજીયે સાત આશ્વર્યમાં કરવામાં આવે છે.

આ બધામાંથી પરવાર્યા બાદ સેમીરમિસ અત્યંત વિશાળ સૈન્ય લઇ મીડિયા ગઇ અને સાં બાગિરસ્થાન પર્વતની તજેટીમાં પાતાના મુકામ કર્યો. એં એ ભગવાન બૃહસ્પતિને સાર ૧૨ કર્લાં ગ લાંબા એક બાગ બનાવરાવ્યા. બાગની તરફ પર્વતના જે દિવાલસમાં ભાગ હતા એનાપર તેએ પાતાની અને પાતાના એક હજાર શરીરરક્ષકાની મૂર્તિઓ કાતરાવી. ત્યાંથી તે મીડિયાના ચાન નામના નગરમાં ગઇ અને એની નજીકના પર્વતની ઉચ્ચ સમભ્રમિપર એએ એક વિસ્તૃત બાગ અને વિશાળ ભુવન બંધાવ્યાં. એ સ્થાનની મનાહર છટાથી તે એટલી બધી મુગ્ધ બની ગઇ કે ત્યાંથી જવાનું એને મન ન થયું અને બાગવિલાસમાં કાલક્ષેપ કરતી તે ત્યાં દીર્ધ કાળપર્યંત રાકાઇ.

ત્યાંથી સેમીરમિસ ઇકવતનની તરફ રવાના થઇ. માર્ગમાં જરચ્યુમના પર્વત આવ્યા; જે માઇલાપર્યંત લાંબા, અત્યંત ઉંચા અને દિવાલની માફક ઉના ઢાળવાળા હતા. એ પાર કરવાને સારૂ પર્વતની પરિક્રમા કરવી એ પોતાના દરજ્જાની વિરુદ્ધનું માન્યું; અને તેથી પર્વત કાતરાવીને એક સુંદર માર્ગ ખનાવરાવ્યા. એ રસ્તા હજુયે કાયમ છે અને તે " રોમીરમિસના માર્ગ"ના નામે સુવિખ્યાત છે. એ માર્ગ થઇને તે ઇકવતનમાં આવી. અહીંના નિવાસાઓને પાણીના અભાવે અત્યંત હાડમારી પડતી હતી.એ દૂર કરવાને સારૂ એણે એક દૂરના પર્વતમાંથી—જ્યાં જળના વિપુલ સંત્રહ હતા—નગરપર્યંત ૪૮ પુટ ઉંડી અને ૧૫ પુટ પહાળા એક નહેર ખાદાવી. ત્યાંથી તે ઇરાન તથા પોતાનાં અન્ય રાજ્યોમાં વિચરતી તથા પ્રજ્ઞનાં દુઃભોનું નિવારણ કરતી મિસર દેશમાં પહેંચી. મિસરના લીભિયા પ્રાંત એના અધિકારમાં નહોતો. આથી એના અધિકાર ભાગ પોતાના અધિકારમાં લઈ ત્યાંના ભગવાન ખુહસ્પતિના પ્રસિદ્ધ મંદિરમાં પોતાનું અત્યુવિષયક ભવિષ્ય જાણવા સારૂ ગઈ. મંદિરના દૈવી શક્તિસંપન્ન પૂજારાએ એને કહ્યું કે 'તમારા પુત્ર નિનાયસ તમારી વિરુદ્ધ ષડય' કરશે ત્યારે તમારા મૃત્યુ થશે; અને મૃત્યુ બાદ એશ્વિયાનાં 'કેટલાંક રાજ્યોમાં દેવીની માક્ક તમારી પૂજા થશે.'' ત્યાંથી તે ધૂથાપિયા અને અનેક અશ્વર્યજનક સ્થળોએ ઘૂમતી—ક્રતી ઘણા લાંખા વખતે પોતાની રાજધાનીમાં પાછી આવી.

સેમીરમિસે ઘણા વખતથી સાંભળ્યું હતું કે ''જગતમાં ભારતવર્ષજ એક એવા દેશ છે કે જે વિદ્યા, ખુદ્ધિ અને કલાકૌશલ્યનું અદ્વિતીય પુષ્યક્ષેત્ર તથા જીવનને અલાકિક આનંદ અને વૈભવ આપનારૂં સાક્ષાત્ સ્વર્ગ છે. ત્યાં નથી જળાશયાની તાલુ કે નથી દુષ્કાળની આશંકા. જેવાં ફળફૂલ ત્યાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેવાં સંસારના અન્ય દેશવાસીઓને તા શું, પરંતુ દેવતાઓને પહ્યુ દુર્લભ છે. સોનું, ચાંદી, રત્ન આદિ અમૃલ્ય પદાર્થીથી ત્યાંની ખાણા ભરેલી છે. ત્યાંના જ ગલામાં અસંખ્ય હાથી છે; અને તેના જેવા હાથી અન્ય કયાંયે જગતભરમાં શાધ્યા પણ જડે નહિ."

આવી આવી વાતો હંમેશાં તેના કાને આવતી હોવાથી એના મનમાં લોભાગ્નિ પેદા થયા અને એણે ભારતવર્ષને જીતીને પોતાના સામ્રાજ્યમાં ભેળવી, પોતાની કિંદિ સદાને માટે અમર કરવાના દઢ સંકલ્પ કર્યો. એ સંકલ્પને કાર્યરૂપમાં પરિણત કરવાને એણે આત્રા દીધી કે, સામ્રાજ્યભરમાં જેટલા સાહસી અને હેપ્ટપૃષ્ટ માણુસો મળે, એ ખધાએ સૈન્યમાં દાખલ થઇ જાય. સૌતે નવીન અસ્ત્રશસ્ત્ર અને ભખતરા આપવામાં આવે. ભારતવર્ષની નદીએા પાર કરવાને સારૂ સામ્રાજ્યના સમુદ્રતટવર્તા પ્રાંતામાંથી ઈમારતી લાકકું મંગાવી નૌકાઓ તૈયાર કરવામાં આવે. આ બધું થયું તા ખરૂં, પરંતુ ભારતવર્ષના પ્રભળ હાથીઓના સામના કરવા સારૂ શું કરવું ? એની પાસે હાથીઓ ન હતા. એ ઉણ્પની પૂર્તિ કરવાને, અયવા તા ભારતવાસીના મનમાં ભય ઉત્પન્ન કરવાને સારૂ, એણે ત્રીસ લાખ કાળા બળદાનો સંહાર કરાવ્યા અને એમનાં ચામડાંમાંથી નકલી હાથી તૈયાર કરાવવાની યોજના કરી. હાથી ખનાવવાનું કામ અસંત છુપી રીતે કરાવવામાં આવ્યું, કે જેથી શત્રુપક્ષના જાસુસો એ રહસ્ય જાણી ન જાય.

યુદ્ધના તૈયારી કરવામાં એ વર્ષ વીતી ગયાં. ત્રીજે વર્ષ તે પાતાની સેના લઇને એક્ટ્રિયા પ્રાંતમાં આવી. કેસિમસ લખે છે કે, એના સૈન્યમાં ત્રીસ લાખ પાયદળ, વીસ લાખ ઘાડા, એક લાખ રથ, એક લાખ ઊંટ, એ હજાર નૌકાએા તથા અસંખ્ય નકલી હાથીએા હતા.

ભારતવર્ષના રાજા શતાષ્ટ્રવત્સને જ્યારે સમાચાર મળ્યા કે, રાણી સેમીરમિસ લડવાને સાર્ વિશાળ સૈન્ય લઈ આવી રહી છે, ત્યારે તે પણ શત્રુના સામના કરવાને તૈયારીઓ કરવા લાગ્યા. એ દિવસામાં નદીનાળાંઓનાં તટવર્તા સ્થાનામાં મનુષ્યની ઉચાઇનાં ખેતવૃક્ષ ખહુ થતાં હતાં. એનાં લાકડાંમાંથી એણે ચાર હજાર નાવ તૈયાર કરાવી નવાં નવાં શસ્ત્રાસ્ત્રો, રથ આદિ તૈયાર કરાવ્યાં અને દેશના મહાન યોહાઓને શત્રુપક્ષના મદમઈન કરવાને સાર્ એકત્ર કર્યા. અસંખ્ય જંગલી હાથીએ પકડાવીને તેમને યુહ્ધળા શીખવી; અને એવી રીતે લડાયક હાથીઓમાં વૃદ્ધિ કરી.

યુદ્ધની સંપૂર્ણ તૈયારી કરી લીધા ખાદ શતાલુવત્સે સેમીરમિસને પોતાના દૂતદ્વારા એક પત્ર માકલાવ્યા. એમાં લખ્યું હતું કે, મહારાણી! શું વિધાતા તમારા સામ્રાજ્ય અને તમારી પ્રિય પ્રજાતું અમંગળ ચાહે છે, કે તમારા મનમાં ભારતવર્ષ સાથે વિના કારણે યુદ્ધ કરવાની ઇચ્છા ચઈ આવી છે? ભારતવર્ષ કાંઇ તમારા શત્રુ નથી. એણે કદીયે તમારા સામ્રાજ્ય અને તમારી પ્રિય પ્રજાતું અનિષ્ઠ નથી કીધું; તો પછી તમે ભારતરપી માર્ત કને પકડવાને સારૂ દળખળ-સહિત ઉડતાં શા સારૂ આવી રહ્યાં છે ! આપની આ ધૃષ્ટતા અક્ષમ્ય છે. ભારતવર્ષ એ સહન નહિ કરી શકે. એનું પ્રખળ તેજ તમને સૈન્ય સહિતભસ્મ કર્યા વિના નહિ રહે. તમારા દેશ તમારાપર ધૃષ્ણા દાખવશે અને વિના કારણે પોતાની પ્રજાના રક્તથી નદીએ વહેવડાવ્યાનું કલંક તમારા માથે આરોપશે. ભારતવર્ષની સાથે બાથ બીડવી એ પોતાના હાથેજ પોતાનું પતન કરવા જેવું છે, એ શું તમે નથી જાણતાં? માટે સાવધ થાએા, અને તમારી અમંખ્ય સેનાને પ્રાણદાન દેવાનું પુષ્ય લઇ જે જગાએ આ પત્ર મળે ત્યાંથીજ પાછાં જાેઓ; અન્યથા સમરભૂમિમાં આવ્યા બાદ પ્રાણ બચાવવાના અવસર ક્રીથી નહિ મળે.

પત્ર વાંચીને સેમીરમિસ હસી પડી; અને પત્રના ઉત્તરમાં લખ્યું કે "ભારતીય નરેશની શરતા અને યુહકૌશલ્યની પરીક્ષા લેવાને હું અત્યંત ઉત્સુક છું. આશા છે કે, તેઓ તૈયાર રહેશે." આવે ઉત્તર પાઠવીને તે આગળ વધી. જ્યારે તે સિંધુનદીની નિકટ આવી પહેાંચી ત્યારે નદીમાં શત્રુપક્ષની સહસ્ર નૌકાઓ યોહાઓસહિત જલક્રીડા કરી રહી હતી. એણે પણ પોતાની નૌકાઓ જળમાં વહેતી મૂકી અને ઉત્તમોત્તમ અનુભવી સૈનિકાની સાથે એમાં સવાર થઇ; અને જરૂરી-આતના પ્રસંગ સારૂ એક સૈન્યસમૂહ તટપર તૈયાર રાખી તે આગળ વધી. સાથેજ ઉભય પક્ષના રાષ્ટ્રમદમસ્ત વીરાનાં હદયો પણ આલ્હાદથી ઉછળવા લાગ્યાં. આકાશ જયજયકાર તથા રણવાદ્યોના ભયંકર નાદથી કેપી ઉઠયું. સૈનિકાના રુધિરથી નદી રક્તવણી થઇ ગઇ; અને એમની વેષભૂષાની પ્રતિચ્છાયાથી એણે વિકરાળ રૂપ ધારણ કર્યું. એની આ વિકરાળતા કેટલા સમય સુધી રહી એની

ખબર નથી; પરંતુ એ અવસરે એનાપર સહસ્તી સૈનિકાનું બલિદાન દેવાયું – લેવાયું. હજારા નીકાઓ એના વેક્ષઃસ્થળમાં લીન થઇ ગઇ અને અસંખ્ય ભારતીય બંદીવાન બન્યા. નદીની મદયમાંના ટાપુઓ અને તટવતી નગર એ દિવસે વિદેશીઓના બન્યા અને એમની સ્વતંત્રતા કેટલાક વખતને સારૂ પરતંત્રતામાં ફેરવાઇ ગઇ. શતાલુવત્સ આ સમસ્ત દસ્ય પાતાની આંખોએ નિરખા રહ્યો હતા અને આખરે પાતે ભયબીત બની નાસી રહ્યો છે, એમ શત્રુઓને બતાવવા એણે પોતાના સૈન્યને પાછા ફરવાની આજ્ઞા આપી. તે જાલુતા હતા કે, એમ કરવાથી શત્રુ નદીપાર ઉતરશે અને એના બદલા પોતાની ઇચ્છાનુસાર તેને મળશે.

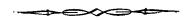
અને બન્યું પણ એવુંજ, જ્યારે સેમીરમિસે જોયું કે શત્રુએ! નાસી રહ્યા છે ત્યારે તે ઉત્તેજિત ખની અત્યંત શીઘ્રતાથી નદીપર નૌકાએાના વિશાળ પૂલ ખનાવીને અને એના રક્ષણના ભાર કુ લાખ સૈનિકાને સોંપીને બાકીના લશ્કર સાથે શ્વનો પીછો પકડવાને તે આગળ વધી. યુદ્ધ-ક્ષેત્રમાં આવી એણે નકલી હાથીઓતી સમુદાય શત્રુઓને ભયબીત કરવાને સાર સૈન્યના અત્ર-ભાગમાં મૂક્યો. અહીં એક વાત સ્પષ્ટ કરવી આવશ્યક છે કે, એ હાથીઓની મધ્યમાં સૈનિકા છુપા-યલા હતા. તેઓ જીવિત હાથીઓની માક્ક સંચાલન કરતા હતા. પ્રથમ તા આ હાથીઓનું વિશાળ ઝુંડ પાતાની તરફ આગળ આવતું જોઇને ભારતીય વીરા ગભરામણમાં પડયા; એમના વિજયની આશાપર નિરાશાની રેખા તરવરવા લાગી: અને તેઓ આશ્ચર્ય પામવા લાગ્યા કે, અસી-રિયામાં હાથીઓના આટલા માટા કાફલા ક્યાંથી આવ્યા ? પરંતુ આ બેદ અનાયાસે ખુલો પડી ગયા. પછી તા પૂછલુંજ શું ! શતાલુવત્સે પાતાનું સૈન્ય આગળ ધપાટ્યું. સેમીરમિસે પણ એમજ કર્યું. આગળ વધતાં વધતાં જ્યારે તેઓ એકળીજાની સન્મુખ આવી પહેાંચ્યાં, ત્યારે શતાલુવત્સે દ્યાડા અને રથને પાતાના સેનાના અગ્રભાગમાં રાખ્યા. સેમીરમિસે જોયું કે, શત્રુ હવે શસ્ત્રપ્રહાર કરનાર છે, એટલે એણે પણ સૈન્યના અપ્રભાગમાં નકલી હાથી ઉભા કરી દીધા. એટલામાં ભારતીય ધોડેસ્વાર શત્રુએ ૧૫૨ તૂટી પડયા; પરંતુ એમની ભારે દુર્દશા થઇ. ધોડેસ્વારાને જે દૂરથી હાથી દેખાતા તે સમીપ પહેાંચતાં વિચિત્ર પ્રકારનાં જીવધારી દેખાવા લાગ્યાં. એવાં પ્રાણીએાના સામના કરવાના અભ્યાસ ન હેાવાથા તથા એમના દે**હ**માંથી નીકળતી તીવ દુગ[ે]ધ ન સહી શકવાથી તેએ। ભડક્યા અને પડતા આખડતા તથા સ્વારાને પગનીચે કચડતા, જ્યાં માર્ગ જડયા ત્યાં નાસી છૂટયા. સેમીરમિસને અનાયાસે આ સુંદર તક મળા આવી. તે ચૂંટી કાઢેલા સૈનિકાને લઇને અચેલા સ્વારાપર તૂટી પડી અને એમની જીવનલીલા પૂર્ણ કરી નાખી. શતાધ્રુવત્સ આ અનિશ્ચિત હારથી કાંઇક આશ્વર્ય પામ્યાે; પરંતુ એની પરવા ન કરતાં એણે શત્રુઓને યેાગ્ય ઉત્તર આપવાને પાયદળ સૈન્યને આગળ ધપાવ્યું અને સેનાના મુખ્ય ભાગમાં હાથીએાને ગેહિતી દીધા; એટલુંજ નહિ, પરંતુ તે પે!તાના હાથીપર <mark>ખેસીને પોતાના વ્યૂહની વામ ખાજામાં આવી ઉભેા રહ્યો અને યુદ્ધસ</mark>ંચાલનનું કાર્ય સ્વયં કરવા લાગ્યાે. **હવે સેમાર**મિસના હાથાચ્યાનું કશું ન વબ્યું. તે રમકડાંજ હતાં અને રમકડાંની માક્ક-જ ક્ષણભરમાં નષ્ટ થઇ ગયાં. શતાબુવત્સના હાથી આગળ વધતાજ ગયા તે થાડી વારમાં તા શત્રુના વ્યૂહને બેદીને હાહાકાર મચાવા દીધા. એ સમયે કેટલાયે અસીરિયાના યાહાએા હાથીના પગતળ છુંદાઇને મૂઆ. કેટલાયે હાથીના દંત્રશળથી ભોંકાઇને મરણને શરણ થયા **અને કેટલાયે એમની સું**ઢના ઝપાટાથી આકાશમાં અહ્નર ઉછળી પૃ^થવીપર પટકાઇને મૃત્યુવશ થયા. ભારતીય યાહાએાએ શત્રુઓની સારી પેઠે ખબર લીધી અને રણક્ષેત્રમાં એમની લાશાના **માેહાે** હગ રચી મૂક્યાે.

અસીરિયાની સેના ભયબીત થઇ ગઇ હતી એટલે તે ઝાઝી વાર થાેબી શકી નહિ અને છવ લઇને નાસવા લાગી. આ અવસરે શતાધ્યુવત્સ અને સેમીરિમિસના બેટા થઈ ગયાે. શતાધ્યુવત્સે એનાપર તીરાતા મારા ચલાવ્યા અને એના હાથ તથા ખભાને વિંધી નાખ્યા. જો સેમીરિમિસના ઘાૈડા અત્યંત તેજથી નાસી છૂટયાે ન હોત તા સેમીરિમિસના અંત આવત અથવા તા છવતી કેદ પકડાઈ જાત. એમાં સંદેહ ન હતાે. સેમારિમસ પૂલ પાસે પહેાં અને જોયું તા એના ખચેલા સૈનિકા પૂલ ઉતરવાને સાર ખૂબ અધીર બની ગયા હતા અને એકબીજાને ધક્કા મુક્કી મારી આગળ જવાની કાશીશ કરતા હતા. પૂલની પહાળાઈ તેઓ બધા સાથે નીકળી શકે એટલી નહોતી; અને તેથી ધણા સૈનિકા હાંસાતાસીમાં કચરાઇ મૂઆ; અને ધણા નદીમાં પડી જળચર પ્રાણીઓના ભાગ થઇ પડયા. શતાલુવત્સે નાસતા શત્રુઓના પીછા લેવાના વિચાર કર્યા; પરંતુ એના શુદ્ધિમાન મંત્રીઓએ એને એમ ન કરવાની સલાહ આપી. આથી તે વિજયડ કા બજાવતા પાછા કર્યા. આ તરફ સેમારિમસ પાતાના લાગ્યને દાય દેતી કેવળ કુ સૈનિકા લઇ પાછી પાતાના દેશ તરફ ચાલી નીકળી. આ પરાજયથી એને એટલી લજ્જા આવી ગઇ કે તે દિવસથી એણે યુદ્ધનું નામસુદ્ધાં પણ ન લીધું.

કેટલાક વખત પછી એક દિવસ એક હબસી ગુલામના આધાતથી સેમીરમિસ ખહુ જખમાઇ. અપરાધીને પકડવામાં આવ્યા અને એણે પ્રકટ કર્યું કે, એના પુત્રના ષડયંત્રથી એણે એ કૃત્ય કર્યું હતું. સેમીરમિસને ભગવાન બૃહસ્પતિના પૂજારીઓની ભવિષ્યવાણી યાદ હતી. એણે તે વખતે એક દરબાર ભરાવ્યા અને પાતાના પુત્રને રાજતિલક કરાવી, હાજર રહેલી પ્રજા તથા રાજાને નવા સમ્રાટ્ની આતાનું પાલન કરવાની શિક્ષા આપી. પછી તે કર વર્ષની ઉંમરે ૪૨ વર્ષ રાજ્ય કરીને મૃત્યુ પામી. *

६५-एक कविराज की कामना

ખના દે ા ખુદ્ધિહીન ભગવાન.
તર્ક શક્તિ સારી હી હર લાે, હરા જ્ઞાન–વિજ્ઞાન;
હરા સભ્યતા–શિક્ષા–સંસ્કૃતિ–નવ્ય–જગત કી શાન.
વિદ્યા–ધનમદ–હરાે, હરાે હે હરે! સભી અભિમાન;
નીતિ–ભીતિ સે પિંડ છુડા કર કરાે સરલતા–દાન.
નહીં ચાહિયે ભાેગ યાંગ કુછ નહીં માન–સમ્માન;
ગ્રામ્ય–ગંવાર ખના દાે, તૃણસમ–દીન નિપટનિર્માન.
ભર દાે હૃદય ભક્તિ–શ્રદ્ધાસે કરાે પ્રેમકા દાન;
પ્રેમ સિંધુ! નિજ મધ્ય ડુભાકર મેટા નામ નિશાન. 'તર્ક ત્રસ્ત'
("કલ્યાણ" ના ભક્તાંક ઉપરથી)

[•] હિંદ ઉપરના પરદેશી આક્રમણામાં આ આક્રમણની કથા ઘણાને અજ્ઞાત હશે. અલેક્ઝાંડરના આક્રમણથી આ વધારે રસિક છે અને એાં છું સાહસિક નથી એની ઐતિહાસિકતા હજી વિશેષ પૂરાવાની અપેક્ષા રાખે છે. આ ન્રાણતા "પ્રચાન" માસિકના આષાઢ મહિનાના અંકમાં જ્ઞાનગાચરીના મથાળા નીચે સંત્રહિત છે. ત્યાંથી તંત્રી અને લેખકના આભાર સાથે અહીં ઉદ્ધત કરી છે.

६६-गुन्हेगार कोण?

" જાએા, ચુન્હેગારને હાજર કરા ! "

" છ હજીર !" ન્યાયાધીશના હુકમની સામે માથું ઝુંકાવી કૃંદન્સ્ટેખલે કહ્યું અને તે ગુન્હેન્ ગારને લઈ આવવા માટે જેલ તરફ ચાલ્યા ગયા.

વહાલા વાચક! અમેરિકાના પાટનગર ન્યુયાર્ક શહેરની હાઇકાર્ટમાં આજે બહુજ બીડ છે. ક્યાંયે ખાલી જગ્યા જેવામાં નથી આવતી. આસપાસનાં ગામા અને નગરામાંથી પણ કેટલાએ લોકા ન્યુયાર્કની વડી અદાલતમાં આવ્યા છે. જે કેસમાં સ્ત્રી ગુન્હેગાર હોય, એવા અમેરિકામાં આ પહેલોજ કેસ છે. ત્યાં અંગ્રેજોની સત્તા શરૂ થઇ ચૂડા છે અને લોકા એઓના ન્યાયતું ધારણ જાણી લેવા માટે આવ્યા છે. મિ. રાંબર્ટ જોસફ ન્યાયાધીશના જખરદસ્ત જોખમદાર આસન ઉપર બેઠેલો છે. લોકા આપસઆપસમાં વાતા કરી રહ્યા છે. કાઈ કહે છે કે " એક સ્ત્રીપર કેસ ચલાવવા, એ કાંઇ સબ્યતા કે શિષ્ટતા નથી." કાઇ કહે છે કે " જાઓ, હમણાંજ ન્યાયની ખબર પડી જશે. શી ખબર કે એક સ્ત્રીને ન્યાયાધીશે શામાટે પકડી મંગાવી છે કે"

આ ખનાવ ઇ. સ. ૧૭૦૭ માં બનેલાે છે. આજની જખરદસ્ત બીડ જોઇ અંગ્રેજી સત્તાએ પાેલીસની એક ટુક્ડી બાેલાવી અદાલતની આસપાસ ગાેઠવી દીધેલ છે. સરકારને ડર છે કે, ક્યાંએ બળવા ન થઇ જાય; કારણ કે અહીં પણ સ્ત્રીઓને જબર્ર સન્માન આપવામાં આવે છે.

ગુન્હેગાર એક સ્ત્રી છે. કેટલાકાની—સાક્ષીએાની જીળાની ઉપરથી જાણવામાં આવ્યું છે કે, એ સ્ત્રીએ કેટલાએ બચ્ચાંઓનાં ખૂત કર્યાં છે! અને તે એક તળાવને કિનારે તેમ કરતાં પક-ડાઈ છે. જીઓ, વાત ખરી છે કે ખાટી, તે હમણાંજ જાણવામાં આવી જરો.

" સિપાર્ધ! જુઓ કે, ગુન્હેગાર આવે છે કે નહિ ? " જડ્જ રાય્યર્ટ જોસફે કહ્યું.

''હજાર! એ જાએા, એ અવે છે.'' સિપાઈએ કહ્યું.

સામેથી મહામહેનતે બીડને હઠાવતા ડ્રાન્સ્ટેખલ એક શાન્તમૂર્તિ નારીને લઇને ચાલ્યેક આવે છે. એ કાર્ટમાં આવ્યે. સિપાઇજ જડ્જ સાહેખને નીચા ઝૂરી સલામ કરી અને ગુન્હે-ગારને જડ્જની સામે ઉભા કરી દીધા. ન્યાયાધીશે એ ગુન્હેગાર સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને કહ્યું:— ''મિસિસ એર'ડલ! તમારા ઉપર ગુન્હા સાખિત થઇ ગયા. એ તમારે જાણી લેવું જોઇએ. ''

" હા, તે મેં જાણી લીધું છે " ગુન્હેગાર સ્ત્રીએ કશું.

" તાે પછી કહાે, તમારે કાંઇ કહેવું છે ? "

" કાંઇ નથી કહેવ ! "

"એટલે એમ કે, તમે તમારા ગુન્હા કખૂલ કરા છા એમજ તે ?"

"એ પૂછો છા શા માટે ? શું અત્યાર સુધી તે કખૂલ નથી કર્યો ? "

"કાર્ટ જે કાંઈ પૂછે છે તેનાજ જવાળ આપો. " આ ફે સલાને દિવસે કરીને સારી. રીતે પૂછી જોવાના સ્વાજ છે.

" તા મારે ગુન્હા કખૂલજ છે!"

"જે ખચ્ચાંઓને તમે કૂરતાથી નિર્દયપણે રહેં સી નાખ્યાં તે ખચ્ચાં કાનાં હતાં ?"

"માક કરા ! એ હું નથી કહી શકતી. "

"ઓ ગુન્હેગાર ઔરત! સાંભળ. જો તું શરૂઆતમાંજ તારા અપરાધા છુપાવી લેત તો! કદાચ ખચી પણ જાત; કારણ કે એ નિર્દય કામ તે જ કર્યું છે, એના પ્રત્યક્ષ પૂરાવાજ નહોતા. પણ જ્યારે તે બધા અપરાધ તારા પાતાનાજ માથે ઉઠાવી લીધા છે તા પછી શામાટે ડરે છે? આ રિવાજ પ્રમાણે પણ વર્ત!"

જડ્જ સાહેખની વાત સાંભળી મિસિસ એર'ડેલ કેટલીક વાર ચૂપ રહી. એ અપરાધી અબળાના

અંતઃકરણમાં જખરી ગડમથલ થતી હતી. એના અંતરમાં એક જાતની ચળવળે જખરૂં જુદ્ધ મચાવ્યું હતું. આખરે એણે મથું ઉંચું કયું અને તે કહેવા લાગીઃ—

"નામવર જડ્જ સાહેખ! તા હવે આપ મારા પહેલાંના શબ્દો કે જીબાનીને ફેંકી દો અને આજે મારી જીબાની આદિથી અંતસુધી લખી લ્યો. આજે હું બધી વાતા સહ સાફ અને સાવ સાચેસાચીજ કહીશ. લખો, શરૂ કરા. જે બાળકાનાં ખૂત થયાં છે તે મારાં પાતાનાંજ બચ્ચાં હતાં, કેઇ બીજાનાં નહિ. લખ્યું કે સાહેબ ?"

આ શબ્દોના ઉચ્ચાર કરતાં એ સ્ત્રી જરા પણ અચકાઇ નહિ કે ગભરાઇ પણ નહિ. એ મહિલાના મુખમ'ડળ ઉપર તરવરતા ભાવા, એની સત્યતા પૂરવાર કરતા હતા; છતાં પણ જડ્જે કહ્યું:–

"મને વિશ્વાસજ નથી આવતા કે, કાઇ પાતાનાંજ બાળકાનાં ખૂન કરી શકે ?"

'' હા, મારી શકે છે. ખૂન પણ કરી શકે છે! મેં તેમ કર્યું છે ખરૂં! તમે મારી જીખાની લખતા જાઓ. છેવટે તમને પાતાનેજ વિશ્વાસ આવી જશે!''

(२)

" જડ્જ સાહેખ! મારા નામ ઉપરથીજ આપતે જણાઇ આવ્યું હશે કે, હું એરંડેલ વંશની એક છોકરી છું. મારાં લગ્ન એક ગરીખ ખેડુત સાથે થયાં હતાં; કારણ કે હું કાંઈ પેસા, વૈભવ કે સુખવાસનાની ભૂખી નહાતી, હું મારા નાનકડા તે ટુંકા જીવનતે શાંતિમય જીવન ખનાવવા માગતી હતી. ''

"એજ સુખરવપ્તના સ્મરણમાં મેં ધન-વૈભવની પરવાલ કરી નહિ. શાંતિ-શાંતિ, એ તો ભીંત ઉપર પહેલા પડકાયા છે. તે જોઇને નાનું બચ્ચું તેને પકડી લેવા દાંડી જાય છે; પણ તેનું માથું એ બીંત સાથે અફળાઇને એ રાવા માંડે છે. નામવર! મારાં લગ્ન થયા પછી હું કેટલાક દિવસા સુધી બદુજ સુખી રહી. આખા દિવસ મહેનત કરી આવી મારા પતિદેવ બચ્ચાં- એને રાજા કહી ઉચકી લેતા હતા. રાત્રે એ સાદા એરડામાં હજી પણ મને યાદ છે કે, તેઓ મને ઘણાજ પ્રેમથી છાતીએ ચાંપતા. એ સુખાયા હું મને પાતાને બદુજ ભાગ્યશાળા સમજતી. અંગ્રેજોના રાજ્યને પણ હું બહુજ શાંતિમય રાજ્ય માનતી હતી."

" તમારા (સરકારના) રાજ્યમાં જમીનદારાએ એક જીલ્મી નિયમ કરી રાખ્યા છે. ખેડુતને જરૂરને વખતે પસા તેઓ જ આપે છે. બીજાઓને સાદ્રકાર ખનવા નથી દેતા; છતાં પણ વ્યાજ બીજાઓ કરતાં ઘણું જ વધારે પડતું લે છે. બાપડા ખેડુતા પાતાના કિંમતી લાહીનું પાણી કરી મહામહેનતે એ કરજમાંથી છૂડી શકે છે. મારા પતિ પણ કરજ લેતાં બહુજ ગભરાતા. બીજો કાઈ ઉપાયજ નહેાતા. અમને બહુજ થાડા રૂપિયાની જરૂર હતી. એક દીકરા, એક દીકરી, એઓ અને હું. એ અમાર્ર કુટું બ! મારા પતિ વર્ષ પૂરૂં થતાં થતાં તા કરજ ચૂકવી દેતા અને શાંતિમય શ્વાસ લઇ કરી પાતાને કામે લાગી જતા."

''પણ નિષ્ઠુર અને વિકટ વિધાતાથી મારી આ શાંતિમય કિયા-કીડા જોઇ શકાઇ નહિ. એણે એમાં ફેરફાર કરી નાખ્યો. આનંદની જગ્યાએ વિષાદનું રુદન છવાઇ ગયું. ખેડુતાની ઉપર આપત્તિઓનાં આભ તૂટી પડયાં. અચાનક કાળ પડયો; એટલા માટે કરજ લેવું પડયું. બીજે વર્ષે પણ કાળ પડવાયા અમે કરજ ભરી શક્યાં નહિ. કરી વાર કરજ કરવું પડયું. ત્રીજે વર્ષે પણ એમજ બન્યું-કાળ પડયો. અમે લૂંટાઇ-લેવાઇ ગયાં. માથા પર બે વર્ષનું કરજ! ખાવા માટે અનાજના એક પણ દાણા નહિ. અમે ભયંકરથી પણ ભયંકર હાલતમાં આવી પડયાં. અમારા જીવનમાં જબરૂં અંધારું છવાઇ ગયું."

"જમીનદાર-સાદ્ભકારની પાસે જતાં મારા પતિ અચકાતા-ગલરાતા. ત્યાં જવાથી તેમને પાછલું કરજ આપવું પડત અને તેમની પાસે હતું પણ શું કે જે આપે?એ તા ક્રી કરજજ લેવા માગતા હતા. મને-કમને મારા પતિ જમીનદારની પાસે ગયા. કામ કઠણ હતું. આ વખતે એણે રૂપિયા આપ્યા નહિ. એ અમારી જમીનનો લાલચી હતા અને કરજને બદલે જમીન જપ્ત

કરી લેવા માગતા હતા. મારા શાંતિપ્રિય પતિએ જમાનદારને કદ્યું—સાહેળ! ગરીબ ઉપર દયા કરા. આ વખતે જેમ બનશે તેમ રૂપિયા ભરી દઇશ. ગમે તેમ થાય તાપણ ખેતી તા કરવીજ પડશે સાહેબ!''

''જમીનદાર રિષિયા આપવાનું કખૂલ કર્યું; પણ એવી શરતે કે એકના બે પાછા આપવા. અહીં તા જીવન-મરણના સવાલ હતા. પતિએ તે મુજબ લખી આપ્યું. રૂપિયા મળ્યા. ખેતીનું કામ શરૂ થઇ ગયું.'

"આ વર્ષે પણ મારા પતિ ચિંતાતુરજ હતા. તે કહેતા કે 'જો આ વર્ષે પણ દુકાળ પડ્યા તાં…'" " હું એમને વચમાંજ અટકાવી દઇ કહેતી કે શું વારે વારે દુકાળ પડે છે? નહિ. એ ખનવાજોગજ નથી. "

"અમે બન્ને આંત:કરણપૂર્વક તે દયાળુ પરમાત્માની પ્રાર્થના કરતાં. અમને આશા હતી કે, આ વર્ષ મજાનું જશે! અમારી મહેનત એળ નહિ જાય. એ બહુજ ઉમેદથી અને આશાભર્યા અંતરે કામ કરવામાં લાગી ગયા હતા. વેળાસર વરસાદ પણ આવ્યા. બધાં ખેતરા લીલાંછમ થઇ ગયાં. માલ મજાના ઉગી નીકલ્યા. અનાજ પણ પાકી ગયું અને પાક પણ ઘણાજ સારા ને સરસ હતા. આ વર્ષે મારા પતિદેવ બહુજ આનંદમાં હતા—ખુશી હતા અને સાથે સાથે હતા પણ સતોષી! જાણે કે તેમને આ બધુંએ વગ્રમહેનત મળી રહ્યું હોયની!"

"નામવર! હું પહેલાંજ કહી ચૂકી છું કે, નસીખ અમારી વિરુદ્ધ હતું. અમે અભાગીમાં હતાં. એક દિવસે ખેકુતાએ ખેતરામાં જઈને જોયું તા હાય...! પાક ખધાએ સૂકાઈ ગયા હતા, અનાજ ખળા ગયું હતું. આ બધું એ રાત્રે પહેલા જખરજસ્ત હીમતું પરિણામ હતું. હાય! ખેકુતા-ના એક્લો વળા ગયા— સત્યાનાશ થઇ ગયું. હીમને લીધે પાક ખળી જવાથી ખેકુતાનાં હદયો કાટી પડયાં. હવે તા મારા પતિદેવ આ જીવનને તદ્દન નકામું ગણવા—માનવા લાગ્યા."

"જમીનદારને રૂપિયા ભરવાજ જોઇતા હતા. રૂપિયા ભર્યા વિના એ ગામમાં રહેવું બહુજ મુલ્કેલ હતું. રૂપિયા આપવા ક્યાંથી ? પાસે કાંઇ નહેાતું. ખાવાના સાંસા હતા. કાંઇ સુત્રતું નહેાતું. આખરે નક્કી કર્યું કે, ખળદ વેચીને કરજ ભરવું! ખળદા મને બહુજ પ્રિય હતા. એ અમારા દાહ્યલા દુઃખદાયક દિવસોમાં સાંખતે રહેનારા ખહાદૂરા હતા. જે વખતે એ ખળદ ખુંટેથી છાડી વેચવા માટે લઇ જવા લાગ્યા ત્યારે હું રાતી હતી. એ ખળદોના વિયાગ મને ગમતા નહોતો; છતાં પણ હું લાચાર હતી. હાય રે કરજ…. અક્સોસ!'

"એ ખળદો અમારા મિત્રા હતા, સહચર હતા, નાકર હતા. અમારા આનં દદાયક દિવસોના સાચા સાથી હતા! અમારી દશા પલટાઇ ગઇ. અમે કંગાલ ખની ગયાં; છતાં પણ અમે અમારા એ ખળદોના ત્યાગ નહોતો કર્યો. એ એવા ખળદ હતા કે બાલાવતાંજ એકદમ દાડીને પાસે આવી જતા. હું જે કાંઇ ખવરાવતી તે ખાઇ લેતા અને ગુપચુપ પાતાની જગ્યાએજ ઉભા રહી જતા. ધનવાનને જેમ ધનનું અભિમાન હોય છે, તેમ એ ખળદા ઉપર મને પણ જખર્ં અભિમાન હતું. એ ખળદા મને મારા પાતાના પ્યારામાં પ્યારા પુત્ર જેટલા પ્રિય હતા. આ ખળદા નહોતા વેચાતા, પણ આત્મા અને સહદયતાનાં વેચાણ હતાં. હું એમને ખળદ લઇ જવા નહોતી દેતી, પણ હાય જમીનદાર સાદ્ધારનું કરજ…યમરાજનું દેવું! શરીર ધ્રૂજ ઉઠે છે અને અંતઃકરણ ભયભીત થઇ પીડા પામે છે."

''મારા પતિ પણ રાતા હતા; આંખેથી નહિ પણ હૃદયથી રાતા હતા. આખરે તેઓ ખળદા વૈચવા ખજારમાં ચાલ્યા ગયા. એ ખળદા વેચીને કરજ ભરવામાં આવ્યું; હૃદયનું રક્ત વેચીને કરજ આપી દેવામાં આવ્યું હતું."

" કેમ જડ્જ સાહેબ ! તમે શા માટે માથું નીચું ઘાલી દીધું છે ? લખા, એને બીજેજ દિવસે જમીનના કર વસૂલ કરવાની શરૂઆત થઇ. બધાએ ખેડુતા પાયમાલ થઈ ગયા હતા; પરંતુ જમીનદારના ભય સર્વને ભયબીત કરી રહ્યો હતા. ક્ષેકોએ ધરનાં રાચરચીલાં, વાસહ્યુ- કૂસણ, ઢારઢાંખર વેચી સાડીને કર ચૂકવ્યાે. જમીનમહેસુલ વસુલ કરવા માટે જમીનદારના સિપાઇએ અમાર ત્યાં આવ્યા; પણ પાસે હતું શું ? કાંઇજ નહિ ! જ્યાં ખાવાના સાંસા ત્યાં જમીનમહેસુલના રૂપિયા અમારી પાસે ક્યાંથી હોય? એક સિપાઇ હંટર લઇ અમારા ઘર તરફ આવ્યાે. મેં મારા પતિને સમજાવી કહ્યું કે, એ સિપાઇને કહી દા કે, થાડા દિવસ થાબી જાવ. કાંઇક ધીરજ રાખાે. રૂપિયા થાડા દિ પછી આપીશું. ધણા ઘણા કાલાવાલા કર્યા પછી સિપાઇ ચાલી ગયાે. મને પાકા વિશ્વાસ હતાે કે, જમીનદાર ચૂપચાપ નહિ ખેસે. એ જરૂર રૂપિયા વસૂલ કરશે અને પછી ઝંપીને ખેસશે. "

"બીજે દિવસે જમીનદારના એક જમાદાર રૂપિયા લેવા આવ્યા. મેં રડી રડીને તેને મારી તમામ હષ્ઠીકત કહી સંભળાવી. એ જમાદાર આવ્યા તેા હતા રૂપિયા વસુલ કરવા, પણ એના અંતઃકરણમાં દયા હતી, મનુષ્યત્વ હતું, ઉદારતા હતી અને સહાનુમૂતિ તેમજ દુઃખિયાંઓની દાઝ પણ હતી. એની સામેજ મારાં વહાલાં ભૂલકાંએ રાેટલીના ટુકડા માટે ટળવળતાં ટળવળતાં રડતાં હતાં. એ જોઇ જમાદારને દયા આવી ગઇ, એનું હૃદય પીગળી ગયું અને અમને ૨૦ ડાલર આપ્યા. ડૂબતાને આધાર મળી ગયો. અંતરનું આંદાલન શાન્ત થયું; પરંતુ શાંતિ, શાંતિ તાે આવનારા તાેફાનની શરૂઆતજ હાય છે. એથી હું પૂરેપૂરી બેફિકર નહાેતી."

''એ દિવૈંતને વીત્યે આશરે ચાર મહિના થઇ ગયા હશે. એ નિર્દય જમીનદારે મારા પતિને બોલાવ્યા; તેઓ ગયા. થાડી વાર પછી કેટલાક સિપાઇએા મારે ઘેર આવ્યા. અનાજ વગેરે તમામ સામાન ઉઠાવી ગયા. પછી મને ખબર પડી કે, એ જમીનદારનુંજ કામ હતું. હૃદયમાં તાંકાન મચી ગયુ કે, મારા પતિદેવનું શું થયું હશે ? એએા કેમ હશે ? કેવી હાલતમાં હશે ?''

''એક કલાક પછી પતિદેવ ઘેર આવ્યા. એમનું માં ઉતરેલું હતું - હૃદય ઉદાસ હતું. તેઓ દુઃખો દેખાતા હતા. એએ લથડિયાં ખાઇ રહ્યા હતા. જોયું તો જણાઇ આવ્યું કે, એમના શરીરમાંથી રકત ૮૫કી રહ્યું છે. પીઠ ઉપર ચાખૂકના જબરા માર પડયા હતા. હાય! શું મનુષ્ય મનુષ્યને આવું રાક્ષસા નરપિશાચ જેવું દુઃખ દઇ શકે છે ? આ૮ આટલી નિષ્ફુરતા કરી શકે છે ? હાય! અરે એ પાપિયા! આ તેં શું કરી નાખ્યું? આમ મારૂં અંતઃકરણ ક્રોધથી ભરાઇ ગયું; પણ ગર્રાબના કોધના ઉપયોગ શા ? તે તા કક્ત આંદુઓના રૂપમાંજ દેખાઇ શકે છે –ઢળી પડે છે! હું રાવા લાગી. એ આવીને ગ્રુપચૂપ બેસી ગયા હું એમની પીઠે પાટા બાંધવા લાગી."

''પતિએ જબરાતે લાંબા નિસાસો નાખી કહ્યું—'એ દુષ્ટે ૨૦ ડૉલર પણ ઝુંટવી લીધા.''' ''એતે એમ કરવાના શા હક્ક હતાે શતે કેમ આપી દાધા શમેં લથડતી છબે પૂછ્યું. "

" 'હું કદાએ ન આપત, પણ મને ચાસુકના મારે વ્યાકુળ ખનાવી દીધા. એ મારથી હું ખેલાન થઇ જમીન ઉપર ઢળા પડયા. એ વખત ૨૦ ડાલર એ રાક્ષસાએ મારી કમરમાંથી કાઢી લીધા. વહાલી! મને બહુજ પીડા થઇ રહી છે. મને તમારા ખાળામાં માથું મૂકીને સૂઇ રહેવા દા.'"

''મે' એમને સ્વાડયા. એ કરાંઝવા લાગ્યા. જો કાઇ પૈસાવાળાને આવું દુઃખ હોત તા દવા-ઓના ઢગલે ઢગલા થઇ જાત; પણ નિષ્દુર ને કૂર નિર્દયતા! તું કાઇને પણ નથી ચાહી શકતી? કાણ જાણે છે કે, એ વખતે મારી ઉપર શું શું વીતક વીતી રહ્યાં હશે?' હાય! અંગ્રેજી રાજ્યમાં આ એક સ્વતંત્રતાનું જાજવલ્યમાન ઉદાહરણ હતું.

" ન્યાયી પદવીના અધિકારી પુરુષ ! શા માટે નિસ્તબ્ધ થઈ જાંએા છેા ? " જડ્જ— " ત્યાર પછી શું થયું ? "

"ત્રણ દિવસ જેમ તેમ નબ્યું. પછી તા ઘરમાં અનાજના એક પણ દાણા રહ્યા નહિ. પતિદેવ નાકરી માટે ઘેરથી નીકળી પડયા. એમને ગયે ત્રણ દિવસ થઇ ગયા, પણ એ પાછા આવ્યા નહિ. એ ત્રણ દિવસ અમે સાવ ભૂખ્યાં હતાં. જેમ તેમ કરી બચ્ચાંઓને ખાવાનું આપી દેવાતું. આખરે મેં અને મારી ઘરડી સાસુએ મજીરી કરવાનું શરૂ કર્યું! પતિ તા ન આવ્યા તે નજ આવ્યા. તેઓ સુખેથી ઘેર આવી જાય એટલા માટે હું દરરાજ પરમકૃપાળ પરમાતમાની પ્રાર્થના

કરતી. હું નથી જાણતી કે, મારી પ્રાર્થના પરમાત્મા સાંભળતાે હતાે કે નહિ ! હું માનું છું કે, કદાચ ગરીખાને માટે તેના પણ દરવાજા બંધજ હશે."

''મને ઉંધ આવતી નહેાતો. અંતઃકરણમાં શંકાએ અને ચિંતાએ ભરેલી હતી. કાઇ કાઇ વાર હું હાથ જોડીને આકાશ તરફ જોતી–ઇધિરની દયા માટે યાચના કરતી. બહાર આવીને વારે વારે જોતી કે, તેઓ કદાચ આવીને દરવાજે ઉભા હશે અને અમને જગાડવા નહિ માગતા હોય. આમ કેટલીએ રાત્રિએ મેં મારા મનમાહનના મંગલ માટે વ્યતીત કરી. આખરે હું બહુજ– બેહદ–ચિંતાતુર થઇ ગઈ. એ ચિંતા ભવિષ્યમાં આવનાર આક્રતની અગાઉથી સૂચના હતી.''

"એક દિવસ મેં સાંભળ્યું કે, મારા પતિદેવ એક માટરની નીચે કચરાઇ—ચગદાઇ જઇ પરલાક પહોંચી ગયા! હાય! એા જડ્જ સાહેળ! જરા વિચાર કરા કે, તે વખતે મારી ઉપર શું શું નહિ વીત્યું હાય! માટર! રાલસી માટર!! માનવશરીરની ઉપર થઇને નીકળા ગઇ! કાઇએ એને અટકાવી નહિ. કચરાઈ જવા બાદ મારા પતિને દવાખાને માકલવામાં આવ્યા હતા કે કેમ? એ વિચારવાજોગ સવાલ છે. ધનવાન અમીરાના વિલાસના દંડ ગરીએની ઉપર પડે છે. ન્યાયાધીશ! કહા-કહા કે, આ કેવા અજબ ગજબના ન્યાય છે વાર! ખરેખર, હવે એ કહેવાતા પરમકૃપાળ પરમાતમાપરથી મારા વિશ્વાસ ઉત્ર ગયો. ગરીએાને કુટું બસ્તેહ—પારિવારિક પ્રેમ—પૈસાદારાથી કેટલોએ વધારે હાય છે. મારી સાસુએ, મારા પતિના માતની ભાખર સાંભળીને પોતાના માયું એક પશ્ચર ઉપર પછાડી દીધું. એ જરા જરા ટળવળ્યાં અને શાંત થઇ ગયાં. આ દુનિયાથી તેઓ દૂર થઇ ગયાં. મને પણ આ જંદગીની ઉપર જબરદસ્ત કંટાળા આવી ગયા. હું આત્મહત્યા કરવા માગતી હતી, પણ મારી પાછળ બિચારાં બે નિર્દોષ ભૂલકાં હતાં—એક દીકરા અને એક દીકરી! મેં રડતાં રડતાં હાતીપર પથ્થર મૂકીને સાસુજની ઉત્તરિકયા કરી. એ કામ પણ ભીખ માગીને મેં કર્યું."

"ત્યાયાધીશ! શામાટે તમે આંસુ લૂછી રહ્યા છે ! શા સારૂ આંસુ ખેરવી રહ્યા છે ! જ્યારે દુનિયાની સહાનુભૂતિ ગરીબા તરફ નથી તાે શા માટે તમે મારી સ્થિતિ ઉપર રડાે છે ! ?" 'ત્યાયાધીશે બહુજ દુઃખથી માશું ઉંચું કર્યું અને કહ્યું—''વારૂ સાર પછી શું'!"

''ત્યાર પછી બાળકા રડવા લાગ્યાં, ખાવાનું માગવા લાગ્યાં. હું એમને ખાવાનું આપું કયાંથી ! મારી પાસે છે શું અને હતું પણ શું ! ન્યાયાધીશ ! મારાં ભાગ્ય કૂી ગયાં હતાં. બાળકા રાતાં હતાં અને મારૂં હૃદય ટળવળતું ને કપાઇ જતું હતું. કાઈ ઉપાયજ નહાતા. આખા દિવસ બાદ રાત્રે બાળકાનાં માં ઉતરી ગયાં. એમને એક કાળિયા પણ ખાવાનું નહોતું મળ્યું.''

''નાનકડી મેરીએ કહ્યું—' બા! ખાવાનું આપ ' વહાલા દીકરા જેકસે કહ્યું—-' બા! મારા પિતાજીને બાલાવ તે અમને જરૂર જરૂર ખાવાનું આપશે. તું તાે નથી આપતી.'"

'જડ્જ સાહેળ! તમારે કાઇ બચ્ચાં છે ખરાં કે ? જો હોય તા તમા પાતે મારા જેવી હાલતમાં તમને પાતાને મૂકી જીઓ અને પછી કાંઇક કલ્પના કરા એટલે તમને મારા દુઃખની કલ્પના આવી શકશે. ન્યાયાધીશ—એ ન્યાયાધીશ! એજ વખતે મારૂં ભાવી ઘાર અધકારમય બની ગયું. જીવનમાં રસ રહ્યો નહિ—સુખની કલ્પના પણ બાકી રહી નહિ. બાળકાેએ કરી કહ્યું—'બા! રાટલી-ખાવાનું-આપ!'"

'' ચાલા, હું તમને તે આપું. "

" એમ કહી હું બન્ને બાળકાને બહાર લઇ ગઇ. થાડે દૂર ગયા પછી જેકલે કહ્યું—' બા કયાં છે ખાવાનું ? ' "

"'ચાલ મારા ખાલુડા--ચાલ, જરા આગળ વધ. હું તતે ખાવાનું આપીશ.'"

''ચાલતાં ચાલતાં અમે એક તળાવની પાળે જઇ પહેાંચ્યાં. મેં એક વખત બચ્ચાંઓને પ્રેમલરી નજરે જોયાં. એ વખતે ખાવાનું મળશે, એ આશાએ તેઓ પ્રપુલ્લિત થઇ ગયાં હતાં. આશાના અનેરા ચમકાર તેમની આંખામાં થનગન કરતા નાચી રહ્યો હતા. એ જોઇ હું રડી પડી. જુંજુ ! હું એ બાળકાની હતભાગિની માતા હતી-માતા!'

''એ વખતે જેકસે કરી કહ્યું—' બા, ખાવાનું આપને !' "

"'આપું છું!' એટલું કહી મેં આસપાસ આમતેમ જોયું. કાઇ ત્યાં નહેાતું. મેં જેકસતું ગળું પકડી લીધું. એ જોર જોરથી ખૂમા પાંડે તે પહેલાંજ મેં એને ભૂ-પીતા કરી નાખ્યા. એ શાન્ત થઇ ગયા, એના જીવનદાપક ખૂઝાઇ ગયા અને આખરે મેં એને તળાવના પાણીમાં ફેં કો દાધા."

"અહ્યુસમજુ બાલિકા મેરી સમજ કે—જેકસને બાએ ખાવાતું આપ્યું અને તેથી તે શાંત થઇ ગયાે—મૂંગા રહ્યો. દર્દભર્યા અવાજે દયામણું મ્હેાં કરી મેરી બાલી—' બા! મને ખાવાતું આપને ?'"

"એ બાલિકાને એના ભાઇની પાસે પહેાંચાડી દેવા મેં મારા હૃદયને મજબૂત બનાવ્યું.- મેરીનું નાનકડું સુંદર ગળું મેં એકદમ દબાવી દીધું અને તે એટલા જેરથી કે બિચારી બાલિકા- ના સુકામળ શરીરમાંથી તત્કાળ પ્રાણુજયોતિ નીકળી ગઇ—રહી ગઇ ફક્ત તેની ચેતનહીન . કાયા! તેના મહાને પણ મેં તળાવમાં પધરાવી દીધું. મારી આંખામાંથી બે આંસુએ ટપકી પડ્યાં. ત્યારપછી હું એજ તળાવમાં જળસમાધિ લેવા—મારાં બચ્ચાંએાને મળવા—કૂદી પડલી હતી એટલામાંજ મને પકડી લેવામાં આવી. આ જડ્જ સાહેબ! આ મારી પાપકથા છે— કષ્ટમય કરુશ કહાણી છે."

ન્યાયાધીશ બાલ્યો—"એર'ડેલ! આ તમારાં બાળકાના જીવન ઉપર બલાત્કાર હતા. શું તમારા સિવાય બીજા ખેડુતા અહીં નહેાતા ?"

એ સાંભળા એર'ડેલ બાલી—''નહિ, નહિ'' તે ગર્જના કરવા લાગી—''હા, હતા અને અત્યારે પણ છે ખરા ! કદાચ સ્નેહમયા માતાએામાં તમે મને નિર્દયા-નિષ્ફુર સમજતા હશા.'' ''હા, તેમજ છે ! ''

"પણ એ તમારી જયરી ભૂલ છે."

"કેવી રીતે ? જરા સમજાવ તા !"

"ન્યાયાધાશ! તમે ગામડાંઓમાં જઇને જુએ. ખેડુતાની સ્ત્રીઓ ભૂખથી દિવાની થઇ રહી છે. અન્નવિના તેઓ તથા તેમનાં ખાળખવ્યાંઓ ટળવળી રહ્યાં છે. તેઓને પાતાનીજ ફીક્રર છે— ખવ્યાંઓની નિલ્. એઓ પાતાનાજ રક્તમાંસના પિંડાને ચીરી ચીરીને અને રાંધારાંધીને ખાઇ રહી છે. તેઓ અંગ્રેજોને—જે જાતિના તમા પાતે પણ એક ગૌરવવાન પુરુષ છા તે જાતિને— લાખા લાખા ધિક્કાર દઇ રહી છે. તેઓની ફિટકાર અને કદુઆઓના શાપના તમા લોકા ઉપર વરસાદ વરસાવી રહી છે—ચાધાર આંસુડે રાઇ રહી છે. શું એજ તમારા ન્યાય છે ? શું એજ સામ્રાજયસુખ છં? કહા, ન્યાયાધાશ! સાક્સાક કહા—રપષ્ટ કહા કે, આ તે તમારા કેવા વિચિત્ર જવાય છે? અજબ ઇન્સાક છે?"

કેવી વિષાદમય કરુણ કહાણી છે! ન્યાયના શાસનના ભયંકર પરિણામના વિચાર કરી' ન્યાયાધીશની આંખામાંથી ૮૫૮૫ આંસુડાંઓ ખરવા લાગ્યાં; પરંતુ ન્યાયાધીશનું આસન કાંઇ' ભાવનાઓ પ્રદર્શિત કરવાનું આસન કે સ્થાન નહેાતું. એ તો ન્યયાસન હતું—ન્યાયમંદિર હતું. એ દંડનુ સ્થાન હતું. અહીં કાેમળ ભાવાનું સામ્રાજ્ય નહેાતું. અહીં તા પ્રમાણાની જીત હતી— પરિસ્થિતિની નહિ. જડ્જ જેસક્નું હદય પીગળા જવા છતાં પણ તે એર દેલને કાંઇ પણ સહાયતા કરી શક્યો નહિ.

તેણે કહ્યું—" મિસિસ એર ડેલ! કાઇ પણ રીતે કાર્ટ તમારી સહાયતા નથી કરી શકતી. એને માટે મને બહુજ દુઃખ થાય છે–પશ્ચાત્તાપ પણ થાય છે; પરંતુ હું શું કરૂં? પરાધીન પ્રાણી સ્વતંત્ર વિચારાની સાથે નથી રહી શકતો. તમે પાતેજ તમારા ચુન્હા કખૂલ કરી લાંધા છે. તેથી તમારા ઉપર બાળહત્યાના ચુન્હા લાગી ચૂક્યા છે. બાલા, તમને કયી સજ વધારે સુખ અને શાંતિદાયક છે?"

''હું માતિસવાય બીજું કાંઇ પણ નથી માગતી કે નથી ચાહતી. અત્યુદંડજ મારે માટે સુખકારક અને શાંતિદાયક છે–હું પણ તેજ ચાહું છું' માગું છું. હવે મને જીવતા રહેવાની લાલચ નથી અને આશાં કે અભિલાષા પણ નથી."

જડ્જ—''તમારે જીવવુંજ પડશે. ન્યાય કહે છે કે, તમતે જીંદગી સુધી દેશનિકાલની સજા થવી જોઇએ."

" डेभ वा३ ? "

''તમે એક ભય'કર પાપ કર્યું' છે. તમે કાળે પાણીએ જશાે ને ત્યાં રહીને તમારાં પાતાનાં વહાલાં બચ્ચાંએા માટે પશ્ચાત્તાપ કરતાં રહેશાે. તમને એજ સજા કરવામાં આવે છે.'

"એ સજા હું નથી કખૂલ કરતી. કાળેપાણીએ મને કાેઇ પણ લઇ જઇ શકે તેમ નથી. હું હવે સ્વતંત્ર છું. મારી ઉપર કાેઇની પણ સત્તા નથી."

જડ્જ—''તારે જવુંજ પડશે. સિપાઇએન ! તમારે ગુન્હેગારને લઇ જવી પડશે. આની ઉપર તમારે સખ્તાઇ પણ કરવી પડશે. જાએન, એને લઇ જાએન. લેડી એર ડેલ—''

"હું જાઉં છું મિ. જોસક ! પરંતુ તમે પણ સાંભળી લ્યા. (સિપાઇએમને પાતાની તરક ધસી આવતા જોઇને) સિપાઇએા ! જરાક થાેબી જાેએા. તમારે મારી ઉપર શક્તિપ્રયોગ કરવાની જ ૩૨જ નથી. વારૂ મિ. જડજ ! હું તા જાઉં છું, પણ તમને એ જણાવવા માર્યું છું કે, આ ખૂનની સજા તમે નથી કરી. આ તાે ગરીબાઇ માટેની સજા છે. શું એ તમે સમજી શકાે છેા ? મારી ઉપર ખાળહત્યાના ગુન્હા છેજ નહિ; પણ વર્તમાન સરકાર—નીચ ને સ્વાર્થા લોકાના ક્ર્ કુરાજ્ય…ના અપરાધ છે. સરકાર દરવર્ષે વગર ઉપકાર કર્યે પ્રજાની પાસેથી જમીન મહેસ્લે વગેરેના રૂપમાં કરાેડા ડાલર વસુલ કરે છે. તે સરકારે આપત્તિને વખતે–વસમી વેળાએ ગરીબ બિચારી રાંકડી રૈયતની સહાયતા ન કરવી જોઇએ ? શું એ એનો ધર્મ નથી ? શું એ તેમની ન્યાયી ને યેાગ્ય કરજ નથી ? મિ. જડ્જ ! સાંભળી લ્યા અને એ સ્મરણમાં રાખા કે, આ ચ્યન્યાયા સત્તા વધારે દિવસ ટકી રહેશે નહિ. તરતમાંજ તમારી જાતિનું સત્યાનાશ થઇ જશે— ત્તમારા એાટલા વળા જશે ! એ પણ ન ભૂલશા કે, આ અમેરિકામાં થાડાજ સમયમાં એવા તા જબરદસ્ત ને દારુણ દાવાનળ સળગી ઉઠશે કે જે તમને બાળીને રાખખાખ બનાવી દેશે અને ચ્યા પ્રાંત સ્વત**ેત્ર થ**ઇ જશે. તમારૂ પાતાનુંજ રક્ત તમારા જબરા શત્રુ થઈ પડશે. તમારાજ અગા કાડી જશે અને તમને પીડા દેવા લાગશે. આખરે એક દિવસ એવા આવશે, કે જ્યારે તમારું નામજ નહિ રહે. દુષ્ટા ! ગરીબાને સતાવી સતાવીને રાજી ચનારા શયતાના ! તમારા થાેડાજ સમય ખાદ નાશ થઇ જશે. તમારી સંધશક્તિ કાંઇ પણ કામ નહિ લાગે. કાયરાે ! કુટિલ નીતિત્રો ! તમારા કાયદાએા અને **ન્યાયની ઉપર દુનિયા ખડખ**ડ હસશે. ભાઇ ભાઇ જાૃદા જાૃદા પક્ષેામાં સામેલ થશે. તમારું ભયાનક પતન <mark>થ</mark>શે. દુનિયામાંથી તમારું નામનિશાન પણ મડી જશે. જો રહી જશાે તાે હાથ ચાેળા ચાેળાને રડશાે અને સડી સડીને મરી જશાે. મિ. જ′્જ ! મારાં આ વચના તમારાપ્રત્યેની મારી શત્રુતાનાં નથી, પણ મારા દારુણ દુઃખમય અંતઃકરણુના ખરેખરા અને ભયંકર શાપ છે ને તે જરૂર કળશેજ ! મિ. જોસેક ન્યાયાધાશ ! **જુએા, આકાશ તરફ નજર કરી જુએા,** પરલાેક—સ્વર્ગ—તમારી ઉપર શુંકે છે. તમને દુનિયા-માંથી ઉઠાવી લઇ જવા માટે શયતાન તૈયાર થઇ ગયા છે—ઉભાે છે. તમે ક્રોધના પાત્ર નહિ પણ પતિત થનારા ને દયાને પાત્ર છેા. પરમાત્મા તમને ક્ષમા કરે. સિપાઇએના ! મને જલદી લઇ ચાલેા. આ ન્યાયાધીશ છતાં પણ અંગ્રેજજ છે તે પામર છે. એતે હૃદય ન<mark>થી.</mark> હૃદય હેાય તાેપણ તે નિષ્કુર છે, નિર્દય છે. એ મનુષ્યત્વહીન પામરનું મ્હેાં પણ 🐒 નથી જોવા માગતી. ચાલાે, લાઇએાં! ચાલાે. મિ. જડ્જ ! તમને આ મારી આખરી સલામ છે."

અદાલતની ભીડમાંથી "હિયર, હિયર' ને "બ્રેવેા–બ્રેવેા' ના અવાજો નીકળવાથી અદાલત ગર્જના કરવા લાગી. ગુન્હેગાર સ્ત્રી સિપાઇએાની સાથે કેદખાના તરફ ચાલી નીકળી. મિસિસ એર ડેલના મુખ ઉપર કાંતિ હતી, શૌર્યનાં ચિહ્ના હતાં અને શાકના તરગા–ભાવા તે ઉપર તરવરી રહ્યા હતા.

આજે આખી દુનિયા શાંત જણાય છે. સ'ધ્યાના સમય હાવાથી આકાશમાં ભગવાન સૂર્યનારાયણ પણ શાંત લાગે છે. સ્વચ્છ આકાશમાં વાદળના ખે ચાર ડુકડાએ આમતેમ ફેલાઇ ગયા છે. એ ટુકડાઓ સૂર્યની મનાહર રતાશને લીધે ખહુજ રૂપાળા લાગે છે. વિશાળ સમુદ્ર પણ ખધી રીતે શાંત છે. કક્ત જળના એ ચાર તરંગા ઉત્પન્ન થઇ આમ**તેમ** મજેથી નાચે છે એટલુંજ ! એ સાગરના વિશાળ પટ ઉપર બ્રિટીશ કેખલેટ નામની સ્ટીમર વેગથી ચાલી જાય છે. એમાંના મુસાકરા કાેઇ વખતે જમવા જાય છે તાે કાેઇ વખતે સમુદ્ર અને આકાશના મનમાેહક દેખાવા જાવા માટે ડેક ઉપર આવીને ઉભા રહે છે. કાઇ કાઇ તા આગળાટનાં મશીના જોવા માટે તેમાં નીચે ઉતરી જાય છે. એ આગળાટના એક એારડામાં એક અળળા સ્ત્રી ગુપચપ બેડી છે. વહાલા વાચક! એજ સ્ત્રી મિસિસ એર'ડેલ છે. આજે એ ધરકે ધરકે રડી રહી છે. એનું આપત્તિમય અંતઃકરણ ઉદાસ થઇ ગયું છે. દુઃખાેથી બળી ગયેલી અબળાના અંતઃકરણમાં આત્મવેદના સિવાય બીજાં શું રહી શકે તેમ છે વાર ? એના સંસાર નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ ગયા છે. માળામાંથી પક્ષાએા પોતાની પાંખા પહેાળા કરીને ઉડી ગયાં છે અને સ્વત ત્રતાની પ્રેમી પંખિણીને જખરદસ્તીથી પરાધીનતાનાં પાશવિક ખંધનાથી બાંધી લેવામાં આવી છે. આજે-અત્યારેજ મિસિસ એરંડલ વિચાર કરી રહી છે કે, ખરેખર હું ગુન્હેગારજ હતી. મારે મારાં બાળકાનાં ખૂન કરવાની શી જરૂર હતી ? શું મજીરી કરવાથી પેટના ખાડા પૂરવા પૂરતું નજ મળી શકત ? ના. મજારી મળતીજ નહોતી. એવી હાલતમાં ખરેખર મારાં વહાલાં ખાળકાનું ભરણપોષણ કરવાનું મારે માટે બધી રીતે અસંભવિત હતું-મારાથી ન ખનવા જોગ કામ હતું ! વહાલા દીકરા જેકસ! મેં તને અને તારી બહેન મેરીને પાતાના સ્વાર્થમય યદ્યકુંડમાં હાેમી દીધાં આહુતિ ખનાવા ખલિદાનની વેદી ઉપર વધેરી નાખ્યાં, છૂંદીછૂંદીને ચગદી પણ નાખ્યાં ! તે વખતે તમે અત્રાન બાળકા હતાં; પણ હવે પરલાકમાં, મારાં વહાલાં ભૂલકાંએા ! તમે અજ્ઞાન નહિજ રહી શકા ! હાય. પ્યારા પુત્ર જેકસ-એ મેરી! આજે તમારું સ્મરણ મને વિહવલ ખનાવી દે છે. મને માક કરજો. મારાં વહાલાં ભૂલકાંએા ! અરે...પણ આ શું ?...

એ અખલા એારતે જોયું કે, સમુદ્રના ચંચલ તરંગા ઉપર બે દિવ્ય બાળકા તરી રહ્યાં છે. આહ! સાં શાંત થઇ ગયું. જાણે કે આગબાટ ઉભી રહી ગઇ હાયની! તરંગાપર રમતાં બાળકા જેક્સ અને મેરી છે, તેમનું મુખમંડળ મધુર મધુર હાસ્યની ઝાંખીથી ચમકી રહ્યું છે. કદાચ, હવે તેઓ બૂખ્યાં નહિ હાય! એકાએક સમુદ્રનાં હાથીસમાં માે જાં એા શાંત થઈ ગયાં. એ બાળકા સાગરના તરંગા ઉપર ઉભાં રહી ગયાં. ધામે ધીમે પછી તેઓ પોતાની પાસેજ જાણે આવી ઉભાં હાયની, એવા મિસિસ એર ડેલને ભાસ થઇ આવ્યા. એ બાળકાનાં મુખ ઉપર તિરસ્કાર અને ઘૃણાના ભાવા ચમકી રહ્યા હતા. જેક્સ જાણે પોતાની સ્નેહમયી માતાને કહી રહ્યો હતા કે 'બા, બા! તું આ પાપી લોકોના પંજામાં કેમ આવી ગઇ છે? બા! આ ન્યાય નથી. આવ, અમે તને બચાવી લઇશું."

મેરીએ પણ જાણે કહ્યું કે " ખા! ચાલી આવ. તારી દયાકૃપાથી અમે સુખી છીએ માડી!" 'અહા! મારી દયાનું સ્મરણ કરાવી મને તિરસ્કારમય શખ્દાનું લક્ષ્ય બનાવી રહી છે—મને તરછાડી રહી છે. એણે તે તરફથી આંખો ફેરવી લીધી. આંખો ફેરવી લેતાંજ તે જે એારડામાં હતી તેના એક ખૂણામાં કરી બાળકાનાં મધુર મુખ દેખાવા લાગ્યાં. બારીમાંથી બીજી તરફ જોયું તા ત્યાં પણ બાળકા ઉભાં ઉભાં કહી રહ્યાં છે કે:—

"માતા-માતા! આ ન્યાય નથી."

હવે આ નારીને નિરાંત ક્યાં મળી શકે ? ખરેખર અહીં ન્યાય નથી. શું મારા એજ ન્યાય હતા ? એા પરમાત્મા ! શું દુનિયામાં તારી હસ્તી છેજ નહિ ? અને જો હાય તા તું શું સૂઇ રહ્યો છે? શું તું નહિ જાગે? સારૂં, હવે હું પાતેજ તમારી નિકા, તમારી પાસે આવી દૂર કરવાની કાશીશા કરીશ. તમામ દુનિયા સખમાં છે તા પછી મનેજ શા માટે દુઃખની ભયંકર જ્વાલામાં નાખી દીધી–રે હામી દીધી? માતજ મારી માતાની પવિત્ર સાેડ છે અને તેજ મને આરામ આપી શકશે. થાંભા, આ વહાલાં ખચ્ચાંઓ! જરાક થાંભી જાઓ, આવું છું. ખરેખર અહીં ન્યાય છેજ નહિ!

એણે કરી ખારીમાંથી જોયું તા ખાળકા અદશ્ય થઇ ગયાં હતાં.

હવે ગુન્હેગારને જીવનના માહ થવા લાગ્યા. ઓહા! જીવન કેટલું બધું સુંદર અને કેટલું માહક છે! એની સૌંદર્યમય સુંદરતામાં મૃત્યુને કાંકે પહોંચી ગયેલા માણસ પણ માહિત થઇ જાય છે, મુગ્ધ બની જાય છે, જીવનની તરફ તે લાલસામય તરંગાવડે જોવા મંડી જાય છે. નહિ, જીવનને વેડપી દેવાની જરૂરજ શા છે? એવા વિચાર કરી એર ડેલે આંખા ઉવાડી તા તેને કરી પણ પાતાનાં બાળકા દેખાયાં. તેમનાં મુખ ઉપરાતરકારમય ભાવા ઉછળતા હતા અને આંખા પણ તેવાજ ભાવાથી ભરેલી હતી અને તેઓ તેની તરફ જોઈ જોઇ ધૂરકે ધૂરકે રડી રહ્યાં હતાં.

હવે એનાથી રહી શકાયું નહિ. હવે એણે નિશ્ચય કરી લીધા કે, જ્યાંસુધી આ છવન એ ત્યાંસુધી આ ભયંકર દેખાવ દેખાતા ખંધ થશે નહિ. હું જીવતી રહું પણ શામાટે ? શું એજ અન્યાયી અધિકારીના અન્યાય સહન કરવા માટે ? એ નહિ બને. અને બની શકશે પણ નહિ. એવા વિચાર કરીને તેણે મરવાના નિશ્ચય કરી લીધા.

એારડીના દરવાજો બંધ હતા. એ બહાર આવવા માગતી હતી, પણ આવી શકી નહિ. હવે એવા સમય હતા, કે જ્યારે તે મરવા માગતી હતી પણ સાધન નહેાતું. ક્કત બારીએ સોઢાના ગજ બેસાડેલા હતા.

મરનાર આખરે મરવાનું સાધન ખાેળીજ કાઢે છે. એર ડેલે ગુપસુપ એક બાેંયરાના દરવાજો ઉધાડયા અને તે રસ્તે તે એક નીચેના એારડામાં પહેાંચી ગઇ. અહીં સ્વચ્છ પાણી બેગું કરવાના એારડા હતા. પાણી છાેડવા માટે ત્યાં એક ચક્કર લગાડેલું હતું.

મિસિસ એર હેલે-દુ:ખી અભાગણીએ-એક વાર આમ તેમ જોયું. પછી આકાશ તરફ જોયું. શાડી વાર તે તે તરફજ જોતી રહી. એ દહિનશ્ચયથી ઉડીને એક સિંહણની જેમ ઉર્ભા થઇ ગઇ. એનામાં જેટલી શક્તિ હતી તે ખધી એકઠી કરી તેણે જોરથી-ખૂબ જોરથી-લોઢાના ચક્કર ઉપર એક નારિયેળની જેમ-માથું પછાડયું! ચક્કરે અટહાસ્ય કર્યું અને ગુન્હેગાર સ્ત્રી મિસિસ એર હેલ હમેશને માટે શાન્ત ગઇ ગઇ. એનાં કાર્યોના અંત થઇ ગયા.

એ અપરાધી સ્ત્રીનાં અધિકારીએ પ્રત્યે નીકળેલાં શાપવચનાે ઘણા કાળ સુધી આકાશમા ગર્જના કરતાં રહ્યાં. કેાણ કહી શકે છે કે, મિસિસ એર ડેલના એ ભય કર શાપ સફળ થયા કે નહિ ?

અમે પણ અમારા વાચકાને નસ્રતાથી પૂછીએ છીએ કે—-આપ પોતેજ કહેા કે, આમાં અપરાધી–ગુન્હેગાર-હતું કેાણ ^ક

("ચિત્રમય જગત" ના અંકમાંથી. લેખક:-શ્રી. પંડિત ઉદયચંદ વૈદ્ય.)

६७-ऋॉस लईने आवेला परोणाओ

ાજ્યાંથી જયાંથી મિશનરીઓની પૂર્ણ હકાલપટ્ટી થઈ, ત્યાં ત્યાં સ્વરાજ્ય ટક્યું અને બાકીના દેશ યૂરાેપીયનાએ ગળા નીચે ઉતારી દીધા, જાપાનના સ્વાતંત્ર્યનું કારણ ખ્રિસ્તીધર્યના સમૂળ ઉચ્છેદજ છે, એમ અમને લાગે છે."

એશિયા ખંડમાંના જૂદા જૂદા દેશાને પાશ્ચાત્યાએ કેવી રીતે હાેઇયાં કર્યા, એ સમજવાને ઉપલા ઉતારા સારા ઉપયાગી થશે. એશિયા ખંડને છતવા સારૂ પ્રથમ પ્રવાસીઓ આવ્યા અને એ પ્રવાસીઓ પાતાની સાથે પાદરી લાેકને લેતા આવ્યા. ત્યારપછી વેપારી આવ્યા અને છેવટે તરવારે આવીને એશિયા ખંડને પાદાકાંત કર્યા. ક્રાંસ, ત્રાજીડી અને તરવાર, એ આપણા એશિયાટિક રાષ્ટ્રાના ગળામાં કાંસા નાખવા સારૂ તૈયાર કરેલાં ત્રણ સાધના હતાં. તાે આ એશિયા અંકમાંના નિરનિરાળા વિષયા વાંચતાં પહેલાં જે ખ્રિસ્તી ધર્મ આપણા દાસ્યના પહેલા કાંસા નાખ્યા તેના સંક્ષેપમાં ઇતિહાસ જોઇએ.

એશિયાખંડ શાધવાને આવેલા વારકા ડી ગામા, ક્રિડનાન્ડ મૅગલિન અને અલણકર્ક વગેરે પ્રવાસીઓ સંખંધની હડાકત વાચકવર્ગને જ્ઞાત છે એમ સમજીને અમે પ્રથમ ધાર્મિક પારતંત્ર્યના પ્રશ્નને હાથમાં લઇએ છીએ. હિંદુસ્તાન, જાવા, સુમાત્રા, ચીન, જાપાન વગેરે દેશામાં પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રામાંથી જાદૃદાં જાદૃદાં મિશન આવ્યાં, એ બધાંએ પાતાની પુષ્યાઇ ખર્ચાને એશિયાખંડની ભૂમિ પાશ્ચાત્ય લૂટારાઓના પરાક્રમને માટે અચ્છી રીતે તૈયાર કરી રાખી. એ તમામ મિશન-રીઓના પરાક્રમનાં ગુણગાન પાશ્ચાત્ય લેખકાએ ગાયાં છે. એ પ્રત્યેક મિશનના કાર્યના અમારે વિચાર કરવાના નથી; કારણ આ ઇતિહાસ કહેવાનું સ્થળ નથી, પણ આપણા અગે લાગેલી આગનું જ માત્ર અમારે નિરીક્ષણ કરવાનું છે.

હિંદુસ્તાનમાં ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રસાર કરનાર પહેલા વીર ચામસ નામના હતા. તેણે બહુ જાૂના કાળમાં ખુષ્યિતી ધર્મના પ્રચાર કર્યો હતા; પણ પાર્ટુંગીઝાએ હિંદુસ્થાન જીતવાની શરૂઆત કરી ત્યારથી ખિરતી પાદરીઓને આપણા દેશના જંગલી, અજ્ઞાની, ખાટા ધર્મની ને ખાટા દેવાની આરાધના કરનારા લાેકાની કરુણા આવી ને આપણને અજ્ઞાનપંકમાંથી તેમજ નરકમાંથી છાેડા-વવાને તેમને વધુ સગવડ મળી. યૂરાપમાં ઇગ્નાર્ટસ લાયલાએ જેસુકટ પંચ સ્થાપ્યા અને ૧૫૪૧ માં ક્રાન્સિસ ઝેવિયર હિંદુસ્થાનમાં આવવાને નીકળ્યેા. ઝેવિયર સાહેબની ધર્મભાવનાના સાગર પાતાને આટલા ખધા અર્ત લોકાને ધાર્મિક ગુલામગીરીમાંથી છોડવવાનું શ્રેય મળશે એવી કલ્પનાથી ઉછળવા લાગ્યાે અને જે લાેકાને વટલાવવાના છે તેમની ભાષા તાે પાતાને સ્પાવડવી જોઇએ એ વિચાર પણ તેમને સૂઝયા નહિ. ઝેવિયર સાહેખને હિંદુસ્થાનમાં વટલાવવાનું કામ કરવા સારૂ કુલમુખત્યારી આપવામાં આવી. ઝેવિયર સાહેબ હાથમાં એક ઘંટા લેતા ને રસ્તામાં તે ધંટા વગાડતા જતા. છેાકરાંએા તેમની પાછળ લાગતાં, પણ એ છેાકરાંએાનેજ તેઓ ઇસુખ્રિસ્તના પવિત્ર ભાયખલમાંનાં વાક્યા બાલાવતા અને તે વાકયા તમારાં માળાપ પાસે પણ બાલા**વા** એવા ઉપદેશ કરતા. આગળ જતાં તેમણે ગાવામાં શાળા અને કાલેજ કાઢયાં. ધમ પ્રસારને માટે આ શિક્ષણસંસ્થાએાના સારા ઉપયાગ થશે એવી તેમની કલ્પના હતી; પણ એ સંસ્થાઓના ખર્ચ કેવી રીતે નિભાવવા એની તેમને ચિંતા થઇ પડવાથી તેમણે એક નવાજ માર્ગ શાધી કાઢયાે. ગાવામાં જે હિંદુ લોકાનાં દેવળા હતાં તે દેવળા તેમણે લશ્કરી સિપાઇએાની મદદથી ઉષ્વસ્ત કર્યાં અને એ દેવળામાંની મૂર્તિના દાગદાગીના, હીરા, માણેક, માતી વગેરે અમૂલ્ય સંપત્તિ લૂંડી લઇને તેના વિનિયાગ **આ સંસ્થામાં** કર્યો. ત્યારપછીના કાળમાં ગાવાની અંદર મિશન**રી**-એાએ અત્યંત રામાંચકારી એવા અત્યાચાર કર્યા.

ઉવિયર વચમાં હિંદી અને મલાઇ ભાષાના ભાગ્યાતૃદયા પરિચય કરી લીધા. પછી તે ગાવાથી આગળ મલભાર તરફ વજ્યા. આ આખા મલભાર પ્રાંત પાટું ગીઝાના કબજામાં આવ્યા હતા. અહીં સુદ્ધાં ઝેવિયર ઘંટા વગાડતા કરવા લાગતા. છાકરાંઓ તેની પૂંઠે લાગી તેની રેવડી ઉડાવતા. પણ ક્રાઈ પણ પ્રકારે શ્રોતા મળ્યા કે એનું કામ ચાલતું. પછી તે એક માટા પથ્થર ઉપર ઉભા રહેતા. અને લૅટિન, સ્પૅનિશ, ઇટાલિયન, ક્રેંચ વગેરે ભાષાઓના આધાર લઇને અને સાથે સાથે હાથપગના ચાળાની મદદ લઇને ઉપદેશ શરૂ કરતા. છેવટે તે ક્રાંસ કાઢતા. એ ક્રાંસનું પાતે સુંખન લઈ લોકાની પાસે પણ સુંખન લેવરાવતા. પછી તે પ્રત્યેક જણને એક એક માળા ખક્ષીસ આપતા. કેવળ ચુંખન કર્યાથી તે એકલી માળા ફેરવવાથી તમે વટલાયા એમ તે કહેતા. વટલાવવાના આ પ્રકાર સિવાય ખીજો પ્રકાર વધુ પ્રભાવશાળી હતા. તે પાર્ટુગીઝ સિપાઇએાની મદદથી હિંદુનાં દેવળા તાહી નાખતા, અંદરની મૂર્તિઓના ટુકડા કરતા, એજ જગાએ પવિત્ર ઇસુનાં દેવળા ઉભાં કરતા ને એ દેવળામાં ક્રાંસપર લટકનારા ઇસુની મૂર્તિ સ્થાપતા. આવાં દેવળા તેણે કેટલાં ઉધ્વસ્ત કર્યાં એના પત્તોજ નથી. તરુણા જો ધર્માન્તર કરે તા બહુ ઉત્તમ, એવા ઉદ્દેશથી તેણે શાળાએ કાઢી ને એ શાળાએ માં સૈનિકાની ધાકથી છે ાકરાંઓને આવવાની કરજ પાડી. અનેક ઠેકાણે શાળાએા ઉધાડવાને કાર્યકર્તાઓની જરૂર પડવા લાગી. ઇએંત્રાટસ લાયલાને લખવામાં આવ્યાથી તે આવા કાર્ય કર્તાએાને આપણા ઉહારને માટે બાટા ભરીને માકલવા લાગ્યો. એમનું મુખ્ય કેંદ્ર ગાવાની કાંલેજ હતું. ત્યાં આગળ ઝેવિયરે ૧૨૦ હિંદૂ છાકરાંને લશ્કરી સખ્તાઇથી આણીને વટલાવ્યા ને તેમને પાતાના જાતભાઇઓને વટલાવવાના હુકમ કર્યો. સિલાનમાં આવેલા કંદીના રાજ્યને તેની આસપાસ લશ્કરી અધિકારીઓ ઉભા રાખીને આવીજ રીતે વટલાવવામાં આવ્યા અને તેના પ્રજાજન તેમજ અધિકારી પૈકી જેઓ વટલાવાને રાજી નહિ હોય તેમની માલમત્તા જપ્ત કરવામાં આવશે એવો હુકમ કાઢયાે. આવા પ્રકારની ખળજખરીના ધર્માન્તરને લીધે દરરાજ હજારા લાક ખ્રિસ્તી થવા લાગ્યા ને ઝંવિયર સાહેખને ખાપ્ટિરમા વિધિ કરવા સારૂ દિવસ ને રાત્રિ અધુરાં જણાવા લાગ્યાં.

આ ધર્માતર કેવળ નામનું હતું. વટલાયલા લોકાને પાદરીએા ખ્રિસ્તી કહેતા એટલુંજ, પણ તેમનાં પગલાં ત્યાંથી ગયા પછી તરતજ આચારવિચારથી પૂર્ણ હિંદુ એવા આ વટલાયલા લોકોને બ્રાહ્મણા કરીથી પાતાના ધર્મમાં લેતા. આ પ્રકાર જોઇને ઝેવિયર તથા તેના દાસ્ત અ'તાન ક્રિમિનલના પિત્તો ખસી ગયા અને તેમણે ધ્રાહ્મણોના અનન્વિત છળ કરવાની શરૂઆત કરી. આ છળ મનુષ્યત્વને કલંક લગાડનારા હતા અને એ કૃત્ય પવિત્ર ઇસુખ્રિસ્તના અનુયાયા-એક ગાલમાં મારવાથી બીજો ગાલ આગળ કરવા આમ કહેનારા—કરતા હતા! આ છળ અસજ્ઞ થવાથી જે લાેક હજુ સુધી હિંદુ રહ્યા હતા તેમની પાસે વ્રાહ્મણાએ મદદને માટે યાચના કરી. ત્યારપછી આ પાર્ટુગી જો વિરુદ્ધ લડાઇ થતાં એ લડાઇમાં આ અંતાન ક્રિમિનલ તેમજ ખીજા અતેક પાર્ટગીઝ લાેક માર્યા ગયા. આ કતલને લીધે મિશનરી લાેકાના જીલમ કંઇક કાળ ઠંડા પડયા, પણ ક્રાન્સિસ ઝેવિયર એ કંઇ આવા બનાવથી ગભરાઇ જાય એવા નહેાતા. એણે વટલા-યલાઓની શુદ્ધિ કરી લેનારા બ્રાહ્મણા ઉપર વેર લેવાનું તક્કી કર્યું. એણે ગાવામાં એક ધર્મ-મંડળ સ્થાપ્યું તે એ મંડળના તે પાતે અધ્યક્ષ થયા. આ મંડળના હાથમાં એકજ કામ હતું. તે એ કે, જે લાંકાણ વટલાયલાઓને પાતાના ધર્મમાં પાછા લે ને ખ્રિસ્તી ધર્મના વધતા જતા પ્રસારને અડચણ કરે, તેમને અત્યંત ભયંકર અને અમાનુષપણે સજા કરવી આ શિક્ષા કરવા સારૂ તેણું લશ્કરની મદદ માગી ને તે તેને મળી. આ નીચ કરમાનને લીધે ઘણા ક્યાંકાણોને કૃાંસીને લાકડે લટકવું પડ્યું અથવા તેમને જન્મટીપ કે હદપારી મળા અને તેમની માલમત્તાની ધળધાણી **થ**ઇ ને સંપત્તિ મિશનરીએાના તાખામાં ગઈ. આ પ્રકારને લીધે કેટલાક *ખ*ીકણ લોક મૃત્યુની શિક્ષા ચૂકવવા સારૂ કિંવા આગની પ્રચંડ જ્વાળામાં જીવતાં બળી મરવા કરતાં ખ્રિસ્તી થવું સારૂં એમ કહેવા લાગ્યા. કપટજાળ, વિષ્વંસ, ખૂત, તુરંગ ઇત્યાદિક આસુરી સાધનાવડે ં કેવિયરે હિંદુસ્થાનમાં ધમ'પ્રસાર કર્યો. આની રીતે આ રાક્ષસે હિંદુસ્થાનમાં ધીંગાહ્યું કર્યો પછી જાપા-

નમાં પણ તેવુંજ પરાક્રમ કરવાની તેને સુદ્ધિ થઇ અને તેણે જપાન તરફ પાતાના મારચા માંડયા. ઝેવિયર અને એ જર નામના એક જપાની ગૃહસ્થે સાઝુમા રાજના રાજ્યમાં પગલાં કર્યાં. ઝેવિયર પ્રથમ એ જરને પાતાના પવિત્ર ધર્મની દક્ષા દિધા. એ એ જરનું જપાનના ભાદશાહ આગળ સારૂં વજન હોવાથી ભાદશાહે ઝેવિયરનું અચ્છી રીતે સ્વાગત કર્યું; એટલુંજ નહિ પણ તેને પવિત્ર ધર્મ પ્રસાર કરવાને પરવાનગી સુદ્ધાં આપી. ઝેવિયરને જપાની આવડતું નહોતું, પણ તેની ઘંટા તેમજ યૂરાપમાંની બધી ભાષાએ તું મિત્રણ, એની સહાયથી તે ત્યાંના લોકા આગળ બડબડ કરા લાગ્યા. ત્યાંના લોક હિંદુ લોકના જેવા ભાળા અને મૂર્ખ નહોતા. તેમને આ પ્રકાર લચ્ચાઇ ભયે લાગ્યા. અહીં આગળ પાતાની દાળ ગળતી નથી એ જોઇને ઝેવિયર બાઁાઝ બન્યા. સુદ્ધમાંના એક ભિક્ષુને બાઁાઝ કહેતા. તેમનામાં અને રામન ફ્રંથાલિક ધર્મ માંના આચારામાં પુષ્કળ સામ્ય હોવાને લીધે ઝેવિયરને સાર્રા તક મળી; પણ ત્યાંના ધર્મ ગુરુઓને આ ભામટા બાઁાઝ બનવાથી અત્યંત ગુસ્સો આવ્યા અને આ લુચ્યા બાઁાઝને લીધે આપણા ધર્મ ઉપર સંકટ આવશે એવી પોતાના રાજ પાસે તકરાર કરી. લગભગ બંડ કરવાની લોકોની પ્રવૃત્તિ જોઇને રાનાએ પોતાનું ધારણ ખદલ્યું. એણે ઝેવિયરને કહ્યું કે, તું જો એક ક્ષણ પણ અમારા રાજ્યમાં રહેશે તે તને ઢાર મારીશું અને પોતાની પ્રજાને હકમ કર્યા કે, જે કાઈ પ્રિસ્તીધર્મ સ્વીકારશે તેને પણ જીવથી જવું પડશે.

ઝેવિયર સાહેબને એ રાજ્ય છોડીને ગયા સિવાય છૂટકાજ ન**હો**તા; પણ એજ જાપાનના ખીજા એક પ્રાन્તપર કરાંડા નામના રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તેનું ને ઉપલા રાજાનું પરસ્પર વેર હેાવાથી ઝેવિયર કરાંડાની પાસે ગયા. કરાંડાએ તેને ધર્માન્તરની ચળવળ કરવાની પરવાનગી આપી અને ઝેવિયરે માત્ર વીસ દિવસમાં અનેક લોકોને વટલાવ્યા. ત્યારપછી તેણે અન્ય સ્થળે જવાના પ્રયત્ના કર્યા, પણ તે બધા નિષ્ફળ ગયા. પછી તે ખુદ્ધ ધર્મના મૂળસ્થાન તરક-ચીન તરક-વલ્યો. ચીત દેશને ખ્રિસ્તમય કરી નાખ્યા પછી આત્મધાતકી જાપાની લોક પાતાના કાસમાં આવશે એવી તેની કલ્પના હતી; પણ ચીનમાંના પહેલા મુકામ અપયશી નીવડ્યો. ત્યાંના રાજાએ આ બાઁાઝને જો કે આશ્રય દીધા તથાપિ એ દેશના બાઁાઝોએ તેને હાંકી. મૂકવાની રાજાને કરજ પાડયાથી બિચારા ઝેવિયરને વીલે માઢે કંતાન તરફ જવાની કરજ પડી. ક્ર'તાનમાં આવ્યા પછી તેણે પેકિંગમાં જવા સારૂ પેાર્ટ્ગીઝ વાયસરાયના પત્ર માગ્યાે. વાયસરાય પત્ર આપવાને નાખુશ હતા; પણ એક વેપારીને આ સારી તક છે એમ લાગ્યા ઉપરથી તેએ અપાવરાવ્યાે. ઝેવિયરે પાતાના માર્ગ મલાયા તરફથી જવાના નક્કી કર્યાે. તે એક સાદા · વેપારીતરીકે પેકિંગના એલચીખાતામાં જતા હોવાથી તેને સંશય ઉપરથી પ્રતિભંધ થયો; પણ એટલાથી કંઈ અા વીર ડગમગ્યાે નહિ ને એક નાનકડી બાેટમાં ખેસીને નાસી છૂટયાે. તેને સાંથી ચપચપ પેકિંગમાં જવું હતું; પણ આવી ભામટાગિરી ઇસુખ્રિસ્તને ન ગમવાથી ઝેવિયર સાહેબ તાવથી અમજારી પડયા ને ઇસુના દેહમાં વિલીન થયા. આ ઝેવિયરની એક માેટી કળર ગાેવામાં ભાંધેલી છે. ઝેવિયર કુમાર્ગના આશ્રય કરીને ખ્રિસ્તી ધર્મ ફેલાવવાનો કેવા પ્રયત્ન કર્યો એ આપ**ણે** જોયું. ઝેવિયર એ એક જખરદસ્ત ધર્મ પ્રસારક હતા તેથીજ તેના કાર્યનું અવલાકન કરવું પડ્યું. ત્યારપછી ઇતર ધર્મોપદેશકાએ તેનાથી પણ વધારે નીચતા કરી. ઝેવિયરના મૃત્યુ પછી તેના નામની શાળા, કાલેજો, રૂગ્ણાલયા, અનાથાલયા વગેરે ધર્મ પ્રસારતે માટે કાઢવામાં આવ્યાં.

ખિરતી મિશનરીઓ ધર્મ પ્રસારને માટે જૂદી જૂદી જાતના માર્ગ યાજતા ને પાતે બ્રાહ્મણોના જેવા પાશાક પહેરતા તથા પાતે હિંદુના કરતાં જૂદા નથી એમ બતાવવાના પ્રયત્ન કરતા. તે હિંદુઓને કહેતા કે, તમે તમારાં નામ, આચારવ્યવહાર બધું હિંદુ પ્રમાણે કરા, પણ કક્ત બાપ્ટિસ્મા લ્યા એટલે થયું. બ્રાહ્મણવેષધારી આ મિશનરીઓ, પ્રસંગ આવતાં અમે ખિરતી નહિ પણ હિંદુ છીએ એમ સુદ્ધાં કહેતા અને ખિરતના ક્રાંસને પગતળે છુંદવા ઉપરાંત ગમે તેવી નિંદા કરતા. આવી જાતનાં એક બે ઉદાહરણ આપ્યા સિવાય આગળ વધવું યાગ્ય નથી. શ. ૧૨

પિટર કૉન્સ્ટન્ટાઇન નામના એક પાદરી હિંદી અને સંસ્કૃત ભાષા ઉત્તમ શીખ્યા હતા. બ્રાહ્મણના આચાર તે એટલા બીનચૂક પાળતા કે, તેને તમામ લાેક મહાન સાધુ કહેવા લાગ્યા. તેની ક્રીર્તિ રાજાના કાનપર પહેાંચી. એ સાધુનાં કાવ્ય ચારે તરફ પ્રસરવા લાગ્યાં. રાજાને જ્યારે આ બ્રહ્મિંધી હકીકત જાણવામાં આવી ત્યારે તેને પાતાના પ્રધાન અને મુખ્ય મંત્રા બનાવ્યા. આ પિટર સાહેબ પૂરેપૂરા બ્રાહ્મણ બન્યા. લાેડાપર બેંસીને તે રૂઆબબેર કરવા જતાે. પાલખીમાં બેસીને પણ કરતાે. તેનાં આગળ મસાલાે બળતા અને આજી આજીના અશ્વસ્થ સિપાઇએા રૃણશિં મું કૃંકીને તેનું આગમન જાહેર કરતા. તેની આ લુગ્તાઇ ઘણા દિવસ ચાલુ રહી હતી.

બીજો એક પાદરી તદ્દન હલકી જાતના લોકામાં જઇને મળતા. તે એક વેશ્યાને ત્યાં જઈ તેના વિશ્વાસ માણસ બન્યા. તે એ વેશ્યાની સાથે ગાવું, બજાવવું, નાચવું ને દાર પીવા ઇત્યાદિ નિંદ્ય બાબતા કરતા. એ વેશ્યા બ્રિસ્તા થવાને તૈયાર હતી. બ્રિસ્તાધર્મ વેશ્યાવૃત્તિના તિરસ્કાર કરે છે એમ તેની જાણમાં આવ્યું; પણ આ પાદરીએ તેને કહ્યું કે, તમે મજેથી વેશ્યાના ધંધા કરા, પણ તમારા ઉત્પન્નના કેટલાક લાગ પવિત્ર દેવળાને આપા એટલે થયું. આવી નીચ અને નિંદા રીતે આ પાદરી લાકા ધર્માં તર કરાવતા હતા.

જાપાનમાંના આ ખ્રિસ્તીધર્મના પ્રસાર આપણે થાંડાક જોયાજ. ત્યારપછી જાપાનમાં આ ધર્મે વિસ્તૃત પ્રમાણમાં હાથપગ પસાર્યા ને ક્રાંસની પછવાં દે રાજ્ય આવે છે એ ન્યાયે આખા જાપાન ખ્રિસ્તમય થશે કે શું એવી દહેશત લાગવા માંડી. એ વખતે જાપાનમાં એકસૂત્રી સત્તા નહોતી. જાપાનના નિર્દાનરાળા વિભાગ અને નિરનિરાળાં પ૦ રાજ્યા થયાં હતાં. આ અધા- ધુંધાને લીધે ખ્રિસ્તી ધર્મને ત્યાં આગળ ચંચુપ્રવેશ કરવાનું કામ સહેલું થયું; પણ આ થયેલા ચંચુપ્રવેશ આગળ જતાં પ્રાણસહિત કેવા ખેંચા કાઢવામાં આવ્યા તેજ હતિહાસ આપણે જોઇએ.

જાપાનના અનેક ટ્રકડા થવાથી ત્યાંના રાજાઓ એકબીજાના દેષ કરતા. પાંડાશાઓના દેષ બીજા[ં]ટાના નાશ કરવાને હિંદુસ્થાનને એાહીયાં કરનારા પાશ્વાત્યોને ઉપયોગી <mark>થશે</mark> એવી આત્મધાતકી કલ્પના તેમના મગજમાં આવી. આ પાશ્ચાત્યાની મદદના લાભ પ્રિસ્તા મિશ્ચનરીઓની મારકતેજ થવા શક્ય છે એ પણ તેમને સમજાઈ ચૂક્યું. એથી કેટલાક જાપાની રાજાઓ પાદરીઓની પાસે ગયા ને તેમની મદદ માગવા લાગ્યા. પાદરીઓને એજ જોઇવું હતું. તેમણે જાપાનમાં પ્રવેશ કરી લીધા. એ પૈકા કેટલાક રાજા પાતે ખ્રિસ્તી બન્યા. તેમણે પાતાની પ્રજાપર ધર્માંતરની સપ્તાઇ કરી, તેમણે આ પાદરીઓને મોટી મોટી જમીના આપી. એામુરના રાજાએ તાે એક ગામજ તેમને બક્ષીસ આપી દીધું. આવી રીતે ખ્રિસ્તી પાદરીઓને આખું રાન ચરવાને મળ્યું. તેમને પાતાની શાળા-કું:લેજોને માટે. ઇસ્પિતાલાને માટે તેમજ અનાથાલયા માટે માટી મોટી ઇમારતા મળવા લાગી. આ સત્તા હાથમાં આવ્યાથી આ મિશતરીએ ખૂબ શિરજોર ખન્યા. તેમની મદદમાં લશ્કર હેાવાથી તે આજુબાજુના રાજઐાને સુદ્ધાં તમે ધર્માંતર કરા નહિ તેા તમારાપર સ્વારી કરીશું આમ ધમકાવવા લાગ્યા. આ ધમકીનું આગળ જતાં કૃતિમાં રૂપાન્તર થયું. આ કાળા ઝખ્બાવાળા, ત્યાંના રાજાએન પાસે ખરેખરજ પાડોશના છુદ્ધ રાજાઓપર સ્વારીઓ કરવા લાગ્યા. અને ખ્રિસ્તી ધર્મ આખા જાપાનને વ્યાપી નાખશે કે શું એવી બીક લાગવા માંડી. જાપાનના આ આત્મધાતકી ને મૂર્ખ રાજાઓને ખ્રિસ્તી ધર્મને માટે ખીલકુલજ પ્રેમ નહાતો એ ખીના લક્ષમાં રાખવી જોઇએ. પરસ્પરના ઝેરવેરે તેમના અંતઃકરણમાં વાસા કર્યા હોવાને લીધે પરદેશી મિશનરીએાને હાથમાં લઈ પાતાના પાડાશીઓને ખંખેરવાના તેમણે નીચ ઉદ્યોગ કર્યો અને મિશનરીએાએ પણ આગળપાછળના વિચાર ન કરતાં એ આગમાં તેલ હેામ્યું. આવા પ્રકારને લીધે જાપાનમાં ખૂન, મારામારીએા, બંડાે, યુક્તિ પ્રયુક્તિએા, કાર-સ્થાના વગેરેને જોર મબ્યું. તરવારના જોરપર મુસલમાની ધર્મ ફેલાવનારા મહંમદને દેાષ દેનારા ખ્રિસ્તી લે!કેાએ આ રક્તમય ઇતિહાસનાે અવશ્ય વિચાર કરવાે. ત્યાંના મિશનરીએ:એ ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રસાર કરતી વેળા ખરા ખ્રિસ્તી ધર્મને ટાલ્લે મૂકા ખાટાજ ધર્મ ફેલાવ્યાે. જાપાની લાેકાની

કલ્પના પ્રમાણે તેમણે ઇસુપ્રિસ્તનું ચરિત્ર બનાવ્યું. ઇસુપ્રિસ્ત એ એક સુતારની સ્ત્રીના છાકરા હતા; ને જગતમાં જરીનાં કપડાં પહેરીને જેઠાહના રાજાતરીકે રાજ્ય કરવા લાગ્યા ને એક પલંગ ઉપર અત્યંત વૈલવમાં તે મરણ પામ્યા. આવું તેમણે ઇસુનું ચરિત્ર આક્ષેપ્યું !ંપણ ઇસુથી આ પાતાની વિટંખના સહન ન થઇ એમ દેખાય છે. નિદાન જાપાનમાંના એ ઇસુએ પાતાના ખાટા ભક્તા ઉપર એને માટે પૂરેપૂર્ક વેર લીધું.

આ મિશનરી સંસ્થા એ વખતે જેમ પરસ્પરતું વેર ક્ષેવાને ઉપયોગમાં આવતી, તેમ તે પાતાના વેપાર ને રુપ્લર્થ વધારવામાં પણ ઉપયાગી થતી. કિયુશના ક્ષે**કાએ આ મિશન**રીએ**ા** આવ્યા કે વેપાર વધે છે એવું જોઇને તેમને પાતાના પ્રાંતમાં આવવાને નિમંત્રણ આપ્યું. આ મિશનરીએા નાગાંસાકીમાં આવીને રહ્યા. આ નાગાસાકી એક ગામકું હતું; પણ મિશનરીએાની પુરુયાઇથી તે થાેડાંક વર્ષમાં પ્રચંડ બંદર બન્યું. આવી રીતે પાતાની ચઢતી જોઇને ત્યાંના રાજાએ પોતાની સર્વ પ્રજાને ખ્રિસ્તી થવાની સંપ્રાઈ કરી. જે ખ્રિસ્તી નહિ અને તેને ક્રાંસીએ લટકાવવામાં આવશે આવે હુકમ કાઢવામાં આવ્યો. આથી ત્યાંના ૨૦,૦૦૦ ક્ષેાક પાંચ સાત મહીનામાં ખિસ્તી બન્યા. બંગામાં પણ આવાજ પ્રકાર બન્યા: પણ ખિસ્તી મિશનરી પાતાનાં ટાળામાં આવાં અજ્ઞ મેં ઢાંએાને ખેંચીને કંઇ સ્વસ્થ બેસતા નહિ. તે અહ્ય-ધર્મનાં દેવળાને તાડી નાખી એ ધર્મને નષ્ટ કરી નાખવાના પ્રયત્ન કરતા. એ વખતે નાેેે મુનાગ નામના એક ખલાઢય રાજા હતા. એેએ થાેડા દિવસ પાતાના રાજ્યમાં આ મિશનરીઓને મરતી કરવા દીધી; પણ પછી ખ્રિસ્તી લાકાના અત્યાચાર જોઇને તે રાજકીય વર્ચાસ્વ લક્ષમાં લઇને તેને તેમની ચીડ આવી. તે ખ્રિસ્તીધર્મને ખીલકુલ ઠાર કરવાના વિચાર કરતા હતા; પણ એટલામાં એનું ખૂન થવાથી એ વિચાર વિચારમાંજ રહ્યો. આ વખતે જાપાન-માં ૧ાા થી ખે લાખ ખ્રિસ્તી હતા. નાેેેેેેેેેેે પછી હિડેયાેેેશી નામના રાજા પરાક્રમથી જાપાનમાં શ્રેષ્ઠ ઠર્યો. તેણે પ્રથમ ખ્રિસ્તી લોકોને એટલી સહાનુસૃતિ ખતાવી કે હું અર્ધા જાપાન-ને ખ્રિસ્તી કરી દઇશ એમ તેણે કહ્યું. તેના સૈન્યનું આધિપત્ય કિશ્ચિયનના હાથમાં ગયું. તેના ડૉક્ટર, બખર્ચી, તેની સેક્રેટરી ખાઇ, તેની રાણીની બહેન આ બધાં ક્રિશ્ચિયન હતાં. આ રાજાને પાતાની મુઠ્ઠીમાં આવેલા જોઇને મિશનરીએાર્ને એટલા આન**ંદ થયા કે, હવે** આપ**ણે રામના** પાેપને સુહાં આપણા પરાક્રમથી આશ્વર્યવ્યકિત કરશું એવા વિશ્વાસ આવ્યા; પણ તેમના મનની મ્હેલાતા ખધાવી આ પ્રમાણે ચાલુ હતી એટલામાં હિડેયાશીનું મન એકદમ ખદલાયું. તેણે પાદરીએાના મુખ્યને તાકીદના પત્ર માેકલીને પૂછાત્યું કે, તમે ખ્રિસ્તી ધર્મના પ્રસાર શા સારૂ કરાે છાે ? જાપાની લાેકાને વેચાતા લઇ ગુલામતરીકે શા સારૂ વેચવામાં આવે છે ? મિશનરી લાેક ગાય અને ખળદ જેવા અત્યંત ઉપયુક્ત પ્રાણીને શા સારૂ ખાય છે ! બુહનાં . દેવળા શા સારૂ પાડી નાખવામાં આવે છે ને ખુહભિક્ષુઓને શા સારૂ આવે છે કે આ પ્રશ્નાના ઉત્તર મિશનરીએન શું આપે ? હિડેયોશીએ તાબડતાળ મિશનરીએનને એકત્ર બાલાવીને તેમને વીસ દિવસની અંદર જાપાન છોડીને ચાલ્યા જવાનું કરમાવ્યું. એ વખતે તમામ અધિકારીએા ખ્રિસ્તી હેાવાથી તેમણે આ મિશનરીએાને છટાછવાયા કરી દઇ રાજાના હુકમને ટાલ્લે મૂક્યા.

આ વખતે સ્પેને પણ કેટલાક મિશનરી, વેપારને બહાને જાપાનમાં માેકલ્યા. સારે હિડેયાશીનો દરભાર પૂર્ણ યુરાપીયન બન્યા હતા. તેના દરભારમાં યુરાપીયન પોષાકના અધિકારી હતા. ત્યાંના લોક દાગીનાતરીકે કૉસ અને માળા પહેરતા. હિડેયાશીને આ વાતની ચીડજ હતી. પોતાના હુકમ ન માનતાં મિશનરીઓ પોતાના રાજ્યની અંદર કરે છે એ બીના પણ તેની જાણમાં હતી. એજ વખતે સ્પેનમાંથી બીજા પંચના મિશનરી ત્યાં આવ્યા અને તે પહેલા મિશનરીઓને બીકણ કહીને વધારે અત્યાચાર કરવા લાગ્યા. આ બાબતના હિડેયાશીને અત્યંત સસ્સો આવતાં તેણે જાદા જાદા પેશાના ને વેશના ૨૬ લોકાને પકડયા. એ બધાના એકેક કાન કાપ્યા, તેમના મુખ્ય ગામામાં વરવાડા કાઢયા ને એ વરવાડા નાગાસાકાએ પહેાંચાડયા. ને ત્યાં

એક ટેકરી ઉપર તેમને એક રાંગમાં ઉભા રાખીને ક્રાંસ ઉપર લટકાવવામાં આવ્યા. ગળામાં લાખંડી સળિયા ખાસવામાં આવ્યા, તેમના હાથપગમાં લાખંડી ભાલા ઠેક્યા અને આવી રીતે ઉત્મત્ત. મગરૂર, નીતિબ્રષ્ટ એવા મિશનરીઓની બરાબર ખબર લેવામાં આવી. જે ડચ લોક કેવળ વેપારજ કરતા હતા તેમની વિરુદ્ધ શસ્ત્ર ઉચકવામાં આવ્યાં નહિ; પણ આ ડચોને તેએા પ્રાટેસ્ટ'ટ હોવાથી મિશનરીએા શત્ર સમજતા અને તેમની વિરુદ્ધ તે ચાર અને લુંટારૂએા છે એવી ધાષણા કરતા. હિડેયાશીની પછી ત્યાંના કારભાર ઇયેયાસના હાથમાં આવ્યા. કરીથી મિશ-નરી ક્ષેત્રક નાના પ્રકારની સક્તિ પ્રયક્તિએ। કરીને પોતાની પ્રતિષ્ટા જમાવવા લાગ્યા. ઘયેયાસુને મિશનરીએાની બધી કારવાઇ ધર્મ પ્રસારને માટે નહિ, પણ જાપાનને હજમ કરવા સાર ચાલુ **છે એમ અનેક ઉ**દાહરણા ઉપરથી સમજાઈ ચુક્યું. આ મિશનરીએા ઇયેયાસુંની વિરુદ્ધ કાર-સ્થાના રચીને તેના શત્રુની ખાજુએ ખંડમાં સામેલ થયા. આગળ જતાં ઇયેયાસુ ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં મરણ પામ્યા ને તેના છાકરા હિડેટાડા ગાદીપર આવ્યા. તેણે ખ્રિસ્તીધર્મ વિરુદ્ધ જોરદાર ચળવળ શરૂ કરી અને એ પ્રકારના હુકમ છોડયા. આ હુકમ છોડવાનું કારણ જાપાન દેશને પાતાના રાજ્યની સાથે જોડી દેવાના પાદરીએાએ રચેલા તાગડા હતા. હવે પછી ખ્રિસ્તી મિશનરીએાના છળની મજબૂત શરૂઆત થઇ. આ મિશનરીએાને જો જાપાને આવુંજ ધીંગાણું મચાવા દીધું હોત તા જાપાનનું રાજ્ય પાર્ડુગીઝ, અંગ્રેજ, સ્પેન કિંવા ડચ લોકાના તાબામાં ગયું હોત. આ ઉપરથી એક સિદ્ધાંત કાઢી શકાય છે. જ્યાંથી જ્યાંથી મિશનરીઓની પૂર્ણ હકાલ-પડ્ડી શ્રુપ્ત, ત્યાં ત્યાં સ્વરાજ્ય ટક્યું અને બાડીના દેશ યુરાપીયનાએ ગળા નીચે ઉતારી દીધા. જાપાનના સ્વાતંત્ર્યનું કારણ ખ્રિસ્તી ધર્માના સમૂળ ઉચ્છેદજ છે. એમ અમને લાગે છે. આ ખ્રિસ્તી ધર્મના ઉચ્છેદ કેવા રીતે કરવામાં આવ્યા એ આપણે સંક્ષેપમાં તપાસીએ.

હિડેયેાશીએ મિશનરીઓને હાંકી કાઢ્યા હતા એ આપણે જાણીએ છીએ; તેવીજ રીતે તે મિશનરીઓ ત્યાંથી ન ચાલ્યા જતાં ત્યાં આગળ પડી રહ્યા, એ પણ આપણા જાણવામાં આવ્યું છે. એ મિશનરીઓ પૈકી હાથમાં આવેલા બે મિશનરીઓને શિરચ્છેદ કરવામાં આવ્યો. બીજા મિશનરીઓને કેદમાં નાખ્યા, ફાંસીએ ચઢાવ્યા, ઉભા બાળ્યા ને તેમના ટુકડે ટુકડા કર્યા. જેમની બાબ્તમાં તેઓ ખિરતી છે એવા સંશય હતા તેમને મેરીની અને કસુખિરતની દબીઓ પગતળ છુંદવાના હુકમ કરમાવવામાં આવ્યો. વટલાયલા લોક અમે ખિરતી નથી એમ કહેવા લાગ્યા. ૧૬૨૪માં સ્પેનિશાને 'જો તમે જાપાનમાં આવશા તો મૃત્યુમુખે પડશા' એમ જણાવવામાં આવ્યું. શિં બારના ખંડમાં ૩૦,૦૦૦ ખિરતી લોકાની કતલ કરવામાં આવી. ૧૬૩૮ માં ડચ સિવાયના તમામ યુરાપીયનાને જાપાનમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યા. જાપાની લોકાને પરદેશમાં જવાની બંધી થઇ. આ વખતથી જાપાનને બાહ્ય જગત બંધ થયું. અને જાપાનમાંના ખિરતી ધર્મના અંત આવ્યો.

ત્યાર પછી ૧૬૪૦ માં કેટલાક પાર્ટુંગીઝ વેપારી નાગાસાકી મુકામે એક અરજી લઇને આવ્યા. હવે મિશનરીઓ ઘણાં વર્ષથી જાપાનમાં આવ્યા નથી તા વેપારને માટે અમને પરવાનગી આપા એવી તેમણે માગણી કરી. આ પહ જણને ધર્માન્તર કરા. નહિ તા મૃત્યુને કખૂલ કરા આવા હુકમ કરવામાં આવ્યા. એમના પૈકી ૪૪ જણને ઠાર માર્યા અને બાકીના ૧૩ જણને આ સમાચાર પહોંચાડવાને પાજા માકલ્યા. પણ જતાં પહેલાં તેમને જે ઠેકાણે ૪૪ જણને ઠાર મારવામાં આવ્યા હતા તે ઠેકાણે લઇ જવામાં આવ્યા તે ત્યાં આગળ લગાડેલું પાટીયું વાંચવાને કહ્યું. એ પાડીયા ઉપર નીચેના મજકુર હતાઃ—

"જ્યાંસુધી સૂર્ય પૃથ્વી ઉપર પ્રકાશે છે ત્યાંસુધી કેાઇ પણ મિશનરીએ જાપાનમાં આવવાતું સાહસ કરવું નહિ; અને કદાચિત ફિલીપ રાજા, પ્રત્યક્ષ ઇસુષ્પિસ્ત કિંવા ગૌતમ સુદ્ધ આવશે તાપણ તેમનાથી આ હુકમ બદલાવી શકાશે નહિ. ને આવનારા મિશનરીઓનાં કાપવામાં આવનાર મસ્તક તેમનાથી બચાવી શકાશે નહિ."

× x x x x

જાપાને કાઢેલા આ હુકમ અત્યંત ચિવદાઇથી પાળવામાં આવ્યાે. કક્ત ડચ લાેકાને માત્ર જાપાને વેપાર કરવાની પરવાનગી આપી હતી. એમને કક્ત નાગાસાકીમાં રહીને વેપાર કરવાની પરવાનગી હતી. ડેરોએ પાેતાની વસાહત દેશીમાં નામના એક કૃત્રિમ ખેટપર કરી હતી. આ ઠેકાણે રાત ને દિવસ પહેરા રહેતા અને આવનાર તેમજ જનારાં વહાણાની તપાસ લેવામાં આવતી. ડચ વહાણ બંદરમાં આવ્યું કે અધિકારીએા તે વહાણોની તપાસ કરતા. ૮'કાે, પથારીએા વગેરેને બાજુમાં કાઢતા; તાપા તથા દારૂગાળા કબજામાં લઈ તેને તાળાં મારતા; ખ્રિસ્તીધર્મનાં પરતકા અને જે પ્રસ્તકમાં કિશ્ચિયન એવા શબ્દ હાય તે પ્રસ્તકા તાળાંક ચીમાં નાખી તેનાપર મહાર કરવામાં આવતી. પ્રત્યેકની ધમ પરીક્ષા ક્ષેવામાં આવતી ને મુદ્દામ રાખવામાં આવેલી ઇસુ-ખ્રિસ્તની આકૃતિવાળી પટ્ટીપર તેમને ચલાવવામાં આવતા. દેશીમામાં આવેલી તુરંગની જગાે માટે તેમની પાસેથી ભાર્ું લેવામાં આવતું. ડચેાને રવિવારે પ્રાર્થના કરવા દેવામાં આવતી નહેાતી, ઇસુખ્રિસ્તના સનવાળી એક ઈમારતની ભીંત પણ તેમની પાસે પડાવી નાખવામાં <mark>આવી. હમણાંની</mark> તારીખા પણ તેમને ગણવા દેવામાં આવતી નહિ. આટલા સખત બંદાેબસ્તવ**ડે ૧**૦૦**–૧**૫૦ વર્ષ સુધા ખ્રિસ્તીધર્મને અડ્યણા નાખ્યા પછી આગળ જતાં કાળ ખદલાયા.ને ૧૮મા સૈકા પછી જાપાન અને યુરાપના વેપાર અને વિદ્યા વગેરેના કારણથી થાેડા થાેડા સંબંધ આવવા લાગ્યાે. ક્રિશ્ચિયન મિશનરીઓને થયેલી શિક્ષા યેાગ્યજ હતી. અને એને લીધેજ આજ જાપાન સ્વતંત્ર દેશતરીકે જીવતા રહ્યાં છે, એ સૌ કાઇએ લક્ષમાં રાખવું. જાપાનના આ ડહાપણલર્યા ધારણનં અમે તા શું પણ પાશ્વાત્ય લાક સુદ્ધાં અભિનંદન કરે છે ને તેના એ ધારણને લીધેજ તે સ્વતંત્ર રહ્યું છે, એમ કહે છે.

ચીનમાં ખિસ્તીધર્મના પ્રવેશ થવા જાપાનના કરતાંય વધુ કઠેણ હતા. શક્તિ અથવા યુક્તિ એ પૈકા એકતાય ત્યાં આગળ ઉપયોગ ન થયા. ચીનના દરવાજો ખિસ્તી ધર્મના પ્રસારને માટે એટલા ઘટું બેઠા હતા. ઝેવિયર બાળા ત્યાં આગળ પહોંચતા પહેલાંજ કાળાધીન થયા અને તેની પછ્યાં આવેલા બીજા પાદરી એવાજ હતણુદ્ધ થયા. છેવટે શક્તિ અને યુક્તિથી જે બીના સાધ્ય ન થઇ શક્તી તે રિક્કી નામના એક વિદ્વાન પાદરીએ કેરી રીતે સાધ્ય કરી તે આપણે જોઇએ.

રિક્કી પાતે વિભાવ તેમજ યંત્રશાસ્ત્રમાં અત્યંત પ્રવીભ હતા. એ માણસને પાતાના ટાળામાં એ યી લેવા ઇચ્છતા મિશનરીએાના અનેક વર્ષ પ**છી છેવટે જય થયા અને તેનું મન** વાળી લેવામાં આવી ચીત દેશને ખ્રિસ્તમય કરી મૂકવા સારૂ તેની યાજના કરવામાં આવી. તે ચીન તરક લામાના વેષમાં ગયા અને કંતાન કિંવા ખીજા એકાદા માટા શહેરમાં જવા પહેલાં પાતાને ક્રાેઇ રખેને એાળખા જાય એના તેને બહુ ખીક લાગતી. તે ચાવાે–ચિવુ નામના એક નાનકડા ખંદરમાં રહ્યો ને ચાડાજ વખતમાં ગણિત તથા ઇતર શાસ્ત્રોના અધ્યાપકતરીકે પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યો. ત્યારપછી તેણે ચીન દેશના નકશા તૈયાર કરીને ત્યાંના સરદારાનું લક્ષ પાતાની તરફ ખેંચી લીધું. શરૂઆતમાં ક્રિશ્ચિયનધર્મ સંખંધે તે એક અક્ષર પણ કાઢતા નહિ; પણ શિક્ષણના એાથેએાથે તે ખ્રિસ્તીધર્મનાં તત્ત્વાે ધીમેથી સરકાવી દેતાે. ચીનમાં આ વખતે કક્ત એજ ધર્મ હતા. એક યુદ્ધધર્મ. એના પ્રસાર નીચલા વર્ગમાં થયેલા હતા. આ ધર્મમાં ભિક્ષુ, ભિક્ષુણી, મઠ, ધર્મ-મોળાપર્કાં, દૈવી લીલા વગેરેનું પ્રાખલ્ય હતું. ખીજો ધર્મ કન્પ્રત્સના. આ ધર્મ નીતિપ્રધાન હતા અને ક્રિશ્ચિયન ધર્મસાથે એનું સામ્ય હતું. આ ધર્મના પ્રસાર સુશિક્ષિત અને વર્ગના ક્ષેષ્કામાં હતા, રિક્કીનું ને કન્પ્રત્સુ ધર્મનું સખ્ય જલદીથી થયું ને તેણે ્એ ધર્મ પદ્ધતિપર ક્રિશ્ચિયન ધર્મ તું પ્રશ્નાત્તરરૂપે એક નાનકડું પુસ્તક તૈયાર કર્યું. આગળ જતાં તેણે ચ્ચીની આચારવિચારને પૂર્ણપણે આત્મસાત કરી લીધા ને તે નાનકીન શ<mark>હેરમાં વૈદ્યતરીકે</mark> ગયો. નાનંકીનમાં એક મેંડારિનના છેાકરાને એણે દવા આપી અને સાજો કર્યો. ચીની વૈદ્યોએ એ છોકરાને અત્યંત અશાસ્ત્રીય દવાએ। આપીને તેની પ્રકૃતિ ખગાડી મૂક્ષી હતી. તે મેંડારિન (સર-કાર) રિક્કીની ઉપર ખુશ થયે**ા અને તેને પેકીનમાં લઇ ગયેા. ત્યાં થાેડાજ વખ**તમાં ઉપલા દર-જ્જાના લાેકાની સાથે તેના પરિચય થયા ને તેની અહિમત્તાથી સર્વ જણ ચક્રિત થઇ ગયા; પણ

એટલાથી રિક્કીના મનતું સમાધાન થયું નહિ. તેને રાજાના દરભારમાં પ્રવેશ જોઇતા હતા. તેથી તે ત્યાંના તાંકરચાકરાની વધુ પડતી રતુતિ કરીને તેમને ઇનામા તેમજ લાંચ વગેરે આપીને ત્યાં આગળ પેસવાના પ્રયત્ન કરવા લાગ્યા. છેવટે ૧૬૦૧ માં રિક્કીની પાસે આપાઆપ ઘંટા વાગનાફ ને તેણે ખનાવેલું ઘડિયાળ છે એવું સાંભળીને સમાટ વ્હેનલીએ તેને ખાલાવવા માણસ માકલ્યું. રિક્કીએ પણ પોતાની આ કૃતિ રાજાને આપી અને બીજાં પણ કેટલાંક યંત્રા રાજાના ચરણમાં અર્પણ કર્યાં. રાજાને તે ઘડિયાળ જોઇને ખહુ આશ્વર્ય થયું ને રિક્કીના ગયા પછી તે એ ઘડિયાળની સાથે પાતાની સ્ત્રી તથા બીજા રતેહીસોખતીએ!સહ રમવા લાગ્યા. ઘડાજ વખતમાં ઘડિયાળ ખંધ પડયું. વ્હેનલીએ ઘડિયાળના મૃત્યુને લીધે આંસુ પાડયાં ને રિક્કીને એ ઘડિયાળના મૃત્યુની ખખર પહેાંચાડી. રિક્કીએ કહ્યું કે 'તે મરી ગઇ હશે તેાપણ સ્વર્ગના પુત્ર જો હુકમ કરશે તેા તે જીવતી થશે." ઘડિયાળને એ ઘેર લઈ ગયા ને ખરાખર દુરસ્ત કરીને પાઇ આણી આપી. આથી તે રિક્કી બાદશાહના હૈયાના હાર બન્યા. એણે રાજાને માટે ઘડિયાળા મંગાવી. આ ઘડિયાળા ગોવેથી આવતી હતી પણુ એ પ્રત્યેક ઘડિયાળની સાથે તેનાથી ખમણા કિંવા ત્રણગણા પાદરીએ! આવીને તે ચીનની અપવિત્ર ભૂમિને પુનિત કરતા.

ગાવેથી મૅથિયસ બાબા આવ્યા. તેમણે રાજાનું લક્ષ ગણિત અને રસાયણશાસ્ત્ર તરફ ખેંચ્યું. રાજા સાહેબ ખુશ થયા અને તેમણે આ બાબાને પાતાના દરબારમાં મેન્ડારિન કર્યા ને દરબારમાંની એક માટી જગા આપી. કાલેજ કાઢવા સારૂ ગામમાં એક માેડું ધર આપ્યું ને એના નિભાવને અર્થે માેડું ઉત્પન્ન પણ આપી દીધું. આ ક્રિશ્ચિયન કાંલેજ નહોતી. તે માત્ર શાસ્ત્રજ્ઞાનની સંસ્થા હતી. એ ખ્રિસ્તી ધર્મ નું જ્ઞાન આપતા, પણ બહુ સંભાળાને. તેણે ચીની વિદ્યાર્થાઓને પાતાના રીતરિવાજ તથા આચાર-વિચાર ન છોડવા એમ કહ્યું ને તેની સાથે " તમે ખાપ્ટિસ્મા લેશા તા તમને યુરાપ માકલીને માટા શાસ્ત્રદ્ય બનાવી આણીશ ને ગવર્નરની જગાે.' અપાવીશ, એવી ધાંમે. ધીંમે કાનમાં વાતા કરવાની શરૂઆત કરી. રિક્કીને એ રાજ્યમાં ખહુ માટા દરજ્જો પ્રાપ્ત થયા ને એ દરજ્જાના જોરપર **તે**ણે રાજા પાસેથી ચર્ચ બાંધવાની પરવાનગી મેળવી તે ખીજે ઠેકાણે કૃંાલેજો કહાવરાવી. રિક્કીના માર્ગમાં અડચણા નહોતી એવી કાઇએ કલ્પના કરી લેવી નહિ. તેની એક દર હીલચાલ ઉપરથી છાદ ભિક્ષચોતું મન તેની ખાખતમાં કલુષિત થયું ને ૧૬૦૮ ની સાલમાં કંતાનના ગવર્નર પાસે ત્યાંના એક ભિક્ષુએ એક પાદરીને ખૂબ માર મરાવ્યા તે છેવટે એ માર-થીજ તે મરણ પામ્યા. બીજા પણ એક પાદરીપર એવાજ પ્રસંગ આવ્યા અને રિક્કીની વિરુદ્ધ એવું જ તાકાન ઉઠ્યું; પણ રિક્કીએ બાદશાહ સાથેની પાતાની મૈત્રીના લાભ લઇને પેકીનના ભિક્ષ ઉપરંજ એ હક્ષો ઉલટાવ્યા. રિક્કીએ પાતાના આયુષ્યમાં ખિસ્તી ધર્મને માટે ચીનના દરવાજો ઉધાડી આપવાનું જ ફક્ત કામ કર્યું ને એટલું કામ કરીને તે મરણ પામ્યા. તેની પાછળ ખાદશાહ પણ મરણ પામ્યો અને રાજ્યકારભાર તેના છાકરાના હાથમાં આવ્યો. એની કારકાર્દિમાં પરદેશી ગારા લાકાને ચાનમાં આવવાની ખંધી થઇ. નાનકીનના ગવર્નર તેમની પાતાના પ્રાંતમાંથી હકાલપટ્ટી કરી અને ક્વાંગઢાંગમાં પણ આ જેસુઇટાના એવાજ હાલ થયા. તેમની કાંલેજો ખંધ પડી, દેવળા પાડી નાખવામાં આવ્યાં, તેમને તુર'ગમાં નાખ્યા ને કેટલાકાને તેમના નિવાસસ્થાન તરફ હાંછા મુક્યા. આ રીતે રિક્કીએ રચેલી બધી મહેલાતા એકદમ તૂટી પડી.

પણ પછી એકદમ સમય બદલાયો. ચીન દેશપર તાર્તર-દેશમાંના ખાનાની સ્વારીઓ થવા લાગી. ચીની રાજાને પાતાનું સંરક્ષણ જૂનાં હથિયારાવડે કરવું મુશ્કેલ થઈ પહયું. એથી તેને મિશનરીઓને શરણે જવાની જરૂર પડી. મિશનરીઓએ રાજાની ઉપર ધર્મપ્રસારની બાબતમાં અનેક શરતો નાખાને પાર્ડુંગીએ પાસેથી તેને મદદ કરાવરાવી. પહેલી સ્વારીમાં તાર્ત્ર રાતી હાર થઇ; પરંદ્ધ ત્યારપછીથી થયેલી સ્વારીઓમાં પાર્ડુગીએ સુહાં પરાભવ પામ્યા અને ચીનના રાજાને ભૈરીછોકરાંસહ આત્મહત્યા કરવાની કરજ પડી. તાર્તર રાજા ચીનની ગરદનપર ચઢી એડો. ત્યાંની વ્યવસ્થા બધી બગડી ગઈ તે રાજ્યમાં અત્યંત અધાધું કી જમી; પણ ચીનની સળગેલી ચિતામાં

પાેતાના ભાખરા શેકા લેવાના આ ઉત્તમ તક છે એવું જોઈને આ મિશનરાએા પણ કમર કસીને **આગળ આવ્યા.** તાર્તર રાજાની સત્તા લોક માનતા ન**હેાતા. એથી રાજ્ય** ઉપર હક્કદાર થવાને અનેક ઉમેદવારા બહાર પડયા. શાલ અને કુાંફલર તામના એ પાદરી અસંત નીચપણે વર્તવા લાગ્યા. બન્ને જણ પરસ્પર વિરુદ્ધ પક્ષને મળ્યા. ટુમલી એ વ્હેનલીના છેાકરાના છેાકરા હતા. એના પક્ષ કાંકલરે લીધા. એણે એની મદદને માટે ખ્રિસ્તી સૈન્ય ઉભું કરવાનું કખૂલ કર્યું. કાંકલરે ડુમલીને કહ્યું કે, તું તારાં ખરાંછાકરાંસહ ક્રિશ્ચિયન થતા હાય તા અમે તને મદદ કરીએ. "બખત આવે ખાંકા તાે ગધેકા કહેના કાકા" ચ્યા ક<mark>હે</mark>વત પ્રમાણે ટુમલીએ પાતાનાં ભૈરીછાકરાં ખ્રિસ્તી ધર્મના ચરણે મૂક્યાં; પણ તેનું પાતાનું મન ધર્માંતર કરવાને તૈયાર થયું નહિ. એના છાકરાનું નામ ર્કાન્સ્ટનટાઇન રાખવામાં આવ્યું. આટલું થયું તાેપણ બધા મિશનરી લાેક તેને મદદ કરતા નહોતા. તેઓ તેના શત્રુને સુદ્ધાં મદદ કરીને 'ફાડા અને તાડા'ના તત્ત્વનું અવલ બન કરતા હતા. એ વખતે તાર્તરખાત ચુનચીન એક માેટું લશ્કર જમાવીને આખા ચીન દેશને પાદાક્રાંત કરવાના વિચારમાં હતા. એણે ચીનપર સ્વારી કરવા અગાઉ કૃાકલર બાળાના દોસ્ત શાલને ભવિષ્ય જુણાવાને કહ્યું. ખાબાએ કહ્યું કે 'તમે પૃથ્વીના રાજા થશા અને આખા ચીનને જીતશા.'' ખરાબર **અ**ાલુંજ ભવિષ્ય કું≀ફલરે ડુમલીની−તેના પ્રતિસ્પર્ધા'ની-ભાબતમાં કહ્યું હતું. સુનચીને ડુમલી ઉપર સ્વારી કરી, દ્રમલ**ેને તેનાં ખ્રિસ્તી બૈરી છેાકરાં સાથે** કેદ કર્યો ને તેના હાલહવાલ કરીને છેવટે ઠાર માર્યો. આ બન્નેના ઝગડામાં પાદરીઓને જરા જેટલા પણ ત્રાસ થયા નહિ. બધા પાદરી હવે ચુનચીનને જઇ મળ્યા. હવે તેમના ભાગ્યના કાળ આવ્યા. તે નવા રાજાની સ્તૃતિ કરવા લાગ્યા. તેના કૃપા સાદથી તેમની ૩૮ કાલેજો અને ૧૫૧ ચર્ચ ચીનમાં થયાં. શાલ હવે માટા ધર્મ-શુરુ બન્યો. તે મેહાીના દાગીના પહેરીને અને પાલખામાં બેસીને મેહા ઠાઠમાઠથી બહાર નીકળતા. તેનાપર ચામર ઢાળવામાં આવતા ને તેને તડકા ન લાગે એટલા સારૂ આળદાગિરી ધરવામાં આવતી. રાજાએ તેને અયાચિત દ્રવ્ય અને રહેવાને માટે રાજમહેલ આપ્યા. રાજા પાતે તેને મળવા જવા લાગ્યા; પણ આ વૈભવને લીધે ખ્રિસ્તાધર્મની ચઢતા થઇ એમ ક્ષેશ માત્ર સમજવું નહિ. આ પાશ્વાત્યાને ગણિત તેમજ બીજી વિદ્યા આવડતી. એનેજ હીધે ૬૦૫ મળ્યું: પણ ખિસ્તી ધર્મનાં પગલાં કંઇ આગળ પડયાં નહિ. ચીનમાં મિશનરીઓને જો કે આવે! મેટિં! દરજ્જો પ્રાપ્ત થયેા હતેા છતાં તેમને ધર્માન્તર કરાવવાની પરવાનગી નહેાતી. ખ્રિસ્તીધર્મને ચીનમાં કાેઇ વાર મેદદ અને કાેઇ વાર ત્રાસ, આવાે પ્રકાર મિશનરીએાની રાજકારણમાંની ઘાલમેલ પ્રમાણે થતાે હતાે. ઉપરથ, ધર્મ પ્રસારનાે ઢાંગ કરનારા આ મિશનરીએા અંદરખાનેથી આખ રાજ્ય કાેેે પણ પરદેશી પાશ્રાત્યના ગળામાં ઉતારવાના સંઘટિત પ્રયત્ન કરતા. આ મિશનરાઓની ઇંગ્લંડને ખૂબ મદદ થઇ ને તેનાથી ચીનના જે લચકા તાેડી શકાયા તે આ મિશનરીએાની મદદથીજ. મિશનરીએ સાદા પાષાક નહોતા પહેરતા તેમ તેમની રહેલી પણ સાદા નહોતી. આથી અને તેમનાં સપ્ત કારસ્યાનાને લીધે તેએા ચીનના રાષને પાત્ર બનતા અને તેમનાં હાડકાં નરમ થતાં. ચીનમાં જાપાતની પેઠે કાેઇ બળવાન રાજા ન હેાવાથી તેમના ઉપર કડક નિર્બંધ નંખાયા નહિ અને તેથીજ આ મિશનરીએ!એ પાેતાને માટે અલાયદી કોર્ટી, કર્મકતતા વગેરે છૂટા ચીન પાસેથી મેળવી. તેમના હે∃સંબ'ધે ચીનમાં પહેલેથીજ સંશય હોવાને લીધે વચમાં વચમાં તેમને બ'ધી થતી ને તેમના હાલ પણ થતા. ચીને જાપાનની પેઠેજ જો આ મિશનરીઓને સખત ખંધી કરી હાત તા ચીનની આવી દુઈશા થઈ ન હાત.

મિશનરીએોના પ્રભાવને લીધે પાતાનું રાજ્ય ગુમાવવાના કિલિપિનાઝ પર કેવા પ્રસંગ આવ્યા તે આપણે સંક્ષેપમાં જોઇએ.

ફિલિપાઇન્સ દેશ કડક ધાર્મિક બંધનાેવડે ચીન કિવા જપાનની પેઠે બાંધેક્ષા નથી. અનેક ઠેકાણાના અનેક લાક એકત્ર થઇને તેમનાે સમૂહ બનેક્ષા છે. આ ફિલિપાઇન્સમાં જ્યારે સ્પૅનિશ ક્ષાક પ્રથમ આવ્યા, ત્યારે તેઓ પાતાની સાથે પાદરી અને ક્ષિક્ષુકને લઇને આવ્યા સ્પૅનિશ પ્રવાસીઓએ પહેલા ટુકડા ગળા તીચે ઉતાર્યો અને પાદરીઓએ સેખુના રાજાને એકદમ બાપ્ટિશ્માં આપીને તેને ચાર્લ્સ બનાવ્યા. ફિલિપાઇન્સમાં મિશનરીઓએ શા શા અત્યાચાર કર્યા એના ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ નથી; પણ આ દેશમાંના ૮૦–૯૦ લાખ લોકોને વટલાવતી વેળા તેમણે અત્યાચાર ને અનાચાર કર્યા હોવાજ જોઇએ એમાં શંકા નથી. ફિલિપાઇન્સમાં ખ્રિસ્તીધર્મના પ્રસાર માટે ત્યાંથી વસુલ થનારા ઉત્પન્નમાંથી અમુક એક નક્કી કરેલા ભાગ ખર્ચાતા હતા. ત્યાં આગળ ધર્મ-પ્રસારને માટે વધારે પૈસા ખર્ચાવા મળે એટલા સાર માંહામાંહે હમેશાં ઝઘડા થતા. ધર્મપ્રસારના ખુરખા મિશનરીઓએ કેવી રીતના પહેર્યો હતા એના વધુ પૂરાવા જોઇતા હાય તા ફિલિપાઇન્સમાંના મુખ્ય પાદરી શું કહે છે તે વાંચા. તે કહે છે:—

"સ્પેતના ક્રિયર્સ-સાધુઓ કાઇ દેશમાં જઇને ત્યાંના લાેકાને ધર્મ શાખવે અને પછી તે ક્રિયર સાધુઓના તથા વટલાયેલાએાના રક્ષણ સારૂ સ્પેન દેશ પાતાના સૈનિકા મેઃકલે. અને તે પછી થાેડાજ સમયમાં સ્પેનદેશ તે દેશપર રાજ્ય કરશે."

મિશનરીઓ ચીનની અંદર જમાઇના જેવા હક્ક લઇને ખેઠા હતા, તેમ ફિલિપાઇન્સમાં પણ ખેઠા. વટલાયલા લોકોને આમિષતરીકે આ કરમુકતતાનું પ્રલેભન બતાવીને તેમનું ધર્મોન્તર કરાવતા. ફિલિપાઇન્સ ખેટા આવી રીતે મિશનરીઓના પૂર્ણ લક્ષ્યસ્થાને જવાને લીધે સ્વાતંત્ર્યથી વાંચત થયા. તેમણે ઇસુના ક્રાંસ ગળામાં ખાંધી લીધા, પણ એનીજ સાથે પાતાના શરીરમાં પારતંત્ર્યના ખીલા દાંકી લીધા. આજ ફિલિપાઇન્સ પારતંત્ર્યનું જે કષ્ટ ભાગવે છે તેનું કારણ મિશનરીઓના અનિર્બંધ સંચારજ છે.

આ મિશનરીએ જેમ સ્વરાજ્યનું હરણ કરતા, તેમ વ્યાપારનું પણ કરતા હતા. બીજ દેશામાં ધર્મ પ્રસારને માટે ગયેલા આ કાળા ઝળ્ળાવાળા હિંસક નરપશુઓને પોતાના ઝળ્ળામાં બધાં પાપા ઢંકાઇ જાય છે, એ જાણીતું હતું અને ભુરખાની નીચે તેઓ વ્યાપાર પણ કરતા. જે દેશમાં પૈસા મળી શકે-પછી તે પૈસા કંદ ફિતુરીના માર્ગ મળા કિંવા વેપારને માર્ગ મળા-એજ દેશમાં ફક્ત આ મિશનરીએ જતા. હિંદુસ્થાન, જાપાન, ચીન, ઇસ્ટઇડીઝ વગેરે તરફ એમનું વિશેષ ખેંચાલુ હોવાનું આજ કારલુ છે. આદ્રિકામાંના કાળા સિદ્ધીઓની પાસેથી પસા નીકળવાના સંભવ ન હોવાથી આ મિશનરીઓનાં ટાળાં હિંદુસ્થાન વગેરે દેશામાં આવ્યાં. આ વેપારમાં પોતાને કાઇ લાગીદાર ન હોય ને પોતાના વેપારી રાજગાર કાઇની જાલુમાં ન આવે એને માટે તેઓ પૂરી સંભાળ રાખતા.

તેઓ છૂટક વેપાર ન કરતાં થોકખંધ વેપાર કરતા. માર્ટિન નામના દેચ ગવર્નર જનરલે તેમનું તીચે પ્રમાણે વર્લુ ન આપ્યું છે.—"ડ્યોશી બીજે નંખરે જેસુઇટા વેપાર કરે છે. એમના વેપાર કેન્સ, દેચ, ઇંગ્લિશ અને પાર્ડું ગોઝોના કરતાં કેટલાયગણા માટા છે." આ જેસુઇટ હિંદુસ્થાનમાં તેમજ ઇતરત્ર ગયા પછી પોતાના વેષ બદલતા ને વેપારીતરીકે કરતા. આ મિશનરી સારા હોંશિયાર વેપારીઓ હતા. કયા માલને વધુ પ્રાહક છે ને તે માલ ક્યાં આગળ મળી શકે છે, એ તેઓ જાણતા હતા. એથી માલ ક્યાં આગળ લેવા ને કમાં આગળ વેચવા, એમાં તેઓ હૃશિયાર હતા. તે મિશનરીઓ હિસાબના ચાપડા રાખતા નહિ. શરીરપર ફાટેલાં વસ્ત્ર પહેરીને બીલકુલ ગરીબાઇથી આખા હિંદુસ્થાનને ખુંદી નાખતા હતા. એમના ગ્રપ્ત વ્યવહાર કાળા પાષાકવાળા મિશનરીઓની સાથે ચાલતો. તેમને ઉપરથી હુકમ આવતા તે પ્રમાણે તે વર્તતા. આ વ્યવહાર ગ્રપ્ત રાખવા સારૂ તેમને શપથ લેવા પડતા ને પ્રત્યેકને સાંકેતિક લિપિ પણ આવડતી હતી. તેઓ યૂરાપ તરફનો માલ ચોરીને હિંદુસ્થાનમાં તેમજ ઇતરત્ર વેચવાને લાવતા. આ ગાંસડીઓમાં પુરતકા અને માળાઓ છે એમ તેઓ દર્શાવતા ને ઘણી વાર તેમની ચોરી પકડાઈ પણ જતી. પછી તો તેઓ આ દેશના વાણિયાના જેવા પોશાક પહેરવા લાગ્યા. તેમની ભાષા ને તેમના જેવા આહારવિહારના ઉપયોગ કરવા લાગ્યા. આ મિશનરી હીરા, મોતી, સોનું વગેરે મૂલ્યવાન વસ્તુઓના પણ વેપાર કરતા. મારવાડીઓમાં ફરનારા આ ચોર, અમે તેમને વટલાવવા સારૂ

તેમનામાં ભેળાઇએ છીએ એવાે દેખાવ કરતા; પણ એક પણ વાણીયાને તેમણે ખ્રિસ્તી કર્યો નથી ! તેમની વખારા દુનિયામાં હતી અને એને લગતી બાકા પણ હતી.

આ વેપાર સિવાય તેઓ વ્યાજવટાવના ધંધા પણ કરતા. ઇસ મિસ્તે વ્યાજવટાવ વિરુદ્ધ સખત નિર્ભધ નાખેલા હોવા છતાંય સેંકડે ૫૦ ટકા વ્યાજ લઇને આ મિશનરીએન પેકીનમાં માેડી રકમાે વ્યાજે આપતા. તેમની ડુાંલેજોમાં તેલ, કપાસ, કરિયાર્થું વગેરે માલ વેચવા સાર્ રહેતા. આ ાસવાય ચારી, લુચ્ચાઇ, બીજાને કસાવવા, વગેરે ગુણામાં પણ તેએા સારા વાકેકગાર હતા: પણ કાલસાને વધુ ધસવામાં કંઇ અર્થ નથી. જે ઠેકાણે દ્રવ્ય મળવું શક્ય ન હોય તે ડેકાણે આ મિશનરીએા જતા નહિ. કાેચીન ચાયનામાં જેસુઇટ પં**ય**ના લાેક પ્રવેશ્યા નથી**. એનું** કારણ એ કે. ત્યાં આગળ વેપાર કરવા જોગી સ્થિતિ નથી. એ તેએ જાણતા હતા: પણ અચાનક રીતે તેમના સમજવામાં આવ્યું કે, ત્યાં એક તળાવ હોઇ એ તળાવમાં અતિશય મૂલ્યવાન માતી પાકે છે. આ વાતની ખબર પડતાંજ આ મિશનરી ત્યાં ફોડી ગયા. ત્યાંના બિશપ આગળ ક્ષમાની યાચના કરીને તેમણે કહ્યું કે 'આ મૂર્તિ પૂજક હિંદુઓને અમે આટલા દિવસ અજ્ઞાનમાં રાખ્યા એને માટે ક્ષમા કરાે.' કાેચીન ચાયનામાં હિંદુ વસ્તીમાં તેએા કરવા લાગ્યા ને તેમની પાસેથી પોર્ડુગીઝ વેપારીઓના કરતાં વધારે પૈસા આપીને માતી ખરીદ કરવા લાગ્યા. બીજે વર્ષે પાર્ટગાઝ વેપારીઓને માતી મળ્યાં નહિ અને તેમના તે વર્ષના વેપાર થયા નહિ. પછી તા પાર્ડ ગીઝાને સાં આવતાજ અટકાવ્યા. ત્યારપછી આ મિશનરીઓને આ હિંદુ પાતાના કહ્યામાં અમૃત્યા છે એમ લાગ્યું. ને તેઓ પહેલાંના કરતાં અર્ધાએ પૈસા આપતા ખેધ થયા. આગળ જતાં તેમણે પાેડુંગીઝ વાઇસરાય પાસેથી તે સરાવર માલકી હક્કથી પાેતાના તાભામાં લીધું ને પહેલાંના માલીક હિંદુઓને ચુલામની જેમ રાખી તેમને કુકત માતી કાઢવાની મહેનત બદલ પગાર ચ્યાપવા લાગ્યા: પણ આ પ્રકાર હિ⁻દએાથી સહન થયા નહિ. તેમણે આ મિશનરીએ**ાની** વિરુદ્ધ ખંડ કર્યું અને તેમના કેહારોને તેમજ ઘરાને આગા લગાડી તેમને ત્યાંથી હાંકી મૂક્યા. આગળ જતાં પાર્ક ગીલાના મતા મજખૂત થવાથી બિચારા મિશનરીએાને પાંચા કરડતા બેસવું પડ્યું.

આવા પ્રકારતા આ મિશનરીઓના અત્યંત કાળા ઇતિહાસ છે.

પહેલાંના વખતમાં આપણા લાેક વૃત્તપત્રો અથવા પુસ્તકા લખતા નહિ હાેવાથી તેમનાં કાળાં કારસ્થાનાની હુકાકત કાળના ઉદરમાં દટાઇ ગઇ છે. પાશ્ચાત્ય લેખક બધા ગાેરાઓજ હાેવાથી તેમણે પણ ધણી ખરી હકાેકત દાબી દીધી છે, તેથી મિશનરીઓની બાબતમાં બહુજ થાેડી હકાેકત મળે છે.

મિશનરીએ એશિયાખંડમાં ધર્મપ્રસાર માટે આવ્યા નથી, એ હવે વાચકાના લક્ષમાં આવ્યું હશેજ. ધર્મપ્રસાર એ તેમની આસુરી લાલસાનું એક સાધન હતું. રાજ્યોને ખાઇ જવાં અને પાતે સધન થવું એટલાજ સારૂ આ મિશનરીએ યુરાપમાંના રાજ્યએના આશ્રય મેળવીને અહીં આં આવતા હતા. એશિયાખંડને પરદેશીની દાઢમાં ધકેલવામાં આ પરદેશી મિશનરીએ પુષ્કળ કારણભૂત થયા છે, એટલુંજ ખતાવવાના આ લેખના ઉદ્દેશ છે.

("ચિત્રમય જગત"ના એશિયા અંકમાંથી)

६८-पुरुषोत्तम कृष्णचंद्रनी जयंती

પુરુષોત્તમ એવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની જયંતી શ્રાવણ વદી અષ્ટમીએ આવે છે. આર્યજનતાના કહાે કે આખીએ માનવસમાજના કહાે–એ મહાન ઉત્સવના દિવસ પાંચ હજાર વર્ષધી આ ભારત-ભૂમિમાં પળાતા આવ્યા છે. ભાગવતના વીચાધારી કનૈયા એવા બાલકૃષ્ણ અને મહાભારતના ગીતા ગાનાર યાેગેન્દ્ર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર હજુએ માનવસમાજના જીવનમાં પ્રેમ અને ચેતન પૂરે છે. ભાગવતાદિમાં જે કાવ્યરપે કૃષ્ણલીલા ગાઈ છે તે ઐતિહાસિક સત્ય નથી. ભાગવતકારની મનાસૃષ્ટિએ જે ભક્તિભાવથી અને વિહ્વલતાથી ગામગાપીઓના પ્રેમનું અને શૌર્યની ઘટનાઓનું ઇસરી ચમ-તકારરૂપે વર્ષાન કરેલું છે તેને કાઈ આપ્યાત્મિકરૂપે ભક્ષે ઘટાવે, પણ ભક્તિમાર્ગનું એણે વૈષ્ણવ સંપ્રદાયામાં જે વામમાર્ગી સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે તે તા અધમ પ્રકારનું, પાગલ અને કૃષ્ણના નામને કલંક લગાડનારૂં છે. નારદના ભક્તિમાર્ગને એથી ભારે અન્યાય થવા ઉપરાંત એણે ધર્મને નામે **અધર્માચાર શાખવ્યા છે.** બાલકૃષ્ણની રમણસૂમિ ત્રજ અને ગાકુલ ગમે તે હેાય, પણ હાલ વજકું જો પર વૈષ્ણુવા સખાભાવે વિહવલ ખની પાગલ થાય છે એ વજની રચના તા ચૈતન્યે રચવાની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. કૃષ્ણધેલા વૈષ્ણવાેએજ આ વ્રજ વસાવ્યું છે. એની પાછળ દુલસીદાસ, ચૈતન્ય આદિ અનેક ભક્તવરા કુરળાન ખન્યા છે. કૃષ્ણપ્રેમમાં કામવાસનાના પ્રાદુર્ભાવે સત્ય ધર્માને જે અત્યંત તુકસાન કર્યું છે તેવું ભાગ્યેજ ખીજાથી થયું હાય. સમર્થ ભક્ત અને સંતાના પ્રેમાનમાદે જ્ઞાન અને વિવેકના ત્યાગ નહાતોજ કર્યા. ત્રિગુણાવીત દશાને એ પ્રાપ્ત થયા હાય કે ગુણાના આશક ખન્યા હાય છતાં એ સંતભકતો વંદનીય છે. પરંતુ અજ્ઞાન **અને ભાળા ઓએા અને પુરુષોની** જ્ઞાનરહિત ભક્તિએ એમને નિષ્કર્મ બનાવી વિવેકશન્ય ક**રી** મૂક્યાં છે અને એનાં અનિષ્ટ પરિણામ આવ્યાં છે. અવતાર અને ચમત્કારાનું આરાપણ કરવા જેટલી અંધશ્રદ્ધાએ શું શું નથી કર્યું ? કૃષ્ણના મહાન આત્મા આજે પણ આ પાંગલપણા માટે દુઃખ પામતા હશે.

ગમે તેમ પણ કૃષ્ણના સમય વિકટ હતા. અધર્મ, અસાચાર, મિથ્યામદ અને દુ:ખભરી પરવશતામાં દેશ ત્રાહ્ય ત્રાહ્ય પાકારી રહ્યો હતા. ક'સ અને એને માથે પણ ચપડી ભભરાવે એવા રાજાએા રાક્ષસ બની આર્યાવર્તને અને જગતને પીડી રહ્યા હતા. ધર્માત્માએા અને શર-વીરાનાં શૌર્ય ખંદીખાને પૂરાયેલાં રહેતાં અથવા તા જાલીમ તરવારની ધારપર લટકતાં. ગા. <u>ષ્ત્રાહ્મણુ અને માનવપ્રજાનું કાેઇ</u> ખેલી નહેાતું. ગુલામીનાંજ દુ[:]દુક્ષિ વાગી રહ્યાં હતાં. આવા વિષમ સમયે કૃષ્ણજન્મ મથુરાના કારાવાસમાં થયાે હતાે. નરપિશાચ કંસે પાતાનાં બહેન દેવકાજી અને બનેવી વસુદેવને પણ કારાવાસમાં પૂર્યાં હતાં. પાતાના પિતાના પણ કંસ ઘાટ ધડવા કરતો. મદના ભર્યો એ નરપિશાચ રાજાના સ્વાંગમાં રહી કશુંએ પાપ કર્યા વિના નહેાતા છોડતા. આજ પ્રકારે આયોવર્ત અને એની બહારનાં રાજ્યોની પ્રજા તાેળા પાેકારી રહી હતી. ક્રાેંઇ એમની વ્હાર કરનાર મર્દ ધર્માત્મા ન મળે. વાસુદેવ અને દેવકીનાં સંતાન થાય અને રખેતે એ ભાષોજો કંસના નાશ કરે એ કાલ્પનિક બીકે, બહેનને સંતાન થાય કે તરતજ એના નાશ કરતા. એનાં સાત સંતાનાના કંસે નાશ કર્યો. આઠમા કૃષ્ણને ખચાવવાને ગ્રપ્ત રીતે એમને જન્મતાંજ કારાવાસમાંથી ઉપાડી ગાંધુલમાં ન'દને ઘેર માતા યશાદાના ખાળે મૂકવામાં આવ્યા અને એવીજ સુક્તિથી યશાદાની તરત જન્મેલી પુત્રીને વાસુદેવના કારાવાસમાં મૂકવામાં આવી. કંસને આની કલ્પના પણ ન આવવા દીધી; છતાં વાત ગંધાઇ અને વહેમાયેલા કંસે ગાકુલનાં તરત જન્મેલાં ભાળકાના સંહાર કરવાની જાળા પાથરી સેંકડા બાળકાના કપટથી નાશ કરાવી નાખ્યા. દેવ**ક**ો, વાસુદેવ અને યશાદા તથા ન દના આ અપૂર્વ સત્યાત્રહે આખીએ પ્રજાતે ખળભળાવી મૂકી. હતાશ ખની કંસના નાશને ઇ²જીતી પ્રજા વિદ્રોહી ખનવા તૈયાર થઇ ગઇ. આ દશામાં કૃષ્ણ અને એમના માટા ભાઇ રાહિણીપુત્ર ખલભદ્રના નાશ માટે કંસે કપટભર્યા અનેક પ્રપંચ કર્યા; પણ

એમના ખુલ્લા નાશની હિંમત એનામાં ના રહી. કૃષ્ણને એ પોતાનું માતજ સમજતા.

ખલભદ્ર અને કૃષ્ણ ગાકુલમાં પૂર્ણકલાએ વધતા રહ્યા અને સખાસખીએ સાથે ખાલ• ભાવે ખેલતા રહ્યા. વાસુદેવના એ પુત્રા ન દધેર ઉછરે છે એ છાતું ના રહી શક્યું. સર્વ એના રક્ષણ માટે સાવવાન રહેતા. આખુંએ ગાંકુલ આ બાલકુમારા પાછળ પ્રેમધેલું બની બાલક બની જતું. નાનપણની મસ્તી અને કુમારપણાના ખેલ ખેલનાર આ બાલસખા આખાએ ગાેકુલના ખાલ અખાલના પ્રિય આત્મા ખન્યા હતા. એનાં પ્રેમ, શૌર્ય, વિવેક સર્વને આભા ખનાવ્યા હતા. ગાંકુલ એટલે ગાવાળાનું નાનું ગામ. ગાપાલન અને ગારક્ષા કરતાં આ પ્રેમાળ ગાપગાપી-એાનું એ સમયનું જીવન તે સમયના ભારતવર્ષના ગ્રામ જીવનનું નિર્મલ ચિત્ર રજ્ કરે છે. આવા ગામડામાં ગાવાળ કૃષ્ણે સખાએ। સાથે ખાલ્યકાળથીજ જે સ્વાધીનતા અને સ્વમાનના ગૌરવ-પ્રીત્યર્થે પરાક્રમ કરેલાં તે આ જગતમાં ભૂલાય એમ નથી. આ મહાવીર ખાલક પાતાની મસ્તીમાં બાલ−અબાલ સર્વ સ્ત્રીપુરુષને થનગન નચવતો. ગામાતા અને ભૂમિમાતાની એ સેવા કરતાે**.** ગાકલ અને વ્રજ એનાં પરાક્રમ અને ચતુરાઇથી અનેક વખત સંકટામાંથી બચી શક્યું હતું. ગુરુકુલમાં સુદામા જેવા રંક વ્યાભણપુત્ર સાથે રહી અભ્યાસ કરી કૃષ્ણ થાડાજ સમયમાં સર્વ વિદ્યાર્થી પારંગત ખન્યાે અને પાછાે વ્રજમાં આવી કુમારલીલાના ખેલ ખેલ્યાે. માસી પૂતનાને મારનાર એ ખાલવીરે કંસના માેકલેલા અનેક ગુપ્ત હત્યારાએાને વીણી વીણી માર્યા હતા. ધ્રાક્ષ-શોના મદભર્યા યત્રોને અટકાવ્યા હતા અને દરિદ્રનારાયણને, ગાયાને અને જન્મભૂમિને હવી આપનાર યજ્ઞા આદર્યા હતા. ઇંદ્રના ચાલતા આવેલા રૂહિપૂજનને બંધ કરાવી અને ગાવર્ધનની સેવા અને યત્ર એણેજ કરાવ્યા. ખરેખર, સર્વત્ર અધકાર અને ત્રાસ વર્તા રહ્યો હતાે. ત્યાં રસ-રાજ કૃષ્ણે સર્વમાં નવજીવન અને નવી આશાએ। પૂરી હતી. પ્રેમ, શૌર્ય અને <mark>અલિદાનના</mark> અવતાર કૃષ્ણના તેજસ્વી ચારિત્ર્યવહેજ માનવાના હૃદયમાં થઇ રહ્યો હતા. **દેશમાં ભા**રે ક્રાન્તિના સમય વેગથી આવી પહેાંચતા હતા. કેસ અનેક પ્રયત્ના છતાં લાચાર ખનતા જતા હતા.

આર્યાવર્તના સામાન્ય ખેડુત અને પરવશ પ્રજાને દુઃખમાંથી છેાડવવાને આમ તૈયારીએા ચાલી રહી હતી. કાર્ય ભારે હતું છતાં આશાનાં કિરણ ઉગી રહ્યાં હતાં. પ્રભુની ઇચ્છા ભા**ર**તના નાશ કરવાની નહેાતી. પ્રભુ આ કનૈયા કાન જેવા મહાસમર્થ કુમારાનું રક્ષણ કરતા. કૃષ્ણ સમાન ચતુર, વંર્યવાન અને યૌગિક સંપત્તિવાળા તરુણ હજીએ બીજો પેદા થયે। જાણ્યા નથી. એ તરરાજ હજારા વર્ષે પણ આપણને પ્રેમધેલાં ખનાવી તચવે. એમાં શું આશ્રમ ? કૃષ્ણ ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્રના સુધારક હતા. ગાલ્લાક્ષણના પાલક હતા. ખેડુત હતા, ગાવાળ હતા– દરિદ્રોમાં ઉછરેલે: એ અધર્મ અને અન્યાયના નાશમાટેજ જીવ્યા હતા. એણે ભારતભૂમિમાંથી દુષ્ટાના નાશ કર્યો અને કરાવ્યા. નાનપણના ગાપાલ અંતકાલ સુધી ગાપાલજ રહ્યો. એને રાજ્ય, -સત્તા, ઐશ્વર્ય કશાની પરવાહ નહેાતી; છતાં એ રાજાનાે રાજા, સર્વથી વધારે ઐશ્વર્યવાન અને પ્રભાવશાળી હતા. મહાન યાગી સમાન એ સર્વની વચ્ચે કેવળ જગતના કલ્યાણ અને દરિદ્ર-નારાયણની સેવા માટે સર્વમાં નિર્લેપભાવે રહી રમણ કરતાે. કૃષ્ણ વિશ્વની જાણે પ્રેમમૂર્તિ હતી ત્યારે દુષ્ટાની કાલમૂર્તિ હતી. કૃષ્ણ ના હોત તો ભારતના ધર્મ, સંસ્કૃતિ, શૌર્ય, સ્વાધી-નતા કયારનાંયે સ્મરણપટમાંથી પણ ભૂંસાઇ ગયાં હોત. પુરુષોત્તમ કૃષ્ણ ખેડુત અને ગાવાળા-માંથીજ પેદા થઇ શકે, રાજમહેલાતામાંથી નહિ. આર્યાવર્તના ઉદ્ઘારક એ મહાન યાગીને ભારત-વર્ષ પાંચ હજાર વર્ષથી વંદન કરતું આવ્યું છે. આર્યાવર્ત એ મહાન કુશળ અને નટરાજ યાેગીની જીવનકલામાંથી અનંતકાલ પ્રેરણા મેળવ્યા કરશે.

કૃષ્ણે ખલભદ્રની સહાયથી પાતાને મારવાને તેકાવેલા મામા કંસને માર્યા. કંસ કૃષ્ણને મારવા મધુરાં બાલાવે છે, એ જાણીને આખીએ બ્રામ્ય જનતા મધુરાંમાં કૃષ્ણના રક્ષણ માટે જાન આપવા આવી હતી. મધુરાં જેવા વિલાસી નગરનાં સ્ત્રીપુરુષા પણ કૃષ્ણના રક્ષણ માટે આતુર હતાં. દુષ્ટ કંસને ચાહનાર એના એક પણ માણસ નહોતા. ગામડાના ગાવાળે એકલે હાથે સર્વની વચ્ચે

કંસને પટકીને મારી નાખ્યા; પણ કાેં એને બચાવી ના શક્યું. કૃષ્ણનાંજ કીર્તન ગવાયાં, લક્ષ્યાવિધ જનતાનાં બધાન તૂરી ગયાં. કૃષ્ણે કુમારાવસ્થામાં સર્વના પ્રેમને જીતી લેઇ શોર્યવડે આ મહાન કાર્ય કરી દેશમાં મહાન ક્રાંતિ કરી. ક્રાંતિના આ ઇતિહાસ અજોડ છે.

કૃષ્ણું એ પછી કંસના અનેક સમર્થ મિત્રાના અને મદમાતા રાજાઓ તથા નરરાક્ષસોના કમશા નાશ કરવા માંડ્યા દેશના સખા રહીને દેશને એણે અધર્માં ના પાશમાંથી છોડ્યા, મહાભારતનું યુદ્ધ પણ છેવટે કૃષ્ણચંદ્રની પ્રેરણાથીજ લડાયું. નિઃશસ્ત્ર કૃષ્ણ પોતાના સખા અર્જુનના સારથિ બન્યા. એનીજ કુશળતાથી અને અર્જુનના શોર્યથી પાંડવા જીત્યા. ભીષ્ય જેવા સમર્થયાદાઓ સામે અર્જીન કૃષ્ણની કુશળતાથીજ જીતી શકે. મહાભારતના નાયક અને આત્માર્ય કૃષ્ણે કૌરવાને મરાવી શાંતિનું અને ધમેનું સ્થાપન કર્યું. સ્ત્રી અને શદ્દાને સમાન સ્થાન અપાત્યું. વેદજ્ઞાનના દોહનર્ય ગીતાગાન કૃષ્ણે કર્યું તે અર્જીન કર્મનિષ્દા ના ચૂકે તે માટેજ. એ ગીતા ન ગવાઇ હોત તો મહાભારતનું યુદ્ધ ના હોત. જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાનું પ્રદ્યાસ્વર્ય પ્રકટ કરતા એ ઉપદેશ, સ્વાર્થરહિત નિષ્કામ કર્મનું જે રહસ્ય પ્રતિપાદન કર્યું છે, તે અમર રહેશે.

ગીતા હશે ત્યાંસુધી જગત નિર્ભય છે.

છેવટે કૃષ્ણે સંગઠિત કરેલા યાદવા પણ વ્યસનાથી સ્વચ્છંદા ખન્યા અને યાદવાસ્થળા મચાવી નાશ પામ્યા. કૃષ્ણુની જીવનલીલા પણ ત્યાંજ પૂરી થઇ. પાતાનું કર્તવ્ય કરતાં પાતે પણ અકસ્માત્ પારિધના હાથે મરાયા. કૃષ્ણું જતાં અર્જીન પણ કાખાઓથી લૂંટાયા. કૃષ્ણું આમ રાજ્ય અને સત્તાના મદને ચૂર્ણું કર્યા અને સામાન્ય જનસમાજના સ્વાતંત્ર્યની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી. આજે કૃષ્ણું છે ત્યાં અર્જીન છે. અનંતકાલ એમજ રહેવાનું. પ્રેમ અને શૌર્યના એ મહાન યોગેન્દ્રના સ્મરણ અને પૂજન કરવા આજે ભારતવર્ષ લાયક ખનવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે; ભારતવર્ષમાં ધર્મ, સમાજ અને રાષ્ટ્રની જે અવદશા થઇ રહી છે તેમાંથી કૃષ્ણુ જીવનની પ્રેરણાથી મુક્ત થવાને સર્વમાં ખલ અને યાગ્યતા આવે એજ જન્માષ્ટમીના ઉત્સવનું કારણું છે. બલભદ્દ, કૃષ્ણું જેવા નવયુવાન ગાપાલ અને યાગેન્દ્ર કૃષ્ણું જેવા કૃષ્ણ પુરતાર ભારતના ઉદ્ધારના ક્રાન્તિકાળ આવશે. દેવષ્ટા અને વાસુદેવ જેવાં સત્યાપ્રહી અને રવાર્પણ કરનાર માળાપા હશે તેજ એવા પુત્રાને ઉત્પન્ન કરી શકશે. યુગ યુગમાં આવાજ કૃષ્ણુકુમારા જ્ઞાન અને શૌર્યવહે અધર્મના નાશ કરી શકે છે. (તા. ૨૫-૮-૧૯૨૯ના ''આર્યપ્રકાશ''માંના અપ્રલેખ)

६९-धार्मिक सुधारा

ધાર્મિક સુધારાના વિષય ઘણા વિશાળ છે. જેમ જેમ જનસમાજના આદર્શો ખદલાય છે, એટલે કે સમાજની ધાર્મિક ભાવનામાં ફેરફાર થાય છે તેમ તેમ ધાર્મિક ક્રિયાઓ, મંત્રા, કર્મોમાં ફેરફાર થાય છે અને શબ્દાર્થમાં સુધારા કરવા પડે છે. દાખલાતરીકે બૌહ અને જીન ધર્મમાં ''અહિંસા''ને જે અર્થ આપવામાં આવ્યા છે તે વેદમાં નથી. આ વિષયની ચર્ચા આજે કરતા નથી.

ધાર્મિક ભાવના મંદ પડી ગઇ હોય તો તેને સજીવન અને સક્રિય કરવાને માટે સતત ઉપદેશ થવા જોઇએ. આપણા ઋષિમૃનિઓ ઠેક્ડેકાણે આશ્રમા સ્થાપીને એવા ઉપદેશ કરતા હતા. જીન અને બૌદ્ધ ધર્માના પ્રચારમાટે હજારા સતપુરુષા અને સ્ત્રીઓ સંઘમાં જોડાઇને ઉપદેશ આપતાં હતાં. શ્રી. શંકરાચાર્ય પણ આખા દેશમાં ધર્માચાર્યોને ગાડવી દીધા અને તે પર્વતામાં, શહેરામાં, જંગલામાં, ગામડાંઓમાં પ્રચારકામ કરતા થઈ ગયા. એમ કહેવાય છે કે, આજે પણ હિંદ દેશમાં ખાવન લાખ સાધુ, સંન્યાસી, ફકીરા છે. જો આ આંકડા ખરા હોય તા દરેક ૬૦ માણસે એક સાધુ (હિંદુ, જીન કે મુસલમાન) આ કમનશીબ દેશમાં છે; પણ આ સંખ્યા માની લેવાની જરૂર નથી. આપણે ત્યાં કેટલાં મંદિરા અને મસ્જદા છે? હજારા નહિ પણ લાખા. અને ત્યાં દેખરેખ રાખવા માટે અથવા પૂજા કરવા માટે, સાક્સુરી રાખવા માટે કાઇ કાઇ પણ હોય છે.

હવે એમ ધારા કે (૧) આપણાં બધાં માટાં મંદિરા (હિંદુ, જીન, બૌદ્ધ) અને મસ્જદા-માં ઉચ્ચ ભાવનાવાળા ઉપદેશકા, સાધુ કે રખેવાળ હાય તા દરેક ગામડામાં કેટલી જગ્રતિ આવી જાય ? એમ ધારા કે, આપણા બધા સાધુએા અને ક્ષ્કીરા અને સાધ્વીએામાં ઉચ્ચ આદર્શો અને સેવાભાવ હાય તા ગામડાંએાનું જીવન કેટલું પવિત્ર થાય ? એમ ધારા કે, દેશના દરેક ધાર્મિક મકાનના ઉપયાગ પ્રજાને આત્મિક, નૈતિક, માનસિક તથા શારીરિક બળ આપવાને માટે થાય તા દેશને કેટલા અનહદ ફાયદા થાય ?

જ્યારે મહારાષ્ટ્રમાં નવી જાગ્રતિ આવી ત્યારે ત્યાં કેટલા સાધુસંતા પાક્યા હતા ? અને માગલ પાદશાહીને ઉથલાવી પાડનાર માત્ર શિવાજી મહારાજ નહોતા, પણ રામદાસ સ્વામી જેવા અનેક સમર્થ ધર્માપદેશકાએ પણ મહત્ત્વના ભાગ ભજવ્યા હતા. આજે પણ દેશમાં ફેક્ઠેકાણે કેળવ-ણીના, ધાર્મિક ઉપદેશના, રાજકીય ઉપદેશનાં આશ્રમા સ્થપાયા છે અને તેમાં આધુનિક ઋષિ-મુનિઓ, સાધુઓ, શિક્ષકા, પ્રચારકા, કાર્યકર્તાઓ કામ કરી રહ્યા છે. આવા કાર્યકર્તાઓમાં જે જૂદાપણું હાય તે કાઢી નાખાને તેમના સહકાર થાય તા દેશમાં અજબ શક્તિ આવી જાય.

આપણું જે સુધારા કરવાના છે તે બે દિશામાં: (૧) જે સાધુઓ અને ધર્માચાર્યા ચેતન વિનાના જક, અત્રાન, વહેમાં કે ચારિત્રવગરના હોય તેમના બહિલ્કાર થવા જોઇએ. (૨) ઉચ્ચ લાવનાવાળા શિક્ષિત ચારિત્રવાન નવજીવાનાએ આવા આશ્રમા, મંદિરા, મરજીદો, ધર્માલયોમાં દાખલ થઇ જવું જોઇએ. હાલમાં જે સાધુઓ દુરાચારી છે તેમને તા ભૂખે મારવા એ પુષ્યનું કામ છે એ વિચારના પ્રચાર કરવા. જે સાધુઓ આળસ, જક અને અત્રાન છે તેમનામાં ચેતન આવે અને પ્રજાને ઉપકારક થાય એવી તાલીમ આપવી, અને નવા સાધુઓએ બધી સંસ્થાઓને કખજે કરવી. મીસર દેશના પાટનગર કેરામાં જે માડી મરજીદ છે, તે અલ આઝાર માડી યુનિવર્સિટ ખની ગઇ છે. સર સુબ્રહ્મલ્ય આયરે સ્થના કરી હતી કે, દરેક મંદિરમાં શાળા સ્થાપી દેવી જોઇએ, અને ત્યાં દરેક પ્રકારની કેળવણી આપી શકાય. જે પ્રજામાં ઉચ્ચ ભાવનાના પ્રચાર થશે તે પરતંત્ર રહી શકેજ નહિ; એટલે ધાર્મિક રાજકીય, આર્થિક અને શારીરિક ઉન્નતિ સાથે સાથે થય છે. ખરૂં જોતાં ધાર્મિક જાગૃતિમાં આ બધી પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થઇ જાય છે.

આજના ધર્મ ગુરુઓ, મહારાજો, સાધુઓ, સ'ન્યાસીઓ, કૃકીરા, ગાેસાંઇઓના જીવનવિષે ટીકા કરવા માગતા નથી. પ્રજા જેને અથવા જેટલાને લાયક હાય છે તેને મળે છે. 'કરણી તેવી પાર ઉતરણી' એ કહેણીના બાધ પણ એવાજ છે. જે લાેકાને સ્વચ્છતાના ખ્યાલ નથી તે મંદિરને ઉક્રરડાે ખનાવી દેશે. આપણા આદર્શો, આપ**ણા** આકાંક્ષાએા, આપણા જરૂરીઆતાે હલકા નીચ પ્રકારની હેાય તા પરિણામ કેવું આવે ? જ્યારે શીખ અકાળીઓ જાગૃત થયા અને પાતાનાં ગુરુદ્વારા સુધારવ તા નિશ્વય કર્યો ત્યારે પ્રજામાં અજબ ચેતન આવ્યું. જો હિંદી પ્રજા પાતાના ધર્મ ગુરુએોને સુધારવાનાે પ્રયત્ન કરે તાે પચીસ વર્ષમાં કલ્પી ન શકાય એટલાે સુધારાે થઇ જાય. હાલમાં તા ગમે તેવા અભાગ અજ્ઞાન માણસ, સદાચારી હાય કે નહિ તે છતાં પણ શરીર-પર રાખ ચાળાં ભિક્ષા માગે તા સેંકડા સ્ત્રીએા તેની પૂજા કરવા મંડી જાય અને ભિક્ષા આપીને હર્ષધેલી ખની જાય. આપણા સમાજમાં હજી હજારા વહેમ જડ ધાલીને ખેઠા છે અને જે પ્રજાના માટા ભાગ અભણ છે તેના વહેમ કાઢવા ખહુ અધરા છે. હવે તો યુવાનવર્ગ સમાજની લગામ હાથમાં લે અને પ્રજામાં સુસ'સ્કારા રેડવા માટે ગામડાંએામાં કામ કરવાને ખેસી જાય. પ્રજાતે વધારે ખળવાન, હિંમતવાન, નિડર, ઉદ્યમી અને ધર્મપરાયણ ખનાવી દે તાજ આ દેશના ઉદય થાય. જીલના પટપટારા અને લેખાની કિંમત તા છે, પણ ચારિત્રવાન પુરુષના સત્સંગ એજ ખરૂં ચેતન રેડી શકે છે, એજ મુડદાંમાં પ્રાણ મૂકે છે. જો આપણા યુવકા સંતાષી થઇને ગામ-ડાંમાં ખેસી જાય તાે આપણે ગુલામાં અને પરત ત્રતાની ધુંસરી ફેંકી શકીએ.

(સં ૧૯૮૪-ના "હિં દુસ્તાન"ના દીપાત્સવી અંકમાં લેખક:-ડાં. સુમન્ત મહેતા.)

७०-जीवननी तेर त्रुटिओ-तेना उपाय

સાન્ક્રાન્સિસ્ક્રાના જરૂજ મેક કારમીકે માનવજીવનની તેર ભૂલાનું તારણ નીચે મુજળ કર્યું છે:-

- (૧) ખરાં અને ખાટાનું પાતાની માન્યતા મુજબનું જ ધારણ નક્કી કરવાના પ્રયત્ન કરવા તે.
- (૨) ખીજાઓના આનંદનું પાતાની માજના ધારણે માપ કાઢવાની કાશીશ કરવી તે.
- (૩) આ જર્ગતમાં બધાના એકસરખા મત હાવાની આશા રાખવી તે.
- (૪) ખીતઅનુભવને ધ્યાનમાં નહિ લેવાની ભૂલ કરવી તે.
- (પ) ખધાના સ્વભાવ એકસરખા કરવાની માથાકૂટ કરવી તે.
- (૬) ખીન અગત્યની નજીવી ખાખતામાં નમતું નહિ મૂકવું તે.
- (૭) આપણાં કાર્યોમાં સંપૂર્ણતાની આશા રાખવી તે.
- (૮) જેના કાંઇ ઉપાયજ ન હાય એવી બાબતામાં પણ પાતાનાં તેમજ પારકાનાં હૈયાં બાળવાં તે.
- ્રિ) જે કામ આપણે કરી શકીએ નહિ, તે બીજા કેા⊎થી થ⊎જ શકે નહિ એવા ઘમ'ડ રાખવા તે.
  - (૧૦) દરેક માણુસને જ્યાં, જેવી રીતે અને જે કાંઇ ખની શકે તે મદદ નહિ કરવી તે.
- (૧૧) આપણું પૈરિમિત, સંકુચિત અને અલ્પન્ન મન જેટલું સમજી શકે તેજ ખસ આખરી સત્ય છે, એમ માની બેસવું તે.
  - (૧૨) બીજાઓની નિર્ભળતાના કાંઇ પ્યાલજ નહિ કરવા તે.
  - (૧૩) ખહારની કસાેટીથી સમાનતાના નિર્ણય કરવાે તે.
  - આવી બાબતમાં લગભગ બધાં માણસા સરખી મૂલ કરે છે.

મા મેક કારમીક જીવનના લાંખા અનુભવ અને મનુષ્યસ્વભાવમાં રહેલી નૈસર્ગિક નિર્જાળતાના પાકા અભ્યાસ કર્યા પછીજ, ઉપરની તેર ભૂલોની શાધ કરેલી જણાય છે; અને જગતમાં અવનવા કલહા તેમજ કંકાસા ચાલી રહ્યા છે, તેનું કારણ પણ એજ ભૂલો છે! જડ્જતરીક જાત જાતના પક્ષકારાની તપાસ ચલાવવાની ઘણાય જડ્જોને તક મળે છે, પણ જેનામાં અભ્યાસી વૃત્તિના અભાવ હાય, અને જે નિર્માળ સુદ્ધિયા વિચારી શકતા ન હાય, તે આવી શાધ કરી શકતા નથી. માનવજીવનની આ ભૂલો શોધનારે, તેમાંથી ઉગરવાના માર્ગો શાધી કાઢ્યા છે કે તહ, તે હું જાણતા નથી; પણ મને તા લાગે છે કે ઉપરની ભૂલામાંથી અચવાના એકમાત્ર ઉપાય 'હદયની વિશાળતા' છે. એ સર્વોત્તમ સદ્દાણ સિવાય, ઉક્ત ભૂલામાંથી ખચવાનો બીજો કાઇ આરા જણાતા નથી, અને ઉચ્ચ કાઢીના નૈતિક સંસ્કારા વગર હદયની વિશાળતાની આશા રાખવા, એ થાર વાવીને આધ્રક્ષળની આશા રાખવા બરાબર છે! હદયની

વિશાળતાના સાદાે અને સૂતરાે ઉપાય તાે સંક્ષિપ્તમાંજ જણાવવામાં આવ્યાે છે; પણ ઉપરની તેરે અૂક્ષેતું ક્રમવાર વિવેચન કરી, તેને ટાળવાના યાેગ્ય ઉપાયાે સૂચવવાતું જો કાેઈ વિદ્રાન શિર-

પર ક્ષેશે, તાે તેણે જનતાની એક પ્રકારની અચ્છી સેવાજ ખજાવેલી ગણાશે.

(દૈનિક "હિંદુરથાન" ના એક અંકમાંથી)

७१-सुखनी सोनेरी चावीओ

સુખની પાછળ માણસ માત્ર ભમે છે. કાેઇ તંદુરસ્તીમાં, કાેઇ પૈસાટકામાં, કાેઇ યશ-કાિર્તિમાં, કાેઇ પારકે પૈસે પરમાનંદ કરવામાં અને કાેઇ સંતાેષમાંજ બધું સુખ જુએ છે! આ બધી માન્યતાઓમાં ઘણું તથ્યાંશ રહેલું છે, પણ અતિ કે અલ્પ સંતાેષ જેમ પ્રમતિને અટકાવે છે, તેમ પૈસા કે કાિર્તિ પાછળ ઘેલા થઇને ભમનારાઓ ઘણી વાર ભયંકર દુઃખા પેદા કરે તેવાં કાળાં કમાં પણ કરી ખેસે છે! માત્ર તંદુરસ્તીજ એક એવી વસ્તુ છે, કે જે "શરીરે સુખા તાે સુખી સર્વ વાતે" વાળા સૂત્રને સાચું પાડી ખતાવે છે. પણ સુખની આ ચાવીઓ ઉપરાંત, મી. આનેલ્ડ ખેનેટ, " ઇક આઇ વેર ટુ લીવ અગેઇન ? (કરી જીવવાની મને તક મળ તાે ?)" એ મથાળા હેઠળના એક મનનીય લેખમાં સુખની ખે નવી સોનેરી ચાવીઓ રજુ કરી છે; અને આજે માથામાં કાંડા પડયા હાેય એવા ઝંઝાપાત કરતાં અનેક પામર પ્રાણીઓ જયાં ને સાં નજરે પડતાં હાેવાથી આ સોનેરી ચાવીઓ હાથ કરી તેના સદુપયાંગ કરવાને તેઓ પ્રેરાય એ ઇઇ જણાય છે. ×

ખુશમિજાજ અને દયાળુ હૂંદય

પોતાના લેખમાં સુખના માર્ગે દર્શાવતાં આર્નોલ્ડ બેતેટ કહે છે કે સુખપ્રાપ્તિ અર્થે ધન, દોલત, ખ્યાતિ અને તે દુરસ્તી માટે કાંકાં મારવામાં આવે છે પણ તેની ખરી ચાવીઓ તે! "ચીઅરપુલ ટેમ્પરામેન્ટ-ખુશમીજજ આનંદી સ્વભાવ" અને "કાઇન્ડલીનેસ ઑફ હાર્ટ દિલની દયા હૃદયના દયાળુપણા"માં સમાયેલી છે. આનંદી સ્વભાવના માણસ કેવા સુખા હાય છે અને તે દુરસ્તીને ખક્ષવા, ટકાવવા તેમજ વધારવામાં પણ ખુશમીજજ કેવા સહાયક થઇ પડે છે તે તા સામાન્ય સુદ્ધિના માણસ પણ સહેલાઇથી સમજ શકે છે. ખારીક દૃષ્ટિએ જેતાં તે દુરસ્તી અને માજલા સ્વભાવના 'આંધળા પાંગળા'ના ન્યાય મુજબ પરસ્પર આધાર હાય એમ જણાય છે, પણ વધારે ઉંડા ઉતરીને જેતાં તે દુરસ્ત માણસ ખુશમીજજ હોય તેના કરતાં આનંદી મનુષ્ય સારા તે દુરસ્ત હોય એમ વધારે જેવામાં આવે છે. હાડચામના પૂતળા જેવા ખાઉં-કરહુદાસોએ તેથી જો સુખા રહેવું હોય તા, આનંદી સ્વભાવના ખનવાની ખાસ કાશીશ કરવી જોઇએ.

દયાળુ દિલના સંખંધમાં શાસ્ત્રાર્થ કરવા ખેસીએ તો 'દયા' કોને કહેવી તેજ નક્કી કરવામાં મેટા વાંધા ઉદેયા વગર રહે તેમ નથી! અતિદયા કે ખાડી દયાથી હિંદુસમાજની આજે માઠી દશા થઇ ગઇ છે, એટલે સુખના માર્ગ શાધતાં દયાળુ દિલની ચાવીના બહુજ સંભાળથી ઉપયોગ કરવા ઘટે છે. ખરી દયા તો વગર કસુરે જે માણસ પીડાતા હોય તેના પ્રત્યે સદ્દભાવ ખતાવી તેને સદાયતા કરવી તે છે. હરામનાં હાડકાં વધારી સમાજપર બાજારપ થઈ પડેલાએ માટે જીવ ઝીકાડી નાખવા, તે દયા નહિ પણ કેવળ ભ્રમણા છે! પણ અવિશ્રાંત શ્રમ ઉદાવી રાતિદન વૈતરાં કરવા છતાં, જે પેટપૂરતું ખાવાનું-કે અંગ ઢાંકવા પૂરતું પહેરવાનું-પણ મેળવી શકતા ન હોય, અને જેની મહેનતના પૈસા માલેતુજાર દાંગા અને દગડાએ પચાવી પાડતા હોય, તેજ ખરેખરી દયાને પાત્ર છે; અને તેવી દયા જેનાં દિલમાં ઉભરી નીકળતી હોય, તેજ મનુષ્ય આત્મસંતાષનું સુખ અનુભવી, જનતાને પણ સુખી કરી શકે. દોસ્ત વાચક! જો તારે ખરે-ખરૂં સુખી થવું હોય તા ઉપરની બન્ને સાનેરી ચાવી હાથ કરી લે!

(દૈનિક ''હિંદુસ્થાન''ના એક અંકમાં લેખક:-બંદા અફલાતુન)

666643283

७२-बनावटी घी

પાંચેક વર્ષ પહેલાં સૌથી પહેલી વાર ભારતવર્ષમાંજ ઘીની ખાટ પૂરવા માટે ખનાવટી ઘી તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું. આ કામ ઇરનાકયુલમની 'તાતા ઍાઇલ કંપની'એ કર્યું હતું. કહે-વાય છે કે. તેણે નાળિયેરના તેલને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સાફ કરીને કાેકાજેમ નામ રાખ્યું હતું અને તે ઘીતું કામ આપે છે, એમ કહીને તેને વેચવામાં આવતું હતું. આ વાતની પ્રસિદ્ધિ માટે જાહેરાત પણ ખૂબ કરવામાં આવી હતી. તેજ સમયથી <u>હોલેન્ડથી પણ ખનાવ</u>ડી <mark>ઘી આવવા</mark> લાગ્યું: એટલું જ નહિ પણ સર્વ પ્રકારનાં બનાવટી ઘી વધારે પ્રમાણમાં આવવા લાગ્યાં અને તે એટલે સુધી કે હવે બજારમાં શુદ્ધ ઘી મળવું પણ મુશ્કેલ થઇ પડેયું છે અને હવે તેા થાડા દિવસોમાં ઘીની જગાએ આ બનાવડી ઘીજ વેચાતું હશે. બજારામાં તે ખૂબ દાખલ થઇ ગયું છે. પહેલાં ઘી–તેલની ખનાવેલી ચીજો મળતી હતી. હવે કાેકાજેમ અને ખનાવડી ઘીનીજ ખનેલી ચીજો વેચાય છે: અને આ બનાવડી ઘીની ભેળસેળ કરવી એ તા ઘીના વેપારીએ માટે વધારે નફા કરવાનું આખાદ સાધન મળી ગયું છે. આ નકલી વસ્તુઓના પ્રચારથી કેટલાક દિવસોમાં ઘીતા ઉપયોગજ બંધ થઇ જશે અને એથી આપણા ખાવાના પદાર્થામાં એક ખાસ પૌષ્ટિક પદાર્થની ઉર્ભય રહ્યા કરશે અને તેથી આપણું ભાંગ્યું તૂટયું આરાગ્ય પણ વધારે જેખમભયું બની જશે. ખનાવડી ઘી એ શી ખલા છે અને તેના શું ઇતિહાસ છે તેનું વર્ષાન ડાં. એસ. એન દે-(ડી. ટી. એમ. ડી. પી. એચ.) એમણે તેમના એક મહત્ત્વના લેખમાં વિસ્તારપૂર્વક લખ્યું છે. તેના કેટલાક ભાગ અત્રે રજા કરીએ છીએ. તેઓ લખે છે કે:-

વનસ્પતિ-ધી

અહીં કેટલાક સમયથી વનસ્પતિ-ઘીનું નામ આપણા સાંભળવામાં આવવા લાગ્યું છે. કેટલાક માણસા તેને બનાવટી ઘી અને વિલાયતી ઘી પણ કહે છે. આ ઘીં ભારતવર્ષમાં પર-દેશથી વેચાવા આવે છે. તેના વેપારીઓ કહે છે કે, તેમણે ભારતવર્ષના ગરીબ લોકા કે જેઓ ગાયબે રાનાં ઘી ખરીદી શકતા નથી તેઓ ખરીદી શકે અને શાક-પુરીની મઝા માણી શકે, એટલા માટેજ આ ઘી બનાવેલું છે. યૂરાપે ભારતવાસીઓનાં અંતરમાં તેની વૈજ્ઞાનિક યાગ્યતાની ધાક તા જમાવી રાખેલીજ છે. માટા ભાગના બાળા ભારતવાસીઓ એમજ માની લે છે કે, વિજ્ઞાનના વિદ્વાનોએ કાઇ યંત્ર શાધી કાઢીને ધાસમાંથી પણ ઘીરપી તત્ત્વ ખેંચી કાઢયું હાય તાપણ નવાઇ શી ? ગાય પણ ઘાસજ ખાય છે તે. પરંતુ એ વાત સિદ્ધ થઇ ગઇ છે કે, આ વનસ્પતિ-ઘીમાં ઘીતા એક પણ ગુણ હોતા નથી. જે ફેર ખરા સાનામાં અને બનાવટી સાનામાં હોય છે તેજ ફેર આ બન્ને પ્રકારના ઘીમાં પણ છે.

તા પછા વનસ્પતિ-થી શું છે ? એ તા જમાવેલું તેલ છે. એમાં અને તેલમાં એટલા ફેર છે કે તેલ ઠરતું નથી અને એ ઠરી જાય છે. અને એમાં તેલની વાસ હોતી નથી. ભારતવર્ષમાં અનેક પ્રકારનાં તેલી બીયાં થાય છે, તેલ ઉપરાંત આ બીયાં બીજા પણ ઘણા ઉપયેગમાં આવે છે. વનસ્પતિ-થીના બનાવનારા યૂરાપતા વેપારીઓ આ બીયાં ખરીદીને યૂરાપ લઇ જાય છે. તમાં તેઓ તેનું તેલ કાઢે છે અને પછી તે તેલને સાફ કરીને જમાવી દે છે. આ પ્રમાણ વનસ્પતિ થી તૈયાર થાય છે અને પછી ભારતવર્ષનાં બજારામાં વેચાવા લાગે છે. હવે આપણે વનસ્પતિ-થી ખાઇએ છીએ તેના અર્થ એ થયા કે, આપણે તેલ ખાઇએ છીએ અને તે પણ આપણા દેશનું નહિ પણ પરદેશનું. વિદેશીઓની ભારતવર્ષ ઉપરની કૃપા તો જીઓ કે, આ ઘી તેઓ તેમના પાતાના ઘણી માટી સંખ્યાવાળા ગરીબ દેશબંધુઓને નહિ આપતાં માત્ર અમારાજ ગરીબ ભાઇએને માટે માકલે છે આ વેપારીઓ ભારતવાસીઓને સમજાવવા ઇચ્છે છે કે, વનસ્પતિ-થી-ભલેને શુદ્ધ થીનાં તત્ત્વો તેમાં ન હોય-ખૂબ શુદ્ધિપૂર્વ કે તૈયાર કરવામાં આવે છે અને તેનાથી કાઇપણ પ્રકારનું કંઇજ અહિત થતું નથી તેથી શુદ્ધ થીને બદલે તેના ઉપયોગ કરવામાં કંઇજ નુકસાન નથી. પરંતુ

હમણાં થાડા સમય ઉપરજ સ્ટેટ કાઉન્સિલમાં ભારતીય મેડિકલ સર્વિલના મુખ્ય મેજર જનરલ સાઇમન્સે આ ઘીના વિરાધ કરતાં કહ્યું હતું કે "આ વરતુનું નામ 'ઘી' રાખવું જ યોગ્ય નથી. એ જમાવેલું તેલ છે અને તેલને ઘી તરીકે ગણવું ખીલકુલ યોગ્ય નથી. એમાં ઘીનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વાનું તા નામનિશાન પણ નથી." આ ઘી તાંદુરસ્તીને માટે લાભદાયક છે કે નહિ, આ દેશમાં પણ તે તૈયાર કરી શકાય કે નહિ અને તેને 'ઘી' કહેવાય કે નહિ વગેરે ખાખતા ઉપર સ્ટેટ કાઉન્સિલમાં ચર્ચા ચાલી હતી.

આ ઘી આરાગ્યને માટે લાભદાયક છે કે નહિ એ વિષે અમે વિશેષ નહિ લખીએ. જ્યારે એમાં ઘીનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વાજ નથી તેા પછી એ ઘીના ફાયદા શી રીતે પહેાંચાડી શકે ? અનુ-ભવી ડાંક્ટરોના અભિપ્રાય છે કે, એથી તો તુકસાનજ વિશેષ થાય. ખાળકાને તો તે કઠી પણ આપવું જોઇએ નહિ. એથી તેઓની વૃદ્ધિજ અટકા જાય છે. વળી એના સેવનથી ગળું અને દાંતનાં દરદા થાય છે તથા ફેક્સાં નખળાં પડી જાય છે. જ્યાંસુધી વૈજ્ઞાનિક પહિતિએ ખરા ઘીનાં તત્ત્વા **એ ખનાવટી ઘીમાં** છે. એવું સાખીત ન કરી. શકાય ત્યાંસુધી કાય**દાે કરીને પણ તેન**ં **વેચાણ** ભાંધ કરવું જોઇએ. જનતા અને વેપારીઓના સ્વાર્થ એક નજ હોઇ શકે. વેપારીઓના સ્વાર્થને ખાતર સામાન્ય જનતાના અરાગ્ય ઉપર છરી કરવા દેવી એ કાઈ પણ રીતે યાગ્ય નથી. જ્યાં **સામાન્ય જનતાના સ્વાસ્થ્યના સ**વાલ હોય ત્યાં વેપારીઓના સ્વાર્થનું અલિદાન આપવું એજ ન્યાય છે. સરકારે આવાં ખનાવડી ઘીની આવક અને વેચાણ રાકવા માટે કાયદા ખનાવવા જોઇએ. આ ભાભતના ખાસ પ્રયત્ન થવા જોઇએ અને સરકારને કાયદા કરવાની કરજ પાડવી જોઇએ. એાછામાં એાછું એટલું તા થવુંજ જોઇએ કે, વનસ્પતિ ઘીની જાહેરાતામાં સ્પષ્ટપણે લખેલું હોવું જોઇએ કે **આ** વનસ્પતિ-પદાર્થ ઘીથી જારૂકાજ પ્રકારના છે અને તેમાં ઘીનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વોના સદંતર અભાવ છે, કે જેથી ખરીદનારાઓને છેતરાવાના સંભવ ન રહે. ઇગ્લઁડ વગેરે દેશમાં આવા કાયદા અન્યા છે. જે ખાવાના પદાર્ધી જનતાના આરાગ્યને અનુકૂળ નથી હોતા તેનું વેચાણ ખંધ કરવામાં આવે છે અને ક્યાંક દેખાય તા તેના નાશ કરવામાં આવે છે. ભારત સરકાર આ બાબતમાં બહુ ખેદરકાર અને આળસુ છે, પણ આપણે આપણા પ્રયત્ન નહિ છોડવા જોઇએ. પ્રત્યેક મ્યુનિસિપાલિટી અને જીલ્લા બાેડોંએ પણ આ ઘીના વેપારને એાછામાં એાહો પાેતાની હદમાંથી તા દેશનિકાલ કરવાજ જોઇએ. ('સરસ્વતી' ના એક અંકમાંથી શ્રીનાથ સિંહના લેખના અનુવાદ)

७३-आ ते कारखानां के कसाइखानां ?

ઇંગ્લાંડની નદીઓનાં પાણી ઝેરી થતાં જાય છે!—નદીઓનાં પાણી ચાપ્પમાં રાખવાની લડત ચલાવનારી એક સાસાઇટી ઇંગ્લાંડમાં રથપાઇ છે અને એ સંસ્થા કહે છે કે, આજે ઇંગ્લાંડની નદીઓનાં પાણી પીવાં જેખમભરેલાં થયાં છે, ગાયોના દૂધ ઉપર એ પાણીની ખરાષ્ય અસર થવા લાગી છે, નદીઓની ખાણામાં ઉગતા ધાસચારા નાશ પામવા લાગ્યા છે, નદીઓનાં પાણીમાં તલાવાનું અને તરવાનું પણ જોખમભર્યું બન્યું છે, નદીકોંઠાનાં વૃક્ષો સફાઇ જવા લાગ્યાં છે, પંખીએા નદીકોંઠાને હવે તજી દેવા લાગ્યાં છે અને નદીઓનાં પાણી એવાં ઝેરી થયાં છે કે તેમાં નહાવાથી આંખ અને નાક ઉપર ખરાખ અસર થાય છે! નદીનાં પાણી ઝેરી થવાનું કારણ એ છે કે, ઇંગ્લાંડમાં નદીઓના કાંઠાપર જાદા જુદા જુદા ઉદ્યોગોનાં કારખાનાં છે અને એ કારખાનાંઓનાં મેલાં પાણી તથા કચરા નદીઓમાં વહાવી દેવામાં આવે છે! અમદાવાદની કેલીકા મીલનું ગંદુ પાણી સાબરમતી નદીમાં જવા દેવામાં આવે છે તેનું શું?

(આગળ મળમૂત્રાદિ જમીનમાં ખાતરરૂપે ભળતાં, તે પાશ્ચાત્ય સુધારાના આંધળા અનુકરણના પ્રતાપે હવે ગંગા યમુનાદિ મહાપવિત્ર જળવાળી નદીઓમાં તેનાકિનારે આવેલી સુધારક મ્યુનિસિ-પાલિટીઓ ગટરદારા પધરાવીને એ નદીઓનું પાણી પીનારા કરાેડા મનુષ્યોની સેવા ઉપજ્વવે છે કે હાનિ ઉપજ્વવે છે ? વિદેશી શિક્ષણે વરાવેલી કુસુદ્ધિ સુધારાને નામે કુધારા ન વર્તાવે તાે શું કરે!

ખરાષ ભિક્ષુ—અખંડાનંદ.)

७४-नागरवेलना पानना लाभ तथा हानि

કેટલીયે સદીઓથી ભારતવર્ષમાં પાનના પ્રચાર થયેલા છે. તે પહેલેથી ભારતમાંજ ઉત્પન્ત થતાં રહ્યાં છે કે વિદેશથી આવ્યાં છે તેની અમને ખબર નથી, પરંતુ એ તા નિઃસંદેહ વાત છે કે, કાંઇ અજ્ઞાત કાળથી તેના કાંઇ ને કાંઇ રૂપમાં અહીં ઉપયાગ થતા રહ્યા છે. ધર્મશાસ્ત્રોએ પાનને પવિત્ર માન્યું છે. અનેક પ્રકારની પૂજાની સામગ્રીમાં પાન હાતું આવશ્યક મનાયું છે. આ ઉપરથી જણાય છે કે, પ્રાચીન હિંદુ સભ્યતા જે સમયે ઉત્નત અવસ્થામાં હતી, તે સમયે પણ લાકા પાનને સારી રીતે જાણતા હતા; પરંતુ ખાવામાં તેના ઉપયાગ કરતા કે નહિ તેના કંઇ પ્રખળ પૂરાવા મળતા નથી. મુસલમાનાના શાસનકાળમાં અવશ્ય તેના ઉપયોગ ઘણાજ વધારે વધી ગયા હતા. માગલ બાદશાહાના દરબારામાં સૌને પાન આપવામાં આવતાં હતાં. દરબારમાં જતી વખતે પ્રત્યેક દરબારીને તેના પદ—અધિકારના પ્રમાણમાં પાન અપાતાં હતાં. કાઇ કાઇ વાર એક એક વ્યક્તિને સાળ અને વીસ સુધી પાન મળતાં હતાં. આજકાલ તા તેના ઘેરધેર પ્રચાર થઇ ગયા છે. અનેકાને માટે તા પાન બાજનથીયે વધારે આવશ્યક વસ્તુ થઇ પડી છે. નવીન યૂરાપીય સભ્યતાના પ્રભાવથી તેની વપરાશ અવશ્ય કંઇક એાછી થઇ છે.

જો કે ભારતના ભિન્ન ભિન્ન ભાગામાં પાનના આકાર—પ્રકાર તથા સ્વાદમાં જૂદાપણું હોય છે, પરંતુ વૈજ્ઞાનિક દિષ્ટિએ તેના ગુણમાં ખાસ ફેર હોતા નથી. ખાવા માટે પાનનાં જે બીડાં બનાવાય છે તે પણ લગભગ બધા ભાગામાં એકજ પ્રકારનાં બને છે. તેને વિશેષ સ્વાદિષ્ટ અનાવવા માટે તેમાં કેટલીક સ્વાદિષ્ટ અને સુગંધા ચીજો–જેવી કે પિપરમીંટ, ઇલાયચી, લવિંગ, કાપરાની કાતરી, વિવિધ પ્રકારની ગાળીઓ વગેરે અનેક વસ્તુઓ અથવા તેના સંયાગથી બનતી વસ્તુઓ તથા બીજા સ્વાદિષ્ટ મસાલા વગેરે નાખવામાં આવે છે.

જો કે લગભગ પ્રત્યેક વ્યક્તિ પાનના ઉપયાગ કરે છે, પરંતુ ઘણાજ થાડા માણસા વિચારતા હશે કે તેનાથી કાયદા છે કે તુકસાન. પાનના આ વધતા જતા પ્રચારથી સમાજ અને દેશની કેવી ભયંકર બરબાદી થતી જાય છે તે તા ભાગ્યેજ કાઇ વિચારતું હશે. આજે અમે વાચકાની સમક્ષ તેના ગુણ-દાષ સંખંધી કેટલાક વિચારા રજી કરીએ છીએ. આ લેખમાં જે કંઇ લખ્યું છે તે આયુર્વેદિક, યૂનાની અને એલાપથિક-ચિકિત્સાના પ્રમાણભૃત પ્રથાને આધારેજ લખવામાં આવ્યું છે.

પાનના ગુણ—પાનથી જે કંઇ લાભ કે હાનિ થાય છે તે તેના રસને લીધેજ થાય છે. સૂકાં પાનમાં ગુણ કે સ્વાદ કંઇજ હેાતાં નથી. અસ્તુ, પ્રત્યેક કાર્યમાં લીલાં પાન**નાેજ ઉ**પયાેગ થાય છે. પાનના રસમાં એક પ્રકારનાે તૈલી પદાર્થ હાેય છે તેના ઉપરજ તેના બધા ગુણ-દાેષનાે આધાર રહે છે.

શરીરના બાલ્લ ભાગાનાં જૂદાં જૂદાં દરદેશમાં તેના ઉપયોગ થાય છે. પાનમાં સરસવતું તેલ યા ચૂના લગાવાને તેને મહેજ ગરમ કરીને મસ્તકની બાલુમાં કાનની સામે લગાવવાથી માથાનું દર્દ મટી જાય છે. ગળામાં લગાવવામાં આવે તા ગળાનું દર્દ દૂર થાય છે. મૂછ આવેલી ગાંઠા ઉપર લગાવવાથી પણ કાયદા થાય છે. કાંઇ વાર બાળક મૃત્યુ પામવાથી તેની માતાના સ્તનમાં દૂધ જામી જાય છે અને તેથી તેને અત્યંત કષ્ટ થાય છે. એવી અવસ્થામાં જો સરસવનું તેલ ચાપડીને નાગરવેલનાં ગરમ ગરમ પાન સ્તન પર મૂકવામાં આવે તા તરતજ આરામ થાય છે. આળકાની ફેક્સાંની બિમારીઓમાં તેનાથી લાભ થતા જણાયા છે. તેલ લગાવાને ગરમ કરેલાં પાન છાતીએ કેટલીક વાર લગાવવાથી ખાંસી અને ધાસ લેતાં—મૂકતાં થતું દર્દ નાસુદ થાય છે. અનેક પાકેલા ધામાં તેની ઉપર ઢાંકવા માટે રેશમની પટીને બદલે પાનના ઉપયાગ કરવામાં આવે છે. આંખના રાગામાં પણ પાનના રસ નાખવાથી લાભ થયેલા જણાયા છે. કાનનાં દર્દમાં પણ ગરમ રસ નાખવાથી કાયદા થાય છે.

પાનનાં ખીડાં ચાવવાથી માંમાં શુંક વધારે પ્રમાણમાં નીકળવા લાગે છે, તેથી જો માં અને ગળું મૂકાવા લાગે તો પાન ખાવાથી તરાવટ આવે છે, તરસ છીપાઈ જાય છે અને માંની દુર્ગંધ દૂર થાય છે. ભાજન પછી પાન ચાવવાથી પચવામાં મદદ કરે છે. પેટનાં દર્દ પણ દૂર થાય છે. તેથી પાચક ઔષધિઓની સાથે પાન કાઇકાઇ વાર અજી બુંના રાગામાં આપવામાં આવે છે. ટડવી દવા ખાધા પછી પાન ખાઈ લેવાથી માં સારૂં થઇ જાય છે. શરદી અને ખાંસીમાં તે કક્તે બહાર કાઢે છે.

પાનના દેષ-જો કે એક બે બીડાં રાજ ખાવાથી કાયદા થાય છે ખરા, પરંતુ તેના અર્થ એવા નથી કે તેનાથી નુકસાન થતુંજ નથી. જો સંયમપૂર્વક માત્ર ભાજનની પછી રાજ એક કે બે પાન ખાવામાં આવે, તો તેનાથી હાનિ કરતાં લાભજ વિશેષ થાય છે; પણ જો તેના એથી વધારે ઉપયોગ કરવામાં આવે તો તો ઘણું ભારે નુકસાન થાય છે. ઘણા લોકા રાજ દશ-પંદર પાન ખાધા કરે છે. કેટલાક તો આ સંખ્યાને સો સુધી પણ વધારી દે છે; પરંતુ અંતે તેને તેનાં દુષ્પરિણામ ભોગવવાં પડે છે ત્યારેજ તે સમજે છે.

ભારતવર્ષમાં સેંકડે ૯૦ ટકા લાેકામાં દાંતના રાેગાની કરિયાદ સાંભળવામાં આવે છે. ધણે **ભાગે ચાળીસ–પચાસ વર્ષની અવસ્થામાંજ લોકોના બધા દાંત પડી જાય છે. ગ**ણ્યાગાંઠયા માણસોજ એવા જોવામાં આવે છે કે જેમના દાંત વૃદ્ધાવરથાસુધી કામ આપી શકતા હોય અતે તે એટલે સુધી કે દાંત પડવા એ તાે જીવનની એક સાધારણ ઘટના મનાય છે. ચાળીસ પચાસ વર્ષની ઉંમર થતાંમાં દાંત પડી જાય તા તેને લોકા રાગજ નથી માનતા, પરંતુ એ વાત સિદ્ધ થઇ ચૂકી છે કે, સોમાં નેવુ કે તેથી પણ વધારે લાેકાના દાંત પડવાનું કારણ તેઓ પાનના ધણાજ વધારે ઉપયોગ કરે છે તેજ છે. વાત એવી છે કે, પાનના રેસા, સાપારીના ત્રીણા ટુકડા અને ચના દાતાની વચ્ચે ભરાઇ જાય છે અને તે એટલા પ્રમાણમાં વધી જાય છે કે, દાંતા ઉપર જોર દઇને તેની વચમાંના ભાગને વધારી મૂકે છે અને તેને દૂર કરવા માટે જીભ હમેશાં દાંત તરફ ગયા કરે છે. કેટલાક સમય પછી અવાળાં દુઃખવા માંડે છે અને તેની અંદર પર ઉત્પન્ન થાય છે. અને દાંતામાં અસહ્ય પીડા થવા લાગે છે. અને કેટલાક સમય પ<mark>છી જ્યારે</mark> તેની જડની નસાે વગેરે સારી રીતે નાભુદ થઇ જાય છે એટલે તે પડી જાય છે. આ પ્રમાણે પાનનું વ્યસન દાંતના નાશ કરે છે. અને લાેકા દાંત વિના બાેજનને સારી રીતે નહિ ચાવી શકવાથી તેને એમ ને એમજ ઉતારી જાય છે. પરિણામે દાંતનું કામ પેટને કરવું પડે છે અને તે પણ કેટલાક સમય પછી નખળું પડી જાય છે. ભોજન સારી રીતે પચતું નથી અને મનુષ્ય નિર્ભળ થતા થતા અંતે પાતાના પાનના વ્યસનને લીધે કાળના મુખમાં જઇ પડે છે.

चिंहिલાં કહેવાયા પ્રમાણે પાન ખાવાથી મુખમાં યુંક અધિક માત્રામાં પેદા થાય છે ખરં, પરંતુ જેમને બહુ પાન ખાવાની ટેવ છે તેમનું ઘણું ખરં યુંક આખા દિવસમાં નકામું નીકળી જાય છે, અને બોજન વખતે બહુજ એાલું નીકળે છે. પરિણામ એ આવે છે કે, બોજનમાં યુંક સારી રીતે નહિ લળવાથી સ્ટાર્ચ નામના પદાર્થ સારી રીતે પચી શકતા નથી. કેટલાક લોકા પાનની સાથે તંબાક ખાધા કરે છે. પરંતુ પાન અને તંબાકુનું મિશ્રણ થવાથી માંની અંદરની કામળ ચામડી અને જ્ઞાનતંતુઓના નાશ થઈ જાય છે. અને બોજનમાં કદી પણ સ્વાદ આવતા નથી. તેથી પાનના વિશેષ ઉપયોગ કરનારાઓને બોજનની ઇચ્છા બહુ એાછી થાય છે અને તેમાં કંઇ સ્વાદ પણ આવતા નથી. પાન, ચૂના અને કાથા વગેરે વધુ પ્રમાણમાં લેવાથી પાચનશક્તિને પણ એાછી કરી નાખે છે. અસ્તુ. વધારે પાન ખાવાથી ભૂખ એાછી થઇ જાય છે, બોજનના સ્વાદ અનુલવાતા નથી અને નથી તા તે બરાબર પાચન થતું.

ક્યારેક ક્યારેક વધારે પાન ખાવાથી જીલ અને ગાલમાં ફેાલ્લા પણ થઇ જાય છે. પાનના ચૂનાને લીધે લોહીમાં 'કેલ્શિયમ' નામના પદાર્થ વધી જાય છે અને તેને લીધે અનેક ભયાનક રાગા ઉત્પન્ન થાય છે. જીવન–તત્ત્વ (વાઇટેલીટી) એાછું થઈ જાય છે અને રાગાના હુમલા જલદી થવા લાગે છે. પાનમાં દારૂ વગેરેના જેવાે કંઇક નશાે પણ હેાય છે અને તેને લીધે નિર્જાળતા આવતી જાય છે.

આ પ્રમાણે પાનમાં કંઇક લાભ પણ છે, તો તેનાથી કેટલાયગણા દોષ છે. તેથીજ જેઓ તેના ગુણદોષ જાણે છે તેઓ હમેશાં તેના પ્રચાર ઓછા થાય તેવા પ્રયત્ના કરે છે. પહેલાં લખ્યા પ્રમાણે ભોજન પછી એક એ પાનખાંડાં લેવાથી નુકસાન નથી, પણ જો સંયમ નહિ રહે તો તે આકત ધીરે ધીરે વધતી જશે અને પછીથી તેના સકંજામાંથી છૂટવું તારે થઇ પડશે. લોકો એક પછી એ અને એ પછી ચાર એમ વધારતા વધારતા અંતે પાનની સંખ્યા પંદર, વીસ અને પચીસ સુધી પહોંચાડી દે છે. કેટલાક લાેક તાે પચાસથી સા ખીડાંસુલ એક દિવસમાં ખાય છે અને અંતે આ વ્યસનની વૃદ્ધિને કારણે તેમને આરાગ્યથી હાથ ધાઇ નાખવા પડે છે. તેઓ દાંત અને પાચનશક્તિને ગુમાવી દઇને સદાને માટ વૃદ્ધ ખની એસે છે તેથી સૌથી સાર્તો એ છે કે, આ વ્યસનમાં પડવું જ નહિ. જો પાન ખાવું કાઇ પણ કારણે જરૂરનું લાગે તાે-પણ એક એ બીડાંથી વધારે લેવાં જોઇએ નહિ.

સમાજની પ્રત્યેક વ્યક્તિનું કર્તવ્ય છે કે, તે પાનના પ્રચારને ઘટાડવાના યથાશક્તિ પ્રયત્ન કરે કે જેથી ભારતમાતાના કલંકરૂપ દાંતવિનાના માણસેની સંખ્યા એાછી ઘાય. જો વાચકા આ લેખ ઉપર ધ્યાન આપી તેના કંઇ પણ ઉપયોગ કરશે તા અમે ભવિષ્યમાં કેટલીક રાજના વ્યવહારમાં આવતી ચીજો ઉપર વૈજ્ઞાનિક દરિએ પ્રકાશ પાડવાના પ્રયત્ન કરીશું.

("માધુરા"ના એક અંકમાં મૂળક્ષેખક શ્રી. રામ રૂમાર સિંહ.)

७५-ब्रह्मांड भेदी तुं गयो!

સરકારના દરભારના કેદી બન્યા તું આખરે; પિંજર તજી સરકી ગયા ઉડી ગયા તું કયાં જતીન ક અન્યાયની સામે ઝૂઝી ઝૂંડા ચઢાવ્યા યુદ્ધના; બે—મૂલ તારા દેહને સાંધા કર્યો તે હા જતીન! લાંબા પ્રવાસા આ મુસાફીર! વિશ્વના નહિ પાલવ્યા ક સંસાર—અઠવીના પથે શંભી ગયા તું હા જતીન! આલમતાણી કીર્તિ વરી, દૂર—દૂર તું પસરી ગયા; શૂરા શહીદાની સભા જીતી ગયા તુંયે જતીન! મૃત્યુ અમરના માઝમાં ભડવીર! તું ડૂબી ગયા; દહેજત અમીરી ચાખતાં તુંયે ધરાયા ના જતીન! લાખા મુલાયમ દિલને ધાયલ તને કરવાં ગમ્યાં ક લાખા રડાવી તું ગયા હસતા છતાં તુંયે જતીન! જીવ્યા જગે જગ જીતીને ખ્રહ્માંડ ભેદી તું ગયા; તારા પુનિત ચરણે પડી વંદુ તને હુંયે જતીન!

CC CC 200 0

(તા. ૨૨–૯–૨૯ના "એ ધડી માજ"માં ક્ષેખકઃ–ડાં∘ સાલા)

७६-मरजी प्रमाणे वरसाद वरसावी शकाय छे.

મું ખુંમાં શિંડા દિવસા દરમિયાન વરસાદ ખૂબ થયા. ગરમીના ત્રાસમાંથી બચવા માટે લોકા કયારના મેવરાજની કૃપાયાચના કરી રહ્યા હતા; પરંતુ તેઓ મેઘરાજની અતિ કૃપાથા કંટાબ્યા. 'સા…આ વરસાદ ક્યાંયે ખહાર નીકળવા દેતા નથી!' 'હવે તા વરસાદ બધા થાય તા સાફે' એવા ઉદ્દગારા એ કંટાળેલા લોકા કાઢવા માંડયા. કેટલાકાને આ સ્થિતિમાં સ્વભાવતઃ એવી ક્રચ્છા થઈ હશે કે 'વરસાદ વરસાવવાની શક્તિ આપણામાં હોય તાે? ઇચ્છા મુજબ વરસાદ વરસાવી કે અટકાવી દેવા આપણે શક્તિમાન હોત તાે?'

એવી ઇચ્છા કરનારાઓને હું આથી ખુશ ખબર આપું છું કે, ઇચ્છાનુસાર વરસાદ વરસા-વવાના પ્રયોગ ઇત્રીનાઇઝ યુનિવર્સિડીના પ્રાંગ્ ચાર્લ્સ નીયે કૃતેહમંદીપૂર્વક કર્યા છે. વાત આશ્ચર્ય-જનક છે ખરી, પણ વધુ આશ્ચર્યજનક તો એ છે કે 'મરજી પ્રમાણેના વરસાદ' વરસાવવાની શાધ જાપાનના બાબાયામા ગામના વતની મસાતાકાના ખુહારાએ વર્ષો પૂર્વે કરી છે; અને વર્ષો થયાં એ કંઇ નિક્તિ વરસાદની બાબતમાં કુદરતપર વિજય મેળવી ચૂક્યા છે.

મીં નો સુત્રા ૧૦ વર્ષના વૃદ્ધ ગૃહસ્થ છે. એમની પ્રયોગશાળા સુનેયામાં પાક નામની સમુદ્રની સપાડીથા ૧૨૦૦ પીટની ઉંચાઈએ આવેલી એક જગાપર છે. મીં નો સુદ્ધારાનું વરસાદ વરસાવવાનું યંત્ર બહુજ સરળ અને સોંઘું છે. એ યંત્ર લાકડા ને દારડાના બનેલા ૯૦–૮૦ પીટની ઉંચાઇના એક 'ટાવર' ૨૦–૩૦ પીટ ઉંચાઇના એક થાં ભલા અને થાડાક વિજળાના તાર, આટલા વરતુઓનું બનેલું છે. થાં ભલાને મથાળે વિજળાના એક દ્યાંડકાસ્ટી ગકરવાના ગોળા ગાંદવેલા છે.

આ યંત્રની કાર્યપદિત પણ એટલી સરળ છે: એક યંત્રદ્વારા .૨૦૦ વાલ્ટની વિજળીને ૮૦,૦૦૦ વાલ્ટની વિજળીમાં ફેરવી નાખવામાં આવે છે અને એ વિજળીક પ્રવાહને સીધા પ્રવાહનું રૂપ અપાય છે. નેગેટિવ વિજળીને પૃથ્વીમાં જવા દેવામાં આવે છે અને પાઝિટિવ વિજળીને આસપાસ ફેલાવલામાં આવે છે. એ રીતે ફેલાયલી વિજળી વાતાવરણના બેજ પર અસર કરે છે; અને પરિણામેં થાંડીજ વારે પર્વતા અને ઝાડીઓમાંથી કાળાં વાદળાં નીકળી આવીને ટાવરની ઉપર ધેરાઈ જાય છે. વિજળી એ વાદળાંમાંના બેજપર અસર કરે છે અને એથી વરસાદ પડવા માંડે છે. ધાડા વખત સાધારણ છાંટા પડયા પછી જેરમાં વરસાદ આવે છે. એ વરસાદ પાંચ છામાંદિના વિસ્તારમાં પડે છે અને દર ૬ ચારસપીટ દીઠ ૧૫ ગેલન પાણીની રાસ આવે છે. અનાવૃષ્ટિના સમયમાં આટલા વરસાદ આશીવૌદરૂપ થઇ પડે છે.

મી૦ નાેેેેેલુદારાના ' વૃષ્ટિ ઉત્પાદક ' યંત્રની યાંત્રિક ખુખી આટલીજ છે!

મીં નો મુહારાના પહેલા પ્રયાગ ૧૯૦૦ ની સાલમાં યામાટાના ઉતેખી ડુંગરપર થયા અને કૃતેહમંદ નીવડયા. એ પ્રયાગને અંતે પહેલા વરસાદ માત્ર એક કલાક રહ્યાં અને મીં બાહાદાની એ લોકસેવા માટે એમને રાષ્ટ્રીય પ્રસિદ્ધિ મળવાને બદલે એમને માત્ર સ્થાનિક ખ્યાતિ મળી. આનું કારણ સ્પષ્ટ છે. જાપાની જનતા નવી શાધાપ્રત્યે ઘણી ખરી ઉદાસીન રહે છે, અને તેમાંય મીં બે તેણુંહારાની શોધ તો એટલી અદ્દસુત હતી કે જોયા વિના કાઇ માની શકે નહિ.

૧૯૦૧ ના વર્ષમાં મીં નાસુહારા ટાકુશીમાં કેન નામના પ્રદેશમાં ગયા. ત્યાં એમણે વરસાદને અભાવે પીળાં પડી ગયેલાં ખેતરા અને સુકાઇ ગયેલી વનસ્પતિ જોઇ. એમણે પાતાની નવી શાધના ઉપયાગ કરીને વનસ્પતિને નવજીવન આપ્યું. લોકાના આશ્ચર્ય ને હર્ષના પાર ન રહ્યો. તેઓએ મિં નોસુહારાના માનમાં ભવ્ય ઉજાણી કરી. એ ઉજાણી ચાલતી હતી એવામાં કેટલાક જવાન માણુસા 'સેક' નામના દારનું એક પીપ લઇને ત્યાં આવ્યા. એનું કારણ પૂછતાં તેઓએ ખુલાસા કર્યો કે, પડાશમાં રહેતા એક સુથારને આ પ્રયાગ ક્તેહમંદ થશે એવા વિશ્વાસ નહોતા; તેથી એણે એવી શરત મારેલી કે 'જો આ પ્રયાગથી વરસાદ વરસે તા હું તમને બધાને દ્રાક્ષના દારનું સ્નાન કરાવું! શરત વિચિત્ર હતી; અને વરસાદ થયા ત્યારે એ સુથાર ગભરાયા અને 'સેક'ના આ પીપથીજ એના છૂટકારા કરવા અમને વીનવ્યા.

ત્રણ વર્ષ રહીને ૧૯૦૪ માં મી૦ નાેસુહારાને યાેશાંકી પ્રદેશમાંથી તેડું આવ્યું. એ પ્રદેશ અનાવૃષ્ટિએ ઉજ્જડ કરી મૂક્યા હતા અને લાેકા ખૂખ કંટાળા ગયા હતા. મી૦ નાેસુહારાએ પાેતાનું યંત્ર અસાહિયામા ટેકરીના શિખરપર ગાેઠવ્યું. લાેકાનાં ટાેળેટાળાં એ જોવા બેગાં થયાં હતાં. થાેડીજ વારે મુસળધાર વરસાદ શરૂ થયા અને કેટલાક કલાકા સુધી વરસતા રહ્યો. યાેશીકાના લાેકા એટલા બધા હર્ષિત થયા કે તેઓએ મી૦ નાેસુહારાને કેટલાક દિવસા સુધી પાેતાના ગામમાંથી જવા ન દીધા.

આ તા મીં બે તાલુકારાના શરૂઆતના પ્રયોગા થયા. એ પછી એમણે અનેક વર્ષોસુધી અનેક કતેલમંદ પ્રયોગા કર્યા છે. હાલમાં તેઓ કારિયામાં છે. કારિયા એ અનાવષ્ટિના પ્રદેશ હાવાથી નાેસુહારા-ની શાધ ત્યાં વિશેષ કલ્યાણુકારી થઈ પડશે. (તા. ૧૪–૭–૧૯૨૯ના ''એ વડી માેજ' માંથી)

७७-परस्त्री तरफ आकर्षाइ पायमाल थयेला पुरुषो

(૧) સને ૧૯૨૬ માં જીનાગઢ સ્ટેટના એક મેડીકલ ઑફિસરે એક સ્ત્રી દર્દીની આળરૂ લીધી. તે ચુન્હા માટે તેમને રાજની નાેકરીમાંથી કાઢી મૂકવામાં આવ્યા હતા.

(૨) મુંબર્ધના એક ડૉક્ટરે એક સ્ત્રી દર્દાની આબર લીધા હતા. તે ગુન્હા માટે તેમને એક મહીનાની સાદી કેદ તથા ર. ૧૦૦૦ ના દંડની સજા થઇ હતી. ("જામે જમસોદ" તા.૪-૯-૨૮.)

(૩) અલ્હાબાદના એક ડાંકટરે એક સ્ત્રીદર્દીની આબર લીધી હતી. તે ગુન્હા માટે તેમને છ મહીનાની સાદી કેદની સજા થઇ હતી. (''ટાઇમ્સ એાક્ ઇંડિયા" તા. ૨૯–૫–૨૯.)

(૪) મુંખધમાં એક વહારા દિવાળીની રાશની જોવા ગયા. રસ્તામાં એક જીવાન પીરંગી છોકરીને જોઇને તે દિવાના થઇ ગયા અને તેણે તે છેાકરીના શરીર સાથે છૂટ લીધી. તે ગુન્હા માટે તેને રૂ. ૩૦૦ ના દંડ થયા હતા. ("જામે જમરાદ" તા. ૩-૧૧-૨૭.)

પારકી સ્ત્રી તરફના એાચિંતા આકર્ષ થુથી દિવાના થઇ જઇને ઉપર પ્રમાણે ઘણા હતભાગી પુરુષા પાયમાલ થઇ જાય છે; અને તેને પરિણામે પોતાનાં વહાલાં કુટુંબાના તેઓ શાપ ક્ષે છે.

ઉપર જણાવેલી જાતની એાચિંતી આક્તથી ખચવાના સહેલા ઉપાય એ છે કે, કાઇપણ પારકી સ્ત્રી તરક આકર્ષણ થાય ત્યારે તેણીના વર, અથવા બાપ, અથવા ભાઇ તેણીની પાસે ઉભા છે એવું માની લેવું. વળી સર્વશક્તિમાન પરમેશ્વર પાતાને જીએ છે તેના પણ ખ્યાલ કરવા.

એવું માની લેવાના તથા ખ્યાલ કરવાના નિયમ પાળનારા પુરુષો કદી પણ એાચિંતી આકૃતમાં આવી પડે નહિ. માટે-વાંચનાર! ચેતશા ?

સતુ લુવન**-જીનાગ**ઢ

લાભશાંકર લક્ષ્મીદાસ

[મ• ગાંધીજીએ પોતાના આશ્રમમાં કુંવારાં યુવાન સ્ત્રીપુરુષોને ગમે લારે ભેળસેળ થવાની છૂટ રાખેલી (પાશ્રાત્યાનું જોઇને, આગવી સમજણે ચાલીને, આર્મ ધર્મશાસ્ત્રોની અવગણના કરીને, તેથી અજ્ઞાત રહીને કે શા કારણથી એમ રાખ્યું હશે તે તો તેઓ જાણે ને સર્વજ્ઞ જાણે); પણ કડવા અનુભવ લીધા પછી તે પ્રકાર ખંધ રાખેલા સાંભળ્યા છે. વળી યૂરોપના મહાયુદ્ધ માટે ક્રાન્સમાં જવા પહેલાં થાડા દિવસ લાખા યુવકાને માટા લાકને તાં રહેવું પહેલું ત્યારે તેમની સરભરા માટે—યુવાન કન્યાઓ યોજેલી તેમાંની (સેવક ભૂલતા ન હાય તા) ચાળાસ હજારને ગર્ભ રહેલા (આ વાત તે સમયનાં વર્તમાન પત્રામાં છપાઈ હતી); છતાં આશ્રર્ય જેવું એ છે કે, તેઓ-શ્રીની વિદ્યાપીઠમાં તેમનીજ જયંતીને દિવસે યુવાન કન્યાઓ અને વિદ્યાર્થીઓના સેળભેળ ડાંડીયારાસ કરાવ્યો હતા! એ પણ એક ઉત્તમ શિક્ષણ અને સુધારા ગણ્યો હોય તાપણ આ સમયમાં નવાઇ નથી. પરંતુ જેમની એવી સમજણ હોય તેઓ આવી તેવી બાળતા એક વાર ખુલ્લી રીતે ચર્ચે તો તેમની ભૂલ હોય તો તે લાગે; અને તેઓ ખરા છે એમ દરે તા પછી લોકો પણ તેવું કરવા માંડે. બેઉ રીતે લાલ છે. ખરાખ ભરદ્યુ—અખંડાન દી

७८-सरदार वल्लभभाइनी चिणगारी

આવી ગમાર સરકાર મેં કાઇ જોઇ નથી, જે આટલી આટલી જમીન છાડીને મુંખાઇમાં દરિયા પૂરી નવી જમીન ખનાવવા નીકળે, અને ગુજરાતના ખગીચા લેલી નાખી સિંધના રહ્યમાં પાણી વાળી ખગીચા બનાવવા માગે. આ દેવાળાં કાઢવાના રસ્તા છે. ખર્ચ વધારવા પૈસા જોઇએ. તે મેળવવાના બીજો રસ્તા નથી. એક ખેડુતજ એવા છે કે જે મૂંગા માર ખાય છે. એને હું જાગ્રત કરવા માર્ગ હું.

સૌ જાગત થાએા, ડરા શા માટે ? તમારી પાસે શું ગુમાવવાનું છે ? એક બે સ, ડુકડા જમાન અને ભાંગીત્રી છાપરી ! રાજ તા એને ગુમાવવાનું છે. આટલા ખેડુતા એકઠા થઇ સંગઠન કરે, તા ડર શેના ? આપણેને આપણા કર્મ પ્રમાણે રાેડી મળે છે. ઇત્યરની ઇચ્છા એવી હાય ને એ ડુકડા લઇ લે તા લઇ જવા દા. જમીન અમારા ખાપની છે. સરકારના ખાપની નથી. જમીન ખાલસાની વાત પાકળ છે.

મહારાષ્ટ્રના કિસાનાને કહું છું કે, તમે આવી શી વાતા કરાે છાે ? આવા પાગલ અને દુખળા કેમ થયા છાે ? શું શિવાજી મહારાજે પહાડ પર ચઢી ચઢી સ્વાધીનતા લીધેલી તે આવા ડર-પાકાથી ? કેટલાએ તાલુકાના ખેડુતાે આવીને કહે છે કે ૩૩–૩૩ ટકા વધ્યા છે. હું કહું છું કે, તમારૂં સર્વસ્વ જવાનું છે, જ્યાંસુધી આપસના ઝલડા નહિ છાેડા, મિથ્યાભિમાન નહિ કાઢાે અને એક ખેડુતપરનું દુઃખ સૌનું નહિ માના ત્યાંસુધી.

ચહેરા અકરીના હાય તેની ચિંતા નથી, કાળજું વાધનું રાખા. મામલતદાર, ફાજદાર કે ચપરાસી આવે છે ને કેમ ગલરાઈ ઉઠા છા ? તમારા પૈસામાંથી રાખેકા તમારા ચાકર શેઠ થઇ બેઠા ! કેવા ગમાર ! જે નાકર શેઠ થઇ બેઠા હાય તેને કાન પકડીને કાઢા, પગાર ન આપા. પણ એ કરવામાં અહિની જરૂર છે.

બ્રાહ્મણ અશ્રાહ્મણ, હિંદુ મુસલમાન, ખેકુત શાહુકાર વચ્ચે ટંટા કરાવવાની શક્તિ સર-કારમાં ખૂબ છે. બીજી માેડી શક્તિ નાની સરખી બંદુકડીની છે. ન માલમ કયા રાક્ષસે દાર બનાવ્યા ! મુકાબલા કરવાના છે. શી રીતે થશે ! બંદુકની સાથે બંદુકથી મુકાબલા કરી શકશા ! કલેક્ટર હુકમ કાઢે તા લાકડી પણ છાેડી દેવી પડે છે તા બંદુકથી મુકાબલા કેવી રીતે કરશા ! મુકાબલા કેવળ અહિંસાથી થઇ શકશે. એને માટે પહેલવાનના શરીરની જરૂર નથી. સરકારે એક નાની લોહાની નળીમાં દારૂ ભર્યો છે; એને ઉચકવા પહેલવાનની જરૂર નહિ પડે.

(સરદાર વલ્લભભાઇના ખાનદેશના ભાષણુમાંથી)

७९-स्नियों के लिये आयुर्वेद-शिक्षा

ભારતીય મહિલા-મંડલ કે સ્વાસ્થ્ય કા કિતના ભીષણ હાસ હાે ચૂકા હૈ, દેસ એાર પ્રત્યેક દેશવાસી કા ધ્યાન આકૃષ્ટ હાેના આવશ્યક હૈ. મૈંને અપને પ-૬ વર્ષ કે આયુર્વેદ-અધ્યયન-કાલ મેં યાેગ્ય ચિકિત્સકાં કે સાથ ધર્માર્થ ચિકિત્સાલયાં મેં બૈઠ કર જો દશા સ્વયં દેખી ઔર સુની, ઉસકા સ્મરણ કર મુઝે મહાન દુઃખ હાેતા હૈ. અતઃ સ્ત્રિયો મેં સ્વાસ્થ્ય-વિજ્ઞાન કા પ્રચાર કિયા જાય ઇસ વિચાર કા કાર્યરૂપ મેં પરિણત કરને કે લિયે ઇસ બાત કી આવશ્યકતા હૈ કિ એક 'અખિલ-ભારતીય નારી વૈદ્યક વિદ્યાલય' કી સ્થાપના હાે, જિસકે સાથ એક બૃહત નારી-ચિકિત્સાલય ઔર નારી-છાત્રાવાસ ભી રહે. ઇસ વિદ્યાલય કી શાખા પ્રત્યેક પ્રાંત મેં સ્થાપિત કર કે, જિલે-જિલે ઔર નગર-નગર મેં ઉનકા જાલ ફૈલાયા જાય, જિસકે દારા સ્ત્રિયોં મેં સ્વાસ્થ્ય-વિજ્ઞાન કા ભલી પ્રકાર પ્રચાર હાંને સે ઉનકા સ્વાસ્થ્ય સુધર સંકે.

મૈંને આયુર્વેદ કી સેવા કરને કી પ્રતિજ્ઞા કર લી હૈ. ઇસ કારણ મેરા યહ વિચાર હૈ કિ ઇસ કાર્ય કા શ્રીગણેશ હરિદ્વાર સે હી કિયા જાય; ક્યોંકિ યહ એક પ્રસિદ્ધ તીર્થ હૈ, યહાં પર ધન પર્યાપ્ત મિલ સકતા હૈ, પવિત્ર ગંગાતટ હૈ, યહાં કા જલવાયુ ઉત્તમ હૈ, પર્વતોં મેં અનેક પ્રકાર કી ઔષધિ પહચાનને ઔર સંગ્રહ કરને કા ભી વિદ્યાર્થિયોં કા સુભીતા હૈ. યહાં પર નિકટ હી બાબા કાલી કમલીવાલે કા વૈદ્યક-વિદ્યાલય, ગુરુકુલ કાંગડી કા વૈદ્યક-વિભાગ ઔર પ્રસિદ્ધ ઋષિકુલ વૈદ્યક કોંલેજ આદિ તીન ચાર વૈદ્યક સંસ્થાયે હૈં. કઇ અચ્છે વિદ્વાન્ વૈદ્યો કા ભી નિવાસ હૈ. ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ એક અચ્છા નારી-વૈદ્યક-વિદ્યાલય (જિસમેં ડૉક્ટરી ઔર વૈદ્યક દાનો પ્રકાર કી શિક્ષા કા પ્રબ'ધ હો) ખાલ કર ચલાને કે લિયે કઇ લાખ રૂપયે કી આવશ્યકતા હૈ. પરંત્ર પ્રારંભ સે સબ મેં બડી કરિનાઇ આયુર્વેદ કી વિદ્રુષી અધ્યાપિકાઓં મિલને કી હૈ.

ઇસ અભાવ કાે પૂર્ણ કરતે કે લિયે મૈંતે ચેષ્ટા કર કે ઋષિકુલ વૈલ્ક કાંલેજ (હરિદ્વાર) કી પ્રભંધક-સમિતિ સે યહ પ્રસ્તાવ સ્વીકાર કરા લિયા હૈ કિ વહાં પર સ્ત્રિયો કાે પઢતે કી આગ્રા હૈા. વહાં વિદ્યાપીઠ કાે વૈદ્ય-વિશારદ, આચાર્ય તથા ઇન્ડિયન મેડિસન બાર્ડ કી નિયત પરીક્ષા (જિસમેં આધી ડાંક્ટરી ઔર વૈદ્યક પઢાઇ જાયગી) કા પ્રભંધ હાેગા. બાહર સે આનેવાલી દેવિયા કે લિયે છાત્રાવાસ હાેના આવશ્યક હૈ. પ્રારંભ મેં કેવલ ૧૦ છાત્રાએ કે લિયે હરિદ્વાર મેં એક કિરાયે કા મકાન લે કર કાર્ય આરંભ કિયા જાયગા.

ઉપરાક્ત વિદ્યાલય મેં ૧ અગસ્ત સે પાઠ્યક્રમ આરંભ હુઆ કરતા હૈ. જિનકા ઇચ્છા હો વે 'પ્રિન્સિપાલ, ઋષિકુલ વૈદ્યક કૃંાલેજ, હરદ્વાર' કે પતે પર પત્ર લિખ કર પાઠ-વિધિ મંગા કર દેખ સકતી હૈં. (ચૈત્ર-૧૯૮૪ના ''ત્યાગબૂમિ''માં લેખિકાઃ-શ્રીમતી હુકમાદેવી છાત્રા)

८०-केटलीक जाणवाजोग वस्तुओ

સુવર્ણ મંદિરના ખજાના

અમૃતસરમાં શીખાનું સુવર્ણુમાં દિર છે. આ મંદિરમાં કરાડા રૂપિયાનું ઝવેરાત પહેલું છે. આ ઝવેરાત પ્રજાને વરસમાં ચાર માટા તહેવારાને દિવસે બતાવવામાં આવે છે. દેવપૂજામાં અર્પણ થયેલું એ ઝવેરાત પવિત્ર મનાય છે. હમણાં મંદિરના કારભાર પ્રભ'ધક કમિટિ પાસે છે. સુવર્ણ-મોંદિરના મુખ્ય દરવાજા ઉપરના એોરડામાં આ ખજાના રાખવામાં આવ્યા છે. ત્યાં મજબૂત પહેરાે છે. ત્રણ તાળાં એ એારડાને રહે છે અને તેની ત્રણ જૂદી જૂદી ચાવીએ। ગુરુદ્વાર ક્રમિ-ટિના ત્રણ સભાસદા પાસે રહે છે. આ ત્રણ સભાસદાની હાજરી સિવાય એ એારડાે ખાલી શકાતા નથી. આવા મન્ત્રખૂત બંદાેળસ્તના કારણે ચારીના બિલકલ સંભવ નથી. એ ખજાનામાં સોને મહેલાં પતરાંનાં આઠ ખારણાં છે. એમાંનાં છ મહારાજા રણજિતસિંહના વખતમાં ખન્યાં હતાં. એક રેશમી ઝલ્લા છે જે સાના, હીરા, માણેક વગેરેથી ભરેલાે છે. સાે વરસ પહેલાં હૈદાખાદના રાજાએ રણજિતસિંહને તે ભેટમાં આપ્યા હતા. એવીજ એક સાેનેરી છત્રી છે, જેમાં પણ હીરા-માણેક જડેલાં ઇ. એને મથાળે સોનેરી માર બેસાડેલા છે. એની ચાંચમાં માેતીના એક અમૂલ્ય હાર છે. જીવતા માર જેવાજ અને એટલાજ કદના એ બનાવેલા છે. આવીજ જાતની છત્રી**એ**। અને આભૂષણા અકાલ તખ્ત વગેરે માટે અહીં છે. એક ઘણી ભારે તલવાર પણ અહીં છે તે પણ સોના અને હીરાજડિત છે. મહારાજા રણજિતસિંહ શુલ પ્રસંગાએ એના ઉપયોગ કરતા હતા. સુવર્ણમાં દિરનાં ચિત્રા જોતાં જણાય છે કે, માં દિરમાં ઘણું પરિવર્તન થયેલું છે. રાજા રણજિતસિંહ આ મંદિરને એક ખૂર્ણ દરભારીએ સાથે એસી ગ્રાંથસાહેબતું શ્રવણ કરતા હતા. મંદિરના સંબંધમાં જાદા જાદા પ્રસંગના લખતા અને દસ્તાવેજના પત્રા પણ અહીં માે જાદ છે. તેમ કાગળાપર પણ છે, એવા એક લેખ સર હેન્ની લારેન્સની મહીનાે છે. તેમાં કરમાન છે કે. અમૃતસરમાં ગાયની કતલ થઇ શકશે નહિ તેમ અમૃતસરના કાેેેડિપણ મંદિરના કાેેડિપણ મંદિરમાં જોડા સાથે જવાશે નહિ, તેમ શીખાને કાેઈ ત્રાંસ આપી શકશે નહિ. આ ખજાનામાં <mark>ખી</mark>જી સે કડાે અણમૂલ ચીજો ધ્યને ભેટાના સમાવેશ કરવામાં આવ્યાે છે અને તેતી બહુ કાળજીથી જાળવણી થાય છે.

નાલંદાનું વિધ્વવિદ્યાલય

નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલયનું ખાદકામ સરકાર તરફથી છેલ્લાં ૧૪ વર્ષથી ચાલુ છે. માટા માટા એરડાઓ અને સ્નાનાગારાની જાણે અહીં કતાર લાગી રહી છે. એનું ખાદકામ કરતાં કેટલીયે અદ્દલત ચીજો મળી આવી છે. એક શીશા એવા મળી આવ્યો છે કે જો તેને કાઇપણ લખેલા કે છાપેલા કાગળપર મૂકવામાં આવે તો એ કાગળમાંના લખાણનું પ્રતિબિંખ એારડાની ચારે દિવાલોપર પડે અને બધી દિવાલપર એ લખાણ વાંચી શકાય! અહીં ચાર કૂવા પણ મળી આવ્યા છે. સેંકડા વર્ષ થઈ ગયા છતાં એ કૂવાઓનું પાણી હજી અમૃત જેવું મીડું છે. અશાકના જમાનાના ચાખા પણ મળ્યા છે, જે માત્ર કાળા પડયા છે પણ અખંડ છે. સરકારે ત્યાંના ખાદકામ પાછળ લાખા રૂપિયા ખર્ચા છે અને હજી એ કામ ચાલુ છે.

લાહીચૂસ તલવાર

આ એક અજબ વાત છે. બિહારના લાલા લક્ષ્મીચંદ જૈનને ઘેર એક નાના સરખા પ્રાચીન વસ્તુઓના સંગ્રહ છે. લાલાજી જૂની વસ્તુઓના ખૂબ શાખીન છે. એમણે ભાત ભાતની અજાયબ ચીજો એકત્ર કરી છે. એમને ત્યાં અનેક પ્રકારની કારીગરીની સુંદર તલવારા છે. તલવારા, કટારા અને બીજાં હથિયારા ઉપર સાનાનું સુંદર નકશીકામ કરવામાં આવ્યું છે. એમને ત્યાં કાઈ દિવસ ન જોઇ હાય એવી બે અદ્દસત તલવારા છે. આ તલવારા, બ્લાેટીંગ પેપર જેમ શાહી ચૂસી લે છે તેમ લાેહીને ચૂસી લે છે. આ તલવારથી કાઇપર ધા કરવામાં આવે તા લાેહીનાં સુંદ બહાર પડતાં નથી, પણ બધું લાેહી એ તલવાર ચૂસી લે છે. આ બાબતમાં કેટલું સત્ય છે એ તાે રામ જાણે; પણ જો વાત સાચા હાય તાે ખરેખરી અજાયબીજ કહેવાય.

(તા. ૩-૭-૧૯૨૯ ના ''ખેડા વર્ત માન''માંથી)

८१-युगाचार्य श्रीरामकृष्ण परमहंस

હુગલી જીલ્લાના આરામભાગ નામના મહાલમાં આવેલ કામારપુકુર નામના ગામડામાં વિ. સં.૧૮૯ર ના કાગણ માસના શુકલપક્ષની બીજને ઝુધવારે આ મહાપુરુષના જન્મ થયા હતા.

જ્યારે આ દિવ્ય બાળકની ઉંમર આઠ માસની થઈ ત્યારે અન્નપ્રાશનની વિધિ કરી તેમનું ગદાધર નામ પાડવામાં આવ્યું; પરંતુ આ નામ કુટુંબનાં માણસોને પસંદ નહિ પડવાથી તેઓ તેમને રામકૃષ્ણના નામથી સંબોધવા લાગ્યાં.

તેમની ઉંમર પાંચ વર્ષની થઇ ત્યારે તેમને નિશાળે ખેસાડવામાં આવ્યા, પણ આ પુસ્ત-કીયા જ્ઞાનપર શ્રીરામકૃષ્ણનું મન જરા પણ ચાંટતું નહિ; એ કરતાં તો તેમને ભજન ગાવામાં તથા સાંભળવામાં વિશેષ મન્ન પડતી. ગામની અંદર અથવા તેથી થાડે દૂર આવેલાં ખીન્ન ગામડાંઓમાં હરિકથા, રામલીલા અથવા ધાર્મિક શ્રવણ થવાની ખખર તેમને મળતી તો તેઓ ત્યાં સાનંદ જતા અને અતિ ધ્યાનપૂર્વક આ સર્વ ધાર્મિક ચર્ચામાંથી સાર શોધી લેતા. રામ-કૃષ્ણના પિતા ક્ષુદીરામ ચદોપાધ્યાય યજનયાજન કરીને મહામહેનતે કુટું ખનું ભરણપાષણ કરતા. સંતતિમાં તેમને ત્રણ પુત્રા અને બે કન્યા હતાં.

માટા પુત્રતું નામ રામકુમાર, વચેટ પુત્રતું નામ રામેશ્વર અને સૌથી નાનાનું નામ રામકૃષ્ણ હતું. પિતા પરના કુટું બના બાજાને ઓછા કરવા જ્યેષ્ઠ પુત્ર રામકુમાર કલકત્તે આવ્યા અને ત્યાં એક ચતુષ્પાઠી (સંસ્કૃત પાઠશાળા) ઉઘાડી ગુજરાન ચલાવવા લાગ્યા.

કામારપુકુરમાં શ્રી રામકૃષ્ણુના અભ્યાસ ખરાેખર ચાલતા નથી, એ જોઇ રામકુમાર તેમને કલકત્તે લઇ આવ્યા અને પાેતાના સંસ્કૃત વર્ગમાં તેમને અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યા. આ વખતે રામકૃષ્ણુની ઉંમર ચૌદ વર્ષની હતી. ત્યાં આવ્યા પછી પણ તેમને આ જાતના અભ્યાસ તરફ ખાસ આકર્ષણ થયું નહિ; પણ તેમની છુદ્ધિ એટલી તીત્ર હતી કે જાદ્દા જાદ્દા શાસ્ત્રન્ન પંડિતાની પાસેથી રામાયણ, મહાભારત અને બીજાં શાસ્ત્રોની ચર્ચા સાંભળીને તેમણે એ સર્વમાંથી ખરૂં રહસ્ય ખેંચી કાઢયું. તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કરવાથી આપણાં ધર્મશાસ્ત્રોનું તેમનું અગાધ ન્નાન એકદમ જણાઇ આવશે.

પરમહં સંદેવની ઉંમર લગભગ ૧૮ વર્ષની થઇ. એ સમયે એક એવા ખનાવ ખન્યો કે જેથી તેમની ભવિષ્યની આખી જીંદગી કરી ગઇ. એ સમયે કલકત્તાથી ઉત્તરમાં લગભગ ત્રણ ગાઉ દૂર આવેલા દક્ષિણેશ્વર નામના મંદિરમાં રામકુમારની કાલી માતાના પૂજારીતરીકે નિમણુક થઇ. તેથી રામકુમારે પોતાની ચતુષ્પાઠી (સંસ્કૃત વર્ષ્ય) ખંધ કરી અને શ્રીરામકૃષ્ણને લઇને ત્યાં ગયા.

ત્યારપછી થાેડે વખતે જયરામવાડી નામના ગામડામાં રહેતા શ્રી રામચંદ્ર મુખાપાષ્યાયનાં પુત્રી શ્રી. શારદામણિ દેવી સાથે શ્રીરામકૃષ્ણનાં લગ્ન થયાં. રામકુમારે બે ત્રણ વર્ષ પૂજારીતરીકે કામ કર્યું હશે એટલામાં તા તેમના દેહાન્ત થયાં. રાણી રાસમણિ અને તેમના જમાઇ મથુર-બાલુ રામકુમાર પર બદુ ભાવ રાખતાં અને તેથી તેના પરિવારનું ભરણપાષણ ચાલુ રહે એ ઇચ્છાથી પૂજારીની ખાલી પડેલી જગ્યા તેમણે શ્રીરામકૃષ્ણને આપી. શ્રીરામકૃષ્ણપર પણ તે બન્નેના ઘણા પ્રેમ હતા.

પરમહં સદેવે આ કાલી મંદિરમાં રહી અપૂર્વ સાધના કરી. માતાનાં દર્શન માટે એવા સતત પ્રયત્ન ચાલુ રાખ્યો કે છેવટે તેમને કાલી માતાએ દર્શન આપ્યાં. ત્યારપછી હિંદુ ધર્મ સિવાયના બીજા ધર્મપંથામાં બતાવ્યા પ્રમાણે સાધના કર્યા પછી તેઓ એવા તિહાંતપર આવ્યા કે સર્વ ધર્મપંથા પરમાત્માને પહોંચવાના જાદ્દા જાદ્દા માર્ગરૂપ છે અને તેઓ વચ્ચે ઝઘડાઓને સ્થાનજ નથી; કારણ કે અધિકારનેદે આ સર્વ ધર્મપંથે તી આવશ્યકતા છે. મુસલમાનાના અક્ષાહ અને ઇસુ ખ્રિસ્તના સ્વર્ગમાં રહેતા પિતા તેમજ અન્ય ધર્મના દેવતાઓપ્રત્યે તેઓ પ્રયુરી

પૂજ્યભુદિ દર્શાવતા. સર્વ ધર્મોની સત્યતા અને જરૂરીઆતની તેમને ખાત્રી થઈ જવાથી તેમણે કદી પણ કાઇ ધર્મપંથની વિરુદ્ધ એક શબ્દ પણ ઉચ્ચાર્યા નથી. તેઓ બધાને સલાહ આપતા કે, ભાઇ! ઇશ્વરના સાક્ષાત્કાર કરા એટલે બધા ઝઘડાના અંત આવશે. જ્યાં સુધી ઘડા ખાલી હોય છે ત્યાં સુધી તેમાં પાણી ભરાય છે ત્યારે ભખભખ અવાજ થાય છે; પણ ઘડા પૂરા ભરાયો કે અવાજ શાંત થઇ જાય છે; તેવીજ રીતે જ્યાં સુધી ઇશ્વરની ખરી ઓળખાણ થતી નથી ત્યાં સુધી વાદવિવાદ રહે છે.

કામિની તથા કાંચનના પણ તેમણે અપૂર્વ ત્યાગ કર્યો હતા. સર્વ અભિમાં તેમને સ્નેહમયા જગદ ખાનાંજ દર્શન થતાં. પાતાની પત્નીને પણ તેમણે કહી દીધું હતું કે, તમારામાં પણ મને જગદ ખાનાંજ દર્શન થાય છે. માટે તમારી સાથે પણ હું તેવાજ વ્યવહાર રાખી શકીશ.

મથુરભાભુએ તેમને સૌંદર્યવાન ઓએાના સંસર્ગમાં મૂકી અનેક રીતે તાવી **જોયા** હતા; પણ એ સર્વ પ્રસંગામાં શ્રીરામકૃષ્ણ 'મા, મા' કહી ઉંડી સમાધિમાં આવી જતા અને તેમનું બધું બાહાજ્ઞાન ચાલ્યું જતું.

દ્રવ્યના તા તેમણે એટલે સુધા ત્યાગ કર્યો હતા કે કાઇપણ જાતની ધાતુને સ્પર્શ સુદ્ધાં કરી શકતા નહિ. એક વખત ટીખળી નરેંદ્રે (પાછળથી સ્વામી વિવેકાનંદ) તેઓ ન જાણે તેમ તેમની પથારી નીચે ખેઆની મૂક્ય દીધી. પરિણામ એ આવ્યું કે, આખી રાત પરમહંસદેવને નિદ્રા આવી નહિ. ખીજે એક પ્રસંગે લક્ષ્મીનારાયણ નામના મારવાડી તેમને દશ હજાર રૂપિયા આપવા આવ્યા હતા તેના પણ તેમણે અસ્વીકાર કર્યો હતા. તેઓ કહેતા કે, માટી અને રૂપિયામાં કશાજ ફેર નથી. એ બંને જડ પદાર્થો છે, તેમની મદદથી ચૈતન્યના મેળાપ થતા નથી. માટે બંને તદન નકામાં છે.

હવે તેમના ઉપદેશ સાંભળવાને ઘણી ભક્તમંડળી ભેગી થવા લાગી. ધ્રાહ્મધર્મ પ્રવર્ષક કેશવચંદ્ર સેન પણુ તેમના ઉપદેશામૃતનું પાન કરવા આવવા લાગ્યા. બંગાળી સુપ્રસિદ્ધ નાટય-લેખક ગિરીશચંદ્ર ધાષ પણુ તેમના પરમ ભક્ત ખન્યા.

ધર્મ પિપાસુ ભક્તગણની તૃષા શાંત કરવાને માટે પરમહ સંદેવને કેટલીક વાર તા દિવસમાં વીસ વીસ કલાક વાતચીત કરવી પડતી, જેથી તેમના શરીરને ઘણા પરિશ્રમ પડતા; પણ તેની તેમને જરા પણ દરકાર ન હતી. કાઇ તેમને શરીરની વધારે સંભાળ રાખવાનું કહેતું તા તેઓ એકદમ જવાબ આપતાઃ- ભાઇ! દુનિયામાં એક માણસને પણ ખરી સહાય કરી શકાય તા તેના જેવું બીજી એક ઉત્તમ કાર્ય નથી. આ નશ્વર દેહ તાે આત્માનું પાંજરૂં છે તેને સાચવીને શું કરૂં?"

છેવટે અતિશય પરિશ્રમને લઇને તેમના ગળાની નળીમાં એક ફાલ્લા થયા; છતાં પણ તેમના આ વ્રદ્ભયત્ર તા ચાલુજ રહ્યો. એક દિવસ એક પંડિતે તેમને વિનિત કરીને કહ્યું કે 'આપ તા મહાન યાગી છા, કેવળ આપની ઇચ્છાશક્તિના ઉપયાગથી આપ રાગ મટાડી શકા એમ છા તા શામાટે આપ તેમ કરતા નથી ? આપના સંકલ્પમાત્રથી સર્વ રાગ દૂર થશે તા મહેરખાની કરીને તેમ કરા.' પરમહંસદેવે જવાય આપ્યાઃ—

''પ'ડિતજી ! હું ધારતા હતા કે, તમે શાસ્ત્રો વાંચા તેમાંથી ખાેધ લીધા હશે. મેં મારૂં મન પરમાત્માને સમર્પણ કરી દીધું છે, તે મનને ત્યાંથી પાછું ખેંચી શું હું નાશવંત દેહપર સ્થિર કરૂં?''

સેવા કેવા ભાવથી કરવી જોઈએ તે વિષે પણ પરમહંસદેવના જીવનમાંથી એક પ્રસંગ ટાંકવા જેવા છે. એક વખત બધા શિષ્યા પરમહંસદેવની આસપાસ ખેઠા હતા અને સર્વ જીવ-પ્રત્યે દયા બતાવવી જોઇએ એ સંબંધી ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. પરમહંસદેવ આ સાંભળા એકદમ ખાલી ઉઠયાઃ—

"સર્વ જીવપ્રત્યે દયા ખતાવવી !'' આટલું બાેલી સમાધિસ્થ દશામાં આવી ગયા. થાેડી વારે જ્યારે બાહ્મગ્રાન પાછું આવ્યું ત્યારે કહેવા લાગ્યા કે "સર્વ જીવપ્રત્યે દયા ! મનુષ્ય ! તને પ્રીટકાર છે, તું પાતે મગતરા જેવા કેવી રીતે ઇશ્વરસૃષ્ટ જીવા તરફ દયા ખતાવી શકે ! દયા દર્શાવનારા. તું કાેહ્યુ ! ના, ના; દયા નહિ પહ્યુ સેવા. શિવગ્રાને સર્વ જીવાની સેવા કર, સેવા." આ પ્રસંગની સર્વ શિષ્યો ઉપર એવી ઉંડી છાપ પડી કે જ્યારે સ્વામી વિવેકાનંદ તથા અન્ય શિષ્યોએ મળી બ્રીરામકૃષ્ણ મીશનની સ્થાપના કરી, ત્યારે શિવભાવે જીવસેવાને તેના ઉદ્દેશ્યમાં મુખ્ય સ્થાન આપવામાં આવ્યું.

આ પ્રમાણે આધુનિક દુનિયાને આધ્યાત્મિકતાના બાધપાઠ આપી શ્રીરામકૃષ્ણ પરમહંસદેવે

તાં ૧૫ મી ઓગસ્ટ ઇ. સ. ૧૮૮૬ રવીવારે રાતના એક વાગે મહાસમાધિ લીધી

આધુનિક દુનિયાને પરમહં સદેવના સંદેશા ટુંકામાં નીચે પ્રમાણે આપી શકાય-'તમે મત-મતાંતરા, મંદિરા અને ધાર્મિક પંચા તરફ વિશેષ લક્ષ્ય આપતા ના. આધ્યાત્મિકતા જીવનતા સારરૂપ છે; માટે એના જેટલા પ્રમાણમાં વિકાસ કરી શકાય તેટલા પ્રમાણમાં ગતુષ્ય વિશેષ સામર્થ્યવાન અને છે અને સમાજનું હિત સાધી શકે છે. બસ, એક એ આપ્યાત્મિક શક્તિ પ્રાપ્ત કરા, અને કાેંદ્રની ટીકા ન કરા; કારણ સર્વ ધર્મપંચામાં સત્યાંશ રહેલા છે. રહેવાું કરણીંદ્રારા સાબીત કરી બતાવા કે, ધર્મના અર્થ શબ્દો, વિધિઓ કે ધર્મગુરુઓએ બાંધેલા વડાએ નથી, પણ તેના અર્થ ઇશ્વરસાંક્ષાત્કાર છે. સ્વાતુલવલાળાએજ ધર્મને બરાબર સમજી શકે છે. આ-ધ્યાત્મિક શક્તિ જેણે પ્રાપ્ત કરી છે તેજ બીજામાં તેના સંચાર કરી શકે છે, તેજ ખરા ધર્માચાર્યો થઈ શકે છે."

શ્રીરામકૃષ્ણુદેવે ગતિમાં મૂકેલાં આધ્યાત્મિક શક્તિનાં આ માેજાંએા સમય સષ્ટિને તરણાળ કરા અને સર્વત્ર શાંતિ ફેલાવા એવા ઇશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી વિરમું છું.

103/189

(તા. ૧૩-૩-૧૯૨૯ના દૈનિક ''હિંદુસ્થાન''માં લેખક:-શ્રી. જયંતિલાલ મંગળજ ઓઝા)

પાની મેં જંતુ—સ્કાચકેવી ને કહા હૈ કિ એક ખૂંદ પાની મેં ૨૬૦૦૦ જંતુ રહતે હૈં.

કુલ પર જંતુ—જર્મન ડાક્ટર અરીવ ને કઇએક પ્રયાગ કર કે સિદ્ધ કિયા હૈ કિ—

૧–એક રતલ કાલી દ્રાક્ષ પર એક કરાેડ દસ લાખ જંતુ રહતે હૈં.

ર-એક રતલ લીલી દ્રાક્ષ પર અસ્સી લાખ જંતુ રહતે હૈં.

૩-એક રતલ ચેરી' કલ પર એક કરાડ વીસ લાખ જંતુ રહતે હૈં.

એક દ્રેચ વિદ્વાન કા કહના હૈ કિ છોટે સે છોટે જંતુ ઇતિને સહ્ધમ હૈં કિ વે ડાકખાને કે આધ આનેવાલે ટિકટ પર ૨૫૦૦૦૦૦૦ સમા સકતે હૈં.

મકખી અ'3 કખ દેતી હૈં—ગરમી કે મૌસમ મેં મકખી ચાર વક્ત અંડે દેતી હૈ ઔર હરવક્ત કમ સે કમ ૪૦૦ અંડે દેતી હૈ.

ડાંસ કે દાંત-સૂક્ષ્મદર્શક યંત્ર સે નિશ્ચય કિયા હૈ કિ ડાંસ કા ૨૦-૨૨ દાંત હાતે હૈં.

સર્પ કી જાતિ ઔર ઉસકી લંભાઇ—સર્પ કી જાંચ કરતેવાલાં ને દેખ કર નિશ્વય ક્રિયા હૈ કિ ૭૦૦ કિશ્મ કે સર્પ હોતે હૈં. આજ તક સભ સે લંભા સાંપ જો મેક્સિકા મેં દેખા ગયા થા વહ ૩૭ ફિટ લંભા થા.

સમુદ્ર મે' નમક ક્તિના હૈ—એક સાહબ તે હિસાબ લગા કર બતાયા હૈ કિ સમુદ્ર મેં ઇતના નમક હૈ કિ વહ નિકાલને પર સત્તર લાખ ધનમાઇલ મેં ફૈલાયા જા સકતા હૈ ઔર ઉસકે નિકાલને પર સમુદ્ર કા પાની કુઝ ભી કમ નહીં હેા સકતા.

८२-आजना युवानो

આજના યુવાના તરફ જાએ, એમને અપાતી કેળવણી તરફ જાએ ! માનસિક અને શારીરિક શક્તિની ક્ષીણતા, સ્વતંત્રતાને બદલે સ્વચ્છંદતા! સાદાઇને બદલે સુધરેલાપણું! રક્ષકને બદલે રક્ષિત ધવાનાં જ્ઞાન!

એ શૌય ભર્યાં સંસ્કારી શિક્ષણ આપનાર આજ શાળાઓ ક્યાં છે ? એ કર્તવ્ય, એ ધર્મ, એ સમાજસેવા અને એ સ્વદેશપ્રેમને માટે મરી રીટવાનું શિક્ષણ આપનાર શિક્ષકે આજે ક્યાં છે ? આજ તો બાળપોથીજ 'બા ચા પા' 'આ બે બાઉ છે' 'આ બૈરીને તાવ આવે છે' એવાં બાયલાં, વિલાસી, રમતિયાળ અને ગુલામી જ્ઞાન એમને આપવામાં આવે છે. જનેતાએ રડતાં બાળકાને છાનાં રાખવા શરવીર શિવાજીની માતા જીજીબાઈની માફક (શૌર્યક્રયાએો કહેવા, અને સુંદર હાવરડાંઓ ગાવાને બદલે આજ હાઉ આવ્યા, બા ભુ આવ્યા, એવા એવા બાયલા રસ્તાઓથી બીવડાવી તેને બાપડાને ઘાડીઆમાંથીજ ડરપાક અને વાંદા મેં કાડાથી પણ બહીતા બનાવે છે. દારાધાગા, નજર—માદળયાં અને બાધા—માનતાઓના જંગલી વહેમાનાં એાસડિયાં એમને ગળયુથામાંજ પાવામાં આવે છે.

પછી એ યુવાના, અંગ્રેજી શાળાએ અને કાંલેજો શાભાવે છે. એમના ખીકણ સ્વભાવને બાજુએ મૂકતાં એમના હાડપિંજર જેવાં સુકલકડી શરીરા તરફ જુઓ. એમની નૂરહીન તેત્ર- કીકીએ ઉપર ચાવીસે કલાક શાભતાં ચશ્માંએ તરફ જુએ ! એમને વાન્ટેડની કાલમા માટે ટાઇન્સ અને ડેઇલી મેલનાં પાનાંએ ઉથલાવતા જુએ ! એમને નક્ષ્ટ નાકરીને માટે ઘેર ઘેર જોડા કાડીને નિરાશ થતા જુએ ! એ કેળવણી !! એ શરીર સુકાવનાર, લાહી ચૂસનાર, આંખાની રાશની હરનાર અને છેવટે પચીસ વર્ષની ભરયુવાનીમાં પચાસ વર્ષના વયાવૃદ્ધ મુખારવિંદ કરનારૂં એ ગુલામી જ્ઞાન!

ભવિષ્યમાં દેશને માટે થનાર આ નેતાએ - ભાવિ પુરુષે - ને અર્થાત્ આજના એ યુવાનાને વાંરન હેસ્ટિંગ્સના કે લાંઈ ડલહાઉસીના ઇતિહાસ, લંડન અને પેરીસની ભૂગાળ, ખ્લેકી અને નેલ્સનાની રીડર, આથવલે અને શાહની એાલજીયા, હાલ અને સ્ટીવન્સનાં ગણિત, ખનાઈ અને ચાઇલ્ડની જોમેટ્રી અને ગ્રેગરી અને હાજસની સાયન્સ વગેરે વિષયા શીખવતાં પહેલાં માં. પુરાણી અને પ્રાં. શાહના કિઝિકલ કલ્ચરનાં જ્ઞાન આપા. એમનાં સુકલકડી શરીરાને સેન્ડા જેવા કસરતી અને તાલીમળાજ ખનાવા; પાતાના દેશનું તા ઠીક છે, પણ પાતાની જાતનું અને પાતાના ધરનાં ખૈરાંછાકરાંઓનું રક્ષણ કરવાને માટે પણ એમનાં શરીરા સશક્ત ખનાવા. શક્તિ વિનાનાં એમનાં શુષ્ક ભેજાંઓમાં જોઇએ એવી વિચારશક્તિ કદાપિ પણ નથીજ સ્કૂરવાની એની ખાત્રી રાખજો.

માટે અં આજના યુવાના ! માનસિક ખળ મેળવવા પહેલાં શારીરિક ખળ મેળવા. આત્મખળ કેળવતાં પહેલાં અંગખળ કેળવાં ! ખુદ્ધિથી આત્માની ઉત્નતિ છે, તા શક્તિથી શરીર-વિકાસ છે; અને તમારા એ આત્માને રક્ષવા માટે તમારે એનું શારીરિક પિંજર વજ જેવું કર્યે જ છૂટકા. આજના યુવાના ! કેવળ શાળાઓનાં શિક્ષણ મેળવવા જવા કરતાં શિવાજી અને પ્રતાપની માક્ક શારીરિક શિક્ષણ મેળવવા તરફ પણ જરા ધ્યાન આપજો.

(તા. ૩૦-૬-૨૯ ના "િહ દુ"નું મુખપૃષ્ઠ)

८३-होरभर सुधारा साथे पेसी गयेलो सवामण बिगाडो !

પહેલાંના સમયમાં ભારતવર્ષનાં સ્ત્રીપુરુષોને વાળ ધોવા અથવા શરીરને સ્વચ્છ કરવા માટે સાંસુની જરૂર નહેાતી પડતી. ધનવાનાની સ્ત્રીઓ વેસણ, સુગંધી, ચારાળી અને સરસવ વગેરેનું મિશ્રણ ખનાવતી અને ગરીબાની સ્ત્રીઓ અરીઠાં અને દહીં યીજ માથાના વાળ ધોતી હતી. જ્યારે આપણા દેશમાં પહેલવહેલા સાંસુ આવ્યા તે વખતે ચરબીને લીધે લોકા તેને અડકતા પણ નહિ. ઘણાખરા લોકા સ્ત્રીદય પહેલાં પ્રાતઃસ્નાન કરતા હતા. કાર્તિક અને મહા મહિનામાં અધાજ લોકા નિયમપૂર્વક પ્રાતઃસ્નાન કરતા હતા અને સાથે સાથે રાજ કાઇ દેવતાના સ્તાત્રના પાઠ યા ધર્મગ્રંથના સ્વાધ્યાય કરતા હતા. વળી ભાજનમાંથી કાઇપણ એક પદાર્થના ત્યાંગ પણ કરતા હતા. એકાદશીનું વત કરી દાદશીને દિવસે એકટાલું કરી બ્રાહ્મણનોજનની પહિત હતી. બ્રાહ્મણોને દાદશીને દિવસે એટલાં બધાં નિયંત્રણ આવતાં કે એક નિયંત્રણના સ્વીકાર કરી બીજાં એ ત્રણ માણસાને ના પાડી નારાજ કરવાં પડતાં હતાં.

પહેલાંના સમયમાં ગૃહરથાનાં ઘરામાં કર્મનિષ્ઠ અને ધર્મપરાયણ વિધવાએ હતી. પ્રત્યેક ઘરમાં દાદી, માતા, કાકી, માત્રી, માત્રી, ફાઇ, બહેન કે લાબીમાંથી કાઇ ને કાઈ હાયજ. તે વખતની સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ તેમના પતિ અને તે વિધવાઓની આગ્રા પાળતી હતી. તેઓ ઘરની વૃદ્ધ વિધવાઓના ભયથી સ્વેચ્છાનુસાર કાઇ પણ કામ કરતી ન હતી. બહાર પિતા, માટાલાઇ વગેરેનું રાજ્ય ચાલનું તો ઘરમાં વિધવા દાદી, કાકી, વગેરેનું ચલણ હતું. આજકાલની પેઠે વિધવાઓ રસોઇ ખનાવવાનું કામ નહાતી કરતી, પરંતુ તેમની આગ્રા પ્રમાણે તે સમયની વહુઓ રાતિકવસ ગૃહકાર્ય કર્યા કરતી હતી. તે સમયની વિધવાઓ પ્રાતઃસ્તાન કર્યા પછી રેશની અથવા ઉનનાં સફેદ વસ્ત્ર પહેરી ભગવાનના સિંહાસન પાસે બેસીને જપતપ વગેરે કરતાં કરતાં પોતાના સમયના ઘણા ખરા ભાગ ભગવાનની ઉપાસનામાં ગાળતી. તેમનાં મુખ અને શરીરમાંથી એક પ્રકારની જ્યાતિ નીકળતી હતી. તેમને જોતાંજ પાખંડી પુરુષના પણ મનમાં લય અને લક્તિની લહેરા ઉઠવા લાગતી હતી.

તે સમયમાં પ્રત્યેક હિંદુ ધરમાં ખાર મહિના ને તેર તહેવાર આવ્યા કરતા હતા. કાઇપણ મહિના પૂર્વ જોના શ્રાહ્મિના ખાલી જતા નહિ. માતા, પિતા, દાદી–દાદાનાં શ્રાહ્મ સૌ કાઇ કરતા હતા. એ સિવાય વિધવાઓનાં વ્રતાદ્યાપન ચાલુજ રહેતાં હતાં. ઘણાં ખરાં ઘરામાં વિધવાઓની ઇચ્છાથી પ્રતિદિન પ્રાતઃકાળને સમયે યાગ્ય કથા કહેનારાઓ દારા મહાભારત, રામાયણાદિનાં પારાયણા થયા કરતાં હતાં. મહાલાના બધા લાકો તે સાંભળતા હતા તેથી સ્ત્રીપુરુષ અને બાળક-ખાલિકાઓને પણ ધર્મ, કર્મ, આચાર, નીતિ શાખવાની સગવડ થતી હતી. કયા તિથિએ જમવું અને શું કામ કરવું તથા શું નહિ કરવું જોઇએ, એ બાબત તે સમયની સ્ત્રીએ અને બાળકા સહાં જાણતાં હતાં. તે સમયની સ્ત્રીએ લખવાવાંચવાનું નહોતી જાણતી, છતાં પણ કર્ત વ્ય-અકર્ત વ્યને વિવેક જાણતી હતી. તે સમયની વિધવાઓને મંત્ર આપવાનું સાહસ પ્રત્યેક લાહ્મણ કરી શકતો નહિ.

પહેલાંના સમયનાં બાળકા માત્ર કથાના કે મંદિરાના પ્રસાદ લેવા માટેજ ઉમંગ રાખતાં ન હતાં, પરંતુ પૂજાના સમય અને સંધ્યા-આરતીના સમય થતાંજ બગીચાએામાંથી કૂલ લાવીને આપતાં હતાં, ભગવાનના મંદિરમાં દીવા પ્રગટાવતાં હતાં અને પૂજારીના શંખ વગતાંજ ઘંટ, ઘડિયાળ વગાડવા લાગતાં હતાં. પ્રાતઃકાળમાં સ્તાન કર્યાંસિવાય અને ભગવાનનું ચરલામૃત લીધા સિવાય ભાજન કરવા પામતાં નહિ. જેમને જેનાઇ ન હાય તેઓ પણ પ્રાતઃકાળમાં સ્તાન કરીને સૂર્યને જળ ચઢાવવાના નિયમ રાખતાં હતાં, પાતાનાં માતાપિતાનાં ધર્માચરણ જોઇને તેમનાં હૃદયમાં પણ ભક્તિનાં માજા ઉદતાં હતાં અને ધર્મ ભક્તિની અસરા પડતી હતી. તે ભક્તિનાં બીજમાંથી પ્રમાણે અંધર કૂટીને ક્રમે ક્રમે માટું વૃક્ષ ઉત્પત્ર થતું હતું કે જે અર્વાચીન સ્કૂલકાં લેજોના શિક્ષણથી ખની શકતું નથી અને એ જામેલું વૃક્ષ સ્કૂલોના ભણતરથી ઉખડી પણ શકતું નહિ. એવું શિક્ષણ પામેલા સુપુત્રાથી માતાપિતા સદા સુખ પામતાં હતાં અને કુટું ખની સનાતન મર્યાદા અચળ રહેતી. સાર એ છે કે, માતાપિતાના આચારવિચાર જોઇનેજ બાળકાનાં જીવન ઘડાય છે.

ખાળપણની એક વાત યાદ આવે છે કે. એક દિવસ એક ખાળક પાતાની ગાદમાં સુતું સુતું તેની માતાના મુખેથી અનેક વાતા સાંભળતું હતું. ખાળકે માતાને પૂછ્યું કે 'મા ! આ ગામના જમીનદાર માેટા માણસ છે: બધા માણસાે તેનાથી ડરે છે, તેને મસ્તક નમાવીને પ્રણામ કરે છે. તે જમીન-દાર અમને પ્રણામ કેમ કરે છે?' માતાએ જવાબ આપ્યા કે 'બેટા! તું બ્રાહ્મણ છે, એ ક્ષત્રિય છે; તેથી તે તને પ્રણામ કરે છે. જન્મ-જન્માન્તરનાં અનેક પુષ્ય એકઠાં થતાં બ્રાહ્મણના જન્મ મળે અને તે જન્મમાં તે એવું અભિમાન કરે કે મેં મહાપુષ્ય કરેલાં એટલે હું બ્રાહ્મણ જન્મ્યો છું; તાે તેવું પુષ્ય નાશ પામે છે અને બીજે જન્મે તે બ્રા**ક્ષણને** ત્યાં **જન્મ**તાે નથી. આ વાત મેં હરિશ્વંદની કથામાં સાંભળી છે. ખીજાઓ પ્રણામ કરે ત્યારે મનમાં વિચારવું કે, આ પ્રાથામ મને નહિ પણ બ્રાહ્મણના શરીરદ્વારા નારાયણને કરાયા છે. સાવધાન ! ખેટા ! કદી આ વાત ભૂલતા નહિ!' બાળકે માતાના ઉપદેશથી પ્રસન્ન થઇને કરીથી પૂછ્યું કે 'ઠીક, મા! વધારે પુષ્ય તા થાડાજ માણસા કરે છે, માટા ભાગના માણસા તા થાડુંકજ પુષ્ય કરે છે; તા બ્રાહ્મણ ચ્યાટલા બધા વધી *શી રીતે ગયા ^શ અને જમીનદા*રા એાછા કેમ છે?' માતાએ હસીને જવાબ આપ્યાઃ-'એટા! એવી વાત નથી. આ સમયમાં પણ આપણા દેશમાં ઘણા લોકા વધારે પુણ્ય કરે છે, એકાં પુષ્ય કરનારા થાડા છે. ઇશ્વર પાસે તા જે માગશા તે મળશે. તું જે ઇચ્છે તે તને કેમ ના આપે ? ક્રાઇ પણ વસ્તુ તારે જોઇતી હોય છે અને તેને માટે તું હઠ કરે છે તા મારે તને આપવી પડે છે; તેમ ઉચ્ચ કુળમાં જન્મ ક્ષેવા તેના કરતાં ધનવાન થવું એ નીચી વાત છે તે શં ત નથી જાણતાે ? ધન હરાઇ ગયા પછી માણુસ ધનવાન નથી રહેતા, પણ રસ્તાના ભિખારી ખની જાય છે; પરંતુ ત્રાહ્મણના બ્રાહ્મણત્વને શું કાઈ છીનવી લેશે ? તેથી આ દેશના લોકા ધનની ઇચ્છા નહિ કરતાં લાસણના કુળમાં જન્મ ઇચ્છે છે. જે અજ્ઞાની અને લાભી **છે તેજ** ધનની ઇચ્છા કરે છે. એવા લોકા દેશમાં બહુજ એાછા છે. સત્યયુગ, ત્રેતા અને દાપરના લોકા વધારે પુષ્ય કરતા હતા. એ બધાને મુક્તિ ના મળી તેએ હરતા કરતા આવીને બ્રાહ્મણ થયા છે."

વાંચનાર! તે સમયની નિરક્ષર માતાના આ ઉત્તર ખરાખર યાગ્યજ હતા. તે ખાળક આ જવાખ સાંભળીને સંતાપ પામ્યા. ખેલતી વખતે તેને મુખેથી આ વાત અનેક બાળકાએ કેટલીયે વાર સાંભળી હતી તેથીજ કહ્યું છે. તે સમયની માતાએ અને દાદીએ નિરક્ષર હેાવા છતાં પણ સહજ સ્વભાવેજ ખાળકાનાં મન ઉપર ધર્મનીતિના એવા સંસ્કાર પાડતી હતી કે એવા સંસ્કાર આજકાલની ભણેલી ગણેલી સ્ત્રાંઓની વાત તા દૂર રહી, પણ માટી માટી શાળા પાઠશાળાઓના અધ્યાપકા પણ ખાળકાના અને ઉપર પાડી શકશે કે કેમ, એ સંશય પડતી વાત છે. આ નાનકડા ક્ષેખમાં પ્રાચીન સમયતું ચિત્ર તે કેટલું દારી શકાય? એને માટે તા કાઇ માટા લેખ લખવાની જરૂર પડે. તે ભાભતમાં ટુંકમાં એટલુંજ કહેવું ખસ છે કે, તે સમયમાં મહાલ્લાના દાદા, કાકા, મામા કળિયાનાં ભાળકાને એકઠાં કરી એવાં એવાં શિક્ષણ આપતા અને દાદાજીની વાતા મંભળાવતા કે બાળકા ગમ્મત સાથે જ્ઞાન મેળવતાં અને એ વયાવદ અને અનુભવવદ વડીલાનાં જીવંત ચારિત્રની અસરા પામતાં. તે યાદ કરીને તાે આજે "ते हि नो दिवसा गताः" અહા ! અમારા તે દિવસા ચાલ્યા ગયા! એવા શાકાદગાર કાઢયા સિવાય રહી શકાતું નથી આજે તાે મહાલ્લાનાં ખાળકાને હુક્કા ભરવા, ભાંગ ઘુંટવી અને ખીડી-સીગારેટ તથા ચા પીતાંજ શીખવાડતા માટેરાએ! જણાય છે; અને કંઇક સંભળાવે તા કાલ્પનિક નવલકથા કે ગપ્પાં કે ગમે તેવાં ગાયનાના રાગડાજ સંભળાવે છે અને ઉગતી-ઉછરતી પ્રજાનું સત્યનાશ કાઢવાના ધંધા કરે છે. હવે તા એ રામાયણ અને મહાભારતની કથાએ। અને વીરા-મહાવીરાનાં આખ્યાના કાણ સંભળાવે ? અને કાે આ સાંભળે ? અરે એ વાતની પડી છેજ કાેને ? આ બધાનું પરિણામ એજ આવ્યું છે કે, હાલનાં ખાળકા વધારે ને વધારે નિર્માલ્ય, ચારિત્રહીન અને માતપિતાની આજ્ઞા નહિ પાળનારાં થાય છે. એ દેાષ તેમનાં માતપિતાનાજ છે અને તેનાં પરિણામ પાછળથી તેમને, સમાજને અને ('સ્ત્રીધર્મ' શિક્ષક'માંથી સ્વત ત્રાનુવાદ) દેશને ભાગવવાં પડે છે.

८४-शुं मंदिरो हिंदु समाजनां नथी ?

હિંદુ ખંધુએા! આજ ગુજરાતભરમાં ઠેકાણે ઠેકાણેથી એ પ્રશ્ત પૂછાય છે કે ''શું મંદિરા હિંદુ સમાજનાં નથી ?" શું મંદિરા કાઇ ખાનગી મિલ્કત છે, કે જે હિંદુસમાજના પૈસા-પર તાગડધીન્ના કરે. ઉત્સવા ઉજવે. ગાનતાન ઉડાવે. ભાેગા ધરાવે અને એ હિંદસમાજના પૈસાની વ્યવસ્થા મહંતા, ધર્મ ગુરુએા, પૂજારીએા, હિંદુસમાજની સલાહ--સૂચનાએા કે કારાે-ખારમાં ડખલગીરી સિવાય યથેચ્છ કરે, રંગરાગ રેલાવે, હોળોએો ઉજવે, અમારા મા-બહેતાના ઉપર રંગ ઉડાવી તેમની અઘટિત મશ્કરી આદરે, લાખોની મિલ્કતાેના સ્વેચ્છાચારીપણે બોગવટા કરે ? એ મહંતા, ધર્મ ગુરુઓ કે જેમનું પરમ કર્તવ્ય હિંદુસમાજ, હિંદુ ખાળકા, વિધવાઓ ને અતાથાને ધર્મા પદેશ આપી, સ્વધર્મમાં શ્રહા પેદા કરાવવાનું છે, તેઓ પાતાના સંકુચિત વિચારા-ને અમલમાં મૂકી હિંદુ સમાજનું નખ્ખાદ વાળવામાં, તેમનાં બચ્ચાંએાને પરવર્મમાં વિદાય કરવામાં, તેમને તિરસ્કારવામાં મદદ કરી રહ્યા છે. આજ ધર્મગુરુએા પોતાના પરમ કર્તવ્યથી વિમુખ થઇ હિંદુસમાજના જાગૃતિના પ્રશ્નોને મદદ કરવાની કરજ છતાં માટા ધર્માધુર ધર હોય, હિં<u>દ</u>ુસમાજમાં ખને તેટલા વાડા વિભાગા દૂર કરવાનું જાણે તેમનું કર્તવ્ય ના હાય તેનું વર્તન ચલાવી રહ્યા છે. ધેરી નિંદના સ્વાદાે તજ સચેત થતાે હિંદુસમાજ આજ પૂછી રહ્યો છે કે. શું આ મહતો, પૂજારીએા અને ધર્મ ગુરુઓને પદભ્રષ્ટ કરવા અને હિંદુસમાજની મિલ્કતના યથેચ્છ ગેરવ્યવસ્થિત ઉપભાગને અટકાવવા આપણે કાંઇપણ ન કરવું જોઇએ ? અમારા ધર્મ ગુરુઓ! આજ હિંદુ સમાજની વહુખેટીએ તરફ કુદેષ્ટિ કરવામાં અને અનાચારા સેવવામાં પાતાના કર્તવ્યની ઇતિષ્ઠી માની રહ્યા છે. હિંદુ સમાજ તરફ તેમની કાઇ કરજ નથી! તેમને તા તમા હિંદુ ભાઇએ! અને બહેના પૈસા આપા, દાષા પૂરા પાડા, માલમલીદા ખવરાવા અને તેઓને હિંદુ સમાજ તરફ બેદરકારી, ધમંડ અને તિરસ્કારની નજરે જોઇ એમ કહેવા દા કે "એ કંઇ અમારે જોવાનું તથા." " અમારી કાઇ કરજ તથી " " એમાં આપણે શું ? " શીખ ગુરુદ્વારાઓમાં થાેડાં વર્ષો પૂર્વે આવાજ બલ્કે એનાથી પણ વધારે ગેરવ્યવસ્થિત આપખુદ વહીવટ ચાલી રહ્યો હતા. શીખ જાતિ-એ નિશ્વય કર્યો કે "આપણે એ મહંતાને દૂર કરી ગુરુદ્વારાએને પ્રજાકીય વહીવટ તળ મૂકવી. "

એ નિશ્વય પાછળ કર્તા વ્યામિક કરજની ભાવનાથી પ્રેરાયલા શીખ સમાજ જાતિખલિ-દાના આપવા ખડે પગે તૈયાર હતા. હજારા શીખ બંધુઓ જેલમાં ગયા, સેંકડા જગ્યાએ મહતાના પગારદાર ગુંડાઓને હાથે ડંડાથી માથાં રંગાગ્યાં, પ્રાથસાહેખનાં અપમાના સહ્યાં, બંદુકાની ગાળાઓ સામે પાતાની છાતીઓ ધરી મૃત્યુને વશ થયા; પણ અડગ નિશ્વય જે ગુરુદ્વારાઓના કબજો લેવાના હતા તે જાતિનાગે કષ્ટ સહી પૂર્ણ કર્યાં. ધન્ય છે શીખસમાજના આવા નિશ્વયને કે જેણે અન્ય ધર્મા માટે ક્રજના દરવાજા દાખવ્યા.

જે કામ શીખસમાજ આદરી શકે તે કામ હિંદુ સમાજને માટે અશક્ય નથી. કક્ત સમજવાનું અમારા ધર્મ ગુરુઓને છે. ચાહે હિંદુસમાજની સાથે રહે યા તે તેમના પાતાના અસ્તિત્વને મીટાવવા હિંદુ સમાજના ખંડખાર વર્ગને આવાહન કરે. અમા આજ ધર્માચાર્યોને લારપૂર્વ કજણાવીએ છીએ કે, તેઓ મનમાંથી એ વાત દૂર કરે કે "મંદિરા ખાનગી મિલ્કત છે." મંદિરા કે અન્ય સંસ્થાઓ જેમાં લોકા પૈસા ભરે છે તે સંસ્થાઓના કારાખારમાં થતી ગેરવ્યવસ્થા જોવાના હિંદુ સમાજના કાંધપણ અદના માણસનો હક્ક છે. તમારાં મંદિરા હિંદુ સમાજના પૈસાથી ખંધાયાં અને પોષાયાં છે; હિંદુ સમાજ જયારે ધારશે ત્યારે કાંઈ પણ બાગે કબજે લઇ શકશે. તમા કર્તવ્યવિમુખ થઇ હિંદુ સમાજનાં અન્ય અંગાને મદદ કરવામાં પાછા પડશા તા તમાને હિંદુ સમાજ તરફની કરજનું લાન કરાવવાનું સમાજના '' ખળવાખારા'ને હાથ પડશે. હિંદુ સમાજનાં સડતાં અંગોને ક્શળ શસ્ત્રવેદ્ય પાસે કાપી કઢાવવાં પડશે." ધર્મ ગ્રુરુઓ ! વિચારા ''મ દિરા એ વહેપારની દુકાના નથી." (તા. ૨૧–૪–૧૯૨૯ ના "હિંદુ"માં ક્ષેખક:—ખળવાખાર.)

८५-स्वाधीनता के प्रति

સ્વાધીનતે ! દેખ હમારી દીનતા કા ! તૂ બલી ભાંતી હમારી અવસ્થા, હમારા પતન, હમારે દુઃખમય જીવન સે પરિચિત હા ! આધુનિક સમય મેં હમ કયા હૈં, સંસાર મેં હમારા કેલ સ્થાન હૈ તથા ભૂમંડલ મેં હમારા કેસા માન હૈ; યહ તૂ અચ્છા તરહ જાન ! આજ સંસાર હમેં કાલા કુલી કહ કર પુકારતા હૈ; નહીં, ઉસસે બી અપાહજ ! એાક ! આગે કહા નહીં જાતા! ગલા ભર આતા હૈ. કૈસે કહ્દં ? લાચાર હૃં. અચ્છા, અબ તૂ હી ખતા, હમારે ઇસ અધઃપતન કા કૌનસા પ્રબલ કારણ હૈ ? તેરી અનુપસ્થિતિ, હમારી વિવેકશ્વન્યતા યા વિધિવામતા ? કુછ સમઝ મેં નહીં આતા, યહ સમય કા ફેર હૈ યા ભાગ્ય કી બયંકરતા?

દેખ, તૂ આદ્યાશક્તિ હૈ, સાથ-સાથ સર્વ વ્યાપિની બી. અત: 'જગત-જનની' તેરી સંજ્ઞા હૈ. સંસાર તેરા પુત્ર હૈ. કાલે-ગારે કા બેઠલાવ તેરે હૃદય મેં જગહ નહીં પા સકતા. તૂ દયામયી હૈ, પર હમારે લિયે નહીં — ઔરાં કે લિયે! તેરે હૃદય મેં પ્રેમ હૈ અવશ્ય; પર પાપિયાં, પ્રપંચિયાં, દુરાચારિયાં કે લિયે — ખંચક ઔર વિધર્મિયાં કે લિયે! જિનકે હૃદય મેં દયા કી જગહ નિર્દયતા શાસન કરતી હૈ, જિન્હેં ધર્માધર્મ કા કુછ બી ધ્યાન નહીં, જિનકા અન્યાય હી એકમાત્ર અસ્ત્ર હૈ, ઔર કપટાચાર જિનકે બાયે હાથ કા ખેલ હૈ, તૂ ઉન્હીં કી દાસી હૈ! કિતના બડા કલંક હૈ તેરે ઉપર !

માતા! હમ ભારતવાસી તેરે લિયે તરસતે હૈં પિંજર-ખહ પક્ષી કી તરહ! તેરી અર્ચના કરતે હૈં ભાવુક ભક્તો કી તરહ! ઔર તેરી દયા કી સ્વાતિખૂંદ કે લિયે દિન-રાત લાલાયિત રહતે હૈં તૃષિત પપીહે કી તરહ! પર સબી-કુછ વ્યર્થ હૈ. શાયદ ટર્રાને સે વિમલ સ્વાતિખૂંદ નહીં નસીખ હોતે! નહીં, નહીં; પપીહે તા રટ લગાતે-લગાતે વર્ષ મેં એક બાર બી-સ્વાતિ-નક્ષત્ર મેં હી સહી-ઉસ પ્રાહ્ય-રત્ન અમિય-વિનિંદિત સ્વાતિ-ખૂંદ કા પા બી લેતે હૈં; પર ક્ષિર હમપર ઐસી ૩-દિષ્ટ કર્યો! ઐસા નિષ્ફરપન કર્યો! માં! હમ દીન હૈં, હીન હૈં, તેરી આશાઓં પર હી હમાર જીવન અવલંબિલ હૈ, તેરી હી કૃપા કે લિયે દર-દર કે બિખારી ઔર બિખારિન બનતે ફિરતે હં; કતને પર બી દયા નહીં!

દેવિ! કરુણામયી તેરા નામ હૈ, દુખિયાં કા દુઃખ વિમાચન કરના તેરા કામ હૈ; ફિર યહ તેરા કારુણ્ય કપટપૂર્ણ ક્યાં? ઇસ લિયો કિ હમ ભારતવાસી તેરી સંતાન નહીં હૈં ? નહીં સચમુચ? અગર હૈં, તા ક્યાં હમપર તેરા પુત્રવત્ પ્રેમ નહીં હૈં ? ક્યા ઇસ લિયે કિ હમ કાલે હૈં ? ઇસ લિયે કિ હમ તેરી પૂજા કી પ્રણાલી યા તુઝે પ્રસત્ન કરને કી રીતિ હી નહીં જાનતે ? ક્યા ખાત હૈ? અગર તૂ યહ કહે કિ હમ લાગ તેરે પ્રેમ કે યાગ્ય નહીં હૈં, તા ખતા હમ અયાગ્ય હુયે હી કૃયાં ? ક્યા હમ અયાગ્ય હી ઉત્પત્ન હુયે થે ? નહીં, અંબે! જબસે હમેં પૈરાં સે ઢુકરા કર તૂ દૂસરાં કા દાસી ખન ગઇ, તબીસે હમ અભાગે પતન કી પરાકાલ્દા પર ચઢ ગયે હૈં; પર, ઇસમેં હમારા દાસી બન ગઇ, તબીસે હમ અભાગે પતન કી પરાકાલ્દા પર ચઢ ગયે હૈં; પર, ઇસમેં હમારા દાસી બન અધાર ભી નહીં; ક્યોંકિ હમ તો અબાલ બચ્ચે હૈં. હમે સન્માર્ગ પર લાના તેરા ધર્મ હૈ. કયા હમાર પ્રતિ તેરે હદય મેં કબી દયા ઉત્પત્ન હઇ હૈ?

એક ખાત ધ્યાન મેં આતી હૈ. હમ યદિ સચમુચ તેરે પુત્ર રહતે, તો હમારી આવાજ, હમારી અભ્યધેના, હમારા કરુણ-કંદન અવશ્ય તેરે કર્ણું કુહરા મેં પહું ચતા ! હમારી દુઃખભરી પુકારોં ને પરમાત્મા કે આસન કા કુલા દિયા હૈ, હમારી આહેાં સે અમરપુરી ભી થર્રા ઉઠી હૈ; પર તું કે ઇસકા ખબર તક નહીં—તેરી સેવા કે પ્રશંસનીય સામાન હમને ઇકઠ્ઠે કિયે હૈં, પર તેરી પ્રકૃતિ તે! અસરોં કે સંપર્ક સે આસરી હો ગઇ હૈ. તૂ કાલી-કરાલી રુધિર-પિપાસિતા હો ગઇ હૈ. રોને-ગાને સે તૂ પ્રસન્ન નહીં હો સકતી. અબ કૂલ, કૂલ, ગંધ, ધૂપ, દીપ સે તેરી તૃપ્તિ નહીં! બકરે કી બલિ સે તું કૂણા હો ગઇ હૈ. તબ કયા ચાહિયે? વહી, વહી, નર-મુંડ? ઉભરે નવયુવકા કા શાણિત-તર્પણ ? કયા ઇસીકે લિયે તેરે હૃદય મેં સદિયાં સે જ્વાલા પ્રજ્વલિત શું. ૧૪

હોા રહી હૈ ? આંખે ચંચરાક હા ચતુર્દિશાઓં મેં સરપટ લગા રહી હૈ ? ખેપર લિયે ? નર-મુંડાં કી પ્રખલ ઇચ્છા ખતલાતે હુયે ? શાહ્યિત ? વીરાં કી નસ-નસ સે પ્રુંકાર મારતા હુઆ શાહ્યિત ? અવશ્ય. ભારતવાસિયાં ને વારતવ મેં તું છે અભી તક પૂર્ણ રૂપેણુ તૃપ્ત નહીં કિયા હૈ. ક્યાં ? જલિયાંવાલા બાગ મેં તેરે દર્શન કે લિયે ભારતમાતા કે હજારાં બચ્ચાં ને અપને શીશ-સુમનાં કા હંસતે—હંસતે હી ભેંટ ચઢા દિયા! તેરે સ્વાગત કે લિયે દેશિક અગ્નિ-કંડ મેં અપને કા સ્વાહા કર દિયા! અનેક સ્ત્રિયો ને અપને પ્રાહ્યુધન પિત કા બલિદાન દે અપને સુહાય—સિંદૂર પર સર્વદા કે લિયે અમિટ સ્યાહી લગા લા! કઇ કુલાંગનાઓ કા સતીત્વ તક અપહરણ હા ગયા! કિતના હી નંગી કર કે અપમાનિત કી ગઇ. કેયા ! કિસ લિયે ? તેરે હી લિયે તા! કિર ભી ત્ સંત્રુષ્ટ નહીં હુઈ ! બાલ, ક્યા વહાં રુધિર કી કમી થી ! ઇતને પર બી તેરી રક્ત-પિપાસા શાંત નહીં હા સકા ? શાયદ નહીં; કેયાંકિ નિહત્યાં કા ખૂન થા, નિરપરાધિયાં કા ખૂન થા! ઉસ હત્યાકાંડ કી સંત્રા 'હર્ષોત્યુલ્લ બલિદાન' નહીં હૈ અથવા અશ્પવયસ્ક બચ્ચાં એવં વહાં કે ખૂન સે તેરી રક્ત-પિપાસા શાંત નહીં હોતી ! દેવિ! કયા તું કેશ-પ્રેમેા-મત્ત નોજવાનાં કે ગર્મ ખૂન કી હી પ્યાસ હૈ ? કયા ઉસીસે તૂ તૃપ્ત હો સકતી હૈ ?

કિંતુ તેરી તૃપ્તિ કા વિધાસ કરે કોન ? મહારાણા પ્રતાપ ને ક્યા તેરી સેવા કે લિયે કુછ કમ ખલિદાન કિયા થા ? ક્યા તેરી સચ્ચી આરાધના ઉન્હોંને નહીં કી થી ? ખન-ખન કી ધૂલ નહીં છાની શી ? કઇ દિન સપરિવાર ઉપવાસ નહીં કિયા થા ? એાક ! જિન્હોંને તેરે લિયે અપને કા સ્વાહા કર દિયા, ઉન પર અપની પ્રસન્નતા દિખાને કી જગઢ પ્રકાપ પ્રકટાતા હૈ-દયા દિખાને કી જગઢ યંત્રણા દિખાતી હૈ! કિર તુઝે કિસ નામ સે સંબાધન કિયા જય ? વજ-હદયે! ક્યા તૂ પાપિયાં પર હી પ્રસન્ન રહતી હૈ? અત્યાચાર-અધર્મ મેં રત રહનેવાલે હિંસ્ત્ર જંતુતુલ્ય નિર્દય જીવાં કી અનુગામિની ખન કર રહના હી તુઝે ભાતા હૈ?

માતા! કિસી સમય દાનવ-દલ-દલિની કહ કર ભારતવાસી તું પુકારતે ચે. ઉસ સમય તૂ દયાર્જ ચિત્તા થી; કિંતુ આધુનિક સમય મેં તૂ અપની આસુરી સંગ્રા કે હી સકલ કર રહી છે. કયા યે બાતે સત્ય નહીં? કયા મહાભારત કે ભીષણુ શુદ્ધ મેં અન્યાયી કૌરવાં કા ત્યાંગ કર તૂને ધર્મ વીર પાંડવા કે સાથ નહીં દિયા ? વીર-સમ્રાટ્ ભીષ્મ, વીરવર કર્ણું, ધનુર્વિદ્યા-વિશારદ આચાર્ય દ્રોણાચાર્ય ઔર મક્ષયુદ્ધ-પારંગત દુર્યોધન કા પૈરાં-તલે હુકરા ગાંડીવધારી અર્જુન ઔર ધર્મ રાજ યુધિષ્ઠિર કા આલિંગન નહીં કિયા ? ફિર આજ યહ પરિવર્તન કર્યો ? ક્યા હમ વરતુતઃ મનુષ્ય નહીં, જો વિદેશિયોં કે ભીષણુ અત્યાચાર સહતે રહેં ? તડાતડ પડતે જાય ઔર શરીર જરા લી ટસ સે મસ ન કરેં? ઐસા બીષણુ દશ્ય હમ નિરીહ નિરપરાધિયા પર—અસ્થિપ જર અવરોય રહનેવાલાં પર?

નિષ્દુર સ્વતંત્રતે! સંસાર સે હમારે અસ્તિત્વ કા લાપ હુઆ ચાહતા હૈ, ઔર તુઝકા કુછ ખ્યાલ હી નહીં! બાેલ, અબ હમ ક્યા કરે? તેરી આરાધના કૈસે કરે? અચ્છા, જાને દે. હમી અપરાધી હૈં. હમારે હી કિયે કા યહ કુ–પરિણામ હૈ. અબ લી ક્ષમા કર, કુછ દયા કર! હમેં અબ તેરે સિવા કુછ લી નહીં ભાતા. હમ તેરે હી દર્શન કે ભૂખે હૈં. હમારે જીવન કા ઉદ્દેશ્ય કેવલ તેરા હી સ્વાગત કરના હૈ. માં! કહ જલ્દી, તુ કૈસી બેંટ લેગી? લે, હમ તેરે લિયે સબ કુછ અપિત કરને કે લિયે તૈયાર હૈં. બાેલ, જલ્દ બાેલ!

(ચૈત્ર-૧૯૮૫ના ''ત્યાગભૂમિ''માં લેખિકાઃ-વિમલાદેવી 'રમા')

८६-गीता का निष्काम कर्म

कर्मण्येवाऽधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन।

ખૂઢે ભારત કી અમૂલ્ય સંપત્તિ ગીતા કે કુછ પૃષ્ઠો કા પલટતે સમય મેરી દિષ્ટ ઇસ પંક્રિત પર પડી. સ્વલાવતઃ, મેં ઇસસે પ્રેમ કરને લગા. મેરે પ્રેમ કા કારણ વિચિત્ર પર સાથ હી મનારંજક હૈ. યહ એક અચ્છા સિહાંત હૈ, ઇસ લિયે મેં ઇસે પ્યાર કરતા દૂં. પૂર્ણત્વ કી કિસ સુંદર શ્રેણી તક યહ પહુંચ પાયા હૈ! યહ વિચાર હૃદય મેં ક્રાંતિ પૈદા કર દેતા હૈ. હાં! વાસ્તવ મેં કર્તવ્ય પર દેઢ રહેના હમારા ધર્મ હૈ. કેવલ યહી કર્તવ્ય અગાધ સમુદ્ર કે ગર્ભ મેં સે ન જાને કિતને મનુષ્યો કા સૂર્ય કી સુનહરી કિરણોં સે કીડા કરતી હુઇ લહરોં કે ઉપર ધસીટ લાયા હૈ—ક્યા ઇસકી કલ્પના કી જા સકતી હૈ?

વાસના આદિ કે નિકંમે વિચારોં કે સમૂહોં કા નામ કર્તવ્ય નહીં હૈ; ન મનુષ્યોં કી લીડ મેં બહાદુરી કે હાથ દિખાને કા નામ હી કર્તવ્ય હૈ. વહ તો હમારે સચ્ચે વિચારોં કા ખાલપ્રદર્શન—માત્ર હૈ. ઋષિયોં ને કહા હૈ કિ મનુષ્ય કા મન સદા શુદ્ધ ઔર સચ્ચા હોતા હૈ; સેકિન વિપરીત વાતાવર મેં આ કર વહ કહ્યિત હેા જાતા હૈ. એક નયે ચાર કા—નયે ઔર અનુભવશન્ય ચાર કા—અપની અંતરાત્મા સે કિતના ઝગડના પડતા હૈ? ઉસકે હાથ કાંપતે હૈં, ગલા ભરાને લગતા હૈ ઔર વહ અપને આપકા ગાલિયાં દેતા હૈ; પર ચમકતે હુયે સાને કી... દુષ્ટ સોને કી... ચમક સારી આકાંક્ષાઓં પર પાની ફેર દેતી હૈ ઔર ચારી કે વિચારોં કા પ્રબલ અનાતી હૈ. ઔર તબ વહ ચારી કરતા હૈ.

પરંતુ કયા ઇસે કર્ત વ્ય કહેં ગે ?

માં અપને ખચપન કી એક ઘટના ખતાતા દૂં. ઉસ સમય હમને એક છોટા–સા ટેનિસ કલખ ખોલા થા. માં ઉસકા કપ્તાન થા. કલખ કી ગેંદો કા પ્રખંધ કરના તથા 'કાર્ટ' (જમીન કા એક છોટા–સા ટુકડા) પર ખેલન ફિરવાના ઔર લાઇન ડલવાના મેરા હી કામ થા.

રવિવાર કા દિન થા. મુઝે અભી તક યાદ હૈ, કમરે કી ખડી ઘડી ચાર બજા રહી થી ઓર મૈં મેજ પર સિર ઝુકાયે ચિંતિત ખૈકા હુઆ થા. કિસીને ફીસ નહીં દી થી—ગેંદ એક લી નથી. મૈં ક્યા કર સકતા થા ? કલ્બ કે સદસ્ય ચલે આ રહે થે. તા ક્યા આજ કલબ બંદ રહેગા ? નહીં, ઐસા નહીં હાે સકતા. કુછ હી દેર મેં ચાર સદસ્ય આ ગયે ઔર 'ડબલ્સ' ખેલને કે લિયે એક 'બૈચ' તૈયાર હાે ગઇ.

પરંતુ ગેંદે કહાં થાં — ખેલતે કિસસે ?

મુઝે એક ખાત સૂઝી. મેં દોડા હુઆ માતાજી કે કમરે મેં ગયા. મેંને મકાન કે સબ કમરે છાન ડાલે, પર ઉનકા પતા ન લગા. તબ મેં ભાઇસાહબ કે કમરે મેં ગયા. વહાં કેાઇ ન થા. પરંતુ, એકાએક મેજ કે ઉપર—દૂસરે કાેને પર—એક કે ઉપર એક રકખે હુયે કુછ ચાંદી કે સિકકાં પર મેરી નજર પડી. મેંને દેખા, એક ચવન્ની થી ઔર ચાર ઇકનિયાં. મેંને સાચા, ક્યા મેં ઇન્હેં ઉઠા લૂં? અસ્તુ. ઇસી વિચાર કી વિજય હુઇ. ઉન્હેં ઉઠાતે સમય મેરે હાથ કાંપને લગે. અકસોસ, મેં લલચાનેવાલે ઉન ચાંદી કે ડુકડાં કી બાહરી ચમક મેં કંસ ગયા.

શીઘતા તે મેં એક કલબ કી એાર દોડા ઔર તીન પુરાની ગેંદે લે આયા (ઉસ સમય હમ ખેલી હુક ગેંદાં સે ખેલતે થે), ખેલ આરંભ હાે ગયા! પરંતુ જબ રાત હાે ગઇ તા ભાઇસાહબ ને આ કર પૂછ:—'તુમ્હેં માલૂમ હૈ કિ મેરી મેજ પર સે આઠ આને કિસને ઉઠાયે?' ઉનકાે મેરે કામ કા ગુમાન તક ન થા. મેં ઉન્હેં અનાયાસ હી ધાખા દે સકતા થા; પરંતુ ઇસ બાર મેં હારનેવાલા ન થા. મેંને સચ બાત કહ દેને કે લિયે અપને કાે તૈયાર કર લિયા ઔર વૈસા કર ભી ડાલા.

હાં ! યહ કર્તવ્ય થા-મેરે જીવન કા સંસ્મરણીય, સચ્ચા ઔર ઉચિત કર્તવ્ય. વહ મેરે

જીવન કા એક ખહુત ખડા દિન થા. મૈંને અપને વિચારાં પર વિજય પા લી થી—મૈંને સ્વત્વ કા જીત લિયા થા.

હમને'સે કિતને કર્લવ્ય કે સચ્ચે અર્થ કા સમઝતે હૈ'? और ઉનમે' સે ભી કિતને ક્લ– પ્રાપ્તિ કી ઇચ્છા ન રખતે હુયે ઐસા કરતે હૈ'? વિચાર કીજિયે કિ યહ સિહાત કિતના ઉચા હા જાતા હૈ, જબ હમ કહતે હૈ'-'कर्मण्ये वाऽधिकारस्ते' और ફિર ઉસમે' જોડ દેતે હૈ' 'मा फलेषु कदाचन.'

પરંતુ આધુનિક અર્થવાદ ને કલ કી એાર સે ઉદાસીનતા રહતે કે સબી વિચારો કા મિટિયામેટ કર દિયા હૈ. નવસુવક! અપની એાર દેખ કર હી ઉત્તર દેા કિ તુમ પઢતે કર્યો હૈા? યહ ઠીક હૈ કિ પઢના તુમ્હારા કર્તવ્ય હૈ, પર તુમ પઢતે કિસ લિયે હૈા? ક્યા ઉત્તક કે ક્લરવરપ કુછ પુરસ્કાર પાને કી આશા સે નહીં? તુમ ઇસ લિયે પઢતે હૈા ન, કિ કિસ્તી દક્ષ્તર મેં નૌકરી મિલ સંકે? ઔર યહી તા પતન કી નિશાની હૈ. જખ સાધુ વાસ્વાની ને એક વિદ્યાર્થી સે યહી પ્રશ્ન કિયા, તા ઉત્તને ઉત્તર દિયા—"કિસી દક્ષ્તર મેં કલકી પાને કે લિયે!" ઔર જખ સાધુ છે ને કહાં—"નવસુવક! કિસી લી દશા મેં તુમ્હે ૪૦) રા. માસિક સે અધિક તા ન મિલ સંકેગે. ઉત્તમેં તુમ અપની આવશ્યકતાયે કૈસે પૂરી કર સંકાગે?" ઉત્તને ઉત્તર દિવા —"મહાશય! આપ જાનતે નહીં હૈં—અમુક મહકમે મેં હી ઉપરી આમદની ૧૦૦) રૂપયે માસિક હો જાતી હૈ."

કિતની મહત્ત્વપૂર્ણ આકાંક્ષા હૈ! કયા ભારતવર્ષ ઐસે હી યુવકાં કી સહાયતા સે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કર સંક્રેગા ! તખ તાે યહ સહજ હી અનુમાન કિયા જા સકતા હૈ કિ ઉસ વિજય કા મૂલ્ય કિતના હાેગા.

અંતતઃ, કર્તવ્ય કી પરિભાષા હમ થાેડે સે શબ્દોં મેં ઇસ પ્રકાર દે સકતે હૈં કિ વહે કુલાશારહિત કિયા ગયા એક સચ્ચા કર્મ હૈ. ઉસમેં ત્યાગ કા ભાવ ભી અવલ્ય હી સન્નિહિત હૈ.

વિચાર કીજિયે કિ કિતની શીધ્રતા સે ભારતવર્ષ હમારા હેા સકતા હૈ; કિતની શીધ્રતા સે વહ વિજ્ઞાન, કલા ઔર સાહિત્ય મેં સર્વબ્રેષ્ઠ બન સકતા હૈ, યદિ ઉસકી ભાવી સંપત્તિ—હમ નવયુવક—કર્તવ્ય પર દઢ રહને કા વ્રત લે લેં:

અતએવ, ભાઇયાે! આએા; હમ હૃદય કાે વીર ઔર દેઢ બના કર પરમેશ્વર મેં વિશ્વાસ - રખતે હુયે, ન્યાય કી રક્ષા કે લિયે ઉઠ ખડે હેાં. સાથ હી યહ સિદ્ધાંત હમારે સામને રહે— 'कर्मण्ये वाऽधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।'

(ચૈત્ર-૧૯૮૫ના "ત્યાગભૂમિ"માં લેખકઃ-શ્રી. જોગે દ્રકૃષ્ણ કૌલ)

८७-जय जय माता चाय भवानी, क्या खूब भारत में फैलानी?

ભારતવર્ષ કે કુછ પહાડી પ્રદેશાં મેં જંગલી ચાય કા પૌધા પાયા જતા હૈ; કિંતુ ઈસ્ટ ઇંડિયા કપની કા પદાર્પણ હેાને સે પહલે ભારતવાસી ચાય સે પરિચિત નહીં થે. ઉન લેંગોં દ્વારા પ્રસ્થાપિત ઇસ્ટ ઇંડિયા કંપની કી કૃપા સે, સબ સે પહલે ૧૪ વી સતાબ્દિ મેં, યૂરાપ કે ા ચાય કા પરિચય પ્રાપ્ત હુઆ; કિંતુ એક દીર્ધ કાલ તક ઇંગ્લેંડ ચાય કે દર્શનોં કા લાભ પ્રાપ્ત નહીં કર સકા. સત્રહવી સદી કે અંતિમ દશકાં મેં ચાય ને ઇંગ્લેંડ કી ભૂમિ કા પવિત્ર કિયા. ઉસ સમય મુખ્યતઃ ચીન ઔર જાપાન સે હી ચાય ભેજી જાતી થી; ઔર પ્રતિ સેર ૧૫૦) રૂપયાં સે કમ મેં નહીં બિકતી થી; કબી કબી તેા ૩૦૦) રૂપયા સેર તક ભાવ બઢ જાતા થા. ઉસ જમાને મેં અમીર-ઉમરાવ ઔર રાજ-મહારાજા હી ચાય કે ગરમ પાની સે કૃતકૃત્ય હો અપને ભાગ્ય કા સરાહતે થે. ગરીએ કે ઉસકે દર્શન બી દુર્લ થે.

૧૭ વીં સદી કે પ્રારંભ મેં ભારત મેં અંગ્રેજો કે પાંવ મજબૂત જમ ગયે; ઔર જ્યોં— જ્યાં શાન્તિ સ્થાપિત હાતી ગઇ, વે અપના વ્યાપાર ખઢાતે ગયે, એવં દેશ કી આવશ્યકતા-દાસાર માલ બેચને લગે. સબસે પહલે ચીન મેં હી અંગ્રેજોં ને ચાય કે દર્શન કિયે. ચાય કી ચાટ લગ જાને પર પ્રતિવર્ષ હજારા પાંડ ચીન ઔર જાપાન કા ભેજે જાને લગે. અપના ધન દૂસરે દેશાં કો જેખ મેં જાતા દેખ કર વે યહ પ્રયત્ન કરને લગે કિ યહ પૈસા ઇંગ્લેંડ મેં યા ઉસકે અધીનસ્થ દેશાં મેં હી રહે. ઇસ ઉદ્દેશ કી પૂર્તિ કે લિયે ઉન્હોંને લાખાં રૂપયા ખર્ચ કર કે વનસ્પતિશાસ્ત્રગ્નાં કી સહાયતા સે ભારત મેં ચાય કા ખેતી કા શ્રીગણેશ કિયા.

વર્તમાનકાલ મેં ભારતવર્ષ કે આસામ પ્રાંત મેં સખ સે અધિક ચાય પૈદા હોતી હૈ. આસામ પ્રાન્ત કી કૃષિયાગ્ય કે આધે સે અધિક ભાગ પર ચાય બાઇ જાતી હૈ, આસામ કે ચાય કે બગીચે વિશેષ પ્રસિદ્ધ ભી હૈ. •

ચાય કી જન્મભૂમિ હોને કા સૌભાગ્ય ભારતવર્ષ કા હી પ્રાપ્ત હૈ. કહા જતા હૈ કિ કઇ હજાર વર્ષ પહલે એક બૌદ્ધ ભિક્ષુક ચાય કા પૌધા ભારત સે ચીન લે ગયા થા. ચીને કી આખ- હવા કે કારણુ ધીરે-ધીરે ફર્ક પડતા ગયા ઔર આજ, કરીબ ચાર હજાર વર્ષ બાદ, ચીન ઔર જાપાન કી ચાય મેં ઇતના ફર્ક પડ ગયા કિ વે દો ભિન્ન જાતિ કી માની જાને લગી. ધન્ય ભારત! બૌદ્ધમે કે સાથ હી તૂને ચાય બી સંસાર મેં ફૈલા દી. બૌદ્ધ ધર્મ સારે સંસાર મેં નહીં ફૈલ પાયા, કિંતુ ચાય મહારાની ને સંસાર કે કરીબ કરીબ, સબી દેશાં પર અપના અધિકાર કર લિયા હૈ; જિસ પ્રકાર ભારતીય દર્શન ઔર સબ્યતા ને સંસાર કે અહે-બહે રથી-મહારથિયાં કા અપના દાસ બના લિયા હૈ. ઉસી પ્રકાર ચાય ને બી સંસાર કે બહે-બહે રથી-મહારથિયાં કા અપના દાસ બના લિયા હૈ.

ચીન ઔર જાપાન મેં તાજી વિષ્દા કી ખાદ કા ખહુત જ્યાદા ઉપયોગ કિયા જાતા હૈ, અધિકાંશ ક્સલો કા યહી ખાદ દી જાતી હૈ. ઇસ ખાદ મેં કે કુછ હાનિકર પદાર્થ પાની મેં ઘુલ-કર ઉસકે સાથ ઝરોં મેં જા પહુંચતે હૈ, જિસસે ઝરોં કા પાની ખરાખ રહતા હૈ. જાપાન ઔર ચીન મેં સાક પાની ખહુત કમ મિલતા હૈ; ઇસ લિયે વહાં કે લાગ પાની કા ઉખાલ કર કામ મેં લાતે હૈ; િંતુ ઉખાલે હુએ પાની કા સ્વાદ ખરાખ હોતા હૈ, વહાં કે નિવાસિયાં કે લિયે યહ અનિવાર્ય્ય હા ગયા કિ ઉખાલે હુએ પાની કા સ્વાદ ખનાને કા કાઈ ઉપાય દૂંઢા જાય. ઉખલે હુએ પાની મેં ચાય કી પત્તી ડાલ દેને સે ચાય કા રંગ અચ્છા હા જાતા હૈ, ઔર યહી કારણ હૈ કિ ઉન દેશાં કે નિવાસી ઉખલે હુએ પાની મેં ચાય કી પત્તી ડાલ કર ખીને લગે.

અખ ભારતવર્ષ કા દેખિયે, યહાં કે નદી—નાલાં ઔર કુઓં કા પાની સ્વાદિષ્ટ ઔર હિત-કર હૈ; ખહુત હી કમ પ્રાંત ઐસે હૈં, જહાં કા પાની ઉખાલ કર પીના આવશ્યક હૈ. ઐસી હાલત મેં ચાય કે કાઢે કા પીને કી કાઇ જરૂરત હી નહીં હૈ. ભારતવર્ષ કે ઉત્તરી પ્રદેશાં કે સિવા દ્વસરે પ્રાંતાં મેં ઉતની સરદી બી નહીં પડતી હૈ ઔર નર્મદા નદી સે દક્ષિણવાલે પ્રાંતાં મેં તા બારહા મહીને કાશ્મીર યા દેહલી જૈસી સરદી કા નિશાન તક નહીં પાયા જાતા હૈ, કિંતુ ખન ગરમ પ્રાંતાં કે રહનેવાલાં કા ઇસ પર વિચાર કરને કી કાઇ જરૂરત હી નહીં માલૂમ હોતી હૈ; ઔર હમારા નિજ કા અનુભવ હૈ કિ મદ્રાસી, મહારાષ્ટ્રી ઔર ગુજરાતી ભાઇયાં કા દિન-ભર મેં ચાર—પાંચ બાર ચાય પીને કી આદત પડ ગઇ હૈ. યહ રાગ મહામારી કી તરહ ખઢતા જ રહા હૈ ચ્યાર ધીરે ધીરે દેહાતાં તક જ પહુંચા હૈ. હમને મધ્યભારત કે પહાડી પ્રદેશાં મેં રહનેવાલે ભીલ, ગૂજર, રાજપૂત, કુલસી આદિ કા, જો ખેતી યા પશુ—પાલન કા વ્યવસાય કરતે હૈં, દોનાં જૂત ચાય પીતે દેખા હૈ. અસ્તુ!

ચાય મેં ફેંકિન જંયાદા હોતા હૈ ઔર કાેકા ઔર કાંધી મેં કમ. કેાેકા મેં તા ફેંકિન કા પરિમાણ બહુત હી કમ હોતા હૈ. ચાય ઔર કાંધી મેં 'ટૈનિક એસિડ' નામક પદાર્થ પાયા જાતા હૈ, જો એક પ્રકાર કા વિષ હૈ. કેાેકા મેં યહ પદાર્થ બિલકુલ હી નહીં હોતા હૈ; ચાય ઔર કાંપ્રી કી અપેક્ષા કાેકા કઇ ગુના અવ્છા હૈ, ઇસમે પર પ્રતિશત ફેટ હોતી હૈ.

ચાય મેં ઉત્તેજક પદાર્થ ૩ તક પાયા જતા હૈ, ઔર 'ટૈનિક એસિક' કા પરિમાણ ૧૨ કૃં પ્રતિશત હોતા હૈ. ઉખલતે હુએ પાની કા આગ સે નીચે ઉતાર કર ઉસમેં ચાય કી પત્તી ડાલને સે પત્તી મેં પાયે જાનેવાલે સભી દ્રવ્યો કા કૃ અંશ પાની મેં આ જાતા હૈ. યદિ ઉખલતે હુએ પાની મેં ચાય કી પત્તી કા સિંજાયા જાવે, તા યે દ્રવ્ય આધે સે અધિક ઉતર આતે હૈ, જિસસે ચાય કુછ કડુવી હૈા જાતી હૈ.

અરીમ, ગાંજા, ભાંગ, શરાખ આદિ કી તરહ ચાય બી ખરાખ હૈ; એક ખાર આદત પડ

જાને પર યહ મુશકિલ સે છૂટતી હૈ.

ઇંગ્લેંડ આદિ કુછ પશ્ચિમી દેશાં મેં બારહાં મહીને ખાસી સરદી પડતી હૈ. ઇસ લિયે શરીર કા ગરમ બનાયે રખને ઔર આલસ્ય કા ભગાને કે લિયે ચાય પી જાતી હૈ. શરાબ કી અપેક્ષા ચાય મેં કમ ખર્ચ લગતા હૈ તથા યહ શરાબ કી અપેક્ષા કમ હાનિ પહુંચાતી હૈ. હમ બારતવાસિયાં ને અંગ્રેજોં સે કઇ દુર્ગું સીખે હૈં. ચાય કા વ્યસન બી ઉનમેં સે એક હૈ. અંગ્રેજોં કી દેખાદેખી હમને બી ચાય કા હૃદય સે લગા લિયા હૈ. જેઠ-ઐસાખ કે દિનાં મેં દા પહર કે વક્ત બી ચાય હી હમારા કલેજા ઠંડા કરતી હૈ, અતિથિ-સત્કાર બી તા ચાય કે બિના નહીં હો સકતા. આજકલ ભારતવાસિયાં મેં ચાય પીના બડપ્પન માના જાને લગા હૈ.

× ભારતવાસી અકસર, ભૂખ મારને કે લિયે ચાય પીતે હૈં, વ્રત ઉપવાસ કે દિન મેં તીન ચાર ભાર ચાય પી જાતી હૈ. કઇ કુટુંએાં મેં તો દિન મેં તીન ભાર ચાય ભનતી હૈ. હમારે. ખયાલ સે જિતના ખર્ચ ચાય કે ગરમ પાની મેં કિયા જાતા હૈ, ઉતને હી ખર્ચ મેં પ્રતિદિન હલુઆ યા દૂધ કા સેવન કિયા જા સકતા હૈ, યે પદાર્થ ચાય કા અપેક્ષા અધિક પૌષ્ટિક ઔર લાભદાયક બી હૈ.

હમારે દેશ મેં ઉબલતે હુએ પાની મેં શક્કર ઔર ચાય ડાલ કર થેહી દેર તક પકાતે હૈં ઔર તળ છાન કર દૂધ મિલા કર પીતે હૈં. ઇસ પ્રકાર તૈયાર ક્રા દ્રુઇ ચાય હાનિકારક હોતી હૈં.

ચાય સે ક્ષણિક ઉત્તેજના મિલતી હૈ, ઉત્તેજક પદાર્થો કે સેવન સે શરીર કી ગતિ કા ગતિ મિલતી હૈ; કિંતુ યહ ગતિ સ્થાયી નહીં હોતી. ઔર ખાર ખાર ઉત્તેજક પદાર્થો કે સેવન સે શક્તિ ક્ષીણ હોતી જાતી હૈ. ચાય પીને સે ક્ષણિક ઉત્સાહ પૈદા હોતા હૈ, કિંતુ થાડી હી દેર ખાદ આલસ્ય આ ઘેરતા હૈ.

ગરમાગરમ ચાય પીને સે દાંત બી કમજોર હો જાતે હૈં ઔર કોડે ઉનકી જડાં મેં ધર કર લેતે હૈ, અન્ન અચ્છી તરહ સે નહીં ચળાયા જા સકતા હૈ; જિસસે પાચન–ક્રિયા ખરાખ હા જાતી હૈ. અજીર્ણ, મલાવરાધ, મધુમેહ આદિ રાગ ધર કર લેતે હૈં; અતઐવ ચાય કા પીના જિતના કમ કિયા જા સકે, ઉતના હી અચ્છા હૈ.

(''મનારમાં' ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રી. શંકરરાવ જોષી)

८८-यह तो चोरी है.

(એક ઉચ્ચ−હુદ્ય મિત્ર ને અપની બહન કા એક સુંદર ચિઠ્ઠી લિખી, હપયોગી સમઝ કર[ે] ઉસકા કુછ અંશ, હનકી આજ્ઞા સે, યહાં દિયા જતા હ. સં૦ "ત્યાગભૂમિ")

જ્જ! તુમને યહ ઠીક નહીં કિયા કિ ખચ્ચેાં કે કાનાં મેં છેદ કરવા દિયે. ખૈર, યદિ કર હી દિયે તા ઉન્હેં કુછ અસી ચીજે ન પહનાના, જિસસે વે છેદ જ્યાં કે ત્યાં બને રહે. ગહને-કપડે પહનના ખનિયાં કા કામ હૈ, હમ તા બ્રાહ્મણ હૈં. બ્રાહ્મણ કા કામ હૈ ખૂખ વિદ્યા પઢના ઔર ઉસકે દારા સમાજ કી સેવા કરના; ઔર ઉદરપાેષણ કે લિયે સમાજ જો દે ઉસ-પર જીના. ભિક્ષા માંગના ધાહ્મણ કી જિવિકા કા સાધન હૈાના ચાહિયે, અધિક સે અધિક યાગ્યતા પ્રાપ્ત કર કે અધિક સે અધિક સેવા કરના ઔર જીવનનિર્વાહ કે લિયે ક્રમ મે ક્રમ લેને કા નામ ભિક્ષા હૈ. પ્રકૃતિ પ્રતિવર્ષ ઉતના હી પૈદા કરતી હૈ, જિતના ઉસંકે બચ્ચોં કે લિયે આવશ્યક હેતા હૈ; તળ યદિ હમ લોભ કર કે, અપની આવશ્યકતા સે અધિક ખટાર કર કે. દ્વસરાં સે ચૂરા કર રખ લેંગે; તાે ઉનકા ભૂખાં મરના પડેગા ઔર સમાજ મેં વિષમતા કૈલેગી. આબૂષણ પહનને કો રુચિ ચુરાને કી વૃત્તિ પૈદા કરતી હૈ, ઉસ વૃત્તિ કા ઉન્મૂલન હોના આવ-શ્યક હૈ, યહ ખિત્યાવૃત્તિ હૈ. ઘર મેં અૌર બાહર—સમાજ મેં બી યહ કલહ ફેલાતી હૈ, યદિ તુમ ઇસ બાત કે સમઝ લાગી તા સસુરાલ કે પારિવારિક જીવન મેં ભી તુમ્હેં સુખ મિલેગા. બનિયા-વૃત્તિ ચોરી કા સભ્ય નામ હૈ; વૈશ્યવૃત્તિ સે યહ ભિન્ત હૈ. અપને રાષ્ટ્ર યા સમાજ કી સંપત્તિ કા જો ખુદાતે હૈં ઉનકા નામ હૈ વૈશ્ય, ઐસે વૈશ્ય તા રાષ્ટ્ર કે અભિમાન કી ચીજ **હે**ાંગે. આજ દેશ કેા ઐસે હી સ[ુ]ચે ભિક્ષાપજીવી ખ્રાક્ષણાં ઔર રાષ્ટ્ર *ક*ી સંપત્તિ ખઢાનેવા**લે** વૈશ્યેાં કી જરૂરત હૈ. સચ્ચે ક્ષત્રિય ભી ચાહિયે, જો રાષ્ટ્ર કી રક્ષા કે લિયે મર મિટને કાે તૈયાર હૈાં. વે ક્ષત્રિય નહીં, જો કારે રાજા ખન બૈઠતે હૈં ઔર અપને ભાગ-વિલાસોં મેં ખર્ચ કરને કે લિયે પ્રજા કા ખૂત ચૂસતે હૈં. જો બલવાન વિદેશી આક્રમણ કરતેવાલેાં કી ગુલામી કરતે હૈં ઔર અપની દુર્બલ પ્રજા પર રાેબ ગાંઠતે હૈં, વે ક્ષત્રિય નહીં; ઉનકે લિયે હમારી ભાષા મેં કાઇ નામ હી નહીં. હમારા સાહિત્ય ઉન્નત સમય કા હૈ, આજકલ કે યે લાગ ગુલામી કી ઉપજ હૈં; પરમાત્મા કરેં, ઇનકે લિયે ભાષા મેં કાઇ શબ્દ ઉત્પન્ન હાેને કે પહલે યા તાે યે ચલ ખસે યા હમ સ્વાધીન હાે જાયં. નહીં તાે યહે શખ્દ સમાજ પર અપના અસર હમેશા ડાલતા રહેગા ઔર વહ ઇસી બિમારી કે કીટાણ ફૈલાતા રહેગા.

ઉપર સંપત્તિ ખઢાને કા જિક આયા હૈ, વહાં સંપત્તિ ખઢાને કે માની હૈં. નવીન સંપત્તિ ઉત્પન્ન કર કે ખઢાના ચુરાઇ હુઇ ચીજ કા દૂસરે કે ઉપયોગ કે લિયે દેને પર જો મુનાફા લિયા જાતા હૈ ઉસકે માની સંપત્તિ ખઢાના નહીં હૈ, દ્રવ્ય કે એક હાથ સે દૂસરે હાથ મેં ચલે જાને કા નામ હી દ્રવ્યોપાર્જન નહીં હૈ. આજકલ ઇસીકા લાગ દ્રવ્યોપાર્જન કહને લગ ગયે હૈં. દૂસરાં કે અજ્ઞાન સે લાભ ઉઠા કર હમ લાગો સે કઇ ખાર પૈસા ઠગતે હૈં. ઈસ ઠગાઇ મેં વડાલ ખેરિસ્ટર સર્વશ્રેક ું. સચ્ચે વૈશ્ય કિસાન હૈં; વે સેઠ સાદ્ધાર નહીં; જો ખડી ભારી તાંદ લે કર હવેલિયાં મેં બેઠે બેઠે સદ ખાતે હૈં; યા વૈશ્ય હૈ ભૂગર્ભાશાસ્ત્રી ઔર કારીગર લાગ, જો ભૂગર્ભ સે અનેક પ્રકાર કે દ્રવ્ય નિકાલ કર ઉન્હેં શુદ્ધ કર કે સમાજ ડ્રી સંપત્તિ ખઢાતે હૈં.

ગલને પહનને સે કાેઇ ખડા ઔર સુંદર નહીં હાે સકતા, સચ્ચા સાંદર્ય તાે હૃદય કી ચીજ હૈ. જિસકા હૃદય જિતના હી અધિક શુદ્ધ ઔર પવિત્ર હાેગા, વહ ઉતના હી સુંદર હૈ. મૈં ચાહતા ફ્રંકિ તુમ બચ્ચાેં કા સાંદર્ય બઢાએા.

(ફાલ્યુન–૧૯૮૫ ના "ત્યાગભૂમિ"માંથી)

८९-रस्तामां भटकतो छोकरो केवी रीते अबजोपित बन्यो !

જૉન ડેવીસન રૉાકફેલરતું બાેધપ્રદ જીવન અને દાનના ઉત્તમ માર્ગ. "જેની પાસે ધનવિના બીજાં કશું નથી એ નિર્ધન છે."

અમેરિકાના મહાનમાં મહાન અને શ્રીમંતમાં શ્રીમંત પુરુષ હજી હયાત છે. શેકરિપયરે વર્જી વેલાં મનુષ્યજીવનનાં સાત દાયકા ઉપરાંત એ દાયકાં વધારે-૯૦ વર્ષની-એની ઉંમર છે. એના મુખમાંથી હવે બહુજ થાડા શબ્દો નીકળે છે, પરંતુ એ શબ્દોની પાછળ સુયાજિત અને દૂરદેશીલર્યા વિચારાનું બળ હાય છે; અને એ વિચારા હમેશાં નવીન ને વહેવાર હાય છે. આ વિચારા એ માણુમની શક્તિ છે, ક્રાર્તિ છે. માટા પ્રમાણના ધંધા અને મેટા પ્રમાણનું લોકહિત એ બે વસ્તુઓના આ માણુસ સર્જક છે, એમ કહી શકાય.

એ માણુસનું નામ છે જૅન ડેવીસન રાેકફેલર. એ નામ અમેરિકન ઇતિહાસના પૃષ્ઠપર અમર ન ભુંસાય એવી-રીતે મુદ્રિત થયું છે. અમેરિકાએ પાતાની સામુદાયિક ઉત્પન્ન, સામુદાયિક વહેં ચણી અને સામુદાયિક સંસ્કૃતિના વિચારા એ માણુસ પાસેથી મેળવ્યા છે. ઔદ્યોગિક દિશ્યિ મહાન અમેરિકાનું કલ્પનાચિત્ર દાેરનાર અને એને મૂર્ત-વાસ્તવિક-સ્વરૂપ આપનાર એ પહેલા માણુસ હતા. વળા અપ્રતિમ વ્યવસ્થા, વિશાળતા અને ઔદાર્યપૂર્વક પાતાની અગણિત દાલતના લાેકકલ્યાણુમાં ઉપયાગ કરનાર પણ એ પહેલા માણુસ છે. એના મૃત્યુ સાથે અમેરિકન વ્યાપારના ઇતિહાસના એક ચિરસ્મરણીય યુગના પણ અંત આવશે.

ન્યુધાં કે સંસ્થાનના ટાલીટાઉન ગામમાંની પોતાની સુંદર ઇમારતમાં આ રાકફેલર પોન્તાના જીવનનાં અતિમ વર્ષો વીતાવી રહ્યો છે. આટલી વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ એ પોતાની મિલ્કતની વ્યવસ્થા કરવાના ભાર વહે છે. એના પોતાના શાળ્દામાં કહીએ તો '' વર્ષોના ધસારા મારા શરીરને બહુ અસર કરતા નથી. મારા બાલ્યકાળથી લઇને તે આજ સુધીની મારી ઉમરમાં મને કાઈ કામ નવું કે કહિન જણાયું નથી."

પાેણાસા વર્ષની વાત પર-૧૮૫૫ માં રૉકફેલર ક્લીવલેન્ડના સુકા રસ્તાઓપર નાેકરીની શાધમાં ભટકતા. એ વખતથી આજ સુધામાં અમેરિકામાં કેવાં કેવાં-કેટલાં કેટલાં પરિવર્તન થયાં છે? એ માણુસે અનેક આંતરરાષ્ટ્રીય વિશ્રહા જોયા છે. વ્યાપારઉદ્યોગમાં અનેક ઉથલપાથલા અનુભવી છે. આવા 'જમાનાના ખાધેલા' માણુસના શબ્દોમાં વજન હાેય એ સ્વાભાવિક છે. એ માણુસ આવતી કાલની-નવયુગના સર્જનની-કેવી કલ્પના કરે છે? નવયુગના સર્જક એવા યુવકાને એ શા સંદેશ આપે છે? આ જુઓ:—

" આપણે જે આર્થિક મહાયુગમાં આજે પ્રવેશી રહ્યા છીએ એ યુગ ભવિષ્યના યુવકાને ઉત્તમ તકા આપશે. આજની ઉછરતી પ્રજાને મુખે આપણે અનેક વાર એવી કરિયાદ સાંભળીએ છીએ કે, અમારા બાપદાદાઓને જે તકા અને સગવડા મળતી એ આજે અમને મળતી નથી. આ યુવકાને અમને જે અડયણા વેઠવી પડેલી એની કલ્પનાજ નથી. હું યુવાન હતા. એ જમાનામાં અમારે અનેક કાર્યા કરવાનાં હતાં; પરંતુ એ કાર્યો કરવા માટેનાં સાધના તો નહિ જેવાંજ હતાં. અમારે નવી નવી દિશાના માર્ગા જાતેજ કાઢવાના હતા અને એના અનુભવ અમને મુદ્દલ નહાતો."

" આજના જમાનાને એ જમાના સાથે સરખાવી જુએા, આજે આપણી સંગવડા ને તકા હજરગણી વધી ગઈ છે. આજના નવયુવાના એક એવા યુગમાં પગલાં માંડી રહ્યા છે, જેની સાથે સરખાવતાં તેઓના ખાપદાદાઓના જમાના તા સાવ દરીદ્ર લાગે. હું સ્વભાવેજ આશાવાદી હું; અને એથી જ્યારે જ્યારે આપણા લોકા ભવિષ્યમાં કેવાં કેવાં મહત્ કાર્યો કરી શકશે એ વાતના વિચાર કરૂં હું ત્યારે મારા ઉત્સાહ માતા નથી."

દાલતના લાકકલ્યાણાથે ઉપયાગ કરવાની રાકફેલરની રીત બીજા શ્રીમંત દાતાઓની રીત

કરતાં ખહુજ જૃદી પડે છે. બીજાઓ જ્યારે જીવનના ખડકપરથી ગળડીને ઘવાયેલા માણુસાને વાસ્તે એમ્બ્યૂલન્સ બનાવવા માટે કે ઇસ્પિતાલા બાંધવા માટે પૈસા આપે છે, ત્યારે રાકફેલર એ ખડકપરથી કાઇ ગળડીજ ન પડે એ માટે એની કારપર કઠેરા બાંધવા સારૂ પાતાના પૈસા ખર્ચે છે—એની સખાવતા રાગ, દારિદ્ય અને દુઃખાને આવતાં અટકાવવાનાં સાધના તૈયાર કરવા માટે થાય છે. એણે આ હેતુઓ માટે અલાર સુધી ૬૦ કરાડ ડાલર—પાણાએ અબજ રૂપિયાની સખાવત કરી છે. પરંતુ એ સખાવતના ઉપયાગ વ્યક્તિગત ઘા પર પાટા બાંધવામાં નથી થતા; એના ઉપયાગ તા સામુદાયિક દુઃખા–રાગા—ને દારિદાને—આવતાં અટકાવવા માટે થાય છે.

રાકફેલરની સખાવતામાં જે આશયા પ્રત્યે લક્ષ રખાય છે એ આશયા આ પ્રમાણે છે:-(૧) અન્ન, વસ્ત્ર, અઃરાગ્ય, ઘર, વ્યાપારની સ્વતંત્ર ઉન્નતિ વગેરે સાધનામાં દૃદ્ધિ કરીને પ્રગતિમાં સહાયભૂત થવું. (૨) ન્યાય અને સ્વાતંત્ર્યમાં દૃદ્ધિ કરવી અને કાયદા તથા શાસનપ્રત્યે વધુ માન ઉત્પન્ન કરવું. (૩) સાહિત્ય અને વાર્લું મયની વધુ વિશાળ પ્રગતિ. (૪) વિજ્ઞાનની પ્રગતિ. (૫) સંસ્કૃતિ અને કળાની ઉઘતિ. (૬) તત્ત્વજ્ઞાન, ધર્મજ્ઞાન અને નીતિશાસ્ત્રના વિકાસ.

રાકફેલરે પોતાની સખાવતાની વ્યવસ્થા કરવા માટે કેટલાક અનુભવીઓનું એક ટ્રસ્ટ નીમ્યું છે. તે પોતાના વ્યક્તિગત વિચારા એ લોકોપર હસાવવાની કાશીશ કરતો નથી. એક વાર ટ્રસ્ટીઓએ કેટલાક લાખ ડાલર ખર્ચવા માટેની એક યોજના રજી કરી. રાકફેલરને એ ગમી નહિ. એણે પોતાના વાંધાઓ સ્પષ્ટ અતાવ્યા. ટ્રસ્ટીઓએ પોતાની યોજનામાં ફેરફાર કરવાની ના પાડી. રાકફેલરે એ લાખા ડાલર તેઓની ઇચ્છા પ્રમાણે ખર્ચવા દીધા. આ વિષયમાં તેનો સિદ્ધાંત એ છે કે, ડાકટરને ફી બરીને આપણે તેની સલાહ લઇએ અને એ સલાહ પાળાએ નહિ, તો આપણી મૂર્યાંઇ છે.

રાકફેલરના પૈસાવિષેના વિચારા જાણવા જેવા છે. એ કહે છે કે "વિજય શું છે ? પૈસા ? તમારામાંના કેટલાક પાસે પેતાની જરૂરિયાતા પૂરી કરી શકાય એટલા પૈસા હશે, પણ દુનિયામાં ગરીખમાં ગરીખ-નિર્ધનમાં નિર્ધન-માણસ કાેેે છું કહું છું કે, દુનિયામાં વધુમાં વધુ નિર્ધન એજ માણસ છે કે જેની પાસે ધનસિવાય બીજાં કશું નથી. પોતાની આકાંક્ષા ને વિચારા જે પર અનુલક્ષિત કરા શકાય એવું કશું જેની પાસે નથી એ માણસ સૌથી વધુ ગરીખ છે. ધન તા ત્યારેજ સારૂં કહેવાય કે જયારે એના ઉપયોગ કરવાની આવડત એ ધરાવનાર માણસમાં હાય."

રાકફેલરની યુવાનાને આ સલાહ ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે કે "યુવકાને હું આટલી સલાહ આપું હું. તમારા આવક-ખર્ચની ચાપડી રાખા, તમને જે આવક થાય એ એમાં નોંધા અને તમે જેટલું ખર્ચો એ લખતાં પણ સંકાય ન પામા. હા. એટલું ધ્યાનમાં રાખજો કે, તમારાં માળાપ એ ખર્ચ જેઇને આનંદ પામે. આમ કરવાથી તમે પૈસા ળચાવી શકશા અને એ તમારે માટે બહુ આવશ્યક છે. ધન હોવા છતાં નિર્ધન એવા માણસપ્રત્યે મેં સૂચન કર્યું એના અર્થ એવા છે કે જેને પૈસા સિવાય બીજી કાઇ વસ્તુ પ્રત્યે પ્રેમ નથી; જેના દિલમાં પૈસા સિવાય બીજી કાઇ વસ્તુના વિચારને સ્થાન નથી. એવા માણસ પોતાના ચારિત્યમાં સહાયભૂત થતા નથી, તેમ બીજા કાઇનું ચારિત્ય એ ઘડી શકતા નથીં. મને લાગે છે કે, તમે ન્યાયપૂર્વક અને પ્રમાણિકપણે બને એટલા પૈસા મેળવા, બને એટલા બચાવા અને બને એટલા આપા, એ તમારં ધાર્મિક કર્તવ્ય છે."

રૉકફેલરના લાખા ને કરાડા ડાલરના હિસાળના ચાપડાએ વચ્ચે એક નાની એવી ચાપડી ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. એ ચાપડીમાં આના પાઇના હિસાળ છે; કેમકે જ્યારે તેની ઉંમર ૧૬ વર્ષની દ્વતી ત્યારના હિસાળની એ ચાપડી છે. ૧૮૫૫ ના સપ્ટેમ્બરની ૧૬ મી તારીખથી ૧૮૫૬ ના જાનેવારીની ૧લી તારીખ સુધીમાં એટલે કે ૪ાા મહીનામાં એ માત્ર ૫૦ ડાલર કમાયા હતા. આ ચાપડીમાં એવી પણ નાંધ છે કે, ૨૪ મી નવેમ્બર ૧૮૫૫ થી એપ્રિલ ૧૮૫૬ સુધીમાં તેને કપડાં પાછળ દા ડાલર ખર્ચ થયેલા; અને પા ડાલર તેણે ચર્ચ કે બીજી સખાવાતામાં ખર્ચા હતા.

આ પરથી સમજી શકાશે કે રાકફેલરની ઉદારવૃત્તિ નાનપણથીજ એના ચારિત્ર્યમાં મળા ગઇ હતી. જૅન રાકફેલર ખહુ કરકસરીએા છે, એનું એ લક્ષણ એના ક્રેન્ચ ખાનદાનને આભારી છે. કહેવાય છે કે, ફ્રેન્ચ ક્ષેકા દુનિયામાં સૌથી વધુ કરકસરીઆ લોકા છે.

જૉન રાકફેલરે પંદર વર્ષની ઉંમર સુધી ખેતરમાં કામ કર્યું હતું. એ પછી તે કલીવલેન્ડ ગયા અને વ્યાપારવિષયની એક ડ્રાંલેજના અભ્યાસક્રમ છ અઠવાડિયાંમાં પૂરા કર્યો. એ પછીનાં છ અઠવાડિયાં તેણે કલીવલેન્ડના રસ્તાએ પર નાકરીની શાધમાં ભટકવામાં વીતાડયાં; અને અંતે એક શુક્રપ્રાપ્તના મદદનીશતરીકેની નાકરી મેળવી શક્યો. ૧૯ વર્ષના થતાં સુધીમાં તા એણે એક હજાર ડાંલર બચાવ્યા હતા. એમાં એક હજાર ડાંલર કરજે મેળવીને એણે આડતના ધંધામાં ઝંપલાવ્યું. ૧૮૬૨ માં પેટ્રાલિયમના ધંધાની શરૂઆત કરી. એમાં આગળ વધીને ૧૮૭૦ માં તેણે સ્ટાન્ડર્ડ ઑાઇલ કંપની ઑફ એહિયા સ્થાપી. એ કંપનીની મુડી ૧૦ લાખ ડાંલરની હતી. એ જમાનામાં એટલી મુડી બહુજ ગણાય.

સ્ટાન્ડર્ડ એાઇલ કંપની ઑફ એાહિયોની પ્રગતિ અદ્દભુત થઇ. ૧૮૯૯ ની સાલમાં તાે એની સાથે વીસ બીજી કંપનીએા જોડાઇ ગઈ અને એની એકંદર મુડી ૧૧ કરાડ ડાલરની થઇ.

રાંકફેલરના જીવનપરથી યુવાનાને ઘણી વાતા શીખવાની છે; અને યુવાના એ શીખે તાજ રાંકફેલરની આગાહી ખરી પડે. (તા. ૨૨-૯-૧૯૨૯ ના ''એ ઘડી માેજ''માંથી)

९०-जातिओनो आत्मघात

દિલ્હીના ઉજ્જડ લાલ કિલામાં એક દિવસ જઇતે જોયું તો દિવાને-આમની વિશાળ લાલ પથ્થરની છતમાં કખૂતર અને ચામાચીડિયાંએ માળા બનાવ્યા છે; ભોયતિળયાના પથ્થરો ઘસાઇ ગયા છે અને એક તાકર એ બધાના તમારાા પ્રેક્ષકાને દેખાડી રહ્યા છે. અસલી સંગમરમરના બનેલા દિવાને-ખાસ સુનસાન પડ્યા છે અને તેની વચ્ચાવચ કિંમતી પથ્થરની અષ્ટકાણા-કૃતિવાળા એક બેઠક પડી છે, કે જેની ઉપર આઠ કરાડના તખતે-તાઉસ યાને મયૂરાસન ઉપર એસીને બાદશાહ શાહજહાં સમસ્ત હિંદુસ્થાન ઉપર અમલ ચલાવતા હતા. તેની બરાબર સામે એક ખુરજ હતા. તેની ઉપર લખ્યું હતું કે "પૃથ્વી ઉપર જો કાઇ પણ જગ્યાએ સ્વર્ગ હોય તા તે અહીં જ છે." તેની આગળ પથ્થરની સુંદર કારીગરીવાળી જાળીઓવાળા મહેલ હતા કે જ્યાં બેસીને શાહજાદીઓ આનંદ કરતી હતી અને બેગમા એ મહામૃલ્યવાન મુગલાઇ હકુમતને જોતી હતી. તેની આગળ મેદાન હતું. ક્યાંક ક્યાંક ધાસ ઉગાડીને જમીન લીલીઇમ કરેલી હતી, પરંતુ ત્યાંની હવામાં નાજીક બાંધાની બેગમાની ગુલાબ અને કેવડામાં સ્તાન કરતી છબી વસી રહી હતી.

બે આતા આપતાં મને આ બધું જોવા મલ્યું. જ્યારે હું અંતઃપુરના ઝરૂખામાં કે જ્યાં એક સમયે સામાન્ય માનવીના તા પડછાયા પડવા પણ મુશ્કેલ હતા-જઇ પહોંચ્યા ત્યારે હું અંગ્રેજી છાપની નીકલની બે આનીની શક્તિ ઉપર ખૂબ હસી પડયા; પરંતુ તે હાસ્ય તરતજ ચાલ્યું ગયું અને એકાએક મને એક વાતનું સ્મરણ થયું.

હું વિચારવા લાગ્યા કે, સાત કરાડના મયૂરાસન ઉપર ખેસીને હિંદુસ્થાન ઉપર ખાદશાહી કરનારા આજે કયાં છે? આ મહેલામાં ઇંદ્રની પરાંઓના જેવું ઐલર્ય અને સૌંદર્યની એ પુતળીઓ ક્યાં છે, કે જેમને માટે હીરા અને માતીના ઢગલા એ તા કાંકરા-પથરા જેવા હતા. જે માગલા 'અમે તલવારના જોરે હિંદુસ્થાન જીત્યું છે અને તલવારને જોરેજ તેને અમારે તાખે રાખીશું 'એવા દાવા કરતા હતા તેમનું પ્રખળ પ્રતાપીં સામ્રાજ્ય આજે ક્યાં છે?

જયારે મેં ઉદેપુરના રાજમહેલના એ ચખૂતરા જોયા કે જ્યાં રાતારાત ચિતાડથી નાસી આવેલા ઉદયસિંહે પાતાના ભાલા રાપીને કહ્યું હતું કે, આ સ્થાનજ આજથી સીસાદિયાઓની રાજધાની ખનશે, ત્યારે ઉપરાક્ત પ્રશ્ને મારા મનમાં વિશેષ કૌત્હલ ઉપજાવ્યું. ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે કે, દરવર્ષ પ્રખળ પ્રતાપી માેગલાના તાકાની હુમલા રાજપૂતાનાની પ્રત્યેક રિયાસતને કચરી નાખવાને થયા કરતા હતા. અધી પધી જમેલી અને નિર્જાળ એવી રાજપૂતાનાની લગભગ બધી રિયાસતાની જમીનના ટુકડે ટુકડા લાહીથી ખરડાયલા છે. ઉદયપુર કે જેના હલદીઘાટમાં અમર−વીરા સદાની નિદ્રામાં સૂતા છે−આ લડાઇઓમાં અત્રગણ્ય છે. આ બે બાબતા જોઇને મારા મનમાં એક બીજોજ વિચાર સ્ક્ર્રે છે કે, હમેશાં વિજયા એવી દિલ્હીની એ બાદશાહી શક્તિ−સત્તા ક્યાં અલાપ થઇ ગઇ ? અને હમેશાં જેના ઉપર આક્રમણ થતાં તે ઉદયપુરની ગાદી ઉપર આજે પણ કેવા રાજમુકુટ શાબી રહ્યાં છે ? માત્ર ઉદયપુરજ નહિ પરંતુ રાજપૂતાનાની બીજી રિયાસતા પણ આજે હયાત છે. ઉપરાક્ત ઘટનાએ આપણને શીખવે છે કે, જેમના એવા ખ્યાલ છે કે પ્રબળ જતિએ દુર્જળ જાતિઓના નાશ કરી નાખે છે, તેઓ ભૂલે છે. વારતવિક રીતે તા જાતિઓ પોતેજ આત્મધાત કરે છે.

માગલોના આત્મધાતનું વર્ણન હું આપું છું. બાબર હુમાયૂના દિવસો યાદ કરા કે જે સમયની સ્ત્રીઓએ ઘોડાની પીઠ ઉપરજ બાળકાને જન્મ આપ્યા હતા. એ વીર જાતિના સાહસી યોહાએ વીરતરીકેજ જીવ્યા અને મર્યા. વિપત્તિ અને સાહસ તો તેમની સાથે આદિથી અંત સુધી રહ્યાં. ધૈર્ય એ તેમનું અસ્ત્ર હતું અને તેથી તો તેઓ એક સાબ્રાજ્યનાં મૂળ જમાવી શક્યા.

અકભર એક મહાન સમ્રાટના ગુણા લઇનેજ જન્મ્યાે. તે સ્વભાવથીજ સમ્રાટ જેવાે નિર્ભય, વિનાદી અને બુદ્ધિમાન હતાે. તે દરેક વસ્તુસ્થિતિને પહેાંચા વળવાની યાેગ્યતાવાલા હતાે. તેણે જીવનપર્યત વિજય મેળવ્યા. તે જીવનપર્યત પાેતાના સરદારાે, ધનવાનાે, પ્રજાજનાે અને પરમેશ્વરનાે મિત્રજ રહ્યો; અને જ્યારે તે મૂવાે ત્યારે માેગલ સામ્રાજ્યના પાયા સંપૂર્ણ મજખૂત થયેલા હતા.

જહાંગીર અને શાહજહાં આવ્યા અને અમીરાના લહેરી પુત્રાની પેઠે અમીરી દમામમાં જીવવાની અભિલાષા લઇનેજ મૂવા. સમ્રાટ્ની શક્તિઓના ખર્ચ કરતાં શીખ્યા, પણ તેમણે કશુંયે પ્રાપ્ત કર્યું નહિ. પરંતુ તેમના પિતા બહુ સંચય કરી ગયા હતા,એટલે તેમના મહાન દેષો સપ્તજ રહ્યા; તેમના જીવનપર્યં તે તેમનું દેવાળું નીકબ્યું નહિ.

ઔરંગજેબ કર્માંઠ બાદશાહ, કઠાર શાસક અને ઇમાનદાર અમીર હતા. માગલાની ગાદી ઉપર આવા સમર્થ, યાગ્ય અને તેજસ્વી બાદશાહ તેની પહેલાં કે પછી કાેઈ થયા નથી. પરંતુ તે પહેલા મુસલમાન અને પછી બાદશાહ હતા, એ એનું દુર્ભાગ્ય હતું અને એથીજ તે સદાકાળ-ને માટે મુસલમાનતરીકેજ પ્રસિદ્ધ રહેશે; પરંતુ બાદશાહી તેના વંશજોનેજ હાથે ભાગી પડી.

આ એજ દિલ્હીનું તખત કે જયાં ખેસીને ઔરંગજેબ સમસ્ત પૃથ્વીના રાજદ્વતાની ભેટા સ્વીકારતા, પોતાના દૂતા માકલતા, રાજ્યા જીતવા સેનાઓ માકલતા અને એશિયાના સૌથી મહાન સામ્રાજ્યના રાજ પોતાની દૃષ્ટિ, શક્તિ અને મગજથી પ્રખંધ કરતા હતા. કૃદિન બિમારી-માં પણ તે દરભારમાં આવતા. આરામ લેવાની સલાહ આપનારાઓને તે કૃટકારતા. તેને આનંદ અને માજશાખની નવરાશજ નહોતી. એજ તખત ઉપર તેની કેટલીક પેઢીઓ પછી મહમ્મદશાહ કૃંકડા ખેઠા હતા. તેજ મહાસમ્રાટ્ની પેઠે તે દરરાજ તખત ઉપર બેસતા હતા. એજ પ્રમાણે બાંગ પાકરા નમાજ પઢતા અને પરવરદિગારની પ્રાર્થના કરતા; પરંતુ દરબારમાં પૃથ્વીના માટા માટા બાદશાહાના એલચીઓ હાજર નહોતા કે નહોતાં કાઇ માટા માટા અમલદારાની ખહાદૂરીનાં ખ્યાન સંભળાતાં. તે મહાન તખતની સમક્ષ માત્ર નકામા દરબારીઓ હાજર રહેતા હતા. તેઓ એક એક આગળ આવી તખતના પાયાને ચૂમતા, ત્રણ વાર જમીન સુધી ઝૂઝી ઝૂઝીને સલામ કરતા. બાદશાહ સલામતને કંઇ ખાસ કામ નહોતું. તે ખિસ્સામાંથી એક કાગળ કાઢી વાંચતાં વાંચતાં કહેતા કે એક વિદ્વાનનું કથન છે કે, પ્રત્યેક અમલદાર સુભાન—અલ્લાહના અવાજ કરતા ત્રણ વાર આગળ આવીને સલામ કરતા અને કલામુલ મુલક ઉલ્કુલ્ કલામ (અર્થાત્ બાદન શાહોનાં વચન એજ શ્રેષ્ઠ છે) કહેતા. આ પ્રમાણે સલામી થયા પછી દરભાર ખલાસ થતા હતા. બાદશાહ શરાબ અને યૌવનના ચક્કરમાં ઘમતા અને અમીરા ચાવડી બજરની રંડીઓનાં ઘર

ભરતા. આ રીતે માેગલ સામ્રાજ્ય ધીમે ધીમે સ્વયં ઝેર પીને આત્મવાત કરી રહ્યું હતું.

પાણીપતના મેદાનમાં નાદિરશાહના તં સુ તણાયા અને તેણે બાદશાહને સંદેશા માકલ્યા કે, ખે કરાડ રૂપિયા આપી દાે, નહિ તા દિલ્હીની ઇટે ઇટ રહેવા નહિ દઉં.

દરભારમાં દૂત પહેંાચ્યા ત્યારે સલામી થતી હતી. ઘણી વારે દૂત હાજર થયા. નાદિરશાહના પત્ર વંચાયા. સાંભળીને બાદશાહ સલામતે ફરમાવ્યું કે, શું એ શક્ય છે ? દિલ્હંની ઇંટે ઇંટ ? અહેા! કેવી હરામખારી ?

દરભારીઓ એકે અવાજે બાલ્યા–''હજાૂર! તદ્દન અયાગ્ય છે. બીલકુલ વાહિયત વાત છે.'' એટલે હુકમ થયા કે, આ ચિઠ્ઠીને શરાબની શિરાહીમાં ડૂબાવા અને કાસદને એક હજાર અશ-કિંઓ ઇનામમાં આપા. ચાલા, આ ચિઠ્ઠીના નામ ઉપર એક એક પ્યાલી વધારે આવવા દાે.

નાદિરશાહ વંટાળાઆની પેઠે દિલ્હી ઉપર ચઢી આવ્યો. તે ભૂખ્યા વાઘની પેઠે ખજારામાં ઘૂમ્યો. સાેનેરી મસીદમાંથી જ્યારે તેણે સહેજ કારણ મળતાં કત્લે–આમના હુકમ આપ્યા ત્યારેજ કમનસીખ બહાદ્દરશાહની આંખ ઉઘડી, તે તેને મહેલમાં લાવ્યા અને તખ્ત ઉપર બેસાડીને તેને સલામી કરવા લાગ્યા.

નાદિરશાહ એકલા ખેઠા ખેઠા વિચારતા હતા. તેણે હુકમ આપ્યા કે, મહેલની તમામ ખેગમાને મારી સમક્ષ હાજર કરા. સણુસણાટી ફેલાઈ, પણુ ખુલ્લી તલવાર સામે હતા. નીચા મુંડીએ ખેગમાં અને શાહજાદીઓ લાઇનળંધ નાદિરશાહની સામે આવી ઉભી રહી. નાદિરશાહે તેમના તરફ જોયું નહિ, તલવાર ખાલીને તખ્ત ઉપર મૂકા અને આંખા માંચીને સૂઇ ગંયા. થાડી વારે ઉઠયા. તેણે ખેગમાને કહ્યું:—''કેમ, તમે માગલ સંતાનાની ખેગમા અને શાહજાદીઓ છે: કે? આશ્ચર્ય! હું ખરાબર સમજી ગયા છું કે, હવે કાઇ પણ માગલ મર્દમાં મર્દાનગી નથી રહી. મને ખ્યાલ હતા કે, સ્ત્રીઓને આબરૂ હશે. હવે મને લાગે છે કે, તે પણ મારા ભ્રમ છે. તમારામાં એક પણ એવી સ્ત્રી નથી કે જે આ રીતે ખેઆબરૂ થવા કરતાં જાન દઇ દેવામાંજ આબરૂ માને! અરે, કાઇ સ્ત્રીમાં એવી ખાનદાનીનું જોશ હોત તો તો આ તલવાર વેગળા મૂકા હું સૂઈ ગયા, ત્યારે કાઇએ તે તલવાર મારા પેટમાંજ ઘૂસાડી દીધી હોત! માત્ર એશગ્યારામ અને જીવવાનેજ માનઆબરૂ કરતાં વધારે માનનારી એ ખેગમા! તમે શું દિલ્હીના તખ્ત ઉપર અમલ કરનારા બાદશાહોને પેદા કરી શકશા? કદી નહિ, કદી નહિ. મારી આગળથી દૂર થાએા, એ! બજાર નાદાન ઓરતા!" ત્યારપછી તેણે પોતાના માણસોને મયૂરાસન ઉઠાવી જવાનો હકમ આપ્યા!

આ રીતે માેગલાએ પાેતાના આત્મધાત કર્યા. આપણે હિંદુઓ પણ શરાખ, વ્યભિચાર, હિચકારાપણું અને નામદીઇનું ઝેર પીને મરવાના વાંકે જીવતી જાતિનાજ માણસે છીએ! શું આપણે નહિ વિચારીએ કે, કેવી રીતે આત્મધાત કરતા મરી રહ્યા છીએ? અને શું આજે રાજપૂતાનાના રાજમુક્ટાના જેવીજ આપણા જાનમાલની સ્થિતિ નથી?

ધાર અધકાર ભેદાને શ્મશાનની અપવિત્ર વાયુલહરિઓ સાથે એક ધ્વનિ આવે છે કે— "માલા હુતી તિહિકે સખ ફ્લ ગયે ઝરી, ખાકી રહી એક ડાેરી." ભય કર બીબત્સ અને શાંત સમય છે. ધ્વનિ પણ કરુણ, હતાશ અને કાંપત છે. શું આ હૃદયદ્રાવક ધ્વનિ સાંભળીને કાંઇ સહૃદયી રિથર રહી શકશે? જે મુખમાંથી આ ધ્વનિ આવી રહ્યો છે, તે કાંઇ વાર અલોકિક શાંભાસ પત્ર હશે. તેનાં માટાં માટાં નેત્રાનું લાવણ્ય હજી ચાથ્યું ગયું નથી, છતાં પણ તેની ચારેબાજીએ કાળાશ તા છવાઇ ગઇ છે. તેના એકિની મધુરતા હજી બિલકુલ ઉડી ગઇ નથી; પરંતુ ફિક્કી તા જરૂર પડી છે. એ કાંચનકાયા ધૂળથી રાળાયલી અવસ્થામાં પણ જ્યારે કંપિત સ્વર, સંકાચાયલા એકે, ખુલ્લાં નયના અને ઠંડા નિઃશ્વાસ નાખતી કહે છે કેઃ—

' માલા હતી તિહિકે સખ કલ ગયે ઝરી, ખાકી રહી એક ડારી ! '

ત્યારે તેા જાણે કરુણાની ભરતી ચઢે છે. મનુષ્ય, પશુપક્ષી અને જડ પદાર્થી પણ તે સાંભળીને કંપી ઉઠે છે.

એ ભાગ્યહીણ કેાણ છે ? એક મૃત્યુ પામતી જાતિ–આત્મધાત કરતી જાતિ, જેની ઉંમરના

મોટા ભાગ માેડી કાર્યવાહીઓમાં વ્યતીત થયો હતો; જેણે એક વાર સમસ્ત સંસાર ઉપર શાસન ચલાવ્યું હતું; જેને હજારા–લાખા યુદ્ધ કરવાં પડયાં હતાં; જેણે કળા–કૌશલ્યના પ્રચાર કર્યો હતો; અને ત વાયુમંડળ, મહાન જળરાશિ, વિસ્તૃત ભૂપ્રદેશ–એ ખધા ઉપર તેનું સમાન શાસન હતું. સૌંદર્યના સ્વર્ગના વક્ષસ્થળે તેની વિશાળ અટ્ટાલિકા હતી, જ્યાત્સનાના ઉજ્જ્વળ પ્રકાશને તે મંદ હાસ્યથી સદા વિશેષ પ્રકાશમાન રાખતી હતી. તેના ઉપર ઉભી રહીને આ વીર જાતિ સ્વહસ્તે પરાજિત કરેલા સંસારની સ્વચ્છંદ હવામાં પાતાના ઐશ્વર્યનું નિરીક્ષણ કરીને કાણ જાણે શી શી વાતા યાદ કરીને મસ્તક હાલાવતી હતી!

તેની વિશ્વવિજયા સેના હતી અને દિગ્દિગંતામાં વ્યાપી રહેતી શક્તિ હતી. કામના પહાડ તા સામે ઉભાજ રહેતા. ઐશ્વર્યના સમુદ્ર લહેરાતા હતા. તેની મૃષ્ઠના એક વાળ પણ હાસ્ય કરતા તા સમસ્ત સંસારને તેની મર્યાદા સાચવવા અઠઢાસ્ય કરવું પડતું હતું અને તેની બ્રક્કડી- ના કાઈ પણ વળ ઉંચા થતા તા સંસારને તેના કાપની શિક્ષા સાંભળવા શ્વાસ પકડીને ઉભા રહેવું પડતું હતું. એવા તા આ જાતિ હતી, કે જે હાલ જીવનની છેલ્લી ઘડીઓમાં—અશક્ત શરીર, ભગ્ન હદય, તેજોહીન, અધિકારબ્રષ્ટ, ધૂળમાં રાળાયલી, શ્મશાનની અપવિત્ર બૂમિમાં એ ભૂત- કાળ ઉપર નજર કરતી કહી રહી છે:—

' માલા હુતી તિહિકે સખ ફૂલ ગયે ઝરી, ખાકી રહી એક ડારી !'

આ પંક્તિઓમાં રુદન છે, પરંતુ રુદન પાપના બદલા છે-બૂલના નહિ. એ વીર જાતિ! સંસાર એ તા યુહનું મેદાન હતા. તેં તેને પ્રમાદ-વન માનીને સ્વચ્છંદ વિહાર કર્યા. અંતે પર-રાજ્યની ધુંસરીમાં પડીને કચરાઇ ગઈ! આ બૂલનું નિવાર રુદન નથી, તેનું નિવાર તા કર્તિ વ્યપાલન છે. એજ સમૃદ્ધિ, એજ સખ-સૌરભ, એજ સ્વાતંત્ર્ય હજી આ સંસારમાં છે અને જાગત થયેલી જાતિઓ તે ભાગવી રહી છે. તે ક્યાંય ચાલ્યાં ગયાં નથી. નથી તા તે ગુલખકાવિના કૂલની પેઠે અજગરાથી ઘેરાયલી જમીન ઉપર કે નથી તા એ પ્રેતલાકની ચીજ. તે તા સુગમ સ્થાને છે. કર્તિ વ્યપાલન કરવા માંડા, કામમાં મચી પડા, પરિશ્રમ કરતા પીલાઈ જાઓ અને માર્ગ બૂલી ગયા છે તે શાધા કાઢા. શક્તિ વીખરાઇ ગઇ છે તેના સંચય કરા. સહાયકા મરી ગયા છે તેમને પંદા કરા. દાડા, જીવનના ખેલ ખેલતા દાડા; તાજ તમને કંઇક મળશે!

આપણા પૂર્વ પુરુષા કે જેમણે જાતીયતાના પાયા નાખ્યા હતા તેમનું લક્ષ્ય આપણા કરતાં બહુ ઉંચું હતું. તેમણે 'વસુધૈવ कुटું बक्तम्' નું ધ્યેય રાખ્યું હતું. ધામે ધામે આપણાં હૃદયોની આકર્ષણશક્તિ વિશ્વપ્રેમમાંથી ખસતી ખસતી અત્યંત કનિષ્ઠ પ્રકારના વ્યક્તિભાવ ઉપર જઇ ખેડી. આ રીતે આપણી મનાવૃત્તિએ સંકાચ પામતાં પામતાં સામાજિક જવાબદારી એકદમ નષ્ટભ્રષ્ટ થઇ ગઇ! અમે તે માનનીય નિયમ–કે જેના આધાર ઉપર આપણું આંતર્ખાદ્ય સંગઠન નિર્ભર હતું–સારેજ ઓળખ્યો કે જ્યારે મહર્ષિ દયાન દે ' પોતાની ઉન્નતિમાં સંતુષ્ટ નહિ રહેલું જોકએ, પરંતુ સૌની ઉન્નતિમાં આપણી ઉન્નતિ, સમજવી જોઇએ " એ મહામૂલા મંત્રની ઉચ્ચ દેવાલા કરીને સમસ્ત વિશ્વપ્રત્યેનું આપણું કર્તવ્ય દર્શની આપ્યું.

લપરાકત ગૂઢ ઘાષણા જે અર્થના ખાધ કરે છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, સંસારની કાઈ પણ જાતિ જો જીવવા માગતી હાય તા તેને પાતાના એકદેશીપણાને વળગી રહ્યે ચાલરા નહિ. માનવસમાજ એ એક એવું સંગઠન છે કે જેને આપણે અનિવાર્ય, પ્રાકૃત અને ઇશ્વરી આદેશથી થયેલું કહી શકાએ. 'સામાજિક સર્વ'હિતનાં કાર્યોમાં પરતંત્ર રહાે ' ઋષિની આ બીજી ઘાષણા આ વિષય ઉપર વિશેષ પ્રકાશ નાખે છે. એજ કલ્યાણકારી સિદ્ધાંતને ઋષિએ જીવનપર્યત એ સત્ય અનુભવાથી પાષ્યો કે જેના પરિણામે ભારતીય સમાજમાં યુગપલટા થતા દેખાય છે. વિધવા, અસ્પૃશ્ય, બાળકા, અનાથા, ખેડુતા અને પશુ વગેરે ઉપર જે અત્યાચારા સમાજમાં ચાલતા હતા તેમાં આશ્વર્યજનક ત્વરાએ શુદ્ધિકરણ થઇ રહ્યું છે. અને એવું લાગે છે કે, જાણે સમસ્ત સંસાર ઋષિના સત્ય સિદ્ધાંતને સમજ્યું છે અને તેના સ્વીકાર કરે છે.

વર્ષું અને આશ્રમાનું વર્ગીકરણ જે રાષ્ટ્રીયતા અને કર્તવ્યનાં દ્યોતક હતાં, તેના ઉપર પણ

ઋષિએ એવીજ દષ્ટિ નાખી કે જે કામ છેલ્લાં પાંચ હજાર વર્ષોથી કાેઇએ કર્યું નહોતું. મનુષ્યની બાહ્યશક્તિઓના 'વર્ણ'દ્દારા અને આંતરિક શક્તિઓના 'આશ્રમ'દ્દારા વિભાગ કરીને માનવી સમાજના પ્રત્યેક માણસને સમાજને ખાતર યથાશક્તિ ખલિદાન આપવાના સુમાર્ગ આર્યજાતિના સંસ્થાપકાએ નિયમમાં આણ્યો હતો. સુદ્ધિ, ખળ, ધન અને સેવા એ ચાર બૃહત શક્તિસમૂહોને એકત્ર કરવાનું, અને તે એ પ્રકારે કે ભયંકર સ્થિતિમાં પણ સમાજ તેમની પસંદગીની શંચવણમાં ન પડે–જેમકે સમાજ–સંસારના હાસ્યાસ્પદ અને સંકટસમયના દિલિહાસ બતાવે છે–ભારે દ્વરદિશ્તા, યાગ્યતા તથા અલીકિકતાનું એક ઉદાહરણ છે.

રાષ્ટ્રીય સંગઠનદ્વારા સમાજના રાજનૈતિક જગતમાં જેમ વણોની પસંદગી ઉપયોગી થઇ પડી, તેજ પ્રમાણે આર્યજનતાની આંતરિક નૈતિક સંપત્તિના અપૂર્વ સંચય 'આશ્રમો'ની પરિપાટીથી થયા છે. એ બન્તે સંગઠના જ્યાંસુધી બરાબર ચાલતાં રહ્યાં ત્યાંસુધી સમસ્ત દેશમાં તેના અમર ફળના પ્રભાવથી સુખ–શાંતિની ગંગા વહેતી રહી.

પરંતુ જમાતા બદલાઇ ગયા, હવા બદલાઇ ગઇ. શિક્ષાદીક્ષા, આચારવિચાર-બધુંયે બદલાઇ ગયું. ત્રાનથી પ્રલાપ, શક્તિથી પરપીડન, ધનથી મદ અને સેવા ઉપર વૃષ્ણા ઉત્પન્ન થઇ. બ્રહ્મચર્ય વ્રતના ડુકડેડુકડા થઇ ગયા. ગૃહસ્થની પવિત્ર શય્યા વ્યક્તિચારથી કહિષત થઇ. ડુકડા ખાનારા કૃતરા જેવા નિર્ભળ-હૃદયના માનવાએ વાનપ્રસ્થ અને મંન્યાસાશ્રમ સ્વીકારી માક્ષતા માર્ગ લેવાતે બદલે ખાં ખાં કરતાં અને વહુ-દીકરીઓની ગાળા ખાતાં ખાતાં પથારીમાં પડયા રહી સડીતે મરવાનું ઉત્તમ માન્યું. બધા સંબંધા અતે નિયમા છિત્રસિત્ત થઇ ગયા. પાતાની મતાકામના પૂરી કરવા માટે લોકાનું બલિદાન દેવાવા લાગ્યું-પરસ્પરની સહાનુભૂતિ નાશ્ર પામવા લાગી! મનુષ્યોના પ્રાણ લેનારાં અસ્ત્રો આવ્યાં. ધીમે ધીમે સુંદર માનવદેવા આમાદ-પ્રમાદના વનમાંથી બહેકી જઇને લોહી અને લાખંડના સિંહનાદ કરતા રણક્ષેત્રમાં જઇને કપાઈ મુવા!!

ક્યાં એ શિબિનાં કસ્તુતરને માટે પોતાના માંસનાં દાન, કયાં એ સિંહને માટે દિલીપ અને મારેપ્વજનાં આત્મદાન! અને કયાં આ નિષ્કારણ હઠને માટે મનુષ્યની છાતીમાં ઝેરી પોલાદની અણીયાળી ધારા ભોંકા દેવી!! એક બાજુએ માતાની છાતીમાંથી બાળકા માટે દૂધ ઉભરાય છે, ત્યારે બીજી બાજુએ તેઓ લાહી અને લાખંડના ખેલ ખેલી રહ્યા છે. આ કષ્ટનું, આ પતનનું, આ મૂર્ખાઇનું કંઇ ઠેકાસ્તું છે? તા પછી જાતિ મૃત્યુ કેમ ન પામે? દેશ રસાતળ કેમ ન જાય ? સમાજને દાકરે કેમ ન મારે ? થયું પણ તેમજ! જે દેશની ધાર્મિક, નૈતિક અને આધ્યા-તિમક સ્થિતિ સંસારને માટે સદા અનુકરણીય રહી છે, તે દેશના પતિત સ્વરૂપને જોઇને સમસ્ત સંસાર આજે તિરસ્કારપૂર્ણ હાસ્ય કરી રહ્યો છે!!

આજે અમારા જીવનક્રમ, અને ખાસ કરીને સામાજિક સંગઠન કે જે બહુજ જવાબદારી-વાળું હતું, તે પતિત અને ઉષ્ઠ્રં ખલ થઇને એવું નિંદારપદ થઇ ગયું છે કે તેને ખુશીથી અત્યા-ચાર કહી શકાય. નૈતિક દષ્ટિએ જ્યારે કાઈ પણ જાતિ સંક્રાર્ણતાને માર્ગ પડે છે ત્યારે તે અત્યાચારજ કરે છે-બાળકા ઉપર, વિદ્યાર્થીઓ ઉપર, વિધવાઓ ઉપર, પશુઓ ઉપર, અસ્પૃશ્યો ઉપર, કન્યાઓ ઉપર અને એ બધાની ઉપર કે જે સમષ્ટિરૂપે સમાજની સંપત્તિ છે! અમે ધાર પાશવિક અત્યાચારા માત્ર આ જીવનની જવાબદારીઓથી અજ્ઞાન રહેવાને કારણે-પાતાની સંપત્તિને પાતાનાં માણસાની સંપત્તિ-નહિ પરંતુ પાતાનાજ ઉપસોગની સામગ્રી માની, તેનું કેવું ઝેરી પરિણામ આવ્યું તે વિચારતાં તા કમકમાડી છૂટે છે!

સૌથી પ્રથમ બાળકાનીજ વાત લ્યા. સમસ્ત સંસારની સભ્ય જાતિએ આ બાબતમાં એક-મત છે કે, બાળકા એ માતાપિતાની સંપત્તિ નથી, તેઓ સમાજની સંપત્તિ છે. સમાજને જ્યારે જ્યારે, જેવાં અને જેટલાં બાળકાની જરૂર જણાઈ ત્યારે ત્યારે એવાંજ બાળકા જન્માનીને તેણે સામાન્ય જનતાને ઉત્તેજના અને સહાયતા આપી છે. નકામાં, નિર્ભળ, ડરપાક અને અલ્પાયુષી બાળકાને સમાજે કદી પણ જીવવા દીધાં નથી. જે દેશ સુખા અને સમૃદ્ધિશાળા હશે, તેની જનસંખ્યા વધવાના સંભવ છે ખરા, પરંતુ જનસંખ્યાની અસંખ્ય વૃદ્ધિથી જે સમાજ ઉપર આપત્તિએ આવે છે, તેને રાકવી એ પણ અગમસુદ્ધિનું કામ છે. પ્રાચીનકાળમાં ભારતના સાથી શ્રીસ દેશના નેતાઓ-કીટ, સાેલન, પ્રીડન, પ્લેટા અને અરસ્તૂ વગેરે-ને પણ બાળકાની ઉત્પત્તિ સમાજના હાથમાં રહે અને નિઃસીમ જનવૃદ્ધિ થાય નહિ તે માટે પ્રયત્ના કરવા પડયા હતા.

પ્લેટાએ સ્વતંત્ર રાજ્યોતી સ્વતંત્ર પ્રજાનાં મનુષ્યા અને નિવાસસ્થાનાની સંખ્યા ૫૦૪૦ નક્કી કરી હતી. એ સંખ્યામાં વધઘટ થવા ન પામે તેના પ્રભંધ કરવાનું કર્તવ્ય રાજ્યના પ્રભંધ- કર્તાનું હતું. પિતાને જો એકથી વધારે પુત્રા હોય તા તેમને તે પુત્રવગરનાને આપી દે અને પુત્રી હોય તા પરણાવી દઈ પાતાના એકજ પુત્રને સઘળી સંપત્તિના અધિકારી બનાવે-અર્થાત્ પિતાના મૃત્યુ પછી કુટુંબમાં એકજ પુરુષ રહે; એવી વ્યવસ્થા કરી હતી.

અધિકારીની આજ્ઞા સિવાય લગ્ન કરવું, વધારે સંતાન ઉત્પન્ન કરવાં, અમુક ઉંમર પહેલાં કે પછી સંતાન ઉત્પન્ન કરવાં, એ રાજ્યની આજ્ઞા વિરુદ્ધ વર્તન ગણાતું અને તેમને સજ્ય કરવામાં આવતી. અધિકારી મારકૃત સર્વોત્તમ બાળકાને નગરની બહાર બાળઉછેરના ખાસ કામમાં રાકાયલી દાઇઓને સાંપવામાં આવતાં અને અયોગ્ય–રાગી બાળકાને માટે કઠાર નિયમ હતા કે તેમને ગાઢ જંગલમાં જમીનમાં દાદી દેવાં!

પ્રાચીન આર્યો**ની પહિત પણ કંઈક એ**વીજ હતી. સારે પણ સંતાન ઉપર માતાપિતાના અધિકાર નહાતો. તે વખતે બાળક માટે ા થાય કે તરતજ માતપિતા તેને ઉપનયન આપી ગ્રરુ-કુળમાં સોંપતાં હતાં, કે જ્યાં દેશભરના ઉચ્ચ કાેટિના વીતરાગી મહાત્માંઓના નિવાસ હતાે. ત્યાં તે મહાપુરુષા તેમની રુચિ, પ્રારબ્ધ, શરીર સંપત્તિ, જીવન અને બળ વગેરેનું વૈજ્ઞાનિક નિરીક્ષણ કરીને તેમને અનુકળ શિક્ષણ આપતા અને અંતે તેમની પાકી ઉંમરે તેમના ગુણકર્મોની પરીક્ષા લઇને મન, વચન અને કર્માની ગતિને તે જે પ્રકારે સમાજસેવામાં લગાવી શકે તેમ હોય તે શ્રેણી(વર્જુ)માં તેને દાખલ કરતા હતા. સામાજિક સુંદરતા અને પ્રેમ કાયમ રાખવા માટે આ કેવી સુંદર પહાતિ હતી! <mark>રાજા અને રંક દરેકનું</mark> ખાળક ગુરુકળમાં ગયા સિવાય રહી શક<u>તું</u> નહિં અને ખધાને પાતાના કુળની માટાઇના ત્યાગ કરી બ્રાતૃભાવથી વિનમ્ર ખનીને ગુરુસેવા અને ભિક્ષા-દ્વારા વિદ્યોપાર્જન કરવું પડતું હતું. આજે કેટલાં અનાથ બાળકા ગલીએ ગલીએ ભીખ માગતાં કુરે છે! તેમને ધરની સ્ત્રીઓ તથા દુકાનના દુકાનદારા કુતરાંની પેઠે હડધૂત કરે છે અને તેમના લાડકડા છાકરાઓ રખડી-મલાઇ ખાઇને એઠા પડીઆએ! તેમના તરફ ફે કે ને એકાદ લાત અને એકાદ ગાળ ચાપડી દે છે! તે વખતે આ રાક્ષસી દક્ષ્ય નહેાતું. કાેઇ બાળક બારણે ઉભાે રહી **મધુર** સ્વર**થી** કહેતા કે 'भवति मिक्षान्देहिं' (भाता लिक्षा આપે।) એટલામાં તા પ્રત્યેક ગૃહિણીની છાતીમાં દૂધ ઉભરાઇ આવતું-તેને તરત સ્મરણ થતું કે, તેના પત્ર પણ આવી રીતે કયાંક ' मवति मिक्षान्देहि ' (માલા ભિક્ષા આપા,) એમ કહેતા હશે. તે દાડીને તેને પાતાનાજ પુત્રની પેડે સતકારતી અને ઘરમાં જે કંઇ હેાય તે તેને આપી તેનું સ્તેલપૂર્વક બહુ માન કરતી. અહેા કેવી એ સ્વર્ગીય જાતીયતા હતી ! કેટલું વહાલભર્યું. સંગઠન હતું ! કયાં ગયાે એ કાળ અને કયાં ગયાે એ ક્રમ !!

સંપત્તિમાં ઉઝરેલા શ્રીકૃષ્ણુ અને દરિદ્રમૃર્તિ સુદામાજીની એ અલૌકિક મિત્રતા શું ગુરુકુળ-પ્રણાલીસિવાય સંભવિત હોઇ શકે ખરી ^દ

એ ક્રમ પલટાઇ ગયા. મનુષ્ય સંસારમાં જન્મીને સંસારનું અન્ન ખાય છે, એટલે સંસારના તે ઋણી છે અને પાતાના પ્રતિનિધિસ્વરૂપ યાગ્ય પુત્રને સંસારના સેવામાં રજી કરીને તે ઋણમુક્ત થાય છે. 'પુત્ર' શબ્દના એજ અર્થ છે. ઋણમુક્ત કરનાર પુત્રજ હાય છે. એટલા માટેજ સંતાન ઉત્પન્ન કરવાનાં હાય છે. પુત્રને જન્મ આપી, યથાશક્તિ યાગ્ય બનાવીને ગુરુને સાંપી દેવા અને સંસારમાં સન્માનપૂર્વ કરહેવાને યાગ્ય થતાં તેને સર્વ કંઇ આપી દઇને પાતે વાનપ્રસ્થ થવું, એ પ્રાચીન પહૃતિ હતી. પરંતુ જ્યારે મનુષ્ય સ્વાર્થના કીડા બની ગયા, પાતાના વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ આપશે એવી લાલસાથી સંતાનને પાળવા લાગ્યા, એટલે માણસની શક્તિ અત્યંત હલકી, નીચ અને નકામી થઇ ગઇ; અને તેનું પ્રત્યક્ષ ફળ અમારે એ બાગવવું પડશું

કે, અમારા દેશના લોકા ઘણી માેડી સંખ્યામાં હોવા છતાંયે સંસાર સમક્ષ કંઇ લેખામાંજ ગણાયા નહિ. જર્મનીના ૬ કરાડ, ઇંગ્લૅંડના ૪ કરાડ અને દ્રાંસના ૫ કરાડની જેટલી કિંમત છે તેના પચીસમા ભાગની પણ અમારા ૩૧ કરાડ મનુષ્યાની નથી. અમે તદ્દન નકામાં, બાદાં, પાંચાં, કાયર અને પાજી બાળકા પેદા કરી રહ્યા છીએ, કે જે સંસારમાં ઓછામાં ઓછા દરે વેચાય છે અને હવે તા તેમને એ રાતે પણ નથી ખરીદતા. અહા ! કેટલા ખદની વાત છે, કે જેનાં ચરણ ચૂમીને સંસાર પાતાને સૌભાગ્યશાળી માનતા હતા, તેના સંતાનાની આજે કંઇ ગણત્રીજ નથી!

પ્રત્યેક વસ્તુનું મૂલ્ય ત્રણ ખાયતા ઉપર અંકાય છે:–ઉપયાગિતા, ટકાઉપણું અને સુંદરતા. આપ એક ઘડિયાળ ખરીદવા જશા તા વખત આપવામાં, ખરાપણામાં, સુંદરતામાં અને ટકાઉ-પણામાં તે જેટલી સારી હશે તેટલી વધુ કિંમત પડશે. હવે આપણાં સંતાના આ કસોડીએ કૈવાં ઉતરે છે તે આપણે જોઇએ.

પહેલી ઉપયોગિતા લ્યો. દરેક ળાળતમાં – ગમે તો શારારિક ખળસંખંધી કે માનસિક, ભારતવાસીઓને સંસારમાં સૌથી છેલ્લું સ્થાન મળે છે, અને કાઇ ઉત્તમ સ્થાન આપ્યું તો તેનો દુરપયાગજ કરવામાં આવે છે. હું કેટલાક ગણ્યા માંહ્યા માણસોની વાત જવા દઉં છું, કે જેઓ માત્ર અપવાદરપજ છે અને જેમનાં દેષ્ટાંતા લઇને નકામી ડીંગ મારવામાં આવે છે. સર્વ પ્રકારની માનસિક અને શારીરિક શક્તિને માટે જાતીયતા, પુષ્ટિકારક ભાજન, સારાં સ્વચ્છ મકાન, લાલની આશા, નિશ્ચિત મન અને સ્વતંત્રતાની જરૂર છે, કે જે ભારતવાસીઓથી તો કેટલાય કામ દૂર છે. જે અલાગીઆઓને સાત પેઢીથી સહેલું અન્ન ખાતાં ખાતાં, કૂતરાં અને લુંડથી પણ હલકી સ્થિતિમાં રહીને મેલેરિયા, બરાળ, ક્ષય અને ધાસના રાગો વારસામાં મળેલા છે; તેમનાં શરીર અને મનની શક્તિઓ ક્યાં રહી શકે અને તેઓ તેના ઉપયોગ પણ શું કરી શકે ?

અમારાં બાળકાને શિક્ષણ, ભરણપાષણ, સુખે રહેવાની, કામ કરવાની કે પાતાની જાતને એોળખવાની કશીયે દરકાર નથી; તો પછી તેઓ શું ઉપયોગી બની શકશે ? અરે, હવે તેા એવી સ્થિતિ થઇ પડી છે કે સંસારની સબ્ય જાતિએામાં ભારતીય કુલીએાને પણ નાછૂટકેજ લેવાય છે. કેવી મજાની વાત કે અમારા પાેેેેેેેેં સરના માેટા માેટા અધિકાર (વ્યવસ્થા, શિક્ષણ અને વિજ્ઞાન વગેરેના) બીજાએના હાથમાં સોંપાને અમે જ્યારે તેમને ઘેર મજુરીના બીખ માગીએ છીએ ત્યારે કૂતરાંની પેંઠે હાંકી કાઢવામાં આવે છે! અમે અમારાજ ઘરમાં, પોતાનાજ દેશમાં રહીને ત્રીજ વર્ગમાં મુસાકરી કરીએ છીએ, સડેલું –ળગડેલું, સસ્તું અને જાડું અનાજ ખાઇએ છીએ; આખા દિવસ પરસેવાે વહાવીએ છાએ અને ભરજીવાનામાં કૂતરાંને માત મરાએ છીએ! અને એ લોકા પહેલા વર્ગના ખાસ ડબ્બાએામાં મુસાકરી કરે છે, ઉત્તમ બંગલાએામાં સ્વર્ગ– સુખ ભાેગવે છે અને ખાતાં ખાતાં જે બચે છે, તે તેમનાં માટાં માટાં ખિસ્સામાં ભરીને તેમનાં ભાગ્યશાળી ધરામાં લઇ જાય છે. ત્યારે અમે એમ માતાએ કે અમારૂં ધર ગરીખ, નકામું અને ક્રાંઇજ કામનું નથી કે અમેજ કશા ઉપયોગના નથા ? જે ભારત દરવર્ષે સાડી બાવીસ કરોડ રૂપિયા નગદ પગારતરીકે વિદેશીએોને આપે છે, તેને જેઓ સમૃદ્ધિશાળા નથા એમ કહે છે. તૈએા જાૂઠા છે. જે ભારતમાં વિવિધ પ્રકારની ખેતી, ખુનિજ અને ઉત્રોગને માટે કુદરતી સામાન છે. ઉત્તમ કાયલા અને ઉમદા કેરાસીન છે, લાહું અને લાકડાંની ઉત્તમતા જાઇને તાે ઇગ્લાંડ-વાળાઓના મામાં પાણી છૂટે છે; સોનું, ચાંદી, તાંબુ અને કલાઈ વગેરે રત્નાની જ્યાં ખાટ નયા, રેડિયમ પણ જ્યાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં માે જીદ છે, તે ભારત શામાટે ભૂખે મરે છે, એ વાત શું વિચારવા જેવી નથી ?

સત ૧૮૦૧ થી ૧૮૨૫ સુધીનાં ૨૫ વર્ષમાં સમસ્ત ભારતવર્ષમાં ૧૫ લાખ મનુષ્યાે ભૂખે મર્યાં હતાં. સન ૧૮૨૫થી ૫૦ સુધી દુકાળનું બહુ જોર રહ્યું હતું. ૫૦ થી ૭૫ સુધીનાં ૨૫ વર્ષમાં ૫૦ લાખ માણસ ભૂખે મર્યા; પરંતુ ૧૮૭૫ થી ૧૯૦૦ સુધીમાં ૧૮ વાર તેા દુકાળ પડયા કે જેમાં ૨ કરાેડ માનવીએા સ્વાહા થઇ ગયાં! તેમાંથી માત્ર છેલ્લાં દશ વર્ષમાંજ ૧ કરાેડ ૯૦ લાખ મનુષ્યો 'હા અન્ન! હા અન્ન!!' કહેતાં કહેતાં મર્યાં અને તેમના અંત્યેષ્ટિસંસ્કાર ગીધ અને જંગલી કૂતરાઓએ કર્યા! જે ભૂમિ દ્વાસ્ત્ર સ્વામન્ના કહેવાય છે, માતા અન્તપૂર્ણ જ્યાં સમસ્ત સંસારને ભિક્ષા આપે છે; તેજ દેશની આ કરુણ કહાણી છે! પ્રકૃતિએ આ દેશને એટલું બધું આપ્યું છે કે તે પદાર્થો તેને પૂરતાજ નહિ પરંત્ર સમસ્ત સંસારને સુખેથી માકલી શકાય તેટલા બધા છે. પણ તે ક્યારે? જ્યારે અમે અમારી ઉપયોગિતા વધારીએ અને કારકુની, બેરિસ્ટરી અને સહેલાણીપણાને લાત મારી-ગુલામી ઉપર થૂં છીને સ્વાધીનતાનું છવન છવવા મંડીએ ત્યારે. આ થઇ ઉપયોગિતાની વાત. હવે ટકાઉપણું લ્યો. પૌષ્ટિક શુદ્ધ સાત્ત્વિક ભાજનના અભાવ, જન્મથી મૃત્યુ સુધીની ચાલુ ચિંતાઓ, રહેવાનાં સ્થાતાની અસ્વચ્છતા અને સંસારમાં સુખી રહેવાની યોગ્યતાના અભાવ, મૂર્ખાઇભરેલા અનેક કુરિવાજો, ગરબડ, નિરાશામય છવન—એ બધાંએ ભેગાં મળીને અમારા છવનને બાદલું—નિષ્પ્રાણ બનાવી દીધું છે, દુકાળ, રાગ અને બીજાં અનેક દૂષણાથી અમે મૃત્યુની પાસે પહોંચી રહ્યા છીએ. દુકાળનાં રામાંચકારી દશ્યો તમે જોઇ ચૂક્યા. હવે રાગથી થતાં મરણના આંકડા જીઓ. છેલાં દશ વર્ષમાં સ્ત્રીપુરુષ થધને તાવ, કોલેરા અને પ્લેગ, એ ત્રણ રાગોથીજ ૭ કરાડ કહ્લાખ ૮૫ હજાર ને ૧૧૫ મરણ પામ્યાં છે.

આપ કહેશો કે, મરે છે તો બધાય; પણ અમારં કહેવું છે કે, વખત આવ્યેનું મરતું કાઇને સાલતું નથી, પણ જ્યારે કામ કરવાની ઉંમરમાંજ ચિતા સળગવાની નાંખત વાગે, તો અપાર દુ:ખ અને મહાદુલાંગ્યજ સમજવું જોઇએ. સ્વામી વિવેકાનંદ માત્ર હલ વર્ષની ઉંમરમાં ઉપડી ગયા; કૃષ્ણ સ્વામી આયર ૪૯; જસ્ટિસ તેલંગ ૪૮; ગાંખલે ૪૮; દાસ ૪૮ અને હકીમ અજમલખાનજી ૪૦ વર્ષની ઉંમરમાં ચાલ્યા ગયા–જાણે ૫૦ થી વધુ ઉંમરજ ભારતના નરશ્રેશોને માટે દુર્લભ થઇ પડી છે!! ડાર્વિને પોતાની વિકાસવાદની સુપ્રસિદ્ધ ચાપડી ખાવન વર્ષની ઉંમરે લખી હતી. લાર્ડ કેલવિન ૭૮ વર્ષની ઉંમર સુધી શોધ કરતા રહ્યા. આજે પણ એડીસન ૮૨ વર્ષની ઉંમરે જગતને માટે જીવી રહ્યા છે. સંસારના મહાન પુરુષો જ્યારે કંઇક પાકું કામ કરવાની યોગ્યતા પામે છે ત્યારે તે ઉંમરે તો અમારા મહાપુરુષાનાં હાડકાં પણ ટાઢાં પડી જાય છે!!

હવે સાથે સાથે સૌંદર્યનું પણ દિગ્દર્શન કરી લ્યા. સૌંદર્ય ત્રણ પ્રકારનું હાય છે:-શરીરનું, આત્માનું અને હૃદયનું. શરીરના સૌંદર્યનું તા પૂછતુંજ નહિ-એક એકથી ચિઢયાતી લૂલી-લંગડી, પાતળા, કાળા, પીળા એવી ભાતભાતની માનવપ્રતિમાઓ દેરદેર દેખાય છે. બીજ જાતિઓની કન્યાઓ જયારે પરણવા લાયક થાય છે ત્યારે તે ઉંમરે અમારી સ્ત્રીઓ ડાશીઓ બની જાય છે. હવે રહ્યું આત્માનું સૌંદર્ય, કે જે આસ્તિકતા, દેઢતા અને પિવત્રતાદારા પરખાઇ આવે છે. એટલે જે દેશમાં અનેક મનમતાંતર હોય, અનેક દેવતાઓ પૂજાતા હોય અને કાઇનાય ઉપર વિધાસ ન હોય, પોતાના પલાડ જેવા દોષોને પ્રયત્નપૂર્વક સંતાડાતા હોય અને પોતાનાજ ભાઇની રાઇ જેવડી બૂલને ખાતર ધકેકે મારીને શત્રુ ળનાવાય, બંધુત્વ, સહદયતા અને સહાનુભૂતિના બદલામાં જયાં મજૂરી મંગાય; ત્યાં આત્માના સૌંદર્યની પ્રશાસા ન કરવી એજ યોગ્ય છે. હૃદયના સૌંદર્યનું ચિત્ર અમાર ગૃહ—ચરિત્ર છે. તે કેવું ઘૃષ્ણિત, નીચ, નીચતર અને દુઃખાના ડુંગર અને અત્યાચારનાં કેન્દ્ર જેવું છે! જો કાઇ તેનું ચિત્ર દોરી શકે તો તે અમારા હાર્દિક સૌંદર્યનું ચિત્ર હશે!

જ્યાં 'आत्म દત્ત સર્વ મૃતે શું' ના સિહાત માન્ય હતા, સાંજ પાતાની ખહેન-દાકરી અને ભાઇ તથા સગાંસં ખંધી અને નજીકનાજ પાડાશીઓ સાથે પશુની પેઠે વર્તવામાં આવે છે; અને તેનું પ્રત્યક્ષ દર્શાત તા એ છે કે, દેશમાં અઢી કરાડ વિધવાઓ છે, જેમાંની ૩૦ લાખ ૩૦ વર્ષથી નીચેની ઉમરની છે; અને લગભગ ૧૮ હજાર તા પાંચ વર્ષથીયે ઓછી ઉમરની છે. તમે જાણે છેા કે તેઓ કેવી રીતે પાતાની જીંદગી શજારી રહી છે? તેમાંની કાઇ તા શુખ્ત રીતે ઠંડા નિસાસા નાખતી ભારતને રસાતાળ પહોંચાડી રહી છે, કાઇ વિધમી થઇને મુસલમાન કે કસાઇને ત્યાં જઇ પાતાનું માં કાળું કરે છે. દરરાજ ભ્રૂષ્ણહત્યાના અસંખ્ય કેસ થાય છે, માટા માટા આભરદારાને ઘેર પણ પાલીસ જડતી લે છે. હું પૂછું છું કે, આ બધું શું છે? અને તે કાના પાપનું પરિણામ છે?

અવિવાહિત કન્યા દશ વર્ષની થતાંમાં તા તેનાં માળાપતે તેની ચિંતામાં ઉંઘ નથી આવતી. "કન્યા સમજણી થઇ છે, જમાના નાજીક છે, કળિયુગમાં માટી ઉંમર સુધી કન્યાને કુંવારી રાખવી યોગ્ય નથી, વહુ-દીકરી ઉંમરલાયક થાય એટલે સાસરેજ સારં" વગેરે વાતા આબરદાર માળાપાને મુખેથી સદાયે સંભળાય છે. પરંતુ તેજ દીકરી જો વિધવા થઇ તા જમાનાની અસર તેના ઉપર કંઈજ થતી નથી-તેને માટે આ આબરદાર માળાપાના પેટનું પાણીયે હાલતું નથી. તેમને વિધાસ છે કે, તે પ્રારંવ્ધ અને અટલ કર્માકળને લોગવતી છાની-માની એસી રહેશે. આ કેવા નીચ, નિર્લજ્જ, કાયર અને કસાઈપણાથી ભરેલા વિચાર છે? અને તે એવી દશામાં કે જયારે પિશાચી પ્રવૃત્તિના લંપટ પુરુષા શિંગડાં વિનાતા બળદની પેંડે તેમની આંબામાં ધૂળ નાખીને વ્યલિચારના પાપી અભિનયા કરતા કરી રહ્યા છે!

વિધવાઓ તરેકની આવી ઉપેક્ષાનાં પરિણામ સમાજને માટે ખહુ હાનિકારક આવ્યાં છે:— (૧) લાખા ઘરે તાળાં વસાયાં છે, કડું ખાનાં કડું ખ પાયમાલ થયાં છે–નિર્વેશ થયાં છે; (૨) કેટલાંયે સ્ત્રી–પુરુષા ધર્મ બ્રષ્ટ થઇને ખ્રિસ્તી કે મુસલમાન થઇ ગયાં છે; (૩) ત્રાતિનાં પંચા અને મહાજનાથી અઘિત રીતે સતાવાયલાં કેટલાંયે સ્ત્રી–પુરુષા ધર્મને લાત મારીને વિરાધીઓ થઇ બેઠા છે; કેમકે આજકાલના ત્રાતિના આગેવાના અને પંચા વાતવાતમાં નાતબહાર મૂકવામાં પાતાની બહાદૂરી માને છે. જો આપ કાશી, મથુરા, અયોધ્યા વગેરે નગરામાં જઇને બુઓ તા કેટલીયે સ્ત્રીઓ વેશ્યાઓ થઇને પાપનાં પાટલાં બાંધી રહેલી દેખાશે.

આજ દરા અરપૃશ્યાની છે-બલ્કે એથીએ વધારે પતિત. સાડાછ કરાડ અરપૃશ્યા આપણા સમાજર્પી શરીરમાંથી જૂદા કાપી નાખેલા અંગ જેવા પહેલા છે અને તેમના પર તો અત્યાચારાની અવિધ થઇ રહી છે. આ સાડા છ કરાડ માનવબાલો આખા દેશમાં સમાજની એવી સેવા કરી રહ્યાં છે કે જેમના વિના આપણે ક્ષણભર પણ ચલાવી શકીએ નહિ. વરસાદની ઝડીએામાં, બળબળતા બપોરે અને કડકડતી હીમાળી ટાઢમાં—ત્રીસે દહાડા આપણાં મળમૂત્ર માથા ઉપર ઉઠાવે છે અને તેના બદલામાં તેઓ બે—ચાર પૈસા અને થાંધું ઘણું એઠું જાદું ખાવાનું તથા ફાટેલાં ચીંચરાંજ ઓહવા પામે છે. આપની ઉંમર લહેને ગમે તેટલી હોય અને અંત્યજ ભલેને આપના પિતાની ઉંમરના હોય તાપણ તેની સાથે ગળ વિતા વાત કરવામાં તમાર અપમાન થઇ જાય છે. વાતવાતમાં હડધૃત કરવાથી, અપમાન કરવાથી અને હરેક રીતે હમેશાં દખાયેલા રાખવાથી એ માનવસંતાના કે જેઓ ખરૂં જેતાં આપણાં ભાઇબહેના છે, તેઓ કૂતરાં જેવાં બની ગયાં છે. તેઓ જેવી આત્મગલાનિ, આંતજર્વાળા અને સાનસિક કષ્ટમાં પાતાનાં લાંબાં જીવન ગાળે છે, તેનું વર્ણનજ ન કરવું એ ઉત્તમ છે. આપના પાળેલો કૂતરા આપની સાથે ખુરશી ઉપર બેસી શકે અને થાળીમાં જમી શકે, ખાટલામાં સૂધ શકે; પરંતુ એક અંત્યજની શી તાકાત કે તમારા ઘરમાં આવવાનું પણ સાહસ કરે—પછી ભલેને તે આપના જેવોજ મનુષ્ય હોય અને સમાજમાં આપના જેવોજ અધિકાર ભાગવતો હોય.

આપની પવિત્રતા સાચવા માટે જેણે પોતાનાં તન, મન અને આત્માને સકાને માટે મેલાં કર્યાં છે; જે અસંત હલકી મજીરી-માત્ર નિર્યાહપૂરતું— દાને પેઠી દરપેઠીથી આપના મનુધ્યત્વને સ્થાયી રાખતા આવ્યા છે; તેના ઉપર નિષ્ફેરતા ગુજારની એ શું પાશવતા નથી? પણ પશ્ચરો પાસેથી દયાની બીખ માગનારાઓ તરફથી બીજી શી આશા રખાય? તેનું ફળ તા પ્રત્યક્ષ મળીજ રહ્યું છે. એ વાલિયા ચમાર કે જે આપને ઝૂકી ઝૂકીને સલામાં કરતા છતાં પણ તમે સીધી રીતે વાત નહોતા કરતા; એ મેતિયા ભંગી કે જેની સાથે આપ 'સાલા' સિવાય વાત નહોતા કરતા; તેજ હવે મિ. ટામ્સન અને મિ. જેકળ થઇને અક્કડ થઇને ચાલે છે અને આપને હસતા હસતા ''સલામ સાહેખ!'' કહેવું પહે છે. એજ ચમારણો કે જેને આપ કદીયે ઘરમાં પેસવા દેતા નહિ, તેઓ મેમ સાહેખ! ખનીને ખુરસીએ ઉપર બેડી બેડી શિક્ષિકાઓ થઇને લણાવી રહી છે; અને આપની કુલીન પતની કે બહેન–દીકરી તેનાં ચરણામાં સાદડી ઉપર બેસીને મહામહેનતે કકેકા બારાખડી શીખે છે. કહેા, હવે તે! આપના માનની બરાબર મરામત થઇ ગઇ તે? અને કુલીનતાની પૂંછડી

ઉંચી રહીને ! હવે માનવતાનું સન્માન કરતાં શીખ્યા ખરા, પણ તે ક્યારે ! તેણે પાતાના સ્વધર્મનું અલિદાન આપ્યું ત્યારેજ! જો તે મુસલમાન કે ખિસ્તી અને છે તે પાપકાર્ય હાય તો તેની જવાબદારી કહેા કે આપનાં સિવાય ખીજા કાેને માથે છે ! હું કહું છું કે, સાડા છ કરાેડ મરદ માણસા પાયખાનાં ઉપર જીવ્યા કરે અને ગાળ—ખાસડાં ખાધા કરે તે તદ્દન અમં- લિવત છે. મનુષ્ય પાતાનું મૂલ્ય સમજી ગયાે છે, તેણે હજારા વર્ષોથી અન્યાયી ખાસડાંના માર ખાધા છે! હવે તે ન્યાય માગે છે, ન્યાયનું રાજ્ય પાસે છે, તેમને ન્યાય મળશે, અન્યાય અને અન્યાયી નાશ પામરો—ન્યાયી અને પીડિતા આગળ આવશેજ આવશે.

ં બાળકા શું ખાશ, શી રીતે ઉછરશે, કેવી રીતે શિક્ષણ પામશે; એ વિષે આપણે ક્રાઇ દહાડા વિચારજ કરતા નથી. જેટલી બેદરકારીથી લગ્તા કરીએ છીએ તેટલીજ બેપરવાઇથી બાળકા પેદા કરીએ છીએ! ખરી વાત તો એ છે કે, આપણે વ્યભિચાર માટેજ સ્ત્રીએ પાસે જઇએ છીએ અને બાળકા તો અન્ચિએ અને કરજિયાતજ થાય છે. ત્યાંપછી બાળકા હૃપ્પુષ્ટ, સુંદર અને ઉચ્ચ ભાવનાવાળાં ક્યાંથી ખની શકે? લોકા એમ માને છે કે, આવક એહિ છે તેમાંથી બાળકાને સારી રીતે શી રીતે શિક્ષણ આપી શકાય પરંતુ સંયમના અભાવ હોવાથીજ તેઓ પોતાની વિષયવાસનામાં મચ્યા રહે છે. પરિણામે સંતાનવૃદ્ધિ સારી પેઠે થયેજ જાય છે.

જે દેશમાં ઘી-દૂધની નદીઓ વહેતી હતી, તેજ દેશનાં બાળકાને આજે એ પદાર્થો દુર્લભ થઈ પડયા છે. માત્ર ર કરાડ પશુઓના દૂધ ઉપર ૩૧ કરાડ મનુષ્યા ગુજરા કરી રહ્યાં છે!! એટલે કે એક પશુની પાછળ ૧૫ માણુસ! તા પછી માત્ર દૂધ ઉપરજ જીવનારાં બાળકાની દુર્દશાનું વર્ણન તાં શી રીતે આપી શકાય? દરવર્ષે ૧૮ લાખ બાળકાનું મરણુ એ એનું પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુ છે. એ માતપિતાઓના દુર્ભાગ્યની શી વાત કરવી કે નવ માસ ગર્ભાવસ્થાનું દુઃખ સહ્યા પછી જેમનાં બાળકા જન્મીને ભૂખથી તરફડીને મરી જાય છે!!! આ હત્યાઓનું પાપ કાને માથે છે? આપણે માથે! આપણે માથે!! આપણે માથે!!! જેમનું આપણે પાલનપાપણ કરી શકતા નથી તેમને મરવાને માટે, માત્ર લોહી ચૂસવાને માટે, ઉત્પન્ન કરવાં એ મહાપાપ, ધાર પશુત્વ અને તિરસ્કારપાત્ર અસભ્યતા છે. પ્રસિદ્ધ વિદાન માલ્થસ કહે છે કે:—

"જ્યારે કાઇ દેશના મનુષ્યાને પેટપૂરતું ભાજન નથી મળતું, ત્યારે તે દેશમાં માત્ર દુષ્કાળજ નિર્દ્ધ પરંતુ અનેક પ્રકારની વિટ બણાઓ હભી થાય છે, અનિષ્ટ રીતરિવાજો ફેલાય છે અને વ્યભિચાર-અનાચારની વૃદ્ધિ થાય છે. "

આ વાત ખહુજ વિચારપૂર્વક લખાઇ છે અને એક મહાભયંકર દુર્દશાનું ચિત્ર રજી કરે છે. ભારતવર્ષ જેવા ધર્મ પ્રધાન દેશમાં કે જ્યાં ઇરાન, તાતાર અને અફઘાનની ખુની કોમા લૂંટ કરવા આવી અને અહીંની હવા લાગતાંજ ધર્મ પ્રધાન (!) જાતિ ખની ગઇ ત્યાં નિંદ્ય વ્યભિચારની ઓછપ નથી પણ વૃદ્ધિ છે; અને તેનું નગ સ્વરૂપ તાે એ છે કે, દેશમાં લગભગ પાણાપાંચ લાખ સ્ત્રીઓ ખુલસમખુલા વેશ્યાના ધંધા કરે છે; અને તેમની વાર્ષિક આવક લગભગ કર કરાડ રૂપિયા છે! આ ગણત્રી માત્ર એ વેશ્યાઓની છે, કે જેમણે ખુલમખુલા વેશ્યાના ધંધા લખાવ્યા છે. એ સિવાય અગણિત સ્ત્રીઓ ગુપ્ત વેશ્યાવૃત્તિ અને બહારના દેખાવને ખાતર ખીજો ધંધા કરતી હોય છે!

એ કર કરાડ રૂપિયાની ભયંકર રકમ તરફ દર્ષિ ફેંકવી જોઇએ! આ ભયાનક રકમ દર-વર્ષે ગરીખ દેશની અલ્પ કમાણીમાંથી વસુલ કરીને તે આપણને શું આપી રહી છે–કાઢ, ગાંદી, . ગરમીનાં દર્દો, પ્રમેહદિ ધાતુવિકારનાં દર્દો અને વિવિધ પ્રકારની ખેઆખર !! આ કર કરાડ રૂપિયાનું વાર્ષિક વ્યાજ લગભગ પાણાચાર કરાડ રૂપિયા થાય છે. ભારતવર્ષમાં ખાર વર્ષસુધી જો આટલી વેશ્યાઓ ચાલુ રહી, તા લગભગ સાડાત્રણ અખજ રૂપિયા (!) કમાશે કે જેનું વ્યાજજ માત્ર એટલા સમયમાં ૫૦ કરાડ ઉપર થાય છે.

ં જે દેશમાં ૪૦ વર્ષની અંદર ૧૭ દુકાળ પક્ષા અને તેમાં દોઢ કરોડ (!) માણુસા ભૂખે તરફડીને મરી ગયાં છે; જે દેશમાં દરવર્ષે ૧૦ લાખ, દરમાસે ૮૬ હજાર, દરરાજ ૨૮૮૦, દર્ કલાક ૧૨૦ અને દર મિનિટ બે મનુષ્યો 'હાય અન્ન! હાય અન્ન!!' કરતા મરી રહ્યા છે, જેની સરેરાશ આવક ૧૬ાાા છે, જ્યાં ૫૦ લાખ ભિખારી ધરધર ટુકડા માગી ખાય છે, જ્યાં ૧૦ કરાડ ખેડુતા એક ટ'ક લૂખું સૂકું ખાઇ લઇને ગુજારા કરે છે ત્યાં (!) વેશ્યાઓ ૬૨ કરાડ (!) રૂપિયા પોતાના દેહ, સૌંદર્ય અને માન-આખરને વેચીને દરવર્ષે લૂંડી રહી છે; અને જેઓ પોતાને શાહુકાર અને એમને નાદાન રહીઓ કહે છે, તેઓ પોતાની આખર, આરોગ્ય, ધર્મ અને માનવતાને દેશવટા દઇને આવડી મોડી રકમના ખેલ ખેલે છે; તે દેશ શું કો પણ ગુલામીમાંથી છૂટશે ? આથી ભયંકર અને દુ:ખદ વાત ખીજી શી હોઇ શકે!!

વ્યભિચારતું આ એકજ રૂપ હોત તે કદાચ સંતાષ માનત! બે કરેડ અને દર લાખ વિધવાઓ કે જેઓ લગભગ મૂર્ખ દશામાં છે તેમના તરફ પણ નજર ફેંક્યા સિવાય અમે રહી શકતા નથી. તેમને ''જીવતાં ભાગ્ય કૂટી ગયું, નસીબમાં એજ લખાયું હતું'' એવા ગેવા તુરખા દર્શાવીને શાંત કરવાના પ્રયત્ના થાય છે. સેતાન પંડયા–પુરાહિતા, ધરના નાકરા અને બીજાઓની પ્રપંચ-જાળમાં તેઓ કસાઇને ''ભાગ્યમાં આ પણ હતું'' એમ કહીને અનંત પાતાળમાં ડૂબી જાય છે!!

આ ગુપ્ત વ્યભિચારનાં સેંકડો સ્વરૂપ ઉત્પન્ત થાય છે. કાઇ પોલિસમાં પકડાય છે. ઘણાં ખરાં તરતનાં જન્મેલાં બાળકા કાંસા દઇને કે ગળ ખીલા મારીને મારી નાખેલાં ગલીઓમાં, ગટરામાં, ખાડાઓમાં કે ખાળકૂવાઓમાં પહેલાં મળા આવે છે. અનેક કુલીન સ્ત્રીઓ તીર્થામાં વેશ્યાઓ બનીને રહે છે. માટાં માટાં ઉચ્ચ કુળાની વહુઓ ખુલ્લમખુલ્લા ને કરા સાથે વ્યભિચાર કરતી જોવામાં આવી છે. ઘણાખરા રાજાઓના સેક્રેટરી, શેડાના મુનીમ, કામકાજ કરનારા અને અમલદારાના નાકરા માલિક મરતાંજ તેમની સ્ત્રીઓના વહીવટમાં શેઠની ગાદી સંભાળે છે. પછી વૈદ્યરાજો, ડાંકટરા અને હુંકામાંના સફેદ પડીકીઓ સા સા અને બસા નસામાં ઉપડી જય છે. તેમને બાળખચ્ચાંને પાળવા પાયવાના સારા રાજગાર હાથ લાગી જાય છે. કયાંક કયાંક તા પિતા, માતા અને લાઈ સુદ્ધાં આવી પડીકીઓઓની શાધમાં ભ્રમતાં હાય છે! બે રાખરીદવા જવાની પેઠે તેઓ રૂપિયાની થેલીઓ કેઠે બાંધા બાંધીને કર્યાં કરે છે. એ સિવાય અંતિમ ઉપાયદારા ખેલ ખતમ કરવાની પણ ઘણે ભાગે જરૂર પડયાજ કરે છે! ઇગ્લૅડમાં પ વર્ષમાં એ લાખ, દ્રાન્સમાં અભાગી બાળકાને જન્મ આપવાનાં સ્થાન હાય છે. ઈગ્લૅડમાં પ વર્ષમાં એ લાખ, દ્રાન્સમાં સવાચાર લાખ અને જર્મનીમાં ૧૧ લાખ બાળકા વ્યભિચારથી જન્મ પામે છે.

આ સમસ્ત સંસારને સર્વ પ્રકારની શિક્ષા-સહાયતા આપનારા ભારતવર્ષનું વર્તમાન ભયંકર રૂપ છે. જેવા જમાના આવી રહ્યો છે, સમસ્ત વિશ્વની શક્તિઓમાં જે સંઘવ ણ ચાલી રહ્યું છે; તે જોતાં કાેે શુ કહી શકે તેમ છે કે, ભારતવર્ષ અચલ રહી શકશે? અને એ પણ ખનવું અશક્ય છે કે, સંસાર તેને ખાદો, રાગી અને મુડદાલ સમજીને તેના ઉપર દયા લાવીને તેને એમ ને એમ છે કે, સંસાર તેને ખાદો, રાગી અને મુડદાલ સમજીને તેના ઉપર દયા લાવીને તેને એમ ને એમ છે કે, શક્તિ હાેય તાે જેવા નહિ તાે મરી જાએ. તાે શું ભારતની એ મહાન જાતિ એ રીતે મરશે?

ત્રીસ કરાડ જનતાવાળા ભારતવર્ષના આ હૃષ્ટપુષ્ટ નવજીવાન પુત્રો! સાધાન, સાવધાન! તમે આત્મધાત કરી રહ્યા છો. તમે તમારી જાતેજ મૃત્યુ તરફ જઇ રહ્યા છે. લમા રહો, સમજો, જીવા અને આ મહાન જાતિને જીવન આપે!

સભ્ય સંસારમાં રહીતે, સભ્ય રાજાની પ્રજા ખનીતે, સભ્ય ગણાઇને માત્ર હૅટ-કેાટ પહેરવાથી, અંગ્રેજી ખાલવાથી, ઉભાઉભા મૃતરવાથી, 'સિગારેટ,' પીવાથી અથવા મડમા સાથે લગ્ન કરવાથીજ સભ્યતાની મર્યાદાનું સંરક્ષણ નહિ કરી શકા! આ તા મારનાં પીઝાં ખાસીતે કાગડાની ચાલ ઉપર જગતને હસાવવાના ચાળા છે. આ તો એક જાતનું વગરપૈસાનું નાટક ભજવાઇ રહ્યું છે!

આવશ્યકતા તા જાતીય સંગઠનની, આત્મજગૃતિની અને આપણાજ રવર્પને સુધારવાની છે. સંગઠન કરા, તમારી જાતને એાળખા અને નિર્જાળતાને દેશવટા આપી સર્વાં મેં સજજ થાઓ! (સપ્ટેમ્બર-૧૯૨૮ ના ''ગ્રાંદ"માં 'મૂળક્ષેખકઃ-શ્રી ચતુરસેનજી શાસ્ત્રી)

९१-स्वर्ग में आनंद

(१)

ઉસ દિન સ્વર્લ મેં ખડી ચહલ~પહલ રહી. સભી એાર સ્વર્ગીય આત્માએ પ્રપ્રુક્ષિત થીં. દેવતાએાં, દેવિયાં આર અપ્સરાએાં મેં એક વિશેષ પ્રકાર કા ઉત્સાહ ઔર ઉક્ષાસ થા.

રવર્ગ કે વિભિન્ન સર્વોત્કૃષ્ટ વિભાગાં મેં સભી દિવ્ય આત્માએ અપને-અપને મંગલ કાર્યો મેં વ્યસ્ત થી; કિંતુ દેવરાજ ઇંદ્ર સખસે અલગ અપને અખાડે મેં વિહાર કર રહે થે.

ઇતને હો મેં લીણા બજાતે હુએ નારદ આયે. ઉનકી વીણા મેં કાઇ સામ્યયોગાગાન બજ રહા થા, જિસડી ઝંકાર સમસ્ત વિશ્વ–શ્રદ્ધાંડ કાે ગુંજાયમાન કર રહી થી, નારદ મસ્ત હાે કર નાચતે થે ઔર વહી ગાન બજા રહે થે.

કઈ દેવતાઓં ને ઉનકા અભિવાદન કરતે હુએ કહા–''કહિયે, નારદ દેવ! આજ તાે આપ ભી ખડે આનંદોન્મત્ત હાે રહે હૈં!''

નારદ ને ગદ્દગદ્દ કંદ સે કહા-''ખસ, અખ થાડા સમય ઔર રહ ગયા હૈ. પૃથ્વીલાક કે મનુષ્યાં ને સમય કા માપ જૈસા અપને ધડિયાં ઔર ઘંટા સે કિયા હૈ, ઉસકે અનુસાર હમારે ''પ્રિય સખા'' કા આને મેં ચાવીસ ઘંટ કા દેર હૈ, કિંતુ હમારે મહાકાલ કા કુછ હી ક્ષણોં મેં વહ ''દૌડતા હુઆ હમારે પાસ આ જાયેગા.'

સ્વર્ગ કો અપ્સરાઓ ને મચલ કર નારદ સે પૂછા—'કિંતુ પ્રજો! બહુત દેર હુઇ, આપકે લિયે તા કુછ હી ક્ષણ હૈં, પર હમેં જૈસે તા યહ મહાકાલ કુછ બી રેગતા હુઆ માલૂમ નહીં **હે**ાતા; હમારા વહ 'પ્રિય સખા' કેયાં દેર કર રહા હૈં?"

સભ દેવતાઓ તે, દેવિયા તે ઔર અપ્સરાઓ તે નારદ કાે ઘેર લિયા, ''આપ પૃથ્વીમંડલ સે ઘૂમ કર આ રહે હૈં–હમારે 'પ્રિય સખા' કાે બી સાથ ક્યાં ન લાયે? હમારા વહ જિતેંદ્રિય મિત્ર આતે મેં ક્યાં વિલંભ કર રહા હૈ? ઉસકા મહાવત કુછ ખંડિત તાે નહીં હાે ગયા ?''

નારદ ને બીણા કંધેપર રખ લી, કુછ મુસ્કુરાયે ઔર ફિર બાલે-"નહીં, ઉસકા મહાવત ત્રિકાલ મેં બી ખંડિત નહીં હો સકતા. વહ વીરાત્મા મહાકાલ કી સમસ્ત ક્ષણોં મેં સત્યાત્રહી સામ્યયેગી ગાન નિરંતર ઉસી ભક્તિ સે ગાતા રહા હૈ, જૈસે ધ્રુવ ઔર પ્રહલાદને ગાયા થા. અરે! સ્વયં મહાકાદ બી ઉસકી ચારપાઇ કે પાસ ખડા હુઆ કઇ દિનોં સે કિંકર્તવ્યવિમૂદ સા હો રહા હૈ-મૃત્યુદ્વ યમરાજ દેહર દેહર કર ઉસકી ઓર કદમ બહા રહે હૈં."

યહાં પર નારદ કુછ ઠહર ગયે, ઔર ફિર બાલે-''યમરાજ ને જો ખાત મુઝસે કહી; મૈં ઉસે સુન કર અવાકસા રહ ગયા.'

''વહ કૌનસી બાત યમરાજ ને કહી ?'' સબ દેવતાએાં ને ઉત્સુકતાપૂર્વ ક પૃષ્ઠા–

નારદ ને ગંભીરતાપૂર્વ ક કહા—''યમરાજ મુઝસે ખાલે, કિ પૃથ્વી પર કે દુરાચારિયાં ઔર પાપિયાં કે પ્રાણ લેતે-લેતે મુઝે અપના યમદંડ ઇતના કલુષિત માલૂમ હુઆ, કિ ઉસે લે કર ઉસ વીરાત્મા કે સામને જાને કા સાહસ નહીં પડા. મેં વહ કલુષિત યમદંડ લે કર કઇ બાર લૌટા, ઔર હર બાર યહી સાચતા, કિ કિસ પ્રકાર ઇસે શુદ્ધ ઔર પવિત્ર કરું ? ફિર, સહસા મુઝે માં મંદાકિની કા ધ્યાન આયા, ઔર અતીત કાલ કે બાદ મેં ને અપને યમદંડ કા માં કી વિશુદ્ધ ધારા મેં સ્નાન કરાયા. વહ પવિત્રતા કે પ્રતાપ સે પ્રદીપ્ત હો ઉદા. વહી પવિત્ર યમદંડ લિયે યમરાજ ઇસ સમય ઉસકી ચારપાઇ કે નિકટ ખડે હૈં, તો બી સકુચા રહે હૈં, કુંદિત હો રહે હૈં ઔર ઉસકી અલૂતપૂર્વ તપશ્ચર્યાપર મુગ્ધ હો રહે હૈં. યમરાજ મંત્રમુગ્ધ કી તરહ ઉસકે તપ કી લીલા ઐસે દેખ રહે હૈં, જૈસે કાઇ આનં દાત્સવ દેખતા હૈ......'

''દેખા, દેખા! અબ ઉસકી ૬૩ દિન કી તપસ્યા સમાપ્ત હુઇ'' નારદ ને ઉચ્ચ સ્વર મેં કહા–''ઔર યમરાજ અપના વહી પવિત્ર યમદ'ડ લિયે ઉસકી એાર ધીરે–ધીરે ખઢ રહે હૈં, યમરાજ કા ઇતના સાહસ નહીં હાતા કિ ઉસસે આંખેં ભી મિલાયેં-પર કર્વવ્યપાલન કે લિયે ઉન્હોંતે આંખ મૂંદ કર અપના યમદંડ ઉસ પર ચલા હી દિયા હૈ. અળ નશ્વર શરીર સે ઉસકી આત્મા મુક્ત હો ગયી ઔર અળ વહ જિસ વેગ સે સ્વર્ગ કી એાર આવેગી, વે સળ તુમ દેખાગે!"

યહ કહતે હુએ નારદ ને દેવતાઓ કા નીચે દિખાયા ઔર બાલે—''દેખેં, ઉસકે વિયાગ સે પૃથ્વી કૈસા વિલાપ કર રહી હૈ, સચમુચ પંચતત્ત્વો કે માહમય તંત્રુઓ મેં ખડા વિકાર ભરા હૈ. ઇસી કારણ પૃથ્વી કે આંતરતલ મેં વિષાદ ઔર વિલાપ સમાયા હૈ; કિંતુ જો પરમગ્રાની, યાગીશ્વર, તત્ત્વો કે તંતુઓ કા સારહીન તથા નાશવાન સમઝ કર, ભક્તિપૂર્વક સદા ધૈર્યવાન ખના રહતા હૈ; વહી જીવનમુક્ત આત્મા હૈ, વહી આત્મા માહ કે સમસ્ત બધાનો કા તાડ કર દાવે કે સાથ સ્વર્ગ મેં પ્રવેશ કર સકતા હૈ.'

દેવિયાં કે સાથ દેવતાગણ નીચે દેખ દેખ કર આશ્ચર્ય કરતે રહે, સખને આનંદ સે હઁસ કર કહા–''હમે' પૃથ્વી કા વિલાપ કરના અચ્છા લગતા હૈ, વહ અપને દ⊴ત્રતી પુત્ર કે લિયે જિતના હી આર્ત્તાદ કરતી હૈ, ઉતના હી હમેં સુખ મિલતા હૈ.''

નારદ ને કહા-''હાં, તુમ્હે' કયાં નહીં અચ્છા લગેગા ? તુમ લાગ તા પૃથ્વી કી દિવ્ય આત્મા સે અપની સભાએ સુશાભિત કરાગે; પર ઉદ્દ! માતા વસુધરા કા વિલાપ મેં દેખ નહીં સકતા! દેખા, ઉસ પ્રિય-યતી કે સ્વર્ગારાહણ સે ભારતમાતા વિક્ષિપ્તસી હા રહી હૈ. મુઝે જ કર ઉસે સાંત્વના દેની હૈ! અખ મેં બિદા હોતા દૂં.''

નારદ સ્વર્ગ સે વિદા હુએ ઔર વાયુમાંડલ મેં આ કર અંતર્ધાન હા ગયે.

(२)

સ્વર્ગ મેં કેાલાહલ હુઆ, સભી દેવતા પ્રસન્નચિત્ત હોા કર ઉત્સુક થે. સભી દેવિયાં ઔર અપ્સરાએ રંગબિર ગે કૂલાં સે અપને કાે સજાયે વ્યાકુલ હાે કર તિલમિલા રહી થીં.

ઇતને હી મેં ચિંતાયરત ઇંદ્ર અપને સિંહાસન સે નીચે ઉતરે-અપને અખાકે કા ત્યાગ કર બાહર આયે ઔર અન્ય દેવતાઓં સે બાલે:-"આજ બહુત સમય કે બાદ મેરા સિંહાસન ફિર કાંપ ઉઠા, જિસસે મુઝે ભય માલૂમ હુઆ કિ મેરા સિંહાસન લેને કે લિયે કાઇ મહાન યાગી કઠિન વ્રત કર કે યહાં સ્વર્ગ મેં આ રહા હૈ. ઉસકા દમન કરને કા યદિ કાઇ ઉપાય હેતે તો બતાઓ, ઔર મેરે સ્વર્ગ કા મેરે લિયે બચાઓ."

એક દેવતા ને કહા-"આપ ઘખરાયેં નહીં; વહ ન કાઇ શરૂક હૈ, ન સાધારણ પ્રાણી હૈ– ન ત્રિશંકૂ હૈ; જો આપકે સ્વર્ગ કે સિંહાસન કી લાલસા સે આ રહા હૈ ઔર આપ ઉસકા સહજ હી મેં દમન કર દેંગે, ઐસે ઐસે અસંખ્ય સ્વર્ગો ઔર અખિલ વિશ્વ બ્રહ્માંડ કા રાજ– સિંહાસન ભી ઉસ મહત્ આત્મા કે લિયે તુચ્છ હૈ."

દ્વસરે દેવતા ને ઇંદ્ર કા સાવધાન કરતે હુએ કહા-''આપ તો અપને અખા કે મેં મસ્ત રહતે હૈં-હમ ક્ષેગોં કા અપને દિવ્ય જ્ઞાન કે દ્વારા બહુત પહેલે હી યહ માલૂમ હો ચૂકા હૈં, કિ પૃથ્વી-પર કા એક મહાન તપસ્વી આ રહા હૈ-ઉસ દિન આકાશ કા એક નહુત બી ડ્રેટ કર ગિરા થા, જિસને સૂર્યમંડલ કે નીચે વાયુમંડલ કા પ્રકાશમાન કર દિયા થા. દેખિય, વહ વાયુમંડલ જો સદા અધકાર સે આ≃છાદિત રહા કરતા થા, ઇસ સમય બી કૈસા પ્રકાશમાન હો રહા હૈ.

ઇંદ્ર ને વિસ્મય સે કહા–''હાં, સચમુચ નીચે વાયુમંડલ કૈસા પ્રજ્વલિત હેઃ ગયા હૈ! ઉક્ર, મેં બહુત હી બેખબર રહતા દૂં."

ઇતને મેં હી ઇંદ્ર લગવાન કૂર્તિ સે અંપને અપને રથપર બૈઠે, ઔર સારથિ સે બાેલે— ''મેરા રથ સૂર્ય કે નિકટ લે ચલા!''

ઇચ્છાગામી રથ ઇંદ્ર કેા લિયે સૂર્ય કે નિક્ટ પહુંચા. અખ ઇંદ્ર ને અપને સહસ્ત્ર ચક્ષુએાં સે સ્પષ્ટ દેખા—અગ્નિશિખા કી તરહ પ્રજ્વલિત કાઇ આત્મા અત્યંત તીવ્ર વેગ સે પૃ²ગી સે વાયુ-મંડલ કી એાર ચલી આ રહી હૈ.

ઇંદ્ર તે સૂર્ય સે પૂછા−"યહ કૌન હિઠાઇ સે ચલા આ રહા હૈ ? દેખા, અગ્નિ કી તરહ પ્રજવ∽

લિત ઉસ આત્મા ને તાે અળ વાયુમંડલ મેં ભી પ્રવેશ કિયા."

સૂર્ય ને કહા-"વાયુમ ડલ કા તા વહ કુછ હી ક્ષણો મેં બેધ દેગા; કિર, વહ મેરે મ ડલ મેં ભી પહુંચેગા."

ઇંદ્ર તે આશ્ચર્ય સે પૂછા−''ક્યા કહા ? હુમ્હારે મંડલ મે' ભી પહુંચેગા ?''

સૂર્ય ને ગંભાર હો કર કહા–''હાં, ઔર સૂર્યમ'ડલ એધ કર વહ સામને કે દ્વાર સે સ્વર્ગ મેં પ્રવેશ કરેગા–જિસ દ્વાર સે કિ કૃવ, પ્રહુલાદ, દધાચિ, સુકરાત, ઇસા આદિ ને પ્રવેશ કિયા થા !''

ઇંદ્ર ને કહા−''આશ્વર્ય હૈ! દેખો, દેખો ઉસતે વાયુમાંડલ સમાપ્ત કર દિયા, ઔર અળ સચ∙ મુચ સૂર્યમાંડલ કે સમીપ પહુંચ રહા હૈ. મુઝે આશ્વર્ય હૈકિ સૂર્યમાંડલ બેધ કર સ્વર્ગ પહુંચતે-વાલા યહ કૌન દિવ્ય આત્મા હૈ, જિસકે વેગ કે સામને પ્રચાંડ પવન કા વેગ ભી પીછે રહ ગયા! પવન કે પરાસ્ત કર ક્યા અળ વહ વાસ્તવ મેં સૂર્ય કે બી પરાસ્ત કરેગા ?"

''નિશ્ચય હી મુઝે પરારત કરેગા' સૂર્ય ને કુછ સગર્વ હો કર કહા ''ઔર ઇત્ત પરાજય સે મૈ' ધન્ય હેાઉંગા. ઉસે માર્ગ દેને કે લિયે આજ મુઝે અપના પ્રકાશમય વક્ષસ્થલ ફાડ દેના હોગા. હે દેવ! ઉસકે નિર્મલ સ્પર્શ સે મેરા મંડલ આજ ફિર ખહુત દિનો કે બાદ એક બાર પવિત્ર હોગા!'

ઇંદ્ર તે કહા–''દેખાે, વહ આયા ! વહ આયા ! ખસં, મૈં અળ ચલા ! મૈં ઇસ તીક્ષ્ણ તેજ કે સામને ઠહરના નહીં ચાહતા !''

યહ કહતે હુંએ મુંહ લટકાયે હુંએ છંદ્ર વહીં સે ફિર અપને સ્વર્ગ કેા લૌટ ગયે. ઇધર વહ પ્રદીપ્ત અમિશિખા અનંત વેગ સે સૂર્યમંડલ કેા બેધને લગી. સૂર્ય કે ઉસ મહાપ્રકાશિત મંડલ મેં વહ અમિશિખા અસંખ્યગુણ પ્રકાશ રખતી થી.

ધારે–ધારે સ્વિમાંડલ કટને લગા, ઔર વહ પ્રદીપ્ત અગિશિખા ઉ**સ પ્રકાશ કે મ**હાસા**ગર** મેં તૈરતી ઔર ઉત્તી હુઈ ચલી જા રહી થી.

કુછ હી ક્ષણાં મેં ઉસને સર્યામાંડલ ભી પાર કર લિયા. ઇસંકે બાદ વહ અગિ શિખા જિસ દિવ્ય મડલ મેં પહુંચી, વહાં પૂર્ણ શાંતિ ઔર શીતલતા થી. ઇસી સમય સ્વર્ગ સે અસંખ્ય પુષ્પો કી વર્ષા હુદ, ઔર વહ અમિશિખા ઉન કૂર્લો સે લદી હુઇ સ્વર્ગ કે દ્વારપર પહુંચ ગઇ.

રવર્ગ કે ફાટક મનાહારી કૂલો સે સર્જે થે, સ્વર્ગ ક્રા સ્વર્ણસીઢિયાં કૂલો સે લદા થાં. સમસ્ત દેવતાઓ કે સાથ શ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ સ્વાગત કે લિયે તૈયાર થે; ઔર સમસ્ત ઋદિ-સિદ્ધિયાં બી મૌજાદ થીં. સ્વર્ગ કી અપ્સરાએ મંગલ–ગાન ગારહી થી ઔર કૂલ ખરસા રહી થી.

અભિશિખા ઝી તરહ પ્રદીપ્ત આત્મા કે પહુંચતે હી સ્વર્ગ કા દ્વાર એક વિચિત્ર પ્રકાશ સે આલેાકિત હાે ઉઠા. દેવતાઓ ને ઉસે હાથા હાથ સાદર સ્વર્ગ મેં પ્રહુંચાયા.

કિસીને કહા- ''યહ ઇશ્વરીય દૂત હૈ.''

કિસીને કહા-"યહ સાક્ષાત્ મૂર્તિમાન યોગ હૈ!"

કિસીને કહા-''યહ યોગ કા ભી પ્રાણ હૈ."

ઇસી સમય સ્વર્ગ કી તપાેભૂમિ સે ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ, દધીચિ, સુકરાત, ઇસા, મન્મ્રૂર, હક્રીકતરાય, મેક્સ્વિની ઔર અનેક દિવ્ય આત્માઓ ને "સ્વાગત" ધ્વિનિ કે સાથ પ્રવેશ કિયા.

"આએા, હમારે પ્રિય સખા! હમ સબ ઉત્સુકતાપૂર્વક તુમ્હારી ખાટ જોહ રહે થે." યહ કહતે હુએ વે સબ ઉસ પ્રજ્વલિત આત્મા કાે સૂંધતે ઔર ચુંખન કરતે લગે.

બહુતેરી અપ્લરાએ ફ્લો ક્રી માલાએ લિયે આયી ઔર ઉસ પ્રજ્વલિત આત્મા કે ચારાં એાર ઘુમ−ઘુમ કર નાચને લગી; બહુત દેરતક વે નાચતી રહી.

ફિર ઉન અપ્સરાએાં ને ઉસ પ્રજ્વલિત આત્મા કે સાથ વિહાર કરને કી ખાત સાેચી. એક પરમા સુંદરી સ્વર્ગીયા દેવી ને ઉસ પ્રજ્વલિત આત્મા કાે સ્પર્શ કરના ચાહા, પર વ**હ** સ્પર્શ ન કર સકી.

ઇતને મેં સળ દેવતા હંસ પડે. વિષ્ણુ ઔર મહેશ ને એકસાથ ઉન અપ્સરાએાં સે કહા— ''યહ કાઇ અશ્વમેધ યા રાજસૂયયત્ર કરનેવાલા તુચ્છ ચક્રવર્તિ સમ્રાટ્ થાડા હી હૈં, જો તુમ ઇસોર્ક સાથ વિલાર કરતે કા સુખ લૂટાગી ? ક્યા ધ્રુવ, પ્રહ્લાદને બી કબી તુમ્હારે સાથ વિહાર કિયા હૈ ? યે પરમ યાગી સદા અપને અંદર સમાધિ લગાયે રહતે હૈં, જો કેવલ સાક્ષાત નારાયણ કા દર્શન કરતે પર ભંગ હોતી હૈ. ઇસ લિયે હૈ અપ્સરાઓ ! તુમ્હે નિરાશ હો કર લીટના હોગા."

અપ્સરાએ તે ચિઢ્કર કહા – ''ઈન્ યોગિયો કે મારે હમારી મટ્ટી પલીદ હૈ. દિવ્ય આત્માઓ

કા આલિંગન હમારે લિયે અસંભવસા હેા ગયા હૈ."

ઇતને મે' હી સ્વર્ગ કા ઉંચા સીઠી સે નારાયણ અપની પ્રિયા લક્ષ્મી કે સાથ ઉતરતે હુયે દિખાઇ દિયે. નારાયણ ને લક્ષ્મી સે કહાઃ—''દેખો પ્રિયે! મેરે ઇસ ખુલ્દ અ'ગ કા એક પવિત્ર અ'શ કિતની પવિત્રતા કે સાથ, જ્યાંકા ત્યાં પવિત્ર રૂપ મેં ઉપસ્થિત હુઆ હૈ. મુઝે ખડા સુખ હૈ, ઔર મેં બહુત હી પ્રસન્ન દૂં કિ પૃથ્વી કે પાપાચાર કી કાલિમા ઉસે લંશમાત્ર સ્પર્શનહીં કર સકી હૈ."

લક્ષ્મા તે કહા—''ઢાં, ભગવન! મેં આપકે ઉસ પવિત્ર અંશ કેા પહિચાન ગયી દૂં ઔર મેં સ્વયં ઉસ ત**ર**ફ ઐસી ખિંચા રહી દૂં, જૈસે આપકી હી એાર મેરા આકર્ષણ હેા રહા હૈ.''

લક્ષ્મી કે સાથ નારાયણ નીચે સ્વર્ગ કે પ્રશસ્ત કુંજ મેં પ**હુ**ંચે ઔર ઉસી સમય યતીંદ્રનાથ દાસ કી વહ પ્રજ્વલિત આત્મા ભગવાન કે ચરણોં સે લગ ગયી.

હસ પવિત્ર યતિ કે સ્પર્શ સે નારાયણ કા કાંતિમય શરીર ઔર બી પ્રકાશિત હો ઉઠા નારાયણ કા સદા પ્રસન્ન રહનેવાલા મુખ આનંદ સે ખિલખિલા ઉઠા. ઉસી સમય સમસ્ત લોકો ઔર દિશાઓ મેં બી એક દિવ્ય પ્રકાશ ફૈલ ગયા—અખિલ બ્રહ્માંડ પ્રકાશિત હો ગયા!

નારાયણુ ને યતી દ્ર કો આત્મા કા અપની હથેલી પર રખ લિયા, ઔર કિર ઉસે સુંધ કર અપને કંઠ સે લગાયા. લક્ષ્મી ને બીચમે વાંધા દે કર કહા—"આપકે અંગ કી સેવા મેરે હાથાં મેં હૈ, ઇસ લિયે અપને ઇસ અંગ કા મુઝે બી આલિંગન કર દીજિયે."

નારાયણ ને પ્રસન્નતાપૂર્વક યતીં દ્ર કી પ્રદીપ્ત આત્મા લક્ષ્મી કા સુપુર્દ કી, ઔર ગંભીર ધ્વિન મેં ખાેલે——"જો અંશ મુઝસે પૃથક હા કર માયામાહ કી કાલિમા સે કલ્ષિત હા જાતા હૈ, ઉસકે લિયે મેં ચિંતિત રહતા દૂં; કિંતુ મેરા અંશ ખિના પૂર્ણ પવિત્રતા પ્રાપ્ત કિયે મુક્તિ તક પહું ચ નહીં સકતા. મેરા જો અંશ ચાહે જિસ છવ કે રૂપ મેં ઉત્પન્ન હા, પર જગ્વાદી મત્ર્યલાક મેં જો અપને શરીર કા માહ ન કરે, જો સખદુ:ખ કી સમસ્યાઓં મેં ન ઉલઝેં, જો અનાચાર ઔર અન્યાયાં કા સહન ન કરેં, જો સમસ્ત સ્વાર્થાં સે ઉદાસીન ખન કર ઔર કર્મયાં મેં પ્રવીણ રહ કર ન હર્ષિત હાતા હે, ન શાક કરતા હૈ ઔર ન મેરે ધ્યાન કે સિવા કા કા કા કરા હી રખતા હૈ, જિસને શુભાશુભ ક્લોં કી ચિંતા બી ત્યાં દી હૈ, વહી મુઝે પ્રિય હૈ.

જો દયા, સમતા ઔર સહાનુભૂતિ કે ઉચ્ચતમ સિદ્ધાંતો મેં સંતુષ્ટ રહતા હૈ, જો ઇંદ્રિયો કા વશ મેં કર કે ઉનકા તુચ્છ લાલસાઓ કી અવહેલના કરતા હૈ, વહી પૃથ્વી પર પંદા હૈા કર દઢ નિશ્ચયવાલા હૈા સકતા હૈ; વહી સત્ય, પુષ્ય ઔર ધર્મ કા ઠીક તત્ત્વ ભી સમઝ સકતા હૈ; ઉસે ન કબી કામક્રોધ સતાતા હૈ ઔર ન વહ કબી માહલોભ કે ચક્કર મેં કંસતા હૈ. વહ માનાપ-માન યા નિંદા-સ્તુતિ કી પરવાહ નહીં કરતા. વહી યોગિયો મેં, ત્યાગિયો મેં ઔર ભક્તો મેં શ્રેષ્ઠ હૈ ઔર મેં ઉસીકા પ્યાર કરતા દં.

મેરા યહ યતીંદ્ર ઐમા હી પ્યારા હૈ—અપને ઇસ બિછુકે હયે અંશ કા પુનઃ આલિંગન કર કે આજ મેં પરમ સંતુષ્ટ દૂં. માનવી શરીર ધારણ કર કે ભી જો અમરત્ય પ્રાપ્ત કરને કા ગૂઢ રહસ્ય નહીં ભૂલતે, વહી સરલતાપૂર્વક મુઝતક પહુંચ સકતે હૈં:"

યહ કહતે હુએ નારાયણ ને યતી દ્રેકી આત્મા કા પુનઃ સ્પર્શ કિયા. લક્ષ્મી ને ઉસ પર પુષ્પ ખરસાયે. સારે સ્વર્ગ મેં આનં દાત્સવ હોને લગા. દેવિયાં ઔર અપ્સરાએ કે મંગલ–ગાન સે સ્વર્ગ ગુંજને લગા!!

("હિંદૂપં ચ"ના એક અંકમાં ક્ષેખક:-શ્રી. વિશ્વ ભરનાય જીજળ)

९२-सतीधर्मनो महिमा

ઘણા લોકાને—પુરુષોનેજ નહિ પરંતુ સ્ત્રીઓને પણ-પોતાની અથવા ખીજ સ્ત્રીઓ ઉપર એછા વિશ્વાસ હોય છે અને તે એટલી હદ સુધી કે મહાત્મા ચાશુકયજીએ તો એટલે સુધી લખી માર્યું છે કે '' वि वासो नैय कर्तव्यः स्त्रीष्ठ राजकुलेषु च [" એમાં તો શંકાજ નથી કે માણસતું પતન થાય છે ખરૂં, પરંતુ આ ઉદાહરણ શું કાઇ સમગ્ર જાતિને માટે યોગ્ય છે ? મને વધારે અનુભવ નથી કે હું આ વિષયમાં ખાત્રીપૂર્વક કહી શકું કે ''સ્ત્રીઓ ઇચ્છે તો પોતાના સતીત્વના બળથી ્ષ્કમી પુરુષોને દંડ દઇ શકે તેમ છે.'' તોપણ હું એટલું કહેવાને તો તૈયાર હું કે, જો કન્યાએને કુસંરકારોની ગંધ સરખી પણ ના લાગે તો માટા ભાગે તેઓ સાધ્વી અને સાચા પતિવતાએ။ ખની શકે તેમ છે. કાઇ પણ ઉત્તમ કાર્યમાં જ્યારે માણસ લાગે છે ત્યારે પછી તો તેને પરમાત્મા પણ સહાય કરે છે. પતિવતા સ્ત્રીઓની અનેક વાતા સાંભળવામાં આવે છે કે જેમાં એમ દર્શાવવામાં આવે છે કે, તેમના પતિવત ધર્મના પ્રભાવથી અમિ પશુ ઠંડા પડી જતા. જેમકઃ—

એક સમયે રાજા બાજ પ્રજાની સ્થિતિ જાણવા માટે પાતાના રાજ્યમાં છુપે વેશે કરતા હતા. એક જગાએ તેઓ જુએ છે તા એક સ્ત્રી પાતાના પતિની સેવામાં માત્ર છે અને તેના છે કરો પાસેનાજ અમિકું ડમાં પડીને હસી રહ્યો છે. આ દેશ્ય જોઇને રાજાને ભારે આશ્ચર્ય થયું. પ્રાતઃકાળે સભામાં જતાંજ રાજાએ પ્રશ્ન કર્યો કેઃ-'' हुताज्ञनश्चं रन पंकशीतळः '

અિંગ ચંદનના જેવા શાતળ કેમ થઈ ગયા હશે ? જેટલા સબ્યા હાજર હતા તે બધા અવાક્ થઇ ગયા; કાળીદાસમાં અનુમાનશક્તિ વિશેષ હતી. તેમણે વિચાર્યું કે, પતિવ્રતાના ભય-સિવાય અગિ સીતળ ન થઇ જાય, એમ વિચારીને તેમણે જવાબ આપ્યા કે:-

> "सुतं यतन्तं प्रसमीक्ष्य पावके न बोधयामास पतिव्रता सा। तदायवसत् पतिभक्ति गौरवाद्भुताशनश्चदन पंकशीतलः॥"

રાજા ભાજે ત્રેવા જોયા હતા ખરાખર તેવાજ ઉત્તર કાળાદાસે આપ્યા. એટલી હૃદ સુધા પતિવ્રતાના યશ ક્લાયલા હતા કે કાલિદાસે અનુમાનથીજ ઉત્તર આપી દીધા. આ વ્રત જનસમાજની સમજહ્યમાં તા અવશ્ય કઠિન માલમ પડે છે.

શું પ્રત્યેક સ્ત્રાને પણ આ વૃત કહિન માલમ પડે છે? શું પરમાત્માની સૃષ્ટિમાં કાઇ એવી પણ સ્ત્રાં છે કે જે પોતાના પતિપ્રત્યે તિરસ્કારની દૃષ્ટિયા જાએ અને પરપુરુષમાં સ્તેહ રાખે? એએક ઉદાહરણ સાંભળીને મારા ચિત્તમાં એ વિચાર આવ્યા કે, મહાત્મા તુલસીદાસજીએ કહ્યું છે કે, પતિવૃતા સ્ત્રીઓ ત્રણ પ્રકારની હોય છે. ઉત્તમ, મધ્યમ અને કનિષ્ઠ. તેમણે પ્રત્યેકનાં લક્ષણ પણ નીચે પ્રમાણે દર્શાવ્યાં છે:-

ઉત્તમ કે ખસ અસ જય માંહી; સપનેહુ આન પુરુષ જગ નાહી; મધ્યમ પરપતિ દેખેં કૈસે, ભ્રાતા પિતા, પુત્ર નિજ જૈસે. નિજ કુલ લાજ સમુઝિ જો રહહીં, નારી નિકૃષ્ટ સત્ય કવિ કહહીં.

આ તે થઇ કથા. હવે વહેવારની વાત. મને જે કંઇ યાદ છે તે લખું છું. લોકા કલા કરે છે કે, સ્ત્રીઓમાં આત્મિક બળ ઓછું હાય છે. ખાસ કરીને દુષ્ટ અને મૂર્ખ લોકાને મુખેશીજ આવી વાતા નીકળે છે, કે જેમણે વીર સ્ત્રીઓની વાતાજ સાંભળા નથી. તેઓજ સ્ત્રીઓનાં હૃદયને દુર્ખળ દર્શાવે છે. શું એ વાત જૂઠી છે કે, લંકામાં. વૈદેહીએ રાવણને કહ્યું હતું કેઃ-

''<mark>અધમ નિલજ લાજ નહી' તાેહી', સૂને હરિ આનેસિ શઠ માેહી'.''</mark> ૄશું આ થાેડા બળનું કામ છે, કે જ્યાં લાખાે રાક્ષસ–રાક્ષસીઓ હાજર હાેય ત્યાં એક રાજાની સ્ત્રી આ પ્રમાણેનાે ધૂત્કાર સંભળાવી શંકે ? ભલે કાેઇ એમ કહે કે, એ તાે જાનકીમાતા હતાં. તેમના જેવી સ્ત્રી હોવીજ મુશ્કેલ છે. પરંતુ હું એ માનવાને તૈયાર નથી. લક્ષે તેમાં મારી અજ્ઞાનતાજ ગણાય. હું તાે કહીશ કે, પ્રત્યેક સ્ત્રી જાનકી થઇ શકે છે. એમાં તાે શાંકાજ નથી કે, સંસ્કારજ મનુષ્યને ઉચ્ચ યા તાે નીચ ખનાવે છે. માતા જાનકીજીના સંસ્કારા જનકજી જેવા પિતાજી પાસે રહીને એવાજ દઢ થયેલા હતા. દરરાજ તે સવાર, સાંજ અને દિવસની પ્રત્યેક ક્ષણે એક શુદ્ધ પવિત્ર અને ત્યાગી ઋષિના વ્યવહારને જોતાં હતાં અને એજ કારણે તેમના આત્મામાં એ જાતનું ખળ આવી ગયું હતું. જ્યારે સંસ્કારના પ્રતાપે જનકનંદિનીના સ્વભાવ આવા ઉત્કૃષ્ટ ખની ગયાે, તાે શું કન્યાએાના સ્વભાવ પણ એવા **બનાવવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે** તાે ન ખને ? અને અમે પણ કંઇ કપૂર નથી કે ગરમીફપી દુષ્ટોને જોઇનેજ વરાળ થઇ ઉડી જઇએ. અમે મલાઇની ખરેરી પણ નથી કે દુષ્ટજના અમને ખાઇ જાય; પરંતુ અમે તાે પથ્થર છીએ, વજ છીએ, અમે હિમાલય પર્વત છીએ, અમે દુષ્ટોને માટે તાં દુર્ગાદેવાઓ છીએ. શી મગદૂર છે કે કેાઇ દુષ્ટ અમારી સાથે દુર્વ્યવહાર કરે. હા, આજકાલની અવસ્થા જોઇને તા અવશ્ય આશ્ચર્ય શાય છે. પરંતુ માતાએ અને બહેના ! ભલેને આપણે લેખિકાએ થઇએ કે ભાષણા કરતાં શીખીએ, પરંતુ એ નિંદાએા દૂર કરવી મુશ્કેલ છે. જ્યાંસુધી આપણે આપણી શક્તિઓની એાળખાણ ન કરી લઇએ ત્યાંસુધી આપણું જીવન નિરર્થક છે. ખરેખર, આપણે આપણામાં રહેલી શક્તિઓના સાક્ષાત્કાર કરીને અન્ય ખહેનાને પણ તેમનામાં રહેલી શક્તિઓને જાગૃત કરવામાં મદદ કરવી જોઇએ, કે જેથી કાેઈ પણ માણસ આપણા તરક ઉંચી આંખ ત કરી શકે. આપણામાં ભારે શક્તિ છે. આપણે પણ કૈકેયીની પેકે ચાલતા રથી રાષ્ટ્રી શકીએ તેમ છીએ. કૌશલ્યાની પેઠે રામ જેવા પુત્રા ઉ_{ત્પન્ન} કરી શકીએ તેમ છીએ. રાજકુમારીની પેંકે અકખર જેવા મહારાજા પાસે હાથ જોડીને ક્ષમા મંગાવી શકીએ તેમ છીએ. તાત્પર્ય કે, આપણે આપણા બળથી એ દેવીઓની પેઠેજ સર્વ કાંઈ કરી શકીએ તેમ છીએ.

હાલમાં આપણું ખહુ પતન થયેલું છે, તેમાંથી જાયત થવું જોઇએ. હવે વધુ ધાર નિકામાં પડી રહેવાની જરૂર નથી. આપણે ખહુ ''અખળા'' ખની ગઇ છીએ. તવે તો આપણે ''સખળા'' ખનવું જોઈએ અને પુનઃ પ્રાચીનકાળની દેવીઓના જેવી થવાના પ્રયત્ત કરવા જોઇએ. આપણે એજ પ્રાચીન માતાઓની પુત્રીઓ છીએ કે જેમનાં નામ-કામ આજપર્યં ત પ્રસિદ્ધ છે. જાગા, જાગા! એ ખહેના! હવે અખળા રહેવાના સમય ચાલ્યા ગયા છે. નિર્ખળાને માટે આ જગતમાં હવે સ્થાનજ રહ્યું નથી. ખહેના! હવે તા શક્તિના અવતારસમી રણચંડીએ ખનવાની અને પ્રેમ-શૌર્યની સાક્ષાત્ પ્રતિમાંએ ખનવાની ઘડી આવી પહેાંચી છે. જાગા, જાગા એમ બહેના! અવશ્ય જાયત થાંએ!!

"જાગ્યા વિના કિંદ ભારતલલના, ભારત કહિએ જાગશે ના, જાગશે ના." ("સ્ત્રીધર્મા શિક્ષક" ઉપરથી)

९३-मुक्तिमार्गना महाजनो

(દેશને સાટ પ્રાણ આપનાર, દેશહિતને માટે જીવન કુરખાન કરનાર, સતત યત્નશીલ રહેનાર બે વીરપુંગવાનાં જીવન)

૧–રાેમ નગરની અમૂલ્ય સંપત્તિ–એક જીવાન

રામના ઇતિહાસમાં આ એક ઘટનાના ઉલ્લેખ છે. એક સમયે રામમાં ભારે તાફાન થયું. દિશાઓ વાદળાઓથી છવાઇ ગઇ, પ્રચંડ પવન વાવા લાગ્યા, કાન કાડી નાખે તૈવા મેઘગર્જનાના કડાકા સંભળાવા લાગ્યા, પ્રકૃતિએ ભીષણ રૂપ ધારણ કર્યું, વિઘુત્તા ચમકારા થવા લાગ્યા, ભારે અવાજ થતામાં જમીનમાં એક માેડી ફાટ પડી અને માેટા ખાડા જણાયા. નાગરિકા આ ખનાવથી એટલે કે દેવી પ્રકાપથી ગભરાટમાં પડયા. કેટલાકાએ સ્ચના કરી કે, આ દેવી કાપને શાંત કરવા માટે લા શા ઉપાય યાજવા જરૂરના છે, તે આપણે આપણા ધર્મયાજક અને ભવિષ્ય-ગણકને પૂછીએ. આવા નિર્ધાર કરી તેઓ સર્વ ધર્માધ્યક્ષ પાસે ગયા. તેણે ગણતરી કરીને નાગરિકાને કહ્યું કે ''હે રામ નગરના સજ્જના ! તમા જે વસ્તુને અતિમૃલ્યવાન અને વહાલામાં વહાલી ગણા છા, તેને એ ખાડામાં હામશા એટલે તે આપોઆપ પૂરાઇ જશે. રામના નાગરિકા પાસેથી ભારમાં લારે અલિદાન દેવવર્ગ માગે છે."

પછી સૌએ સુવર્ણના ઢગ એ ખાડામાં નાખવા માંડયા; પણ ખાડેા પૂરાયા નહિ. અમૃલ્ય અલંકાર એમાં હેઃમી દીધા, પણ ખાડેા હતા તેવા તે તેવાજ ઉંડા રહ્યો. બહુમૃલ્યવાન રત્નરાશિ એમાં ઠાલવી દીધા; છતાં ખાડા પૂરાય શાના ! હવે નાગરિકા વિમાસણુમાં પડયા. શું કરવું તેના વિચાર કરવા લાગ્યા.

એટલામાં એક નવયુવક ત્યાં આવી પહેાંચ્યાે; તેની આંખામાં અપૂર્વ તેજ હતું; મુખપર આલ્લાદની છટા નાચતી હતી; તેના અશ્વ થનગન કરતાે નાચતાે હતાે. ધાડા થાભાવી ત્યાં એકત્ર થયેલા મનુષ્યાને તેણે હારયયુક્ત મધુર સ્વરે પૂછ્યું:-

''આપ બધા અહીં શા માટે એકઠા થયા છેા?' આપ સર્વ શાની વિમાસણમાં પડયા છેા?'' એક વૃદ્ધ પુરુષે પ્રત્યુત્તર આપ્યો ''હે યુવક! આપણી રામ નગરીપર આજે દૈવના પ્રક્રાપ ઉતયો છે. તે કાપને નિવારવા માટે રામના નાગરિકા અહીં એકઠા થયા છે અને પાતાની મૂલ્ય-વાનમાં મૂલ્યવાન વસ્તુઓનો બોગ આપે છે કે જે વડે આ ખાડા પૂરાઇ જાય."

તે યુવકે િમત હાસ્યથી જવાબ આપ્યો કે "અલંકારા એ કાંઇ રામના નાગરિકાની આદરની વસ્તુ નથી; અદળક ધન કે રત્નરાશિ એ કાંઇ રામની ખરેખરી સમૃદ્ધિ નથી; રામનું વહાલું ધન, રામની આદરની વસ્તુ, રામની પ્રિયતમ અને મૂલ્યવાન સામગ્રી તેના યુવકા છે."

એટલું બેલી તે યુવક પોતાના થનગનતા અશ્વસહિત તે ખાડામાં ફૂદી પડયા ને કહેવાય છે કે તરતજ તે ખાડા પૂરાઇ ગયા.

યુવાવસ્થા ખરેખર લોકોત્તર વસ્તુ છે. મદાંધ માતંગની માક્ક નિરંકુશ, શૌણભદ્રની માક્ક દુર્ધર્ષ, પ્રભળ કામના પ્રભળ પ્રભંજનની માક્ક પ્રચંક, નવવસંતની પ્રથમ મિલકા કળિની માક્ક કામળ, ભરવીની સંગીતલહરિની માક્ક મનોહર, જ્વાળામુખી માક્ક ઉચ્છ્રંખલ એવી યુવાવસ્થા છે. દેશહિતને માટે ઝટવું, દેશના કલ્યાણ માટે સતત પ્રયત્નશીલ રહેવું, મુક્તિના મેદાનમાં વીરની માક્ક ઘૂમવું, જનની જન્મભૂમિ માટે આત્માત્સર્ભ કરતાં પણ પાછા ન હઠવું, એ યુવકાનેજ સાધ્ય છે. યુવકાજ સ્વદેશનું કલ્યાણ સાધી, મુક્તિમાર્ગ અન્યને પ્રેરશે. હે યુજરાતના વીર યુવકા! જાગા, દેશમાં વ્યાપેલી નવચેતનાને ઉત્સાહથી વધાવી મુક્તિમાર્ગ વળા. જુઓ, અન્ય દેશનાં સંતાનાંએ માતૃલ્મિ માટે શાં શાં બલિદાન આપ્યાં છે?

ર–સ્ટૈન્કા રાજન–ઝારશાહીના પ્રથમ શત્રુ

નરકેસરી સ્ટેન્કા રાજીનના જીવનના પ્રારંભના ખનાવા કાળના અનંત ગર્ભમાં લુપ્ત થયા છે. એના જન્મ ક્યાં થયા, તેનાં માતપિતા કેાલુ હતાં, કેવાં હતાં, એ નિશ્રયળી કહેવું વહું કહિન છે. રશિયાના ઇતિહાસનાં પાનાંમાં તેની ઉજ્જવળ બાળલીલાના વૃત્તાંત મળતા નથી. એ ઉત્રતિશીલ પરાક્રમી વીરના ઉદ્ધાર સરિતને રશિયાના રાષ્ટ્રીય જીવન સાથે લેશ પણ સંપર્ક નથી; એમ દર્શાવવાને ભગીરથ પ્રયત્ના કરવામાં આવ્યા છે. પ્રકાલનાના ગુલામ પક્ષપાતી લેખકાંએ. એ પ્રજાહિતથી નરના આદર્શ ચરિત્રને સુવર્ણાક્ષરે લખવાને ખદલે કાળું અને કલંદિત ચીતર્યું છે. શક્તિશાળીની પ્રસત્રતા મેળવવાને માટે આ આદર્શ વીરના આદર્શ ચરિત્રપર કલ્વ નાખવામાં આવ્યો છે, અને તેને ક્લપિત આંકવામાં કંઇ મણા રાખવામાં આવી નથી. અ પણે ત્યાં પણ આપણા ઇતિહાસનાં પાનાં, વિદેશીઓને હાથે કે તેમની કૃપાપર ટુકડા ખાનારને હાથે શું કલંકિત થયાં નથી? મહાન રાષ્ટ્રસંસ્થાપક શિવાજીને લૂંટારા, ડુંગરી ઉદ્દરડા કે ન્યાયશીલ અને પ્રજાપ્રિય મીર કાસિમને બંડખાર કહેનાર ઇતિહાસકારાના શું આપણે અહીં પણ ટાટા છે?

રશિયન વિદ્યાર્યા પોતાના દેશના ઇતિહાસનું અધ્યયન કરતા જ્યારે રામેનોદ વંશના ઝાર એલેક ઝીસના રાજત્વકાળ સુધા આવી પહેંચે છે, ત્યારે ઇ. સ. ૧૬૪૫ થી ૧૬૭૬ માં દેશમાં ભારે બંડ થયાં હતાં, એમ તેને જણાય છે. એ બંડ ખાર ટાળા કે દળના નાયક એક નાસ્તિક લૂંટારા સ્ટેનીકેન રાજીન હતા, એમ ઇતિહાસમાં જણાવવામાં આવે છે. આ સ્ટેનેકેનનું ઘુણા-સ્ચક નામ સ્ટેન્કા હતું. એના હાથ નીચે લૂંટારૂઓની એક માટી ટુકડી હતી. એ ટે.ળીની મદદથી સ્ટેન્કા નિરપરાધી લોકા પર અત્યાચાર કરતા હતા. વસ્તીવાળાં ગામપર અપા મારી, લૂંટી લઇ તેને ઉજ્જડ કરતા હતા. સુપકીદીથી છુપાઇને તે ગામપર ચઢી જઇ લૂંટકાટ કરતા હતા. આખરે એને પકડવામાં આવ્યો અને તેને કેઠાર શિક્ષા કરમાવવામાં આવી. જ્યારે એને એના કર્માની પૂરેપૂરી સજા મળા ગઇ ત્યારે તેને જીવતાં તેના શરીરના ટુકડેટુકડા કરી મે.સ્કામાં મારી નાખવામાં આવ્યો. અને મુખ્ય દેવળમાંથી ધર્માધ્યક્ષે એવી ઘોષણા કરી કે તે નાસ્તિક, ધર્માપ્રોહી અને દેશફોહી પાપી પુરુષ હતા. આજ પણ એનું નામ લેતાં રશિયનાનાં હૃદય ભયથી કંપી ઉડે છે.

આ પ્રમાણે સ્ટેન્કાનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર રશિયન ખાળકાને શાળામાં શીખવલામાં આવતું હતું, અને તેની સાથે એવા પણ યત્ન કરવામાં આવતાં હતાં કે, સ્ટેન્કા પ્રતિ બાળકાનાં મનમાં ઘૃણા ઉત્પન્ન થાય; પણ એમ એક પવિત્ર વ્યક્તિને કાલિમા લગાડવા જતાં એવા લે કેશના હૃદયની મલિનતા તેમાં સ્પષ્ટ રીતે પ્રતીત થાય છે. સૂર્યની સામે ધૂળ ફેંકવા જનારને પહેલાં તા પાતાના હાથ મેલા કરવા પડે છે, એટલુંજ નહિ પણ એ ધૂળ પાછી તેનાજ માં પર આવી પડે છે અને તેનીજ આંખો એ ધૂળથી પૂરાય છે. એક માણસ સૂર્યની સામે ધૂળ ઉરાડે તો તેથી કાંઈ સૂર્ય ઢંકાતા નથી; તેમ સ્ટેન્કાના પવિત્ર જીવનપર સ્વાર્યા લેખકાએ ગમે તેવાં કલંકા લગાડવા છતાં સત્ય વાતને તેઓ છુપાવી કે દયાવી શક્યા નથી.

રટેન્કા એક એવા અદ્દભુત કર્મ વીર હતો કે એના જીવનની પ્રત્યેક ઘટના જાતીય જીવનની અમૃલ્ય સંપત્તિ છે. એને બંડખાર, લૂંટારા કે દેશદ્રો કહેવા એ સત્યને અમૃત્ય કે મિથ્યાપ્રલાપ કહેવા સમાન છે. રશિયાનાં સર્વ બાળકા એના નામના ઉચ્ચાર કરતાં હતાં. એથી વધારે એની લાકપ્રિયતાનું બીજી ઉદાહરણ શું જોઇએ ? એના સમયમાં જનતા એને દેવદૂત માનતી હતી. રશિયાના રાષ્ટ્રીય સંગીતમાં અને દેશનાં ભજનામાં એના ગુણ ગવાતા હતા. નાકરશાહીએ કરાડા પ્રયત્ન કર્યા, પણ સ્ટેન્કાનું નામ લાકાના હદયમાં કાતરાયું હતું તે રંજમાત્ર પણ ભૂંસી નાખી શકાયું નહિ. સ્વેચ્છાચારિણી ઝારશાહી વિરુહ સામૃહિક વિદ્રોહના પ્રથમ ઝુંડા ઉદાવનાર વીર કાેઝાક સ્ટેન્કાજ હતાે. એ એના બાહુબળનાં પરાક્રમ હતાં. એ વીરના એક હુંકારમાત્રથી રામેનાેફ વ શનું રાજ્યસિંહાસન ડગમગી ઉદયું. આવા એક વીરપુંગવને બંડખાર, લૂંટારા કહી તેના ચરિત્રને કાલામા લગાડનાર લેખકાેએ વાસ્તવિક રીતે તાે પાતાનાં મુખનેજ કાળાં કર્યાં છે.

ઉપર જણાવ્યું તેમ સ્ટૈન્કા રાજીનના ખાલ્યકાળની ખીનાઓ ઉપલબ્ધ નથી. તેના જન્મ ઉચ્ચ કાઝાક વંશમાં થયા હતા. તે ધર્મિષ્ઠ અને દયાળુ સ્વભાવના હતા. પ્રાર્થના માટે તે નિયમિત રીતે દેવળમાં જતા હતા. એક વીર દેશભક્તમાં જે ગુણા હોવા જોઇએ તે સર્વ ગુણા અને લક્ષણા તેનામાં હતા. અત્યાચારી અને પ્રજાપીડક નાકરશાહી અમલદારા તેનામાં યમના સાક્ષાત્ અવતાર જોતા હતા; પરંતુ દીન અને દુઃખીજના તા તેને દયાના અવતાર માનતા હતા. એમ કહેવાય છે કે, ઇ. સ. ૧૬૬૧ માં ઠેકઠેકાણે ધર્મમંદિર બંધાવતાં લોકોએ તેને જોયા હતા. આ સિવાય જખ્મી માણસો અને દર્દાઓને માટે તેણે સેંકડા ઇસ્પિતાલા બંધાવી હતી. આવા ઉદ્દાર અને પ્રજાહિતપીને ચાર અને લૂંટારા કહેવા, એ મિથ્યા પ્રલાપ નહિ તા બીજાં શં?

ઇ. સ. ૧૬૬૧ ની પૂર્વે તું સ્ટૈનકાતું જીવન વિગતવાર જણાતું નથી. તે સમયે તેનું જીવન દેવાલય, ધર્માશાળા, ધારપતાલ અને વિશ્વાંતિભવન ળધાવવામાં વ્યતીત થતું હતું. એના જીવનનો ઉપકાલ આગ પરાપકારનાં કાર્યોમાંજ જતા હતા, એમ સ્પષ્ટ જણાય છે. આ સમયે રશિયામાં સ્સર્કોને મુક્ત કરવા માટે (કુલીપ્રથા નષ્ટ કરવા માટે) ચળવળ શરૂ થઇ. આ સાળમા શતાબ્દિના મધ્યકાળ હતા. રશિયામાં સર્ક-એક-કુલીપ્રથાને લીધે પ્રજા દિવસે દિવયે અત્યાચારના ભાગ થઇ પડતી હતી. કુલીએોના માલિક તેમનાપર જાતજાતના ત્રાસ વર્તાવતા હતા. કુલી-સ્વામીઓની ઉચ્છું ખલ વૃત્તિથી જનતા ગલસાટમાં પડી હતી. આવી સ્થિતિમાં જે થવું જોઇએ તે થયું. દિનપ્રતિદિન વધતા જતા અત્યાચારની પીડા એટલી હદે પહેંચી કે, પ્રજાની સહન-શાલતાની સીમા ઉદ્યું ધન કરી ગઇ. કુલીપ્રથા વિરુદ્ધની ચળવળની લહર દેશમાં ઉઠી અને એ લહર બીધણ તોફાનમાં પરિણામ પામી.

ેર્શિયામાં આ વખતે એક બીજાું આન્દોલન પણ ચાલુ હતું. આ આન્દોલન એટલા માટે અસ્તિત્વમાં આવ્યું હતું કે જેથી રશિયામાં તે વખતે પ્રચલિત ધર્મ અને ધર્મમંદિરના કાનુનમાં ફેરફાર થાય. આ ચળવળ ત્યાંના પાદરીવર્ગે ઉભી કરી હતી, અને તેમાં તેમના એક પ્રકારના સ્વાર્થ હતો. સાધારણ જનતા આ ચળવળની વિરુદ્ધ હતી. પાદરીઓના પાકર અને બળ જબરૂં હતું, એટલે લોકોને અવાજ દબાઇ જતા અને તેમનું કાઈ સાંભળતું નહિ. આખરે પાદરીવર્ગ એ કાનુનામાં ફેરફાર કરાવવામાં ફતેલમંદ નિવડ્યા. પેટ્રીઆર્ક નીકને તા અન્ય નિયમામાં પણ થાડા થાડા ફેરફાર કરાવવામાં ફતેલમંદ નિવડ્યા. પેટ્રીઆર્ક નીકને તા અન્ય નિયમામાં પણ થાડા થાડા ફેરફાર કરાવી નાખ્યા. આ ફેરફાર કરેલા નિયમા છપાવી સ્થાયી કરવામાં આવ્યા. લોકો તેના અનાદર ન કરે અને તેનું યથાર્થ પાલન કરે તે માટે પાદરીવર્ગે રાજ્યશક્તિના આશ્રય માગ્યા. ઝાર એલેકઝીસને પ્રાર્થના કરવામાં આવી કે, એ નિયમાના પ્રચાર અને પાલનને માટે રાજ્ય તરફથી ધાષણા કરવામાં આવે. ઝારે શાહી ફરમાન કાઢયું કે, જે કાઇ માણસ આ નવીન સંશાધિત િયમોને નિર્દ્ધ માને કે તેના ભંગ કરશે તેને ધર્મમંદિરમાંથી બહિબ્કૃત કરવામાં આવશે. પ્રજામાં અસમાં અસમાં ફાતાહિતનું કામ કર્યું

વળી તા. પે પને પણ આ ફેરફાર રુચિકર ન હતા. ના. પાપ અવેકુમના નેતૃત્વ નીચે પ્રજાના એક માટા પક્ષે એ નિયમા સ્વીકારવાને ના પાડી. જે લોકોએ આ નિયમાના અસ્વીકાર કર્યો તેઓ રાસ્કોલિનીકી એટલે કે અપરિવર્ત નવાદી કે પુરાણા મતના નામે એાળખાવા લાગ્યા. રાસ્કોલિનીકી પક્ષનું કહેવું એવું હતું કે, જેમ આપણા વેદમાં કે કુરાનમાં વધારા, ઘટાડા કે ફેરફાર થઇ શકે નહિ તે પ્રમાણે પ્રચલિત ધર્મ જે જાૂતા હતા તેની અમુક ક્રિયામાં ફેરફાર કે વધારા થઇ શકે નહિ.

ગમે તેમ પણ પ્રજાએ અહાર સુધીમાં ઘણું ઘણું સહન કર્યું હતું અને હવે એથી વિશેષ સહન કરવા તૈયાર ન હતી. અત્યાચારથી સંતમ અને પદદલિત પ્રજા ઉત્તેજનામાં આવી જાગૃત બની; ઉપરની ઘટનાએ આગમાં પવન પુંકવાનું કામ કર્યું. રાખ હતી તે ઉડી ગઇ; ક્રાયલા સળગી ઉઠયા;

[•] સક્^{*}-ગુલામ-કલી. † પાપ-રામન કેથાલિક સંપ્રદાયના વરિષ્ઠ ધર્માધ્યક્ષ. આપણે ત્યાંના શ્રી. શાંકરાચાર્યના જેવા ધર્મગુરુ; પણ સંપત્તિ અને સત્તા તેનાં વિશેષ છે.

સર્વત્ર ક્રાન્તિની આગ લભૂકો ઉઠી. પ્રજ્જનામાં નવચેતના વ્યાપી ગઇ; સઘળામાં ઉત્સાહ અને સાહસ જણાતાં હતાં; અને ઘણાક જણ તો નિર્ભયતાની મૂર્તિજ હતા. ભય શું છે, તે તેઓ જાણતા ન હતા. સ્વતંત્રતાની વેઠીપર આત્મબલિકાન આપવાને તેઓ વ્યાકુળ થઇ ઉઠ્ઠયાં. સર્વ સામગ્રી તૈયાર હતી, પણ યોગ્ય નેતાના અસાવ હતા. આથી એમ જણાતું હતું કે, પ્રજ્જનોતું સાહસ, તેમની નિડરતા, આત્મત્યાગની ઉત્કૃષ્ટ અભિલાષા, એ સર્વ વ્યર્થ જશે; પરંતુ રશિયાના સૌભાગ્યે સમય અને પરિસ્થિતિએ જનતાને સહાય આપી. સમુદ્રમંથન શરૂ થયું, પ્રચંડ માજાં ઉછળવા લાગ્યાં અને એમાંથી એક વ્યક્તિ ખહાર આવતી દૃષ્ટિએ પડી. પૂર્વ એને થાડાક જણ ઓળખતા હતા. આ વ્યક્તિ એક કાંઝાક વીર હતા. એની વિશાળ ભુજા, પ્રશસ્ત છાતી, ઉન્નત અને તેજસ્વી લલાટ તથા ગરુડ જેવી આંખા જોઇ સર્વ જણ એને શિર નમાવવા લાગ્યા. લોકોનાં ટાળેટાળાં એના વાવટાની સખકર છાયામાં એકઠાં થવા લાગ્યાં. ક્રાન્તિકારી પક્ષાનું વિશાળ સામુહિક સંગઠન રશિયાના ઇતિહાસમાં આ પ્રથમજ હતું.

સ્ટૈન્કાની વાણીના પ્રભાવ એવા હતા કે, લોકા એના સંકેતપર મરવાને માટે તૈયાર થઇ જતા. એના ચહેરાના પ્રભાવ એવા વિલક્ષણ હતા કે, લોકા મુગ્ધ બની તેના પ્રત્યે આકર્ષાઇ તેની આહા પાળતા. સ્ટૈન્કાએ એક ભાષણ કર્યું. તે ભાષણમાં તેણે સ્પષ્ટ રીતે કહ્યું કે

"પ્રજાજનામાં ઉચ્ચ-નીચના ભેદને હું માનતા નથી. ઝારશાહી અને કલીપ્રથા તાડવાને તથા જે પ્રજાતંત્રમાં સર્વને સમાન હક્ક છે, તેલું પ્રજાતંત્ર સ્થાપવા માટે ધાર સંગ્રામ કરવા પડશે. મારા શરીરમાં પ્રાણ છે ત્યાંસુધી મારી આ પ્રતિગ્રાહં હું યથાર્થ પાલન કરીશ."

સ્ટૈન્કાના આ ઢંઢેરાથી લોકાના તેના પ્રતિ ચાહ વધ્યાે. એના આચારવિચાર અને વ્યવહારથી લોકા એટલા ખધા મુગ્ધ થઇ ગયા કે, લોકા તેને 'પિતા' તરીકે સંબોધવા લાગ્યા. પિતાનું પદ આપીને પણ લોકાને સંતાષ ન થયાે. જાણે લોકિક પિતાનું પદ તેને માટે પર્યાપ્ત ન હોય તેમ તેને માટે બીજી માટી ઉપાધિ શાધવા લાગ્યા. આખરે લોકાએ તેને પરમ કૃપાળુ મહાન પિતાનું –ઇશ્વરથી ઉતરતું પદ આપ્યું. લોકાએ હવે તેને 'લધુ પિતા' કહી પાતાના હૃદયના લાવ પૂરા કર્યો.

રટેન્કાએ એક પાયદળ સૈન્ય ઉભું કર્યું. આટલું કરીને તે ખેસી રહ્યો નહિ. મુલ્કી સૈન્ય ઉપરાંત, જળમાંગે જઇ બીજાં સ્થાનાપર વિજય પ્રાપ્ત કરવા માટે તેણે નાનાંમાટાં વહાણુ એકઠાં કરી એક નૌકા—સૈન્ય પણ તૈયાર કરી દીધું. જે સ્થાનપર જઇ તે વિજય મેળવતા ત્યાંના લોકા પાસેથી તે રાજકીય કર ઉઘરાવતા હતા. ઇ. સ. ૧૬૬૮ માં સ્ટેન્કાએ પાતાનાં સર્વ વહાણુ વાલ્ગા નદીના વક્ષસ્થળપર છાડી મૂક્યાં. તેની ધ્વજાઓ પવનમાં ક્રસ્રવા લાગી. છરીંત્સી અને યેટસના પ્રસિદ્ધ કિલ્લા તેણે હસ્તગત કર્યા.

સ્ટૈન્કાના આ પ્રમાણે વિજય થતા જોઇ લોકાની શ્રદ્ધા તેના પ્રતિ દઢ થવા લાગી, લોકા તેને અજેય સમજવા લાગ્યા અને તેની સેનામાં પણ દિવસે દિવસે વધારા થવા લાગ્યા. સ્ટૈન્કાની કળા દિવસે દિવસે ચઢતી જતી જોઇ ઝારનું સિંહાસન ડગમગવા લાગ્યું. તેની શિન્યથી ઝાર પણ લયબીત બન્યા. આણી તરફ સ્ટૈન્કા વિજયપર વિજય મેળવાવા લાગ્યા. ઝારશાહી ગલરાવા માંડી. તેણે પ્રથમ એક યુક્તિ વાપરી સ્ટૈન્કાને એક કહેણું માકલ્યું. એના આશય એવા હતા કે, જો સ્ટૈન્કા પાતાની રાજીખુશીથી ઝારની સત્તાના સ્વીકાર કરે અને આક્રમણ કરવાં છોડી દે તો તેને ક્ષમા આપવામાં આવશે. ઝારની આ માગણી સ્ટૈન્કાએ સ્વીકારી નહિ. પાતાની માગણીના આ પ્રમાણે અનાદર થતા જોઈ ઝારને કોધ ચઢયો. રશિયાના સમ્રાટે તેને કહેણું માકલવું—રાજસત્તાએ કહેણું માકલવું એ અત્વચિત હતું; છતાં જ્યારે ઝારના કહેણુંને એણે ઠોકરે માર્યું, હારે તેનું એ કાર્ય રાજ્યસત્તાનું અને ઝારતું ધાર અપમાન કરવા સમાન હતું. ઝારે હવે સ્ટૈન્કાના સૈન્યની સામે રાજ-સૈન્ય મોકલવાનું નક્કી કર્યું અને સ્ટૈન્કાની સામે લડવા અસ્ત્રાખાનથી સૈન્ય રવાના કર્યું.

ખંતે સેનાઓ વચ્ચે તુમુલ યુદ્ધ થયું. વિજયપ્રીર્તિ સ્ટૈન્કાની અંકશાયિની થઇ. ઝારની

સેનાને સખ્ત હાર ખાવી પડી અને રહ્યુક્ષેત્રમાંથી પલાયન કરી ગઇ. ઝારના ભય અને શંકા વાસ્તિવિક હતાં. પોતાના સૈન્યના પરાભવ થયા જાણી ઝારના ગુરસાના પાર રહ્યો નહિ. તે છંછે- ડાયલા સાપની માક્ક પ્રુંકાડા નાખવા લાગ્યા. આણી તરફ સ્ટૈન્કાએ ઉત્સાહમાં આવી પાતાનાં કાકલાને કાસ્પિયન સમુદ્રમાં છાડી મૂકયા. પાતાના કાકલાની મદદથી દરભંદથી બાકુ સુધીના પ્રદેશ તે છે સર કર્યો. આ કહેવાત! વિદ્રોહી વીરના ઇરાનને ભય લાગ્યા. ઇ. સ. ૧૬૬૯ માં ઇરાનની સરકારે એક નાતું નૌકાસન્ય માકલ્યું. બન્ને શૈન્યના મુકાબલા થતાંની વાર ઇરાની કાકલાને પલાયમાન થવું પડ્યું. સમુદ્રપર પાતાની વિજયપતાકા ક્રસ્કરાવતા સ્ટૈન્કા કેટલાક સમય પછી પાછા અસ્ત્રાખાનમાં આવ્યા.

આ પ્રમાણે રશિયાની દક્ષિણના અને પૂર્વ તરફના પ્રદેશ સ્ટૈન્કા પાતાના સૈન્યને લઇ ડાનકાઝાક પ્રદેશ લણી વળ્યા. અહીં તેને બીજા કાઝાક વીર સાથે મેળાપ થયા. આ નરવીરનું નામ વાસ્કલ હતું. રશિયાના મધ્યભાગમાં આ વીરે પણ ભારે વિજય મેળવ્યા હતા. તુલા અને વારાનેજ પ્રાંતમાં એણે લૂંટકાટ કરી હતી. આ ખંને વીરના જોડાણથી સ્ટૈન્કાની શક્તિ અને સામથ્ય વધ્યાં. આ અવસરે સ્ટૈન્કાને બે વખત ઝારશાહી સેના સાથે યુદ્ધ કરવું પડ્યું અને ખંને વખતે કૃતેહ મળી. જયારે સ્ટૈન્કા આમ આગળ વધતા જતા હતા ત્યારે અસ્ત્રાખાનના હાકમ પ્રાજોરાવરકા અસ્ત્રાખાનની કિલ્કેબંદી કરવા લાગ્યા હતા. આ કાર્યમાં સહાયતાને માટે બે અંગ્રેજ ઑફિસરા અને કેટલાક આયરિશ ઑફિસરાને તેણે તેડયા હતા. કિલ્લેબંદી સારી રીતે કરાવવામાં આવી, નખળા ભાગને મરામત કરી દઢ ખનાવ્યા, અસ્ત્રશસ્ત્ર છૂટથી વહેં ચાયાં અને સુસન્જિત થઇને આક્રમણ કરવા માટે એક લડાયક જહાજ પણ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યું.

આગળ વધતાં સ્ટૈન્કાને કાને પણ એ તૈયારીના સમાચાર આવ્યા. તેણે આગળ કૂચ કરવાનું મોક્ક રાખ્યું અને અસ્ત્રાખાનના ગવર્નરને પોતાના હાથના સપાટા દેખાડવાના નિશ્રય કર્યો. સૈનિકા પણ હર્ષથી ત્યાં જવા અધારા ખની ગયા. ઇ. સ. ૧૬૭૦ના જૂન માસમાં સ્ટૈન્કાની સેના અસ્ત્રાખાન તરફ વળી. હાકેમને સ્ત્રપ્તે પણ ખ્યાલ ન હતા કે એટલી જલદીથી સ્ટૈન્કા આવી પહોંચશે. એથી સ્ટૈન્કાના આવાગમનના સમાચાર મળતાંજ ગવર્નરનાં તા માતિયાં મરી ગયાં, સૈન્યમાં ખળલળાટ થઈ રહ્યા. ગમે તેમ પણ આ વખતે ગવર્નર સારી તૈયારી કરી હતી; એટલે સ્ટૈન્કાની સામે થવામાં એક પ્રકારની હિંમત હતી, પણ જ્યાં સ્ટૈન્કાના સૈન્યે આક્રમણ. કર્યું કે તેની બધીયે તૈયારી ધૂળમાં મળી ગઈ. એ કિલ્લો સ્ટૈન્કાના કબજામાં આવ્યો. પ્રોજોરા-વસ્કી અને તેના કુમાર યુદ્ધમાં મરણ પામ્યા.

અસ્ત્રાખાન પર ખીજી વાર વિજય મેળવી સ્ટૈન્કાએ ત્યાં પ્રજાતંત્રનાં ખી રાપ્યાં. પ્રજાતંત્રની ધોષણા કરતાં તેણે સ્પષ્ટ જણાવ્યું હતું કે, પ્રજાના હક્કની રક્ષા કરવામાં પ્રથમ ધ્યાન આપવામાં આવશે. પ્રજાસંખધી સર્વ કાર્ય લોકાના હાથમાં રહેશે. નાના મોટા અધિકારીઓની ચુંટણી પ્રજાજનાજ કરશે અને તેમને પદસ્યુત કરવાના અધિકાર પણ તેમના હાથમાં રહેશે. નાનામાં નાનું કાર્ય સાધારણ જનસભાની સંમતિ વિના કરવામાં નહિ આવે. પ્રજાજનાની જે સભાને આ અધિકાર હતા તેનું નામ 'બ્યાલ્સા' હતું. ઘણા નાગરિકા એ સભાના સબ્યા હતા અને ચુંટણીનું કાર્ય તેમના હાથમાં હતું. આ સભાની વિશિષ્ટતા એ હતી કે, કાઈ પણ નાગરિક એ સભાના સબ્ય થઈ શક્તા હતા અને પ્રત્યેક સભાસદને મત આપવાના અધિકાર રહેતા.

અસ્ત્રાખાનની યાગ્ય વ્યવસ્થા કર્યા પછી સ્ટેન્કાએ પાતાનું લક્ષ્ય માસ્કા ભણી ફેરવ્યું. વાટમાં તેણે સમારા અને સારાટાક જેવાં નગરા હસ્તગત કર્યાં. સ્ટેન્કાના સિતારા હમણાં છુલંદ હતા; તે મધ્યાકાશમાં ચમકતા હતા. જે કાર્યમાં તે હાથ નાખતા હતા તેમાં તેના પાસા સીધા પડતા હતા. તે નિડરતાથી અવ્યાહત ગતિપૂર્વક આગળ વધતા હતા, પણ માર્ગમાં કંઇ અવરાધ આવવાથી તેને અટકવું પડયું.

સ્ટૈન્કાની િલચાલપર ઝારનાં માણુસાે બારીક નજર રાખતાં હતાં. પ્રિન્સ બૈરિયાટિ-

ન્સ્કાને સ્ટૈન્કાની હિલચાલની ખબર પડો. તે એક વિશાળ સેના લઇ સિમ્બ્રીસ્કા નામના નગરમાં માર્ગ રાકા એઠા હતા અને સ્ટૈન્કાની માર્ગપ્રતીક્ષા કરતા હતા. જે જોમથી સ્ટૈન્કા શત્રુસૈન્યની સામે થતા હતા તે જોમથી તેણે હલ્લા કર્યા; પણ કહેવત છે કે 'સમય બડા બલવાન હૈ નહીં પુરુષ ખલવાન' તે પ્રમાણે અત્યાર સુધી વિજયને વરનાર વીર સ્ટૈન્કાને નવયુવક પ્રિન્સની સેનાએ હાર આપી. એક વાર નહિ, પણ બે વાર સ્ટૈન્કાના સૈન્યને પાછું હઠેવું પડયું. પ્રિન્સની સુપ્તન્જિત વિશાળ સેનાને બેદી આગળ વધવું અસંભવિત જોઈ સ્ટૈન્કાએ વાલ્યા નદીના નાર્ગે કૂચ કરી.

આ સમયે વાલ્ગા એકા અને દવીના આદિ શહેરામાં ક્રાન્તિની આગ ફેલાઇ હતી. લોકોને નેકિરશાહી તરફ એવી તો નફરત થઇ ગઇ હતી કે તેઓ તેનું મેં સુદ્ધાં જેવા ઇચ્છતા ન હતા. મેટા અધિકારીઓ, જમીનદારા અને શાસકા, જેઓએ પ્રજાપીડનના કાર્યમાં કમીપણું દેખાડયું ન હતું તે સર્વ જનતાના વધતા જતા ભીષણ ક્રોધાિકમાં ભરમીભૂત થતા હતા આ ક્રાંતિએ એવું તેઃ ભયાવહ રૂપ ધારણ કર્યું હતું કે શું થશે અને શું નહિ, તેની લોકોને કલ્પના પણ ન હતી. સૌના પ્રાણ પડીકે ખધાયા હતા.

જયારે દેશના આ ભાગમાં આવી રિથતિ હતી ત્યારે સ્ટેન્કા લિઅયદશા કરવા લાગી. તેની ઉલટી ગ્રહદશા બેડી. બે સ્થળે તેને હાર ખાવી પડી. વિજય અને લક્ષ્મી સદાકાળ ક્રાઇનાં થયાં નથી અને થતાં નથી. આકાશના રંગની માકક માણસની દશાના રંગ પલટાય છે. કવિ વાસ્તવિક કહે છે કે:-

લંક લહી દિન એક નિશાચર સીત હરી દિન ઐસા હી આધા, એક દિન પાંડવ ગયે ખન અરુ એક દિન શિર છત્ર ધરાયા.

આ સમયે એક પાદરીએ દેવળમાંથી ઘોષણા કરી કે 'સ્ટૈન્કા એક નાસ્તિક માણસ છે અને તેને આજશી ધર્મવ્યુત કરવામાં આવ્યો છે.' સરકારી માણસો તો પ્રથમથીજ સ્ટૈન્કાની વિરુદ્ધ હતાં અને તેઓ તેને માટે ફાવે તેમ યુદ્ધા તદ્દા વાતા ફેલાવતાં હતાં. વળી તેઓ તેની સેનામાં ફાટપ્રુટ પડાવવાને યત્ન કરી રહ્યાં હતાં. આવી પરિસ્થિતિમાં એ પાદરીના ધાર્ષિક ફરમાને અગ્નિમાં ઘૃતાહુતિનું કાર્ય કર્યું. તેની સેનાનાં માણસા ગમે તેટલાં તાએ માનવી હતાં, કંઇ દેવતાઇ મનુષ્ય ન હતાં. તેઓ લાંબી મજલાથી કંટાળી ગયાં હતાં, સતત યુદ્ધના પશ્ચિમથી યાકી ગયાં હતાં, એ વખત સામટી હાર ખાવાથી તેમની હિંમત તૂરી ગઇ હતી. આગળ વપવામાં તેમને વિપત્તિની આશંકા થતી હતી. ભાગ્યાદયના સમયે હજાર જણ આવી સહાય આપે છે; પણ પડતીના વખતે કાઇ સામુંય જોતું નથી. સ્ટૈન્કાનાં એક્સરતાં પાણી જોઇ કેટલાંક માણસો એની સેનામાંથી ચાલી જવા લાગ્યાં. સ્ટૈન્કા ચત્રુર હતો, સમય પ્રતિકૂળ છે એમ સમજી તેણે પોતાની છિન્નવિચ્છિત્ર શક્તિને એકત્ર કરીને થોડો વખત એક સુરક્ષિત સ્થાનમાં રહેવાના નિશ્વય કર્યો. આવા વિચાર કરી તેણે કગાલ્તિક નામના દુર્ગમાં પડાવ નાખ્યો. જો કે સ્ટૈન્કાએ એ દુર્ગના આશ્રય લીધા ખરા પણ શત્રુસૈન્ય તેને જંપાને બેસવા દે એમ થાકું હતું. તેમને તાે એવી તક જોઇતી હતી. શત્રુસૈન્યે કગાલ્નિકને ઘેરા ઘાલ્યો. કવિશ્રેષ્ઠ ચંદ બારાટે કહ્યું છે:—

દિન પલટ્યા પલટી ઘડી, પલટી હચ્થકમાન; પિથલ યે હી પારખું, દિન પલટ્યા ચહુત્ર્યાન.

તેમ સ્ટૈન્કાના દિવસ પણ પલટાયા હતા. ઇ. સ. ૧૬૭૧ ના એપ્રિલ માસમાં સ્ટૈન્કા પાતાના ભાઇ દ્રોલની સાથે રશિયન સૈન્યને હાથે કેદ પકડાયા. કગાલ્નિકમાંથી તેને રાજકેદીતરીકે મારકા માકલી દેવામાં આવ્યા.

સિંહને એક વાર પાંજરામાં પૂર્યો પછી તેના પર ગમે તે જાતના અત્યાચાર કરવામાં આવે તો તે કંઇ પણ કરી શકતો નથી. નરશાર્દ્ધલ સ્ટેન્કોની પણ એવીજ દશા હતી. રશિયામાં જે કઠારમાં કઠાર શિક્ષા હતી તે તેને કરમાવવામાં આવી. દયાહીન સરકારી અમલદારાએ તેનાપર પાશ્ચવિક અત્યાચાર કર્યા. અનેક પ્રકારની નરકયંત્રણા તેને બાેગવવી પડી. અંતે ઇ. સ. ૧૬૭૧ ની ૬ ફી જૂનને દિવસે તેના શરીરના ટુકડે ટુકડા કરી અત્યાચારીઓએ પોતાની પિશાચવૃત્તિના તાંડવ-દૃત્યનું નગ્ન સ્વરૂપ દેખાડી આપ્યું. વીર સ્ટૈન્કાના મરણની સાર્થજ તેનું પ્રજાતંત્ર પંચત્વને પામ્યું. જે વીરના વીરત્વથી પ્રજાશાસનના ઝંડા ક્રસ્કતા હતા તે તેના મૃત્યુ ભાદ ભૂમિસાત થઇ ગયા. મેદાન સાફ જોઇ ઝારની સેનાએ અત્યાચાર કરવામાં મણા રાખી નહિ. ઝારને આ વિજય ઘણા મોંઘા પડયા હતા. ઝારના સૈન્યમાંનાં લાખ માણસાનાં બલિદાન અપાયાં ત્યારેજ પ્રજાનું દમન કરી શકાયું; પણ પ્રજાતંત્રનું મૂલાેચ્છેદન તા નજ થઇ શક્યું. ઝારશાહીએ તેને સમૂળ નષ્ટ કરવા અનેક પ્રયત્ન કર્યા, પણ સર્વ નિષ્ફળ. પ્રજ્ય પ્રજ્ય પ્ર

રટૈન્કાના ભાગ્યરિવ જયારે મધ્યાકાશમાં હતા ત્યારે એમ કહેવાતું હતું કે તીર, કમાન કે ગાળી તેને અસર કરી શકતાં ન હતાં. જ્યાં ગાળીઓને વરસાદ દેમાર ચાલુ હોય એવા યુદ્ધક્ષેત્રના કો માખરે તે પાતાના સાથીઓને ઉત્સાહ આપના દૂમતા હતા; કાળુ જાણે કાઇ અદશ્ય હાથ સતત તેની રક્ષા કરતા હતા. આને લીધે એના સૈનિકા એને અલૌકિક શક્તિસંપન્ન લોકાત્તર વ્યક્તિ લેખતા હતા. તેઓને તેના પ્રત્યે બ્રહા અને ભક્તિ હતી. તેઓ તેને અમર સેનાનાયક માનતા હતા અને પોતે એવા અપૂર્વ વીરના સૈનિક હોવા માટે ગર્વ ધરાવતા હતા.

એની લોકપ્રિયતાનું બીજાં કારણ એની ધોષણાએ હતી. જે જે સ્થાન પર તેણે વિજય પ્રાપ્ત કર્યો હતા તે સ્થાનમાં તે પ્રજાત તેની ધોષણા કરતા હતા. તેની ધોષણામાં તે જણાવતા હતા કે, ઝારશાંહીની વ્યવસ્થા અને તેના ન્યાયાલયના તે એટલા માટે વિરાધી હતા કે તેમાં ન્યાય કે પ્રજાકલ્યાણના અંશ નથી. તેનું એમ કહેલું હતું કે, રાજ્યતંત્રના ઉદ્દેશ પ્રજાના કલ્યાણ અને સુવ્યવસ્થા માટે છે. જો પ્રજાનું કલ્યાણ ન કરી શકે તા તે રાજસત્તા નકામી કે નામની છે. તેની આવી લોકલાગણીને લીધે તે સર્વત્ર પ્રિય હતા. લોકોએ તેના ગુણાથી મુગ્ધ થઇ ''ગાશુકર'' એટલે 'મહાન'' એવી ઉપાધિ તેના નામની પાછળ મૂકવાની ઇચ્છા દર્શાવી. આ ઉપાધિ ઝારના નામની સાંચે લગાડવામાં આવે છે. બીજા કાઇના નામની પાછળ એ ઉપાધિ લગાડવામાં આવતી નથી. જ્યારે ઉપર પ્રમાણેની મતલખના જનતાના કાગળ સ્ટેન્કા પાસે ગયા ત્યારે તેણે જનતાને ધન્યવાદ આપતાં કહ્યું કે ''હું આપ સર્વની સાથે આપના ખંધુતરીક રહેવા ઇચ્છું છું, નહિ કે ઝારતરીકે." તેના આ ઉદ્દગારથી તેણે પ્રજાનાં મન હરી લીધાં. તેમના હૃદયપર તેનું સામ્રાજ્ય સ્થપાયું. તેજ તેમના હૃદયના સમાટ બન્યો.

મહાન નેપોલિયનને માટે એમ કહેવાય છે કે, તેના સૈનિકા તેને પ્રાણથી અધિક ચાહતા હતા. તેનું કારણ એ હતું કે, લારકેસરી નેપોલિયન પોતાના સૈનિકાના સુખ આગળ પાતાના સુખના બાગ આપતા હતા. વીર સ્ટેન્કાને માટે પણ તેમજ હતું. સ્ટેન્કાને તેના સૈનિકા એટલા માટે પૂજતા હતા કે પોાના સૈનિકાના કલ્યાણ માટે તે પોતાની પ્રિયતમ વસ્તુના પણ બાગ આપવા આનાકાની કરતા ન હતા. તેમના કલ્યાણ માટે સતત યત્નશીલ રહેતા હતા, પોતાના સ્વાર્થ તુચ્છ લેખતા હતા અને સૈનિકાની પ્રેમવેદી પર તેના બાગ આપતા હતા. તેના આ અપૂર્વ સ્વાર્થ ત્યાંગની એક લટના ઉલ્લેખનીય છે.

એક સમયે વાલગાપરથી તેનું વહાણ પ્રશિયા તરફ એધડક આગળ વધતું જતું હતું. હાલગાના તટપ્રદેશપર તેની ધ્વજ કરકરતી હતી. જે શહેર, દુર્ગ કે બંદર પ્રતિ તે આંગળી કરતો તે તરત તેને ચરણે આવી પડતાં હતાં. સોનું, રપું અને અલંકાર આદિ પુષ્કળ દ્રવ્ય તેને મળતું હતું. પ્રશિયાના વિજયમાં તેને ઘણી સંપત્તિ મળી. પરંતુ એની સાથે તેને એક અપૂર્વ વસ્તુ મળી. સ્ટેન્કા એ વસ્તુને પ્રાણથી અધિક ચાહતા હતા અને તે પણ સ્ટેન્કાને પાતાના હૃદય-મંદિરના દેવ માની આદર ઉપહાર અર્પતી હતી. એ મેન્દીખાન વંશની અત્યંત રૂપવતી યુવતી હતી. તેનું અપૂર્વ લાવણ્ય દેવાંગનાને લજવે તેવું હતું. સ્ટેન્કાની નજરે એ રૂપસુંદરી પડતાંની વાર તે તેના થઇ રહ્યો. વાસ્તવિક રીતે તે તેની ભાગ્યલક્ષ્મીજ હતી. તે સમયે તે વિજયશ્રીને વરી અને ભાગ્યલક્ષ્મીને લઇ પાછા કરતા હતા. દિવસના કેટલ ક પ્રહર વીતી ગયા હતા. સ્ટેન્કાન્ જહાજ વાલગાના વક્ષસ્થલ પર ક્રીડા કરતું હતું. મંદ ગતિથી લહરિ સાથે લીલા કરતું જહાજ

આગળ વધતું હતું. યુદ્ધમાંથી નિશ્ચિત થયેલા સૈનિકા ગંભીર નિદ્રામાં મસ હતા. કાઇ કાઇ નાની ટાળામાં એકઠા થઇ ગપ્પાં હાંકતા હતા. સ્ટેન્કાની પ્રાણેશ્વરી એક ડેક-ચેરમાં અધિનિદ્રિત અવસ્થામાં પડી પડી જલયાનની મજા લૂંટતી હતી. મનમાં ને મનમાં કંઇ વિચાર કરતો સ્ટેન્કા આમ તેમ આંટા મારતો હતો. એવામાં એવા શબ્દો તેના કાનપર પહ્યા કે તે ચોંકી ઉઠ્યો. એ શબ્દોએ તેના અંતઃકરણના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા. સ્ટેન્કાએ આંટા મારવાદું બંધ કર્યું અને લક્ષ્યપૂર્વક સિપાઇએાની ટાળામાં થતી વાત તે સાંભળવા લાગ્યો. સિપાઇએ! કહેતા હતા કે "આપણા નાયક આ અસરાને સ્વતંત્રતાથી પણ અધિક ચાહતો હાય એ ! લાગે છે." આ શબ્દો સ્ટેન્કાના હૃદયને મથા નાખવા લાગ્યા, તેના મર્મમાં એ શબ્દો વિષદા તીરની માક્ક ખટકવા લાગ્યા. તેનું મન વિદ્વાલ થઇ ઉડ્યું. જો વીર સ્ટેન્કા ધારત તો એ મિથ્યા ઉક્તિ કરનાર સૈનિકને કઠોર શિક્ષા કરમાવત; પણ તેમ કરતું એ એના ઉદાર મનને ઉચિત લાગ્યું નહિ. તેનું મન વિરાધા ભાવાનું ક્રીડાસ્થળ બની ગયું. તેણે વિચાર કરવામાં ઝાઝા સમય લીધા નહિ. તેણે તે સૌંદર્યલતિકાને અર્ધનિદ્રિત અવસ્થામાં પોતાની વિશાળ ભુજામાં ઉચારી લઇને ગર્ગદ્દ સ્વરે કહ્યું:—

"એ! વેલ્ગા! વેલ્ગા! તેં મને વિપુલ સુત્રર્ણ, રૂપું અને બહુમૂલ્ય વસ્તુએ။ આપી છે. આજે તું તારા પુત્રના હાથે, તેની અત્યંત મૂલ્યવાન અને પ્રિયતમ વસ્તુના સ્વીકાર કર."

એટલું કહી તેથે પોતાની ભાગ્યલક્ષ્મીને વાલ્યાના અગાધ વિસ્તૃત જળમાં ફેંડી દીધી. વાલ્યાએ તેને પોતાના વક્ષઃસ્થલમાં લઇ લીધી. સ્ટેન્કાના હૃદયના ચૂરેચૂરા થઇ ગયા; પણ પોતાના નિશ્ચયથી પાઇલ ડગ્યા નહિ. એક સૈનિકના માત્ર એક મિથ્યા ઇશારા માટે તેથે પોતાની પ્રિયતમ વસ્તુ સદાને માટે ત્યાંગી. દેવી સીતાને ત્યાંગતાં શ્રીરામચંદ્રજીની જેવી સ્થિતિ થઇ હતી તેવી વીર સ્ટેન્કાની સ્થિતિ હતી. સૈનિકા તેનું આ કૃત્ય જોઇ આભાજ ખની ગયા. પેલા વાતો કરનારના મનને ઘાર પશ્ચાત્તાપ થયા કે કેવી અભાગી પળ તેના મુખમાંથી એવું કુવેણ નીકલ્યું ને આવું ઘાર કૃત્ય થઇ ગયું! થવાનું હતું તે ઘઇ ગયું. પશ્ચાત્તાપ કર્યે કંઇ વળે તેમ ન હતું. એટલું તો ખરૂં કે, ત્યારખાદ સ્ટેન્કાના દિવસો ક્યાં; જો કે આ કૃત્યથી તે તેના સૈનિકામાં દેવસમાન પૂજાવા લાગ્યા.

આવા એક નહિ પણ અનેક બનાવા તેના જીવનચરિત્રમાં મળા આવે છે. વીર સ્ટૈન્કા પોતાના પ્રજાજનોને પોતાના કરતાં અધિક ગણતા હતા. તેમનું કલ્યાણ કરવું, તેમના હિતને માટે યત્નશીલ રહેવું એ પોતાનું કર્તવ્ય લેખતા હતા. તેની આવી ભાવનાને લીધે, પ્રજાને માટે તેના મહાન આત્માત્માર્પને લીધે, રશિયાના ઇતિહાસમાં તેનું નામ અમર છે. જો કે તેનું ભૌતિક શરીર નષ્ટ થયું છે કિંતુ રશિયાનાં ખંડેરામાં પણ તેના રક્તથી સિંચિત વ્યાપક અનેલી પ્રજાનતંત્રની ભાવના, ઝારની ઉંચી અટાલિકાના નાશ કરી, પ્રજાતંત્રના નિશ્ચિત અંતિમ વિજાનો સંદેશ આપતી આજ પણ તેની અમરતાના પરિચય આ સંસારને આપે છે.

દેશનું કલ્યાણ સાધવાનું વ્રત જેઓ લે છે તેને અનેક કષ્ટ ઝીલવાં પહે છે, વિવિધ પ્રકારની વિટંખનાઓ સહેવી પહે છે; પરંતુ જેઓ પોતાના નિશ્વયને ધ્રુવની સાફક ડગવા દેવા નથી, તેઓ-જ તે પરંપ પુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. એવા વીરપુંગવાની પ્રતિજ્ઞા હોય છે કે

ગર મૂલ્કકી ખાતિર મેરી દુનિયામે યહ તેહીર હેા હાથમેં હા હત્થક્કી એાર પાઉંમેં જજી હા આંખોંકી ખાતર તીર હો, મિલતી ગલે સલ્સીર હો હૂ**લી** બિલા, ફાંચી બિલા ગર માત દાયનગીર હો ઇસ્સે બહ કર ગર કાઇ દૂનિયામેં યહ તાકીર હો મંજાૂર હો, મંજાૂર હો, મંજાૂર હો,

(૫-૭-૨૮ ના ''ગુજરાતી''માં લેખકઃ-શ્રી. રમણીક અ. મહેતા)

९४-उंघन तथा अतिलंघन-तेना लाम अने हानि

ધર્મ શાસ્ત્રકારા એકાદશી, જયંતી આદિ પર્વોમાં ઉપાષણ (ઉપવાસ) કરવાનું વર્ણવી ગયા છે તે તે વૈદ્યક નિયમને અનુસરતુંજ લંઘન છે. નિયમ પ્રમાણે વર્લવાથી આખા વર્ષમાં અમુક અમુક દિવસાને આંતરે જરૂરી લંઘના થઇ જાય છે અને તેથી ઘણા વ્યાધિઓ નાસુદ થાય છે. આહારવિહારાદિકમાં થયેલા ફેરફારથી નવા નવા વ્યાધિઓનાં ખીજ શરીરમાં દાખલ થયાં હોય છે, તેના લંઘનથી નાશ થાય છે. આ વાત આપણા ધર્મશાસ્ત્ર અને વૈદ્યકશાસ્ત્રમાં સમાન રીતે વર્ષાવેલ છે. નવીનતા કાંઇ નથી.

ચરક મહર્ષિ લખે છે કે:—"લંધન(ઉપોષણું-અપવાસ)થી શરીર હળલું-દોષરહિત થઇ જાય છે. કર્ય-પિત્તના રાેીઓ તથા મેદરવી શરીરવાળા લાેકાને ઘણા લાભ થાય છે. ત્વચાદાષ, રક્તવિકાર તથા વાટુના ઉપદ્રવવાળા માણસને માધ-કાગણ માસમાં લંધન કરાવવું. પ્રકૃતિને અનુકૂળ રીતે લંધન કરાવવાથી અધાવાયુ—મળમૂત્ર સાફ આવે છે, શરીર હળવું પડે છે, સહેજ પસીના છૂટે છે, હૃદયમાંથી શુદ્ધ એડકાર આવે છે, કંઠ અને મુખ સાફ થાય છે, ગ્લાનિ તથા આળસ મટી જાય છે, જમવા ઉપર ઉત્તમ રુચિ થાય છે, ભૂખ-તરસ સાથે ઉત્પન્ન થાય છે તથા અંતરાતમા અતીવ પ્રસન્ન રહે છે."

વળા એક ઠેકાણે એજ આચાર્ય જણાવે છે કે "લંઘનથી એ બધા લાભ થાય છે, પણ સર્વ પ્રકૃતિના અને સર્વ વ્યાધિવાળા માણુસોને લંઘન એકસરખું હિતકર મનાય નહિ; તેમ અતિલંઘન કરવું, એ પણ બહુ હાનિકારક છે. ઉપરાઉપરી ઉપોષણ કરવાથી સાંધા કળે છે, ત્રાહ થાય છે, આળમ પેદા થાય છે, ઉધરમ અને મુખશાષ વધે છે, ભૂખ મરી જાય છે, અસ્ત્રિ અને તરસ લાગ્યા કરે છે, કાન અને નેત્રની શક્તિ એાછી થાય છે, આંખો ઉંઢી ઉતરે છે, મન બ્રમિત થાય છે, ઉદાવર્ત વાયુનો કાપ થાય છે, જઠરાવ્તિ અને બળના નાશ થાય છે; માટે અતિલંઘન (ઉપરાઉપરી ઉપાષણ—અપવાસ) કદી પણ કરવા નહિ."

એક યૂરાેપીય અનુભવની કથા

હાલમાં જે લંધનની શાધ થવો લાગી છે, તે આ વિધિયી ભિન્ન છે. તેની રીત એવી છે કે, જેમ વધુ લંધન કરા તેમ વધુ લાભ થશે! તે માટે લાક પાતપાતાના અભિપ્રાયા પ્રકટ કરે છે. કેટલાક વખત પહેલાં ''કાન્ટેમ્પરરિ રિદ્યું' નામના માસિકપત્રમાં મી બ્ર આપ્ટન સિંકલેઅર નામના માણસે આ બાબતમાં એક લેખ પ્રકટ કર્યા હતા તેથી ઘણા હિંદાવાના લંધન તરફ મંડી પડ્યા છે. એ લેખ જાણવા જેવા છે. તેના સારાંશ આ પ્રમાણે છેઃ—

મિંગ આપ્ટન એક અમેરિકન વિદ્વાન છે. તે અગ્નિમાંઘ—અપચાના વિકારથી ઘણાં વર્ષ થયાં પીડાતા હતા, તેથા કરીને તેની શક્તિ ક્ષીણુ થવા સાથે માનસિક શ્રમ પણ બહુ થાડા કરી શકતા. તેને એક બાઈ સાથે પરિચય થયા. તે બાઇ અને આ ગૃહસ્થ બન્નેએ એક વખત ઘાડા ઉપર બેસી કેટલાક માઇલ સુધી પ્રવાસ કર્યો. તેના ઘાડા ઉચ્છંખળ હાવાથી તે ગૃહસ્થને ખદુ પરિશ્રમ પડયા; પણ તે બાઇને કાંઇ પણ વિશેષ શ્રમ જણાયા નહિ. તેણીના ઉત્સાહ જેવાને તેવાજ હતા. આવા ઉત્સાહનું કારણ પૂછતાં તે બાઇએ જણાવ્યું કે, દું દશ—બાર વર્ષ થયાં મજ્જાતંતુ અને જલવિકારથી પીડિત થઇ ખાટલાવશ થઇ હતી. ઘણા ઔષધાપચાર કરવા છતાં કાંઇ ક્યારે થયા નહિ. હેવટે એક ડૉક્ટરે ઉપાષણ કરવાનું કહ્યું. તે કરવા માંડયાથી મારા એક ક વિકાર—વ્યાધિ ઓછા થવા લાગ્યા અને મારી પ્રકૃતિ પૂર્ણ આરાગ્ય થઇ, અને હાલની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઇ શકી. તે બાઇના સ્વતા અનુભવ મીંગ આપ્ટનના મનમાં દઢ બેસી ગયા અને તેણે આ ઉપાય કરી જોવાના મનમાં નિશ્ચય કર્યો. તેણે પહેલીજ વખત ૧૨ ઉપાયણ કર્યા. આપણા દેશમાં

ઉપવાસ કરી (હમેશાંના ભાેજનથી પણ વધુ પ્રમાણમાં–મિષ્ટાન્ન સરખાં) ક્રળાદાર કરે છે. તેવાં હપાેષણ ઉક્ત ગૃહસ્થે કર્યાં નહાેતાં, પણ ૮ દિવસ સુધી તાે તેણે દૂધ પણ પીધું નહિ. આ આબતના પાેતાના અનુભવ તે નીચે પ્રમાણે લખે છે.

બાર ઉપવાસ પછી દૂધ અને ફલના આહાર

"પહેલે દિવસે મને ઘણી ભૂખ લાગી. અગ્નિમાંદ્યના જેને વિકાર હાય છે તેને આવી ભૂખ લાગવાથી ખા ખા કરવાની મેરજ થાય છે. બીજે દિવસે સવારે મને થાડીક ભૂખ લાગી; પણ ત્રીજે દિવસે એવા ચમત્કાર થયા કે ખીલકુલ ભૂખ લાગી નહિ અને અન્ન ખાવાની અભિલાષા પણ રહી નહિ. લ'લનની શરૂઆત કરવા પહેલાં ખે ત્રણ અઠવાડિયાં થયાં મારી ગરદન એકસરખી દુઃખતી હતી. ઉપાષણને પહેલે દિવસે હંમેશ પ્રમાણે ડાંક દુખી, પણ પછી કદી પણ દુખી નહિ. ખીજે દિવસે મને થાડી અશક્તિ જણાઇ અને ઉડેયા ત્યારે ચક્કર આવ્યાં. તે દિવસ મે વાંચવામાં વીતાવ્યા. ત્રીજા અને ચાયા દિવસે પણ તેજ ક્રમ રાખ્યા. તે વખતે મારાં બધાં ગાત્ર ગ્લાનિયુક્ત થઇ ગયાં હતાં, પણ મારૂં મન અત્યંત શુદ્ધ-પ્રસન્ન થયું હતું. પાંચમાે દિવસ વીત્યા પછી મને પાછી શક્તિ આવી હેાય તેવું જણાયું. કેટલાેક વખત આંટા માર્યા અને પછી લખવાની શરૂઆત કરી. વિશેષ ચમત્કાર તેા એ હતા કે, મારા પેટમાં ખીલકુલ અન્ન નહિ છતાં એટલું વાંચવાના અને લખવાના ઉત્સાહ કાેેે જાેે ક્યાંથી આવી ગયાે! એટલું લખવું વાંચવું મારાથી ઘણાં વર્ષ થયાં બની શક્યું, નહેાતું. ઉપાષણના પહેલા ચાર દિવસમાં મારૂં વજન ૧૫ પોંડ એાર્લું એટલું વજન એાછું થવાનું કારણ મારા શરીરમાંના વિકારા હતા, એમ મતે જણાયું. ત્યાર-પછીના ૮ દિવસમાં બીજા ૨ પૌંડ વજન એાછું થયું. એટલા દિવસમાં મને નિરા સારી આવી. દરેક દિવસે ૬ કલાક ગયા પછી મને ક્ષાંણતા જણાતી; પણ ઠંડા પાણીથી સ્તાન કરી શરીર સાક કરવાથી કરી હુશિયારી આવી જતી. છેવટે દિવસે દિવસે ચાલતાં વધુ થાક જણાતો. મને બિછાનાપર પડ્યું રહેવું ઠીક નહિ લાગવાથી ૧૨ દિવસ ગયા પછી મે[.] ઉપાપણ બંધ કર્યું. તેરમે દિવસે મેં થાડા નારંગીના રસ લીધા, તે સિવાય કાંઇ ખાધું નહિ. પછીના બે દિવસ ખાર ખાર નાર ગીના રસ ઉપર રહ્યો અને પછી દૂધ પીવા લાગ્યા. પહેંસે દિવસે અક્રિક કલાકે અક્રિક ખ્યાલા દૂધ પીધું, બીજે દિવસે પાેેે ખાેં પાંચા કલાકે અકેક પ્યાલા દૂધ પીધું અને પછીથા અધી અર્ધા કલાકને આંતરે એક પ્યાલા દૂધ પીવા માંડ્યું. એટલે હમેશાં ચાર શેર (૮ ક્વાર્ટ) દૂધ પીવા લાગ્યાે. એટલું દૂધ પચતું નહેાતું, પણ તેના ઉપયાગ ઝાડા થઈ કાઠાે સાક થવામાં થયાે; તે**યા** કરી દરેક અવયવને અન્નરસ પહેાંચવાથી હળવે હળવે શક્તિ આવવા લાગી. એવા ખારાકથી એક દિવસમાં મારૂં વજન સાડાચાર પૌંડ વધ્યું અને ૨૪ દિવસમાં ૩૨ પૌંડ વજન વધ્યું.

શરીરમાં સ્ફર્તિ

નકરા દૂધ ઉપર રહેવાથી મારા મનમાં અત્યંત શાંતિ અને પ્રસન્નતા રહેતી તથા માનસિક વ્યાપાર અતિ ઉત્સાહપૂર્વક ચાલવા લાગ્યા. વળી કાંઇ શારીરિક પરિશ્રમ કરવા એમ મને જણાયું. આગળ હું ચાલવાના શ્રમ કરતા, ડુંગરા ઉપર ચઢતા; પણ તે મહેનત હું ઘણી મુશ્કેલીયે જેમ તેમ કરી શકતા. પણ આ ઉપાયણ કરવાથી મારા શરીરમાંના વિકાર નીકળી ગયા. પછી હું કસરતશાળામાં જઇ એહદ શ્રમ કરવા લાગ્યા. તે શ્રમ કરવાથી મને ગ્લાનિ નહિ જણાતાં ઉત્સાહ અને બળ વધવા લાગ્યું અને મનમાં હુંશિયારી આવી. મારા સ્નાયુ આ કસરતથી ઘણા દઢ થયા અને હું મોટા પહેલવાન થઇશ એમ મને જણાયું. પહેલાં હું અગ્નિમાંલ—અપચાના દરદથી ક્ષીણ અને સત્ત્વહીન થઇ ગયા હતા, પણ હાલમાં મારૂં શરીર પુષ્ટ અને માખણ જેવું કુમાસદાર થયું છે તથા મારા શરીરમાં તેજ—ઓજ પ્રાપ્ત થયું છે. પહેલાં મારે ભાજન કર્યા પછી એક બે કલાક સ્વસ્થ પડ્યું રહેવું પડતું, પરંતુ હાલમાં જમ્યા પછી ગમે તે કામ કરવાની સ્કૃતિ રહે છે. પહેલાં મારે કાંઇ તે કાંઇ રેચ લેવાની જરૂર પડતી, હવે તેની કાંઇ પણ ગરજ રહી નથી. મારી ડાેક હવે કદી પણ દુ:ખતી નથી. હાલમાં હું ખુલ્લે માથે વરસાદમાં કરી શકું છું, ગમે તેવી ઠંડીમાં પણ કદી પણ દુ:ખતી નથી. હાલમાં હું ખુલ્લે માથે વરસાદમાં કરી શકું છું, ગમે તેવી ઠંડીમાં પણ

ઉધાડી જગ્યામાં બેસું છું; તેાપણ મને શરદી થતી નથી. હાલમાં મને ઘણું ખળ અને ઉત્સાહ જણાય છે તે એટલું કે, મને જરા પણ પ્રુરસદ મળે તેા કસરત કરવા મંડી જાઉં છું. આટલા ખધા દિવસ હું દૂધના આહાર ઉપર રહ્યો છું, રાંધેલા અન્નને બીલકુલ અડક્યાે નથી."

અતિઅન્ન વિષમય ને સર્વ રક્તદાષનું કારણ છે.

અપવાસ-લિપાયલુથી આવા વિલક્ષણ ગુલ પ્રાપ્ત થાય છે તે બાબતમાં વૈદ્યક શાસ્ત્રજ્ઞોનો વિશેષ સિદ્ધાંત એ છે કે, શરીરમાં જોઇએ તે કરતાં વધુ પ્રમાણમાં અન્ન જાય છે, એટલે તે સડવા લાગે છે અને દેહમાં વિષમય પદાર્થોના એટલા બધા જમાવ થાય છે કે મળ બહાર કાઢનારી ઇદ્રિયાથી એટલા બધા મળ બહાર કાઢી નાખવાનું બનીશકતું નથી; તેથી રક્તવાહિની નાડીએથી રુધિરાલિસરસ બરાબર નદિ થઇ શકવાથી જયાં ત્યાં લાહીની ગતિ અટકે છે અને તેથી મસ્તકશૂળ, સંધિવાત, પક્ષાઘાત, મધુમેહ વગેરે વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે. આ પ્રમાણે રક્તદાષ વધવાથી તેના પાષક ધર્મ કમી થાય છે, અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થનારા ઉત્સાહ નષ્ટ થાય છે. એવી દેહની સ્થિતિ થઇ એટલે શૈત્ય, ફેક્સાંના વિકાર, ક્ષય, તાવ વગેરે રાગ સત્વર પેદા થાય છે.

અપવાસથી મળવિકારના નાશ

ઉપોષ્ણુ-લંઘન શરૂ કરવામાં પહેલાં તો કુધાની પીડા સહન કર્યા પછી જૂદા જૂદા રસ ઉત્પન્ન કરવાના વ્યાપાર અધ થાય છે અને અન્ન પચવાના વ્યાપાર ચાલુ રહેવાથી જે શક્તિના વ્યય થતા હતા તે અટકે છે. આ પ્રમાણે દેહના એ વ્યાપાર અધ પડવાથી મળ સાક્ષ કરવાનું કામ શરૂ ચાય છે. તે બરાબર ચાલવા માટે સાધારણ રીતે પાણી પીતા રહેવાની જરૂર છે. ઉપોષ્ણુ કરવાથી જીલ ઉપર સફેદ અરી વળે છે, પસીનામાં અને ધાસોવ્ધાસમાં એક પ્રકારની ખરાબ વાસ આવે છે. એ શરીરમાંના મળ બહાર નીકળવાનું ચિલ્ન છે. શરીરમાંના સઘળા વિકાર નીકળી જતા સુધી આવી સ્થિતિ રહે છે. તે નીકળી ગયા પછી જીલ કરી સાક્ષ્યાય છે અને ભૂખ સારી લાગવા માંડે છે. અપવાસના દિવસે પ્રતિદિવસ એકેક પોંડ વજન એાલું થતું જાય છે. પ્રથમ તે! શરીરમાં ચરખીના ભાગ વધારે પ્રમાણમાં હોય તા કમી થાય છે અને પછી સ્તાયુમાંના નકામા પદાર્થ ખલાસ થાય છે. ત્યારપછીજ ખરૂં ઉપોષ્ણુ શરૂ થાય છે. કેટલાક ક્ષેષ્ઠ ચાળીર. પચાસ અપવાસ કરે છે. ઘણા દિવસ લંઘન કરવાથી શરીરની વાસ્તવિક પુષ્ટતા રહે છે. ચરળાવાળા માણુસો દુખળા થઈ ગયેલા જણાય છે.

નિયમિત લંધનજ લાભકારક છે.

માં મિંકલે અરના અનુભવ ઉપરથી હિંદુસ્થાનમાં ઢામ ઢામ ઉપોષણનો વા ચાલ્યો છે. તેનો અનુભવ પ્રગટ થયો કે ઘણા લોકા ઉપોષણ કરવા લાગ્યા હતા. તે અરસામાં દરભંગાના મહારાજાએ ૭ ઉપવાસ કર્યા હતા. તેઓના કેટલાએક આશ્રિત લોકાએ પણ ઉપવાસ કર્યા હતા અને ત્યારપછી એ વાત આગળ વધ્યાંજ ગઇ હતી. વેદાદિ કાળથી માંડીને આજસુધીના આર્ય ધર્મ-વૈદ્યકશાસ્ત્રો તા ઉપવાસ-લંધનનું મહત્ત્વ પાકારીજ રહ્યાં છે, પણ તે તરફ આપણી શ્રહા કેટલી એાછી છે તે આ ઉપરથી જણાઈ રહે છે. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે લંધન રાગશામક છે તે વાત ખરી, પણ તે નિયમિત થવાથીજ ખની શકે છે. તેના અતિરેક થાય તા અથવા વિરુદ્ધ પ્રકૃતિના માણસ કરે તા તેથી કાયદાને ખદલે તુકસાન થવા સંભવ છે. ગમે ત્યારે ગમે તે પ્રકૃતિના માણસ લંધન કરે તા તેથી કાયદા થતાજ નથી. અલખત્ત, સ્વસ્થ પ્રકૃતિના માણસ નિયમિત રીતે કે પંદર પંદર દિવસે કે તેવી કાઇ પહિતાસર લંધન કરવાની પરિપાડી રાખે તો તેથી અવસ્ય તેનું શરીર આરોગ્યપૂર્ણ રહી શકે. વૈદ્યક શાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે દેવપ(વાત–પિત્ત–કક્)નું વૈષમ્ય થવાથી વ્યાધિ ઉત્પન્ન થાય છે. વાયુ, પિત્ત અથવા કફ વધી જવાશી જ્યારે વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે તેનું શમન કરવા માટે લંધનની જરૂર રહે છે. હરહમેશ આહારવિહારથી અજન્ણતાં પણ દેવવેષમ્ય પ્રાપ્ત થઇ જયા છે અને તેથી પંદર–વીસ દિવસે એકાદું લંધન કરવાથી દેવસામ્ય થઇ જવાને લીધે એ વ્યાધિના અંકર નષ્ટ થાય છે; પણ ગરીખ સ્થિતિના માણસો

જેઓને સંપૂર્ણ પૌષ્ટિક સ્તિગ્ધ ખારાક મળતા નથી; જેઓનાં શરીરા ક્ષી શુ થઈ ગયાં હાય અને જેઓને બૃંહણ ખારાક મેળવાની જરૂર હાય અને તેવા ઉત્તમ ખારાક મળવાથીજ જેઓનાં શરીર આરાગ્ય રહી શકે એમ હાય, તેવા માણસાને લંધન કરાવવામાં આવે તા તેઓ અવશ્ય ક્ષય, કૃશતા વગેરે વ્યાધિયુક્ત થયા વિના રહે નહિ. તેવા માણસાને લંધનથી લાભને બદલ ગેરલાભજ થાય. હિંદની ખાસ વિચારવાયાં પરિસ્થિત

હિંદુસ્થાન સરખા દેશના બધા લોકોને લંઘનના ઉપદેશ હિતાવહ થાય, એ અસંસવિત જણાય છે. ઘણાખરા લોકોને અન્ન નહિ મળવાથી રંગુની ચાંખા જેવા હતકા પદાર્થો ઉપર નભવું પડતું હોવાથી પ્લેગ, કૉલેરા જેવા ભયંકર રાગાના ભાગ થઇ પડે છે, એવા મત યૂરાપીય દાકતરાના પણ ખુલ્લો છે. કેટલાએક શ્રીમંતા અને રાજા લોકાની વાત કરવાની તથી, તેઓ ભલે ખુશીમાં આવે તેટલાં ઉપાષણ એકસાથે કરે, પણ સામાન્ય વર્ગના માણસાના દિષતનું નિરીક્ષણ કરતાં તેઓ માટે આ બાબત વિરુદ્ધજ જણાશે. સાધારણ માણસાના શરીરમાંના દોષોનું વૈષમ્ય થયું હોય તા તે માત્ર અન્ત નહિ મળવાને કારણે થતા (પરાણે થતા) ઉપવાસને લીધેજ છે. એટલે હિંદમાં માટેભાગે લંઘન તા ચાલુજ છે. તેમાં વળી વિશેષ લંઘન કરવાના વા વાયો અને લોકકૃત્તિ તે તરફ દોડી તો તે હિંદી પ્રજ્નાં દુર્દેવજ સમજવાં. આથી કરીને એમ સમજવાનું નથી કે, લંઘનના ઉપયોગ કાઇએ કરવા નહિ. અવશ્ય લંઘન યોગ્ય માણસે કરવું. સ્વસ્થ–નિરાગી માણસે પંદર પંદર દિવસે એકાદું ઉપાષણ કરવું. (અગિયારશે અગિયારશે ઉપવાસ કરવા) તો તેથી અવશ્ય ધાયદો થશેજ. પણ આ તો મોટાની પછ્યાં તેના, શ્રીમંતની પછવાડે ભૂખે-મરતા લોકો પણ અતિલંઘન કરવા ઘસડાય તો તેને સામાન્ય જનસમાજની દુર્દશાનું ચિહ્નજ માની શકાય; અને તેવી સામાન્ય સ્થિતિના માણસો ખીજની પછવાડે ઘસડાઇ એ પ્રમાણે કરવા જય એટલે ગુણને બદલે અતિલંઘનથી થનારા અવગુણજ તેણે પોતાપર વહારી લેવા જેવું બને.

(१-४-१८१२ ना "गुजराती" मां क्षेभड:-श्री. छवराम अक्षीहास वैद्य)

९५-आभिभावकों से पूछताछ.

૧-અભિભાવક કે નાતે, આપકે ઉપર એક ખડી ભારી જિમ્મેદારી હૈ. યહ આપ જાનતે ઔર તદનુકૂલ વ્યવહાર કરતે હૈં યા નહીં ?

ર-જળાની શિક્ષા કી ખિનસ્ખત પ્રત્યક્ષ ઉદાહરણ કા અસર કહીં જ્યાદા પડતા હૈ; અત-એવ જો ખાતેં અપને ખાલક કે લિયે આપ ઉપયોગી સમઝતે હૈં, અથવા જિન્હેં આપ ઉપમેં લાના ચાહતે હૈં, ઉન્હેં આપ અપને આચરણ મેં બી લાતે હૈં?

૩–ખાલકો કેા ચાહિયે કિ સખેરે જલ્દી ઉદે' ઔર આલસ્ય કા ત્યાગ શૌગ સે નિવૃત્ત હોા મુંહ હાથ ધા કર દતૌન–કુલ્લે સે નિખટ જાય'; પર આપ ભી ઐસા હી કરતે હૈં યા નહીં '

૪–પ્રાતઃકાલ ખાલકાં સે ભજન યા શ્લોકાં કે રૂપ મેં ઇશ્વર કા ગુજુ–ગાન કરાતે હૈં યા નહીં ? આપ સ્વયં ભી કભી ઇશ્વરારાધના કરતે હૈં ?

પ–બાલકાં કા વ્યાયામ કે લિયે પ્રાત્સાહન દેતે હૈ યા નહીં ? આપ ખુદ બી વ્યાયામ કરતે **હૈ**ં? ૬–શ**રી**ર મે તૈલ–મર્દત કે લાભ આપને બાલકાં કા સમઝાયે હૈ યા નહીં ?

૭-આજકલ કે બાજારુ તૈલ હાનિકારક હૈ યહ આપને ઉન્હેં બતાયા હૈ?

૮-ઢંડે પાની સે નહાને કે લાભ આપને ખાલકાં કા સમઝાયે હૈ યા નહીં?

૯-નહાતે વક્ત શરીર કે કિસ ભાગ કા સાવધાની સે રગડના-ધાના ચાહિયે, યહ ક**બી** આપને ઉન્હેં બતાયા હૈ ?

૧૦-પાની મેં તૈરના સિખાયા હૈ યા નહીં?

૧૧–નહાને કે ખાદ શરીર કે કિસ ભાગ કે ખૂબ રગડ કર પેાંછના ચાહિયે, યહ આપને ઉન્હે બતાયા હૈ ન ?

૧૨–નહાને કે ખાદ શરીર પર તૈલ કી માલિશ કરને યા સિર મેં તૈલ ડાલને સે કિસ તરહ કી ગંધ આતી હૈ. યહ આપને ઉન્હેં સમઝા દિયા હૈ?

૧૩–ઠેંડે પાની સે નહાતે સમય હંમેશા સભસે પહલે સિર, નાભિ કે આસ–પાસ કા ભાગ, ગુદા, જનનેંદ્રિય ઔર ઉસકે નિકટવર્લા ભાગ કા ધોના ચાહિયે. આપને ઉન્હેં યહ ખતાયા હૈ યા નહીં ઔર ક્યા આપ સ્વયં ભી ઐસા કરતે હૈં?

૧૪–આંખો કા ધાને કા વિધિ આપને ઉન્હેં સિખાઇ હૈ યા નહીં ! ઈસસે હેાનેવાલે લાભ ભી આપને ઉન્હેં બતાયે હૈં!

૧૫-આપકે બાલક અપને દાંત કિસ ચીજ સે સાક કરતે હૈં ? દાંતાં સે શરીર કી તંદુ-રસ્તી કા ક્યા સંખધ હૈ ઔર દાંત સાક કરને કે લિયે અમુક મંજન યા દતૌન ઠીક હૈ, યહ કભી આપને ઉન્હેં સમઝાયા હૈં?

૧૬-થૂક ઔર લાર કા તાંદુરસ્તી સે ક્યા લાંબાંધ હૈ, યહ આપને અપને બાલાંકા કા સમઝાયા હૈ? ૧૭-ભાજન ચળા-ચળા કર ખાતા આર પાતી ચૂસ-ચૂસ કર પીના ચાહિયે. યહ આપને, અપને આચરણ દ્વારા બાલાંકાં કા સમઝાયા હૈ યા નહીં?

૧૮-કિર્મી કાર્ય ક્રી મફલતા કે લિયે એકાગ્રતા, અભ્યાસ, ચરિત્રખલ ઔર આત્મવિશ્વાસ આવશ્યક હૈ. યહ આપને ઉન્હેં ખતાયા હૈ?

૧૯-ખાલકાં કે લિયે તાજા દૂધ ઔર સાદે ખાનપાન કી તાે આપને વ્યવસ્થા કર રંકખી હૈન ? ૨૦–ખાલકાં કે સામને ચાય, ભગ, ગાંજા, અકીમ, મદિરા, સિગ્રેટ–હુક્કાદિ નરીલી ચીજો કા વ્યવહાર તાે આપ નહીં કરતે હૈં ન ?

ર૧-ઘર-ગૃહસ્થી કે પચડે તો આપ બાલકો કે સામને ખાલ કર નહીં રખતે?

રર-જીવનસંતામ મેં પગ-પગ પર શક્તિ કી આવશ્યકતા હૈ, ઔર અપને કામ કે લિયે કિસી દૂસરે પર નિર્ભર ન રહેં કર સ્વયં હી ઉસે કરના બડપ્પન ઔર **સુદ્ધિમાની કા ચિ**હ્ન હૈ. યહ આપને બાલકો કેા સમઝાયા હૈ?

૨૩–સત્ય, અહિંસા, નિલેલિ, ક્ષમા, ધૈર્ય, સાહસ આદિ સ**દ્યુણ મનુષ્ય કે બૂષણ હૈં,** યહ આપને ઉન્હેં બતાયા હૈ યા નહીં?

૨૪-મિના મહત્ત્વાકાંક્ષા કે કાેઇ વ્યક્તિ તરક્કી નહીં કર સકતા. યહ ખાત આપને ઉન્હેં ખતાઇ હૈ યા નહીં? ઔર આપકે ખાલક મહત્ત્વાકાંક્ષ્મી હૈ યા નહીં, ઇસપર આપ પૂરા ધ્યાન તાે રખતે હૈ ન?

રપ-અપને દેશ, સંમાજ, જાતિ કે પ્રતિ તો આપકે બાલક અપને કર્તવ્ય કાે સમઝતે હૈન ? (ચૈત્ર-૧૯૮૫ ના "ત્યાગબૂમિ"માં લેખકઃ-એક ભારતીય)

९६-एक आदर्श कार्यकर्ता

ઉસકા નામ થા ખેમા ઔર કામ થા વૃક્ષવિશેષ તથા પીપલ લગાના, ઉનકો રક્ષા કરના ઔર સાર્વજિનિક જલાશય કા સાર્ક કરના. વહ ગરીખ, ઇસી કારણ અવિવાહિત જાટ થા; એક ગૃહરથ કે યહાં સાધારણ નૌકર થા. દિનભર અપની નૌકરી કા કામ કરતા થા ઔર રાત મેં પીપકાં કા, ઉસકા સારા અવકાશ—નહીં—નહીં, વિશ્વામકાલ ભી ઇસી કામ મેં ખર્ચ હોતા થા. પૌય—માધ કા જાડા ઔર વૈશાખ—જ્યેષ્ઠ કો ધૂપ કાઇ બી ઉસકે માર્ગ મેં રાહે ન અટકા સકતી શી. હમ લોગ કહતે હૈં ''ભાઇ! અમુક કાર્ય કરના તા ચાહતે હૈં; પર, ક્યા કરેં, અવકાશ હી નહીં મિલતા!'' પરંતુ પરાધીન હૈાને પર બી ઉસે અવકાશ કી કમી કરી કી લગન થી.

રાત કે ખારૂહ ખજે કા સમય થા, એક સંખંધી કેા ખિદા કર કે લૌટ રહે થે કિ પીપસોં મેં ખલખલાહટ–સી સુન પડી. ''કૌન શે' પૂછને પર ઉત્તર મિલા ''ખેમા !'' ''ક્યા કર રહે હેેાશે'' ''પીપસોં મેં પાની દેરહા हૂં.'' ''ઇસ સમય શે' 'હાં, આજ ઔર દિનોં સે થાડી જલદી આંખ ખુલ ગઇ.'

ઇસ નિશીય કાલ મેં જળ સારા સંસાર તિદ્રાદેવી કી ગાદ મેં વિશ્વામ કરતા હૈ, યા તા અપને અધે માતા–પિતા કે લિયે પાની લાને શ્રવણકુમાર જા સકતા હૈ, યા કિસી પરમાર્થ કે લિયે ખેમા કે સદશ પરાપકારી જીવ.

ઉસને પીપલ, નીમ આદિ વૃક્ષ સૈકડાં લગાયે, જિનકી દંડી છાયા કા ઉપયાગ પ્રત્યેક આદમી કર સકતા હૈ. હમ કિસી આદમી કા થાડા–સા ઉપકાર કર દેતે હૈં, તા ઉસે જન્મભર કે લિયે અહસાન સે લાદ દેતે હૈં ઔર ચાહતે હૈં કિ વહ કભી હમેં ઇસકા બદલા ભી દે; કિસી સંસ્થા મેં દાન દે કર ચાહતે હૈં કિ વહ હમારી કીર્તાપતાકા દેશદેશાન્તર મેં ઉડા દે. ભલા વહ ઇન વૃક્ષો સે કિસ બદલે કી આકાંક્ષા કરતા થા શે એચારે જડ વૃક્ષ ઉસકી કીર્તા–પતાકા કહાં તક ઉડા સકતે થે શે પર, ઉસે ઇસકી પર્વાહ નહીં; વહ તા નિઃસ્વાર્થ ઔર મૌન કાર્યકર્તા થા.

ખરસોં ખીત ગયે, વહ ધીરે−ધીરે વૃદ્ધ હેાને લગા; અંત મેં ઉસઝા ઇ'દ્રિયાં શિથિલ હેા ગઇ, શુદ્ધાપે સે લડને કી શક્તિ ન રહી. યહ દેખ કર કુછ ઉદાર સજ્જનોં ને ઉસકી થાેડી સી વૃત્તિ બાંધ દી, જિસસે વહ અપના નિર્વાદ કર લેતા થા. ભલા ઉસકી આવશ્યકતા ી કિતની થી? પેટ ભરને કાે દાે રાેટી ઔર તન ઢાંકને કાે ગજ ભર કાં ટુકડા.

પર વહ થક કર મુંદ માેડનેવાલા નહીં થા, વહ તાે ખંદા ખહાદૂર કા પરિભાષિત વીર થા. શૂરા સાેઇ જાનિય જો લ3 દીન કે હેત, પુરજા પુરજા કટ મરે કભી ન છેાઉ ખેત.

અખ ભી વહ ખાલી ન ખૈઠતા, પીપલો કી રક્ષા ઔર તાલાબ કી સફાઇ કે લિયે **લરસક** પ્રયત્ન કરતા હી રહતા થા.

રાત્રિ કા ચૌથા પહર થા, વહ તાલાખ કા ધાટ ધા રહા થા; મિરગી કા દૌરા હુઆ (ફેક્ક ચઢી આવ્યું) ધમ સે તાલાખ મેં જા પડા. પિતા કી ગાદ મેં પુત્ર કી નાંઇ વહ સદા કે લિયે સા અસા હિસી તાલાખ કા સાફ કરને ઔર ઇસીસે વૃક્ષાં કે લિયે પાની લે જાને મેં ઉસને તન-મન-ધન તા સમર્પણ કિયા હી થા. અંત મેં દૈવ ગતિ સે જીવન ભી સમર્પિત હો ગયા.

યહ દરિદ્ર, અશિક્ષિત અતએવ હમારે શબ્દોં મેં મૂર્ખ મનુષ્ય હી હમારા આદર્શ બનને યોગ્ય હૈં. લમ કામ કરતે હૈં થોડા, ઔર શાર મચાતે હૈં અધિક. હમારે પ્રત્યેક કામ મેં ધન, જન, અવકાશ આદિ ન માલૂમ કિતની આવશ્યકતાયેં ચીન કી દિવાર બન જાતી હૈં; પર ઉસે કનમોં સે એક બી ચીજ કી કમી ન હુક. લાગ અપને આપ હી વૃક્ષો કી રક્ષા કે લિયે સહાયતા દેતે થે; પર આજ ઉતકા પર્વાહ કિસીકા બી નહીં હૈ. કયોંકિ કાક આગે ચલનેવાલા નહીં હૈ. અતએવ પ્રત્યેક કાર્ય કે લિયે આવશ્યકતા હૈ એક નિઃસ્વાર્થ ઔર મૌન કાર્ય-કર્તા કી. ફિર કામ દેખ કર સહાયતા કરનેવાલે તા અનેકા મિલ હી જાતે હૈં, ક્યોંકિ દુનિયા અંધા નહીં હૈ. યહ કસૌડી હૈ, જિસપર કસે જાને કે બાદ બૂઠે કા અનાદર ઔર સચ્ચે કા આદર હોતા હી હૈ. કામ શરૂ કરતે હી જો લોગોં સે સહાયતા પાને કી આશા કરતે હૈં વે 'અરહણ કી ચોરી ઔર સૃષ્ઠ કા દાન' કર કે વિમાન કી બાટ જોહતે હૈં. (ચૈત્ર-૧૯૮૫ના ''ત્યાગભૂમિ"માં લેખકઃ-શ્રી. લક્ષ્મીત રાયણ પચીસિયા)

९७-विज्ञान अने शोधखोळ

મતુષ્યકૃત સૂર્ય°

વિજ્ઞાનની પ્રગતિ એટલી બધા થઇ છે કે કુદરતી બનાવા અને શક્તિએહું અનુકરણ સફ-ળતાથી કરી શકાય છે. સૂર્યના જેટલા પ્રકાશ અને ગરમી પેદા કરવાની શોધ કરવામાં આવી છે; અને એટલેશ નહિ અટકતાં, તે ગરમીવડે, જમીનમાં નહિ, પરંતુ પ્રયાગશાળામાં રાસાય- િણક ખાતરવડે બરણી કે ડબામાં માટી ભરી વાવવામાં આવેલાં બીયાંમાંથી પાક ઉતારવાની (અને તે પણ કુદરતી પાકના કરતાં અડધાથી પણ એાછા સમયમાં) શાધા અને સફળ પ્રયોગો થયા છે. અમેરિકાની કેલીફાર્નિયા યુનિવર્સિટીના ખેતીવાડી ખાતાના બે વિજ્ઞાનીઓએ ૩૦૦ કેન્ડલ પાવરની બત્તીઓમાં "આરગન" ગેસ ભરી સૂર્યના જેટલું તેજ અને ગરમી પેદા કરી પ્રયોગશાળામાંજ બરણીઓમાં ખાતરના જેવા ગુણવાળાં રસાયણા ભર્યાં અને ત્યાંજ ઘઉંનું વાવેતર કર્યું. અને એ ઘઉંના વાવેતરમાંથી માત્ર ત્રણ મહીનામાં ઘઉંના પાક ઉતાર્યો, જયારે બીજ સાધારણ જમીનમાં ઘઉંની વાવણી પછી પાકને એાછામાં એાછા પાંચ મહિના લાગે.

અમેરિકાની પ્રયોગશાળાઓમાં માત્ર સૂર્યના પ્રકાશજ નહિ પણ જૂરી જૂરી ત્રહ્નુઓ, ચામાસું, ઉનાળા, શિયાળા તેમજ વાવાઝાડાં અને તાકાના પણ ઉભાં કરવાનાં સાધના છે. ત્યાં આગળ રંગ અને વાર્નિશાનું ટકાઉપણું જોવા માટે, એટલે કે તે કેટલાં વર્ષ સુધી કામ અપશે તે જાણવા માટે તેને સખત ગરમી, સખત ઠંડી, સખત વર્ષ અને વાવાઝાડાંના કૃત્રિમ અખન તરામાંથી પસાર કરવામાં આવે છે, અને પછી તેની ખાત્રી કરવામાં આવે છે.

વનસ્પતિમાંથી માટર માટેનું ખળતણ

ડેનિયલ હેાા નામના એક અમેરિકન વિજ્ઞાનીએ પોતાની પ્રયોગશાળામાં એવું એક યંત્ર ખનાવ્યું છે કે જે વડે તે કેટલીક જાતની વનસ્પતિઓમાંથી માેટરમાં કામ આવે તેવું નહી જાતનું પ્રવાહી ખળતણ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આવી રીતે તેણે ખળતણ ઉત્પન્ન પણ કર્યું છે અને તેના અખતરા કરતાં તેને માલમ પડ્યું છે કે, તે ગેસાલીન કરતાં સારૂં કામ આપે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ તે એટલું બધું સરતું પડે છે કે એક ગેલનની કિંમત બહુ તો એક આના જેટલીજ પડવા જાય.

હવાનાં માજાવડે ખારાક અગડતા અડકાવવાની શાધ

યૂરાપ-અમેરિકામાં લોકા ખાવા માટે પાઉં, બીરકીટ અને રાટલી બજારમાં બનાવેલીજ ખાય છે. તે ખારાકીની ચીજો વધારે વખત રહે તો બગડી જાય; એટલે એવી રીતે બગડતાં અટકાવવા માટે જે કાંઇ શાધ કરવામાં આવે તે ઘણી અવકારદાયક લેખાય છે. અમેરિકાની સીનસીના યુનિવર્સિટીના પ્રૉફેસર સ્નીડરે એવી શાધ કરી છે, કે જે જંતુઓ રાટલી થયા પછી તે રાટ-લીને બગાડી નાખે છે તે જંતુઓને મારી નાખવાં હાય તા રાટલીને રેડીઓની માફકનાં અમુક પ્રકારના હવામાંનાં માજાંઓમાં મૂકવી જોઇએ. આવી રીતે જે રાટલી ઉપર પ્રયાગ કરવામાં આવ્યા હાય તે રાટલી આઠ દિવસ સુધી બગડતી નથી. દૂધ, નારંગીના રસ તેમજ બીજા ખારોકા પણ જે જંતુઓથી બગડી જાય તે જંતુઓના પણ આવીજ રીતે નાશ કરી શકાય છે.

જમીન ખેડવા માટે હાથીઓ

જમીત ખેડા માટે બળદ અને ધોડા વપરાયા જેયા છે, પરંતુ એ કામમાટે હાથીઓનો ઉપયાગ સાંભજ્યા નથી; છતાં હાલમાં એવી ખબર મળી છે કે, આદ્રિકાના બેલ્જીઅન કેાંગા પ્રદેશમાં હાથીએા માટી સંખ્યામાં થતા હોવાથી, ખેતી કરવા માટે હાથીઓના ઉપયાગ અખતરા-

×

×

રૂપે કરવામાં આવ્યો હતો, અને તે ઉપર્થા માલૂમ પડ્યું કે, બેથી દશ વર્ષસુધીની ઉમરનાં હાથીનાં અચ્ચાંએ આ કામ માટે ઘણાં ઉપયોગી અને સસ્તાં થઇ પડે છે. નાના હાથીઓને શીખવવા માટે એક માટા હાથી કામે લગાડવામાં આવે છે. એક હાથી બે દિવસમાં અઢી એકર જેટલી જમીન ખેડી શકે છે, અને ખર્ચ ટ્રેક્ટર કરતાં લગભગ દશગણા ઓછા થાય છે.

× × ત્રણ માર્ટલ લાંબા ઝુગદા

ઈંગ્લેન્ડમાં હાલમાં એક ગંજાવર અુગદો ડુંગરમાં કારવામાં આવે છે. ઈંગ્લંડમાં મરસી નદીની નીચે લિવરપૂલથી બર્કનહેંડ જવા માટે ઘણી ઉંડાઇએ આ સુગદો ત્રણ માઇલ જેટલો લાંબા થશે. કામ ઇ. સ. ૧૯૩૦ માં પૂરૂં થશે. પહેાળાઇમાં તે ૬૪ પુટ પહેાળા થશે અને એની અંદરથી એક કલાકમાં ૩૦૦૦ માટેરા પસાર થઇ શકશે. એક્કી સાથે ચાર માટેરા લગાલગ સાથે પસાર થઇ શકશે. જોકે એમાં એવા નિયમ કરવામાં આવશે કે, દરેક માટેરે બીજી માટરથી ૧૦૦ પુટ જેટલા અંતરે રહેવું.

લ્ ઉંઘ માટે કાળાે રંગ

ઇટાલીમાં ગાંડા માણુસા માટેની ઇસ્પીતાલના એક ડાંક્ટર મેરીએા પાન્ઝેએ ધણા દરદી-ઓની તપાસ કર્યા પછી જાહેર કર્યું છે કે, ઉંધ લાવવા માટે કાળા રંગ ઘણા ઉપયાગી છે. જે એારડામાં કાળા રંગની દિવાલ હોય, એાડવા-પાથરવાની ચાદરા અને એારીકાં કાળા રંગનાં હોય ત્યાં ઉંધ નહિ આવતી હોય તેવાને પણ જલદી ઉંધ આવી જાય. જેઓને ઉંધજ નહિ આવતી હોય અને એને લીધે ચિત્ત ઠેકાણે નહિ રહેતું હોય તેવા માટે આ ઉપાય ઘણા સારા છે એમ એક જર્મન ડાંક્ટર રડોલ્ફ કાટઝનું પણ કહેતું છે.

× × × × દિરિયામાં કલાકના ૭૦ માઇલની ઝડપે જનારી બાેટ

અત્યાર સુધીમાં સ્ટીમરા વધારમાં વધારે ૩૦ માઇલનીજ ઝડપે જઇ શકે છે. એક ફ્રેંચ ઇજનેર એવી જાતની બાટ જેવી નાની સ્ટીમર બનાવી છે, જે કલાકના દરિયાઇ ૭૦ (જમીન ઉપરના ૮૦) માઇલની ઝડપે જઇ શકશે; એટલુંજ નિક પણ ગમે તેવા તાકાની દરિયો હાય છતાં ડૂંખેજ નિક. તાકાનમાં પણ ૪૦ થી ૫૦ માઇલની ઝડપે જતાં તેને મહેનત પડશે નિક. આ ફ્રેંચ ઇજનેર આરડીએન રેમી છે. તેણે એક વર્ષ પહેલાં નાના માંડેલ—નમુના તૈયાર કર્યો હતા. તે પ્રમાણે હવે એક બાટ બનાવી છે, જે બે લંખગાળાકારના હવાથીજ ભરેલા અને બંધ કરી દીધેલા સિલિંડરા ઉપર મૂકવામાં આવી છે. આ બાટમાં કપ૦ ઢાંમ યાવરનું ગેસાલીનથી ચાલનું માટર એન્જીન રાખવામાં આવ્યું છે. આ એન્જીન ચાલે ત્યારે એ બાટ પાણી ઉપર ઝપાટાબંધ ચાલી જશે અને એમજ જણાશે કે, પાણીથી પણ જરા ઉચે ઉડતી હાય તેવી રીતે અસાધારણ ઝડપથી જશે. આ બાટમાં એ ઇજનેર માત્ર કુ માણસને લઇને દ્રાંસથી ન્યુર્યાર્ક સુધીની મુસાકરી માત્ર ૬૦ કલાકમાં પૂરી કરવાના ઇરાદા રાખે છે. આખા આટલાંટિક મહાસાગર તે પાતાની બાટમાં એળંગવાના અખતરા પાર પાડશે. પછી એવી બાટા સ્ટીમર કંપનીએનને ખનાવી આપશે, જેથી સ્ટીમરા ખંદરથી સેંકડા માઇલ દૂર હાય ત્યારે સાંથી ટપાલ લઇ આવવા તેમજ સ્ટીમરા ખંદર છોડી ગઇ હાય તે પછી પણ ટપાલ પહેાંચાડવાના કામમાં ઘણી ઉપયોગી થઇ પડવા સંભવ છે.

(તા. ૭-૧૦-૧૯૨૯ના અહવાડિક ''મુંબઇ સમાચાર''માં સ'પાદકઃ—રા૦ જયંત)

×

९८-शोषणनीतिना संचा

મુડીવાદે સરજેલી વિષમ સમાજરચનામાં પ્રસરી રહેલી શિક્ષણપદ્ધતિની સમાજવાદી સમીક્ષા

શિક્ષણશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે, શિક્ષણનું ક્ષેત્ર એકદેશીય વિચારાના પ્રચારથી અલિપ્ત છે. એમાં આ 'મતવાદ' કે તે 'મતવાદ'ને સ્થાન ન હોય. શિક્ષણ તો રાજદારી કે સામાજિક મંતવ્યાના સીમાડાથી વેગળું રહીને વિદ્યાર્થીઓને શક્તિવિકાસનો સંદેશ આપે છે; માટે એમાં સમાજવાદ, સામ્યવાદ, મજીરવાદ કે રાષ્ટ્રવાદનો રંગ નજ પૂરવા જોઇએ, એમ શિક્ષણશાસ્ત્રના નિપુણો દાંડી પીડીને પાકારે છે. અને છતાં, એજ શાસ્ત્રીઓ મુડીવાદનાં મંતવ્યાપર આખાયે શિક્ષણશાસ્ત્રનાં નેંડાણ કરવાનું ચૂકતા નથી. જે સાધનસંપત્ર વર્ગના તેઓ સબ્યા છે, તેજ વર્ગના સ્વાર્થીની દમારત તેઓ પ્રાથમિક કેળવણીથી માંડી વિશિષ્ટ શિક્ષણસુધીનાં સધળાં ક્ષેત્રામાં ખડી કરે છે. આજની કુલઝપટ કાંક્ષેજો, શાળાઓ, ઉદ્યોગમંદિરા, આશ્રમા, વિદ્યાપીઠા અને વિશ્વામાં એકજ અવિચળ મુડીવાદની પ્રેરણાની એ પ્રવૃત્તિ કરે છે, અને ભાવિ નાગરિકાના ઘડનર માટે આ સમાન સમાજરચનાના આદર્શો ઉભા કરે છે; પણ 'શિષ્ટ વર્ગો'ના સ્વાર્થીનું આ પ્રચારકાર્ય તા સઘળી સંરથાએશમાં વ્યાપક છે, એટલે શિક્ષણશાસ્ત્રીઓની નિષ્ણાત નજરમાં એ માત્ર કેળવણીના સ્વાલાવિક ક્રમ બની રહે છે.

એક હિંદમાંજ નહિ પણ આખી આલમમાં શિક્ષણપ્રથાએ આ મુડીવાદના ધારણેજ ધપે છે. એટલે એ પ્રયાઓનું ઉદ્ધં ધન કરતી કાઇ પણ પહિત શિષ્ટવર્ગમાંથી સરજાયેલા શિક્ષણ-શાસ્ત્રીઓની આંખમાં ખુંચે છે. આજથી એ વર્ષ અગાઉ હિંદના એક વિખ્યાત શિક્ષણનિષ્ણાત સજ્જન લંડનની શિક્ષણશાસ્ત્ર પરિષદમાં પધારેલા. ધનપતિઓના ધારણે રચેલા શિક્ષણસિદ્ધાંતા-થી છલકાતું મગજ લઇ એ વિદ્યાવિશારદ પુરુષ બહિંત સીધાવ્યા. ત્યાં તેમણે કાઇ શેરીમાં શાળાનાં બાળકોને સમાજવાદનાં સ્ત્રોથી શાભતા વાવટાસમેત સરધસમાં કૂચ કરતાં અને શ્રમ-જવીઓના અધિકારાનું સંગ્રામગીત લલકારતાં દીઠાં. વિદ્યાધિકારીનું કાળજાં ક્કડી ઉઠ્યું. વર્ષ-માનપત્રના પ્રતિનિધિને મુલાકાત આપતાં તેણે કહ્યું કે "નિર્દોષ બાળકાને આ ઉમરે આવા રાજ-દારી વિચારાવડે બગાડવાં એ ખરેખર દિલ વિદારનારી વસ્તુ છે. કંઇ નહિ તા પ્રાથમિક કેળ-વણીમાં તો બાળકાને કાઇ પણ પ્રકારના પ્રચારકાર્યથી વેગળાં રાખવાં જોઇએ."

શિક્ષણશાસ્ત્રીઓની આ સર્વમામાન્ય મને દશા છે, અને એ મને દશા કેવળ જીઠ્ઠી છે. વસ્તુતઃ બાલમાનસમાં રાજકારણના શિક્ષણનું મંડાણ બાળકની પ્રત્રાશક્તિના પ્રારંભ સાથેજ થાય છે. જયારથી જીવનની જરૂરિયાતો અને એ સંપાદન કરવાની પ્રાથમિક પદ્ધતિ તે સમજવા માંડે છે, ત્યારથીજ તેનું સામાજિક, આર્થિક અને રાજદારી શિક્ષણ શરૂ થાય છે. તાલેવંત વર્ગમાં જન્મેલા અને એ વર્ગથી નિયંત્રિત એવી રાજસત્તાની શાસનપ્રથા નીચે ઉછરેલા બાળક પ્રારંભ-થીજ મુડીવાદી શિક્ષણનું સંપાદન કરે છે. એની આસપાસ મુડીવાદની મહત્તા સ્થાપનારાં સાધનો એકઠાં મળે છે. ધરઆંગણે એને અનુચરાનાં જૂથ પંપાળે છે, નિશાળમાં એને શિક્ષકા માનથી બાલાવે છે, સમાજમાં એની ચાલાકી ઉપર મુડીવાદનાં વાજી ત્રા તારીક પાકારે છે. અન્ય માનવાપર અધિકાર સ્થાપવાની, એ માનવાથી અધિક સગવડા બાગવવાની, એમનાથી ઉંચેરી માનસિક તાકાત ધરાવવાની અને એ તાકાત કિયરદત્ત ને પ્રકૃતિપ્રણીત છે એમ સમર્થન કરવાની મનાદશા તે શાશવથીજ સેવે છે. મુડીવાદને મહત્તા આપતા ધર્મ ગુરુઓ તેને દાને ધરના સપુત્ર ગણે છે. એના માટે ઉદ્યાનો, આનંદગઢાં અને મંદિરાનાં બારણાં હરદમ ખુલાં રહે છે. તેના માનવંત પિતા અનેક પ્રવૃત્તિઓમાં પૈસા આપી સમાજના શિષ્ટ પુરુષ અને છે, એટલે તે પુત્ર એ સઘળું મુડીવાદનું જ પરિણામ છે એમ સમજે છે. સાધનહીન શ્રમજીવીઓ ઉપર સીતમ

-ચલાવવામાં તે ઈશ્વરદત્ત અધિકારના અમલ જુએ છે. સમાજમાં સળગી રહેલી આર્થિક અ-સમાનતાને તે કાેે અગમ્ય શક્તિએ યાેેેલા ન્યાયનાેેજ પરિપાક લેખે છે.

અને શાળામાં જઇને પણ મુડીવાદની મહત્તા સિવાય તે અન્ય શું શીખે છે? મહેનતુ માનવસમાજને ચૂસતા મુઠ્ઠીભર મુડીદારોની સંપત્તિના સંરક્ષણના પાઠ તેને કહે છે કે "તારે ચારી ન કરવી." સમાજપર સમૃદ્ધિવાનોનો પંજો બીડી રાખવા માટે તેને કાપીશુક આદેશ આપે છે કે 'માટાઓને માન આપા.' વ્યવદારમાં ગમે તેવાં અળખામણાં આચરણા કર્યાં હોય તેની યાગ્યતા સિદ્ધ કરવા માટે પાઠય પુસ્તકા પાકારે છે કે "ઇશ્વર દયાળુ છે, સવારસંજ તેની સ્તૃતિ કરવાથી સઘળાં પાપોના પાટેલા દૂર થશે." પણ આ સઘળાં પાપ, અપરાધ, ચે.રી અને ચક્ષમપાશી આજની અવળી સમાજરચનાનાં સીધાં પરિણામ છે; માટે તેની સામે બળવા સળગાવવા જોઇએ એમ કાઇ પાઠયપુસ્તક શીખ આપે છે? સંપત્તિના સપ્ટાઓ ઉપર આળતા મુડીદારાની બીંસ અભંગ જાળવવા માટેજ સરજાયેલી શિક્ષણપદ્ધતિને એવી શીખ ક્યાંથી પાપાય? કાઇપણ બાળપાથી એમ નથી બાલતી કે 'દરેક બાલકે—પછી તે તાલેવંત હોય કે મિશ્કીન હોય –મહેનત કરીનેજ રાટેલા રળવા જોઇએ, અથવા તા સમાજમાં સહકાર અને આર્થિક સમાનતા પાપવા માટે પ્રત્યેક માનવની સાથે તેણે સંપત્તિના સર્જનમાં હિસ્સો આપવા જોઇએ. તનમનની તાકાત એ તા આર્થિક અવસ્થાનું સીધું પરિણામ છે અને સંપત્તિની વહેંચણી, બ્રમ અને સમાનતાના પ્રમાણમાં પાડવાથી સમાજના કેટલાયે સડા દૂર થશે.' આમ સમજવવાની તકલીફ કાઇ પણ શિક્ષણશાસ્ત્રીએ ઉઠાવી છે?

આંખ સામે ક્ષણે ક્ષણે ઉકળતી આ નક્કર હકાકતા સામેય આપણને વિદ્યાવિશારદા એમ ઠસાવવા મથે છે કે, કેવળણીમાં વર્ગવિશ્રહ, રાજકારણ કે સ્થાપિત સ્વાર્થ જેવું કંઇજ નથી. તો પછી શાળાએમાં અને કાંલેજોમાં રાજાઓના રક્ષણ માટે કશ્વિરસ્તુતિએ શામાટે થાય છે કે શા માટે કાઇ દાન દેનારા ધનપતિઓનાં શુણગાનાના માંપાકથી બાલકાનાં મનપર કડીવાદની અપ આંકવાના પ્રકટ પ્રયાસો આચરાય છે કે ખરૂં જોતાં પ્રાથમિક શાળાએ અને કાંલેજો તથા કિંડર-ગાર્ટન અને માન્ટેસરીનાં મંદિરા આ મુડીદાર વર્ગની સ્વાર્થસાધનાનાં સમર્થ શસ્ત્રો છે. સમાજપર સત્તાના દાર ચલાવતા એક મુડીદારો અને સામ્રાજ્યવાદીઓના વર્ગ. આ આખીયે અવળી સિદ્ધાણ-પદ્ધતિનો પ્રચુર ઉપયોગ પાતાના હિતપ્રચાર માટે કરે છે. વિશ્વભારતી, ફેલાશીપ રકૂલ અને દક્ષિણામૂર્તિ ભવન જેવી સંસ્થાએ આ વર્ગવિશ્રહમાં એકજ અબડામાં બેસી મુડીવાદને પાયે છે. સરકારની આંખ તળે ચાલતી શિક્ષણસંસ્થાએ પણ પાઠયપુસ્તકા અને પાઠકાદારા સામ્રાજ્યવાદના વાંસો થળકે છે.

બીજી બાજી આમવર્ગને માટે ઉલાં કરવામાં આવેલાં શિક્ષણમંદિરામાંની કળવણી, મુડી-દાર માલેકા માટે નફા સર્જનારા અધીન શ્રમજવીઓ ઉત્પન્ન કરવાનાજ ઉદ્દેશ રાવે છે. અન્ન આપનાર, પગાર પાઠવતાર, પાલન કરનાર માલેક ઉપર અપૂર્વ વકાદારી રાખવાના ઉપદેશ એ કેળવણી આપે છે. એ શિક્ષણ આર્થિક અને માનસિક ધારણે શિક્ષિતાના કંઇએ વિકાસ સાધતું નથી. એના આખા વ્યુહજ એ વિકાસના અવરાધમાટે અને પગારદાર ગુલામીના સર્જન માટે ગાઠવાયા હાય છે. મુડીદારા રપષ્ટ સમજે છે કે, એકલા પશુખળથી શ્રમજીવીઓને ઘુંડણલર લાવી શકાશે નહિ; એટલે મહેનતુ માનવા અને એમનાં બાળકાના માનસપર વફાદાર ગુલામીના સંસ્કારા સ્થાપવાની કાબેલ યાજના એમણે ખડી કરી છે. એ યોજનામાં ઈશ્વરપ્રણીત આર્થિક અવસ્થાનું, અધ્યાત્મવાદનું અને માનવના 'ઉદ્ધારક' ધર્મનું તૃત સૌથી સળળ શસ્ત્ર છે. દેવમંદિરા અને મહર્ષિઓના મઠા આ મુડીવાદનાં વ્યવસ્થિત સાધના છે. વર્તમાનપત્રા અને વિદ્યાલયા એનાં અધિક હથિયારા છે. ધર્મ અને ઈશ્વરના લય નીચે મહેનતુ માનવસમાજ એના 'અન્નદાતા' સામે ઉઠતાં થરથરે છે. 'માત્રવેવો મવ' 'આ માર્થવેવો મવ' જેવાં અનેક સત્રો એને પાલક-પ્રત્યે વફાદારી દાખવવાના આદેશ આપે છે. વસ્તુતઃ એ પાલક પાલક નથી, અન્નદાતા નથી; પણ

મુડીના સાચા ઉત્પાદકા પાસે વધારેમાં વધારે શ્રમ કરાવી એાછામાં એાછા પગાર આપનાર અને સંપત્તિના સષ્ટાઓની મહેનતનાં મિષ્ટ કલાપર કૃર તરાપ મારનાર લૂંટારા છે, એમ કાેં શાળાએ, દેવમંદિરે કે મુડીવાદી વર્તમાનપત્રે આજ સુધીમાં સમજાવ્યું છે?

મુડીવાદી સમાજસ્થનામાં વિદ્યાલયનાં મુખ્ય બે કામ છે. એક તાે તે આમવર્ગની એાલાદનું માનસ મુડીવાદ માટે ભકિતપ્રચુર ખનાવે છે; અને બીજું તે સત્તાધારી વર્ગના વિદ્યાર્થી-એાને શ્રમજીવીએાપર આંકુશ આરાપવા માટે પલાેટે છે.

શ્રમજીવીએ!ના માનસમાં ગુલામી સિંચવા માટે સત્તાધારી વર્ગે શિક્ષકાનાં તાલીમખાનાં ખડાં કર્યા છે. એમાંથી તૈયાર થયેલા વિદ્યાગુરુએ! નિશાળે નિશાળે મુડીવાદની અધિરાજક સત્તાના અચળ પાયા આરોપતું શિક્ષણ આપે છે. એ નિશાળામાં અમુક સમયસુધી કેળવણી લઇને બહાર પડેલા મહેનતુ યુવક પાતાના માલેકને અન્નદાતા લેખી અજબ વધાદારીથી તેના આદેશ ઉઠાવે છે. આજે બધી શાળાએમાં વિદ્યાર્થીએ!ને જે શિક્ષણ સાંપડે છે તે તેમને મુડીવાદી સમાજવ્યવસ્થાના વાહક બળદા બનાવવા માટેજ છે.

જે જે અમલદારાના હાથમાં કેળવણીનાં ખાતાં છે, તે સલળા મુડીવાદના પૂજારીઓજ હોય છે. શિક્ષણની સંસ્થાઓમાં કાઇ વિપ્લવવાદી માણસ પ્રવેશ ન પામે તેની તેઓ ઉધાડી આંખે અવિસ્ત સંભાળ રાખે છે. 'વિદ્યાદેવીનાં પવિત્ર મંદિરા'માં કાઇ ભયાનક તત્ત્વ ન પેસી જાય એટલા માટે મુડીવાદે એ મંદિરાને માખરે અનેક ચાંકીદારા ખડા કર્યા છે. કાઇ પણ દેશમાં (રશિયા સિવાયના) શિક્ષણની કાઇ સંસ્થામાં સમાજવાદી શિક્ષકને સ્થાન નથી; કારણ કે તે મુઠીભર છતાં સત્તાધારી સંપત્તિમાનાની વિધમ સમાજરચનાના વિધાતક લેખાય છે. અને એવા શિક્ષક કદી ઘુસી ગયા હાય તો તેને ખૂરે હાલે ખહાર કાઢવાનાં પડયંત્રા સત્વર ચાલુ થાય છે. મુંબઇની એક મુડીવાદી હાઇસ્કૂલમાંથી ભાઇ ઝાળવાળાને મળેલી બરતરપ્રી આ વર્ષ કેન્દ્રિત સત્તાના સાણસાના અભંગ અમલ નથી સૂચવતી?

પાઠ્યપુસ્તકાની રચના પણ આ વિષમ વર્ગલક્ષી ધારણેજ થાય છે. મુડીવાદના ફ્ર્ર સ્વાર્થોનું સંરક્ષણ કરવાની નિરપવાદ ભાવના આ શ્રંથોને પાને પાને જળવાઇ રહે છે. એ પુસ્ત-કાના લેખકા, સંપાદકા અને પ્રકાશકા મુડીવાદ સર્જેલી વિષમ સમાજવ્યવસ્થાના ઉપાસક હાય છે. આ રીતે આખા સામાજિક માનસમાં 'શિષ્ટવર્ગ'ની શ્રેષ્ઠતાના ભૂત ભરાવાય છે. વિદ્યાર્થીને એની મુહિના ઉદ્દેગમકાળથીજ મુડીવાદનાં ગુણ, ક્રીર્તિ અને અન્ય લક્ષણા માટે લાલસા ઉપજે છે. એ શિક્ષણ સંપૂર્ણ કરીને તે સમાજમાં માખરે આવવા મથે છે; સાધ્ય-સિહિના પ્રયાસમાં તે એાહા સમૃહિયાનાની પીઠપર પગ દર્ષ મથાળે પહેાંચે છે; અને પછી કૂવાને કાંઠે પહેાંચેલા શિયાળની પેઠે તે આધારભૂતાને સગવડ મુજબ ઉડી ખાઇમાં હડસેલી મ્રેક છે.

શિક્ષણસંસ્યાઓની બીજી તેમ સાચા શ્રમજીવીઓને ઉત્તમ કેળવણીથી વિરક્ત રાખવાની છે. લાઇસ્કૂલો અને કૉલેજો, વિશિષ્ટ વિદ્યાનાં મંદિરા અને ઔદ્યોગિક આશ્રમાનાં ખારણાં એ મહેનતુ માનવસવાજનાં સંતાના સામે બધ રહે છે. એ મંદિરાને આંગણે તા શાપણનીતિના સર્જનહારાનીજ ઓલાદ ઉભરાય છે. આ વિષમ સ્થિતિ સામે મુડીવાદીઓ વદે છે કે 'અમે કંઇ ' શ્રમજીવીઓ સામે આ વિદ્યાલયોમાં અવરાધ ઉભા નથી કરતા. તેમને એમાં આવતું હોય તા ભલે આવે; પણ એમને ઉંચી કેળવણી માટે મનીષાજ કયાં છે?' આ દલીલ અત્યંત ભરમાવનારી છે. શ્રમજીવનના સંગાયીઓ તેના રદિયામાં પાકારે છે કે, મુડીવાદીઓ વાણીની આ અજબ ઉદારતા દાખવે છે, પણ વિદ્યાલયોની વ્યવસ્થામાં તેઓ હમેશાં અમારી સામે પ્રતિરાધક તત્ત્વા ખડાં કરે છે. એ શિક્ષણસંસ્થાઓના લાભ લેવામાં શિક્ષિતાને નાણાંની નિકાસ એટલી કરવી પડે છે કે શ્રમજીવીઓનાં ખિસ્સાં માટે તે બધી રીતે બાધક નીવડે છે. પુસ્તકા, શ્રી અને બીજાં અનેક લક્રાં ઉપર એટલા બધા ખર્ચ કરવા પડે છે કે શ્રમજીવીઓ એમની સાંપ્રત સ્થિતિમાં એ આર્થિક વ્યય સહન નજ કરી શકે. પ્રજાનો નેવું ટકા ભાગ એક કે અન્ય પ્રકારની મજીરી-

માંથી આજીવિકા રળનારા હાય છે. એનાં ળાળકાને ઉદરપાષણ માટે ઉગતી અવસ્થામાંજ ખેતરા ઉપર અને કારખાનાંમાં કામે જવું પડે છે. મુડીદારા એમનું આર્થિક શાષણ કરી એવી અધમ સ્થિતિ ઉપજાવે છે કે તેમને શિક્ષણ લેવાના સમય પણ ન સાંપડે. ત્યારે શિક્ષણ પ્રંપાદન માટે જોઇતાં નાણાંની વાત ક્યાં કરવી રહી?

આતું પ્રકટ પરિણામ શું છે ? ભવિષ્યમાન માલેકા આવી ઉચી શિક્ષ યુસંસ્થાઓમાં શાષ્ણનીતિની તાલીમ લઇને શ્રમજીવીઓને ચૂસવાનાં ષડયંત્રામાં સળળતા પૂરે છે.

આ રીતે આખીયે શિક્ષાભુપ્રથા વર્ગવિંગહના વિકરાળ પાયાપર કૂચ કરે છે; અંકગણિત-ના દાખલામાં કે ભૌતિકશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતામાં ભન્ને શાપણનીતિની તાલીમ મુડીદાર વિદ્યાર્થાઓને ન અપાતી હોય, પણ ખીજાં પાડ્યપુસ્તકામાં, સામાજિક વ્યવહારાના શિક્ષણમાં, હડી મજુરીના સંખંધનું સંપાદન શીખવવામાં, ઔદ્યાંશિક વ્યવસ્થાના જ્ઞાનદાનમાં અને વિદ્યાર્થા પગલે, પગલે, વર્ગકેન્દ્રિત અને એકદેશીય કેળવણીજ અપાય છે.

હિંદનાં વિદ્યાપીઠામાંથી ખહાર નીકળતા અર્થશાસ્ત્રીઓ અને સમાજશાસ્ત્રીઓની મનોદશાપર જરા નજર નાખા. એ સઘળા 'શાસ્ત્રનિષ્ણાતો'નું માનસ મુડીવાદના રંગાથીજ ખરડાયલું હોય છે. પ્રાંગ ખુશાલ શાહ લલે ગમે તેવા સમર્થ અર્થશાસ્ત્રી કે સમાજવાદના સમજનારા હોય, પણ એના ત્રાનના ઉપયાગ મુડીવાદને મજખૂત કરવા તરફજ દારાયલા રહે છે. જેમ હિંદમાં તેમ બીજા દેશમાં પણ વિશિષ્ટ શિક્ષણ સંપાદન કરનારાઓની મનોદશા મુડીવાદ તરફજ ઢળતી રહે છે. ઇતિહાસ અને ભૂગાળ, જીવનચરિત્રા અને આત્મકથાઓ, એ બધુંજ મુડીવાદની મહત્તાના સ્થાપન માટે શીખવાય છે. નૃપતિઓ, સમ્રાટા, અમીરા, ઉમરાવા, જમીનદારા અને ઉદ્યોગ-પતિઓને દરેક દેશના ઇતિહાસ રાષ્ટ્રના સુકાનીઓ અને સંરક્ષકા લેખવે છે. આ બધા મહાજના બીજાની મહેનત ઉપર લૂંટારાની પેકે મહાલતા હોય છે અને છતાં શાળા-મદાશાળામાં પાઠવાતા ઇતિહાસપ્રંથામાં એમનાં નામ અને કામ ઉપર આદર્શ પુરુષોના ઝળકતા તાજ આરાપાય છે. સંપત્તિનું સર્જન કરનારા મહેનતુ માનવાને પડખે ઉભા રહી રણજંગ ખેલનારા અને એ રણયત્રમાં જીવનની આહુતિ આપનારા વિપ્લવવાદીઓને કાઇ ઇતિહાસ પ્રશંસતો નથી. ક્યાંથી પ્રશંસે? એ શહીદા તા અન્યાયી અધિરજનાના કટ્ટર દુશ્મના હતા; એટલે તેઓ કાવત્રાં- ખાજેમાં ખપે છે. આપણી સઘળી શિક્ષણપહિતિઓના આ વર્ગ લક્ષી સરવાળા છે.

આટલું જાણ્યા પછી કેાણ નહિ પોકારે કે ''શિક્ષણસ'સ્થાઓ એ શાષણનીતિની તાલીમ માટે સર્જાયેલા સંચાજ છે." (તા. ૨૩ તથા ૩૦–જૂત–૧૯૨૯ના ''પ્રજમિત્રકેસરી'' માં લેખક:–મકરકેતુ)

९९-व्रतो अने तहेवारो तंदुरस्ती अने आत्मिक शान्ति माटे छे.

હિંદનાં વ્રતો, ઉત્સવા અને તહેવારા દેખાદેખી, રૂઢિ અને શ્રહારી પળાય છે અને ઉજ-વાય છે. તે બધામાં ગૂઢ તત્ત્વા અને વિજ્ઞાન છે અને બાર મહિનાના તહેવારામાં શ્રવણ મહિના-ના તહેવારાનું વધારે મહત્ત્વ છે અને ધાર્મિક સ્વરૂપે વેદ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. નિત્યની સંધ્યામાં અધમર્પણ મંત્ર એવું સૂચવે છે કે, પૃથ્વી વગેરે પરમેશ્વરે ઉત્પન્ન કરેલ છે. ખાર મહિનાનાં નામા, ત્રતુ વગેરે જ્યાતિષશાસ્ત્રને અનુરૂપ છે. શ્રાવણ સુદ ૧૫ ના રાજ-પૂર્ણિમાને રાજ શ્રવણ નક્ષત્ર હાય છે એટલા માટે શાવણ માસ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે અને પૂર્તેમનું નામ શ્રાવણી રાખવામાં આવ્યું છે. માણસમાં ચાર વર્ણ છે:-ધ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શ્રદ્ધ શ્રાવણી તહેવાર ધ્રાક્ષણાના છે, વિજયાદશમા ક્ષત્રયોની છે, દિવાળા વૈશ્યોની છે અને હોળા શ્રદ્ધોની છે. મતલબ એ છે કે, શ્રાવણીમાં વેદાનું અધ્યયન થવું જોઇએ એટલે વેદ લણવા અને લણાવવા જોઇએ. શ્રાવણી પૂર્ણિમાને દિવસે ઉપાકર્મ, રક્ષાળધન અને શ્રાવણી

કર્મ કરવામાં અત્વે છે દેવયોએ પૂર્ણિમાને દિવસે ચંદ્રગ્રહ્ણ કે સંક્રાંતિ હોય છે તેા ઉપાકર્મ, રક્ષાબ'ધન વગેરે શ્રાવણ સુદ ૫ ને રાેજ કરવામાં આવે છે. ઉપાકર્મ સાથે રક્ષાબ'ધન સ**ંકળા**-યેલીજ છે, એમ ગૃહ્યસૂત્ર કહે છે. શ્રાવણીને દિવસે ઉપાકર્મ કર્યા પછી આચાર્યોને ત્યાં વેદાધ્ય-યન થતું જે પાણી પૂર્ણિમાએ સમાપ્ત થતું. ઉપાકર્મમાં પંચગવ્યા (ગાયનું દૂધ, દહીં, ઘી, મૂત્ર અને છાણ) એટલા માટે વપરાય છે કે તેથી આંતરિક અને બાહ્યશહિ થાય છે. ગાય જંગલમાં ચરીને અનેક વાસ્પતિ ખાય છે અને તેમાંથી છાણ ખને છે. માટે છાણ(ગાખર)ને પવિત્ર ગુરુયું છે. દર્ભાના સપ્તર્ભિમાં કશ્યપ, ભરદ્વાજ, ગૌતમ, અગ્નિ, યમદિક્ષ, અરૂધતી સાથે વસિષ્ઠ અને વિશ્વામિત્ર, એમ સાત ઋષિઓની પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવે છે. શ્રાવણમાં વર્ષાઋતની પ્રળળ-તાથી દુર્વા, અવેંદા (અપામાર્ગ) અને બીઝ દેવી વનસ્પતિએા પુષ્કળ થાય છે. દૂર્વા અમૃત છે, અપામાર્ગ અને કશા (દાભડા) અનેક રાગા તથા પાપાના નારા કરે છે. આ પાપનાશક વસ્તુઓ છે. માર્જન કરવાથી સ્વચ્છતાં, શીતળતા અને પ્રખળતા પ્રાપ્ત થાય છે. પંચગવ્યથી વાત, પિત્ત અને કક્ષ્તા રાગા, રક્તદાષ, ભ્રમ, શ્રમ, વિષજ્વર, અર્શ, સંગ્રહણી, ચુલ્મ, પાંડુ, શૂળ, ખુંજલી, થાસ, આમજવર, અજીર્ણ, સાજા, મૂખ અને નેત્રરાગ, અપરમાર વગેરે મટે છે; દેહશુદ્ધિ **થાય** છે: નેત્રનું તેજ વધે છે; ખુદ્ધિ તેજ થાય છે; ભૂતખાધાનું નિવારણ થાય છે; આયુષ્ય વધે છે; મુંગળરૂપ હાેઇ હુદય હિતકારી થાય છે અને અમૃતસમાન ગુણ કરે છે. માટી અને ભરમથી ચામડી સાક્ થઇ કુષ્ઠરાંગ મટે છે. દાહ, દુર્ગ[ે]ધ, વાતાદિ રાગા નાશ પામે છે.

આ બધી વાતા પાશ્ચાત્ય રંગે રંગાયલા આપણા દાકતર સાહેખાને ગળ નહિ ઉતરે, પણ આજ બાબત અમેરિકા અથવા યૂરાપમાંથી જાહેર થાય તો ડાંક્ટર સાહેખા કહેશે કે, નવી શોધ બહાર પડી છે! છાણમાં જંતુઓ નાશ કરનારૂં તત્ત્વ છે એમ અમેરિકાના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન વિજ્ઞાનશિરામણિ ડૉ. અબ્રહામ લિંકને જાહેર કર્યું છે. વર્ષાજતુમાં પિત્ત સંચય થાય છે તે આ ક્રિયાથી નાશ પામે છે. આ તો ઉપાકર્મનું વૈદ્યક વિજ્ઞાન થયું, પણ તેનું તાત્ત્વિક વિજ્ઞાન તો ઘણું છે. રક્ષાં બંધન ઉપાકર્મ થઇ રહ્યા પછી બપાર પડી થવું જોઇએ. સરસવ, ચોખા અને સુવર્ણની એક પાટલી ખનાવી તેને રેશમી દોરે બાંધી પૂર્વદિશા તરફ ઉભા રહી મંત્રવડે હાથે બંધાવવી. બલિરાજાને રક્ષા બાંધવાથી તે મહાબળવાન અને દાનવીર થયા હતા. પ્રાચીનકાળમાં રાજાએ રાખડી બંધાવી રસ્યાં સામાં સીધાવતા હતા અને વિજય મેળવતા હતા.

ભારતીય વ∃રાંગનાએ વિધમી એાના આક્રમણ વખતે ધર્મદબ્ટિએ રાખડી બાંધી અત્યા-ચારીને ભાઇ બવાવી દેતી અને એ પ્રમાણે પોતાનું પતિવ્રત પાળી લેતી હતી.

વૃતા અને તહેવારાનાં માહાતમ્યા ખતાવનારાં અનેક પુસ્તકા ખહાર પડ્યાં છે, એટલે આ દેકાણે તે બધાનું વર્ણન અશક્ય છે; પણ મુખ્ય તહેવાર નમુનાર્ય અત્રે લખ્યા છે. જૈનધર્મના પર્યુષણ પર્વ પણ શ્રાવણ માસમાં આવે છે. મુસલમાતાના પેગંબરની જન્મતિથિ અને પારસીઓના કેટલાક તહેવારા પણ શ્રાવણમાસમાં આવે છે. હિંદુઓ શ્રાવણ માસને પવિત્ર માસ ગણી એક વખત જમે છે. સ્ત્રીઓ ગાયાની પૂજા કરે છે. શ્રાવણના મેળાઓનું રહસ્ય પણ ઘણું ઉંડું છે.

સુધરેલા ાતાવરણે જનાઇ અને શિખા (ચાટલી) કઢાવી નાખા નેકટાઈ અને ભાખરી દાખલ કરી છે, જે બ્રાહ્મણે સુધી પણ પહેંચી છે. 'સાપ ગયા અને લીસોટા રહ્યા' એ હિસાખે હવે ખધું ''ઢાકરે રાખો'' જેવું ચાલે છે. જ તુવાદના આ જમાનામાં હોટેલા, થીએટરા, રેલ્વે ટ્રેના અને ધર્મ શાળાઓ જ તુઓ ફેલાવે છે. જમતી વખતે નહાવાનું તા દૂર રહ્યું, પણ બહારના સ સર્ગવાળાં કપડાં બદલવાનું અને હાથ, પગ અને માં જે સૌથી વધારે અસ્વચ્છ હોય છે તે પણ ધાવાનું આળસ કહા કે ફેશન કહા તેણે ઘર ઘાલ્યું છે, પરિણામે દર્દો અને અકાળ મરણા વધ્યે જાય છે.

-VE2X2-

(ઑકટાબર-૧૯૨૯ના ''વૈદ્યકલ્પતરું'માં લખનાર ''જે'')

१००-कृष्ण प्रभु कर्मयोगी!

તમે પ્રેમ કેરા પૂર્ણ અવતાર રે, કૃષ્ણ પ્રભ્ર કર્મચાેગી. તમે કર્મમાં કરાવ્યા અધિકાર રે. તમે જાદા છતાં જોગવ્યા વહેવાર રે, તમે જળ પર કમળ આકાર રે, શ્રાવણ મહિનાની મેધલી રે, વદ આઠમની મધરાત રે તમે અવતર્યા કરવા પ્રભાત રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મચાગી. ગાંચા ચારી ગામ ગાંદરે રે, વળી પૂજા કરી પરિવાર, ગારક્ષા ધર્મ શીખવ્યા રે તમે ખની બેઠા આપે ગાવાળ રે, કૃષ્ણ પ્રભુ કર્મયાગી. મથુરાંમાં મારી કંસને રે, કર્યા ઉગ્રસેનને ભૂપ માતાપિતાના ખુંધ છાહિયા રે તમે કેદખાનું કર્યું તીર્યરૂપ રે, કૃષ્ણ પ્રભ્ર કર્મયાંગી. ગુરુને ઘેર ભણવા રહ્યા રે, ત્યાં સેવ્યાં ગુરુનાં ચર્ણ લાકડાના ભારા લેવા જઇ રે તમે શીખવાડયા ગુરુ સેવા ધર્મ રે, કૃષ્ણ પ્રભ્ર કર્મચાગી. ગરીખ સદામા મિત્રને રે, કર્યા પાતાના કરતાં સવાઈ અજાયક વ્રત એનું જાળવ્યું રે તમે ખાંધી ખતાવી મિત્રાઇ રે, કૃષ્ણ પ્રભ્ર કર્મયાગી. યુધિષ્ઠરે યજ્ઞ આદર્યા રે, એણે જમાડયાં ચારે વર્ણ એઠાં પતરાળાં ઉપાડીને રે તમે શીખવાડયા સાચા સેવાધમ રે, કૃષ્ણ પ્રભ્ર કમેં યાગી. પાંડવ કૌરવ કેરા યુદ્ધમાં રે, તમે હાંક્યા અર્જુનના રથ હાથમાં હથિયાર લીધા વિના રે તમે જીતાડીયા મહા જંગ રે, કૃષ્ણ પ્રભ્ર કર્મયાગી. ગીતાગાયનાં જ્ઞાન દાેહીને રે, તમે પીધાં પાયાં અમૃત; વળી વેર્ણુ વગાડી મન રીઝગ્યાં રેતમે વંદનીય છે ઈશ્વર રે, કૃષ્ણ પ્રભ્ર કર્મચાેગી.

''શારદા"ના એક અંકમાં લેખક:–રા. ઇશ્વરલાલ કરસનજી જોશી.

१०१-मृत्यु मरी गयुं रे लोल!

જમજીત જતીન્દ્ર—શહીદનાં શ્રાતન

ખપોરના ખાર વાગી ગયા છે. લાહેરની બાર્સ્ટલ જેલના દરવાજે એક આતુર ટાળું રાહ જુએ છે. વારંવાર દરવાજેથી ખખર કઢાવે છે. સવારના આઠ વાગે અંદર ગયેલ જતીનના ભાઇ કિરહ્યુદાસ હજી પાછા કર્યા નથી. શું હશે ? ડૉક્ટરા ઝપાટાખંધ અંદર જતા દેખાય છે. કાઇ પાછું કરતું નથી, જતીનની સ્થિતિના ભય ઉપજાવે એવા સમાચાર સાંભળવા માટે સૌ તૈયાર ખનીને ઉભા છે. રાજ કરતાં આજ મામલા વધુ બગહેલા લાગે છે.

એટલામાં િરણદાસ પાછા વળે છે. સૌ તેમને વિંટળાઈ વળી પૂછે છે. જતીનને કેમ છે ? ફિકેકે ચહેરે, ઉંડા અવાજે તે કહે છે કે ભાગ્યેજ બે કલાક તે વધુ કાઢે. તેની જીવનદારી ક્યારે તૂરી જશે તે સમજાતું નથી. પછી સપ્ટેમ્બરની ૧૩ મી તારીખે બપોરે ૧ તે ૫ મિનિટ જતીન ગયો. તાર ઉપર તાર છૂટયા, હિંદભરમાં ગમગીની ફેલાઇ ગઇ.

જુલાઇની ૧૩ મી તારીએ જતીને ઉપવાસ શરૂ કર્યા. ભગતિસંગ અને દત્તની લડતમાં એશું સહાતુભૂતિ આપવા માટે પ્રાણુ પાથરવાના નિશ્વય જાહેર કર્યા. દિવસા તા ઝપાટાળધ પસાર થતા ગયા; પણુ રાજદારી કેદીઓની સ્થિતિમાં ફેરફાર ન થયા. ઉપવાસ ચાલુજ રહ્યા. ઉપવાસીઓનાં અંગ જૂઠાં થયાં. હાથપગમાં લાહી કરતું અટક્યું, માત્ર છાતીના ધખકારા સંભ-ળાતા. લાહીની ઉલટીઓ થઇ. ચેતન થીજી ગયું.

એ જતીન કાણ હતા?

જતીન ખંગાળી હતો. નાનપણથી એની મક્કમતા જણીતી હતી. પૈસાના ફંદમાં એ પડેયો નહોતો, ધારે એ પૂરૂં કરવું એ એનો નિશ્ચય હતો. ખંકિમ બિહારી બાબુનો એ જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતો. એનાં સગાંસ ખંધાઓ એને હેતમાં " ખેંદો " કહેતાં. એને એક નાની બહેન હતી, તેના તરફ જતીનને ખૂબ ભાવ હતો. જતીનના વર્ણ કૃષ્ણ હતા અને કિરણદાસના ગૌર વર્ણને જોતાં કાઇ ભાગ્યેજ માતે કે એ બન્ને એક માના દીકરા હશે. એનાં સગાં એને બુડથલ માનતાં, હડીલા ગણતાં, છાકરવાદ સમજતાં. જતીન જ્યારે ૧૦ વર્ષના હતા ત્યારે ૧૯૧૪ માં તેની માતા ગુજરી ગઇ. લારપછી અનેક દુ ખા સહન કરતાં કરતાં માતૃબૂમિને ખાતર ૨૫ વર્ષની જીવાન વયે જતીન સિવાગ્યા.

જ્યારે દેશમાં અસહકારની ભરતી કરી વળી ત્યારે જતીન ઝાલ્યો ન રહ્યો. સત્તર વર્ષના જીવાન જતીન આનાકાની કરવામાં વખત ગુમાવે તેમ ન હતું. એણે પણ સાઉથ સખર્ભન કાંલેજના ત્યાગ કર્યો, અને તનમનથી ઝુંખેશમાં જોડાયા. એના પિતાને આવી વાત ગમતી ન હતી. તેમણે જતીનને બાલાવ્યો ને આવા ઢંગ છાડી દેવા કહ્યું, પણ જતીન આગ્રહી હતા. એણે વિનય-થી પિતાને જણાવી દીધું કે, મારૂં કાર્ય ખાટું નથી ને આપની કિંમતી સલાહ હું સ્વીકારી શકતા નથી. પિતાએ પાતાની સત્તા વાપરી, એ માવિનાના બાળકને કહી દીધું કે, જો એમજ હાય તા કરી ચેર માહું બતાવીશ નહિ! જતીન ત્યાંથી ઉપડયા તે કાંગ્રેસ આરીસમાં શ્રી હેમેન્દ્રનાથ દાસગ્રમાને ત્યાં ગયા. પછી તા સભાઓ, સરધસા, પૈસાની ઉધરાણી એવાં કાંગ્રેસના કાર્યમાં એણે ઝંપલાવ્યું. એ બધામાંથી સમય મળતા તે વખતે તે ટયૂશન આપતા અને તેમાંથી મળતા માત્ર ૧૦ રપિયા ઉપરજ તેના ગુજારા નભી જતા. જતીન કેટલીય વાર સાંજે ખાતા નહિ, અને કેટલીય વાર પાંંઆ ખાઇ પડયા રહેતા. આમ છતાં કાંગ્રેસના કાર્યમાં પણ એનાથી પોતાના પૈસા ખર્ચા દેવાતા. એના મુકામ કાંગ્રેસ આરીસમાંજ રહેતા. મચ્છરના ઉપદ્રવવાળી અને ગંદી જગ્યાએ આવેલી આરીસમાં રાત પસાર કરવી એ પણ કઠણ કામ હતું.

એક રાતે કાઈ ગારા અમલદારે એક ખંગાળી સન્નારી હેમનલિની ધાષ ઉપર પાતાની સાેટી-વડે હુમલા કર્યા. કાંગ્રેસના કાઇ સ્વયંસેવક એના હાથમાંની સાેટી ખુંચવી લીધા. એ સેંદ્રી શુ. ૧૭ તેજ અમલદારને પાછી સોંપવી અને તેની શરમનું તેને ભાન કરાવવું, એવું એ બધાએ નક્કી કર્યું. જતીનના મિત્રાને લાગતું કે એને માટી માટી વાતા કરવાની ટેવ પડી ગઇ છે, માટે તેનેજ કસી જેવા. જતીનને વાત કરી, તે તૈયારજ હતા. સાટી લઇને મી. ક્રીડ પાસે તે ઉપડી ગયા. અમ હુમલા કરનાર મી. ક્રીડ છે એમ સૌએ નક્કી કર્યું હતું. 'એલીસિયમ રા'માં આવેલી મી. ક્રીડની ઑક્સમાં જતીન ગયા ને જણાવ્યું કે, તમારા મુખારક હાથમાંથી ઝુંટવી લેવામાં આવેલી આ સાટી પાછી વાળવા હું આવ્યા છું. મીં ક્રીડે મુલાકાત તા ન આપી, પણ આટલી મહેનત લેવા માટે આભાર તા માન્યા. તે પછી પરદેશી કાપડ ઉપર પીકેટીંગ શરૂ થયું. જતીન તા લાગલાજ ઝપટાયા, તેના ઉપર કામ ચાલ્યું ને યુન્હેગાર કર્યા અને એને ક માસની જેલ ઠાકવામાં આવી. હુગલીની જેલમાં તેને પહેલી વાર સરકારની મહેમાનગીરી ચાખવા મળી. લાંથી છૂટયા એટલે વળા પિતાને લાગી આવ્યું તેથી પુત્રને ઘેર લઇ ગયા અને કાલેજમાં દાખલ કરાવ્યા. જતીન યુનિવર્સિટી "કાર"માં જોડાયા, ઇન્ટર પાસ કરી અને ખંગવાસી ફાલેજમાં છી. એ.ના વર્ગમાં દાખલ થયા.

પણ પઢાવ્યું પઢે એવું પંખા એ ન હતા. એને તા સ્વતંત્રતા માટે તનમનાટ થતા હતા. એને લાગ્યું હતું કે, દેશની આ રિથતિમાં કૉલેજોમાંથી સાહિત્ય કે ઇતિહાસ, ગણિત કે વિજ્ઞાન નહિ શીખીએ તા દેશને કશું ભારે નુકસાન જવાનું નથી; એટલે તે અભ્યાસ કરતા હતા છતાં તેની ચળવળા તા ચાલુજ હતા. દક્ષિણ કલકત્તા છક્ષાની કાંગ્રેસ કમિટિના એ સહાયક મંત્રી હતા, અને ખંગાળ કાંગ્રેસ સમિતિના એ સભ્ય હતા. ૧૯૨૫ ના નવેમ્બર માસની ૨૪ મી તારીખે તે કરી પકડાયા. ખંગાળામાં ચાલી રહેલી ઉપ્ર ચળવળને દાખી દેવાને સરકારે ખાસ કાયદા રચ્યા હતા. તેમાં જતીનને સપડાવ્યા. ત્યારથી તે ૧૯૨૮ ના ઑકટાબર સુધી જતીન અનેક જેલામાં રખડયા.

પહેલાં તાે એને પ્રેસીડેન્સી જેલમાં રાખ્યા. ત્યાંથી મિદનાપુર માકલ્યા. અસહા તાપથી ત્યાં તે એક દિવસ બેભાન ખની જતાં મેમનસિંગની જેલમાં એની ફેરખદલી કરી. ત્યાં વળા નવાે કિસ્સાે Gભા થયા. લેક્ટેનન્ટ કર્નલ એા'લાયન પાતાને પાકી વયના એટલે સૌના પિતા માનતા હતા. એટલે પાતાના સમક્ષ–પિતાના સામે–જતાન જેવું છાકરૂં ખેસા રહેવાના અસભ્યતા કે ગુન્હા કરે એ તેમનાથી ખમી ન શકાયું. જતીનને ઉભા થવા કરમાવ્યું. જતીનને લાવ્યું કે, આ ગારા માર્ક અપમાર્ન કરવા માગે છે. એણે દાંત પીસીને જવાબ દીધા કે ''આવી જ બચ્ચા એા'લાયન! ખાપરી ફાૈડી નાખાશ." એટલે તા પાછા કેસ ચાલ્યાે. જતાને આમ કહી એા'લાયન ઉપર હુમેલા કર્યાે! આવી તરકટી રીતિથી કંટાળી જઇને ઉપવાસ આદર્યા. ૨૦ દિવસ સુધી એણે લંખાવ્યું. તરત તપાસ શરૂ થઇ. સરકારે ધ્યાન પહેાંચાડયું. એાં વ્યાયને જણાવ્યું કે, હું મારી જાતને જતીનના પિતા-તરીકે માનતા હતા; કારણ કે મારી ઉંમર પાકી થઈ છે. બ્રલની મારી મામું છું. પછી જતીને પણ યોગ્ય ખુલાસો કર્યો. આમ સમાધાન થઈ ગયું. હજા સુધી તા ત્રણ-ચાર જેલા જતીને જોઇ હતી, પણ એને નસીએ બંગાળની બધી જેલાના અનુભવ લેવાના હતા. માઆનવાળી જેલમાં એને ધકેલવામાં આવ્યો. ત્યાં તેા દેશભકતાની કસોડીજ કરવામાં આવતી અને જતીન ઉપર પણ ત્યાં ખૂબ વીત્યું. લાંબા કાળ ત્યાં રાખીને વળી પાછા એને ઢાકાની જેલમાં માેકલ્ડે. ત્યાંથી ચિતે-ગાંવની જેલમાં માેકલવામાં આવ્યા. આખરે ૧૯૨૮ ના ઑકટાબરમાં એ છૂટયા. એની તંદુરસ્તી ખગડી ગઇ હતી. એના મગજ ઉપર એની જેલયાત્રા દરમિયાન ગુજરેલા ત્રાપ્તથી ખુખ માડી અસર ઉપજ હતી. એની સ્મરણશક્તિ શિથિલ ખની ગઇ. એની આંખોતું તુર ઘટયું. હવે પહેલાં જેટ**હાં** સ્પષ્ટ એ જોઇ શકતા નહિ. જેલમાંથી ખહાર નીકળ્યા પછી એની પ્રિય ખહેન ગુજરી ગયાના સમાચાર એને મળ્યા. માવિનાના જતીનને એ બહેનથી ઘણા દિલાસા હતા. નમાયા બહેનના જતીન ઉપર ખૂબ ભાવ હતા. જતીન વિચારતા કે, હું ધેર દ્વાત તા ખહેન ખચી જાત. છેલ્લી મહાસભા વખતે સ્વયંસેવકાની જે જંગી કાેજ ઉભી કરવામાં આવી **હ**તી તેમાં એની **ધણી** જહેમત હતી. સુભાષ ખાયુના હાથ નીચે એને અધિકારી નીમ્યાે હતાે, જ્યાં તેણે સુંદર સેવા ં બજાવી હતી. એના અધિકારની રૂએ એ ધારત તો કુંગ્રેસમાં જઇ ધુર'ધર નેતાઓનાં લાષણોના સ્વાદ ચાખા શકત, પણ એ સૈનિક હતા ને પાતાની કરજોનું તેને તીવ ભાન હતું. એણે આખા સમારંભમાં પાતાની જાતને ઘસી નાખી. એટલી જવાબદારી, એટલી મહેનત, એટલી કર્તાવ્ય-પરામણતા જતીનમાં ઉભરાતી હતી.

તે જેલાના પ્રવાસમાંથી રખડીને છૂટયા કે તરતજ કરી પાછા કાલેજમાં દાખલ થયા અને રાજકારણને લગતાં પુસ્તકાના ખહાળા અભ્યાસ કરવામાં એ રાકાયા. સ્વતંત્રતા માટે મથતા બીજા દેશના ઇતિહાસ તપાસવામાં એણે ચિત્ત લગાવ્યું. દક્ષિણ કલકત્તાની રાષ્ટ્રીય શાળામાં એ કવાયત શીખવવા જતા. છ મહિના સુધી તેણે એ કાર્ય ઉઠાવ્યું, છતાં એની સેવાના બદલામાં એણે પાઇ સરખી પણ માગી નથી. એને નાણાંની જરૂર ન હતી એવું તા હતુંજ નહિ. એ તા વખાના માર્યા બધે કરતા હતા. એને ભૂખ્યા પણ ઉદ્યી જવું પડતું હતું, છતાં એ કરી પાછા પકડાયા ત્યાં સુધી કવાયત શીખવવાના સતત કામમાંથી પાછા હઠયા નથી. અનેક સંસ્થાએ સાથે એને સંખંધ હતા અને એ સંખંધના ઉપયોગ શા કરવા તે પણ તેણે નક્કી કરી નાખ્યું હતું. દક્ષિણ કલકત્તામાં સ્વયં સેવકની ચળવળ કેમ કરીને જોસમાં ફેલાય એજ એનું ધ્યેય થઇ પડયું હતું.

જતીનને નિર્દોષ બાળકા બહુ પ્રિય હતાં. સ્ત્રીઓ તરક પણ કાંઇ કેટર વિરાધ ન હતા, છતાં એ પરણવાની તા નાજ પાડતા. એક વાર તેનાજ જેવા સહન કરી કરીને કસાયેલા મિત્ર પરણવા ખેઠા, ત્યારે એને તેના આવા વર્તન તરક ખૂબ આશ્ચર્ય ને ખેદ ઉપજ્યા. એ લગ્નસમાર ભમાં તે ગયા પણ તે શિષ્ટાચારને ખાતર.

દેશ માટે કાર્ય કરનારાઓ જો ગૃહસ્થાશ્રમ માંડી બેસી જાય તા જેટલી નીડરતાથી તેઓ એકલા રહીને મારચા માંડી શકે તેટલી હિંમતથી કાઇપણ જોખમવાળાં કાર્ય તેઓ હાથમાં નજ લઇ શકે, એમ જતીન ખાત્રીથી માનતા. એની જુવાનીના ઉપયાગ એને સ્વતંત્રતા ખાતરજ કરવા હતા. તેના ઉત્સાલને એણે લગ્ન કરી છાંડી દીધા નહિ, પણ દેશની આઝાદીની જે લગની લાગી હતી તે તરફજ તેની મીટ માંડેલી રહી અને લગ્નની વાત તેણે કદી કાન ઉપર ધરીજ નહિ.

ગરીબાઈથી કે ભૂખથી એ મુંઝાતા ન હતા. એ કદી યાચના કરવા જેવી દીન મુખમુદ્રા કરી કરતા નહિ. એવી રીતે ગમગીન ને દીન ખનીને કરતા લેકિને જોઇને એને મનમાં ખૂબ લાગી આવતું. કેટલીક વાર તા ચીઢાઈ પણ જતા. સ્વતંત્રતા માટે ભય હાેવાના એને વિચારજ નથી આવ્યો. એ ૨૫ વર્ષના જીવાન એકજ વિચાર કરતા, એકજ વર્ષન રાખતા–સ્વતંત્રતા અર્થે જીંદગી કના કરવી, હસતે મુખે જીદમાના ભાગ થવાની તૈયારી રાખવી.

પાતાના પક્ષ માટે એ થાય એટલું ખધું કરવા ચૂકતા નિહ. ખંગાળાની પ્રાંતિક કુઁાંગ્રેસ કમિટિની ચુંટણીમાં એછું મતપત્રા અહર ગ્રમ કરેલાં. ખંગાળાની ધારાસભામાં એક સ્વરાજસ્ટ સભ્યને મદદ કરવા પાતાનાજ પિતાના ખિસ્સામાંથી ચુંટણીને લગતા ખાનગી પત્રા એ ઉઠાવી ગયેલા. ઇધારથી દરેક ખાખતમાં કરી હરીને ચાલવાનું એ ભૂલી ગયા હતા. દેવી શક્તિમાં એને વિશ્વાસ હતા, પણ વારંવાર વેદિયા દારની જેમ 'આમ કેમ ખને, આમ તા કરીજ ન શકાય' એવું એ કદી માનતા નહિ. દેશની ખાતર એક પણ તક જતી કરવી એ એને મન ચાપ્પે દેશદ્રોહ હતા. રાજકીય વિચારામાં જે સગાંએ! એનાથી વિરુદ્ધ વિચાર ધરાવતાં હાય તેમનાં આમ પ્રણા સ્વીકારવાં એ એનાથી બની શકતું ન હતું. ન્યાતમાં, સમાજમાં, શિક્ષણમાં - ખધે એકજ વાત, એકજ પહિત, એકજ ચિંતન.

સૈનિકતરીકની જે દગી માટે એને ખૂબ લાલસા હતી. વીરનું મૃત્યુ પામવાની એને પ્રાેશ ઉમેદ હતી. હૃદયમાં એ માયાળુ અને આર્ડ હોવા છતાં એ ખૂબ સખ્ત મુખમુદ્રા રાખતા. કાઇ દિવસ રડયા હોય એવું બન્યુંજ નથી. નિર્ભળતા રાખવા જેટલી મૂર્ખાઈ તા એ કરતાજ નહિ. એને જ્યારે ખાત્રી થઇ કે મારી લડીએા ગણાય છે લારે તેણે કહેવડાવ્યું કે, મારી સાયક્રલ કાઇને ન આપશા. કાંગ્રેસના કામને માટે તે તૂટી જય ત્યાંસુધી એના ઉપયાગ કરજો. મારા પિતાને કહેજો કે, જગન્નાથપુરીમાં જઇ એમની જીંદગી પૂરી કરે, અને છેલ્લે એણે પાતાના સાથીઓને સંભાયાં છે. દેવેન્દ્ર બાઝ અને વિભૂતિ ચેટરજી જેવા વયાયદ કાંગ્રેસના કાર્યકર્તાઓ માટે તેણે સુલાય બાઝને કાંઇ જોગવાઇ કરવા વિનતિ કરી. એ બન્ને જશુ માટે જતીનને બહુ માન હતું.

જતીને મરવાની વાત પહેલેથી જાણી લીધી હતી, એટલે એના શળને કેવા સંરકાર કરવામાં આવે એની વાત પણ એણે જણાવી દીધી છે. હું ખંગાળી કરતાં, હિંદી હોવાનું પસંદ કરૂં છું. માટે મને હિંદીતરીકે આળજો ખંગાળી રીતે નહિ. જો એણે પોતાને વિષે કશું મમત્વ દેખાડ્યું હોય તા આજ વેળા. શરીરના વિચાર એણે કર્યો હોય તા આત્મા ઉડી ગયા પછીના શરીરના, એના પ્રાણું તો એણે સ્વાતંત્ર્યને અર્પણ કર્યો હતા.

લાહેરની જેલમાં જ્યારે એના જ્વર ઉતર્યો નહિ, જ્યારે એની નાડી મંદ પહતી ગઇ, જ્યારે એની જીલ બોલતી બંધ થતી લાગી; ત્યારે સરકારે નીમેલી જેલકમિડિએ જણાવ્યું કે આને છેડી દો. એના ઉપરના શુન્હો સાબીત થયા ન હતો. એ શુન્હેગાર છે કે નહિ તે કાઈ કહી શકે તેમ નથી. એક નિર્દોષ જીવાન હિંદીને ભૂખે રીબાવી માર્યોનું તહેામત સરકાર પાતાને કપાળ ન ચોંડાડે તો તેમાં સરકારની શાલા હતી; પણ વિપરીત થઇ ગયેલી બુહિ વિવેક ભૂલી જાય છે, ન્યાય જોઇ શકતી નથી, ફરિયાદ સાંભળી શકતી નથી. તેમ જતીન ત્યાંજ રહ્યો. એણે જામીન ઉપર છૂટવાની ના પાડી. એમાં તો સ્વમાનના નાશ થતા હતા. એમાં તો સિહાંતના તિરસ્કાર સ્પષ્ટ થતા હતા. જતીન જ દગી માગતા ન હતા, એ તો સિહાંતના જ આયદી હતા.

હિંદુસ્તાનમાં ભૂખે મરતા માણસોની સંખ્યા ઘણી છે, પણ આવી રીતે મરણને ન્હેાતર આપી છે દગી કુરખાન કરનારા વીરલા પણ થાડા નથી. નિર્દોષ, જુવાન, તપસ્વી જુવાને ખાં લાહી છે ટાશે ત્યારેજ સ્વરાજ્યની મહાન સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે, જતીનના જેવી તૈયારી હજારાની છે. ('વિકાસ''માંથી)

१०२-पाटणनुं आयुर्वेद विद्यालय

ગુજરાત અને કચ્છ-કારિયાવાડમાં આયુર્વેદના ઉચ્ચ શિક્ષણ માટે પાટણની શેઠ ઉજમશી પીતાંખર આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલય જાણીતી સંસ્થા છે. હિંદમાં આયુર્વેદની પડતી થઇ હોય અને હું પણ તેના વિકાસમાં નડતર થતી હોય તા તેનાં અનેક કારણામાં રાજ્યાદ્રયની ખામી એ મુખ્ય કારણ છે, તેમાં કંઇક શક નથી. હિંદનાં માટાં દેશી રાજ્યાે પણ આયુર્વેદના પુનરહાર માટે ધર્જીજ થાેડું કરે છે; જો કે તેમાં અપવાદ માત્ર માઇસોર અને વકાદરા રાજ્ય છે. શ્રી. મહારાજા સાહેબે આયુર્વેદના પ્રચાર માટે તેના શાસ્ત્રીય અને સુધરેલા પદ્ધતિએ શિક્ષણપ્રખ'ધ કરવાની આવશ્યકતા જોઇ પાટણના સ્વ. શેઠ ઉજમશીભાઇએ રૂ. ૧ લાખની સખાવત આપતાં તેટલીજ રકમ આપી. એ સંસ્થા સરકારે ચલાવવાનું માથે લીધું છે અને તે સંસ્થામાંથી દર વર્ષે પાંચ-સાત વિદ્યાર્થીઓ જે ચાયા વર્ષની ઉત્તમ કક્ષામાંથી પસાર થઇ નિષ્ણાત લાયક વૈદ્યા-તરીકે બહાર પડે તેમને રાજ્ય તરકથી યોગ્ય ઉત્તેજન પણ આપવામાં આવે છે. તે માટે શ્રી. સરકારતા ગુજરાતી સમત્ર આકર્વેદપ્રેમી પ્રજાએ આભાર માનવા ઘટે છે. અઃ સંસ્થા સારા નિષ્ણાત શિક્ષકા અને બાેર્ડની દેખરેખ નીચે ચાલતી હોઇ તે ગુજરાતમાં સારી, પ્રસિદ્ધિ પામી **ક્ષાેકપ્રિય થતી જાય છે, એ ખુશી થવા જેવું છે; પરંતુ આવી ઉપયાગી સંસ્થાના જે**ટલા ઉત્સા-હથી લાભ લેવા જોઈએ તેટલા ક્ષેવામાં આવતા નથી એ તેના પરિણામ ઉપરથી જોઈ શકાશે. ચાલુ વર્ષની પરીક્ષામાં ચાથા વર્ષમાં છ વિદ્યાર્થીઓ, ત્રીજા વર્ષમાં છ, બીજામાં પણ છ અને પહેલા વર્ષમાં માત્ર ૪ પાસ થયા છે. આ પરિણામ જોતાં સામાન્ય રીતે હજુ ચાર–પાંચ વર્ષ સુધા દર વર્ષે પાંચ કે છથી વધારે વૈદા તૈયાર થઇ નીકળે એમ લાગતું નથી. તા આવી માેડી અને ઉપયોગી સંસ્થાના આ રાજ્યનાજ નહિ, પરંતુ સમત્ર ગુજરાતના વૈદાએ તેમજ એ ધંધામાં હિત ધરાવનારાઓએ વધારે લાભ લઇ આત્મહિત સાથે આયુર્વેદના પુનરુહાર કરવાના શ્રી. સરકારના અને સ્વ. શેઠ ઉજમશીના હેતુએાને સક્ળ કરવા જાહેર વિનતિ કરીએ છીએ. (તા. ૧૩-૬-૨૯ ના "સયાજવિજય"માંથી)

१०३-श्रीऋष्ण परमात्मा उपर मंडायेलो केस

સવારના પહેર હતા. આજે અલકાપુરીમાં દેવ, ગંધર્વ, કિન્નર, અપ્સરા, ઋષિમુનિઓ વગેરે ઇદ્ર મહારાજને કચેરી તરફ જઇ રહ્યાં હતાં અને પરસ્પર હસી હસીને વાતા કરતાં હતાં કે આજે તો શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા ઉપર કાઇ મૃત્યુલોકના માનવી કેસ ચલાવવા આવ્યો છે. આ ચર્ચાથી સમસ્ત રવર્ગનાં નરનારી 'શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન ઉપર કેસ ચલાવનાર મૃત્યુલોકના માનવી કેવા હશે, એ કૃત્હલ્થી ઓજે જોતજોતામાં શ્રી ઇદ્રદેવના દરળાર ખીચોખીચ ભરાઇ ગયા હતા.

શ્રી ઇંદ્ર મહાર જ પોતાના ખહુમૂલ્ય સિંહાસનારઢ હતા. બાજીમાં તેમનાથી ઉતરતાં દેવ-દેવીઓ વિરાજમાન હતાં. સામા આસત ઉપર એક ગરીબ જેવા જણાતા બે બાજીથી ફાેલી ખવાયલા અને જેના શરીરમાં હાડકાં અને માંસવિના કશુંજ ન હતું એવા મૃત્યુલાકમાં આવેલા હિંદ નામના દેશમાં વસતા હિંદુસમાજ નામના મતુષ્યાકાર સ્થિત હતા. અને તેની બાજીમાંજ મૃત્યુલાના માનવી સ્વામી શ્રી. શ્રહ્યાનંદજી મહારાજ વીરતાથી અડગ રીતે આ કેસ કેવી કુનેહથી ચલાવવા તેના વિચારમાં બેઠા હતા, અને એટલામાંજ સભામાં હાે હા થઇ.

સામેથી એ સયુરપિચ્છયુત મુકુટધારી ખંસીના ખજાવનાર, સર્વ મૂલ્યવાન અલંકાર આદિથી વિભૂષિત, જેમની લાછળ મખમલના કિંમતી ઝલ્લા લટેક છે તેવા ભક્તવત્સલ શ્રીકૃષ્ણ પરમાતમાં આવી પહોંચ્યા. સલા એમને જોતાંજ ઉભી થઇ ગઇ અને માન આપ્યું. શ્રી ઇંદ્રે પણ સન્માનથી પોતાની નજીક આલ્ત આપ્યું અને કાર્યવાહી શરૂ થઇ.

શરૂમાં સ્વા. ત્રદ્ધાનંદજી પાતે દબદબાથી દરભારમાં ઉભા થયા અને જણાવ્યું કે, મેં મારા પ્રાણપ્યારા ધર્મના સેવાર્થ દેલબલિદાન સમપ્યું હોવાથી આ શ્રી ઇંદ્ર મહારાજના દર-બારમાં મારા હિંદુ તમાજના મુકદ્દમા ચલાવવાના મને સંપૂર્ણ અધિકાર છે, જેમાં શ્રી ઇંદ્ર મહારાજ કાેઇપણ વાતના વાંધા લેશ નહિ. આ 'હિંદુ સમાજ'—મારા અસીલની નીચે મુજબની ફરિયાદ છે કે જે હું આંક ૧ તરીકે રજી કરે છું.

इरियाह अरछ

''હું મૃત્યુક્ષેષ્ઠમાં ભારતવર્ષ નામના રમણીય દેશના રહેવાસી હિંદુ સમાજ ઘણીજ નમ્રતા-પૂર્વ કે ન્યાયપરાયણ શ્રી ઇંદ્ર મહારાજની વરિષ્ઠ અદાલતમાં ભારતવર્ષમાં દ્રારિકાપુરી નામની નગરીમાં વસેલા અને હાલ ક્ષીરસાગરસાં વાસ કરી રહેલા શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પરમાતમા જે વસુદેવના પુત્ર છે અને ભક્તવત્સલનું ખાટું વિશેષણ જેમને લગાડવામાં આવે છે, તેમના વિરુદ્ધ મારી આ કરિયાદ છે.

જ્યારે દ્વાપર યુગમાં ધર્મના લાપ થવા માંડયા ત્યારે તેમણે અમારા ભારતવર્ષમાં જન્મ ધર્યો હતા, અને બાળપણ્થીજ પૂતના, કંસ, જરાસંધ, ખકાસુર આદિ રાક્ષસોના સંહાર કરવા માંડયા હતા અને શિશુપાળના વધ કર્યો હતા. ત્યારબાદ ધર્મપ્રિય પાંડવાની રક્ષાર્થે કુરુક્ષેત્રમાં અતુલ યુદ્ધ કૌરવ સૈન્ય સામે ખેલ્યું હતું. અને તે સમયે જ્યારે અર્જુનને માહે થયા ત્યારે તેમણે ગીતાનું જ્ઞાન તેને આપ્યું હતું. તે વખતે તેમણે કહ્યું હતું કેઃ—

यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं खजाम्यहम् ॥ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुण्कृतास् । धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे॥

અમે અત્યારે હડહડતા કળિયુગમાં જ્યારે સમસ્ત હિંદમાં મ્લેચ્છાના હાહાકાર વર્તાઈ રહ્યો છે ત્યારે તેમના આગમનની રાહ જોતાં તેમના પ્રથમના શખ્દ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને ખેઠા છીએ. મારૂં શરીર ઇસાઇ અને ઇસ્લામી મતના અતુયાયીઓથી ખવાઇ ગયું છે. હું મરહાપાત્ર સ્થિતિએ હું, છતાં પોતાના વ્યનના ભંગ કરી એટલે વિશ્વાસઘાત કરીને એ કહેવાતા ભક્તવત્સલ શીકૃષ્ણ- ચંદ્ર મારી વહારે આવતા નથી. એટલે ભારતવર્ષમાં અવતાર ધારહ્યુ કરી મારી રહ્યાર્થ ન આવી સાધુ પુરુષાના રહ્યાહ્યું કરવાની કરજમાંથી તેઓ છટકી જવા યત્ન કરે છે. મારી આપ નામ-

દારને કરી નમ્ન અરજ છે કે, તેમને સમજાવી મૃત્યુલોકના ભરતખંડમાં મેાકલવા અને જો તેમ છતાં તેઓ ન આવે તો તેમના ઉપર ન્યાયની ખાતર વારંટ કાઢી તેમને બળજબરીથી પણ મારી રક્ષા અર્થે માેકલી આપવા. ખરેજ હું બહુ દુઃખી છું. મૃત્યુલોકમાં મારૂં રક્ષણ કરનાર કાેક નથી. આપની પાસે હું ન્યાયની આશાએ આવ્યો છું. તા મને અવશ્ય ન્યાય મળશેજ. મેં આ બાબત તેમને લેખિત અરજ કરી હતી, પણ તેના સંતાવકારક જવાબ નથી.

સ્વામી શ્રદ્ધાન દજની દલીલ

આ કરિયાદ પૂરી થતાં સ્વા. શ્રહ્ધાન દેજીએ વધુ દલીલમાં જણાવ્યું કે, આ કરિયાદની ખીના અક્ષરશઃ વિશ્વસનીય અને સત્ય છે. અને તેની સાખીતીના ખધા પૂરાવા મારી પાસે છે. જો તે આરોપી તેના ઇન્કાર કરશે તા હું બધું રજી કરીશ.

અમા ડુંક વિવેચન પૂરું થતાં શ્રી. ઇંદ્ર મહારાજે આરાપી શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને કરમાવ્યું કે, આપના તરફથી બચાવના ધારાશાસ્ત્રી કાેેેે છે ?

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પરમાત્માએ પ્રત્યુત્તર વાળ્યાે કે, હું મારી જાતેજ મારા ખચાવ કરવા શક્તિ-માન હાેવાથા મારે બીજા ધારાશાસ્ત્રીની જરૂર નથી.

શ્રી ઇંડ—તમારી વિરુદ્ધ આ ક્રિયાદ આવી છે. તે બાખતમાં તમારે શું કહેવું છે? તેમાં જણાવેલા આરોપ શું ખરા છે?

શ્રી. કૃષ્ણચંદ્ર—જી હા, આરાય અક્ષરશઃ ખરા છે. પરંતુ હું વિશ્વાસઘાત કરીને હિંદમાં અવ-તરતા નથી એ આક્ષેપ બિનપાયાદાર છે. તેના બચાવમાં હું જણાવું છું કેઃ-

દાપરમાં જ્યારે હું ભારત વર્ષમાં શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના નામથી અવતર્યો ત્યારે આ હિંદુ સમાજ આવા નિર્માલ્ય, દ્વેષપૂર્ણ, માંહામાં કલહિંધ્રય, નિર્ભળ, સ્ત્રીભાળકાનું રક્ષણ કરવામાં અશકત, વિધમી ઓના અત્યાચારાના જવાબ ન વાળતાં મૂંગે મેતે સહનાર લીરુ, હાડિયંજર સમાન હતા. તે સમયે તેનું સુંદર શરીર લલલલા દેવાને પણ મુગ્ધ કરનારું હતું. બલાત્ય, સ્ત્રી-બાળકાનું સંરક્ષણ કરવાને સમર્થ, વિધમી ઓના અત્યાચારના જવાબ વાળી તેમને લરતખંડમાં આવતા અઢકાવનાર અને પાતાની સીમાને અલેદ્ય રાખનાર અજબ પાચનશક્તિવાળા તે હતા. અને એ સ્વતંત્ર ભારત દુનિયાની સુમધુર વાડી હતી, સ્વર્ગનું નંદનવન હતું. ત્યાં પરદેશી સત્તા ન હતી હાં ગુલામીની જંછરા જકડાયલી નહોતી. ત્યાં ન્યાય, વીરતા અને દયાનાં મિલન હતાં. એ યોગ્ય ક્ષેત્રમાં અવતરવામાં હું પણ બેશક મારૂં સદ્લાગ્ય સમજતા હતા. આજના આવા બેડાળ હિંદુ સમાજની રક્ષાર્થ એ ભૂમિમાં અવતરવા માટે પણ ખરેજ મને અણગમા થાય છે. અત્યારે લારત નરકયાતના ભાગવી રહ્યું છે. નથી ત્યાં કાઇ શિવાજી સમા સમાટ અને નથી ત્યાં નરસિંહ અને મીરાં સમાં લકત હદયો. મારા આટલા બચાવથી હું આશા રાખું છું કે, કરિયાદ-પક્ષના ધારાશાસ્ત્રીને સંતાષ થશે. વળી મારા ઉપર અરજી આવી તેના જવાબ મે સુરતના 'હિંદુ' પત્રમાં ગયા વર્ષના એક અંકમાં વાળ્યો છે. ધારાશાસ્ત્રીનું હું તે તરક ધ્યાન ખેત્રું છું. આટલા કથન બાદ હું મારી જગ્યા લઉં છું.

શ્રી ઇંદ્ર—આપના અસીલના ખચાવમાં હવે આપને કંઇ કહેવું છે?

સ્વા. શ્રદ્ધાનંદછ — આપ નામદાર સમક્ષ મારે નિષ્નતાપૂર્વ જાણાવવાનું કે, આરાપી શ્રી-કૃષ્ણચંદ્ર હિંદુસમાજ ઉપર જે જે આક્ષેપો મૂકે છે તે યાગ્ય છે. પણ કહે છે કે, હિંદુ ધર્મના ભક્તો હિંદમાં નથી. એ આક્ષેપના હું સદંતર ઇન્કાર કરૂં છું; કારણકે હું પણ એજ લારતમાં હતો. ધર્મની રક્ષાર્થ વિધર્મી એતે પચાવવાના કામ માટે એક મુસ્લીમની ગાળીથી હું વિધાયો હતો. એથી શું મારી ધર્મભક્તિ સિદ્ધ નથી થતી? વળા મ. રાજપાલ પણ એજ હિંદુધર્મની રક્ષાર્થ વિધર્મીને જવાખ વાળવા એક નાનું સરખું પુસ્તક પ્રકટ કરી એક વિધર્મીના કાતિલ છુરાના ભાગ થઇ પરલાક પ્રયાણ કરી ગયા! શું તેઓ ધર્મભક્ત ન ગણાય? જે માળા ભજે અને ભજના લલકારે તેજ ભક્ત ગણાય? શું શીકૃષ્ણચંદ્રની ડીક્ષનરીમાં ભક્તની વ્યાખ્યા આવીજ છે? એટલામાંજ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર એલી ઉઠયા: નહિ નહિ, હું બેશક આપના તથા મ. રાજપાલના

ખલિદાનને વખાણું છું, પરંતુ તમે ખંને ત્યાંથી શહીદ થઇને સ્વર્ગસદનમાં આવી ગયા છેા. હવે મૃત્યુલોકમાં એવું કયું ભકતહદય રહ્યું છે?

સ્વા. શ્રદ્ધાનં દછ: -હજ દિલ્હી નગરીમાં 'શુદ્ધિ સમાચાર' માસિકના અધિપતિ સ્વા. ચિદાનં દજ મારી જગ્યા સાચવનાર હયાત છે. વળી ડૉ. મું જેનું નામ સમસ્ત ભારતમાં હિંદુ- ધર્મ સેવક તરીકે મશહુર છે. વળી સુરતમાં 'હિંદુ' નામના, વિધર્માં જવાળ વાળી હિંદુધર્મ જતિની રહ્માર્થે દર રવિવારે પ્રક્રેટ થતા અઠવાડીક પત્રના તંત્રી શ્રી ચામનલાલ રેવાશં કર જોષી જેમને ન્યાયાધિકારીએ ૧૩ માસની સખ્ત સજા અને રા. ૧૦૦૦) ના દંડ કર્યો છે, જેમણે વરિષ્ઠ અદાલતમાં અપીલ કરતાં સજા ૧૦ માસ તથા દંડ ૮૦૦) રા. કાયમ રહ્યો છે, જેમો હાલ જેલમાં છે અને ધર્મ ખાતર-તન-મન અને ધનથી ખલિદાન સમપી જેલનાં અસહ્ય કષ્ટ હસતે મુખડે સહી રહ્યા છે. તેમને જેલમાં કેટલું કષ્ટ પડતું હશે તેના ખ્યાલ તેમના વજનમાં ૨૨ રતલના ઘટાડા થયા, એ ઉપરથી આપ નામદારને સહેજે આવી શકશે. આવા અનેક લકતા હિંદમાં હજી પહ્યુ વિદ્યમાન છે.

શ્રીકૃષ્ણ્યાં ક્ર—આપની હકીકત સત્ય છે, છતાં મારે સ્પષ્ટ જણાવી દેવું જોઇએ કે, આત્યારે ભારત અને હિંદુ સમાજમાં ખેશક અનેક ભકતા વિદ્યમાન હશેજ; પરંતુ તે સર્વમાં હું જેમને ત્યાં અવતરી શકું એવું આદર્શ આર્ય યુગલ એક પણુ ખતાવશા? ક્યાં છે વસુદેવ અને દેવકી માતા? ક્યાં છે એ વહાલસોયાં નંદ અને યશાદા? ક્યાં છે એ પ્રણ્યમૂર્તિ રાધા અને રુકિમણી? ક્યાં છે એ ગોકુલ અને વૃંદાવન! અને મારી સુવર્ણમયી દ્રારિકા હજીએ યાદ આવે છે. ક્યાં છે ખળદેવ સમા વીરયોધ ખંધુ, સુલકાસમી યુદ્ધવિશારદ ભગિનીઓ? મારા એ ગાપસખા અને એ ગાપીઓ હજીયે જાણે મારી સમીપજ છે. એ ભારત! અહા એ રમણીય ભારત ખરેજ અત્યંત આદશ હતું. શું તમે એવી સૃષ્ટિ સર્જાવ્યા વિનાજ મને ભારતમાં ખાલાવી તમારા સરદાર ખનાવી મારી હાંસી કરાવવા માગા છાં? જો આ કરિયાદમાં તમારા એવાજ મનાભાવ હાય તા મને માક કરશા. આવા સંજોગોમાં—તમારી આ અપમાનભરી પરિસ્થિતમાં હું આપની એ માગણીના સ્વીકાર ન કરી શકું એ દેખીતી વાત છે.

સ્વાગ શ્રહાતંદજ — ખેશક, આપને એવી સુરમ્ય ભૂમિ, એવા સખા, એવા પરિવાર સંપૂર્ણ પણે નહિજ મળી શકે; પરંતુ તેમાંથી કાંઇક ઉણપવાળા પ્રદેશ અને પરિવાર અમે બેશક અમારી શ્રક્તિ સજબ ઉપજાવી આપીશું. અમે આપને બીલકુલ અપમાનિત નહિજ થવા દઇએ. જરૂરથી અમે આપને સર્વ રીતે મદદ કરીશું અને આપના અવતારને સફળ બનાવવામાં અમારા ફાળા આપીશું જ. આપ જણાવા છેા તે સુધારા તાકીદે કરવાની અમે ખાત્રી આપીએ છીએ. નીતિમાન અને ચારિત્ર્યવાન સૃષ્ટિ અમે જરૂર ઉત્પન્ન કરીશું.

શ્રીકૃષ્ણ્ય ત્ર—ઉપર જણાવેલ સુધારા આ હિંદુ સમાજ તાકીદે કરી દે. હું અવતરી શાકું તેવી નીતિમાન, ચારિત્ર્યવાન, કીર્તિવાન, તેજોપુંજ અને સુદઢ ગાત્રવાળી દેવી તૈયાર કરી દે; મારી દાપર યુગ સમી સૃષ્ટિ ભારતમાં સર્જાવી દે અને યાત્ર્ય ક્ષેત્ર ઉપજાવી આપે તા બિલકુલ આના-કાની વગર મારી ક્રજનું મને સંપૂર્ણ ભાન હોાવાથી મારી સ્વેચ્છાથી ભારતમાં હું અવતાર લઇશા.

આટલી દલીલ ખાદ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે પાતાનું સ્થાન **!**લીધું.

બન્ને પક્ષની તકરાર સાંભળ્યા બાદ થાહા વિચાર કરી શ્રી ઇદ્ર મહારાજે પાતાનું જજમેન્ટ નીચેના શબ્દામાં આપ્યું.

જજર્મન્દ

શ્રી ઇંદ્ર મહારાજની વરિષ્ઠ અદાલતમાં કેસ નં. ૧. વિક્રમ સંવત ૧૯૮૫ ક્રિયાદાઃ–હિંદુ–સમાજ રહેવાસી હિંદ.

વિરુદ્ધ

આરાપી-શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર વસુદેવ. રહેવાસી દારિકાના-હાલ મુકામ ક્ષીરસાગર. હિંદુ સમાજની કરિયાદ મારી સમક્ષ રજી થઇ છે, જેમાં આરાપી આરાપના સ્વીકાર કરતાે હાેવાથી વધુ પૂરાવાની જરૂર નથી. સ્વા. શ્રદ્ધાનંદજીની વકીલાત કરવાની યાેગ્યતા ખરાેેેેેેેેેેેે છે. એ સાંસાપાત્ર છે. છે. આરાપી પાતે ળચાવ કરે છે. તેમાં બન્ને ધારાશાસ્ત્રીની દલીલ ખરેજ પ્રશંસાપાત્ર છે.

શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કે જેમને મૃત્યુલોક પરમાત્માતરીકે હજી સુધી માને છે, તેમના ઉપર મુકદ્દમા માંડવાની અપૂર્વ હિંમત બદલ હું હિંદુસમાજને ધન્યવાદ આપ્યા વિના રહી શકતા નથી; તેમજ શ્રી-કૃષ્ણ પરમાત્માના અસીમ જ્ઞાનને પહેાંચી વળવા જેટલી શક્તિ અને પ્રવીણતા મેળતી સરસ રીતે કરિયાદ રજી કરવામાં સંકળતા મેળવવા બદલ હું સ્વામી શ્રહ્ધાન દજીની યોગ્યતાને પણ આદર આપું છું.

વિદ્વત્તાભરેલી દલીલો ઉપર વિચાર કર્યા બાદ હું હિંદુસમાજને કરમાવું છું કે, શ્રીકૃષ્ણ પર-માતમા અવતરી શકે તેવું દાપર શુગ સમું ક્ષેત્ર ઉત્પન્ન કરવું અને તેમને અવતરવા માટે વિનતિ-પત્ર રજસ્ટર કરીને માેકલવું. જો તેના ઈકાર થાય તા મને જણાવવું. તે પછી હું તેમને ભારત-વર્ષમાં માેકલવા વારંટ વગેરે કાઢવા જે ઘટતું હશે તે કરીશ.

આ ચૂકાદા સાંભળી બધામાં સંતાેષ અને આનંદ ફેલાયાે અને આ રમુજની યાદ કરતા કરતાં સૌ કાેે વીખરાયા.

(તા. ૨૮-૮-૨૯ ના "હિંદુ"માંથી)

१०३-तक्षशिलामां विद्यार्थीओने केवी शिक्षा थती?

તક્ષશિલા-વિશ્વવિદ્યાલય મેં વિદ્યાર્થિયાં કા જીવન કિસ પ્રકાર ખીતતા થા, ઇસ સંખંધ મેં જાતકાં કે એક-દા નિર્દેશાં કા અવલાકન ઉપયોગી હૈ. વિદ્યાર્થી અપને આવાર્ષ કે નિરીક્ષણ મેં રહતે થે. ઉનકે જીવન કે સુધાર પર આવાર્ષ બહુત ધ્યાન દેતા થા. યી કારણ હૈ કિ અનેક લાંતિ કે દંડ બી વિદ્યાર્થિયાં કા દિયે જાતે થે. તક્ષશિલા મેં વિદ્યાર્થિયાં કા શારીરિક દંડ બી મિલતા થા. 'તિલમુઠ્-જાતક' મેં લિખા હૈ—

"એક ખાર કુમાર શ્રહ્મદત્ત અપને આચાર્ય કે સાથ સ્નાન કરને કે લિયે ગયા. માર્ગ મેં એક વૃદ્ધા સ્ત્રી ને તિલ સુખાને કે લિયે ડાલ રકખે થે. વહ સમ્મુખ ભૈડી હુઇ ઉન્ડા રખવાલી બી કર રહી થી. કુમાર ને જબ ઉન તિલો કાે દેખા, તાે ખાને કે લિયે ઇચ્છા ઉત્પન્ન હુઈ. ઉસને મુઠ્ઠીભર તિલો કાે ઉઠા લિયા, ઔર ખાને લગા. સ્ત્રી ને સમઝા 'યહ ભૂખા હાંગા' અતઃ ઉસને કુછ ન કહા ઔર સુપચાપ ભૈડી રહી. અગલે દિન ઠીક ઉસી તરહ કુમાર વ્યક્ષદત્ત ઉસી સમય આચાર્ય કે સાથ ગયા, ઔર ઉસને પહલે દિન કા હી તરહ તિલ ઉઠા કર ખા લિયે. ઉસી તરહ સ્ત્રી ને બી કુછ ન કહા. તીસરે દિન બી કુમાર ને વહી કિયા. અબ સ્ત્રી ચૂપ ન રહ સકા. ઉસને ચિલા કર કહાઃ—'સ'સારપ્રસિદ્ધ આચાર્ય અપને શિષ્યો દારા મુઝે લૂટના ચાહતા હૈ.' યહ કહ કર વહ બાંહ ઉઠા કર રાને લગી; આચાર્ય ને પીછે મુડ કર પૂછા—'ક્યા બાત હૈ માં ?'

'મૈંને સુખાને કે લિયે તિલ બિછાયે હૈં. તુમ્હારે શિષ્ય ને મુટ્ટી ભર કર ઉન્હેં ઉઠા લિયા હૈ. યહ ઉત્તને આજ કિયા હૈ, કલ કિયા થા ઔર પરસોં ભી કિયા થા. ઇસ તરહ તો યહ મેરે સારે ઘર કેા બરબાદ કર દેગા.'

'માં! રાંચા મત, મેં તુમ્હેં ઇસકી કીમત ચૂકા દ્વાંગા.'

'એહ ! સ્વામી, મેં કીમત નહીં ચાહતી, ઈસ લડકે કે એસી શિક્ષા દા કિ આગે સે અસા ન કરે.' આવાર્ય ને 'બહુત અચ્છા' કહ કર દા લડકાં કા ઉસ રાજકુમાર કે દોનાં હાથાં કા પકડ લેને કા આદેશ દિયા, ઔર સ્વયં ઉસૈકા પીઠ પર તીન ડંડે મારે. ઇસ તરહ આચાર્ય ને કુમાર કા ફિર એસા કામ ન કરને કી શિશા દી.

(હિંદી માસિક "સુધા"ના એક અંકમાંથી)

१०४-चेतो, निह तो आपणा हिंदु समाजना पग भागी जहो.

ધર્મનું વાસ્તિવિક સ્વરૂપ ન સમજવાને લીધે પૃથ્વીના પડ ઉપર કેટલાએ અત્યાચારા થયા છે અને થાય છે. ધાર્મિકતા જ્યારે ધર્માં ધતાનું સ્વરૂપ ધારણ કરે છે, ત્યારે તો અવધિ થાય છે. ધર્મને નામે જેટલું લોહી રેડાયું છે, તેટલું ભાગ્યેજ બીજી કેઇ બાબતને માટે રેડાયું હશે. દુનિયાના ઇતિહાસમાં આના દાખલા માજીદં છે. ઇસ્લામના પ્રચાર લોહીથા ખરડાયેલા છે. મુસલમાનોએ અન્ય પ્રજાઓ ઉપર જે ત્રાસ વર્તાવ્યા છે, તે ધર્મને નામેજ વર્તાવ્યા છે. ધર્મને બહાને તેમને બહેકાવવામાં ન આવ્યા હોત તા કદાચ તેમણે તેમ ન કર્યું હોત; પણ આજે આપણે આવી જાતના અત્યાચારા વિષે વિચાર નથી કરવા, પરંતુ આપણા લાઇઓ ઉપર જે અત્યાચાર આપણે પાતેજ ગુજરી રહ્યા છીએ તેના વિષે કંઇક વિચાર કરવા ધાર્યો છે.

હિંદુઓની વસ્તી રર કરાડની ગણાય છે, તેમાં ઓછામાં ઓછા પ થી ક કરાડ જેને હાલ આપણે અંત્યજતરીકે ઓળખોએ છીએ તે લોકો છે. આ લોકોને આપણે અસ્પૃશ્ય ગણીએ છીએ અને તેમ ગણવામાં ધર્મના આધાર છે, એમ પણ માની ખેઠા છીએ. અસ્પૃશ્યતાને જો ધર્મના સ્વાંગ પહેરાવવામાં ન આવ્યા હોત તો તે અત્યારસુધી ટકી પણ ન હોત. મહર્ષિ દયાનંદ અને મહાત્મા ગાંધીજી જેવાના સજજડ કટકાઓ પડવા છતાં હજી તે જડમૂળથી ઉખડી નથી. તે કેવળ એક રૂઢિજ હોત તો ક્યારનીયે નિર્મૂળ થઇ ગઇ હોત, પણ તેને ધર્મનું સ્વરૂપ આપવામાં આવ્યું છે, તેથીજ તે આવા મહાપુરુષોના મર્મપ્રહાર થવા છતાં જીવી રહી છે; પણ હવે એનો મૃત્યુઘંટ વાગ્યો છે. એ તો નક્કીજ છે.

એક મનુષ્ય ળીજાં મનુષ્યને અડતાં અલડાઇ જય એટલે અપવિત્ર થઈ જાય, એ લાવના ક્યાંથી જન્મી એજ અક્કલમાં ઉત્તરનું નથી. ગમે તે કારણે અને ગમે તે સમયે તે અસ્તિત્વમાં આવી હોય તાપણ અત્યારે તા તે કલંકરમ થઇ પડી છે. એ વિષે હિંદુસમાજના લગલગ બધા અગ્રેસરા એકમત છે. જેને આપણે અસ્પૃશ્યવર્ગ માનીએ છીએ તે સમાજના પગરમ છે. જે સમાજના પગ સહેલા હોય તે પ્રગતિ કરે કેવી રીતે? આપણે તેમના તરફ જે અમાનુષી વર્તન ચલાવી રહ્યા છીએ તેને ધર્મના બીલકુલ ટેકા નથી. ધર્મ તો 'आत्मवन् सર્વમૂતેષુ' થવાની ઉમદા ભાવના શીખવે છે. પ્રાણીમાત્રને પાતાના જેવાં ગણવાનું શીખવનાર ધર્મ મનુષ્ય તરફ દૃષ્ણદૃષ્ટિ રાખવાનું કેળવે કેવી રીતે? એ પાપાચાર આપણે પોતેજ આચરી રહ્યા છીએ અને તેનાં માઠાં ફળ પણ ભાગવી રહ્યા છીએ. પરદેશમાં આપણી સ્થિતિ અંત્યજોના જેવીજ થઇ છે, એ આપણા પાપનાંજ ખૂરાં ફળ છે. હજી પણ આપણે એ પ્રથાને ચાલુ રાખીશું તો ભવિષ્યમાં પણ આપણે એ કડવાં ફળ ચાખવાં પડશે.

સમાજશરીરના એ ચોથા અંગને સુદઢ કરવાને તેમને મનુષ્યતરીકના અને સામાજિક ઢક્ક આપીશું ત્યારેજ આપણે પ્રગતિને પાંથે પડીશું. એ ઢક્ક આપવામાં કાઇ જતના ઉપકાર નથી, માત્ર પાપનાજ પશ્ચાત્તાપ છે અને તેમાં આપણી પણ શુદ્ધિ રહેલી છે. અરપૃશ્યતાનિવારણ એટલે અંત્યજ સનાતા લોકાને માત્ર અડવું એટલોજ એના અર્થ નથી, પણ તેમને અરપૃશ્ય માનીને તેમના જે કુદરતી ઢક્ક છીનવી લીધા છે, તે પાછા આપવા એમાંજ સાચું અરપૃશ્યતાનિવારણ છે. પહેલાં આપણે મનુષ્યતરીકના ઢક્કનો વિચાર કરીએ. દરેક મનુષ્યને ઓછામાં ઓછું પેટ ભરીને ખાવાપીવાનું અને ટાઢતડકા તથા વરસાદથી રક્ષણ કરી શકાય એટલું પહેરવાનું અને રહેવાનું મળવું જોઇએ. બીજી રીતે કહીએ તો હવા, પાણી ને ખારાક જે કુદરતની અમૂલ્ય બિલસો છે, તેના લાભ દરેક માણસને સહેલાઇથી મળવા જોઇએ. અંત્યજોને પેટપૂરતા ખારાક મળતા નથી, એ તો આપણે જાણીએ છીએ. વળી અંત્યજોમાં જે નીચ ગણાય છે, તેમને તો એંઠવાડજ મળે છે. કાઇ પણ મનુષ્યને એંડા ખારાક ખાવા આપવા એ અરવચ્છતાની પરાકાઇ છે. ભંગી લોકાને આપણે રાંધેલો ખારાક આપવા હોય તો તે સ્વચ્છજ આપવા જોઇએ. એંઠવાડના ટાઢા

ટુકડા ખાઇને તેમની ખુદ્ધિ એવી તો ખહેર મારી ગઇ છે, કે તેમને એવું ઉચ્છિષ્ટ ન ખાવાનું સમજાવીએ તાપણુ તે સમજ શકતા નથી. આપણુંજ તેમને એવા ખારાક આપતા ખંધ થઇશું
ત્યારેજ તે રીત નામુદ થશે. પાણીની પણુ એ વર્ગને બહુ હાડમારી વેઠવી પડે છે. પશુપક્ષીઓને પીવાને માટે સ્વચ્છ પાણી મળે છે, પણ બિચારા આપણા અંત્યજ ભાઇઓને તેને માટે
ક્રાંકાં મારવાં પડે છે. સમાજના ત્રણ વર્ગ એકજ કૂવામાંથી પાણી ભરી શકે છે તો ચોથા
વર્ગ પણુ શામાટે ન ભરી શકે? એક મનુષ્યને સ્વચ્છ પાણી મેળવતાં પણ અટકાવવા એ
નિર્દયતાની નિશાની નહિ તા બીજું શું? જો અંત્યજ વર્ગને આપણે હિંદુ માનતા હાઇએ તા
જ્યાંથી બીજા હિંદુઓ પાણી લઈ શકે ત્યાંથી તેમને પણુ લેવાની છૂટ હાવી જોઇએ. એ સોએ
સા ટકા ન્યાય છે, પણુ આપણે ન્યાય તા જોવા છેજ કયાં? આપણા કૂવામાંથી કાઇ મુસલમાન
કે ખ્રિસ્તી પાણી ભરે તા વાંધા આવતા નથી, પણુ અંત્યજ મનાતા એક હિંદુ ભરે સારેજ વાંધા
આવે છે! ભાઇજ ભાઇની તરફ ઘૃણાની દેષ્ટિએ જુએ અને તેના તિરસ્કાર કરે ત્યાં બીજા
કાને દેશ દેવા?

આ લોકા ખિરતી શા કારણથી થાય છે? તેના વિચાર કરવા જેવા છે. ખિરતી ધર્મના તત્ત્વજ્ઞાનથી આકર્ષાઇને તેઓ ખિરતી થતા નથી એ તા દીવા જેવું રપષ્ટ છે. એ ભિચારા દલિત જેના કેવળ મનુષ્યતરીકેના પ્રાથમિક હક્ક મેળવવાને માટેજ પરધર્મ અને પરસમાજના આશ્રય શાધે છે. હજી પણ જો આપણી સાન ઠેકાણે આવતી હોય તો તેમને આ હકેકા આપવામાં જરા પણ વિલંભ કરવાની જરૂર નથી. જેટલા વહેલા આપીશું તેટલા આપણનેજ લાભ છે. હવા જેવી વિનામૂલ્યે મળતી અમૂલ્ય વસ્તુ પણ તેમને કેવી મળે છે! ગામને એક છેડે ખાતરના ઉકરડા હોય તેની પાસે તે લાેકાને કરજીઆત રહેવું પડે છે, તેથી જન્મે સારથીજ દુર્ગ ધ અને અસ્વચ્છતા તેમના કપાળમાં ચાંટેલી હાય છે. બીજી ન ખની શકે તો તેમનાં ધરની પાસે ઉકરડા નાખવાનું તા પહેલામાં પહેલી તેક ખંધ થવું જોઇએ. એ પણ આપણા જેવા મનુષ્યા છે અને તેમને પણ સારી હવા અને સુગંધ ગમે છે. હવે તેમના સામાજિક હક્ક વિષે કંઇક વિચારીએ.

જેમ બીજા મનુષ્યા પાતાની ઇચ્છા મુજબ ગમે ત્યાં વિચરી શકે છે અને જાહેર સંસ્થા- ઓનો લાભ લઇ શકે છે, તેમ કરવાના અંત્યજ વર્ગને પણ અધિકાર હાવા જોઇએ. માનસિક વિકાસ સાધવાને માટે શાળાપાઠશાળાનાં દ્વાર તેમને માટે પણ ખુલાં હોવાં જોઇએ. સુખશાંતિનાં સાધના અને વાહના પણ તેમને આપણી માક્કજ વાપરવા દેવાં જોઇએ. આ બધા એમના નૈસર્ગિક અને જન્મસિદ્ધ હક્ક છે, અને તે આપવામાંજ આપણા સમાજનું શ્રેય છે. નહિ આપીએ તા પરસમાજ તેમને ગળા જશે અને આપણે અપંગ થઇશું. તેમને આ સ્વાભાવિક હક્ક મળ્યા પછી તેમની આત્મન્નાનતૃષા પણ જાગવાની અને તે છીપાવવાને માટે આર્યસંસંકૃતિ અને વૈદિક ધર્મનું પાન પણ તેમને કરાવવું પડશે. વૈદિક ધર્મની દક્ષિ મળ્યા પછી એ લોકામાં નવજીવનના સંચાર થશે અને અલ્પકાળમાં તેમના ઉદ્યાર થશે. ખિસ્તી પ્રચારકાની પેઠે આર્યસ્માજના ઉપદેશકાએ એ વર્ગમાં પ્રવેશ કરવાની ઘડી હવે આવી પહોંચી છે. એ તરફ આપણે હવે ત્રાઝા વખત ઉદાસીન રહીશું તા હિંદુસમાજના પગ ભાગી જશે એ નક્કી સમજવું.

આપણે આપણા નાના ભાઇઓને તેમના કુદરતી હકેકા આપીશું તેની સાથેજ તેમનામાં અવનવા સુધારા થશે. તેમને માથે અસ્પૃશ્યતાના આરાપ છે, તે તા જેતજોતામાં અદશ્ય થઇ જશે. હમેશાં વહેતું જળજ નિર્મળ રહે છે, તેમ સમાજમાં છૂટથી ક્રરનાર વ્યક્તિજ સ્વચ્છ રહી શકે છે. એક દેડની સ્ત્રી જ્યારે ખ્રિસ્તી થઇ પોતાના જન્મસિદ હક્ક પ્રાપ્ત કરે છે ત્યારે તે કેટલી સુધડ રહે છે! આપણા સમાજમાં તેમને હળવામળવા દઇએ તા તે તેવાંજ સુધડ ખને એ નિઃસંશય છે. પ્રભુ હિંદુસમાજને તેનાં દલિત ભાઇખહેના પ્રત્યે અમાદિષ્ટિયા જોવાની સન્મતિ પ્રેરા! (તા. ૨૯–૭-૨૯ ના ''આર્ય પ્રકાશ"માં લેઃ–મહીજીલાઇ કાળિદાસ પટેલ.)

१०५-दुष्टोनुं दमन करनारा वीर कृष्ण!

ત્રેમથી કાેણ છતાય ?

મહાન યોગેશ્વર અને વીર યોહા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની જન્મજયંતી આવી લાગતાં, આપણે આર્યાવર્તના તે મહાન વિલક્ષણ મુહિના નરવીરનાં અનેક ગુણુગાના થતાં સાંભળાએ છીએ. શ્રીકૃષ્ણચરિત્રનો સાગર એટલો તો વિશાળ છે કે, તેમાં વિશુહભાવે દૂબકી મારનારાઓને કંઇ ને કંઇ નવું મળે છે. જો અવતારવાદની જાળ બિછાવી એ મહાન ધર્મવેત્તા, ધીર, વીર, રાજદારી પુરુષના જીવન ઉપર અનિષ્ઠ રંગાના અટાપટા ચીતરી કાઢવાની ઘૃષ્ટતા ખતાવવામાં આવી ન હોત, તો જે ભૂમિમાં રામ, કૃષ્ણ, ભીમ અને બાણાવળી અર્જુન જેવા નરશ્રેષ્ઠા પેદા થયા છે; તે આજે આવી અધમાવસ્થામાં ગખડી ના પડત! સદ્દભાગ્યે સ્વાર્થાન્ધ પાપજીઓએ લગાડેલા કૃત્રિમ રંગના લેપડા; સત્યત્તાનના સૂર્ય પ્રકાશતાં આપાચાપ ઉખડવા લાગ્યા છે; શ્રીકૃષ્ણને નામે અગિયાર વર્ષ અને બાવન દિવસની લીલાની ભવાઇ કરનારાઓના જનતાની આંખ ઉઘાડે એવા સચાટ ભવાડા થવા લાગ્યા છે; અને જ્ઞાનવિજ્ઞાન આગળ વધતાં, ઇશ્વરના અવતારની કેવળ મનઘડંત વાતા રવીકારવાને અને કુદરતના ક્રમ વિરુદ્ધના એલારપેલારના ચમત્કારાની ખનાવટી વાતાના ગપગાળા એમ ને એમ ગળા જવાને, કાઇ પણ સુશિક્ષિત જન તૈયાર થતા નથી! અભ્યાસી મગજો હવે કૃષ્ણજીવનમાં ઉડાં ઉતરી, તેમાં રહેલાં રહસ્યને શાધી, જનસમાજ આગળ રજા કરવામાંજ શ્રીકૃષ્ણનાં ગુણુગાનનું ખરૂં સાર્થક સમજે છે!

શ્રીકૃષ્ણજીવન ઉપર સામાન્ય દર્ષિપાત કરતાં પણ દુષ્ટાનું દમન કરવાની તેમની વીરતા અને દઢતા કાઇ અજબ પ્રકારે આપણી સન્મુખ ખડી થાય છે! હિંદુસમાજમાં જેઓને અવતારી પુરુષા ગણવામાં આવે છે; તે ખધાએ જગતને અચુક રીતે ખતાવી આપ્યું છે કે, દુષ્ટા-તું દમત કરવાર્થીજ પૃથ્વી પાપરહિત અને છે. ચહાય તા રામાયણમાં ડાેકીયું કરીને શ્રીરામનું જીવનચરિત્ર તપાસો કે ચહાય તા મહાભારતનાં પર્વો ફેરવી શ્રીકૃષ્ણનાં જીવનના સાર શાધા કે ઇચ્છામાં આવે તે નૃસિંદાવતારની કાલ્પનિક લીલા નીહાળા: બધેથી ત્યોકજ ધ્વનિ ઉઠતા સંભ-ળાશે કે. પૃથ્વી ઉપરતા વધી પડેલા પાપાચારીઓના ભાર ઓછા કરવા માટે. જે વીર નરકેસરીઓ આ ભવ્ય ભારતભૂમિ ઉપર પેદા થયા છે, તે બધાએ દુષ્ટાનું દમન કરીનેજ પાતાનાં જીવનનું સાર્થક કર્યું છે અને આજે તેથીજ અધશ્રદ્ધાળુઓ જ્યારે તેમને ઇશ્વરના સાક્ષાત્ અવતાર ગણે છે, ત્યારે શુદ્ધ હુદયના અને સાત્ત્વિક અહિના શ્રહાળુઓ પણ તેમને પરમાત્માની મહાન વિભ્રુતિસમા તેા અવશ્ય ગણે છે ! ગંગાજી ઉલટાં વહેવા લાગે તેમ, આજે કેટલાકા અજ્ઞાનાં-ધકારમાં ગાેથાં ખાઇ, મહાન પુરુષાના જીવનાદ્દેશને ભૂલી, સ્વાથી પાેપ કે પૂજારીઓએ ભિછાવેલી જાળમાં કસાઇ, રામકૃષ્ણનાં **ભજનીઆંજ ગાયા કરે છે, અ**ને એ ઘેલછા એટલી હદ **સુધી** આકળ વધે છે કે, તેમાં નીચ ખુદ્ધિના નરકાસુરા તેમનાં તન, મન, ધન, લૂંટી, અનાચારના અખાડા જમાવે, ત્યાંસુધી પણ તેમને ભાન રહેતું નથી; અને દિવાનાઓ તથા નિશાખારાની માકુક જેઓ તેમતે સારી તેક સલાહ આપે તેમતેજ તેઓ પાતાના વિરાધી કે દુશ્મન ગણી કાઢે છે ! પ્રથમ કહ્યું તેમ ત્રાનની રાેશની ફેલાતાં, આવી અંધતા એાછી થવા લાગી છે, અને મધ્યાલનના સૂર્યનાં પ્રખર કિરણોના તાપમાં પાપડમની તમામ કુચેષ્ટાએ ખળી જળીને ખાખ થઈ જશે, એમ માનવાને આજે ધર્ણા કારણા મળવા લાગ્યાં છે. પણ એક પાેપડમ જતાં, તેની જગ્યાએ ખીજું વધારે સુધરેલું અને સુંવાળું, છતાં અતિ ભયંકર પાેપડમ તા ઘુસી નહિ જય ને ? મને તા લાગે છે કે, અવતારવાદ, રાસલીલા કે ઢાઢીલીલાવાળાં પાપડમના હવે ડુંક સમયમાં નાશ થઇ જશે; પણ તેની જગ્યાએ જો 'શ્રીકૃષ્ણે પ્રેમથીજ જગતને છત્યું હતું' એ અર્ધસત્ય અને અર્ધ સુધરેલી ભાવના ધુસી જશે, તાે તે વિધાતક ભાવયુક્ત પાેપડમના પાયા ઉખેડવાનું કામ એાર વધારે મુશ્કેલ ખની ગયા વગર રહેશે નહિ! તેનાં પરિણામા પણ આત્મધાતકજ નીવડશે!

શ્રી હ્રાની રગેરગમાં વિશુદ્ધ પ્રેમ ઉછળી રહ્યો હતો, અને રૂપકાલ કારમાં તા તેમને પ્રેમની સાક્ષાત્ મૂર્તિજ ગણી શકાય; પણ માસી પૂતના, મામાં કંસ કે કુટીલ કૌરવા પ્રત્યે તેવા પ્રેમ ખતાવ્યા હતા ખરા ? અઘાસુર બકાસુરની વાતાને કલ્પિત ગણી કાઢવામાં આવે છતાં તેના સાર શું છે ? એ દુષ્ટ નરરાક્ષસોપ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણે માથે હાથ પસારવાના પ્રેમ ખતાવ્યા હતા કે હરેકાઈ પ્રકારે તેમને દઢતા અને વીરતાની સાથ યમદારમાં પહેાંચાડીને, પૃથ્લીપરના તેટલા ભાર એાછો કર્યો હતા ? જરૂર, પ્રેમ એ તા અલૌકિક ચીજ છે; અને સ્ત્રીએા, બાળકાે, વૃદ્ધો તેમજ યુવાનાને તેના વડે છતી શકાય છે. ઘણી વાર વિરાધીએા અને દુશ્મનાને પણ તેના વડે જીતી શકાય છે; પણ તે બધું ક્યાં સુધી ? જ્યાં સુધી સામા હૃદયમાં સજ્જનતા સત્યપ્રિયતા, ન્યાય, દયા અને વિવેક્સુહિના અંશો હોય ત્યાંસુધી ! પણ આ બધા ગુણે થી પરવારી જ્યારે દુષ્ટ મનુષ્યા રાક્ષસા સ્વરૂપ ધારણ કરે, ત્યારે તેઓ પ્રેમથી છતી શકાતાંજ નથી; અને એવા સંજોગામાં તાે તેમના નાશ કર્યું જ છૂટકાે થાય! પછી તાે તે સ્ત્રી છે કે પુરુષ, અને નજીકતાે સગાે છે કે જાણીતાે છે, તે પણ ના જોવાય! માસી પૂતના સ્ત્રી હતી છતાં ગાેપીજનાે પ્રત્યે અતુલિત પ્રેમ ખતાવી, સ્ત્રીજાતિના સામાજિક ઉદ્ઘાર કરનારા શ્રીકૃષ્ણે તેના પ્રાણ ખેંચી લીધા. કંસ મામાે હતાે, છતાં તેના પૈશાચિક જીલમાેથી ત્રાહી ત્રાહી પાકારી રહેલી પ્ર<mark>જાન</mark>ી મુિલ અર્થે શ્રીકૃષ્ણે તેના વધ કર્યો: અને અધર્મને ઉથાપી, સત્યધર્મની સ્થાપના અર્થે કૌરવ-કુળતાે સંહાર કરી રાજમદ, ધનમદ અને સત્તામદના તેણે કુરુક્ષેત્રમાં કેવા ચૂંરચૂરા કરાવી નાખ્યા. તેના સંબંધમાં તો વધારે લખવાની કાંઈ જરૂરજ રહેતી નથી! મહાર્થા બાહાવળી અર્જુનને જ્યારે વ્યામાહ પેદા થયા અને અસ્ત્રશસ્ત્ર છાડીને જ્યારે તે નામર્દાદસૂચક સાધુના મતાવવા લાગ્યાે, ત્યારે શ્રીકૃષ્ણે તેને શું ઉપદેશ આપ્યાે, તે એકલા હિંદુઓજ ન**િ પણ આખા** દુનિયા આજે સારી રીતે જાણે છે. અજાયળીની વાત તો એ છે કે, અન્ય દુનિયા જ્યારે શ્રીકૃષ્ણના ઉપદેશાનુસાર વર્તવામાં ભારે ગૌરવ માની રહી છે, ત્યારે તેનાજ ભકેતા કે પ્રશંસકા હોવાના ગર્વ ધરાવનારાએ પોતાની નિર્માલ્યતા, હિચકારાપણં અને નામદીઇ છ્રપાવવા માટે પ્રેમનાં ગીતડાં ગાઇ, હિંદના એક મહાન રાજ્યદ્વારી, યાગેશ્વર અને ધીરવીર યોહોના નામને **જાણે અજણે કલંકિત કરી રહ્યા છે!**

દુષ્ટાને માટે પ્રેમના પ્રયાગ કરવા, એ તા તાવના ત્રિદાષમાં ઘેરાયેલા દર્દીને ત્રણ દિવસનું ખાટું દહીં આપવા ખરાખર છે! દયા માગવાથી, પ્રેમ ળતાવવાથી કે નમતા ભજતા જવાથી દુષ્ટા કદી પણ સુધરતાજ નથી. આવા ભાવાને નખળાઇ સમજ તેઓ ઘણી વાર વધારે દૂષ્ટ ખતે છે. દમન, પ્રહાર, પશુખળ, એજ તેમને દેકાણે લાવવાના અગર તાે તેમના ભારથી પાડાતી પૃથ્વીને હળવી કરવાના રામળાણ ઉપાયા છે ! મારા વિચારા ખરા હાય કે ખાેટા હાય, અને તેની સાથે કાઈ મળતાપણું બતાવે કે ન બતાવે, પણ વધુ વિચાર કરતાં મને તાે એમજ લાગે છે કે, જેઓ શ્રીકૃષ્ણના નામને આગળ કરીને દુષ્ટાને પ્રેમથી જીતવાની વાતાેલડે જનવાને અવળે માર્ગે દારતાં જાય છે, તેએા શ્રીકૃષ્ણના જીવનાેદ્દેશને યથાર્થ રીતે સમજીજ શક્યા નથી; અને જો તેઓ દંભી કે ટોંગી ન હોય, તાે તેઓની ખુદ્ધિમાં તેઓ ન જાણતા હોય કેન ઇચ્છતા હોય છતાં કાેઇ આસુરી તત્ત્વજ ઘુસી ગયું છે, એમાં કાંઇ સવાલજ વથી. દુ•ેટાનું દમન કરવાની તાકાત ન હોય તાે તાે નિર્ભળતાને સ્વીકારી જોઈતા શક્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે અવિશ્રામ શ્રમ ઉદાવવા, એ વ્યાજમી ગણાય; પણ નમાલાપણાને છુપાવવા પ્રેમની ઢાલકી બજાવી, શ્રીકૃષ્ણ જેવા દુષ્ટાનું દમન કરનારા નરવીરના નામને તેમાં સંદાવવું; એ તાે એક પ્રકારની અણગમતી અને અણજાજતી કાયરતાજ ગણાય! પરમાત્માની દયાથી આવી કાયરતાના કાયમને માટે અંત આવે: અને આર્ય ભ્રાતા ભગિનીએ! શ્રીકૃષ્ણજીનાં દુષ્ટાનું દમન કરવાનાં વીરતત્ત્વને પ્રહણ કરતાં શીખે; એવી જગદીશને ચરણે મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે! ઇત્યામ

(તા.–૨૫–૮૨૯ના "આર્યપ્રકાશ"માં લેખક:–શ્રી. કતૈયાલાલ કાેઠારી.)

१०६-महायोगतत्त्व-केशिध्वज और खांडिक्य का संवाद

પ્રાચીનકાલ કી ખાત હૈ. રાજ ધર્મા ધ્વજ કે દોનોં કુમારેં કે કેશિ ધ્વજ ઔર ખાંડિકય-જનક નામક દો તેજરવી પુત્ર થે. રાજકુમારાં ને સખ પ્રકાર કી વિદ્યા ઔર કલાયેં સીખી થીં. કુમાર કેશિ ધ્વજ અધ્યાત્મશાસ્ત્ર કે ખડે પંડિત હુયે ઔર ખાંડિકય કર્મ રહસ્ય કે જ્ઞાતા હુયે. દોનોં ભાઇયોં મેં પરસ્પર વિજયેવ્છા રહતી થી. સમય પર કેશિ ધ્વજ ને ખાંડિકય કા જીત કર નગર સે બાહર નિકાલ દિયા. પરાજિત ખાંડિકય અપને પુરાહિત, મંત્રી ઔર પરિવાર કે કુછ લોગોં કા સાથ લે કર દુર્ગમ વન મેં જ બસે. ઇધર કેશિ ધ્વજ અવિદ્યાદારા હોનેવાલી મૃત્યુ સે બચને કે લિયે વિવિધ પ્રકાર કે યજ્ઞ કરતે લગે.

એક સમય કેશિષ્વજ વન મેં યત્ર કર રહે થે, ઉન્હેં સમાધિ મેં સ્થિત જાન કર એક વ્યાદ્યને ઉનકી ધર્મધેનું કા માર ડાલા. રાજા કા ઇસ દુર્ઘટના કા પતા લગને પર ઉન્હેં ને પશ્ચાત્તાપ કરતે હુયે યત્ર કી પૂર્તિ કે લિયે અપને પુરાહિતોં સે ગાહત્યા કે પ્રાયશ્ચિત્ત કા વિધાન પૂછા. પુરાહિતોં ને કહા કિ, ઇસ વિષય મેં હમ કુછ ભી નહીં કહ સકતે. આપ કશરુ મુનિ સે પૂછિયે. કશરુ સે પૂછને પર ઉન્હોંને ભાર્ગવ શુનક મુનિ કા નામ ખતલાયા. રાજા ને શુનક કે પાસ જા કર પૂછા; તે શુનક ખાલે કિ 'હે રાજન! તુમ્હારે દ્વારા પરાજિત તુમ્હારે શત્રુ ખાંડિકય કે સિવા ઇસ સમય પૃથ્વી મેં અન્ય કાઇ ભી ઐસા કર્મ કે તત્ત્વ કા જાનનેવાલા નહીં હૈ જો તુમ્હે પાયશ્ચિત્ત કા વિધાન ખતલા સકે. તુમ ચાહા તા ઉનકે પાસ જા કર પૂછ સકતે હા.' યત્ર કા વિધન દૂર કરને કી ઇચ્છા સે કેશિષ્વજ ને કહા કિ 'હે મુને! મેં ઇસ કાર્ય કે લિયે અભી ખાંડિકય કે પાસ જાતા દૂં. યદિ વે મુઝે અપના શત્રુ સમઝ કર માર ડાલેંગે તે તે તો મુઝે આત્મખલિદાન કે ફલસ્વરૂપ યત્ર કા ફલ યોં હી મિલ જાયગા. યદિ વે મુઝે શાસ્ત્રોક્ત પ્રાયશ્ચિત્ત ખતલા દેંગે તો મેં તદનુસાર કરકે યત્ર કી પૂર્તિ કર દૂંગા.

યોં કહ કર મહામતિ રાજા કેશિષ્વજ કૃષ્ણાજિત પહેત કર રથ પર સવાર હો તુરંત ઉસ વત કી એાર ચલે, જહાં ખાંડિકય અપને પરિવારસહિત નિવાસ કરતે શે. ખાંડિકય અપને શતુ કે દૂર સે અપની એાર આતે દેખ કર, ઉસકી દુર્ભાવના સમઝ કર બહે ક્રોધિત હુયે. વહ ક્રોધ સે લાલ લાલ આંખેં કર કે પુકાર કર કહતે લગે 'હે કેશિષ્વજ! કયા તુમ ક્ષ્મી લિયે કૃષ્ણાજિત (કાલે મૃગ કા ચર્મ) ધારણ કર કે આયે હા કિ ક્ષ્મકા દેખ કર માં તુમ્હેં નહીં મારંગા? તુમને ઔર મૈંને ન માલૂમ કિતને કૃષ્ણ-ચર્મધારી મૃગોં કા તીક્ષ્ણ બાણાં સે મારા હાગા. અતએવ ક્ષ્મ વેષ કે કારણ માં તુમ્હેં નહીં છાડ સકતા.' કેશિષ્વજ ને કહા 'મેં આપકા મારતે કે લિયે નહીં આયા દૂં, સંદેહ કી નિવૃત્તિ કે લિયે આપસે કુછ પૂછને આયા દૂં. આપ કિસી પ્રકાર કા સંદેહ ન કરે' ઔર ક્રોધ તથા બાણ કા ત્યાંગ કર મેરે પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેને કી કૃષા કરે.'

કેશિષ્વજ કે યહ વચન સુન કર છુહિમાન ખાંડિકય અપને પુરાહિત ઔર મેંત્રિયોં કા એકાંત મેં લે જ કર ઉનસે પરામર્શ કરને લગે. મેંત્રિયોં ને કહા:-'મહારાજ! ઐસા અવસર ફિર કળ મિલેગા? શત્રું આપકે હાથોં મેં આ ગયા હૈ. અળ તા ઇસકા કામ તમામ હી કર ડાલના ચાહિયે. ઇસ વૈરી કે મરતે હી સારી પૃથ્વી આપકે અધીન હા જાયગી!' ખાંડિકયને ઉનકે વચન સુન કર ગંભીરતા સે કહા 'નિરસંદેહ ઇસકે મરતે સે પૃથ્વી પર મેરા એકાધિપત્ય હા જાયગા; પરંતુ ઐસા કરને સે મેરા પરલાક બિગડ જાયગા. મેરી સમઝ સે પૃથ્વી કે રાજ્ય કી અપેક્ષા પરલાક મેં વિજયી હાના-જીવન કી ઉચ્ચતર અવસ્થા મેં પહુંચ જાના કહીં અધિક મહત્ત્વ કા વિષય હૈ. ક્યાંકિ—

परलोक जयोऽनंतः स्वब्पकालो महीजयः।

પરલાેક કા જય અન તકાલ કે લિયે હાેતા હૈ; પર પૃથ્વી કી વિજય તાે અલ્પકાલ સ્થાયા હાેતા હૈ. અતએવ "……**एનં ન દિંાસિં**ચ્ચે <mark>ચત્પૃચ્છાંતિ વદ્યામિ તત્" મે</mark>ં કસે મારંગા નહીં, યહ જો કુછ પૂછેગા સા ખતલા કર ઇસે ખિદા કર્ંગા. ધન્ય હૈ ઉસઇ ધર્મ પરાયણતા ઔર સાધુતા! ખાંડિક્ય-જનક અપને શત્રું કેશિધ્વજ કે પાસ જ કર શાન્તિ ઔર પ્રેમ સે કહને લગે કિ 'આપકા જો કુછ પૂછના હો, મુઝસે પૂછિયે. મેં આપકા યથાર્થ ઉત્તર દ્વંગા.' કેશિધ્વજ ને ધર્મ- ધેનુ કે બધ કી ઘટના સુના કર ઉસકે પ્રાયશ્વિત્ત કા વિધાન પૂછા. ખાંડિક્ય ને બડી સરલતા સે વિસ્તારપૂર્વ કે વિધાન ખતલા દિયા. કેશિધ્વજ ને વહાં સે અપની યત્નભૂમિ મેં લૌટ કર યથાવિધિ પ્રાયશ્વિત્ત ઔર કમશાઃ યત્ન કી સમસ્ત ક્રિયાયે' કીં. યત્ન સમાપ્ત હોને પર રાજ ને સળ ઋતિકૃ ઔર સદરયોં કા પૂજનસમ્માન કિયા; અતિથિયોં કો અનેક પ્રકાર સે વિવિધ દાન દે કર પ્રસન્ન કિયા. તળ ભી રાજા કે મન મેં શાંતિ નહીં હુઇ. ઇસકા કારણ સાચતે સાચતે કેશિધ્વજ કે મન મેં યહ ભાવના હુઇ કી 'મેંને પ્રાયશ્વિત્ત કા વિધાન ખતલાનેવાલે ખાંડિક્ય કા અબી ગુરુ-દક્ષિણા નહીં દી, ઇસાસે મેરા મન અશાંત હૈ.' ઇસ વિચાર કે પૈદા હોતે હી કેશિધ્વજ ફિર ખાંડિક્ય કે નિવાસસ્થાન કી ઓર ચલે. ઇસ બાર બી ખાંડિક્ય ને નીતિ કે અનુસાર ઉસ પર સંદેહ કર કે શસ્ત્ર ઉઠાયે, પરંતુ કેશિધ્વજ ને વહાં જાતે હી નમ્ર વચનોં મેં ખાંડિક્ય સે કહા:—'હૈ ખાંડિક્ય! મેં આપકી કાઇ સુરાઇ કરને નહીં આયા દ્વં, આપ ક્રોધ ન કરે'. આપકે ઉપદેશ સે મેરા યત્ન ભલી ભાંતિ પૂર્ણ હો સ્ટાઇ કરને નહીં આયા દ્વં, આપ ક્રોધ ન કરે'. આપકે ઉપદેશ સે મેરા યત્ન ભલી ભાંતિ પૂર્ણ હો સામાં સકતે હૈં.'

કેશિષ્વજ કી યહ ખાત સુન કર ખાંડિક્યને અપને મંત્રિયાં સે સંમતિ પૂછી. ઉન્દાંને કહા "રાજન્! આપ ઇસસે સારા રાજ્ય માંગ લીજિયે. ખિના હી યુદ્ધ કે જહાં રાજ્ય કી પ્રાપ્તિ હોતી હો વહાં છુદ્ધિમાન પુરુષ રાજ્ય હી લિયા કરતે હૈં." મંત્રિયાં કી ઇસ ઉક્તિ પર મહામતિ ખાંડિક્ય હંસ પડે ઔર કહને લગે "મિત્રા! આપ અન્ય સભી કાર્યોં મેં મુઝે ઉચિત પરામર્શ દિયા કરતે હેં, પરંતુ પરમાર્થ વસ્તુ કયા હૈ ઔર ઉસકી પ્રાપ્તિ કૈસે હોતી હૈ; ઇસ ખાત કા આપ લાગ વિશેષ રૂપ સે નહીં જાનતે. કયા મુઝ જૈસે વ્યક્તિ કે લિયે ઐસે અવસર પર થાડે દિનાં તક રહતેવાલે રાજ્ય કી કામના કરના ઉચિત હૈ? સ્વરુપક્તાનું મદારાપ્યં માદશેઃ પ્રાર્થ્યતે કથ્યમ્ ા આપ લાગ દેખિયે, મેં ઉસસે કયા માંગતા દૂં." ઇતના કહ કર ખાંડિક્ય તે કેશિષ્વજ કે પાસ જા કર કહા 'ભાઇ! કયા સચમુચ તુમ મુઝે ગુરુદક્ષિણા દાગે ?' કેશિષ્વજ તે દહતા સે કહા 'હાં, અવશ્ય દ્વારા.' તળ ખાંડિક્ય કહતે લગે કિ 'હે કેશિષ્વજ !—

× × × भवानध्यात्मविज्ञानपरमार्थविचक्षणः ॥
यदि चेदीयते मद्यं भवता गुरुनिष्क्रियः । तत्क्षेत्रप्रश्नायालं यत्कर्म तदुदीरय ॥
अध्यात्म-विज्ञान ३५ ५२मार्थज्ञान में आप प्रवीख हैं. यहि आप गुरुहिक्ष्णा हैना
याहते हैं तो मुठे वह उपाय मतदाहये जिससे भेरे समस्त डेसेश संपूर्ण ३५ से नष्ट है। जयः

કેશિષ્વજ ને કહા 'આપ મુઝસે નિષ્કંટક રાજ્ય કર્યા નહીં ચાહતે ? ક્ષત્રિયાં કા તા રાજ્ય કે સમાન ઔર કાઇ પદાર્થ ઇતના પ્રિય નહીં હાતા.' ખાંડિક્ય કહને લગે-'હે કેશિષ્વજ! મૂર્ખ મતુષ્ય જિસકે લિયે સદા લાલાયિત રહતે હૈં, ઐસે વિશાલ રાજ્ય કાે મૈંને કર્યા નહીં માંગા? ઇસકા કારણ આપકા બતલાતા દૂં.

'પ્રજા કા પાલન કરના ઔર ધર્મ યુદ્ધ મેં રાજ્ય કે શત્રુઓં કા સંહાર કરના હી ક્ષત્રિયોં કા ધર્મ હૈ. મેરા રાજ્ય આપને છીન લિયા હૈ, ઇસસે પ્રજાપાલન ન કરને કા દોષ ઇસ સમય તો મુઝ પર કુછ લી નહીં હૈ, પરંતુ યદિ રાજ્ય પ્રહેણુ કર કે ન્યાયપૂર્વ કે ઉત્તકા પાલન ન કિયા જાયગા તો મુઝે અવસ્ય પાપ કા ભાગી હોના પહેગા. ઇસકે સિવા—ભાગપદાર્થો. કી ઇચ્છા ન કરને મેં એક હેતુ યહ લી હૈ કિ ક્ષત્રિય કલી માંગ કર રાજ્ય નહીં લિયા કરતે, યહ સજ્જનોં કા સિદ્ધાંત હૈ. કિર રાજ્ય કી પ્રાપ્તિ મેં વાસ્તવ મેં સુખ હી કૌનસા હૈ ! જો મૂર્ખ અહંકાર-રૂપી મિદરા પી કર પાગલ હો રહે હૈં યા જિનકા મન મમતા કે માયાજાલ મેં કંસ રહા હૈ વે હી રાજ્ય કા લોલ કિયા કરતે હૈં. મેં એસે રાજ્ય સે કાઇ લાલ નહીં સમઝતા, ઇસી લિયે મૈંતે

ઇસ અવિદ્યા કે અંતર્ગત રાજ્ય કી કામના નહીં કી.'

ખાંડિક્ય કે ઇન વચનાં સે પ્રસન્ન હો કર કેશિષ્વજ ને ઉન્હે સાધુવાદ દેતે હુયે કહા કિ 'હે ખાંડિક્ય-જનક! મં પ્રજાપાલન આદિ અવિદ્યા કી ક્રિયાઓં દ્વારા કામકોધાદિ સે છૂટને કે લિયે રાજ્ય કા પાલન તથા અનેક યત્તાં કા અનુષ્ઠાન કરતા દૂં ઔર ભાગ દ્વારા પુષ્યાં કા ક્ષય કર રહા દૂં. ઇશ્વરે આ સે આપકે મન મેં વિવેક જાપ્રત હા ગયા હે, યહ ખડે હી આનંદ કા વિષય હે. મેં આપકા અવિદ્યા કા સ્વરૂપ ખતલાતા દૂં. હે કુલનંદન! અનાત્મ મેં આત્મણ હિ ઔર જો વસ્તુ અપની નહીં હૈ, ઉસકા અપની સમઝના યે દા અવિદ્યાવક્ષ કે બીજ હૈં. દુષ્ટ મહિ છવ મોહરૂપી અધકાર સે આવ્છન્ન હા કર પાંચ ભૂતાં સે ખને હુયે ઇસ સ્થૂલ શરીર કા હી આત્મા સમઝતે હૈં. આકાશ, વાયુ, અન્તિ, જલ ઔર પૃથ્વી સે જખ આત્મા સર્વથા અલગ હૈં તખ ઐસા કૌન મહિમાન ઔર પ્રાત્ત મનુષ્ય હોગા જો ઇસ પંચભૂતાત્મક શરીર કા આત્મા અમેર શરીર દારા ભોગ કિયે જાનેવાલે ઘર, જમીન, ધન, ઐશ્વર્ય આદિ ભાગોં કા અપના સમઝે ? જખ શરીર હી અપના નહીં હૈ, તખ ઉસકે દારા ઉત્પન્ન હુયે પુત્રપૌત્રાદિ કા અપના સમઝ કર શુહિમાન મનુષ્ય કો કબી મોહ મેં નહીં પડના ચાહિયે.

'મનુષ્ય પ્રસ દેહ કે ભાગ કે લિયે હી સારે કર્મ કરતા હૈ, યહ દેહ જખ આત્મા સે લિશ હૈ તખ જીવ કા પ્રસ દેહ મેં આત્મણહિ કરના કેવલ સંસાર મેં ખંધન કે લિયે હી હોતા હૈ. જેમે મિટ્ટી કે ઘર કી રક્ષા કે લિયે મિટ્ટી ઔર જલ સે ઉસ પર લેપ કિયા જાતા હૈ, વૈસે હી યહ પાર્થિવ શરીર ભી અન્નજલ કે દ્વારા રક્ષિત હોતા હૈ. પ્રસ તરહ જખ પંચભૂતાત્મક ભાગોં-દ્વારા પ્રસ પંચભૂતમય શરીર કી હી રક્ષા ઔર તૃપ્તિ હોતી હૈ તખ જીવ કા પ્રસમેં ગર્વ કરના વ્યર્થ હૈ.

'વાસના કી ધૂલિ સે લિપટા હુઆ યહ જીવ હજારાં જન્માં તક ઇસ સંસાર મેં ભટકતા હુઆ કેવલ પરિશ્રમ કા હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ. સંસાર મેં ભટકનેવાલે ઇસ બ્રાંત પશ્ચિક કી યહ વાસનારપી ધૂલિ જળ ત્રાનરપ ગરમ જલ સે ધૂલ જાતી હૈ તભી ઉસકી મેહરપી થકાવટ દૂર હોતી હૈ, મેહબ્રમ મિટનેપર જીવ કા આંતઃકરણ સ્વસ્થ હોતા હૈ ઔર તભી ઇસે અનન્ય અતિશય આનંદ કી પ્રાપ્ત હોતી હૈ. વાસ્તવ મેં યહ નિર્વાણમય સુખસ્વરૂપ નિર્મલ આત્મા સદા મુક્ત હી હૈ, દુઃખ અત્રાન આદિ મલ તા પ્રકૃતિ કે ધર્મ હૈ, આત્મા કે નહીં. પરંતુ જૈસે થાલી કે જલ સે અગ્નિ કા કાઇ સાક્ષાત સંબંધ ન હોને પર બી થાલી કે સંબંધ કે કારણ જલ મેં ઉખ્ણતા આદિ ગ્રણ ઉત્પન્ન હો જાતે હૈં, વૈસે હી પ્રકૃતિ કે સંગ સે યહ અવ્યય આત્મા બી અબિમાનાદિ દારા દ્વિત હો કર પ્રકૃતિ કે ધર્મો કા બોગ કરતા હુઆ પ્રતીત હોતા હૈ. યહી અવિદ્યા કે બીજ કા સ્વરૂપ હૈ. ઇસ અવિદ્યા સે ઉત્પન્ન ક્લેશો કે નાશ કે લિયે યાગ કે સિવા આર કાઇ લા ઉપાય નહીં હૈ.'

ઇતના સુન કર ખાંડિકય ને કેશિષ્વજ સે કહા કિ ' હે મહાલાગ! આપ ઉસ યાગ કે તત્ત્વ કા લલીભાંતિ જાનતે હૈં, કૃષા કર મુઝે વહ યાગતત્ત્વ ખતલાઇયે.' ઇસ પર કેશિષ્વજ કહને લગે કિ 'હે ખાંડિકય! જિસ યાગ મેં સ્થિત હો મુનિગણ ક્ષક્ષ મેં લીન હા કર સંસાર મેં ફિર કબી નહીં આતે, મેં ઉસ યાગ કા સ્વરૂપ ખતલાતા દૂં, મન લગા કર સુનિયે:—

मन एव मनुष्याणां कारणं बन्धमोक्षयोः । बन्धस्य विषयासङ्गि मुक्तेर्निर्विषयं तथा ॥

"મન હી મતુષ્યોં કે ખંધ ઔર મોક્ષ કા કારણ હૈ, જબ યહ મન વિષયોં મેં આસકત હોતા હૈ તબ બધન કા ઔર જબ વિષયોં કા ત્યાગ કર દેતા હૈ તબ યહી મુક્તિ કા કારણ બન જાતા હૈ. ગ્રાન કે સાધક મુનિગણ ઇસ મન કા વિષયોં સે હટા કર મુક્તિ કે લિયે ઉસ પર- પ્રલ પરમેશ્વર મેં લગાતે હૈં. હે શ્રેષ્ઠ! જેસે સુંબંક પૃથ્થર સે સ્વાભાવિક હી લોહે કા અકર્ષણ હોતા હૈ ઉસી પ્રકાર મન કે દારા નિરંતર ચિંતન કિયે જાને પર પ્રલ લી યાગી કા અપની એાર સ્વાભાવિક હી ખીંચ લેતા હૈ. મન કી યહ ગિત આપકે હી યત્નપર નિર્ભર કરતી હૈ. મન કી ગત આપકે હી યત્નપર નિર્ભર કરતી હૈ. મન કી ગતિ આપકે હી યત્મપર નિર્ભર કરતી હૈ.

સાધના કરનેવાલે વ્યક્તિ કાે હી યાગી ઔર મુમુક્ષુ કહતે હૈં. યાગયુક્ત પુરુષ પહેલે **યુંजાન્** કહલાતા હૈ. તદન તર વહ ક્રમશઃ સમાધિસંપન્ન હોે કર શ્રહ્મત્તાન કાે પ્રાપ્ત હોતા હૈ, યાગી યદિ કિસી કારણવશ ઇસ જન્મ મેં સિહિ કાે પ્રાપ્ત નહીં હોતા તાે ઉસકા મન દાેષરૂપ વિઘ્ન સે રહિત હોતે કે કારણ વહ જન્માંતર મેં પૂર્વ કે અભ્યાસબલ સે મુક્ત હાે જાતા હૈ. પરંતુ સમાધિસંપન્ન યાગી તાે ઇસી જન્મ મેં મુક્તિ કાે પ્રાપ્ત હોતા હૈ; કારણ ઉસકે સમસ્ત અદષ્ટ યાગ કી અમિદારા બહુત હી શીઘ લસ્મ હેો જાતે હૈ."

"યાગી કે ચાહિયે કિવહ અપને મન કા તત્ત્વજ્ઞાન કે ઉપયાગી ખનાને કે લિયે નિષ્કામ ભાવ સે બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, સત્ય, અસ્તેય ઔર અપરિય્રહ આદિ નિયમાં કા અવલંખન કર સંયતચિત્ત સે રવાધ્યાય, શૌચ, સંતાષ તથા તપ કરતે હુએ મન કા નિરંતર પરભ્રમ પરમેશ્વર કી ચિંતન મેં લગાયે રકખે. યહી દસ પ્રકાર કે યમ નિયમ હૈં; ઇનકા સકામ ભાવ સે પાલન કરનેવાલે કા ઉત્તમ કલ કી પ્રાપ્તિ હોતી હૈ ઔર નિષ્કામ આચર્ય કરનેવાલે કા મુક્તિ મિલતી હૈ. ભાદ આસને મેં સે કિસી એક આસન કા અવલંખન કર કે સદ્યુણી પુરુષ કા યમાનિયમ સે સંપત્ર હૈા કર વશ મેં કિયે હુએ ચિત્ત સે યોગ કા અભ્યાસ કરના ચાહિયે."

"અભ્યાસ સે પ્રાણું નામક વાસુ કે વશ મે' કરનેવાલી ક્રિયા કા નામ પ્રાણાયામ હૈ. પ્રાણાયામ સખીજ ઔર નિર્બાજ બેંદ સે દો પ્રકાર કા હૈ. જખ પ્રાણુ ઔર અપાનવાસુ સિદ્ધાન સે પરસ્પર કા જીત લેતે હૈં તે હતે હતે કે સંચમિત હો જાને પર કુંલક નામક તીસરા પ્રાણાયામ હોતા હૈ. યાગી જખ પહલે પહલ પ્રાણાયામ કા અભ્યાસ કરતે હૈં તે લગવાન કા સ્યૂલ- રૂપ હી ઉનકે ચિત્ત કા અવલં ખન રહતા હૈ. યાગી કા ચાહિયે કિ વહ ક્રમશઃ પ્રત્યાહારપરાયણ હા કર શબ્દસ્પર્શાદ વિષયોં મેં આસકત ઇદિયોં કા નિત્રહ કર કે ઉન્હેં ચિત્ત કા અનુસરણ કરનેવાલી ખના લે. ઇન અત્યંત ચંચલ સ્વભાવવાલી ઇદિયોં કા વશ કરને કી બડી આવશ્યકતા હૈ. જખતક ઇદિયાં વશ મેં નહીં હોતીં તે તે તે કે યાગી યાગ કી સાધના મેં સમર્થ નહીં હો સકતા. ઇસ પ્રકાર પ્રાણાયામદારા પ્રાણવાયું કા ઔર પ્રત્યાહારદારા ઇદિયોં કા વશ મેં કર કે યોગી કા કલ્યાણુ કા આદ્રય લે કર અપના ચિત્ત ભલીભાંતિ સ્થિર કરના ચાલિયે.'

ખાંિકય ને કહા "હે મહાભાગ! જિસ કલાણ કે આશ્રય સે ચિત્ત કે સારે દોષ નષ્ટ હો જતે હૈં વહ ક્યા વસ્તુ હૈં? સો કૃપા કર કે મુઝે સમઝાઇયે.' કેશિષ્વજ કહને લગે કિ 'હે રાજન્! બ્રહ્મ હી ચિત્ત કા શુભ આશ્રય હૈ, વહ સ્વભાવતઃ હી દો પ્રકાર કા હૈ—મૂર્પ ઔર અમૂર્પ, જિસકા પર ઔર અપર ભી કહતે હૈં. ઇસ જગત મેં તીન પ્રકાર કી ભાવનાએ હોતી હૈં. એક બ્રહ્મભાવના, દૂસરી કર્મભાવના ઔર તીસરી બ્રહ્મ કર્મભાવના હૈ. સનંદન આદિ ઋષિગણ બ્રહ્મભાવનાવાલે હૈં. દેવતાઓ સે લે કર જક-ચેતન સમસ્ત પ્રાણી કર્મભાવનાવાલે હૈં ઔર હિસ્ણ્યળર્ભ આદિ મેં બ્રહ્મ-કર્મ દોનો ભાવનાએ હૈં. જિસકા જૈસા જ્ઞાન ઔર અધિકાર હૈ ઉસકા વૈસી હી ભાવના હુઆ કરતી હૈ."

"ભેદત્તાન કે હેતુ કર્મ જળતક ખતે રહતે દૈ તભી તક છવાં કા વિશ્વ ઔર પરમાત્મા મેં ભેદ દીખતા હૈ. જિસ ત્રાન સે સારે ભેદ મિટ જાતે હૈં, જો ત્રાન સત્તામાત્ર હૈ, જો મનવાગુી સે અગાચર હૈ ઔર જિસકા કેવલ આત્મા હી જાનતા હૈ, ઉસીકા નામ બ્રહ્મત્રાન હૈ. વહી અજ, અક્ષર તથા અરૂપ વિષ્ણુ કા નિત્ય ઔર પરમરૂપ હૈ ઔર વહ સમસ્ત વિશ્વરૂપ સે વિલ-ક્ષુ હૈ. આરંભ મેં યાગી ઉસ પરમરૂપ કા ચિંતન નહીં કર સકતે. ઇસી લિયે ઉન્હેં પરમાત્મા કે વિશ્વગાચર સ્પૂલરૂપ કા ચિંતન કરના ચાહિયે. હિરણ્યગર્ભ, ઇઠ, પ્રજાપતિ, વાયુ, વસુ, સ્દ્ર, આદિત્ય, નક્ષત્ર, ગ્રહ, ગંધર્વ, યક્ષ ઔર દૈત્ય આદિ સમસ્ત દેવયાનિયાં; મનુષ્ય, પશુ, પર્વત, સમુદ્ર, નદી ઔર વૃક્ષ આદિ અગિલા પ્રાણી; ઉનકે કારણ ઔર પ્રધાન આદિ તક એકપાદ, ત્રિપાદ, બહુપાદ અથવા અપાદ ચેતન ઔર અચેતન સભી ત્રિવિધ ભાવનાત્મક પરમાત્મા હરિકા મૂર્ત્ત રૂપ હૈ. યહ સમસ્ત ચરાચર વિશ્વ ઉસ પરબ્રક્ષસ્વરૂપ ભગવાન વિષ્ણુ કી શક્તિ સે સમન્વિત હૈ." "ભગવાન કી યહ શક્તિ તીન પ્રકાર કી હૈ–(૧) વિષ્ણુ શક્તિ, (૨) અપરા ક્ષેત્રદ્રાશક્તિ

ઔર (૩) કર્મ નામક અવિદ્યાશક્તિ, જિસસે આવત હૈા કર સર્વવ્યાપી ક્ષેત્રન્ન શક્તિ ભી સંસાર કે સમસ્ત તાપોં કા ભાગ કરતી હૈં. ઇસ અવિદ્યાશક્તિ કે દારા હકી રહને કે કારણ હી ક્ષેત્રન્ન શક્તિ સખ ભૂતોં મેં સમાન હૈાને પર ભી ન્યૂનાધિકરૂપ સે દિખાયી દેતી હૈ. પ્રાણહીન પદાર્થોં મેં વહ ખહુત હી કમ પ્રમાણ મેં દીખ પડતી હૈ; સ્થાવરાં મેં ઉસસે કુછ અધિક દીખતી હૈ; સાંપોં મેં ઉસસે અધિક, પક્ષિયોં મેં ઉસસે અધિક, પક્ષિયોં મેં ઉસસે અધિક, મનુષ્યોં મેં રહનેવાલે પશુ-ઓં મેં ઉત્તસે અધિક, પશુઓં સે મનુષ્યોં મેં અધિક, મનુષ્યોં મેં અધિક, ઉત્તસે ગધવીં મેં અધિક, ગધવીં સે યક્ષોં મેં, યક્ષોં સે દેવતાઓં મેં, દેવતાઓં સે ઇદ્ર મેં, ઇદ્ર સે પ્રજપતિ મેં આધિક, અપ્રતિ સે લી અધિક ક્ષેત્રન્નશક્તિ કા વિકાસ હિરણ્યગર્ભ મેં પાયા જાતા હૈ. યે સભી ઉસ અરાયર્પ ભગવાન કે હી રૂપ હૈ; ક્યોંકિ યે સભી આકાશ કી ભાંતિ ઉન્હીં કી શક્તિદારા વ્યાપ્ત હૈ."

"અખ ઉસ હ્રહ્મ કે દૂસરે રૂપ કા ધ્યાન ખતલાતા દૂં. ખુલ્માન લોગ ઇસ રૂપ કા સત્ ઓર અમૂર્ત કલા કરતે હૈં. જિસ રૂપ મેં પૂર્વોક્ત સમસ્ત શક્તિયાં પ્રતિષ્ઠિત હૈં યહી વિશ્વર્પ કા સ્વરૂપ હૈ. ભગવાન કે ઓર ભી અનેક રૂપ હૈં. દેવતા, તિર્યક્ષ ઔર મનુષ્ય આદિ કો ચેષ્ટા સે જો સખ રૂપ પ્રકટ હોતે હૈં, જિન્હેં ભગવાન જગત કે ઉપકાર કે લિયે લીલા સે ધારણ કરતે હૈં. ઐસે રૂપો કા સમસ્ત ચેષ્ટાએ સ્વતંત્ર હોતી હૈં, કિસી કર્મ કે અધીન હો કર નહીં હોતી. યોગી સાધક કા અપની ચિત્તશુિલ કે લિયે સારે પાપો કે નાશ કરનેવાલે વિશ્વરૂપ કે ઉસી રૂપ કા ચિંતન કરના ચહિયે. જૈસે વાયુ કે જોર સે બહી હુઇ ધધકતી હુઈ અગ્નિ સુખે ધાસ કા ક્ષ્યુ-ભર મેં ભસ્મ કર ડાલતી હૈ, વેસે હી ચિત્ત મેં સ્થિત ભગવાન વિષ્ણુ બી યોગિયો કે સારે પાપો કા લસ્મ કર દેતે હૈં. ઇસ લિયે સમસ્ત શક્તિયા કે આધાર ઉસ પરમેશ્વર મેં હી ચિત્ત સ્થિર કરના ચાલિયે, ઇસીકા નામ વિશુહ ધારણા હૈ."

''સર્વ વ્યાપી આત્મા કા બી આશ્રય ઔર તીનાં ભાવનાઓ સે અતીત વહ પરમાત્મા હી મુક્તિ કે લિયે યોગિયાં કે ચિત્ત કા એકમાત્ર શુભ અવલં બન હૈ. ઇસકે અતિરિક્ત દૂસરે કર્મયાનિ દેવતાઓ કા આશ્રય શુદ્ધ નહીં હૈ. ભગવાન કા મૂર્ત રૂપ ચિત્ત કા દૂસરે વિષયોં સે નિઃસ્પૃહ કર દેતા હૈ. કારણ ચિત્ત ઉસીકી ઔર દૌડતા હૈ, ઇસી લિયે ઇસકા ધારણા કહતે હૈં.''

"અનાધાર વિષ્ણુ કે અમૂર્ત રૂપ કા ચિત્ત સહસા ધારણ નહીં કરતા, ઇસીસે ઉસકે મૂર્ત રૂપ કા ચિતન કરના ચાહિયે. વહ મૂર્ત રૂપ ઇસ પ્રકાર કા મનાહર હૈ:—'જિસકા સુંદર પ્રસન્નમુખ હૈ, કમલ કા પંખિડિયા કે સમાન નેત્ર હૈં, સુંદર કપાલ હૈં, વિશાલ ઔર ઉજ્જવલ મસ્તક હૈ, લંખે કાનોં મેં મનાહર કર્ણ બૂષણ શાબિત હૈા રહે હૈં, સુંદર કંઠ હૈ, ચૌડા વક્ષઃસ્થલ શ્રીવાસ કે ચિહન સે અંકિત હૈ, ગંબીર નાબિ ઔર ઉદરપર ત્રિવલી શાબિત હૈં, આજનુલ બિત આઠ યા ચાર ભુજાએ હૈં, ઉરુ ઔર જંઘાએ સમભાવ સે સ્થિત હૈં, હાથ ઔર પૈર સુંભ્થર હૈં, નિર્મલ પીત વસ્ત્ર ઔર શાર્લું ધનુષ, ગદા, ખર્તુ, શંખ, ચક્ર, અલ તથા વલય ધારણ કિયે હુએ હૈં. ભગવાન કરે એસી પવિત્ર વિષ્ણુમૂર્તિ મેં જબતક મન રમ ન જાય તબતક મન કા સંયમ કર કે ચિતન કરતે હી રહના ચાહિયે. જમ કહી બી જાને આને, બેઠને ઉઠને યા સ્વેચ્છાપૂર્વ કસિશી બી કાર્ય કે કરતે સમ્ય બી ચિત્ત સે ભગવાન કા યહ રૂપ ન હટે તબ ધારણા કી સિદ્ધિ સમઝની ચાહિયે."

ઇસકે બાદ સાધક કે શંખ ગદા ચક ઔર શાર્ડિંગ આદિ સે રહિત, અક્ષ-સૂત્ર ધારણ કી હુઇ ભગવાન કી પ્રશાન્ત મૂર્તિ કા ધ્યાન કરના ચાહિયે. ઉસ મૂર્તિ મેં ધારણા સ્થિર હેાને પર કિરીટ-કેય્રરહિત મૂર્તિ કા ધ્યાન કરના ચાહિયે. તદન તર ઉસી ભગવાન કી મૂર્તિ કે એક એક અવયવ કા ચિંતન કરના ચાહિયે, ઇસકે પીછે યાગી કા ઉસ અવયવી ભગવાન મેં પ્રણિધાન કરના ચાહિયે.

દૂસરે વિષયા મેં સર્વથા નિઃસ્પૃહ હાે કર જબ સાધક કેવલ ભગવાન કે રૂપ મેં હી અનન્ય ભાવ સે તન્મય હાે જાતા હૈ તબ ઉસીકાે ધ્યાન કહતે હૈં. યહ ધ્યાન, યમાદિ છઃ પ્રકાર કે શુ. ૧૮ અ ગાંદારા સંપાદિત હોતા હૈ. ઇસર્કે ખાદ સમાધિ હોતી હૈ. સમસ્ત કલ્પનાઓ સે સર્વધા રહિત હો કર કેવલ સ્વરૂપ મેં હી સ્થિત રહતે કા સમાધિ કહતે હૈં. યહ સમાધિ, ધ્યાન કે દારા પાપ્ત હોતી હૈ.

સમાધિ કે અનંતર ભગવત્સાક્ષાત્કારરૂપ વિજ્ઞાન સે હી પરત્રક્ષારૂપ પ્રાપ્ય વિષય કી પ્રાપ્ત હોતી હૈ. અળ પૂર્વોક્ત ત્રિવિધ ભાવના સે અતીત પરમાત્મા હી પ્રાપ્ત હોતા હૈ. મુક્ત મેં ક્ષેત્રજ્ઞ કારણ ઔર જ્ઞાન કરણ હૈ; ઇન દોનોં કે દારા હી મુક્તિ પ્રાપ્ત હોતી હૈ. મુક્ત હોતે હી જીવ કૃતકૃત્ય હો કર જન્મમૃત્યુ સે છૂટ જાતા હૈ; પરમાત્મા કી ભાવના મેં વિભાર છવ પરમાત્મા કે સ્વરૂપ કે પ્રાપ્ત હા જાતા હૈ. જીવ કા અજ્ઞાન સે હી બેદજ્ઞાન હુઆ કરતા હૈ. સમસ્ત પદાર્થો કે બેદજનક જ્ઞાન કા સંપૂર્ણ રૂપ સે વિનાશ હો જાને પર આત્મા ઔર બ્રહ્મ કે બેદ કી ચિંતા કૌન કરે? હે ખાંડિકય! યહી યાગ હૈ. ઇસીકા જાન કર મનુષ્ય પરમાત્મા કી પ્રાપ્તિ કે લિયે પ્રયાસ કર સકતા હૈ. મેંને સંક્ષેપ ઔર કુછ વિસ્તાર સે યહ મહાયાગ આપકા ખતલાયા. અખ કહિયે, મુઝે ઔર કયા કરના હોગા?

ખાંડિકયને કહા-'હે મહાભાગ! આપને મુઝે યહ મહાયાગ ખતલા કર સબ કુછ દે દિયા હૈ. આજ આપકે ઉપદેશ સે મેરે ચિત્ત કા સબી મલ નષ્ટ હેે ગયા! ઇસમેં કાઈ સંદેહ નહીં કિ મેં જો યહ 'મેરા' 'મેરા' કહતા દ્વં સા સર્વથા મિથ્યા હૈ. 'મેં' ઔર 'મેરા' કે દ્વારા વ્યવહાર હૈાતા હૈ પરંતુ વાસ્તવ મેં યહ અવિદ્યા હી હૈ. પરમાર્થ વાણી કે અગાચર હેાને સે જબાન કી ચીજ નહીં હૈ. હે કેશિષ્વજ! આપને મુઝકા મુક્તિ દેનેવાલા યહ મહાયાગ બતલા કર મેરા બહુત હી ઉપકાર કિયા હૈ, અબ આપ અપને કલ્યાણ કે લિયે ધર પધારિયે!

તદન તર કેશિલ્વજ ખાંડિક્ય કે દ્વારા પુર્જિત હો કર અપને ઘર લૌટ આયે. ખાંડિક્ય તે યમનિયમાદિ કી સાધના કે દ્વારા પરમાત્મા મેં ચિત્ત લગા કર અંત મેં નિર્મલ પરમ્રહ્ય કે પ્રાપ્ત કિયા. ઇધર કેશિધ્વજ બી બોગોં કે દ્વારા અદેષ્ટ કા ક્ષય કર કે નિષ્કામ કર્મ કરતે હુંયે નિર્મલચિત્ત હો કર પરમસિહિ કા પ્રાપ્ત હો થયે!

("કલ્યાણ" ના એક અંકમાંથી)

१०७-तव चरण-पद्मे

વિશ્વાતમન્! મેં આપકે ચરણ-કમલાં પર અપને તુચ્છ પ્રેમપુષ્પ ચઢા રહા દૂં. ઔર હે પ્રભા! આપસે કેવલ એક હી વરદાન માંગતા દૂં—નાથ! મુઝે સ્મૃતિ કા ઉપહાર દીજિયે.

स्वप्नज्ञात के सारश्रून्य छायाइपें। के समान क्षम विस्मृति में लटक रहे हैं.

ઇતિહાસ કે પ્રસાત-કાલ મેં હમારે પુષ્યાતમાં ઋષિયો કે આંતઃકરણ મેં આપકે અધ્યાતમ-જ્ઞાત કા ઉદય હુઆ થા. ઇસી જ્ઞાન ને ભારત કા શક્તિશાલી બનાયા થા. ઇસી જ્ઞાન કે વિરુદ્ધ હમને પાપ ઔર અન્યાય કિયા હૈ. ઇસી કારણ હમ વિરાધ ઔર પ્રેમાસાવ સે શ્રસિત હૈ. ભાઇ ભાઇ સે દ્વેષ કર રહા હૈ, મિત્ર મિત્ર કા તિરસ્કાર રહા હૈ.

હે નાથ ! હમારે શ્રહાભાજન ભગ્ન-રાષ્ટ્ર કે ઇસ અજ્ઞાનાંધકાર મેં હમેં અપને પ્રાચીન જ્ઞાન કી સ્મૃતિજયાતિ પ્રદાન કીજિએ, જિસસે હમ સબ રાષ્ટ્રો, સબ જાતિયો ઔર સબ ધર્મો મેં આપકે દર્શન કર સકે; જિસસે હમ સહ ઔર પ્રેમ સે આપકી ઉપાસના કર સકે; ઔર અપને ઋષિયો કી પ્રતિભા સે પ્રેરિત હો કર એક બાર ફિર સારા ભારત સંત્રસ્ત–સંસાર કા દુઃખ દૂર કરને ઔર ઉસે સહાયતા પહુંચાને કે લિયે—અપને ઉદ્દેશ્ય કે સાર્થક બનાને કે નિ-મિત્ત–અયસર હો જાવે.

(ચૈત્ર-૧૯૮૫ ના ''ત્યાગભૂમિ''માં લેખક:-વેણીમાધવ અત્રવાલ)

१०८-महाराज दुष्टग्रामणि

પ્રત્યેક જાતિ કે ઇતિહાસ મેં કબી કબી-જાતિ કી સમસ્ત શક્તિયાં એક હી વ્યક્તિ મેં કેન્દ્રીભૂત હો જાતી હૈ. 'સિંહલજાતિ' કે ઇતિહાસ મેં ઐસે અનેક અવસર આયે હૈં. ઇસ્વી સન કે લગભગ ૧૫૦ વર્ષ પૂર્વ એક બાર લંકા (સીલેાન) કા બહે બૂરે દિન દેખને પહે. દમિલાં (દ્રાવિહાં)– વિદેશી દમિલાં–ને લગભગ સારે રાષ્ટ્ર પર અપના અધિકાર કર લિયા, લંકા કી દશા નિકૃષ્ટ સે નિકૃષ્ટતર હોતી ચલી ગઇ. પરાધીનતા કી ઇસ મહામારી સે દેશ કી રક્ષા કરને કા કાઇ ઉપાય ન થા. મહાવેલિ ગંગા કે ઉસ પાર 'કવન–તિષ્ય' નામ કે રાજા રાજ્ય કરતે થે. ઉનકી ધર્મ પત્ની કા નામ વિહારદેવી થા. દાનાં કે હદયાં મેં બૌલ-ધર્મ કી ભક્તિ એક દૂસરે સે બઢ કર થી. ધર્મ કી રક્ષા કે લિયે કવન–તિષ્ય ને બહુત કુછ કિયા. ઉનકી સહધર્મિણી બી ઉનકે ઇસ કાર્ય મેં સહાયક હુઇ; લેકિન રાષ્ટ્ર કા પરતંત્રતા કી બેડિયાં સે મુક્ત કરને કા બ્રેય ઉનકા મિલતેન વાલા ન થા, વહ ઉનકે પુત્ર મહારાજ દુષ્ટગ્રામણિ કે લિયે સુરરિક્ષત થા.

x x x x

મહાદેવી ક્રી કાખ સે દા પુત્ર પૈદા હુએ. જિસ બાલક કા જન્મ પહલે હુઆ ઉસકા નામ 'અભય–ગમિનિ' રકખા ગયા. દૂસરે ખાલક કા જન્મ દાે વર્ષ બાદ હુઆ, ઉસે 'તિષ્ય' નામ દિયા ગયા. માતાપિતા ને દોના ખાલકાં કા નામકરણસંરકાર ખડે ઉત્સાહ સે કિયા; ઔર ઉસંકે ખાદ એક દૂસરા સંસ્કાર, જિસકાે હમ 'પ્રથમ–ભાત–સંસ્કાર' કહે. સકતે હૈં, ઇસસે ભી અધિક ઉત્સાહ કે સાથ કિયા. દોનાં ભાઈ પાસ-પાસ ળૈઠે ભોજન કર રહે થે, ભોજન કર સૂકે તા પિતા ને દાેનાં ભાદયોં કાે એક–એક કૌર ઔર ખાને કે લિયે કહા ઔર ઉસકે સાથ યહ શપથ **દિલાઇ—'મ**રણપર્યંત હમ કભી ભી ભિક્ષુએાં સે વિમુખ નહી[.] હેાંગે.' દાેનાં ખાલકાં ને ખુશા–ખુશા વહ શપથ લે લી. અખ પિતા ને એક દૂસરી શપથ લેને કે લિયે કહા 'હમ ભાઇ-ભાઇ આપસ મેં કલી ન લડે ગે.' ખાલકાં ને ઇસે મંજા્ર ક્રિયા; લેકિન જખ પિતા ને તીસરી શપથ લેને કે લિયે કહા−'હમ તામિલેi (દ્રાવિડેi) સે કભી ન લડેંગે.' તાે ખાલક ગ્રામણિ થાલી કાે લાત માર-કર, બિના હાથ ધાર્ય હી, વહાં સે ઉઠ ખડા હુઆ ઔર ધર મેં જા કર હાથ–પાંવ સિકાેડ પડ રહા. 'વિહારદેવી' કેા ઇસકા પતા લગા. વહુ ધર મેં ગઇ તાે દેખા, 'ગમિનિ' હાથ–પાંવ સિકૌંડે પડા હૈ. ઉસને પૂછા—'પુત્ર! હાથ–પાંવ ફૈલા કર અચ્છા તરહ આરામ સે ક્યેાં નહી' લેટતે ?' ગિમિનિ ને ઉત્તર દિયા 'માઁ ! હાથ-પાંવ ફૈલા કર કૈસે લેટ્ર' ? કહાં લેટ્ર' ? મહાગંગા કે ઉસ પાર તા તામિલ (દ્રાવિડ) હૈ, ઔર ઇસ એાર મહાસમુદ્ર હૈ.' વિહારદેવી ને સમસ્ત ઘત્તાંત જ્યાં–કા– ત્યાં જા કર કવન-તિષ્ય સે કંહ દિયા. કવન-તિષ્ય મન મેં તેા જરૂર પ્રસન્ન હુએ, લેકિન ઉન્હોને અપની પ્રસન્નતા કેા પ્રકટ ન હોને દિયા. દેશ કે શત્રુઓં કા શત્રુ પૈદા હો ચૂકા થા.

x x x

રાજ કવન-તિષ્ય જાનતે થે કિ ઉનેક પાસ શક્તિ ખહુત થાડી હૈ, ઔર દમિલાં સે બીડ ખઠને પર સફલતા કી તિનક બી આશા નહીં. ઇસ લિયે વહ અપને દમિલ-વિરાધી વિચારાં કા કબી પ્રકટ ન કરતે થે; લેકિન અપને પુત્ર કા આરંભિક ખાતેં દેખ કર ઉન્હેં કુછ ઢાઢસ હુઆ. ઉન્હાને સાચા:-યદિ મેં સ્વતંત્રતા કી પતાકા લે કર રહ્યું તેની નહીં ખજા સકતા, તા સંભવ હૈ મેરા પુત્ર હી ઇસ કાર્ય કા કર સકે." ઇસ લિયે ઉન્હાને આવશ્યક તૈયારી આરંભ કર દી. અપને પુત્ર કા એક છોડી-સી સેના દે કર, ઉસકી સામરિક શિક્ષા કી એર ધ્યાન દેને લગે. શનેઃ શનેઃ દેશ કે સબી લડાકે 'ગમિનિ' કે પાસ ઇક્ઠે હો ગયે. ઔર ઇન લડાકાં મેં 'દેશ' કે વે પ્રસિદ્ધ દસ લડાકે બી શામિલ થે, જિનકા 'સામરિક' શક્તિ કી ધાક, આજ ૨૦૦૦ વર્ષ બીત જાને પર બી, અબી તક લાગોં કે હૃદય પર જમી હૂઇ હૈ. યે દસ લડાકે કહાં-કહાં સે આ કર કે સે

ઇકઠ્ઠે હુએ, યહ વિષય રાચક હાેને પર બી ઇસ લેખ કે અંતર્ગત નહીં આ સકતા. અસ્તુ.

x x x ×

અભયગમિનિ ષ્ટ્રી ખ્યાતિ અઢને લગી. લંકાનિવાસિયોં કેા અનુભવ હોને લગા કિ દમિલેાં (દ્રાવિડોં) કે કૃંદે સે મુક્તિ દિલા સકનેવાલા એક હી વ્યક્તિ હૈ—'અલયગમિનિ'. લાગાં ને સંમઝ લિયા કિ નિકટ ભવિષ્ય મેં લંકા કા 'સ્વાતંત્ર્ય-સંગ્રામ આરંભ હાેનેવાલા હૈ, ઔર **ઇસ સંગ્રામ મેં 'જો જિસસે ખન પડે' કરને કી સોચને લગે. કવન-તિષ્ય ને** લેના સંગ્રહ કરને કે નિમિત્ત ઉન દસ પ્રસિદ્ધ લડાકે વીરાં કા અલાયા ઔર કહા—'ત્રમમેં સે પ્રત્યેક અપની અપની પસંદ કે અનુસાર દસ-દસ લડાકે વીર ભર્તા કરાે.' ઇસ પ્રકાર જબ ઉત્તકી સંખ્યા સૌ હોા ગઇ, તો ઉસને ઉન સૌ જનો કા બી યહી આતા દી. ઇસ પ્રકાર સેના કા સંખ્યા હજાર, દસ હજાર, ખઢતે-ખઢતે ઇસસે બી અધિક હેા ગઈ. અખ સેના કે લિયે યુદ્ધસામગ્રી કી આવ-શ્યકતા પડી. રાજા ને ઇસર્કે લિયે ઘાષણા નિકાલી. લાેગાં ને હાથી દિયે, ઘાેડે દિયે, રથ દિયે ઔર જિસ ચીજ કી આવશ્યકતા પડી, દી. સિંહલ જાતિ કી તમામ શક્તિ એક જગહ કેન્દ્રીભૂત હેા ગઈ. જાતિ કી સ્વતંત્રતા કા પ્રશ્ન ઉત્તકે જીવન અૌર મરણ કા પ્રશ્ન થા. તૈયારી હો ગઇ; લેકિન રાજા કવન-તિષ્ય તૈયાર ન હુએ. ઉનકી સંમતિ મેં અભી કુછ દેર પ્રતીક્ષા કરતે કી આવશ્યકતા થી. રાજકમાર 'અભય–ગમિનિ' કે લિયે યહ અસહ્ય થા. વહ અખ ઔર પ્રતીક્ષા કરતે કે પક્ષ મેં ત થે. ઉત્હાંને પિતા સે સંગ્રામ છેડ દેને કી આત્રા માંગી. પિતા તે લિખ ભેજા—"ઉદ્દંડ મત ખના, તામિલાં (દ્રવિડાં) કી શક્તિ ખહુત હૈ. દસ લાખ સે અધિક સંખ્યા ઉત્તક પાસ હૈ. અભી મહાગંગા કે ઇસ પાસે કે રાજ્ય પર હી સંતાષ કરા." અભય-ગમિનિ દઢ થે. ઉન્હોંને તીન બાર પિતા સે સંગ્રામ કી આજ્ઞા માંગી. ચૌથી બાર ંગનાં કી એક જોડી કે સાથ પિતા કા યહ કહલા ભેજાઃ—''પિતા! આપ પુરુષ નહીં, સ્ત્રી હૈ. યંદિ પુરુષ હોતે, તાે ઐસે વચન કબી ન કહતે. આપકે લિયે યહ કંગન બેજતા દૂં. ઈન્હેં પહન કર ઘર મેં ખૈડ રહીએ." પુત્ર કે ઇસ વ્યવહાર સે પિતા કેા બહુત દુઃખ હુઆ, ઔર અપને ઇસ વ્યવહાર કે કારણ હી રાજકુમાર અભયગમિનિ ઇતિહાસ મેં 'દુષ્ટ્રગ્રામણિ' (સિંહલ=દુટુગૈવનુ) નામ સે પ્રસિદ્ધ હૈ.

x x x x

'સ્વાતંત્ર્ય—સંત્રામ' કા ઇતિહાસ લંખા હૈ. ઉસકે પન્ને વીરાં કે રક્ત સે રંગે પડે હૈં. ન જાને ઉભય પક્ષ કે કિતને યોહા ઇસ યુદ્ધ મેં કામ આયે. દોનોં એાર કે અસંખ્ય પ્રાણિયો કા રક્ત ખહતા દેખ કર મહારાજ દુષ્ટ્રપ્રામણિ કા હૃદય પીઘલા. ઉન્હોંને તામિલ—તરેશ મહારાજ એલાર કા પુકાર કર કહા—''ક્યાં વ્યર્થ ઇતને લાગાં કા રક્ત ખહાતે હાં ? આઓ, હમ દોનાં દ્વંદ્વ યુદ્ધ દારા ઇસ યુદ્ધ કા નિર્ણય કરેં!" મહારાજ એલાર બી વીર પુરુષ થે. ઇસકે લિયે તૈયાર હા ગયે. દુંદ્વ યુદ્ધ હુઆ. વીર કી ભાંતિ દો વીર લડે ઔર ખૂખ લડે. અંત મેં મહારાજ દુષ્ટ્રપ્રામણિ કી વિજય હુઇ ઔર મહારાજ એલાર યુદ્ધ મેં કામ આયે. લંકા સ્વતંત્ર હાે ગયા ઔર મહારાજ દુષ્ટ્રપ્રામણિ ને અપની સારી પ્રજા કાે મહારાજ એલાર કી મત—દેલ કા સલકાર કરને કી આજ્ઞા દી. શહર મેં સે હાે કર એક ખડે જલૂસ કે સાથ 'શખ' કી સવારી નિકાલી ગઇ. ખાદ મેં ઉસી સ્થાન પર, જિસ સ્થાન પર મહારાજ એલાર લડતે—લડતે ગિરે થે, ઉતકે શખ કા દાહ—કર્મ—સંસ્કાર કિયા ગયા. ઉસ સ્થાન પર એક પક્કી સમાધિ ખનવા દી ચઇ, જિસ પર લિખા હૈ—''કાઇ બા અમીર, ગરીખ, ઇસ સ્થાન કે સમીપ સે પાલકી મેં વા ઘાેડે પર બૈઠ કરન નિકલે. ઇસ સ્થાન પર કાેઇ બાજા ઇલાદિ બી ન ખજાયા જાય." દાે હજાર વર્ષ સે કૃતજ્ઞ સિંહલજાતિ અપને રુવાતંત્ર્ય—દાતા મહારાજ દુષ્ટ્રપ્રામણિ કી ઇસ આજ્ઞા કા અક્ષરશઃ પાલન કર રહી હૈ.

(ચૈત્ર-૧૯૮૫ ના "ત્યાગભૂમિ"માં લેખકઃ-બ્રી. કૌસલ્યાયિન આનંદ-લંકા)

१०९-हैदरअली का चरित्र

હૈદરઅલી કી મૃત્યુ

હૈદરઅલી કે સાથ અંગ્રેજો કા યહ દૂસરા યુદ્ધ થા. એક બાર માલૂમ હેાતા થા કિ હૈદરઅલી દક્ષિણભારત સે અંગ્રેજો કાે નિકાલ કર ખાહર કર દેગા. નાના કડનવીસ પૂના મેં બૈઠા હુઆ યહ સળ સુસમાચાર સુન રહા થા; ઔર ઇન્હીં આશાએાં કે આધાર પર સાલભાઇ કે સંધિ– પત્ર પર દસ્તખત કરતે સે ઇન્કાર કર રહા થા. જિસ સમય ગાયકવાડ, સિધિયા ચ્યૌર ભૌંસલે તીન–તીન જખરદસ્ત મરાઠાનરેશ મરાઠા–મંડલ તથા અપને દેશ દોનોં કે સાથ વિશ્વાસઘાત કર ચૂકે થે, ઔર નિઝામુક્ષ્મુલ્ક ભી અંગ્રેજો કી ચાલાેં મેં કંસ ચૂકા થા; ઉસ સમય ઇન વિદેશિયાેં ક્રે વિરુદ્ધ નાના ક્**ડનવીસ કી સમસ્ત આશાઓં** કા આધાર કેવલ વીર હૈદર**અ**લી **ચા**. યદિ હૈદરઅલી એક ખાર મદ્રાસ પ્રાંત સે અંગ્રેજો કાે નિકાલ સકતા, તાે નિઃસંદેહ નાના કડનવીસ મરાઠામંડલા મજણત કરકે ઉત્તર મેં અંગ્રેજો કે સાથ કિર સે યુદ્ધ શુરૂ કર દેતા. ઉત્તરીય ભારત મેં અંગ્રેજ અપને અનેક દુશ્મન પૈદા કર ચુંકે થે, ઔર ઇસ પ્રકાર કી સ્થિતિ મેં નાના કા સફલતા પ્રાપ્ત હાેને કી ભી ખહુત સંભાવના થી; કિંતુ પ્રતીત હાેતા હૈ કિ ભારતવાસિયાં કે અનેક પાપા કે પ્રાયશ્વિત્ત ઔર સચ્ચા ભારતીય આત્મા કે વિકાસ કે લિયે અભી ઇસ દેશ કા વિદેશી શાસત કે અગ્નિસ્તાન મેં સે નિકલના આવશ્યક થા. ડીક ઉસ સમય જખ કિ વીર હૈદરઅલી ઇલાકાં પર ઇલાકે ઔર ગઢાં પર ગઢ વિજય કરતા હુઆ ખઢા ચલા જા રહા થા, જબ કિ ભારત કે અંદર સ્વતંત્રતા તથા પરતંત્રતા કે ઇસ દંદ કા એશિયા તથા યૂરાપ કી સમસ્ત જાગરુક શક્તિયાં ધ્યાન સે દેખ રહી થીં, જખ કિ હૈદરઅલી કા નામ સુન કર ભારત કે અંગ્રેજ ચૌંક પડતે થે ઔર ઇંગ્લિસ્તાન મેં કંપની કે હિસ્સોં કી દર ધડાધડ ગિર રહી થી, અચાનક ૬ દિસમ્ખર સન્ ૧૭૮૨ કી રાત કેા અરકાટ કે કિલે મેં હૈદરઅલી કી મૃત્યુ હેા ગઇ. હૈદરઅલી કી મૃત્યુ ને નાના ફડનવીસ કી આશાઓં કેા ચુર–ચૂર કર દિયા ઔર લાચાર હૈા કર ઉસને સાલળાઇ કો સાંધિ પર હસ્તાક્ષર કર દિયા. કંપની કે લિયે હૈદરઅલી કી મૃત્યુ વાસ્તવ મેં એક બહુત બડી બરકત સાબિત હુઇ.

આરની કો વિજય કે બાદ હૈદરઅલી કી કમર મેં એક ફાડા નિકલા, જિસકે કારણ ઉસે અરકાટ લૌટ આના પડા. યહ ફાડા હી હૈદરઅલી કા મૌત કા પૈગામ સાબિત હુઆ. જબ હૈદરઅલી કા અપને રાગ કે અસાધ્ય હોને કા પતા લગા, ઉસને અપને તમામ- મંત્રિયોં ઔર મુખ્ય સરદારોં કા છુલા કર રાજ્ય કે કાર્ય કે વિષય મેં અંતિમ આદેશ દિયે. એક સેના પાંચ હજાર સવારોં કા ઉસને મદ્રાસ કી એાર રવાના કી. અપની વિશાલ સેના કે પ્રત્યેક સિપાહી ઔર મુલાજિમ કા એક—એક મહીને કી તનખ્વાહ ખતૌર ઇનામ કે દિલવાઇ ઔર ટીપૂ કા, જો ઉસ સમય એક દસરે મૈદાન મેં થા, છુલવા બેજા.

હૈદરઅલી કી આયું ઉસ સમય સાઠ વર્ષ સે કુછ ઉપર થી. ડર થા કિ હૈદરઅલી કી મૃત્યું કે સમાચાર સે ઉસકી વિજયી સેના કા ઉત્સાહ ન દૂટ જાય. હૈદરઅલી કે દોનોં મુખ્ય મંત્રી હિંદૂ થે, જિનકે નામ પૂર્નિયા ઔર કૃષ્ણરાવ થે. ઇને દોનોં વધાદાર મંત્રિયોં ને હૈદરઅલી કી મૃત્યું કે ખડી હેાશિયારી કે સાથ ઉસ સમય તક શત્રું ઔર અપની સેના દોનોં સે છિપાયે રકખા, જિસ સમય તક કિ હૈદરઅલી કે બડે બેટે ક્તહઅલી ટીપૂ ને અરકાટ મેં પહુંચ કર અપને બાપ કી જગઢ ન લે લી. ટીપૂ કે આને પર સુલ્તાન હૈદરઅલી કા શબ મૈસર કી રાજધાની શ્રીરંગપટન લેજા ગયા, જહાં પર બડે સમારાહ કે સાથ ઉસે લાલબાગ મેં દધન કિયા ગયા, ઔર ટીપૂ ને પિતા કી કબ્ર કે ઉપર એક સુંદર ઔર આલીશાન સમાધિ ખનવાઇ.

યુદ્ધ કા અંત

ટીપૂ અપને બાપ કે સમાન વીર, કિંતુ અભી નાતજરૂબેકાર થા. મૈસર કે અંદર અપની

નઇ સત્તા કા મજબૂત કરને કા ઓાર ભી ઉસે કાકી ધ્યાન દેના પડા. ફિર ભી ઉસને પહેલે બડી સફતલા કે સાથ યુદ્ધ જારી રકખા ઔર અંગ્રેજી સેના કા શિકસ્ત પર શિકસ્ત દી. યહાં તક કિ અંગ્રેજો કા ચારાં ઓર "નિર્બલતા, નિરુત્સાહ ઔર નૈરાશ્ય" કે સિવા કુછ કિખાઇ ન દેતા થા. અંત મેં સન્ ૧૭૮૩ મેં અંગ્રેજો ને બડી નમ્રતા કે સાથ ટીપૂ સે સુલહ કી પાર્થના કી. ટીપૂ ઉતકી બાતોં મેં આ ગયા. ૧૧ માર્ચ સન ૧૭૮૪ કા મંગલાર મેં ટીપૂ સુલ્તાન ઔર અંગ્રેજ કંપની કે બીચ સંધિ હા ગઇ. અંગ્રેજો ને વાદા કિયા કિ હમ ફિર કબી મૈન્યુર કે મામલોં મેં દખલ ન દેંગે. ટીપૂ ઔર ઉત્તેક ઉત્તરાધિકારિયો કે સાથ સદા મિત્રતા કા વ્યવહાર રકખેંગે, ઔર ઉત્તેક શત્રુઓં કે વિરુદ્ધ ઉન્હેં સહાયતા દેને કે લિયે સદા તૈયાર રહેંગે. ઇસ વાદે પર વીર, ઉદાર કિંતુ નાતજરૂબેકાર ટીપૂ ને અંગ્રેજો સે જીતા હુઆ તમામ ઇલાકા ઉન્હેં લોટા દિયા. ટીપૂ ને નિઃસંદેહ એશિયાઇ મર્યાદા કે અનુસાર અપની શાહાના આન કાયમ રકખા ઔર અંગ્રેજો કે કાફી નીચા દિખાયા, કિન્તુ જો બાત હૈદર ઔર નાના ચાહતે થે, વહ પૂરી ન હો સકી.

હૈદરઅલી કા ચરિત્ર

હૈદરઅલી એક ગરીબ ઘર મેં પૈદા હુઆ થા, ઔર એક મામૂલી સિપાહી સે બહતે-બહતે કેવલ અપની વીરતા ઔર યોગ્યતા કે બલ એક વિશાલ રાજ્ય કા સ્વામી બન ગયા. હૈદરઅલી 'સુલતાન હૈદરઅલી શાહ' કહલાતા થા. દિલ્હી-દરબાર કે સખેદારાં મેં ઉસાડા ગિનતી થી. મૈસર કા વહ 'દૈવ' થા ઔર હમ ઉપર લિખ ચૂક હૈં કિ મૈસર રાજ્ય કે અંદર 'દૈવ' કા પદ ઠીક વૈસા હી થા, જેસા મરાઠા-સામ્રાજ્ય કે અંદર પેશા કા. 'દૈવ' કી ગદ્દી અબ હૈદરઅલી કે કુલ મેં પૈતુક હો ગઇ થી. અપની વીરતા દારા ઉસને મૈસર રાજ્ય કા બહુત અવિક બહા લિયા થા. મરતે સમય, ઉસ તમામ ઇલાંકે કા છોડ કર, જો ઉસને હાલ કે યુહ મેં અપને શત્રું મોં વેજય કિયા થા, ઉસકે શેષ રાજ્ય કા ક્ષેત્રફલ અસ્સીહજાર વર્ગમીલ થા, જિસકી સાલાના બચત શાસન કા તમામ ખર્ચા નિકાલ કર તીન કરાડ રૂપયે સે ઉપર થી. ઉસકી કુલ સ્થાયી સેના તીન લાખ ચૌવીસ હજાર થી; જિન મેં ૧૯,૦૦૦ સવાર, ૧૦,૦૦૦ તાપખાને કે સિપાહી, ૧,૧૫,૦૦૦ પૈદલ ઔર ૧,૮૦,૦૦૦ ઇસ તરહ કી સેના થી જો દૂસરે સરદાં કે અધીન હર સમય તૈયાર રહતી થી ઔર આવશ્યકતા પડને પર મુલા લી જાતી થી. ઉસંક ખજાને કે જવા- હરાત ઔર નકદી કા અંદાજા અસ્સી કરાડ રૂપયે સે ઉપર કા થા. ઉસકી પશુલાલાઓ મેં ૭૦૦ હાથી, ૬૦૦૦ ઉ'ટ, ૧૧૦૦૦ ઘોડે, ૪,૦૦,૦૦૦ ગાય ઔર બૈલ, ૧,૦૦,૦૦૦ લેંસ ઔર ૬૦,૦૦૦ બેડે થીં. ઉસકે શસ્ત્રાગાર મેં ૬,૦૦,૦૦૦ બંદૂક, ૨,૦૦,૦૦૦ તલવાર ઔર ૨ર,૦૦૦ તોપે થીં.

હૈદરઅલી અપને સમય કા અકેલા ભારતીય નરેશ થા, જિસને અપને સમુદ્રતટ કી રહ્યા કે લિયે એક જહાજ એડા, જિસકે પ્રત્યેક જહાજ પર તાપે લગી હુઈ થીં, રખ રકખા થા. ઉસકી જલસેના અપને સમય કી એક જખરદસ્ત જલસેના થી. ઉસકે જલસેનાપતિ અલીરજા ને મલદ્વીપ નામક લગભગ બારહ હજાર છોટે-ખડે ટાપુઓં કા વિજય કર કે ઉન્હેં હૈદરઅલી કે રાજ્ય મેં મિલા લિયા થા.

હૈદરઅલી પઢના-લિખના બિલકુલ ન જાનતા થા. એક મુસલમાન ઇતિહાસલેખક લિખતા હૈ કિ ઉસને ફારસી અક્ષરો મેં અપના નામ લિખને કા પ્રયત્ન કિયા. બંદે પરિશ્રમ સે વહ અપને નામ કા કેવલ પહેલા અક્ષર 'હૈ' સીખ પાયા; કિંતુ ઇસ 'હૈ' કા ભી વહ સદા ઉલટા ઔર ગલત લિખા કરતા થા. યહી ઉસકે દસ્તખત થે; તથાપિ સમસ્ત ભારતીય તથા વિદેશી ઇતિહાસલેખક મુક્ત કંદે સે સ્વીકાર કરતે હૈં કિ શુદ્ધિમત્તા, દૂરદર્શિતા, નીતિગ્રતા ઔર શાસન– પ્રબંધ મેં ઉસકી યોગ્યતા બહે ઉંચે દરજે કી થી ઔર વીરતા તથા યુદ્ધકૌશલ મેં વહ અપને સમય મેં સર્વથા અદિતીય થા.

ધાર્મિ'ક પક્ષપાત યા તચ્યારસુખ કા ઉસમે નિશાન તક ન થા. અપને રાજ્ય કી ઉંચે સે ઉંચા પદવિયાં ઉસને હિંદુઓ કા દે રક્ષ્મા થા. ઉસકે મુખ્યતમ મંત્રી હિંદૂ થે. મૈસર કે જિન વિદ્રોહી સામ તોં કા ઉસને પરાસ્ત કિયા, ઉનકી ગદિયાં યા તો ઉન્હીકા વાપસ કર દી, યા દૂસરે હિંદુ નરેશોં કા ઉનકી જગહ ખૈદા દિયા. અપની હિંદુ ઔર મુસલમાન પ્રજા કે સાથ વહ એક-સમાન ઉદાર વ્યવહાર રખતા થા. ઉસને અનેક હિંદુ મંદિર ખનવાયે ઔર અસંખ્ય મંદિરોં કા જાગીરે અતા કી. હાલ મેં ઉસ સમય કે ઇતિહાસ કી ખાજ દ્વારા અંગ્રેજ લેખક મિ૰ ગેલેટિક (આઇ. સી. એસ.)તે દિખાયા હૈ કિ હૈદરઅલી ને અપની સલ્તનતભર મેં ગારક્ષા કા ઉસી પ્રકાર સુંદર પ્રખ્ધ કર રક્ષ્મા થા, જિસ પ્રકાર ખાખર તથા ઉસકે ઉત્તરાધિકારી મુગલ સમ્રાટોં ને, અર્થાત્ હૈદરઅલી કે રાજ્ય મેં ગાવધ કા કડા નિષેધ થા ઔર યદિ રાજ્યભર મેં કભી કાઈ મનુષ્ય ગાવધ કા અપરાધી હોતા થા, તો ઉસકે હાથ કાટ લિયે જાતે થે.

જગદ્યુરુ શંકરાચાર્ય કે ચાર મુખ્ય મઠોં મેં શુંગેરી કા મઠ મૈસૂર કે રાજ્ય મેં ચા. શુંગેરી—મઠ કે રવામી ઉસ સમય કે જગદ્યુરુ શંકરાચાર્ય કે સાથ હૈદરઅલી કા વિશેષ પ્રેમ થા. દાનાં મેં ખૂબ પત્રવ્યવહાર હોતા થા. વર્તમાન મૈસર રાજ્ય કે પુરાતત્ત્વ—વિભાગ ને કૃપા કર હમારે પાસ કનાડી ભાષા મેં જગદ્યુરુ શંકરાચાર્ય કે નામ હૈદરઅલી કે એક મૂલ પત્ર કા ફાંટા લેજા હૈ, જિસે પઢને સે માલૂમ હોતા હૈ કિ હૈદરઅલી જગદ્યુરુ કા કિતના અધિક આદર કરતા થા ઔર કિસ પ્રકાર રાજ્ય કે ગંભીર મામલોં મેં જગદ્યુરુ કી સલાહ લે કર કામ કરતા થા. ઇસી પત્ર કે સાથ હૈદરઅલી ને "એક હાથી, પાંચ ધોડે, એક પાલકી, પાંચ ઉંટ, × × ×, પાંચ સોને કે તાતફે (સૂર્ય-ચંદ્રાંકિત પતાકાએ જો જગદ્યુરુ કે સાથ ચલતી હૈં, × × એક જોડી શાલ, સાઢે દસ હજાર રુપયે નકદ × × ઇસાદિ જગદ્યુરુ કી નજર કે તૌરપર ઔર એક ઠોસ સોને કા ક્તીલ સોજ (શમઇ) શુંગેરી મહ કી દેવપૂજા કે લિયે જગદ્યુરુ કી સેવા મેં લેજા.

હૈદર અલી અપતે દરભાર કે અંદર હિંદૂ ત્યાહારાં કા ખડે સમારાહ કે સાથ મનાયા કરતા થા. વિશેષ કર દસહરે કે અવસર પર ઉસકે દરભાર મેં દસ દિન તક લગાતાર જશ્ન હોતા રહતા થા, રાજ શામકા આતશળાજી છૂટતી થી; સાંઢોં, ખારહિસ ગોં, હથિયોં ઔર શેરોં કી લડાઇયાં હોતી થી, કુશ્તિયાં હોતી થી, દાવતે હોતી થી, ઇનામ ઔર ઇકરામ દિયે જાતે થે ઔર ગરીબોં કા જોજન-વસ્ત્ર ઔર ધન ખાંટા જાતા થા.

મજહળ કે નામ પર કિસી તરહ કે બી લડાઈ—ઝગડાં કા વહ અત્યંત ઘૃણા કી દિષ્ટ સે દેખતા થા. લિખા હૈ કિ એક બાર ઉસકે રાજ્ય સે કહીં પર શિયા ઔર સુન્નિયાં મેં ઝગડા હા ગયા. જબાન સે બહતે—બહતે મામલા ખંજર ઔર ભાલાં તક પહુંચ ગયા. હૈદર કે કાનાં તક ખબર પહુંચી. ઉસને દાનાં પસ કે લાંગાં કા સુલવાયા ઔર ઉનસે પૂછા—"યહ કયા બેવકૂરી કા ઝગડા હૈ ? તુમ લાગ કત્તો કા તરહ એકદૂસરે પર કયાં ભાકતે હા ?" દાનાંને અપની—અપની બાત કહ સુનાઇ. માલૂમ હુઆ કિ ઝગડા કેવલ ઇસ બાતપર હૈ કિ હજરત માહમ્મદ કે કુછ ઉત્તરાધિકારિયાં કે વિષય- મેં શિયાં કા એક રાય હૈ ઔર સુન્નિયાં કી દૂસરી. હૈદરઅલી ને ઉનસે પૂછા—" જિન વ્યક્તિયાં કે, બારે મેં તુમ્હારા ઝગડા હૈ, કયા વે જિન્દા હૈ ?" જવાબ મિલા—"નહીં." ઇસપર હૈદરઅલી ને ઉનસે કહા—" જો લાગ મર ચૂંક, ઉનકી બાબત અબ ઝગડા કરના હિમાકત હૈ." ઔર દોનાં કા આગાહ કર દિયા કિ—"અગર તુમ લાગ ફિર કબી અપના ઔર સરકાર કા સમય ઇન બેલુ કે ઔર બદમાશી કે ઝગડાં મેં નષ્ટ કરોગે તા યકીન રકખો, તુમ્હારે સર કુચલ દિયે જાવેંગે."

હૈદરઅલી કા ઇન્સાક્ ઉસ સમય દૂર-દૂર તક વિખ્યાત થા. ઉસકે જીવનચરિત્ર કા એક દ્રાન્સીસી રચયિતા લિખતા હૈ કિ ઉસકા પ્રજા મેં કિસી બી નિર્ધન સે નિર્ધન પુરુષ વા સ્ત્રી કા અધિકાર થા કિ ઉસકે સામને આ કર અપની દાદ-કરિયાદ પેશ કરે. પહેરદારો કા હુકમ થા કિ કિસી કરિયાદી કા કિસી સમય બી હુજાર મેં આને સે ન રાકા જવે. વહ બહે ગૌર સે સબકા કરિયાદ સુનતા થા ઔર સબકા ઇન્સાફ કરતા થા. લિખા હૈ કિ એક બાર સન્ ૧૭૬૭ મેં જબ કિ હૈદરઅલી કાયમ્બત્ર મેં થા, એક દિન શામ કા વહ હવાખારી કે લિયે જા રહા થા. માર્ગ મેં એક સુદિયા સડક કે એક આર આ કર લેટ ગઇ ઔર 'ઇન્સાફ! ઇન્સાફ!' ચિક્ષાને લગી. હૈદરઅલી ને કૌરન અપની સવારી રાક દી, સુદિયા કા પાસ સુલાયા ઔર પૂછા—''ક્યા મામલા

હૈ ? '' છુદિયા ને જવાખ દિયા–''જહાંપનાહ ! મેરે કેવલ એક બેડી થી ઔર આગા માહેમ્મદ ઉસે ભગા લે ગયા." સુલતાન ને જવાખ દિયા-" આગા માહમ્મદ કા યહાં સે ગર્એ એક મહીને સે જ્યાદા હેા ગયા. તમને આજ તક શિકાયત કરોં નહીં કી ?" જવાળ મિલા-''જહાંપનાહ! મૈંને કઇ બાર અર્જિયાં લિખ કર હૈદરશા કે હાથાં મેં દી, કિન્તુ મુઝે કાઇ જવાબ નહીં મિલા?" હૈદરશા હૈદરઅલી કા ખાસ જમાદાર થા, જો ઉસ સમય હૈદરઅલી કે આગે–આગે ચલ રહા થા. આગા માહેમ્મદ ઉસસે પહલે કા ખાસ જમાદાર થા. ઔર પચીસ સાલ તક હૈદરઅલી કી ખિદમત કર ચૂકા થા. આગા માહસ્મદ કા હૈદરઅલી ને પેન્શન ઔર જાગીર દે કર એક મહીના હુઆ બિદા કર દિયા થા. હૈદરશા ને અપની સફાઇ મેં આગે બઢ કર અર્જ કિયા–''જહાં-પનાહ ! યહ અઢિયા ઔર ઉસડી ખેટી દાેનાં ખદચલન હૈં. " હૈદરઅલી કૌરન મહલ ડી ઓર લૌટ પડા ઔર છુઢિયા કા અપને સાથ લે ગયા. મહલ પહુંચ કર જબ લોગો ને હૈદરઅલી સે યહ પ્રાર્થના ક્ષી કિ ઇસ બાર હૈદરશા કેા ક્ષમા કર દિયા જાવે, તેા હૈરદઅલી ને ઉત્તર દિયા–"મૈં આપ લાગાં કા પ્રાર્થના સ્વીકાર નહીં કર સકતા. કિસી ખાદશાહ ઔર ઉસકી પ્રજા કે ખીચકે પત્રવ્યવહાર કાે રાેકને સે બઢ કર કાેઇ ગુનાહ હાે હી નહીં સકતા. બલવાનાં કા કર્તવ્ય હૈ કિ નિર્ખલોં કા ઇન્સાફ કરેં. ખુદાને નિર્ખલોં કી રક્ષા કે લિયે હી બાદશાહ કા બનાયા હૈ, ઔર જો ખાદશાહ અપની પ્રજા કે ઉપર જીલ્મ હોને દેતા હૈ ઔર જીલ્મ કરનેવાલે કાે દંડ નહીં દેતા, વહ ઇસ યોગ્ય હૈ કિ ઉસકી પ્રજા કા પ્રેમ ઔર વિશ્વાસ ઉસપર સે હટ જાવે ઔર પ્રજા ઉસંકે વિરુદ્ધ વિદ્રોહ કરને લગે."

હૈદરઅલી ને સબકે સામને અપને જમાદાર હૈદરશા કા દો સૌ કાડે લગવાયે. સાથ હી ઉસને એક સવાર ઉસ મુઢિયા કે સાથ આગા માહેમ્મદ કે રહને કી જગઢ બેજા ઔર હુકમ દિયા કિ યદિ લડકી આગા માહેમ્મદ કે યહાં મિલ જાય તો ઉસે ઉસકી માં કે હવાલે કર દિયા જાય ઔર આગા માહેમ્મદ કા સિર કાટ કર મેરે સામને પેશ કિયા જાય; ઔર યદિ લડકી ન મિલે, તા આગા માહેમ્મદ કા ગિરફતાર કર કે મેરે સામને લાયા જાય. લડકી આગા મોહેમ્મદ કે યહાં મૌજીદ થી. ઉસે ઉસકી માં કે હવાલે કર દિયા ગયા ઔર આગા માહેમ્મદ કા સિર કાટ કર હૈદરઅલી કે સામને પેશ કિયા ગયા.

હૈદરઅલી કે ઇન્સાક કે ઇસી તરહ કે ઔર બી અનેક જ્વલંત ઉદાહરણ ઉસકી જીવનિયોં મેં મિલતે હૈં. મીર હુસેનઅલી ખાં કિરમાની લિખતા હૈં કિ ચોર, ઉચ્ચકેકે અથવા ડાંકૂ કા નામ તક હૈદરઅલી કે રાજ્ય મેં કહીં સુનને મેં ન આતા થા; ઔર યદિ અકસ્માત્ કહીં પર ચોરી હો જાતી થી, તા ઉસ સ્થાન કે પુલિસ કર્મચારી કા કૌરન્ મૌત કી સજા દી જાતી થી ઔર દૂસરા આદમી ઉસકી જગઢ નિયુક્ત કર દિયા જાતા થા. હૈદરઅલી કે હજારાં જાસૂસ સલ્તનતભર મેં ઘૂમતે રહતે થે ઔર ઉસે પ્રજ્ય કે સુખ-દુ:ખ કી ખબરે દેતે રહતે થે. હૈદરઅલી સ્વયં પ્રાયઃ વેશ ખદલે કંખલ એાઢે રાત કા શ્રીરંગપટ્ટન તથા અન્ય નગરાં કી ગલિયાં મેં ઘૂમા કરતા થા ઔર ગરીઓ તથા યાત્રિયોં કી ખબર રખતા થા.

હૈદરઅલી કી સમસ્ત પ્રજા ઉસસે અત્યંત ખુશ થી. ઉસકે રાજ્યભર મેં ચારાં એાર ખુશહાલી થી. તિજારત, ઉદ્યોગ-ધંધં ઔર કૃષિ કા ખૂબ ઉત્તેજના દી જાતી થી. વહ સ્વયં કારીગરાં ઔર સૌદા-ગરાં કી ખૂબ મદદ કરતા થા. લિખા હૈ કિ એકલે કાયમ્બત્ર કે બાજર મેં વીસ હજાર રેશમ કે થાન પ્રતિ સપ્તાહ બિકને કે લિયે આતે થે. યદિ કાઇ સરકારી કર્મચારી પ્રજા કે ઉપર કિસી તરહ કા અત્યાચાર કરતા થા, તા હૈદરઅલી સદા ઉસે કડી સે કડી સજા દેતા થા. ઉસકે રાજ્ય-ભર મેં ઇસ બાત કી સખ્ત મનાઇ થી કિ કિસાનાં સે ઉનકી નિયુત માલયુજારી કે અતિરિક્ત એક કોડી બી કિસી બહાને ન લી જાવે.

હૈદરઅલી કી સુદ્ધિ કી તીક્ષ્ણુતા ઔર ઉસકી સ્મરણશક્તિ સર્વથા અલૌકિક થી. નેપો-લિયન કે સમાન વહ એકસાથ કઇ–કઇ કામ કિયા કરતા થા. વહ જિસ વક્ત કેઇ મામૂલી તમાશા દેખતા રહતા થા; ઉસી વક્ત કુછ લોગોં સે પ્ર⁸ન કરતા રહતા થા, જવાળ દેતા રહતા થા, અખબાર સુનતા થા, ચિઠ્ઠિયાં સુનતા થા, ચિઠ્ઠિયાં લિખાતા થા ઔર સાથ હી અપને મ'ત્રિયાં કે સાથ ગ'બીર-સે-ગ'બીર પ્રશ્નાં પર બાતચીત કરતા રહતા થા ઔર ઉનકા ફૈંસલા કરતા રહતા થા. યે સબ કામ એકસાથ ચલતે રહતે થે. એકસાથ વહ તીસ-તીસ ઔર ચાલીસ- ચાલીસ મુન્શિયાં સે કામ લેતા રહતા થા.

રાજ સુળહ કે જબ વહ એક ચોંકા પર ભેઠ કર હાથ-મુંહ ધાયા કરતા થા, ઉસી સમય ઉસકે અનેક જાસસ ઉસકી ચોંકા કે ચારાં એાર ખડે હા જાતે થે ઔર પિછલે ચોંબીસ ઘંટે કા અપના અપના હાલ સુનાતે થે. યે સબ જાસુસ એકસાથ ખાલતે થે, હૈદર મુંહ ધાતે ધાતે સબ ક્ષ્ય બાત સુનતા થા. કેવલ આવાજ સે ઉન્હેં પહચાનતા થા ઔર જિસસે જરૂરત સમઝતા થા, બીચ-બીચ મેં સવાલ કર લેતા થા. મનુષ્ય કે ચરિત્ર કા વહ કેવલ એક ખાર શક્લ દેખ કર પહચાન જાતા થા ઔર રંગર્ડાં કા કેવલ ચેહરે સે દેખ કર હી ભરતી કર લેતા થા. ધાડાં ઔર જવાહરાત કી બી ઉસે ગજબ કી પહચાન થી.

હૈદરઅલી વીરં થા ઔર વીરતા કી બડી કદ્ર કરતા થા. અપને સિપાહિયાં કે સાથ ઉસકા વ્યવહાર અત્યંત પ્રેમ, ઉદારતા ઔર. બરાબરી કા રહતા થા. જિન્હેં વહ યુદ્ધ મેં હરા દેતા થા, ઉનકે સાથ બી ઉસકા વ્યવહાર સદા દયા ઔર ઉદારતા કા હોતા થા. ઇતના ખડા નરેશ હોને પર બી ઉસમેં ધમંડ અથવા અભિમાન કા નિશાન તક ન થા. અપને રાજ્ય કા વહ સદા 'ખુદાદાદ' કહા કરતા થા. અપને દરબારાં તક મેં વહ સાધારણ સિપાહિયાં કે સાથ બરાબરી કા વ્યવહાર કિયા કરતા થા. વહ સ્વયં એક સાધારણ સિપાહી કા—સા જીવન વ્યતીત કરતા થા. બોજન જો સામતે આતા, ખા લેતા થા. સફર મેં વહ પ્રાય: ભુને હુએ ચને, બદામ ઔર જવાર કી સુખી રાડી યા ઇનમેં સે જો સામતે આ જાવે, ખા કર રહ જાતા થા. અપને તખ્ત પર વહ જયાદા—સે—જયાદા સાલ મેં એક બાર ઈદ કે દિન ચંદ ઘંટે કે લિયે બૈઠતા થા ઔર વહ બી દૂસરો કી પ્રાર્થના પર.

હૈદરઅલી ટા કદ મં લોલા થા, ઉસકા રંગ સાંવલા થા, કિંતુ ઉસકે શરીર કી ખનાવટ સુંદર થી. વહ મજખૂત ઔર નિહાયત પુર્તાલા થા. વહ ઘોડે કા બહુત અચ્છા સવાર થા. પૈદલ લખે સફર કરને કા ભી ઉસે બેહદ શોક થા ઔર આદત થી. સપ્તાહ મેં દા ખાર વહ અપને સર, દાઢી ઔર મૂછાં કે ખાલ મુંડવા દેતા થા. દાઢી ઔર મૂછેં વહ ઇતની સાફ રખતા થા કિ નક્યુટની સે એક-એક ખાલ નિકલવા દેતા થા. ઉસકો દેખાદેખા ઉસકે અધિકતર દરખારી ભી દાઢી ન રખતે થે ઔર યદિ મૂછે રખતે થે, તા ઇતની કમ કિ જો દૂર સે દિખાઇ ન દેતી થી હૈદરઅલી કા લાલ કપડા કા શીક થા ઔર અપને સરપર વહ એકસા હાથ લખી લાલ પગડી ખાંધતા થા.

શિકાર કા —િવશેષ કર શેર કે શિકાર કા—ઉત્તકા ખડા શૌક થા. ઉત્તકે યહાં અનેક શેર પલે હુંએ થે, જો રાજ સુખઢ ખુલે હુંએ ઉત્તકે સામને લાયે જાતે થે. હૈદરઅલી અપને હાથ સે ઇન શેરાં કે લઇ ખિલાયા કરતા થા. ઉત્તકે પંજો ઔર જડમાં મેં ભી વહ લઇ દે દિયા કરતા થા. લિખા હૈ કિ ઉત્તકા નિશાના કભી ચૂકતા ન થા. અપને સામને અખાડે મેં વહ અક્સર શેર કે સાથ અપને કિસી એક વીર સિપાહી કી કુશ્તી કરાયા કરતા થા. યદિ સિપાહી શેર કે પછાડ પાતા, તો ઉત્તે ઇનામ—ઓ—ઇકરામ દિયે જાતે થે ઔર યદિ શેર હાવી હોને લગતા, તો હૈદર કૌરન દૂર સે બેઠા હુઆ શેર કી કનપડી પર ગાલી માર દેતા ઔર શેર કા પંજા સિપાહી-પર પડ સાકે, ઇસસે પહલે હીં શેર ગાલી ખા કર ગિર પડતા થા.

હૈદરઅલી કે શારીરિક પરિશ્રમ ઔર કષ્ટ-સહન કી કોઇ સીમા ન થી. વહે કઇ-કઇ ાતેં જંગલ મેં બારિશ ઔર સદી કે અંદર ઘોડે કી પીઠ પર ગુજાર દેતા થા. ઘોડોં, હાથિયોં, ાપાં ઔર રસાયન કા ઉસે ખાસ શૌક થા. ઉસકે એક પ્યારે હાથી કા નામ 'પવનગજ' થા, જિતકે મરતે પર હૈદરઅલી ને બહા દુઃખ મનાયા થા. ઘોડે ખરીદને કા ઉસે ઇતના અધિક શૌક થા કિ દૂર-દૂર કે મુલ્કાં સે ઘોડાં કે સૌદાગર ઉત્તકે દરભાર મેં પહુંચતે થે ઔર યદિ કિસી સૌદા-ગર કા ઘાડા ઉત્તકે રાજ્ય કે અંદર મર જાતા ઔર સૌદાગર અપને ઘાડે કી અયાલ ઔર દુમ કાટ કર સ્થાનીય કર્મચારી કી સનદ કે સાથ હૈદરઅલી કે દરભાર મેં પેશ કરતા, તો ઘાડે કી આધી કીમત ઉસે ખજાને સે દિલવા દી જાતી થી.

~~ઇન સળ બાતાં કે અતિરિક્ત હૈદરઅલી અંગ્ર~~ેજો કા કટ્ટર શત્રુ થા. અંગ્રેજો કે લિયે ઉસકા નામ એક 'હવ્વા' થા. યદ્યપિ હૈદરઅલી કી નીતિજ્ઞતા નાના ફડનવીસ કે ટક્કર કી ન થી-સબસે ખડી ગલતી ઉત્તકી યહ થી કિ અપની સેના કે અનેક ખડે-ખડે એાહદાં પર ઉસને દ્રાંસીસિયાં કા નિયુક્ત કર રકખા થા, જિસકા કલ ઉસડી મૃત્યુ કે બાદ ઉસકે બેટે ટીપૂ સુલ્તાન કા ભાગના પડા: તથાપિ ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ અપને જીવનભર અંગ્રેજોં કા ભારત સે નિકાલને કા હૈદર ને જી-તાડ પ્રયત્ન કિયા. વહ જળ તક જિયા, અજેય રહા ઔર અંત મેં ઇસી પ્રયત્ન મેં ઉસને અપને પ્રાણ દિયે. હમ ઉપર લિખ ચૂકે હૈં કિ જિસ સમય ગાયકવાડ, સિંધિયા ઔર લોંસલે તીન-તીન જખરદસ્ત મરાઠાનરેશ મરાઠા મંડલ તથા અપને દેશ દાેનાં કે સાથ વિશ્વાસધાત કર ચુકે શે. ઔર નિજામલ્મલ્ક ભી અંગ્રેજો કે સાથ મિલ કર અપને સાથિયાં તથા મુલ્ક દોનાં કાે દગા દે ચુકા થા, ઉસ સમય નાના ક્ડનવીસ ઔર ભારત કી સ્વાધીનતા દાનાં કી આશા કા એકમાત્ર આધાર વીર હૈદરઅલી થા. ઇતના હી નહીં, ખલ્કિ જિસ સમય નાના ફડનવીસ ભી અપની સંધિ કે અનુસાર હૈદરઅલી કી મદદ કરતે કે નાકાબિલ હો ગયા ચૌર નિજામ તે અપના વાદા સાફ તાેડ દિયા, ઉસ સમય અંગ્રેજો કી સંપૂર્ણ શક્તિ કે મુકાબલે કા સારા ભાર અકેલે હૈદરઅલી કે કંધાંપર પડા. ઇસમેં ભી સંદેહ નહીં હાે સકતા કિ હૈદરઅલી ને આશ્વર્ય-જનક સાહસ ઔર સફલતા કે સાથ અકેલે ઇસ ભાર કેા સહન કિયા, ઔર યદિ ભવિતવ્યતા ખીચ મેં ન પડતી અર્થાત યદિ, ઠીક ઉસ સમય જ જાકિ ભારત મેં અંગ્રેજો કે હા**થ**પાંવ બિલકુલ કુલ ચૂકે ચે, મૌત ભારતીય સ્વાધીનતા કે ઉસ અંતિમ આધાર કે ઉઠા કર ન લે ગઇ હોતી, તા ઉસકે ખાદ કા ભારત તથા અંગ્રેજ જાતિ દાનાં કા ઇતિહાસ ખિલકુલ દૂસરે હી ઢંગ સે લિખા ગયા હેાતા. હૈદરઅલી કે ખાદ ફિર ૭૫ વર્ષ તક ભારત કે પુત્રાં કા અપની સ્વાધી-નતા કે લિયે ઉસ પ્રકાર કા વ્યાપક પ્રયત્ન કરતે કા સાહસ ન હો સકા. નિઃસંેક ભારત કી **ચ્યાઝાદી કે લિયે પ્રયત્ન કરતેવાલાં મેં હૈદરઅલી કા પદ સર્વાપરિ હૈ, ઔર ચ્યાઝાદી કે ચાહતે-**્વાલાં મેં ઉસકા નામ સદા કે લિયે સ્મરણીય રહેગા.

(પૌષ-૧૯૮૫ ના "વિશાલભારત"માં લેખક:-શ્રી. સુંદરલાલ)

११०-जहांगीर बादशाह और हिंदू

(૧) જહાંગીર ખાદશાહ ભી, અપને પિતા અકખર ખાદશાહ કી તરહ હિંદુઓં પર રિયાયત અૌર ઉનકી પરવિરશ કરતે થે. ઉન્હેાંને રાજા માનસિંહ કેા ખંગાલ કી મુર્બેદારી દે કર પ**્** હજાર સવારાં કા હાકિમ બનાયા થા. (૨) ઉન્હોને રાજા જગન્નાથ કછવાહે કાે પાંચ હજારી મનસળ કે સાથ બઢિયા ખિલઅત ઔર ઉડાઉ ખાંડા દિયા થા. (૩) રાજ અમરસિંહ કે ચાચા સગર કા રાના કી પદવી ઔર ખિલચ્યત દે કર ઉન્હે ઉદયપુર જીતને કા બેજા થા. (૪) ઉન્હેાને પિતરદાસ કેા રાજા વિક્રમાજિત કી પદવી દે કર તોપખાને કા દારાગા ઔર પ**ૃ હજાર તોપચિયાં** કા અકસર બનાયા થા. (પ) રાના અમરસિંહ કે તાબેદાર હો જાને પર ઉસકા સારા મુલ્ક, જો તાએદારી ન કરતે કે અપરાધ મેં કઇ વર્ષો તક કૌજે લેજ લેજ કર છીન લિયા ગયા થા, **લૌ**ટા દિયા ગયા. ઇતના હી નહીં, પિતા કે જમાને મેં અડી કઠિનાઇયેાં સે જીતા ગ**યા ચિતૌરગઢ** કા જંગી કિક્ષા બી ઉસે દે દિયા ગયા. યહ કિલા ૫૦ વર્ષો તક બાદશાહી કબ્જે મેં રહા **થા.** (ક) રાના અમરસિંહ કે બેટે કર્ણાસિંહ ઔર પાતે જગતસિંહ કા ખહુત સમય તક પ્રતિદિન એસી એસી ઇનાયતે ં ઔર બક્ષસેં દી ગઇ જૈસી કિસી બાદશાહ ને અપને બેટે ઔર પોતે કાે ભી ઇતની જલદા જલદા કભી નહીં દા હેાંગી. ઇન સંખ બક્ષીસાં કા વિવરણ ઉસ રંગીલે ખાદશાહ કે રાજનામચે મેં લિખા હૈ. જિન સજ્જનાં કા દેખના હૈા વે હમારે ''હિંદી જહાંગીર-નામે" મેં દેખ લેં. (७) ઉન્હોંને જોધપુર કે રાજા સુરજસિંહ કે છાટે લાઇ કિશનસિંહ કા કઇ લાખ રૂપયાં કી જાગીર દેકર સ્વતંત્ર રાજા બના દિયા. કિશનગઢ કે રાજા ઉસીકે વંશજ હૈ.

હિંદુ રાની

જહાંગીર કી એક હિંદુ રાની શાહળદે ખુસરા કા માં થી. દુઃખ મેં અક્ષીમ ખા કર ખુસરા કે અપને પિતા જહાંગીર સે બાગી હાતે કે કારણ વહ મર ગઇ. ઉસકે શાક-સંતાપ કા સમાચાર અપને રાજનામચે મેં લિખ કર બાદશાહ કહતે હૈં-''મેં ઉસકા ભલાઇ ઔર ભલમન-સાહત કા કયા લિખું ? વહ પૂરી છુહિમતી થી ઔર મુઝસે ઇતના માહ રખતી થી કિ ૧૦૦૦ ભાઇ ઔર બેટાં કા બી મેરે એક ખાલ કે ઉપર કુર્માન કરતી થી. ઉસને ખુસરા કા બહુત સી ખાતેં લિખાં આંર મુઝસે પ્રીતિ રખને કે લિયે ઉસે ખૂબ સમઝાયા. પરંતુ લાભ કુછ ભી ન હુઆ. ઇસ લિયે રાજપૂત ઔરત કા તબિયત મેં મામૂલી તૌર પર રહનેવાલે ગરત સે ઉસને મરને કી ઠાન લી ઔર પાગલપન કી હાલત મેં બહુતસી અક્ષીમ ખા કર રક જિલહિજ સન ૧૦૧૩ કા જલદી સે જન દે દી.

મુઝે ઉસસે બહુત પ્રેમ થા; કસ લિયે ઉસકે મર જાને સે મેરા જીવન બિગડ ગયા. જીને કા કુછ મજા ન રહા. ચાર દિનરાત કે ૩૨ પહર મેં મૈંને દુઃખ ઔર વિરહ કે મારે કુછ બી ખાયા–પીયા નહીં. જખ મેરે પિતા કા યહ ખબર પહુંચી, તખ ઉન્હોને તસલી કા ખત ખડી મેહરબાની સે મુઝકા લિખા ઔર ખિલઅત ઔર પગડી અપને સિર સે ઉતાર કર ઉસી તરહ બંધી હુઇ મેરે વારતે બેજી. ઇસ એનાયત ને મેરી જલન પર પાની હિડકા ઔર મેરી બેચૈની ઔર ધબરાહ્ટ જાતી રહી."

ક્સ પર એક ઇતિહાસવેત્તા ભી (શિબલી ન્યામાની) કહતા હૈ કિ મુગલ બાદશાહાં તે હિંદુઓં કે દેશ કા હી નહીં છતા થા, બલ્કિ ઉનકે દિલ કા ભી છત લિયા થા.

જદરૂપ સંન્યાસી

જહાંગીર બાદશાહ કે રાજ્ય મેં જદરૂપ સંન્યાસી બહે તપરવી ઔર મહાત્મા થે. વે પહાડાં કી ખાહાં મેં રહા કરતે થે, ઉનસે ભેંટ કરને કે લિયે બાદશાહ સ્વયં ક્રેક બાર જાતે થે; પરંતુ વહાં તક સવારી નહીં જા સકતી થી. ઇસ લિયે ક્રેક મીલ પૈદલ ચલ કર ઉનકે પાસ પહુંચતે થે. ઉન્હેાને ઇન મિલાપાં કા વર્ષ્યુન અપની દિનચર્યા કી પુસ્તક ''તુજીક જહાંગીરી" મેં ઇસ તરહ લિખા હૈઃ-

જહાંગીર ખાદશાહ ઔર જદરૂપ સંન્યાસી

ભાદશાહ લિખતે હૈ--"ર અસફંદાર (માધ સુદી ૧૫ સંવત ૧૬૭૩) કે**ા** નાવ મેં બૈઠ કર મૈંને કાલિયાદહ (ઉજ્જૈન) સે પ્રયાણ કિયા. યહ બાત ક્રષ્ટ બાર સુની ગઈ થી કિ જદરૂપ નામ કા એક તપરવી સંન્યાસી ક્રઇ વર્ષો સે ઉજજૈન સે કુછ દૂર જંગલ મેં ભગવદ્ભજન કરતા હૈ. મુઝે ઉસકે સત્સં**ગ** કી ખડી ઇચ્છા થી. જખ મેં આગરે મેં થા, તા ચાહતા થા કિ ઉસકા યુલા કર મિલું. પરંતુ ઉસકી તકલીક કા વિચાર કર ઉસે નહીં યુલાયા થા. અળ ઉજ્જૈન પહુંચ કર નાવ સે ઉતર કર આધ પાવ કાસ પૈદલ ઉસે દેખને કાે ગયા. વહ એક ગુકા મેં રહતા હૈ, **જો એક** ગજ લંખી ઔર દસ ગજ ચૌડી એક ટેકરી મેં ખુદી હુઇ હૈ. ઉસમેં જાને કા પ્રહિલા દરવાજા મહરાખ કે આકાર કા હૈ. યહાં રો ગઢે તક, જિસમેં વહ બૈઠતા હૈ, દાે ગજ માંચ ગિરહ લંખાઇ, સવાગ્યારહ ગિરહ ચૌડાઇ ઔર છત સે ધરતી તક ઉંચાઇ એક ગજ તીન ગિરહ હૈ. જો સુરગ ઉસ ખાહ મેં જાતી હૈ વહ સાઢેપાંચ ગિરહ લંખી ઔર સાઢે તીન ગિરહ ચૌડી હૈ. ઉસમેં એક દુખલા–પતલા પુરુષ ભી ખડે પરિશ્રમ સે પ્રવેશ કર સકતા હૈ, ઔર ઉસકી લંબાઇ–ચૌડાઇ ભી ઇસી પરિમાણ કી **હોગી. ન ઉસમે**ં ચટાઈ હૈ ઔર ન કાઇ ધાસ કા બિછોના હૈ. વહ અંકેલા ઉસી અંધેરે ગઢે મેં રહતા હૈ, બિલકુલ નગા હૈા કર ભી .જાડે ઔર શાતલ વાયુ મેં સિવા એક લંગાેટી કે કભી ઔર કાેઇ કપડા નહીં રખતા, ન આગ હી જલતા હૈ જૈસા કિ "મૌલવી રમ" ને કિસી એક તપરવી કા વાક્ય લિખા દે કિ 'દિન કે સમય ધૂપ હમારા વસ્ત્ર હૈ, રાત હી બિછૌના હૈ ઔર ચાંદની એાઢના હૈ.' વૈસી હો ગતિ ઈસકી ભી હૈ. ઇસ વિશ્રામસ્થાન કે પાસ હી પાની બહતા હૈ. વહ ઉસમેં નિત્ય દેા બાર જ્ત કર નહાતા હૈ અૌર એક બાર બરતી મેં આ કર અપને ચુતે હૂએ ૭ બ્રાહ્મણોં કે તીન ઘરોં મેં સે કેવલ પાંચ ગ્રાસ ભાજન લેતા હૈ. વહ ઇસકા ઉસી ભાજન મેં સે લેતા હૈ જિસે ઉન બ્રાહ્મણાં ને અપને હી લિયે બનાયા હો. પાંચ ગ્રામ લે કર વહ અપની હથેલી મેં રખ લેતા હૈ ઔર રવાદ લિયે ખિના ઔર ચબાયે ખિના હી નિગલ જાતા હૈ. યે બ્રાહ્મણ ભી ગૃહસ્થ હૈ ઔર ઉસકે ભક્ત હૈ: પર ઇસકે સાથ ક્રઇ નિયમ ભી હૈં. યદિ ઉન તીન ઘરાં મેં શાક ઔર સુતક ન લગા હા ઔર ક્રાેઇ સ્ત્રી રજસ્વલા ન હુઇ હાે, તાે વહ ભાજન લેતા હૈ–યહી ઉસકી જીવનવૃત્તિ હૈ. વહ લાેગાં સે નહીં મિલના ચાહતા હૈ; પરંતુ ખહુત વિખ્યાત હેા જાતે સે લોગ આપ હી ઉસકે દર્શનોં કા ચ્યાતે **હૈ**ં. વહ સુદ્ધિ સે શૂન્ય નહીં હૈ–વેદાંતવિદ્યા મેં નિપુણ હૈ, મેં છે ઘડી તક ઉસંકે પાસ રહા, ઉસને અચ્છા અચ્છા બાતે કહી જિનકા મુઝપર ખડા અસર પડા ઔર ઉસકા ભી મેરા મિલના અચ્છા લગા. જખ મેરે પિતા આસેરગઢ ઔર ખાનદેશ જીત કર લૌટે થે, તખ વે લી ઉસસે ઇસી જગહ મિલે થે ઔર વે ઉસે હમેશા યાદ કિયા કરતે થે."

"જદરૂપ કે મિલાપ કે પીછે મેં હાથી પર ચઢ કર ઉજ્જૈન કે બીચ મેં સે નિકલા ઔર મૈંને સાઢે તીન હજાર રૂપયે દાયેં-બાયેં લૂટાયે. ફિર સવા કાસ ચલ કર દાઉદખેંકે મેં, જહાં લશ્કર પડા થા, ઉતર ગયા."

"૩ અસફંદાર (ફાલ્ગુન વદી ૧) કાે, જે કિ મુકામ કા દિન થા, ફિર જદરૂપ ને મિલને કી કચ્છા હુઈ. દા પહેર કે પીછે ઉસકે દર્શન કાે ગયા ઔર ૬ ઘડી તક ઉસકે સત્સંગ સે અપને ચિત્ત કાે પ્રસન્ન કરતા રહાે. કસ દિન ભી અચ્છી અચ્છી બાતે હુઇ, શામ કાે ડેરે પર લીટ આયા."

"ગુજરાત સે ઉજ્જૈન કે લૌટ કર રહ આળાન (અગહન સુદિ ૪, સવત ૧૬૭૫) મુધવાર કે ા બાદશાહ ફિર જદરૂપ સે મિલને ગયે. વે લિખતે હૈ કિ "જદરૂપ જો હિંદુધર્મ કે તપસ્વિયોં મેં સે હૈ ઔર જિસકા હાલ પિછલે પત્રાં મેં લિખા જા ચૂકા હૈ, ઉનકા મિલ કર કાલિયાદહ દેખને ગયા. ઇસકા સત્સંગ એશક બહુત ગનીમત હૈ."

ર-આજર (શનિવાર, અગહન સુદિ ૭) કેા જદરૂપ સે મિલને કી અભિલાષા બાદશાહ કેા

ફિર હુઇ. દા પહર કી ઉપાસના સે નિષ્ કર વે નાવ મેં એંકે ઔર દિન ઢલે ઉસી કુડી મેં જ કર મિલે, ખૂબ જ્ઞાનચર્ચા હુઇ. બાદશાહ લિખતે હૈ કિ "નિઃસંદેહ વહ વેદાન્ત કા રહસ્ય બહુત સ્પષ્ટ રૂપ સે કહતા હૈ. ઇસકે સત્સંગ સે અતિ આનંદ હોતા હૈ. અવસ્થા ૬૦ વર્ષ સે ઉપર હૈ. જબ ૨૨ વર્ષ કા થા, તબ વહ વિરક્ત હો ગયા થા. ૩૮ વર્ષો સે પરમહંસ-વૃતિ મેં રહતા હૈ. મેરે બિદા હોતે સમય વહ બાલા કિ વહ પરમાતમા કે ઇસ અનુપ્રહ કા ધન્યવાદ કિસ મુંહ સે કરે કિ ઉસે ઐસે ન્યાયી બાદશાહ કી છત્રછાયા મેં એકાપ્ર ચિત્ત સે અપને ઇષ્ટદેવ કી આરાધના કરને કા મૌકા મિલા હૈ ઔર ઉસકી તપસ્યા મેં કિસી તરહ સે કાઇ વિદ્ય-બાધા નહીં પડતી."

જદરૂપ મથુરા મેં

ખાદશાહ લિખતે હૈં કિ "ર૪ મહર માહ ઇલાહી (આસૌજ સુદિ ૧૦, સંવત ૧૬૭૬) કા દશહરે કે દિન મેં કાશ્મીર છી સૈર કે લિયે નિકલા. ગુસાંઇ જદરૂપ, જો ઉજ્જૈન મેં છિપા હુઆ થા ઇન દિનોં મકાન ખદલ કર મથુરા મેં, જમુના કે કિનારે, પરમાત્મા કા ભજન કરતા હૈ. ઉસકા સત્સંગ મન મેં ખસા રહતા થા; ઇસ લિયે ૯ આખાન શુક્રવાર (કાર્તિક વદી ૧૦) કાે ઉસસે મિલને કે લિયે દાંડા હુઆ ગયા. ખહુત દેર તક એકાંત મેં ઉસકે પાસ રહા. વહાં કાેઈ દુઃખ દેનેવાલા દૂસરા આદમી ન થા. સચ તાે યહ હૈ કિ ઉસકા મૌજૂદ હાેના ખડી ગનીમત હૈ. ઉસકી મજલિસ મેં હમ ખુશ હાે સકતે હૈં ઓર ફાયદા ઉઠા સકતે હૈં."

"૧૨ આળાન (કાર્તિક વિદ ૧૩ સોમવાર) કે કિર જદરૂપ ગુસાંઇ સે મિલને કા ઇરાદા હુઆ. એધડક ઉસકી કુટી મેં જા કર મિલા, ખહુત ઉંચી બાતે હુઇ.

"પરમાત્મા ને અજબ શ્રહા દી હૈ. ઉત્ર સમઝ, ઉચ્ચ પ્રકૃતિ, તીક્ષ્ણુ જ્ઞાનશક્તિ, ગંભીર યુદ્ધિ, દઢ મન ઔર દયાલુ સ્વભાવ સે ભરાપૂરા હૈ. સબ બંધનોં સે મુક્ત હૈા કર સંસાર કી ખાતાં પર લાત મારકર નિશ્ચિંત બૈઠા હૈ. એક આધે ગજ કપડે કી લંગાટી ઔર એક ત્મડી પાની પીને કા હૈ. જાડે, ગર્મા ઔર ખરસાત મેં સદા બિના વસ્ત્ર કે રહતા હૈ. રહને કે લિયે એક સકરી ગુકા હૈ જિસમેં બડી કરિનાઈ સે કરવટ લી જા સકતી હૈ. ભીતર જાને કા માર્ગ ઐસા હૈ કિ દૂધમું હે બાલક કા ભી ઉસમેં કરિનાઈ સે બીતર લા સકે."

જદરૂપ સે બિદા હોના

૧૪ સુધવાર (કાર્તિક વદી અમાવસ) કા એક ખાર ઔર ગુસાંઇ જદરૂપ કે પાસ જ કર ફિર ખાદશાહ ઉસસે બિદા હુયે. વે લિખતે હૈં:—"ઉસકે વિયોગ ને મેરે જ કે ખહુત દુઃખ દિયા. સ્વર્ગવાસી શ્રીમાન (અકખર) કે સમય મેં સેર ૩૦ દામ કા થા. મેં સોચતા થા કિ ઇસે બદલના નહીં ચાહિયે, કાયમ રખના ચાહિયે. એક દિન ગુસાંઇ જદરૂપ ને કિસી પ્રસંગ સે કહા કિ હમારે ધર્મ કી કિતાખ વેદ મેં સેર ૩૬ દામ કા લિખા હૈ. દૈવયાગ સે તુમ્હારી આત્રા ભી હમારી પુસ્તક કે અનુસાર હુઇ હૈ. યદિ ૩૬ દામ કા કર દા, તા બહુત અચ્છા હાગા." હુકમ હુઆ કિ બાદ ઇસિકે તમામ મુલ્કાં મેં સેર ૩૬ દામ કા રહે.

("બ્રીશારદા" ના એક અંકમાં ક્ષેખક—સ્વ૰ મુનશી દેવીપ્રસાદ મુન્સિક્)

१११-नवयुवको, जागो!

નવયુવકા ! જાગા, હૃદય મેં નવજીવન ભરતેવાલે નવયુગ કે ઇસ નવપ્રભાત મેં જાગા; પરાધીનતા કે ખંધન તોડ ફેંકનેવાલે સ્વાધીનતા કે ઇસ સંસાર મેં જાગા; હૃદય કે મલ ધા ડાલનેવાલી સતાગુણમયી ઇસ દુનિયા મેં જાગા. ઉઠા ! અકાલ ઔર દુર્ભિક્ષ સે પાંડિત ગરીઓ કે સાથ ઉઠા; ઉન્તતિ કે લિયે ઉઠનેવાલે ઇસ સંસાર કે સાથ ઉઠા, હિમ્મત હારનેવાલો કે સાથ નહીં, હિમ્મતવાલો કે સાથ ઉઠા. વહ દેખા, ક્રાન્તિ કી લહર સંસાર કા ભિગા રહી હૈ—કયા તુમ અછૂતે હી ખચે રહાગે ! બાલસૂર્ય કી કિરણે સંસાર કા જગા રહી હૈં—ક્યા તુમ સાતે પડે રહેાગે ! અરે, ક્યા તુમ સોતે હી પડે રહેાગે !

જીઠ કર નવયુગ કા નિર્માણ કરા. પીડિત ઔર ત્રસ્ત માનવતા કે નિર્મળ હૃદય મેં શક્તિ કા, સ્વાવલંખન કા ઔર સ્વાધીનતા કા શંખ કૂંક દો. ખંધતાં કાે કાટ ડાલા, રહિયાં કાે તાેડ ફ્રેંકા. વહ દેખા, વિજય કા સેહરા લિયે કૌન ખડી હૈં ? ખઢા, આગે ખટા ઔર ઉસકે ચરુણાં કાે છૂ લાે!

ધાર્મિક ખતા. યહ ન કહા કિ ધર્મ કેવલ ઢકાસલા હૈ. હમાં તે ઉસે યહ ખડા રૂપ દે રકખા હૈ, હમાં ઉસકા સુધાર કર સકતે હૈં. હાં, ધાર્મિક ખતા, પર સાંપ્રદાયિક ઝગડાં મેં ન પડા. વે ઝગડે સંસાર કે તુચ્છ ઔર સ્વાર્થા મનુષ્યાં કે ઉઠાયે હુએ હૈં. ઉનસે ઉચે ઉઠા. સખ ધર્માં કા તહ મેં ઉસ એક કા—સહ કા, શિવ કા, સુન્દર કા—ખોજ નિકાલો, ઔર ઉસીકી આરાધના કરા. સહ કે સેવક ખતા, સંસાર કા કલ્યાણ કરા ઔર સૌંદર્ય કી ઉપાસના કરા—નિવિકાર શુદ્ધ સૌંદર્ય કી.

રાજનૈતિક ખના. હાં, યદિ રાજનીતિ કા અર્થ દેશ કી સેવા હૈ, તા રાજનૈતિક ખના. વહ દેખા, ઉસ ગરીખ કિસાન કે ઘર મેં દેખા. એકલૌતા ખચ્ચા મૃત્યુશય્યા પર પડા હૈ. સ્ત્રી ઉસ કાને મેં અપને અજ્ઞાત, મૂર્ખતા ઔર સ્ત્રેહ કે કારણ બિલખ રહી હૈ. પુરુષ બેચારા ક્યા કરે ? વૈદ્ય કા દેને કેલિયે ઉસકે પાસ એકપૈસા નહીં હૈ. હાય—બાહર દાર પર, દેખા જમી દાર પેટૂ કારિન્દા પાંચ રૂપયે પર ચઢાયે ગયે વ્યાજ કે પન્દ્રહ રૂપયાં કે લિયે દર્વાજા પીટ રહા હૈ. ગલી કે ઉસ સિરે પર દેખા—ગાંવ કા મહાજન અપને દામ લેને કે લિયે દૌડા ચલા આ રહા હૈ. બેચારા કિસાન! અરે, તુમ ક્યા ઇસકી કુછ બી સહાયતા નહીં કર સકતે?

સામાજિક ખતેા. હાં, યદિ સમાજ કે પર્દે કે બીતર અન્યાય ઔર અત્યાચાર કા તાંડવ નૃત્ય તુમ નહીં દેખ સકતે, તાે સામાજિક ખતા. અરે ક્યા તુમ બચ્ચાેં કે ગલે પર છુરી કિરતે હુએ દેખ સકતે હાે ? કયા તુમ છુઠ્ઠાં કે ાસર પર સેહરા સહ સકતે હાે ? વિધવાઓ કી આહ, અછ્તાં કી ચાખ કયા તુમ્હેં પશ્ચિમી ફૈશન કે પ્રવાહ મેં બહતે સે નહીં રાેક સકતે ? એહ, તુમ્હારા હૃદય કયા પથ્થર કા હૈ ?

સ્વાધાન ખતા ! અનુકરણશાલ નહીં, મૌલિક ખતા. દેશ ઔર જાતિ કે લિયે કુછ કર દિખાતે કે લિયે તૈયાર હાે જાએા. વહ દેખા ક્રાન્તિ દૌડી ચલી આ રહી હૈ. કયા તુમ ઉસકા આલિંગન કર સકાગે ?

(ચૈત્ર સં. ૧૯૮૫ ના "ત્યાગભૂમિ"માં લેખકઃ-શ્રી. શાન્તિપ્રસાદ વર્મા)

११२-उन्नत देश के देहाती कैसे रहते हैं?

યૂરાપ મેં ડેનમાર્ક એક છોટા સા દેશ હૈ. ઇસકા ક્ષેત્રફલ ૧૪૮૨૯ વર્ગમીલ ઔર જન-સંખ્યા તીસ લાખ કે લગભગ હૈ. ભારતવર્ષ મેં લખનો કમિશ્તરી કા જિતના ક્ષેત્રફલ હૈ ઉસસે સવાયા ડેનમાર્ક કા હૈ. જનસંખ્યા મેં લખનો કમિશ્તરી ઇસસે બઢી હુઈ હૈ; ક્યાં કિં ૧૯૧૧ કી મનુષ્યગણના કે અનુસાર ઇસકી જનસંખ્યા સાઠ લાખ હૈ. ડેનમાર્ક કે મનુષ્ય અધિકતર ખેતી કરતે હૈં, પરંતુ યહાં કે ખેતીહર નિરે ગંવાર નહીં હોતે, વરન ઇસ પ્રકાર અપના જીવન બિતાતે હૈં કિ ભારતવર્ષ કે બહુત સે નગરાં કે રહનેવાલે બી વૈસા નહીં કરતે. યહ ખેતીહર ગાવાં મેં રહતે હુએ ઔર ખેતી કરતે હુએ બી પઢને-લિખને સે ઇતના સંખંધ રખતે હૈં કિ અપને દેશ મેં તથા અન્ય દેશાં મેં કયા હો રહા હૈ, ઇસકી વહ પૂરી જાનકારી રખતે હૈં. અપને દેશ કે પાર્લામેંટ મેં કૌન સદસ્ય પ્રજા કે હિત કા કિતના ધ્યાન રખતા હૈ, યહ ઉનસે છિપા નહીં રહતા. ઇસી ડેનમાર્ક કે ગાંવ-નિવાસિયાં કે રહન-સહન કે સંબંધ મેં કાર્નહિલ મેગેઝિન મેં એડિય સેલર નામ કે સજ્જન લિખતે હૈં—

જિન જિન દેશોં કા મેં જાનતા દૂં ઉન મેં હેનમાર્ક હી અકેલા ઐસા દેશ હૈ જિસને યહ દિખા દિયા હૈ કિ દેહાત કે રહનેવાલો કા કિસ પ્રકાર જીવન વ્યતીત કરના ચાહિયે. યહાં કે દેહાતી ખડે હી ચતુર હોતે હૈં. ઉનકા યહ જાનને કા ઉતની હી કવ્છા રહતી હૈ કિ દેશ મેં ઔર સંસાર મેં કયા હો રહા હૈ જિતની કિ પઢે લિખે નગરનિવાસિયો કા હોતી હૈ. યહાં કા ભાષા મેં જખ પહલે પહલ વિજ્ઞાન કા પ્રારંભિક પુસ્તકે સરતી સરતી છપીં તખ નગરનિવાસિયો સે અધિક દેહાતિયો ને હી કનેકા ખરીદા. પાર્લામેં કે મે સ્થાન ચાહનેવાલે સદસ્યો સે દેહાત મેં હી ભાંતિ ભાંતિ કે રહસ્ય કે પ્રશ્ન પૂછે જાતે હૈં ઔર યહીં કે રહેનેવાલે કનકે કામો કા ખડી સાવધાની સે દેખતે રહતે હૈં ઔર કિસી અનુચિત કામ પર આલોચના કરતે હૈં.

ડેનમાર્ક કે ગાંવાં મેં ઐસા કાઇ ઘર નહીં હૈ જહાં સમાચારપત્ર ઔર પુસ્તકેં ન મિલતી હૈાં ઔર ઐસા કાઇ કિસાન નહીં જો ઇંગ્લૅંડ ઔર ઉપનિવેશોં કે સંબંધ મેં બ્રિટિશ મજૂરાં સે અધિક જાનકાર્રા ન રખતા હૈા. બાેઅર-યુદ્ધ કે સમય મેં ડેનમાર્ક મેં થા. ઉસ સમય મુઝસે માલૂમ નહીં દિત્તની બાર યહ પૂછા ગયા કિ ઇસ યુદ્ધ કા ક્યા કારણ હૈ. એક ખૂઠી સ્ત્રી કે મુંહ સે યહ સુન કર મું બહા આશ્ચર્ય હુઆ કિ યદિ ઓલિવર કામ્વેલ જીવત હૈાતે તા યહ યુદ્ધ ન જિડને પાતા. વિજ્ઞાન ઔર રાજનીતિ મેં હી યહાં કે કિસાન પ્રેમ નહીં દિખાતે, વરન ઇતિહાસ, સાહિત્ય ઔર જનકૃતિ મેં બી નગરનિવાસિયાં સે અધિક રુચિ દિખાતે હૈં. ઇન દેહાતિયાં કી ઇસ જિજ્ઞાસા—રિત્તિ કે લિયે આશ્ચર્ય કરને કી કાઈ બાત નહીં હૈ; ક્યાંકિ ઇનકા બી પઢને લિખને ઔર અધ્યયન કરને કા ઉતના હી અવસર મિલતા હૈ જિતના કિસી નગરનિવાસી કા મિલ સકતા હૈ. વરન નગરનિવાસિયોં સે દેહાતિયાં કા પઢને–લિખને કા અધિક સમય મિલતા હૈ.

ડેનમાર્ક કે દેહાતિયાં કી યહ અનુપમ દશા કર્યા હૈ યહ જાનને કે લિયે ઉસ સંસ્થા કે વિષય મેં કુછ જાતના જરૂરી હૈ, જિસસે યહાં કે દેહાતી અપની સામાજિક, આાર્થક ઔર રાજ-નીતિક ઉન્નતિ કરને મેં સમર્થ હુએ હૈં.

ડેનમાર્ક કે પ્રાયઃ પ્રત્યેક ગાંવ મેં એક મિલનમંદિર (મિટિંગ હાઉસ) હોતા હૈ, જિસકા ઉસ ગાંવ કે નિવાસી અપને ખર્ચ સે બનવાતે હૈં ઔર જિસકે પ્રબંધ કે લિયે અપનેમેં સે હી કુછ સદસ્યોં કી સમિતિ નિયુક્ત કરતે હૈં. યહ મંદિર સારે ગાંવ કા સામાજિક કેંદ્ર હોતા હૈ, જહાં પુરુષ ઔર આ સભી દિલ બહલાને, પઢને-લિખને ઔર ગપશપ કરને કા કક્ટું હોતે હૈં. ગાંવ કી સમૃદ્ધિ કે અનુસાર મિલન મંદિર કા આકાર બી હોતા હૈ, કહીં તો યહ દેખને લાયક એક રમણીક લવન હોતા હૈ ઔર કહીં પુરાની ઝોંપડી સે હી કામ લિયા જાતા હૈ. ચાહે મિલન-મંદિર છોટા હો ચાહે ખડા, પ્રત્યેક મેં એક સભાભવન (હાલ) હોતા હૈ, જિસમેં પ્રકાશ કા

પૂરા પ્રભ'ધ રકખા જાતા હૈ ઔર જો ઇતના ખડા હોતા હૈ કિ ગાંવ કે સભી અવસ્થા કે પુરુષ, સ્ત્રી, ઇસમેં સુખપૂર્વ કે એંઠ સકતે હૈં. સભાભવન કે એક કિનારે એક ઉંચા ચખૂતરા હોતા હૈ ઔર દૂસરે કિનારે વાચનાલય ઔર પુસ્તકાલય. કહીં કહીં વાચનાલય ઔર પુસ્તકાલય કે લિયે અલગ કમરે રહતે હૈ. હેનમાર્ક કે દેહાતી ઇસ બાત કા બડા ખ્યાલ રખતે હૈં કિ સખકે પઢને લાયક સમાચારપત્ર હી નહીં વરન સાપ્તાહિક ઔર સમાલાચનપત્ર ઔર પત્રિકાએ તથા પુસ્તકે મિલ સકે. યહ બાત બી નહીં હૈ કિ યહ લાગ પુસ્તકાલય કી પુસ્તકાં પર હી ભરાસા રખેં. વહ અપને પાસસે બી પુસ્તકે મંગા મંગા કર પઢતે હૈં ઔર યદિ નિર્ધન હુએ તાે કાઇ મિલ કર કિસી પુસ્તક યા સમાચારપત્ર કા મંગાતે હૈં ઔર બારી બારી સે પઢતે હૈં.

જિસ ગાંવ કા પ્રભંધ ઉત્તમ હુઆ વહાં કે મિલનમંદિર મેં પઢને લિખને ઔર ગ૫-શપ કે સિવા કાઈ ન કાઇ ઐસા કામ બી હોતા હૈ જિસમેં ગાંવ કે સારે નિવાસી સંમિલિત હોતે હૈં. જાડે કે મહીનોં મેં સપ્તાહ મેં કમસે કમ એક દિન સંધ્યા કે સમય ગાંવભર કે યુવક શારીરિક ઉન્નતિ કે લિયે ઇક્ટ્રે હોતે હૈં, જહાં એક અવૈતનિક પહલવાન સબકા તરહ ડા કસરત સિખલાતા હૈ. સપ્તાહ મેં એક દિન બાલક-યુવા-૧૯-નર-નારી વ્યાખ્યાન યુનને કે લિયે આતે હૈં. મહીને મેં દા બાર વાગ્વહિંની સભા હોતી હૈ, જિસમેં ગાંવ કે સબ લેશ આતે હૈં ઔર વાદવિવાદ કરતે હૈં. નિયમ સિખલાને કે લિયે વિશ્વવિદ્યાલય કે વિદ્યાર્થા બા આતે હૈં. મહીને મેં દો બાર ગાને બજાને ડા મંડલી બી અપના ગુણ દિખલા જાતી હૈ, કબી કબી નિજી નાટક મંડલિયાં લેશોં કે ચિત્ત કા પ્રસન્ન કર જાતી હૈ.

વ્યાખ્યાનદાતાઓં કેા કબી કબી પુરસ્કાર દે દિયા જાતા હૈ, પરંતુ અધિકતર વ્યાખ્યાનદાતા લોકસેવા ઔર પરાપકાર કે વિચાર સે હી કામ કરતે હૈં; ક્યેાંકિ યહ યા તા કિસી કાલે જે કે પ્રાફેસર હુયે યા વિદ્યાર્થી યા રાજનીતિજ્ઞ જો ગાંવ કા સુધારના ભી ઐસા હી કર્તવ્ય સમઝતે હૈં જૈસા પઢના–પઢાના.

છાટે સે ગાંવ મેં ભી એક રાજનીતિક સંસ્થા હોતી હૈ, જો ગવર્નમેંટ કે કામાં કા ધ્યાન સે દેખતી રહતી હૈ ઔર ઉચિત કામ કે લિયે બધાઇ તથા અનુચિત કે લિયે ચેતાવની દેતી રહતી હૈ. એક ઐસી સંસ્થા ભી હોતી હૈ, જિસમેં લોગ તરહ તરહ કે અસ્ત્રશસ્ત્ર ચલાના સીખતે હૈં, જિસસે કામ પડને પર દેશ કી રક્ષા કર સકે. પ્રાય: પ્રત્યેક ગાંવ મેં એક કૃષિસુધારિણી સંસ્થા ભી હોતી હૈ, જિસકે સદસ્ય યહ વિચાર કરતે હૈં કિ ભૂમિ કી ઉપજ કિસ પ્રકાર ખઢાઇ જાય. ઇસિંક સાથ સાથ સહયોગ સમિતિ ભી હોતી હૈ, જિસકે દ્વારા ગાંવ કે સબ આદમી આવશ્યક સામગ્રી ખરીદતે ઔર અપને ખેત કી ઉપજ બેચતે હૈં. યહ સબ સમિતિયાં સરકારી કૃષિવિભાગ સે સંબંધ રખતી હૈં, જિસકા કામ યહ હોતા હૈં કિ નવીન અનુભવ કી ખાતેં કિસાનોં કા ખતલાતા રહે ઔર અપને કર્મચારિયાં કા દેહાતાં મેં ઇસ લિયે બેજા કરે કિ જો ખાત લાગોં કી સમઝ મેં ન આવે ઉસે અચ્છી તરહ સમઝા દેં.

ઇન મિલનમંદિરાં, કૃષિસુધારિણી સમિતિયાં તથા વ્યાખ્યાનાં સે હી ઉન્માર્ક કે ગાંવ મેં જૈસી આદર્શ ઉન્નતિ હોની ચાહિયે હોતી હૈ, પરંતુ વહાં કે નિવાસી ઇતને સે હી સંતુષ્ટ નહીં રહતે. કિસાન હાઇસ્કૂલ ઔર કૃષિવિદ્યાલય સે બી કામ લેતે હૈં. ઉનમાર્ક કી કુલ જનસંખ્યા તીસ લાખ હૈ, જિસકે લિયે હપ હાઇસ્કૂલ હૈં, જહાં કિસાન હી નહીં વરન કિસાનાં કી સહાયતા કરનેવાલે મજાર બી જાઉ કે દિનોં મેં જખ કુછ કામકાજ નહીં રહતા ઇતિહાસ, સાહિત્ય, અર્થશાસ્ત્ર, રાજનીતિ, સ્વાસ્થ્ય, વિજ્ઞાન ઔર અન્ય ઉપયોગી ખાતેં સીખતે હૈં. પ્રતિવર્ષ દસ સહસ્ત્ર શિક્ષાર્થી જિસમેં એક તિહાઇ મજાર હોતે હૈં સત્તારે (અવકાશ) કે મહીનોં મેં હાઇસ્કૂલ મેં જાતે હૈં. યહ જખ પઢ કર અપને અપને ગાંવાં કા લૌટતે હૈં તખ જો કુછ નયી નયી ખાતેં સીખતે હૈં. ઉનકા વ્યાખ્યાનાં ઔર વાગ્વહિંની સભાઓં દ્વારા ગાંવવાલોં કા સીખાતે હૈં. ઇન વાદવિવાદોં સે ઉનકા લ્યાખ્યાનાં ઔર વાગ્વહિંની સભાઓં દ્વારા ગાંવવાલોં કા સીખાતે હૈં. ઇન વાદવિવાદોં સે ઉનમાર્ક કે કિસાનાં કા બડા લાભ હોતા હૈ. ઇનસે ઉનકી વરેશ સંખધ હી નહીં હોતી વરન્ ઉનકો ઐસી ખાતાં સે ભી પ્રેમ હો જતા હૈ જિનકા ઉનસે વિશેષ સંખધ

નહીં હૈ. યહ યાદ રખના ચાહિયે કિ ઇન વાદિવવાદોં મેં સંમિલિત હેા કર લાભ ઉઠાને મેં એક ટકા ભી ખર્ચ નહીં કરના પડતા. હાઇરફૂલ મેં પઢને વા પઢાને કે લિયે ભી ઉનેકા બહુત કમ ખર્ચ કરના પડતા હૈ.

પરંતુ ક્યા ડેન્માર્ક કી યહ દક્ષા સદા સે ઐસી હી ચલી આ રહી હૈ ઔર ડેનમાર્ક કે નિવાસિયાં કાે ઇસકે લિયે કુછ પ્રયત્ન નહીં કરના પડા હૈં ? ઇતિહાસ ઉત્તર દેતા હૈઃ–નહીં. ઇનકી વર્તમાન સમૃદ્ધિ કા કારણ ઉનકી પિછલી આપત્તિયાં હૈં'. જખ ઉનકા સમુદ્રી બેડા છિન ગયા ઔર ઇનકે શક્તિહીન હેાને કે કારણ ઈનકે દેશ કા એક બડા પ્રાંત શ્લેશવિગ–હેાલસ્ટીન લી ૧૯૦૫ વિ૦ મેં શત્રુઓ કે હાથ ચલા ગયા તભ ઇસ દેશ કાે ઇતના ધક્કા પહુંચા કિ નગર ઔર ગાંવ સભ જગહ કે રહનેવાલે કિંકર્ત વ્યવિમૂદ હેા ગયે ઔર યહી જાન પડને લગા કિ અખ ઉનકા અંત આ ગયા ઔર અબ યહ સદા કે લિયે ધૂલ મેં મિલ ગયે. ઐસા હોને મેં કુછ ભી કસર નહીં થી યદિ સચ્ચે દેશભક્તાં કી એક મંડલી, જી-જાન સે ધર્મ કે પથ પર ચલનેવાલાં કી નાંઇ, શ્રદ્ધા ઔર વિશ્વાસ કે સાથ ઉન્નતિ કરને કે લિયે કટિબદ્ધ ન હેા જાતી. ધર્મગુરુ ત્રાંટવિંગ ને ઇંગલેંડ સે હાર ખાને પર જો કામ જારી કિયા થા ઉસીકા ઇસ મંડલી ને ફિર જારી કિયા. યહ મંડલી દેશ કે એક સિરેસે દૂસરે સિરે તક જાતી ઔર લાેગાં કા ખડે જોરદાર શ્રાખ્દાં મેં સીખલાતી કિ "જાગા, ઉઠા ઔર અપને અપને કામ મેં ફિર લગ જાએ. હાથ પર હાથ ધરે ભૈઠે રહના ઔર ભાગ્ય કાે કાેસના પુરુષાં કા કામ નહીં હૈ." ઇસિકા પરિણામ યહ હુઆ કિ દેશ મેં એકદમ તે જાયતિ હાે ગયા. એકદ્વસર તે ઐસા પ્રેમ હાે ગયા જૈસા પહલે સ્વપ્ત મેં લી નહીં સમઝા ગયા થા. લાગાં મેં યહ ભાવ ઉત્પન્ન હા ગયા કિ ખિના સખકે મિલે એસી અાપત્તિ કે સમય નિર્વાહ હોના કઠિન હૈ. ઇસ લિયે જહાં તક **હૈા સકે પ્રત્યેક કેા અપને દેશ**-ભાઇ કી સહાયતા કર**ની** ચાહિયે ઔર સબસે પહલે કિસાનેાં કેા હી સહાયતા પહુંચાને **કી** જરૂરત હૈ. ક્યેાંકિ યહી સખકે જીવનાધાર હૈં.

ઇસ સમય દેહાત કી દશા ખડી હી શાચનીય થી. ખહુતસી બૂમિ અચ્છી તરહ નહિ બાયે જાને કે કારણ ઉસર હા ગયી થી. કિસાન જિતના બાઝ ઉઠા સકતે થે ઉસસે કહીં અધિક ઉનેક સિર પર થા. સાથ હી સાથ ચારિત્રખલ મેં ભી યહ લાગ ગિરે હુયે થે. ઇસ લિયે ઉપર-વાલી મંડલી કા પહલા કામ યહ થા કિ ઇનેકા ઇસકી શિક્ષા દી જાય કિ અચ્છી ખેતી કિસ પ્રકાર હા સકતી હૈ. ઇસ મંડલી ને ઉન કડી શર્તા કા ભી સુગમ કરાને કી ચેષ્ટા કી, જિન પર કિસાના કા ખેત દિયે જાતે થે. ખડે બડે કૃષિવિદ્યાવિશારદ ગાંવ ગાંવ ઘૂમ કર વ્યાખ્યાન દેતે, પ્રયાગ દિખલાતે, ખેતી કરને કી વૈજ્ઞાનિક રીતિયાં ખતલાતે, ખરીદને ઔર બેચને કે લિયે સહયાગ સમિતિયાં સ્થાપિત કરને મેં કિસાનાં કા સહાયતા દેતે ઔર સમઝાતે કિ એકદ્ભસરે સે મિલ કર કૈસે કામ કરના ચાહિયે. કુછ સમય મેં વહાં કી સરકાર ભી ઇસ કામ મેં હાથ ખંડાને લગી. કૃષિવિદ્યાલય ઔર બ્રમણકારી સ્કૂલ ખાલે ગયે, જો ઘૂમ ઘૂમ કર કિસાનાં કા હી નહીં વરન્ મજારાં કે ભી ઉનેક કામ ઉનેક પાસ જા કર સીખાતે થે.

ઇસ મંડલી ને ઐંદિક ઉત્નિતિ કરને કા હી બીડા નહીં ઉઠાયા થા. ઇસને સમઝ લિયા થા કિ અત્નવસ્ત્ર સે હી મનુષ્ય છવન પૂર્ણ નહીં હોતા, વરન ઇસકે સાથ સાથ ચારિત્રબલ કા ઉત્નત કરને કી ભી આવશ્યકતા હૈ. ઇસ લિયે ઇસને વિચારા કિ ઇન કિસાનાં કા જીવન તભી સુક્લ હોંગા જખ યહ ઉદાસી કે ગઢે સે નિકલ કર સંસાર કે સુખ દુ:ખ કા સામના પ્રસન્નતાપૂર્વ કે કરેં, ઉત્તમ નાગરિક બને ઔર અપની હી ઉત્નિતિ ન કરેં, વરન દેશ કા ભી લાભ પહું ચાવેં; ક્યોંકિ સખકી ભલાઇ કે સાથ અપની ભલાઇ હોતી હૈ. વૈસે તા ઇસ મંડલી મેં ભિત્ન ભિત્ન પ્રકૃતિ કે મનુષ્ય થે, પરંતુ ઉપર્યુક્ત બાત પર સખકા મત એક હા ગયા. કુછ તા કિસાનાં કા યહ સીખલાને મેં લગે કિ ખેતી કિસ પ્રકાર કી જાય કિ ઉત્તકા સખ તરહ કા સુખ મિલે. કુછ ઇસ યતન મેં થે કિ કબી કબી મન બહલાને ઔર ચિત્ત કા પ્રસન્ન રખને કી સામગ્રી શ. ૧૯

હ્યાની ચાહિયે ઔર કુછ યહ ચાહતે થે કિ ઇન કિસાનાં કે હૃદય મેં ઐસી આશા ઉત્પન્ન કરદી જાય કિ વહુ અપના જીવન ભલે કામ મેં લગાવેં. ખડે બડે ધર્મોપદેશક છોટે છોટે ગાંવ કે ગિરજા ઘરોં મેં બડે હી મનાહર ધર્માપદેશ દેતે; ધરંધર રાજનીતિવિશારદ ગાંવ કે મૈદાનોં મેં દિલ કા કડકા દેનેવાલે વ્યાખ્યાન દેતે; પુરાને ખેલિહાનાં મેં નામી નામી ગાયક અૌર બજેયા સંગીત, નાટક ઔર દેશભક્તિ કી કવિતાઓ દારા લોગો કે ચિત્ત કાે લુભાતે ઔર અપને પૂર્વજો કે વીર કર્માં કી પ્રશંસા દારા હખલાતે કિ મનુષ્ય કયા કર સકતા હૈ ઔર હમ લોગોં કે! આગે કયા કરના ચાહિયે. સપ્તાહ મેં કમ સે કમ એક દિન પ્રત્યેક ગાંવ મેં ઇસ તરહ કા જમાવ હુઆ! કરતા શા. ઇસમે લોગો કે મન ખહલાને કા હી ધ્યાન નહીં રકખા જાતા શા, કુછ ઐસી ચર્ચા ભી હોતી થી કિ જિસસે કિસાન સ્વયં કુછ સોચેં, વિચારેં. એક પંચ દેા કાજ હેાં, ઉતકા મન ભી બદલે ઔર શિક્ષા ભી મિલે. પરિણામ યહ હુઆ કિ થાેડે હી દિનાં મેં કિસાન ભાઇયાેં કાે પઢને લિખતે કી ચાટ પડ ગઇ, જિસસે પુસ્તકોં કી માંગ ખૂબ હી બઢી ઔર વ્યોખ્યાતાઓં મેં સે તરહ તરહ કે પ્રશ્ન કરતે કા સુભાવ પડને લગા; દેશ તથા સંસાર કી ખાત જાતને કે લિયે મિલન–મંદિર કી આવશ્યકતા જાન પડને લગી, જિનકા અપને ખર્ચ સે ખનવા કર અથવા . કિરાયે પર લે કર વાચનાલય તથા પુસ્તકાલય કા પ્રખંધ કિયા જાને લગા. જખ કિસાનાં મેં જાગૃતિ હો ગયા મંડલી કા ઉદ્દેશ પૂરા હો ગયા. અબ કૈવલ ઇસ બાત કી કમી થી કિ કુછ સમય તક યહ કામ ઐસે હી હોતા રહે. અંત મેં ડેનમાર્ક કે દેહાતી ગુણપ્રાહકતા ઔર ચતુરાઇ મેં નગર-નિવાસિયાં સે ભી બઢ ગયે.

ભારતવર્ષ કે ગાંવાં કી ખાત છાડિયે ઔર સાચિયે કિ કિતને શહર ઐસે હૈં જહાં પઠન-પાઠન કા ઔર વિદ્યા, હાહ ઔર બલ મેં ઉન્નત્તિ કરને કા લાેગાં કા વૈસા હી સુભીતા હૈ, જૈસા ડેનમાર્ક કે છાેટે છાેટે ગાવાં મેં હૈ. યદિ ઐસા સુભીતા નહીં હૈ તા યહાં કે ધર્માશિક્ષકાં, રાજનીતિ-વિશારદાં, પ્રાફેસરાં, અધ્યાપકાં ઔર વિદ્યાર્થિયાં કા કયા કર્તવ્ય હૈ?

("વિજ્ઞાન" ડિસેમ્બર-૧૯૧૯ લેખક:-શ્રી મહાવીરપ્રસાદ શીવારતવ)

११३-एक क्षत्राणीनी वीरता

રંગપુર (ખંગાલ) માં એક ૨૭ વર્ષની તરુણ ક્ષત્રિય વિધવા ઉપર એક મુસલમાનના ખૂનના કેસ ચાલતા હતા તેના ફેસલો કોર્ટે તા ૪ થી જીલાઇએ આપ્યા છે, અને તેમાં તે વિધવાને કાર્ટે નિર્દોષ જાહેર કરી છે.

આ વાર ક્ષત્રાણી વિધવાની પહેાશમાં એક શેતુલ મુહમ્મદ નામના મુસલમાન રહેતા હતો તે આ અળળા ક્ષત્રાણી પર કુદષ્ટિ રાખતા હતો. જ્યારે આ વીર ક્ષત્રાણી પોતાના ધર્મપર અટલ છે એમ તેને લાગ્યું ત્યારે તેણે એક દિવસે રાતના એકલી જોઇ બળાત્કાર કરવાના પ્રયત્ન કર્યો. ક્ષત્રિયાણીએ પોતાના ખચાવનું કંઇ પણ સાધન ન જોયું ત્યારે તેમણે ચંડિકા સ્વર્પ ધારણ કર્યું અને તે દુષ્ટનું ગળું પકડી જમીનપર પછાડયા અને તરતજ તેની ગરદનપર એક છેરા એવા તા જોરથી માર્યો કે મસ્તક ધડ્યા જાદું થઇ ગયું. પોતાના સત્તીત્વની રક્ષા કરીને ઉપર્યુક્ત ઘટના પોલીસચોઇપર જાતે હાજર થઇ સંભળાવી દીધા.

અદાલતમાં પણ એટલીજ દહતાપૂર્વક ખધી વાતાના સ્વીકાર કરી જયુરી અને ન્યાયાધીશ-ને ધર્મ અનુસાર ચૂકાદા આપવાની વિનતિ કરી. જયુરી અને ન્યાયાધીશના એકમતે તેમને નિર્દોષ જાહેર કરી છોડી મૂકવામાં આવી છે.

- Conce of the second

(અલ્વાઢ-૧૯૮૫ ના ''ક્ષિરિય''માંથી)

११४-आधुनिक भिक्षुक

વર્ત્તમાન કાલ મેં ભારતવર્ષ નિર્ધન સે બી નિર્ધન દેશ હૈ. ઇસે લિયે યદિ યહાં ભિલુકો કો સંખ્યા સીમા કે લાંઘ ચૂળ હેા, તાે કેઇ આશ્ચર્ય નહીં. પરંતુ કિર બી યહાં કે ભિલુકો કો સ્થિતિ કા નિરીક્ષણ કરના આવશ્યક પ્રતીત હોતા હૈ.

પ્રાચીતકાલ મેં ભિક્ષા કૌત માંગતે થે ? ખાલ-શ્રદ્ધચારી વિદ્યાર્થા, જો શિક્ષા પ્રાપ્ત કરતે કે હેતુ ઋષિ-મૃતિયાં કે સાથ વન મેં નિવાસ કરતે થે. ઉત્તકા યહ નિત્ય કા ક્રિયા હોતી થી કિ પ્રાતઃકાલ નિત્યકર્મ સે નિવૃત્ત હો કર તથા હવનાદિ કર કે વે સમીપ કે ગાંવ મેં જા કર વહાં સે જો કું ભિક્ષા મેં મિલતા લાતે ઔર ઉસસે અપની તથા અપને ગ્રુરુ કા કુધા નિવૃત્ત કરતે કે ઉપરાંત અધ્યયન મેં લગ જાતે થે. ક્ષ્મ પ્રકાર વિદ્યાપ્રાપ્તિ કે લિયે, ન કિ પેટ કે લિયે વે ભિક્ષા માંગતે થે. યહાં પર યહ પ્રશ્ન હો સકતા હૈ કિ કયા વિદ્યાર્થિયાં કે માતા-પિતા ક્ષ્મ યોગ્ય ન હોતે થે કિ વે ઉત્તકે અધ્યયન કે વ્યય કા ભાર ઉદા સંકે? ક્ષમકા ઉત્તર યહી હૈ કિ શ્રદ્ધસ્થાર્થ કા જીવન વ્યતીત કરતે કે લિયે વિશેષ આડંખર કી આવશ્ય-કતા હી નહીં હોતી થી. વિદ્યાર્થિયાં કા શ્રદ્ધસ્થાર્યિત્ર કા પાલન કરના હી પડતા થા. આજકલ કી-સી દશા ન હોતી થી કિ પિતા ઔર પુત્ર, દોનાં હી વિદ્યાર્થી હોં. શ્રદ્ધસ્થારી વન મેં નિવાસ કરતે થે. ભૂમિ પર શયન કરતે થે તથા વિદ્યાપ્રાપ્તિ કા હી મુખ્ય ઉદ્દેશ્ય માનતે હુએ ગ્રરુ-સેવા કરતે થે. ત્યે કું હતે વન મેં રહે હૈં ઔર ભિક્ષા માંગ કર નિર્વાહ કિયા હૈં.

અબ વર્તગાન કાલ કે ભિલુકાં પર એક દિષ્ટ કાલિયે. મુસલમાન ભિલુક, જો "ક્ષ્યર" યા "સાંઇ" કહલાતે હૈં, અધિક સંખ્યા મેં દિષ્ટિગાચર હોતે હૈં. તીન વર્ષ કે બાલક સે લે કર પચાસ-સાઠ વર્ષ કા વૃદ્ધ ભી "ક્ષ્કાર" હૈ. અધિ, લૂલે, બહરે, એસે બિલુક ૧૦ પ્રતિ શત સે અધિક ન હોંગે. શેષ હદ્દે-કદ્દે હૈં. ઇનમેં સે કુછ કાં સંખ્યા એસી હૈ, જો દિન કા મજદ્ભરી કરતે હૈં, ઑર સંધ્યા-સબેરે ઝાલી ડાલ કર ફેરી લગાતે હૈં. યે 'અલ્લાહ' કે નામ પર પૈસા માંગતે હૈં, અર્થાત્ યાં કાઢયે કિ ૧ પૈસે મેં અલ્લાહ કા બેચતે હૈં. ઇનસે પૂછિયે કિ ફેરી લગાને કે સમય 'અલ્લાહ' કા નામ લેને કે અતિરિક્ત ૨૪ ઘંટાં મેં કિત્તની બાર 'અલ્લાહ' કે નામ કા દાહરાતે હાં શતા કદાચિત એક-આધ વ્યક્તિ હી એસી નિકલે, જો ભગવદ્ભજન ભી કરતા હાં. ઇન 'ક્ષારો" કા વૃદ્ધિ દિન-પર-દિન હોતી જા રહી હૈં, ઔર ઉસકા મુખ્ય કારણ મુસલમાન ભાઇયાં કા ઇન ક્ષારો કા પ્રાત્સાહન દેના હૈ. યદિ આજ વે નિશ્ચય કર લે કિ હમ બિલ્લા કેવલ ઉન્હીકો દેગે, જો વાસ્તવ મેં બિલ્લા કે પાત્ર હૈં ઔર ઇન હદ્દ-કદોં કા એક પાઇ દેના બી હરામ હૈ તો બહુત સંભવ હૈ ઇનકી સંખ્યા એકદમ કમ હો જાય.

ઇન 'ક્કીરોં" કી દેખા–દેખી હિંદૂ બિક્ષુકાં અર્થાત્ "બાળાં' લેરોાં કી બી સંખ્યા બઢ રહી હૈ. પરંતુ દુર્માંગ્ય સે ઇનકા અપના રામ બેચના નહીં આતા. ઇસ લિયે યે ઉતને સફલ નહીં હોતે જિતા ઇનકે પથ–પ્રદર્શક ''ક્કીર'' હોતે હૈં. ફિર બી અપને પથ–પ્રદર્શકાં કા આનંદ કા જીવન વ્યતીત કરતે દેખ કર ઇનકે બી મુંહ મેં લાર આ જાતી હૈ, ઔર યે કૃત્તોં કી તરહ દુતકારે જાને પર બી બિક્ષાવૃત્તિ કા હો આશ્રય લેતે હૈં. ઇનકા મુસલમાન–ગૃહોં સે બહુત કમ બિક્ષા મિલતી દં; પરંતુ આશ્રય હૈ કિ મુસલમાન બિક્ષુકાં કા ઇસકે વિપરીત હિંદ્ર–ગૃહોં સે અધિક બિલા મિલતી હૈ, જિસકા કારણ હિંદ્રઓં કા અધિવધાસ પ્રતીત હિંદ્ર–ગૃહોં સમત્રતે હૈં કિ લિંદ્ર–બિક્ષુક તો હમારા કુજ બિગાડ નહીં સકતે, પરંતુ યદિ મુસલમાન કા બિક્ષા ન દેંગે તો "કહ્ય કે સૈયદ" ઇસાદિ હમારા નાશ કર દેંગે. બલિહારી હૈ ઇસ શુહિ કી!

ભિક્ષુકાં કે જો ભિક્ષા દા જાતી હૈ ઉસકા ઉપયોગ કેસા હોતા હૈ? કહના ન હોગા કિ અધિકાંશ ઇસકા દુરુપયાગ હી હોતા હૈ. ઇન્હી ભિક્ષુકાં મેં સે અધિકતર મહુષ્ય વે હૈં, જિનકા

હમ 'ગુંડા' કે નામ સેં સંબોધન કરતે હૈં. કદાચિત હી કાઈ ઐસા દુર્વ્યંસન હોગા, જિસકા યે ન કરતે હોં. જૂઆ યે ખેલતે હૈં, ચારી યે કરતે હૈં, ધાર-ધાર પાપ કરને મેં બી યે પીછે નહીં હૈં. ઇનકે ખહુત-સે પાપ તા ઇનકી "કકીરી" કી આડ મેં છિપે રહતે હૈં. યે ન તા સ્વયં વિદ્યા પ્રાપ્ત કરને કા પ્રયત્ન કરતે હૈં, ન વિદ્યાધ્યયન કરાને મેં દૂસરાં કે સહાયક હોતે હૈં. ઇનકે છવન કા ઉદ્દેશ્ય હોતા હૈં "માંગા, ખાઓ ઔર ચૈન કા ખંશા ખળઓ." જિસ દેશ મેં પ્રથમ તા ઇતને બિક્ષુક હો, દૂસરે વે ઐસા છવન વ્યતીત કરતે હોં, તા કર્યો ન વહ દેશ અવનત હોતા જય?

કહાં વે પ્રાચીન કાલ કે ભિલ્લુક, જો જો મિલતા થા, ઉસસે હી સંતુષ્ટ હો જાતે થે; કહાં અખ કે ભિલ્લુક, જિન્હેં યદિ ભિલ્લા ન દો તો વે આપકા હી અપની ગાલિયાં સે સંતુષ્ટ કર દે. ઈન ગાલિયાં કા કિસ સમય કયા પ્રભાવ પડતા હૈ નહીં કહા જા સકતા. આપ ધાર દુઃખ મેં હો, પરંતુ આપકે દ્વાર પર જો ભિલ્લુક આવે, ઉસે પૈસા અવશ્ય મિલના ચાહિયે. યદિ આપ ન દેં, તા અપને દુઃખ મેં સહાનુભૂતિ કે બજાય દા—ચાર દર્જન ગાલિયાં પુરસ્કાર—સ્વર્ય લે લીજિયે. કહીં-કહીં તો યહ દેખને મેં આયા હૈ કિ ભિલ્લુક કા રાેડી દી જાતી હૈ, પરંતુ વહ ઉસકે લેને સે ઇનકાર કર દેતા હૈ. કહતા હૈ, મુઝે તાે પૈસા દીજિયે. સમઝ મેં નહીં આતા કિ જો ભૂખા હૈ, જિસે ભાગ્ય ભિલ્લાવૃત્તિ કરને કા વિવશ કરતા હૈ, વહ ભિલ્લા મેં પૈસા પાને કે લિયે હી કમાં આયા હ કરે !

આજ ભારત મેં જિતને ભિક્ષુક હૈં, ઉનમેં સે યદિ આધે બા કિસા વ્યવસાય મેં લગ જાયં, તા ખેકારી કા પ્રશ્ન ખહુત કુછ હલ હાે સકતા હૈ. ભારત મેં કૃષિ હી પ્રધાન વ્યવસાય હૈ, ઔર યહાં પર અબી ખહુત ભૂમિ ખંજર પડી હુઈ હૈ. ઈસ ભૂમિ કાે ઇન ભિક્ષુંકાં દ્વારા ઉપ- જાઉ કરાના ચાહિયે, ઈસકે અતિરિક્ત ઔર બહુત છાેટેમાેટે વ્યવસાય હૈં, જિનકાે કરતે હુએ મનુષ્ય અપના પેટ ભર સકતા હૈ.

જનતા ઇસ કાર્ય કા અકેલી નહીં કર સકતી; ક્યોંકિ પરિશ્રમ કર કે કોન પેટ ભરના પસંદ કરેગા, જબ વિના હાથ-પાંવ હિલાએ હી ભાજન મિલ જાતા હા ? આપ કિસી ક્ષ્કીર યા હટ્ટે-કટ્ટે ભિક્ષુક સે પૂછિયે કિ કયા તૂ નૌકરી કરેગા ? તા વહ યહી ઉત્તર દેગા કિ નૌકરી કર કે કયા કરેંગે, હમેકા તા ઇસી પ્રકાર પેટ ભરતે મેં આનંદ આતા હૈ. ઇસ લિયે સરકાર કી સહા-યતા કી આવશ્યકતા હૈ. ઉસકા રૂપ યહ હોના ચાહિયે—

- (૧) શહરાં મેં સડક પર યા દાર-દાર જા કર ભિક્ષા માંગના દંડનીય નિશ્ચિત કિયા જાય.
- (ર) છાટે-છાટે ખચ્ચા કા તથા હઠ્દે-કઠ્ઠે સ્ત્રી-પુરુષા કા ભિક્ષા માંગના અપરાધ નિશ્ચિત હો.
- (૩) જગહ-જગહ પર અનાથ-આશ્રમ તથા 'પુઅર હાઉસિસ' બનવાએ જાયં.
- (૪) છેાટે-છેાટે બચ્ચે જો ભિક્ષા માંગતે હુએ દેખે જાય, ઉનકા અનાથ-આશ્રમાં મેં ભિજવા દિયા જાય, જહાં ઉનકા શિક્ષા કા પ્રભંધ હોના ચાહિયે તથા ગૃહઉદ્યોગ સિખાઇ જાની ચાહિયે.
- (પ) હટ્ટે–કટે પુરુષાં તથા સ્ત્રિયા કા 'પુઅર હાઉસિસ' મેં બેજા જાય. ઉનકા કૃષિ કરવાને કે લિયે ગાંવા મેં બેજ દિયા જાય ઔર 'કાંટેજ ઇન્ડરટ્રાસ' કા એાર બી ઉનકી પ્રવૃત્તિ કરાની ચાહિયે.

("મુધા"ના એક અંકમાં લેખક:-રામેશ્વરદયાલ ભાર્મવ)

११५-मित्रधर्म अथवा आत्मनिवेदन

માહિષ્મકદેશના સકુળનગરમાં સકુળ નામે એક ધર્મી રાજા રાજ્ય કરતા હતા. તે નગરને પડખેજ એક વાયરી પાશ્યવહે પક્ષીઓને પકડી નગરમાં વેચીને આજીવિકા ચલાવતા. નગર પાસે બાર યોજનના ઘેરાવાવાળું માનસ નામે કમળસરાવર હતું. તેમાં પાંચ વર્ષુનાં કમળ ઉગતાં. ત્યાં જાતજાતનાં પદ્મીએનાં ટાળાં આવતાં એટલે વાઘરી ત્યાંજ જાળ નાખતા. તે સમયે છન્તુ સારસ હંસના પરિવારવાળા હંસરાજા ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર સુવર્ષ્યુશહામાં વસતા હતા. હવે એક દિવસે તેમાંના કેટલાક સુવર્ષ્યુ હંસોએ માનસસરાવર આવી ત્યાં વિશાળ ગાચરે સ્વેચ્છાએ ચરી ચિત્રકૂટ પાછા જઇને હંસરાજને કહ્યું 'મહારાજ! માનસસરાવરમાં ચરણ બહુ સાર્ છે, ત્યાં આપણે ચરવા જઇએ.'

'માણુસજાતના સમાગમ પરિણામે હિતકારી નથી, એટલે ત્યાં જવાનું મને રુચતું નથી' રાજાએ કહ્યું 'છતાં તમને બહુ મન હાય તા એક વાર એ રસ પણ ચાખી આવીએ.' એમ કરીને હ'સરાજે પરિવારસહિત સરાવર પ્રત્યે પ્રયાણ કર્યું.

હવે હંસરાજ જેવા આકાશથી સરાવર આગળ ઉતરે છે, એવાજ એના પગ જાળમાં આવી ગયા. પગ ખેંચવાતું કર્યું, પહ્યુ એમ તાે પગની ચામડી કપાઇ ગઇ, લાેહી નીકળ્યું, પીડા થઇ, પણ પગ ન નીકળ્યો.

હંસરાજે વિયાર્યું કે, આ ઘડીએજ જો રાડ પાડીશ તા આ બધા સમાજ ભયબીત થઇ ચારા ચર્યા વિના ભૂખે પેટે ભાગશે અને અશક્તિને લીધે સરાવરમાં પડી જશે. એટલે એણે મૂંગે મોડે વેદના સહન કરી અને બધા ચરીને ધરાયા એટલે પછી માટે સાદે પાતે બધાઈ ગયાની રાડ નાખી. તે સાંભળીને મરણભયના માર્યા હેસો ચિત્રકૂટ ભાગ્યા.

ખધા ભાગ્યા, પણ હંસોના સેનાપતિ સુમુખ ન ભાગ્યા. 'મહારાજને માથે તા કાંઇ આપદા નથી આવા?' એમ તર્ક વિતર્ક કરતા તે હંસરાજને ગાતવા મંડ્યા, અને જોયું તા તે ફાંસામાં ખંધાયેલ છે, લાહીલાહાણ થઇ ગયા છે, વેદના ભાગવે છે અને કાદવમાં ચત્તા પડયા છે.

હંસરાજને સુસુખે કહ્યું 'મહારાજ! ખ્હીશા મા. હું મારા જીવ દઇને પણ તમને પાશથી મૂકાવીશ.' એમ કહીને તે નીચે ઉતર્યા, રાજાને આશ્વાસન આપવા મંડયા અને કાદવમાં બેસી ગયા. હંસરાજ:-

एते भुत्वा पिवित्वा च पक्तमन्ति विद्वङ्गमा। हरित्तच्व हेमवण्ण कामं सुमुख पक्तम॥
'আধ પી કરીને આ હંસો ભાગી જાય છે; હે હેમવર્ણો સુમુખ! તું પણ સુખેથી જા.

ओहाय मां वातिगणा पर्क पासवसं गतम्। अनपेक्खमाना गच्छन्ति किमेको अवहिरयसि॥
पाशमां पडेबा भने એકલા મૂકાને સગાસ'ળ'ધી નિશ્चिन्तपण्चे જાય છે. તું એકલા કેમ વાંસે રહ્યો છે?

पतेष पततं सेष्ठ नित्थ बद्धे सद्दायता । मा अनीघाय द्वापेसि कामं सुमुख पक्कम ॥ है पक्षिश्रेष्ट ! उडी का, काणमां व्याधारी साथै सगाध हेवी ? अवसर यूक्त मा अने का. सुभुभ:-

गच्छेवा हं न वा गच्छे न तेन अमरो सियम्। सुखितं तं उपासित्वा दुक्खितं तं कथं जहे॥ ६ लाउं हे न लाउं पा च्यान रહीश स्थेषु ते। કાંઇ છેજ નહિ. આજે લાગું તાપણ યમરાજ મને થાડાક છાડી દેવાના છે? સારા દિવસામાં તમારી ઉપાસના કરી તમારે લૂણ ખાધું. હવે દુઃખના દિવસામાં તમને કેમ મુકું?

नाइं दुःखपरेतो पि धतरष्ट तवं जहे। जीवितं मरणं या मे तया सदि मविस्सति॥ ગમે એવું દુઃખ ભાગવું પણ તમને ન છાેડું. જીવવું, મરવું-મારૂં જે થાય તે તમારી સાથેજ થાય. मरणं वा तया सर्दि जीवितं वा तया विना। तत्थेव मरणं सेय्यो यज्चे जीयं तया विना॥
तभारी साथे भरतुं, अथवा तभारा विना छवतुं आ लेभांथी तभारी साथे भरी रहेतुं
भने वधारे प्रिय तथा सुभक्षर छे.

नेस धम्मो महाराज यं तं एवं गतं जहे। या गति तुरुहं सा मरुहं रुच्चते विह्नगधिप॥ આવી દશામાં તમારા ત્યાગ કરવા એ ધર્મ નથી. હે પક્ષિરાજ! જે તમારી ગતિ એજ મારી ગતિ થાય એવી મારી અભિલાષા છે.

હ સરાજ:-

का नु पाशेन बद्धस्स गति अञ्जा महानस्ता। सा कथं चेतयानस्स मुत्तस्स तव रुच्चिति॥ कुं लाणमां पडे्यो छुं, ते र'वावा साइ; थीळ ड्या गति थाय? पख् तुं ते। छूटे। छे, समलु छे, तने अपेवी गति डेम गमे छे?

कं वा त्वं परससे अत्थं मम तुरहं च पिक्खम। ञातीनं वावसिष्ठानं उभिन्नं जीवितक्खये॥ તું મારી સાથે કદાચિત મરીશ, એમાં તારા અને મારા શું અર્થ સરશે અને આપણે બેય મરીએ તેથી હંસમાત્રને શે લાલ ?

સુમુખ:-

कथं जु पततं सेष्ट धम्मे अत्थं न बुज्झिति। धम्मो अपिचतो सन्तो अत्थं दासेति पाणितम्॥

भक्षाराज! धर्मथी स्वतंत्र अर्थ केवे। डे। ध पहार्थक नथी. धर्म सेवनारने अर्थ ते। अनी
मेणे आवी मणे छे.

सोहं धम्मं अपेक्खानो धम्मा चत्थं समुहितस्। भित्तं च तियं सम्परसं नावकङ्कामि जीवितम्॥ धर्भानी भारे अपेक्षा छे, अने धर्भाथाल अर्थानी अत्यत्ति छे; अटेबे तारा अपरती भारी अफितने क्षारख् छव हेवे। अने तो भारे भन तुन्छ वात छे.

अद्धा एसो सतं धम्मो यो मित्तो मित्तमापदे। नचजे जीवितस्सापि हेतु धनममजुस्सरम्॥ তব लयाववा साइ पणु भित्रती आपत्तिमां त्याग न कराय से सल्लनते। धर्म छे.

હંસરાજ:–

स्वायं धम्मो च ते चिण्णो भत्ति च विदिता मिर्य। कामं करस्सु मरहेतं गच्छे ानुमतो मया॥
ते तारे। धर्भ शिङ थळव्ये।. भारा ७५२ तारे। स्ते छे ते पण् ळाण्ये।. ७१ भार स्त्रेङ अङ्क ।
इक्षं इर, स्त्रे स्विधी क.

अपि त्वेचं गते काले यं बन्धं ञातिनं मया। तया तं बुद्धिसम्पन्नसस्स परभ संबुतम्॥ संलव छे हे कते दिवसे, तुं अदिशाणी छे એटले, तुं भाइं स्थान यथारे সে पूरीश.

આ ભવ્ય સંવાદ ચાલતા હતા ત્યાં માંદા માણસ પાસે યમરાજ આવે તેમ આ પક્ષીઓ પાસે પારિધ આવી પહેાંચ્યાે. જીએ છે તાે એક જાળમાં પકડાયેલ છે, અને બીજો છૂટાે છે અને પકડાયેલા મિત્રની ચોકી કરે છે. છૂટા હેંસને સંબાધીને વાધરીએ કહ્યું:-

यन्तु पासेन महता बद्धों न कुरुते दिशम्। अथ कस्मा अबद्धों त्वं बळी पक्विन गच्छिसि ॥ 'आ હंस ज्यामां पडियों छे अने लागता नथी से तो जाणे ही है. पण तुं तो छूटा छे, अणवान छे, छतां हैम लागता नथी?

किं नु तायं दिजो होति मुत्तो बद्धमुपासिस। ओहाय सकुना यन्ति किमेको अवद्ययित ॥ हे पक्षी! तने शुं थाय छे हे लेथी लधा पक्षी लागी छूटया छतां अने छूटा है।वा छतां नु लागी। अने आ पहाडायेल पक्षी पासे ओहलो छे। छे?

सुभुभे उत्तर वाज्ये।:-

राजा में सो दिजामित्र सखा पाणसमों च में । नेव नं विज्ञहिस्सामि याव कालस्य पर्ययम्॥ है पक्षिशतु! आ भारा राजा छे अने प्राधुसमान प्रियं सभा छे. अने हुं भरखपर्य ते छोऽवाना नथी.

પછી તા સુમુખે વાધરી સાથે વાર્તાલાપ માંડ્યા.

વાઘરી કહે:-તમારા રાજાએ પાશ કેમ નહિંદીડા હાય?

સુમુખ-વિતાશકાળ આવે એટલે પછી માણુસને કાંઇ સૂઝે નહિ. આવી આવી વાત કરીને વાધરીનું હૈયું સુમુખે દ્રવતું કર્યું અને પછી એને કહ્યું:-

अपि नायं तया सिंद सम्भासस्स सुखुद्रयो । अपि नो अनुमञ्ज्ञिस अपि नो जीवितं ददे॥
तारी साथे संभाषण् थयुं अेतुं तो साइंक ६० है।य ने १ अभने छिवतहान है अने धेर कवा है.'

સુમુખની મધુર કથા ઉપર મુગ્ધ થયેલા વાધરી બાલ્યાઃ-

न चैंव मे त्वं वद्धों सि न पि इच्छामि ते वधम्। कामं खिष्पं इतो गन्त्वा जीव त्वमिनघो चिरम्।।
'तुं જાળમાં પડયા नथी અને તને भारे भारवाय नथी. तुं तारे स्वे॰ ७१ के तरत ला अने धष्टं छव. '

સુમુખ કહેઃ-

नेबाहमेतिमच्छामि अञ्चात्रेतस्स जीविता। सचे एकेन तुट्टो िस मुक्चेतं मंच भक्खय॥ आ भारे। भित्र भरे ते। भारे छववुं नथी. तने એકથી तृष्ति थाय ते। तुं आने छे। अ है अने भने आ.

आरोहपरिणाहेन तुल्यस्मा वयसा उभो। न ते लाभेन जीनित्थ एतेन निमिना तुनम्॥ 'લંખાઇ, પહેાળાઇ, ઉંમર, ખધી રીતે અમે બેય સરખા છીએ. એને સાટે મને લેવામાં તને ખાટ નથી.

मं पुरुषे बन्ध पासेन पच्छा मुञ्चा दिजाधिपम्॥

પ્રથમ મને પાશે કરીને ખાંધ ને પછી હંસરાજને છાેડી દે.

રતું પૂમ_{ું} તેલમાં જાણે ન નાખ્યું હોલ એમ વાઘરીનું હૃદય આ સાંભળાને પીગળ્યું, અને હંસરાજના ખંધ છાડતા છાડતા તે બાલ્યાઃ–

न च ते तादिसा मित्ता बहुन्नमिध विज्ञति। यथा त्वं धतरहस्स पाणसाधारणो सखा॥
तारा केवा भित्र डेाडनाक काञ्यमां ६शे, के भित्रना हु:भ केवुं हु:भ केविवा तत्पर है।य.
यो च त्वं सांखिको हेत पाणं चित्तिमिच्छासि।

सो ते सहायं मुश्चामि होतुराजा तवानुगा। कामं खिप्पमितो गन्तवा व्यातिमज्झे विरोचिथा। तारा भित्रते अर्थे प्राख्त्यांग करवा पणु तुं तैयार छे, એटले तारा भित्रते हुं छे। हुं छुं। हंसराज तारी साथे लले तरत ज्यय. आओ। पीओ ने राज करे।

સુમુખે કહ્યું:−

एवं छुद्दक नन्द्रस्यु सह सब्बेहि वातिमि। यथाहमज्ज नन्दामि मुत्तं दिस्वा दिजाधिपम् ॥ भारा राजाने छूटा लोधने व्याज लेभ ढुं व्यानंहित थया, तेम छे वाधरी! तुं तारा परि-वारसिंहत व्यानंह कर. (जातक २१-१)

(તા. ૧–૭–૧૯૨૮ ના ''નવજીવન"માં લેખકઃ–શ્રી. દેસાઇ વાલજ ગાેવિંદજ)

११६-अलमोरामां एक भगवांघारी अंग्रेज वैष्णव साधु

X X X X

તે એક ગારા અંગ્રેજ છે. શરીર ઉપર ભગવાં કપડાં, ગળામાં તુલસીની માળા, કાને તુલસીનાં કુંડળ, કપાળે તિલક તથા અર્ચા, કાને ભરાવેલ કૃષ્ણપ્રસાદીનું કૂલ, પગમાં ચાખડીઓ, હાથમાં ઝાળી બાંધેલી લાંબી લાકડી—આ એના સ્વાંગ. તેને મંદિરમાં બધા ગેત્પાળ કહીને બાલાવે છે. તેનું સાચું નામ છે શ્રીકૃષ્ણપ્રેમ વૈરાગી. પૂર્વાધ્રમમાં તે હતા પ્રાફેસર રાનાલ્ડ નેક્સન (એમ. એ.) લખની તથા બનારસની વિદ્યાપીઠામાં અંગ્રેજી સાહિત્યના અધ્યાપક.

હાલમાં તે વૈરાગી થયા છે અને તેનાં ગુરુ શ્રી. યશાદામૈયા **સાથે રહે છે. હું જ્યા**રે માછનાં દર્શને જાઉં ત્યારે તેના મેળાપ થાય. માછના અને ઠાકાર**છના તે** સાચા સેવક છે. ભક્તિરસમાં મસ્ત રહેતા તે સાચા ભક્ત છે.

થાડા દિવસ અગાઉ મેં ગાેપાળજીતે મારે ત્યાં જમવા આમંત્રણ આપ્યું. મારા ગળામાં કંઠી જોઇને તેણે આમંત્રણ સ્વીકાર્યું. જમી રહ્યા ખાદ અમે વાતે ચઢયા.

મેં પૂછયું-''તમારી જીંદગીના વૃત્તાંત સાંભળવાની મારી ઇચ્છા છે. તમને વાંધા ન હાય તા કહાે." એટલે તેમણે જણાવ્યું.

"પહેલાં તા મહાયુદ્ધના સમયમાં હું લડાઇમાં કામ કરતા હતા. લગભગ ૧૭ વર્ષની ઉંમરે હું લશ્કરમાં ભરતી થયેલા. તે વખતનું ત્યાંનું વાતાવરણજ લડાઇમય હતું. તેમાંથી ખચવું મુશ્કેલ હતું. પાળે પાળે અને મહાલે મહાલે માંડી જાહેર ખખરા હતી કે 'ઈંગ્લાઁડ વાન્ટસ યુ.' લડાઇમાં મને હવાઈ વિમાનનું કામ સોંપવામાં આવ્યું હતું. હું વિમાન ચલાવતા હતા અને જયારે જર્મા નનું વિમાન જોવામાં આવતું ત્યારે તે ઉપર હુમલા કરતા. આ રીતે લગભગ ખે વર્ષ જર્મનનું વિમાન જોવામાં આવતું ત્યારે ત્યારે તે ઉપર હુમલા કરતા. આ રીતે લગભગ ખે વર્ષ છંદગી ગાળી; પણ જયારે દિવસ શરૂ થાય અને કામે ચહું ત્યારે દરરાજ એમ થાય કે, આજે સાંજ સુધીમાં જો ખચ્યા તા રાત્રે પથારીભેગા થઇ શકશું, નહિ તા રામ રામ. તેથી મને તે વખતે વિચાર આવવા લાગ્યા કે, આ જાતની છંદગીના શા અર્થ ? આવા જીવનથી શા લાભ? આટલા જોખમથી શા કાયદા? પણ તે વખતે મારા વિચારા આટલેથીજ અટકતા અને આગળ જઇ શકતા નહિ. વળી આ જાતની વાત કરનાર પણ તે વખતે બીજો કાઇ હતા નહિ.

આર્મિસ્ટીસ બાદ હું કેમ્બ્રીજમાં જોડાયા ત્યારે મને આ પ્રશ્ન ઉપર વિચાર કરવાના પ્રસંગ મળ્યા અને મેં ઉપનિષદ્દ તથા સુદ્ધ ધર્મના પ્રાંથા અંગ્રેજીમાં વાંચવા માંડયા."

પ્ર૦-પણ ક્રિશ્ચિયાનિટીના અભ્યાસ કરવાને ખદલે તમે હિંદુ ધર્મ તરફ કેમ વબ્યા ?

જ - હા, તેતું કારણ છે. મારા ઇસાઇ ધર્મ ઉપરથી વિશ્વાસ ઉઠી ગયા હતા. વળી અમારા દેશમાં જે જાતની જ દગી ઇસાઇએા જીવતા હતા તે પણ હું જોતા હતા. ત્યાં ધર્મની કાઇને પડી નથી અને ત્યાંના સંસારમાં કરતા પણ ખૂબ હતી.

ત્રું બાલુ તેથી કંઈ ઇસાઇ ધર્મ ખેોટા દેરતા નથી. હિંદુ ધર્મના નામે કયાં એાછા પાખંડ અને અત્યાચાર થાય છે ?

જિલ્નહા, પણ ઇસાઇ ધર્મમાં સંકુચિતતા તથા 'સેક્ટેરિયાનિઝમ (જાતિવાદ) છે. ઇસાઇ થયા સિવાય મોક્ષ નજ મળે, એમ તેમાં મનાય છે. હું તે વાત માનવા બિલકુલ તૈયાર નથી. હું એમ માનું છું કે, પ્રભુ અથવા માેક્ષ મેળવવાના બિન્ન બિન્ન અતેક રસ્તા હોઇ શકે છે અને અમુકજ ધર્મ અને અમુકજ પયગંભર દ્વારા માેક્ષ મેળવી શકાય તે વાત મને બહુ સંકુચિત લાગે છે.

તેથી હું હિંદુ ધર્મ તથા છુદ્ધધર્મ તરફ વળ્યો. તે સમયે મુંબઈ ઇલાકાના એક મહારાષ્ટ્રી મિત્ર મારા સહાધ્યાયી હતા. તે ખૂબ હેાશિયાર હતા અને અમે ધર્મ તથા હિંદુસ્તાન સંબંધી ઠીક ઠીક ચર્ચા કરતા. આ બન્ને પ્રશ્નાના સંબંધમાં મને તેમની પાસેથી સારા પ્રમાણમાં માહિતી તથા વાંચવાની સૂચનાએ મળતી. અને જેમ મારો ધર્મના અભ્યાસ વધતા ગયા તેમ મારી જિજ્ઞાસા પણ વધવા માંડી. આ પ્રમાણે હું ત્યાંના એમ. એ. થયા. ત્યારબાદ મને એમ લાગ્યું કે, જો મારે હિંદુધર્મના અભ્યાસ આગળ વધારવા હોય અને સાચેજ કંઇ મેળવવું હોય તા મારે હિંદુધર્મના અભ્યાસ આગળ વધારવા હોય અને સાચેજ કંઇ મેળવવું હોય તા મારે હિંદુસ્તાન જવું જોઇએ. તેજ અરસામાં મને ખબર પડી કે, લખનૌમાં ડાં૦ ચક્રવર્તિ વિદ્યાપીઠ ખાલવાના વિચાર કરે છે અને તેમને લખવાથી હિંદમાં કંઈ કામ મળા શકે. મેં ડાં. ચક્રવર્તિ ઉપર મારી અરજી માકલાવી અને તરતજ તેમના જવાબ આવ્યા કે, વિદ્યાપીઠમાં અંગ્રેજી સાહિત્યના અધ્યાપકની જગ્યા ખાલી હતી અને મારે તે કામ કરવું હોય તા તે મળી શકશે. બસ, મારે તા એટલું જ જોઇતું હતું. તેમને લખી જણાવ્યું કે, મને તે જગ્યા ખૂબ ગમશે અને હું તરતજ ત્યાંથી ઉપડયા અને લખનૌમાં જોડાયા.

લખનૌમાં મેં લગભગ દૃૃૃૃા વર્ષ સુધી કામ કર્યું. હિંદમાં આવ્યા બાદ હું મારા બધાય બચત વખત ધાર્મિક અભ્યાસ માટે વાપરતા હતા. ધીમે ધીમે મારૂં મન મુદ્ધધર્મ તરક્ષ્યી પાશું વળવા લાગ્યું. મને મુદ્ધધર્મ પોતાના જીવન તથા ઉપદેશમાં અને આજના મુદ્ધધર્મમાં કરક લાગ્યા. અનાજના મુદ્ધો નાસ્તિક લાગ્યા. વળી તેઓ આત્માને પણ માનતા નથી એમ જોયું અને તે ધર્મમાં સંકુચિતતાએ પગપેસારા કરેલા જોયા, તેથી મારૂં મન યાગ તથા ધ્યાનની દિશામાં વળ્યું. મને એમ ચાક્કલ થઇ ગયેલું કે, મારે આ જન્મમાં કંઇક મેળવવું તા જોઇએજ. હા. મુક્તિ, મોક્ષ, નિર્વાણ—જે કહેા તે. પણ મન કાઇ કેકાણે સ્થિર ચોંટે તા ને ? તેથી હું જરા મુંઝાયા.

પણ પ્રભુએ મારી દયા ખાધી અને મને સાચા રસ્તા જડયા. તે અરસામાં મારા શ્રી. યશાદા મૈયા ઉર્ફે ડૉ. ચક્રવર્તિનાં પત્ની સાથે પરિચય થયા અને તેમણે કહ્યું: ''ભલા માણસ! કંઈ પણ મેળવવાના વિચાર માત્ર છાડી દે. તું તારૂં અધું પ્રભુચરણે સમર્પણ કરી દે. તું સર્વસ્વતું સમપણે કરી દે!

ખસ, ત્યારથી હું કૃષ્ણભક્ત થયા. મેં માજી પાસેથી દક્ષિા લીધી. મને તેમની પાસેથી બધું મળ્યું. દક્ષિા એટલે મંત્ર તથા કંઠી. આ ભગવાં તાે મેં હમણાં ધારણ કર્યાં.

મેં તમને કહ્યું કે હું લખનૌમાં લગભગ ૬ વર્ષ રહ્યો. પણ લખનૌમાં મુસ્લીમ સંસ્કૃતિ વધુ પ્રમાણમાં હતી અને હિંદુ સંસ્કૃતિ એાછી હતી. હિંદુ ધર્મના અભ્યાસને અંગે મને હિંદુ સંસ્કૃતિની ભૂખ લાગેલી અને તેથી લખનો છોડીને હું બનારસમાં જોડાયા. ત્યાં દાઢ વર્ષ કામ કર્યું. ત્યાં રહેલું મને ખૂબ ગમતું. કાશીમાં ઉત્તમમાં ઉત્તમ સંન્યાસી પણ મળે અને દુષ્ટમાં દુષ્ટ માણસા પણ ખરા. ત્યાંની ગંદકી પણ અતિશય અને સૌથી વધુ ત્રાસ તા ત્યાંના પંડયાઓના; પણ હું ત્યાં શહેરની બહાર રહેતા. દરરાજ ગંગાજીમાં લગભગ બે માઇલ તરવા જતા અને ગંગાજીના પ્રવાહની મધ્યમાં જઇને ડૂબકીઓ મારતા. તે લાભ હવે અલમારામાં મળતા નથી.

કાશીમાં હરિલર ખાવા કરીને એક ઉત્તમ પ્રકારના સંન્યાસી હતા. તે બારે માસ ગંગા-જીમાં એક હોડીમાં રહેતા. તેમના જેવા સંન્યાસીઓ તો ભાગ્યેજ હશે. સૂર્ય સામે જોવાનું તપ કરી આંધળા થયેલા. અમે ઘણી વાર તેમના દર્શને જતા. ત્યાં ઘણા માણસા તેમનાં દર્શન કરવા આવતા; પણ તેમની પાસે જઇને જો કાઇ ગાળા દે અથવા લપડાક મારે તાપણ તેજ હાસ્ય, અને કાઇ વંદન કરી બેટ ધરે તાપણ તેજ તટસ્થતા.

હાં, પણ હું તાે તમને કાશી વિદ્યાપીઠની વાત કરતાે હતાે. ત્યાં પણ હું વધુ વખત રહી શક્યાે નહિ. મને આ જાતની કેળવણીનાે કંઈ ફાયદાે દેખાયાે નહિ. મારા સારામાં સારા વિદ્યા-થીંઓ લગભગ બધાજ વકીલાે થયા છે. તેઓ જાણે છે કે, તે ધંધા ઘણા ખરાબ છે, પણ ખિચારા ખીજું શું કરે? બી. એ. થાય, એમ. એ. થાય અને બીજું કંઇ ન ફાવે એટલે વકીલ થાય. અને તેમને અંગ્રજી સાહિત્ય જીંદગીમાં જરાયે કામનું ન હતું તેથી હું ત્યાંથી પણ ભાગ્યાે.

ખનારસ છેાડતાં પહેલાં હું ત્યાંના આચાર્યજીને મળેલાે અને મારા સન્યાસ લેવાનાે વિચાર તેમને દર્શાવેલા; પણ તેમણે તાે આશ્રમધર્મ સંબંધા વાત કાઢી અને કહ્યું કે, હજા તાે મારે સન્યાસ લેવાની વાર છે, કારણ હજા તાે હું જાવાન છું. પણ જુઓ તાે ખરા, માણસ ૮૦ વર્ષ સુધી સંસારમાં રચ્યાે પચ્યાે રહે તાે પણ તેને કાઇ આશ્રમધર્મ યાદ દેવરાવવા જાય નહિ અને કાઇ જીવાન આશ્રમધર્મ ત્યજે અને સંન્યાસ લે તાે. બધા તેને સમજાવવા જાય! પણ મને લાગ્યું કે, મારાે આ વૈરાગ્ય પાછા નખળા તાે નહિ પડે ! એટલે ત્યાંથી ઉનાળાની લાંબી રજાગામાં કાઇને કહ્યા સિવાય અલમારા આવી ગયા અને અહીં આં આવી સંન્યાસ લીધા. તે પછી મેં તે બાબત ત્યાં લખી જણાવ્યું.

પ્રગ-તમારાં માતપિતા ધાર્મિક ખરાં કે?

· જ∘–મારા પિતા ધર્મિંક છે, પણ કાઇ ખાસ સંપ્રદાયમાં માનતા નથી; પણ મારી માતા તાે ક્રીશ્ચિયન સાયન્ટિસ્ટ છે.

પ્રબ-આ શબ્દપ્રયાગ તા આજેજ સાંભજ્યા.

જ૦-હા, મારી માતા દવા સિવાય રાગ મટાડે છે. જેમ ઇસુખ્રિસ્ત માંદાંઓને સાજ કરતા તેમ. તે એક જાતની સિદ્ધિ છે અને ખરેજ તેનાથી ઘણા દઈએને સારૂં પણ થાય છે.

પ્ર૦-ઠીક, પણ તમે કૃષ્ણભક્ત કેમ થયા તે હજી સમજાતું નથી. અહતે યા ઇસુ પ્રિસ્તને માની શકાય; કારણ તેમની જીંદગી એટલે સત્ય, અહિંસા વગેરે સિહ્ધાંતા. પણ કૃષ્ણમાં તાે એવું કાંઈ હું જોઇ શકતા નથી.

જ બ – ત્યાં જ તમે ભૂલા છા. તમે ઘાડાના આગળ ગાડી મૂકા છા. સાચું જોતાં માણસ પ્રથમ આવે અને પછી સિદ્ધાંતા. માણમ પાતાના સ્વભાવ પ્રમાણે સિદ્ધાંતા ઘડે અને તેથી માણસ અને તેના સ્વભાવ એ બેજ પ્રધાન વસ્તુઓ છે. હું પાપ કે પુષ્ય માનતા નથી. સારી વસ્તુ માણસના સ્વભાવ અથવા ભાવ છે. મને જો અમુક માણસના સ્વભાવ ગમે તા પછી તેના ખીજી બધી વસ્તુઓ તથા વર્તન તરફ હું બેદરકાર રહું છું. મારે મન તે બધું ગૌણ છે.

પરંતુ કૃષ્ણ એટલે તા શ્રી ભગવાન પાતે. એટલે તમારા પ્રશ્નના જવાળમાં એટલુંજ ખસ છે કે, હું કૃષ્ણને ભજું છું એટલે ભગવાનને ભજું છું.

પ્રબ-તમારા કૃષ્ણ એટલે ભાગવતના કૃષ્ણ ?

જ - હા, અને ગીતાજીના પણ. સાચું જોતાં ભાગવતમાંથી પણ ગીતાજીનાજ સાર નીકળે છે.

અનેક વિષયા ઉપર વાતા ચાલી. વૈષ્ણુવસ પ્રદાયના ભક્તિશૃંગાર ઉપર વાત ચાલતાં તેમણે કહ્યું:

"અને કામ એ એવી જખરદસ્ત વસ્તુ છે કે જો તે કાસુમાં આવી જાય તે માણસને ખૂબજ મદદગાર થઇ શકે. અને તેથીજ સ્ત્રીપુરુષના સંખંધને અમે અધર્મ્ય અથવા નિંદ્ય ગણતા નથી; પરંતુ તે શક્તિને વેડપી નાખવાને બદલે તેને ઉંચે ચઢાવવાના પ્રયાસ કરીએ છીએ. તેજ શક્તિ પ્રસુચરણે અને તેની સેવામાં સમર્પણ કરવાથી આપણા રસ્તા સહેલા થઈ જાય છે અને તેથી તા વૈષ્ણવા ટીલું કરે છે તે ઉષ્વંગામા કરે છે."

ત્યારબાદ મેં તેમને ડેક-ટેનીસ રમવા માટે આમંત્રણ આપ્યું. આ રમત આજકાલ અમને પૂખ પ્રિય થઇ પડી છે અને સવારસાંજ પડેાશીઓ સાથે આ રમત અમે રમ્યા કરીએ છીએ. આ રમતના ઇતિહાસ આપું? એકાદ મહિના પહેલાં મિસિસ કૂક ઉર્ફે આનંદમયી મૈયા મારે ત્યાં આવેલાં. અમે તે સમયે ગિલ્લી દંડા રમતા હતા. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે, તમે બીજી કાઇ સારી રમત રમતા કેમ નથી ? મેં કહ્યું કે, અમારી રમતા સામાન્ય રીતે જનતાની દષ્ટિએ પસંદ કરેલી હોય છે. તે તદ્દન બીનખર્ચાળ હોવી જોઇએ, તે દ્વારા એક પાઇ પણ વિલાયત જવી ન જોઇએ, તે ગામડાંઓમાં પણ રમી શકાય તેવી જોઇએ અને તેમાંથી પૂરતી કસરત મળવી જોઇએ. પછી લલે તે રમત વિલાયતી હોય કે દેશી તેની અમને પરવા નથી. અમે તો પરદેશી રમતા પણ ઉપરની શરતાએ રમાય તેવી હોય તો એ ગુજરાતમાં દાખલ કરવા તૈયાર છીએ. તેના જવાખમાં તેમણે ડેક-ટેનીસ રમતાં શીખવાડયું. હું ત્યાં આવું ત્યારે આ રમત પ્રત્યક્ષ રમી દેખાડીશ અને જરૂર તમને પસંદ પડશે. શ્રી કૃષ્ણપ્રેમજી સાથે હું એ સટ રમ્યા અને ત્યારબાદ વળી પાછા અમેા વાતે વલ્યા.

તેમણે પૂછયું:-ગુજરાતમાં વૈષ્ણવધર્મ વધુ પ્રમાણમાં છે એમ મેં સાંભળ્યું છે તે વાત સાચી છે? જબ—બીજા પ્રાંતાની મને ખખર નથી એટલે એ પ્રકારથી તુલના તા કરી શકું નહિ; પણ એટલું કહી લકાય કે, અમારે ત્યાં વૈષ્ણવ ધર્મ ઠીક પ્રમાણમાં છે, અમારે ત્યાં શુદ્ધાદ્વૈતવાદ છે અને પુષ્ટિમાર્ગ વધુ પ્રળળ છે. મારા ધારવા પ્રમાણે તો આજના ધર્મમાં સાપ ગયા ને લીસાટા રહ્યા તે પ્રમાણે સાચા ધર્મ નથી પરંતુ માત્ર આચારજ રહ્યો છે.

શ્રીકૃષ્ણપ્રેમ—ના, ના; ગુજરાતમાં ભક્તિનું પ્રમાણ વધુ છે, અને સાચું કહું? આખી દુનિયામાં ક્યાંયે હિંદુસ્તાનમાં છે એટલી ભક્તિ નથી અને તેથી તા હિંદ હજી જીવતું રહ્યું છે. નહિ તો જાએા મીસરના દાખકા.

મુસલમાના વગેરેના ત્રાસમાં હિંદુધર્મ જીવી શક્યા અને વધ્યા. પરંતુ અંગ્રેજના રાજ્યમાં તે મંદ થવા માંડ્યા છે. કારણ અંગ્રેજ તે બાબતમાં તટરથ રહે છે અને આ તટસ્થતાના ચેપ હિંદમાં બધાને લાગ્યા છે. હિંદુઓની આ જાતની સભ્યતાભરી ઉદાસીનતા(પાલાઇટ ઇનડીક્રસ્સ) એ ધર્મને વધુ ઘાતક છે. હું નાસ્તિકતા સમજી શકું છું, પણ આ બેદરકારી મને અસહ્ય લાગે છે.

મેં પૂષ્યું—રસમાં તા ધર્મની જડ કાઢવાના પ્રયત્ન થાય છે. ત્યાં તા ધર્મ કેફી પદાર્થ ગણવામાં આવે છે.

જ - હા, તે વૃત્તિ પણ સારી છે. તે રીતે પણ ધર્મ યા પ્રભુતું સદૈવ ચિંતન થયા કરે છે દાખલાતરીક હિરણ્યકશિપુ. પરંતુ આ ઉદાસીનતા તા વધુ ભયાનક છે.

પ્રલ્—તમારે ગુજરાતમાં વૈષ્ણુવાને ખાળવામાં આવે છે કે દાટવામાં ?

મેં કહ્યું—અમારે ત્યાં તેા ખાળવામાં આવે છે. હું માતું **છુ**ં કે, બધા હિ**ંદુઓ**ામાં ખાળવાની પ્રથા છે.

જ – ના, ખંગાળના વૈષ્ણવાને દાટવામાં આવે છે. તેઓ તો એમ માને છે કે, આ દેહમાં પ્રભુએ લીલા કરી છે એટલે આ દેહ પવિત્ર છે અને તેથી જે દેહમાં પ્રભુએ લીલા કરી છે તે દેહને ખાળવાને ખદલે તેઓ તેને તલસી મૂકીને દાટે છે.

દિલીપકુમાર રાયને તા તમે ઓળખો છા ને ? તેણુ રામાં રાક્ષેન્ડ, મહાત્મા ગાંધા, ખર્ટ્રેન્ડ રસેલ, રવીંદ્રનાથ ટાગાર તથા અરવિંદ ધાષ સાથેના વાર્તાલાપા લખી લીધા છે અને હવે તે 'એમ'ગ ધ ગ્રેટ' નામની એક ચાપડી વિલાયતમાં જ્યાવવા માગે છે. મને તે વાર્તાલાપાનું અંગ્રેજી જોઇ જવાનું કહ્યું છે. તે હાલમાં પાન્ડીચેરી છે.

મેં પૂષ્ટયું—તે પાન્ડીચેરી ક્યાંથી ?

જ - થોડા સમયથી તે બાયુઝ પાસે રહેવા ગયો છે. તેણે પાતાનું સર્વસ્વ આશ્રમને અપીં દીધું છે અને ત્યાં શિષ્યતરીકે યાગ શાખવા રહ્યો છે. બાયુઝ તા જવલ્લેજ કાઇને મળે છે. ત્યાંના આશ્રમની વ્યવસ્થા શ્રી. પાલ રીશારનાં પત્ની કરે છે. અને જીઓ તા ખરા, તે કેવું સુંદર ગાતા હતા! બાયુઝએ બિચારાનું ગાવું બંધ કર્યું છે. તેના ગાયન ઉપર કાેણ મુગ્ધ ન થાય? પણ હમણાં હમણાં તે ઉસ્તાદી ઢબ ઉપર જતાે હતાે અને તેને અંગે ભાવનું ખૂન થતું હતું.

મેં કહ્યું — તમે ભૂલતા હશા. દિલીપકુમારના સ્વભાવ યાગ માટે ન હતા, તે તા કલાકાર છે. જબ્—ના ભાઇ! ના. અમે તા સાથે રહ્યા છાએ. બિચારા લખે છે કે, 'કાઇ વખત દરિયા-કિનારે કરવા જાઉં છું ત્યારે ગાવાની ઉર્મિ આવી જાય છે. થાેડું શરૂ કરૂં છું ત્યાં તા મનાઇ-હુકમ યાદ આવે છે.' સાચેજ તેના જેવા માટે આ માટામાં માટી શિક્ષા ગણાય.

મેં કહ્યું—હું ધારું છું કે, આ મનાઇ થાેડા સમય માટેજ હશે.

જ - હા, કદાચ ત્યારખાદ તે વધુ દિવ્ય ગાન ગાઇ શકે! તેણે મને ત્યાં આવવાનું આમંત્રણ આપ્યું છે; પણ મારી પાસે તેા ગાડીલાડાનાયે પૈસા નથી અને મને તેા ગુરુ મળી ગયા છે, એટલે ત્યાં જવાની જરૂર પણ નથી. ("પ્રસ્થાન"ના એક અંકમાંના શ્રી. લગવતીના અલમારાના પત્ર)

११७-स्नीयात्राळुओने सावचेती

એક લાઇ અમને આ પ્રમાણે લખી જણાવે છે:-

ગુજરાત-કાઠીઆવાડમાંનાં એક વિધવા ઠેકરાણી પોતાની વયસ્ક કુમારી અને એક યુવાન વિધવા બાઈ તથા એક વૃદ્ધ નાકર સાથે શ્રીકાશા વિશ્વનાથની યાત્રાએ પધાર્યા હતાં. ઠેકરાણી શ્રી ભોળાં અને ઘણાં ભાવિક જણાતાં હતાં અને તેમાં વળા જ્યાં સ્ત્રીવર્ગ પિંજરનાં પંખીડાંની સ્થિતિ ભોગવતા હાય તે સમાજમાં ઉછરીને માટાં થયેલાં. એટલે જ્યારે છૂટ મળે ત્યારે તેમના અનનુભવી કામળ હૃદયમાં અવનવાં માજ હીલોળ થટે એ સ્વાભાવિક છે.

કાશીવિશ્વનાથ ઉપરની અચળ શ્રદ્ધાએ ઠેકરાણી આટલે દૂર મુસાક્ર્રીના બોમિયા માણુસોના સાથ સિવાય આવવાની હિંમત કરી શક્યાં હતાં. યાત્રાનાં સ્થાનામાં પંડયાઓની આંખે જોવાનું અને તેમના નિવાસસ્થાનના ઉપયાગ કરવાના હાય છે. વળી તેમની સત્તા ને સમજીત પ્રમાણે કેટલીક વાર યંત્ર માક્ક વર્તવાનું હાય છે.

ઠકરાષ્ટ્રીના મુકામ કાશીનગરીમાં પ્રસિદ્ધ સ્થળ બ્રહ્મચારીની ધર્મશાળામાં હાેવાથી પંડયા-જીના ત્રાસમાંથી કંપ્ટક અંશે મુક્ત હતાં, છતાં પંડયાજી ગમે સાંથી યજમાનને શાધી કાઢી પાતાના ગારતરીકેના હક્ક સિદ્ધ કર્યા સિવાય રહેતા નથી. ઠકરાષ્ટ્રીને પણ તેમના પંડયાએ શાધી કાઢી દેવદર્શનના લાભ અપાવવાને સાથે કરવા માંડયું.

પંડયાજીની દાનત રાજકુમારીને કસાવવાની હતી ને તે માટે તેમણે દરરાજ રાતના બાર—એક વાગતા સુધી જમાનાના ઉખદેલા જુવાનીઆનાં જૂથ જમાવી સંગીતના જલસા ત્રણ ચાર દિવસ સુધી કર્યો. દેવદર્શન માટે ઠકરાણી પાતાની કુમારી તથા બીજાં માણુસા સાથે જતાં ત્યાં પણ પંડયાજી સાથે જતાં. બીડના લાભ લઇને પંડયાજી કુમારીને કંઇક અટકચાળાં કરતા, તે ઉપરથી તેમની દાનત સ્પષ્ટ સમજાતી હતી; છતાં એ સંસારથી ઉખડેલાઓ કુમારીના સાવ નિર્દોષ-પણાના કારણે તેમાં ફાવી શક્યા નહિ. અઠવાડિયા સુધી ઠકરાણીના મુકામ કાશીમાં રહ્યાં. પંડયાજીએ પાતાના ફાવે એટલા ફાંસા પાથર્યા, પણ તેમાં ફાવી શક્યા નહિ. છેવટે ઘેર જતાં ટ્રેન ચૂકાવી બીજી અનુકૂળ ટ્રેન બીજા દિવસ સુધી નહિ મળે એમ સમજાવી પાતાને ઘેર લઇ જવાની યુક્તિ અજમાવી; પણ ત્યાં તા વ્યક્ષચારીની ધર્મ શાળાના પટ્રિષ્ય સાથે હાવાથી ને તે પંડયાજીની ચાલબાજી પહેલેથી સમજી ગયેલા હાવાથી ઠકરાણીને તેમના સાથની સાથે માગલસરાઇ સ્ટેશન સુધી બીજી ટ્રેનમાં બેસાડી આવ્યા તે ત્યાંથી સીધી જતી ટ્રેનમાં પહેાંચાડી આવ્યા. પંડયાજીને સાથે આવવાની ના કહેવા છતાંએ પાતે પાતાની મેળેજ માગલસરાઇ સુધી જવાને ચૂક્યા નહિ. છેવટે પાતાની ચાલ-બાજમાં આ બિચારાં બોળાં ભાવિક ભક્તા ફસાયાં નહિ તેથી નિરાશ થઇ વીલા માઢે પાછા ફર્યા.

યાત્રાસ્થાનના આવા પ્રપંચી પંડયાએાના નીચ વર્તનથી કેટલીએ યુવાન બહેનોને પાતાનાં ભાળપણ તેમજ અધ્કલાને લીધે કસાઇ પાતાના શિયળના બળાત્કારે ભાગ આપવા પડતા હશે; છતાં પાતાની ઇજ્જત સાચવવા ખાતર માં બહાર ઉચ્ચાર સરખા પણ થઇ શકતા નહિ હાય. આવી ભાવિક બહેનોને મારી નમ્ર પ્રાર્થના છે કે, યાત્રાવિના સ્વર્ગ મેળવવામાં અંતરાય નડતા હાય અને તે અર્થ યાત્રા કર્યા સિવાય છૂટેકા ન હાય તા તેમણે પાતાના અંગત વિધાસ માણસાના સાથ સિવાય દૂરની મુસાક્રીમાં નજ જવું એ સલાહ ભરેલું છે. 'પ્રવાસી'

(આ પત્રમાંની હડીકત પ્રગટ કરવામાં કાઇપણ વ્યક્તિનું હીણું દેખાડવાના આશય નથી, પણ અત્યારનાં યાત્રાસ્થાન જેટલે દરજ્જે અધમ અને પતિતાવસ્થામાં છે તેથી અધિક સાવધાની સાથે યાત્રીઓએ—ખાસ કડીને પરદાપાષ સ્ત્રી યાત્રીઓએ યાત્રા કરવી જોઇએ, અને તેટલા માટેજ તેમને કાને અમારા અવાજ પહેંચે તા, આ સાવચેતીના સૂર કાઢીએ છીએ. આશા છે કે, જે લાઈ યા ખહેન આ સૂર સાંલળ તે સૌને સંભળાવે અને સાવધ કરે. સંપાદક•) (શ્રાવણ–૧૯૮૫ના "ક્ષત્રિય"માંથી)

Shree Sudharmaswami Gyanbhandar-Umara, Surat

११८-भील सेवा मंडळ

અમારી પાસે પાંચમાે અહેવાલ આવ્યો છે. બીલ ભાઇઓની સેવાને માટે વીસ વર્ષ અર્પણ કરવા ખંધાયેલા આઠ સ્વયંસવેકા શ્રી૦ ઠક્કર ખાપાની આગેવાની નીચે તનમનથી કામ કરી રહ્યા છે. મંડળ તરક્ષ્યી દાહેદ અને ઝાલેદ તાલુકાઓમાં એક દર છ આશ્રમાં અને આઠ શાળાઓ કાઢવામાં આવ્યાં છે. આશ્રમામાં પણ શાળાઓ હોય છે. તે ઉપરાંત સુરત જીલ્લાના એક ગામડાનમાં શાળાને ગ્રાંટ આપવામાં આવે છે તેથી એક દરે ૧૫ શાળાઓમાં છાકરાં કેળવણી લઇ રહ્યાં છે. બીલોની સ્થિતિ તદ્દન દયાજનક છે. પહેરવેશમાં નાની લંગોડી અને માથે ચાદરડીનું કા-ળિયું બાંધ્યું હોય છે. ખારાકમાં મકાઇ, ખંડી, બાવટા અને ગુજરા દળાને તેની રાખ પાએ છે. કેળવણી તેમને પહેંચી શકી નથી. જે ભાઇએ રવતંત્રતા કે સાંસ્થાનિક સ્વરાજ્યની બાબતમાં ધમપછાડા મારીને ભાષણો કરે છે તે બીલ, કાળી કે અત્યજ ભાઇઓની સ્થિતિ બરાબર સમજે તો તેમને ખ્યાલ આવે કે હજી સ્વરાજય કેટલું દૂર છે. આ પછાત કામોની સખ્યા લાખોની નહિ પણ કરાડોથી ગણાય એવી છે અને તેમને તો સામાન્ય જ્ઞાન અને રાટલા જોઇએ છીએ. અજ્ઞાન હોવાને લીધે તેમનામાં ઉદ્યમ પણ નથી અને તેથી દારૂ પીવાનું વ્યસન ધર લાલીને બેઠું છે.

બીલ સેવા મંડળના પ્રમુખ શ્રી. અમૃતલાલ ઠક્કરને આપ્યું ગુજરાત પૂજે છે, તેમની પાસે કેટલાક ઘણા ઉત્સાહી અને સેવાની તીલ ભાવનાવાળા સેવકા કામ કરી રહ્યા છે. મંડળની શાળાઓમાં કેળવણી મારકત સારા સંરકારા શીખવવામાં આવે છે અને આશ્રમામાં ખાવાની તથા કપડાંની વ્યવસ્થા તદ્દન મકત રાખી છે. બાલકાને કેળવણીનાં સાધના પણ મકત આપવાં પડે છે. ધાર્મિક ભાવના ખીલવવા માટે બે મંદિરા બંધાવ્યાં છે અને રામનવમીના મેળા વખતે ઘણા બીલા એકઠા થાય છે ત્યારે ભજના વગેરેથી જ્ઞાનપ્રચાર થાય છે. વૈદ્યકીય મદદ આપવાને માટે ત્રણ દવાખાનાં કાઢયાં છે અને તે ઉપરાંત દરેક આશ્રમમાંથી સામાન્ય તાવ વગેરે રાગોને માટે મકત દવા આપવામાં આવે છે. પછાત કામાની ઉન્નતિમાં રસ લેનાર દરેક મનુષ્યે આ સંસ્થા જોવી બીઇએ.

બીલા શરીર કસાયેલા હાય છે. જો કે એમના ખારાક ઘણાજ અપૂરતા હાય છે. પ્રજા શરવીર અને સાહિસક હતી, પણ હાલમાં બહુ ડરકણ ખની ગઇ છે. એમને માટે અખાડા કાઢવાની જરૂર છે. એ પ્રવૃત્તિ હાથમાં લેવાઇ હાય એમ જણાતું નથી અને તેમની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે તેને માટે પ્રયાસ નહિ થાય તા ગુજરાતી ખે ત્રણ ચાપડી શીખ્યાથી તેમનું દળદર શીટવાનું નથી. એમનામાં માણુસાઇનું ભાન થઇ સ્વમાન આવે એવું ખળ આવવાની આવશ્યકતા છે. દારના વ્યસનમાંથી છૂટવું ઘણું અધરું છે; કારણ કે માયાળુ સરકાર ઠેકઠેકાણે પીઠાં ખાલીને દારની સગવડ કરી આપે છે. જયારે આપણા ગુજરાતી ભાઇઓ સમજશે કે, આવી સંસ્થાઓ મારફત લાખા લોકોને ખચાવી લેવાના છે ત્યારે એક સંસ્થાને ખદલે અને પંદર શાળાઓને બદલે ૧૫૦ થશે. હાલમાં તો અંગ્રેજ મિશનરીઓ આપણી પછાત કામોમાં વસીને લાખાને વટલાવીને માણુસાઇમાં આણે છે; એટલે અમે દિલગીરી સાથે એવાં કામને પણ આવકાર આપીએ છીએ. દિલગીરી સેટલોજ કે, આપણી ગુજરાતી જનતા દયાહીન અને જડ થઈ ગઇ છે; અતે જીઠ્ઠા દાંભિક માર્ગે અહિંસાનું પાલન કરીને ઇશ્વરને તથા પાતાને છેતરવાના નિષ્ફળ પ્રયત્ના કરે છે. જયારે જાદા જાદા સંપ્રદાયના હિંદુઓ અને જૈના, ગૃહસ્થાયમી તથા સાધુઓ સાચો ધમે સમ-જતા થશે ત્યારે આજે પછાત ગણાતી કામોની ઉત્તિ થઈ જશે.

("પ્રસ્થાન"ના એક અંકમાં લેખક:-ડાંગ્સુમંત મહેતા)

११९-रानीपरजमां रेंटियो-१९८४नुं निवेदन

સુરત જીલ્લો અને નવસારી પ્રાંતમાં એટલે તાપી નદીની ખીલુમાં જે પ્રજા જંગલમાં રહે છે તેમની ઉત્નિતિને માટે વડાદરાની સરકારે પાંચેક બાર્ડિંગ રફૂલો ઘણાં વર્ષો થયાં કાઢી છે, અને એક એવી શાળા કન્યાઓને માટે પણ છે. અંગ્રેજ સરકારે માત્ર એકજ બાર્ડિંગ રફૂલ ગાડસંખામાં કાઢી છે. તે ઉપરાંત ખારડાલી સ્વરાજ આશ્રમ સંઘે દશ આશ્રમાં સ્થાપીને કેળવણી, ખાદી-પ્રચાર, દારૂનિષેધ, વેઠનિષેધ વગેરેનાં કામા ઉપાડી લીધાં છે અને આ પુસ્તકમાં ખાદીપ્રચારતો અહેવાલ આપ્યો છે. આ આશ્રમાં ખારડાલી, મહુવા, માંડવી, વ્યારા એટલા ચાર તાલુકામાં નાખ્યા છે. રાતીપરજમાં માત્ર કાંતનાર નીકળતા નથી, લાકા પાતાના ખેતીના ઉદ્યોગ સાથે પુરસદના વખતમાં રેડિયા ચલાવે છે અને ઘણાં કુટુંખાને ખજારમાંથી કાપડ વેચાતું લાવવું પડતું તથી. તેથી કપાસ સંઘરાવવા, કાંતેલા સતરનું કપડું ખનાવી આપવું એ સ્થય સેવકાનું કામ છે. વણાટકામ માટે સરલાયુ અને મહી આશ્રમામાં વ્યવસ્થા થઇ છે; પણ હાલમાં ત્યાં અંત્યજ વણકરાને રાક્યા છે. હવેથી રાતીપરજો વણતા થઇ જશે એવી ગાહવા થઇ છે. આ નિવેદનમાં કેટલાક આંકડા ઘણા જાણવા જેવા છે. આ વર્ષમાં રાતીપરજે પર૪૦ રતલ સૂતર કાંત્યું હતું. એટલું લક્ષમાં રાખવાતું છે કે, ખારડાલીની લડતને લીધે આ વર્ષે એાધું કંતાયું છે—સંવત ૧૯૮૩માં ૮૩૩૯ રતલ તૈયાર થયું હતું. સૂતર ઉત્તરાત્તર સારૂં થતું જાય છે.

તાલુકા	ગામે	કુંકુંળો	રતલ
ખાર ડેાલી	રહ	૧૮૧	૧૩૫૯
વ્યારા	3 §	२०६	૧ ૩૧૧ાા
મહુવા	૩ ૫	२६३	૨ ૧૧૧
સાનાગઢ	٩	વ	şiı
માંડવીમાંગરાળ	१ ७	૫૭	૪૫૧ા
કુલ	૧ ૧૮	७११	પર ૩૯

જે રાનીપરજ વણકરાએ કામ કર્યું છે તેમને માસિક આવક ર.૧૨ થી ૧૯ સુધીની થાય છે. તેની વિગતવાર હંકીકત આ નિવેદનમાં આપી છે. ગામડાંની પ્રજાને શહેરમાં વસવા જવું ન પડે અને ખેતીના કામમાં રાકાયેલી ન હોય ત્યારે મદદરૂપ ધંધાતરીકે આ કામ ઉપયોગી અને કમાણીવાળું નીવડયું છે.

વૈડછીના આશ્રમમાં ઉદ્યોગશાળા કાઢી છે તેમાં ૧૭ વિદ્યાર્થીઓ વણાટકામ શાખે છે. ૨૨ વિદ્યાર્થીઓ કાંતવા અને પિંજવાનું શાખે છે અને પાંચ લાઇઓ બારડાલીમાં સુથારી કાર-ખાનામાં શીખે છે. અભ્યાસક્રમ પાંચ વર્ષના રાખ્યા છે તે છતાં ટું કા અભ્યાસ એક વર્ષના છે. બૌહિક અને ધાર્મિક શિક્ષણ સવારસાંજ વાર્તા-ભાષણાથી અપાય છે. વગરભણેલા માટે રાત્રિશાળા છે. બોજનખર્ચ આશ્રમ તરફથી મળે છે તેથી હવેનવા વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થઇ શકે તેમ નથી.

ા("પ્રસ્થાન"ના એક અંકમાં લેખક:-ડાં૦ સુમન્ત મહેતા.)

१२०-महात्मा वेमना का दुंक चरित्र

વેમના પહેલે યોગી થે, પશ્ચાત્ કવિ ખને. મહાસ પ્રાંત કે સબી લાેગ ઉનસે પરિચિત હૈં. અપઢ લાેગ બી ઉનકે પદ્યાં કા સાધારણ ખાલ—ચાલ મેં પ્રયાગ કરતે હૈં. આંધ—દેશ કે સબી વિદ્યાર્થા ઇનકે છેાંટે ઔર અમૃતસને પદ્યોં કા અનિવાર્ય રૂપ સે પઢ કર ઉનકે પ્રતિ અપની બક્તિ ઔર શ્રહ્યા પ્રદર્શિત કરતે હૈં. ઉન્હાને કિસીક પાસ પઢા બી નહીં. કહતે હૈં કિ યાગળલ સે સ્વયં હી કવિતા ઉનકી વાણી સે બહને લગી. એક રાજવંશ મેં ઉત્પન્ન હોને પર બી આપ સારે વૈભવ કા છેાડ કર વૈરાગી હાે ગયે. ઐસે ત્યાગી, યાગી ઔર કવિ કી કથા સે હિંદાબાષી બાઇયાં કા પરિચિત કરાને કી હમેં આવશ્યકતા હૈ.

આન્ધ્ર દેશ મેં ગંતુર શહર મશદૂર હૈ. ઇસી નગર સે બીસ કાસ પર 'કાંડવીકુ' નામ કા એક સ્થ ન હૈ. જો અબ નષ્ટ–પ્રાય હેા ગયા હૈ. વહીં પર વેમના કા જન્મ સન્ ૧૪૧૨ ઇસ્વી મેં હુઆ. આન્ધ્ર દેશ કે શ્રદ્ધ લોગોં મેં રાેકુ નામ સે એક જાતિ હૈ. વહ ઉસી જાતિ કે થે.

ખચપન મેં ઇન્હેાંને ક્રાઇ શિક્ષા નહીં પાઇ. સ્થાનીય રાજા કે છોટે ભાઇ હાેને સે ખૂબ ભાગિવિલાસ મેં જીવન બીતાતે થે. ઇનકા એક વેશ્યા સે પ્રેમ થા, જિસકે કારણ ઇન્હેાંને વિવાહ તક સે બી ઇન્કાર કર દિયા. કિતને હી લાેગાં ને ઇન્હેં સમઝાયા. ખડે ભાઇ ને બી ખહુત પ્રયત્ન કિયા. પરંતુ નિષ્ફલ! અખ વહ ખુલમખુલા વેશ્યા કે પાસ આને-જાને લગે. નજાને ક્યાં ઉન્હેં અપની ભાવજ મેં અગાધ શ્રહા થી.

એક ખાર ઉસ વેશ્યા ને વેમના કી જાંચ કરની ચાહી ઔર ઉન્હેં <mark>છુલા કર કહા</mark>ં ''પ્યારે! તુમ મુઝે ખૂબ પ્યાર કરતે હો; લેકિન અબ તુમસે અપની એક કામના પૂરી કરવાના ચાહતી ફું. ક્યા તુમ પૂરી કર સકતે હો કે''

"કર્યા નહીં? તુમ્હારા યહ દાસ દુનિયા કી સખ ચીજે લા કર તુમ્હારે ચરણાં પર રખ સકતા હૈ. નિઃશ ક હેા કર અપની ઇચ્છા ખતલાએા."

"સચ હૈં ?"

''હાં સચ હૈ. ''

''યહાં કી પરમ-સુંદરી રાની–તુમ્હારી ભાવજ જો ખહુમૂલ્ય ગઢને પહનતી હૈ, એક ખાર ઉન ગહનાં કાે પહનને કી ઇચ્છા મુઝે ખહુત દિનાં સે હૈ. કયા ઉન્હેં લા કર મુંઝે દાગે?'' ''અવશ્ય.''

વહ અપની માતા કે સમાન પરમપૃજ્ય ભાવજ કે પાસ જા કર અપની યહ તુચ્છ કામના કિસ તરહ પ્રકટ કર સકતે થે? તો ભી અપની પ્રેમિકા કી ઇચ્છા કિસી ન કિસી પ્રકાર પૂરી તો કરની થી. વેમના અપની ભાવજ કે પાસ જાને કી હિંમત ન કર સકે. સીધે ઘર જા કર એક કમરે મેં પલંગ પર ચાદર એહ કર લેટ રહે. ઇસી સમય ભોજન કા વક્ત હુઆ. સખ લાગ પા કર ચલે ગયે, લેકિન વેમના ન આયે. ઉનકી ભાવજ ખહુત ઘખરાઇ ઓર નોકરાં સે ઉનકી ખાજ કરાઇ; પર તુ પતા ન લગા. આખિર, સ્વયં હી અપને મહલ મેં ખાજને લગીં તો, વેમના એક કમરે મેં મિલે. ભાવજ ને આશ્વર્ય મેં પડ કર કહા—

"વેમના! તુમને યહ કયા કિયા? સબ લાગ ભાજન કર ચૂંકે ઔર તુમ યહાં ઇસ હાલત મેં પડે હાે! ચલા, ભાજન કરા."

''મુઝે આવ્ય ભૂખ નહીં હૈ.''

''કયાં નહીં હૈં ?''

"ઐસે હી."

''બતલાએ! તેા સહી.''

''કુછ નહીં, મેરી પ્રેમિકા વેશ્યા કો એક ઇચ્છા હૈ, આપ ઉસે પૂરી કરે તો મૈં ભાજન કરવા.'

"વહ ક્યા ?"

"આપકે સખ ગહતે વહ એક ખાર પહનના ચાહતી હૈ."

' ધર્સીકે લિયે તમ ધતને ઉદાસ હા ? તુમને સીધે આ કર મુઝસે કર્યા નહીં કહા ?"

"હિંમત નહીં થી."

"અચ્છા' કહ કર ભૌજાઇ ને એક છુલાક કે સિવા સખ ગહને ઉતાર કર દે દિયે. વેમના ખુશીખુશી વેશ્યા કે ઘર પહું ચે. વેશ્યા ને સબ-કુછ દેખ કર કહ્યું—

''પ્યારે! તુમને બહુત અચ્છા કિયા. લેકિન એક ભૂલ કી હૈ.''

"વહ ક્યા હૈ?"

"સખ ગઢને હૈં; લેકિન એક યુલાક નહીં હૈ, જિસ પર હીરે જડે હૈં. ઇસ લિયે જલદી જા કર વહ બી લે આએ."

વેમના ફિર ભાવજ કે પાસ પહુંચે. ભાવજ ને પૂછા-

"વેમના! ફિર કર્યાં આયે? કયા હુઆ?"

"કુછ નહીં. મુલાક તાે આપને દી હી નહીં."

"સંખ ગહને હાને પર યહ એક છુલાક નહીં હુઆ તા કયા હજે હૈ?"

''ઐસા નહીં, જલ્દી વહ બી દે દોજિયે. નહીં તો મેરી જાન ખચની કહિન હો જાયગી.'' લાવજ ને હંસ કર કહા–'વેમના! અપની માતા, ખડે લાઇ ઔર સખ ધરખાર છેાડ કર ઇસ વેશ્યા પર ઇતને લકુ કયોં હો?'

''વહ ખહુત સુંદરી હૈ."

''એમા! તુમ એક કામ કરા તા અલાક ભા દે દૂંગી, કરાગે?'

"øi."

"તુમ જ કર અપની પ્યારી વેશ્યા કા નંગા બદ્દન સિર સે પૈર તક ખૂબ દેખ કર આએા.

મેં અુલાક દે દૂંગી."

વેમના ને જલદી હી વેશ્યા કે પાસ જા કર અપની ભાવજ કી ખાત કહી. માન ઔર લજ્જા કા તિલાંજલિ દે કર વેશ્યાને ગહેનાં કી લાલચસે અપના નંગા ખદન વેમના કા દિખાયા. વેમના ને ખ્યાન સે ઉસે સિર સે પૈર તક દેખા, દેખતે હી એકદમ વૈરાગ્ય કા ભાવ પૈદા હુઆ. વે તુરંત વાપિસ અપની ભાવજ કે પાસ પહુંચે. પ્રદક્ષિણા કર ઉત્તકે પૈરાં પર ગિર પડે. કિર ઉઠ કર બાલે-

"ભૌજાઇ છ! આપ અબ મેરે લિયે માતા ઔર દેવી કે સમાન હૈં. અખતક મેં બડા મૂર્ખ થા. મેં અબી તક ન જાનતા થા કિ જિસકે લિયે લાખોં રૂપિયે ખર્ચ કિયે ઔર લાખોં ગાલિયાં ખાઇ, વહ કેવલ દુર્ગંધ ઔર મલ-મૂત્ર કા સ્થાન હૈ. વેશ્યા દુનિયા કે કલુષિત પાપાં ક્રી જ ડ હૈ. કેવલ વેશ્યા હી નહીં, સારા સંસાર બી ઐસા હી હૈ. માતા! તુમ્હારે હી દ્વારા મુઝે ગ્રાનદીક્ષા મિલી હૈ ઔર તુમ્હારે હી કારણ મેં સંસાર કે બધતાં સે છૂટ ગયા દૂં. મેં અખ ઇસ કલુષિત દુનિયા મેં પલભર બી ન રદ્દંગા. જાતા દૂં, બિદા દીજિયે."

યહ કહ કર ઉન્હોંને અંતિમ ખાર ભાવજ સે વિદા લી ઔર સદા કે લિયે ઘર છોડ દિયા. ઘર છોડ કર ઉન્હોંને યોગાભ્યાસ કિયા, ઔર જંગલોં મેં ઘૂમને લગે. ઇનકી ત્યાગશક્તિ ઔર જ્ઞાન દેખ કર ખહુત સે લાગ ઇનકે શિષ્ય હા ગયે. કૌપીન તક ઇન્હોંને છોડ દિયા. જિસ આદમી તે વેશ્યા કે પ્રેમ મેં ડૂબ કર દિન બિતાયે થે, વહ કપડા બી છોડ કર નંગે ખદન જંગલ મેં ઘમે. કિતના પરિવર્તન ઔર કિતના ત્યાગ!!

યહ હમેશા મૌન રહતે. ન કિસીસે બાલતે ઔર ન કિસીસે ભિક્ષા માંગતે. જખ ભૂખ લગતી તખ કિસી પેડ કે પત્તે યા ક્લ તાેડ કર ખા લેતે. રાહ મેં જાતે સમય જખ શિષ્યલાેગ ભિન્ન-ભિન્ન વિષયાેં પર બહુતસે પ્રશ્ન પૂછતે જાતે તખ ઉન સખકે ઉત્તર પદ્મ મેં દેતે રહતે. લાેગ કહતે હૈં કિ ઇનકે પદ્મ લગભગ ૧૫૦૦૦ હૈં, લેકિન ૫૦૦૦ હી પાયે જાતે હૈં. સખ પદ્મોં મેં કવિ કા અનુભવ હી દેખ પડતા હૈ. આકાર મેં ખહુત છોટે હૈં, પરંતુ ભાવાં મેં સમુદ્ર કે સમાન ગંભીર હૈં. ઇનકે પદ્યાં સે પતા લગતા હૈ કિ ઇન્હેં પારસમણિ કા પતા થા; ઔર કિં ખદંતી ભી હૈ કિ પહલે ઉન્હેંને જિતને રૂપયે વેશ્યા કે લિયે ખર્ચ કિયે થે વે સબ તરખૂજ નામક ફલાં કા સોને કે ફલ બના કર અપને બહે ભાઇ કા વાપિસ દે દિયે. એક બાર ઉનકે બહે ભાઇ પાલકી મેં બૈઠ કર જ રહે થે, ઉસી સમય રાસ્તે મેં એક કૂડાકરકટ કે ઢેરપર વેમના ભી લેટે ઇશ્વરભજન કર રહે થે. યહ દેખ ઇનકે બહે ભાઇ ફ્રૂટ–ફ્રૂટ કર રા પહે; વેમના ભી રા ઉઠે. બહે ભાઇ ને પૂછા—

"લાઈ! તુમ ક્યાં રાતે હા ?"

"મું કે દેખ કર તુમ કર્યા રાતે હાે ?"

''ઇસ લિયે કિ મેં રાજા હેા કર પાલકા મેં લેઠા જા રહા દૂં ઔર તુમ મેરે સગે ભાઇ હેા કર બી કુત્તે કી તરહ ઇસ ગંદકા કે ઢેર પર લેટે હા ?''

"મૈં ર્દસ લિયે રાતા ફૂં કિ તુમ્હારી જિસ પાલકો કા ખારહ કહાર ઉઠા કર જા રહે હૈં, અગલે જન્મ મેં ઉન સખ કહારાં કી પાલકિયાં તુમ્હે ઉઠાની પડેગી ઔર તખ મેં આનંદ કી અમૃતવાહિની મેં ડૂબકિયાં લગાતા રહ્લંગા."

યહ સુન કર ખડે ભાઈ ચુપચાપ સિર નીચા કિયે ચલે ગયે. ઐસે હી ઉનેક વૈરાગ્ય કા અનેક કથાયે પ્રસિદ્ધ હૈં. વહ યદ્યપિ આંધ્ર થે, ફિર ભી મદાસ પ્રાંત કે વિભિન્ન ભાષી લાગ ઈનકા ખડા આદર કરતે હૈં. ઇનકે પદ્યો કા અનુકરણા કઇ કવિગણ કર ચૂકે હૈં:

યદ્યપિ વેમના પકેકે શિવભકત થે, કિંતું વહ વૈષ્ણુવાં સે તિનેક બી દેવ નહીં કરતે થે. જો લાગ ધર્મ કે નામ પર ઢાંગ રચતે હૈં ઉન્હેં યહ ખૂબ સુનાતે થે. મૂર્તિપૂજા મેં ઉનકા વિશ્વાસ નહીં થા, કેવલ જ્ઞાન સે હી મુક્તિ મિલેગી, યહી ઉનકી ધારણા થી. ઇસી ખયાલ સે ઉન્હેં ને એક અલગ પંથ બી ચલાયા થા. લેકિન, અબ ઉસ પંથવાલો કા નામનિશાન બી નહીં હૈ. વેમના ને શિષ્યો કા યે સાત નિયમ બતલાયે થે—

૧–ચારી નહીં કરના. ર–સભ પ્રાહ્યિયાં પર દયા કરના. ૩–જો કુછ હૈ ઉસીસે સંતૃપ્ત હોના. ૪–કિસીકા દિલ ન દુખાના. પ–દૂસરાં કેા ન છેડના. ૬–ક્રોધ છોડના. ૭–હમેશા પરમાત્મા ક્રી આરાધના કરના.

વેમના ને અપને ધર્મ કા પ્રચાર ઔર યોગાભ્યાસ મેં આયુ કા ખડા ભાગ બિતાયા **થા.** કેટ ખરસ કી આયુ મેં ''કટારપલ્લી'' નામ કે એક ગાંવ મેં સન્ ૧૪૮૦ ઇસ્વી મેં ચૈત્ર શુક્લા નવમી કે દિન ઉન્હોંને શરીર છોડા. ઉનકે વંશજ એક છોટાસા ઘર, ખડાઉ ઔર પાેશાક અભી તક ઉનકી હી ખતલાતે હૈં. આજકલ કઇ પઢે–લિખે લાગ ઔર ઉનકે કુનબેવાલે ''વેમના જયંતી'' મનાતે હૈં.

અબ ઉનકી કવિતા કે કુછ નમૂને દેતે હૈં:--

''આલિમાઢલ વિનિ અંત દંમુલ ખાસિ વેરે પાંડ વેરિ' વાડ, કુક્ક તાેક્પષ્ટ ગાેદાવરીદુના વિશ્વ………….વેમા"

અર્થાત, ''વેમના! સ્ત્રિયો કી ખાતો મેં ફંસ કર (વાસનાવશ) જો અપને ભાઇખંધુઓં કો છાડ દેતા હૈ, વલ મૂર્ખ હૈ. કહી કોઇ કુત્તે કી પૂંછ પકડ કર ગાેદાવરી નદી પાર કર સકતા હૈ?"

ચિત્તશું ક્રિ ગલિંગ ચેસિન પુષ્યયુ કાંચમન નદિયુ કાયુવ ગાદુ વિત્તનસુ મરિ દુક્ષ સુ નકુને ત વિધ……………..વેમા"

ચિત્ત-શુદ્ધિ સે જો પુણ્ય પ્રાપ્ત હોતા હૈ, થાેડા હેોને પર ભી ઉસકા કલ અહુત હૈ, જૈસે અટવૃક્ષ કે બીજ."

> ''ઉપ્પુ કપ્પુર'ભુ નાેક્ક પાેલકહું'કુ સૂડ સૂડ રૂચુન્ન જાડ વેરુ પુરુષુલદુ પુષ્ય પુરુષુત્રુ વેરયા વિશ્વ•••••••વેમા"

શુ. ૨૦

"જૈસે નમક ઔર કપૂર એક હી રંગ કે હૈં તેા ભી ઉનક સ્વાદોં મેં ભેદ હોતા **હૈ,** ઉસી તરહ પુરુષોં મેં ભી પુણ્યાત્મા ઔર પાપી પુરુષ હોતે હૈં:"

> ''એોગુ નાેગુ મેચ્ચુ નાેનરંગ નજ્ઞાનિ ભાવ મિચ્ચિ મેચ્ચુ પરમ લુષ્ધુ પંદિ ખુરદ મેચ્ચુ પંતીરુ મેચ્ચુના વિશ્વ .....વેમા"

"વેમના! ખુરા આદમી ખુરે આદમી કી પ્રશંસા કરતા હૈ, લેાલી દિલ ખાલ કર અપને જૈસે કંજાસ કેા પ્યાર કરતા હૈ, જૈસે સુઅર કીચડ કા પ્યાર કરતા હૈ ઔર ઇત્ર કા નહીં પૂંછતા." ઇસી પ્રકાર કે અમૂલ્ય નીતિ સે પૂર્ણ પાંચ હજાર પદ્યો મેં સે યહાં કહાં તક લિખે !

("બ્રાવણ-૧૯૮૫ ના ત્યાગભૂમિ"માં ક્ષેખક:-શ્રી. સીતાપતિ શર્મા)

१२१-तीर्थरूप जयऋष्ण इंद्रजी

કચ્છની આ રસહીન ધરામાં મને જયકૃષ્ણ ઈંદ્રજી તીર્થર્ય લાગ્યા. કચ્છ-કાઠિયાવાડની વનસ્પતિ ભેગી કરી શાસ્ત્રીય રીતે તેના પ્રથમ અભ્યાસ કરનાર આ વૃદ્ધ પુરુષ આજ ૮૧ વર્ષે પણ યુવાન જેટલાં આશા અને ઉત્સાદ બતાવે છે. વનસ્પતિમાં તે પ્રભુભજન સુણે છે. ઉજ્જડ ભૂમિને લીલીઇમ બનાવવાના તેમણે પારભંદરમાં કરેલા પ્રયાસ, અને કચ્છમાં રેતીના ઢગને વનસ્પતિથી દાબી દઇ કુદરત ઉપર કાસ્તુ મેળવવાના તેમણે કરેલા અખતરા એ ખંતીલા વૃદ્ધની નિશ્વલ કાર્યશક્તિના પૂરાવા છે. કાઇ પણ અંગ્રેજી યુનિવર્સિટીના શિષ્ય થયા વગર જે તેમણે પાતાના જીવનમાં મેળવ્યું છે તેથા ચકિત થઇ તેમની વિદ્યા પાસે નમી રહેવાય. આજે તેમની આસપાસ એક નાની નિશાળ ગાઠવાઇ રહી છે. તેમનામાં ગામડાની સાદાઇ સાથે શાલતું ઉજ્જવળ નિરિલમાન છે; વિદ્યાની લહાણી કરવાના લ્હાવો છે. જ્ઞાનયજ્ઞમાં આહિત એ એમના અધ્યમેધ છે. દેશી રીતે ધાતિયું પહેરી વિજ્ઞાન કેમ સંપાદન થાય તે જયકૃષ્ણ આજ બતાવી રહ્યા છે. આપણે એમને વધારે જાણીએ અને એમળખાએ એ બહુજ જરૂરતું છે. નિર્જન વનવગડે ખીલેલો એ આપણે મોંધેરા છાંડ અનિલલહેરે પરિમલ પસારી કરમાઇ જશે અને આપણે ઉધતા રહીશું એવી સ્થિતિ આજ છે. ગુજરાતીઓ પ્લેટફાર્મ ઉપરથી ઉશ્કેરાઇ ઉશ્કેરાઇને ધાંટા પાડનારની પૂજા છોડી આવા શાંત જ્ઞાનના ઉપાસકને પૂજે તે રૂડા દિવસ આધે નહિ રહે.

(આષાડ-૧૯૮૫ ના 'કુમાર'માંના શ્રી. સુરેશ દીક્ષિતના ક્ષેખમાંથી)

१२२–श्राम वालपुर, जिला बिलासपुर(सी.पी.)की श्राम-सहायक समिति

યહ ગ્રામ મહાનદી કે તટપર બસા હુઆ હૈ. યહાં કે માલગુજર સાહળ શ્રીયુત પંગ્યુરુષા-ત્તમપ્રસાદ શર્મા કી ઉદારતા સે યહાં એક હિંદી–પાઠશાલા ચલ રહી હૈ. યહ પાઠશાલા આજ ૬૦ વર્ષો સે (માલગુજાર સાહબ કે પિતા ઔર પિતામહ કે દિનાં સે) બરાબર ચલતી આ રહી હૈ, ઔર ઇસ શાલા મેં કિસાનાં કે બાલકાં કાે નિઃશલ્ક શિક્ષા દી જાતી હૈ. પ્રતિવર્ષ અનેક છાત્ર પરીક્ષા મેં અવ્છી તરહ ઉત્તીર્ણ હોતે હૈં.

સંવત ૧૯૭૭ મેં યહાં એક 'ય્રામ-સહાયક-સમિતિ' સ્થાપિત કી ગઇ થી, પર ઉત દિનોં સમિતિ કે પાસ એક પૈસા ભી ત થા. સમિતિવાલોં કે ઉદ્યોગ સે ઇત દિનોં સમિતિ મેં ૨૦૦) સે ઉપર તકદ ઔર પ૦ ખંડી ધાન જમા હૈ. જિસમેં પ્રતિવર્ષ યામ કે અનાથ બાલકોં કે લિયે સ્લેટ-પુરતક મંગાને, ગરીબોં કાે જાડે કે દિનોં મેં વસ્ત્ર દેને, ભૂખોં કાે ભાજન દેને ઔર ધર્માર્થ ઔષધિ વિતરણ કરને મેં ૧૦૦) તક ખર્ચ હાે જાતે હૈં. સમિતિ મેં આમદની કાે કાેઇ મુખ્ય જરિયા ત હાેને પર ભી ખેતી ઔર મુષ્ટિ-ભિક્ષા દ્વારાયથેષ્ટ આમદની હાેતી હૈ. સમિતિવાલે માલગુજાર સે યા યામ કે બડે કિસાન સે વાર્ષિક લગાન (જિસે યહાંવાલે 'રેગ' કહતે હૈં') દે કર કુંછ ખેત લેતે હૈં ઔર યામી કૃષકોં કાે સહાયતા સે ઉસમેં ખેતી કરતે હૈં, જિસસે પ્રતિવર્ષ કા લગાન દે કર ભી અચ્છી આમદની હોતી હૈ. ઇસી આમદની સે યામ કે દીન-અનાથોં કી સેવા ઔર બાલકોં કી શિક્ષા કા પ્રબંધ કિયા જાતા હૈ. ઇસકે સિવા માલગુજારાં ઔર ધનવાન કૃષકોં સે 'મુષ્ટિ-ભિક્ષા' ભી લી જાતી હૈં, જિસકા નિયમ ઇસ પ્રકાર હૈં:—

ત્રામવાસિયાં કી ઔર માલગુજારાં કી હૈસિયત કે અનુસાર 'મુષ્ટિ–ભિક્ષા' કે તીન નિયમ મુખ્ય હૈ'—

- (૧) ઉત્તમ—જિતને કુટુંખ નિત્ય ઘર મેં ભોજન કરે, પ્રત્યેક કે હિસાખ સે દાનાં વક્તાં એક–એક મુષ્ટિ અન્ન કિસી પાત્ર મેં રખ છોડે.
- (ર) મધ્યમ—અગર દાનોં વક્ત ન રખ સંકે, તો એક હી વક્ત પ્રત્યેક વ્યક્તિ કે હિસાળ સે અન્ન રખેં.
- (૩) નિકૃષ્ટ-અગર એક વક્ત ભી પ્રત્યેક વ્યક્તિ કે હિસાબ સે અન્ન ન રખ સકે, તેાં સ્પ્ય કુડુંબ કે લિયે દિનભર મેં દાે મુષ્ટિ અન્ન રખેં.

હર સાતવેં રાજ ગ્રામ–સહાયક–સમિતિવાલાં કે દારા યહ અન્ન ઘર–ઘર સે માંગ કર એકત્રિત કિયા જાતા હૈ ઔર ઇસી અન્ન સે અનાથાં ઔર અસહાયાં કી સેવા કી જાતી હૈ. હમારી યહ ગ્રામ–સહાયક–સમિતિ નીચે લિખે નિયમાં કે અનુસાર કામ કરતી આ રહી હૈઃ– -

- (૧) સ્વયં અપના ચરિત ઔર ગ્રામ કે લાેગાં કે ચરિત કી દેખ-રેખ ઔર સુધાર.
- (ર) ચોરી, અસત્ય-ભાષણ, પરસ્ત્રી-ગમન, જુઆ, મદિરા, તંળાકૂ ઔર માંસ-ભક્ષણ કા પરિત્યાગ.
  - (૩) ગ્રામ કે અનાથ ઔર ગરીબાં કી સેવા.
  - (૪) રાગી, ખાલક, વૃદ્ધ ઔર અસહાય પ્રાણિયાં કી રક્ષા.
  - (૫) આગ મેં જલતે હુયે અથવા પાની મેં બહતે હુયે પ્રાણિયાં કી રક્ષા.
  - (૬) અપને ગ્રામવાસિયાં મેં તથા સમાજ મેં એકતા કા પ્રચાર ઔર વૈર-દેષ કા ત્યાગ.
  - (૭) સર્વસાધારણ કે દુ:ખ-સખ મેં સમિલિત હો કર સહાયતા કરના.
  - (૮) ઢાઇ મેલા ઔર ધાર્મિક કાર્યાં કા પ્રખંધ તથા દેખરેખ.
  - (૯) ગા-માતા કી સેવા ઔર ગાવધ ખંધ કરાને કા પ્રયત્ન કરના.

- (૧૦) સબકે સાથ સમાન ભાવ, સતત આજ્ઞાકારી હોના ઔર સભા–સમાજ મેં મીઠે તથા નમ્ર બચનાં કા પ્રયોગ.
- (૧૧) ઉત્તમ–ઉત્તમ પુસ્તકાં કા પાઠ, સાપ્તાહિક ઔર માસિકપત્રાં કા પાઠ તથા દેશ ઔર સંસાર કી સ્થિતિ કા ગ્રાન.
  - (૧૨) મુષ્ટિ-ભિક્ષા ઔર ખેતી દ્વારા અન્નસંકલન.
  - (૧૩) ગ્રામ-પંચાયત દ્વારા ન્યાય કરના.

સિમિતિ કા યહ આઠવાં વર્ષ ચલ રહા હૈ. પ્રતિવર્ષ સિમિતિ કા વાર્ષિક અધિવેશન બી હૈાતા હૈ, જિસમેં આસ–પાસ કે પ્રામવાસી માલગુજાર ઔર કિસાન લાગ બા એકત્રિત હાતે હૈં. માદક–દ્રવ્ય–નિષેધ, ખાલકાં કી શિક્ષા ઔર પ્રામ–સંગઠન કૃત્યદિ મુખ્ય વિષયાં પર ઉન્દે ઉપદેશ દિયા જાતા હૈ. સિમિતિ કે વાર્ષિક આય–વ્યય ઔર સેવા–કાર્યો કા વિવરણ સુનાયા જાતા હૈ. સિમિતિ કે ક્ષસ ઉદ્યોગ સે અન્ય કઇ ખડે પ્રામાં મેં બી સિમિતિ સ્થાપિત હો ગઇ હૈં ઔર વહાં યથાનિયમ કાર્ય હો રહા હૈ.

હિંદી કે પ્રખ્યાત લેખક ઔર કવિ શ્રીયુત પાંડેય લાચનપ્રસાદ 'કાવ્ય-વિનાદ' ઔર શ્રીયુત પં. મુક્રુટધર શર્મા કી કૃષા સે સમિતિ કા અનેક પત્ર-પત્રિકાર્યે પઠનાર્થ પ્રાપ્ત દ્વાતી હૈં ઔર ઉનસે દેશ કી પરિસ્થિતિ જાનને મેં સહાયતા મિલતી હૈ. હમ 'વિશાલ ભારત' કે ગત કઇ અંકા મેં ગ્રામ-સંગઠન અૌર ગ્રામ-શિક્ષા કે વિષય મેં લેખ બરાબર પઢતે આ રહે હૈં. અભી હાલ હી કે અંક મેં શ્રી શ્રિવનાથ ઝા–દારા લિખિત 'ગ્રામાં કી દશા' નામક લેખ પઢ કર હમેં બડી પ્રસન્નતા હુઇ, <mark>ઔર હમને ભ</mark>ી અપની સમિતિ કા પૂરા હાલ 'વિશાલ ભારત' કે પાઠકાં કે સંમુખ રખના નિશ્ચય ક્રિયા; અન્યથા આજ આઠ વર્ષો સે સમિતિ ગુપ્તરૂપ સે કાર્ય કર રહી હૈ ઔર ઇસે બહુત હી કમ લાગ જાનતે હૈં. 'ગ્રામ-સુધાર' કી એાર વિશ્વવિદ્યાલય કે ઉચ્ચ છાત્રાં કા ધ્યાન આકર્ષિત હાે રહા હૈં અૌર ઉન લાેગાાંને ગત વર્ષસે કાર્ય ભી પ્રારંભ કર દિયા હૈ, યહ હમારે દેશ ઔર દેશવાસિયાં કે લિયે પ્રસન્નતા કી ખાત હૈ. ભારત કે પ્રાણસ્વરૂપ અન્નધન દેનેવાયે કૃષકાં કી દશા જખ તક નહીં સુધારી જાયગી ઔર જખ તક ઉનકે ખાલ–ખચ્ચાં કી શિક્ષા કા ઉચિત પ્રભુધ ન ક્રિયા જાયગા, તુખ તક દેશ કી ઉન્નતિ કી આશા કરના નિરાશામાત્ર હૈ. ભગવાન દેશ કે નવસુવક છાત્રાં કાે પ્રામ–સંગઠન કરતે કે લિયે શક્તિ પ્રદાન કરે, યહી પ્રાર્થના હૈ. હમારી 'ગ્રામ–સહાયક–સમિતિ' કે નિયમાં કે દ્વારા ગ્રામ–સંગઠન કે કાર્ય મેં કુછ ભી લાભ હાે તાે હમ **-અપના પરિશ્રમ સકલ સમ**ેંગે. રામપ્રસાદ મિશ્ર

> મંત્રી, શ્રામ–સહાયક–સમિતિ (''વિશાલ ભારત"ના અંકમાંથી)

१२३-लोकसेवक स्व० डॉ. ठाकोरलाल पंडया

''એ સ્વદેશ કાજે કાે રણયરો, પ્રાણ આહુતિ દઉં; સજની ન ચાહું ઉગરવા."

ખેડા જીલ્લાના સરસવણી ગામના એક ખાલક વિદ્યાર્થીના જિગરમાં, અજ્ઞાન અને અના-રાગ્યમાં સડતી પ્રજા જોઈ નિરંતર અરેરાટ રહ્યા કરતા હતા. તેના ગામમાં વસતા મુરખ્યીએા, વડીલા અને કાઇ કાઈ વાર મુલાકાતે આવતા અધિકારીએાને જોઇ તેને લાગી આવતું કે આ કાઇને જનતાનાં દુઃખાએ અસર કરી નથી. દરેક જણ પાતાના સ્વાર્થપૂરતું રળી કમાઇ દુનિયા તરફ આંખા ખંધ કરી દેતા. એક એનાજ હૃદયમાં સંકલ્પાની જ્યાત વધતી જતી હતી કે ખૂખ વિદ્યા મેળવની, ભારે સામર્થ્ય મેળવનું, મહાન વ્યક્તિ થનું; પણ એ વિદ્યા, સામર્થ્ય અને મહત્તાને જનસેવાનાંજ સાધના ખનાવવાં અને સ્વભૂમિમાં વિદ્યા તથા આરાગ્યનાં પ્રકાશમય કરણા ફેલાવવાં.

એના મનસુળા એ એકલાજ જાણતા. ખાળક ઠાકારલાલની મહત્ત્વાકાંક્ષાઓને એ અવસ્થાએ પિછાને એવા કાઈ માનસપ્રવીણ શિક્ષકા નહોતા, પણ તેના પિતા રણેકાડલાલ પંડયાએ પુત્રને આ જમાનામાં મળી શકે તેટલું ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાને વડાદરાની હાઇસ્કૂલમાં માકલી આપ્યા. વિદ્યાર્થી અવસ્થાના એ બધા વખત તેણે જીવનના આદર્શી પોષ્યા કર્યા. ૧૯૦૬માં વડાદરા કાલેજમાંથીજ મુખાઇ યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષા એણે પસાર કરી. એટલા વખતમાં તા તેમણે આસપાસમાં પાતાના ચારિત્ર્યની સુવાસ ખૂબ ફેલાવી દીધી હતી; એટલે પાસ થતાંજ વડાદરા હાઇસ્કૂલમાં ૬૫ રૂપિયાના પગારથી શિક્ષક નીમાયા.

શિક્ષકતરીકેના જીવનમાં તેમણે વિદ્યાર્થી એાની વચ્ચે પાતાના ચારિત્યના પ્રકાશ નાખવા શરૂ કર્યો. તેમની સેવાવૃત્તિ અને કાર્ય તત્પરતાએ મહારાજા ગાયકવાડનું ધ્યાન ખેંચ્યું, અને એવા માણસને આગળ લીધા હાય તા વધુ યશસ્વી કાર્યો થઇ શકે એવા આશયથી તેમને રાજ્યને ખર્ચે અમેરિકા માકલવામાં આવ્યા.

એ દેશમાં રહીને તેમણે સમાજસેવાના માર્ગા અને પહિત જેયાં. સમાજસંગઠન અને સુધારણા માટે વ્યંધુભાવ અને સેવાની પાકી દીક્ષા લીધી. ૧૯૧૨માં એમણે ડાંક્ટરની (પી. એચ.ડી.) માનભરી પદવી મેળવી. યૂરાપ-અમેરિકામાં અતિ વિદ્વાનને પણ ડાંક્ટરનું સંબાધન કરવામાં આવે છે. એ પ્રમાણે તેઓ ડાં. પંડયા થઇને દેશ પાછા આવ્યા અને ૧૯૧૩માં વડાદરા રાજ્યમાં તેમની 'નિમણુક મેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજના વાઇસ પ્રિન્સિપાલતરીક થઇ. આ જગ્યાએથી તેમણે પાતાના જીવનના આદર્શી સિદ્ધ કરવાના પ્રયાસ શરૂ કરી દીધા. વડાદરામાં સેવામંડળ સ્થાપ્યું અને જન-સેવાનાં કાર્યો આદર્યો. ૧૯૧૫ની શરૂઆતમાં તેઓ પાટણની કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ નીમાયા અને તે વખતથી પાટણ સાથે તેમના સંબંધ શરૂ થયા.

તેમના જીવનની પવિત્રતા અને સ્વચ્છતાની છાપ આસપાસ એકદમ પડતી. તેમના વ્યવહાર-માં પણ દેશદાઝ, લાેકસેવા અને બંધુભાવના પ્રવાહ અખંડ જણાતા. તેમના તેજસ્વી ચારિત્યથી પાટણના શ્રીમાના પણ તેમના તરફ માન અને નમ્રતા બતાવતા. અધ્યાપકતરીકે પણ તેમનું કાર્ય બદુ ઉત્તમ કાેટિનું હતું. તેની સાક્ષી તેમના હાથ નીચે તાલીમ પામેલા શિક્ષકવર્ષ આજ પણ પ્રશંસાપૂર્વક આપે છે. આજના વિદ્યાર્થા ઉપરથી શિક્ષકના બાેજો કમી કરવા અને તેને ચારિત્ર્યના સાચા પાર્ટ આપવા એ તેમની શિક્ષણપદ્ધતિનાં મુખ્ય અંગ હતાં. પુરસદના બધા વખત તે ઉંડા મનન ને અભ્યાસમાંજ ગાળતા.

જ્યારે જ્યારે તે વ્યાખ્યાન આપતા ત્યારે ત્યારે તેમના શબ્દો હ્રદયના ભાવા સાથે નીતરતા અને શ્રોતાઓ તેમાં મુગ્ધ બની રહેતા. તેમની કાર્યદક્ષતા, સમાજસેવા અને પ્રસન્નતાભર્યા સ્વભાવથી તેઓ નાનાંમાટાં સૌના પ્રિય ખની રહ્યા. સમાજસેવામાં જાતની પણ પરવા કર્યા વિના એ તેમે કરી વળતા. તેમને લીધે પાટણની પ્રજામાં નવું જીવન દેખાયું અને પ્રજામાં એકતા આવી.

૧૯૧૬માં પાટણમાં ભયંકર પ્લેગ ફાટી નીકબ્યો. હજારા માણસા એ પ્રાણઘાતક રાગના ભાગ થવા લાગ્યા. શ્રીમાના અને સાધનસંપન્ન માણસા તા ગામ છાડી નીકળી ગયા, પણ ગરીઓ મૃત્યુના પંજામાં સપડાયા હતા. ડૉં. પંડયાનું કરુણાલયું વીર હૃદય એ પ્રસંગે સેવાના ખરા રંગવાળું ખની ગયું, અને બીજા યુવકાને પોતાના સાથમાં મેળવી સેવાજા્ય ઉલું કર્યું. ઘેરેઘેર કરી વળા એમણે દર્દીઓની સારવાર શરૂ કરી, દવાઓ અને દાકતરની મદદ પહોંચાડવા માંડી. પાતે અનેક ઘરામાં જઇને દર્દીઓની ગાંઠા જેતા, તેમને સાંત્વન આપતા અને બચાવી લેવા માટે છેવટ સુધીના યત્ના કરતા. આમ છતાં કાઇ મૃત્યુ પામતા તા તેના અમિદાહની પણ તજવીજ સેવામંડળ મારકૃત થઇ જતી. ઘણી વાર તા પાતે જાતે શ્મશાને જઇને એ કાર્ય કરતા. તેમની આ હિંમત ને સેવાથી શ્રીમંતાનાં હૃદય પણ પીગલ્યાં અને ઘણાએ મકૃત દવાઓ તથા નાણાં માકેલી સહાય કરી અને કેટલાક તા સેવાદળમાં પણ આવીને જોડાયા. ચારેક માસ પછી પ્લેગના ઉપદ્રવ દૂર થયા ત્યારે ડૉં. પંડયા પાટણની પ્રજાના હૃદયમાં અધિદેવતા જેવું માન અને સ્થાન પામી ચૂકયા હતા. પાટણના ધનાઢયા તેમની સેવા, સત્યપરાયણતા અને નિર્મળતાના પૂર્ણ વિશ્વાસથી નાણાંની વ્યવસ્થા તેમનેજ સોંપવા લાગ્યા.

જાહેર સેવાએા ઉપરાંત ખાનગી જીવનમાં પણ તેએા અનેક વિદ્યાર્થાઓ, ગરીએા અને વિધવાઓને ગુપ્ત દાન આપતા અને તેમના મુરગ્બી તથા સલાહકારનું સ્થાન લેતા. એમના બધા પગાર આવાં કાર્યોમાંજ વપરાઇ જતા.

૧૯૧૮ માં ડાં. પંડયાએ સેવાનું કાર્ય કાયમી અને સુદઢ પાયા ઉપર લાવવાને 'ઉત્તર ગુજરાત સુવક મંડળ'ની સંસ્થા સ્થાપી. એ સંસ્થાને ધામે ધામે વિકસાવીને ચરાતરના કેળવણી મંડળ જેવું વ્યાપક કાર્ય કરવાના તેમના ઉદ્દેશ હતા. પ્રજાની કેળવણી પ્રજાહસ્તક લેવી; શાળાએા, ઉદ્ઘાગગૃહા અને દવાખાનાં જેવી લોકાપયાગી સંસ્થાએ ચલાવવી અને પ્રજામાં સંસ્કાર ને સ્વાધીનતાનાં ખીજ રાપવાં એ એમના આશ્યો હતા.

એ મંડળની પહેલી પ્રવૃત્તિતરીકે પોતે એક અભ્યાસગૃહ ઉધાડયું. એ અભ્યાસગૃહ આજપર્ય ત ચાલે છે અને તેના આશ્રયે વિદ્યાર્થી નિવાસ, વાંચનાલયા તથા ખાલશાળા વગેરે ચાલે છે. અત્યારે પાટણ માં પ્રજાજીવન ચમકતું રાખનારી કાેઇ સંસ્થા હાેય તાે તે આ 'ડાં. પ'ડયા અભ્યાસગૃહ' જ છે.

આં સંસ્થાની રથાપના પછી, આપણે ઉપર જોયું તેમ, ઘણું કરવાની ડાં. પંડયા અભિ-લાષાઓ કરતા હતા, પણ પાટણને નસીએ કંઈક જૂદુંજ સરજાયું હતું. પ્લેગના વિસારા થયા ત થયા, એવામાં પાટણમાં ઈન્ફલ્યુએન્ઝાના સખત ઝપાટા આવ્યા. એ રાગ સામે ટક્કર ઝીલવા કરી વાર ડાં. પંડયા કમર કસી આગળ આવ્યા અને દશેરાને દિવસે 'સંરક્ષકમાં ડળ' ઉભું કરી કામ આરંબી દીધું. પાટણના એકએક જીલ્લામાં કામચલાઉ દવાખાનાં અને દવા પહેાંચાડનાર મંડળા-ની ગાઠવણ કરી અને ગામના કે પરગામના સૌ દર્દીની સારવાર જાતે કરવા લાગ્યા.

પણ ભાગ માગતા રાગને એકાદ બત્રીસા જોઇતા હતા, અને તેણે ડાં. પંડયા જેવા રતન-પરજ તરાપ મારી. લાેકાની અતિશય દુઃખભરી ઇતેજારી વચ્ચે એમના આત્મા આસા વદ ત્રીજને દિવસે કાેઇ દેવસૃષ્ટિમાં ચાલતા થયા અને પાટણમાં અધારૂં મૂકતા ગયા. આ પ્રસંગ પાટણની પ્રજા માટે અતિશય કરુણ થઇ પડયા. ગામ આખામાં હાહાકાર ફેલાઇ ગયા. બે દિવસ સુધા લાેકા કામધં છાેડી શન્ય બની રહ્યા. પાટણના ઇતિહાસમાં ન બનેલી એવી ગંભીર ને સખત હડતાલ પડી. ગાડીવાળા અને વાધરી સુદ્ધાંઓએ પણ પાતાના જિગરની લાગણીથા ધંધા ખંધ રાખ્યા. પાટણના દરેક દરેક નાગરિક તેમને માનભરી રમરણાંજલિ અપીં.

ડાં. પંડયાના અવસાત પછી, તેમણે મૂકેલાં બીજકાનું પાષણ જોક એાછું થયું, પરંતુ જે થાડા અધિકારી જીવામાં તેમના આત્માનું પ્રતિબિંબ પડયું હતું તેમણે યથાશક્તિ એમનું કાર્ય નિભાવી રાખવા અખંડ યત્ન કર્યો છે. પાતે હયાત હતા ત્યારે પ્રજાએ તેમની તરફ જે ઉલટ અતાવેલી તે એટલી ને એટલીજ ચાલુ હોત તા આજે તેમની સ્થાપેલી સંદ્રથા પાછળ લાખ્ખા રૂપિયાનું કૃંડ હોત, પણ આજે તેમની નિષ્કામ સેવાવૃત્તિના અંકુરા પણ પાટણની યુવાન પ્રજામાં નિઃસંશય દેખાવા લાગ્યાં છે, અને વખત જતાં એ દિવ્ય અને પવિત્ર પુરુષની સ્મૃતિમાં અનેક કલ્યાણકારી કામા થશે એમ આશા પડે છે. ("કુમાર"ના એક અંકમાંથી)

१२४-तमारो श्वास खुराबोदार छे ?

આપણામાંના ધણાના શ્વાસોવ્ધાસ ગંધાય છે. કાઇની પાસે બેઠા હાઇએ અને કંઇ વાત કરવા મોહું પાસે લઇ જઇએ ત્યારે તરત માહું પાછું ખેંચી લેવાના અનુભવ કાને નહિ થયા હાય ? બર્નાર મેકફંડને આને માટે સપ્ટેમ્બરના ''પ્રીઝિકલ કલ્ચર''માં થાડી સૂચનાઓ સાથે એના ઉપાયા બતાવતા એક નાના લેખ લખ્યા છે તેમાંથી ફેરફાર સાથે ઉપયાગી ભાગનીચે આપું છું.

ખુશ્રાબોદાર ધાસ માણુસની પ્રતિભામાં એાર ઉમેરા કરે છે અને માટે ભાગે તો એ તંદુરસ્તીનું ચિહ્ન છે. ખરાબ ધાસ અજર્ણનું ચિહ્ન છે. શરીર એ એક જાતનું યંત્ર છે. જો એની ખરાબર સંભાળ રાખી હાય તા એ એની મેળજ સારી સ્થિતિમાં રહે છે; પણ અપથ્ય ખારાકા, જાૃદી જાૃદી જાતના નડે એવા ખારાકા, બરાબર ચાવવાના અભાવ અને અકરાંતિયાપણું આ બધાં એ યંત્રને કાંટેથી ઉતારી પાડવામાં માટા ભાગ ભજવે છે.

પણ માેઢામાંથી દુર્ગ ધ મારવી એનું મુખ્ય કારણ તા ગ ધાતા હાજરી-નહિ પચેલા ખાેરાક-ના જથાને લઇને છે, અને આમાંથી બહુજ થાડા બચેલા હાય છે. કેટલીક વખત સળખમને લઇને શ્વાસાચ્લાસ ગ ધાય છે, પણ માેટે ભાગે તા વધતા યા આછા પ્રમાણમાં આનું મૂળ હાજરીજ હાય છે.

માટા લાગ ઘણું કરીને બધા વખતે આ અણુગમતી પીડામાં સપડાયેલા હાય છે અને દરેકમાં તરતજ માલમ પડે એવાં કારણા પણ હાય છે. કેટલાકમાં પૂરતા પાણીના અલાવે આમ શાય છે. એ લોકા પૂરતું પાણી પીતા નથી. આને લઇને શરીરતું યંત્ર બરાબર સાફ થતું નથી. શિરાએામાં ઝેર લેગું થાય છે અને પરિણામે આંતરત્વચા વાટે ચીકણા પદાર્થફપે અથવા પરસેવા- રૂપે તે ઝેર બહાર નીકળે છે.

આનું એક ચિલ્ન જલ ઉપર થર બાઝી ગયેલા હે એ પણ છે. એની સાથે હાેજરી પણ ઘણી વખત મેંદ થઇ ગયેલી હાેય છે. કમલાગ્યે ઘણાને તાે આની ખબરજ પડતી નથી. તેમના મિત્રા આના ઉલ્લેખ કરતાં ગલરાય છે. પાતાનાં ધરનાં માણસાે પણ માટા લાગે આ પડદા નહિ ઉંચકે.

તમને જો લાગે કે તમે આ રાગથી પીડાઓ છે તે તમારી પાસેનાને સાચેસાચું કહી દેવાને જણાવા. તમારા શ્વાસ વાસ મારતા હાય તા તમને ચાપ્ખે ચાપ્પું જણાવા દેવાનું તેમને કહા, અને પછા તમારી કરજ છે કે લેગા થયેલા જે ઝેરને લઇને આ બધું ડખલ ઉભું થયું છે એ ઝેરને દૂર કરવાના પ્રયત્ન કરા.

પહેલું તો જાણે પાણી પીવાના મારા રાખા. ભારેમાં ભારે જરૂર એજ છે. ખારાક એછા કરા, એ પણ જરૂરનું છે. આપણે જેને જાહા ખારાક કહીએ છીએ એવા ખારાક ખાઓ. બધા જતની લીલી ભાજ ખાઓ. આવા વખતે કાચા ખારાક કે કુદરતે પકાવેલા ખારાક બહુજ મદદ કરે છે અને અંદરના યંત્રને સાક રાખવામાં ખૂબ મદદ કરે છે.

રકૂર્તિ આવે એવા ખારાક ખાએા. મેળવણ કરેલા ખારાક લેવા ખધ કરા, ઘણી જાતની વાનીએા લેવાનું માંડી વાળા અને ભૂખ વિના ખાઓ નહિ. ભૂખ વિના ખાવાનું પાપ તા સાધા-રણ રીતે બધે નજરે પડશે. કસરતની પણ જરૂર તા ખરીજ. એના વિના તમે શરીરને સાક્ અને ખુશબાદાર નહિ રાખી શકા. ચાલવાની કસરત બહુ કાયદા કરે છે. વારે વારે ઉંડા શ્વાસો વ્ધાસ લ્યા. ખને તેટલું ફેક્સાંને તાજી હવાથી પૂરેપૂરાં ભરા. ગરમ પાણીથી સાભુ સાથે બે ત્રણ વખત નહાવાનું, ઠેડા પાણીથી નહાવાનું વગેરે પણ શરીર સાક્ કરવામાં ઠીક ભાગ ભજવશે.

એટલે હવે જણાયું હશે કે, એ રાેગને દૂર કરવાને માટે મુખ્ય વસ્તુ શરીરના દરેક ભાગને પૂરેપૂરું ચેતન આપવું એ છે. બહારથી અને અંદરથી શરીરને બરાબર સાફ રાખા.

આ સૂચનાએાના જો ખરાખર અમલ થાય તાે પછી ધાસોચ્ધ્રાસ ગંધાવાની વાત સ્વપ્ને પણ ન રહે. (આષાઢ–૧૯૮૫ ના 'પ્રસ્થાન'માં લખનાર પાેપટલાલ પટવારી)

१२५-जेलना रंगभेदनी वेदीपर जतींद्र दासनुं बलिदान

ભગતિમાં હ અને ખટું કેશ્વર દત્તની શહાદતની આકાંક્ષા હજી પરિપૂર્ણ થઇ નથો; પણ ખંગાળની પુષ્યભૂમિમાં ઉગેલું એક સુકુમાર પુષ્પ વિદેશી રાજ્યકર્તાઓની સત્તાની શિશિરે અકાળે કરમાવી દીધું છે. જતીં દ્રનાથ દાસના દેહ માતૃભૂમિની સેવાવેદીપર અર્પણ થયા છે.

વડી ધારાસભામાં એક યૂરાપીયન સભ્યે અનશનના માર્ગને ભૈરાંઓની યુક્તિતરીક ઓળ-ખાવ્યા છે. અસહકારના અહિંસાત્મક માર્ગને પણ 'નિર્ખળના શસ્ત્ર' તરીકે ક્યાં નહેાતા ઓળ-ખાવવામાં આવ્યા ? નિઃશસ્ત્ર હિંદનું એકેએક કાર્ય 'બાયલા જેવું' છે–એમ ન હેાય તાે હિંદની વડી ધારાસભામાં એક અંગ્રેજ આવા શ∘દો બાલવાતી ધ્રષ્ટતાજ કેમ કરી શકે?

કહે છે કે, ટેરેન્સ મેફરિવનીના ઉપવાસને પરિણામે થયેલા સ્વર્ગવાસે આયર્લેન્ડને આઝાદી અપાવી; તા પછી જતીંદ્રની કુરખાની હિંદને સ્વતંત્રતા અપાવશે એમ માનવામાં શી હરકત છે? શહીદોના રક્તથી સિક્ત થયેલી ભૂમિમાં સ્વાતંત્ર્યવૃક્ષ સત્વર ઉગશે અને કળ આપશે.

શ્રહ્ધા તેા આ વાત માનવાનું કહે છે, પણ ૧૯૧૯ માં જલિયાનવાલાની કત્લે આમને આજે દશ દશ વર્ષ વીત્યાં છતાં હિંદની આઝાદી નિકટ આવતી હોય એવું લાગતું નથી…શ્રહીદે સ્વાતંત્ર્યવૃક્ષ પાષવા માટે પાતાનું રક્ત આપે છે, છતાં એ વૃક્ષપર કળ આવવાના આધાર તાે દેશના લોકાની યાગ્યતાપર હોય છે.

યુદ્ધના મેદાનમાં પડતા સૈનિકા પણ એ દલીલ પ્રમાણે તાે આપધાત કરે છે. તાે પછી એવા સૈનિકાની યાદમાં સ્મારકા ઉભાં કરવાં એ શું આત્મહત્યાની પૂજા કરવા જેવું નથી ?

પણ એ સૈનિકા બ્રિટિશ હોય તાજ તેઓ માટે સ્મારકા યાગ્ય ગણાય. બ્રિટિશાની કુરખાની એ કુરખાની કે; હિંદીઓની કુરખાની આપધાત!

જતીન્દ્રના અંતિમ શળ્દો કેટલા હૃદયદ્રાવક છેઃ '' મારી ઉત્તરક્રિયા ધર્મ ચુસ્ત બંગાળી રૂઢિ પ્રમાણે ન કરતાઃ હું બંગાળી નથી; હું હિંદી છું.''

એ શખ્દામાં પ્રાંતીય બેદભાવ ભૂલી જવાની પ્રેરણા છે. પ્રાંતીય અને કાેમી બેદભાવાએ હિંદને રાષ્ટ્ર થતું અટકાવ્યું છે-અને જયાંસુધી એ બેદભાવ નહિ ભૂલાય ત્યાંસુધા હિંદ રાષ્ટ્ર નહિ થાય; તાે પછી સ્વાતંત્ર્યનું તાે પૂછવું જ શું ?

આપણી ભાવિ પ્રજાને–આપણાં ખાળકાને–નિશાળા અને કાંલેજોમાં અંગ્રેજ સૈનિકાની વીરતા-સ્વદેશભક્તિનાં ગ્રણગાન કરવાનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. કલ્પી શકા છેા કે, જતીંદ્ર જેવા શ્રહીદ વિષે તેઓને શું શીખવવામાં આવશે? પેટ ભરવા માટે પ્રોફેસર ને શિક્ષકના ધંધા લઇ બેઠેલા ડાહ્મલાઓ તેઓને કહેશે કે ''જતીંદ્ર દાસ બળવાખાર હતા, એનાં વખાણ થાયજ નહિ."

ના, વધુ સંભવ તેા એ છે કે, જતીંદ્રનું નામ પણ કાેઈ કૅાલેજ કે નિશાળમાં ઉચ્ચારવા દેવામાં નહિ આવે. ગુલામાની શહાદત પણ પાપજ છે તે?

× × × × × × જેઓતે હ્રદય હેાય-જતીંદ્રની કુરયાનીએ જેઓનાં હ્રદય પીગળાવ્યાં હેાય એવાએાતે એક વહેવાર સૂચના કરં. એ શહીદનું સ્મારક જાળવવા માટે શહેરે શહેરમાં, ગામેગામમાં એની સ્મારક-મૂર્તિએ ઉભી કરા. એની કુરખાનીનું રાજ સ્મરણ થાય એવાં સાધન બધે ઉપસ્થિત કરા.

અહિંસાને મહાસભાના ધ્યેયમાં અત્રસ્થાન છે. જતીંદ્ર 'લાહેાર કાવતરા કેસ'માં દેષિત દેયો નથી–અને એથી એ 'કાવતરા'માં એણે ભાગ લઇને હિંસા વાપરી છે એમ તા નજ કહી શકાય. એટલે એની અહિંસાત્મક કુરબાનીનું સ્મારક જાળવવામાં મહાસભાને પણ વાંધા ન હોય.

છતાં મહાસભાને જતીંદ્ર હિંસાના પૂજારી લાગે, તાે એ સંસ્થાની ખહાર રહીને પણ હૃદય ધરાવતા લોકાએ જતીંદ્રનાં સ્મારક ઉભાં કરવાં જોઇએ…જલિયાનવાલા ભૂલાઇ જવાય છે…એકે કુરખાની ભૂલી જવાની વૃત્તિ આ દેશમાં રહેશે ત્યાંસુધી એની આઝાદીની ઝંખના ખકવાદ સિવાય કંઇજ નથી, એમ કાેઇ પણ કહી શકશે.

(તા. ૨૨–૯–૧૯૨૯ ના ''એ ઘડી માજ'' માં લેખકઃ-શ્રી મહમદઅલી આજિઝ) ા

१२६-भारत में मिशनरीओं की लोकसेवा

પાશ્ચાત્ય દેશાં મેં જહાં જનસમાજ કી સેવા અનેક પ્રકાર સે કરને કી પ્રખલ ઇચ્છા હૈ વહાં અનેક પ્રકાર કે મિશન અર્થાત્ સેવા કરતે કી સમિતિયાં દેખને ઔર સુનને મેં આતી હૈં. અનાથ ખાલકાં કા પાલન-પાેષણ કર ખડે કરને કા મિશન, અપંગ સ્ત્રીપુરુષાં કે રક્ષણ કરને કા મિશન, અધો તથા ખહરે ગૂંગો કા શિક્ષા દેને કા મિશન, માતાએ દિન મેં કામ પર જાતી હૈં ઉનેક ભાલકો કો સંમ્હાલને કા મિશન, છોટે છોટે બાલકો સે શક્તિ સે બાહર કામ ન કરાને **દે**ને કા મિશન, ખાલકો કો ઘુમાને લે જાને કા મિશન; ઇત્યાદિ અનેક પ્રકાર કે જનસમાજ કે કપ્ટનિવારણ 🕽 લિયે મિશનાં 🆫 વિષય મેં હમ સુનતે હૈં. હમારે દેશ મેં ભી ઐંસી જનસમાજ-ઉપયાગી સંસ્થાએ સ્થાપિત હાને લગી હૈં ઔર યહી દેશ કે અભ્યુદય કા શુભ ચિલન હૈ. અછૂત જાતિયાં કે લિયે સ્વદેશી સમિતિ કામ કરતે લગ ગઇ હૈં. દુષ્કાલ આદિ દૈવી આપત્તિયોં કે સમય આપતે પરાપકારી પુરુષો કે**ા ગાંવ ગાંવ ઔર શહર શહર ઘૂમતે હુએ દેખા હેાગા. શિક્ષા કે લિયે–વિશેષ કર** સ્ત્રીશિક્ષા કૈલાને કે લિયે કુછ સાંસ્થાએ વર્ષો સે પરિશ્રમ કર રહીં હૈં; કિતની હી સંસ્થાએાં કે સભાસદ તાે મરણાન્ત દેશાપકાર કરને કા વ્રત ધારણ કર યથાશક્તિ દેશહિત કે કાર્ય કર રહે હૈં: યે સખ ખાતેં હર્ષજનક હૈં, પરંતુ ઇતને સે હી સંતાષ નહીં હાે સકતા. અભી યહ માર્ગ બહુત દ્વર ચલને કાે હૈ. અભા તા નગર નગર-ગાંવ ગાંવ મેં સામાજિક સેવા કાે સંસ્થાએ સ્થાપિત કરના હૈ; અભી પ્રત્યેક સ્થાન પર પ્રાથમિક શિક્ષા, સાર્વજનિક ઔર અનિવાર્ય શિક્ષા કી સંસ્થાએં સ્થાપિત કરની હૈ; અભી તાે અપઢ સ્ત્રિયા કે લિયે માહલ્લે માહલ્લે–ગલી ગલી પાઠશાલાએ ખાલની હૈ; અભી તાે જ ગલાં મેં ખસનેવાલે ભીલ, કોલ, સંથાલ ઇત્યાદિ જાતિયાં કી સ્થિતિ સુધારને કે લિયે સંસ્થાએ સ્થાપિત કરની હૈ; અભી તેા રાેગિયાં કી સેવા કરને મેં આનંદ માનનેવાલે સ્ત્રીપુરુષો કી આવસ્યકતા હૈ; અભી તા નીચ જાતિ તક કે રાગિયાં કો દૂંઢ દૂંઢ કર ઉનકી શુદ્રુષા કરતેવાલે ડાક્ટરાં તથા સેવિકાએાં (નર્સ) કી આવશ્યકતા હૈ; અભી તા સેર મેં તાલા-ભાર ભી કામ નહીં હુચ્યા. અભી તાે ખહુત કુછ કાર્ય કરના હૈ.

મેં કુછ કાર્યવશ નાસિક ગયા થા. વહાં સાર્વજનિક તથા ધાર્મિક સંસ્થા કૌન કૌન સી હૈં યહ પૂછા તા માલૂમ હુઆ કિ કાઢ સે દુઃખિત રાગિયાં કા ભી એક આશ્રમ હૈ. મેંને જા કર ઉસકા દેખા તા બહુત હી આનંદત હુઆ. મુઝે આનંદ ઇસ લિયે હુઆ કિ પરાપકાર કે લિયે જીવન ખિતાનેવાલે અનેક પ્રાહ્યુયાં કા પરમેશ્વર ઉત્પન્ન કરતા હૈ, ઐસે એક પ્રાહ્યુ સે મેરી જાન પહચાન હુઇ વહ મનુષ્ય જિસકા કિ હમ વિદ્રાન કહતે હૈં ન થા. ઉસકે પહરાવ સે વહ નીચ વર્ષા કા માલૂમ હોતા થા, પરંતુ ઉસકા ધાર્મિક જીવન બહુત ઉચ્ચ શ્રેષ્યુ કા

ત્રાત હેાતા થા. વહ આશ્રમ કી રક્ષા કરનેવાલા પંદ્રહ રૂપયે માસિક કા એક દેશી ઇસાઇ થા. પાઠકવૃંદ! ઉસકે સાથ મૈંને પ મિનિટ તક વાર્તાલાપ કિયા તો ઐસા માલૂમ હુઆ કિ વહ દૈવી પ્રકૃતિ કા મનુંષ્ય હૈ. સાધારણ દૃષ્ટિ સે વહ ગરીખ હેાને પર બી વહ ઉદાર વિચારાં મેં અમીર થા. આપ લાગ ઐસે સંક્રીર્ણ હૃદય કે ન હાંગે જો માન લા કિ પરમાત્મા કા કેવલ હિંદુ હી પ્યારે હૈં, ઔર જાતિ કે મનુષ્ય પ્યારે નહીં હૈં.

ધન આશ્રમ મેં કાઢ રાગ સે દુઃખિત ૩૬ પુરુષ વ ૪૦ સ્ત્રિયો ઔર એક વર્ષ કી એક લડકી શી. પુરુષ તથા સ્ત્રિયો કે રહતે કે રચાન અલગ અલગ થે. સબકે અલગ અલગ રહતે તથા રસોઇ કરતે કી કાઢિરયાં થી, બાડે કે બીચ મેં એક છોડા સા બગીચા થા. સ્થાન ખહુત હી સ્વચ્છ, સુંદર તથા ચિત્તાકર્ષક થા. બગીચે કે એક તરફ પુરુષો કા ઔર દ્વસરી એાર સ્ત્રિયો કા અસ્ય-તાલ થા. કંપાઉં કે મેં એક ગિર્જા ઔર એક રહ્યક કા ઘર થા. મેં સાયંકાલ કે સમય ગયા થા. ઉસ સમય સબ લાગ બાજન કર કે નિશ્વિત બેઠે થે. સ્ત્રિયો કે ઝુંડ મેં દા સ્ત્રિયો ઇશ્વર કે લજન ગા રહીં થીં ઔર શેષ સુન રહીં થીં. ગીતો મેં ઈસા મસીહ ને કયા કયા કપ્ટ મનુઓો કે લિયે સહે ઇન બાતો કા વર્ષાન થા. મેં ઇસાઇ ન થા તથા વહે ગાયન મેરી માતૃભાષા મેં બી ન થા તો બી ઉસને મેરે હદય પર બહુત પ્રસાવ કિયા.

આશ્રમ કા રક્ષક મુઝકા સભ ખાતે ખતાતા જાતા યા. મૈંને ઉસે ઉસ રાગ સે મુક્ત દેખ કર પ્રશ્ન કિયા કિ 'ક્યા આપકા ઇસ રાગ કે ચેંપ લગને કા ભય નહીં હૈં?' ઉસને ઉત્તર દિયા કિ પ્રભુ કે કામ મેં—પ્રભું જો સબકે અંતઃકરણું મેં વાસ કરતા હૈં ઉસકી આજ્ઞાપાલન મેં—ભય કિસ ખાત કા? જખ મેંને ઉસકી ઉદાર સુદ્ધિ કા ખખાન કિયા તખ ઉસને લજ્જિત હૈા કર કહા કિ જખ કાઇ મેરી પ્રશંસા કરતા હૈં તખ મેરે મન મેં બડા ઉદ્દેગ હૈાતા હૈ. શીધતા સે યહ કહ કર વહ પુરુષોં કે સાથ પ્રાર્થના કરને કે લિયે, આજ્ઞા માંગ કર, ચલા ગયા. અપને દેશ કે સુશિક્ષિતોં મેં, સમાજ કે નેતાઓં મેં, જાતિયોં કે અત્રગણ્ય પુરુષોં મેં ઐસી નમ્રતાં, ઐસા સેવાલાવ, ઐસી અબેદસુદ્ધ હેા જાય તો ઉસ દીન દેશ કે લાગ્યોદય હોને મેં ક્યા શંકા હૈ?

યહ આશ્રમ કિસને ખનવાયા? કિસડા એાર સે ઇસિકા પ્રખંધ હોતા હૈં? કેવલ ઇસાઇ ધર્મ પ્રસરિત કરને કે હી લિયે ખનવાયા ગયા હૈં કયા? ઐસે પ્રશ્ન સહજ હી મન મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં. ઇન પ્રશ્નોં કે ઉત્તર સે જ્ઞાત હોતા હૈં કિ એક 'મિશન–ડુ-લેપરસ' અર્થાત કુષ્ટરોગિયાં સે સંખંધ રખનેવાલી એક સંસ્થા હૈં વહી ઇસિકા પ્રખંધ કરતી હૈં. ઉસકા મુખ્ય આફિસ સ્કાટલેન્ડ કે એડિનખરા નામક નગર મેં હૈ. ઔર દૂસરા લંડન તથા ઉલ્લીન નગર મેં હૈ. ઉસ મિશન કે ઉદ્દેશ્ય નિમ્નલિખિત હૈં:—

- (ક) કુષ્ટ રાગ કે રાગિયાં કા ઇસાઇ ધર્મ કા ઉપદેશ દેવા.
- (ખ) ઉત્તકા અસજ્ઞ વેદના કમ કરતે કે લિયે ઔષધિયો કા પ્રભ'ધ કરતા.
- (ગ) ઉનકે જીવન કી આવશ્યકતાએાં કા પૂરા કરના.
- (ધ) કુષ્ટ રાગ સે દુઃખિયાં કે બાલકાં કો ઉત્તકે માતા પિતા સે પૃથક રખ ઉત્તકાે ઉસ રાગ કે ચેપ સે બચાના.

ઇન ઉદ્દેશ્યાં કા પૂરા કરતે કે લિયે મિશન કી એાર સે આશ્રમ સ્થાપિત કર તથા આવ-સ્યકતાનુસાર ધન વ્યય કે લિયે દે કર કેવલ દેખભાલ હી કે લિયે દૂસરે મિશનોં કા ભી સૌંપ દેતે હૈં. ઉસ મિશન કા સબ વ્યય શ્રેટ બ્રિટન ઔર આયલે કે કે મુખ્ય મુખ્ય નગરાં મેં સે તથા અન્ય દેશાં મેં સે ચંદા કર કામ મેં લાતે હૈં. સન્ ૧૯૧૩ ઇસ્વી મેં ઇસ પ્રકાર કુલ ર. ૯૪,૦૦૦ ભિક્ષા માંગ કર ઇકઠ્ઠે કિયે ગયે થે. ઇસકે સિવાય જિન જિન નગરાં મેં મિશન કી સંસ્થાયે હૈં વહાં કે રાજ્યાં કી એાર સે સહાયતારૂપ ૧,૩૬,૦૦૦ રૂપયે મિલે થે. કુલ વ્યય ૫,૪૫,૦૦૦ રુપિયા હુઆ થા.

અખ હમ યહ ખતલાના ચાહતે હૈં કિ ઇસ મિશન કી સંસ્થાયે કહાં કહાં પર હૈં? કિતને રાગિયાં કા આશ્રય દેતી હૈં ! કિતને રાગિયાં કે ખાલકાં કા ઇસ લયંકર રાગ સે ખચાતી હૈં ! પહેલે ઇસ મિશન કા નામ 'હિંદ્રસ્થાન ઔર પૂર્વ દેશાં કે કુષ્ટરાગ સે પીડિત રાગિયાં કા મિશન' થા. ગત વર્ષ મેં સેવા કા કાર્ય પૃથ્વી કે અન્યાન્ય દેશાં મેં ફૈલાને કે ઉદ્દેશ્ય સે મિશન કા સંક્ષિપ્ત નામ 'કાઢ સે પીડિત રાંગિયાં કા મિશન' રખ દિયા. ગત વર્ષ મેં ઇસકા વિશાલ ક્ષેત્ર મધ્ય અદ્દીકા, ડચ ગયાના, દક્ષિણ અમરીકા તથા ઇરાન દેશ મેં ઉસ રાંગ સે પીડિત રાંગિયાં કે સેવાર્થ પહુંચાયા ગયા થા.

ભારતવર્ષ મેં ઇસ મિશન ને અપને કુંડ સે ૩૯ સ્થાનાં મેં આશ્રમ ખનવાયે હૈં ઔર

ઉતકા વ્યય વહ સ્વયં હી ચલા રહા હૈ.

કિન કિન પ્રાંતાં કે કિન કિન નગરાં મેં કિતને રાગિયાં કાે ઇસસે લાભ પહુંચ રહા હૈ ઉનકા વ્યૌરા નિચ્નલિખિત હૈઃ—

અ'અઇ-બેલગાંવ ૧૮, મીરજ ૬૩, નાસિક ૯૨, પોલાદપુર ૧૪૭, પૂના ૭૫, પુર્ક ૯૭, શાલાપુર પર=૫૪૪

બંગાલ–આસનસોલ ૧૩૫, બાંકુડા ૧૩૬, રાનીગંજ ૨૮૬=૫૫૭

મદરાસ–અલેખી ૩૯, કાલીકેટ ૯૮, રામચંદ્રપુર ૧૧૨, મડૂરા ૯, મંગલાેર ૨૦, નેપુર ૫૦, સેલર ૭૦, વિજિયાનગરમ ૧૧=૪૦૯

ભિહાર ઉડીસા-ભાગલપુર ૧૩૫, **લે**ાલટડગ ૨૦, મુજક્રરપુર ૬૦, પુરૂલિયા ૭૧૪=૯૨૯

પ્રજ્ઞા-માંડલા ૧૫૮, મુલમીન ૫૬=૨૧૪

પંજાબ-બાબલલખન ૨૫, રાવલપિંડી ૧૬૪, સપાદ્વ ૯૫, તરનતારન ૧૮૨=૪૬૬.

મધ્યપ્રાંત-ચંપા ૧૬૪, ચંદખુરી ૪૧૨, ધમતરી ૧૩૯, કાઢારા ૪૫, મુંગેલી ૯૪, પટપાડા ૨૬=૮૮૦

સાંચુક્ત પ્રાંત-ચાંદગ ૬૮, મેરઠ ૪૫, નૈની ૨૬૮, રુડકી ૫૯=૪૪૦ મધ્યભારત-ધાર ૨૫.

સર્વ પ્રાંતાં સે અધિક સંખ્યા વિહાર ઉડીસા કે આશ્રમોં મેં હૈ, જહાં કી કુલ સંખ્યા ૯૨૯ હૈ. વહાં કેવલ પુરલિયા કે હી આશ્રમ મેં ૭૧૪ રાગી રહતે હૈં. દિતીય નંભર મધ્યપ્રાંત કા હૈ, જિસમેં કિ ચંદખુરી કે હી આશ્રમ મેં ૪૧૨ રાગિયાં કા આશ્રય મિલતા હૈ. પાઠક ! એકાદિ કાઢી કા ભિક્ષા કે લિયે સડક પર બૈઠા હુઆ દેખ કર આપકા કિતની ઘૃણા આતી હૈ? તથા આપ કિતની દૂર ઉસસે હટ કર ચલતે હૈં? જિનકે દારા એસે સૈકડાં રાગિયાં કી જહાં રાતિ-દિવસ સેવા હોતી હૈ, અનજલ વસ્ત્રાદિ દિયે જાતે હૈં તથા નિયમિત રીતિ સે ધર્માશક્ષા પ્રતિદિવસ મિલતી હૈ વે કિતની પ્રશંસા કે યાગ્ય હૈં? ઔર ઇશ્વર કા કિતના આશીર્વાદ વે પ્રાપ્ત કરતે હોંગે?

આપસે એક રાગી કા સેવા તા દૂર રહી, એક રાગી કે આરાગ્યાર્થ વ્યય હોનેવાલે ૭૫) રા. વાર્ષિક બી ન દિયે જાવેંગે? કદાચિત આપ કહિયેગા કિ યે તા ઇસાઇ મત ફૈલાને કે લિયે યહ કામ કર રહે હૈં. ઇસ પર મેં કેવલ ઇતના હી કદ્રંગા કિ જખ પરધર્મી લાગ આપકે દીન દુઃખિત જનોં કે લિયે ઇતના કષ્ટ સહન કરતે હૈં ઔર વ્યય કરતે હૈં તા આપકા દિશાહાત કર્તવ્ય હૈ કિ ઇનકા સેવા કરેં. જિનકા સંસાર મેં સખ તિરસ્કાર કરતે હૈં, ઉનકે પાસ બૈઠ કર મધુર સ્વર મેં ધર્મોપદેશ કરના ઔર લજનગાયન કરના, ઔર ઉનકે જીવનરપી નિર્જલ અરણ્ય મેં ઉનકા મધુર અમૃત-વચન સે સંતાબ દેના કયા કૃષ્ઠ કમ પ્રશ્નાંસા કા બાત હૈ ! વિદેશી ઔર વિધર્મા ઇસાઇ લાગ યદિ ઐસે આશ્રમ સ્થાપિત કરેં તા ક્યા ભારતીય મનુ- ખ્યાં કા કર્તવ્ય ઐસી સંસ્થા સ્થાપિત કરને કા નહીં હૈ ! ઇશ્વર ને પરાપકાર કા કિસી વિશેષ્મ મત કે લોગો કા હી ઠેકા નહીં દિયા હૈ. મનુષ્યમાત્ર કા યહ કર્તવ્ય કાર્ય હૈ કિ વહ દીન- દઃખિયાં ઔ કી સહાયતા કરે.

્રે ઇસ મિશન કે આશ્રમ ચીન, જાપાન, કારિયા, ફિલિપ્પાઇન દ્રીપ, ડચ ગયાના, મધ્ય અદિકા

ઈત્યાદિ પ્રદેશાં મેં હૈં, પરંતુ વે ભારતવર્ષ સે બહુત કમ સંખ્યા મેં હૈં:

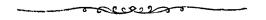
કુલ આશ્રમાં કી સંખ્યા ૫૦ હૈ, જિનમેં કુલ ૪૮૫૨ રાગી અપના ક્ષ્ટમય જીવન બિતાતે હૈં.

અપને આશ્રમોં કે સિવા અન્ય આશ્રમોં કે ધન સે મહાયતા દેને કા બી કામ યહ મિશન કરતા હૈ, ઔર ઇસ પ્રકાર ભારતવર્ષ ઔર અન્ય દેશો કા ૩૬ સંસ્થાએ કે સહા-યતા દેતા હૈ, જિસસે ૬૭૦૦૦ રાગિયાં કા ઔષધિ આદિ કા પ્રબંધ હૈાતા હૈ. ખંબઈ પ્રાંત કે માટુંગા નગર કે આશ્રમ કા યહ મિશન ૩૬૦) રા. કા સહાયતા દેતા હૈ. માટુંગા કે આશ્રમ મેં ૩૫૦ રાગી રહતે હૈં. ઉસકા વ્યય બંબઇ મ્યૂનિસિપૈલિટી ઔર બંબઈ સરકાર ઔક મ્યૂનિસિપલ કમિશ્તર કે એકત્રિત કંડ કે વ્યાજ સે ચલતા હૈ.

સન્ ૧૮૭૪ ઇ૦ મેં ઇસ મિશન ને પંજાબપ્રાંત કે અમ્બાલે નગર મેં થાંડે સે રામિયાં સે યહ સંસ્થા આરંભ કી થી. આજ ઇસ સંસ્થા કા સ્થાપિત હુએ ૪૦ વર્ષ હા ગયે. ઉસકા સ્થાપક વી. ખેલી નામ કા એક સદ્દગૃહસ્થ હૈ. વહ અબ બી વૃદ્ધાવસ્થા મેં સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ કા કાર્યો કરતા હૈ. ઇતના હી નહીં ગત વર્ષ ઉસને ઔર ઉસકી પત્ની ને ચીન, જાપાન, કારિયા ઇસાદિ દેશાં મેં ભ્રમણ કિયા થા. જિસ મનુષ્ય ને અપને જીવન મેં ઇતને મહાન્ પરાપકાર કી સંસ્થા કા સ્થાપિત કર વિદેશોં મેં ઉસકા પ્રસરિત કિયા વહ ધન્ય હૈ.

સન્ ૧૯૧૧ કી રિપોર્ટ સે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ સમસ્ત ભારતવર્ષ મે' ઇસ રાગ સે પીડિત રાગિયાં કી સંખ્યા ૧,૦૯૦૦૦ થી. યહ સંખ્યા ઠીક સંખ્યા સે કુછ કમ હૈ. ઇસકા કારણ યહ હૈ કિ લાગ ઇસ રાગ કા પ્રારંભ મેં છિપાને કા યત્ન કરતે હૈં. વીસ વર્ષ તક કે રાગિયાં કી સંખ્યા ૯૨૫૫ થી ઔર ૨૦ સે ૪૦ વર્ષ તક કી અવસ્થાવાલાં કી સંખ્યા ૪૨,૦૦૦ થી. કિતને હી લાગ તા યહ સમઝતે હૈં કિ યહ રાગ અસાધ્ય હૈ. ઇસકે રાકને કા કેવલ એક યહી ઉપાય હૈ કિ રાગી કા જનસમૂહ સે અલગ રખના તથા ઉસકા સંસર્ગ ન્યૂન કરના બડે બડે નગરાં મેં ઐસે બીખ માંગનેવાલે રાગિયાં કે લિયે કાન્ન ખન ગયે હૈં; પર વે બહુત નર્મા સે કામ મેં લાયે જાતે હૈં. ઐસે રાગી સ્ત્રીપુરુષાં કી સંતાનાં કા ઉનકે માતાપિતા સે પૃથક્ ૨ખના ઉચિત હૈ. યહ રાગ પૈતૃક નહીં હૈ, ઇસ લિયે અચપન હી સે બાલકાં કા ઉનકે માતાપિતા સે પૃથક્ ૨ખના ઉચિત હૈ. યહ રાગ પૈતૃક નહીં હૈ, ઇસ લિયે અચપન હી સે બાલકાં કા ઉનકે માતાપિતા સે એક મનુષ્ય કે રાગી હોતે સે સભ મનુષ્ય રાગી નહીં દિખાઇ દેંગે. ઇસ મિશન કી એાર સે ઇસ પ્રકાર ૫૫૦ રાગી માબાપાં કે બાલક પૃથક્ રકખે જાતે હૈં ઔર વે બડે હા કર અપના નિર્વાહ સ્વયં કરને લગ જાતે હૈં.

મૈં ઇધિર સે કેવલ યહી પ્રાર્થના કરતા હુઆ કિ હમારે દેશ મેં ભી ઐસે મતુષ્ય ઉત્પન્ન હોં જો ઇસ પ્રકાર કે રાગિયાં ઔર દુઃખિયાં કી સેવા કરના અપના કર્તવ્ય સમઝે તથા હમારે ધની ભાઈ અપને દ્રવ્ય કા ઐસે નિષ્કામ સેવા કે કાર્ય્યાં મેં ઉપયાગ કરના સીખેં અપને લેખ કા સમાપ્ત કરતા દ્વં. * ("સ્વદેશખાંધવ"ના એક અંકમાંથી)

^{*}અર્થાત્ 'કષ્ટ મેં કૃંસે હુએ મતુષ્યોં કા દુઃખ સે મુક્ત કરના, માર્ગ' સે ભૂલે હુએ મતુષ્યો કા માર્ગ' પર ચલાના, ભૂગોં કા અપની રાટી મેં સે ભાગ દેના, ઇસસે અપના હી હિત હોતા હૈ; ક્યોકિ વિરાટરૂપ ઈશ્વર કે શરીર કે હમ સબ અંગ માત્ર હૈં.

१२७-समाजसेवामां तको-भारत में कोढियों की समस्या

બાઁગલા કે સ્વાસ્થ્યસમાચાર-પત્ર મેં શ્રી. શ્રીશચાંદ્ર ગાેસ્વામી તે ઇસ સંખંધ મેં એક તથ્ય-પૂર્ણ લેખ લિખા હૈ. યહ રાગ જૈસા ભયાનક ઔર દુઃસાધ્ય હૈ, સા કિસીસે છિપા નહીં. સર્વસાધારણ કાે ઇસ વિષય કી જાનકારી હાેને કી ખડી આવશ્યકતા હૈ, જિસમેં વે ઇસ રાેગ *ક*ી ભયાનકતા કા અનુભવ કર ઉસકા વિસ્તાર ક્રમ કરને કી એાર ધ્યાન દેં. હમ યહાઁ પર ઉક્રત ક્ષેખ કી જાનનેયોગ્ય બાતેં દેતે હૈં. સન ૧૯૧૧ કી મકુમશુમારી કી રિપોર્ટ સે જ્ઞાત હોતા હૈ કિ ભારત મેં કુલ કેહિયોં કી સંખ્યા ૧,૦૯,૦૪૪ હૈ. ઉસકે બાદ સન્ ૧૯૨૧ કી. મ દેમશુમારી મેં દેખા ગયા કિ ઉક્ત સંખ્યા ઘટ કર ૧,૦૨,૫૧૩ રહ ગઇ. 'ફ્રેંક એાલ્ડરી ઇવ' સાહળ *ને હિસાળ લગા કર ખતલાયા હૈ કિ ભારત કી જનસંખ્યા* મેં પ્રત્યેક *લક્ષ મતુ*ષ્યાં મેં ૩૨ કાઢી હૈં.વેદ મેં ભી કષ્ટ–રાગ કા ઉલ્લેખ હૈ. હિંદુઓં કા વિશ્વાસ હૈ કિ યહ રાગ પૂર્વજન્મ કે મહાપાતકી હૈાતે કા ચિહુન હૈ. ખાઇખિલ મેં ઇસા ને કહા હૈ—ક્લિન્સ ધી લેપર્સ: ત્રીક-ભાષા મેં લેપ્ર શબ્દ ચર્મ-રાગ કે સૂચક 'ટરાથ' શબ્દ કે બદલે પ્રયુક્ત હોતા થા. અરિ-રટાટલ (અરસ્ત્ર) તે ઇરવી સન્ સે ૩૪૫ વર્ષ પૂર્વ કુષ્ટ-રાગ કા વર્ણન કિયા હૈ, ઔર ગેલન (૮૦ એ. ડી.) જર્મની મેં ઇસ વ્યાધિ કે હોતે કી ખાત લિખી હૈ. પુરાતત્ત્વ કે જાનનેવાલે . પંડિતાં કા કહના હૈં કિ યહ રાેગ આક્રિકા સે ચાેરપ મેં ઔર બાદ કાે અમેરિકા મેં ફૈલા હૈ. સારે બ્રિટિશ સામ્રાજ્ય મેં ૩૦ લાખ કાઢી હૈં. ઉનમેં દાે લાખ કે લગભગ ભારત મેં, ૮ લાખ કે લગભગ અંગ્રેજો કે અધિકૃત આદ્રિકા કે પ્રદેશોં મેં ઔર બાકી સિંહલ, મારિશસ, ફિછ આદિ દ્વીપાં મેં હૈં. સમગ્ર ઇંગ્લેંડ મેં કેવલ ૫૦ કાઢી હૈં. સન્ ૧૯૨૦ મેં આઇસલેન્ડ મેં ૬૭ આદમી ઈસ રાગ સે પીડિત પાએ ગએ થે. તાર્વે મેં કુલ ૧૪૦ થે. સંપૂર્ણ રસ-સામ્રાજ્ય મેં ૩,૦૦૦ સે અધિક ન થે. સબસે અધિક કોડી શાયદ રપેન મેં હી હૈં. વહાં કી સન્ ૧૯૦૪ કી મઈમશુમારી કે અનુસાર વહાં પરર કાેઢી થે ઔર હમારે ભારત મેં ર લાખ હેં. સન્ ૧૯૨૧ મેં પ્રત્યેક લાખ આદમિયાં મેં બર્મા મેં ૭૪, આસામ મેં ૫૬, મધ્યપ્રદેશ મેં ૫૦, મદરાસ મેં ૩৬, બંબઈ મે' ૩૬, બંગાલ મેં ૩૩; બિહાર મેં ૩૨, યૂ૦ પી૦ મેં ૨૭, પંજાબ ઔર દિલ્હી મેં ૧૧ ઔર પશ્ચિમાત્તર સીમા-પ્રાંત મેં ૯ ક્રાહિયાં કા ઔસત થા. યહ તેા હુઆ બ્રિટિશ– ભારત કા હિસાબ: અબ દેશી રાજ્યાં કા હિસાબ લીજિયે—પ્રત્યેક લાખ આદમિયાં મેં ટાવન-કાર મેં પવ, કાચીન મેં ૪૮, કાશ્મીર મેં ૪૬, હૈદરાખાદ મેં ૩૪, બરાદા મેં ૨૬, ગ્વાલિયર મેં ૧૫, મૈસૂર મેં ૫, રાજપૂતાને ઔર અજમેર મેં ૪ રાગિયાં કા ઔસત હૈ. **પૃથ**ક્કીકરણ (સેગ્રીગેશન), ચિકિત્સા ઔર રાેગ કે પ્રસાર કાે રાેકને (એરેસ્ટ એાક ઇનફેક્શન) કા વ્યવસ્થા હ્યાને સે ઇસ રાેગ કી બાઢ રૂકતી હૈ. સન્ ૧૮૯૦–૯૫ મેં હવાઇ દ્વીપ–પુંજ (હવાઇ આઇક્ષેંડ) મેં પ્રી હજાર મેં ૧૧ કાેઢી થે, લેકિન ઉન્હેં જનતા સે અલગ ૨ખને કા ક્લ યહ**ુ**આ કિ સન્ ૧૯૧૧–૧૫ મેં પી હજાર મેં ૩ હી આદમી કાેઢી રહ ગએ હૈં. ભારત મેં અગર ર લાખ કાેઢી હૈં યહ માન લિયા જાય તાે ઉનમેં કેવલ ૯૦૦૦ કા હી ચિકાત્સા કા વ્યવસ્થા હાે રહી હૈ. સખ મિલાકર ભારત મેં ૭૩ ઐસી સંસ્થાએ હૈં, જિનમેં કાઢિયાં કી ચિકિત્સા હા રહી હૈ. સ્મીર, ઉતમે કેવલ ૭,૩૧૧ હી રાગી હૈં. નીચે ઐસી સંસ્થાઓ કા હિસાળ દિયા જાતા હૈ—

પ્રાંત ચિકિત્સા∹આશ્રમ રાગિયાં કી સ'ખ્યા પ્રાંત ચિકિત્સા-અાત્રમ રાગિયાંકી સંખ્યા યૂ૦ પી૦ 98 મદરાસ <u> બિહાર–ઉડીસા</u> 9,322 બર્મા યપદ **ખ**ંગાલ 3 486 આસામ 46 મધ્યપ્રદેશ ٤ 9393 પંજાય અ બઇ પ 98 ૧,૦૯૧

અભી રાગિયાં કી સંખ્યા કા દેખતે ભારત મેં કુષ્ટ-ચિકિત્સા કે આશ્રમ બહુત કમ હૈં.

× × × × ("માધુરી"ના એક અંકમાંથી)

×

१२८-बाइबलनो प्रचार-"काम करवुं" ते आनुंज नाम!

લંડનમાં 'બ્રિટિશ એન્ડ ફાેરેન બાઇબલ સાેસાઇડી' નામની એક પુરાણી સંસ્થા છે. તેતા ઉદ્દેશ અંગ્રેજી સામ્રાજ્ય તથા બીજા દેશામાં બાઇબલના પ્રચાર કરવાના છે. હાલમાં તેના ૧૨૦ મા અહેવાલ પ્રસિદ્ધ થયા છે. તે ઉપરથી તેના વિરાટ્ આયાેજન વિષે ઘણુંજ જાણવાનું મળે છે. વાચકાેના પરિચય માટે તેની કેટલીક વિગત અગ્રે રજી કરીએ છીએ.

આ સંસ્થાની સ્થાપના સન ૧૮૦૪માં થઇ હતી. ત્યારથી તેણે બાઇબલની ૩૪,૫૦,૦૦,૦૦૦ પ્રતો છાપીને પ્રસિદ્ધ કરી છે. અહેવાલ ઉપરથી જણાય છે કે, આ સંસ્થા હવે ૫લ ભાષાઓમાં બાઇબલ પ્રસિદ્ધ કરવા લાગી છે. તેમાં તેના આઠ ભાષાના અનુવાદોના વધારા તો છેલા બાર માસમાં થયેલા છે. તેમના સૂચિપત્રમાં આગલા બાઇબલની સંખ્યા ૧૩૦ અને નવા બાઇબલની ૧૩૮ છે. તેની નવી આવૃત્તિઓમાં ત્રણ આદ્રિકા માટે છે; ઇરીગ્વી, ચાવી અને ઉમ્બન્દ; ખે યૂરાપવાસીઓ કાર્સિકન અને લટગેલીઅન–ને માટે; એક દક્ષિણસમુદ્રના ફ્લારિડા ટાપુઓને માટે; એક ચીનના નાસૂ નામના આદિનિવાસીઓ માટે અને એક દક્ષિણઅમેરિકાના મકૂચી નામના ઇડિયનાને માટે છે.

ઇરીગ્વી અને ચાવી ભાષાએ આદિકા અને નાયગેરિયાના પ્રદેશમાં બાલાય છે. એ દેશમાં સો ઉપર તા ભાષાએ છે. ઉમ્બન્દ્ર અંગાલામાં બાલાય છે. આ બન્દુ–ભાષા છે. લટવેલીઅન ભાષા બાલનારા લટવિયાના દક્ષિણપૂર્વ ભાગમાં રહે છે. તેમની સંખ્યા છ લાખ છે. મકૃચી ભાષા બ્રિટિશ ગિયાનામાં બાલાય છે.

ખાઇખલ અથવા તેના અમુક લાગાના અનુવાદ અંગ્રેજી સામ્રાન્યમાં ખાલાતી ૩૬૬ લાષા-ઓમાં થઇ ચૂક્યા છે. તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે:—યૂરાપ ૯, એશિયા ૧૪, લારતવર્ષ ૧૦૨, આદ્રિકા ૧૪૩, અમેરિકા ૨૫ અને ઑક્ટ્રેલિયા અને ઓશાનિયા હર. અહેવાલના વર્ષમાં ૮૫, ૪૦, ૯૦૧ પ્રતા છપાઈ. તેમાં ૭,૦૦,૦૦૦ યૂરાપનાં લિન્ન લિન્ન લેટીન રાષ્ટ્રામાં, ૧,૭૮,૦૦૦ મધ્ય યૂરાપની જર્મન અને સ્લાવ જાતિઓમાં; ૨,૧૧,૦૦૦ દક્ષિણપૂર્વના યૂરાપમાં, ૨,૬૬૦૦૦ દક્ષિણઅમેરિકામાં, ૩,૫૦,૦૦૦ કેનેડા અને ન્યૂકાઉંડકોંડમાં, ૯,૦૨,૦૦૦ ભારત અને લંકામાં, ૮,૧૨,૦૦૦ જાપાન સામ્રાન્યમાં અને ૧૦,૦૦,૦૦૦ ચીનમાં પ્રચારવામાં આવી છે. સાવિયટ પ્રજાસત્તાકનાં દ્વાર આ સંસ્થા માટે ખંધ રક્ષાં છે. યુદ્ધ પહેલાં ૫ લાખ પ્રત રશિયામાં વેચાઇ હતી. પરંતુ ૧૯૨૩ માં રશિયન ભાષાની માત્ર ૧૮૦૦ પ્રતા ઉત્તરપૂર્વની યૂરાપીયન એજન્સીમાં વેચાઇ હતી. રશિયામાં પ્રવેશ કરવાના તેમના સધળા પ્રયત્ના નિષ્ફળ ગયા છે.

આ સંસ્થાનાં પુસ્તકાનું મૂલ્ય પડતર પ્રમાણે નક્કી નથી હોતું. લોકા જેટલું મૂલ્ય આપી શકે તેમ હોય તેટલું તેનું મૂલ્ય લેવાય છે. ગારપેલની એક ગ્રાપડી ભારતવર્ષમાં અર્ધા પેન્સમાં મળશે અને એજ ગ્રીનમાં ફ પેનીમાં. જ્યાં નગદ મૂલ્ય મળતું નથી ત્યાં તેના બદલામાં કાઇ વસ્તુજ લેવાય છે. કારિયામાં ગારપેલની એક ગ્રાપડીની કિંમત તેનાથી બેવડા ગ્યનાજ જેટલી ગણાતી હતી. એક બીજા માણસે તેને બટાટાને બદલે લીધી હતી. એક ખટાટાને બદલે એક ગ્રાપડી અપાઇ હતી. ભારતવર્ષમાં એક ઇંડાને બદલે પણ એક ગ્રાપડી અપાય છે અને હજારા પ્રતો મકત પણ વહેંગાય છે.

જગતમાં ખાઈખલના પ્રચારકાર્યના એક ભાગનુંજ આ વર્ણન છે. ખરેખર આનેજ "કામ કરવું" કહેવાય છે.

("સરસ્વતી" ના એક અંકમાંથી)

१२९-काफिरिस्तान में अब भी आर्य लोग ही रहते हैं.

કાફિરિસ્તાન કા દેશ અફગાનિસ્તાન ઔર ચિત્રાલ કે બીચ મેં સ્થિત હૈ. સાઢેચૌંતીસ ઔર છત્તીસ અક્ષાંશ તથા ૭૦ ઔર ૭૧.૩૦ દેશાંતર કે બીચ કા સારા પ્રદેશ કાફિરિસ્તાન. ઇસકા ક્ષેત્રફલ પ્રાય: ૫૦૦૦ વર્ગમીલ હૈ. ઇસ પ્રદેશ કે ઉત્તર મેં બદખશાં, પૂર્વ મેં ચિત્રાલ, દક્ષિણ-પશ્ચિમ મેં ખાસ અફગાનિસ્તાન હૈ. કાફિરિસ્તાન કી સબી નિદયોં કા પાની કાબલ નદી મેં પહુંચતા હૈ. બાશગુલ નદી અધિક પ્રસિદ્ધ હૈ, જો અરાંદ્ર કે પાસ નદી મેં મિલ જતી હૈ. ઉંચે ઉંચે પહાંડ ઇન નદિયોં કી ઘાટિયોં કા અલગ કરતે હૈં. જિતને દર્ર કાફિરિસ્તાન કા બદખશાં સે મિલાતે હૈં વે સબ તીન મીલ સે અધિક હી ઉંચે હૈં. ચિત્રાલ કી ઓર જાનેવાલી સડકાં કા કુછ કમ ઉંચે દર્ર સે હા કર ગુજરના પડતા. યે દર્ર બી સરદી કે દિનાં મેં બરફ સે ઐરે ધિર જાતે હૈં કિ કાફિરિસ્તાન પ્રાયઃ ચારાં એાર સે ધિર જાતા હૈ. થર્મામીટર ૧૭ અંશ હો જાતા હૈ; મર કાફિરિસ્તાન કા દશ્ય બડા હી મનાહર રહતા હૈ.

કુછ કમ ઉંચે ઢાલ જંગલી જૈતન ઔર સિંદૂર કે પેડાં સે ઢકે રહતે હૈં. અખરાટ, શહતૃત, અંગૂર, સેબ આદિ ક્લાં કે પેડ બહુત હૈં. યે પેડ ગાવાં ઔર સડકાં પર સબ કહીં મિલતે હૈં. પ૦૦૦ સે ૯૦૦૦ પ્રુટ કી ઉંચાઇ તક દેવદાર કે પેડ પાયે જાતે હૈં. અધિક ઉંચાઇ (૧૭૦૦૦ પ્રુટ) પર જંગલી ઝાડ, કુલદાર પોદે ઔર ધાસ કી અધિકતા હૈ.

કાફિર ક્ષેાંગ આર્ય હૈં. (ઉનકા 'કાફિર' નામ મુસ્લીમ વિજેતાઓને રખ્યા હૈ) ચારાં તરફ સે ધરલામી દુનિયાં સે બિરે હોને પર ભી વે મુસલમાન નહીં ખતે. કાફિર લાગ પ્રાયઃ સિર મુડાયે રખતે હૈં, પર ઉનકી ચાેડી બડી હાેતી હૈં. અગર કાેઈ ઉનકા આદમી મુસલમાન હાે જાતે કે બાદ ફિર અપને પુરાને ધર્મ મેં આના ચાહે તા ઉસે તબ તક ચાેડી રખને કા અધિકાર નહીં હાેતા હૈ, જબ તક વહે યુદ્ધ મેં એક મુસલમાન કાે માર ન ડાલે. ઉનકી સ્ત્રિયાં ભી ખડી મજખૂત હાેતી હૈં. વે અપને સિર કે લંખે બાલાં કાે બાંધે રહતી હૈં. કાફિર લાગ અપને કુડું બ કે લાેગાં કાે બહુત પ્યાર કરતે ઔર જીવાં પર દયા રખતે હૈં. ઉનકી બકરિયાં ઔર ગાયેં ઉનેક ઇશારે સે ચલતી હૈં. યે લાેગ બહે વીર હાેતે હૈં. ઇનકી બાલુચાતુરી દેખ કર દંગ રહ જાના પડતા હૈં; ઔર દાે તીન કી ટાેલિયાં શત્રુ કે ગાંવાં મેં નિડર હાે કર ઘુસ જાતી હૈં ઔર શત્રુ કાે માર કર અપની પહાડિયાં પર લાેટ આતી હૈં.

યે લાગ દેવ, પિતર, મૂર્તિ ઔર ઋષિ-મુનિયાં કા માનતે હૈં. યે લાગ લકડી કા મૂર્તિયાં ખનાતે હૈં. ઇનેક મંદિર બડે વિશાલ હાતે હૈં. મંદિર હર ગાંવ મેં હાતે હૈં. કાફિર લાગાં કા સામાજિક સંગઠન ખડા પક્કા હૈ. અપને સમાજ કા પ્રબંધ કરને કે લિયે વે હર સાલ એક સરપંચ કા ચુનતે હૈં. ઉસકા સહાયતા દેને કે લિયે ૧ર સદસ્યાં કા પંચાયત હાતી હૈ. જો આદમી સરપંચ ચુના જતા હૈ ઉસીકા આત્રા સે સિંચાઇ કા જલ કિસાનાં કા મિલતા. અકસર કાપ્તી પાની રહતા હૈ ઔર સિંચાઇ મેં મુશ્કિલ નહીં પડતી હૈ; પર જિસ સાલ કમ ખરફ પડતી હૈ ઔર શ્રીષ્મ ઋતુ ખુશ્ક ઔર ગરમ હોતી હૈ, ઉસ સાલ ઝગડા હો જાને કા ડર રહતા હૈ, પર સરપંચ સબ ઇતજામ ઠીક ઠીક કર દેતા હૈ. ઉરીર હી નહેરાં કા મરમ્મત બી કરાતા હૈ. ઉરીર કા દૂસરા કામ યહ હૈ કિ સમય સે પહલે કાઇ અખરાટ ઔર અંગૂર આદિ ફસો કા ન તાડને પાવે. ઇસ નિયમ કા ભંગ કરનેવાલોં કા વહ કડા દંડ દેતા હૈ. કેવલ અતિથિ ઔર દર્શ કેલાગ ઇસ દંડ સે મુક્ત કિયે જા સકતે હૈં. ચારપર ચારી કે માલ સે ૭ યુના અધિક જીરમાના કરતા હૈ. હત્યારે કા દેશનિકાલે કા સજ દી જાતી હૈ ઔર ઉસકી સારી જાયદાદ જખ્ત કર લી જાતી હૈ. અગર દોનોં તરફ કે લોગોં ને એક એક કત્લ કિયા હો તો વે એક પશુ કી બલી ચઢાતે હૈં ઔર દેશનાં અપરાધી અપને અપને અપને અંગૂઠે કા ખૂત મેં ડૂબાતે હૈં. ઇસ પશુ કી બલી ચઢાતે હૈં ઓર દોનોં અપરાધી અપને અપને અપને સં ' વ્યર્થ કી હત્યા નહીં હતા નિ

હોતે પાતી હૈ. અગર પઠાનાં કી તરહ ખૂત કા બદલા ખૂત સે હી લિયા જાતા તેા કાફિરાં કા વંશ કબી કા નષ્ટ હાે ગયા હોતા, ઐસે ઉત્તરદાયી સરપંચ કે ચુને જાને પર લાેગ બડી ખુશી મતાતે હૈં ઓર દાવત ઉડાતે હૈં. સરપંચ પુરાહિત કા બી કામ કરતા હૈ.

કાફિર લોગ ખદ્દર કે કપડે પસંદ કરતે હૈં. ઉનકા પાજમા છોટા ઔર ઢીલા હોતા હૈ. યદિ કરતા ન બી હુઆ તો વે ઉસકે ઉપર ખકરી કી ખાલ કા કોટ હી પહન લેવે હૈં. અકસર વે સિર ખુલા રખતે હૈં ઔર કિસી ઉત્સવ મેં બાહર જાતેપર હી પૂરે કપડે પહનતે હૈં. વે લોગ સરદી કા વીરતા સે મુકાબલા કરતે હૈં. બરફ પર નંગે પાંવ હી ચલતે હૈં, ઉનકી સ્ત્રિયાં બી સીધે સાદે કપડે પહનતી હૈ, વે બહુત દિતાં તક એક હી કપડા પહને રહતી હૈં. ઇસી લિયે ઉત્તેક કપડે અકસર ફટે ઔર મેલે હોતે હૈં. યહાં કે લાગો કા મુખ્ય બાજન ચના હૈ. વૈસે વે જો, ગેદ્રં ઔર મકઇ બી ઉગાતે હૈં. લિલ લિન્ન ઉચાઇપર લિન્ન લિન્ન ઋતુ મેં ખેતી હોતી હૈ. ઉત્તેક હલ વજન મેં હલકે હોતે હૈં. સ્ત્રિયાં ઉન્હેં અપને કંધાં પર આસાની સેલે જાતા હૈં. યહાં કો સાથે અપને કંધાં પર આસાની સેલે જાતા હૈં. યહાં કા માથે ઔર બકરિયાં બડી સુંદર હાતી હૈં; પર બેડે ઇતની અચ્છી નહી હોતી. યે લાગ અપને દેશ સે ફલ દિસાવર કા બેજા કરતે હૈં. યહાં કે સભી લાગ ધનુષ—બાલ, ભાલા ઔર બંદૂક ચલાને મેં ચતુર હોતે હૈં. યહી કારલુ હૈ કિ સબ એાર સે દુશ્મનોં સે લિરે હોને પર બી સ્વાધીન રહ સકે હૈં.

("विश्वभित्र"ना अके अंक्रमांथी)

१३०-प्राचीन हिंदू-धर्म के मिशनरियों का प्रचारकार्य

કહા જતા હૈ કિ સમ્રાટ્ અશાક કે સમય મેં ૫૦,૦૦૦ બૌ લે-મિશનરી પૃથ્વી પર સર્વત્ર ભારત કે ધર્મ કા પ્રચાર કરને કે લિયે ભારત સે ગયે. ઇન પ્રચારકાં કે અદમ્ય ઉત્સાહ કા હી કલ યહ હુઆ કિ પૃથ્વી પર કે અનેક દૂર દેશોં મેં ભારત કે ધર્મ કા અચ્છા પ્રભાવ પડા. ચીન, જપાન એવં એશિયા મેં ભારત કે દર્શનશાઓં કા પૂર્ણ પ્રભાવ દેખા જતા હૈ. મધ્ય એશિયા ઔર બૈક્ટ્રિયા મેં બી હિંદુઓં કા અધિકાંશ પ્રભાવ હૈ. પૈકેસ્ટાઇન કે એટિઓ-નામક સ્થાન મેં બી અશાક કે સ્તંભ ઔર શિલાલેખ મિલે હૈં. ઇસકે બી અનેક કારણ પાએ ગએ હૈં કિ ઇસાઇ-મત પર હિંદુધર્મ કી ગહરી છાપ પડી હૈ. શ્રીકાં ને હિંદુઓં કે સંસર્ગ મેં આ કર ઉનેક બહુત સે ભાવોં કા શ્રહણ કિયા થા. યહા તક કિ પ્લેટા કા રિપબ્લિક બી હિંદુઓં કે વિચારોં કી છાયા સે ખાલી નહીં હૈં. ચીન-દેશ મેં પિકિન કી લાઇ લોરી મેં સાત હજાર મૂલ ભારતીય શ્રંથ ઔર ઉનેક અનુવાદ ભી હૈં. પૃથ્વીભર મેં સર્વત્ર એક સમય હિંદુ-સબ્યતા કુષ્ઠ-ન-કુષ્ઠ ફૈલ ગઇ થી. ઇસકે અદ્ભુત પ્રમાણ ઇસ સમય મિલ રહે હૈં. યહ સળ પૂર્વોક્ત પ્રચારકાં કે પરિશ્રમ કા હી સુકલ હૈ; કિંતુ ઇસ સમય તા દિના કે ફેર સે ભારતીયાં કા હી ઉપદેશ દેને કા દર-દૂર કે ધર્માપારેશ ક પધારતે હૈં!

१३१-अत्यारे पण हिंदनुं गौरव सर्जावन करवा प्रचारको मोकलवानी जरूर

આજે પૂર્વના દેશાના સંગઠનની બહુ વાતા થાય છે. એશિયાનાં સર્વ રાજ્યોના એક સંધ સ્થાપવાના ભાવના પણ પ્રચલિત થઈ છે; એ જરૂર ઇચ્છવાજાંગ છે. એવા આદર્શ આપણા અસલના હિંદાઓએ પણ રાખ્યા હતા અને ભૂતકાળની ખાટી લક્તિની ધૂનમાં તણાઇ ન જઇએ તે.પણ એટલું તા કંપ્યૂલ કરવું જોઇએ કે આપણા પૂર્વજોએ એ આદર્શને અનુભવમાં મૂકવાના માર્ગ પણ તૈયાર કર્યા હતા.

બહદ હિંદ

આપણે વૃહદ્દ હિંદના નામથી ઘણાં જૂના કાળથી વાકેક છીએ. ઇ. સ. ની બારમી સદી પહેલાં એશિયાના ઘણા ભાગામાં હિંદુ રાજ્યા સ્થપાયાં હતાં. એમાંનાં મુખ્ય, શ્રી વિજય, થવ-દ્વાપ, કાંબાજદેશ અને ચંપા રાજ્ય હતાં. આ રાજ્યાને આજે આપણે અનુક્રમે, સમાત્રા જાવા, કંબાડિયા અને આનમ કહીએ છીએ. આ ઉપરાંત આજે સ્થિયામ નામથી એાળખાતા દેશમાં સુખાદય અને લવપુરી નામનાં રાજ્યા પણ તે યુગના હિંદુઓ તરક્થી સ્થાપવામાં આવ્યાં હતાં.

ઇ૦ સ૦ ના પહેલા સૈકાની શરૂઆતથા હિંદી વેપારી અને ધર્મપ્રચારકાએ આ રાજ્યોમાં વસવાટ કરવા માંડ્યા હતા. તેઓ એ દેશામાં વહાણને માર્ગે પહેાંચ્યા હતા અને ઇ૦ સ૦ ની બીજી સદી ખલાસ થાય તે પહેલાં તો તેમણે ત્યાં સંસ્થાના પણ સ્થાપી દીધાં હતાં. આ દેશા- વિષે લખતાં પ્રસિદ્ધ શ્રીક ભૂગાળશાસ્ત્રી ટાલેમી તેમને બૃહદ્દ હિંદનું નામ આપે છે અને આજે પણ ઘણા ભૂગાળશાસ્ત્રીઓ તેમને ''વિશાળ હિંદ'ના નામથી ઓળખે છે.

હિંદની અસલી કારીગરી

આ દેશાના હિંદી સંસ્થાનવાસીઓ લગભગ એક હજાર વર્ષસુધી તાં સમૃહ રીતે રહ્યા, પણ પછીથી માતૃભૂમિમાંથી મદદ ન મળવાથી તેમની પડતી થવા માંડી અને તેઓ મૂળ વતનીએ સાથે લેળાઇ ગયા. આમ છતાં તેમના સંસ્કારની નહિ ભૂસાઇ એવી છાપ તા ત્યાં રહીજ. આજે પણ ત્યાંની લવ્ય હિંદી કળાનાં રહ્યાં સહ્યાં સમરણો તે કાળના હિંદીઓની અપૂર્વ સુદ્ધિ અને મહત્તાની શાખ પૂરે છે. આ કળાને નહ થતી અટકાવવા, ડચ અને દ્રેચ પુરાતત્ત્વશાધકા ભગીરથ પ્રયત્ના કરી રહ્યા છે.

વ્યુહદ્દ હિંદના વિસ્તાર

બૃહદ્ હિંદની આ વ્યાખ્યા પૂર્વ તુર્કરતાન તથા ટીએટ, ચીન અને જાપાનને પણ કંઇક અંશે લાગુ પાડી શકાય. જે વખતે સુમાત્રા વગેરે ભાગા તરફ હિંદી સંસ્કૃતિનાં બીજ વવાતાં હતાં તેજ સમયદરિમયાન, બીજા સાહસિક હિંદીઓ આ દેશામાં પણ જઇને વસ્યા હતા. તેમણે અફઘાનીસ્તાનથી ચીનની દિવાલા સુધા મધ્યએશિયાના વેપારી માર્ગો નજીક હિંદી સંસ્થાના સ્થાપ્યાં હતાં. અલખત્ત, એ સંસ્કૃતિ પરદેશી હુમલાખારાએ નષ્ટ કરી છે, છતાં તેની નિશાનીએ યૂરાપીયન પુરાતત્ત્વસંશાધકા હવે રણના પુદેશમાંથી પ્રકાશમાં લાવી રહ્યા છે. આવી શાધખાળના ખર્ચમાં હિંદી સરકારે પાતાના ફાળા અપ્યા છે, પણ તેથી હિંદને કેઇ પણ જાતના સીધા લાભ મળ્યા નથી.

હિંદ અને ચીન વચ્ચેના સંખધ

ચીનમાં પણ િંદીઓએ મહાન કાર્ય કર્યાં હતાં. આ દેશમાં સંસ્થાન સ્થાપવાના સવાલ ઉભા થયાજ ન હતા, કારણ કે લાંકા બહુ સુધરેલા હતા. પરંતુ છુદ ધર્માના હજારા અભ્યાસીઓ સંસ્કૃત પુસ્તકા લઇ ચીન ગયા હતા અને એ પુસ્તકા ચીના લોકાની ભાષામાં ઉતારી તેમણે ચીનમાં તેના પ્રચાર કર્યો હતા. એ મહાકાર્ય ખારમી સદી પછી હિંદની પડતી શરૂ થતાં ખંધ પડયું, છતાં આજે પણ ચીનના ધર્મમઠામાં આપણા ખાપદાદાના સ્મરણાવશેષા નજરે પડે છે. સાંગઠન માટે પહેલું કર્ત્વ

પૂર્વના દેશાના જોડા**ણ માટે** હીલચાલ થાય છે ત્યારે આ બધા ઇતિહાસની વાતા આપણી શુ. ૨૧ આગળ ખડી થાય છે. એ સંગઠન અસલના હિંદાંઓની પહિત ઉપર રચાવાના સંભવ છે, એમાં જરાય શંકા નથી. આજે આપણા દેશમાં જગૃતિ આવી છે. આપણે રાષ્ટ્રનરીકે આપણા પુનરહાર કરવા માટે ઝંખીએ છીએ. આ વખતે આપણી પહેલી કરજ એ છે કે, ભૂતકાળમાં આપણે જે ગુમાવ્યું હતું તે પાછું મેળવવું જોઇએ. દરિયાપારના બીજ દેશામાં આપણા અસલના ગૌરવનાં બાકી રહેલાં ચિહ્નાનું સાચું ચિત્ર આપણે પ્રજા અગળ રજી કરવું જોઇએ. એનાથી અત્પણા દેશાના લોકોની દર્ષિ વધુ વિશાળ બનશે અને એ દર્ષિને જીવનમાં ઉતારવા તેઓને પ્રેરણા મળશે.

સંસ્કૃતિના પ્રચારકા માકલવાની જરૂર

વળી આ દેશામાં હજી જે હિંદાઓ અને હિંદા સંસ્કૃતિથી રંગાયેલી પ્રજ્ઞ વસે છે તેના સમાગમમાં આપણે આવવું જોઇએ. દાખલાતરાંકે આનમ, ચંપા, બલીટાયુ, સિયામ, કંબોડીઆના લોકો હજી પણ અસલના હિંદી ત્વિજો પાળે છે અને હિંદુ દેવદેવીઓની પૂજા કરે છે. એ દેશના રાજાઓ રાજ્યાલિયેક વખતે બ્રાહ્મણ ધર્મ ગુરુઓની મદદ લે છે. આવા સંજોગામાં આપણી એ ક્રજ છે કે, એ દેશામાં હિંદથી સંસ્કૃતિતાના પ્રચારકા માકલવા. આથી એકજ જાતના સંસ્કારવાળી પૂર્વની પ્રજામાં આપણે એકતાના પાયા નાખી શકાશું.

હિંદની અગત્યની ક્રજ

આપણી બીજી કરજ એ છે કે આ દેશામાં બાકી રહેલા હિંદુ સંસ્કૃતિના અવશેષોના આપણે જાણે હાર કરવા. કબાડ આમાં આવેલું આંગકારવત અને જવાનું બારાબદુર, દુનિયામાં આજે પણ અનુપમ કૃતિઓતરાંકે મશહુર છે. હિંદ એને માટે જરૂર મગરૂર થઇ શકે. આ અને આવાં કેટલાંક દેવળા વગેરે યુરાપીયન સંશાધિકા અધારાની બહાર લાવી રહ્યા છે. તેમના સાથે સહ-કાર કરી, આપણાં હિંદુ રમારકાનું રક્ષણ કરવું એ આપણું પણ કર્તવ્ય છે.

આપણા અને પૂર્વના પુનરુદ્ધારના આદર્શને સેવનાર નેતાએ!એ આ વાત ધ્યાનમાં લીધા સિવાય ચાલે તેમ નથી. હિંદી સંસ્કૃિથી રંગાયેલા આ પૂર્વના દેશા સાથે હિંદ એકતા સાધી

શકે તાે એશિયાના સંગઠનમાં તેણે અગત્યના હિસ્સો આપ્યા ગણાશે.

(તા. ૧–૭–૧૯૨૯ના ''હિંદુસ્થાન''માં અંગ્રેજી ઉપરથી ક્ષેખકઃ–મિલ્લાઇ ગાપાળજી દેશાઇ)

१३२-महापुरुषों के कुछ उपदेश

- —સત્યભાષણ તથા સત્ય કાર્ય સે હી મનુષ્ય નિશ્ચિત તથા સ્વતંત્ર રહ સકતા હૈ.
- —જિન્કા હૃદય પવિત્ર હાતા હૈ ઉસકા ભાષણ પ્રભાવશાલી હોતા હૈ.
- -- દા પરસ્પર શત્રુઓ કે બીચ મેં ઐસી ખાત કહ કિ યદિ વે દોનાં કબી ફિર મિત્ર દા જાય તા તુરે અપની ખાત કે લિયે ઉત્તકે આગે લજ્જિત ન હોના પડે.
- કિસી વિદ્યાવિશારદ સે લાગોં ને પૂછા કિ ઉત્તમ ભાષણ કિસે કહતે હૈં? ઉત્તર દિયા કિ જિસકા શ્રેષ્ઠ તથા વિદ્વદ્વર પસંદ કરે ઔર સાધારણ ક્ષેગ ઉસકે સમઝને મેં અસમર્થ ત રહે.
- ઉત્તમ બાત ચાહે કાેઇ બચ્ચા હી બતલાય, પરંતુ ઉસકા તુંચ્છન સમઝ; ક્યાંકિ અ**મૃલ્ય** માતી કા મૂલ્ય ઘટ નહીં જાતા, ચાહે ઉસે કિસી બચ્ચે તે હી સમુદ્ર સે નિકાલા **હે**ા.
  - -- જો બાત સત્ય કે વિપરીત પ્રતીત હોતી હૈ ઉસમેં ભય કા અંશ અવશ્ય હોતા હૈ.
- —દેવજાનિસ કલખી નામ કે એક મહાત્મા કાે કિસી તે ગાલી દી, પરંતુ ઉસતે કુષ્ઠ ઉત્તર ન દિયા. લાગા ને પૂછા કિ આપને સહન કર્યો કર લિયા ઔર ઉસે દંડ કર્યો ન દિયા? ઉત્તર દિયા કિ ઉસકે લિયે યહી દંડ ખહુત હૈ કિ ગાલી દેતા હૈ.
- —સત્ય સે બઢકર સંસાર મેં કાઇ અન્ય ધર્મ નહીં હૈ ઔર મિથ્યા ભાષણ સે બઢ કર ક્રોઇ પાપ નહીં હૈ. ઇસ લિયે સત્ય કો અર્ચન કરના મત છે.હે. —**મહિવે વેદવ્યાસ**

१३३-श्रीकृष्णाष्टमी अथवा गोकळआठम

દેખતે દેખતે આ ગયી-જન્માષ્ટમી કી વહ પુષ્યમયી તિથે આ ગયી, જિસકી આશા મેં કરાેડાં આંખે ટકટકી લગાયે હુઇ થાં. ભકતો કે હૃદય મેં ભક્તિ કા અનંત સ્ત્રોત ઉમડાનેવાલી; ગ્રાનિયાં કે હૃદય મેં જાંત કા અનંત સ્ત્રોત ઉમડાનેવાલી; ગ્રાનિયાં કે હૃદય મેં જાંત કા અશેષ આલાક પ્રજ્જવિત કરનેવાલી; મેં હાન્ધાં કે મહામાહ-તિમિર કા નાશ કરનેવાલી; અત્યાચારી, અનાચારી, અસુર-પ્રકૃતિ માનવાં કે હૃદય મેં ભય પેદા કરનેવાલી; શાંત, શિષ્ટ ઔર સાધુ-સ્વભાવ પ્રજ્જનાં કા આશા કી અભય વરદ વાણી સુનાનેવાલી ઔર અત્યાચારપીડિત આર્ત્તજનાં કે કાનાં મેં ઉનકે ત્રાણકર્ત્તા કે શુભાગમન કા સુખદ સંવાદ સુનાનેવાલી પાવન તિથિ આ ગયી. ભાદાં ભદિયારી કી વહી અધિયારી રાત આજ ફિર અપને સાથ હજારાં વર્ષ કો પુરાની-ઉસ દ્વાપર યુગ કી-સમયત પૂર્વસ્થૃતિયાં કા લપેટ લિયે આ ગઇ.

યહ સખ કુઇ આજ બી હૈ; પર વસુદેવ કહાં હૈ ? બિના વસુદેવ કે વાસુદેવ કૈસે આયે'? કહાં આય'? બિના વસુદેવ કે કૌન ઇસ અંધકારપૂર્ણ સ્ત્રિઓદા રાત્રિ કા બેંદ કર, યમુના કી અગાધ-જલરાશિ કા પાર કરેગા ! હૈ કાઇ દેવકી-જેસી માતા, જો ઉસ અનંત તેજ:પુંજ શિશુ કા ગર્ભ મેં ધારણ કરે, જો અપને બાહુબલ સે ભયકંર સે ભયંકર દાનવાં કા હંસતે— હંસતે સંહાર કર ડાલે, જો અપને જ્ઞાનબલ સે સારે સંસાર કા ચકિત વિસ્મિત કર દે, જો અપને મનાબલ સે કદિન સે કદિન અવસરાંપર બી તિનક વિચલિત ન હા, ગાઢે-સે-ગાઢે દિનાં મેં બી જિસકે અધરાં પર મંદ-મધુર સુરકાન વિરાજતા રહે, જો અનંત આત્મબલ કી વંશી ખજા, ત્રિભુવન કા અપની મુઠ્ઠી મેં કર લે ઔર જો અપને અમિત તેજ સે સહસ્તો સ્પીં કો મ્લાન કર દે?

નહીં; ન વહ વસુરેવ હૈ ન દેવકી! તળ ફિર કિસ બિરતે પર હમ ભગવાન્ કા આને કે લિયે કહેં? કિસ મુંહ સે હમ ભગવાન્ કા અવતાર લેને કે લિયે છુલાયેં? જબ તક હમ વસુદેવ હાને કા ત્યાર નહીં હાતે; જબ તક હમ સ્વયં અરંધ અત્યાચારાં કા સહન કરતે હુએ સર્વાન્તઃ કરણ સે સમસ્ત અત્યાચાર-અનાચાર ઔર વ્યલ્લિચારાં કા અંત દેખને કે અલિલાથી નહીં હોતે; જબતક હમ સમસ્ત પાપાચરણાં કા નિરાકરણ કરતે કે પ્રયાસી નહીં હોતે ઔર અપને ઉત્ત પ્રયાસ મેં હમ અપને આપકા ન્યો છાવર નહીં કર દેતે; જબતક હમ અપને નિયત કર્મ કે લિયે દહતમ સંકલ્પ કા લૌલ-વર્મ્મ ધારણ નહીં કરતે ઔર જબતક હમારી માતા ઔર અહિનો મેં સે એક બી દેવકી કી તરહ સંસાર સે સમસ્ત અત્યાચારાં કા મૂલા-છેદ કરાને કા બીડા નહીં ઉઠાતી, તબતક ભગવાન્ કા છુલાને કા-ઉન્હેં અવતરિત હોને કે લિયે કહને કા-હમેં કુછ બી અધિકાર નહીં હૈ. હમારા સારા ક્રન્દન અરણ્યરાદન કે સમાન હૈ.

જખતક હમ સચ્ચે હૃદય સે ભગવાન કા નહીં પુકારતે, જખતક અપને અંદર વસુદેવ દેવકી કા-સા મનાલાવ પૈદા નહીં કરતે; જખતક હમ અપને કર્તવ્ય-કર્માં કા પૂર્ણ કર ભગવાન્ કૃષ્ણ કી આત્રાઓ કા પાલન નહીં કરતે, તખતક લાખ સિર પીટને, રાને-ધાને, ગિડગિડાને ઔર છટપટાને સે બી વે અવતરિત નહીં હોંગે; તખતક હમારી સારી પ્રાર્થનાએ ઔર અનુનય-વિનય મૌખિક હી સમઝી જાયગી—આન્તરિક નહીં.

હંમ સ્વયં ઉનકી આજ્ઞા કા પાલન ન કરે; ઔર ચાહેં, કિ કેવલ બાતેં બના કર, ખુંશા-મદ-ખરામદ કર, રા-પીટ કર, ઉન્હેં છુલા લેં—યહ સર્વધા અસંભવ હૈ. કારી બાત બનાને સે ભગવાન નહીં આ સકતે. વે કાઇ ખુશામદ-પસંદ રાજા તો હૈ નહીં, જો હમારે મનાભાવ ઔર બાલ-મૌખિક આચરહા કે બેદ કાે ન જાને ઔર હમારી પ્રાર્થનાઓંપર પિઘલ જાયેં. વે તાે અન્તર્યામી હૈ, હમારે આંતરતમ પ્રદેશ કે કાેને-કાેને કા હાલ ઉન્હેં માલ્મ હૈ. હમારી કાેઇ બી બાત ઉનસે છિયા નહીં હૈ.

યદિ હમ વાસ્તવ મેં ઉનકે આદેશાં કા પાલન કરેં; ઉનકે બતાયે પથ કા અનુસરણુ કરેં;

ઉનકે કાર્યો કા આદર્શ માને; ઉતપર ચલતે કી ચેષ્ટા કરે ઔર તબ ઉનસે અપની સહાયતા કે લિયે પ્રાર્થના કરે; તાે કાેેેે કારણ નહીં, કિ વે હમારી કરુણ એવં સચ્ચે અંતઃકરણ કી પુકાર કાે ન સુતે.

અતએવ આવશ્યકતા હૈ, હમે ઉન કમેં કા કરને કી, જિનસે ભગવાન કા આના સંભવ હો; કેવલ જળાની જમાખર્ચ સે-કેવલ બાહ્યાડમ્બરાં સે-કામ નહીં ચલ સકતા. હમે વસુદેવ ખનના હોગા, દેવકી ખનના હોગા, અત્યાચાર-અનાચારાં ઔર વ્યભિચારાં કા અંત કરને કે લિયે અપના સર્વસ્વ અર્પણ કર દેને કા તૈયાર હોના પડેગા, તબા હમ ભગવાન કા પા સકેંગે.

(''હ્રિંદૂપંચ''ના અપ્રક્ષેખમાંથી)

१३४-आश्चर्यकारक माहितीओ

નંગ-ઘડંગ-ધર્મ-આરિટ્રયા ઔર જર્મની મેં નંગો કે મજદબ મેં એક લાખ સે અધિક સ્ત્રીપુરુષ સંમિલિત હો ચૂકે હૈં. ઇસ ધર્મ કે પ્રવર્તક કી પ્રતિજ્ઞા હૈ, કિ, વહ સમસ્ત મનુષ્યો કે જિનમેં પુલિસ બી શામિલ હૈ, નંગા રહતે કે સહર્મ કી સીમા મેં લે આવેંગે. કહાં હૈ ખાલવ્યલચારિણી શ્રીમતી મેયા મહાશયા ? નયે અપને સબ્ય પડેાસિયાં કા એાર બી તા દેખેં! બારતવર્ષ તા બદનામ કિયા હી જાતા હૈ, પરંતુ યૂરાપ કયા ઇસ અસબ્યતા મેં ભારતવર્ષ સે કઇ કદમ આગે નહીં બઢ ગયા હૈ?

વિવાહ પ્રથા—તિખત (તિખેટ) મેં વિવાહ પ્રથાએ તીન પ્રકાર કી હૈં. ૧–એક પુરુષ કા એક સ્ત્રી કે સાથ, ર–એક પુરુષ કા અનેક સ્ત્રિયો કે સાથ, ૩–એક સ્ત્રી કા અનેક પુરુષો કે સાથ. તીસરી પ્રથા બહુત પ્રચલિત હૈ. જિસ પરિવાર કા બડા ભાઇ વિવાહ કર લેતા હૈ તા ઉસકી પત્ની કે છોટે ભાઇ બી પત્ની રૂપ મેં ઝહણ કર લેતે હૈં. પરંતુ યદિ છોટા ભાઇ વિવાહ કરે, તો બડા ભાઇ ઐસા નહીં કરતા.

વનસ્પતિ દૂધ—અમેરિકા કા મેલ-યુનિવર્સિટી કે પ્રાફેસર સૈમ્યુઅલ જે રેકર્ડ હાલ મેં મધ્ય અમેરિકા કે ગ્વેટીમાલા નામક દેશ મેં ગએ થે. વહાં ઉન્હોંને દેખા કિ એક પ્રકાર કે પેડ કા રસ દેખને ઔર સ્વાદ મેં બિલકુલ ગાય કે દૂધ કે સમાન હોતા હૈ. વહાં કે નિવાસી ઇસ દૂધ કા કારી મેં ડાલ કર ઔર ઇસી પ્રકાર મામૂલી તૌર સે ભાજનાપરાંત પિયા કરતે હૈં. યહ વનસ્પતિ કા દૂધ સાધારણ દૂધ કી ભાંતિ કૃટ બી બહુત જલ્દ જાતા હૈ.

વૃક્ષાં મેં નવીન ચમત્કાર—રાજ્ય ડૂંગરપુર કે કતિપય શ્રામાં મેં વૃક્ષાં ને શક્કર ખરસાના પ્રારંભ કિયા હૈ. પહલે ખૂબ જોર કા આંધા ચલી જિસસે મહવા, તેદે, ગૂલર આદિ દરખ્તાં કે પત્તે જમીન પર ગિર ગયે. ઉન પત્તો પર એક પ્રકાર કી સફેદ પપડી બંધ ગઇ હૈ, જો કલ્દાર સફેદ ખૂરા સા દિખાઇ પડતા હૈ ઔર ચખને પર શક્કર કા સા સ્વાદ મિલતા હૈ. યહ પપડી પત્તે કે સીધી એાર હી હૈ, દૂસરે એાર નહીં. કિસી વિશેષ ભૂલાગ હી મેં યહ પ્રક્રિયા નહીં હુઇ, વરન્ કઇ મીલ તક પપડીદાર પત્ત દિખાઇ પડતે હૈં. સુખે હુએ પત્તો પર હી ચીની પપડી ચઢી હુઇ હૈ. હરે પત્તો પર ઐસા નહીં હુઆ. ઇસકા કારણ અત્રાત હૈ.

આસમાની ભાગ ઐાર ભંગલે – ન્યુધાર્ક અપની આકાશરપશી ભૃત્વકાય અદાલિકાઓ કે લિયે પ્રસિદ્ધ હૈ. અબ ઇન ગગનચુમ્યી ઇમારતો કી ખુલી છત પર બાગ ઔર બંગલે બનાયે જોતે હૈં, જહાં રહ કર લાગ શાંતિમય ગ્રામ્ય જીવન સા આનંદ ઉઠાતે હૈં.

વિચિત્ર એક્સ-રે-કૃષ્ણ લાગ પ્રચીન ચિત્રકારાં કે ચિત્રાં કી નકલ કર કે, ઉન્હેં પ્રાચીન કહ કર ઉત્તકે ગહરે દામ વસુલ કરતે થે. અબ એક્સ-રે કી સહાયતા સે યહ પતા તુરત ચલ જાયગા કિ ચિત્ર પુરાના બના હુઆ હૈ યા નયા (જૂત-૧૯૨૯ના ''સાર્વદેશિક"માંથી)

१३५-भगवान कृष्ण से प्रार्थना

લીલામય! આપકી લીલાભૂમિ, જિસ પર આપને વધોં વિહાર કિયા થા, કંસ-કેશી આદિ અનેક નર-પિશાચો તથા આતતાયિયોં કા બધ કિયા થા, અપને બાલ-ક્રીડા ઔર પુણ્ય-લીલા સે જિસે કલી નંદન-કાનન ઔર સ્વર્ગ સે ભી બઢ કર ળના દિયા થા, આજ નરક-ઘોર નરક કી સદશ હો રહી હૈ. આપકી પાવન પુનિત જન્મભૂમિ જિસમેં આપને બાલ્ય ઔર કિશારા-વસ્થા વ્યતીત કિયા થા, જિસકી પવિત્ર રજ કા આપ અપની મસ્તક પર ચઢાતે થે-હાં, જિસે આપ સ્વર્ગ સે ભી અધિક સમઝતે ઔર સમ્માન દેતે થે-આજ પરાધીનતા, સ્વાર્થપરતા, અત્યાચાર, અનાચાર ઔર ન જાને કયા-કયા, કિતને-કિતને, ઔર કેસે કેસે ભયાનક, અમાનુષિક એવે હૃદયહીન પાપા, તથા ઘૃષ્ણિત કૃરમાં ઔર કાંડા કા કે દ્ર બન રહી હૈ. હાય! વહ પવિત્ર ભૂમિ જિસે આપ માતા! માતા!! સંબાધિત કરતે થે, વિદેશિયાં દ્રારા પદદલિત-અરી તરહ પદદલિત- હો રહી હૈ. કાલિંદા કી પવિત્ર ધારા જિસમેં આપ જલક્રીડા કરતે હ્યે કલી થકતે નહીં થે, આપકે વિયોગ મેં રાતી ઔર સિર ધૃતની રહી, ઔર અબ ભી ન જાને શાયદ આપકી હી પૂષ્ય સ્મૃતિ મેં-પુષ્ય પ્રતીક્ષા મેં વહ કિસી પ્રકાર સિસિક-સિસિક કર ઇસ જર્ણુ-શીર્ણ અવસ્થા કા પહુંચ કર લી, જ રહી હૈ! હાય! આપકે પવિત્ર લીલા ઔર અલય પ્રકાશ કી પ્રાપ્ત કા ક્રીડાસ્થલ ઔર ઉસકી યહ દયનીય અવસ્થા!! ઉક! દેખા નહીં જાતા. હૃદય દુ:ખ સે જલ ઉઠતા હૈ, મસાસ કર રહ જાતા હૈં!

ભગવન ! આપ દુષ્ટ-દલ-દલન થે ! અસુરનિકંદન થે ! આપને દુષ્ટાં કા દમન કિયા થા. દુર્ખલાં ઔર અસહાયિયાં કી રક્ષા કી થી, રાજાઓં કા પ્રજા કા સેવક બનના સિખાયા થા. આપ ગરીબાં કે સરખા સાથી ઔર સહાયક થે. ધર્માત્માઓં કે રક્ષક ઔર પતિતાં કે ઉદ્ઘારક થે. આપસે સાધુ-મહાત્માઓં કા સંકટ નહીં દેખા જતા થા. આપ દેવિયાં કા અપમાન હોતા દુઆ નહીં સુન સકતે થે. પરંતુ આજ-ઇસ નઇ સબ્યતા કે યુગ મેં-ભારતવર્ષ મેં જો કુષ્ટ, ઔર જેસા કુષ્ટ હાે રહા હૈ, ઇસ સામ્રાજ્ય મેં અસબ્યતા કા જો નગ તાંડવ હાે રહા હૈ, વહ લી કયા આપકા ખતાના હોગા? અતલાયા નહીં જા સકતા, હમ નહીં અતલા સકતે!

સજ્જનાં કી રક્ષા, દેવિયાં કા માન, સત્ય ઔર ન્યાય કી પ્રતિષ્ઠા કા કાેષ્ઠ સાધન નહીં રહા. સાધન હી નહીં, અપિ તુ હમારે લિયે કાેઇ સ્થાન–કાેઇ ભૂમિ ભી ઐસી નહીં રહી, જહાં હમ ખૈઠ કર યા ખડે હા કર હી અપને દુઃખાં કે લિયે જીલર-સ્વસ્થ ચિત્ત સે, મનમાના દિલ ખાલ કર-રાે સકે, ઔર અપના રાેના સુના કર આપકાે દ્રવીભૂત કર સકે. હમારા ચલના-ફિરના, ઉઠના-બૈઠના, બાલના-ચાલના તક સભી સંકટ મેં હૈ. હમ ખંદી હૈં, હમારી દશા જેલ-ખાને કે ભયાતક કૈદિયાં સે ભા અધિક શાચનીય ઔર અધમ હૈ! અસુર લાગ રાજા હૈા કર–સ્વામી ખન કર-હમે પીડા દેતે હૈં, સતાતે હૈં અૌર હમેં કરાહને તથા આહ કરને તક, નહીં દેતે. હા! કિતની વિવશતા હૈ! હમ ક્યા કરે'? કહાં જાયેં? હમ આપકે સ્વતંત્ર–નિકેતન–ક્ષીર-સાગર-સુનતે હી વ્યાતે હૈં, પર વહ હૈ કહાં? યહ હમ નહીં જાનતે. કિસી સાગર મેં હમેં શેષ–શય્યા નહીં દિખાઇ પડતી. હાં, ધુઆં ઉગલનેવાલે જહાજ–શય્યા તેા યત્ર–તત્ર અવશ્ય દ્દષ્ટિગત હોતી હૈ! પ્રભો, અળ આપ હી હમેં ઉબારિયે, હમેં બતાઇયે હમ ક્યા કરેં? હમ આત્મવિસ્મૃત હૈં. હમેં જ્ઞાન નહીં હૈ. હમ વિમૃઢ હેા ગયે હૈં. ચિરકાલ કી પરાધીનતા, દાસતા એવં વિવશતા ને હમેં કહીં કા નહીં રકખા હૈ! આત્મ-ગૌરવ, આત્માલિમાન, આત્મ-દર્શન તથા આત્મવિશ્વાસ કા હાસ હો ગયા હૈ. હમેં અપને સ્વરૂપ કા એકદમ જ્ઞાન નહીં રહા 🐍. આપ હમે સુબુહિ પ્રદાન કોજિયે. હમે અપને સ્વરૂપ કાે દેખને–પહચાનને કી મેધાસુદિ ઔર વિવેક−શક્તિ દીજિયે. આપકે નામ સે કમાને ખાનેવાલે સાધુ−મહાત્મા બહુત હૈં, પરં**ત્ર** આપકા યથાર્થ સ્વરૂપ ખતાનેવાલે, આપકા સચ્ચા માર્ગ દિખાનેવાલે, સચ્ચે ઉપદેશક **ઔ**ર કર્મયાંગી મહાત્મા કહા ! આપને ગીતા મેં કહા હૈ:—''ये यथा मां प्रपद्यंते तांस्तथैव मजास्य-हम्'' તાત્પર્ય યહ કિ, જો જિસ માર્ગ સે મુઝે આ કર મિલતા હૈ મેં ઉસે ઉસો માર્ગ સે મિલ જાતા દ્વાં. સંસાર કે કિસી ધર્મપુગ્તક મેં ક્યા ઇસ ટક્કર કા કાઇ વાક્ય મિલ સકતા હૈ ! કિતના સુંદર, કિતના ભાવપૂર્ણ ઉપદેશ હૈ! સંસાર કે ધર્મયુઢો'—સાંપ્રદાયિક દુંદ્રો કા મિટાને કે લિયે ઇસસે બદ કર ઔર કાન અમાલ અસ્ત્ર હા સકતા હૈ !

ઇસ એક વાક્ય મેં સંસાર કે સમસ્ત ધર્મો, મતો, મજહબો કા અપૂર્વ સમન્વય વિદ્યમાન **હૈ**. હમ ગીતા પઢતે હૈ, નિસ નિયમ સે પઢતે હૈ, ખડે ચાવ ઔર આદર કે સાથ પહેતે હૈં. આપકે ઇસ વાક્ય કા, પ્રેસ ઔર પ્લેટર્ફાર્મ સે એક બાર નહીં બાર-બાર ઉપદેશ **લી કરતે હૈં**; પરં**તુ** સાંપ્રદાયિકતા કા વિષાકત અૌર કલુષિત ભાવ હમારે હૃદય સે નહીં મિટતા. હમ એકદ્રસરે કે સાથ ઉદારતા ઔર સહુદયતા કા વ્યવહાર નહીં કરતે ઔર આપકે ઇસ અમૂલ્ય વાક્ય ઔર સર્વો-પયોગી શિક્ષા કા એકદમ ભૂલ જાતે હૈં! હા, હમારે આચાર-વિચાર ઔર ખાત-વ્યવહાર મેં કિતની ધાર વિષમતા હૈ!! આપકા યહ વાક્ય ધાર્મિક સદ્દિષ્ણ્યતા કા મૂલ મંત્ર હૈ. પરંતુ હમમેં તિનક બી સહિષ્ણુતા નહીં. નિઃસંદેહ માર્ગ અતેક હૈં ઔર હાે સકતે હૈં, પરંતુ ઇશ્વર એક હૈં ઔર એક હી રહેગા. મજહબ બહુત હૈં, પૈગમ્બર બહુત હૈં, આગાર્ય બહુત હૈં, ધર્મગુરુ બહુત 🕃; પર સત્ય એક 🕃, તત્ત્વ એક 🕃 ભાષા ક્રઇ–ક્રઇ હૈં, પરંતુ ભાવ એક હી હૈ. આપકી શિક્ષા કા, આપકે પવિત્ર ઉપદેશ કા યહી ઉચ્ચ આદર્શ હૈ. આપને પ્રત્યેક મત, પ્રત્યેક મજહળ કે આ ધ્યાત્મિક રૂપ કે৷ સમઝ કર હી યહ સાર્વજનિક શિક્ષા પ્રદાન કી હૈ; પરંતુ દુઃખ હૈ હમ આપકે પવિત્ર ઔર સાર્વજનિક હિત ચારનેવાલે ભાવોં કાે ક્યાં સે ક્યાં સમઝ કર, કહાં સે કહાં જા રહે હૈં. જ્ઞાન, કર્મ, ભક્તિ, તીતાં હી આધ્યાત્મિક માર્ગ હૈં. ઇનમેં સે કાેઇ ઉચ્ચ ઔર કેાઇ નિકૃષ્ટ નહીં હૈ. સભી માર્ગ એક હી સ્થાન પર પહુંચતે હૈં. સભી મનુષ્ય એક હી પરમ પિતા કે પુત્ર હૈં, કિર ભાઇ-ભાઇ મેં યહ કલહ-કલેશ યહ રાગ-દ્રેષ કર્યો ?

પ્રભા! આપને નિશ્વલ પ્રેમ, નિષ્કામ સેવા ઔર કર્મયાંગ કા પાઠ પઢાયા થા. હમ આપકે ઇસ અમૃતમય ઉપદેશ કા ભૂલ કર, આધ્યાત્મિકતા કા વાના ઉતાર કર, ભૌતિક સભ્યતા કે લીધણ પ્રવાહ મેં ખડે વેગ સે વહે જા રહે હૈં: પ્રેમ કૈસા સ્વર્ગીય પદાર્થ હૈ, પર હમ ઇસકી સાત્ત્વિકતા કા ભૂલ કર, કામવાસના કે પ્રાખલ્ય સે આદર્શ વ્યુત હો કર, પ્રેમ કી આઢ મેં, પ્રેમ કે નામ પર, ન જાને કયા-કયા અન્યાય, અત્યાવાર, પાપ ઔર હત્યાયે કરને લગે હૈં: નિષ્કામ સેવા સે હી મનુષ્ય ઇસ પાપી સંસાર સે ઉદ્ધાર પા કર અમરત્વ કા પ્રાપ્ત હોતા હૈ. પરંતુ યે લી હમારે લિયે-હમારી રાક્ષસી પ્રવૃત્તિયાં કા સંત્રષ્ટ કરને કે લિયે-સ્વાર્થ, આડં બર, નામ તથા ખ્યાતિ ઉપલબ્ધ કરને કે લિયે હી એક અમાલ અસ્ત્ર બન ગયા હૈ. રહા કર્મયાન.

વહ તા એકદમ ભૂલ ગયે. હમતે ઉત્તે અપને લિયે એકદમ અપ્રાસંગિક સમઝા કિ 'ગીતા કા માર્ગ — કર્મયોગ કા ઉપદેશ-કેવલ વૈરાગિયાં ઔર વિરક્તાં કે લિયે હૈ, ગૃહસ્થિયાં કા ગીતા કા સ્પર્શ ભી ખડા ભયપ્રદ ઔર અસુખદ હૈ." અરતુ. યહ સબ કુછ હુઆ ઔર હૈ, પરંતુ કસ શાચનીય અવસ્થા મેં ભી ધન-લાલુપતા, દૂસરાં કે સ્વત્વાં કા હડપને કા દુર્ગત ઔર અપને લાકયાં કા હમેશા પાદાકાત કરતે રહને કા ભાવ હમારે હદયાં મેં અબ તક જાયત હૈ. હદયવીણા કા તાર જો આપકે ગીતાજ્ઞાન કા વિદ્યાપિત કરતે કે લિયે હૈ સા ભૌતિકવાદ કારાગ અલાપ રહા હૈ. નદી ઔર સરાવરાં કે પ્રશાંત ઔર સુરમ્ય તટ પર હરે-ભરે કાનન ઔર પહાડ માનવજાત કે રકત સે, નિર્ધનાં કે ખૂત સે સિચે જાતે હૈં. ન્યાય ઔર સભ્યતા કા દુહાઇ દેતે હુએ ઉતકા શ્રાહ ક્રિયા જાતા હૈ. સ્વલાઅનિર્ણય કા રાગ અલાપતે હુએ દૂસરાં કા ન્યાયાધિકાર છાને જ રહે હૈં, ઉત્તકે ગલે દબા દિયે જાતે હૈં. શાન્તિ-શાન્તિ કી પુકાર સે કાનાં કે પરદે કૃટ જાતે હૈં, કિન્તુ અશાન્તિ કા દ્યાર તાંડવ મચા હુઆ હૈ ઔર ઉત્તકે અધિનાયક હૈં વહી-શાન્તિ કે ચીત્કાર કરનેવાલે, શાર મચાનેવાલે!

મહારાજ! કહા તક કહેં? ક્યા—ક્યા કહેં? વિશ્વ કી ઇસ નાટયરથલી પર આજ ખડે- ખડે ભયાનક ઔર વિચિત્ર અભિનય હો રહે હૈં. યહ ભારત ભૂમિ, કબી પુણ્ય-ભૂમિ, દેવ-ભૂમિ, કર્મ-ભૂમિ શા; પર આજ તા યહાં સ્વાર્થ લિપ્સા ઔર પ્રતિહિંસા કી રાક્ષસી ભાવનાઓં ઔર દાનવા પ્રવૃત્તિયોં કા હી અખંક સામ્રાજ્ય હૈ. આપને સંસાર કા સુખી, યોગ્ય ઔર કર્મશીલ ખનાને કે લિયે ગીતા કા ઉપદેશ કિયા શા; પરંતુ આજ લાગ ઉત્ત અમૃતમય ઉપદેશ કા ક્યા-સે ક્યા સમઝને લગે હૈં. આપને રાસ કબી કિયા હો યા ન કિયા હો, પરંતુ આજ આપકે નામ પર તમાશે હોતે હૈં, રાસ હોતા હે, શૃંગાર હોતા હૈ, નાટક હોતા ઔર ન જાને ક્યા—ક્યા હો કર ધર્મ કા, શક્તિ કા, પવિત્ર ભાવનાઓં કા, પવિત્ર આદર્શ કા, સત્યાનાશ કિયા જાતા હૈ. ૩૩ કાંિટ ભારત—વાસિયો મેં આપકે ગૂઢ—ગંભીર આત્મવિત્તાન ઔર આપકે શુદ્ધ સ્વરૂપ કા ત્રાન કુછ ખિરલે સૌભાગ્ય-શાલી સજ્જનો કા હા પ્રાપ્ત હોતા હૈ. હાં, કુછ ભકતજન શ્રીમદ્ભાગવત કી કથા યા ઉસ-કા પાઠ અવશ્ય કરતે હૈ. જહાં—તહાં કુછ શ્રદ્ધાલુ લાગ ગીતા કા બી અધુરા સા અર્થ લગા કર ત્યાગી—વૈરાગી બન જાતે હૈં, પરંતુ ઐસે કિતને હૈં જો સચમુચ આપકે ભક્ત હૈં ઔર આપકે અદેશાનુસાર કર્મયોગી ઔર સંયમી હૈં?

પ્યારે કૃષ્ણ! ભારત કે ઘર-ઘર આપકા જન્મદિવસ મનાયા જાતા હૈ-પ્રતિવર્ષ મનાયા જાતા હૈ, પાંચ લ્જર વર્ષ સે મનાયા જાતા હૈ. ઇસ હીન અવસ્થા મેં બી અનેકાં આપત્તિયાં સે ઔર અત્યાચારિયાં કે લગાતાર પ્રાણધાતક પ્રહારાં સે શરીર જર્જારત ઔર સંગ્રાશન્ય હો જાને પર બી હમ ઇસ પવિત્ર દિવસ કા, પુષ્ય-સ્મૃતિ કા, સુરક્ષિત બનાએ હુએ હૈં. યહ સ્મૃતિ ઔર ઐસી સ્મૃતિ હી હમારે જીવન કા ધ્રુવતારા હૈ-હમારે ચિરપોષિત આશાઓં કા કેન્દ્ર ઔર ભાવી ઉત્રતિ કા સાધન હૈ; કિન્તુ કેશવ, પ્યારે કેશવ! હમેં શક્તિ દો, ગ્રાન દો, સુદ્ધિ દો, અપને ગીતા કે પવિત્ર ઉપદેશાં કા સમઝને કે લિયે હમેં વિદ્યા પ્રદાન કરા, કર્મયાંગી બનને કી શક્તિ દો, વહ શક્તિ દો-જો આપને કુરુક્ષેત્ર પ્રાંગણ મેં વિષાદ પ્રદાન કરા, કર્મયાંગી બનને કી શક્તિ દો, વહ શક્તિ દો-જો આપને કુરુક્ષેત્ર પ્રાંગણ મેં વિષાદ પ્રસ્ત ધનુર્ધર અર્જીન કા દો થી. હમ ભારતભૂમિ મેં ઉસી દિવ્ય ઔર સ્વર્ણયુગ કા દેખને કે ઇચ્છુક હૈં, જિસકી છટા આપકે સમય મેં દિખાઇ દેતી થી. પ્રભો! હમ આપકા ભૂલે નહીં હૈં ઔર હમ ભૂલ સકતે બી નહીં હૈં. જિસ દિન ભારત આપકા ભૂલ ગયા માના અપને જીવન, અપને આતમા કા ભૂલ ગયા. ભારત ઇસ નિર્ધનતા મેં બી આપકી પુષ્ય વિભૂતિ સે ધની હે, ઔર સંસાર કા બી ધની ખના સકતા હૈં. સંસાર આજ તક કૃષ્ણ કે અલાવ સે દારદ્ર હૈ, પીડિત હૈ, દુ:ખી હૈ. ભગવન! હમ આપકે શરણાગત હૈં! આપકા કહના હૈં:— 'મચ્ચિત્ત: સર્વ દુર્શોળ મત્યસાદત્તાર્થસ'

અબ હમ આપકે હી આશ્રિત હૈં. હમને અબ તક યથેષ્ટ રૂપ સે આપકા, આપકે ઉપદેશાં કા સમઝને કા પ્રયત્ન નહીં કિયા થા. યહ હમારી ભૂલ થી, અહંકાર થા; કિન્દુ ઉસકા યથેષ્ટ પ્રાયશ્વિત્ત હાે ચૂકા.અબ બસ કરા. બસ! (સપ્ટેમ્બર–૧૯૨૯ ના"સાર્વદેશિક"ના સંપાદકીય લેખ)

१३६-अवजोना खर्चे हिंदमां चालतुं खिस्तीओनुं प्रचारकार्य

ભારતવર્ષમાં ખિરતીએનું પ્રચારકાર્ય કેટલું જેરશારથી ચાલી રહ્યું છે તેના ખ્યાલ બહુ થોડા ભારતવાસીએને હશે. બ્રિટન, અમેરિકા, જર્મની વગેરેનાં જે અનેક મિશના અહીં સતત પ્રચારકાર્ય કર્યે જાય છે, તેમને ભારતવાસીએને ખ્રિસ્તી ખનાવવા માટે પાતપાતાના દેશામાંથી થાકબંધ પૈસા મળે છે. હિંદુ સમાજની માહિતી માટે એ મિશનાના કાર્યના થાડોક અહેવાલ અત્રે આયોએ છીએ.

એકલા ભારતવર્ષમાં એવી હજ્જ ખ્રિસ્તી સંસ્થાએ મોટા પાયા ઉપર કામ કરી રહી છે. તેમાં મુખ્ય આ પ્રમાણે છે:-

ધ્ધિટિશ મિશન પોતાના દેશમાંથી ભારતમાં ખિસ્તીધર્મના પ્રચાર કરવા માટે દર વર્ષે પોણાત્રણ કરાડ પાંડથી કંઇક વધુ રકમ મેળવે છે. એજ પ્રમાણે અમેરિકન મિશન પોતાના દેશમાંથી લગભગ પ કરોડ પાંડ મેળવે છે. સ્વીડન–નાર્વે અને સ્વીડ્ઝર્લેન્ડનાં મિશનો ૮ લાખ પાંડ તથા જર્મનીનું મિશન ७००० પાંડ મેળવે છે. આ મદદ દર વર્ષે મળ્યાજ કરે છે. આ ધનથી અનેક ઉપાયોદારા લિસ્તી ખનાવવાનું કામ કરવામાં આવે છે. સાત હજારથી વધારે દેશી ખિસ્તી તથા અઢારહજારથી વધારે વિદેશી પાદરીઓ એ મિશનામાં કામ કરે છે. એ પાદરીઓમાં પુરુષો ઉપરાંત ૧૪૮૧ વિધાહિત સ્ત્રાઓ તથા ૨૪૦૮ કુમારિકાઓ છે. આ મિશનાનાં ઉપદેશકા તૈયાર કરનારાં ૬૧ વિદ્યાલયો, ૧૪૧ અનાથાલયો, ૧૭૦ શિલપવિદ્યાલયો, ৬૧૭ હાઇસ્ટ્રેલો, ૧૫૦૦૦ થી વધારે રવિવારની નિશાળો, ૯૮ ખેતીની શાળાઓ, ૫૦ કૉલેજો, ૯૪ ટ્રેનિંગ સ્ટ્રૂલો અને ૪૩ છાપખાનાંઓ ભારતવર્ષમાં છે. દેવજાના અધિકારીઓ તરફથી ૧૫૦૦ કૉડટરા અને નર્સો જનસમાજની મફત સેવા કરે છે અને ૫૦,૦૦૦ શિક્ષકો તાલીમ આપે છે. આ મિશનાની સ્ટ્રુલો અને કૃંલેજોમાં પાંચ લાખથી વધારે વિદ્યાર્થાઓ શિક્ષણ મેળવે છે. આ મિશનાની સભાઓના સભાસદો લગભગ ૮ લાખ છે અને આવક લગભગ ૧૯ લાખ છે.

શું ધર્મ પ્રેમી દેશાભિમાની અને સમળુ હિંદુ શ્રીમાનાએ, અગ્રેસરાએ અને વિદ્વાના વગેરે-એ આ બાબત તરફ ધ્યાન નહિ આપતું જોઇએ કે ઉપર જણાવેલાં બધાં બ્રિસ્તી અનાયાલયો, સ્કૂલા, કાંલેજો અને ઇસ્પીતાલા વગેરે ભારતવાસીઓને ક્સાવવાની જળા છે? હિંદુઓ આ જાળામાંથી પાતાનાં ભાઇબહેનાને બચાવવા માટે શું કરી રહ્યા છે? શું તેમનામાં એટલી પણ અક્કલ નથી કે જયાં સુધી આપણા તરફથી સરળ સ્વભાવવાળી હિંદુ જનતાની સગવડા માટે એના જવાબમાં પૂરતાં અનાયાલયા, સ્કૂલા, કન્યાપાદશાળાઓ, દવાખાનાં વગેરે ખાલવામાં નહિ આવે, ત્યાં સુધી ખાલી વાતાના તડાકા મારવાથી આપણે બ્રિસ્તીઓની સ્પર્ધ નહિ કરી શકીએ? આપણા દેશના ધનવાના વગેરે હજી પણ શું યૂરાપીયનાની વિલાસિતાનું જ અનુકરણ કર્યા કરશે? તેમની દાનશીલતા અથવા ધર્મ પ્રચારને માટે અબજો રૂપિયા ખર્ચવાના ઉત્સાહનું તેઓ દશમા લાગે પણ અનુકરણ નહિ કરે?

(હિંદી "સુધા" માસિકમાંથી સ્વતંત્રાનુવાદ)

[—]દયાલુ પુરુષ દૂસરે કે દુઃખ સે પીડિત હેા જાતે હૈં. યહ ભાવના ઇશ્વર કે પ્રતિ સર્વોત્કૃષ્ટ પૂજા કે સમાન હૈ, જિસે મનુષ્ય ભગવદર્ચના કે રૂપ મેં મન મેં ધારણ કિયે રહ સકતા હૈ. શ્રી ભાગવતપુરાણ

[—]પ્રત્યેક મનુષ્ય કા ચાહિયે, કિ વહ જૈસા દૂસરે કા ઉપદેશ કરતા હૈ, વૈસા પહલે અપને કા ખના લે. જિસને અપને મન ઔર ઇદ્રિયાં કા વશ મેં કર લિયા, વહ દૂસરાં કા ભી વશ મેં કર સકતા હૈ. —અજ્ઞાત

१३७-आपणी शरम क्यारे भागे ?

"મને કાેઇ પૂછે કે, ચ્યાપણને શરમાવનારી વસ્તુ કચી ઼ તેા હું કહું કે, મિશનાેનાં દ્વા-ખાનાં. મિશનના દવાખાનાએ આપણા ઉપર ઉપકાર ઘણા કર્યો છે, પણ આપણને સ્ત્રતું નથી કે, ૬૦૦૦ માઈલથી આવેલ માણસાે સેવાવૃત્તિથી આપણા ઉપર કેટલાે જમાવટ કરે છે અને કેટલાે પ્રેમ `ખેંચે છે ! આપણે આપણું કેમ નથી કરી શકતા ? ચ્યાપણી પાસે ડાક્ટરોના ટાેટા નથી.યુનિવર્સિટીમાંથી, જેમ મશીનમાં<mark>થી ટ</mark>ંકશાળમાં-ના સિક્કા નીકળે છે તેમ ડીચીવાળા નીકળે છે; તેમને ક્યાં નાખવા તેની સુત્ર પડતી નથી. આપણા દેશના ડાંક્ટરા કુશળ અને ખાહાેશ તૈયાર થયેલા છે. જે ડાંક્ટરા રાજ-ની સેંકડા કે હજારા ફી લઇકામ કરનારા છે તેમણે સમજવું જોઈએ કે, જો મિશનના પરકેશી માણસા હિંદુસ્થાનના જલ્લે જલ્લે, તાલુક તાલુક થાણાની જમાવટ કરે છે તાે તમારા હિંદુસમાજ તરક, દેશ તરક ધર્મ છે કે હજારા–લાખાે કમાવાની આશા છાેડાે. હિંદુસમાજ અનાથ થઇ પડયો છે. આપણી પાસે પૈસાે હાેય તાે મફત દ્વા-ખાનાં કાઢીએ તે નકામાં છે. પ્રાણ રેડી પ્રજાનું કલ્યાણ કરનારા માણસાે નથી, ત્યાં કામ આગળ ચાલવાનું નથી.ગુજરાતમાં હું જોઉં છું કે, પરદેશથી માેટા માેટા ખાહાેશ ડાંક્ટરા–સ્ત્રીએા પણ આવીને દુઃખી માણસાેની સારવાર કરે છે. જ્યાં ભિખારી છે ત્યાં આપણે પૈસાદાર થઇને શું ? જ્યાં કરાેડા ઝુંપડીમાં વસે છે ત્યાં હવેલીઓમાં ઉધ કેવી રીતે આવવાની શકું નડીઆદ, આણંદ, બાેરસદ જાઉં છું ત્યારે મને કંપારી થાય છે કે, ગુજરાતના પ્રખ્યાત ડાંક્ટરા આ ન કરી શકે ! ગુજરાતમાં એકજ દાંતના ડાક્ટર છે, જેણે પાતાનું સર્વસ્ત્ર અર્પણ કરી પાતાના પ્રાણ ભરૂચમાં રેડયો છે. ભરૂચ જીલ્લા ઉપર તેણે પ્રેમની એવી જાળ પાથરી છે કે ભરૂચ તેના પડતા બાલ ઉપાડે છે. જે ચ્યાપણા કેળવાયલા, પ્રવીણ, ખાહેાશ નવજીવાના માહ છાડી સમાજસેવામાં પડે તો આપણી શરમ ભાંગે.

(સરદાર વલ્લભભાઈના નડિયાદ હિંદુ અનાથાશ્રમના મેળાવડાના ભાષણના સાર)

१३८-भगवान श्री कृष्णपर अपवाद

જિસ સમય સારા ભૂમડંલ રાક્ષસી ઉદ્દંડતા સે કાંપ ઉઠા થા; આકાશ મેં અત્યાચાર કે બાદલ મંડરા રહે થે; અબલાઓં કે દુ:ખદ પ્રલાપ સે કર્ણ કુલર વિદીર્ણ હો રહે થે; વેદોં ઔર શાસ્ત્રોં કે અમર વચનોં ઔર આદેશોં કા ધાર તિરસ્કાર કિયા જા રહા થા; તપસ્વિયોં ઔર બ્રાહ્મણોં કી પવિત્રતાપર લાત મારી જા રહી થી; ભારત કી સમૃદ્ધિ કે વસંતાપવન પર હેમંતર્પી દુર્ભિક્ષ કા આક્રમણ હો રહા થા, ઉસી સમય ભારત કી પવિત્ર ભૂમિ મેં હમારી માન-મર્યદા કે એકમાત્ર રક્ષક ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કા આવિર્ભાવ હુઆ. હમારી મનાવૃત્તિયાં શિથલ હો ગયી થી; હમારી ચેષ્ટાએં ગતિહીન હો ચૂકી થી; હમારે હૃદય-સ્પન્દન મેં હ્રાસ હો રહા થા; હમ કર્તવ્યક્તિ કા ખા ચૂકે થે; હમારે માનસમંદિર કે કાને-કાને મેં દાસતા કે ભાવ ભર ગયે થે ઔર હમમેં કર્તવ્યાકર્તવ્ય કા કુછ ભી જ્ઞાન ન રહ ગયા થા; ઐસી અવસ્થા મેં શ્રીકૃષ્ણ જૈસે કર્મશીલ ઔર યોગી નેતા હમારે ઉદાર કે લિયે હમ ક્ષેંગોં કે સામને આ કર ખડે હો ગયે.

પરંતુ જિન શ્રીકૃષ્ણ કા પ્રધાન ઉદ્દેશ્ય ન્યાય કા આવય ક્ષેતે હુએ મનુષ્યાં કા સચ્ચી કર્મ હયતા કા પાઠ પઢાના થા; જો સત્ય કી રક્ષા, સમકજ કી રક્ષા ઔર દેશ કી રહ્યા કે હેતુ કબી સુખ કી નિંદ નહીં સાયે; ઉન્હીં શ્રીકૃષ્ણપર આજ જાગૃતિ કે સમય મેં ભી ઐસે ઐસે અપવાદ લગાયે જાતે હૈં, જિનકા સુન કર કાઇ બી શિક્ષિત એવં સાધુ વ્યક્તિ વિના દુઃખી હુએ નહીં રહ સકતા. હૃદયપર પથ્થર ૨ખ કર કલી-કલી અન્ય ધર્મવાલો કે ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણ કે ઉપર લગાયે જાનેવાલે આક્ષેપ સુનને પડતે હૈં. એહા યાગિરાજ શ્રીકૃષ્ણપર-આર્ય સભ્યતા કે આદર્શ-પર-ઐસી કાલિમા ! ઔર હમ કાન ખાલ એવં વિમુગ્ધ હાે કર સુનતે રહેં! કિતની લજ્જા કી ખાત હૈ!! પરંતુ વિચાર કરતે સે ઇસ મહાન દેાષ કે દેણી હમ સ્વયં હી પાયે જાતે હૈં. આજ હમ અપને પૂર્વજો કી ઉજ્જવલ કીર્તિ કેા સંસાર કી દર્ષ્ટિ મેં નીચાતિનીચ પ્રકટ કર રહે હૈં. કૌન ઐસા ભારતીય હૈ, જિસકા શ્રીકૃષ્ણ કે નામપર અભિમાન નહીં હાેતા ? પરંતુ હમમેં અબ સચ્ચી વિદ્યા ન રહી; વેદશાસ્ત્રો મેં અપ્રવૃત્તિ હેા ગયી; હમમેં વિષયમાગ કી લિપ્સા ઇતની બઢ ગયી, કિ હમ કામ કે દાસ હાે ગયે. કર્મ−ત્રાન કા અપમાન કરતે હુએ હમ અલ્પત્ર અપની કર્મેન્દ્રિયોં કી કૃત્સિત તૃષા કી તૃષ્તિ મેં હી લીન હેા કર અપને કર્તવ્યપથ સે કાસોં દૂર હેા ગયે. જિસ તત્ત્વજ્ઞાની શ્રીકૃષ્ણ ને હમે સચ્ચે કર્મયાંગ કા પાઠ સિખલાયા થા, ઉત્તીકૃ હમ રસિકપ્રિય કહ કર અપની સ્વાર્થ-સિહિ કરતે હૈં; પર હાય! અભી તક હમારી અનિલા-ષાએં પૂર્ણ નહીં હુઇ. પરિણામ યહ હુઆ કિ આજ હમ દાસતા કે ઉસ ભાયંકર ગર્તા મેં પડે હુંએ હૈં, કિ જહાં સે શ્રીકૃષ્ણ કે અતિરિક્ત અન્ય કાેઇ હમારા ઉદ્ઘાર નહીં કર સકતા. પર શ્રી-કૃષ્ણ કા સ્વાગત કરતે કે લિયે હમ કયા કર રહે હૈં ? અપને મંદિરાં મેં વેશ્યાદિ કે નૃત્ય–ગાન કા આયોજન કર હમ ઉનકી સ્મૃતિ જગા રહે હૈં ! જિન શ્રીકૃષ્ણું કે પ્રત્યેક શબ્દ મેં વિધુત્ કી શક્તિ ભરી હુઈ હૈ, ઉન્હીં શ્રીકૃષ્ણ કે નામપર આજ ભી હમ સ્ત્રિયો કા સતીત્વરત્ત હર્ય કરને મેં સંકાચ નહીં કરતે !

કૌરવાં કે ભરે સભામંડપ મેં, ભીમ તથા અર્જીન જૈસે પરાક્ષ્મી યોહાઓં કે સમક્ષ, જહાં એક-સે-એક વિદ્યાવદ ઔર વયાવદ પુરુષ તથા સ્વયં આવાર્યગણ ભી વિવેકશન્ય હા નિસ્તબ્ધ બૈકે થે, એક અનાથ અબલા દ્રૌપદીપર હાતે હુએ બીષણ અત્યાચાર સે જિન શ્રીકૃષ્ણ ને અપને યાગબલ દ્વારા ઉસકી લજ્જ બચાયી થી, ઉત દીન દુઃખિયાં કે સચ્ચે હિતૈષી કા યદિ હમ વિષયાસક્ત કે રૂપ મેં દેખેં તા ઇસસે ક્યા યહ સિદ્ધ નહીં હોતા કિ હમ અભી વિજ્ઞાન કી પહલી સીઢી તક ભી નહીં પહુંચે હૈં ?

ઇત્તહાંસ કા જિતના ખેડા અનાદર ભારતવર્ષ મેં હુઆ હૈ, ઉતના ઔર કિસી દેશ મેં નહીં હુઆ. જો દેશ અપને ઇતિહાસ કા અનાદર કરતા હૈ; અપને પ્રાચીન વીરાં કી ઉચિત

પૂજા નહીં કરતા હૈ: વહ દેશ કભી અભ્યુત્થાન કા પ્રાપ્ત નહીં કર સકતા હૈ. ક્યા યહ રાષ હમ-મેં નહીં હૈ ? ક્યા હમ સમુચિત રૂપ સે યાગીવર શ્રીકૃષ્ણ કી પૂજા કરતે હૈં ? ભ રત કે ઇતિહાસ મેં, જિનમેં મહાભારત સખસે પ્રસિદ્ધ હૈ, કાેઇ ભી એસી ખાત નહીં લિખી હૈ, જિસસે શ્રી-કૃષ્ણ કે આવરણપર કાઇ દાષ લગે. ઇસમે સંદેહ નહીં, કિ શ્રીકૃષ્ણ મે વહ સૌન્દર્ય ઔર માહિતી શક્તિ થી, જિસસે સભી મુગ્ધ હેા જાતે થે. યહ યાગળલ કા પ્રભાવ થા. ઇસી કારણ કવિયાં તથા ચિત્રકારાં ને ઉનકે હાથ મેં ખંસી દિખલા કર ઉત્તકા વિશ્વ-વિમાહિની શક્તિ કા પરિ-ચય દિયા હૈ. હમારા દેશ કૃષિપ્રધાત હૈ. જિસ કૃષિપ્રધાત દેશ મેં ગૌએાં ક્રી પૂજા નહીં હોતી, ઉસમેં સાક્ષાત દુર્ભિક્ષ કા નિવાસ હોતા હૈ. શ્રીકૃષ્ણ કી ગાે–ભક્તિ અનન્ય **શ**ે: પર આજ ગૌએાં મેં હમારી વૈસો શ્રદ્ધા ન રહી. આજ યદિ અપની ગૌઓ કી રક્ષા કે ઉપાય ઢુંઢતે. તેા શદ્ધ દી-દૂધ કે બદલે હમેં 'વનસ્પતિ ઘી' નહીં દેખના પડતા. શ્રીકૃષ્ણ ને હમેં શિક્ષા દી થી, કિ ગૌઓં કા અપને જીવન સે ખઢ કર માનના ચાહિયે. ઇસી ભાવ કા સમઝાને કે લિયે હમારે કવિયાં ને યહાં તક લિખ દિયા હૈ; કિ યહ સમૂચા બ્રહ્માંડ ગામાના કે મસ્તક પર સ્થિર હૈ છસમેં કાેેે સંદેહ ન્હીં, કિ ઇસી ગાે−માતા કે અપમાત કે કારણ હી હમારી સંતાન ક્રમશઃ કૃશ–ગાત્ર **-**મૌર ક્ષીણ-મુહિ **હે**ાતી જા રહી હૈ. કવિગણ શ્રીકૃષ્ણ કેા ગિરિધારી કહા કરતે હૈં, જિસસે યહ સિદ્ધ હોતા હૈ કિ શ્રીકૃષ્ણ જૈસે મહાન યોગીશ્વર કે સામને વિશાલ પર્વત જૈસી કઠિનાઇયાં ભી કલ કે સમાન હલકી હા જાતી હૈં. શ્રીકૃષ્ણ કે પુરુષમય જીવન સે ઐસી શિક્ષાએ ન દ્રંદ કર હમ કેવલ ગંદી-ગંદી બાતે ગઢ અપની કામ-પિપાતા કી પરિતૃપ્તિ કરતે હૈં. શ્રીકૃષ્ણ ને કહા હૈં:-

> "आपूर्यमाणमचलप्रतिष्टं समुद्रमापः प्रविशंति यद्वत्। तद्वत्कामा यं प्रविशंति सर्वे स शांतिमाप्रं ति न कामकामी॥ (शीता, २–७०)

અર્થાત્-જિસ પ્રકાર નિર્દયો જલ સે પરિપૂર્ણ અવસ્થિત સમુદ્ર મેં અસ્થિર ભાવ સે પ્રવેશ કરતી હૈં, તબ ભી ઉસકા અશાંત નહીં કર સકતી; ઉસી પ્રકાર સારી બે.ગેચ્છાયે જિસકે ચિત્ત કા ચલિત નહીં કર શાંત હો જતી હૈં વહી મોક્ષ લાભ કરતે હૈં, બે.ગાર્થા વ્યક્તિ મોક્ષ લાભ નહીં કર સકતા.'

ચ્યોર લાઃ---

''कर्मेन्द्रियाणि संयम्य य आस्ते मनसा स्मरन्। इन्द्रियार्थान्वमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते॥ (शीता. अ. ३-५)

અર્થાત્—જો વ્યક્તિ કર્મે દ્રિયાં કા સંયમ કર કે મન હી મન ઇદ્રિયાં કે વિષય કા સ્મરણ કરતા હૈ, વહી મુઢાત્મા કપટાચારી કહા જાતા હૈ."

ઇસ પ્રકાર શ્રીકૃષ્ણ કહતે હૈં, કિ જો મનુષ્ય ઇંદ્રિયો કે વશીભૂત કરતા હુઆ બી મન- હી મન યદિ ઇદ્રિયો કે વિષય-અર્થાત શળ્દ, સ્પર્શ આદિ કા અનુભવ કરતા હૈ, વહ બી એક છલી ઔર પાતકી હૈ. ઇસ ગંભીર સ્વર સે ધર્મોપદેશ દેનેવાલે શ્રીકૃષ્ણ પર યદિ વાસનાસકૃત હેં તે કા અપવાદ લગાયા જતા હૈ, તો યહ હમારી સંક્રોર્ણતા ઑર અસભ્યતા કા દેષ્ટાંત હૈ. જિન શ્રીકૃષ્ણ ને બાલ્યકાલ મેં હી પૂતના-જૈસી ચાંડાલિની રાક્ષસી કે જીવન કા હંસતે-હંસતે અવસાન કર દિયા થા; જિન્હોંને સ્વયં અગાધ નદી મેં કૂદ કર એક દુર્દાંત વિષધર કે છકેકે છુડા દિયે થે; જિન્હોંને સાધુઓં કે શત્રુ બકાસુરાદિક કા વિષ્વંસ કિયા થા; જિન્હોંને મહાભારત યુદ્ધ કી પ્રચંડ અિક કે પ્રજ્જવિત હોને કે પૂર્વ હી શાંતિ સ્થાપના કરને કી યથાશક્તિ ચેષ્ટા કી શે જીર જિન્હોંને સ્વયં સારથિ બન કર અન્યાય પક્ષ કા પરાસ્ત કરાયા થા; એસે વીર, ધાર, રાજનીતિજ્ઞ ઔર મહારથીપર અપવાદ લગા કર હમ અપની જ્ઞાન-શ્રન્યતા ઔર નીચ પ્રવૃત્તિ કા હી પરિચય દેતે હૈં. કયા આજ ભી વર્તમાન રાજનીતિક યુદ્ધ મેં ઉન્હીં શ્રીકૃષ્ણ કી અમર ગીતા કા સહારા નહીં લિયા જાતા હૈં?

આર્ય જાતિ! અળ વિકાસ કા યુગ ઉપસ્થિત હૈ, અળ ભી તૂ અપને અન્નાન કા ત્યામ

ઔર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કે સચ્ચે સ્વરૂપ કા રમરણ કર અપની આત્મા મેં તેજોમયી રકૂર્તિ ભર લે, જિસસે ઉનકી આત્મા મેં એક પ્રેમ કા પ્રખલ સહાનુભૂતિક સ્પંદન હો ઔર એક ખાર ફિર ભી વે ઇસ દીન ભારતવર્ષ મેં હમેં દર્શન દે કર કહેં "આર્ય–વીરા! ક્લીખતા (તામર્દિ) કા અવલંખન મત કરા!! યહ તુમ્હેં શાભા નહીં દેતી. હત્ય કી દુર્ખલતા કા ત્યાગ કરા ઔર ઉઠ ખાકે હા જાઓ–અપને દેશ, સાહિત્ય ઔર આર્ય નાત્યોં કી રક્ષા કે લિયે!!

(''હિંદૂપંચ''ના શ્રીકૃષ્ણાંકમાં લેખિકાઃ-શ્રીમતી ધર્મદેવી આર્યા)

१३९-भगवान श्रीकृष्ण उपर एक जरूरी पत्र

(એક બ્રજાંગના કી એાર સે)

માઇ ડિયર માહન !

ઉદ્ધવ દ્વારા મુઝે યહ શુભ સંદેશ મિલા હૈ, કિ આપ ભારત કે ભક્તાં કી ભક્તિ સે અપની ભાકતવત્સલતા કી ભાવર મેં પડ કર વિદ્વલ હા ગયે હૈં ઔર ઈસ જન્માષ્ટમી કે અપની જન્મ-ભૂમિ મેં પદાર્પણ કરતેવાલે હૈં. આપકા યહાં સે ગયે પ્રાયઃ પાંચ હજાર વર્ષ હૈા ગયે. અળ થાેડા સમઝખૂઝ કર આઇયે. વહ સમય કુછ ઔર થા ઔર અંત્ર ઔર હી સમય ઉપસ્થિત હુઆ હુ. મુઝે ભારી ભય હૈ કિ યહાં આને પર આપકા પછતાના ન પડ જાયે. આપ વહીં સે અપને સાથ માખત–મિશ્રી લે આઇયેગા. આપ યહ ન સમ^{ું}, કિ ચલેા, કિસી ગ્વાલિન કે ઘર સે માખન ચુરા લેંગે. અજી જનાખ! અબ આપ કહાં પાઇયેગા મકખન ? અળ તાે દવા કે લિયે ભી ચાૈડા સા સચ્ચા મકખન મહાકષ્ટસે મિલતા હૈ. આપ યદિ કહેં, કિ ચલાે, દહીં સે પેટ ભર લેંગે, સાે વહ ભી પર્યાપ્ત નહીં મિલતા; કયાેકિ અત્પક્ષી પ્યારી ગૌંઓ કા અત્યંત દ્રાસ હાે ગયા હૈ. જો કુછ થાેડી–બહુત ગાએ હૈ; ઉનકે લિયે ચરને કાે ચરાગાહ તક નહીં હૈ. ભૂખ કે મા**રે** ઉનકો હઠ્ઠી પસલી દિખ રહી હૈ, પ્રતિવર્ષ બહુતસી ગાએ સાલ્જર્સ કે ભર પેટ ભાજત કે લિયે કટતી હૈં ઔર સૈકડાં ગાએ મુસલમાનાં કાં કુર્જાની મેં ભારત ભૂમિ કી છાતીપર કટતી હૈ. કસાઇખાનાં મેં ભી અનેક ગાએ કટતી હૈં. આપ કદાચિત ચકરા ગયે હેાંગે, કિ 'બ્રિટિશ સોલ્જર્સ' ઔર 'મુસલમાન' ક્યા શબ્દ હૈં ? ઇસીસે મૈં આપકો પહલે સે સૂચતા દેતી હૂં, કિ થાેડી ખહુત અંગ્રેજી ઔર ઉર્દૂ સીખ આઇયેગા; નહીં તાે આપકાે ઇનકા અર્થ હી સમઝતે મેં ક્રષ્ટ હેાગા. આપ અપની વેશભૂષા કેા ભી કૃપયા બદલ કર આઇયેગા. કૃપા કર કે આપ અપની જુલ્ફ કટા કર **ખુલસુલી રખા લે**ં ઔર મૂછાં કા આધી કટા લેં. અપને પીતાંબર કે બદલે હૈંડકર-ચીક ઔર કંબલ કે બદલે એાવરકાટ રખીએ. અંગરખે કે બદલે કાટ, ધાલી કે બદલે પૈન્ટ ઔર માર-મુક્ટ કે બદલે હૈટ યા ફેલ્ટ કૈપ પહન કર આઇયે. ગલે મેં બૈજયંતી માલા ન પહન કર કાલર, નેકટાઈ યા મક્લર ધારણ કોજીએ. આખાં મેં અંજન યા સુરમા કી જગઢ ચશ્મા લગાઇયેગા. હાથ મેં અપની મુરલી ન રખ કર પતલી છડી લે લીજિયેગા; નહીં તા જહાં–જહાં આપ જાયેંગે વહાં–વહાં જેન્ટલમેન લાગ આપકા ઘૂતને નહીં દેંગે.

ગાય ચરાના અબ અસ્ ભ્ય લાગોં કા કામ સમઝા જાતા હૈ, અબ વ્યજવિતાએ હાય સે ગાબર છૂતી તક નહીં હૈ. ઉસે સાક કરના ઔર ઉસસે લીંપના-પોતના તો દૂર રહા, વે કહતી હૈં—"હાય બાસ કરતા હૈ." કહીં ધોખે સે હાય મેં ગાબર લગ ગયા, તો વે ઉમે સનલાઇટ સોપ સે 'વન હપ્રેડ એં'ડ વન ટાઈમ્સ વાસ' કરતી હૈં. ઉન્હેં ઇંગ્લિશ 'સ્ટડી' કરતે સે અવકાશ નહીં મિલતા, વે આપકો ગાશાલા કો સૂરત દેખને નહીં પાતી, કિ વહ કાલી હૈ યા ગારી. અબ ઉસકો આવશ્યકતા હી કયા હૈં—'કંડેન્સ્ડ મિલ્ક' ઔર 'વેજોએબલ ઘી' તો મનોં મિલતે હૈં. અબ બારતીય શિક્ષિત લલનાએ પૈરાં મેં પેજન નહીં પહનતી; ક્યોંકિ જબ વે ચલતી થીં, તબ ઉનકો છુનછુન કો ધ્વનિ હોતી થી, વે 'લેડીં–શ્ર' પહનતી હૈં, જિસે ચલતે સમય ચટાક–

ચટાક કી ષ્વિનિ નિકલતી હૈ. અહા! કયા હી મનામુગ્ધકારિણી ષ્વિનિ હૈ!! ઉનકી કામલ કલા-ક્ષ્યોં પર 'રિષ્ટ-વાચ' શાભા દેવી હૈ, વે સિરપર ટેઢી માંગ કાઢતી હૈં, 'વંસી કી ઘુનિ સુનિ બિકલ ભાઇ ગ્વાલિન' કહાં પાક્યેગા ! અખ તા હારમાનિયમ, પ્રામોફાન,સિનેમા કી બાત હૈ. આપકા સ્વાગત દૂધ-દહીં કે બદલે 'સોડા વાટર' યા 'લેમાનેડ' આદિ અદ્દસૃત ચીજો સે કિયા જાયગા. કહિયે યે ચીજે આપને કસી સુની શી ! આપકા 'ધ્રેક્ફાસ્ટ' 'લંચ' 'ડિનર' ટિફિન' 'સપર' કરના હોગા—સમઝે જનાબ! મિલતે વક્ત આપસે 'શેકહેંડ' કિયા જાયેગા. લાગ કહેંગે 'ઘ્રી ચીયર્સ ફાર હિજ મેજેસ્ટી મહારાજ માહન!—હિપ હિપ હુર્ર!' તબ આપ સી અપના હૈટ નિકાલ કર 'હિપ હિપ હુરે' કહેંગે. અબ આપકે ચક્ર સે કુછ કામ ન નિકલેગા. યહાં મશીનગન ઔર રાક્ષ્કલ નામક આયુધ ઉપયોગ મેં લાયે જાતે હૈં.

યહાં ટકેલર ભગવાન કી ઉપાસના હોતી હૈ. 'છે હુજૂરી' કી જય હોતી હૈ. સ્વાર્થયત્ત કિયા જાતા હૈ; સ્વાભિમાન, દેશાભિમાન, જાતિ–ગૌરવ પ્રસાદિ કા દાન કિયા જાતા હૈ. મેં આપકા આગમન હૃદય સે ચાહતી દૂં. આધ્યે, થાડા અપને મંદિરાં કા દેખિયે. યહાં વ્યભિચાર નગન હો કર તાંડવ નૃત્ય કર રહા હૈ. સિર–ફાડન-લીલા હોતી હૈ. ખેચારે પંડે–પૂજરી દૃદિયલ દ્લ કા દેખતે હી ઘંટા-ઘડી છોડ કર ભાગ જાતે હૈં. દાઢી કા હુકમ હૈ કિ ચાટિ બાજા વ ઘંટા ન બજાયે. નમાજ મેં ખાધા પડતી હૈ ઔર હમારે અક્ષાહ–તાલા ખેતરહ નારાજ હો જાતે હૈં.

આપ બડે ભારી પહલવાન હૈ. ઇસ લિયે અખાડા તથા વ્યાયામ–શાલા અવશ્ય દેખના ચાહેંગે; પરંતુ માઇ ડિયર! ભારત કે સૌભાગ્ય સે આપ વ્યાયામશાલા કે સ્થાન મેં અનેકાં કલબ દેખેંગે. યદિ આપકા સુશિક્ષિત સમાજ કે સાથ ખેલના હૈ તા આપ ટેનિસ ખેલને કે લિયે એક રૈકેટ લેતે આઇયેગા. અધિક ક્યા લિખું ? યોઅર્સ સિન્સિયરલી

—ટારામટી ડેવી, મુપ્ટરા

(''હિંદૂપ'ચ"ના શ્રીકૃષ્ણાંકમાં લેખકઃ-શ્રી. હલાલૂરામ)

[—]વિદ્વાન લાગો કે બાદશાહોં કે પાસ રહતે કી ઇતની આવશ્યકતા નહીં હૈ, જિતની કિ બાદશાહો કે વિદ્વાનો કે સદુપદેશોં કી આવશ્યકતા હૈ.

[—]ચાર ચીજો સે મતુષ્ય કી કિલ્છા પૂર્ણ હેા જાતી હૈ:–(૧) શ્રેષ્ઠ જેના કે સંગ હિલે– મિલે રહતે સે; (૨) સજ્જો સે સલાહ લેને સે; (૩) દુષ્ટો સે દૂર રહતે સે ઔર (૪) કુકારો સે મિત્રલાવ રખને સે.

[—]ચાર ખાતાં સે દેષ્ટિ કા હાનિ પહુંચતી હૈઃ-(૧) અધિક નમકાન ભાજન સે; (૨) ગર્મ પાની સિર પર ડાલને સે; (૩) સૂર્ય કા દેખને સે ઔર (૪) શત્રુઓ કા દેખને સે.

^{—–}સર્વશ્રેષ્ટ પુરસ્કાર વહ હૈ જો અધિકારિયોં કેા બિના માંગે મિલે. ઔર સર્વોત્તમ પ્રશંસા કા અધિકારી વહ હૈ જો ઉદાર હૃદય કા હેા ઔર ક્રોધ કી અગ્નિ કેા નમ્રતા કે જલ સે ખૂઝાવે.

[—]આદર[ુ] મતુષ્ય મરને કે ખાદ બી શતાબ્દિયોં કેલિયે ઐસા પ્રકાશ છોડ જાતા હૈ, કિ જો મતુષ્યોં કે પથ કા આલેહિત કરતા રહતા હૈ. ''**લાંગ ફેલા**"

[—] ભાગ્યવાન વહ હૈ, જિસકા ધન ગુલામ હૈ ઔર અભાગા વહ હૈ, જો ધન કા ગુલામ હૈ. — હસન ખસરી

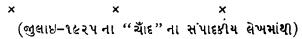
१४०-ईसाई-समाज के कुत्सित आवरण

ઇસાઈ <mark>મિશનરી લાેગાં તે અ</mark>પતે ઉદ્દેશ *ક*ી સિદ્ધિ કે લિયે અતેક કપટ આયેાજતાયેં કર રકુખી હૈં, જો બાહર સે દેખને મેં તા અત્યંત સુંદર હૈં; પર અંદર ઉનમેં ભયંકર કાંડ અનુ-ષ્ટિત હોતા હૈ. "વિષરસ ભરા કનક ઘટ જૈસે-"કીક યહી ખાત હૈ. હમ દેખતે હૈ કિ ઇસાઇયો ને સ્થાન સ્થાન પર સ્કૂલ ઔર કૉલેજ ખાલ સ્કખે હૈં, જિનમેં ભારતીય ખાલકો ઔર બાલિ-કાઓં કા શિક્ષા દી જાતી હૈ. અનેક નિર્બોધ સરલ ખાલક–ખાલિકાર્યે ઇન સ્કૂલો કે દ્વારા ઇસાઇ ધર્મ મેં દીક્ષિત ક્રી જાતી હૈં. ઉત્તકે સરલ હૃદયા કા અપની એાર આકૃષ્ટ કરે કે ઉત્હેં દીક્ષિત ક્રર લિયા જાતા હૈ ! કભી છલખલ સે, કબી પ્રક્ષેભનોં સે ઔર કભી પરવશ ખાલક–ખાલિકાર્યે ઇસાઇ બનાઇ જાતી હૈં; પર હમ દેખ કર ભી અંધે બને હુએ હૈં. ઇતને પર ભી હમ અપને ખાલક–ખ લિકાઓ કેા ઐસી સંસ્થાઓ મેં પ∘ને કે લિયે બેજતે હૈં. હમ શિક્ષા કે વિરાધી નહીં હૈં, પરંતુ જળ હમ દેખતે હં કિ યહ મિશનરી લાગ શિક્ષા કે બહાને અપને ધર્મ કા પ્રચાર કરતે હૈં, તળ હમ ઇસી નિશ્વય પર પહુંચતે હૈં કિ ઐસી સંસ્થાઓ કા એકાંત ખહિષ્કાર હી કર દેના ઉચિત હૈ. ઉનકે હાથ મેં અધિક સમય કે લિયે અપને ખાલક-ખાલિકાઓ કાે છોડ દેના તાે ઓર બા ભયંકર હૈ. ઇન મિશનરી લાગે ને અપને જીવન કા યહી ઉદ્દેશ્ય ખના રકખા હૈ કિ જિસ તરહ હેા—પાપ સે, છલ સે, કપટ સે, અત્યાચાર સે, જેસે બી હેા—ભારતીય ક્ષેગોં કા ઈસાઈ બનાયા જાય. ઇસમેં રત્તાંભર સંદેલ નહીં કિ ઉનકા યહ કૃત્ય ધાર્મિક ઔર નૈતિક દ્દષ્ટિ સે એકાંત પાપમય ઔર અનુચિત હૈ. હમારી જો ધારણા હૈ કિ સ્વયં પ્રભુપુત્ર ઇસા બી ઉનકે ઇસ કપટકૃત્ય કે રાષમય દર્ષ્ટિ સે દેખતે હેાંગે, ઔર જબ યહ મિશનરા લાગ ઉતકે સામને સમુપરિયત હોંગે તખ વે ઇન્હ શૈતાન રાજ્ય મેં હી ખંદી બના કર રખેંગે. પર યહ તા **આગે** કી બાતેં **હૈ** –ઇસ સમય તાે ઉનંક કસ. પાપકૃત્ય સે હમારી સમાજ કી હાતિ હૈાતી **હૈ** અૌર હમારે ધર્મ કા હત્યા **હે**ાતી હૈ ! ઇસી લિયે હમે[.] ઉત્તકે ઇસ કૃત્ય કા ક્રિયાત્મક તિરાધ કરના હાેગા-ઉતકે બાષણ એવં કપટમય આક્રમણ સે હમે અપની સમાજ ઔર ધર્મ કાે સુરક્ષિત ખનાના હેત્યા. અભી હાલ હી મે^{*} દેહરાદૂન કે મિશનરી લોગો તે એક <mark>બ્રાહ્મણ</mark> બાલિ**કા કે**ા જળદ રતા ઇસાઇ ધર્મ મેં દીક્ષા દે દી થી. ઉસીકા સમાચાર પા કર હમને યહ નાટ લિખા હૈ. નીચે હમ સાંક્ષપ્ત રૂપ સે ઉસ બ્રહ્મણ બાલિકા કી કથા દેતે &:

ઉત્ત બ્રાહ્મણ ખાલિકા કા નામ થા રામદેઇ. રામદેઇ પિતૃહીના યી; ઉત્તકી માતા બી અબાવ ઓર દરિક્તા સ પીડિત થી. એસે સમય ઇન મિશનરી લોગો ને ઉત્તકી માતા કા યહ પ્રવેશભન દિયા કિ વહ ઉત્તકી ખાલિકા કા પાલન—પોષણ કરે ગે ઔર ઉત્તે પઢા લિખા કર ઇસ યોગ્ય બના દેંગે કિ વહ અપની આજવિકા કા ઉપાર્જન કર્મકે. બિચારી સરલ જનની ને યહ સમઝ કર કિ પુત્રી કા સખ પ્રાપ્ત હાેગા તથાચ વહ વિદુષી હાે જાયગી, મિશનરી લાેગાં કી બાત રવીકાર કર લી. માતા ને દેહરાદ્વન ગર્લ્સ સ્કૂલ મેં પ્રવિષ્ટ કરા દિયા. ૯ વર્ષ તક વહ બાલિકા મિશનરી લાેગાં કે સાથ રહ કર પઢતી રહી. ઇસી બીચ મેં ઉત્તે બિપ્તિરમા (દીક્ષા) દે દિયા ગયા. પરંત્ર ઇસકી ખબર માતા કા નહીં લગી. જબ ૯ વર્ષ કે બાદ માતા ને અપની લડકી વાપિસ માંગી ક્રેયોકિ વહ ઉત્તકા વિવાહ કરના ચાહતી થી, તબ તા પ્રિન્સિપલ ગર્લ્સ—સ્કૂલ ઘબડાઇ ઔર ઉન્હોંને પુત્રી ઔર માતા કા મિલના જીલના બંદ કર દિયા. દરિક્ર માતા બહુતેરા રાેઇ ધાઇ, ઉત્તને જિલાધાશ સે બી કરિયાદ કી; પર પરિણામ કુછ નહીં હુઆ. પુત્રી કાે ખા કર માતા મન-મસાેસ કર રહ ગઈ. ઇધર ઇસાદયાં ને રામદેઇ કાે લિધયાના ભેજ દિયા; પર જબ રામદેઇ

દુખારા ટ્રેનિંગ ક્લાસ કી પરીક્ષા દેને લુધિયાના સે દેહરાદૂન આઇ, તખ ઉસને માતા કા ગુપ્તરૂપ સે પત્ર લિખા કિ વહ બડી ભયંકર વિર્પાત મેં હૈ ઔર યદિ માતા ઉસે નહીં છુડા સકે, તા થાડા વિષ દ્દી ભેજ દે, જિસસે વહ અપના પ્રાણ વિસર્જન કર સકે! માતા કા વાત્સલ્ય ફિર એક બાર હાહાકાર કર ઉડા ઔર ઉસને આવ્યંસમાજ કી શરણ લી. અબકી બાર આવ્યંસમાજ ને બડી મુરતેદી સે ખાજ કી ઔર અંત મેં વારંટ કે દ્દારા લડકી કા કચહરી મેં હાજિર કરાયા. લડકી ને સ્પષ્ટ રૂપ સે અદાલત મેં કહ દિયા કિ વહ ઇસાઇયો કે પાસ નહીં રહના ચાહતી હૈ. લડકી રવતંત્ર કર દી ગઇ ઔર આવ્યંસમાજ ને ઉસે શુદ્ધ કર લિયા. આનંદ કી બાત હૈ કિ શુદ્ધિ મેં સનાતન ધર્મ કે અનુયાયિયોં ને બી ઉત્સાહ પ્રકટ કરે કે યાંગ પ્યા થા. અંત મેં ઉસકી ઇચ્હાનુસાર ઉસકા વિવાહ રામજસ હાઇરફૂલ કે હેડમાસ્ટર શ્રીયુત ગૌરીશંકરજી બી. એ. કે સાથ કર દિયા ગયા.

ઇસ કરુણ કથા કા પઢ કર કૌનસા ઐસા નિર્લજ્જ હિન્દૂ હાંગા જિસકે હૃદય મેં વિક્ષાલ ન હાં ? યહ ઇસાઇ સંસ્થાઓ મેં અપને બાલક—બાલકાઓ કા પઢાને કા વિષમ પરિણામ હૈ; પર જળ તક હિન્દૂ જાતિ સજવ જાતિ ઇા ભાંતિ અપની ધાર નિદ્રા કા દૂર કર કે અપના ઉચિત સંસ્કાર નહીં કરેગી, જળ તક હિંદૂ ધર્મ કે અનુયાયી અપની અનુદાર એવં હૈય નીતિ કા વિસર્જન નહીં કરેંગે, તળ તક વિધમિંધો કે હાથ સે હમારી રક્ષા નહીં હોગી. અળ સમય દૂસરા હૈ; અળ કેવલ ''ત્રાહિ, ત્રાહિ' કહે કર ધર બેઠ રહને સે કામ નહીં ચલેગા. અળ તા હિંદૂઓં કા વીરજ્ઞાતિ કે સમાન આચરણ કરના હોગા—જિસ પ્રકાર 'વાહ શુરુ કી ફતઢ' કહે કર પ્રત્યેક સિકખ પવિત્ર હા જાતા હૈ; જિસ પ્રકાર કલ્મા પઢતે હી પ્રત્યેક મુસલમાન પવિત્ર હા જાતા હૈ; જિસ પ્રકાર કલ્મા પઢતે હી પ્રત્યેક મુસલમાન પવિત્ર હા જાતા હૈ; જિસ પ્રકાર કલ્મા પઢતે હી જાતા હૈ; ઉસી પ્રકાર ગાયત્રી મંત્ર કા પઢ કર પ્રત્યેક હિન્દૂ કા પવિત્ર હા જાના ચાહિયે. જો હમારે ભાઇ દૂસરે ધર્મ કી સીમા મેં ચલે ગયે હૈં હમે વિશાલ હૃદય સે ઉન્હેં આમાંત્રિત કરના હોગા. વિશ્વ કા યહ દિખાના હોગા કી હિંદૂ ધર્મ ઔર હિદૂ જાતિ અળ બી સજવ હૈ, સતેજ હૈં એવં વીર હૈં. " उत्तिष्ठ जाग्रत प્રાપ્ય સ્વાદ્યાં છે હો! જારા ભારત હો જારા તરે કા પ્રત્યે હો છા. તલી હમારા નિસ્તાર હૈં; તબી હમારા જીવન હૈં; નહીં તો મૃત્યુ કી ઉત્તાલ તરંગમાલા મેં હમ સદા કે લિયે વિલીન હો જય'ો!!

(9)

જો હું શ્રીમત હાેઇશ તા મારી સંપત્તિના દશમા લાગ લારતવર્ષમાં ઠામઠામ અખાડાએ સ્થાપવા માટે જૂદા કાઢીશ.

(२)

જો હું કવિ હેાઇશ તેા કેાયલ, ચંદ્રમાં, સાહેલડી અને કૂલડાંનાં કાવ્યાને હમણાં મુલતવી રાખી શરીરબળનાં શૌર્ય'ગીતા લખી મારા દેશના જીવાનીઆએાને કવિતાદ્વારા પ્રેરણા પાઇશ.

(3)

જો હું સાક્ષર હેાઈશ તેા હસ્વ–દીર્ઘની ચર્ચાએા આ વર્ષ બધ રાખી, વિશ્વ-સાહિત્યમાંથી શરીરની ખીલવણીના અભ્યાસપૂર્ણ લેખા લખી લારતના યુવકસંઘને શરીર-શાસ્ત્ર સમજાવવા પ્રયત્ન કરીશ.

(8)

જો હું ચિત્રકાર હાેઇશ તા અર્ધ નગ્ન વિકારમય ચિત્રો અને અિષ્ણયાળા આંખા-વાળા સ્ત્રીઓનાં ચિત્રોની પિંછી ધાેઇ નાખી, બ્રહ્મચારી રથી-મહારથીઓનાં ચિત્રોને પિંછીમાં ઉતારી મારા દેશ સમક્ષ ભારતના પ્રાચીન શરીરબળના ખ્યાલ રજી કરીશ.

(૫)

જો હું યુવક હાેઇશ તાે આજ ને આજ શરીર સુદઢ અને સખલ ખનાવવા માટે અખાડાના સભ્ય થઇ નિયમિત વ્યાયામનાે ઉપાસક ખનીશ.

(4)

જો હું વિદ્યાર્થી હાઇશ તા મારા અભ્યાસ સાથે રાજ નિયમિત કસરત કરી શરીરને ચેતનવંતું અને અળવાન ખનાવીશ. એક મુક્કી મારી બીંતા તાહી નાખતા ભારતના હ્રહ્મચારીઓના આદર્શ દેષ્ટિ સમક્ષ રાખી હું વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં અખંડ હ્રહ્મચર્ય પાળાશ.

(७)

જો હું અધિકારી હેાઇશ તેા મારા અધિકારની હદમાં જેટલી બને તેટલી વ્યાયામ-શાળાએા સ્થાપવા પ્રયત્ન કરીશ.

(८)

જો હું વૈદ્ય હેાઇશ તેા મારા દર્દીઓને દ્વાનાં પડીકાંઓને બદલે નિયમિત કસરત-થી શરીરસંપત્તિ સારી રાખવા સલાહ આપીશ.

(E)

જો હું કાઇ ધારાસભાના સભ્ય હાઇશ તા દેશનું શરીરબળ વધારવાને વિદ્યાર્થી-એાને વ્યાયામનું ફરજીઆત શિક્ષણ આપવાના દરાવ સૌથી પહેલા રજી કરીશ.

(20)

જો હું દેશનેતા હાેંે કરા તા દેશનાં કાંડાંબાવડાં મજબૂત શી રીતે થાય એની ધૂન સર્વત્ર જગાવીશ.

("શારદા"ના દિવાળા અંકમાં લેખક:-રા. પરિવાજક)

१४२-गुजरात-समाजसेवा मंडळ परिषद्-अमदावाद

(૧) ગાંધીજ અને શાસ્ત્રીજને અભિનંદન

સમગ્ર દેશને અને ખાસ કરીને ગુજરાતને આચરણદ્વારા સેવાધર્મના પાઠ આપનાર મહાત્મા ગાંધીજીને ૬૦ વર્ષની ઉંમર પૂર્ણ થયાના હીરક મહોત્સવપ્રસંગે આ પરિષદ સાદર અભિનંદન આપે છે; અને લોકશાહીના આ યુગમાં સેવાધર્મનું જાગ્રત અને પ્રેરક ખળ તેઓ ઉત્તમ તંદુરસ્તી સાથે વર્ષો સુધી આપ્યાંજ કરે એવી પ્રભુપ્રત્યે આ પરિષદ પ્રાર્થના કરે છે.

હિંદ સેવક સમાજના પ્રમુખ ઑનરેયલ શ્રીનિવાસ શાસ્ત્રી ૧૦ વર્ષ પૂરાં કરે છે તે પ્રસંગ આ પરિષદ તેમને અંતઃકરણપૂર્વક અભિનંદન આપે છે. આપણા દેશનું ગૌરવ અને પ્રતિષ્ઠા વિદેશમાં વધારવા માટે તેમજ સમસ્ત દેશના રાજકીય તથા સામાજિક ક્ષેત્રમાં આગળ પડતા ભાગ લેનાર દેશનેતાતરીક તેમની ઉજ્જ્વલ સેવાની આ પરિષદ આમારપૂર્વક કદર કરે છે અને નામદાર શાસ્ત્રી લાંળી મુદત સુધી તંદુરસ્ત રહી દેશસેવાનાં ઉન્નતકાર્યમાં પ્રવૃત્ત રહેવા શક્તિ-માન થાય એવી પરમાતમાપ્રત્યે પાર્થના કરે છે.

(ર) મહપાનનિષેધ

હિંદુસ્તાનની બે માેટી કામા–હિંદુ અને મુસલમાનાનાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં દારૂ પીવાની સખ્ત મનાઇ કરેલી છે; તેમ છતાં સરકારની આળકારી રીતિનીતિના કારણે દેશમાં દારૂના વપરાશ દિનપ્રતિદિન વધતા જાય છે; અને તેના પરિણામે પ્રજાની માેટી પાયમાલી થાય છે.

તેથી આ પરિષદે નામદાર મુંખઇ સરકારને દારૂ અને માદુક પદાર્થા સદ તર બંધ કરવાનું જાહેર કરેલું છે, તે ધ્યેયને વળગી રહી દશ વર્ષમાં તેના પૂરેપૂરા અમલ થવા અને પ્રારંભિક ઉપાયતરીકે લોકલ એપ્યનના હક્ક પ્રજાને આપવા અને દારની દુકાનાની સંખ્યા અમુક પ્રમાણમાં પ્રતિવર્ષ કમી કરવા પગલાં લેવા માગણી કરે છે; અને તે સાથે જાદાં જાદાં સેવા-મંડળાને દરેક માટા ગામમાં જ્યાં હાલ મદાપાનનિષેધક મંડળાઓ નથી ત્યાં તે સ્થાપવા, તથા વ્યાખ્યાના, કીર્તાના અને સીનેમાદારા દારના ઉપયાગથી શારીરિક, માનસિક અને આર્થિક હાનિ થાય છે તે બતાવવા, અને શક્ય હાય ત્યાં શાંત ચાંકી કરવાને અને દાર્ભંધી માટે કામનાં તથા ગામનાં સંગઠન કરવાની યોગ્ય તજવીજ કરવા આય્રહપૂર્વક ભલામણ કરે છે.

(૩) વિધવાશ્રમ

વિધવાએનાં જીવન હતાશ અને નિરંશેક ન ખને, પણ જનસમાજમાં ઉપયોગી અંગ ખની, સ્વાશ્રયી થાય અને સમાજને ઉત્નત કરવામાં પાતે પોતાના યોગ્ય હિસ્સા આપી શકે તે માટે આખા દેશમાં દેકાણે દેકાણે વિધવાશ્રમા સ્થાપવાની જરૂર આ પરિષદ સ્વીકારે છે.

આવા આવિમામાં વિધવાઓને સામાન્ય શિક્ષણ ઉપરાંત ધંધા અને હુત્રરઉદ્યોગનું તેમજ સામાજિક સેવાના કાર્યનું શિક્ષણ મળે એવી સર્વ પ્રકારની સવડ થવી જોઇએ; અને તેઓ અમુક મુદ્દત પછી આશ્રમમાં શ્રેટ છૂટાં થઇ, પોતાનું વ્યક્તિગત જીવત સ્વતંત્ર રીતે ગાળી શકે અને જનસેવાના કાર્યમાં ઉપયોગી થઇ પડે, એવી એ આશ્રમાની યોજના રચાવી જોઇએ. તેથી આ પરિષદ આપણા પ્રાંતમાં હાલમાં ચાલતા વિધવાશ્રમાના સંચાલકાને ઉપર મુજબ ઘટતી વ્યવસ્થા કરવા આશ્રહ કરે છે.

(૪) રમતગમતા

હાલની પ્રજા રમવાની જગાએ અને રમવાનાં યોગ્ય સાધનાને અભાવે નિર્જળ અને નિરુત્સાહી થતી જાય છે, તેથી તેમ થતું અટકાવવા અને શારીરિક, માનસિક, નૈતિક બળવાળી નવી ઉછરતી પ્રજા થાય, તે સારૂ શાળામાં ભણતા અને શહેરમાં અન્ય બાળકાને રમવાનાં ખુલ્લાં સ્થળા ઉભાં કરવા તથા સાધના અપાવવા આ પરિષદ્ મ્યુનીસિપાલિટીઓ, લાેકલ બાેડો અને ધનિક વર્ગીને ભલામણ કરે છે; અને યુવાના અને યુવતીઓને અનેક રમતા શીખી તે રમતાે શીખવાડવા સારૂ સ્વયંસેવક ખની સમાજસેવા કરવા આ પરિષદ ભલામણ કરે છે. (પ) અપંગા (પહેરાં–સુગાં અને આંધળાં) ની કેળવણી

અપંગા(બહેરાં-મુગાં અને આધળાં)ની કેળવણીને માટે આપણા દેશમાં નિશાળા વગેરે સાધના ઘણાં જુજ છે, તેથી આ પરિષદને ખેદ થાય છે. નામદાર સરકાર, દેશી રાજ્યા, માટી મ્યુનિસીપાલીટીઓ અને લાકલ બાેર્ડોને તે આયહપૂર્વક વિનતિ કરે છે કે, અપંગા માટે બહાળા પ્રમાણમાં કેળવણીનાં યાગ્ય સાધના યાજવાનાં પગલાં જદ્દદી ભરે. જનસમાજ, સેવાસમિતિઓ અને યુવકસંધાને આ કામમાં બને તેવી રીતે કાળજીપૂર્વક મદદ કરવા તે આયહપૂર્વક ભદામણ કરે છે.

(૬) મુક્ત ખંધીવાન

37-વાંકે કે વગરવાંકે, પોતાની દુર્જી હિથી કે નઠારી સોખતથી, ગમે તેમ પણ કેદમાં ગયેલા કમનશીખ માણસોને સુધારીને સુમાર્ગ ચઢાવવા એ પુષ્યનું કામ છે. જેલના નઠારા હાતાવરણમાંથી ખહાર આવતાં સારી શિખામણ અને સાધનને અલાવે કાઇની પણ સહાનુભૂતિ વગરના કમનસીખ મનુષ્યો પોલીસની વધારે પડતી આકરી તકેદારી તેમજ સમાજની સતાવણીને લીધે વારંવાર ચન્હા કરે છે. તેઓને આવે કટાકડીને સમયે મદદ કરવા, સુમાર્ગે દેારવા અને કરી ચન્હો ન કરે એવા સંયોગો કરી આપવા સારૂ મંડળા સ્થાપવાની, તેમજ સ્થપાયલાં મંડળાને તેમાં સામીલ થઇ ડેકા આપી તનમનથી નિલાવવાં એ ઇષ્ટ છે એવા આ પરિષદના અલિપ્રાય છે.

ब-જેલાના એક હેતુ ગુન્હેગારાને સુધારવાના છે. પરંતુ તે હેતુ જેલાના દિવત પદ્ધતિથી ખર આવતા નથી, અને ઉલટા ઘણા દાખલામાં કેદીની ભારે નૈતિક અધાગતિ થવા પામે છે. તેથી જેલાના આંતરિક વહીવટની પદ્ધતિમાં આવશ્યક ફેરફારા સૂચવવા, તે સત્તાવાળાના લક્ષ ઉપર લાવવા અને તે સંખંધી લાેકમત કેળવવા નીચેના ગૃહસ્થાની સમિતિ (વધારવાની સત્તા સાથે) નીમવામાં આવે છે, અને ત્રણ માસમાં તેને પાતાની સૂચના માેકલી આપવા આ પરિષદ વિનતિ કરે છે.

સમિતિના સભાસદો:—

(૧) પ્રમુખ-રા. અમૃતલાલ વી.ઠક્કર (૨) કાકા સાહેળ કાલેલકર, (૩) શ્રી. માહેલલાલ પંડ્યા, (૪) શ્રી. ગણેશ માવલંકર (મંત્રી), (૫) શ્રી. વિદ્યાખ્હેન.

(૭) અનાથાશ્રમ

અનાથાત્રમ વગેરે નામથી ચાલે છે; પણ એ સર્વ સંસ્થાઓ, પરિષદ માતે છે કે, પરસ્પર સહકાર કરી દરેક કાઇ ચાક્કસ કાર્યની ખીલવણી કરવાનું કાર્ય ઉપાડી લે, તે એક બીજી સંસ્થાઓમાં છે કરાંઓને જૂદા જૂદા ધંધાઉદ્યોગ અને હુન્તરનું શિક્ષણ લેવાને માકલી આપવાનું સગમ ખને; એટલુંજ નહિ પણ ખધા વચ્ચે ગાઢ સંબંધ ખંધાય; એકાદ વિષયમાં પ્રવીણતા મળી દરેકનું જૂદું જૂદું વ્યક્તિત્વ ખીલે; અને દરેક સંસ્થાને જૂદા જૂદા હુન્તરઉદ્યોગના શિક્ષણ માટે એકસામડી વ્યવસ્થા કરવાની જરૂર રહે નહિ. આ પ્રકારના સંગઠનથી વહિવટમાં મદદ મળશે અને કેટલું ક બેવડાનું અને નકામું ખર્ચ કમી થઇ શકશે; અને કાર્યક તોઓને નાણાં ઉદ્યરાવવામાં અને બીજી મદદ મેળવવામાં ઘણી સરળતા મળશે.

તેથી આ સંબંધી જૂદી જૂદી સંસ્થાએ સાથે પત્રવ્યવહાર કરી, તેઓ કેવી રીતે સહકાર અને મદદ કરી શકે એમ છે, તે પૂછાવી તે વિષે રિપાર્ટ કરવા આ પરિષદ નડિયાદ હિંદુ અનાથાશ્રમ અને મહીપતરામ અનાથાશ્રમના ઑનરરી સેક્રેટરીએ શ્રીયુત વક્ષભભાઇ હાથીભાઇ અને ડૉ. મિણલાલ એચ. ભગતની કમિટિ નીમે છે.

(૮) પતિત સ્ત્રીઓ માટે આશ્રમા

પતિત થયેલી તેમજ બ્રષ્ટતાને માર્ગે જતાં ખત્રાવેલી સ્ત્રાંએા સુનીતિમય જીવન ગાળી શકે તે માટે તેમના રક્ષણ સાર અમદાવાદ જેવા માટા શહેરમાં અળળાશ્રમ યાને 'વેસ્ક્યુ હાેમ' જેમ બને તેમ તાકીદ સ્થાપવાની જરૂર આ પરિષદ સ્વીકારે છે.

(૯) છાશંએા

અત્રે એલિસાબજ પાસે પહેલી ચુન્હેગાર ગણાતી છારા કામને સુધારવાના પ્રયત્ના કરવાની

ચ્યા પરિષદ આવલ્યકતા જુએ છે. એમને સગવડવાળાં રહેઠાણા પૂરાં પાડવાની સરકાર અને ધને વાનાને વિનતિ કરે છે અને પ્રજાસેવકાને એ કામમાં કેળવણી ફેલાવવાના અને મદ્યપાનનિષેધના પ્રયત્ના કરવા લવામણ કરે છે.

(૧૦) આળરક્ષાચૃહેા

હિંદુસ્તાનમાં સામાન્ય રીતે ભારે પ્રમાણમાં બાળકાનાં મરણ થાય છે તેની, અને ખાસ કરીને અમદાવાદ જેવા ઉદ્યોગવાળા શહેરમાં જે અસંખ્ય બાળકાનાં મરણ થાય છે તેની, આ પરિષદ દિલગીરી સાથે નોંધ લે છે. એ મરણપ્રમાણ ઘટાડવા સારૂ બાળરક્ષાગૃહા એટલે 'ક્રેશીઝ' જેમ બને તેમ વધારે સ્થાપવાની જરૂર જણાવે છે તથા અજ્ઞાન માતાઓને અને દાઇઓને બાળકના જન્મ પહેલાં તેમજ પછી યાગ્ય સંભાળ લેવા સમજણ આપવા સારૂ વ્યવહારૂ પગલાં ભરવા મીલમા-લીકા, મ્યુનીસિપાલિટીઓ તેમજ આરોગ્યને લગતું કામ કરનારાં મંડળાને આય્રહપૂર્વક વિનતિ કરે છે.

(૧૧) આરોગ્યમંડળા

આપણા દેશનું મૃત્યુપ્રમાણ બીજ સુધરેલા દેશાની સરખામણીમાં એટલું બધું માટું છે કે આખાય પ્રાંતમાં આરોગ્યસુધારણા સારૂ વ્યવહાર પગલાં તાબડતાબ લેવાની જરૂર છે; તેથી દરેક નાનાં માટાં શહેરમાં આરોગ્યમંડળા સ્થાપી, તે દ્વારા જનસમૂહમાં આરાગ્ય વિષે આવશ્યક અને કામપૂરતી માહિતી ફેલાવવા તેમજ વખતાવખત આરાગ્યપ્રદર્શન લરી લાકમત કેળવવા અને તે પાછળ જરૂરી ખર્ચ કરવા આ પરિષદ સરકારને, જીલ્લા અને તાલુકા લાકલળાર્ડ અને મ્યુનિ-સિપાલિટને વિનતિ કરે છે.

્(૧૨) સહકારી ગૃહમંડળીએા

ગુજરાતનાં માટાં શહેરામાં મધ્યમ વર્ગ અને ગરીબ વર્ગના લોકાને રહેવાનાં ઘરાની ઘણી અછત છે અને કેટલાંક કુટુંબાને મનુષ્યના રહેઠાણને તદ્દન નકામાં એવાં ઘરામાં રહેવું પડે છે.

આ અવદવાને લીધે પ્રજાના આરોગ્ય અને સમાજજીવન ઉપર માડી અસર થયેલી છે એવું આ પરિષદનું માનવું છે અને તે સ્થિતિ દૂર કરવા માટે સહકારી ધારણ ઉપર હાઉસિંગ સાસા-ઇટીઓ સ્થાપવામાં મદદ કરવાને અગર ખુલ્લા વિસ્તારામાં તેવા વર્ષના લોકા માટે આરાગ્યવાળાં ઘરા બંધાય તેવા બીજી કાઇ યાજના કરવાને મીલમાલેકા, મ્યુનીસિપાલિટીઓ, સરકાર, ધનિકા અને સમાજસેવકાને વિનતિ કરે છે.

(૧૩) આરાગ્યભુવના

અત્રેનાં આરાગ્યભુવના (સેનેટારિયમ્સ)ના વહીવટ અને દેખરેખમાં કેટલીક ખામીએા દાખલ થવા પામી છે, એવું આ પરિષદનું માનવું હોવાથી નીચેના ગૃહસ્થાની એક સમિતિ નીમી, આ પરિષદ એ સમિતિને આ આરાગ્યભુવના સાચાં આરાગ્યભુવના થાય તે માટે શાસુધારાવધારા કરવા આવસ્યક છે, તે સૂચવવા અને તે સંબંધી પાતાના રિપાર્ટ ત્રણ માસમાં રજી કરવા વિનતિ કરે છે:-

૧–ડૉ. છ. આર. તલવલકર, ૨–ડૉ. સુમત મહેતા. ૩–રા. મણિલાલ મગનલાલ અનેચંદ.

(૧૪) સેવામ ડળખધારહ

૧–આખા પ્રાંતમાં સમાજસેવાનું કામ સારી રીતે અને યાજનાપૂર્વ કથઇ શકે, અને જૂદી જૂદી સંસ્થાએા સાથે એકત્ર જોડાઇ, સહકાર કરવાનું બની શકે તે માટે "ગુજરાતસેવા મંડળ" સ્થાપવા અને તેનું બંધારણ વગેરે ઘડી કાઢવા;

ર–સમસ્ત ગુજરાતમાં સાર્વજિનિક અને સેવાકાર્ય કરતી સંસ્થાઓની એક ડિરેક્ટરી, તેના વિષે ખની શકે તેટલી માહિતી ભેગી કરી, તૈયાર કરવા અને

૩-વિવિધ પ્રકારના પ્રજાજીવનના વિકાસ થઈ તેની સંઘટિત અને વ્યવસ્થિત ખાલવણીને પાષક એવી એવી જૂદા જૂદા પ્રવૃત્તિએ। માટે નાણાં દ્રસ્ટતરીક સ્વીકારી, તે તે પ્રવૃત્તિએા સ્વતંત્ર રીતે યા પાતાની જાતિદેખરેખ નીચે ઉપાડી લેવાતું કાર્ય કરે એવી એક સંસ્થા આવ-સ્યક છે. તે વિષે ઘટતું કાર્ય કરવા, આ પરિષદ નીચેના ગૃહસ્થાની એક કમિટી નીમે છે:-

૧-પ્રમુખ સાહેળ શ્રીયુત અમૃતલાલ ઠક્કર, ર-લેડી વિદ્યાળહેન, ૩-ડા. સુમૃત મહેતા, ૪-રા.

માતીભાઇ ન. અમીન, મંત્રીએઃ-રા. ગણેશ વાસુદેવ માવલંકર અને રા. હિરાલાલ ત્રિ. પારેખ. (૧૫) અંત્યજમંડળા

અંત્યજોની કેળવણી, વસવાટ અને સુંધારણા તથા તેમના દરજ્જો વધારવા અર્થ ગુજરાત-માં દરેક જિલ્લામાં અંત્યજમંડળા સ્થાપવા વ્યવસ્થાપૂર્વક પ્રયત્ન થવા અને તેમનું મનુષ્યત્વ ખીલવવા પૂરેપૂરી તજવીજ કરવા આ પરિષદ, સમાજસેવાના કાર્યમાં રસ લેતાં સૌ ભાઈ મહેનોને આત્રહ કરે છે અને સરકારને વિનતિ કરે છે કે "ડિપ્રેસ્ડ ક્લાસીસ"ને માટેની વધી સવડતો. માત્ર અસ્પૃશ્ય કામને માટેજ રાખવી.

(१६) पटात या हिलत हामाना उद्धार

ગુજરાતની પછાત કામા જેવી કે-લીલ, નાયક, ચોધરા, ગામીત, ઢેડિયા વગેરેનો કેળ-વણી, વૈદ્યક્રીય મદદ, ઔદ્યોગિક શિક્ષણ અને ધાર્મિક ઉપદેશ આદિ પ્રષ્ટત્તિદ્રારા સેવા કરવા માટે જ્યાં જ્યાં તેવા લોકોની વસ્તી હોય ત્યાં ત્યાં આશ્રમો વગેરે સ્થાપી તેમને ઉન્તંત કશાએ લાવ-વાની જરૂરિયાત આ પરિષદ સ્વીકારે છે અને દરેક જિલ્લાના સ્થાનિક સમાજસેવકાને તે દિશામાં પગલાં ભરવા આગ્રહપૂર્વક વિનતિ કરે છે.

(૧૯) માટી ઉંમરનાં સ્ત્રીપુરુષાની કેળવણી

અક્ષરત્તાન એ પ્રજાને કેળવણી આપવાનું ઉત્તમ સાધન છે. આપણા દેશના દુર્લોએ આપણા દેશ અક્ષરત્તાનમાં બહુજ પછાત છે. કમીમાં કમી વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે ૨૫ ૮કા બાળકા અક્ષરત્તાન તેમજ બીજી કેળવણી લેવાને શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતાં હોવાં જોઇએ; તારે આપણા દેશમાં વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે ૪.૨ ૮કા બાળકા શાળાઓમાં ભણતાં જેઇએ ઇોએ; એટલે ૧૫ બાળકામાંથી માત્ર ૪ બાળકા શાળામાં ભણે છે, બાઈનાં ૧૧ બાળકા કાઇ પણ જાતની કેળવણી લીધા વિના પાતાનું અમૃલ્ય મનુષ્યજીવન વ્યતીત કરે છે. આથી જેમને લખતાં વાંચતાં નથી આવડતું તેઓને બીજાં સાધનાદ્વારા કેળવણી આપી જેમ બને તેમ દેશમાંથ અત્તાનરપી ભયંકર અધકાર દૂર કરવાનું આ પરિષદ આવશ્યક ધારે છે; અને તેને માટે નીચેનાં સાધનાદ્વારા જનમંડળમાં કેળવણીનો ફેલાવા કરવા સેવકાને ખાસ સૂચના કરે છે:—

૧-આરોગ્ય, નાગારિકાના ધર્મ, સમાજમાં દાખલ થઇ ગયેલા ખરાખ રિવાજો, ધર્મ વગેરે વિષયો ઉપર માટી ઉંમરનાં ઓપુરુષો માટે ભાષણો-ખની શકે ત્યાં મેજીક લેન્ટર્ન તથા સીનેમાની મદદથી આપવાની ગાઠવણ કરવી; જેથી ભાષણોની સારી પેઠે છાપ સાંભળનારાઓ ઉપર પડે અને તેની સારી અસર થાય.

ર-સ્ત્રીઓને માટે બપારના વર્ગ ખાલવા અને ત્યાં સ્ત્રીઉપયોગી શિક્ષણ આપલું.

૩–કારીગરાે તથા મજીરિયાત વર્ગોને માટે તેમને અક્ષરજ્ઞાન તેમ બીજી કેળવણી આપવાને રાત્રિશાળાઓ ખાલાવવી.

૪–જેમને સહેજસાજ વાંચતાં–લખતાં આવડતું હોય તેવાએને માટે કરતી લાયબ્રેરીએન દ્વારા ઉપયોગી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકે.

૫–અને બની શકે ત્યાં જ્ઞાતિમંડળા ઉભાં કરી તે દ્વારા પ્રયત્ન કરવા.

આ ઉપરાંત આ પરિષદ લાેકલખાેડાં, મ્યુનિસિપાલીડીઓ તેમજ ધનાઢયાને આગ્રહપૂર્વક વિનતિ કરે છે કે, તેમણે વધારે તે વધારે પ્રમાણમાં ગામડાઓમાં તેમ શહેરામાં જ્યાં મજીરિયાત તથા પછાત વર્ગાની વસ્તી છે ત્યાં સ્ત્રીઓને માટે બપારના ખાસ વર્ગી તેમ પુરુષાને માટે રાત્રિશાળાઓ ખાલવી.

(૧૮) આ પરિષદે પસાર કરેલા ઠરાવેઃના અમલ કરવા સારૂ તથા તે ઠરાવાના હેતુ સફળ કરવા સાર્ જે જે કાર્ય કરવું પહે તે સારૂ, આ પરિષદની નીચે મુજબ, કારોબારી સમિતિ-નીમવામાં આવે છે:–

૧–પ્રમુખ સાહેળ. ર-લેડી વિદ્યાબહેત. ર–ડાં૦ સુમૃત મહેતા. ૪–ડાં૦ હરિપ્રસાદ વી. દેશાઇ. પ–શ્રી. માતાલાઇ તરસિંહભાઈ અમીન, ૬–રા. દયાશંકરભાઇ શુકલ. ૭–રા, હીરાલાલ ત્રિ. પારેખ. ૮–રા. વાસુદેવ માવલંકર. ૯–રા. રાહિત મહેતા. ૧૦–મીસ આઇ. એન. ભાગવત.

१४३-नवारत्रिना शक्तिप्रेरक दिवसो

તહેવારાને રાષ્ટ્રીયત્વ આરાપા!

નવરાત્રિના દિવસા એટલે નૂતન શક્તિપ્રેરક દિવસા. ખેતીવાડીના કાર્યમાંથી પરવારેલા ભારતીઓ એ નવપ્રાણવેતા દિવસામાં પાતાનાં ખિંટીએ લટકતાં હથિયારા તરફ ફરીથી નજર નાખતા, ઉછળતા જીગરે તલવારા ને તીર, ભાલાઓ ને સાંગા, કટારા અને જમયા, જંજાળા અને ખંદુકા ઉપર વળેલા કાટ ઘસી કાઢતા, નવ દિવસની એ શક્તિપૂજાનાં પ્રદર્શન વિજયાદશમીને દિવસે કરવા, આ ભાલરહનાં ટાળાં ને ટાળાં ગામને ઝાંપે જતાં અને શક્તિના પ્રદર્શના અનેક પ્રયોગો ત્યાં બતાવવામાં આવતા.

× × × × × × × × • મને પછી ત્યારથીજ એ કીર્તિ ભૂખ્યા કાેડીલાએ થનથનથી ધાેડલીએ દેકાવતા, શિર-પાધમાં ગૃહદેવીએ તી ગુંથેલી નતન જવારાની યશકલગીએ લટકાવતા, મહેચ્છાએ તે મર્તિ મત કરવા રહ્યું ખેલનાએ જવા અગાઉ મુગયા રમવા ઉપડી જતા. ત્યાં એમની મર્દાંઇનાં પાણી મપાતાં. મુગયા અને વરાહેાની વાંસે માથાં મૂકાને અશ્વા છાેડી મૂકતા. ક્ષત્રિયાની સાથે ખાલસિંહસમા કિશાર કમારા પણ પાતાના ખાહુખળની પરીક્ષા આપવા જતા.

એ દહાડે તે રનેહથી જેનાં હૈયાં છલકી જતાં હોય એવી માંતાએ, સ્વહસ્તેજ કાડીલા કિશાર કુમારાને ખબે ધાંગી ઢાલા બાંધતી અને કમરપટામાં પાણીદાર તલવારા લટકાવતી. બાપખેટાને પણ ન ધારે એવી હવા સાથે હરીફાઇ કરતી ઘોડલીએ ચઢીને કુમાર મૃત્યુ સાથે ખેલવા નીકળા પડે ત્યારે ઉલ્લાસથી માતાએ મમતાભરી નજરે તેની પીઠ દેખાય ત્યાંસુધી જોઇ રહેતી. ત્યારે એ માવડીની આંખમાંથી ગૌરવની—સંતાષના જીવનની ધન્યતોની જે તેજધારાએ વરસતી, એ વિરલ પળ જોવા તે હિંદુસ્થાનમાં તા લગભગ આજે અશક્ય થઇ પડી છે. ખાસ કરીને ગુજરાતમાં તો એ દશ્યાના ક્યારનાય દુષ્કાળ પડી ગયા છે.

આજે તે નવરાત્રિના દિવસો તાખાટા વગાડીને રાસડા ગાવાના વાયડાવેડામાંજ પૂરા થાય છે. એ રોાર્ય અને સાહસના દિવસો આથમ્યા તે આથમ્યાજ. આજતું ગુજરાત લગભગ એનાં પૂરાં રમરણાંયે બલી ગયું છે. લલલલા પડછંદ પુરુષો પણ હાથમાં દાંડિયા લઇને આમતેમ કૂદાકૂદ કરે કે માટા સૂરે 'પડવેની પણ પ્રીત ઘડી ઘડી ભૂલા રે' એવા કશાક ગરખાઓ માડી રાત સુધી ગાઇ ગાઇને, દશેરાની સાંજે સમડીપૂજા કરીને ઢીલા પગલે પાછા આવી, નવરાત્રિના શક્તિ મેળવવાના દિવસો વેડડી નાખતા જોઇને કયા નવયુવાનને દિલગીરી નહિ થાય ?

પરંતુ જૂના કાળના જર્જારિત મેનાદશાના જુવાળ હવે ઓાસરતા જાય છે. જીવતાં મુડદાં જેવી દશા માટે હવે આપણુંને પોતાને શરમ થવા લાગી છે. પરતંત્રતા આપણું હૈયાંમાં શલ્યની માક્ક ખુંચવા લાગી છે. પ્રતિહૃદયે આજે નવી મહેચ્છાઓ પ્રકડી છે. એકે એક જુવાનીઓ નવાં નવાં સ્વપ્નાં જોવા મથે છે. આસપાસથી પડતા પડધાથી એનાં રામેરામ કરકરી ઉઠે છે. અને શું તેવે વખતે પણ ગુજરાતના નવજીવાના નવરાત્રિ અને દશેરાના ઉત્સવાની ઉપર, વળા ગયેલી ગુલામી અને કાયરતાની રાખ ઉખેડી નાખવા તત્પર નહિં ખને ?

ચીનના, તુર્કરતાનના, ઇજિપ્તના, ઇરાનના અને અક્ધાનીસ્થાનના નવજીવાનાના જંગની વાતા સાંલળીને ગુજરાનના નવજીવાનાને પાતાની કંગાલિયત વિંછીના ડંખની માક્ક વેદના આપે છે. ગઇ કાલનીજ વાત–પેલા દ્વાધયા દાંતવાળા અક્ધાન છાકરાઓના કાક્લા મુંબઇના કનારેથી તુર્કરતાન જવા ઉપડી ગયા, ત્યારે એ બહાદૂર પાડાશીઓને મળવા મુંબઇના અનેક- રંગી નવજીવાના કેટલા ખુધા તલસી રહ્યા હતા ? અને તેમાં કેટકેટલા ગુજરાતી યુવકા હતા ક

એ વખતતું રા૦ જયકરતું ભાષણ " આપણામાંથી આ અકઘાન ખાળકની માકક માતૃભૂમિ મૂકીને અગીઆર અગીઆર વર્ષ લક્ષ્કરી તાલીમ લેવા પરદેશ જવા કેટલા તૈયાર છે?" એ એમના પ્રશ્ન અને 'અમે બધાજ' એ નવયુવકાના ઉત્તર એ શું બતાવે છે ? જો એ પ્રશ્ન નવયુવકાના હૃદયમાંથી સાચીજ રીતે નીકળ્યા હોય તો તો નવરાત્રિના દિવસોના જે ાાચા મહિમા છે તેનુંજ આપણે અતકરણ કરવા માંડીએ.

આપણા જીવનનાં અનેક અંગાની માફક આપણા તહેવારા ઉપર પણ અનેક વર્ષોની શુલામીને લીધે જીર્ણુતાના કાટ વળા ગયા છે. એ કાટને ખંખેરી કાઢીને, આપણા પ્રજાકીય તહેવારાની ઉજવણીમાં મૂળભૂત પરિવર્તન કરી નાખીને તેમાં વિષ્ક્રવ કરવાની જરૂર છે. આપણા પ્રત્યેક તહેવારાની યોજના રાષ્ટ્રીયત્વની ખીલવણીની, ઋતુઓની મઝા માણવાની અને સાથે સાથે તંદરસ્તીની દર્ષિએ કરવામાં આવી છે: પરંત અત્યારે એ બધીજ વાતા આપણે ભૂલી ગયા છીએ.

ઉત્સવાની ઉજવણી એટલે તાકાન, મરતી, આનંદ. એને બદલે આપણા જા્ના માણસોએ તેમાં અનેક ગાટાળા કર્યા છે તા નવાએાએ કેટલાક સુંદર ઉત્સવાને કેવળ ભાષણીઆ ખનાવી દેવાનીએ ભૂલ કરી છે. એ ખંને ભૂલા સુધારવી તે નવયુવકાનું કર્તવ્ય છે અને તેના આરંભ કરવામાં હવે વધુ વિલંભ કરવાની જરૂર નથી.

નવરાત્રિના ઉત્સવ એટલે માતુભૂમિના ઉત્સવ. પ્રાચીન કાળે આવી પ્રત્યેક કલ્પનાઓની પાછળ ધાર્મિક વાતાવરણ ખડું કરવાના રિવાજ હતા અને તે કાળે એની જરૂર પણ હતી–હશે. (જો કે એ વાતાવરણે એક દેરે તા ભારે નુકસાનજ કરેલું છે) પરંતુ અત્યારે એવા ધાર્મિક વાતાવરણથી આપણા ઉત્સવાને મઢી લેવાની જરૂર નથી. હાલના અવસરે એ ઉત્સવાને રાષ્ટ્રીયત્વ આરોપલું એજ જરૂરનું છે.

છતાં એ જૂના ધાર્મિક વાતાવરણમાં પણ ડેાકિયું કરતાં સહજે સમછ શકાય તેમ છે કે, તેની પાછળ રહેલી ભાવના કેવળ શક્તિની ખીલવણીનીજ છે. માતા, માડી, જનની એટલે શક્તિનાજ અવતાર; એવી પ્રાચીન પુરુષોની કલ્પના હતી. શિવાછ જેવા રાષ્ટ્રવીરને આલમમશહુર 'ભવાની' આપનાર શક્તિની પાછળ જે કલ્પના રહેલી છે તેવીજ કલ્પના બીજી દેવીએાની પાછળ પણ રહેલી છે. કાલી, આંખા, મહિષાસુરમર્દિની, ચંડિકા, ચામુંડા, દુર્ગા એ બધી શક્તિઓની પાછળ રહેલી ભાવના કેવળ શક્તિની અને શક્તિનીજ હોય છે. પ્રજાવર્ગમાં અને પ્રજાકલ્યાણમાં ઉપયોગનાં પશુઓમાં ત્રાસ ફેલાવનાર અસુરસમૂહના મદ મંદ કરનારી એ તમામ શક્તિઓ છે; લોહીઝરતી જીભ, માનવમાથાંની માળ, પગ નીચે છુંદાતા દેસ, એવી છબીવાળી કાળી જુઓ. કે સિંહની સ્વારીએ ચઢેલી દુશ્મનનાં હૈયાં ભેદતી ચંડિકા જુઓ. એનું વિકરાળ સ્વરૂપ, એની પ્રયાંડ શક્તિ, એની અખૂટ હિંમત, એનું અથાક શૌર્ય, એ બધાં આમવર્ગને મૌનવાણીમાં સમજાવવાના પ્રયાસ છે. એ કલ્પનાને તાણે અને વાણે કલ્પના કરનારાઓએ તે યુગતા માનવીઓ માટે શૌર્ય અને ચેતનનેજ શંથાં છે.

અતે એ શૌર્યની પ્રતિમાંએ કદી પણ તાએાટા પાડવાથી, રાસડા ગાવાથી, સમડી પૂછતે પાછા વળવાથી ખુશ થાય ખરી ? જૂનામાં જૂના રહિરક્ષક પણ એ વાત માનવા તૈયાર નહિ થાય. તા નવાનો ક્રેમજ થાય ?

c x x X

એ નવ નવ દિવસનાં તપ બીજા કશા માટે નિર્દે પણ શક્તિ, શક્તિ અને શક્તિનીજ પ્રાપ્તિ માટે નિર્માયાં હતાં. એ દિવસોમાં ઘેર ઘેર અને ગામે ગામ થતા યત્ર બીજાં કંઇજ નહિ પણ રાષ્ટ્રસેવાનાજ યત્ત હતા. એ ય્રામાં અપાતાં અલિદાના રણવાટે સીધાવતા કેસરબીનાઓને માટે શુબે અએ પ્રેરનાર પ્રેરણાએ હતી. નવ નવ દિવસ શક્તિની પૂજ કરી રાષ્ટ્રસેવાના યત્તમાં સંકુચિત ભાવનાઓનાં બલિદાન આપી, વિજયાદશમીના વિજયદિવસે રણદું દું બીઓ ગડગડાવતા, નિજ નિજ ગામની સરહદ ઓળંગતા નવયુવકાની કલ્પના કરા અને આજની સમડીપૂજા કરીને પાછા આવતા હીલા હીલા પ્રસંગને તેની સાથે મૃકા. પછી જરા વિચાર તા કરા.

ગુજરાતમાં ઘેરે ઘેર અને ગામેગામ નવરાત્રિના મહાત્સવ ઉજવાય છે, પણ છૂટક છૂટક માત્ર ગરળા ગાવા પૂરતાજ સૌ એકઠા થાય છે. હવે છૂટક છૂટક રહીને કામ કરવાના યુગ નથી રહ્યો. તમામ છૂટા મણકાઓને રાષ્ટ્રભાવનાના એકજ તંતુએ ગુંથી કાઢીને સંથળળથી કાર્ય કરવાના હાલના અવસર છે. એ વાત વિચારી લઇને, ખંગાળાઓની માતુપૂજાની માક્ક, મહારાષ્ટ્રવાસીઓના ગણેશાત્સવની માક્ક, યુક્તપ્રાંતવાસીઓના વેદપ્રચાર સપ્તાહની માક્ક ગુજરાતીઓએ ગામડે ગામડે અને શહેરે શહેરે, નવરાત્રિના ઉત્સવને રાષ્ટ્રીય ઉત્સવતું સ્વરૂપ આપી, તેમાંથી જૂના વહેમ, રૃઢિ અને દૈવીપણાના તમામ અંશોને દૂર કરી દઇને કેવળ એકજ દરિએન અને તે શક્તિની પ્રાપ્તિની-તે તહેવારની ઉપયોગિતા વધારવી જોઇએ.

× × × ×

ગુજરાત પૈલાની નજરે શ્રીમંત છે, વ્યાપારઉદ્યોગની દૃષ્ટિએ તાલેવંત છે; પણ શારીરિક શક્તિની દૃષ્ટિએ ઘણુંજ નિર્ધન છે. પુરાણીભાઇએા જેવાના પ્રયાસો રણવગડામાં લીલી વીરડી જેવા છે; પરંતુ એવા પ્રયાસોને ખૂબ અને ખૂબજ ખીલવી ખીલવીને ગુજરાતે શારીરિક શ્રીમંત થવાની જરૂર છે. એ વાત નવરાત્રિમાં શક્તિજ આપણને ખરાબર શીખવી શકે તેમ છે.

(દૈનિક "હિંદુસ્થાન"ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. સમાજસુધારક)

१४४-एक ईसाई महिला का पवित्र संकल्प

અમેરિકા કે એક ખડે ભારી ધનિક કી પુત્રી ને યહ પુષ્ય-પ્રતિજ્ઞા કી હૈ કિ મેં અપના યહ સારા જીવન કે હિયો કી સેવા મેં હી વ્યતીત કરંગી. સંસાર મેં ઇસ પ્રકાર કે નિઃસ્વાર્થ- સેવા-ભાવ કે દર્શાત મિલને યદિ અસંભવ નહીં, તો દુર્લ અવશ્યમેવ હૈ. ઇસ પવિત્રચરિત્રા ખાલા ને સાંસારિક સુખાં સે મુખ માડ કર ઇસ સુંદર સેવાભાવ કા જો વત લિયા હૈ, ઉસકે લિયે વે ખધાઇ કી પાત્ર હૈ. આપકા નામ હૈ મિસ ખેલામેંટર.

१४५-श्रीकृष्णार्जुन-युद्ध

''દુષ્ટ, પાપી, ચંડાળ! આટલી હદ સુધીનું તારૂં સાહસ!"

"નહિ વત્સ! ચિત્રસેનની એ મદાંધતા છે. રાજ્યાહંકારી ઇંદ્રને ત્યાં રહી એ પણ અહંકારી ખન્યો છે. જ્યાં સુધી તેના ગર્વનું ખંડન ન કરૂં ત્યાં સુધી તેના અહંકાર ઉતરવાના નથી. ચિત્રસેનને ક્યાં ખબર છે કે તે 'ગાલવ' મુનિના અપરાધી છે. લક્તિરૂપી અમૃતથી પવિત્ર કરેલી ભાગીરથીના જળની અંજલિમાં શુંકી એણે મહાન અપરાધ કર્યો છે. એ કૃત્ય ક્ષમાપાત્ર નથી. તેને તેની શિક્ષા મળવીજ જોઇએ. ચાલા, તે માટે આપણે શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પાસે જઇએ અને તેને દંડ આપીએ."

એટલું કહી ગાલવ મુનિએ પાતાના શિષ્યને લઇને દારકાપુરી તરફ પ્રયાણ કર્યું. જે સમયે ગાલવ ઋષિ શ્રીકૃષ્ણજીને મલ્યા, તે સમયે બળરામ, સાત્યિક તથા નારદજી ત્યાં બેઠા હતા. સર્વે એ ગાલવ ઋષિને યથાયાગ્ય માન આપી સતકાર્યો ને તેમના આગમનનું કારણ પૂછ્યું. ગાલવઋષિએ પણ પાતાની અથ ઇતિ કહી સંભળાવી. તેથી શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર પણ સહેજ ક્રોધિત થયા અને આવેશમાં આવી બાલી ગયા કે ''ઋષિરાજ! જો આપ તેને કાલ સંધ્યા સુધીમાં ક્ષમા નહિ આપો તે અવશ્ય હું તેને મારી નાખીશ. એ મારા અતિમ નિશ્ય છે.''

એ સાંભળી નારદજી બાલી ઉઠયા કે, ''પ્રભેત! જો ચિત્રસેનને પાતાના અપરાધની ખબર પડશે તો તે અવશ્ય પશ્ચાત્તાપ કરશે. તેતે એક નજીવા અપરાધ માટે પ્રાણદંડ આપવા એ અન્યાય છે. ઋષિરાજ તો તેને ક્ષમા નહિ કરે, એટલે તમારે તમારી પ્રતિજ્ઞાનુસાર તેને સંહારવાજ જોઇશે. તો હું આપને વિનવું છું કે, ન્યાયધર્મના પાલનમાટે તમારે એ પ્રતિજ્ઞાના ભગ કરી તેને ક્ષમા આપવી જોઇએ."

"દેવર્ષિ'! એ અસંભવિત છે. ચિત્રસેનને હું અવશ્ય મારીશ. ક્ષત્રિયની પ્રતિન્ના એકજ હોય!" "પ્રભાે!એમન કરાે. આપની પ્રતિન્ના હું પૂરેપૂરી રીતે સમજાં છું. મહાભારતના યુદ્ધ વખતે શસ્ત્ર ધારણ ન કરવાની આપે પ્રતિન્ના લીધી હતી,ને શું તે પ્રતિન્ના આપે પૂરી પાળા હતી કે ?''

"દેવર્ષિ'! એ સમય જૂદાે હતાે. આ સમયે જરૂર ચિત્રસેન મારા હાથથી સહારાશે. વિશ્વની ક્રાઇ પણ શક્તિ મારી એ પ્રતિજ્ઞાની આડે આવી શકશે નહિ."

નારદજીએ કૃષ્ણચંદ્રને ઘણું ઘણું સમજ્વવ્યા, પણ તેઓ એકના ખે નજ થયા; ત્યારે શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના સત્તાના મદને તાહવાની નારદજીને ઇચ્છા થઇ. પરિણામે કાઇ ને કાઇ પ્રકારે ચિત્રસેનને ખચાવવાની પ્રતિજ્ઞા નારદજીએ લીધી.

ચિત્રસેનને જ્યારે આ બંને પ્રતિજ્ઞાઓની ખબર પડી ત્યારે તે વિમાસણમાં પડયો. તેણે ઇંદ્ર અને વરુણાદિ દેવની સહાયતા માગી; પણ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના શત્રુને કાઇએ સહાય ન આપી. ચિત્રસેન પાગલની માક્ક અહીંથી તહીં સહાય માટે રખડયો; પરંતુ કાઈ પણ ંકાણેથી તેને સહાયતા ન મળી. છેવટે નિરાશ થઇ, શ્રીકૃષ્ણ જેવા શત્રુના હાથે મરવા કરતાં, ગંગાજીના આશરા લેવો તેણે યોગ્ય ધાર્યો અને સૂર્યોદય થતાં પહેલાં આત્મહત્યા કરવાને એ ભાગીરથીતટે જ િ પહેલાંચો.

કપડાં ઉતારી જેવા તે ગંગાજમાં પડવા જતાે હતાે તેવાજ દૂરથી એક અવાજ સંભળાયાે. "એા યુવાન! આત્મહત્યા એ ભયંકર અપરાધ છે."

એ અવાજ ક્યાંથી આવ્યો ? તે જોવા ચિત્રસેને પાધું કરી જોયું તા તેનીજ પાસે ભિંજાયેલ કપડાં પહેરી એક અપૂર્વ તેજસ્વિની દેવી ઉભી છે.

"યુવાન ! કયા કષ્ટે કરીને તું આત્મહત્યા કરવા તત્પર થયાે છે ? તું કાેેેેે છે ને ક્યાંથી આવે છે ?"

''દેવિ! હું ગંધર્વરાજ ચિત્રસેન હું; છતાં આ સમયે નિરાધાર **હું. મારે માતા ભાગીરથીની** ગાદ સિવાય બીજાના આશરા લેવા હવે નથી રહ્યો. પ્રહ્માંડમાંથી ધર્મનું અસ્તિત્વ નષ્ટ થયું લાગે છે, જાણે સંસારની માતાઓએ વીર પુત્રાજ પ્રસવ કરવાનું છોડી દીધું હોય!"

"ગંધવ^રરાજ! વીર માતાઓને દેાષ ન દે! હું તને આશરાે આપવા તૈયાર છું. કહે વત્સ! કહે. તારા દુઃખનું કાર**ણ મને કહે!**''

"માતાજ! હું ઋષિરાજ ગાલવના અપરાધા છું. પ્રાતઃસમયના તેમના અંજલિમાં ભૂલ**યા હું** અભાગીનું શુંક જઇ પડશું. આ એક નજીવા અપરાધના દંડદેવા શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે આજે સાંજસુધામાં મારા સંલા કરવાના પ્રતિજ્ઞા લીધા છે.

આપ્પી સ્વર્ગપુરીના દેવોને મળા ચૂક્યો, પણ ક્રાપ્ટએ મને સહાયતા ન આપી–સાહસ ન કર્યું. છેવડે હું ભાગીરયી તટે આત્મહત્યા કરવા આવ્યો."

"વત્સ! ફિકર ન કર. કૃષ્ણચંદ્ર જેના સંહાર કરશે તેના ખચાવ તેનીજ ખહેન કરશે, સમય શાંડા છે. એ લાઇએજ મને શિક્ષણ આપ્યું હતું કે, નિરાશ્રિતાને આશ્રય આપવા એ આર્યોનું પ્રધાન કર્તવ્ય છે, ગૌરવ છે. અસ્તુ. તેની શિક્ષાજ આ વીરનરને ખચાવશે. એ માટે જો લાઇ સાથે યુદ્ધ કરવું પડશે તા તે માટે પણ હું તૈયારજ છું. મારનાર કરતાં ખચાવનાર માટા છે, તેના આત્મા પ્રવળ છે." એટલું વિચારી એ યુવતીએ કહ્યું કે "વત્સ ચિત્રસેન! જો આ વિશ્વમાં તને કાઇએ આશરા ન આપ્યા તેયી એમ ન જાણવું કે પૃથ્વી નક્ષત્રી થઇ છે, વીરશ્વન્યા થઇ છે, ધર્મ નષ્ટ થયા છે. આવ, વત્સ! આવ. જ્યાંસુધી મારા શરીરમાં રસ્તતું એક પણ ખિંદુ છે લાંસુધી હું તારા સંહાર નિહ થવા દહ"."

યુવતીની આવી વીરતાભરી વાતા સાંભળી ચિત્રસેન અવાક્ બની ગયા. આશ્ચર્ય અને વિસ્મયતાથી તેણે તે યુવતીને પૂછ્યું કે ''માતા! કૃપા કરી કહેશા કે, આપ કાેેેે છાં ? શું તમે મારી રક્ષા માટેજ અવતર્યાં છાં ?''

"ચિત્રસેન! તારી આશ્રયદાતા તારા શત્રુ શ્રીકૃષ્ણચંદ્રનીજ ભગિની, ભુવનવિજયી પાંડુપુત્ર પાર્થની પત્ની અને મહાપરાક્રમી સ્વર્ગીય વીર અભિમન્યુની માતા સુભદ્રા છે. આવ, વત્સ! મારે ત્યાં આવ! નિર્ભય થા."

મહેલમાં આવી સુલદ્રા ચિત્રસેનની રક્ષાના ઉપાયા યાજવા લાગી. તેજ સમયે અર્જુનછ આવી પહેાંચ્યા. સુલદ્રાને વિચારમગ્ન જોતાં પૂછ્યું 'પ્રિયે શું વિચાર કરે છે?'

"નાથ! કંઇ સૂઝ પડતી નથી, છુદ્ધિ બહેર મારી ગઇ છે, કાર્ય કઠિન છે. આપ દ્વારા તે કાર્ય કરવાની આશા નિરાશામાત્ર છે–હું જ તેને પૂર્ણ કરીશ."

"પાર્થના જીવતાં છતાં તું પૂર્ણ કરશે? એ અસંભવિત છે. પ્રિયે! હું પ્રતિજ્ઞા કરું હું કે, જે કાર્ય તું સોપીશ તે હું પૂર્' કરીશ."

"નાથ! ચિત્રસેનને મે' આશ**રા** આપ્યા છે, જીવિતદાન દેવાની મે' પ્રતિજ્ઞા કરી છે. આપ એ નિરાધારની રક્ષા કરાે.''

"પ્રિયે! આ શું ? પાંડવેર કદી પણ શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાથે યુદ્ધ આદરે ખરા કે ? આવું સાહસ તું કરીજ કેમ શકી ? આ તેર સુડી વચ્ચે સાપારી જેવા ઘાટ થયાે. હવે શું કરવું ? શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર સાથે યુદ્ધ! મગજ બહેર મારી જાય છે–વિશ્વ આજે મને ડાેલતું દેખાય છે."

"નાથ! વીરનાં વચન આવાં ન હોય! આપ બાજીએ રહેા. જે સાહસ કર્યું છે તે મેં કર્યું છે. મારા પ્રાથ છે ત્યાંસુધી હું તેને બચાવીશ. હું મારા ધર્મને તિલાંજલિ નહિ આપી શકું. મેં ક્ષત્રિયધર્મનું પાલન કર્યું છે–િનરાશ્રિતને આશરા આપ્યો છે. એક પ્રતિજ્ઞાપાલન માટે હું લાઇ સાથે વૈર બાંધીશ, પ્રક્ષાંડ આડે આવશે તો તેને પણ બેદી નાખીશ.

મહાભારત યુદ્ધમાં વિજય મેળવવા સહેલા છે, પણ હૃદય પર વિજય મેળવવા કઠણ છે. જો આપ તેની રહ્યા ન કરી શકા એમ હાય તા આપનાં શસ્ત્ર મને આપા, હું તે ધારણ કરીશ.'' સુલદ્રાની આ વીરવાણી સાંભળી અર્જીનજી કર્તવ્યપક્ષે આરઢ થયા અને પોતાની પ્રતિજ્ઞાના પાલન અર્થે કહ્યું કે "નહિ પ્રિયે! આ ગાંડીવ અર્જીનનાજ હાથમાં રહેશે. હું તારી આજ્ઞાને પૂર્ણ રીતે પાળાશ. ચિત્રસેનને સંહારવા શ્રીકૃષ્ણ તા શું પણ કદાચ યમરાજ આવશે તાપણ ગાંડીવ-ધારી અર્જીન, તે સર્વના ગર્વનું ખંડન કરશે."

જયારે આ સમાચાર ખળદેવ અને શ્રીકૃષ્ણચંદ્રને મળ્યા ત્યારે તેઓ આશ્ય માં પડયા. તરતજ ખળભદ્રે ક્રોધમાં આવી જઇ અર્જીન ઉપર એક પત્ર દૂતદ્વારા રવાના કર્યો. એમાં લખ્યું હતું કે, આપણી મિત્રતાને યાદ કરીને આ બાબતમાં તમે વચમાં પડશા નહિ. જો નાહક પડશા તો તેનું પરિણામ ભયં કર આવશે. પરંતુ અર્જીને તો યુદ્ધનાજ પડકાર કર્યો.

પછી તાે કહેલુંજ શું ? બન્ને તરફથી યુદ્ધની મહાન તૈયારીએ થવા લાગી. બન્ને પક્ષના યાેદ્ધાએ સમરભૂમિમાં એકત્ર થયા, મહાયુદ્ધ જ્વમ્યું, વીરનાં તીરા છૂટવા લાગ્યાં, ખરેખરા રંગ જામ્યાે; એટલામાં શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનના મુકાબકાે થયાે. બંને પ્રેમભરી નજરે મળ્યા. દૃષ્ટિમાં વેર ન હતાં.

અર્જીનજ ખાલી ઉઠયા કે "ભગવન્! મહાભારતના યુદ્ધથી આ પ્રસંગ વિકટ છે."

"અર્જુન! તેને માટે તું ચિંતા ન કર. ગાંડીવ અને સુદર્શન એકબીજાથી ઉતરે તેમ નથી. આવ, આપણા હૃદયમાં મિત્રભાવ રાખી પ્રતિજ્ઞાર્થે શત્રુભાવે લડીએ. ગીતારહસ્યના ઝંકારથી જગતીતલ દહલાવીએ."

આ સાંભળી અર્જીન યુદ્ધ માટે તૈયાર થયા. ળન્ને બાજુથી શસ્ત્રોના પ્રહારા થવા લાગ્યા. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રના શરસંધાનથી અર્જીનજ ઘાયલ થઇ મૂચ્છિત થયા. શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે શસ્ત્ર મૂક્ષી દર્ષ અર્જીનજીને ગાદમાં લીધા.

થાડી વાર પછી અર્જીનજીની મૂચ્ઈ શમી ગઇ. તેએ બોલ્યા "હું ક્યાં છું? ત્રીકૃષ્ણચંદ્રની ગાદમાંજ! ધિક્કાર છે મને–ક્ષમા કરા, મિત્ર! આ સમરભૂમિમાં તમે મારા શત્રુ છો. આવું વર્તન ન શાલે!" એમ કહી અર્જીનજી કરી વાર તૈયાર થયા. આ વખતે અર્જીનજીએ ભયકંર ખાણ કાઢી પણ જ પર ચઢાત્યું અને શ્રીકૃષ્ણને કહ્યું કે "ભગવાન! સાવધાન! આ સમય હું પશુપતાકા- પ્રયોગ આદર્ક છું."

એમ કહી અર્જુનજી બાલ્ છોડવાની તૈયારીપર હતા તેવામાંજ નારદજી બીજા ઋષિએ સાથે "ગાલવ" નિમિત્તે આદરાયલા યુદ્ધમાં આવી ઉપસ્થિત થયા. ઋષિએાના સમરભૂમિમાં આવતાં વારજ યુદ્ધ બંધ થઇ ગયું. સંસારપ્રલયકારી આ યુદ્ધને બંધ કરવા માટે ઋષિ ગાલવે ચિત્રસેનને વલ્યમાંગી માપી આપી.

હવે શું ? યુદ્ધ ખંધ થઇ ગયું. ચારેબાજી હર્ષનાં દું દુભી વાગી રહ્યાં. શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર, અર્જીનજી, નારદજી અને સુભદ્રા ચારેની પ્રતિજ્ઞાએા પૂર્ણ થઇ. ચિત્રસેનના પ્રાણુ ખચ્યા. પ્રલયકારી સંસાર એકાએક શાન્તિના આગાર બની ગયો.

(તા. ૨૮-૮-૨૯ ના ''હિં કું'માંથી)

१४६-सूफियों का मत और वेदांतदर्शन

ભારત મેં ઐસા કૌન પુરુષ હૈ જો વેદાંતિયોં કે 'सर्व खाल्वदं ब्रह्म' કે મૂલમંત્ર સે અનિભન્ન હો. વાસ્તવ મેં ઇસ મૂલમંત્ર કે ઉપાસક ઔર પૂજરી કિસી ન કિસી રૂપ મેં પ્રત્યેક મત મેં પાયે જાતે હે. હાં, દંતના સત્ય હૈ કિ હિંદૂધમેં કી અપેક્ષા અન્યમતાવલ બિયો મેં ઐસે મહાતમાઓં કી સંખ્યા બહુત કમ હૈ. જબ મનુષ્ય કા મન પૂર્ણુ તયા પરમપિતા કી અગાધ ભક્તિ મેં લીન હો જતા હૈ તો ઉસે પરમાતમાં કે અતિકિત સંસાર મેં કુછ નહીં દીખતા. વહ સબ ભેદભાવોં કા બૂલ જતા હૈ. ઉસે જતિ પાંતિ, પુરુષ સ્ત્રી, પશુ પક્ષી, છવ જંતુ, મનુષ્ય પશુ, જલ થલ, ચર અચર, સ્થાવર જંગમ—સબમેં સમાનતા દીખતી હૈ ઔર ધ્રદ્ધ કી સત્તા કા આભાસ હોતા હૈ. યદિ ઐસા હોતા હૈ તો ક્યા આશ્ચર્ય કી બાત હૈ કે કયા હમ પ્રતિદિન નહીં દેખતે કિ એક સાધારણ મનુષ્ય ધન કમાને મેં ઐસા લિપ્ત હો જતા હૈ કિ વહ અપને પ્રત્યેક કાર્ય ઔર શ્રમ કા કલ ચમકતી ચંદી ઔર દમકતે સોને કે રૂપ મેં પ્રાપ્ત કરના ચાહતા હૈ ? વહ અપને મિત્રો કા ધન કી વહિ કા એક સાધન, ઔર અપને પરિવારવાલો કા ધન કી બહતી હુઇ નદી મેં ચંદાન કે સમાન રકાવટ સમઝતા હૈ. સારાંશ યહ હૈ કિ મનુષ્ય જબ કિસી કાર્ય મેં વિશેષાસકત હો જતા હૈ તો ફિર ઉસે શેષ દુનિયા કી કુછ સુધી નહીં રહતી. ઐસે હી સૂરી લેાગ બી પરમાતમા કે પ્રતિ અસીમ વિશ્વાસ ઔર ધારણા રખનેવાલે વિધ્વયેમી સમુદાય મેં સે હૈ.

સૂપ્રી ઇસાઇયો ૪૧ નાંઇ વિચારો મેં સંક્રીર્લું ઔર મુસલમાનાં ક્રી નાંઇ અધવિશ્વાસી ઔ**ર** કેદર નહીં હોતે. વે હિંદૂઓં કે ઉદાર ધર્મ ઔર વિશ્વપ્રેમ કે માનનેવાલે હૈં. ઉતકા ધર્મ ઇસાઇ-મત કે ભ્રાતૃભાવ, બૌહ ધર્મ ક્રી અહિંસા, મુસલમાની મત ક્રી એકતા ઔર હિંદૂ ધર્મ ક્રી ઉદા-રતા કે ઉત્તમાંશાં કા સંમિશ્રણ હૈ.

સ્ફિયાં મેં અનેક દાર્શનિક, કવિ, સાધુ ઔર ધર્મ પર બલિદાન હાે જાનેવાલે વીર ઉત્પન્ન હુયે હૈં. સુક્રિયાં મેં સખસે ખડા દાર્શનિક ગજ્જાલી હુઆ હૈ. ગજ્જાલી જન્મ સે મુસલમાન થા. વહ અપને વિષય મેં લિખતા હૈંકિ એંકે એંકે સિક મેરે મન મેં વિચાર આયા કિ સમસ્ત સંપત્તિ કા તિલાંજલિ દેના ચાહિયે. વહ કહતા હૈં–''મૈંને કર્મા પર ધ્યાન દિયા તાે મુઝે માલૂમ હુઆ કિ સબસે મુખ્ય વિદ્યાદાન ઔર અધ્યાપન કર્મ હૈ; પરંતુ જિસ ક્ષણ મુઝે યહ વિદિત હુચ્યા કિ મૈં કુછ ઐસી વિદ્યાએાં કા સ્વાધ્યાય કર રહા દૂં જો મોક્ષ ક્રી દિષ્ટિ સે સારરહિત 👶 તાે મેરે આશ્ચર્ય કી સીમા ન રહી. જબ મૈંને યહ વિચાર કિયા કિ દૂસરાેં કાે કિસ નિમિત્ત ઉપદેશ કરતા हું તા મુઝે જ્ઞાત હુઆ કિ વાસ્તવ મેં ઇશ્વરીય કર્મ કરતે કે સ્થાન મેં મેં અખ તક યશ ઔર ખ્યાતિ કી નિરર્ધક કામના સે પ્રેરિત થા. એક એાર સાંસારિક તુષ્ણા મુઝે ખખેડે મેં ડાલના ચાહ**તી થી. દૂસરી** એાર ધર્મ કી ધ્વનિ મેરે કાન મેં કહુરહી થી 'ઉડેા ઉઠેા, તુમ્હારે જીવન કા અંત નિકટ આ રહા હૈ ઔર તુમ્હે અભી લંખી યાત્રા કરની હૈ. તુમ્હારે કલ્પિત દાન કા અહંકાર મિથ્યા હૈ. યદિ તુમ આજ બંધન કાટના નહીં ચાહતે તેા કબ કાટાગેં?" ગજબલી કે મન પર દ'ન વિચારાં કા ઐસા પ્રભાવ પડા કિ ઉસને ઉચ્ચપદ કાે લાત મારદી. ધર્માચાર્ય કા આસન હ્યાગ દિયા - ઔર સીરિયા ચલા ગયા. વહાં રહ કર ઉસને દેા વર્ષ તક આત્મિક જ્ઞાન ધાપ્ત કરને કા પ્રયત્ન કિયા; પરંતુ ઉત્તકા પ્રયાસ નિષ્ફલ હુઆ. અંત મેં ઉત્તને સૂફિયોં કા આક્ષ્ય લિયા ઔર મનેાવાંચ્છિત કુલ પાયા. સુકિયાં સે ઉસને મન *ક*ી શુદ્ધિ કે ઉપાય ઔર ઇશ્વિરારાધન કે માર્ગ સીખે. કહા જાતા હૈ કિ જિસ**ાસમય ગજ્**જાલી મરને લગા તાે ઉસને અપના કક્ત મંગવાયા, ઉસકાે દાેનાં હાથાં મેં લે કર ચુમા, અપની આંખાં સે લગાયા ઔર અંત મેં અપને પૈર ફેલા કર લેટ રહા. ઇસ પ્રકાર ઉસક્રા મૃત્યુ હુઈ. ગજ્જલી લિખતા હૈં કિ "સૂફિયાં કે જીવન સે અધિક સુંદર, ઉનકે સદ્વ્યવહાર સે અધિક શ્લાધનીય ઔર ઉનકે સદાચાર સે અધિક પવિત્ર કાઇ વરત નહીં હૈ. ઉનકા ઉદ્દેશ્ય વિષયોં કે કઠોર અંધન સે મન કા મુક્ત કરના ઔર

ખૂરી વાસનાઓં ઔર સંકલ્પ વિકલ્તાં સે મન કાે ખચાના હૈ. તાકિ શુદ્ધ હૃદય મેે કેવલ પરમાત્મા કે બાસ ઔર ઉસકે આરાધન કે લિયે સ્થાન હેા સકે.''

સૂરી કવિયાં મેં કારિસ કા જલાલુદ્દીન અગ્રણી હૈ. ઉસકે અતિરિક્ત શાહ લતીક ઔર ખેકસ આદિ કઇ સુરી કવિ સિંધ મેં હુએ હૈ. ઇન મહાપુરુષો કૃ1 તંત્રી મેં કેવલ એક સ્વર થા ઔર વહ સ્વર કેવલ પ્રેમ ઔર વિશ્વપ્રેમ સે સંબંધ રખનેવાલા હૈ.

સૂરીસાધુ ઔર સૂરીધર્મવીરાં મેં ઇબ્રાહીમ ઔર શમ્સ તબ્રેજ કા નામ વિશેષે લ્લેખનીય હૈ. ઇબ્રાહીમ ને અપની પૈતૃક સંપત્તિ છોડ કર જ્ઞાન લાભ કરને કા કહિન તપસ્યા કી થી. મહાતમા સુદ્ધ કી નાંઇ ઉસને બી પહેલે અપને કર્મો પર દષ્ટિ ડાલના આવશ્યક ઔર મહત્ત્વપૂર્ણ સમઝા. ખહુત સે ઇસાઇ બી શમ્સ તબ્રેજ કે શિષ્ય થે. વે ઉસંકા મુસા દાઉદ ઔર ઇસા કે સમાન પૂજતે થે ઔર ઉસકી અન્યાયપૂર્ણ હત્યા ઔર ધર્માં ધતાજનિત પ્રાબદ ડપર રાતે થે. સૃષ્ટિયોં મેં રબિયા નામ કી એક ભક્તા સ્ત્રી હુઇ હૈ. યહ લમારે યહાં કી મીરાંબાઇ કે સમાન ભગવાન કી આરાધના મેં અપના સમય વ્યતીત કરતી થી. 'મીરાં રામ કી દુલારી' ઇસ તાત્પર્ય કે વિચાર રબિયા બી પ્રકટ કિયા કરતી થી. વહ કહતી થી કિ મુઝે અપને શરીર પર કાઇ અધિકાર નહીં હૈ. મેં તો કેવલ ઉસકી (પરમાત્મા કી) દૂં. ઇસ કારખુ ઉસકે પ્રતિ મુઝે અવિશાસ ઔર અબ્રહા નહીં દિખાના ચાહિયે.

ઇન સખ સ્ફિયોં કી જીવની કેવલ એક સત્ ચિત્ ઔર આનંદ કી ખાજ મેં બીતી. એક સ્થાન પર જલાલુદ્દીન રમી શમ્સ તહેજ સે પૂછતા હૈ " એ મિત્ર! બતાએ, વાણી કા ક્યા ઉદ્દેશ્ય હૈં ?' તહેજ ઉત્તર દેતા હૈ "પરમાત્મા." મત, બુહિ, વચન ઔર કાયા સખ ઉસકી ખાજ મેં લગે હૈં.

"યહાં ભી ત્રૂ વહાં ભી ત્રૂ જિમી તેરી ફેલક તેરા" ઇસ મંતવ્ય કે માનનેવાલે આજ ઉસ ધર્મ મેં બહુત કમ હૈં કિ જિસ ધર્મ કે અનુયાયી ને ઇસ પદ કા લિખા હૈ. પરંતુ સૂપ્રી ઇસ પદ્યાન્તર્ગત સિહાંત મેં અટલ વિધાસ રખતે હૈં ઔર ક્રિયાશીલ હોતે હૈં. યહાં અભિપ્રાય સચ્ચે સૃક્યોં સે હૈ, ન કિ નામધારી સૃક્યોં સે ક્યોંકિ દેહલી કે મૌલાના હસન નિજામી ભી અપને આપકા સૂપ્રી પ્રકટ કરતે હૈં.

સુષ્રી લાગ શરૈયત (મુસલમાની ધર્મ ત્રાંથ) કે પાબન્દ નહીં હાતે હૈં, ઉનકા વિચાર હૈ કિ દ્વર (આત્મપ્રકાશ) દ્વારા ઇશ્વરદર્શન હા સકતા હૈ. હમારે યહાં કે નિર્વાણ અવવા માેલ કા નામ ઉન્હાેને કન રકખા હૈ.

ગજ્જાલી કહા કરતા થા કિ મુઝે ઈશ્વર કી સત્તા કા પ્રકાશ ઈશ્વરીય પ્રેષિત આત્મપ્રકાશ દ્વારા હુઆ, ન કિ કિસી ધાર્મિક વાદિવવાદ અથવા શાસ્ત્રાર્થ સે. ઇદિયો ઔર અનુમાન ઉસ સત્ય કા જ્ઞાન કરાને મેં અસમર્થ હુએ. ઉસ પ્રકાશ સે હી પ્રેમ કી અગ્નિ ભડકને લગી. કબી કબી ગજ્જાલી ઈશ્વરીય પ્રેમ મેં પાગલ હો જાતા થા, વહ અપને સમ્મુખ સૃષ્ટિ કે મહાન સૌંદર્ય કા અનુભવ કરને લગતા થા. ઉસે શાક, ચિંતા, ભય આદિ કે તો વિચારને તક કા અવકાશ ન મિલતા થા. ઇસ આશય કા રિખયા ને નિમ્નલિખિત શબ્દો મેં પ્રકટ કિયા હૈ "ઇશ્વર કે પ્રતિ શ્રહા મુઝે શૈતાન કે પ્રતિ ઘૃણા કરને તક કા અવકાશ નહીં દેતી."

સચ હૈં ઇસ વિજ્ઞાન ઔર કેલાકૌશક્ષાન્મત્ત સંસાર કા અધાગતિ સે ખવાને કે લિયે ઓર જાતિયાં કા એકદૂસરે કા ગલા કાટને સે રાકને કે નિમિત્ત સૂરી મત અથવા વેદાંત-દર્શન કે પ્રચાર કા આવશ્યક્તા હૈં. ભૌતિક ઉન્નતિ કે અધકારમય જગત મેં કેવલ આત્મિક પ્રકાશ સે સત્યમાર્ગ દિખાઇ પડ સકતા હૈ.

("બ્રમર"ના એક અંકમાંથી)

१४७-लिंबु अने तेना उपयोगो

લિંભુ લગભગ સર્વ પાઠકપાઠિકાએની કામની વસ્તુ છે; પરંતુ તેનાથી જે જૂદાં જૂદાં કામ લેવામાં આવે છે, તે સર્વ કાંઇ જાણતાં નથી. તેથીજ પ્રથમ મેં લિંભુના વીસ ઉપયોગો ભાગ્યાદયમાં પાઠકપાઠિકાએન આગળ રજી કર્યા હતા. × તે પ્રયોગો ગૃહસ્થીના કામમાં ઘણા ઉપયોગી નિવડવાથી બીજા થોડાક ઉપયોગો–જે માારી જાણમાં આવ્યા છે–તેમને અત્રે આ પવાનું યોગ્ય ધારૂં છું.

લિં છુમાંથી ખમણા રસ કાઢવાની એક ખીજી રીતઃ—રસ કાઢવા પહેલાં જો તેને થાડીક વાર માટે ગરમ પાણીમાં ભીં જાવી રાખવામાં આવે તા ખમણા રસ નીકળશે.

ફેાલ્લા ફેાલ્લીએા વગેરેના જે રંગ ખેરંગી ડાઘ ચામડી ઉપર રહી જાય છે, તેના પર જો લીં ખુના રસ રાજ લગાડતા રહેવામાં આવે તા ડાઘ મટી જઇને ચામડી સાફ અને સુંવાળા થઇ જાય છે.

ખીલ અને ગ્રુમડાં પર પણ જો લિં છુને રસ રાજ લગાડતા રહેવામાં આવે તા તે પણ મટાડી દેવાના પુરા ભરાંસા છે.

લિં સુના રસ જો દાદર પર લગાડતા રહેવામાં આવે તા દાદર પણ મટી **જાય છે.**

જેતે મીઠું તેલ ઘણું ખાવામાં આવ્યું હેાય અને તેનાથી અજીણું <mark>થયું હેાય તેા લિં ઝુને</mark> રસ પાવાથી અછ**ું મકી જ**શે.

જયાં વિંછા કરડયા હાય ત્યાં આથેલાં લિં અના ગર્ભ બાંધા રાખવાથી વિંછીનું ઝેર ઉતરી જાય છે. જયારે કૉલેરા ફાટી નીકબ્યા હાય ત્યારે તેવા ગામમાં ન છૂટકે જલું પડે તા પીવાના પાણી ઉપર ત્યાં વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઇએ. એક ગ્લાસ પાણીમાં એક લાં અના રસ નીચાવીને તે પાણીને બ કલાકસુધા ઠરવા દેવાથી તેમાંનાં ઝીણાં જંતુએ માટા ભાગે મરી જાય છે, અને તેથાં પાણી પીવા લાયક થઇ જાય છે.

ખવાતીર (હરસના માટે)—ચાપ્પ્પા લિં છુના રસની પીચકારી દિવસમાં એક વાર લેવી જોઇએ. આના પ્રયાગથી મસાએા સંકાચાઈ જશે અને ઝાડા સાક આવવા લાગશે. મસાએા પર લિં છુના રસમાં કપકું બાળાને મૂકલું-લાહીવાળા બવાસીર પર પણ આના રસની પીચકારી લેવાથી લાભ થશે. ગુદાના ધા—્આ રાગમાં પણ જેમ મસાને માટે ઉપર બતાવવામાં આવ્યું છે તેમ લિં છુના

રસની પીચકારી લેવાથી લાભ થાય છે.

ગાંઠો—િલિ છુના રસના સેવનથી ખહુ લાભ થાય છે. પ્રથમ એ ત્રણ લિં છુથી શરૂઆત કરીને ખાર સુધા પહેાંચલું અને પછી એક એક ઘટાડીને પૂર્વાનુસારરાજના એ ત્રણ લિં છુ પર આવી જવું. આ કલાજ નયણ કાેઠે યાને ખાલી પેટે નિખાલસ લિં છુના રસ ખાંડ મેળવ્યા વગર કામમાં લેવા.

એહેસીટી (જાડાપણું)—આના માટે પણ જેમ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે તેમ લિંખુના રસનું સેવન લાલદાયક છે. ભાજનમાં વિશેષ કરીને કાચી શાકભાજ અને કળા લાલદાયક છે. ખાણું હલકું અને સુકું (ચીકણાશ વગરનું) દ્વાવું જોઇએ.

પિત્તપ્રકાપ—લિંસને કાપીને તેના ફડેચાલીઓ પર મીઠું ભભરાવીને તેમજ કાળાં મરી પણ ભભરાવીને દેવતાપર ગરમ કરીને નયણે કાેઠે સવારે (ખાલી પેટે) ખાવાથી ફાયદા થાય છે.

નાનાં દૂધમલ ભાળકાે અને છેાકરાંએાના અપચા અને ઝાડા પર—-બખ્બે માસા લિં <u>ખુને</u> ચાેપ્ત્ચાે રસ અર્ધા અર્ધા કલાકે આપતાં રહેવું. આથી પેટની પીડા અને ઉલટી બંધ થઇ જશે.

જૂના જીકામ અને નજક્ષાે— લિં અના રસ અને ગરમ પાણી બન્ને સરખા ભાગે મેળવીને અને માથાને એક બાજી ઝૂકાવીને એક નાના ચમચાવડે વારવાર તે મિશ્રણને નાકનાં બન્ને છિદ્રોમાં ૮૫કાવવા જોઇએ. થાડાક દિવસ કરતા રહેવાથી જૂના રાગીએાને પણ આરામ થઇ જાય છે.

ઝાડાે અને મરડાે—કાેઇ પણ ઔષધિ અથવા ભાજનથી ઝાડાને રાેકવાની કાેશીશ ન કરવી જોઇએ. સ્વાભાવિક રીતે જે મળ નીકળા રહ્યો હાેય તેને નીકળા જવા દાે. લિં સુના ચાેપ્પ્પાે રસ (ખાંડ વગર) એક એક ગ્લાસ એક એક કલાંકે પીવાે. એક ગ્લાસ એક વખતમાં ન પી શકાય તાે પીવાય તેટલાે પીવા.આથી આંતરડાં સાફ થઇ જાય છે. (''ભાગ્યાેદય''ના એક અંકમાં લેખક:–શ્રી. કે.સી. મહેતા)

=000000000=

[🗴] એ લખાણ તપાસ કરવા છતાં મળી શકયું નથી. નહિ તા અહીં લીધું હાત.

१४८-उपवासविषे कंइक

પ્રત્યાનકાળથીજ ઉપવાસ એ ઔષધતરીકે જાણીતા છે અને તંદુરસ્તી સાથે નિકટના સખંધ ધરાવે છે. તે સમયમાં લોકા સાધારણ રીતે અઠવાડિયામાં એકાદ ઉપવાસ તા જરૂર કરતા, એટલેજ લોકા નીરાગી રહેતા. ખારાક એજ રાગનું મૂળ છે એમ તેઓ માનતા, માટેજ આપણા વૈદ્યક પ્રાંથા જેવા કે ચરક, સુશ્રુત, વાગ્ભટ વગેરમાં રાગના હેતુતરીકે ખારાકજ ગણાવ્યા છે. જ્યારે રાગ થાય ત્યારે ઔષધતરીક ઉપવાસજ કરવાની સલાહ આપતા. તેઓ એમ કહેતા કે, વ્યાધિ મટી ગયા પછી ખારાક આપવાથી કાયદા થાય છે; પરંતુ વ્યાધિમાં ખારાક આપવાથી દરદ યમણા જેરથી વધે છે.

હવે અત્યારે પણ ક્ષેકાનું દર્ષ્ટિભિંદુ ઉપવાસ તરફ વળવા માંડયું છે. અમેરિકામાં ધણા રાેગ ઉપવાસથીજ સારા કરવામાં આવે છે. ઉપવાસ એ કુદરતી ઔષધ છે અને તેમાંથી શરીરની દરેક આંતરિક ક્રિયા નિયમસર થાય છે.

એકાદ પશુ માંદુ પડયું હોય તો તેને ધાસ નીરવામાં આવે છતાં તે ખાતુંજ નથી અને ઉપવાસ કરે છે, અને તેથી કુદરતી રીતેજ તેના રાગ નાસુદ થઇ જાય છે. ગમે તેવા રાગથી તેઓ ઘેરાયાં હોય તાપણુ ખારક લીધા સિવાય તેઓ રહે છે. વળી દુનિયામાં બીજી માન્યતા છે કે, ખાધાથીજ બળ ને શક્તિ આવે છે. આ માન્યતાના બહાના હેઠળ ઘણું ખાવામાં આવે છે અને તેથી બળ આવવાને બદલે નુકસાન થાય છે, માટે ઉપરની માન્યતા દરેક માણસે પાતાના મનમાંથી કાઢી નાખવી જોઇએ.

ઉપર કહ્યું તેમ ખારાક એજ રાગનું મૂળ છે, કારણ ખારાક લીધાથી એક જાતનું ઝેર શરીરમાં એકઠું થાય છે અને જેમ જેમ વખત જાય છે, તેમ તેમ વધતું જાય છે અને આખરે એકાદ રાગ ઉત્પત્ન થાય છે.

ઉપવાસ ગમે તે દિવસે થઇ શકે છે અને જ્યારે પાતાને ડીક લાગે ત્યારે ળંધ કરી શકાય છે. આપણી ભૂલ સામે કુદરતે કરેલા બળવા તેજ રાગ છે. કુદરત હમેશાં શરીરને સમસ્થિતિમાં રાખવા પ્રયત્ન કરે છે. શરીરમાં એક પ્રકારનું ઝેર ભરાઇને એકઠું થાય એટલે કુદરત તેને બહાર કાઢવાના પ્રયત્ન કરે છે અને તે એકાદ રાગ ઉત્પન્ન કરીને વિષ બહાર કાઢે છે. કુદરતને અનુકૂળ થવું તેજ ચિકિત્સા છે, ઝેર બહાર કાઢવામાં મદદ કરે તેવાં ઔષધ વાપરવાં તેજ ખરી ચિકિત્સા છે. તેવાં ઔષધમાં મખ્ય ઉપવાસ છે.

'એક્યુટ* ડિસીઝ'માં ઉપવાસ કરવા જરૂરી છે; પણ 'ક્રોનીક× ડીસીઝ'માં ઉપવાસ એટલા બધા જરૂરી નથી. કારણ તેવા સગમાં ખારાક આપીને શરીરને પાષણ કરવાનું હોય છે; માટે તેવા રાગમાં હલકા અને સાદા ખારાક આપવા. તે પણ પુષ્કળ ચાવીનેજ ખાવા જેક્એ; કારણ કે પાચનશક્તિનાં યુંત્રા બરાબર કામ કરી શકતાં ન હોવાથી ચાવેસા ખારાક જલદા પચી જાય છે.

કાઇ પણ માણસને નીચેતાં ચિદ્ધના માલૂમ પડે કે તુરતજ ઉપવાસ કરવા ઘણા જરૂરતા છે એમ સમજ ઉપવાસ કરવા. ન કરવાથી તુરતજ રાગ જન્મે છે.

ચિહ્તો:-(૧) ભૂખ ન લાગે, (૨) ખાવા પર અરુચિ, (૩) શરીર ભારે લાગે, (૪) ધાસ ગંધાય અને (૫) ઝાડા સાફ ન આવે. આવાં ચિહતામાં ઉપવાસ જરૂરી છે.

ઉપવાસ કરવાથી શરીરની આંતરિક ક્રિયાએાને આરામ મળે છે તથા એકઠા થયેલા ઝેરને બહાર નીકળવાના વખત મળે છે. વળી ઉપવાસથી છુહિ સારી થાય છે અને મગજ સાર્ફ કામ આપે છે.

જ્યારે ખારાક લેવાની જરૂર જણાય ત્યારે કદાપિ ઉપવાસ કરવા નહિ તથા મગજના તેમજ તેને લગતા ખીજા વ્યાધિમાં પણ ઉપવાસ કરવા નહિ. (આપણા આયુર્વેદમાં પણ વાત

^{*} સાધ્ય × અસાધ્ય

ગુજરાતીમાં લેખ લખનાર બધુએ! અના અંગ્રેજી શબ્દોને ખદલે ગુજરાતી શબ્દો અથવા શબ્દાર્થ લખે, એ બહુ જરૂરી છે. સંપાદક

વ્યાધિમાં કદાપિ ઉપવાસ કરવા નહિ એમ કહ્યું છે.)

ઉપવાસ કરવા ઘણા અઘરા છે. ઘણાં ગાણસાં આરંભશ્રરા થઇને ઉપવાસ કરે છે, પણ એકાદ બે દિવસમાં ઉત્સાહહીન થઇ જઇ મૂકા દે છે. એટલી વાત તા સત્યજ છે કે, ખાવું તે સ્વાભાવિક છે અને તેને છોડવું તે મુશ્કેલ છે. ઉપવાસના પહેલા ત્રણચાર દિવસ ઘણાજ ભારે લાગે છે. તે અરસામાં ખેરાકની અત્યંત ઈચ્છા થાય છે, માયું તા હંમેશ દુખ્યાજ કરે છે અને ઉપવાસ કરનાર માણસ સુસ્ત લાગે છે; પણ ત્રણ ચાર દિવસ પછી એવા વખત આવે છે કે ઉપવાસ એ તદ્દન સ્વાભાવિક થઇ જાય છે અને ખારાકની ઈચ્છા થતી નથી.

ઉપવાસની અસર મન, છુદ્ધિ અને મગજ ઉપર સારી થાય છે. તેનાથી અહંકર નાછુદ્દ થઇ જાય છે. મન સ્વ≈છ અને શુદ્ધ બને છે. દુનિયાની જડ વસ્તુમાં રસ રહેતા નથી અને પરમાત્માના સ⊱મ સ્વરૂપમાં લીન બને છે. છુદ્ધિ તીક્ષ્ણુ બને છે અને અંતર્જ્ઞાન તથા અપ્રત્યક્ષ વિષયદર્શન પણ થાય છે; પણ તે કરવું ઘણું અઘરૂં છે.

ઉપવાસ દરમિયાન શરીરમાંથી ઝેર પેશાળ વાટે, પરસેવા વાટે, યું કવાટે અને ઝાડા વાટે નીકળી જાય છે, શરીરની ઉષ્મા વધે છે અને વધે તે સ્વાભાવિક છે, માટે તેને અટકાવવા પ્રયત્ન ન કરવાે. કાેઈ પણ માણસે અનુભવી માણસની દેખરેખ નીચેજ લાંબા દિવસ સુધી ઉપવાસાે કરવા.

જે માણુસ ઉપવાસથી ભડકતા હાય તેણે કદી પણ ઉપવાસ કરવા નહિ.

ઉપવાસ અને ભૂખમરા એ બે સરખી વસ્તુ નથી. ભૂખમરાથી શરીર ઘસાઇ જાય છે. દિવસમાં ત્રણ વખત ખાવા છતાં પણ સારા ખારાક ન મળતાે હાેય તાે તેને ભૂખમરાે કહી શકાય, ત્યારે ઉપવાસથી શરીર સારૂં અને તાંદુરસ્ત બને છે.

જ્યારે ઉપવાસ છોડવા હોય ત્યારે ધીરે ધીરે અને નિયમ પ્રમાણે ખારાક લઇને છોડવા. પહેલે દિવસે ફળજ ખાવાં; બીજે દિવસે કંઈક વધારે ફળ લેવાં; ત્રીજે દિવસે દૂધ લેવું; ચોથે દિવસે દૂધ અને શાલી ચાખા લેવા. એમ ક્રમપુરઃસર ઉપવાસ મૂકવા. એકદમ ભારે ખારાક લેવાથી ઉપવાસ દરમિયાન પાચનક્રિયા મંદ પડી જવાથી નુકસાન કરે છે.

ઉપવાસ દરમિયાન ફળના રસ અને ઉતું પાણી લઇ શકાય છે. વૃદ્ધ માણુસે તથા બાળકાએ. એકદમ નહિ પણ વચ્ચે વચ્ચે ઉપવાસ કરવા.

હમેશાં ખારાક લેવા તે પણ થાડા ભૂખ કરતાં પાતાને માફક આવે તેવાજ લેવા.

(''વૈદ્યકલ્પતરું'માં લખનાર ડા. રમણલાલ મણિલાલ વેદ્ય)

१४९-नोळवेल-नोरवेल

નામઃ— સં. ઈશ્વરી, ગુ. નાેળવેલ, મ. સાપસંદ, હિં. ઈશ્વરી મૂળ, રુદ્રજટા; ખં. ઇશરમૂળ, ગાેવા. સાપુસ. ક. ઇશ્વરબેર, ઇ. લા. એરિસ્ટાલાેક્ષીયાઇન્ડિકા. તા. ઇશુરબેર. તે ઈશ્વરબેર. મલા. ઇશ્વરમુલ્લ.

વર્ણન:-આ બહુવર્ષાયુવેલ બહાળા રીતે દક્ષિણ કાંકણમાં કુદરતી થાય છે. પાન લીલાં, ડીટ તરફ પખતાં ને છેકે સાંકડાં નાગરવેલના પાનના આકારનાં થાય છે. તેમાં આડી રેખાએક હોય છે. એ ગામાસાના ઘાર વળતાં તેના જમીનમાં કંદ હોય તે કાળ છે અને વરસાદ પડતાં એક વેલરૂપે ઉગી નીકળે છે. તેની શાખા વગરની એકજ વેલ ઘણુભાગ વધે છે અને તેને તેના પાનદીઠ દીટ પાસે અકેકું નકાર ફળ થાય છે. તે નકાર ફળતે ફળ ન કહેતાં તેના કંદ કહીએ તો ચાલે; કેમકે તે વાવવાથી આ વેલ ઉગી નીકળે છે. ગુજરાત-કારિયાવાડ અને કચ્છમાં તે કુદરતી રીતે પ્રથમ તેની ગાંઠા વાવવા પછી તે જમીનમાં કંદ ફપે રહીને ગામાસું આવતાં ઉગીને વધે છે અને તે ભાદરવા આસોમાં ફળ આવ્યા પછી પૂર્વવાયુ વળતાં તેની વેલ સુકાઇ જાય છે. તેનાં પાન, ફળ, કંદ અને પંચાંગ વપરાય છે.

ગુણુધર્મ:-ઇધરી (તાળવેલ) કપૂરતે મળતી સગધમય અને બહુ કડવી હોય છે. તે શરીર-ના સર્વ ભાગમાં અસર કરતાર અમૂલ્ય ઔષધિ છે. તે કડુપૌષ્ટિક, વાતહર, શ્રાહી, ગર્ભાશયા- ત્તેજક, સંધિશાયઘ્ન, મજ્જાતંતુને ઉત્તેજક, સ્વેદજનન, નિયતકાલિક જ્વરપ્રતિખંધક (વિષમજ્વર અવરાધક) અને વિષ& છે. વજન:-પંચાંગ, પાન, ફળ કે કંદનું પ થી ૧૫ રતી ત્રિકટુ અથવા આદુ કે નાગરવેલના પાન સાથે અપાય છે. આ ઔષધિ ક્યારેય ઉકાળીને આપવી નહિ; કારણ તેથી તેમાંના ગુણુકારી તેલલાગ ઉષ્ણુતાવડે ઉડી જાય છે. તેમજ તેને છાંયે સુકવવી, પણ આકરે તડકે ન સુકવવી.

કલ્પ:-ઇશ્વરીના અર્ક-(ડીંકચર)-તેના પંચાગનું કે ખાન, ફળ ને કંદનું ચૂર્જુ ૧ ભાગ; ગામકી દારૂ રફે ભાગ; બંધણુચની બાટલીમાં ભરીને આઠ દિવસ રાખી નિત્ય એકાદ વાર હલા-વતા રહેવું. નવમે દિવસે તે ગાળીને મજખૂત છુચવાળી બાટલીમાં ભરવું. વજનઃ— ટ્રેથી ફે તાેલે! અર્થાત્ ગાા થી ૧ાા દ્રામ.

ઉપયોગ:-તાવમાં ઇશ્વરો આપવાથી માઘાતા દુઃખાવા કમી થાય છે, પેસાબની બળતરા કમી થાય છે, રવેદ વળે છે અને થાક ન લાગતાં તાવ ઉતરે છે. દરેક પ્રકારના તાવમાં ઇશ્વરી યોજી શકાય છે; પરંતુ વિષમજ્વરમાં અને દૂષિત સૃતિકાજ્વરમાં વિશેષ ગુણકારા છે. તાવમાંથી ત્રિકોષ થઇ આવે તેમાં ઇશ્વરી તગર ગંદાેડા સાથે આપવાથી તે જ્ઞાનતાંતુઓ અને મગજ શાંત પાડી ઠેકાણે લાવે છે. નવીન અને જૂના આમ(સંધિ)વાયુમાં અને તાજા ઉપ્ર સંધિવામાં જવખાર સાથે મેળવીને અપાય છે તેમજ સંધિવાના દુઃખાવા ઉપર લેપ કરાય છે. તેનાથી સ્વેદન થઇ સાંધાની સુજ ને દુઃખાવા કમી થવા પામે છે.

કફજ્વરમાં ઇધિરીની યોજના કરવાથો દરદીના કફ માેકજા થઇ છૂટવાની રાક્તિ આવે છે, ને જ્ઞાનતંતુ ઉત્તેજન પામવાથી તેમ બને છે. પાનના રસ, નાના બાળકના કફમય કંઠાવરાધમાં દેવાય છે. તેનાથી ઉલટી થઇને ગળું માેકળું થાય છે, અને તેથી નળળાઈ જણાતી નથી.

ઇશ્વરીની ગર્ભાશય ઉપર ઉત્તેજક કિયા બહુ નિશ્વિત અને સ્પષ્ટપણે થાય છે. જણતર વખતે સ્ત્રી કષ્ટાતી હોય છે ત્યારે વેંેેેલુનું જોર વધવા માટે ઈશ્વરી પીપરીમૂળ સાથે દેવાય છે. તેથી ગર્ભાશયનું સંકાચન જોરથી થાય છે, છતાં ગર્ભને ઇજા થતી નથી. જણતરથી થતો સાવ સાફ થવા માટે ઇશ્વરીના સારા ઉપયાગ થાય છે. સગર્ભાવસ્થામાં તે દેવાય તા ગર્ભાપાત થવાના દાખલા અનેલ છે. અનાર્તવમાં અને પીડિતાર્તવમાં દેવાથી સારા ગુણ કરે છે.

ઇ ધરી મધ્યમ વજને પેટમાં દેવાથી પાચનશક્તિ વધે છે અને આંતરડાંની શિથિલતા કમી થાય છે. આંતરડાંનાં દરદામાં આ ખહુ કિંમતી દવા છે. કુપચન, ઉલટી, કાંલેરા, અતિસાર, સંપ્રહણી, નળવાયુ અને જીર્જુ અજર્જમાં મરીના ચૂર્જુની સાથે ઇ ધરી દેવાથી તે ઉત્તમ ગુર્જુ કરે છે. બાળકને દાંત આવવા વખતે તાવ, ઉલટી અને ઝાડા થઇ આવે છે ત્યારે ઇ ધરી બાળકને જૂજવજને અપાય છે. તે બાળકને સારા ગુર્જુ કરે છે.

સાપ અને કૂરસાના વિષનિવારણ માટે ઇશ્વરી અપાય છે. કૂરસા નાગના ઝેર માટે તેનાથી ગુણ થયાના દાખલા મળે છે. મદ્રાસમાં વિષનિવારણ માટે નાળવેલ વહુ વપરાય છે. આપણા દેશમાં પણ સર્પવિષ અને અરીણના વિષનિવારણ માટે નાળવેલના કંદ તથા તેનાં ફળ અને પાન વાટીને માટેવજને પાય છે અને તેથી ઉલકીઓ થઇ વિષનિવારણ થાય છે, એમ ઘણ નું કહેલું છે. નાળવેલના જમીનમાં જેવા કંદ (ગાંઠ) નાના માટા હોય તેવાં તેના વેલને કંદફળ નાનાં માટાં આવે છે. તે પાકતાં, લઇતે સાચવવાં અને દવાના કામમાં વજનસર લેવાં. ખાડી ખાગ કે વાડી કે, ફળીમાં એક વાર ફળકંદ જેઠ આપાઢ માસમાં વાવવાથી તે ઉગીને તેની વેલ વધે છે. તેને આધાર દેવાથી તે અવળી વિંટાય છે અને આસો કારતકમાં પૂર્વ વા વળતાં તે ફળ મૂક્યા ખાદ સુકાઇ જાય છે અને તેના કંદ જમીનમાં ગુપ્ત રહે છે. તે ચામાસ આવતાં પાછી તેમાંથી ઉપર રહ્યા પ્રમાણે વેલ કરીને વધે છે તે ફળકંદ દે છે. *

("વૈદ્યકલ્પતરુ"માં લેખક:- શ્રી. આય વૈદ મયાામ સુંદરછ)

^{*} ઔષધિ સંગ્રહને આધારે

१५०-मगजने कीवत आपनार एक उत्तम औषधि-शंखावळी

આજકાલ ભારતવર્ષ 'ટાનીક' શખ્દ ઉપર મોહી રહ્યો છે, અને તેના ધરાઘરની અંદર ટાનીક શખ્દનીજ ચર્ચાઓ થયા કરતી જોવામાં આવે છે. પરદેશીઓએ ટાનીક શખ્દથી ભારતવા-સીએાને બુલાવી નવા નવા <mark>ટાનીક કા</mark>ઢી છાપાએામાં છપાવી ટાનીક દવાએા લેતા કર્યા છે અ**ને** ટાન-કૌવત-બળ આપવાને બદલે એનાથી ખળ હણાયાં છે. એ બળ એક પ્રકારતું નહિ પણ અનેક પ્રકારના હણાયાં છે. ભારતવાસીએાનાં શારીરિક અને માનસિક બળ શરૂમાં હશીને હવે તેનાં ટાનીક અહાર પાડયાં છે, જેના નામે અજ્ઞાનીએા પાતાનું ખાકી રહેલ ખળ ઠાલવી નાખે છે. ઘેરેઘેર તપાસી જીએા. એવા કાેઇકજ ભાગ્યશાળી પુષ્યશાળી ખાકી રહી ગયા હશે કે જેનું ખધા પ્રકારનું કુદરતા ખળ સચવાઇ રહ્યું હોય. ખાકી તો કેટલાકનાં માર્થા દુખતાં હોય, કેટલાકની ક્રેડ કાટતી હોય. કેટલાકના હાથપગમાં સખત કળતર થતી હોય, પુરુષા ધાતુક્ષયથી અને સ્ત્રીએન પ્રદરાદિ રાગાર્થા પીડાતી હાય. કેટલાકનાં હૃદય નખળાં તાે કેટલાકનાં ફેક્સાં નખળાં, વળી કેટલાક હ્કાેજરી અને આંતરડાંનીજ ખૂમાે પાડતા હેાય: કેટલાકને ખીજાું કંઇ ન હાેય તાે આંખ નખળી હ્રાય. આમ જ્યાં ભૂંએા ત્યાં દરેકને કંઇક કંઇક બાબતની નબળાઇએા જણાય છે કે જે ફ્રાઇ વાર પાતાનીજ ભૂલથી, કાઈવાર માખાપની ભૂલથી, કાેઇ વાર શિક્ષકાેની ભૂલથી અને કાેઈવાર તાે તેના પૂર્વજન્મના કર્માથીજ પ્રાપ્ત થયેલી હાય છે. અને પછી તેઓ તેવા તેવા પ્રકારની ટાનીક ખળ આપનારી દ્વાએ માટે કાંકાં મારે છે. આજકાલ હિંદુસ્તાનની શેરીએ શેરીએ જુદા જાદા ટાનીક દવાએ વેચાય છે, અને ચાપાનીઆંએા ચાહી નિર્જાળ મનવાળા મનુષ્યાને ભ્રમાવી તેઓને છ ંદગીભર રહે તેવા ખાડામાં કુરતાથી એક સારા વૈદ્ય અને ડૉકટરના નામધારી કસાઇએ**ા** ધકેલી દે છે. જો કે હૃદયમાં તા ક્ર્રતા નહિજ હાય પણ પાતાના અજ્ઞાનપણાને લીધે અને પેટને માટે તેઓ એ કામ કરતા હશે. ન આવડતું હેાય તેા બહેતર છે કે તેઓ તે કામ મૂકા દે અને ખીજાને પણ શરમાવા જેવું ન કરે: નહિ તો ખરેખર તેએ મનુષ્યના કસાઇએોજ છે. તેઓના કરતાં ઢારના કસાઇએા હજારા દરજ્જે સારા છે કે તરતજ એકજ ધાથી પ્રાણીને મારી નાખે છે. પણ આ છુપા કસાઇએો તાે મનુષ્યકાેમને એવી છુપી રીતે મારે છે કે માણસ ખરેખર મરતાે નથી. પણ મરવા કરતાં ખરાષ્ય હાલતે મુકાય છે. ભારતવાસીઓ! હજ ચેતા, વિચારા, પરિણામા જુઓ. અધશ્રહાથી અને અધિવિધાસથી તમે તેમના શબ્દો, છાપાંએા અને જાહેરખખરા ઉપર વિશ્વાસ ન રાખા. કુદરતની અકૃપાથી અથવા કાે એવી સુલથી કાેઇ પણ પ્રકારની નખ-ળાઇ જણાતી હેાય તેા તેના ઉપર વિચાર કરી સારા વૈદ્ય અથવા ડાકટરની સલાહ લઇ પછી કામ કરાે. વિલાયતની ટાૅનીક દ્વાએા જેવા અથવા તેથી પણ સારી દ્વાએા તમારા દેશમાં છે કે નહિ તે જાુઓ અને જરૂર, તમારા દેશના ઉપાયા પહેલા અજમાવા; છતાં ન મટે તાપણ તેનેજ વળગી રહેવું એવું કહેવાનું નથી.

અત્યારે હું તમને આયુ^{ર્}વેદે ખતાવેલી એવી એક શ્રેષ્ઠ, સસ્તી અને સહેલાઇથી મળી શકે તેવી છે કે--- જેન ભાગ્યે કાેઈ નહિ - ઓળખતું **હે**ાય અને એવી બહુ થાેડી જગ્યા હશે કે જ્યાં તે નહિ ઉગતી હાય એવી–મગજ(બ્રેઇન)ને સુધારનાર ખળ આપનાર દવા કહીશ.

આજકાલ અલ્યાસના બાજાથી, પરીક્ષાઓની હાડમારીથી વિદ્યાર્થીઓને ઘણીજ મહેનત કરવી પડે છે. રામચંદ્રજી ભગવાનના નાના ભાઈ લક્ષ્મણને સાંગ વાગવાથી મૂચ્છો આવેલી ત્યારે એક ઔષધ લાવવા માટે હનુમાનજીને માેકલેલા તે વનસ્પતિને ભદલે આખાે ડુંગર લાવ્યા. એ પ્રમાણે વિદ્યાર્થીઓને માખાપા એવી ઉપયાગી વસ્તુ લાવવા માટે નિશાળ માેકલે છે. પછી તેઓ આખા ડુંગર લઈ આવે છે અને એ મહેનતમાં તેઓ એવા થઇ જાય છે કે કાેઇકજ તેની અંદરથી તેવી ઉપયાગી વસ્તુના ઉપયાગ જાણી શકે છે. પરીક્ષાના વખતમાં તેઓને ચાપડીના ડુંગરા મગજમાં ભરવાના હાેય છે. તે સમયમાં પૂરતું ખળ ન હાેય તાે તેઓ થાકી જાય છે, શુ. રૂ.

પછી ટાંનીક દવા માટે કાંકાં મારે છે. તેવા સમયમાં તેઓ ખૂરો પાડે છે કે, મારૂં તો મગજ શાકી ગયું છે, અને ખરેખર એનીજ દશા થાય છે. પછી તેઓ કાવે તેવા ઉપાયા કરે છે. કાઈ પ-૭ વખત ચા અગર કાંકી પીએ છે, કાઇ સીગારેટ પીએ છે, કાઇ તંળાકુ ખાય છે, કાઇ સુંઘે છે, વળી કાઇ તો તેથી આગળ વધી કાઇ એવા વાઇન-દારને પસંદ કરી હાઝ પીએ છે. પણ ખરેખર, તેઓ નિરર્થક નહિ પણ નુકસાનકારક ઉપાયા કરી હવામાં ખાચકા ભરવા જેવું કરે છે. ઉલટા કાયદાને બદલે ભયંકર નુકસાન વહારી લે છે. ઘણી વખત તેઓ બિમારી બાગવે છે અને વર્ષ નકામું ગુમાવી બેસે છે અને એવું ન શાય તે હિપરની તેમની દવાઓ તેમના વ્યસ્તર્ય થઇ પહે છે. એવા ઘણા દાખલાઓ જણાશે. જેનું મગજ શાકી ગયું છે એમ જેને લાગે તેમણે તો અવસ્ય થોડી વાર માટે મગજને તદ્દન શાંતિ આપવી. ઘણા એવા જોવામાં આવે છે કે ગમે તેમ થાય તો પણ વાંચવું જ એવા ૧૦-૧૨ કલાક વાંચનારાઓ જેટલા કૃતેહમંદ શાય છે તેના કરતાં જેઓ નિયમસર મગજની શક્તિ પ્રમાણે ૩ થી ૪ કલાક વાંચનાર છે તેઓ વધુ કૃતેહમંદ થાય છે; છતાં કાઇ વખત કુદરતને મદદ કરવા મગજને ભળ આપનારી દવાની જરૂર પહે તે તે તેવે વખતે બીજા કાઇ પણ 'લોઇન ટાનિક'ના ઉપાયો બાજીએ રાખી શંખાવળી નામની વનસ્પતિ આવે છે તે કાઇ એાળખીતા પાસેથી લઇ આવી, જેમ બને તેમ તાછ લાવી નીચે જણાવેલ રીતે વાપરવી:--

—શંખાવળી—

संस्कृत नामा—शंखपुष्पी, चंडा, शंखाह्वा, कम्बुमालिनी, पीतपुष्पा, कम्बुपुष्पा, मेथ्या, किंाटि, मलविनाशिनी, शंखकुसुमा, भूलझा.

મરાઠી નામા-- **રાંखાદુર્હી, રાંહવેર્હી**. હિંદી નામા શંખપુષ્પી, કૌડીઆલી.

ખંગાળા નામ—ડાનકુની. સિંધિ નામ—વિષ્ણકાન્તિ.

શંખાવળા એ એક બહુજ ઉપયોગી કુદરતની ખક્ષિસ છે અને એથીજ તે ઘણીખરી જગ્યાએ ચોમાસામાં ઉગી નીકળે છે અને ઘણે દેકાણે તો તે ખારે માસ જોવામાં આવે છે. તેનાં પુષ્પો શંખના જેવા ઘાટવાળાં હાવાથી તે શંખાવળા, શંખપુષ્પી, શંખકુસમા વગેરે નામાથી એમળખાય છે. તે લગભગ ગા પુટ ઉંચી અને જમીનપર છાતલાની જેમ પથરાયેલી હાય છે. શાખાએ પાતળી અને લાંબી હાય છે અને પાન સાધારણ પ્રમાણનાં લગભગ ૧ ઇંચ લાંબાં અને ગ ઇંચ થી ગા ઇંચ પહાળાં હાય છે. કૂલના રંગ ઉપરથી તેની જૂદી જાદી જાતો મનાય છે. કૂલના રંગમાં સફેદ, નીલ, લાલ અને પીળા એ ચાર જાત માને છે.

राखनी कद्वतिक्तोष्णा कासिपचवलासिजन्।

विषापस्मार भूतादीन् हंति मेध्या रसायनी ॥ (धन्वन्तरीय निधं यु)
शंखपुष्पी हिमातिक्ता मेधाकृत् स्वरकारिणी ।

ग्रह्ष भूतादि दोषद्मी वशीकरण सिद्धिदा ॥ (राजनिधं यु)
शंखपुष्पी सरामेध्या दृष्या मानसरोगहृत ।

रसायनीं कषायोष्णा स्मृति कांति बलाग्निदा । (सावप्रभाश)
दोषापस्मार भूताश्रीकृष्ट किमि विषप्रणुत ॥

शंखपुष्पी तु तीक्षणोष्णा मेध्या किमिविषापहा ॥ (राजवश्रस)

આ ઉપરના મહાન વૈદ્યોના મતા ઉપરથી આપણને સ્પષ્ટ જણાય છે કે તે સર્વ આ ઔષધિને મેધ્ય-મેધાને સુધારનાર, રસાયણી, ધડપણ અને વ્યાધિને દૂર કરનાર, અપસ્માર, ઉન્માદ-મગ-જની નખળાઇને દૂર કરનાર માને છે. આયુર્વેદની અંદર મગજના ઘણાખરા રાગાની દવામાં શંખપુષ્પી આવે છે. આયુર્વેદનું જૂનામાં જૂનું અને છતાં સર્વ શ્રેષ્ઠ પુસ્તક चरकसंहिता માં પણ શંખપુષ્પીને માટે મેધાને સુધારનાર દવા લખતાં લખે છે:-

मेध्या विशेषेण तु शंखपुष्पी ॥ (अ॰ १, चि. २थान, અરકસંહિતા.) અપસ્મારની અંદરના એક પ્રયોગમાં લખે છે કે तत्त्वसेन्यं शंखपुष्पी च यञ्चसेन्यं रसायनम् ॥ चक्रदरः—ઉન્માદચિકિત્સામાં શંખાવળીના સ્વરસ, મધ અને કઠ આપવાની લલામણ કરે છે. આર. એન. કારી—પાતાની ઇન્ડિયન મકીરિયા મેડીકા નામના પુસ્તકમાં શંખાવળી વિષે લખે છે કે,શંખાવળી મૃદુ, રેચક, રસાયન અને જ્ઞાનતાંતુને બળ આપનારી છે. તાજો રસ ઉન્માદ, અશક્તિ, ગંડમાલા, અજી વગેરેમાં અપાય છે.

ડેમાેક—પોતાના પુરતકમાં શંખાવળી વિષે જણાવે છે કે, વેદના વખતમાં શંખાવળી ગર્લા-પ્રદ મનાતી. ત્યારપછીના સમયથી તેને મગજને યાદશક્તિ આપવાના ગુણવાળી મનાય છે. આ પ્રમાણે દરેક માેટા માેટા વૈદ્યો અને ડૉક્ટરાના મત ઉપરથી આપણે જાણી શકાએ છીએ કે, આ એક મગજને સુધારવાની દવા છે. જેઓને એવી જરૂર જણાય તેઓએ ખીજા ખાટા ખર્ચ મૂકી દક આ અજમાવવી.

અહીં અમારી આયુર્વેદ મહાવિદ્યાલયના એક અધ્યાપકે આ દવા બહુજ વાપરી છે અને તેના ગુણોની ખાત્રી કરી છે. તેમના પુત્ર જ્યારે મેઠીકમાં હતા હ્યારે 'મગજ થાકી જાય છે અને નથી વંચાતું' એવી કરિયાદ કરતા હ્યારે તેને શંખાવળીના ચૂર્ણનું ન તેલાનું પડીકું દૂધ સાથે આપી દેતા. આથી જાદુ કર્યું હોય એવી અસર જણાતી. એવી રીતે જ્યારે જ્યારે જરૂર પડી ત્યારે એ પ્રમાણે કર્યું. ત્યાર પછી તા એવી બીજી પરીક્ષાના વખતે પણ તે અજમાવી અને તેના બીજા ઘણા મિત્રાએ પણ તેના ગુણની ખાત્રી કરી.

અમારે પોતાને હમણાં થાડા વખત પહેલાં પરીક્ષા હતી. મને પોતાને પણ એવી અસર થયેલી જેથી મારાથી ભિલકુલ વંચાયજ નહિ. હું તા વિચારમાં પડ્યા કે, હવે શું કરવું ? વર્ષ ભગડવાના ભણકારા સંભળાવા લાગ્યા. અને તેથી દવા લેવાના વિચાર થયા. કંઇક વિષની ભનાવટ લેવા વિચાર હતા તે દરમિયાન તેમને પૂછતાં તેમણે મને શંખાવળી ખતાવી. ન તાલા લેતાં એક કલાક પછી જાણે કંઇ થયું નથી એમ જણાતું. મગજ તદ્દન હલકું (ડ્રેશ) લાગતું, જાણે જરા પણ મહેનત કરીજ નથી. ત્યારભાદ વંચાય પણ બહુજ સારી રીતે. આ પ્રમાણે દિવસમાં બે ત્રણ વખત પરીક્ષા પૂરી થઇ ત્યાંસુધી દવા લીધી અને ખરેખર તે દવાની મદદથી હું પરીક્ષામાં સારૂં અને ધાર્યું પરિશામ લાવી શકયા. મારી સાથે બીજા ત્રણ જણે દવા લીધી હતી અને પણ તેવીજ અસર થઇ હતી.

આ પહુંજ શંખાવળીમાં મેધાગુણ કેવા છે તેની મને ખાત્રી થઇ.

આ ઉપરથી સર્વે ને એજ જાણવાતું છે કે, જેને આ વાત ઉપર કંઇક શ્રદ્ધા હોય તેઓએ બીજાં ટાંનીક પાછળ પૈસા અને શરીરની ખુવારી ન કરતાં આ અત્યુત્તમ 'હેઇન ટાંનીક' એટલે કે મગજને શક્તિ આપનાર દવાના ઉપયાગ કરવા. માેટી માેટી જાહેરખબરાનાં નામે આંજાઇ જઇ એક પાઇની દ્વાના જ્યાં ૨૫–૨૫ રૂપિયા લેવાય છે તેવી ખાેટમાં ન પડતાં સહજ મળી શકે તેવી આ દવાના ઉપયાગ કરવા. ભારતવાસીઓને પાતાના પૈસા પાતાનાજ દેશમાં સચવાઇ રહે તેવા રસ્તામાંના આ એક રસ્તા છે.

("વૈદ્યકલ્પતરુ"ના એક અંકમાં ક્ષેખક:-શ્રી. વસંતરાય પ્રાણશંકર રાવળ)

१५१-इमारे बहुमूल्य प्राचीन ग्रंथ

ઇસ બાત કા સાક્ષી ઇતિહાસ હૈ કિ હમારે અધિકાંશ બહુમૂલ્ય પ્રાચીન યુંથ જલા-જલા કર હમ્મામ ગરમ કિયે ગયે હૈં. એક બાર નહીં, અનેક બાર હમારે પૂર્વજો કી કી બીર જાર ઉત્તકા પ્રતિભા કા પ્રમાણ સાહિત્ય નષ્ટભ્રષ્ટ કર ડાલા ગયા હૈ. જો કુછ યુંથ બી બચ રહે, તો ઉન્દે વિદેશ વિદ્દા વિદ્દાન કોડિયાં કે માલ અપને દેશાં કા લે ગએ. યહી કારણ હૈ કિ જબ વિદેશ જાતિયાં કે ઘમંડી લાગ હમે અસભ્ય ઔર આવિષ્કાર કી શક્તિ સે રહિત કહ કર હમારા ઉપહાસ કરતે હૈં, તબ હમ ઉનકા મુંહતાડ જવાબ દેને લાયક કુછ પ્રમાણ અપને પાસ ન પા કર ચૂપ રહ જાતે હૈં. વિદેશિયાં કી બાત જાને દીજિયે, નઇ શિક્ષા–દીક્ષા પાએ હુએ અધિકાશ આધુનિક હમારે દેશી લાઇ લીયહ વિશ્વાસ કરતે ઔર કહતે હૈં કિ ભારત મેં પારલીકિક ઉન્નતિ ચાહે જિતની હુઈ હા, પર આજકલ કે યારપ ઔર અમેરિકા મેં જો નવીન–નવીન આવિષ્કાર હુએ ઔર હા રહે હૈં, વૈસે આવિષ્કાર હમારે યહાં કભી નહીં હુએ. મગર અસલ મેં બાત એસી નહીં હૈ. યહાં પહલે જમાને મેં જિતને ઔર જેસે આવિષ્કાર હો ચૂકે હૈં, ઉત્તને ઔર વૈસે આવિષ્કાર પાશ્વાત્ય જગત મેં ઇસ સમય બી નહીં હો સકે હૈં. હમારે યહાં બહુત સમય પડલે વાયુયાન, બેતાર કે તાર ઔર અફબુત અસ્ત્રશસ્ત્ર આદિ કા આવિષ્કાર ઔર પ્રચાર હો ચૂકા થા.

એક પ્રાચીન પુરતકાલય મેં, ભારત મેં હી, ઐસે પ્રાચીન હસ્તલિખિત ગ્રંથ અળ તક સુરક્ષિત હૈં, જિનસે હમારે ઇસ કથન કી સત્યતા સિદ્ધ હોતી હૈ. કલકતે કી અમૃત-ખાજાર-પત્રિકા ને ઉસકે સંભંધ મેં જો કુછ પ્રકાશિત કિયા હૈ, ઉસકા સારાંશ યહાં પર દિયા જાતા હૈ. નિજામ કે રાજ્ય (હૈદરાયાદ–દકિખન) મેં પથ્થરઘાટી નામ કા એક સ્થાન હૈ. વહાં કે એન્ક્રા વારાવજી ને પત્રિકા મેં ઉક્ત પુસ્તકાલય કા સંક્ષિપ્ત પરિચય **છ**ર્પાયા હૈ. યહ પુસ્તકાલય ' ઉસ સમય સે સ્થાપિત હૈ, જબ બિજાપુર-સામ્રાજ્ય કા આરંભ ભી નહીં હુઆ થા. રૈયદ સાહબ કે પૂર્વપુરુષ બિજાપુર કે રાજધરાતે કે માન્ય પુરાહિત રહે હૈં. સેના મેં ભી ઉન્હેં ઉંચે પદ મિલતે થે. વે લાેગ હી ઇસ પુરતકાલય કે સ્વામી, સંસ્થાપક ઔર સંરક્ષક થે. સમય-સમય પર અપ્રાપ્ય પ્રાચીન પુસ્તકે ઇસમે એકત્ર કી ગઇ હૈં. ડાંક્ટર સાહળ સ્વયં એક બડે ભારી વિદ્વાન હૈં. કઇ દેશાં કી યાત્રા ઔર સૈર કર આએ હૈં. ઇન્હેાંને ભી પુસ્તકાલય મેં બહુત-સી દુર્લભ પ્રાચીન હસ્તલિખિત પુસ્તકે લા કર જમા કી હૈં. પુસ્તકાલય મેં ધર્મ, દર્શન, કલા-કૌશલ, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, જ્યાતિષ, સામુદ્રિક-શાસ્ત્ર, વૈદક, રસાયન આદિ કી અનેક ઇતની પ્રાચીન પુરતકે હૈં જો તાડ કે પત્તાં પર લિખી હુઈ **હૈં-અર્થા**ત જબ કાગજ કા આવિષ્કાર નહીં હુંઆ થા, તબ કી લિખિ હુઈ હૈં. ભારત મેં પ્રચલિત પ્રધાન-પ્રધાન સભી ભાષાઓં કી પુરતાકાં કા સંગ્રહ હૈ. કુછ પુરતાકે તાે બહુત હી પ્રાચીન—વૈદિક—યુગ કી સમગ્રી જાતી હૈ. ભારત કે ઔર કિસી પુસ્તકાલય મેં ઐસી પ્રાચીન ઔર અદ્દભુત પુસ્તકેં નહીં હૈં. કુંછ પુસ્તકોં કે વિષય તા આશ્ચર્ય મેં ડાલ દેનેવાલે હૈં. યથા—(૧) મૃતક શરીર કાે હજારાં વર્ષ તક અવિ-કુત અવસ્થા મેં રખને કા મસાલા. ઇસકા પૂર્ણ વર્ણન હૈ. શાયદ ભારત સે હી મિસર ને 'મમી' કી પ્રક્રિયા સીખી હેાગી. (ર) બેતાર કા તાર, પુસ્તક મેં લિખી તરકીય સે પધ્થર કી દેા શિલાએ બના કર ચાહે જિતની દૂર પર રખ કર ઉત્તકે દ્વારા બાતચીત કી જા સક્તી હૈ. લિખા હૈ, ઇસ ઉપાય સે હજારાં કાસ કે કાસલે પર વાર્તાલાપ કિયા જ સકતા હૈ. (૩) ઇચ્છાનુસાર પેડ સે રંગીન રૂઇ પૈદા કરના. (૪) ભૂગર્ભ કા ત્રાન, ઈસ વિષય ક્રી પુસ્તક મેં પૃથ્વી કે ભીતર સ્થિત માતી, ધાતુ યા પ્રાચીન ગડે હુએ ધન આદિકા પતા લગા કર ઉન્હેં નિકાલા જા સકતા હૈ. (પ) વિચિત્ર શીશા બનાને કી વિધિ; જિસક્રે દ્વારા દેખને સે પાની કે બીતર કી સબ

ચીજેં સ્પષ્ટ દિખાઇ દેતી હૈં. (ક) ખર્ક બરસાને કી પ્રક્રિયા. ઇસકે અનુસાર ગર્મિયાં મેં ખર્ક ખરસાઇ ઔર સરદિયાં મેં ગિરતી હુઇ બર્ક બંદ કી જ સકતી હૈ. (૭) પહાડાં કા જમાં દાજ કરને કી વિધિ. (૮) નીચે સે ઉંચે-ઉંચે પહાડાં પર પાની પહુંચાને કે ઉપાય. (૯) લાહા ગલાના. (૧૦) હજારાં સાલ તક બરાબર પાની કા એક—સા ગરમ રખના. (૧૧) માતી આદિ રતનાં કા ગલા કર ચાહે જિસ આકાર કા બના લેના. (૧૨) મનુષ્ય કી ૧૦૦૦ વર્ષ કી આયુ કર દેના. (૧૩) અન્ન કા હજારાં વર્ષ તક સુરક્ષિત રખના. (૧૪) છઃ મહીને તક કુછ ન ખા—પી કર સ્વશ્ય ઔર શક્તિશાલી બને રહના. (૧૫) બેશુમાર આહાર કરને પર બી અજી વૃષ્ઠિના. (૧૬) પ્રાચીન દુર્ભોધ ભાષાઓં કા પડના ઔર ઉનકા અર્થ સમઝ સકના. (૧૭) પથ્થર, હઠ્ઠી ઔર લોહે પર વૈસી હી ચિરસ્થાયી પાલિશ કરના, જૈસી કિ સારનાથ મેં નિકલે હુએ એક ખંબે પર હૈ.

ધસ પ્રકાર કી અનેકાં અદ્દલત પ્રક્રિયાઓં ઔર કલા-કૌશલાં કા બાતે ઉન પુસ્તકાં મેં વિધિસહિત લિખી હુઇ હૈં. પુસ્તકાલય મેં પ્રાચીન કાલ કા સોને, ચાંદી ઔર તાંબે કા મુદ્રા ઔર રંગ-રંગ કે ઐતિહાસિક પથ્થરાં કા ભી અચ્છા સંગ્રહ હૈ. એક ઔષધ-કાષ ભી ૪૦ લાષાઓં મેં હૈ; જો હૈદરાળાદ કે નિજામ કા સમર્પિત હૈ.

હિંદી-સાહિલ-સંમેલન કા ઉચિત હૈ કિ વહ અભી અપને કિસી પ્રતિનિધિ કા ઇસ પુસ્ત-કાલય કે નિરીક્ષણ કે લિયે ભેજ કર ઉસકે દ્વારા ઇન અફ્રુભુત પુસ્તકાં કી ઐસી સૂચિ તૈયાર કરાવે, જિસમેં પ્ર'થ ઔર પ્ર'થકર્તા યા સંગ્રહકર્તા કા નામ, ભાષા, વિષય ઔર પૃષ્ઠસંખ્યા લિખ લી જાય. ઉસકે ખાદ સંગ્રહાલય કી સ્થાપના હોને પર ઉન ગ્રંથાં કી નકલ કરાને કા ઉદ્યોગ ભી કિયા જાય. કાશી કી નાગરી-પ્રચારિણી સભા કા ભી સુવિધા હોગી. આશા હૈ, હમારી પ્રાર્થના કે અનુસાર શીધ કુછ આયોજન હોગા.

× × × × (''માધુરી''ના એક અ'કમાંથી)

१५२-दिव्यदृष्टिवाला भक्त सञ्जय

શ્રીમદ્દભગવદ્વગીતા મેં સંજય પ્રધાન વ્યક્તિ હૈ. સંજય કે મુખસેહી શ્રીમદ્દભગવદ્વગીતા ધૃતરાષ્ટ્ર ને સુની થી. સંજય વિદાન ગાવલ્ગણ નામક સ્ત કે પુત્ર થે. યે બહે શાંત, શિષ્ટ, ગ્રાનવિગ્રાનસંપત્ર, સદાચારી, નિર્ભય, સત્યવાદી, જિતેંદ્રિય, ધર્માતમા, સ્પષ્ટભાષી ઔર શ્રીકૃષ્ણ કે પરમ ભક્ત તથા ઉનદા તત્ત્વ સે જાનંનેવાલે થે. અર્જીન કે સાથ સંજય કી લડકપન સે મિત્રતા થી. ઇસીસે અર્જીન કે અંતઃપુર મેં સંજય કા ચાહે જખ પ્રવેશ કરને કા અધિકાર પ્રાપ્ત થા. જિસ સમય સંજય કૌરવાં ક્રી એાર સે પાંડવાં કે યહાં ગયે, ઉસ સમય અર્જીન અંતઃપુર મેં થે. વહીં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ઔર દેવી દ્રૌપદા તથા સત્યભામા થીં. સંજય ને વાપસ લૌટ કર વહાં કા બડા સુંદર સ્પષ્ટ વર્ણન ક્રિયા હૈ. (મહાદ્ ઉદ્યોગ પદ્ અદ્ પદ)

મહાભારત-યુદ્ધ આરંભ હાંને સે પૂર્વ ત્રિકાલદર્શા ભગવાન વ્યાસ ને ધૃતરાષ્ટ્ર કે પાસ જ કર યુદ્ધ કા અવશ્યં ભાવી હોના ખતલાતે હુએ યહ કહા કિ 'યદિ તુમ યુદ્ધ દેખના ચાહા તો મેં તુમ્હેં દિવ્ય-દિષ્ટ દેતા દૂં, પરંતુ ધૃતરાષ્ટ્ર ને અપને કુલ કા નાશ દેખને કી અનિચ્છા પ્રકટ કી. પર શ્રીવેદવ્યાસછ જાનતે થે કિ ઇસસે યુદ્ધ કી ખાતે જાને સુને ખિના રહા નહીં જાયગા. અતએવ વે સંજય કા દિવ્ય-દિષ્ટ દે કર કહને લગે કિ 'યુદ્ધ કી સખ ઘટનાએ સંજય કા માલૂમ હોતી રહેંગી, વહ દિવ્ય-દિષ્ટ સે સર્વત્ત હો જાયગા ઔર પ્રત્યક્ષ-પરાક્ષ યા દિનરાત મેં જહાં જો કાેઈ ઘટના હોગી, યહાં તક કિ મન મેં ચિંતન કી હુઈ બી સારી ખાતે સંજય જાન સંક્રેગા.' (મહા બીષ્મ અન અ ૨) ઇસકે ખાદ જખ કોરવાં કે પ્રથમ સેનાપતિ બીષ્મપિતામહ દશ દિને

તક ધમસાન યુદ્ધ કર એક લાખ મહારિથિયાં કા અપાર સેનાસહિત વધ કરને કે ઉપરાંત શિખંડી કે દ્વારા શરશય્યા પર પડ ગયે, તબ સંજય ને આ કર યહ સમાચાર ધૃતરાષ્ટ્ર કા સુનાયા. તબ લીષ્મ કે લિયે શાક કરતે હુએ ધૃતરાષ્ટ્ર ને સંજય સે યુદ્ધ કા સારા હાલ પૂછા (મહાલ્લીષ્મ બ્અ ૧૪) તદનુસાર સંજય ને પહેલે દોનોં એાર કી સેનાએ કા વર્ણન કર કે ફિર ગીતા સુનાના આરંભ કિયા. ગીતા ભીષ્મપર્ભ કે ૨૫ વેં સે ૪૨ વેં અષ્યાય તક હૈ.

મહર્ષિ વ્યાસ, સંજય, વિદુર ઔર ભીષ્મ આદિ કુછ હી ઐસે મહાનુભાવ ઘે, જો ભગવાન્ શ્રીકૃષ્ણુ કે યથાર્થ રવર્ષ કા પહચાનતે થે. ધૃતરાષ્ટ્ર કે પૂછતેપર સંજય ને કહા થા કિ 'મેં' સ્ત્રી-પુત્રાદિ કે મોહ મેં પડ કર અવિદ્યા કા સેવન નહીં કરતા, મેં ભગવાન્ કે અપે શુ કિયે બિના (2થા) ધર્મ કા આચરણ નહીં કરતા, મેં શુદ્ધ ભાવ ઔર ભક્તિયાગ કે દ્વારા હી જનાર્દન શ્રીકૃષ્ણુ કે રવર્ષ કા યથાર્થ જનતા દૂં.' ભગવાન કા સ્વરૂપ ઔર પરાક્રમ ખતલાતે હુએ સંજય ને કહા—'ઉદારહૃદય શ્રીવાસુદેવ કે ચક્ર કા મધ્યભાગ પાંચ હાથ વિસ્તારવાલા હૈ, પરંતુ ભગવાન કી ઇચ્છાનુક્લ વહ ચાહે જિતના ખડા હા સકતા હૈ. વહ તેજઃ પુંજ સે પ્રકાશિત ચક્ર સબકે સારસાર ખલ કી થાહ લેને કે લિયે ખના હૈ. વહ કોરવાં કા સંહારક હૈ ઓર પાંડવાં કા પ્રિયતમ હૈ. મહાખલવાન શ્રીકૃષ્ણુ ને લીલા સે હી ભયાનક રાક્ષસ નરકાસુર, સંખરાસુર ઔર અભિમાની કંસ તથા શિશુપાલ કા વધ કર દિયા થા. પરમ અશ્વર્યવાન સુંદર–બેપ્ટ શ્રીકૃષ્ણુ મન કે સંકલ્પ સે હી પૃથ્વી, આંતરિક્ષ ઔર સ્વર્ગ કા અપને વશ મેં કર સકતે હૈં….એક એાર સારા જગત હો ઔર દૂસરી એાર અકલે શ્રીકૃષ્ણુ હો તો સારરૂપ મેં વહી ઉસ સખસે અધિક ઢહરેંગે. વે અપની ઇચ્છામાત્ર સે હી જગત કા ભરમ કર સકતે હૈં, પરંતુ ઉનકા ભરમ કરને મેં સારા વિશ્વ બી સમર્થ નહીં હૈં:—

यतः सत्यं यतो धर्मो यतो हीरार्जवं यतः। ततो भवति गोविन्दो यतः कृष्णस्ततो जयः॥ 'જહાં सत्य, धर्म, ध्रिंश्विरोधी क्षार्य भें बल्ला और હृदय ध्री सरबता होती है, वहीं श्रीकृष्णु रहते हैं; और लहां श्रीकृष्णु रहते हैं, वहीं निःसंहेह विलय है. सर्व भूतात्मा पुरुषोत्तम श्रीकृष्णु सीला से पृथ्वी, आंतरिक्ष और स्वर्ण का संत्यालन क्षिय करते हैं, वे श्रीकृष्णु सल क्षेणों के मेहित करते हुओं—से पांडवें। का लहाना कर के तुम्हारे अधर्मी भूण पुत्रों के लस्म करना याहते हैं. भगवान श्रीकृष्णु अपने प्रभाव से काल-यक्ष, लगतयक्ष और युग-यक्ष के सहा धूमाया (लहला) करते हैं. मैं यह सत्य कहता हूं कि लगवान श्रीकृष्णु ही काल, मृत्यु और स्थावर-लंगमक्ष्य लगत के सेकमात्र अधिक्षर हैं, लैसे क्षितान अपने ही लेशे हुओं भेत का (पक्ष लाने पर) काट केता हैं. धसी प्रकार महायोगिक्षर श्रीकृष्ण समस्त लगत के पालनक्षा है। पर ला स्वयं हिसके संहार के लिये कर्म करते हैं. वे अपनी महामाया के प्रभाव से सलके सेहित करते हैं, परंतु ले हिन्धी शरुण प्रहणु अहलु कर केते हैं, वे भाषा से क्षी मेहि के प्राप्त नहीं होते.

'ये त्वमेव प्रपद्यन्ते न ते मुह्यान्ति मानवाः।'

(''કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાંથી)

१५३-"यां मुझसे नौकरी न होगी!"

મિયાં અપ્રીમચી દિનરાત ખટિયા પર પડે ચુસ્કા લેતે ઔર પિનક (ઘેન) મેં પડે રહતે થે. યદિ કુછ ભી કામ આપ ક**ર**તે, તાે યહી કિ જબ આંખે ખુલતી, તાે મખ્ખિયાં મારા કરતે થે.

મિયાં કા નામ થા પારતીનખાં સાહબ. ઉનકા બીબી ને એક દિન ઉન્હેં બહુત આડે હાથાં લિયા. બાલી–''મિયાં! તુમકા શર્મ નહીં આતી ? ઇતની ખડી લાશ અલ્લાહ ને દી હૈ ફિર ભી ઘર બૈઠે ટુકડે તેહતે હાે ? જોરૂ કી કમાઇ પર ગુજર બસર કરતે હાે!''

મિયાં પારતીન-"તખ કયા કર ? પહાડ કાટ્ટ ?"

ખીખી-"અરે કહીં નૌકરી ચાકરી કરા ! કાઈ રાજગાર કરા !"

કઈ ખાર યેાં હી કહતે કહતે એક ખાર મિયાંજી કા અપ્રીમચી ખૂન લહરા હી તાે ઉઠા. માલે-''બસ બાબી! અબ કુછ ન બાેલા! ખસ, કલ હી લાે! મેં દિન નિકલતે હી નાૈકરી કા તલાશ મેં જાઉંગા.''

બીબી બડી ખુશ હુઈ. મિયાંજી કી પોશાક દુરસ્ત કરકે રખ દી. એક બેગ મેં મીઠી રાેટિયાં, મિસરી, મિઠાઈ આદિ મીઠી ચીજે રખ દી; ક્યાંકિ મિયાં અફીમચી કા મીઠે ગ્રાસ કા હી મજા મુંહ લગ ગયા હૈ.

સખેરા હુઆ. મિયાં પાેસ્તીન અક્ષેમ ક્રા પિનક મેં સિર ઝુકાયે બેંઠે હૈં. હુક્કે ક્રા નિગાલી કાન મેં કુછ કહ રહી થી. બીબી ને કંધા હિલા કર કહા ''એ અબ ઉઠાે બી! સબેરા હાે ગયા. સકર ક્રા તૈયારી કરાે."

મિયાં અક્રીમચી (આંખે ખંદ)—"યેં! ઇતની જલ્દી!"

ખીંમી- "જલ્દી! તુમ્હીને ન કહા થા-સખેરે જાઉંગા?"

મિયાં—"તા યહ કૌનસા સખેરા હૈ? આજ કા કિ કલ કા?"

ખીખી—એ આજકા હૈ! તુમ ઉઠેા બી.

હજાર ખરાષ્ટ્રી સે મિયાં ઉઠે ઔર નયી પોશાક ડાંટ કર ખેગ બગલ મેં દબાયા ઔર ઘર સે નૌકરી કી તલાશ મેં નિકલ પડે.

અપની ગલી સે નીકલે. ખડી ગલી મેં પહુંચે. ખડી સે નીકલે તાે સડક પર પહુંચે. "કિધર જાયેં? અચ્છા, નાક કી સીધ પર ચલાે, ફિર દેખા જાયગા."

ચલે નાક કી સીધ પર ઔર કિસીકે ભાગ કે ખુલે ફાટક મેં ઘુસ ગયે. મિયાંજી કી ચાલ કહરી '' ૯ દિન ચલે અઢાઇ કેાસ " કી. ઇતની દૂર પહું ચતે પહું ચતે ર ઘં ટે બીત ગયે. ધૂપ તેજ હો ગયી. એક વૃક્ષ કી છાયા દેખ કર મિયાંજી ને મન મેં કહા ''આએા, યહાં જરા સુસ્તા લેં. અબી બહુત દૂર જાના પડેગા. વૃક્ષ કે નીચે ઘાસ પર જા બેંકે. ઇતને મેં એક જ ભાઇ આ ગયી. અરે! સફર કી જલદી મેં અફીમ કી ચુરકી લેના તા ભૂલ ગયે? અચ્છા કુછ હરજ નહીં. અબ સહી. મિયાંજી ને મજે સે ચુરકી લી ઔર દૂર કી સાચને લગે. અંત મેં છાયા કી ઠંડક પા કર પિનક ઐસી ગહરી હુઇ કિ મિયાંજી ચલ બસે. મતલબ યહ કિ આપ વહીં ઘાસ પર શાંત ચિત્ત હા કર સા રહે.

સૂર્ય ભગવાન કી સવારી અસ્તાચલ કે નિકટ પહુંચ ચૂકી થી. રાત કી દેવી ને અપની મહિફિલ કે લિયે લાલ સાડી પહન લી થી ઔર અપને ભંવરે સે કાલે નાગનરૂપી બાલોં કી લટ ઢીલી કરના આરંભ કર દિયા થા. ઐસે હી સમય ઉસ બાગ કે સઘન વૃક્ષ તલે અફીમચી– શિરોમણુ મિયાં પારતીનખાં કી પિનક ટૂટ ગયી.

"અરે ! સખેર–નહીં નહીં–સ'ધ્યા હો ગયા !!! ઔર મૈં સોતા હી રહા ! કર્યા ન હો. સક્ષ્ર સે થકા બી તા ષ્યહુત થા. અચ્છા, અબ એક ઔર ચુસ્ક્રી લા ઔર અલ્લાહ કા નામ લે કર આગે ખઢા." યહી કિયા. મજે મેં ગુરકી લગાયી ઔર ઉઠ ખડે હુયે. અખ દૂર કી સઝને લગી. આપકા યહ ગુમાન હુઆ કિ હમ અપના નગર પીછે છોડ આયે ઔર યહ કાઇ દૂસરા નગર હૈ જિસંકે ઇસ બાગ મેં હમ સો ગયે થે. કહને લગે, અવશ્ય યહી ખાત હૈ. મુઝે ધર સે ચલના અચ્છી તરહ યાદ હૈ. ખડી દૂર ચલને પર યહ ખાગ મિલા થા. યહીં સો કર અખ ઉઠે હૈં. અચ્છા, દિન આજ કૌન હૈ ? હાં લા, યહ બા યાદ હૈ. સનીચર કે સખેરે ચલે થે. ઔર ઉસી દિન-નહીં નહીં ઉસી દિન કૈસે ઇતની દૂર ચલ સકતે થે ?—આજ જરૂર ઇતવાર હૈ. અરે બાહરે મેં! બીબી કહતી થી તુમસે ચલા નહીં જાતા, ઔર યહ દેખો મેં દિનરાત મેં ન જાને કિ સૌ મીલ ચલ કર ઇસ બાગ મેં આ પહુંચા! અચ્છા અખ શહર મેં ચલ કર દેખના ચાહિયે કૈસા શહર હૈ, ક્યા નામ હૈં? કાઇ અફીમચી યાર મિલે તો ઉસકે ધર ઠહર કર રાત કાર્દ્ર.

ચક્ષે મિયાં પાસ્તીનખાં શહર મેં. એકસે પૂછા "ક્યાંછ, ઇસ નગર કા ક્યા નામ 🕏 ?"

৵વાખ મિલા–''અપ્રીમગઢ.''

''મિયાં–એ'!!! અધીમગઢ! અરે! યહ નામ તા હમારે શહર કા ભી હૈ. લાે ઇતની ઉમર મેં હમેકા કબી યહ માલૂમ હી ન હુઆ, કિ દા અધીમગઢ હૈં. અચ્છા ખાત હૈ. ખૂબ કડેગી.

મિયાંજી બાજારાં કા દેખને ચલે. કહને લગે, બહે તાજ્જીબ કા બાત હૈ! જૈસે હમારે શ્રહર કે ગલી કૂચે ઔર મકાન હૈ ઠીક વૈસે હી ઇસ શહર કે ભી હૈં. અવશ્ય કિસી દિક્ષગી *પસંદ બાદશાહ ને એક હી નમૂને ઔર નામ કે યે દો શહર બસાયે હોંગે.

ચલતે ચલતે થક ગયે. કિસી અફીમચી કા ઘર દૂંઢને લગે. એક દુકાનદાર સે પૂછા. ઉસતે કહાઃ–હાં, ઇસ બગલ ૪૧ ગલી મેં એક પુરાને અફીમચી રહતે હૈં–ક્યા જાતે કૌન ખાં–આપ ઉન્દીં કે ઘર ચલે જાઇયે.

મિયાંજી તે પૂછા-ગલી કા નામ ક્યા હૈ ? દુકાનદારને કહા, ચુસ્કી ગલી.

"અરે! ચુરકો ગલી! વાહવા! યહી તાે હમારી ગલી કા ભી નામ હૈ! ભાઈ વાહ! અજીબ શાહર હૈં! નામ એક, નકશા એક, ગલી ભી એક હી નામ કી ઔર યહ તાે દેખા. મેરે નામ કી તરહ ઉત્ત અફીમચીકે નામ કે અંત મેં ભી "ખાં" લગા હુઆ હૈં. ભાઇ વાહ!

તખ તક રાત <mark>હ</mark>ાે ગયા <mark>થાે. મિયાં અફીમચા</mark> ગિરતે પડતે અપને હી ઘ**ર** કેદાર પર પ**હું**ચ કર દાર ખટખટાને લગે.

બીબી ને બાંદી (દાસી) સે કહા—દેખિયા તા યહ કૌન દાર ખટખટાતા હૈ ? બાંદી દીયા લે કર નીચે ઉતરી ઔર બંદ દાર કે પીછે સે પૂછા—''કૌન હૈ ?"

મિયાં પાેસ્તીન ખાં બાેલે—મેં દૂં એક મુસાફિર. ઇસ ધર કે માલિક કા મહમાના હાેના ચાહતા દૂં. સબેરે ચલા જાઉંગા. મકાન માલીક કા નામ ક્યા ઢે ઔર વે કહાં **હૈ**ં? જરા હિનકા ખબર કર દાે.

લોંડી ને કહા-મકાનમાલિક કા નામ હૈ પાસ્તીનખાં-

મિયાં અફીમચી-"અરે! અરે!!"

લોંડી-વે નૌકરી કી તલાશ મેં ખાહર ગયે હૈં-

મિયાં અધીમચી-અરે! અરે! અખ તાે હદ હાે ગયા! મેરે શહર કા સા નામ, વૈસા હી શહર, ઉસી નામ કી ગલી મેરે હી નામ કા-પુરાના અધીમચી ઔર ઇસ પર ભી યહ આશ્ચર્ય કિ વહ બી મેરી તરહ નોકરી કાે તલાશ મેં ગયા હૈં!!!

લૌંડી કેા કુછ સંદેહ હુઆ. ઉસને ઉપર ખિડકી મેં સે ઝાંક કર દેખા ઔર ૮ંસી રાેક કર

ખીબી કે પાસ દૌડી ગયી. ખીબી ને પૂછા "અરી કૌન આયા હૈ?"

લૌંડી ખિલખિલા કર હંસ પડી. બાલી—''બીબી! જૅરા તુમ ચલ કર દેખા. મિયાં સાહબ લૌટ આયે હૈં ઔર દૂસરે કા ઘર સમઝ કર મુઝસે કહતે હૈં 'મેં મુસાફિર દૂં. રાતભર ઠંહર કર સખેરે ચલા જઉંગા.'''

ખીખી જલ કર લરમ હા ગયા. વહાં સે તીર કી તરહ ચલી. ઉધર દાર પર ઉતર કે ઇ તજાર

મેં મિયાં સાહળ પિતક મેં સિર ઝુકાયે ખડે થે. ખીબી તે ઝટ દાર ખાલ કર એક દાેહથ્થ હતોક સિર પર જમા હી તા દિયા! ઔર બાલી–"લે મૂંડી કાટે! ઔર લેગા! યહ તૂ નૌકરી દ્રૃંઢ રહા **હૈ** ?"

મિયાં છ તે ભયાનક બન કર આંખેં ખાલ દી. દેખા બીળી સામને ખડી હૈ. આપ બાલે-''એ'! યહ કયા ? અરે તૂ યહાં કૈસે આયી ?''

ખીબી ને એક ઔર દાહશ્થડ રસીદ કિયા.

તભ તા મિયાં જી ઝું ઝલા કર ખાલે–"લે ખસ! હમ કર ચૂકે નૌકરી! મેરી દુમ કે પીછે પીછે આ કર પરાયે શહર મેં ભી જાન નહીં છોડતી! મુઝસે યાં નૌકરી નહીં હોતે કી!"

મિયાં છે યહ કહ કર જાને લગે તા લોંડી ઔર ખીખી ને ટંગડી પકડ કર અંદર ધસીટા ઔર કિર ઉસી ખટિયા પર લા પટકા.

અબ મિયાં પાસ્તાનખાં કબા નૌકરી ઢુંઢને નહીં જાતે! ("વિશ્વમિત્ર"ના એક અંકમાંથી)

१५४-सती रामसूरत-सचि हकीकत

ખિહાર-પ્રદેશ કે સારન જિલાનિવાસી ખાખૂ બખ્બનસિંહ જ જાતિ કે ભૂમિહાર બ્રાહ્મણ થે. જિસ સમય અસહયોગ આન્દેાલન કા આરંભ હુઆ થા, આપ મુખ્તારકારી પરીક્ષા કી તૈયારી કર રહે થે; લેકિન બહુતાં કી તરહ અપને દેશ કી પુકાર કા આપ અનસુની ન કર સકે. આપ અસહયોગી હો ગએ.

આપ અપની ધૂન કે પક્કે થે. ચર્ખા ઔર ખદ્દર–પ્રચાર કા આપને અપના કાર્યક્રમ બનાયા. ઇસકે બાદ હી આપને અપને કર્તવ્ય કાે ઇસ જોશ સે પાલન કરના પ્રારંભ કિયા કિ કુછ હી દિનોં મેં આપકે નિક્રટ–નિવાસિયાં કે ઘર–ઘર ચર્ખે ઔર કહેે કા સુમધુર સંગીત ઝંકરિત હાેને લગા.

લેકિન આપ પર લક્ષ્મી ક્રા વૈસી કૃષા ન થી. ફલતઃ કુછ હી દિનોં મેં આપકા કુલ જમા– પૂંછ દેશ કા બેંટ હા ગઇ. કુછ ખેતી–ખારી થી વહ બી બિક ગઇ. આપ ક્ક્ષીર હા ગએ. પૈસે–પૈસે કે લિયે લાલે પડને લગે. લાચાર આપને અપની સતી પત્ની રામસરત દેવી સે ઉનેકે ગહેને માંગે. કહનેલાર મેં દેર લગી. સતી પત્ની ને અપને કુલ આબૂષણુ પતિ કે પૈરાં પર સમ- પિત કર દિયે. બબ્બનસિંહજી ફિર ઉસી ઉત્સાહ સે માતૃવેદી પર અપના સર્વરવ લૂટાને લગે!

કધર અક્ટૂબર સન્ ૧૯૨૪ કરવી મેં બગ્બનિસાંહ છ બીમાર પડે. ધીરે ધારે આપકે રાગ તે ભયંકર રૂપ ધારહ્યુ કિયા. આપકા પ્રમાદ ક્રી બી કુછ શિકાયત હો ગઇ. મગર કસ અરવ-રથતા મેં બી આપ ચર્ખે, ક્રુધે એવં અપને દેશ કાે ન બૂલ સકે. રાેગશ²યા પર પડે પડે હી આપ સ્વદેશી એવં સ્વદેશ સંબંધી સંગીત ગાતે રહતે થે.

જિસ ઘર મેં અખ્ખનિસ હજી અરવસ્થ પડે થે; ઉસમેં ઉતકી ખાટ કે પાસ હી એક બિલ થા. આપ પ્રાયઃ કહા કરતે થે કિ ઉસી બિલ સે એક સાંપ નિકલ કર મુઝે કાટ લેગા; લેકિન ઇસ ભવિષ્વદ્રાષ્ણી કેા લેાગાં ને પ્રમાદ કા નિરા પ્રલાપ સમઝા. ઇસ એાર કિસીકા ધ્યાન હી ન ગયા.

ઉન્હીં દિનાં કી ખાત હૈ. રાત્રિ કે દસ ખજે થે. ખખ્ખનસિંહ છે કે યહાં સબી નિદ્રા મેં નિમગ્ર થે! સહસા ખખ્ખનસિંહ છે કે કંઠ સે—''સાંપ ને મુઝે કાટ લિયા.'' ઇત્યાદિ સુન કર, સબી જગ પડ. દેખા ગયા તા સચમુચ એક મરે હુએ ગેહું અન સાંપ કા ખખ્ખનસિંહ છે અપને હાથ મેં પકડે હુએ થે ઔર ઉસી કરાલ કાલ ને ઉન્હેં કંઇ જગહ કાટ ખાયા થા. કિર કયા થા ? ઝાડ-કૂંક હાને લગી. ચિકિત્સા કા ગઇ. લેકિન મર્જ લા-ઇલાજ થા. દા તીન ઘંટ કે અંદર હી ખખ્ખનસિંહ છે કી આતમાં ને શરીર ત્યાંગ દિયા!

પ્રાતઃકાલ હુઆ. બબ્બનિસંહ કે શબ કેા શ્મશાનભૂમિ લે જાને કી તૈયારી કી ગઇ, લેકિન ઇસી સમય ઉપસ્થિત સજ્જનાં ને બહે આશ્ચર્ય સે દેખા કિ બબ્બનિસંહ કી પત્ની, રામસરત દેવી નહા–ધા કર ખડી હુઇ પતિ કે શબ કે સાથ સતી હોને કી ઉત્કટ અલિલાષા પ્રકટ કર રહી હૈ. આજકલ સતી! ઉપસ્થિત લોગો કે લિયે યહ અસહ્ય થા ! ફિર કયા થા! સતી નામ સે અપરિચત ઉન દુર્ભલ હૃદય મનુષ્યાં ને રામસૂરત દેવી કી મનાવાંછા મિટ્ટી મેં મિલા દી. વહ જં જેરાં સે જકડ કર એક કાઢરી મેં બંદ કર દી ગઇ. મગર ફિર બી વહ શાંત ન રહ સકી. ઉનકી ક્રોધામિ ને ઉત્ર રૂપ ધારણ ક્રિયા. ઉન્હોંને દા–તીન ક્રિવાડાં કા તાેડ ડાલા; લેકિન ઇસી સમય અખ્બનસિંહજી કી અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા સમાપ્ત કર લાેગ રમશાન-બ્રિમ સે વાપસ આ ગંમે. ઉન્હેં દેખતે હી રામસૂરત દેવી કા ક્રોધ શાંત હાે ગયા. વહ પ્રચંડ ભૈરવી તાંડવ નર્તન બંદ હાે ગયા.

અખ એક અસાધારણ ખાત સુનિયે. ખાખૂ ખખ્ખનિસંહ પ્રાય: ચૌખીસ દિનાં તક બીમાર રહે થે. ઇસ અર્સે મેં રામસરત દેવી તે અન્ન કા એક દાના તક ત્રહણ નહીં કિયા થા; અતએવ જખ લાગ ખખ્ખનિસંહ છ કી અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા સમાપ્ત કર:વાપસ આ ગએ ઔર દેવી છ કી ફાેધાશ્રિ બા શાંત પડ ગઇ તા લાગાં તે ઉન્હેં બહુત સમઝાયા. ખખ્ખનિસંહ છ કી મૃત્યુ કે દૂસરે દિન ઉત્તરે અન્ન ત્રહણ કરતે કે લિયે ખહુત કુછ કહા ગયા; મગર ઉસ વીર ખાલા તે સાફ 'નાહી" કર દી.

ઇસી પ્રકાર ચાર રાજ બીત ગએ. રામસરત દેવી કા દૈનિક જીવન પ્રાયઃ પહલે હી સા હેા ગયા. કેવલ ઉન્હોને અન્ન નહીં ત્રહણ કિયા થા.

બબ્બનિસ હજી કી મૃત્યુ કે ચાર રાજ બાદ કી બાત હૈ. બબ્બનિસ હજી કે પરિવાર મેં કેવલ તીન પ્રાણી બચે થે. ઉનકે દો ભાઇ એક કેાઠરી મેં સા ગએ. રામસૂરત દેવી ભી અપને કમરે મેં સા ગઇ. લેકિન દૂસરે દિન કે પ્રકાશ ને કુછ ઔર હી દેખા.

પ્રાત:કાલ હુઆ. બાલ-રિવ રવચ્છ નીલાભ પર ઉદિત હુએ. સારા સંસાર ઉને જોતિ સે જગમગાને લગા. બબ્બનિસંહ છે કે દોનાં ભાઇ અપની અપની ખાટ સે ઉદે; લેકિન ફિર ભી રામસરત દેવી કે ઘર કે કિવાડ ખંદ હી થે. દોનાં ભાઇયાં ને કિવાડ ખટખટાયે; મગર ફિર ભી કાઇ ઉત્તર ન મિલા. ઇસકે બાદ ઉન નિરાધાર બાલકોં ને મૃદુલ સ્વરોં મેં અપની સ્નેહમયી ભાવજ કા પુકારા. મગર ફિર બી કાઇ ઉત્તર ન મિલા. અત મેં કિવાડ તાંડે ગયે. મગર જિસ સ્થાન પર શમસરત દેવી સાતી થીં વહાં દિન કા બી અધકાર હી રહા કરતા થા. ક્લતઃ દીપક લાયા ગયા. સારા ઘર દીપશિખા કી ઉજ્જવલ જ્યાંતિ સે નહા ગયા.

દીપક કે પ્રકાશ મેં જો કુછ દિષ્ટિગાચર હુઆ વહ ખરબસ આશ્ચર્ય મેં હાલે દેતા થા. રામસરત દેવી એક કાને મેં, બાએં હાથપર ઝુકા બૈડી થીં. દાહિને હાથ મેં પવિત્ર ગીતા કા એક પ્રતિ થી, મુખ સે પવિત્ર જ્યાતિસંયુત વિમલ કાન્તિ મુખરિત હાે રહી થી. વહ કિસી સ્વર્ગીય વંદના મેં વંદનીય અર્થના મેં નિમય બૈડી થીં.

રામસરત દેવી કાે ઇસ અવસ્થા મેં ખેંઠે દેખ કુછ કાલ કે લિયે સભી અવાક્ રહ ગએ. કુછ દેર ખાદ લાંગાં ને ઉન્હેં પુકારા. વહ ચૂપ થી. લાંગાં કી ઉત્કંઠા ઉમડ પડી. ઉન્હોંને દેવી કે પવિત્ર શરીર કા સ્પર્શ કિયા. લેકિન યહ ક્યા ? પદાંગુલિયાં સે લે કર વક્ષસ્થલ તક એવં ખામ ભુજા, વિભૂતિ કી તરહ બિખર ગએ! પીઠ પર પડી હુઈ લંખી લંખી લટેં ઝુલસી હુઇ થીં. ફિર બી બંકિમ ભૌહેં ઉસી તરહ સાભિમાન થીં. મુખ સે વૈસી હી દેદીપ્યમાન જ્યાંતિ હિટક રહી થી. સબ કુછ વૈસા હી થા, મગર દેવી કા આધા સે અધિક શરીર જલ કર વિભૂતિ હા ગયા થા. તા કયા રામસ્ટ્રત દેવી સતી હો ગઇ ?હ

હાં, ઠીક સતી હો ગઇ! સતિયોં કે ઇસ વિનાશયુગ મેં સતીદાહ કા એક નયા સંરકરણ કર સતીલોક કે લિયે પ્રસ્થિત હો ગઇ. પ્રાચીન ભારત કી કાઇ સતી યહાં આજ ભૂલ પડી થી સા અપના આદર્શ દિખા કર પુનઃ ચલ પડીં! સરકાર કા કાન્ અથવા ડરપાકાં કા ભીત અનુનય–વિનય સાત્ત્વિક સતી દેવિયાં કાે ઉત્તક કર્તવ્યપથ સે વિચલિત નહીં કર સકતા હે. ઇસકા ઉદા-હરણ છાેડ કર તથા (લાંડ) બેન્ટિક એવં (બાદશાહ) અકબર કે ઉદ્યાંગાં કાે ઉપહાસ સિહ કર સતી રામસરત દેવી સચમુચ સતી હાે ગઇ!!

(ફેબ્રુઆરી-૧૯૨૬ના "ચાઁદ"માં લેખકઃ–ષ્રી૦ ગિરીન્દ્રનારાયણસિંહછ)

^{*} ઈસ વિવરણ કી ઘટના શબ્દ શબ્દ સચ્ચી હૈ, કપાલ-કલ્પના નહીં.

१५५-श्रीमद्भागवतनो प्रसाद

૧-ચાર કાહું નામ?

यावद्भिरंत जठरं तावत्स्वत्वं हि देहिनाम् । अधिकं योऽभिमन्येत स स्तेनो दण्डमहिति।।

જેટલાથી કરીને માણુસનું પેટ ભરાય એટલીજ એની ખાનગી મિલ્કત છે; એના કરતાં વધારે પરિગ્રહ કરનાર માણુસ ચાર તથા શિક્ષાપાત્ર છે.

ર–સાચી સેવાપૂજા

अहं सर्वेषु भूतेषु भूतात्मावस्थितः सदा । तमवज्ञाय मां मत्येः क्रुरुतेऽर्चाविडम्बनम्।।

હું પ્રાણીમાત્રમાં એના આત્મારૂપે સદા વસું છું, જે માણુસ તેની અવજ્ઞા કરીને પૂજા કરે છે તે પૂજા નહિ પણ પૂજાની વિડંખનામાત્ર છે.

(માણુસા ભૂખે મરે છે, ગાય આદિ જીવાની હત્યા થાય છે એ સ્થિતિમાં ભગવાનની મૂર્તિ'નાં 'દર્શ'ન' કરવામાં, એની આગળ 'ભાગ' ધરવામાં તથા અન્નકૂટ ખડકવામાં કેવળ ભગવાનની ઠેકડી થાય છે.)

यो मां सर्वेषु भूतेषु सन्तमात्मानसीश्वरम् । हित्वाची भजते मौढचा द्वर्मन्येव जहोति सः ॥

સર્વ પ્રાણીમાં રહેલા મને છાડીને જે મૂર્તિ ને પૂજે છે તે મૂઢ માણસ ભરમમાંજ હામ કરે છે.

द्विषतः परकाये मां वानिनो भिन्नदर्शिनः। भूतेषु बद्धवैरस्य न मनः शान्तिमृच्छति॥२३

ખીજાના શરીરમાં રહેલા જે હું તેના જે માણસ દ્વેષ કરે, અલિમાન ધરે, લેદલાવ રાખે, પ્રાણીઓ સાથે વેર ખાંધે તેનું ચિત્ત શાન્તિ પામતું નથી.

अहमुचाव चैर्द्रव्यैः क्रिययोत्पन्नयानघे । नैव तुष्येऽर्चितोऽर्चायां भूतग्रामावमानिनः ॥२४

માણસ ભાતભાતના પદાર્થો એકત્ર કરીને ભલે મને પૂજે, પણ જો તે પ્રાણીઓની અવજ્ઞા કરે તો હું તેના ઉપર ત્રુઢતા નથી.

अथ मां सर्वभूतेषु भूतात्मानं कृतालयम्। अर्हयेदानमानाभ्यां मैत्र्याऽभिन्नेन चक्षुषा २७ सर्व પ્राष्ट्रीओना शरीरने भंदिर गण्डीने, तेमां रहेदा भने द्वान करतुं, मान आपतुं, भित्र गण्डो ने समद्देष्टिओ क्रोबो.

૩-બ્રાહ્મણાદિ કાર્ન કહેવાય ?

श्रमो दमन्तपः शोचं सन्तोषः क्षान्तिरार्जवम् । ज्ञानं दयाऽच्युतात्मत्वं सत्यं च ब्रह्मलक्षणम् (७-११-२१)

શમ (મનઃસંચમ), દમ (ખાદ્યોન્દ્રિયસંચમ), તપ, પવિત્રતા, સંતાષ, ક્ષમા, સરળતા, જ્ઞાન, દયા, ઈશ્વરપરાયણતા અને સત્ય, એ બ્રાહ્મણનાં લક્ષણ છે.

शौर्यं वीर्यं धृतिस्तेजस्त्याग् आत्मजयः क्षमा । ब्रह्मण्यता प्रसाद्श्र रक्षा च क्षत्रलक्ष्णम् २२

શૌર્ય, વીર્ય, ધીરજ, તેજ, દાન, મનઃસંયમ, ક્ષમા, સંતસેવા, પ્રસન્નતા અને સર્વ'ની રક્ષા કરવી, આ ક્ષત્રિયનાં લક્ષણ છે.

देवगुर्वार्यगोभक्तिस्विवर्गपरिपोषणम्। आस्तिक्यमुद्यमो नित्यं नैप्रुणं वैश्यलक्षणम् ॥२३

ભગવાન, ગુરુ, સંત તથા ગાયની સેવા; ધર્મ, અર્થ તથા કામનું પાષણ; આસ્તિકતા, સતત ઉદ્યમ અને નિયુણતા, આ વૈશ્યનાં લક્ષણ છે.

भ्रद्भस्य सन्नतिः शौचं सेवा स्वामिन्यमायया। अमंत्रयज्ञो ह्यस्तेयं सत्यं गोविप्रश्वणम् २४

સંતને પ્રણામ કરવા, પવિત્રતા, સ્વામીની નિષ્કપટ સેવા, મંત્ર વિના યજ્ઞ, અસ્તેય, સત્ય અને ગાય તથા સંતની રક્ષા, આ શૂદ્રનાં લક્ષણ છે.

(ઉપરનાં લક્ષણ પ્રમાણે શ્દ્રનામ ધરાવવા જેટલી પણ ચાેગ્યતા પાતામાં છે કે પાતે વર્ણુબાહ્ય અથવા પંચમજ છે, તે સૌ પાતાની મેળે વિચારી લેશે.)

यस यहाक्षणं प्रोक्तं पुंसो वर्णाभिन्यञ्जकम्। यदन्यत्रापि दृश्येत तत्तेनैव विनिर्दिशेत् ३५

शमादिभिरेव ब्राह्मणादिव्यवहारो मुख्यो न जःतिमात्रादित्याह यस्येति। यद्यदि वर्णान्तरेऽपि दृश्येत तद्वर्णान्तरं तेनैव लक्षणिनिमित्तेनैव वर्णेन विनिर्दिशेत्। न तज्ञाति-निमित्तेनेत्यर्थः। श्रीधरस्वामी भावार्थदीपिकायाम्।

વર્ણને જણાવનારાં જે લક્ષણ કહ્યાં છે, તે લક્ષણ જે બીજા વર્ણમાં જેવામાં આવે તો એને પણ તે લક્ષણ ઉપરથી તેવર્ણના જાણવા; જે વર્ણમાં એ જન્મ્યા હાય તે વર્ણના નહિ.

[વર્જી વ્યવસ્થા જાતિ (જન્મ) ઉપર નહિં પણ ગુણે ઉપર રચાયેલ છે. જેનામાં જેવાં લક્ષણ હોય તેવા વર્જીના તેને ગણવા જોઇએ.]

(તા. ૧૦-૩-૧૯૨૯ ના "નવજીવન"માં લખનાર શ્રી. દેસાઈ વાલજ ગાવિંદજ)

१५६-हिंदू धर्म में स्त्रियों का स्थान

હિંદ્વ ધર્મશાસ્ત્રોં સે પતા ચલતા હૈ કિ સ્ષ્ટિકતાં ને સ્ષ્ટિક આદિ મેં અપનેકા દા સમાન ભાગોં મેં પ્રકટ કિયા. એક ભાગ સે પુરુષ ઔર દૂસરે સે સ્ત્રી કી રચના હુઇ. ઇસ ઉદાહરે સે હિંદ્વ ધર્મ મેં ઓપુરુષોં કે સમાન અધિકાર હૈાને કી ખાત સ્વયં સિંહ હૈ. જિસ પ્રકાર એક કલ કી દો કાંકે એક હી સ્વભાવ ઔર એક હી ચુલ કી હોતી હૈં, ઉસી પ્રકાર ક્ષદ્ધ કે દો ભાગ-પુરુષ ઔર સ્ત્રી ભી સ્વભાવ, ચુલ, શક્તિ ઇત્યાદિ સભમેં સમાન હૈં. ઇસ પ્રકાર હિંદૂ ધર્મ મેં જો અધિકાર પુરુષ કે હૈં વહી સ્ત્રી કે ભી હુએ. પતિ ઔર પત્ની દોનોં એક હી વરતુ કે દો ભાગ હોતે કે કારલ સભ પ્રકાર સમાન હૈં. ધાર્મિક, રાજનૈતિક, સમાજિક ઇત્યાદિ સભ કામોં મેં દોનોં કા સમાન ભાગ હૈ. વેદોં ને સ્ત્રિયોં કા પુરુષો કે સાથ બરાબરી કા જો દર્જા દિયા હૈ વહ સંસાર કી કિસી ભી ધર્મપુસ્તક મેં નહીં મિલતા. બાઇબિલ મેં સ્ત્રી કો પુરુષ કી મનારંજન કી સામગ્રી બતાયા હૈ ઔર ઉસકા કર્તવ્ય ખતાયા હૈ, બિના કિસી ચોં—ચયડ કે પુરુષ કી અદ્યાંએાં કા પાલન કરના. બાઇબિલ કે અનુસાર સંસાર મેં પાપ, ક્લેશ, મૃત્યુ ઇસાદિ કા આગમન સ્ત્રિયોં હી કે કારલ હુઆ હૈ. કુરાન કે મત મેં ભી સ્ત્રી હી પુરુષ કે પાપી હોને કા કારલ હૈ.

હિંદૂ ધર્મ મેં યહે ખાત નહીં હૈ. ઋગ્વેદ મેં ઐસી સ્ત્રિયોં કા નામ આયા હ જો પુરુષોં સે કિસી કદર કમ નહીં શીં. કુછ લોગોં કી યહ બહુત ગલત ધારણા હૈ કિ સ્ત્રિયોં કા વેદ પઢને કી આત્રા નહીં હૈ. હિંદૂ-ધર્મ કા ઇતિહાસ દેખતે સે ઐસી ધારણાઓં કા કહીં ભી સ્થાન નહીં મિલ સકતા. ઋગ્વેદ (પ્રથમ ખંડ) કે ૧૨૬ શ્લોક કે પહલે પહલ રામશા નામક એક મહિલા કા હી માલૂમ હુએ થે. ઇસીક ૧૩૯ શ્લોક લાપામુદ્રા નામી દૂસરી મહિલા તે માલૂમ કિયે થે. અદિતીંને ઇદ્ર કા વેદાં કી શિક્ષા દી થી. વિશ્વરા, શાસ્ત્રતી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી ઇત્યાદિ કા વેદાં કા ત્રાન ઉસી સમય હો ગયા થા-જબ પુરુષોં કા. યે સબ મહિલાએ પ્રદ્રાવાદિની કહલાતી હૈં ઔર યે સબ ઋલિયોં કી ભાંતિ હી પવિત્ર છવન વ્યતીત કરતી થીં. યહી નહીં યે સબ

જીવન, મૃત્યુ કત્યાદિ સમસ્યાઓં પર ખડે ખડે ઋષિયોં સે વાદવિવાદ કરતી થીં ઔર કની કની ઉનકા હરા બી દેતી થીં.

ઉપનિષદ પઢનેવાલોં કા માલૂમ હૈ કિ ગાર્ગા ઔર મૈત્રેયા વેદવિદ્યા કે સબ સે બડે આચાર્ય યાત્રવલ્કય સે પ્રાયઃ દાર્શનિક વાદવિવાદ કિયા કરતી થીં. એક ખાર શંકરાચાર્ય કા બી એક સ્ત્રી કે હી નિરીક્ષણ મેં શાસ્ત્રાર્થ કરના પડા થા. ક્યોં કિ ઉસ સ્ત્રી સે બઢ કર કાઇ ઔર વિદાન ઉસ સમય થા હી નહીં.

વેદાં કી યહ આત્રા હૈ કિ કાઇ બી વિવાહિત પુરુષ બિના અપની સ્ત્રી કે સાથ લિયે કિસી પ્રકાર કા ધાર્મિક કાર્ય યત્ર, ઉત્સવ ઇસાદિ ન કરે. યદિ વહ કરેગા તાે ઉસે પૂર્ણ કલ ન મિલેગા. ઇસી લિયે સ્ત્રી કાે સહધર્મિણી કહા હૈ. વહ સબ બાતાં મેં પુરુષ કી આધી હિસ્સેદાર હૈ.

પૌરાષ્ટ્રિક કાલ મેં બી અિયાં કા વૈદિક કાલ કે સે હી અધિકાર પ્રાપ્ત શે. સીતા કા ચરિત્ર કિસસે છિયા હૈ ? વે એક આદર્શ પત્ની, આદર્શ માતા ઔર આદર્શ મહારાની થીં. હિંદૂ અિયાં કે હૃદય મેં ઉનકે પ્રતિ અખ બી ઉતની હી શ્રહ્મા હૈ. આપ સંસાર કે ઇતિહાસ મેં દૂસરી સીતા નહીં દિખા સકતે. વે સમાન અખ બી પૂન્ય હૈં. સ્ત્રિયાં કા યાગ સાધના કી બી આજ્ઞા થી. જનક કે દરબાર મેં સુલભા નામક યાગિની કે અદ્દસ્ત્રત ચમત્કાર દિખાને કી ખાત મહાભારત મેં પાઇ જાતી હૈ. ઉત્રીસવીં સદી કે સખ સે બડે સંત પરમહંસ રામકૃષ્ણ કા એક યાગિની સે હી આધ્યાત્મિક શિક્ષા મિલી થી.

યુદ્ધક્ષેત્ર મેં ભી સ્ત્રિયોં કે જાને કી ખાત પાઇ જાતી હૈ. સરમા કાે ઉસકે પતિ ને હી ડાકુઓં કી ખાજ કરને ભેજા થા, જિન્હેં ઉસને નષ્ટ કર દિયા થા. નમુચી રાજા ને અપની. સ્ત્રી કાે શત્રુઓં સે લડને ભેજા થા જિન્હેં ઉસને પરાજિત કર દિયા થા. યહ વાત ઋગ્વેદ કે પાંચવેં ખંડ સે સ્પષ્ટ હાે જાતી હૈ. ઝાંસી કી રાની વગૈરહ કે તાે અભી હાલ કે ઉદાહરણ હૈં. ૧૮૫૭ કે ખલવે મેં વહ સવારાં કી સેના લે કર અંગ્રેજોં સે લડને નિકલી થી ઔર લડતે લડતે યુદ્ધક્ષેત્ર મેં મારી ગઇ થી. પરિયાલા મેં આસકુંવરિ ઔર માલવા મેં અહિલ્યાબાઇ કા નામ પ્રસિદ્ધ હૈ. ઇન દાેનાં મહિલાઓં કે શાસન કી પ્રશંસા બ્રિટિશ ગવર્નમેંટ ને ખુલે દિલ સે કી હૈ.

કહા જતા હૈ હિંદૂ સ્ત્રિયોં કા ઉત્તક પતિ અપના ગુલામ સમઝતે હૈં. યહ ખાત કિસી હદ તક ઠીક હૈ; કિન્દુ ઇસમેં ધર્મ કા ક્યા દાષ ? ધર્મ તા કહતા હૈ—"વહ સચ્ચા હિંદૂ નહીં હૈ જો સ્ત્રી કે શરીર કાે ઇશ્વર કા મંદિર ન સમઝે. જો પુરૂષ સ્ત્રી કે શરીર કાે ધૃણા, ક્રોધ યા અનાદર કે સાથ સ્પર્શ કરતા હૈં વહ શદ્ધ હૈ." મનુ મહારાજ કહતે હૈં—"સ્ત્રી કે શરીર કાે ફૂલ સે લી માર કર પીડિત કરને કાે ચેષ્ટા ન કરની ચાહિયે; કયાં કિ વહ પવિત્ર હૈ." યહી કારણ હૈ કિ હિંદૂ ધર્મ મેં સ્ત્રિયો કે લિયે, ઉતકા અપરાધ કિતના હી બડા કયાં ન હાે, ફાંસી ઇત્યાદિ કડે દંડાં કા વિધાન નહીં હૈ. નીચે મનુસ્મૃતિ ઔર અન્ય ધર્મશાસ્ત્રોં સે કુછ હિંદૂ કાન્ન દેતે હૈં. ઇસસે યહ સ્પષ્ટ હાે જાયગા કિ હિંદૂ સ્ત્રિયોં કે સાથ કૈસે અર્તાવ કા આદ્રા હૈ.

મનુસ્**મૃતિ:**—

- (૧) સ્ત્રી કા મુંહ સદૈવ પવિત્ર રહતા હૈ. (અધ્યાય ૫--૧૩૦)
- (ર) જહાં સ્ત્રિયાં કા આદર હાતા હૈ વહાં દેવતા ખાસ કરતે હૈં. (અધ્યા૦ ૩—૫૫)
- (૩) જો સ્ત્રી વ્યાદ્ભાણ કી રક્ષા મેં કિસી કી હત્યા કર ળેઠતા હૈ, ઉસે પાપ નહીં લગતા. (અધ્યાય ૮—૩૪૯)
- (૪) પુત્રી ખડી કેામલકાય હોતી હૈ. યદિ વહ પિતા કેા કષ્ટ ભી પહુંચાવે તેા ઉત્તે સહ લેના ચાહિયે. (અધ્યાય૦ ૪––૧૮૫)
  - (૫) માતા કા સમ્માન પિતા સે એક હજારગુના અધિક કરના ચાહિયે. (અધ્યાય ૨-૧૪૫)

(૬) સંતતિ, ધર્મ કી કશ્વિરીય કૃપા, દાંપત્ય-આનંદ કેવલ પત્ની કે હી વ્યાશ્રિત હોતે હૈં. (અધ્યાય ૯—૨૮)

દ્રસરે ધર્મશાસ:--

- (૧) સ્ત્રી કા પ્રત્યેક અંગ શુદ્ધ હૈ.
- (ર) પુરુષ શક્તિ હૈ, સ્ત્રી સૌંદર્ય હૈ.
- (૩) જો કિસી સ્ત્રી કા પતિત કરતા હૈ વહ અપની માતા કાે પતિત કરતા હૈ.
- (૪) જિસે સ્ત્રી શાપ દેતી હૈ ઉસે ઈશ્વર ભી શાપ દેતા હૈ.
- (પ) સ્ત્રિયો કે આંસૂ મેં સ્વર્ગસે અસિ ખુલાને કી શક્તિ હૈ.
- (૬) જો સ્ત્રિયા કા દુઃખી દેખ કર હાંસતા હૈ, ઉસકી પ્રાર્થના ઇશ્વર સ્વીકાર નહીં કરતે.
- (૭) સ્ત્રી કે ગીત ઇ^{ર્જિ}વર કેા પ્રિય હૈ, યદિ પુરુષ અપની આવાજ તક પહુંચાના ચાહે તેા વહ સ્ત્રી કે સાથ ઉસકી પ્રાર્થના ગાવે.
  - (૮) સ્ત્રી-વધ કે ખરાખર કાેઇ અપરાધ નહીં હૈ.

યહ કહના કિ ઘર કી સંપત્તિ મેં સ્ત્રી કા ભાગ નહીં હૈ એક ખડી ભારી ખૂલ હૈ. માતા કી જગીર પુત્ર કા નહીં બલ્કિ અવિવાહિતા પુત્રી કા મિલતી હૈ. પત્ની જો અપને પિતા સે પાતી હૈ, ઉસ પર પતિ કદાપિ અધિકાર નહીં કર સકતા. પતિ કા કર્જ પત્ની સે વસૂલ નહીં કિયા જ સકતા ઔર ન પુત્ર કા માતા સે. સંતતિ પર સ્ત્રી કા ઉતના હી અધિકાર હૈ જિતના પુરુષ કા. વિધવા સ્ત્રી અપને પતિ કી જાયદાદ મેં સે એક નિશ્વિત ભાગ કી અધિકારિણી હોતી હૈ.

વૈવાહિક સંખંધ ભી હિંદુ ધર્મ મેં ખહુત ઉંચા હૈ. ઇસમેં શરીર કા નહીં આત્માઓં કા ખ્યાહ હોતા હૈ. ઇસી લિયે કદાચિત માતા પિતા કી સંમતિ અનુસાર વ્યાહ સંખ સે અચ્છા સમઝા ગયા હૈ. હિંદુ ધર્મ મેં વિધવાવિવાહ કી ભી આગ્રા હૈ; કિંતુ આધકાંશ હિંદુ સ્ત્રિયો ઇસપ્ડી પરવાહ નહીં કરતી. વે સ્વર્ગાય પતિ કી સુખરમૃતિ મેં સારા જીવન વ્યતીત કર દેતી હૈ. બાલવિવાહ, કા ભી હિંદુ ધર્મ કા એક અંગ ખતાને કે ખરાખર તો કાઈ ભૂલ હા હી નહીં સકતી. પ્રાચીનકાલ મેં સ્વયંવર દ્વારા વિવાહ કી પ્રથા થી; કિંતુ પરિસ્થિતિ કે પ્રલાવ સે અખ વહ કેવલ કથા કહાની કી ખાત હૈ. પતિ કે સાથ ચિતા મેં જલ જાને કી આગ્રા ભી હિંદુ—ધર્મ નહીં દેતા થા ઔર ન દેતા હૈ. ઇસકા કારણ કુછ ઔર હી હોગા. કહા જાતા હૈ આક્રમણકારી મુસલમાનોં સે સતીત્વ કી રક્ષા કરને કે લિયે હી સ્ત્રિયોં ને જીવિત ચિતા મેં પ્રવેશ કરના આ-રંભ કિયા થા ઔર વહી કુછ દિનોં મેં રિવાજ સા હો ગયા. રાજા રામમાહન રાય ને સરકાર કી મદદ સે ઇસ પ્રથા કા ખંદ કર કે મહિલાસમાજ કા નિઃસંદેહ બડા ઉપકાર કિયા હૈ. મુસલમાની શાસનકાલ મેં જો સબ સે બડી છુરાઇ હિંદુ સમાજ મેં આઇ વહે પર્દા હૈ ઔર યહી સ્ત્રિયોં કે શારીરિક માનસિક ઇત્યાદિ પતન કા કારણ હુઆ હૈ. ઇન સબ કરીતિયોં સે ઔર હિંદુ ધર્મ સે કાઇ સંબંધ નહીં હૈ. યદિ લોગ ધર્મશાસ્ત્રો કા પઢકર ધર્મ કા સમઝે તો ઇન કુરીતિયોં કે દૂર હોને મેં કુઇ ભી દેર ન લગે.

હિંદૂ—ધર્મ મેં ઇશ્વર કાે પિતા ભી ઔર માતા ભી કહા હૈ. ઇસકે સિવાય સંસાર કે કિસી ભી ધર્મ તે પરમ પ્રક્ષ કાે માતા કે રૂપ મેં નહીં સ્વીકાર કિયા. ઇસીસે આપ સમઝ સકતે હૈં કિ હિંદૂ ધર્મ મેં સ્ત્રી કાે કિતના ઉચા સ્થાન હૈ. વહ માતા હૈ, વહ ઇશ્વર હૈ. હમ ઉસકી પ્રશંસા કરને મેં અસમર્થ હૈં.

~~~~

("ગૃદ્લક્ષ્મી"ના એક અંકમાં લેખક શ્રી. લક્ષ્મીકાન્ત વર્મા.)

१५७-भगवान व्यासदेव

अचतुर्वदनो ब्रह्मा द्विबाहुरपरोहरिः । अभाललोचनः शंभ्रभगवान् बादरायणः ॥ नमस्ते भगवान् व्यास सर्वशास्त्रार्थकोविदः । ब्रह्मविष्णुमहेशानां मूर्ते सत्यवतीसुतः॥ व्यासाय विष्णुरूपाय व्यासरूपाय विष्णवे । नमो वै ब्रह्मविधये वासिष्ठाय नमोनमः॥

ભગવાન કુષ્ણદ્રૈપાયન વેદવ્યાસજ કી મહિમા કૌન ગા સકતા હૈ ? સારે સંસાર કા જ્ઞાન આજ ઉત્હીં કે ત્રાન સે પ્રકાશિત હૈ. વેદવ્યાસજ જ્ઞાન કે અસીમ ઔર અગાધ સમુદ્ર થે, વિક્રત્તા કી પરાકાષ્ઠા થે, કવિત્વ કી સીમા થે. સંસાર કે સારે પદાર્થ માનેાં વ્યાસ કી કલ્પના કે અંશ હૈં. જો કુછ ત્રૈલાક્ય મેં દેખને, સુનને ઔર સમઝને કાે મિલતા હૈ, વહું સુખ વ્યાસ કે હૃદય મેં થા. ઇસસે પરે જો કુછ હૈ, વહ ભી વ્યાસ કે આંતરતલ મેં થા. વ્યાસ કે હૃદય ઔર વાણી કા વિદાસ હી સમસ્ત જગત કા ઔર ઉસકે જ્ઞાન કા પ્રકાશ ઔર અવલંબન હૈ. વ્યાસ-સદશ અદ્દેશત મહાપુરુષ જગત કે ઉપલબ્ધ ઇતિહાસ મેં દૂસરા કાઇ નહીં મિલતા. જગત કી સંસ્કૃતિ ને અબતક ભગવાન વ્યાસ કી સમકક્ષતા કા વ્યક્તિ ઉત્પન્ન નહીં કિયા. વ્યાસ વ્યાસ હી થે. વ્યાસજી કા જન્મ દ્વીપ મેં હુઆ, ઇસસે આપકા નામ દ્વૈપાયન હૈ. શરીર કા વર્ણ શ્યામ થા. ઇસસે કુષ્ણદ્રૈપાયન હો ગયે. વેદાં કા વિભાગ કિયા, ઇસસે વેદવ્યાસ કહલાયે. વ્યવસૂત્ર ૪૧ રચના ભગવાન્ વ્યાસને હી કી. મહાભારત સદેશ અલૌકિક ગ્રંથ કા પ્રણ્યન ભગવાન્ વ્યાસ ને કિયા. અહારહ પુરાણ ઔર અનેક ઉપપુરાણ ભગવાન વ્યાસ ને ખનાયે. ભારત કા ઇતિહાસ ઇસ ખાત કા સાક્ષી હૈ. સંભવ હૈ કિ પુરાણો મેં પીછે સે કૃષ્ઠ પરિવર્તન હૂઆ હો, પરંતુ ઉનકી મૂલ-રચના બહુત હી પુરાની હૈ. કૌટિલ્ય કે અર્થશાસ્ત્ર મેં પુરાણો કા ઉલ્લેખ મિલતા હૈ જો ઇસા-મસીહ સે ચારસૌ વર્ષ પૂર્વ ચંદ્રગ્રપ્ત કે સમસામયિક થે. ઇસસે પુરાતે ગ્રંથાં મેં ભી પુરાણાં કે પ્રમાણ મિલતે હૈં. આજ સારા સંસાર વ્યાસ કે જ્ઞાનપ્રસાદ સે અપને કર્ત વ્ય કા માર્ગ ખાજ રહા હૈ.

શ્રીકૃષ્ણ કે અવતાર પર અવિશ્વાસ કરતેવાલે એક અંગ્રેજ વિદ્વાન શ્રીયુત જે૦ એન૦ ક્રાક્યું હર ભગવાન વ્યાસ પર મુગ્ધ હેા કર લિખતે હૈં:—

''ઇસકે સ્થયિતા નિઃસંદેહ હી એક ઉચ્ચ એવં વિસ્તૃત સંસ્કૃતિ કે પુરુષ થે. ઉન્હેં અપને દેશ કે ધર્મશાસ્ત્ર કા પૂર્ણ જ્ઞાન થા. ઉનકે વિશાલ હૃદય મેં બેઠ અથવા છિદ્રાન્વેષણ કે લિયે સ્થાન ન થા, વિક્રીર્ણ તંતુઓં કે બેદ સે વ્યસ્ત ન હેા કર ઉનકા વ્યવસ્થિત કરને મેં હી ઉનકી અધિક પ્રવૃત્તિ રહતી થી. પ્રત્યેક દાર્શનિક પહતિ ને ઉનકે સહાનુભૂતિપૂર્ણ હૃદય મેં સ્થાન પાયા થા તથા ઉત્તકે એદ એવં ભિન્નતા કી અપેક્ષા ઉત્તકે મહત્ત્વને ઉત્તકો અધિક આકર્ષિત કિયા. પર વે કેારે વિદ્વાન હી ન થે, અત્યંત શ્રહાલ બી થે. શ્રીકૃષ્ણોપાસના મેં બી ઉનકી ઉતની હી અચલ શ્રહ્યા થી, જિતની આત્મન્નાન મેં. વાસ્તવ મેં ઇન સળ ગુણો કે અદુભૂત મિશ્રણ કે કારણ હી વે આધુનિક હિંદૂ–ધર્મ કી ઇતની ઉજ્જવલ એવં ઉત્કષ્ટ વ્યાખ્યા કર સકે. ક્યોંકિ પ્રમુખ પ્રમુખ સંપ્રદાયોં કે સિદ્ધાંત તથા પ્રાચીન ઝાષિયોં કે વિચારો કા મેલ હી હિંદૂ ધર્મ હૈં: પર ઉત્તકે ખુહિકોશલ ખિના યહ ચમત્કાર સર્વથા અસંભવ થા. કાવ્યસૈલી કી શક્તિ, સૌંદર્ય એવં સહમતા તથા ઉસકે વિચારાં કા ગૌરવ જો કિસી કિસી સ્થાન પર તા અત્યંત હી ભવ્ય હૈ, ઉનકી અનુપમ વિદ્વત્તા કા કેવલ એકદર્શા ચિત્ર હૈ. અંત મેં ઉનકી કલ્પના કા વ્યક્ત કરને કી અફ્સુત શક્તિ, જિસકે ખિના કાેે બી પૂર્ણ કવિ નહીં હાેે સકતા, ખાદ્ય 'ડામાર્ટિક' ન હાે કર આંતરિક થી. જબ યુદ્ધસ્થલ મેં સેનાએં સંઘર્ષણ કે લિયે સન્નદ્ધ હેાં, ઉસ સમય એક વીર સૈનિક આધ્યાંત્મિક વાદાનુવાદ આરંભ કરે, ઐસે વિચિત્ર ચિત્રણ કા સાધારણ કવિ કાે સ્વપ્ત મેં ભી ભાસ નહીં હા સકતા. ફિર શ્રીકૃષ્ણ કે ચિત્રણ મેં તા ઇન્હ્રાંને અત્યંત વિલક્ષણ દક્ષતા દિખલાયી હૈ ! એક અવતાર કેા અપને વિચાર કિસ પ્રકાર પ્રકટ કરને ચાહિયે ઈસંકી ઇતની સફલતાપૂર્ણ કલ્પના કરને કી અન્ય કિસમે સામર્થ્ય થી ?" ('' કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાંથી)

१५८-धर्म और समाज

x x x x x

હમકા કેવલ અપને પૂજાપાઠ યા સંસ્કારાં મેં હી ધર્મ કા આવશ્યકતા નહીં; કિંતુ હમારા હર કામ ચાહે વહ સામાજિક હા યા વ્યક્તિગત, ધર્મ કે બંધન સે જકડા હુઆ હૈ. યહાં તક કિ હમારા ખાના પીના, જાના આના, સોના જાગના ઔર દેના લેના ઇત્યાદિ સભી બાતોં મેં ધર્મ કી છાપ લગી હુઇ હૈ. હમ હિંદૂ હા કર સબ કુછ છાડ સકતે હૈં, પર ધર્મ કા કિસી અવસ્થા મેં બી નહીં છાડ સકતે. હમારે પૂર્વજ ધર્મ કા હી અપના જીવનસર્વસ્વ માનતે થે ઔર યહી ઉપદેશ શાસ્ત્રોં મેં વે હમકા બી કર ગયે હૈં. મનુ લિખતા હૈ:-

धर्म एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः। तस्माद्धर्मो न हन्तव्यो मानोधर्मो हतोऽवधीत्॥

प्राचीन આર્ય લોગ ધર્મ કા કેવલ પરલાક કા હી સાધન નહીં માનતે થે, કિંતુ કંસ લાક કા ખડે સે બડા સુખ બી ધર્મ કે બિના ઉનકી દૃષ્ટિ મેં હૈય થા. ત્રિવર્ગ મેં જિસકા સંબંધ સંસાર સે હૈ, ધર્મ હી સબસે પહલા ઔર મુખ્ય માના ગયા હૈ. કણાદ તા અપને વૈશેષિક દર્શન મેં અભ્યુદ્ધ કી નીંવ બી ધર્મ પર હી રખતા હૈ.યથાઃ— यतोऽभ्युद्य निःश्रेयस सिद्धिः स धर्मः।

અતએવ હમ અપને શાસ્ત્રાં કા માનતે હુએ ઔર પૂર્વજો પર શ્રહા રખતે હુએ કિસી દશા મેં બી ધર્મ કો ઉપેક્ષા નહીં કર સકતે.

પશ્ચિમ કા શિક્ષા કા પ્રભાવ જિન લોગાં પર પડા હૈ, વે ચાહે હમારે સ્વદેશી બાંધવ હી ક્યાં ન હો, હમકા બી યહ સલાહ દેતે હૈં કિ હમ બી યદિ ઇસ જાતીય ઉન્નતિ કા દાડ મેં બાગ લેના ચાહતે હૈં તો ધર્મ કા કાઇ ઐસી સીમા નિયત કર દેં, જિસસે આગે યહ અપને પૈર ન ફૈલા સકે. ઉનકા યહ કચન હૈ કિ જળ તક હમારે હરએક કામ મેં ધર્મ કા પચડા લગા હુઆ હૈ, હમ સમય કા ગતિ કે સાથ નહીં ચલ સકતે ઔર ન અપના કાઇ જાતીય આદર્શ બના સકતે હૈં. જો લાગ હમકા યહ સલાહ દેતે હૈં, હમ ઉનકે સદ્ભાવ મેં કાઇ સંદેહ નહીં કર સકતે ઔર યહ બી હમ માનતે હૈં કિ દેશહિત કા પ્રેરણા સે હી વે યહ સલાહ હમકા દેતે હૈં; પર હાં, યહ હમ અવશ્ય કહેંગે કિ વર્તમાન ધાર્મિક અવરથા કે વિકૃત સ્વર્પકા દેખ કર ઔર હમારે ધર્મ કે વાસ્તવિક તત્ત્વ પર ગંબીર દબ્દિ ન ડાલ કર હી યહ સંમતિ દી જાતી હૈ. યદિ ધર્મ કા ઉસકે વાસ્તવિક રૂપ મેં દેખા જાય તો વહ કદાપિ ઉપેક્ષણાય નહીં હા સકતા. યદ્યપિ વિદેશિયાં કે સંસર્ગ સે યા હમારે દૌર્ભાગ્ય સે યહાં બી ધર્મ કા વિધય વહ નહીં રહા, જો પ્રાચીનકાલ મેં થા. હમે યહ કહને મેં કુછ ભી સંકાચ નહીં હૈ કિ સબ્યતા કે આદિશુરુ આર્યો કા ધર્મ મતવાદ સે સર્વથા પૃથક હૈ.

ઇસ મતવાદ કે ધર્મ સમઝને કા યૂરાપ મેં યહ પરિણામ હુઆ કિ વહ રાજનૈતિક ઔર સામાજિક ક્ષેત્ર સે હી અલગ નહીં કિયા ગયા, કિંતુ માનસિક ઔર નૈતિક ઉચ્ચભાવાં કા રીતિ કે લિયે ભી અનાવશ્યક સમઝા ગયા. ઉસકા સંખંધ કેવલ ઉપાસનાલયોં સે રહ ગયા ઔર વહ ભી રવિવાર કે દિન ઘંટે દા ઘંટે કે લિયે. બહુત સે સ્વતંત્રતા દેવી કે ઉપાસક તો ઇસસે ભી મુક્ત હા ગયે. હમ ઉનકી છુહિમત્તા કા પ્રશંસા કરતે હૈં. યદિ વે ઐસા ન કરતે ઔર હમારી તરહ સે અપની વિચારશક્તિ કા કલ્પનાશક્તિ કે અધીન કર દેતે તા આજ ઉનકે દેશ મેં વિદ્યા ઔર છુહિ કા યહ વિકાસ, કલાકૌશલ કા યહ ઉન્નતિ ઔર ઉદ્યાગ તથાં વ્યવસાય કા યહ પ્રભાવ દેખને મેં ન આતા. યદિ હમારે ધર્મ કા ભી ઐસી હી વ્યવસ્થા હો ઔર વહ વાસ્તવ મેં મતવાદ કા પ્રવર્તક હો, તખ તા હમકા ભી કૃતજ્ઞતા કે સાથ ઉનકી યહ સલાહ માન લેની ચાહિયે ઔર યદિ ઐસા નહીં હૈ તા હમેં કા વાસ્તવિક તત્ત્વ ઉન્હેં સમઝાના ચાહિયે.

હમ યહાં પર કહ દેના ચાહતે હૈં કિ મત યા સંપ્રદાય કે અર્થ મેં ધર્મ શબ્દ કા પ્રયોગ

કરના ભી હમને અધિકતર વિદેશિયાં હી સે સીખા હૈ. જખ વિદેશી ભાષાઓં કે 'મજહળ' 'રિલીજિયન' શબ્દ યહાં પ્રચલિત હુએ તળ ભૂલ સે યા સ્પર્ધા સે હમ ઉનકે સ્થાન મેં 'ધર્મ' શબ્દ કા પ્રયોગ કરને લગે. પરંતુ હમારે પ્રાચાન કાંચાં મેં જો વિદેશિયાં કે આને સે પૂર્વ રચે ગયે થે, કહીં પર ભી 'ધર્મ' શબ્દ મત, વિધાસ યા સંપ્રદાય કે અર્થ મેં પ્રયુક્ત નહીં દુઆ; પ્રત્યુત ઉનમેં સર્વત્ર સ્વભાવ ઔર કર્તવ્ય ઇન દો હી અર્થો મેં ઇસકા પ્રયોગ પાયા જતા હૈ. પ્રત્યેક પદાર્થ મેં ઉસકા જો સત્તા હૈ, જિસકા સ્વભાવ બી કહતે હૈં, વહી ઉસકા ધર્મ હૈ. જેસે વૃક્ષ કા ધર્મ જડતા ઔર પશુકા પશુતા કલ્લાતી હૈ, એસે હી મનુષ્ય કા ધર્મ મનુષ્યતા હૈ. વહ મનુષ્યતા કિસ વસ્તુ પર અવલં ખિત હૈ? ઇસમેં કિસીકા મતભેદ નહીં હો સકતા કિ મનુષ્યતા કા આધાર શુદ્ધિ હૈ. શુદ્ધિ કી શાખાયેં હૈં—એક કલ્પનાશક્તિ, દૂસરી વિચારશક્તિ. કલ્પનાશક્તિ સંદેહાત્મક હૈ આંર વિચારશક્તિ નિર્ણયાત્મક. ખિના સંદેહ કે કિસી ખાત કા નિર્ણય હો નહીં સકતા. અતએવ અપની કલ્પનાશક્તિ સે સંદેહ ઉઠા કર પુનઃ ખિચારશક્તિ સે ઉસકા નિર્ણય કરને મેં જો સ્મર્ય હૈ, વહી મનુષ્ય હૈ. સંસાર મેં સિવાય અસલ્ય ઔર વન્ય લોગોં કે ઔર કૌન એસા મનુષ્ય હે, વહી મનુષ્ય હૈ. સંસાર મેં સિવાય અસલ્ય ઔર વન્ય લોગોં કે ઔર કૌન એસા મનુષ્ય હોગા, જિસકા અંસે ધર્મ કી આવશ્યકતા ન હોગી, જો ઉનકા મનુષ્ય ભનાતા હૈ?

યહ તો હુઆ સામાન્ય ધર્મ; અખ રહા વિશેષ ધર્મ. ઇસીકા દૂસરા નામ કર્તવ્ય ભી હૈ. મતુષ્ય ચાહે કિસી દશા મેં હો, ઉસકા કુછ ન કુછ કર્તવ્ય હોતા હૈ. યદિ રાજા રાજધર્મ કા, પ્રજા પ્રજાધર્મ કા, સ્વામી પ્રભુધર્મ કા, સેવક સેવાધર્મ કા, પિતા પિતૃધર્મ કા, પુત્ર પુત્રધર્મ કા, પતિ પતિધર્મ કા, સ્ત્રી સ્ત્રીધર્મ કા, ગૃહસ્થ ગૃહસ્થધર્મ કા ઔર યતિ યતિધર્મ કા સાધન ન કરે તો ફિર સંસાર મેં ન કાઇ મર્યાદા રહે, ન વ્યવસ્થા. સંસાર મેં શાન્તિ ઔર વ્યવસ્થા તભી રહ સકતી હૈ, જખ પ્રત્યેક મનુષ્ય કર્તવ્ય કે અનુરાધ સે અપને અપને ધર્મ કા પાલન કરે. અતએવ ઇસમેં કુછ બી અત્યુક્તિ નહીં કિ 'ધર્મ' હી સંસાર ડ્રી પ્રતિષ્ઠા કા કારણ હૈ. ધર્મ કે ઇસી મહત્ત્વ કા લક્ષ્ય મેં રખ કર તૈત્તિરીયારષ્યક મેં યહ કહા ગયા હૈ:—

धर्मो विश्वस्य जगतः प्रतिष्ठा, छोके धर्मिष्ठं प्रजा उपसर्पन्ति प्रमेण पापमपनुदन्ति । धर्मे सर्वे प्रतिष्ठितम्॥

અખ હમ કુછ પ્રમાણ ભી જિનમેં 'ધર્મ' શબ્દ પ્રસ્તુત અર્થ મેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ, ઉદ્ધૃત કરતે હૈં. મહાભારત મેં ધર્મ કા નિર્વાચન ઇસ પ્રકાર ક્રિયા ગયા હૈ:-घारणाद्धर्ममित्याहु धर्मेण विधृताः प्रजाः । यः स्याद्धारणसंयुक्तः स धर्म इति निश्चयः ॥

ધાત્વર્થસે બા ઇસી કા પુષ્ટિ હેાતી હૈં, ક્રયેાંકિ 'ધૃ' ધાતુ ધારણ કે અર્થ મેં હૈ**.** यो भियते द्धाति वा सधर्मः। को धारख डिया हुआ प्रत्येड पहार्थ है। धारख डरता है, વહ ધર્મ હૈ. અગ્નિ મેં યદિ ઉસકા ધર્મ તેજ ન રહે ફિર કાઇ ઉસે અગ્નિ નહીં કહતા. ઐસે હી મનુષ્ય યદિ અપને ધર્મ કા ત્યાગ દે તાે ક્રિર કેવલ આકૃતિ ઔર બનાવટ ઉસકા મનુષ્યતા કી રક્ષા નહી કર સકતી. ઉપનિષદો મેં જહાં ધર્મજવર, 'घर्मान्नप्रमदितव्यम्' ઇત્યાદિ વાક્ય આતે 🧘 ,વહાં ભી ઇસસે કર્તવ્ય યા સદાચાર કા હી ગ્રહણ હોતા હૈ. મનુ ને ધર્મ 💰 ધૃત્યાદિ જો દશ લક્ષણ બતલાયે હૈં ઔર જિનકાે ધારણ કરકે એક નાસ્તિક ભી ધર્માત્મા બન સકતા હૈ, ઉનમેં भतवाह डा गंघ तड नहीं है. गीता भें भी श्रेयान् स्वधर्मी विगुणः परधर्मात् स्वजुछितात्। ઇત્યાદિ વાક્યાં મેં 'ધર્મ' શબ્દ કર્ત^દ્ય કા હી સૂચક હૈ; ક્યાંકિ મનુષ્ય કે લિયે પ્રત્યેક દશા મેં અપને કર્તવ્ય કા પાલન કરના હી સર્વોપરિ ધર્મ હૈ; અપને કર્તવ્ય સે ઉદાસીન હો કર દૂસરાં કા અતુકરણ કરના ચાહે વે અપને સે શ્રેષ્ઠ ભી હાં, અનધિકાર ચર્ચા હૈ. જબ મનુષ્ય કે અનાચાર યા કર્તવ્ય કા નામ ધર્મ હૈ તભ યદિ હમારે પૂજનીય પૂર્વજો ને ઉત્તકાે મનુષ્ય *છ*ા પ્રત્યેક દશા સે (ચાહે વહ ચ્યાત્મિક હેા યા સામાજિક યા વૈયક્તિક) સંબહ કિયા તેા ઇસસે ઉનકા યહ અભિપ્રાય કદાપિ નહીં હાે સકતા થા કિ ઉન્હોને હમકા મતવાદ કે જાલ મેં કંસાને કે લિયે ધર્મ ક્રી ટટ્ટી ખડી કી. ઉન્હેાંને તેા હમારે મનુષ્યત્વ કી રક્ષા કે લિયે હી પ્રત્યેક કાર્ય મેં ઇસકા આયોજન કિયા શા.

અળ પ્રશ્ન યહ હોતા હૈ કિ જબ ધર્મ મત સે પૃથક્ હૈ તા ફિર મતવાદ મેં યા બ્રમા-ત્મક વિધાસો મેં ઉસકા પર્યવસાન ક્યોં કર હુઆ ? ઇસકા કારણ ચાહે કુછ હો, પર ઇસમેં સદેહ નહીં કિ હમારે દૌર્ભાગ્ય સે ઇસ સમય હમારી ધાર્મિક અવસ્થા વહ નહીં હૈ જો ઉપ-નિષદા ઔર દર્શના કે સમય થી. ઉસ સમય સૈહ્રાન્તિક ભેદ ભી હમારે ધર્મ કા કુછ હાનિ નહીં પહુંચા સકતા થા; પર આજકલ આંશિક બેદ કાે ભી હમારા કાેમલ ધર્મ સહત નહીં કર સકતા. ઉસ સમય હિંદૂ ધર્મ ઇતના ઉદાર થા કિ વહ બૌહ ઔર જૈન જૈસે નિરીશ્વરવાદી મતાં કાે ભા અપને ક્રોડ મેં સ્થાન દે સકતા થા; પર આજકલ કા હિંદૂધર્મ સાકારવાદી ઔર નિરાકારવાદિયોં કાે મિલ કર નહીં રહને દેતા. પહલે કા હિંદૂધર્મ સદાચારી કાે વર્માત્મા ઔર જ્ઞાની કાે માેક્ષ કા અધિકારી (ચાર્હ વહ કાેઇ હાે) માનતા થા, પર આજકલ કા િંદૂધર્મ અપને **લક્ષ્ય સે હી વ્યુત હેા કર યા તા મતમતાન્તર કે શુષ્ક વાદવિવાદ મે**ં યા પુરાની લ**ોર કાે પીટને** મેં અપની શક્તિ કા દુરુપયેાગ કર રહા હૈ. સંસાર કે ઔર સમસ્ત વિષયેાં મેં હમ વિચારશક્તિ કા ઉપયોગ કર સકતે હૈં; પર કેવલ ધર્મ હી એક ઐસા સુરક્ષિત વિષય હૈ કિ જિસમેં આંખેં ખંદ કર કે દૂસરાં કે પીછે ચલના ચાહિયે. યદિ ઇસકી ક્રાઇ સીમા નિયત હોતી, તબ ભી ગની-મત થા; પર અબ ઇસ દશા મેં જબ કિ ઇસકી અબાધ સત્તા હૈ, કેાઇ ભી વિષય હમારે લિયે ઐંસા નહીં રહ જાતા, જિસમેં હમ સ્વચ્છંદ વિચરણ કર સકેં. ધર્મ કે નામ સે અખ તક હમારે સમાજ મેં જૈસે જૈસે અનર્થ ઔર અત્યાચાર હેા રહે હૈં, ઉનકે કારણ હમારે કરોડોં ભાઇ ઔર ખહન મનુષ્ય હોતે હુએ પશુજીવન વ્યતીત કર રહે હૈં. ઇસ બીસવીં સદી મેં જખ કિ અન્ય દેશવાસી રાષ્ટ્ર હી નહીં કિંતુ રાષ્ટ્રસંધ ઔર સામ્રાન્ત્ય કી સ્થાપના કર રહે હૈં, ભારતવર્ષ િદ સમાજ સંગઠન કે બી અયોગ્ય હૈ તો ઉસકા કારણ બ્રમાત્મક સંસ્ાર હી હૈ.

હમ માનતે હૈં કિ જૈસા ધર્મ કા દુરૂપયાંગ આજકલ ભારતવર્ષ મેં હાે રહા હૈ ઐસા ઔર કહીં દેખને મેં ન આવેગા. પરંતુ અભ પ્રશ્ન યહ હૈ કિ ધર્મ કા પ્રયાગ અન્યશ્વ કિયા જ રહા હૈ? ક્યા મસ લિય હમ ધર્મ કાે હી છાેડ દેં? યદિ કાે ઇ મતુષ્ય અપની મૂર્ખતા સે અમિ મેં હાથ જલા લેતા હૈ તાે ક્યા ઉસે યહ ઉપદેશ કરના ઠીક હાેગા કિ વહ અગ્નિ સે કલી કાે કામ ન લે, યા કિ ઉસે આગ્નિ સે કામ લેને કાે તરકાળ સિખાના ઠીક હાેગા ક ઇસકા ઉત્તર પ્રત્યેક છહિમાન્ મગુષ્ય યહી દેગા કિ દ્વસરી ખાત હી હાેની ચાહિયે.

યદ્યાંપ આધુનિક શિક્ષા ઔર સમય કે પ્રભાવ સે આજકલ ધાર્મિક ક્ષેત્ર મેં ભી અમંતેષ ઔર હલચલ મચી હુઇ હૈ ઔર પ્રત્યેક ધર્મ કે અપ્રણી ઔર સિક્ષિત પુરુષ યહ અનુભવ કરતે લગે હૈં કિ અબ ઇસ બીસવીં શતાબ્દી કી જનતા કા ઇસ પ્રકાશ કે યુગ મે કેવલ ધર્મ કે નામ સે રૃદિ કા દાસ નહીં બનાયા જ સકતા; ઔર ન ઇસ બહતે હુએ હેતુવાદ કે પ્રવાહ કા હી રાકા જ સકતા હૈ. તથાપિ વે न ગુદ્ધિમે जनये जा क म નહીં લે સકતે. ઇતા હી રાકા જ સકતા હૈ. તથાપિ વે ન ગુદ્ધિમે जનયે ગામ નહીં લે સકતે. ઇતા હી નહીં બહુત સે શિક્ષિત ઐસે લી મિલેંગે જો અપને સમાજ કા પ્રસન્ન કરને કે લિયે યા ઉસકા વિધાસભાજન બનને કે લિયે ઉસકે બ્રમાત્મક વિધાસો પર તર્ક ઔર વિજ્ઞાન કા કલઇ ચઢાને લગતે હૈં. જિસ દેશ મેં નૈતિક બલ કા યહ દુદશા હો ઔર જહાં માન કે ભૂખે શિક્ષિત લાગ અશિક્ષિતો સે માન લિક્ષા કા યાચના કરે, વહાં યદિ ધર્મ કા ઐસા દુરુપયાંગ હો રહા હૈ તા ઇસમેં આશ્ચર્ય હી કયા હૈં? પરંતુ પ્રશ્ન યહ હૈ, જબ તક ધર્મ કે સૂર્ય મેં અધ-વિધાસ કા યહ શ્રહણ લગા હુઆ હૈ, કયા હમ અપને ઉદેશ્ય ઔર લક્ષ્ય કા પ્રાપ્ત કર સકતે હૈં લમારે દેશ કે નેતા રાજનૈતિક સ્વતંત્રતા કે લિયે તા ફડફડા રહે હૈં, પર યહ ધાર્મિક પરતંત્રતા જો હમેં ખુલી હવા મેં સાંસ બી નહીં લેને દેતી, ઉનકા દિષ્ત્ર મોત મીઠી હૈં?

ં હમારા વક્તવ્ય કેવલ યહ હૈ કિ યદિ ધર્મ હમારે સ્વભાવ યા કર્તવ્ય કા બેલ્ધક હૈ, જૈસા કિ હમ અપના અભિપ્રાય પ્રકટ કર ચૂકે હૈં, તખ તો વહ હમસે ઔર હમ ઉસસે કિસી દશા મેં ભી પૃથક નહીં હા સકતે, ક્યા કિ પ્રત્યેક પદાર્થ કી સત્તા ઉસકે ધર્મ પર હી અવલં બિત હાતી હે ઔર ઐસે ધર્મ કી આવશ્યકતા ન કેવલ સમાજ કા હૈ કિંતુ પ્રત્યેક વ્યક્તિ કા હે. જહાં રાષ્ટ્ર યા સમાજ અપને ઉસ સ્વાભાવિક ધર્મ કા પાલન કરેં, વહાં કાઇ વ્યક્તિ બી ઉસકા ઉપેક્ષા ન કરે. દસ દશા મેં ધર્મ કી વ્યાપકતા યા અખાધ સત્તા કિસીકા અવાંચ્છનીય નહીં હા સકતી ઔર યદિ યહ હમારા બ્રમ હે ઔર વાસ્તવ મેં ધર્મ કા અભિધેય જૈસા કિ આજકલ માના જ રહા હૈ, મતમતાન્તર કે કાલ્પનિક સિહ્ધાંત ઔર બ્રમાત્મક વિશ્વાસ હૈં, તા હમ નિ:સંકાચ અપને દેશવાસિયાં સે યહ પ્રાર્થના કરેંગે કિ જિસ પ્રકાર પશ્ચિમવાસિયાં ને ધર્મ કી સીમ: નિયત કર કે અપને સામાજિક, રાજનૈતિક, આર્થિક ઔર ઔદ્યોગિક ક્ષેત્રાં સે ઉસકા પ્રતિવ્યંક હટા દિયા હૈ, ઐસા હી હમકા ભી કરના ચાહિયે અન્યથા યે બ્રમાત્મક વિશ્વાસ અપને સાથ હમકા ભી લે ડ્રુપેંગે.

આપ ડૂખતે ખામના લે ડૂબે જજમાન.

ે (જુલાઇ–૧૯૨૦ના ''પ્રતિભા'' માં**થા**)

१५९-एक आश्चर्यजनक घटना

કઇ દિવ - હુએ મુલ્લે ''ઑલ ઇંડિયા એબ્રિક્લચરર એં'ડ ઇંડસ્ટ્રિયલ ડેવલપમેંટ સુનિયન'' દે મૈનેજર શ્રી પૃર્ણપ્રતાપજી કે સાથ, ભરતપુર રાજ્ય કે અંતર્ગત ઘેવડી ગ્રામ કે પાસ એક જંગલ મેં, એક સાધુ સે મિલને કા સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત હુગ્યા થા. સાધુ નવયુવક મા**લૂમ પડતે થે. ઉનકા** સિર ખડા ઔર ખદન **છરહરા થા. પ્રણામ–આશીર્વાદ કે ખાદ ''ઈ**શ્વર હૈ યા નહી''' ઇસિ વિષય-પર મેરી ઉનસે એક ઘંટે તક ખાતચીત હોતી રહી. ઉન્હોંને વેસ્ટર્ન સાઈન્સ કે સાથ પ્રાચીન વિજ્ઞાન કેા મિલા કર, અકાટય યુક્તિયાં દ્વારા ઇશ્વર કા અસ્તિત્વ સિંહ કિયા. મૈં તે પૂછા ''આપ લાગ દુનિયા કા આરામ છેાડ કર ફિજા્લ જ ગલાં મેં કર્યા ભટકતે ફિરતે હૈં ? પરમાર્થી ચંતન કયા સંસાર ગેંરહ કર નહીં હાે સકતાં?'' ઉત્તર મેં મહાત્મા ને કહા—''હમ બહુત બડે આરામ કે લિયે દુનિયા કા ≅યારામ છેાડ કર જ'ગલાં મેં રહતે હૈં.'' મૈંને પૂછા–''વહ કૌનસા આરામ *હૈ* ?" ઉન્**હોંને** કહા–''ઇસ શરીર મેે છુડાપા, મરણ, ભૂખ–પ્યાસ, સુખ–દુઃખ તથા નાના પ્રકાર કે રાેગ ચિકિત્સા કરનેપર ભી લગે ૨૯તે હૈં. ઇસ લિયે હમ ઐસા પ્રયત્ન કરતે હૈં કિ ઇસ જીવન કે ખાદ ફિર શરીર ધારણ ન કરના પહે ઔર જબતક યહ શરીર હે, તબતક ઇસક્રી તરફ સે _ઇતના ધ્યાન હટાયે રહે[:] કિ ય<mark>િંદે ક</mark>ાઇ ઇસે કાટે ભી તેા કિસી પ્રકાર કા દુઃખ ન માલૂમ પડે. દૂસરે મનામય શરીર કેા ભૂલને કી ભી સદા કાેશિશ કરતે હૈં-અર્થાત્ મન મેં શરીરયાત્રા કે લિયે કંદાહાર કે સિવાય ઔર કાેઇ ભી ઇચ્છા પૈદા નહીં હોેને દેતે. ક્યાેંકિ એક રૂપયા પ્રાપ્ત હેાને કે ખાદ ચક્રવર્લા રાજ્ય મિલને પર ભી આકાંક્ષાયે સમાપ્ત નહી હેાતી ઔર ઉલઝન ખની રહતી હૈ. ક્સ લિયે ઇ^{રુ}છા કા અંત કર દેના હી હમારા **ધ્યેય હૈ.** ઇસ પ્રકાર અભ્યાસ સે સદા કે લિયે ⊱≃છાશક્તિ જાતી રહે–અર્થાત્ મનાેમય શરીર સે ભી પક્ષા છૂટ જાયેં.'' મૈં'ને કહા "ફિર આપકા આરામ કહાં સે મિલતા હૈં?'' સાધૂ બાલે-''તુમ ખાતે હૈા તાે સ્વાદ કહાં સે આતા હૈ ?" મેને કહા---જીલ સે. સાધુ ખાેલે-યદિ તુમ મર જાંગા ઔર પૃત શરીર ક્રા જીલ પર લડ્ડૂ રખ દિયા જાય તાે કયા કાેર્ક સ્વાદ તુમ્હેં મિલેગા ? મૈં ને કહા-નહીં. સાધુ ખાલે-તાે સ્વાદ કિસમેં હૈ? મૈંને કહા–જીવાતમા મેં. સાધુ બાેલે–ખસ, હમ ઉસી સ્વાદ કે કારણરૂપ આનંદમય આત્મા મેં ધ્યાન લગાતે હૈં−ઉસીમે સ્થિર હોતે હૈં−ઇસી લિયે સબસે બડા **આરામ** પાતે હૈં. ઉસી અારામ કી જડ કા પકડ કર હમ સદા બૈંઠે રહતે હૈં. ઇસ લિયે બિના કપડે–લત્તે, મકાન, અચ્છે ખાનેપીને કે ભી સદા આરામ સે રહતે હૈં. મૈંને કહા–યહ આત્મા કહાં હૈં **?**

સાધુ ને કહા-સખ જગહ હૈ. અથર કે પ્રત્યેક કહ્યુ મેં હૈ. ઉસીસે સૂર્ય-ચંદ્ર સંગઠિત હોતે હૈં. મંને કહા-ઉત્તકા પા કર ક્યા આપ ભી સૂર્ય ચંદ્ર આદિ કાે કંટ્રોલ કર સકતે હૈં? સાધુ ને કહા-વહ તાે મામુલી ખાત હૈ. આજ તુમ યહાં દહરાે તાે હમ ચંદ્ર કે પ્રકાશ મેં ખતલાવેંગે.

સાય કાલ હા ગયા થા. હમલાગ વહી પર ઠહર ગયે.

રાત કે ૯ બજે થે. સાધુ તે હમકા અુલાયા. ત્રયાદશી કી ચાંદની છિટક રહી થી. સાધુ મૈકાન-મેં આ કર બૈઠ ગયે. સબકે શરીરપર છિટકી હુઇ ચાંદની અનુપમ શાલા બહા રહી થી. ઇતને મેં સાધુને કહા-દેખા, મેરે ઉપર અખ ચંદ્રમા કી રાશની ન પડેગી. હમને ખંદે આશ્ચર્ય સે દેખા કિંસાધુ કે ઉપર સે ચંદ્રમા કી કિરણે સીમટ રહી હૈં. સાધુ કે શરીરપર અધકાર હો ગયા. પરંતુ હમ લાગાંપર ચાંદની ઉસી પ્રકાર છિટક રહી થી. ઇસી પ્રકાર દૂસરે દિન ઉન્હોને સૂર્ય ક્રા કરણાં કાે અપને ઉપર સે રાેકા. ઉત્તકે ઉપર ધૂપ પડતા હાે ત થી. યહ અદ્ભુત તમાશા દેખ કર મેરે જૈસે નાસ્તિક કે મુખ સે ભી આત્મિક શક્તિ કા જયધાષ નિક્લ પડા. મેરા હ્રદય–મેરી શ્રદ્ધાભક્તિ સાધુ કે ચરણું મેં લાેટને લગી. મેરે લિયે માનાં સારં દુનિયા હી પલટ ગઇ. મેં અળ સળ જગઢ આત્માં કા દેખતા દૂં. મેરા જી યહાં સે જાના ન ચાહતા થા; અતએવ મે ઠહર ગયા. દૂસરે દિન યથાસમય હમ મહાત્મા કે પાસ પહુંચે. ઉન્હેાંને બહે પ્યાર સે હુમેં અુલા કર અપને પાસ બિઠાયા. હમ લાગ બૈઠ કર બડી શ્રહાભક્તિ સે ઉનકે મુખ કી એાર દેખ રહે થે. ઇતને મેં ઉનકા ચેહરા હમકા કુછ ધુંધલા નજર અાને લગા. થેડી દેર બાદ ઉત્તકા સારા સિર છાયાસા દીખને લગા ઔર ક્ષણભર કે બાદ બિલકુલ સિર ગાયબ હાે ગયા. મહાત્મા કા સિર વિહીન ધડ ખડા ડરાવના માલૂમ પડતા થા. હમ લાેગ કુછ લયભીત હૂંએ પરંતુ હિંમત .કર કે એઠે રહે. ઇસકે બાદ ધડ બી છોટા હાને લગા. ફિર ધુંધલા હુઆ ઔર અંત મેં ગાયબ હા ગયા. કેવલ પૈર બાકી થે. થેહી દેર કે બાદ ક્રમશઃ વે ભી ગાયબ હોને લગ ઔર દેખતે દેખતે ઉનકા સારા શરીર ગાયભ હા ગયા. હમ ધળરા રહે થે. પરંતુ પંડિતજી ષ્ઠા ધૈર્યવાલી ખાતે સે ડેટે રહે. ઔર યહી સાચતે રહે કિ હમારે ઔર મહાત્મા કે દરમિયાન કાઈ ચીજ ભી નહીં હૈ. દિન કા પ્રકાશ ચારાં એાર ફૈલા હૈ, ફિર વે કૈસે ગાયબ હા ગયે ? **આકાશ કિસી વરતુ કાે છિયા નહીં સકતા, પરંતુ ગંલીર જલ કી તર**હ ઉસને સાધુ કાે અપની ગાદ મેં રખ લિયા હૈ. વારતવ મેં મહાત્મા અપને શ્વરીર ઔર આકાશ કે ખાદશાહ હૈં. ઐસી ખાતે હાે રહી થી ઇતને મેં સિરવિલીન ધડ ફિર દિખાઈ દેને લગા. હમારા હૃદય ગદ્દગદ હાે ગયા. થાડી દેર મેં સિર ભી દીખને લગા ઔર સર્ય ચંદ્ર ઔર પંચભૂતાં કે બાદશાહ સામને બેંઠે દિખાઇ પડે. હમ ઉનકે ચરણાં પર ગિર પડે ઔર હમારી આંબાંપર જો માહ કા પર્દા પડા થા, વહ હટ ગયા. અવતારપર કહા હુઇ. હમારે પાસ ગુરુદક્ષિણા દેને કે લિયે કુછ ત થા. ઇસ લિયે હમતે અપને પ્રેમાશ્રુઓં સે હી સાધુ કે ચરણ પખારે. નામ પૂછને પર ઉન્હોંને અપના નામ "યાગાદેવ" ખતલાયા. વાસ્તવ મેં યાગાદેવ કાઇ દેવ હી હૈ.

(તા. ૧૧-૯-૨૬ ના "મતવાલા"માં લેખક:-મદનમાહન ખી. એ. એલ. એલ. બી.)

१६०-एल्युमीनियम विषे खुलासो

એક વર્ત માનપત્ર ઉપરથી "શુભસંત્રહ"ના ચાયા ભાગના પૃષ્ઠ ૧૩૦ માં એલ્યુમીનિયમ ધાતુનાં વાસણાથી તુકસાન થવા વિષે થાડી લીડીઓ છપાયલી. તે ભાગતાં એ વાસણાના કલકત્તાના જાણીતા વેપારી શેઠ જીવણલાલ એન્ડ કંપનીએ જર્મનીના કાન્સલદ્વારા જે લકીકત મેળવીને આ સેવક તરફ માકલી આપી છે તેના સારાંશ એ છે કે, એલ્યુમીનિયમનાં વાસણા નહિ વાપરવાના હુકમ જર્મનીમાં નીકળ્યા નથી; અને એ ધાતુનાં વાસણા વાપરવાથી આરોગ્યને હ્રાનિ થતી નથી. લિસ્યુ-અખંડાનંદ

१६१-मातृपूजी

'या देवी सर्वभूतेषु मातृरूपेण संश्यिता ! नमस्तस्ये नमस्तस्ये नमस्तस्ये नमस्तस्ये नमोनमः॥" भढाशित हा भातृर्प भे पूळन हरना लारतवर्ष ही निक्न संपत्ति है. शक्ति ही अपासना और पूळा हीन नहीं हरता ? सल्य-असल्य, शिष्ट-लर्णर, शांत-अग्न तथा सल्य ळातियां और सल्य हेशां है लाग हिसी न हिसी इप भें शक्ति ही अपासना हरते हैं, शक्तिप्राप्ति ही हामना हरते हैं; परंतु सल्ये लावां भे विलिन्नता है-वैषम्य है. पूळन ही प्रशासी ली विलिन्न प्रहार ही है. तभागृशु-प्रधान, लाग-प्रवश् पाश्चात्य ली शक्ति ही आराधना हरते हैं. अपनी साधना भे अन्होंने यथ्य सिद्धि ली प्राप्त ही हैं; परंतु शक्ति ही साधना भातृलाव से हरना यह लारत ही ही विशेषता है. यह लारतीय भरितण्ड हा ओड महान और अल्तुतपूर्व आविष्टार है. ओडभात्र लारत ही महाशक्ति है। क्यार्णा, क्यार्थिश ही नहीं, 'अन्नांड-लाडेहरी' हहा हरता है.

હમારી વર્તમાન સાર્વત્રિક પરાધીનતા દેખ કર—હમારી આધુનિક સંકીર્જુતાઓ કે દેખ કર આજ પશ્ચાત્ય દેશવાસી હમારા ઉપહાસ કરતે હૈં; હમારી ઉચ્ચાતિઉચ્ચ ભાવનાઓં, કલ્પનાઓં ગવેષણાઓં ઓર ધારણાઓં કા તિરસ્કાર કરતે હૈં; હમારે જ્ઞાન કે!—જગદ્દગુરુ ભારત કી અનંત જ્ઞાનરાશિ કો ઉપેક્ષા કી હંસી હંસ કર ઉડા દેને કી ચેષ્ટા કરતે હૈં. હમ આજ જમ અપની પરાધીનના કા રાના રાતે હૈં, અપની દુ:ખ—ગાથા ગાતે હૈં ઔર અપની ક્યાદ સંસાર કા સુનાતે હૈં, તે હમારે દ્વારા જિસ સાહિત્ય કા નિર્માણ હોતા હૈં, ઉસે વે સંકીર્ણ ભાવાં સે ઓતપ્રોત ખતાતે હૈં. કહતે હૈં, જિસ સાહિત્ય મેં વિશ્વ કી ચિંતા, વિશ્વ કી હિત—કામના ઔર વિશ્વ-માનવતા કા ભાવનાઓં કા સમાવેશ નહીં, વહ સાહિત્ય સંકીર્ણ નહીં, તો કયા હૈં? યહ ઠીક હૈ, કિ હમને રવયં હી પરાધીનતા કા બેડિયાં અપને પૈરા મેં નહીં, હાથો મેં નહીં, અપને ગલે મેં પહન લી હૈં ઔર અપને આપકા કાસ યોગ્ય ખના લિયા હૈ, કિ સંસાર આજ હમારી સમસ્ત વિગત—વિસૃતિયોં કા ભૂલ કર અનાયાસ હી હમારા ઉપહાસ કર સકતા હૈ ઔર કરતા હૈ. હમારી દુખંલતા કા, હમારી શક્તિ—વિમુખતા કા, હમારી માત્—કોહતા કી યહ પરિણામ હૈ, જો આજ હમે સમ એર સે લજવાતા હૈ; અપમાનિત, તિરસ્કૃત ઔર લાંછિત કરાતા હૈ.

પરંતુ આજ બી, અપની ઇસી અધઃપતિત અવરથા મેં બી, જબ કબી હમ અપને પુરાને, ખચે-ખુચે ઔર ધ્વંસાવશિષ્ટ સાહિત્ય કી ઓર દષ્ટિપાત કરતે હૈં, તબ હમારે મન મેં, હૃદય મેં, મસ્તિષ્ક મેં ઔર પ્રાણોં મેં એક અપૂર્વ આત્મગૌરવ જાગૃત હો ઉદતા હૈ. હમારી મૃતવત્ સૂખી તસોં મેં આજ બી ઉસ પૂર્વસ્કૃતિ કે કારણ ન જાને કહાં સે અસીમ ઉષ્ણ સ્રોત પ્રવાહિત હોને લગતા હૈ! હમારે ઋષિયાં તે, હમારે પૂર્વજો તે, જિસ જ્ઞાન કા અર્જન કિયા થા, જિસ સાહિત્ય કા નિર્માણ કિયા થા, ઉસકે આગે વર્તમાન જગત્ કે અર્જિત જ્ઞાન ઔર સાહિત્ય અત્યંત સામાન્ય, તુચ્છ ઔર નગણ્ય જાન પડતે હૈં.

હમારે ગાંધિયોં ને જિસ ત્રાન કાે—જિસ તસહાંત કાે સત્ય જના ઔર માના હૈ, વહ સભ દેશાં કે લિયે, સબ કાલાં કે લિયે ઔર સબ લાેગાં કે લિયે હી નહીં; સમસ્ત ચરાચર વિશ્વ વ્રહ્માંડ કે લિયે સત્ય હૈ. વહ સત્ય સર્વાથા અખંડનીય હૈ. ફિર કૌન કહ સકતા હૈ, કિ હમારા સાહિત્ય સંક્રી હૃં, હમારા ત્રાન સંકુચિત હૈ ઔર હમારા ભાવધારા સીમિત હૈ ? વિશ્વ કી વાર્તા હી હમારા—હમારે ઋષિયોં કી વાર્તા થી, વિશ્વ કી ચિતા હી હનકી ચિંતા થી, વિશ્વ કા હિત હી હનકા કામ્ય થા, વિશ્વ કીં શાંતિ હી હનકી વાસના થી ઔર વિશ્વ કા વ્યાપાર હી હનકા ન્રાન થા. હનમેં સંક્રીર્જુતા કા નામ નહીં થા, જડતા ઔર ક્ષુદ્ર અલમિકા કા લેશ નહીં થા. વે વિશ્વમાનવ થે, મહામાનવ થે ઔર વિશ્વ કી વિરાદ્ ભાવનાઓં મેં નિમજ્જિત હોના, વિશ્વ-સ્વામી કા ન્રાન હપલબ્ધ કરના ઔર વિશ્વજનની કી ગાદ મેં ખેલના હી હનકી સમાધિ થી.

ઐસે હી વિશ્વવ્યાપારી, વિશ્વવિષયી ઔર વિશ્વવિજયી ભારત ને ઇસ સત્ય કા ઉપલબ્ધ

કિયા થા, કિ વિશ્વ કી સજનકર્તા, વિશ્વ હ્યાંડ કી પ્રસવકર્તા ઔર કસકી ધાત્રીરૂપિણી જો મહાશકિત હૈ, વહ સર્વથા દા ભાવાં યા પ્રકાશોં મેં—સગુણ ઔર નિર્ગ્રણ રૂપા મેં—પરિવ્યાપ્ત હૈ. ઇન્હીં દા ભાવાં કા પૃથક્ પૃથક્ દેખનેવાલે દાર્શનિક એક કા પ્રકૃતિ ઔર દૂસરે કા પુરુષ અથવા એક કા માયા ઔર દૂસરે કા હ્યલ માનતે હૈં. ઐસી હી જગદીશ્વરી, જગત્સ્વામિની ઔર જગહાત્રી કા હમ અનાદિકાલ સે માતા કે રૂપ મેં –જગદમ્બા કે રૂપ મેં માનતે ઔર પૂજતે ચલે આ રહે હૈં.

પરંતુ વર્તમાન સમય મેં હમ માતૃિવમુખ હો ગયે હૈં. ઉનકી સચ્ચે મન સે ઉપાસના કરતે કા કોન કહે, ઉનકે સ્વરૂપ કે જ્ઞાન સે ભી વંચિત હો ગયે હૈં ઔર યહી હમારે સાર્વત્રિક અધઃપાત-કા મૂલકારણ હૈ. માતૃપૂજન કે રહસ્ય કા સમઝે બિના, હૃદય મેં એકાંતિક નિષ્ઠા કા જાગૃત કિયે બિના ઔર ઉનકી સચ્ચી આરાધના કે બિના ઇસ અધઃપતિત દશા સે ત્રાણુ પાને કા હમારે લિયે અન્ય કાઇ બી ઉપાય નહીં હૈ.

("હિંદૂ પંચ"ના વિજયાંકમાંથી)

१६२-राजकुमारों की शिक्षा और शिक्षक कैसे चाहिये?

મુગલ સામ્રાજ્ય, ઉસકી શાસનપ્રણાલી ઔર કલાકૌશલ કે વિષય મેં પ્રસિદ્ધ માંસિસી યાત્રી બર્નિયર બહુત કુછ લિખ ગયા હૈ. ઉસકે લેખાં ઔર પત્રાં કા અધિકાંશ ભાગ શાહજહાં ઔર ઔરંગજેબ કે કાલ સે સંબંધ રખતા હૈ. બર્નિયર ને અપની 'ભારતયાત્રા' નામક પુસ્તક મેં લિખા હૈ કિ બાદશાહ ઔરંગજેબ કા ગુરુ મુલ્લાં સાલહ, અપને શિષ્ય કે રાજતિલક કા સમાચાર સુન કર કાઇ ઉચ્ચપદ પાને કી અભિલાષા સે ઉસકે પાસ ગયા. રાજદરબાર મેં પહુંચ કર મુલ્લાં સાલહ ને અપની અધ્યાપનિવિધ કા મહત્ત્વ ઔર બાલ્યકાલ મેં દી હુઇ શિલ્લા કા વર્ણન આરંભ કિયા. ઔરંગજેબ ને ગુરુ કે પ્રતિ કાઇ શ્રહ્લા કા ભાવ પ્રકટ કરને અથવા સત્કાર કા સંકેત કરને કે સ્થાન મેં ઉલટા કહાર શબ્દાં મેં ઉત્તર દિયા. ગુરુ કા અનાદર કરના લાક ઔર શાસ્ત્ર કી મર્યાદા કે વિરુદ્ધ ભલે હી હા; પરંતુ જો ભાવ ઔરંગજેબ ને પ્રકટ કિયે વે પ્રત્યેક રાજકુમાર કા અપને હૃદયપટલ પર અંકિત કરને ચાહિયે. ઇતના હી નહીં બરિક હમારે દેશ કે વે ધનાદય ઔર લક્ષાધાશ જો અપની સંતાન કા લિખાના–પઢાના વ્યર્થ સમઝતે હૈં ઔર લાડપ્યાર મેં ઉનકા સમય નષ્ટ કરના અપને કુલ કી મર્યાદા કા મુખ્ય ચિદ્ધ સમ- ઝતે હૈં, વે ભી ઉન વિચારાં સે બહુત કુછ લાભ ઉદા સકતે હૈં. ઔરંગજેબ ને અપને ઉસ્તાદ મુદ્ધાં સાલહ કા નિમ્નલિખિત આશય કા ઉત્તર દિયા શાઃ—

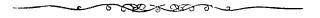
"મુક્ષાં ! આપકી કયા મચ્છા હૈ ? કયા આપ ચાહતે હૈં કિ આપકા એક ઉંચે પદ પર પહું ચાર્દ ? મેં યહ માનતા દ્રં કિ યદિ આપ અચ્છી ઔર ઉપયોગી શિક્ષા દેતે તો મેં મસ બાત પર વિચાર કરતા કિ આપ ઉચ્ચ પદ કે પાત્ર હૈં યા નહીં. પરંતુ આવતે મુત્રકા યહ સીખલાયા કિ સારા યૂરપ એક છાટે સે દીપ કે બરાબર હૈ ઔર વહાં પર સબસે શક્તિમાન પુર્ત ગાલ કા રાજા હૈ. ઉસકે બાદ હાલેંક કા ઔર તબ કહીં ઇંગ્લેંક કા. દ્રાંસ આદિ દેશોં કે બાદશાહોં કા આપને ભારત કે છોટે છોટે રાજાઓં કે સમાન બતલાયા. આપકે કથનાનુસાર તા બાબર, હુમાયું, અકબર, જહાંગીર ઔર શાહજહાં હી સબ સે મશદ્ભર, પ્રતાપવાન ઔર સમૃદ્ધિશાલી રાજા હુએ હૈં; ઔર કારિસ, ચીન, તાતાર, પેગૂ ઔર શામ કે રાજા ભારત કે બાદશાહોં કા નામ સુન કર કાંપતે થે. અય બૂગેલ કે જાનનેવાલે ગુરુ! ઇતિહાસ કે પંડિત! કયા મેરે શિક્ષક કા યહ ઉચિત ન થા કિ પૃથ્વી કે સારે સામ્રજ્યોં કા ઠીક ઠીક વર્ણન કરતા ઔર ઉત્તકા સૈન્યસામત્રી ઔર સંપત્તિ કા ગ્રાન કરતા ? ઉતકા યુદ્ધ—પ્રણાલી, સામાજિક અવસ્થા, ધાર્મિક વિચાર ઔર રાજ્યવિધિ કા પરિચય કરાતા ? કયા ઉસકા યહ ધર્મ ન થા કિ વહ

ક્રિતિહાસ સિખલા કર કમ સે કમ સામ્રાજ્ય કી ઉન્નતિ ઔર અવનિત કા કારણ મુઝકા ખતલાતા, ઔર આકરિમક ઘટનાઓં તથા શાસનિવિષયક ત્રુટિયાં કી વ્યાખ્યા કર કે યહ પ્રકટ કરતા કિ ઉનકે કારણ સામાજિક અવરથા મેં કૌન કૌન પરિવર્તન હુએ, ક્યા ક્યા હાનિલાલ હુએ ઔર દેશ પર કૈસા પ્રભાવ પડા ! મનુષ્યજાતિ કા કતિહાસ સિખાના તા એક એાર રહા, આપને મુઝે મેરે ઉન પૂર્વ જો કે બી ઠીક ઠીક નામ ન ખતાયે, જિન્હોંને ક્રેસ વિસ્તૃત રાજ્ય કી નીવ ડાલી થાં. ઉનકે ચરિત્ર, રાજ્યપદ કા કારણ ઔર વિજય કે મૂલ સાધન કે વિષય મેં આપને મું અધેર મેં રકખા. અપને આસપાસ કે દેશાં કી ભાષાઓં કા જ્ઞાન રાજ કે લિયે અત્યંત આવશ્યક હૈ, પરંતુ આપને મુઝે અરબી પઢાયી. આપ કદાચિત યહ સમઝતે હોંગે કિ અરબી પઢા કર આપને મેરા ખડા ઉપકાર કિયા. ક્ષ્મી લિયે આપને મેરા બહુમૂલ્ય સમય નષ્ટ કિયા. આપને યહ ન જાના કિ કૌન કૌન સે વિષયો કી શિક્ષા રાજકુમાર કા દેના ચાહિયે. આપ સમ-ઝતે થે કિ મુઝે ઉતના વ્યાકરણ જાનના આવશ્યક હૈ જિતના એક ખડે મુલ્લાં કા જાનના ચાહિયે. શેર ! મેરે બાલ્યકાલ કા બહુમૂલ્ય સમય આપને નીરસ, અનુપયોગી ઔર કિલ્ત શબ્દો કે રટાને મેં નષ્ટ કિયા.

ક્યા આપ યહ નહીં જાનતે થે કિ ખચપન મેં પ્રાપ્ત કા હુઇ શિક્ષા કબી નહીં ભૂલતી ? કર્યા કિ ઉરા સમય સ્મરુ શક્તિ પ્રખલ રહતી હૈ, ઇસલિયે લડકપન મેં દિયા હુઆ ઉપદેશ ચિત્તપર જમ જાતા હૈ. ઉસ સમય યદિ ઉત્તમ શિક્ષા દી જાય તો મનુષ્ય ખાંકે બાંકે કામ કર સકતા હૈ, સ્પૌર ઉસકે વિચાર શુદ્ધ હેા કર ઉચ્ચપદ કાે પહુંચા સકતે હૈં. કયા વિજ્ઞાન ઔર ધર્મશાસ્ત્ર ક્રી શિક્ષા કેવલ ઉસે અરખી દ્વારા દી. જા. સકતી હૈં ? ક્યા ઈશ્વરભજન ઔર વિદાધ્યયન હમારી ભાષા મેં હોના સંભવ નહીં ? આપને મેરે પિતા સે કહા થા કિ આપ મુઝે દર્શનશાસ્ત્ર પઢાતે હૈં. યહ સચ હૈ. મુઝે ભલી ભાંતિ યાદ હૈં કિ આપને બહુત સમય તક નિરથંક ઓર શાક્યપૂર્ણ ખાતાં પર વ્યાખ્યાન દે દે કર મેરા કિમાગ ખાલી કર દિયા ઔર ઐંસી ખાતે સમઝાઇ જિનસે રુછ લાભ નહીં હોતા ઔર ન રુછ સંતાય હી હોતા હૈ. આપને મેરે મરિતષ્ક મેં વહ બાતે ફુંસને કા પ્રયત્ન ક્રિયા જો નિઃસાર <mark>થ</mark>ી ઔર અત્યંત શ્રમ કરને પર ભી યાદ નહીં રહતી એવે જિનકે કારણ મુહિ જડ હા જાતી હૈ. હાં, આપને વહ તર્ક-શાસ્ત્ર સિખલાયા, જિસસે મેરે જીવન કા અમૂલ્ય સમય વ્યર્થ ગયા, ઔર જબ આપસે મેં પૃથફ હુઆ તબ અર્થહીન, હિલષ્ટ ઔર દિઅર્થસૂચક શબ્દેાં કે અતિરિક્ત આપકી વિદ્યા કી ક્રાેંઇ વ્યાત મુઝે યાદ ન રહી. મેને આપસે વે શબ્દ સીખે જો દાર્શીનકાં ને અપના અજ્ઞાન હકતે કે લિયે ગઢે હૈં. યદિ આપને મુઝે વહ તર્ક સિખલાયા હોતા. જિસમેં કાર્યકારણભાવ પ્રધાન જાતા જાતા હૈ અૌર જિસમેં બિના સચ્ચા જ્ઞાન હુયે ચિત્ત કા સંતાષ નહીં હોતા. યદિ **અ**ાપને મુંઃ આત્મા કી ઉન્નતિ કરનેવાલી શિક્ષા દી હોતી ઔર ઐેસા જ્ઞાન દિયા હોતા ઉસકે કારણ મતુષ્ય સ્થિર રહ સકતા હૈ; યદિ આપને મુઝે મતુષ્ય કા સ્વાભાવિક ધર્મ, સૃષ્ટિ કી રચના, ઉસક્રી ઉત્ર્યાત્ત ઔર નાશ સમઝાયા હોતા, તો મે આપકા ઉતના હી કૃતજ્ઞ હોતા, જિતના સિકંદર અરસ્તૂકા થા. કહિયે ક્યા રાજપ્રજા કે ધર્મ સિખલાના આપકા કર્તવ્યાન થા ? યહ તાે ઐતા વિષય હૈ જિસકા જ્ઞાન રાજા કે લિયે આવશ્યક હૈ ? ક્યા સ્વપ્ત મેં ભી આપને કુભી મુઝે તુદ્ધવિદ્યા, વ્યૂહરચના, આક્રમણ કરના સિખલાયા ? સૌભાગ્ય સે ઇન વિષયેાં પર મૈંતે આપસ આધિક પંડિતજનાં સે મંત્ર લિયા. જાઇયે, સીધે ચલે જાઇયે. ઔર આજ સે કિસીસે ન કહિયે કિ આપ કૌન હૈં."

સુલ્લાં સાહબ અપને શિષ્ય કા કઠોર ઉપદેશ સુન કર ઉલ્ટે પ<mark>ૈર ઘર કા લૌ</mark>ટ આયે.

(''ભ્રમર''ના એક અંકમાંથી)

१६३-गीताग्रंथ की एक बडी विशेषता

યાં તા ગીતા અર્જુન કા મહાભારતયુદ્ધ મેં પ્રેરિત કરને કે લિયે કહી ગહી હૈ, પરંતુ ઇસી પ્રસંગ મેં ભગવાન ને મનુષ્યતા તથા માનવધર્મ કા ઇતના અચ્છા ઔર એસા પૂર્ણ વર્ણુન કર દિયા હૈ કિ યહ શ્રંથ એક સુંદર માનવધર્મ—શાસ્ત્ર બન ગયા હૈ ઔર ઇસી દિલ્સે ઇસ શ્રંથ કી આજ દિન ઇતની મહત્તા હૈ. ઉન્હોંને અપને ઇસ માનવધર્મ—શાસ્ત્ર કા ઇતના અવિરોધી બનાયા હૈ કિ અદ્દૈતવાદી શંકરાચાર્ય, વિશિષ્ટાદ્દેતવાદી રામાનુજાચાર્ય, શુદ્ધાદ્દેતવાદી વલ્લભાચાર્ય, દ્દૈતાહૈતવાદી નિમ્બાકાંચાર્ય, દ્દૈતવાદી મધ્વાચાર્ય આદિ સબ આચાર્યોં ને પરસ્પર વિરોધી સિદ્ધાંત રખતે હુએ બી ઇસ શ્રંથ કા એક સમાન પ્રામાણિક માના હૈ તથા ઇસકા અપને અપને ઢંગ સે સમત્રાને કી ચેષ્ટા કી હૈ. ઇતના હી નહીં, આસ્તિક ભક્તિવાદી, નાસ્તિક સાંખ્યવાદી ધર્મિષ્ટ કર્મવાદી, વેદાંતી જ્ઞાનવાદી તથા યોગી ધ્યાનવાદી, ઇત્યાદિ સબી હી ઇસમેં સમાન આનંદ કા અનુભવ કરતે હુએ અપની અપની રચિ કી ખાતે પાતે હૈં. યહ અવિરોધી સિદ્ધાંત બી ઇસ ઢંગપર પ્રતિપાદિત હુઆ હૈ કિ પ્રત્યેક વાદ કી અપૂર્ણતા બી દૂર હો ગઇ હૈ ઔર સબ વાદોં કા સમન્વય બી હો ગયા હૈ. યહી ગીતા—શ્રંથ કી એક ખડી વિશેષતા હૈ. ઇસમેં વડ્દર્શનો કે સિદ્ધાંત રહતે હુએ બી એક ઐસી નવીનતા આ ગયા હૈ, જિસને ઉન છે એ દર્શનો કી અપૂર્ણતા દૂર કર કે ઉન સખકા સમન્વય કર દિયા હૈ ઔર ઉમ સમન્વય સિદ્ધાંત કે ખડા હી મનામેનાદક રપ દે દિયા હૈ. ગીતા ને ઇસી વિશેષતા કે સાથ મનુષ્ય વ્યા સાધનો કા ધ્યેય તથા ઉસ ધ્યેય કી પ્રાપ્તિ કે સાધનો કા

ગીતા ને ઇસી વિશેષતા કે સાથ મનુષ્યજીવન કા ધ્યેય તથા ઉસ ધ્યય કી પ્રાપ્ત કે સાધના નિરૂપણ કિયા હૈ. ઉસકે અનુસાર મનુષ્યજીવન કા ધ્યેય 'પરા શાંતિ' તથા 'શાશ્વત સ્થાન' હૈ.

("કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાં લેખકઃ-શ્રી. ખલદેવપ્રસાદ મિશ્ર)

१६४-वचनामृत

દૂસરે કા દુઃખ દેતે કે લિયે જો ઔરાં કા સહાયતા કે લિયે પ્રાર્થના કરતા હૈ, ઉસસે હમારા કુછ સંખંધ નહીં. સ્વજાતિ કા અન્યાય–યુદ્ધ મેં પ્રવત્ત દેખ કર જો સ્વજાતિ કા પક્ષ લે કર યુદ્ધ કરતા હૈ, ઉસકે સાથ હમારા કુછ સંખંધ નહીં. અન્યાય કી પ્રતિષ્ઠા કરકે અધર્મયુદ્ધ મેં જો પ્રાણ ગંવાતા હૈ, મુહમ્મદ અપને દલ મેં ઉસકા ગણના ન કરેગા. —હજરત મુહમ્મદ (સલ૦)

ચાહે કાઇ ચિત્ર હો, ચાહે ફેાટા ઔર ચાહે કાઇ મૂર્તા, જિસકે દારા હમારે હૃદય મેં કિસી ઉદાર વિચાર કા સંચાર હોતા હૈ; જો કિસી વીર કૃત્ય કા પ્રદર્શિત કરતી હૈ અથવા હમેં પ્રકૃતિ કે કિસી ગંભીર તથ્ય કા દર્શન કરાતી હૈ અથવા જો સામાજિક જીવન કી એક ઝલક હમારે સામને ખોંચ દેતી હૈ, વહ વાસ્તવ મેં હમારી શિક્ષ્યિત્રી હૈ, ઉસસે હમ શિક્ષા પ્રહ્ય કર સકતે હૈં. આત્મ-શિક્ષા કા ઇસસે બઢ કર ઔર દ્વસરા કાઇ સાધન નહીં. ઐસે ચિત્રાં ઔર મૂર્તિયોં કા અવશ્ય ધર મેં રખના ચાહિયે. ગૃહ ઉત્તક કારણ અધિક સખપ્રદ ઔર ચિત્તાકર્ષક માલૂમ હોતા હૈ. — સમાઇ સ્સ

१६५-अरीठां

આપણી ભારતભૂમિમાં ઉત્પન્ન થનારી ઔષધિઓ કાંડીને મૂલ્યે યૂરાપમાં માકલીએ છીએ અને ત્યાંથી તે ઔષધિઓનું રૂપાંતર થઇને કરી ભારતમાં આવે છે અને તે લાખા રૂપિયાથી વેચાઇ ભારતની સમૃદ્ધિ ત્યાં ચાલી જાય છે. આપણા હિંદી ભાઇઓ અમૃતતુલ્ય ઔષધિના લાભ લેવાનું જાણતા નથી અગર તા ચાહતા નથી; પરંતુ વિલાયતા એાસડાની સુંદર ક્ષેયલવાળી સુંદર શીશીઓ તેમને આંજી નાખે છે. આ સ્થિતિ દૂર કરવાના પ્રયત્નતરીકે અને સર્વસાધારણના ઉપયાગ માટે સુત્રાત વૃદ્ધ વૈદ્યોએ ઔષધિના પરિચય કરાવવા જોઇએ. હું તેવી એક ઔષધિ વિષે અહીં લખું છું.

અરીઠાં એ પ્રસિદ્ધ કળ છે. બૈરાંએા પણ તેના નહાવા ધાવા વગેરેમાં પુષ્કળ ઉપયાગ કરે છે. એ કળની ઝાલમાં ૧૧ાા ૮કા સાહ્યુ, ૧૦ ૮કા શર્કરા અને ૨૦ ૮કા કક્દ્ર પદાર્થ છે. એ સિવાય તેના બીજમાં રંગ વગરની ચરબી છે તેથી તે વહે **પહેલા વર્ગના સાણ** બનાવી શકાય તેમ છે. અરીઠાના પાનમાં પારાને એક કલાક ઘુંટવાથી પારા ભરમ જેવા થઇ જાય છે. અરીઠાનાં પીણ ઉષ્ણ, કડવાં, ચીકણાં, કક્ક્ષ, વાતહર અને વામક છે. વધા**રે** માત્રામાં દેવા**થી રેચક** અને વામક બન્ને ગુણા દેખાં છે. તે અગ્રેજી એપીકાક્યુઆના અને સિનેગાથી ઉત્તમ છે. તે દેવાથા ઝેર નીકળા જાય છે અને નિર્જાળતા આવતી નથી. અધિક માત્રા દેવાથી એપીકાની પેઠે સઘોમારક નથી, તેના લેપ પીડાને મટાડે છે અને **સાજાને** એાછા કરે છે. માત્રા પ રતીથી ૧૦ રતી સુધી, અને તેથી પણ વધારે આપી શકાય છે. **વાસ**રાગમાં ફેક્સાંમાં કર્ફ જામી જવાર્થા દાકતર લોકા સિનેગા અને ઇપીકા દે છે. તેનાથી નળળાઇ આવે છે, પણ અરીઠા દેવાથી કર પાતંળા પડીને જલદી નીકળી જાય છે અને કેટલેક વખતે શ્વાસપર પણ સારા ફાયદા યાય છે. અજબ્દેથી ઉત્પન્ન થયેલ પેટપીડમાં ફળની અંદરની ગાટલી ખે રતી વજને આપવાથી તે શાંત પંડ છે અને અરીઠાના કળના નસ્યથી **ધાસ**વેગ શાન્ત પામે છે. અપ્રીણ ખાનાર માણસતે અરીઠા ખવરાવવાથા અકીણતું ઝેર આશ્ચર્યકારક રીતે નાશ પામે છે. અરીણના માટા ગાળાપર થાડા અરીઠા વાટી પાણીમાં મેળવી ચાપડવાથી થાડી વારમાં અપ્રીણ રાખ જેવું થઈ જાય છે. અરીઠા શુંક વધારનાર છે. તેના કૂળતું ચૂર્ણ ખાવાથી **વાસકાસ** મટાડે છે તથા હિ (રિત્પાંક મટાકે છે. મૃગી(ફેફફ)માં તેના ચૂર્ણનું નસ્ય દેવાથી તુરત ચૈતન્ય આવે છે. **ખાળકના હૈઃકી ખંધ કરવાને** અરીઠાનું ફળ તેના ગળામાં બાંધવું જોઇએ. સર્પ કરડતાંજ દ માસા અરીઠાની છાલને પાણીમાં મંથન કરી વખતાવખત પીવરાવવાથી સર્પાવિષ નાશ પામે છે. જ્યાંસુધી વિષ પૂરેપુર ન ઉતરે ત્યાંસુધી કલાકે કલાકે તે પાવું જોઇએ. વિખ્રુચિકા(કાલેસ)-માં અરીઠાનું મંથન કરેલ પાણી દેવાથી વમનમાં વધારા થઇ ઝાડા ઓછા કરે છે, અને પછી વગરદવાએ વમન પણ બંધ થઇ જાય છે. સ્ત્રીએોના અપતંત્રક હિસ્ટીરિયા રાેકવા માટે કુળતું નસ્ય અને બાક આપવા જોઇએ. વિષયુક્ત જીવડાં કરડવાથી તેના ડં**શ** ઉપર અરીઠાને સુરકામાં ધરતિને ચાપડવું જોઇએ; તેમજ ગલગંડના સાજા પર તેના લેપ કરવા જોઇએ. પ્રસૂતા સ્ત્રી કષ્ટ પામતી હોય અને પ્રસવ થતા ન હોય તો અથવા ઋતુઅવરાધને માટે અરીઠા-ની મજ્જનિવતી યોનિમાં રાખવી. મજ્જમાં પણ ફળના જેવા ગુણ છે. *

("વૈદ્યકલ્પતરુ"ના એક અંકમાં લખનાર:-ભાઇશંકર ગૌ. સિહારી.)

^{*} આયુર્વે દમહામહાયાધ્યાય રસાયનશાસ્ત્રી ભાગીરથ સ્વામી આયુર્વે દાચાર્યના એક લેખના આધાર **ઉપર**થી

१६६-श्रीरामचंद्रे हरण मार्यां नहोतां.

પ્રશ્તઃ-આર્યધર્મમાં માંસ ખાવાને પાપ માનવામાં આવે છે કે નહિ?

ઉત્તરઃ–પાપ મનાય છે.

પ્રશ્નઃ-વાલ્મીકિ રામાયણને તમે માના છા ? રામચંદ્રજી આવ^દ હતા, તા તેમણે મૃગા કેમ માર્યા ! ઉત્તરઃ-રામચંદ્રજીએ મૃગા મારેલાં એ વાત ખરી, પરંતુ તેથી તે મારીને માંસ ખાર્ધુ એમ કહી શકાય નહિ.

પ્રશ્તઃ–તેમણે માંસ ખાધું એમ રામાયણમાં તેા લખ્યું નથી; પણ તે ગરીબ હરણોને મારવાનું શું પ્રયોજન ?

ઉત્તર:-મૃગના અર્થ એ સ્થળે હરણ થતા નથી, પણ જંગલી પશુએ એમ શાય છે. જંગલ-માં જેટલાં સિંહાદિ જાનવરા હાય છે તે બધાંને સંસ્કૃતમાં મૃગ કહે છે. સિંહાદિ જાનવરાને રાજકુમાર રામે માર્યા, તેમાં એમ કરવાની તેમની કરજ હતી. જેમ રાવણાદિ રાક્ષસો સાથે યુહ કરી પાતાના ક્ષાત્રધર્મના તેમણે પરિચય આપ્યા હતા, તેમ સિંહાદિ જંગલી ભયંકર જાનવરા-ને મારી પાતાના ક્ષાત્રધર્મનું તેમણે પાલન કર્યું હતું.

પ્રશ્નઃ–મૃગ શખ્દના અર્થ સિંહાદિ જંગલી જાનવરના થાય છે તેનાં પ્રમાણ આપેા. ઉત્તરઃ–નીચલાં પ્રમાણા છેઃ—

- (૧) આજે પણ રાજાઓ જંગલમાં જઇને સિંહાદિના શિકાર કરે છે. પહેલાં પણ તેઓ શિકાર કરતા હતા. એને મૃગયા કહે છે. આથી પણ એમ સિંહ થાય છે કે, મૃગ શબ્દના અર્થ જંગલી જાનવરા છે.
- (૨) સિંહને માટે સંસ્કૃતમાં મૃગેન્દ્ર શબ્દ છે. નરામાં ઇંદ્ર તે નરેન્દ્ર, તેમજ મૃગામાં ઇંદ્ર તે મૃગેદ્ર. મૃગ એટલે મૃગ, સિંહ વગેરે પ્રાણીઓ.
- (૩) अरण्यां च सर्वेषां मृगाणां महिषां विना। (મતુ ૫-૯.) અહીં પણ મૃગ શબ્દના અર્થ જંગલી જાનવરા થાય છે.
- (४) मृगो न मीनः कुचरो गिरिष्ठाः । (ઋગ्वेदः २-२-२४-२,) અહીં પણ મૃગતા અર્થ સિંહાદિ જંગલી જાનવરાતા થાય છે. દુર્ગાચાર્ય અને નિરુક્ત પણ એમજ માતે છે.
- (પ) પર્વતાના પ્રવાસે હું કાંગડી પ્રદેશમાં ગયા હતા. ત્યાં પર્વતમાં આવેલું ધર્મશાળા નામનું એક નગર છે. ત્યાંના લોકા મને કહેતા હતા કે તે બાજી જતા નહિ, ત્યાં મૃગા આવે છે. મૃગના અર્થ હું પણ હરણજ સમજતા હતા. તેથી એવી વાત સાંભળી પહેલાં તા મને આશ્ચર્ય થયું; પરંતુ પછી પૂછવાથી જણાયું કે પર્વતવાસીએ ચિત્તાને મૃગ કહેતા હતા. આથી જણાય છે કે 'મૃગ'ના અર્થ સિંહાદિ વનપશુના થાય છે.
- (६) सोऽहं वाससहायरते भविष्यामि यदीच्छसि । इदं दुर्ग हि कान्तारं मृगराक्षससेवितम्॥ (राभायण, अरण्यकांऽ, सर्ग १४-१३.)

જટાયુ રામને કહે છે કે જો તમારી ઇચ્છા હોય તા વનવાસમાં હું તમારી રાથે રહું. મૃગ અને રાક્ષસાથી ભરેલું આ વન દુઃખવાળું છે. લક્ષ્મણ સાથે તમે બહાર જશા ત્યારે સીતાની હું રક્ષા કરીશ.

અહાં મૃગના અર્થ વનમાં રહેનારાં ભયાનક પશુના છે.

(७) विस्वराद्विविधांश्च कुर्मासादा मृगपक्षिणः ॥ (વાલ્મીકિ રામાયષ્યુ–અરણ્યકાંડ, સર્ગ ૨૩–૫.) આ સ્થળે મૃગાને માંસ ખાનારાં કહ્યાં છે. માંસ તે। સિંહ વગેરે ખાય છે. મૃગા નથી ખાતાં. આગળ ચાલતાં મૃગ શબ્દનું વિશેષ**ણ घोरमृगाः** એવું પણ વાપરેલું છે.

(८) दीप्तः जिह्वो महाकायस्तीक्ष्णदंग्ट्रो महाबल:। व्यचरं दंडकारण्ये मांसभक्षो महामृगः।। (वाल्मीकि रामायल्-अरुपकांऽ, सर्ग ३८-३.)

જીભ હલાવતું, માટા શરીરવાળું, તીક્ષ્ણ દાઢાવાળું, ખળવાન, માંસભક્ષી, માટું મૃગ ખનીને તે ક્રતું હતું.

બધાજ ગુણા સિંહ જેવા જાનવરના વર્ણવ્યા છે અને તેને મૃગ શબ્દથી સંભાધવામાં આવ્યું છે. આવાં સેંકડા પ્રમાણા આપી શકાય. રામચંદ્રે માંસ માટે કાઇ પ્રાણીના વધ કરેલા નહિ, અને અહીં મૃગ શબ્દના અર્થ હરણ થતા નથી; તેથી મૃગ શબ્દથી સિંહાદિ બીજાં જાનવરા-ના પણ સમાવેશ કરવા જોઇએ.

(આસો-૧૯૮૫ના 'પ્રચારક'માં લે. શ્રી પ્રિયરત્ન આર્ષ, આર્યકુમારઆશ્રમ, વડાદરા.)

१६७-दुनियानी परवा करशो मा.

કરશા મા કાઇ કરશા મા. દુનિયાની પરવા કરશા મા. સત્ય જગ-નજરે અસત્ય ઠરશે, સત્ય તજી જ્રઠ ત્રહશા મા— દુનિયાની જગ ખઢપટને ડહાપણ કે'શે, એવા ડા'પણમાં ડૂબશા મા— દુનિયાની અજા ખઢપટને ડહાપણ કે'શે, એવા ડા'પણમાં ડૂબશા મા— દુનિયાની અજામાં લીન તે ગાંડા ગણાશે, ગાંડા ગણાતાં ડરશા મા— દુનિયાની તરસિંહ મહેતાને જન સૌ કે'તા, ઢેડઘેર કીર્તન કરશા મા— દુનિયાની મીરાંને રાણે ખહુ દુઃખ દીધું, પ્રજીભજન તાય ત્યાચ્યું ના— દુનિયાની સાંકેટીસે જગશીખ ના માની, સત્ય વધો માતથી ડરતાં ના— દુનિયાની ખીરત ઇશુ વધસ્ય ભે જડાયા, છતાં સદુપદેશ છાડ્યા ના— દુનિયાની યયા અમર એ સૌ માનવીઓ, દુનિયાની પરવા કરતાં ના— દુનિયાની ("જ્ઞાનપ્રચાર" ના એક અંકમાં લેખકઃ-શ્રા. દરમાનભાઇ વેણીલાઇ પટેલ)

१६८-सर्वोपनिषद् में गीता ही अनुपम है.

સ્વર્ગ જિમિ લોકન મેં સરિતા મેં સુરસરી, સત્ય વ્રતધારિન મેં હરિશંદ્ર ભૂપ હૈ. ઋષિત મેં નારદ ત્યાં શારદ સુપંડિતાં મેં, બાલ બ્રહ્મચારિન મેં બીષ્મ ભવ્ય રૂપ હૈ. ભાઇન મેં ભરત યાં મારુતિ કપિન્હ મંહ, લખન સુવીરન મેં આદર્શ સ્વરૂપ હૈ. સાગર મેં ક્ષીર ધનુધારિન મેં પાર્થ ત્યાં હી, સર્વોપનિષદ્ મેં ગીતા હી અનૂપ હૈ. ("કલ્યાણ"ના ગીતાંકમાંથી)

१६९-बाळलमनो अटकाव के ब्रह्मचर्य

તમે પશ્ચિમની નકલ કરીને બાળવિવાહના નાશ તા કરી શકશા; પરંતુ જો તમે આપણા પ્રાચીન બ્રહ્મચર્યાત્રમના પુનરહાર ન કરા તા તમારા એ ફેરફારનું પરિણામ એ પણ આવી શકે કે, પશ્ચિમની નકલ કરીને આપણા નવયુવકા સામાજિક લયની બાબતમાં નિકર બની પાતાની પાશવી પ્રવૃત્તિઓને સંતાષવા માંડશે. હું એ નથી કહી શકતો કે, આ બે અનિષ્ટોમાંથી લારત-વર્ષને માટે કયું અનિષ્ટ લારે છે. બાળવિવાહની મનુષ્યત્વનાશક પ્રથાએ આપણા પુરુષત્વનો સંપૂર્ણ નાશ કરી આપણને સ્વતંત્રતાની ઇચ્છારહિત, રાગી અને દુર્ળળ બનાવી દીધા છે. બીજી બાજા અબાધિત અને અસંયમી સ્વાતંત્ર્ય પણ એવી જાતનાં પરિણામ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. સ્ત્રીઓમાંથી પડદાની કૂર પ્રથાના જરૂર નાશ કરો, પરંતુ તેની સાથે પુરુષ અને સ્ત્રી બન્નેને સમાન એવું જે ધર્મનું બંધન છે તેના નાશ કરશા નહિ. આપણી સંસ્કૃતિના સાર આત્મ-મંયમ છે. આત્મસંયમ અને બ્રહ્મચર્યથી પરિવારની સંખ્યાને મર્યાદિત કરા. પરંતુ એટલા માટે કૃત્રિમ ઉપાયા જેવા સ્વચ્છંદી, છુપા અને વિનાશક પ્રયાગે કરશા નહિ.

પ્રાં**, રામદેવછ–**આચાર્ય, કાંગડી ગુરુકુળ.

१७०-भूगर्भ की उष्णता

યહ સારા સંસાર પહલે એક બહુત ખડા વાયુમંડલ કે આકાર કા ઉત્પન્ન હા કર ચારોં ઓર સે બીચ કા એર સિક્ડને લગા ઔર ઇતને વેગ સે સિક્ડને લગા કી વહ એક અત્યંત જાજ્વલ્યમાન અગ્નિ કા ગેલા હા ગયા. ઇસી ગાલે કા સૂર્ય કહતે હૈં. યહ અખ બી કેન્દ્ર કી એર નિત્ય સિક્ડતા જાતા હૈ. યહ ઇતને વેગ સે બીતર કા સિક્ડતા થા કિ ઇસમેં સે અનેક ગાલે ટૂટ ટૂટ કર અલગ હોને લગે. યે ગાલે બી સર્ય કે સમાન પ્રકાશમાન આર ઉષ્ણ યે; પરંતુ ક્રમશ: ઠંડે હા ગયે. પૃથ્વી જિસપર કિ હમ રહતે હૈં યહ બી પહલે પહલ સૂર્ય સે ઉત્પન્ન લૂઇ સૂર્ય કે સમાન એક ઉષ્ણ ગાલા થી; પરંતુ ક્રમશ: ઠંડી હો ગઇ. પર અખ બી ઇસાંક બીતર ખડી ગમી હૈ. યહ ગમી પ્રતિ ૧૫ ગજ પર ૧ અંશ બદતી હૈ. ઇસ હિસાખ સે યદિ કઇ મીલ તક પૃથ્વી ખની જાય તે ૧૦૦૦ અંશ તક કી ગમી બીતર મિલ સકતી હૈ. વૈજ્ઞાનિકા કા મત હૈ કી થાડી દૂર તક નીચે ખાદને સે પૃથ્વી કે બીતર ઇતની ગમી મિલતી હૈ જિતની સે પાની બાક ખન જાય ઔર ઉત્તસે બડે બડે ઇજિન ચલાયે જા સકે. આપ જાનતે હી હૈ કિ અખ કાયલા મહેગા હુઆ જાતા હૈ. આશ્વર્ય નહીં કિ કબી વૈજ્ઞાનિક લાગ કાયલે કી જગઢ બ્રુગર્લ કી ગમી સે કામ લેને લગે ઔર કાઇ ઐસા યત્ન નિકાલે કી હમારા નિત્ય કા કાર્ય, બોજન ખનાના ઇત્યાદિ, બી ઇસ ગમી સે ચલ જાય. બીતર કી ગમી કા હિસાખ નિમ્નલિખિત પ્રકાર સે હૈ.:—

ર૪૩૦ ગજ (વાર) કે નીચે પાની ખૌલ સકતા હૈ. (ઉકળી શકે છે.)

૮૪૦૦ ,, ,, સીસા ગલ સકતા હૈ. ૨૧ મીલ ,, સોના ગલ જાયગા.

રા માત ,, સાના ગલ જાવગા. ૭૧ મીલ ,, લાહા ગલ સકતા હૈ.

૧૦૦ મીલ પર ઐસી ગમાં હૈ કિ કાઇ ઐસી વસ્તુ યા ધાતુ નહીં હૈ જો વહાં ગલ ન જાય. ("ગ્રાનશક્તિ"ના એક અંકમાંથી)

१७१-प्रभु क्यां छे?

તમને કાઇ નાસ્તિક પૃછે કે પ્રભુ કયાં છે? તો શા જવાખ આપશા ! એને કહે જો કે, ભલા માણસ! પ્રભુ તો તારા ધરમાં જ છે. આ તારાં વૃદ્ધ માખાપ એજ પ્રભુ છે. એના તરફ સન્માનની પ્રેમની, ભક્તિની દષ્ટિથી જો એટલે પ્રભુની પ્રભુતા તને દેખાશે; પ્રભુ તારા રસ્તામાં જ છે. પેલા દુ: ખી આંધળાનો હાથ પકડી એને તડકામાંથી છાંયામાં લઇ જા, એટલે એ દીનખંધુ પ્રભુનાં દર્શન તને એ આંધળાની આંતરડીમાંથી થશે. પેલી કોર પાણી માટે તરફડતા મુસાફરના મુખમાં પાણીનું ટીપું મૂક એટલે શાંતિથી અર્ધ ઉધડેલી એની આંખમાં પ્રભુનાં તેજ તને દેખાશે. સામેના ધરમાં ભૂખે મરતી વિધવાને એક રાટલાના ટુકડા પહોંચાડ એટલે એના આશીર્વાદમાં પ્રભુના આશીર્વાદ તારા ઉપર ઉતરશે. ભલા માણસ! પ્રભુ સઘળે છે. (આવાં આવાં નિષ્કામ કર્મથી તારૂં અંતઃ કરણ પવિત્ર કરીને પછી) જરા તું આંતરચક્ષુ ખાલીને જો (એટલે જણાશે કે) તારા પાતાના આંતરમાં પણ એના વાસ છે.

(''લાહાણા હિતેચ્છુ"ના એક અંકમાંથી)

आ संस्थाना उत्तम ग्रंथो

૧-પારિટેજ ઉપરાંત રજીસ્ટર તથા વી. પી. ખર્ચ પણ ર. ૧૦) સુધીનું ર. ૦ જૂંદું લાગે છે. ૨-મ ગાવેલામાનાં જે પુસ્તકા ન આવે તે ખલાસ સમજવાં. ૩-પૂર મૃશ્ય પ્રથમથીજ માેક-લીને દરોક ર. નાં પુસ્તકા રેલરસ્તે મ ગાવવાથી વધારાના પેકી ગ વગેરે બદલ ર. ૦ વહરો તાેપણ કુલ ખર્ચ બહુ ઓછા આવશે. ૪-મહાભારત સાથે કમમાં કમ ર. ૧૦૦)નાં, અથવા મહાભારત સિવાય ર. ૨૫) નાં પુસ્તકા લેવાથી રા ટકા કપાશે. અમદાવાદના કાર્યાલય માટે કિંમત ઘણાંખરાં પુસ્તકાની નીચે લખ્યા કરતાં ઘટાહેલી, તે હજી જારી રાખી છે.

उत्तम धार्मिक ग्रंथो

પ્ર ંથ નું નામ		<i>ન</i> ુષ્ઠ	3	તુ લ્ય
સંપૂર્ણ મહાભારત –શુદ્ધ ગુજરાતી ભાષાંતર	• • • •	५२००	• • •	३६)
શ્રીવાલ્મીકિ રામાય ણુ–ઉત્તમ ભાષાંતર ૩૨ ચિત્રોસાથે		१३२०	• • • •	٤)
શ્રીતુલસીકૃત રામાયણ –ઉત્તમ ભાષાંતર ૪૦ ચિત્રોસાથે	• • • •	१३५०		٤)
મહાભારતનું શાંતિપર્વ-ઉત્તમ ભાષાંતર નવી આવૃત્તિ	••••	600	• • • •	ዣ)
ગિરધરકૃત શુદ્ધ રામાયણ		७८४		રા
શ્રીયાગવાસિષ્ઠ મહારામાય ણ–ઉત્તમ ભાષાંતર બે ભાગમાં		9600	•••	90)
મહાભારતનાં આદિ–સભાપવે (જૂની પ્રતેા)		६००		२)
શ્રીમદ્ભગવતી ભાગવત–હત્તમ ભાષાંતર–નવી આવૃત્તિ	• • • •	८६४		જાા
શ્રીમદ્ભાગવત–ઉત્તમ ભાષાંતર–નવી આવૃત્તિ–૧૯ ચિત્રેા		१०५०		3)
શ્રીજ્ઞાનેશ્વરી ભગવદ્દગીતા –ઉત્તમ ભાષાંતર નવી આવૃત્તિ		८००		२)
શ્રીદાસબાધ –ઉત્તમ ભાષાંતર નવી આવૃત્તિ		६२०		રાા
શ્રીરામકૃષ્ણુકથામૃત–ળંને ભાગ ભેગા		६५०		સા
મહાભારત અને રામાયણવિષે વિચારા(સાદુ)		२००		∘ાા≈
શ્રીમહાભારતવિષે જાણવાજોગ વિચારા		374		૧ાા
ધમ ેતત્વ–ખંકિમચરિત્રસાથે		२४८		ાાા
ચાગતત્ત્વ		3८४		૧ા
સ્વામી રામતીથ ^c –ચારે ગ્રંથ–લાગ ૧થી૧૩		२४२०	,	c١
,, ,, ગ્રંથ૧લાે ભાગ ૧થી પ		५८०		२)
", ", ગંથરજો ભાગ દથી ૯		६८०	.,	રા
", ", ગુંધ ૩જો ભાગ ૧૦–૧૧ <u>.</u>		પર૮	••••	ર)
,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,, ,,		६४०		२)
સ્વા મી વિવેકાન દ –નીચલા સર્વ ભાગા		. ३२००	•••	99)
,, ,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,,	•••	૫૭૫		રા
્રાંશ રહેતે ભાગ X–પ	• • •	, ξ ος	•	. રા
ભાગ દ—(૧ (સાદ પંદે)		83,0	• • • • • • • • • • • • • • • • • • • •	۹)
ભાગ / મેન	• • •	409	·	?)
77 77 41 44 44 44 44 44				

<i>"</i> " ભાગ ૯ મા–સ [*] પૂર્ણ ચંરિત્ર				••••	७४०		સા
,, ,, ભાગ ૧૦ મા ~~ં~~ —રાજયાેગ (સાકુ							
ભગવદ્દગીતા –સરલાર્થ સહિત–કદ ૩ાા							
ુ, ,, ,, મોટા અક્ષરમાં							
ું, ં, શ્રીધરી ટીકા સહિત કદ ૩ ાા	×પાાા	१८ ४८	૦, પાકુ	પૂંડુ	•••		01-
,, [`] ,, મૂલમાત્ર –મ ^દ યમ વ્યક્ષર		_					
ુ		_					
પ'ચરત્નગાતા –ગું સરલાર્થ સાથે માટા	અક્ષરમ	! કદ ૪૫	u×eui	.પ્રષ્ઠ દે	:૮.પાક	18	oll≈
,, ,, ,, નાના અ	ક્ષરમાં ક	ક ૩ ાા×	ત્પાાા, પૃ	8 85	૦,પાકુ	પૂર્હ	ાા
પ્રભુમય જીવન (નવી સંશાધિત આવ	ાૃત્તિ)	$\forall \forall$	લ્નાં પૃ	४२००	પાર્ક ૧	યુંહ	oll
મુસ્લીમ મહાત્માએા, ભક્તચરિત્ર,	ભક્તિઃ	(સામૃ	ા, સંલ	ામહા લ	માએા	ની વ	રાણી,
સ્વર્ગનાં પુસ્તકા, એ પણ ધર્મ ચંચાજ							
संत-महा	त्माञ	ोनी व	गणी	-			
અખાની વાણી—મનહર પદ સાથે					૫૦૦		૧ા
પ્રીતમદાસની વાણી–સર્વથી મેાટાે સ					४२०		
છાેઠમની વાણી-ગંધ ૧ લા					२६४		
છાટમની વાણી-ગંધર જો		••••			800		
છાટમની વાણી-મંથ ૩ જો			••••		२७६		
શ્રીભજનસાગર-નવી આવૃત્તિ-સાદુ					२००		
पढियारकृत स्वर्गनां पुस्तको							
યાહવાર <i>દ</i> ા સ્વર્ગનું વિમાન	(41	.11 3.	(/171		3 ८ ४		91=
સ્વર્ગની કુંચી	••••	••••	••••		30C		
સ્વર્ગના ખુબના					3 २ ४ .		
~~					33£		
					33 ,	••••	
उत्साह अने ^द	नतनाः	भरक	पुरतः	का च			~
શુભસં ગ્રહ–ભાગ ૧ લાે ા	શુભસ	ગ્રહ–ભ	ાગર	જા ડ	900	••••	સા
શુભસ ગ્રહ-ભાગ ૩ જો ૧૫	શુભસ	<u> ગ્રહ-</u> ભ	ાાગ ૪ :	વા	४१६	•••	411
શુભસં ત્રહ—ભાગ ૫ મા	•••	•••	•••	••••	800	•••	વા
આગળ ધસા (નવી આવૃત્તિ) આદર્શ દર્શાતમાળા–ભાગ ૧ લાે પૃષ્ઠ	••••			•••	865	••••	વાા
અંકિમનિઅંધમાળા -ધર્મતત્ત્વ સાથે	•••	• • • •	••••	•••	५६०	••••	TIII
ભાગ્યના સૃષ્ટાએ (સાદું પૂઠું)		• • • •	••••	••••	७५०	••••	าแ
આર્યાના સ'સ્કાર અથવા હિંદની વિ	ઘાકળા		•••	•••	रपह	•••	ાા

इतिहास अने वैदव	हसंबंधी	पुस्त	को			
રાજસ્થાનના ઇતિહાસ –થે માટા ચંથામાં	••••			१५३०	••••	90)
ેઆર્ય 'ભિષક્ અથવા હિ ં દનાે વૈદ્યરાજ				900		
આરેાગ્યવિષે સામાન્ય જ્ઞાન –ગાંધીજીકૃત			•••	980		01-
बोघदायक उत्तम	जीवन	चरिः	त्रो			•
સ્વારુ <mark>ભાસ્કરાન'દ</mark> તથા ગોરુ વિજયકૃષ્ણ			•••	४३२	•••	911
ભારતના વીરપુરુષાં–બીજ આવૃત્તિ	•		•••	२८८		٩)
શ્રીભક્તચરિત્ર અથવા ભક્તિરસાંમૃત			•••	४०८		
શ્રી શિવાજી છત્રપતિ પૃષ્ઠ પર૮ રા	વીર	દુર્ગાદ	ાસ	२४०	•	ાાા
ભારતનાં સ્ત્રીરત્ના –ત્રણ ગ્ર [ં] થામાં				२१००		
મહાન સમ્રાટ્ અકળર	••••		• • •	૩૫૨		૧ા
મુસ્લીમ મહાત્માંએા		• • • •	•••	૫૯૨		૧ાા
દાનવીર કાર્ને ગી ્રપૃષ્ઠ ૪૦૦ ૧૫ :	કાઉન્ટ	ટાલ્ ર	:ઢાય	६२०		રાા
નેપાલિયન બાનાપાર્ટ			••••	८४०		3)
बोधप्रद टुंकी	वार्ताः	ओ				
ડું કીવાર્તાઓ –ભાગ ૧ થી ૪ ભેગા			•••	६००		(۶
ઢું કીવાર્તાએા –ભાગ પ મા–૨૮ સાંસારિક વાતો		•••	•••	३०४		olli-
ું કી વાર્તાઓ – ભાગ ૬ કો – બાેધપ્રદ ૨૭ વાતાે		••••	•••	३६०		۹)
ૄંકીવાર્તાએા –ભાગ ૭ માે–અનેક વાતા			•••	३५०		૧ાા
ં <mark>દયાળુ માતા</mark> અને સદ્દગુણી પુત્રી (સાદું પૂંડુ)	••••		•••	१६०		ા
वाळकोमाटे खास उ	पयोगी	पुस्त	तको			
સદ્દગુણી બાળકાે –૬૯ બનાવાેના સંચહ	••••		•••	9.46	••••	ા
આળસદ્દબાેધ –વાર્તાઓરૂપે ધાર્મિક શિક્ષણ	••••	• • • •	•••	११२		ા
આળકાેના વાતાે –રસિક વાતચિતરૂપે ૨૧ પા	<i>د</i> ، ه		•••	६६		o)≋
દુઃખમાં વિદ્યાભ્યાસ –સચાેટ સાચાં દર્શાતા	••••	• • • •	•••			
સુ ંબાધક નીતિકથા (બીરખલજીની લખેલી)	••••	••••	••••	१८४		ંગ≈
चित्रो अने चि	त्रावर्ला	ओ				4.
શ્રીમહાભારત ચિત્રાવલી –૨૬ સુંદર ચિત્રા,						۹)
શ્રીરામાયણ ચિત્રાવલી—૩૬ "	"	• • • •	• • • •	••••	• • • •	۱)
શ્રીરામાયણ ચિત્રાવલી—૩૬ ,, શ્રીકૃષ્ણમુરારીનું ત્રિરંગી માેહું (ઇંચ૧૪×૨૨૬	તું)ચિત્ર	••••	• • • • •	••••		01-
0.5						01~
શ્રીદ્રાપદ્મવસ્ત્રાહરણ " " " " " સસ્તુ સાહિત્ય વર્ધક	કાર્યા	લય	{	અમદ મું	ાવાદ બઇ–	અને ર